

НАЦІОНАЛЬНИЙ ІНСТИТУТ СТРАТЕГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

АНАЛІТИЧНА ДОПОВІДЬ

**ДО ЩОРІЧНОГО ПОСЛАННЯ ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНИ
ДО ВЕРХОВНОЇ РАДИ УКРАЇНИ
«ПРО ВНУТРІШНЄ ТА ЗОВНІШНЄ
СТАНОВИЩЕ УКРАЇНИ В 2015 РОЦІ»**

Київ 2015

УДК 338.24.021.8+35.075.31(477)
А64

*За повного або часткового відтворення матеріалів даної публікації
посилання на видання обов'язкове*

Редакційна колегія:

ГОРБУЛІН Володимир Павлович – директор Національного інституту стратегічних досліджень;

ВЛАСЮК Олександр Степанович – перший заступник директора Національного інституту стратегічних досліджень

Електронна версія: www.niss.gov.ua

Аналітична доповідь до Щорічного Послання Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2015 році». – К. : НІСД, 2015. – 684 с.

ISBN 978–966–554–246–9

ISBN 978–966–554–246–9

©Національний інститут
стратегічних досліджень, 2015

ЗМІСТ

ВСТУП	11
РОЗДІЛ 1. ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ МИРУ	29
1.1. Мир в Україні: внутрішній та зовнішній виміри	29
1.1.1. Динаміка процесу мирного врегулювання	29
1.1.2. Протидія інформаційній агресії	41
1.1.3. Програма загальнонаціонального порозуміння	50
1.1.4. Актуальні завдання реконструкції постраждалих регіонів	60
1.1.5. Забезпечення прав і соціальних гарантій осіб, постраждалих від конфлікту на сході України	70
1.1.6. Завдання української дипломатії щодо забезпечення миру	81
1.1.7. Правова позиція України з питання відповідальності Російської Федерації за збройну агресію	91
1.2. Ефективний сектор безпеки і оборони – запурука забезпечення інтересів громадян, суспільства, держави	102
1.2.1. Створення ефективної системи забезпечення національної безпеки і оборони	102
1.2.2. Актуальні завдання у сфері оборони	107
1.2.3. Реформування сектору безпеки та оборони	124
РОЗДІЛ 2. УКРАЇНСЬКІ РЕФОРМИ НА ЄВРОПЕЙСЬКОМУ ШЛЯХУ	145
2.1. Міцна держава, активні громадяни й консолідоване суспільство	145
2.1.1. Демократичне оновлення влади – вимога суспільства і завдання держави	145
2.1.2. Зміцнення спроможності держави	163
2.1.3. Громадянське суспільство як рушійна сила оновлення країни	183
2.2. Політика регіонального розвитку: реформи заради збереження цілісності країни	193
2.2.1. Соціально-економічний розвиток регіонів та ризику посилення нестабільності	193
2.2.2. Децентралізація управління та реформа місцевого самоврядування	205
2.2.3. Реформування системи адміністративно-територіального устрою України	213

2.3. Нова якість економічного розвитку.....	225
2.3.1. Імперативи відновлення економічного розвитку	225
2.3.2. Забезпечення фінансової безпеки держави.....	253
2.3.3. Реальний сектор економіки України: способи подолання наслідків зовнішньої агресії та системної кризи.....	277
2.3.4. Політика забезпечення енергетичної безпеки та енергонезалежності	319
2.3.5. Пріоритетні завдання державної політики України у сфері екологічної й техногенної безпеки	326
2.4. Завдання забезпечення соціального миру	328
2.4.1. Подолання негативних тенденцій на ринку праці	329
2.4.2. Утвердження європейських стандартів якості життя	333
2.5. Зміцнення гуманітарної безпеки України.....	350
2.5.1. Освіта і наука як стратегічний ресурс розвитку України	350
2.5.2. Пріоритети культурної політики	361
2.5.3. Державна інформаційна політика	373

РОЗДІЛ 3. ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА УКРАЇНИ В УМОВАХ КАРДИНАЛЬНИХ ЗМІН СВІТОВОЇ СИСТЕМИ БЕЗПЕКИ.....

3.1. Загальні тенденції розвитку міжнародної ситуації: глобальні й регіональні аспекти та їх вплив на Україну. Криза міжнародної системи безпеки й можливі способи реформування міжнародних безпекових організацій	403
3.2. Взаємодія з ключовими союзниками і партнерами	408
3.3. Інтеграція України в європейські та євроатлантичні структури	413
3.4. Регіональний контекст позиціонування України у світі	419
3.5. Відносини України з Російською Федерацією	425
3.6. Просування інтересів України в стратегічних регіонах світу.....	429

АВТОРСЬКИЙ КОЛЕКТИВ

Розділ 1. Забезпечення миру	434
Розділ 2. Українські реформи на європейському шляху	437
Розділ 3. Зовнішня політика України в умовах кардинальних змін світової системи безпеки	448

СТАТИСТИЧНІ ТАБЛИЦІ (Додаток)	451
1. Основні соціально-економічні показники	452
2. Індeksi основних соціально-економічних показників	454
Національні рахунки	
3. Валовий внутрішній продукт	455
4. Виробництво та розподіл валового внутрішнього продукту за видами економічної діяльності	456
5. Структура валової доданої вартості за видами економічної діяльності	462
6. Індeksi фізичного обсягу та індeksi-дефлятори валової доданої вартості за видами економічної діяльності	463
7. Валовий внутрішній продукт за категоріями доходу.....	465
8. Структура валового внутрішнього продукту за категоріями доходу	466
9. Валовий внутрішній продукт за категоріями кінцевого використання.....	467
10. Структура валового внутрішнього продукту за категоріями кінцевого використання.....	468
11. Індeksi фізичного обсягу валового внутрішнього продукту за категоріями кінцевого використання.....	469
12. Валове нагромадження основного капіталу в розрізі видів нефінансових активів	470
13. Кінцеві споживчі витрати домашніх господарств за цілями.....	471
14. Валовий регіональний продукт	472
15. Індeksi фізичного обсягу валового регіонального продукту.....	473
Бюджетно-податковий сектор	
16. Доходи Зведеного бюджету України за 2005–2014 роки	474
17. Доходи Державного бюджету України за 2005–2014 роки	476
18. Видатки Зведеного бюджету України за функціональною класифікацією видатків за 2005–2014 роки	478
19. Видатки Державного бюджету України за функціональною класифікацією видатків за 2005–2014 роки.....	479
20. Державний та гарантований державою борг України за період з 2000 по 2014 роки	480
Фінансовий сектор	
21. Огляд депозитних корпорацій (включаючи Національний банк України).....	481
22. Грошові агрегати та кореспондуючі статті Огляду депозитних корпорацій	486
23. Процентні ставки рефінансування.....	488

24. Процентні ставки за новими кредитами резидентам (крім інших депозитних корпорацій) за секторами економіки.....	489
25. Процентні ставки за новими депозитами, залученими (крім інших депозитних корпорацій) за секторами економіки	490
26. Депозити резидентів у розрізі секторів економіки	491
27. Кредити, надані резидентам у розрізі секторів економіки.....	492

Фінанси підприємств

28. Фінансовий результат (сальдо) до оподаткування підприємств за видами економічної діяльності.....	494
29. Чистий дохід від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг) за видами економічної діяльності	495
30. Структура оборотних активів	496
30.1. Структура оборотних активів.....	496
31. Оборотні активи підприємств за видами економічної діяльності	497
32. Збиток підприємств до оподаткування за видами економічної діяльності	498
33. Частка підприємств, які одержали збиток до оподаткування, за видами економічної діяльності	499
34. Рівень рентабельності операційної діяльності підприємств за видами економічної діяльності	500
35. Рівень рентабельності операційної діяльності підприємств за видами промислової діяльності	501

Зовнішній сектор

36. Динаміка показників розвитку зовнішнього сектору економіки України за період 2010–2014 рр.....	502
37. Офіційний курс гривні до іноземних валют, встановлений Національним банком України, середній за період.....	503
38. Динаміка платіжного балансу України (аналітична форма представлення).....	504
39. Офіційні резервні активи	506
40. Географічна структура експорту товарів	507
41. Географічна структура імпорту товарів	507
42. Обсяги експорту товарів за регіонами	508
43. Обсяги імпорту товарів за регіонами.....	509
44. Експорт товарів до країн ЄС (28)	510
45. Імпорт товарів з країн ЄС (28)	511
46. Експорт окремих товарів	512
47. Імпорт окремих товарів.....	513
48. Динаміка структури експорту послуг.....	514
49. Динаміка структури імпорту послуг.....	516

50. Динаміка географічної структури експорту послуг за країнами світу.....	518
51. Динаміка географічної структури імпорту послуг за країнами світу.....	521
52. Прямі іноземні інвестиції (акціонерний капітал) з країн в економіці України	523
53. Прямі іноземні інвестиції (акціонерний капітал) в економіці України за видами економічної діяльності	524
54. Прямі інвестиції (акціонерний капітал) з України в економіці країн світу	525
55. Прямі інвестиції (акціонерний капітал) з України за видами економічної діяльності	526
56. Прямі іноземні інвестиції (акціонерний капітал) у регіонах України	527
57. Прямі інвестиції (акціонерний капітал) з регіонів України в економіці країн світу	528
58. Зовнішній борг України.....	529
59. Валютна структура зовнішнього боргу станом на 01.10.15 р. у розрізі секторів економіки та за початковим терміном до погашення	531

Ціни і тарифи

60. Індекси споживчих цін на основні групи товарів та послуг	532
61. Індекси споживчих цін за регіонами.....	534
62. Індекси цін виробників промислової продукції у 2013–2014 роки	535
63. Індекси цін реалізації продукції сільського господарства сільськогосподарськими підприємствами.....	536
64. Індекси цін на будівельно-монтажні роботи.....	536

Промисловість

65. Індекси промислової продукції за видами діяльності	537
66. Індекси промислової продукції за регіонами.....	538
67. Виробництво (видобуток) основних видів промислової продукції	539

Сільське господарство

68. Продукція сільського господарства	542
69. Продукція сільського господарства за категоріями господарств	543
70. Індекси продукції сільського господарства за категоріями господарств.....	543
71. Індекси продукції сільського господарства за регіонами	544
72. Рівень рентабельності основних видів продукції сільського господарства у сільськогосподарських підприємствах.....	545

73. Реалізація продукції сільського господарства сільськогосподарськими підприємствами.....	546
74. Посівні площі основних сільськогосподарських культур	547
75. Виробництво основних сільськогосподарських культур	548
76. Виробництво основних сільськогосподарських культур за категоріями господарств.....	549
77. Урожайність основних сільськогосподарських культур	550
78. Поголів'я худоби та птиці за категоріями господарств.....	551
79. Виробництво основних видів продукції тваринництва за категоріями господарств.....	552
80. Продуктивність худоби і птиці	553

Будівництво

81. Індекси будівельної продукції за видами	554
82. Індекси будівельної продукції за регіонами	555
83. Прийняття в експлуатацію житла за регіонами	556
84. Прийняття в експлуатацію окремих виробничих потужностей.....	557

Капітальні інвестиції

85. Капітальні інвестиції за видами активів.....	558
86. Капітальні інвестиції за джерелами фінансування	559
87. Капітальні інвестиції за регіонами	560
88. Капітальні інвестиції за видами економічної діяльності.....	561
89. Індекси капітальних інвестицій за видами економічної діяльності	563
90. Капітальні інвестиції у житлове будівництво за регіонами.....	565
91. Індекси капітальних інвестицій у житлове будівництво за регіонами	566

Транспорт і зв'язок

92. Перевезення вантажів за видами транспорту	567
93. Індекси обсягу перевезення вантажів за видами транспорту	567
94. Вантажоборот за видами транспорту	568
95. Відправлення (перевезення) пасажирів за видами транспорту загального користування.....	568
96. Індекси обсягу відправлення (перевезення) пасажирів транспортном загального користування	569
97. Продукція (послуги) підприємств пошти та зв'язку загального користування.....	569

Оптова і роздрібна торгівля, ресторанне господарство

98. Товарооборот торгівлі та ресторанного господарства	570
99. Товарна структура оптового товарообороту	571
100. Індекси фізичного обсягу роздрібного товарообороту підприємств.....	575

101. Роздрібний товарооборот підприємств за регіонами	576
102. Товарна структура роздрібного товарообороту підприємств	577

Розвиток підприємництва

103. Основні показники діяльності великих, середніх, малих та мікропідприємств	582
104. Кількість великих, середніх, малих та мікропідприємств у розрахунку на 10 тис. осіб наявного населення за регіонами	584
105. Кількість підприємств за їх розмірами за видами економічної діяльності	589
106. Кількість зайнятих працівників на великих, середніх, малих та мікропідприємств за видами економічної діяльності	594
107. Кількість найманих працівників на великих, середніх, малих та мікропідприємств за видами економічної діяльності	598
108. Обсяг реалізованої продукції (товарів, послуг) підприємств за їх розмірами за видами економічної діяльності	602
109. Фінансовий результат (сальдо) до оподаткування великих, середніх, малих та мікропідприємств за видами економічної діяльності	606
110. Збиток підприємств до оподаткування за їх розмірами за видами економічної діяльності	609
111. Частка підприємств, які одержали збиток до оподаткування, за їх розмірами за видами економічної діяльності	612
112. Рівень рентабельності операційної діяльності підприємств за їх розмірами за видами економічної діяльності	615

Демографічна ситуація

113. Чисельність населення	618
114. Розподіл постійного населення за окремими віковими групами за регіонами	619
115. Кількість живонароджених, померлих та природний приріст (скорочення) населення	622
116. Міграційний рух населення за регіонами (усі потоки міграції)	623
117. Середня очікувана тривалість життя при народженні в Україні	625

Доходи населення, соціальне забезпечення

118. Доходи і витрати населення України	626
119. Доходи населення за регіонами	627
120. Наявний дохід населення	628
121. Наявний дохід на одну особу	629
122. Витрати населення за регіонами	630
123. Витрати населення на одну особу	631

124. Структура доходів і витрат населення України	632
125. Середньомісячна номінальна та реальна заробітна плата у 2014 році.....	633
126. Середньомісячна номінальна заробітна плата за видами економічної діяльності	634
127. Середньомісячна номінальна заробітна плата за регіонами.....	635
128. Індекси реальної заробітної плати за регіонами.....	636
129. Загальна заборгованість населенню із заробітної плати та соціальних виплат.....	637
130. Кількість пенсіонерів	638
131. Кількість пенсіонерів за регіонами	639
132. Середній розмір місячної пенсії.....	650

Ринок праці

133. Населення за економічною активністю	651
134. Зайнятість населення за регіонами	652
135. Безробіття населення (за методологією МОП) за регіонами.....	654
136. Кількість зареєстрованих безробітних за регіонами.....	656

Соціальний розвиток

137. Основні показники охорони здоров'я.....	657
138. Кількість осіб, які навчалися у навчальних закладах.....	658
139. Вищі навчальні заклади	659
140. Кількість легалізованих об'єднань громадян	660
141. Кількість релігійних організацій	661

Охорона навколишнього середовища

142. Основні показники водопостачання і водовідведення	662
143. Основні показники використання й охорони лісу, тваринних ресурсів і заповідних територій	663
144. Викиди забруднюючих речовин та діоксиду вуглецю в атмосферне повітря	664
145. Викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря за регіонами	665
146. Викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря у розрахунку на км ² за регіонами	666

Окремі зіставлення пза країнами світу

147. Чисельність населення.....	667
148. Рівень безробіття.....	669
149. Валовий внутрішній продукт.....	671
150. Рівень зростання валового внутрішнього продукту	673
151. Валовий внутрішній продукт на одну особу.....	675
152. Темпи приросту (зниження) промислового виробництва	677
153. Індекс споживчих цін.....	678

ВСТУП

З моменту, коли Російська Федерація, грубо порушивши всі норми міжнародного права, здійснила анексію українського Криму, минув понад рік. Цей час був сповнений подіями, які з повним правом можна назвати найтрагічнішими в новітній історії нашої держави. Україна опинилася на межі миру та війни і змушена протистояти величезній мілітаризованій імперії, керівництво якої не може змиритися з цивілізаційним вибором Українського народу.

Тисячі загиблих і скалічених, сотні тисяч тих, хто втратив свою домівку, майно, намагаючись урятуватися від окупантів і терористів, – таку трагічну ціну доводиться платити Українському народу за відданість ідеалам свободи й демократії.

Водночас Україна продемонструвала світовому товариству, що повною мірою усвідомлює свою відповідальність за збереження миру й безпеки в Європі й світі та виступає за мирне вирішення конфлікту. Саме мирні пропозиції української сторони, мирний план Президента України Петра Порошенка стали основою Мінських домовленостей, які дозволяють досі втримувати хоч хитке, однак перемир'я в зоні конфлікту.

За останні півроку Україні вдалося зробити те, на що мало хто сподівався, – відновити боєздатність українського війська. Саме високий патріотизм і відвага українських воїнів зупинили поширення сепаратистських настроїв і тероризму на інші регіони держави.

Майдан – народне повстання проти диктатури – був лише першим кроком від неволі й занепаду до надії та розвитку. Закріплення здобутків Революції гідності на національному рівні вимагає звершення радикальних змін у всіх сферах суспільного життя.

Потрібно зруйнувати систему відносин у владі, що сприяла політичній олігархії, економічним монополіям, круговій поручі силовиків, громадянській байдужості та корумпованості.

Системна криза в економіці, енергетиці, реальному секторі та системі соціального захисту вимагає водночас рішучих дій на основі ретельного аналізу наявних проблем, забезпечення послідовності й синхронізації в реалізації реформ, а також оцінювання їх соціальних наслідків.

Держава у співпраці з громадянським суспільством має створити середовище для вільного розвитку підприємництва, стимулювання волонтерства, зміцнення місцевого самоврядування, розвитку культурної й духовної багатоманітності. Відкритий і всеохопний громадянський діалог, спрямований на національну консолідацію та примирення, закладе основи для продовження інтеграції України в Європейський Союз.

Однак першочерговим завданням і найбільшою відповідальністю Президента, Верховної Ради й Уряду є досягнення миру. Усі ресурси держави – військові, політичні, соціально-економічні – мають бути спрямовані на припинення війни та звільнення окупованих районів Донецької та Луганської областей, АР Крим.

Україна вже понад рік веде збройну, дипломатичну та інформаційну боротьбу з грізним і підступним зовнішнім агресором. Приховане та пряме збройне втручання російських військ на боці терористів за наказом вищого керівництва й командування Російської Федерації є доведеним фактом не лише для українців, а й для більшості світової спільноти. Агресор на переговорах відкрито декларує свою мету – не допустити появи демократичної єдиної європейської України.

Досвід протистояння засвідчив, що Україна спроможна захистити свою незалежність і курс на європейську інтеграцію. Збройна агресія проти України натрапила на системну протидію з боку міжнародного товариства у вигляді економічних санкцій проти Росії, фінансово-економічної й військово-політичної підтримки Української держави.

Єдність позицій країн ЄС і США у підтримці України примусили російську верхівку прийняти умови мирного врегулювання збройного конфлікту на сході України. Проте якщо Росія своїми діями зірве мирний процес, започаткований у Мінську, маємо бути готові використати всі можливості, які надає нам Статут ООН у частині самооборони проти збройної агресії.

Продовження боротьби за мир і зміцнення національної безпеки вимагає об'єднання політичної волі всіх сил, представлених у Парламенті, а також урахування уроків спроби авторитарного перевороту 2010–2013 рр. Відповідальними за втрату Криму й частини Донбасу є не бійці та офіцери армії, СБУ, прикордонної служби, а політики, які руйнували систему національної безпеки та оборони, відповідну соціальну політику держави. Тому справжнім іспитом для політичних еліт є відновлення військового та економічного потенціалу, зміцнення обороноздатності держави. Це вимагає здійснення радикальних реформ, відповідальної та злагодженої роботи Президента, Верховної Ради й Уряду.

Стратегія національної безпеки, схвалена Радою національної безпеки і оборони, містить перелік і послідовність необхідних заходів реформування. Відповідальність Верховної Ради та Уряду полягає у втіленні положень Стратегії в законодавчих і нормативних актах.

Першим невідкладним кроком стало прийняття нової редакції Закону України «Про правовий режим воєнного стану», у якій враховано особливості ведення «гібридної» війни, вимоги Конституції України та поточні економічні можливості держави. На часі ухвалення змін до Закону України «Про державне оборонне замовлення», положення якого спрямовані на зміцнення обороноздатності держави у спосіб раціонального розподілу та здійснення контролю за видатками на потреби оборони. Варто пришвидшити прийняття Закону України «Про створення та виробництво озброєння, військової і спеціальної техніки», який врегулює відносини держави та підприємств-виробників на всіх стадіях життєвого циклу озброєння та військової техніки, запровадить механізми залучення приватних компаній до розроблення й виробництва товарів військового та спеціального призначення. Це стосується передусім радіотехніки, інформаційних технологій, приладобудування, систем зв'язку, спеціальної хімії.

Прийняття Верховною Радою Закону України «Про військово-технічне співробітництво» дозволить модернізувати військово-технічне співробітництво з іноземними державами – партнерами та союзниками України, забезпечить здійснення державної оборонно-промислової та військовотехнічної політики. Перед Урядом постає завдання в стислі строки підготувати на розгляд Верховної Ради законопроекти про державну підтримку компаній оборонної промисловості. Особливу увагу необхідно приділити розвитку високотехнологічних і нових галузей воєнної промисловості України, зокрема авіаційної, ракетно-космічної та вертолітної. Зрештою, втілення нових законів залежатиме від конструктивної роботи Верховної Ради із затвердження оборонного бюджету й ратифікації міжнародних договорів з питань науково-технічної, технічної та виробничої кооперації у сфері виробництва озброєння й військової техніки та сталого розвитку ОПК.

Реформування Збройних Сил України, Національної гвардії відповідно до вимог постійної готовності до відсічі зовнішньої агресії й тероризму потребує прийняття нових редакцій законів України «Про оборону України», «Про територіальну оборону», «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію». З-поміж інших важливих завдань – ухвалення нової Стратегії розвитку Держприкордонслужби, яка захищатиме державний кордон в умовах бойових дій і значного зростання кримінальної злочинності, а також виконуватиме додаткові обов'язки на спільному кордоні з країнами Європейського Союзу.

Реформування сектору безпеки для забезпечення ефективної протидії агресії передбачає внесення змін до законів України «Про службу без-

пеки», «Про контррозвідувальну діяльність», «Про боротьбу з тероризмом», «Про демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією і правоохоронними органами держави». За поданням Президента Верховна Рада має законодавчо забезпечити реформування розвідувальних органів. Досвід попереднього року засвідчив необхідність створення Національного агентства технічної розвідки, де мають бути зосереджені технічні ресурси розвідувальних органів України. Це шлях до розвитку сучасних інформаційно-телекомунікаційних систем, новітніх розвідувальних технологій, інтегрованих баз даних на основі єдиної ІТ-політики, а також інших засобів розвідки в інтересах національної безпеки.

Новою сферою протистояння агресору став кіберпростір. Тут для України відкриваються можливості не лише для захисту критичної інфраструктури, а й для асиметричної відповіді агресору. Кібербезпекові розробки мають стати частиною державного оборонного замовлення. Прийняття Закону України «Про кібернетичну безпеку» створить правову основу для залучення міжнародної допомоги та здійснення державної політики в кіберпросторі за участю приватного сектору та кіберактивістів.

Головне значення для національної безпеки та оборони має відновлення й підтримання високої якості людського потенціалу. Від співпраці Уряду й Парламенту залежить повне грошове, речове та інфраструктурно-побутове забезпечення військовослужбовців та інших мобілізованих осіб; медична, психологічна й соціальна реабілітація учасників бойових дій, поранених та інвалідів, а також членів родин, які втратили своїх рідних. Ці питання мають надзвичайно чутливий людський, особистісний вимір, тому відповідним органам державної влади потрібно їх вирішувати на високому професійному рівні, не допускаючи використання в популістських цілях. Неоціненною тут буде допомога волонтерів.

Важливим елементом реформування сектору безпеки є закріплення в законі про демократичний цивільний контроль напрацьованих механізмів участі недержавних установ, громадських організацій, підприємств приватного сектору та громадян України в процесі забезпечення національної безпеки та оборони. Водночас потрібно створити запобіжники для неформального політичного контролю над складниками воєнної організації держави. Поза межами конституційних повноважень жоден політичний лідер не повинен мати впливу на Збройні Сили й має нести відповідальність за спроби порушити принципи демократичного цивільного контролю.

Наріжним каменем мирного процесу залишається зміцнення внутрішнього громадянського миру в Україні, здійснення державної політики на основі його цінностей: верховенства права, захисту фундаментальних прав і свобод людини, поваги до інших поглядів, забезпечення рівних можливостей і підтримки найслабших і найуразливіших.

Саме такі цінності було покладено в основу Мінських домовленостей. Центральна влада готова співпрацювати з органами місцевого самоврядування, сформованими в результаті виборів, у зоні колишнього збройного конфлікту й надавати необхідну допомогу для мирної відбудови.

Проте втілення мирного плану можливе лише за умови повного припинення вогню, роззброєння незаконних військових формувань, виведення всіх російських «добровольців» і «відпускників», безпечного повернення до власних домівок вимушених переселенців, дотримання Конституції та законів України під час виборів і роботи нових місцевих рад.

Дотримання цих принципів необхідне для досягнення очікуваного миру, відродження довіри та взаємної поваги. Примирення можливе на основі правди про участь Росії в дестабілізації ситуації в Україні, злочинні дії представників попереднього режиму, Майдан, агресію та окупацію.

Труднощі мирного процесу на сході країни не можуть вважатися перешкодою для продовження політичних і громадянських реформ.

На місцевому рівні громадам потрібно надати можливість обирати справжніх лідерів.

Реформа системи влади й державної служби має розпочинатися з верхівки. Політики, обрані на парламентських і президентських виборах, громадяни, які стали суддями, мають демонструвати зразкову етичну поведінку та відповідальність за свої дії. Саме тому необхідним є скасування абсолютної недоторканності суддів і депутатів.

Головним напрямом конституційного реформування є створення умов для децентралізації системи публічної влади. У червні 2014 р. Президент вніс до Верховної Ради України Законопроект про утворення виконавчих органів обласних і районних рад і розподіл повноважень між ними й органами, що представляють державу. Ухвалення цих змін до Конституції потребує оновлення Закону про місцеве самоврядування та бюджетного кодексу, прийняття Закону про представників президента. Об'єднання зусиль щодо прийняття зазначених змін до кінця поточного року дозволить у 2016 р. перейти до бюджетної децентралізації й виділити регіонам ресурси для вирішення місцевих питань.

Прищеплення громадянських чеснот майбутнім держслужбовцям, правоохоронцям і суддям є основою реформи суду, прокуратури, міліції, служби безпеки, державної служби. Головною вимогою є відновлення довіри громадян до судів, правоохоронних органів, державних адміністрацій.

Закони про очищення судів та органів влади були першою природною реакцією Парламенту після злочинів, вчинених проти учасників мирних протестів. Завдання нової Верховної Ради – створити дієві механізми захисту прав і свобод людини від зловживань та корупції з боку осіб, наділених виконавчою й судовою владою.

Прийняття низки антикорупційних законів у 2014 р. започаткувало нову антикорупційну політику. За результатами відкритого конкурсу сформоване керівництво Національного антикорупційного бюро України. Тепер спільна відповідальність влади – створити середовище, в якому корупційні вчинки стикатимуться з нульовою толерантністю, а органи, задіяні в антикорупційній політиці, матимуть необхідні ресурси й перебуватимуть поза політичним впливом.

Верховна Рада повинна ухвалити закони, які встановлять процедуру притягнення до відповідальності за корупційні правопорушення осіб, які мають імунітет, забезпечать прозорість фінансування політичних партій і виборчих кампаній, розмежують адміністративну та кримінальну відповідальність за корупційні правопорушення. Відповідальність Уряду – прийняття деталізованого Плану (Програми) дій Уряду у сфері протидії корупції. Обов'язковим складником такого плану має бути участь громадських організацій у втіленні й моніторингу антикорупційних програм. Зі свого боку, Президент гарантує притягнення до відповідальності посадових осіб, причетних до корупційних дій або неспроможних ефективно боротися з корупцією.

Здійснення антикорупційної політики вимагає просування реформи прокуратури. Відповідний Закон є на розгляді Верховної Ради, й від рішення народних депутатів залежить стан захищеності прав людей, інтересів держави та гарантування верховенства права.

Наближення до європейських стандартів правової держави вимагає внесення змін до законів про адвокатуру, безоплатну правову допомогу, виконавчу службу та виконавче провадження, запровадження справжнього суду присяжних у кримінальних справах. З огляду на негативний досвід попередніх років, потрібно надати реальну незалежність судовій гілці влади, забезпечити прозорі відбір і призначення кандидатів на посади суддів, заохочення й покарання суддів, організацію та функціонування системи судів. Зважаючи на виключно важливість зазначеного питання, його потрібно вирішувати під час внесення змін до Конституції на основі широкого політичного діалогу із залученням громадянського суспільства.

Започаткована минулого року реформа системи Міністерства внутрішніх справ уже цього літа матиме перші результати – нову патрульну службу. Подальший перебіг реформи залежить від якісної підготовки й відкритого експертного обговорення законів «Про поліцію», «Про загальну структуру і чисельність Міністерства внутрішніх справ України», «Про муніципальну поліцію». Проте головним завданням реформи є налагодження дієвого зовнішнього контролю за здійсненням реформ і роботою органів внутрішніх справ. Це єдиний засіб від кругової поруки, використання міліції в політичних цілях. У межах парламентського контролю та контролю Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини мають проводитися розслідування й порушуватися питання про відповідальність керівництва МВС, яке не реагує на катування громадян, фальсифікацію справ, участь у здирництві й покриванні організованої злочинності.

Перемога в боротьбі за мир і цілісність Української держави значною мірою залежатиме від здатності зупинити падіння національної економіки й запобігти краху системи соціального захисту. Для цього потрібно створити основу для сталого розвитку на інноваційних засадах, відновити зростання внутрішнього ринку, знизити енергетичну залежність і змінити структуру зовнішньої торгівлі.

Хоча в суто економічних термінах рецесія триває з 2012 р., однак причини занепаду полягають у відсутності чи слабкості інституційних механізмів ефективної ринкової економіки. Українці не відчували, що їхнє право власності непорушне й захищене від свавілля. Держава не створювала умов для появи міцного середнього класу. Профспілки й суди частіше були знаряддям у руках монополістів і рейдерів. Державні функції економічного регулювання й нормативного контролю здійснювалися в інтересах олігархії.

Глибина та масштаб загроз економічній безпеці вимагають політичного балансу еволюційних і революційних рішень. Саме у спосіб переговорів та узгоджень інтересів усіх суб'єктів господарювання, держави та громадян потрібно знайти шлях довгострокового відновлення економіки.

На сьогодні можна виділити такі найбільші загрози соціально-економічній стабільності:

- знищення реального сектору економіки внаслідок збройного конфлікту в Донецькій і Луганській областях, де промислове виробництво у 2014 р. знизилося на 31,5 % і 42 % відповідно;
- скорочення платоспроможного внутрішнього попиту разом із високими (на рівні 40 %) очікуваними темпами річної інфляції;
- суттєве знецінення національної валюти внаслідок зростання темпів емісії, збройного конфлікту й негативних очікувань;
- досягнення критичного рівня боргового навантаження (рівень державного й гарантованого боргу в 2015 р. зросте до 94,1 % ВВП, у т.ч. державного – до 75,4 % ВВП, а сумарні виплати з погашення та обслуговування державного боргу зростуть до 18,6 % ВВП);
- поглиблення кризи довіри населення до банківської системи;
- зниження темпів інвестування в основні фонди й інноваційну діяльність;
- висока концентрація зовнішньоторговельної діяльності України (понад 70 % збуту вітчизняних товарів забезпечують лише 18 країн, понад 80 % імпорту надходить також із 18 країн);
- загострення бюджетно-боргових проблем у секторі державних фінансів унаслідок об'єктивного зниження доходів, зростання видатків на оборону та обслуговування державного боргу;
- скорочення видатків на охорону здоров'я та освіту. Водночас очікується чотирикратне зростання кількості сімей, які потребують субсидій від держави. Понад 850 тис. вимушених переселенців, із яких більшість становлять пенсіонери й неповнолітні громадяни, потребують усебічної державної підтримки.

Нейтралізація зазначених загроз потребує відповідального ставлення Парламенту й Уряду до рішень і законопроектів, що стосуються економічних питань. Зокрема, необхідно жорстко виконувати обмеження емісії, закладене в бюджеті на 2015 р., і дотримуватися цього принципу під час планування бюджету на новий період. Оздоровлення банківсько-

го сектору потребує законодавчого зміцнення системи банківського регулювання й нагляду НБУ, змін законодавства щодо процедури злиття учасників фінансового сектору, адаптації вимог щодо достатності капіталу та платоспроможності фінансових установ відповідно до вимог ЄС, посилення захисту прав кредиторів у законодавстві, що регулює питання іпотеки й банкрутства.

Потрібно також забезпечити належну підтримку звернень представників українського приватного бізнесу щодо втрат від російської агресії з метою послідовного захисту інтересів цих осіб, у т.ч. у міжнародних судах.

Задля відновлення макроекономічної стабільності у співпраці з Міжнародним валютним фондом започатковано нову програму Механізму розширеного фінансування (*EFF*). Тривають переговори про реструктуризацію зовнішніх боргових зобов'язань України. Підтримка МВФ, провідних міжнародних фінансових організацій і кредиторів залежить від ефективності заходів зі стабілізації фінансового стану Пенсійного фонду, ліквідації дефіциту НАК «Нафтогаз України», прозорого використання бюджетних коштів і надання державних гарантій.

Відновлення реального сектору економіки залежатиме від спроможності держави підтримати інноваційні рушії зростання в промисловості й стимулювати енергоефективне виробництво. У довгостроковій перспективі Угода про асоціацію з ЄС, зокрема участь у таких програмах науково-технічного розвитку ЄС, як Індустріальне лідерство, дозволить українським підприємствам втілювати проекти у сферах відновлюваної енергетики, інформаційно-комунікаційних технологій, нанотехнологій, розроблення нових матеріалів, біотехнологій, передових технологічних процесів і космічних технологій.

Метою антикризової політики в агропромисловому комплексі є ухвалення законів, необхідних для створення ефективного механізму ринкового обігу земель сільськогосподарського призначення.

В умовах кризи та руйнування традиційних галузей, особливо на сході країни, мале й середнє підприємництво має високий потенціал для створення нових робочих місць і забезпечення самозайнятості. Сьогодні малий і середній бізнес дає роботу понад 7 млн громадян, тому послаблення надмірного адміністративного й податкового тиску для підприємців є пріоритетом Парламенту й Уряду. Необхідно не лише стимулювати тих, хто працює в Україні, а й створити такі умови, щоб повернулися підприємці, які протягом останнього десятиріччя виїхали за кордон, рятуючись від державного та кримінального рекету.

Кризові процеси в соціальній сфері у 2014 р. виявилися надзвичайними за інтенсивністю, неочікуваними за масштабами та спричинили формування потужних загроз соціальній безпеці країни. Поміж них можна виділити такі:

- зниження довіри до державних економічних і соціальних інститутів, зневіра в реформаторських можливостях влади, погіршення сприйняття необхідних змін у середовищі підприємців і найманих працівників;

- суттєве скорочення податкових надходжень бюджету з доходів фізичних осіб, що критично ускладнює можливість виконання соціальних зобов'язань держави;
- поширення раптової бідності зайнятого й безробітного населення, що суттєво ускладнює безконфліктне здійснення реформ у житлово-комунальному господарстві, медицині, освіті, а також підриває внутрішній платоспроможний попит на споживчих ринках;
- тривала бездіяльність безробітних та економічно неактивних осіб працездатного віку, яка спричиняє їх декваліфікацію та маргіналізацію, що стає перешкодою подальшому кадровому забезпеченню економічного розвитку економіки України;
- раптове збіднення значної частини громадян в умовах воєнної агресії та економічної кризи, що породжує в суспільстві відчуття безнадії, призводить до поширення виявів асоціальної поведінки, порушень закону й правопорядку, сімейної та міжособової конфліктності, накопичення соціальних розривів різних суспільних категорій та протестного потенціалу.

Нові негативні тенденції позначилися на зростанні масштабів депопуляції. Зокрема, внаслідок конфлікту:

- підвищується смертність від хвороб через тривале перебування людей у важкій стресовій ситуації й незадовільних санітарно-гігієнічних умовах за обмеженості можливостей надання невідкладної медичної допомоги в регіонах бойових дій;
- знижується народжуваність через несприятливі умови внаслідок зменшення спроможності сімей до самозабезпечення, роз'єднання родин і підвищення смертності чоловіків.

У цих умовах украї необхідними є швидкі й ефективні рішення, що забезпечать фізичну, майнову та психологічну безпеку повсякденного життя людей: житлово-комунальне обслуговування; якість і необхідну кількість продуктів харчування; медичне забезпечення; захист від соціальних ризиків, забезпечення адекватного рівня зайнятості.

Попри кризовий стан, необхідно підтримати вразливі верстви населення та виконати взяті державою соціальні зобов'язання перед пенсіонерами, окремими професійними й соціальними групами. Потребує реформування система підтримки неповних сімей, сімей із дітьми, осіб з обмеженими можливостями, інвалідів, малозабезпечених і пільговиків. В умовах викликів 2014 р. зазначена система опинилася на межі спроможності до функціонування.

Головною вадою системи соціального забезпечення в Україні залишається безадресність. За експертними оцінками, лише третина сімей, охоплених програмами державної соціальної допомоги, є бідними, тобто такими, що дійсно її потребують. Особливою прикметою 2014 р. стала зміна структури споживачів соціального захисту: до «традиційних» соціальних груп додалася ще одна – внутрішньо переміщені особи. Держава докладает певних зусиль щодо врегулювання ситуації з цією категорією громадян.

Радикальних змін потребує гуманітарна сфера. Уже понад рік Україна є у стані глибокої інформаційної війни з боку Росії. Ця агресія відбувається за допомогою заздалегідь підготовлених пропагандистських засобів, базується на тотальній брехні та спрямована на досягнення переваги в інформаційно-психологічній боротьбі проти нашої держави. Відповідно Україні довелося в стислі строки вживати радикальних заходів у власному внутрішньому інформаційному просторі задля мінімізації найбільш агресивних ворожих інформаційних впливів. Незважаючи на це, абсолютна більшість громадян України (82 % за даними КМІС у грудні 2014 р.) переконані, що українські медіа мають об'єктивно висвітлювати ситуацію в країні, розповідаючи і про успіхи, і про помилки в діях українських військових, української влади, надаючи максимально достовірну інформацію про ситуацію.

Оформлення державної інформаційної політики відбудеться із прийняттям Концепції інформаційної безпеки України, проект якої буде підготовлено до червня 2015 р.

Нова культурна політика держави має, з одного боку, сприяти популяризації національної культури у світі, розвитку творчого середовища й культурних індустрій, а з іншого – формувати основу для консолідації українського суспільства.

Цілеспрямована інформаційно-культурна політика має стимулювати активний процес соціальної, політичної, ментальної інтеграції українського суспільства. Проблеми духовного самопочуття переселенців, жителів звільнених і тимчасово окупованих територій мають постійно перебувати в центрі уваги органів державної влади. Спільними зусиллями Верховної Ради, Кабінету Міністрів України, громадських організацій і професійного культурного середовища необхідно розробити і прийняти законопроект про гуманітарну й культурну діяльність в окремих районах Донецької та Луганської областей, який забезпечить задоволення культурних, інформаційних і гуманітарних потреб громадян України в умовах зовнішньої агресії.

В умовах російської агресії роль української дипломатії у збереженні незалежності й територіальної цілісності держави складно переоцінити. Головним пріоритетом її діяльності залишається забезпечення виконання мирного плану стосовно Донбасу, реалізації в повному обсязі досягнутих 12 лютого 2015 р. у Мінську відповідних домовленостей. «Мінський пакет» є на сьогодні фактично єдиним способом поступового врегулювання конфлікту. Він дозволяє Україні в нинішніх непростих умовах, коли наші союзники прагнуть уникнути воєнної конфронтації з Росією, не залишитися наодинці з агресором.

Україна ретельно дотримується мирного плану, незважаючи на те, що виконання досягнутих домовленостей відбувається надзвичайно складно. Чимало положень «мінського пакета» лишаються нереалізованими через неконструктивну позицію Росії та керованих нею терористичних угруповань «ДНР» і «ЛНР», які намагаються виграти час і знайти приводи не виконувати взяті на себе зобов'язання.

Одним із важливих зовнішньополітичних завдань є збереження єдності міжнародного товариства до вирішення конфлікту в Україні, переконання в необхідності надання допомоги нашій країні, солідарності з нею та забезпечення єдності демократичного світу з «українського питання».

Сьогодні на боці України в її протистоянні з Росією та на захисті міжнародно-правового порядку значна більшість держав. Надання Україні цільової міжнародної військово-технічної допомоги було б реальним стримувальним чинником щодо агресора та сприяло б деескалації конфлікту на Донбасі.

Важливо також забезпечити досягнення високого рівня військово-технічного співробітництва з країнами НАТО і ЄС. Це дозволить отримати необхідні технології й компоненти, які українські оборонні підприємства не в змозі виготовити самостійно, для вирішення завдань підвищення обороноздатності. У цьому контексті пріоритетним завданням української дипломатичної служби є пошук закордонних партнерів для підприємств вітчизняного ОПК, сприяння налагодженню зв'язків між ними, а також забезпечення політичного підґрунтя для укладення відповідних контрактів.

Необхідно вжити всебічних заходів політико-дипломатичного й міжнародно-правового характеру щодо залучення можливостей наших іноземних партнерів і механізмів міжнародних організацій, спрямованих на звільнення й повернення на Батьківщину наших співвітчизників, утримуваних як заручників у Росії та на окупованих нею українських територіях АР Крим і м. Севастополя, Донецької та Луганської областей.

Важливим завданням української дипломатії залишається залучення фінансової підтримки від Міжнародного валютного фонду, Світового банку, інших міжнародних фінансових інституцій, США, Європейського Союзу, Канади, Австралії, Японії, Швейцарії, Туреччини, без чого складно уявити стабілізацію й відновлення України.

Необхідно також продовжувати консолідовувати міжнародні зусилля у виробленні спільного підходу до продовження дипломатичного й економічного тиску на Росію. Режим санкцій, застосований міжнародною спільнотою проти Російської Федерації, на сьогодні є безпрецедентним з огляду і на кількість учасників, і на масштабність їх дії. Санкції суттєво впливають на економіку Росії, що вже сьогодні можна спостерігати майже за всіма основними макроекономічними показниками.

У цьому контексті одним із завдань української дипломатії має бути підтримання й посилення взаємодії з міжнародними організаціями, урядами держав, парламентами, недержавними організаціями, рухами та партіями, які засудили дії РФ і чинять відповідний тиск на Москву. Застосовані до РФ багато- й двосторонні міжнародні санкції мають посилюватися, їх послаблення можливе лише за умов повного виконання зобов'язань, узятих РФ у межах Мінських домовленостей, з обов'язковою присутністю міжнародних спостерігачів на окупованій території Украї-

ни. При цьому режим санкцій щодо Росії має бути збережений доти, доки не буде остаточно відновлено *status quo* й Україні не буде повернуто анексовані Росією Крим і м. Севастополь.

Важливим напрямом роботи української дипломатії залишається роз'яснення міжнародній спільноті позиції України в її протистоянні з РФ. Необхідно докласти максимум зусиль для забезпечення єдності Євросоюзу щодо підтримки нашої держави та переконання його окремих проросійськи налаштованих країн – членів ЄС у необхідності консолідованого підходу до вирішення збройного конфлікту на основі дотримання міжнародного права.

У ситуації, що склалася, потрібно виробити новий порядок денний у відносинах із Росією. Необхідним є перегляд усіх міжнародно-правових і політико-правових документів, що регламентують стратегічне партнерство між Україною та РФ, та їх можлива планова денонсація, за винятком тих, у яких РФ визнає законність державних кордонів України, а також тих, що містять підстави для формулювання правових оцінок для подальших судових позовів до міжнародних судів з метою відшкодування Україні економічних, фінансових та інших збитків, завданих Росією. Вагомим важелем унормування українсько-російських відносин може стати поступове запровадження візового режиму для перетину кордону між двома країнами.

Нормалізація відносин між Україною та Російською Федерацією, а також їх виведення на якісно новий етап розвитку на основі принципово іншої нормативно-правової бази можливі лише за умов відновлення територіальної цілісності України, поваги до недоторканності її кордонів, припинення російської диверсійної й іншої підривної діяльності щодо України. Жодна частина території України не може бути визнана сферою легітимних інтересів РФ.

Водночас необхідно усвідомлювати, що подолати кризу в українсько-російських відносинах без узгодження з Російською Федерацією неможливо. За нинішніх умов Президент України готовий до діалогу з Президентом РФ у всіх форматах, зокрема і з прямими перемовинами, задля досягнення стійкого тривалого миру, забезпечення мирного процесу та вирішення конкретних питань запобігання гуманітарній катастрофі на окупованій частині Донбасу. Головне, щоб домовленості, яких буде досягнуто, однаково тлумачилися й виконувалися всіма сторонами.

Межі можливих компромісів з української сторони чітко окреслені: суверенітет і територіальна цілісність Української держави, право народу України на визначення конституційного устрою й зовнішнього вектора розвитку не можуть бути предметом обговорення з будь-якою іншою країною.

Багаторічна роль України як активного учасника й контрибутора міжнародної безпеки дають нашій державі право в цей складний для неї час вимагати від світового товариства допомоги в обороні своєї території та у встановленні миру на Донбасі. Саме в такому контексті потрібно розглядати звернення України до ООН та ЄС із проханням надіслати між-

народну миротворчу місію, метою якої мало б стати сприяння врегулюванню конфлікту на Донбасі у спосіб неухильного дотримання Мінських домовленостей. Така миротворча цивільно-військова місія покликана не підмінити собою моніторингову місію ОБСЄ, а стати її ефективним доповненням.

Російська агресія проти України стала для європейської та глобальної систем безпеки масштабним випробуванням на міцність. Ціна збереження безпеки різко зросла. Дії Росії проти України підривають регіональну стабільність у країнах від Балтії до Чорноморсько-Каспійського басейну, створивши виклик для НАТО як головного елемента європейської безпеки й поставивши під сумнів подальшу долю всього Європейського проекту й ідеї об'єднаної Європи. Нові зони напруження та гарячі точки виникають стрімко, вражаючи майже всі проблемні регіони світу й утворюючи «дугу нестабільності» від Близького Сходу до Північної Африки й Сахеля. Зазначені процеси вимагають від світової спільноти комплексної відповіді, щоб запобігти колапсу міжнародної системи, процес розпаду якої міг би спричинити подальше неконтрольоване примноження загроз.

В умовах підвищеної взаємозалежності міжнародних гравців просте повернення до інструментів часів «холодної війни», зокрема до загальної стратегії стримування Росії, залишається під питанням. Ситуація в Україні засвідчила, що традиційні загрози безпеці в сучасних умовах зберігають свою вагу, а завдання захисту територіальної цілісності є надзвичайно важливим. Водночас відбуваються зміни в характері основних викликів і загроз. На сьогодні одними з головних загроз глобальній безпеці є міжнародний тероризм, поширення зброї масового ураження, кібертероризм тощо.

На тлі воєнного конфлікту й силового перерозподілу кордонів у Європі роль міжнародних безпекових організацій набуває важливого значення. Ефективно залучити ці структури до врегулювання конфлікту є одним із важливих завдань української дипломатії.

Провідна роль у процесі протидії російській агресії та врегулювання збройного конфлікту на сході України належить Організації Об'єднаних Націй. Водночас неспроможність ООН та її головного органу – Ради Безпеки – зупинити агресора спричинили широку дискусію про способи вдосконалення чинного Статуту цієї організації й давно назрілу реформу її інститутів. Вона дозволить більш справедливо відобразити зміни, що відбулися у світі за 70 років із часу створення ООН, і кардинально змінити нинішню ситуацію в Раді Безпеки ООН, яка багато в чому вже відтворює ситуацію часів «холодної війни».

Україна підтримує реформування Ради Безпеки ООН і готова до обговорення всіх прогресивних концепцій реформ цієї установи, у т.ч. розширення її членського складу, збільшення кількості постійних і непостійних членів, зміни принципу прийняття рішень з головних питань міжнародної безпеки. Україна стає за ліквідацію або суттєве обмеження

права вето постійних членів РБ ООН, яке вже не вперше стає ефективним інструментом у руках агресора для протидії будь-яким спробам світової спільноти зупинити агресію.

Необхідно зазначити значну роль ОБСЄ, що надіслала в Україну Спеціальну моніторингову місію для контролю за виконанням Мінських домовленостей (її представники беруть активну посередницьку участь у процесі врегулювання конфлікту й досягнення миру на Донбасі). Водночас через статутні обмеження говорити про ефективність роботи цієї організації в напрямі надійного забезпечення безпеки в Європі на сьогодні було б передчасно.

У контексті реформування цієї міжнародної організації Україна підтримує відхід від принципу консенсусу при ухваленні обов'язкових рішень, спрямованих на підтримку регіональної стабільності в разі її порушення, а також створення більш дієвих механізмів верифікації у сфері контролю за озброєннями, що надають змогу за потреби жорстко впливати на порушника, у т.ч. із застосуванням законних санкцій. У межах процесу «Гельсінкі плюс 40» важливо об'єднати зусилля всіх зацікавлених країн-учасниць зі створення європейської правової бази, що регламентує правовий статус, права та обов'язки держав, які не входять до військових союзів.

Для України є цінною принципова позиція Парламентської асамблеї Ради Європи, яка в спеціальній резолюції визнала наявність регулярних російських військ в Україні та вказала на незаконність анексії Криму.

В умовах російської агресії суттєво зростає роль співробітництва України з НАТО. Альянс сьогодні опинився перед потребою вироблення довгострокової стратегії щодо РФ, яка вже не розглядається як стратегічний партнер Альянсу, а дедалі більше є його супротивником. Північноатлантичний альянс надає допомогу Україні в модернізації її системи оборони та безпеки на основі сучасних технологій, комунікацій і менеджменту, бере активну участь у забезпеченні дієвої міжнародної підтримки України. Підсилення присутності структур НАТО на території країн Центральної та Східної Європи, створення сил швидкого реагування, інші заходи, спрямовані на зміцнення оборонних можливостей Альянсу, також працюють на стримування агресора, перешкоджаючи масштабній ескалації конфлікту на сході України.

Потрібно активніше зміцнювати формат особливого партнерства у відносинах із НАТО й ефективніше використовувати допомогу, що надається Альянсом, у т.ч. в межах проектів п'яти трастових фондів, спрямованих на модернізацію систем зв'язку та автоматизації Збройних Сил України відповідно до сучасних стандартів; перепідготовку й соціальну адаптацію військовослужбовців; фізичну реабілітацію військовослужбовців, поранених у зоні Антитерористичної операції; реформування систем логістики і стандартизації української армії; боротьбу з кіберзлочинністю. У середньостроковій перспективі пріоритетними завданнями для України є досягнення сумісності сил і засобів її сектору безпеки і оборони з відповідними силами й засобами країн – членів НАТО і виконання

інших критеріїв, що уможливають приєднання до системи колективної оборони на базі Північноатлантичного альянсу. Саме на реалізацію цих завдань, починаючи з 2016 р., має бути орієнтована Річна національна програма Україна – НАТО.

У зв'язку з цим потребують актуалізації й наповнення практичним змістом положення Бухарестської декларації 2008 року стосовно перспектив членства в НАТО для України, що особливо важливо в контексті її відмови від позаблокового статусу.

Найважливішим союзником України на міжнародній арені сьогодні можна вважати Сполучені Штати Америки. Надзвичайно цінним є стійкий консенсус, що склався в політикумі США стосовно підтримки нашої держави та необхідності надання їй вагової допомоги для подолання наслідків російської агресії та пришвидшення реформ, необхідних для зміцнення демократії в Україні.

Актуальним завданням у контексті поглиблення українсько-американського стратегічного партнерства в найближчому майбутньому є отримання нашою державою статусу основного союзника США поза НАТО. Такий статус надасть Україні пріоритетності у відносинах зі Сполученими Штатами, зокрема уможливить її участь у спільних оборонних ініціативах, космічних проектах, контртерористичних заходах, а також постачання їй певних видів озброєння, проведення спільних досліджень військового характеру.

Україна виходить з необхідності розширення співробітництва із США і в межах діяльності шести міжгалузевих механізмів українсько-американської Комісії стратегічного партнерства, і поза ними, у т. ч. стосовно лібералізації торгівлі, створення в межах Комісії контрольного механізму високого рівня, започаткування двостороннього діалогу щодо заснування відносин союзництва між Україною та США з перспективою укладення угоди про спільну оборону.

Особливо важливою є всебічна політична, фінансова та гуманітарна підтримка, яку надає Україні Німеччина. Наша держава цінує принципову позицію ФРН, яка вимагає від Росії припинення агресії проти України й підтримує посилення економічних санкцій щодо Кремля. Окремо треба відзначити дуже важливу посередницьку роль, яку відіграє особисто канцлер ФРН А. Меркель у деескалації ситуації довкола України, її визначальний внесок в укладання Мінських домовленостей і зусилля щодо встановлення стійкого миру на Донбасі.

Розвиток партнерства з Німеччиною, впливовою державою – членом ЄС і НАТО, яка надає Україні вагому допомогу для пришвидшення реалізації демократичних реформ і швидшої імплементації Угоди про асоціацію з ЄС, є для України одним із важливих зовнішньополітичних пріоритетів. Наша держава поглиблюватиме співробітництво з Німеччиною в дво- й багатосторонніх форматах, аби в майбутньому вивести відносини з нею на рівень стратегічного партнерства.

Україна вдячна також за потужну підтримку, яку надають ЄС, Канада, Велика Британія, Франція, Польща, країни Балтії, Швеція, Румунія, Японія, Австралія, інші країни та міжнародні організації. Необхідно перевести відносини з нашими союзниками й партнерами в практичну площину, забезпечити розвиток співробітництва з ними не тільки в політичній, а й у фінансово-економічній, військово-технічній, гуманітарній та інших сферах.

Завдання європейської інтеграції України реалізуються сьогодні у форматі Угоди про асоціацію з Європейським Союзом. Через її реалізацію потрібно забезпечити формування до 2020 р. основних передумов, необхідних для набуття Україною членства в ЄС.

Перед Україною постає амбітне завдання реалізувати Угоду в стислі строки. Для його виконання Кабінету Міністрів України необхідно:

- забезпечити цілісність і злагодженість державної політики у сфері європейської інтеграції, у т.ч. у спосіб централізації управління цією сферою та призначення члена уряду (на рівні віце-прем'єр-міністра), відповідального за координування діяльності на цьому напрямі;

- посилити контроль і моніторинг реалізації Плану заходів з імплементації Угоди про асоціацію на 2014–2017 роки, підготовки та впровадження плану імплементації актів законодавства ЄС;

- забезпечити політичну підтримку здійснення реформ у пріоритетних сферах, передбачених Порядком денним асоціації Україна – ЄС, у сфері конституційної реформи, реформ виборчої та судової систем, боротьби з корупцією, державного управління, енергетики, дерегуляції, державних закупівель, оподаткування й зовнішнього аудиту;

- сприяти реалізації спільного зобов'язання Європейського Парламенту й Верховної Ради України щодо розвитку потенціалу Верховної Ради України та поглиблення співробітництва з національними парламентами держав – членів ЄС;

- створити передумови для реалізації положень Угоди про асоціацію у сферах торговельно-економічного й секторального співробітництва із 1 січня 2016 р.;

- удосконалити інформаційно-комунікативний складник євроінтеграційної політики нашої держави, спрямований на підвищення рівня обізнаності населення України щодо цілей і призначення Угоди про асоціацію.

Україна виконала значну частину взятих на себе зобов'язань у сфері візового діалогу з Європейським Союзом. Завершується виконання низки завдань другої фази Плану дій з лібералізації візового режиму з ЄС, у т.ч. щодо захисту персональних даних і безпеки документів, політики надання притулку, реалізації засад державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційної стратегії) на 2014–2017 рр., протидії дискримінації та внесення відповідних змін до Кодексу законів про працю тощо. Реалізація зазначених завдань до кінця поточного року стане підставою для прийняття Євросоюзом рішення про безвізовий режим для України вже на початку 2016 р.

Іншим важливим напрямом співробітництва України з ЄС у регіональному вимірі залишається ініціатива ЄС «Східне партнерство». Цей формат є важливим майданчиком зовнішньополітичної діяльності України, оскільки акцент може бути зроблений на трикутнику «Україна – Молдова – Грузія» в межах спільного руху трьох країн на шляху євроінтеграції через координування зусиль з реалізації угод про асоціацію з ЄС.

У ширшому регіональному контексті особливої актуальності набуває формування Балто-Чорноморської системи співробітництва на основі поглибленого партнерства центральноєвропейських країн – членів ЄС (Балтійські держави та країни Вишеградської групи), а також країн – учасниць програми «Східне партнерство» ЄС (Україна, Молдова, Грузія).

Україна зацікавлена в посиленні співпраці з країнами Вишеградської групи (Польща, Чехія, Словаччина, Угорщина), які одноставно заявили про свою готовність працювати разом з Україною для використання потенціалу «Східного партнерства» повною мірою та створення необхідних політичних умов для подальшої євроінтеграції України. У перспективі Україна має намір приєднатися до Вишеградської групи, що дозволить їй долучитися до участі в низці важливих європейських регіональних проєктів.

Системна криза українсько-російських відносин поставила на порядок денний необхідність опрацювання нових форматів подальшої взаємодії України з країнами Співдружності незалежних держав. Російська агресія примушує до радикальної оптимізації діяльності України у складі інституцій СНД як організації, що перебуває під повним російським контролем і не виконує покладених на неї завдань. Таким чином, Україна має переводити відносини із країнами СНД переважно в двосторонній формат. Поміж країн – членів СНД основними партнерами для нас залишаються Азербайджан, Білорусь і Казахстан.

Міністерству закордонних справ і закордонним установам України (особливо в країнах НАТО) необхідно продемонструвати конкретні результати просування й забезпечення інтересів України у сферах міжнародної безпеки, зміцнення зовнішньої політичної підтримки, у т.ч. публічної дипломатії, розширення можливостей торговельно-економічного співробітництва й припливу прямих іноземних інвестицій в країну. Необхідно активізувати зусилля щодо пошуку нових зовнішньополітичних і зовнішньоекономічних партнерів і союзників у перспективних для України регіонах Близького Сходу, Латинської Америки, Африки та Азійсько-Тихоокеанського регіону.

Здобуття Української держави – живий історичний процес, у якому наше покоління свідомо зробило вибір на користь свободи, демократії та європейської цивілізації. Україна вступила в двобій з відродженим радянсько-російським імперіалізмом, і підсумок цієї боротьби надовго визначить майбутнє Українського народу та Європи загалом. Тому кожне рішення, кожен крок України мають бути зваженими відповідальністю перед нащадками й партнерами.

Політичний і законотворчий процеси у Верховній Раді, взаємодія між законодавчою та виконавчою гілками влади мають виходити з розуміння наявних загроз державності й скеровуватися політичною волею для прийняття непростих рішень з відновлення миру, національної оборони, економіки та соціальної стабільності. За активної участі громадянського суспільства має продовжуватися зміцнення армії, боротьба з корупцією та просування українських інтересів у Європі та світі.

Сьогодні твориться історія незалежної України, і якою їй бути, залежить від Українського народу.

РОЗДІЛ 1. ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ МИРУ

1.1. МИР В УКРАЇНІ: ВНУТРІШНІЙ ТА ЗОВНІШНІЙ ВИМІРИ

1.1.1. Динаміка процесу мирного врегулювання

Забезпечення мирного розвитку України є головним завданням держави у нинішніх умовах. Незважаючи на високу динаміку переговорного процесу за підтримки лідерів провідних європейських країн, процес мирного врегулювання конфлікту на окремих територіях Донецької і Луганської областей просувається доволі повільно. Головною перешкодою на цьому шляху є невиконання керіваними Росією терористичними угрупованнями «ДНР» і «ЛНР» положень Мінських домовленостей щодо припинення вогню, відведення важкого озброєння, відновлення повного контролю над українсько-російським кордоном, виведення всіх іноземних збройних формувань, військової техніки, а також найманців з території України під наглядом ОБСЄ, роззброєння всіх незаконних збройних формувань.

З метою тиску на українську владу терористи «ДНР» і «ЛНР» продовжують організовувати та здійснювати терористичні акти і диверсії у зоні проведення АТО та в інших регіонах України, особливо на життєво важливих об'єктах інфраструктури. Необхідність упередження та оперативного реагування на відповідні загрози потребує нині підвищеної уваги з боку правоохоронних і спеціальних органів і служб України.

Повернення окремих районів Донецької і Луганської областей (у зоні проведення АТО) в правове поле України є ключовою умовою подальшого мирного розвитку України як суверенної держави. Разом з тим відновлення взаємної довіри в міжнародних відносинах, поваги до

базових принципів міжнародного права – незастосування сили і погрози силою, вирішення міжнародних спорів мирними засобами, невтручання у внутрішні справи держав, непорушності державних кордонів, територіальної цілісності держав тощо – є запорукою відновлення стабільності на Європейському континенті.

Боротьба з тероризмом. Одним з елементів розв'язаної проти України «гібридної» війни стало формування квазідержавних терористичних утворень «ЛНР» і «ДНР» з наданням їм всебічної підтримки з боку РФ; вчинення терористичних актів і проведення диверсій на території України, особливо на життєво важливих об'єктах інфраструктури. Нині терористична загроза має найбільш високий рівень за всі роки існування Української держави.

Безпосередньо в районі проведення АТО Службою безпеки України встановлено, затримано й передано слідчим органам понад 600 осіб (у т.ч. 19 громадян РФ), які брали участь у бойових діях та інформаторській діяльності в інтересах незаконних збройних формувань.

Знешкоджено 16 диверсійно-розвідувальних груп (*дали* – ДРГ), завдання яких полягали у знищенні об'єктів інфраструктури й державних закладів, нападах на військовослужбовців і співробітників правоохоронних органів, а також у зборі розвідданих про сили АТО. Зокрема, викрито всіх членів терористичної групи, причетної до обстрілу м. Маріуполя 24 січня 2015 р., внаслідок якого загинуло 30 та отримали поранення понад 100 мирних жителів; затримано трьох членів ДРГ. Завдяки даним контррозвідки СБУ 02 лютого 2015 р. артилерією ЗС України поблизу населеного пункту Безіменне Новоазовського району знищено 11 бойовиків, задіяних в організації обстрілу 24 січня. Поміж загиблих – ватажок із позивним «Пепел», який безпосередньо отримував координати для проведення обстрілу й давав наказ щодо застосування реактивної системи залпового вогню «Град».

Слідчими СБУ передано до судових органів обвинувачувальні акти щодо 300 осіб – активних учасників терористичних організацій, диверсантів, зрадників і пособників терористів. 82 особи визнано винними у скоєнні злочинів проти держави й народу України (їх засуджено до різних строків ув'язнення).

СБУ розслідує численні факти жорстокого поводження членів терористичних організацій «ЛНР» і «ДНР» із цивільним населенням, а також із захопленими в полон військовослужбовцями військових формувань, що виявилось в застосуванні до військовослужбовців і цивільного населення тортур, використанні примусових робіт щодо цивільного населення, розграбуванні національних цінностей на окупованій території, тобто за ознаками вчинення злочину, передбаченого ч. 1 ст. 438 («Порушення законів та звичаїв війни») КК України.

Загалом у кримінальних провадженнях органів досудового розслідування СБУ потерпілими від злочинів терористів «ДНР» і «ЛНР», підтримуваних Росією, є 4610 осіб, з яких 2525 поранено, 2085 загинуло.

Під час збирання доказів слідчими підрозділами СБУ отримано беззаперечні свідчення участі громадян Російської Федерації, її воєнізованих формувань на боці терористичних організацій «ДНР» і «ЛНР» у збройному спротиві законній владі та вбивствах наших громадян. Крім того, встановлено численні факти фінансування РФ бандитських груп і терористів, надання їм матеріальної й іншої допомоги. Слідчими органів безпеки вже отримано докази щодо 46 громадян Російської Федерації – організаторів, учасників, пособників «ЛНР» і «ДНР», які безпосередньо фінансували терористичну діяльність зазначених протизаконних збройних формувань.

Недооцінка терористичної загрози, несвоєчасне реагування на відповідні ризики можуть мати тяжкі наслідки для держави й суспільства. За нинішніх умов основний акцент у боротьбі з тероризмом має бути зроблений на упередженні терористичних актів, зокрема на недопущенні поширення тероризму на сусідні із зоною проведення АТО області. Саме тому пріоритетними завданнями у цій сфері є:

- виявлення та нейтралізація чинників, які можуть породжувати терористичні загрози, що дозволить діяти на упередження, а не боротися безпосередньо з виявами тероризму та їх наслідками;
- посилення провідної ролі СБУ в боротьбі з тероризмом у всіх його виявах з урахуванням досвіду проведення АТО в Донецькій і Луганській областях;
- широке залучення до державної системи протидії тероризму інститутів громадянського суспільства та широкої громадськості, опрацювання нових підходів до співпраці громадян із правоохоронними органами під час проведення профілактичних заходів щодо протидії тероризму з використанням зарубіжного досвіду;
- посилення взаємодії спецслужб із засобами масової інформації з метою дотримання вимог щодо нерозповсюдження інформації, що містить державну або службову таємницю, що є особливо актуальним в умовах збройної агресії проти України.

Дострокові місцеві вибори. Комплексом заходів з виконання Мінських домовленостей, а також Законом України «Про особливий порядок місцевого самоврядування в окремих районах Донецької та Луганської областей» від 16 вересня 2014 р. № 1680-VII передбачено проведення дострокових виборів місцевих рад і сільських, селищних, міських голів на території окремих районів Донецької та Луганської областей.

Важливість виборів у контексті врегулювання конфлікту на Донбасі визначається низкою чинників.

Відповідно до змін, внесених 17 березня 2015 р. до Закону України «Про особливий порядок місцевого самоврядування в окремих районах Донецької та Луганської областей», обрані на дострокових виборах органи місцевого самоврядування мають стати легітимними представниками територіальних громад окремих районів Донецької та Луганської областей.

У результаті виборів має бути сформовано органи влади, які візьмуть на себе повноваження щодо управління територіями та забезпечення конституційного ладу на тимчасово окупованих територіях, оскільки значна частина таких органів припинила свою діяльність або втратила довіру громадян. Згідно із Законом України «Про особливий порядок місцевого самоврядування в окремих районах Донецької та Луганської областей» зазначеним органам місцевого самоврядування, обраним на позачергових виборах, для виконання покладених на них завдань має бути надано додаткові повноваження: участь у кадрових призначеннях керівників судових органів і прокуратури, створення за їх рішенням загонів народної міліції, а також укладання угод із Кабінетом Міністрів України щодо забезпечення соціального й економічного розвитку територій.

Водночас існує низка перешкод успішному проведенню дострокових виборів в окремих районах Донецької та Луганської областей:

1. Відмова незаконних збройних формувань від роззброєння. Проведення місцевих виборів за українським законодавством передбачає повернення зазначених територій у правове поле України та припинення діяльності терористичних угруповання «ДНР» і «ЛНР». Без реалізації цієї умови держава не зможе гарантувати вільний характер виборів, рівність перед законом усіх політичних сил і кандидатів.

2. Відсутність механізму забезпечення участі переміщених осіб у виборах. За висновками експертів, станом на лютий 2015 р. кількість лише внутрішніх вимушених переселенців із Донецької та Луганської областей перевищила 1 млн осіб, без урахування тих, хто опинився поза межами України. Навіть після відновлення законності в окремих районах цих областей основну перешкоду для повернення внутрішньо переміщених осіб з високою імовірністю становитиме складна соціально-економічна ситуація на даних територіях. Їх неучасть ставить під сумнів репрезентативність складу органів місцевого самоврядування, обраних на позачергових виборах.

3. Проблематичність адміністрування виборчого процесу. Відповідно до чинного законодавства склад виборчих комісій формується за участі представників політичних партій, більшість із яких на зазначених територіях фактично припинили свою діяльність. Однак після встановлення законності в цих районах процес відновлення повноцінної організаційної структури партій потребуватиме тривалого часу.

4. Неузгодженість виборчої системи із політичними реаліями нині окупованих територій. В окремих районах Донецької та Луганської областей практично зруйновано партійну систему, не діють місцеві організації політичних партій України, і найближчим часом ця ситуація не може бути виправлена. Таким чином, застосування на цих територіях пропорційної виборчої системи з відкритими виборчими списками у найближчій перспективі є проблематичним.

Задля забезпечення проведення виборів органів місцевого самоврядування в окремих районах Донецької та Луганської областей необхідно вжити таких заходів.

1. Прийняти тимчасовий закон, що регламентував би особливий порядок проведення виборів депутатів місцевих рад і сільських, селищних, міських голів на території окремих районів Донецької та Луганської областей:

- встановлення спеціальної моделі мажоритарної системи абсолютної більшості на виборах і голів, і депутатів місцевих рад;
- формування виборчих комісій рішенням Центральної виборчої комісії із залученням працівників установ, у приміщеннях яких розташовуватимуться виборчі дільниці.

2. Створити виборчі дільниці на території України поза межами Донецької та Луганської областей, на яких могли б узяти участь у виборах вимушені переселенці із зазначених районів, що відповідно до чинного законодавства отримали тимчасову реєстрацію та не змогли на момент голосування повернутися до місць постійного проживання.

Політика амністії. З метою врегулювання російсько-українського конфлікту в окремих районах Донецької та Луганської областей і досягнення миру в усій країні Україна готова вжити заходів з недопущення переслідування й покарання осіб з приводу подій, що мали місце в окремих районах Донецької та Луганської областей України. Відповідні заходи зафіксовано в Протоколі за результатами консультацій Тристоронньої контактної групи щодо спільних кроків, спрямованих на імplementацію Мирного плану Президента України Петра Порошенка та ініціатив Президента Росії Володимира Путіна¹ (далі – Протокол), підписаного Тристоронньою контактною групою в Мінську 5 вересня 2014 р., та Комплексу заходів з виконання Мінських угод², підписаного Тристоронньою контактною групою та схваленого лідерами країн «нормандського формату» в Мінську 12 лютого 2015 р.

В Україні амністія оголошується спеціальним законом, який приймається відповідно до положень Конституції України, Кримінального кодексу України та Закону України «Про застосування амністії в Україні». Разом з тим є низка обмежень щодо застосування амністії для осіб, яких, наприклад, засуджено за злочини проти основ національної безпеки України, терористичний акт, бандитизм, за умисне вбивство, катування, незаконне позбавлення волі або викрадення людини, якщо при цьому сталося заподіяння смерті або нанесення тяжких тілесних ушкоджень, що спричинили смерть, тощо.

Задля забезпечення виконання Протоколу Президентом України 16 вересня 2014 р. було внесено до Верховної Ради України проект Закону «Про недопущення переслідування та покарання осіб – учасників

¹ Протокол по результатам консультаций трехсторонней контактной группы относительно совместных шагов, направленных на имплементацию мирного плана Президента Украины Петра Порошенко и инициатив Президента России Владимира Путина [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.osce.org/ru/home/123258?download=true>

² Комплекс мероприятий по выполнению Минских соглашений [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.osce.org/ru/cio/140221?download=true>

подій на території Донецької та Луганської областей». Він, поміж іншого, передбачає звільнення від кримінальної відповідальності осіб, які вчинили на території Донецької та Луганської областей, де проводилася Анти-терористична операція, діяння, що містять ознаки злочинів, передбачених Кримінальним кодексом України, і які під час вчинення зазначених діянь були учасниками збройних формувань або особами, задіяними в діяльності таких формувань, та/або брали участь у діяльності самопроголошених органів у Донецькій і Луганській областях чи протидіяли проведенню Антитерористичної операції.

Водночас передбачається, що зазначені особи звільнитимуться від кримінальної відповідальності за умови, що вони у визначений строк звільнили або не утримують заручників, добровільно здали державним органам або не зберігають вогнепальну зброю, бойові припаси, вибухові речовини та пристрої, військову техніку, не займають будівлі, приміщення державних органів та органів місцевого самоврядування й не беруть участі у блокуванні роботи органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій у Донецькій і Луганській областях.

Встановлено, що під амністію не підпадають особи, які підозрюються або обвинувачуються у вчиненні діянь, що містять ознаки таких тяжких чи особливо тяжких злочинів, як диверсія, умисне вбивство, захоплення та утримування заручників, торгівля людьми, розбій, терористичний акт, посягання на життя працівника правоохоронного органу, військовослужбовця, судді, геноцид тощо. Також передбачено, що амністія не поширюється на осіб, які вчинили дії, що призвели до падіння 17 липня 2014 р. в Донецькій області літака компанії *Malaysia Airlines* рейсу *MH17*, та/або перешкождали проведенню розслідування цієї авіакатастрофи.

Зазначений Закон «Про недопущення переслідування та покарання осіб – учасників подій на території Донецької та Луганської областей» був проголосований Верховною Радою України 16 вересня 2014 р.

Разом з тим необхідно підкреслити, що заходи, передбачені Протоколом, мають комплексний, покроковий, взаємопов'язаний характер і повинні виконуватися всіма сторонами. Україна неодноразово наголошувала, що мають виконуватися всі домовленості (*починаючи з першої й основної – всеохопне припинення вогню*), а не лише окремі з них. Однак незаконні збройні формування грубо порушують покроковий план мирного врегулювання конфлікту, визначений Протоколом. Зважаючи на це, українська сторона відтермінувала набуття чинності зазначеним Законом.

Вочевидь, виконання пункту Протоколу щодо забезпечення помилування та амністії у спосіб набрання чинності законом, що забороняє переслідування й покарання осіб у зв'язку з подіями, які мали місце в окремих районах Донецької та Луганської областей України, залежатиме від прогресу у виконанні всього Комплексу заходів з виконання Мінських угод.

Політика України щодо окупованої АР Крим. У 2014 р. Україна зазнала агресії з боку Російської Федерації, внаслідок чого відбулася анексія Криму та м. Севастополя. Здійснивши в лютому-березні 2014 р. прихова-

ну військову інтервенцію до Криму, організувавши на півострові 16 березня 2014 р. незаконний референдум під контролем своїх військовослужбовців, підписавши й ратифікувавши Договір між Російською Федерацією та Республікою Крим про прийняття в Російську Федерацію Республіки Крим та утворення в складі Російської Федерації нових суб'єктів, а також прийнявши 21 березня 2014 р. Федеральний конституційний Закон «Про прийняття в Російську Федерацію Республіки Крим та утворення в складі Російської Федерації нових суб'єктів – Республіки Крим та міста федерального значення Севастополя», Росія знехтувала нормами й принципами міжнародного права та порушила низку положень українсько-російських домовленостей щодо недоторканості територіальної цілісності України та непорушності її державних кордонів.

Сьогодні в українському суспільстві домінує думка щодо визнання Криму українською територією та необхідності його повернення до складу України (такої позиції дотримуються 69 % громадян і лише 14 % громадян визначають Крим як територію РФ)³.

Зазначимо, що підтримка Росією збройного сепаратизму на Донбасі, з одного боку, змусила Україну зосередитися передусім на врегулюванні конфлікту на територіях Донецької та Луганської областей, а також на подоланні економічних наслідків зовнішньої агресії, а з іншого – дозволила Російській Федерації інституційно закріпитися на анексованому півострові. Водночас, попри збройний конфлікт на Донбасі, Україна продовжує живити заходів, спрямованих на подолання наслідків російської окупації українського Криму.

У внутрішньополітичній сфері. Прийнятий Верховною Радою України Закон України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» 15 квітня 2014 р. № 1207-VII визначив статус території України (сухопутної території АР Крим та м. Севастополя, внутрішніх вод і територіального моря України навколо Кримського півострова, повітряного простору над цими територіями) як тимчасово окупованої внаслідок збройної агресії Російської Федерації, а також встановив особливий правовий режим на цій території. Крім того, було законодавчо визначено, що захист і реалізація національно-культурних, соціальних та політичних прав громадян України, у т.ч. корінних народів і національних меншин, є основою гуманітарної, соціальної та економічної політики Української держави стосовно населення тимчасово окупованої території України.

Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» від 20.10.2014 р. № 1706-VII уможливив встановлення необхід-

³ Дослідження проведено Фондом «Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва» спільно із соціологічною службою *Ukrainian Sociology Service* з 25 грудня 2014 р. по 15 січня 2015 р. у 11 регіонах України. Загалом опитано 4413 респондентів. Максимальна похибка вибірки по кожному регіону не перевищує 5,0 %. Див.: *Крим – рік після анексії* : загальнонац. опитування [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dif.org.ua/ua/polls/2015a/krimrikpisljaanopituvannja.htm>

них гарантій дотримання прав, свобод і законних інтересів внутрішньо переміщених осіб та створити базові умови для інтеграції цих осіб у місцях переселення.

За даними Державної служби з надзвичайних ситуацій України, станом на середину травня 2015 р. нараховується 20 тис. 643 громадяна, переселених з АР Крим та м. Севастополя в інші регіони України⁴.

Варто також зазначити, що Уряд України прийняв низку нормативних актів, спрямованих на забезпечення захисту й допомоги внутрішньо переміщеним особам, зокрема Постанову Кабінету Міністрів України «Про забезпечення тимчасового проживання сімей, які переселилися з Автономної Республіки Крим та м. Севастополя» від 25 червня 2014 р. № 213, Постанову Кабінету Міністрів України «Про надання щомісячної адресної допомоги особам, які переміщуються з тимчасово окупованої території України та районів проведення Антитерористичної операції, для покриття витрат на проживання, в тому числі на оплату житлово-комунальних послуг» від 01 жовтня 2014 р. № 505, Постанову Кабінету Міністрів України «Про облік осіб, які переміщуються з тимчасово окупованої території України та районів проведення Антитерористичної операції» від 01 жовтня 2014 р. № 509, Постанову Кабінету Міністрів України від 05 листопада 2014 р. № 637 «Про здійснення соціальних виплат особам, які переміщуються з тимчасово окупованої території України та районів проведення антитерористичної операції» від 01 жовтня 2014 р. № 509 та інші.

Також доцільно зазначити, що Розпорядженням Кабінету Міністрів України «Питання соціального забезпечення громадян України, які переміщуються з тимчасово окупованої території та районів проведення антитерористичної операції» від 11 червня 2014 р. № 588-р було створено Міжвідомчий координаційний штаб з питань, пов'язаних із соціальним забезпеченням громадян України, які переміщуються з тимчасово окупованої території та районів проведення Антитерористичної операції, та затверджено план заходів, пов'язаних із соціальним забезпеченням тимчасових переселенців.

Відповідно до рекомендації, передбаченої Законом України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» щодо утворення Урядом спеціального центрального органу виконавчої влади з питань тимчасово окупованої території України, Кабінет Міністрів України своєю Постановою від 17 липня 2014 р. № 297 створив Державну службу України з питань АР Крим, міста Севастополя та тимчасово переміщених осіб як центральний орган виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України. Постановою від 22 жовтня 2014 р. № 625 Кабінет Міністрів України перейменував Державну службу України з питань Автономної Республіки Крим, міста Севастополя та тимчасово переміще-

⁴ Державна служба України з надзвичайних ситуацій [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mns.gov.ua/news/34232.html>

них осіб на Державну службу України з питань Автономної Республіки Крим та міста Севастополя.

Доцільно також зазначити, що задля забезпечення відновлення діяльності Представництва Президента України в Автономній Республіці Крим в умовах анексії Росією Кримського півострова, починаючи з травня 2014 року Представництво Президента України в Автономній Республіці Крим тимчасово розміщено у місті Херсоні⁵.

Законом України «Про створення вільної економічної зони «Крим» та про особливості здійснення економічної діяльності на тимчасово окупованій території України» від 12 серпня 2014 р. № 1636-VII визначено особливості здійснення економічної діяльності на території АР Крим та м. Севастополя, порядок застосування норм регуляторного, податкового й митного законодавства України на цих територіях.

У зовнішньополітичній сфері. Недоторканність територіальної цілісності України та непорушності її державних кордонів гарантується положеннями низки міжнародно-правових актів⁶, а також низкою українсько-російських домовленостей у межах дво- та багатосторонніх міжнародних договорів⁷. Світова спільнота рішуче підтримує територіальну цілісність і суверенітет України⁸.

Варто підкреслити, що нині Українською державою здійснюється необхідна робота щодо пошуку ефективних правових інструментів повернення анексованого Криму, а також захисту прав своїх громадян, захисту інтересів юридичних осіб і компенсації збитків, завданих російською окупацією.

⁵ *Про невідкладні заходи щодо відновлення діяльності Представництва Президента України в Автономній Республіці Крим* : розпорядження Президента України від 16.05.2014 р. № 865/2014-рп [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/documents/17674.html>

⁶ Статут ООН, Декларація про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин та співробітництва між державами відповідно до Статуту Організації Об'єднаних Націй, Заключний акт Наради з безпеки та співробітництва в Європі, Меморандум про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї (Будапештським меморандумом).

⁷ Договір між Українською Радянською Соціалістичною Республікою і Російською Радянською Федеративною Соціалістичною Республікою від 19.11.1990 р., Алма-Атинська декларація від 21.12.1991 р., Угода між Україною і Російською Федерацією про подальший розвиток міждержавних відносин від 23.06.1992 р., Договір про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною і Російською Федерацією від 31.05.1997 р., Договір між Україною і Російською Федерацією про українсько-російський державний кордон від 28.01.2003 р. та ін.

⁸ 27 березня 2014 р. Генеральна Асамблея Організації Об'єднаних Націй схвалила Резолюцію «Територіальна цілісність України» (A/RES/68/262), наголосивши на незмінності статусу Автономної Республіки Крим та м. Севастополя у складі України. 9 квітня 2014 р. Парламентська асамблея Ради Європи ухвалила Резолюцію «Останні події в Україні: загрози для функціонування демократичних інститутів» № 1988 (2014), у якій засудила незаконну анексію Криму Російською Федерацією та закликала Росію вивести свої війська з півострова. Також 1 липня 2014 р. на 23-й сесії Парламентська асамблея Організації з безпеки і співробітництва в Європі ухвалила Резолюцію «Очевидне, грубе та не виправлене порушення Гельсінських принципів Російською Федерацією», у якій визнала дії Росії воєнною агресією на догоду власним інтересам, а також висловила тверду підтримку територіальній цілісності, політичній незалежності й суверенітету України. 28 січня 2015 р. Парламентська асамблея Ради Європи в ухваленій Резолюції 2034 (2015) засудила незаконну анексію Криму та подальшу його інтеграцію в Російську Федерацію, а також відзначила погіршення ситуації з дотриманням прав людини на Кримському півострові.

Зокрема, 13 березня 2014 р. Україна відповідно до ст. 33 («Міждержавні справи») Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод подала заяву проти Російської Федерації до Європейського суду з прав людини, в якій наведено факти порушення прав, гарантованих Конвенцією, у зв'язку з воєнною окупацією РФ території Кримського півострова (Заява №20958/14). У провадженні Європейського суду з прав людини на сьогодні знаходяться три міждержавні справи «Україна проти Російської Федерації».

Постановою Кабінету Міністрів України від 17 липня 2014 р. № 343 було створено міжвідомчу робочу групу з питань відшкодування втрат, завданих тимчасовою окупацією частини території України, одним із завдань якої є підготовка пропозицій і рекомендацій щодо визначення шляхів, механізму та способів відшкодування втрат, завданих тимчасовою окупацією частини території України. За даними Міністерства юстиції України, сума збитків, завданих анексією Криму, становить понад 1 трлн грн.

16 березня 2015 р. Печерський районний суд м. Києва підтримав клопотання слідчих Управління з питань представництва інтересів громадянина або держави в суді, протидії злочинності та корупції на тимчасово окупованій території АР Крим Генеральної прокуратури України та наклав арешт на нерухоме й рухоме майно (67 транспортних засобів, майже 70 житлових і нежитлових приміщень та інше майно, що знаходиться у т.ч. на території материкової частини України) депутатів Верховної Ради АР Крим, а також самопроголошених керівників незаконно сформованих органів влади автономії (Аксьонова С. В., Константинова В. А. та ін.), орієнтовна вартість якого становить 1 млрд 200 млн грн⁹.

Повернення контролю Української держави над тимчасово окупованою територією АР Крим та м. Севастополя потребує консолідованих зусиль органів влади та громадянської спільноти стосовно вироблення й реалізації комплексної державної політики. Подальша політика України щодо окупованої АР Крим має передбачати *вжиття таких заходів*:

- розроблення дієвого *плану дій щодо повернення Криму та м. Севастополя до складу Української держави* із залученням державних органів, інститутів громадянського суспільства та міжнародної спільноти. Підготовка такого плану має передбачати реалізацію низки інструментів і заходів політичного, національно-правового, міжнародно-правового та економічного характеру.

Уся зазначена діяльність спиратиметься на консолідовану позицію українського суспільства.

Також важливо налагодити дієвий механізм співпраці з міжнародною спільнотою, громадськими організаціями, експертними колами стосовно відновлення територіальної цілісності України (наприклад, із групою видатних людей, створеною на щорічній зустрічі міністрів закордонних

⁹ Генеральна прокуратура України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.gp.gov.ua/ua/news.html?_m=publications&_c=view&_t=rec&id=152494

справ країн – членів ОБСЄ в грудні 2014 р. у м. Базелі для вироблення рекомендацій щодо вирішення української кризи та забезпечення європейської безпеки загалом);

- *реалізація положень коаліційної угоди щодо формування та реалізації державної політики, спрямованої на фактичне повернення Криму та м. Севастополя до складу України.* Цей документ передбачає, зокрема, всебічну протидію діяльності окупаційних влад Криму та м. Севастополя; подання міжнародних позовів проти Російської Федерації; забезпечення повного дотримання міжнародних норм і правил, встановлених щодо окупованих територій; забезпечення юридичного захисту законних інтересів кримськотатарського народу та громадян України інших національностей, які проживають на тимчасово окупованій території Криму та м. Севастополя; реалізацію цільових програм підтримки різних вікових, етнічних, соціальних та інших груп населення тимчасово окупованої території Криму та м. Севастополя; формування на територіях України, суміжних з тимчасово окупованими територіями АР Крим та м. Севастополя, додаткової інфраструктури органів державної влади, що має забезпечити реалізацію прав і законних інтересів громадян України, які проживають на окупованих територіях; формування й реалізацію державної інформаційної політики, спрямованої на підтримку громадян України, які проживають на тимчасово окупованій території АР Крим і м. Севастополя; вдосконалення законодавства, що регулює економічну діяльність на тимчасово окупованій території; законодавче закріплення статусу вимушених переселенців із тимчасово окупованої території АР Крим і м. Севастополя, що гарантує переселенцям всю повноту громадянських прав у місцях тимчасового проживання та передбачає соціальні гарантії, які враховують особливості статусу цієї категорії громадян¹⁰. Варто підкреслити, що Коаліційна угода загалом визначає, що відновлення державного суверенітету України на території АР Крим є однією зі стратегічних цілей зовнішньої та внутрішньої політики Української держави;

- *удосконалення нормативно-правової бази, що визначає спеціальний тимчасовий режим в АР Крим та м. Севастополя.* На сьогодні нагальним завданням є вдосконалення тимчасового правового режиму в АР Крим, що має відбуватися в напрямі створення таких норм законодавства, положення яких реально можуть бути реалізовані.

Важливим виразником національних інтересів повинна стати Верховна Рада України. Вагому роль у цьому процесі має відігравати створене в грудні минулого року міжфракційне депутатське об'єднання «Крим».

Важливим напрямом є законодавче врегулювання особливостей реалізації конституційних прав внутрішньо переміщених осіб, зокрема ство-

¹⁰ *Угода* про Коаліцію депутатських фракцій «Європейська Україна» у Верховній Раді України 8-го скликання [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/n0001001-15/paran2#n2>

рення ефективного механізму забезпечення їх доступу до освіти, працевлаштування, соціальних виплат, медичного захисту.

Крім того, необхідно завершити процес імплементації прийнятого Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб». Так, зокрема, потребують розгляду Верховною Радою зміни й доповнення до таких законів України, як «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців», «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту», «Про Єдиний державний демографічний реєстр і документи, що підтверджують громадянство України, посвідчують особу чи її спеціальний статус», «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства» та Кодекс України про адміністративні правопорушення;

- *забезпечення ефективного функціонування Державної служби України з питань АР Крим і м. Севастополя.* Створена Кабінетом Міністрів України Державна служба України з питань Автономної Республіки Крим та міста Севастополя на сьогодні не функціонує (досі не призначений її голова; не затверджено Положення про Державну службу України з питань Автономної Республіки Крим та міста Севастополя, яке б визначало обсяг її завдань, повноважень і функцій).

В умовах нагальності відновлення контролю України над територіями АР Крим і м. Севастополя необхідно забезпечити належне функціонування зазначеного спеціального центрального органу виконавчої влади з питань тимчасово окупованої території України;

- *активна протидія пропагандистській кампанії Російської Федерації щодо «правових» та «історичних» підстав анексії Криму в інформаційно-науковому, зовнішньополітичному й інших вимірах.* Україна має послідовно та ґрунтовно обстоювати свою позицію щодо відсутності жодних правових, історичних чи політичних підстав для анексії території Криму та м. Севастополя Російською Федерацією. Це дозволить посилити міжнародно-правові можливості України та створити належну доказову базу стосовно подання системних позовів проти Російської Федерації до міжнародних судових і квазісудових інстанцій щодо неправомірної окупації частини українських територій, а також унеможливить у майбутньому міжнародну легітимацію акту агресії проти України;

- *подальше використання Українською державою міжнародно-правових (судових і позасудових) інструментів повернення окупованих територій АР Крим і м. Севастополя, захисту прав та інтересів фізичних і юридичних осіб, а також компенсації збитків унаслідок російської агресії.*

Україна неодмінно повинна задіяти всі можливі міжнародно-правові механізми, спрямовані на подолання неправомірної російської агресії та окупації українських територій, порушення прав і свобод українських громадян у Криму, прав корінних народів (кримських татар) у Криму, порушення прав та інтересів суб'єктів господарювання, майнових прав Української держави тощо.

Відповідні позови й заяви проти Російської Федерації можуть бути спрямовані до таких міжнародних судових і квазісудових інстанцій, як

Міжнародний суд Організації Об'єднаних Націй, Міжнародний кримінальний суд, Консультативний комітет щодо Рамкової конвенції з питань захисту національних меншин, Європейський комітет проти тортур, Міжнародний трибунал Організації Об'єднаних Націй з морського права, Міжнародний арбітражний суд Стокгольма та ін.

1.1.2. Протидія інформаційній агресії

Протидія імперській ідеології «русского мира». Поняття «русский мир» багатозначне. Однак у сучасному суспільно-політичному, орієнтованому на офіційну Москву дискурсі під ним здебільшого розуміють певну спільноту людей, пов'язану з Росією мовно-культурною традицією, православною вірою, генезою історичної пам'яті та лояльно налаштовану до російської держави та її керівництва. Досить часто російський істеблішмент послуговується концептами «Свята Русь», «східно-православна цивілізація», семантично співзвучними поняттю «русский мир». Зауважимо, що вказаний термінологічний ряд має небагато спільного з реальністю. Він належить до міфологем, сконструйованих прокремлівськими політтехнологами, в т. ч. і церковними, за класичними лекалами ідеологічної зброї з метою використання на світоглядному фронті. У такий спосіб Росія доводить принципову значущість інструментів «м'якої сили», пов'язаних з нав'язуванням вигідних смислів, у контексті досягнення власних геополітичних інтересів.

Україна впродовж тривалого часу є об'єктом активного впливу імперської ідеології «русского мира». Остання інфільтрується в українське суспільство передусім внаслідок багатовекторної гуманітарної інтервенції, здійснюваної на релігійному, інформаційному, освітньому, мовному, культурному ґрунті. Спектр конкретних прикладів ідеології «русского мира» в дії доволі широкий. Скажімо, риторика патріарха РПЦ Кирила та президента РФ В. Путіна стосовно України, анексованого Криму спрямована на приватизацію національної української історії, «відновлення її цілісності» у спосіб підведення під російський формат, виправдання претензій Росії на спадок Київської Русі. Подібна міфотворчість впливових осіб РФ тиражується ЗМК, зомбуючи свідомість багатомільйонної аудиторії. Своєю чергою Московська патріархія регулярно виступає ініціатором заходів, покликаних засвідчити широкому загалові наявність в Україні і Росії спільного духовного спадку та спільного майбутнього. Очільники РФ також вельми переймаються зміцненням позицій російської мови та розширенням ареалу її вживання на суміжних територіях. Свою «турботу» вони пояснюють вигаданими «утисками російськомовного населення в Україні», котрі, на їхнє переконання, є результатом «націоналістичної політики офіційного Києва». Ще одним важливим напрямом реалізації ідей «русского мира» є розвиток експорту освітніх послуг. Це дійсно потужний канал, завдяки якому в українській освітній системі досі зберігаються ерзаци радянсько-російського мислення та відповідні поведінкові стереотипи.

Серйозним викликом національній безпеці залишається істотне домінування у вітчизняному гуманітарному просторі російської культури. Російський кінематограф відчутно переверщує вітчизняний. І питання полягає далеко не в кількісних показниках: сучасне російське кіно нав'язує ідеологію «спільної історичної долі» та водночас стає потужним засобом русифікації населення. Український книжковий ринок перенасичений російською книжкою, контрольований видавничими компаніями з РФ. Україна залишається важливим сегментом ринку російської популярної музики. Експансія російської культури здійснюється також у спосіб формування позитивного образу імперського минулого, зокрема через відновлення або встановлення пам'ятників видатним діячам російської імперії.

В умовах воєнної агресії РФ проти України міфологеми «русского мира» («захист співвітчизників/російськомовних громадян», «збереження спільної історичної пам'яті», «відсіч націоналізму», «боротьба з неофашизмом і неонацизмом» тощо) набувають підтримки у провідників сепаратизму, культивуються різними екстремістськими угрупованнями, діяльність яких спрямована на розкол України. Спочатку в АР Крим, а згодом і на Донеччині та Луганщині гасла, що збігаються з ідеологемами «русского мира», фактично стали «візитною карткою» сепаратистського руху.

Особливу небезпеку відверто неправдива проросійська пропаганда, витримана в дусі ідей «русского мира», становить для частини дезорієнтованих жителів тимчасово окупованих українських територій. Вони починають пов'язувати із закликами та діями сепаратистів сподівання на стабілізацію становища у результаті відділення від України та проголошення незалежних квазідержавних утворень або через приєднання до РФ за прикладом Криму.

Сьогодні очевидно одне: ідеологічно-імперська платформа «русского мира» суперечить національним інтересам України. Вона орієнтована на підриг національної безпеки Української держави, поляризує українське суспільство, перешкоджає формуванню загальноукраїнської ідентичності. Понад те, риторика в координатах «русского мира» гальмує процеси європейської інтеграції, оскільки безапеляційно відкидає будь-які інші ціннісні парадигми світосприйняття, відмінні від імперсько-шовіністичної.

Таким чином, на порядок денний поставлене серйозне завдання – ефективна протидія проникненню та поширенню в українському суспільстві ворожих ідейно-світоглядних конструктів сусідньої держави. Зокрема, доречними можуть бути такі кроки.

1. Розвиток ідеології національного державотворення з урахуванням усього попереднього історичного досвіду та її популяризація в українському суспільстві та світі.

2. Проведення постійної інформаційно-роз'яснювальної роботи на широкій вітчизняній та зарубіжній загал, орієнтованої на викриття антиукраїнської сутності імперського політичного проекту «русский мир». Вжиття заходів щодо його розвінчання в російському інформаційному просторі.

3. Забезпечення належної державної підтримки розвитку українського культурного продукту, зокрема сприяння розширенню вітчизняного ме-

дійного і книжкового ринків з огляду на їх ключову роль у трансляції сенсів та світоглядних концептів.

4. Вироблення ефективної системи заходів попередження експансії в Україну російської телевізійної та друкованої продукції, що прямо чи опосередковано слугує просуванню політичних інтересів РФ.

5. Створення за участю академічної наукової спільноти концепції української історії, вільної від радянських і пострадянських тлумачень.

6. Посилення якості вивчення української мови в школах, закладах професійної освіти та ВНЗ з наголосом на універсальності її вживання в найрізноманітніших життєвих контекстах з метою поступового заміщення російської мови у сферах її нинішнього домінування.

7. Розширення в освітніх закладах усіх рівнів викладання гуманітарного складника навчального процесу, покликаною формувати в учнів і студентів уявлення про Україну як невід'ємну частину єдиної європейської цивілізації, базовану на спільних принципах, цінностях та інтерпретаціях історичних фактів, докорінно відмінних від засад сьогоденної кремлівської ідеології «русского мира».

8. Оптимізація політики кадрового добору в системі вітчизняної освіти з метою недопущення використання шкільних класів та університетських аудиторій як майданчиків поширення антиукраїнської пропаганди.

9. Вироблення комплексного підходу (з урахуванням політичних, інформаційних, інституційних, правових механізмів) щодо нівелювання впливу Московського патріархату на українське суспільство.

Від успіху реалізації викладених ініціатив значною мірою залежить цивілізаційне майбутнє Українського народу.

Формування думки світової громадськості щодо України. Протягом новітньої історії незалежної України робилися неодноразові спроби на державному рівні реалізувати цілісну стратегію формування позитивного міжнародного іміджу нашої держави.

Основні напрями, за якими формується міжнародний імідж держави, є добре відомими:

- демократичний державний устрій, цінності якого поділяються переважною частиною населення;
- миролюбна зовнішня політика, зорієнтована на співробітництво та розвиток добросусідських відносин;
- сприятливий інвестиційний клімат;
- туристичний потенціал і наявність відповідної інфраструктури для його реалізації;
- позитивні показники соціального розвитку (якість життя, рівень безпеки, екологія);
- символічний капітал (представники країни зі світовим рівнем популярності, пізнавані національні бренди, історичні об'єкти та події);
- особистий імідж керівників держави, представників політичної еліти.

В умовах зовнішньої агресії, розгортання масштабної інформаційної війни проти України виразно виявилися ті проблеми, які в останні десятиріччя перешкождали формуванню цілісної інформаційної політики держави, у т. ч. у міжнародному вимірі.

Очевидним є той факт, що майже за кожним вказаним напрямом формування іміджу держави Україна не досягла переконливих результатів, за винятком успішного просування окремих представників спорту та мистецтва і відносно успішного (але далеко не без застережень) проведення футбольного чемпіонату Євро–2012.

Будь-яка іміджева кампанія обов'язково має базуватися на сформованому у свідомості міжнародної спільноти стрижневому, узагальнюючому образі-ідеї країни, який своєю чергою має бути максимально лаконічним, зрозумілим і позитивним.

Саме відсутність цілісного позитивного образу України для зовнішнього сприйняття фактично нівелювала періодичні спроби влади надати керованості та передбачуваності процесу іміджевого просування держави. Ухвалення відповідних державних програм лише частково і тимчасово стимулювало активність на окремих напрямках цієї діяльності, але не могло нейтралізувати потоку негативу, який потрапляв у світові ЗМК: повідомлень про корупційні скандали, утиски опозиції та обмеження свободи слова, складну криміногенну ситуацію, проблеми з інвестиційним кліматом і умовами для ведення та розвитку бізнесу.

Небезпечні ігри з ідентичністю та «регіоналізацією» країни, до яких вдавалися безвідповідальні політики в боротьбі за владу (як пам'ятна багатьом історія про поділ України на «три сорти»), зрештою не лише стали катализатором сепаратистських настроїв, що призвели країну до розвитку трагічного сценарію, а й роками підживлювали «картинку» для світових масмедіа, в якій Україна поставала в образі *fale state* – країни з невизначеною геополітичною орієнтацією, яку «розривають» соціальні, міжнаціональні та релігійні суперечності, а корумповану владу контролюють олігархи.

Тепер, коли Україна зіткнулася з прямою військовою агресією, перед державою і суспільством постали нові виклики в боротьбі за адекватне сприйняття світовим товариством. Російська пропагандистська машина в тісній взаємодії зі спецслужбами та дипломатами нарощують активність з метою вплинути на міжнародну громадську думку для вирішення таких завдань:

- максимально «розмити» статус України як об'єкта агресії з боку Росії, нав'язати уявлення про війні дії на сході України як про внутрішній український конфлікт, замаскувати факти безпосередньої участі в боях на Донбасі регулярних частин російської армії;
- не допустити надання українським Збройним Силам летальної оборонної зброї;
- спровокувати невдоволення в підприємницьких колах європейських країн, підштовхнути їх до тиску на уряди з метою скасування або пом'якшення санкцій проти Росії;
- блокувати надання фінансової допомоги Україні з боку міжнародних фінансових організацій та окремих держав за допомогою поширення

чуток про використання українським керівництвом цих коштів на особисті потреби;

- «розколоти» єдність позиції європейського співтовариства з «українського питання», використовуючи важелі енергетичного шантажу та політичної корупції, зокрема й передусім у відносинах з країнами, що перебувають у більш скрутних економічних умовах порівняно з іншими членами ЄС, – Грецією, Болгарією, Угорщиною;

- дискредитувати Україну з метою не допустити її обрання до складу непостійних членів Ради Безпеки ООН на 2016–2017 роки;

- нав'язати населенню країн СНД як окремому об'єкту інформаційного впливу думку про «особливу вигоду» економічного партнерства України з Росією і необхідність якнайтіснішої інтеграції;

- стимулювати провокаційну сепаратистську риторику проросійських угруповань у деяких регіонах України (Закарпаття, Буковина) у спосіб продовження їх фінансової та інформаційної підтримки.

З огляду на зазначені загрози частина експертів наполягає на необхідності створення власної української «пропагандистської машини», вбачаючи вихід у безпосередньому «змаганні» з ворожою пропагандою в режимі обміну інформаційно-психологічними ударами. Проте такий підхід є безперспективним з огляду на неспівмірність фінансово-технічних ресурсів і очевидну перевагу в генеруванні і можливостях нав'язування пропагандистських повідомлень, які має тоталітарна держава над демократичною.

Для успішного протистояння інформаційній агресії Україні необхідно розробити нову концепцію інформаційної політики, яка передбачатиме, зокрема:

- створення і законодавче оформлення структур громадянського суспільства і фахового медіасередовища, на які буде покладено обов'язок визначення інформації, що справляє негативний, суспільно-небезпечний вплив. Таким чином, можна забезпечити достатньо оперативне реагування та нейтралізацію такої інформації та джерел її поширення, уникнувши при цьому можливих зловживань з метою прихованого тиску на ЗМК з боку органів влади;

- розроблення та запровадження законодавчої бази, яка має чітко регулювати відповідальність за поширення суспільно небезпечної інформації;

- на основі структур громадянського суспільства, волонтерських рухів у інформаційній сфері та соціальних мережах створити систему генерування і поширення позитивної інформації про Україну з тим, щоб держава взяла на себе обов'язок забезпечити фінансову, організаційну та інфраструктурну підтримку цієї діяльності.

На сьогодні експертне середовище вже пропонує низку практичних кроків для інформаційного просування України у світі:

- створення якісних іншомовних версій сайтів провідних українських телеканалів з онлайн-трансляціями;

- створення інтернет-ресурсу, який міститиме вичерпні та оновлювані на постійній основі дані про участь російських регулярних військ та найманців у агресії проти України (наприклад, відскановані зображення військових квитків загиблих російських військовослужбовців, відео з полоненими тощо), зокрема з іншомовними версіями;

- радикальна активізація діяльності відповідних дипломатичних структур, передусім прес-аташе та аташе з питань культури в закордонних представництвах. Доцільно добирати на ці посади у спосіб відкритого конкурсу з наданням претендентами планів своєї діяльності;

- для виведення України з інформаційного «затінку» доцільно на постійній основі реалізовувати продуману програму прес-турів для іноземних журналістів;

- важливим напрямом є культурна дипломатія. У творенні нового, привабливого образу України, який має витіснити з масової свідомості європейців і мешканців інших країн і континентів уявлення про Україну як «джерело проблем і загроз», нав'язане, зокрема, кремлівською пропагандою, визначальну роль мають відігравати позитивні культурні асоціації;

- активна робота з лідерами думок в експертних середовищах різних країн. До вирішення цього завдання мають долучатися найвпливовіші патріотично налаштовані вчені та громадські й культурні діячі України.

Одним з можливих і найбільш очевидних сценаріїв презентації України світовій громадській думці може бути використання таких образів:

- народ, який захистив свій європейський і демократичний вибір, цінною людських життів скинувши клептократичну диктатуру;

- народ, який захищає незалежність своєї держави у прямому воєнному зіткненні з регулярними частинами однієї з найпотужніших армій світу;

- держава, яка здійснює кардинальні економічні та політичні реформи, навіть перебуваючи у стані війни, під колосальним тиском агресивного сусіда, бореться з корупцією, намагається забезпечити сприятливий клімат для бізнесу та інвестицій.

Такий архетипічний сюжет протистояння Давида і Голіафа може стати основою виграшної інформаційної стратегії, здатної повернути на користь України симпатії світової спільноти. Але вдаючись до такої асиметричної стратегії, надзвичайно важливо спиратися на правдиві факти, оскільки на «полі брехні» змагатися з кремлівським пропагандистським «монстром» непродуктивно. А це означає, що в країні мають відбуватися **реальні** реформи, **реальна** боротьба з корупцією, **реальна** підтримка підприємництва та інші реальні позитивні зміни.

Очевидно, що відповідальність за те, щоб образ нової України був привабливим і переконливим як усередині нашої держави, так і поза її межами, буде тепер поділена між владою, яка не має права згаяти, можливо, останній історичний шанс, і громадянським суспільством, яке триматиме владу під жорстким контролем.

Вплив на громадську думку в Росії. Російська агресія проти України була б неможливою без широкої громадської підтримки з боку населення

Росії. Соціологічні дані засвідчують, що 60 % росіян повністю довіряють російській федеральній пресі, а 83 % взагалі вважають, що саме Київ веде інформаційну війну проти Росії. Фактично ж понад 80 % росіян переконані в тім, що Росія – жертва, а Україна – агресор.

Зазначене є результатом масштабної інформаційної війни російського уряду проти власного народу, який став жертвою найбільш брехливої пропаганди з часів діяльності нацистського пропагандиста Й. Геббельса. Надто російське керівництво використовує абсолютно аналогічні методи пропагандистської роботи.

При цьому потрібно розуміти, що особливості авторитарної політичної системи країни-агресора мають певні особливості. За повної відсутності впливу на поточну політичну ситуацію російського «громадянського суспільства» думка зазначених 80 % росіян є надзвичайно важливою для російського керівництва, про що свідчать регулярні соціологічні опитування та співвіднесення поточних дій з цією думкою. Відповідно, вплив на цю громадську думку або її хоча б часткове корегування може спричинити реальні позитивні зрушення в питанні припинення збройної агресії Росії проти України.

Водночас Росія формує надзвичайно закриту інформаційну систему з тотальним цензуруванням (починаючи від новин і закінчуючи художніми творами) і заборонаю тих джерел інформації, що можуть подавати альтернативні офіційним точки зору на ситуацію. Причому протидія вільному поширенню інформації та альтернативних думок відбувається на всіх рівнях одночасно: законодавчому, правоохоронному та навіть побутовому. Про це свідчать закриття вільних ЗМК, арешти та обвинувачення блогерів чи просто громадян, які час від часу висловлюють власну думку, а також спроби чинити психологічний тиск (подеколи із закликами до фізичного тиску) з боку різноманітних продержавних «громадських об'єднань» на кшталт проєктів «Наші», «Молода гвардія» чи «Антимайдан» на тих людей, які бажають отримувати всю повноту інформації.

Україна потребує дієвих механізмів входження в російський інформаційний простір із власним баченням подій та власними поясненнями ситуації, надаючи російській аудиторії можливість співставляти версії та формувати власну думку. На жаль, реальні можливості інформаційної присутності України в кабельних мережах Російської Федерації чи на рівні присутності української преси на російському ринку зведені до мінімуму, що є принциповою позицією Росії щодо українського продукту протягом усіх років незалежності нашої держави. Водночас вироблення інформаційного продукту для тієї російської аудиторії, яка вірить федеральним телеканалам, породжує суміжну проблему ефективних досліджень Росії з боку України. Насправді як Україна, так і значна кількість демократичних держав відчувають брак знань про агресора та про те, яким є реальне політичне, економічне, культурне та військове становище Російської Федерації.

Крім прямого входження в російський інформаційний простір, Україна зацікавлена і в розвитку в Росії вільної журналістики. Сьогодні Україна може запропонувати це російській медіаспільноті. Досвід, який може бути переданий російським колегам, є унікальним, особливо що стосується технології самоорганізації та вироблення затребуваного інформаційного продукту в особливих умовах. Цього українські журналісти навчилися під час Революції гідності й продовжують робити зараз.

Потрібно зважити на те, що російське керівництво, здійснюючи агресію проти України, намагається відвернути увагу російських громадян від значної кількості суто внутрішніх проблем політичного та економічного розвитку. Акцентування уваги на них та на шляхах їх вирішення – важливе завдання для подальшого демократичного розвитку Росії.

Для реалізації впливу на формування адекватного медіапростору в Росії Українська держава має сприяти встановленню контактів українських журналістів із представниками російської регіональної та місцевої преси. Використання такого співробітництва для надання альтернативних точок зору на події цілком відповідає всім міжнародним стандартам журналістської діяльності.

Малоймовірно, що зазначене завдання вдасться втілити в короткі строки, однак це має бути стратегічним орієнтиром для заходів щодо реалізації державної інформаційної політики.

Роль ЗМК у подоланні наслідків інформаційної війни проти українського народу. В умовах воєнної агресії, яка супроводжується потужною інформаційною війною з боку противника, питання функціонування національної системи мас-медіа набирає особливої ваги. У цій екстремальній ситуації яскраво виявилися і загострилися ті проблеми національних ЗМК, що їх відзначали експерти задовго до вказаних подій:

- суттєва залежність національної інформаційної сфери від іноземних держав та медіаструктур;
- відсутність ефективної комунікації між владою, ЗМК та суспільством;
- надмірна політична заангажованість ЗМК, їх активне використання в політичних та господарських конфліктах створює умови для трансляції необ'єктивної і незбалансованої інформації;
- невисокий рівень соціальної відповідальності медіа, відсутність законодавчого врегулювання повноважень і функцій органів громадського та професійного контролю за їх діяльністю;
- деструктивні тенденції т. зв. регіоналізації, коли через місцеві або зарубіжні ЗМК населення окремих регіонів отримувало неадекватну картину ролі та інтересів їх територій у загальнодержавному контексті. Це своєю чергою культивувало сепаратистські настрої, міжетнічну та міжконфесійну нетерпимість.

Зміна суспільних настроїв, пов'язаних з Революцією гідності, активізація громадського руху, у т. ч. волонтерського, після початку воєнної агресії РФ, зміна моральних пріоритетів і пробудження патріотичних почуттів у більшості журналістів створили сприятливі умови для радикального

реформування медійної сфери. Але зміни в медійній сфері відбуваються непросто. В інституційному плані суттєвим можна вважати прийняття та набуття чинності Законом України від 17.04. 2014 р. «Про Суспільне телебачення і радіомовлення України» і офіційний запуск суспільного мовлення 7 квітня 2015 р. У Верховній Раді триває робота над законом щодо забезпечення прозорості власності засобів масової інформації. Загалом позитивні тенденції в медійній сфері поки залишаються ініціативою громадських організацій, професійних журналістських об'єднань, окремих журналістів.

Тим часом складний соціально-психологічний стан українського суспільства, обтяжений всіма обставинами фактично воєнного часу, вимагає і від влади, і від професійного журналістського середовища зробити все можливе для того, щоб національна медіасфера стала справді вагомим консолідуючим чинником розвитку нашої держави.

Ключове завдання – створення переконливого і привабливого образу нової України, який би став не лише орієнтиром для необхідних країні реформ, а й аргументом для більшості громадян щодо сприйняття і підтримки цих реформ. У даному процесі мас-медіа мають стати і майданчиком для суспільної дискусії і забезпечити ефективний взаємозв'язок влади і суспільства.

Подолання наслідків потужної інформаційної агресії, якій десятиліттями з різним ступенем інтенсивності піддавалася масова свідомість громадян України і яка триває зараз – ще одне невідкладне завдання вітчизняних мас-медіа. Вони мають змінити поширену нині **реактивну** позицію щодо російської пропаганди на **проактивну, а отже**, не просто реагувати на її меседжі, розвінчуючи чергові порції нескінченної брехні та провокацій, а творити власний дискурс, апелюючи не до міфів (хай навіть і патріотичних), але до реальних потреб та інтересів українських громадян.

Великий окремий напрям роботи – інформаційна реабілітація мешканців звільнених та окупованих районів Донбасу, Криму та переселенців. Експерти наголошують, що у висвітленні проблематики подій на Донбасі інтереси саме місцевого населення часто дискримінуються. Проблеми цієї частини населення, з одного боку, необхідно розглядати з урахуванням її специфіки, з іншого – подавати їх як невід'ємний складник проблем усієї країни, які вирішувати можна лише зусиллями єдиної країни.

Разом з тим щоб забезпечити ефективну комунікацію вже зараз, відповідно до наявних можливостей, можна ініціювати створення спеціальних інформаційних випусків, циклових інформаційно-аналітичних програм у ефірі загальнонаціональних каналів, у яких висвітлювалися б актуальні соціально-побутові проблеми, надавалася корисна інформація з правових питань, психологічна підтримка, історії успішної адаптації переселенців у нових місцях проживання, здійснювалася підтримка в розшуку рідних і близьких.

При цьому має йтися про **український** телевізійний продукт, який би транслювався російською мовою, забезпечуючи підвищення рівня довіри цієї специфічної аудиторії.

Паралельно треба вирішувати питання доступу аудиторії окупованих територій до українських телеканалів, шукати адекватні технічні рішення для забезпечення доступу до них на окупованих територіях. Оперативним вирішенням проблеми може стати активне створення і налагодження якісних онлайн-трансляцій українських телеканалів.

Нагальним завданням є вдосконалення законодавчої бази, яка б розширила можливості громадянського суспільства щодо контролю за контентом українських медіа не лише на відповідність букві закону, а й його духу, надала громадським і професійним організаціям реальні важелі для блокування маніпулятивної суспільно небезпечної, деструктивної інформації. Тільки так можна запобігти продовженню звичної для українського політикуму практики використання ЗМК в якості інформаційної зброї.

Згадані заходи – лише перші, але дуже важливі кроки на шляху перетворення вітчизняної медіасфери на потужний інструмент суспільної консолідації та національного примирення.

1.1.3. Програма загальнонаціонального порозуміння

Перспективи і шляхи примирення і реінтеграції. Багата історія та культура українців відображена в культурній багатоманітності регіонів нашої держави. Ми бачимо, що незважаючи на поширені й поширювані стереотипи, не існує ані розламу на схід-захід, ані повної гомогенності української нації: ми єдині у своїй багатоманітності.

За результатами дослідження «Ставлення громадськості до Програми діяльності Кабінету Міністрів України», проведеного з 12 по 19 грудня 2014 р. в усіх областях України та в м. Києві, високу підтримку поміж мешканців країни отримала ініціатива впровадження патріотичного виховання в школах – 81,2 %¹¹. Велика підтримка концепції патріотичного виховання дітей пов'язана з двома важливими подіями, які значною мірою впливали на загальний рівень патріотизму громадян, – це Революція гідності і війна на Донбасі. Обидві події стали потужним рушійним чинником для актуалізації теми патріотизму.

Результати дослідження, проведеного Фондом «Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва» спільно із соціологічною службою *Ukrainian Sociology Service* з 25 грудня 2014 р. по 15 січня 2015 р. в 11 регіонах України, спростували ідею щодо ідентифікаційного розколу в Україні на *українську* та *російську* спільноти. *Ідентифікують себе з Українською державою* майже 95 % опитаних, а українська мова та культура є дуже близькою для 95 % населення. Разом з тим в українському суспільстві немає ворожого ставлення до російської мови і культури, близькість щодо яких

¹¹ *Ставлення громадськості до Програми діяльності Кабінету Міністрів України / Український інститут соціальних досліджень імені Олександра Яременка [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.uisr.org.ua/img/upload/files/Gove.pdf>*

відчувають 67 %¹². За результатами дослідження «Думки і погляди населення України: грудень 2014 року», поміж проблем, які турбують мешканців нашої країни, про утиски за мовною та національною ознакою заявили тільки 2,5 % респондентів¹³.

Однак очільники попереднього режиму за повної підтримки і активно стимулювання з Росії намагалися перетворити різноманітність із багатства на інструмент політичного маніпулювання, створити та поглибити суспільні розколи. Антагонізація практик ідентичності за допомогою політичних, медійних та освітніх маніпулювань викривлювала взаємні уявлення українців, нав'язувала стереотипи, підживлювала мову ненависті, готувала підґрунтя для сепаратизму і зовнішньої агресії.

Псевдоісторичні фантоми, зокрема ідея «русского мира», накладалися на реалії економічної й соціальної експлуатації окремих регіонів. І хоча більшість населення навіть окупованих територій продовжує підтримувати українську державність, у критичний момент вдалося переконати меншість, що їхнє життя, мова спілкування, соціальне благополуччя перебувають під загрозою знищення. Цей страх призвів до колаборації частини населення з агресором, зростання сепаратизму та тероризму.

Головними чинниками, що спричинюють роз'єднання українців, відповідно до соціологічних досліджень сьогодні є: корумпованість влади (29 %), дії олігархів (29 %), дії Росії, спрямовані на роз'єднання України (25 %), маніпулятивні інформаційні дії через ЗМК (24 %), розділення українців за допомогою технологій політичної агітації (20 %).

Існують регіональні відмінності у розумінні тих чинників, які можуть надалі роз'єднувати Україну. На Донбасі на відміну від усіх інших регіонів визнають роль Росії у роз'єднанні українців лише 7 %, натомість головним чинником роз'єднання вважають «зростання радикалізму та націоналізму» в Україні (30 %). Менше, ніж у решті регіонів, покладають провину на Росію і на Слобожанщині (15 %). Донбас також виявився єдиним регіоном, де досить значна частка (23 %) звинувачує в роз'єднанні регіонів дії країн Заходу. В деяких регіонах до вагомих чинників роз'єднання відносять прагнення певної частини українців до інтеграції в ЄС (Причорномор'я – 25 %, Поділля – 21 %, Донбас – 20 %)¹⁴.

Конфлікт у Криму й на Донбасі не має простих і швидких розв'язань, оскільки будь-яке збройне протистояння з численними людськими жерт-

¹² *Результати* загальнонаціонального соціологічного опитування, проведеного в рамках проекту «Національний діалог» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://icps.com.ua/assets/uploads/files/nd_opinion_poll_1_part_ua.pdf

¹³ *Дослідження* «Думки і погляди населення України: грудень 2014 року» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://opros2014.zn.ua/donbass>; *Дослідження* «Думки і погляди населення України: грудень 2014 року» проводилося на замовлення ZN.UA Київським міжнародним інститутом соціології 4–19 грудня 2014 року. У ході дослідження було проведено 3035 інтерв'ю з дорослими жителями України, які мешкають у 179 населених пунктах України.

¹⁴ *Результати* загальнонаціонального соціологічного опитування, проведеного в рамках проекту «Національний діалог» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://icps.com.ua/assets/uploads/files/nd_opinion_poll_1_part_ua.pdf

вами створює ланцюг агресії і взаємних звинувачень, які впродовж десятиріч тяжіють над народами.

Найбільшу ефективність для примирення українців мала б, на думку громадян, перемога у війні (36 %). За оцінками експертів з Інституту миру та Центру миру і вивчення конфліктів Сіднейського університету, яка складає рейтинг рівня миролюбності в 162 країнах світу, наша країна у 2014 р. посіла 141 місце¹⁵, продемонструвавши найрізкіше зниження Індексу – мінус 30 позицій.

Війна, окупація та економічна криза створили нові лінії внутрішньополітичних розламів. Смерті та страждання військових і мирних жителів після багатомісячного протистояння з агресором збільшують взаємне відчуження, яке розділяє не тільки географічні регіони, а й сім'ї. Завершення активної фази конфлікту та відновлення суверенітету й територіальної цілісності порушить питання щодо жертв і вбивць, колаборантів і внутрішніх переселенців, героїв і мародерів, руйнувань і взаємної допомоги. Отже, реінтеграція окупованих територій та зміцнення національної єдності, винайдення об'єднавчої формули для суспільства, яка б не розривала суспільство далі, відродила довіру та взаємну повагу, становить нагальний виклик для розбудови нової України.

Говорячи про національне примирення, передусім мається на увазі проблема реінтеграції окупованих територій, в т. ч. АР Крим, та звільнених територій. Йдеться не лише про повернення цих територій під юрисдикцію України, а й про кардинальні зміни у свідомості їх мешканців, що стали заручниками сепаратистів. Для цього, по-перше, потрібна потужна інформаційна та пропагандистська робота, спрямована на розвіювання міфів і стереотипів про Українську державу та її політику; а по-друге, потужні економічні реформи та відновлення інфраструктури на звільнених від сепаратистів територіях. Схильність до сепаратизму сьогодні декларують 35 %¹⁶ населення Донбасу. І ця цифра може зменшуватися завдяки успішній політиці інтеграції та примирення.

Першим кроком до реінтеграції окупованих територій має стати виконання Мінських домовленостей, виведення іноземних військ, відновлення територіальної цілісності та контролю над кордоном, проведення виборів відповідно до закону. Однак справжня всеохопна загальнонаціональна, міжрегіональна програма примирення передбачає, що навіть у мирних регіонах культурне багатство і регіональна різноманітність нації не повинні відкриватися тільки в критичну годину. Пасивна етнонаціональна політика, хоча і зберігала міжетнічний мир в Україні, проте не сприяла взаємному пізнанню та реальній інтеграції національних меншин у політичне життя країни як у контексті багатонаціональної історії українського Криму, так і стосовно інших регіонів.

¹⁵ Міжнародний індекс миру / Global Peace Index [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://vidia.org/2015/34541>

¹⁶ Ірина Бекешкіна: Повернення «ДНР» на звільнених територіях бояться більше, ніж «Правого сектору» [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.dif.org.ua/ua/mass_media/irina-bekeshkina-povergo-sektoru.htm

Примирення можливе на основі правди про участь Росії в дестабілізації ситуації в країні, про злочинні дії представників попереднього режиму, Майдан, агресію та окупацію. Для цього за участі церков і громадських діячів має бути утворена Комісія правди і примирення – інструмент, що довів свою ефективність у численних контекстах у різних куточках світу. Публічне розкриття правди уможливить порозуміння: правда повинна стати путівником до надання амністії, а амністія – наслідком висвітлення правди.

У той же час для закріплення примирення важливими є не тільки правда, амністія та покарання за недавні злочини, а й питання історичної пам'яті, передусім пов'язані зі спадком Другої світової війни та радянського періоду, які потребують переосмислення та фіксування в оновленій освітній, культурній та інформаційній політиці. Національна історична пам'ять повинна набути гуманістичного, позбавленого агресивних стереотипів і міфологізованих уявлень змісту. Метою української політики ідентичності є створення передумов для змістовного і результативного внутрішньонаціонального діалогу, а не творення «дзеркальної» пропаганди.

Таким чином, на базі правди про недавні події, чесного та діалогічного звернення до минулого, а також узгодженого бачення майбутнього ми реалізуємо національне завдання примирення на основі сучасних європейських цінностей. Прийняття цінностей ХХІ ст. відрізнятиме нас від агресора, що живе реаліями ХІХ ст.

Основою об'єднання громадян України має бути інтеграція національних та європейських цінностей з урахуванням регіональної української специфіки. Основою європейських цінностей є ліберальні фундаментальні права та свободи людини, демократичні принципи державного устрою, а також принципи побудови правової і соціальної держави. Свобода, гідність, демократія, громадянськість, толерантність і справедливість сприймаються більшістю наших громадян як безперечні пріоритети суспільного розвитку та можуть бути природним чином інтегровані у світоглядні засади українського патріотизму.

Національний діалог як основа політики внутрішньої інтеграції. Об'єднання різних регіонів України сьогодні можливе за умови активізації загальнонаціонального діалогу та вироблення національної політики єдності, яка б була покликана об'єднати різні регіони України спільним баченням майбутнього розвитку держави, а також запобігти виникненню нових соціальних розколів. Більшість населення (57 %) вважає актуальним здійснення державної політики примирення українців. Упевненість у її необхідності об'єднує всі регіони України, особливо відчують її необхідність жителі Донбасу (63 %).

На жаль, проведені дослідження підтверджують тезу, що більшість населення країни нічого не знає про існування програм, спрямованих на

об'єднання України (56 %), причому найбільше таку необізнаність демонструють Донбас (74 %), Причорномор'я (72 %), Нижнє Придніпров'я (65 %) та Слобожанщина (62 %).

Національний діалог сьогодні є ефективним інструментом формування суспільних відносин, дієвим суспільно-переговорним механізмом та альтернативою збройному вирішенні конфліктів на теренах України. Міжнародний досвід демонструє використання цього інструменту для залучення широкого спектру учасників з різних соціально-культурних, етнічних і регіональних груп до дискусії з приводу життєво важливих питань та врегулювання протиріч і конфліктів.

У Коаліційній угоді, Програмі діяльності Кабінету Міністрів України 2014 року та Стратегії сталого розвитку «Україна – 2020», які визначають мету, вектори руху, дорожню карту, першочергові пріоритети та індикатори належних оборонних, соціально-економічних, організаційних, політико-правових умов становлення та розвитку України¹⁷, фактично відсутні пункти щодо національного примирення через національний діалог.

У 2014 р. національний діалог в Україні був підтриманий, зокрема, ОБСЄ в рамках спеціального проекту, що виконувався протягом чотирьох тижнів на запит української влади. Експерти проекту працювали в регіонах: Одеса – Херсон, Харків – Луганськ, Дніпропетровськ, Донецьк і Львів. Основною рекомендацією ОБСЄ стало підтримання національного діалогу з широким представництвом у контексті конституційних процесів в Україні.

Підґрунтям для діалогу та реінтеграції мають стати демократичні перетворення в усій країні, відновлення функціонування органів влади на всій території, побудова нової судової та правоохоронної систем, люстрація і оновлення міліції, комплексна програма реформ, заснована на Стратегії сталого розвитку «Україна – 2020». Не менш важливим є і економічне вирівнювання: відбудова зруйнованої інфраструктури, подолання наслідків гуманітарної кризи та зубожіння населення в зоні конфлікту вимагають програми економічного відродження та міжрегіонального вирівнювання за підтримки західних партнерів, що надасть поштовх для розвитку громадянського суспільства, мобільності, розвитку підприємництва, інновацій, туризму тощо.

Однак безпосереднє втілення політики примирення має здійснюватися у спосіб посилення культурної взаємодії і домінування етики діалогу на всіх рівнях суспільного життя. Практичне примирення не може зводитися до взаємодії центральних політичних і культурних еліт, воно має спиратися на «низові» проекти, залучати максимум пересічних громадян в усіх куточках країни. Саме «низові» програми забезпечать формування загальнонаціональних цінностей зі збереженням унікальності регіональних надбань, поваги до відмінностей, уникнення взаємної демонізації і зрештою взаємного відкриття та пізнання.

¹⁷ *Про Стратегію* сталого розвитку «Україна – 2020» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/5/2015>

Діалог держави з громадянами, громадян з державою, громадян і спільнот поміж собою повинен розпочатися вже цього року на основі взаємодоповнення волонтерських ініціатив, державної підтримки та сприяння міжнародної спільноти.

Першим кроком на шляху реалізації такої політики є визначення ґрунту, на якому і базуватиметься національний діалог. З цією метою доречно за допомогою соціологічних досліджень провести аналіз-порівняння ставлення громадян України до європейських цінностей та дослідження щодо можливості їх синтезу із загальноукраїнськими традиціями, зважаючи на регіональну специфіку країни.

По-друге, політика внутрішньої інтеграції вимагає чіткого визначення кола суб'єктів національного діалогу, механізмів забезпечення програми порозуміння, а також критеріїв результативності впровадження цієї політики. Задля досягнення цієї мети необхідним є створення робочої групи на рівні центральної влади з підготовки Програми загальнонаціонального порозуміння через національний діалог.

Критеріями результативності запровадження практичних кроків національного діалогу має бути перманентний моніторинг якісних і кількісних змін конфлікту настроїв (фактично протиріч) певної кількості мешканців різних регіонів України; результати соціологічних досліджень; інформаційне тло та підвищення рівня довіри як до влади, так і всередині суспільства.

По-третє, визначення майданчиків проведення загальнонаціонального діалогу має відбуватися в усіх сферах життєдіяльності українського суспільства. Формами загальнонаціонального діалогу може бути: налагодження економічної комунікації всередині країни задля обміну досвідом та закріплення регіональних господарчих зв'язків; відновлення внутрішньої трудової міграції всередині України, створення для цього належних умов; організація та проведення загальнонаціональних форумів та «круглих столів» з актуальних питань; використання інтерактивних майданчиків для обміну думками в електронних ЗМК; регіональні культурні і освітні обміни молоді, студентства, творчих колективів, викладачів.

Внутрішньонаціональний діалог під час інформаційної війни проти українського народу передбачає консолідацію українського суспільства за такими маркерами, як патріотизм, об'єднуюча мовна та культурна політика, пошук інтегруючих механізмів національної пам'яті, розроблення ефективних механізмів подолання «мови ворожнечі» та негативної стереотипізації феномену «внутрішньо переміщені особи», протидія негативній регіональній стереотипізації, впровадження кращих європейських практик та цінностей з метою об'єднання української нації на основі поваги до різноманітності.

Таким чином, основою загальнонаціонального діалогу в Україні має стати ґрунтовна державна політика (економічного, інформаційного, соціально-політичного, культурно-освітнього спрямування), яка і буде забезпечувати баланс інтересів держави, регіонів та громадян.

Виклики внутрішньої міграції. Головні виклики внутрішньої міграції на сьогодні, безумовно, пов'язані з недобровільними переміщеннями, з появою сотень тисяч українців, які вимушено залишили місця свого проживання внаслідок анексії Криму та російської агресії на сході країни. Постраждали від війни не лише втратили житло, майно, роботу, а й часто рідних та близьких, пережили тяжкий психологічний стрес. У нових місцях розселення вони потребують не лише допомоги в забезпеченні своїх нагальних потреб, а й психологічної реабілітації. Окрема адресна підтримка має надаватися вразливим категоріям внутрішньо переміщених осіб (ВПО), тобто людям з особливими потребами, дітям-сиротам, сім'ям з дітьми, особам похилого віку.

Вкрай важливим для подальшого життя цих людей, як і життєдіяльності всього суспільства, є налагодження позитивної взаємодії між ними та місцевими мешканцями. Тим більше, що значна частина внутрішньо переміщених осіб залишиться в нових місцях проживання надовго, можливо, назавжди.

Для запобігання виникненню в суспільстві нових ліній розмежування між корінними жителями тих чи інших населених пунктів і прибулими, держава має зокрема забезпечити права переміщених осіб, уникаючи при цьому надання їм особливих привілеїв. Програми, спрямовані на вирішення проблем переселенців, передовсім забезпечення житлом і робочими місцями, мають розроблятися таким чином, щоб сприяти розвитку регіону вселення, щоб вигоди від них отримали і відчули місцеві жителі. В контексті використання потенціалу ВПО в інтересах розвитку особливої уваги варті кваліфіковані спеціалісти, бізнесмени, молодь з їх числа.

Варто припинити розглядати вимушених переселенців як тягар, як проблему, побачити їхній величезний трудовий та інтелектуальний потенціал. Завдання держави та місцевих громад – створити умови для використання цього потенціалу для розвитку регіонів та країни в цілому. Позитивному вирішенню цього питання сприятиме системна робота в закладах масової інформації та освітньо-виховних закладах.

Підтримуючи проекти міжнародних організацій, інших донорів щодо розселення та працевлаштування ВПО, необхідно уникати формування відокремлених поселень цієї категорії громадян, сприяти їх інтеграції шляхом розселення в середовищі жителів населених пунктів, де вони опинилися.

Потрібно розробити державну програму щодо облаштування внутрішньо переміщених осіб із розумінням того, що ця проблема довготермінова, що після невідкладних заходів необхідно шукати довгострокові рішення, які полягають або в поверненні ВПО до попередніх місць проживання після завершення бойових дій та відновлення нормальних умов для життя, або в облаштуванні переселенців в нових місцях проживання. Вже з цього зрозуміло, що держава має застосовувати різні підходи до різних груп ВПО, враховуючи їхні запити та інтереси, співпрацюючи з ними в пошуках довготривалих рішень.

Окремими напрямками роботи щодо ВПО мають бути протидія дискримінації цієї категорії громадян, виховання толерантного ставлення до них,

проти дія інформаційним технологіям, за допомогою яких ворожі сили намагаються створити в суспільстві негативний образ переселенців як утриманців і сепаратистів, посіяти невдоволення в місцевих громадах.

Відновлення прав кримськотатарського народу. Українська держава доклала чимало зусиль для повернення депортованого кримськотатарського народу на історичну батьківщину. **На початок 2013 року на постійне проживання в Україну, до АР Крим, повернулося близько 266 тис. осіб етнічних кримських татар,¹⁸ що складає 12 % населення півострова.** Проте, як зазначається у Зверненні Меджлісу кримськотатарського народу до Верховної Ради України, влада «не зробила все від неї залежне для відновлення прав кримськотатарського народу та визначення статусу кримських татар як корінного народу в Криму»¹⁹.

На шляху інтеграції кримських татар до українського соціуму існував великий комплекс соціально-економічних, політико-правових та соціогуманітарних проблем, що негативно відбивалося на етнополітичній ситуації в регіоні. Дані соціологічних досліджень демонстрували, що в АР Крим зберігався високий рівень дистанційованості щодо кримських татар з боку російськомовного населення, існували прояви дискримінації, простежувалася тенденція анклавізації місць поселення кримських татар. Ефективність зусиль української держави щодо відновлення прав та задоволення потреб кримських татар була низькою внаслідок недосконалості законодавчої бази забезпечення процесу репатріації та відновлення прав осіб, депортованих за національною ознакою; невідповідності бюджетних асигнувань реальним потребам з виконання державних програм у сфері облаштування та інтеграції репатріантів; недостатнього рівня державної підтримки соціокультурного розвитку корінних народів та національних меншин в регіоні.

Окупаційна влада відразу вирішила заручитися підтримкою кримськотатарського населення у проведенні своєї політики на анексованій території, обіцяючи корінному народу забезпечення захисту їх прав і свобод та цим самим заохочуючи кримських татар взяти активну участь у референдумі про статус Криму 16 березня 2014 р. Вже 11 березня 2014 р. на позачерговому пленарному засіданні Верховної Ради АРК була ухвалена постанова «Про гарантії відновлення прав кримськотатарського народу та його інтеграції в кримське співтовариство».

¹⁸ *Депортація* кримських татар 1944 р. та заходи, що вживаються Урядом України з метою облаштування та інтеграції в українське суспільство колишніх депортованих кримських татар [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://finland.mfa.gov.ua/ua/press-center/comments/1216-deportacija-krimsykih-tatar-1944-r-ta-zahodi-shho-vzhivajutysya-uryadom-ukrajini-z-metoju-oblashtuvannya-ta-integraciji-v-ukrajinsyke-suspilystvo-kolishnih-deportovanih-krimsykih-tatar>

¹⁹ *Меджліс* кримськотатарського народу звернувся до Верховної Ради України та міжнародних організацій з вимогою забезпечити вільне волевиявлення на здійснення кримськотатарським народом права на самовизначення на своїй історичній території [Електронний ресурс]. – Режим доступу <http://www.harmony.com.ua/news/23027.html>

Перебіг подальших подій продемонстрував тверду позицію, згуртованість і організованість кримських татар у питанні підтримки територіальної цілісності України. За словами глави Меджлісу кримськотатарського народу Рефата Чубарова, загалом по Криму участь у референдумі взяло близько однієї тисячі кримських татар зі 185 тисяч виборців²⁰.

Реакцією окупаційної влади на таку позицію корінного народу стало те, що замість обіцяних гарантій кримські татари зіткнулися з численними порушеннями колективних і індивідуальних прав, що виявляється у їх **переслідуванні, випадках насильства і жорстокого поводження, обмеженні права на свободу віросповідання, свободу мирних зібрань**.

Така ситуація не дозволяє Українській державі далі зволікати з питанням відновлення історичної справедливості щодо корінного народу України. Сьогодні існує необхідність якнайшвидшого справедливого розв'язання проблем кримськотатарського народу у повній відповідності до норм міжнародного права, що гарантують права корінних народів та національних меншин, особливо з огляду на незаконну окупацію АР Крим.

Історія законодавчих ініціатив, пов'язаних із визначенням статусу кримськотатарського народу, розпочинається із 1999 року і налічує низку законопроектів, які безпосередньо чи опосередковано стосуються цього питання. Це: Проект Закону про статус кримсько-татарського народу № 4041 від 10.09.1999 р.; проекти законів про статус кримськотатарського народу № 4098 від 03.09.2003 р., № 4433 від 13.03.2014 р.; Проект Закону про права корінних народів України № 4501 від 20.03.2014 р. На розгляд Верховної Ради були подані законопроекти про Концепцію етнонаціональної політики України № 7615 від 06.06.2005 р., та № 2560а від 05.07.2013 р. Проте жоден із зазначених законопроектів так і не став Законом України, де був би врегульований статус кримськотатарського народу як корінного народу України. У 2007 році Україна утрималася при голосуванні в ООН за Декларацію про права корінних народів.

Найпершим актом, яким були визначені головні аспекти політики Української держави щодо кримськотатарського народу, стала Постанова Верховної Ради «Про Заяву Верховної Ради України щодо гарантій прав кримськотатарського народу у складі Української держави», яка гарантує збереження та розвиток етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності кримськотатарського народу як корінного народу; захист та реалізацію невід'ємного права на самовизначення кримськотатарського народу у складі суверенної і незалежної Української держави. У цьому документі Україна визнає Меджліс кримськотатарського народу, виконавчий орган Курултаю кримськотатарського народу, та Курултай як вищий представницький орган кримськотатарського народу²¹.

²⁰ У Меджлісі розповіли, скільки насправді кримських татар проголосували на референдумі [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://vidomosti-ua.com/ukraine/86316>

²¹ Про Заяву Верховної Ради України щодо гарантії прав кримськотатарського народу у складі Української Держави : постанова Верховної Ради України від 20.03.2014 № 1140-VII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1140-vii>

Цією ж Постановою Верховна Рада України заявила про свою підтримку Декларації Організації Об'єднаних Націй про права корінних народів та доручила Кабінету Міністрів України терміново подати проекти законів України, нормативно-правових актів України, які визначають та закріплюють статус кримськотатарського народу як корінного народу України. Проте до сьогодні не прийнято жодного закону, який би встановлював задекларований особливий статус кримськотатарського народу в правовому полі України.

17 квітня 2014 року Верховна Рада України прийняла Закон «Про відновлення прав осіб, депортованих за національною ознакою», який визначає статус цих осіб та встановлює гарантії держави щодо відновлення їхніх прав, принципи державної політики та повноваження органів державної влади, органів місцевого самоврядування щодо відновлення прав цих осіб.²² Проте, положення цього Закону впродовж року не виконувались з об'єктивних причин.

Основними принципами державної політики щодо кримськотатарського народу як корінного народу України мають бути: встановлення нового типу відносин між державою та корінним народом, заснованих на визнанні його культурної та етнічної самобутності; забезпечення участі корінного народу в процесі прийняття рішень, що стосуються основ його життєдіяльності.

Поміж першочергових заходів з відновлення прав кримськотатарського народу необхідно ухвалити Закон України «Про статус кримськотатарського народу як корінного народу України», яким буде гарантоване належне представництво кримських татар в органах законодавчої та виконавчої влади Республіки Крим; визнати загальнонаціональний з'їзд кримськотатарського народу – Курултай кримськотатарського народу і формовані ним органи національної самоврядності – Меджліс кримськотатарського народу, регіональні та місцеві меджліси представницькими органами корінного народу Криму; відновити історичні назви, пам'ятки історії та культури кримських татар, сприяти розвитку в Криму системи дошкільної, шкільної та вищої освіти кримськотатарською мовою; сприяти розвитку друкованих та електронних засобів масової інформації кримськотатарською мовою; забезпечити рівноправне функціонування в Криму різних релігійних конфесій.

Справедливе врегулювання питання статусу кримськотатарського народу стане запорукою гармонійного розвитку цього народу у складі Української держави.

²² Про відновлення прав осіб, депортованих за національною ознакою : закон України від 17.04.2014 р. № 1223-VII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1223-18>

1.1.4. Актуальні завдання реконструкції постраждалих регіонів

Економіці Луганського і Донецького регіонів України у 2014 – 2015 рр. завдано надзвичайних втрат. Станом на лютий 2015 р.²³ виробництво промислової продукції області (без урахування частини зони проведення АТО) зменшилося порівняно з лютим 2014 р. у 2,5 раза, а порівняно з попереднім місяцем – на 22,8 %. Найбільшого скорочення зазнало металургійне виробництво – 42,6 %, машинобудування – 46,3 %, добувна промисловість та розроблення кар'єрів – у 2,7 раза, виробництво харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів – у 3 рази, виробництво коксу та продуктів нафтопереробки – в 3,5 рази, виробництво хімічних речовин і хімічної продукції – в 5,5 раза, легкої промисловості – майже у 8 разів. За січень–лютий 2015 р. порівняно з аналогічним періодом 2014 р. зменшення обсягів виробництва склало 34,9 %.

Малі та середні підприємства знизили економічну активність на 80–90 %, майже 40 тис. з них повністю припинили свою діяльність. Економічна активність на неконтрольованих Україною територіях скоротилась у 5 разів, а падіння ВВП у Донецькій і Луганській областях в 2014 р. склало близько 25 %²⁴.

Воєнні дії спричинили безпрецедентну руйнацію промислового комплексу та виробничої бази, транспортної і житлової інфраструктури. Порушення мирного життя та зумовлене ним підвищення безробіття, вимушена міграція громадян і блокування соціальної системи характеризують лише частину соціально-економічної кризи, яка охопила постраждалі території.

Непідконтрольність частини територій Донбасу українській владі зумовлює високу невизначеність щодо перспектив її економічного відродження. Для постраждалих територій України зберігаються загрози відновлення воєнних дій, що в умовах важкої терористичної та криміногенної ситуації призводить до відчутного згорання підприємницького сектору та інвестиційної активності. При цьому наявність військових і кримінальних центрів сили, альтернативних до легальних органів влади, порушує й так невисокий рівень координованості економічних та соціальних проектів.

Катастрофічне зниження рівня добробуту, правової свідомості й довіри, зростання озброєності населення, зниження ефективності правоохоронної діяльності та збільшення прошарку людей з досвідом та звичкою застосування зброї утворює системні загрози для сусідніх регіонів, на які можуть поширитись деструктивні процеси з непідконтрольних Україні територій. В цих умовах **актуалізується потреба визначення шляхів економічного відродження постраждалих регіонів України**, заснованих на

²³ Оперативні дані Головного управління статистики в Донецькій області.

²⁴ *За даними* Міністерства економічного розвитку і торгівлі України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.me.gov.ua/?lang=uk-UA>

принципах гармонізації територіальних, економічних і соціальних інтересів суб'єктів суспільних відносин України.

Реконструкція постраждалих регіонів має орієнтуватись на подолання проблем Донбасу, успадкованих від побудованої раніше неофеодальної моделі. Економічні реформи повинні бути підтримані випереджаючим розвитком людського капіталу і підприємницької ініціативи та передбачати нейтралізацію агресивних претензій колишніх місцевих еліт на виключність щодо можливостей експлуатації ресурсів регіону. **Відродження Донбасу та його реінтеграція в Україну є завданням державної політики, справою українського суспільства.** Досягнення економічного розвитку і соціального миру на Донбасі має здійснитись не завдяки фінансовому підкупу чи адміністративному пресингу, а на основі розбудови нових для України й регіону сучасних моделей економічної і соціальної організації, активного повернення Донбасу в притаманну цьому регіону історичну систему міжнародних відносин²⁵.

Державна програма з відбудови транспортної інфраструктури. Руїнування транспортної інфраструктури України загрожує згортанням виробничої кооперації підприємств, пов'язаних єдиним виробничим або технологічним циклом, посиленням регіональної дезінтеграції, ізоляцією від України тимчасово окупованих територій східних областей.

У зоні проведення Антитерористичної операції залишаються пошкодженими 1610 об'єктів залізничної інфраструктури, на відновлення яких, за попередніми підрахунками, необхідно витратити 866 млн грн²⁶. Втрати експлуатаційної довжини магістральної мережі залізниць України внаслідок воєнних дій оцінюються у 7,3 % (–1,6 тис. км); окупація частини Донбасу призвела до втрати контролю над 970 км залізничних шляхів (в межах Донецької залізниці). На непідконтрольній державі східній території залишилось близько 500 пасажирських вагонів, що становить 10,0 % загального парку пасажирського рухомого складу Укрзалізниці.

Внаслідок руїнувань залізничної інфраструктури на Донбасі паралізовано роботу залізничних вузлів Ясинувата, Попасна, Микитівка, знищено залізничний вузол Дебальцеве. В зоні проведення АТО на залізниці станом на початок 2015 р. зруйновано та знищено пристрої електропостачання на загальну суму 341,5 млн грн, зокрема 6 тягових підстанцій, 370 км контактної мережі, 233 км пристроїв енергетики, 7 будівель і споруд. У зв'язку із пошкодженням залізничної інфраструктури та відсутніс-

²⁵ Донбас історично тісно пов'язаний із Західною Європою більше, ніж будь-який інший регіон України. У зовсім недалекому минулому в Донбас з'їжджалося багато кваліфікованих європейських фахівців, внаслідок чого цей процес порівнювали з потоком кадрів до Америки. Фундамент промисловості Донбасу був закладений західними європейцями: Карл Гаскойн, Ніксон, Готліб-Фрідріх-Вільгельм Юнкер, Густав Ульріх Райзер, Олів'єрі, Ле-Пле, Бледе, Фелькнер, Нордман, Родерек Мурчісон, О. Кейзерлінг, Джон Юоз, Едуард Боссе, Рудольф Геннефельд та інші.

²⁶ За даними Укрзалізниці станом на кінець березня 2015 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.uz.gov.ua/>

тю гарантій безпеки пасажирів і збереження вантажів, що перевозяться, пасажирське і вантажне залізничне сполучення на сході України наразі здійснюється тільки на підконтрольних українським військовослужбовцям територіях.

У зоні проведення бойових дій на сході країни зазнали руйнувань 1561 км автомобільних доріг загального користування, у т.ч. 740,3 км у Донецькій області і 820,7 км – у Луганській. Зруйновано 33 мости і шляхопроводи загальною довжиною понад 2800 погонних метрів. Орієнтовна сума збитків, завданих дорожньому господарству, оцінюється у 4696,4 млн грн (у Донецькій області – 2386,4, Луганській – 2310 млн грн).

Україна втратила 5 морських торговельних портів у зв'язку з окупацією Росією АР Крим та захопленням майна підприємств, яке належить Україні. У зоні конфлікту на Донбасі повністю знищено аеропорт «Донецьк» імені С. С. Прокоф'єва, на підготовку якого до Євро-2012 витрачено понад 1,5 млрд дол. США, та аеропорт «Луганськ». Зруйновано або пошкоджено 28 об'єктів керування повітряним рухом (у т.ч. у Донецькому аеропорті – 17, Луганському – 8, у радіолокаційному комплексі м. Артемівська Донецької області – 3).

Повну оцінку вартості зруйнованих об'єктів транспортної інфраструктури України наразі здійснити неможливо, оскільки доступ до всіх зруйнованих об'єктів ускладнений через контроль бойовиків, які продовжують знищувати транспортну інфраструктуру Донбасу.

Для стабілізації ситуації та забезпечення нормальної роботи транспорту в регіоні погоджено передачу цілісних майнових комплексів структурних підрозділів Донецької залізниці (ДЗ), розташованих у підконтрольних Україні населених пунктах Донецької та Луганської областей, у сферу управління Придніпровської та Південної залізниць²⁷. Також прийнято рішення на період проведення Антитерористичної операції на сході країни вносити плату за перевезення вантажів зі станцій відправлення ДЗ на станціях призначення інших залізниць України²⁸. На період проведення АТО КМУ поставив завдання перед Укрзалізницею забезпечити здійснення централізованого фінансування ДЗ на суму різниці між доходами і виручкою від перевезень, одержаною цим підприємством, за даними попереднього місяця з урахуванням фактичних розрахунків, проведених на кінець попереднього місяця, і перерахування коштів на поточні рахунки ДЗ, відкриті в населених пунктах, на території яких органи державної влади України здійснюють свої повноваження в повному обсязі²⁹.

²⁷ Деякі питання функціонування державного підприємства «Донецька залізниця»: розпорядження КМУ від 29.12.2014 р. №1284-р [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/12842014-%D1%80>

²⁸ Деякі питання перерозподілу надходжень від перевезень залізничним транспортом під час проведення антитерористичної операції: постанова КМУ від 29.12.2014 р. № 720 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/720-2014-%D0%BF>

²⁹ Кабмін врегулював питання фінансування Донецької залізниці [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://economics.unian.ua/transport/1028017-kabmin-vregulyuvav-pitannya-finansuvannya-donetskiy-zaliznitsi.html>

Крім того, на тимчасово окупованих територіях Донецької та Луганської областей, визнаних такими 17 березня 2015 р.³⁰, запроваджено особливий порядок місцевого самоврядування³¹ до моменту виведення усіх незаконних збройних формувань, російських окупаційних військ, їхньої військової техніки, а також бойовиків та найманців з території України й відновлення повного контролю за державним кордоном. Цей порядок, зокрема, передбачає державну підтримку соціально-економічного розвитку окремих районів Донецької та Луганської областей.

Державна підтримка полягає у запровадженні відмінного від загального економічного режиму здійснення господарської та інвестиційної діяльності, спрямованого на відновлення об'єктів промисловості, транспортної та соціальної інфраструктури, житлового фонду, переорієнтацію промислового потенціалу, створення нових робочих місць, залучення інвестицій і кредитів для відновлення та розвитку об'єктів, розташованих в окремих районах Донецької та Луганської областей. У законі про Державний бюджет України щороку передбачатимуться видатки, що спрямовуватимуться на державну підтримку соціально-економічного розвитку окремих районів Донецької та Луганської областей.

В цих умовах потребує розроблення та реалізації **Державна програма з відновлення транспортної інфраструктури Донбасу** як складова частина Державної цільової програми соціально-економічного розвитку Донецької та Луганської областей. Ця програма має узгоджуватись із Законом України «Про особливий порядок місцевого самоврядування в окремих районах Донецької та Луганської областей», а отже, інвестування у відновлення об'єктів транспортної інфраструктури в зоні воєнного конфлікту є унеможливленим аж до моменту політичного вирішення усіх суперечливих питань.

Встановлення вимог щодо відновлення зруйнованих та пошкоджених об'єктів транспортної інфраструктури (з числа тих, відновлення яких є можливим і доцільним) має виходити з необхідності забезпечення потреб регіону у транспортному сполученні та відновленні комунікаційних зв'язків з іншими регіонами України та поза її межами, важливості налагодження економічних та промислових зв'язків регіону, внутрішньої та зовнішньої торгівлі, підтримки мобільності населення, врахуванні економічних інтересів України як цілісної держави та єдиного господарського та промислового комплексу у розміщенні на території Донецької і Луганської областей магістральних залізничних та автомобільних шляхів спо-

³⁰ *Про визнання* окремих районів, міст, селищ і сіл Донецької та Луганської областей тимчасово окупованими територіями : постанова ВРУ від 17.03.2015 р. № 254 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254-19>

³¹ Відповідно до Закону України «Про особливий порядок місцевого самоврядування в окремих районах Донецької та Луганської областей». Див.: *Про особливий порядок місцевого самоврядування в окремих районах Донецької та Луганської областей* : закон України від 16.09.2014 № 1680-VII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1680-18>

лучення, можливості використання цих територій для транзиту вантажів та здійсненні експортно-імпорتنих торговельних операцій відповідно до стратегічних векторів розвитку України.

Державна програма з відновлення транспортної інфраструктури Донбасу має передбачати:

- невід’ємність транспортної інфраструктури Донбасу від національної транспортної системи України, яка, своєю чергою має відповідати принципам ефективності, екологічності, мультимодальності, сучасним технічним стандартам та європейським стандартам якості та безпеки транспортних послуг (подібно до Транс’європейської транспортної мережі *TEN-T*, яку розбудовують на своїй території країни ЄС). Питання відновлення транспортної інфраструктури Донбасу слід врахувати слід врахувати при розробці Програми розвитку Національної (пріоритетної) транспортної мережі України на 2015–2025 рр., передбаченої Планом заходів з імплементації Угоди про асоціацію між Україною та ЄС³²;

- узгодження масштабу та способів відновлення транспортної інфраструктури з пріоритетними напрямками Стратегії розвитку Донбасу на найближчі 5 років³³. Сьогодні відкривається унікальна можливість кардинальної заміни застарілої неефективної енергоємної економічної структури регіону та заснування нового рівня технологічного розвитку на Донбасі. Відновлення транспортної інфраструктури завдяки залученню інвестиційних ресурсів та сучасних транспортних засобів, застосування новітніх технологій перевезень сприятимуть не тільки створенню нових робочих місць, а й вирішенню багатьох завдань соціально-економічного розвитку регіону. Європейський та світовий досвід доводять результативність розвитку транспортної інфраструктури при відродженні депресивних регіонів;

- розширення та диверсифікації фінансування. Враховуючи масштабність завдань, значну капіталоемність та довготривалий часовий горизонт реалізації Програми, найбільш прийнятними способами інвестування відновлення об’єктів транспортної інфраструктури є залучення фінансової допомоги країн-донорів³⁴ та міжнародних фінансових організацій. Водночас для залучення інвестицій у відновлення транспортної інфраструктури Донбасу на державному рівні мають бути передбачені інвестиційні стимули (у вигляді податкових, фінансових, інституційних механізмів, спрощення дозвільних процедур, прозорих тендерних процедур, антикорупційних важелів тощо).

³² Про імплементацію Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським Співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони : розпорядження КМУ від 17 вересня 2014 р. № 847-р [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/847-2014-%D1%80>

³³ Проект Стратегії розвитку Донецької області на період до 2020 р. розробляється на підставі Закону України «Про стимулювання розвитку регіонів» від 08.09.2005 р. № 2850-IV, відповідно до Державної стратегії регіонального розвитку України на період до 2020 р., затвердженої Постановою КМУ від 06.08.2014 р. № 385 та враховуючи досвід реалізації Стратегії економічного та соціального розвитку Донецької області до 2015 р.

³⁴ США вже виявили готовність надавати фінансову і технічну допомогу на проекти з відновлення інфраструктури на сході України, а також на розвиток окремих транспортних галузей. Аналогічним чином зацікавленість була висловлена Південною Кореєю, Німеччиною та іншими країнами.

Відновлення житлового фонду та соціальної інфраструктури. Враховуючи складну соціально-економічну та гуманітарну ситуацію, що склалася на території Донецької та Луганської областей, відновлення житлового фонду та об'єктів соціальної інфраструктури постраждалих територій слід визнати пріоритетом державної значущості. Зважаючи на наявність в цих регіонах значних будівельних потужностей, які можуть залучитись до процесу відбудови постраждалих територій, доцільно розробити та прийняти окрему державну програму відбудови житлового фонду та соціальної інфраструктури Луганської та Донецької областей. Для реалізації зазначеної програми доцільно **створити відповідне державне агентство.**

Збитки житлового фонду Донецької та Луганської областей за станом на 15 лютого 2015 р. визначаються пошкодженням 7409 житлових будинків; 2333 об'єктів водо-, електро-, газопостачання; 309 навчальних закладів. Збитки, нанесені житловим об'єктам та об'єктам інфраструктури Донецької області внаслідок бойових дій, оцінюються в 2933,7 млн грн. У Донецьку з травня 2014 р. зафіксовано 3021 руйнування житлового сектору – 1431 будинок комунальної власності, 1555 приватних будинків і 35 будинків, які належать ЖБК и ОСББ. При цьому понад 400 приватних будинків повністю зруйновано, а ушкодження 392 багатоквартирних будинків мають характер конструктивних.

У Луганській області в результаті бойових дій зруйновано близько 8 тис. об'єктів, у т.ч. понад 7,5 тис. приватних будинків, 399 об'єктів муніципального житла – багатоквартирних будинків, 136 шкіл, дитячих садків, ліцеїв; 65 лікарень та поліклінік, 37 адміністративних будівель, 8 храмів.

Перспективним механізмом відновлення житлового фонду може бути комплексна державна програма, яка передбачатиме створення єдиного реєстру зруйнованих житлових об'єктів та громадян, що залишаються в місцях свого постійного проживання та потребують державної допомоги у відновленні пошкодженого житла або відбудові зруйнованого житла, а також створення системи надання мешканцям підконтрольних українській владі територій Донецької та Луганської областей фінансової допомоги на відновлення зруйнованих квартир та будинків³⁵.

³⁵ Міністерство регіонального розвитку, будівництва і ЖКГ підготувало Постанову «Про відшкодування шкоди особам, постраждалим під час проведення Антитерористичної операції в Донецькій і Луганській областях», яка передбачає певний механізм грошової компенсації громадянам, житло яких було зруйноване під час бойових дій. Зазначений документ передбачає затвердження 4 категорій складності ушкодження об'єктів, залежно від чого і буде визначатися сума компенсації. Так, громадянам, чиє житло повністю зруйноване і не підлягає відновленню (перша категорія), пропонується виплачувати 150 тис. грн на зруйнований житловий об'єкт і по 10 тис. грн на кожного члена сім'ї за втрачене майно. Особам, чиє житло пошкоджене і потребує капітального ремонту (друга категорія), пропонується виплачувати 50 тис. грн на житловий об'єкт і по 5 тис. грн на кожного члена сім'ї. У разі наявності частково пошкоджених об'єктів, які потребують поточного ремонту, а саме: заміни віконних та дверних блоків, сантехніки, газового обладнання, відновлення оздоблення (третья категорія) пропонується виділяти по 20 тис. грн. На пошкоджені об'єкти, які потребують заміни вікон і дверей, ремонту відкосів (четверта категорія), пропонується виділяти 10 тис. грн.

З метою раціонального використання державних коштів доцільно розробити типові проекти для будівництва житла економ-класу, вжити заходів щодо зниження собівартості будівництва 1 м² такого житла. Окремо слід звернути увагу на створення сприятливих умов для залучення приватних інвесторів на основі механізмів державно-приватного партнерства. Реалізацію державної програми відновлення житлового фонду Донбасу слід узгодити із тими внутрішньо переміщеними особами, які прийняли рішення про повернення в місця постійного проживання.

Важливим інструментом відновлення житлового фонду та соціальної інфраструктури Донбасу має стати міжнародне співробітництво України із зарубіжними країнами та міжнародними організаціями. Позитивним прикладом такого співробітництва може бути реалізація спільного з Програмою Розвитку ООН в Україні проекту «Відновлення соціальних послуг і налагодження миру в Донецькій і Луганській областях», в межах якого має бути відновлена низка соціально значущих об'єктів в Краматорську, Слов'янську та інших населених пунктах Донецької області. Зазначений проект реалізується ПРООН при фінансуванні Уряду Японії в партнерстві з Урядом України. Його загальний бюджет складає 5,782 млн дол. США.

Урядом України підписано Кредитну угоду з Європейським інвестиційним банком (ЄІБ) – «Надзвичайна кредитна програма для відновлення України» з обсягом позики 200 млн євро. Ці кошти будуть спрямовані на відновлення об'єктів соціальної інфраструктури, в тому числі й на територіях, які зазнали руйнувань внаслідок воєнних дій на території України, та на вирішення проблем внутрішньо переміщених осіб (покращення умов проживання, розширення мережі освітніх та медичних закладів тощо). З Урядом Німеччини підписано Спільну заяву про незв'язний фінансовий кредит в обсязі 500 млн євро для відновлення інфраструктури Донбасу. Діяльність у зазначеному напрямі має бути продовжено та розширено. Стратегічною метою мало б стати проведення великої міжнародної конференції країн та організацій, які можуть виступити донорами процесу відновлення житлового фонду та соціальної інфраструктури Донецької та Луганської областей.

Пріоритети створення нових робочих місць на Донбасі. В умовах кризи безробіття набуває обсягів найбільш критичної проблеми Донбасу: робочими місцями в регіоні у 2013 р. забезпечувалось 14,6 % зайнятого населення України, зокрема в промисловості – 22,5 % або понад 700 тис. людей, тоді як на території Донецької і Луганської областей (8,8 % в країні) мешкало близько 6,6 млн осіб або 14,5 % від загальної кількості населення України.

Звуження легальної пропозиції робочих місць має безпрецедентний характер. Особливої ваги проблема нестачі робочих місць набула в монофункціональних містах Донбасу, вузька галузева спрямованість яких зумовила не лише уразливість та ненадійність їхнього становища, а й спричинила соціальний та макроекономічний дисбаланс через появу осередків

концентрації «урбанізованих» переселенців на території центральних областей України, які уникають працевлаштування у сільській місцевості.

Накопичення кризових явищ призвело до занепаду ринку праці. Так, на початку 2014 р. кількість робочих місць в економічному комплексі Донбасу становила: на великих підприємствах – 573 тис., на середніх – 405 тис., на малих – 213 тис., у фізичних осіб-підприємців – 401 тис. Станом на початок 2015 р., за оцінками дослідних інститутів та міжнародних інституцій, припинили роботу близько 50 % великих підприємств і до 70–80 % малих та середніх підприємств регіону. Внаслідок таких тенденцій у лютому 2015 р. порівняно з відповідним періодом минулого року зафіксовано зниження кількості штатних працівників підприємств (без урахування мікропідприємств) на 952,2 тис. осіб.

Однією з найскладніших проблем, які потребують невідкладного розв'язання, є працевлаштування вимушено переселених осіб. Станом на 2 лютого 2015 року обліковано 978 482 особи, які перемістилися з тимчасово окупованої території України та районів, уражених російськими збройними і терористичними силами, проте фактична кількість є значно більшою через відсутність реєстрації у багатьох переселенців.

У відповідь на гуманітарну кризу та масові переміщення населення в Україні Міжнародна Організація з Міграції ще влітку 2014 р. почала надавати допомогу вразливим групам вимушено переміщених осіб. За підтримки Німеччини, США, ООН, Норвегії та Швейцарії станом на січень 2015 р. програма діє в 16 регіонах України, які прийняли понад 70 % переселенців.

Політика створення нових робочих місць має попередити такі загрози:

- підвищення неформальної зайнятості та соціальної безвідповідальності. В умовах підриву дії державних інститутів та усталених ринкових механізмів, криміналізації та архаїзації економічних та соціальних відносин неформальність перетворюється не тільки на специфічну форму експлуатації робочої сили, а й на виправдану стратегію виживання. Закріплення масштабів неформальної зайнятості в подальшому диктуватиме іншу логіку навіть легітимним соціальним та економічним процесам. Як свідчить досвід південної Італії, Балканських країн, країн Латинської Америки, неформальна зайнятість за певних масштабів перетворюється на спеціально аформальну в тому сенсі, що на фоні номінальних інститутів держави формує принципово інші соціальні та політичні структури;

- посилення структурного безробіття. Значна кількість переселенців працездатного віку повертається до окупованих територій не за власним бажанням, а з причини неможливості забезпечити власні сім'ї житлом, роботою та доступом до соціальних благ, перевезти на мирну територію тих членів сім'ї, що залишилися в окупованих районах. На території мирної частини Донбасу та інших областей України залишаються переважно жінки, діти та пенсіонери. За таких умов проекти відродження та оновлення підприємств гальмуватимуться нестачею необхідних професійно-

кваліфікаційних та вікових контингентів населення та неготовністю до перенавчання та підвищення кваліфікації наявних кадрів;

- поширення прихованого та часткового безробіття. Адаптивною реакцією на погіршення ситуації в регіональній економіці та на місцевому ринку праці, поряд зі скороченням робочих місць може стати посилення процесів неповної зайнятості, стримування росту продуктивності праці, зменшення оплати праці, затримки з її виплати тощо. В цих умовах покращення економічної кон'юнктури та інші державні зусилля щодо стимулювання створення робочих місць призведуть до конкуренції між «замороженими» робочими місцями та новими;

- декваліфікації та втрати соціально-професійного капіталу Донбасу. Тривале перебування у стані незайнятості є потужним чинником декваліфікації. Це стосується як осіб, що шукають роботу, так і осіб, які припинили пошуки, але потребують її. Значна кількість таких осіб приховується в класифікації так званого економічно неактивного населення і, як правило, не потрапляє до стратегічних розрахунків, програм та проектів. Це спотворює діагностування рівня фактичної напруги на ринку праці, не дозволяє врахувати у структурних програмах інтереси та шанси цієї категорії тимчасово безробітних повернутися на ринок праці, спричинює втрату відчуття стабільного соціального статусу;

- концентрації безробіття в малих монофункціональних містах³⁶ Донбасу. Станом на 1 січня 2014 р. у Донецькій області налічувалося 38 малих міст, в яких проживало 712,0 тис. осіб (16,4 % загальної чисельності населення області), у Луганській області – 28 малих міст з кількістю мешканців 513,3 тис. осіб (22,9 % загальної чисельності населення області)³⁷. Надзвичайно вузька спеціалізація населених пунктів Донбасу на кадровому забезпеченні видобувної та важкої промисловості обумовлює особливу уразливість та невизначеність майбутнього малих міст Донбасу в умовах розвалу існуючої інфраструктури та економічних зв'язків, а також неготовності регіону до структурних змін інноваційного характеру. Однобічна спеціалізація обумовлює в цих містах вузьку варіабельність можливої професійної мобільності. Поширеність важких та шкідливих умов праці значно підірвала здоров'я населення, спричинила появу великої кількості непрацездатних – жінок, молоді, людей з інвалідністю, літніх людей. Несприятливий профіль зайнятості значною мірою формує міграційні настрої та готовність до антисоціальних дій.

Реалізація програми створення нових робочих місць на Донбасі має передбачати такі напрями:

1. Подолання «ментального зламу». Розбіжності у поглядах коливаються від «забезпечте мене роботою, не гіршою, ніж у мене була» до

³⁶ Згідно із Законом України «Про затвердження Загальнодержавної програми розвитку малих міст» монофункціональні міста – це малі міста (з чисельністю населення до 50 тис. осіб) з вузькою спеціалізацією виробництва, економіка яких залежить від стабільності роботи одного-двох промислових підприємств.

³⁷ Чисельність наявного населення України на 1 січня 2014 року : стат. зб. / відп. за вип. Г.М. Тимошенко. – К. : Держстат України, 2014.

«готовий працювати за копійки» та «чому я маю працювати?». Відбиток «радянського» типу мислення є великою перешкодою для розуміння багатьма внутрішньо переміщеними особами (ВПО) з Донбасу ринкових механізмів функціонування економіки. Подолання ментального зламу може бути здійснене у спосіб залучення до вирішення цієї проблеми волонтерських рухів у співпраці з іноземними партнерами. Причому будь-які дії, пов'язані з працевлаштуванням ВПО, мають супроводжуватися комплексом заходів протидії люмпенізації вимушених переселенців як загрози соціальній безпеці.

2. Створення механізмів розширення консультацій з вимушеними переселенцями з питань розробки та реалізації державної стратегії та плану заходів щодо повернення, осілости на місцях і довгострокового вирішення житлових проблем. Перепідготовка кадрів та ініціювання розвитку приватного підприємництва передусім мають стосуватися колишніх робітників промислових підприємств та шахтарів. До реалізації цих дій доцільно залучити, зокрема, технічну підтримку *TACIS*, низку проектів якої було неодноразово реалізовано на Донбасі для вирішення проблем малих міст.

3. Підвищення ефективності професійного навчання незайнятого населення (на базі Центрів дорослого населення ДЦЗ), проходження процесу професійного консультування. З метою підвищення ефективності професійного навчання необхідно забезпечити практично орієнтований зміст навчальних програм, налагодження конструктивної співпраці з роботодавцями задля проходження стажування. Розроблення та затвердження державної цільової програми перепідготовки та працевлаштування внутрішніх мігрантів (рішення Ради національної безпеки і оборони України від 04.11.2014, введено в дію Указом Президента № 875/2014 від 14.11.2014).

4. Посилення партнерських механізмів у системі формування соціального діалогу на засадах спільного публічного партнерства та модернізації форм репрезентації інтересів сторін соціально-трудових відносин.

5. Розвиток інститутів «трудова колективів» та їх участі в управлінні підприємствами, а також формування спільних структур трудових колективів та громадських організацій з управління справами територіальних спільнот. Це дозволить започаткувати накопичення досвіду реальної демократії на базовому рівні; а діяльність таких структур може спиратися на здобутки діяльності «виробничих рад» у Німеччині, Австрії, Нідерландах, Норвегії, Данії та Швеції, а також досвід акціонерного представництва найманих працівників у Франції та інших країнах.

6. Розроблення системи преференцій для соціально-відповідального великого і середнього бізнесу, який здійснює програми релокації співробітників, та надання пільг підприємствам аграрного сектору (будь-якої форми власності), які залучатимуть на сезонні роботи або на постійну роботу ВПО (особливо це стосується північних територій Луганської області).

Нові робочі місця забезпечить також стимулювання розвитку малого та середнього бізнесу за рахунок секторальних інвестиційних програм, запровадження кластерних проектів та лізингових систем у сферах, що є перспективними та реалістичними. Йдеться про точне машинобудування, енергетику та енергозбереження, будівництво, агробізнес, сферу надання соціальних та комунальних послуг. Однак відродження промисловості варто очікувати не раніше, ніж після закінчення воєнного конфлікту. Слід усвідомлювати, що це мають бути принципово нові промислові об'єкти, створення яких потребує значних інвестицій. У мирні часи реалізація Програми створення нових робочих місць для забезпечення зайнятості населення вугледобувних районів Луганської області в 2010-2011 роках у галузях машинобудування, виробництва будматеріалів, вугледобутку хімічної, харчової промисловості дозволила створити понад тисячу робочих місць, а їх вартість становила від 80 тис. до 300 тис. грн, чого вкрай недостатньо для інноваційних промислових підприємств.

7. Реорганізація системи розселення в малих містах за напрямками: укрупнення міст, перспективних щодо індустріального розвитку та створення широкого спектру нових робочих місць; створення мережі міст-супутників, розташованих поблизу великих міст; заснування так званих університетських містечок; розширення мережі рекреаційних міст-курортів; організоване відселення мешканців міст, відновлення яких потребує надто великих коштів або які наразі не мають перспектив розвитку.

8. Розширення міжнародної співпраці щодо соціально-економічного відновлення Донбасу та створення нових робочих місць для переселенців і населення Донецької та Луганської областей.

Реконструкція постраждалих регіонів України вимагає масштабної мобілізації ресурсів, які не можуть бути забезпечені виключним коштом держави. Для вирішення питань, масштаб та складність яких є безпрецедентними, необхідно консолідувати зусилля всіх суб'єктів суспільних відносин України, підприємств великого і середнього бізнесу, міжнародних організацій та країн-донорів, громадських організацій, міжнародних інституційних інвесторів та людей доброї волі. Відновлення постраждалих регіонів України на інноваційній основі може стати потужним українським та міжнародним проектом, найбільшим з часів повоєнного відродження Європи.

1.1.5. Забезпечення прав і соціальних гарантій осіб, постраждалих від конфлікту на сході України

Вирішення нагальних проблем внутрішньо переміщених осіб та осіб, що постраждали від бойових дій. Воєнна агресія на території Донецької та Луганської областей спричинила гуманітарну кризу, подолання якої має стати сьогодні одним із пріоритетів державної соціальної та безпекової політики.

У регіоні виведено з ладу критично важливі інженерні комунікації, захоплюються або руйнуються об'єкти виробничої та соціальної інфраструк-

тури, житлові будинки, не вистачає лікарських засобів, не завжди можна отримати медичну допомогу. Через систематичні обстріли мешканці окремих поселень змушені переховуватися в підвалах, від чого найбільше страждають діти, інваліди, люди похилого віку. На окупованих територіях неможливо забезпечити виплату пенсій, інших видів соціальної допомоги.

Грубо порушено права людей на життя, свободу й особисту недоторканність: за оцінками місії ООН та Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ), за період із середини квітня 2014 р. до березня 2015 р. вбито 6320 осіб (з них 64 дитини), поранено 9185 (у т.ч. 131 дитина). Майже 40 % мешканців зони АТО стали свідками загибелі людей, переважна більшість втратили майно.

За різними даними, від 1300 до 1800 тис. громадян були вимушені виїхати з Донецької, Луганської областей та Криму: окуповані території, за оцінками, залишили близько третини жителів. Частина з них обрала для перебування Російську Федерацію, більшість – мирні території України. Згідно з інформацією Міністерства соціальної політики, станом на 25 травня 2015 р. було зареєстровано 1,3 млн внутрішньо переміщених осіб (ВПО), поміж яких приблизно 60 % – особи пенсійного віку, значна кількість жінок, дітей, осіб, що потребують особливої допомоги.

Більшість переселенців концентрується в областях неподалік від місць попереднього проживання. Це свідчить про їхній намір повернутися додому у разі нормалізації ситуації, проте обумовлює надмірне навантаження на обмежені можливості пріоритетних регіонів вселення та територіальних громад.

Збільшення пропозиції робочої сили за рахунок ВПО є додатковим чинником посилення напруги на місцевих ринках праці; прибуття ВПО призводить до загострення проблем медичного обслуговування, забезпечення безкоштовними ліками, доступу до освітніх послуг. Невдоволення місцевих мешканців викликають також преференції, якими користуються ВПО у сфері отримання соціальних послуг, неготовність частини ВПО взяти на себе хоча б частину моральної відповідальності за події на Донбасі.

Проблемами, які ВПО не здатні вирішити самостійно, а отже такими, що потребують допомоги держави, є: забезпечення житлом, роботою, необхідними речами тривалого користування, соціальним захистом, доступом до соціальної інфраструктури, а також поновлення соціальних та політичних прав.

Протягом 2014 р. держава, громадянське суспільство та населення України зробили чимало для підтримки й захисту ВПО та осіб, що постраждали від бойових дій. Було принципово змінено і доповнено законодавство, прийнято Закони України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» (від 15 квітня 2014 року), «Про створення вільної економічної зони «Крим» та про особливості здійснення економічної діяльності на тимчасово окупованій

території України» (від 12 серпня 2014 року) та «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» (від 20 жовтня 2014 року). Кабінет Міністрів України прийняв низку постанов з різних аспектів допомоги внутрішньо переміщеним особам. Урядом створено Міжвідомчий координаційний штаб з питань, пов'язаних із соціальним забезпеченням громадян України, які переміщуються з тимчасово окупованої території та районів проведення Антитерористичної операції. У кожній області на базі територіальних підрозділів Державної служби України з надзвичайних ситуацій створено регіональні штаби.

Відповідно до рішення РНБОУ від 4 листопада 2014 р. «Про невідкладні заходи щодо стабілізації соціально-економічної ситуації в Донецькій та Луганській областях», введеного в дію Указом Президента України від 14 листопада 2014 р. № 875, 30 січня 2015 року Кабінетом міністрів України затверджено Порядок надання гуманітарної та іншої допомоги населенню Донецької та Луганської областей. Він, однак, не роз'яснює, яким чином гуманітарна допомога може бути доставлена на відповідну територію.

Неоціненний внесок у допомогу ВПО зробив волонтерський рух, громадські благодійні фонди, організації та окремі громадяни України. Значна гуманітарна допомога надходить від міжнародної спільноти.

Водночас у системі захисту ВПО є значні прогалини. Окремі нормативно-правові акти, спрямовані на врегулювання життєдіяльності переселенців, не створюють цілісної системи, їх реалізація часто залишається незадовільною. Центральна влада не забезпечила належного фінансування прийому та розселення вимушених переселенців. Значна частина заходів, пов'язаних з допомогою ВПО, реалізується за рахунок місцевих бюджетів. Захист соціальних прав ВПО недостатній, що знижує довіру до держави та створює соціальну напругу в місцях перебування переселенців.

Запропонований Кабінетом Міністрів механізм щомісячної адресної допомоги внутрішньо переміщеним особам передбачає покриття витрат на проживання у розмірі 884 грн для непрацездатних осіб (пенсіонери, інваліди, діти) на одну особу (члена сім'ї) та для працездатних осіб – 442 грн на одну особу (члена сім'ї), але не більше 2 400 грн на сім'ю, чого недостатньо. Крім того, значна кількість ВПО цим механізмом не охоплені.

Хоча переселенці із зони АТО та їхні сім'ї де-факто є категорією осіб, що опинилися у складних життєвих обставинах, а отже, потребують соціального та психологічного супроводу, наразі вони не віднесені ані до клієнтів територіальних центрів соціального обслуговування (соціальних послуг), ані до клієнтів центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді.

У березні 2014 р. урядом було внесено зміни до формули розподілу обсягу міжбюджетних трансфертів, згідно з якими діяльність фахівців із соціальної роботи (ФСР) наразі державним бюджетом не забезпечується. Між тим, саме вони мають бути залучені до надання соціальних послуг сім'ям загиблих та постраждалих у ході АТО, вимушено переміщеним особам та їхнім сім'ям, дітям, які пережили бойові дії тощо. Тому фінансування діяльності ФСР не може покладатися на місцеві бюджети і є загальнодержавним завданням.

Багато ВПО, що прибули з Донецької та Луганської областей, скаржаться на відсутність інформації про те, де, як і які послуги вони можуть отримати. Гостро стоїть питання щодо інформування громадян, які знаходяться в зоні АТО, за умов відсутності доступу до мережі Інтернет, українського телебачення, а подекуди й до електричного струму.

Найбільш складною є для ВПО житлова проблема. Регіональними штабами спільно з місцевими органами виконавчої влади проводиться пошук приміщень для розміщення громадян, здійснюється їх перевірка на відповідність вимогам щодо тимчасового розміщення людей. Визначено 2 тис. 261 об'єктів різних форм власності, в яких можливе розміщення 26 тис. 488 внутрішньо переміщених осіб³⁸. Проте цього недостатньо. Більшість ВПО змушені розв'язувати житлове питання самостійно.

Найкращим способом соціального захисту є надання ВПО можливості гідного працевлаштування. Втім, працевлаштування цієї категорії населення через систему центрів зайнятості незначне. Це пояснюється як напруженням на місцевих ринках праці, так і невизначеністю у тривалості перебування ВПО на новому місці, пропозицією нижчих за попередні заробітної плати та кваліфікаційного статусу. Державна служба зайнятості та Міністерство соціальної політики досі не змогли, на жаль, сформувати у взаємодії із переселенцями, місцевими мешканцями та бізнесом гідну альтернативу ситуації, що склалася.

Дедалі загострюється ситуація із забезпеченням прав людини на сході України, особливо на територіях, що знаходяться під контролем озброєних сепаратистів. Неприпустимо замовчувати й проблеми, що мають місце у підконтрольних українській владі регіонах. Пасивність місцевих органів влади та сил правопорядку, недостатній рівень організації виховної та контролюючої роботи серед сил АТО мають бути категорично подолані.

Із міркувань безпеки 21 січня 2015 р, Урядом було введено *обмеження на в'їзд та виїзд з території проведення Антитерористичної операції*, що створило нові труднощі для спілкування роз'єднаних родин, доступу ВПО до майна тощо. Зроблено це було поспіхом, без належного правового обґрунтування, усупереч праву на свободу пересування, у спосіб її обмеження за формальними ознаками в умовах нечіткого визначення статусу воєнних дій, ліній розмежування бойових порядків, зони контртерористичних та контрдиверсійних операцій. Урядові необхідно забезпечити функціонування надійних коридорів для пересування осіб, які прагнуть залишити окуповані території.

Ще однією проблемою, породженою протиставленням вимушеної необхідності та державних зобов'язань, є неможливість здійснення соціальних виплат мешканцям окупованих територій. Так, за даними Міністерства

³⁸ *За даними* Міжвідомчого координаційного штабу з питань соціального забезпечення громадян України, які переміщуються з районів проведення антитерористичної операції та тимчасово окупованої території станом на 22 вересня 2014 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mns.gov.ua>.

соціальної політики, до відомостей про виплату пенсій особам за тимчасовим місцем проживання включено близько 973,6 тис. осіб, однак поміж них значна кількість більшість часу перебувають на тимчасово окупованій території Донецької та Луганської областей. Крім того, чимала кількість реципієнтів соціальних виплат з різних причин не змогли зареєструватися та налагодити зв'язок з контрольованими урядом територіями, щоб отримувати належні їм виплати. Українська влада свідомо свого морального обов'язку перед людьми, які опинилися заручниками ситуації, проте на сьогоднішній день не існує фізичної можливості гарантувати отримання грошей саме адресатами, а не бандформуваннями. Одним із перших завдань держави після повного виконання сепаратистами Мінських угод повинна стати реалізація своїх соціальних зобов'язань. Водночас має бути забезпечене надходження соціальних внесків і податків від суб'єктів господарювання, які працюють на тимчасово окупованих територіях.

Першочергові завдання, які мають бути розв'язані для забезпечення життєдіяльності вимушених переселенців та осіб, постраждалих від бойових дій, доцільно сформулювати в довгостроковій Програмі економічного і соціального розвитку Донецької та Луганської областей, а також у Державній програмі комплексної соціальної адаптації, що має визначити довгострокові цілі, пріоритети, ресурси та механізми забезпечення інтересів мешканців Донбасу.

Надання ефективної соціальної підтримки переміщеним і постраждалим особам потребує:

- узгодження Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» із Законом України «Про соціальні послуги» у спосіб внесення змін до останнього з метою надання ВПО статусу осіб, які опинилися в складних життєвих обставинах, забезпечення їм відповідного комплексу соціальних послуг за місцем нового проживання, зокрема соціального супроводу та психологічної допомоги;
- приведення у відповідність до Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» Наказу СБУ «Про затвердження Тимчасового порядку контролю за переміщенням осіб, транспортних засобів та вантажів вздовж лінії зіткнення у межах Донецької та Луганської областей» з метою спрощення процедури в'їзду/виїзду представників гуманітарних організацій, а також громадян України із зони проведення АТО;
- внесення змін до Бюджетного Кодексу України:
 - щодо надання дозволу органам місцевого самоврядування призначати грошову допомогу ВПО із власних коштів територіальної громади та порядку звітування про використання коштів;
 - щодо порядку фінансування програм з надання соціальних послуг на основі механізму соціального замовлення та запровадження оплати діяльності неурядових організацій, волонтерських груп та приватних підприємств у сфері надання соціальних послуг ВПО;
- внесення змін до Податкового Кодексу України, які б уможливили надання податкових пільг приватним, комунальним та державним підпри-

ємствам (автоперевізникам, надавачам готельних послуг, постачальникам продуктів харчування та одягу, аптекам, лікувальним закладам тощо), які надають допомогу вимушеним переселенцям;

- затвердження Порядку функціонування прийомних сімей, дитячих будинків сімейного типу, які переселилися із зони АТО та окупованої території, виплати їм державної соціальної допомоги та грошового забезпечення;
- надання внутрішньо переміщеним особам соціальних та адміністративних послуг у соціальній сфері за принципом «єдиного вікна»;
- організації діяльності мобільних соціальних офісів у місцях компактного розселення ВПО.

З метою вирішення питання працевлаштування ВПО у регіонах тимчасового перебування доцільно:

- запровадити механізми тимчасового працевлаштування ВПО, а також їх залучення до оплачуваних громадських робіт;
- запровадити механізм створення робочих місць з частковою компенсацією витрат (дотацією) роботодавцям на заробітну плату вимушеним переселенцям;
- внести зміни до Закону України «Про зайнятість населення» і внести внутрішньо переміщених осіб до переліку громадян, які потребують додаткових гарантій на ринку праці та можуть отримати ваучер на перенавчання;
- спростити процедуру підтвердження результатів неформального професійного навчання та заявленої ВПО кваліфікації у разі відсутності належних документів та дозволити здійснювати ці операції за кошти відповідного соціального фонду;
- спростити перереєстрацію підприємств із окупованої території на території, контрольованій українською владою;
- в межах державної програми створити тимчасовий державно-приватний фонд кредитування започаткування бізнесу переміщених осіб;
- зняти паритетність фінансування центрів зайнятості та місцевої влади при організації громадських робіт для цієї категорії громадян.

Врегулювання питання забезпечення житлом ВПО потребує:

- розроблення і затвердження Кабінетом Міністрів України спеціальної Житлової програми, яка б включала механізми повернення до Донецької та Луганської областей та заходи щодо організації проживання ВПО поза їх межами, зокрема:
 - механізм повернення громадянам майна (компенсації його вартості), у т.ч. в натуральній формі (надання земельних ділянок під будівництво, будматеріалів та цільових споживчих кредитів) за місцем його втрати або у сільській місцевості;
 - способи розв'язання проблеми порушення кредитних зобов'язань вимушеними переселенцями;
- створення Урядом спеціального фонду житла для тимчасового проживання ВПО та фінансування будівництва житла, виконаного цим фондом, за рахунок коштів Державного бюджету;

- внесення змін до Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» у напрямі посилення гарантій надання ВПО житлових приміщень для тимчасового проживання;
- внесення змін до Житлового Кодексу щодо визнання першочергового права внутрішньо переміщених осіб на користування житловими приміщеннями з фондів житла для тимчасового проживання;
- внесення змін до Порядку формування фондів житла для тимчасового проживання та Порядку надання і користування житловими приміщеннями з фондів житла для тимчасового проживання, які б передбачили:
 - спрощення процедури отримання внутрішньо переміщеними особами жилих приміщень з фондів житла для тимчасового проживання;
 - звільнення внутрішньо переміщених осіб, які мають статус безробітних, від сплати житлово-комунальних послуг у разі проживання в жилих приміщеннях, які входять до складу фонду житла для тимчасового проживання;
- запровадження порядку часткової компенсації оплати послуг ЖКГ сім'ям та надавачам готельних послуг (послуг із розміщення фізичних осіб), які пропонують безкоштовне проживання вимушено переміщеним особам (передусім тим, хто належить до соціально незахищених категорій, або сім'ям із дітьми).

Соціальний захист мобілізованих осіб (учасників АТО) та механізми їх адаптації до мирного життя. Особливої уваги з боку держави потребують питання створення ефективної системи матеріального заохочення та соціального захисту мобілізованих військовослужбовців, які беруть безпосередню участь у проведенні АТО. Свідоме виконання громадянами свого патріотичного обов'язку щодо захисту Вітчизни має бути підкріплене конкретною турботою держави про матеріальне благополуччя учасників бойових дій та членів їхніх сімей. Вітчизняний та світовий досвід свідчить, що недостатній рівень матеріального заохочення та соціального захисту військовослужбовців негативно впливає на якість війська – не дозволяє укомплектувати Збройні Сили України кваліфікованими та високо мотивованими кадрами, що особливо небезпечно в умовах збройної агресії. Як наслідок, ключовими напрямками діяльності органів державної влади у сфері посилення соціального захисту військовослужбовців, які беруть участь у АТО, сьогодні є:

- забезпечення належного рівня грошового забезпечення;
- удосконалення механізму вирішення соціальних проблем в умовах військового навчання, несення бойової та допоміжної служби;
- підвищення ефективності існуючої системи пільг та компенсацій для учасників АТО та членів їхніх сімей.

Протягом 2014 р. Кабінет Міністрів України, Верховна Рада України вжили низку заходів, спрямованих на підвищення рівня грошового забезпечення військовослужбовців ЗС України, зокрема:

- з травня 2014 р. було збільшено розміри грошового забезпечення військовослужбовцям, які проходять військову службу за контрактом;
- у зв'язку із проведенням в Україні часткової мобілізації Кабінетом міністрів України було прийнято Постанову КМУ від 09.04.2014 р. № 111 «Питання грошового забезпечення військовослужбовців, які проходять військову службу за призовом під час мобілізації, на особливий період», відповідно до якої військовослужбовцям, які проходять військову службу за призовом під час мобілізації, встановлено виплату грошового забезпечення, як для військовослужбовців, які проходять військову службу за контрактом. На цих військовослужбовців поширюються пільги, передбачені законами України «Про військовий обов'язок і військову службу», «Про соціальний і правовий статус військовослужбовців і членів їх сімей», Кодексом законів про працю та іншими нормативно-правовими актами;
- Постановою КМУ від 17 вересня 2014 р. № 460 затверджено Порядок та умови виплати одноразової грошової допомоги у разі звільнення військовослужбовцям, призваним на військову службу за призовом у зв'язку з мобілізацією;
- Постановою КМУ від 04.06.2014 р. № 158 «Про перерозподіл деяких видатків державного бюджету, передбачених Міністерству фінансів на 2014 рік, та виділення коштів із резервного фонду державного бюджету» військовослужбовцям ЗС України, у тому числі строкової служби, які беруть безпосередню участь в Антитерористичній операції, з 01.05.2014 р. було встановлено виплату винагороди в розмірі 100 % місячного грошового забезпечення, але не менше 3000 гривень.

З урахуванням здійснених підвищень грошові виплати військовослужбовцям ЗС України, які залучаються до проведення Антитерористичної операції, збільшилися вдвічі порівняно з іншими військовослужбовцями і становлять залежно від посад від 5700 до 16710 грн на місяць.

Постановою Кабінету Міністрів України від 31 січня 2015 р. № 24 «Про особливості виплати винагород військовослужбовцям, особам рядового і начальницького складу в особливий період та під час проведення антитерористичних операцій» військовослужбовцям, які беруть безпосередню участь в АТО в умовах особливого періоду, встановлено новий рівень виплат грошової винагороди та визначено розмір додаткових винагород. Зокрема, за успішне виконання бойового завдання (від 50 до 300 мінімальних заробітних плат), за безпосередню участь у бойових діях (1000 грн на добу), за знищення різних видів ворожої військової техніки (від 20 до 100 мінімальних зарплат). Це створило можливість вже у травні 2015 р. ухвалити рішення про виплати за безпосередню участь у бойових діях у розмірі 13 млн грн; за знищену техніку та успішно виконані завдання оформлено виплати винагород у розмірі 15, 3 млн грн.

Таким чином, прийняті Урядом рішення дозволили розпочати подолання практики хронічного відставання грошового забезпечення військовослужбовців від середньої заробітної плати в Україні, а також усунути

гостре соціальне напруження в армійських колективах. Проте досягнуті показники не слід розглядати як такі, що повністю відповідають потребам сучасної армії. Про недостатність досягнутого рівня грошового забезпечення українських військовослужбовців свідчать:

- проблеми із комплектуванням військових частин, які беруть участь в АТО, кваліфікованими кадрами на добровільній контрактній основі, що змушує державу вдаватися до обов'язкового призову;
- порівняння розміру грошового забезпечення українських військовослужбовців із розміром грошового забезпечення військовослужбовців інших, зокрема, сусідніх держав.

Ще одна низка проблем у сфері грошового забезпечення військовослужбовців пов'язана з його недосконалою структурою. Потребують оновлення:

- застарілі схеми посадових окладів військовослужбовців, зокрема осіб офіцерського складу Збройних Сил України, Національної гвардії та Держспецтрансслужби за основними типовими посадами, які передбачають низькі розміри посадових окладів;
- низькі оклади військовослужбовців, осіб рядового і начальницького складу за військовими (спеціальними) званнями. Розміри цих окладів не переглядалися з 1999 року.

З метою досягнення належного рівня укомплектованості Збройних Сил України солдатами та офіцерами, створення ефективних механізмів стимулювання громадян до виконання свого військового обов'язку, закріплення у Збройних Силах кваліфікованих військових кадрів, підвищення престижу військової служби слід продовжити роботу органів державної влади, спрямовану на підвищення рівня грошового забезпечення військовослужбовців, особливо тих, які беруть участь у бойових діях у зоні АТО. Зокрема, необхідно:

- з урахуванням реальних можливостей державного бюджету продовжити роботу органів державної влади, спрямовану на подальше збільшення розмірів грошових винагород військовослужбовцям за участь в АТО;
- переглянути в бік підвищення застарілі схеми посадових окладів військовослужбовців та окладів за військовими (спеціальними) званнями, затверджені Постановою КМУ від 7 листопада 2007 р. № 1294;
- збільшити державне фінансування додаткових витрат Міністерства оборони України на виплату грошової допомоги сім'ям загиблих і пораненим військовослужбовцям, які брали участь в Антитерористичній операції, речового забезпечення військовослужбовців, харчування та надання медичної допомоги особовому складу.

Важливим напрямом посилення соціального захисту військовослужбовців – учасників АТО має стати **створення ефективного механізму вирішення їхніх житлових проблем**. Неприпустимою є практика, коли держава усувається – як це було, наприклад, у 2014 році – від фінансування забезпечення житлом ветеранів війни та учасників Антитерористичної операції.

Протягом тривалого часу в Україні існує Комплексна програма забезпечення житлом військовослужбовців, осіб рядового і начальницького

складу, посадових осіб митної служби та членів їх сімей. Проте внаслідок хронічного недофінансування ефективність зазначеної програми як інструменту вирішення житлових проблем військовослужбовців є вкрай низькою – у 2010–2013 рр. при загальній кількості військовослужбовців, які потребували поліпшення житлових умов, на рівні 44-45 тис., житлові умови покращувало 0,5–2 тис. сімей. Принципово важливим, позитивним кроком є виділення в 2015 р. з державного бюджету 1140,5 млн грн на будівництво та придбання житла для військовослужбовців Збройних Сил України, що дозволить Міністерству оборони збудувати та отримати понад 3 тис. квартир.

Для подальшої активізації процесу вирішення житлових проблем сімей військовослужбовців – учасників АТО необхідно:

- забезпечити реалізацію переважного права на отримання житла сім'ям військовослужбовців – учасників АТО, які не мають власного житла, орендують житло, проживають у гуртожитках (комунальних квартирах) та/або перебувають на квартирному обліку в гарнізонах, військових частинах, органах місцевої влади. Нормою має стати практика, коли військовослужбовець, який потребує поліпшення житлових умов і перебуває на квартирному обліку, підписуючи контракт на службу в зоні АТО, одночасно отримує ордер на службову квартиру, яка переходить у його власність після закінчення терміну контракту та виконання його умов;

- забезпечити фінансування Комплексної програми забезпечення житлом військовослужбовців, осіб рядового і начальницького складу, посадових осіб митної служби та членів їхніх сімей на рівні показників, затверджених Постановою КМУ від 29 листопада 1999 р. № 2166. Враховуючи заплановане збільшення чисельності українських військовослужбовців, необхідно переглянути (у бік збільшення) ключові параметри Програми, передбачивши в тому числі й збільшення обсягів її державного фінансування;

- надати військовослужбовцям – учасникам АТО, а також членам їхніх сімей переважне право на участь у загальнодержавних житлових програмах, зокрема, у цільовій Програмі будівництва (придбання) доступного житла («Доступне житло» 70 на 30);

- надати дітям військовослужбовців – учасників АТО переважне право на отримання пільгового молодіжного кредиту в межах програми, яку реалізує Державний фонд молодіжного житлового будівництва;

- забезпечити надання військовослужбовцям – учасникам АТО земельних ділянок для індивідуального житлового будівництва.

Належну увагу з боку відповідних органів державної влади має отримати проблема забезпечення **ефективного функціонування системи економічно і соціально обґрунтованих пільг для учасників АТО та членів їхніх сімей**. Відповідно до рішень Верховної Ради України учасників АТО віднесено до категорії осіб, на яких поширюються норми Закону України

«Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту». Військовослужбовці – учасники АТО, які отримали статус (посвідчення) учасника бойових дій, мають право на користування пільгами, визначеними статтею 12 Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту».

З метою подолання бюрократичних перешкод, на виконання вимог Президента України щодо скорочення термінів розгляду питання щодо надання статусу учасника бойових дій Міністерство оборони України затвердило Положення про комісії Міністерства оборони України з питань розгляду матеріалів про визнання учасниками бойових дій та Інструкцію про порядок видачі посвідчень учасника бойових дій, нагрудних знаків «Ветеран війни – учасник бойових дій» та листів-талонів на право одержання проїзних квитків з 50 % знижкою. В обласних та Київському міському військових комісаріатах створено комісії з питань розгляду матеріалів про визнання учасниками бойових дій з-поміж осіб, які захищали незалежність, суверенітет і територіальну цілісність України і брали безпосередню участь в Антитерористичній операції. Це сприяло суттєвому скороченню термінів розгляду питань надання статусу учасника бойових дій військовослужбовцям і працівникам Збройних Сил України – учасникам АТО. Станом на 22 травня 2015 р. статус учасника бойових дій вже отримали 51974 військовослужбовці та працівники Збройних Сил України – учасники АТО.

Фінансове забезпечення соціального стимулювання та захисту мобілізованих осіб в умовах сьогодення є складним завданням. Виділені для цих цілей ресурси мають використовуватися за призначенням і дбайливо. З цією метою необхідно здійснити повний аудит наявної системи пільг і компенсацій. Реформування цієї системи має базуватися на технологіях кодифікації та електронної реєстрації, знаходженні оптимального балансу між необхідністю забезпечення соціальної справедливості щодо тих категорій населення, які відповідно до чинного законодавства мають право на пільги й допомоги, дійсного становища таких осіб і фінансовими можливостями Української держави.

Зважаючи на гостроту та складність ситуації, в якій перебуває Україна, необхідність мобілізації всіх сил і ресурсів на боротьбу зі збройною агресією, слід забезпечити адресну спрямованість державних коштів передусім на фінансування пільг і компенсацій військовослужбовцям, які сьогодні беруть участь у бойових діях на сході країни, та членам їхніх сімей.

З метою підвищення рівня соціально-економічної мотивації громадян у сфері захисту держави, зокрема її територіальної цілісності, слід удосконалити (посилити) окремі складники існуючої системи пільг та компенсацій сім'ям громадян, які приймають (або приймали) участь в бойових діях в зоні АТО. Зокрема було б доцільно:

- в умовах зростання вартості житлово-комунальних послуг надати батькам та іншому з подружжя, дітям військовослужбовців або працівників органів внутрішніх справ, які перебувають у зоні АТО, 50 % знижку при оплаті користування житлом (квартирна плата) в межах норм, перед-

бачених чинним законодавством, а також 50 % знижку плати за користування комунальними послугами в межах середніх норм споживання;

- забезпечити збільшення (індексацію) розміру одноразової грошової допомоги відповідно до рівня інфляції для військовослужбовців та працівників МВС у разі їх загибелі (смерті), встановлення інвалідності, або в разі часткової втрати працездатності без встановлення інвалідності при виконанні службового обов'язку;
- завершити роботу, направлену на усунення диспропорцій у розмірах компенсацій у разі загибелі (смерті) військовослужбовців, які належать до різних державних відомств.

Для полегшення адаптації військовослужбовців – учасників АТО до процесів мирного життя необхідно розробити та запровадити відповідні програми соціальної реінтеграції. В першу чергу, слід внести додаткові зміни до чинного трудового законодавства України, зокрема в Кодекс законів про працю та Закон України «Про зайнятість населення», передбачивши особливий режим реалізації їхнього конституційного права на працю, а також захист їхніх трудових прав.

1.1.6. Завдання української дипломатії щодо забезпечення миру

В умовах конфлікту, розв'язаного Росією на території України, головним пріоритетом діяльності української дипломатії є **забезпечення виконання мирного плану стосовно Донбасу**, реалізації в повному обсязі досягнутих 12 лютого 2015 р. у Мінську відповідних домовленостей. «Мінський пакет» є на сьогодні єдиним способом поступового врегулювання конфлікту. Він дозволяє Україні в нинішніх непростих умовах, коли наші союзники прагнуть уникнути воєнної конфронтації з Росією, не залишитися наодинці з агресором. Тому Україна ретельно дотримується мирного плану, незважаючи на те, що виконання досягнутих домовленостей відбувається надзвичайно складно. Чимало положень «мінського пакету» лишаються нереалізованими через неконструктивну позицію Росії та керованих нею терористичних угруповань «ДНР» і «ЛНР», які намагаються виграти час і знайти приводи не виконувати взяті на себе зобов'язання.

Поліпшити ситуацію могла б **зміна переговорного формату**, а саме залучення до нього країн, які є гарантами суверенітету й територіальної цілісності України за Будапештським меморандумом – Сполучених Штатів Америки та Великої Британії. Таке розширення учасників консультацій могло б відбутися або у спосіб повернення до «жневського формату» переговорного процесу у складі України, Росії, США та ЄС, у якому розпочиналися консультації щодо врегулювання конфлікту на Донбасі у квітні 2014 р., або завдяки створенню принципово нового формату за участю держав-гарантів.

Залучення міжнародного товариства до вирішення конфлікту в Україні. Діяльність, спрямована на забезпечення виконання мирного плану щодо Донбасу, визначає й інші головні завдання зовнішньополітичної служби України. Одним з них є широке залучення міжнародного співтовариства до вирішення конфлікту в Україні, переконання в необхідності надання допомоги нашій країні, солідарності з нею та забезпечення єдності всього світу з «українського питання».

Сьогодні на боці України в її протистоянні з Росією та на захисті міжнародно-правового порядку стоїть абсолютна більшість держав. Найпотужнішу підтримку надають **США, Канада, Велика Британія, Польща, ФРН, Франція, країни Балтії, Швеція, Румунія.** США та Велика Британія згідно з Будапештським меморандумом є гарантами безпеки України, Канада – наш традиційний союзник з часів проголошення незалежності, також нас завжди підтримували західні сусіди – Польща та країни Балтії, які з безпекою України небезпідставно пов'язують власну безпеку.

Крім країн, з якими Україна має традиційні зв'язки, наша держава знайшла союзників і поміж держав, з якими раніше не мала тісних відносин. Так, на тлі російської агресії Україна відчуває їх цінну політичну підтримку й солідарність, а також вагому допомогу задля пришвидшення реалізації демократичних реформ від таких впливових країн Азійсько-Тихоокеанського регіону, як **Японія, Австралія, Малайзія, Республіка Корея.**

Дуже важливою для успішного розв'язання ситуації довкола українського Донбасу є позиція **Китаю.** Вітаючи повагу КНР щодо обраного Українським народом шляху розвитку, суверенітету й територіальної цілісності України, законодавчо закріплених засад внутрішньої й зовнішньої політики нашої держави, українська сторона закликає Китай всіляко сприяти врегулюванню конфлікту, сподівається на дотримання китайською стороною об'єктивної, справедливої та відповідальної позиції у цьому.

Одним зі своїх головних союзників у протистоянні з Росією Україна вважає **Європейський Союз,** адже саме ідея європейської інтеграції була початковою рушійною силою Революції гідності. Загалом ЄС активно підтримує нашу державу в процесі здійснення реформ, економічного розвитку, подолання наслідків економічної кризи, зміцнення обороноздатності. Керівні органи Євросоюзу та більшість держав-членів надають моральну допомогу Україні в складному процесі політичного врегулювання на Донбасі. Невипадково саме «локомотиви» ЄС – Німеччина та Франція – є посередниками в укладанні Мінських домовленостей, у складному процесі, спрямованому на встановлення миру на Донбасі. Складно переоцінити, зокрема, внесок Франції в забезпечення єдності Євросоюзу щодо введення секторальних санкцій проти РФ та її принципову позицію стосовно відмови від передачі Росії двох вертольотоносців «Містраль».

Напрями тактичного співробітництва з союзниками України. На сучасному етапі одним із важливих завдань української дипломатії є переведення відносин з нашими союзниками у практичну площину, **розвиток**

співробітництва з ними не тільки в політичній, а й у фінансово-економічній, військово-технічній, гуманітарній та інших сферах.

Необхідно зазначити, що надання Україні цільової **міжнародної військово-технічної допомоги** було б реально стримувальним чинником щодо агресора та сприяло б деескалації конфлікту на Донбасі. Адже, крім суто військового значення, поставлені озброєння та військова техніка матимуть для української сторони велике політичне значення. Не варто очікувати, що з її надходженням Збройні Сили України відразу ж отримають військову перевагу над численними, добре озброєними й матеріально підтримуваними з боку РФ терористичними угрупованнями «ДНР» і «ЛНР», але це додасть вагомий аргумент у стримуванні агресора, підвищуючи для нього рівень втрат у разі подальших воєнних дій. Саме тому досягнення якнайшвидшого вирішення на міжнародному рівні питання щодо **надання Україні летальної зброї є сьогодні одним із першочергових завдань української дипломатії.** Важливо, щоб цією проблемою опікувалося не тільки зовнішньополітичне відомство, а й усі органи державної влади України, які мають таку можливість, зокрема й на парламентському рівні.

Українська держава потребує виключно оборонного озброєння для протистояння агресії з боку Росії, для захисту відповідно до статуту ООН власної території, своїх військовослужбовців і життя мирних українських громадян.

Україна вже досягла певних успіхів на цьому напрямі. На сьогодні укладено угоди на постачання зброї, у т.ч. летальної, з одинадцятьма державами, значний поступ відбувся і в позиції нашого основного союзника – США. Президент США Б. Обама ухвалив рішення щодо постачання Україні оборонної зброї нелетального характеру: вже надходить американська бронетехніка, тактичні безпілотні літальні апарати, контрбатареїні станції, що значно підвищують ефективність нашої ствольної артилерії. Складно переоцінити внесок експертів зі США у процес реформування органів сектору безпеки і оборони, а також американських інструкторів, які беруть участь у підготовці військовослужбовців Національної гвардії.

Однак цієї допомоги сьогодні вочевидь недостатньо. Так само вважають і американські парламентарії: наприкінці березня поточного року палата представників Конгресу США ухвалила резолюцію із закликом до Президента США Б. Обами негайно надати Україні летальне озброєння. Документ під назвою «Заклик до Президента щодо забезпечення України військовою підтримкою для захисту її суверенітету й територіальної цілісності» було підтримано переважною більшістю конгресменів, які представляють обидві конкуруючі партії США – і республіканську, і демократичну. Намір активізувати військово-технічне співробітництво з Україною підтверджується і включенням витрат на допомогу нашій державі в розмірі 200 млн дол. США до Проекту військового бюджету США на 2016 фінансовий рік, за який Палата представників проголосувала 15 травня 2015 р. Очікуємо, що відповідне рішення офіційного Вашингтона акти-

візує процес передачі Україні необхідних озброєнь і військової техніки й іншими нашими партнерами, передусім країнами – членами НАТО.

Задля оснащення військових формувань України сучасним озброєнням важливо також забезпечити досягнення високого рівня військово-технічного співробітництва з країнами НАТО і ЄС. Це уможливить отримання необхідних технологій і компонентів, які українські оборонні підприємства не в змозі виробити самостійно, для вирішення завдань підвищення обороноздатності Української держави та боєздатності її збройних сил. Це також дозволить не втратити зовнішні ринки оборонної продукції, які традиційно є вагомим джерелом валютних надходжень. У цьому контексті важливим напрямом української дипломатичної служби є **пошук партнерів для підприємств вітчизняного ОПК за кордоном**, сприяння налагодженню зв'язків між ними, а також забезпечення політичного підґрунтя для укладення відповідних контрактів.

Крім цього, необхідно вжити всебічних заходів політико-дипломатичного й міжнародно-правового характеру щодо залучення можливостей наших іноземних партнерів і використання механізмів міжнародних організацій, спрямованих на **звільнення й повернення на Батьківщину наших співвітчизників**, утримуваних як заручники в Росії та на окупованих нею територіях АР Крим і м. Севастополь, Донецької та Луганської областей.

Україна високо цінує та надзвичайно вдячна за сприяння в лікуванні та реабілітації поранених під час проведення АТО українських військовослужбовців у медичних закладах низки європейських країн (Польщі, Литви, Німеччини, Словаччини, Чехії, Великої Британії, Болгарії, Молдови й ін.), оздоровленні дітей-сиріт із зони конфлікту й за готовність і надалі надавати Україні всебічну медичну підтримку.

Україна продовжує **залучати іноземну гуманітарну допомогу** від ООН, країн «Великої сімки» та ЄС для захисту внутрішньо переміщених осіб, українських громадян на Донбасі та в Криму, зокрема кримськотатарського народу. Свою солідарність і практичну допомогу людям в Україні, які опинилися у скрутному становищі через анексію Криму та воєнні дії в Донецькій і Луганській областях, надають чимало країн і міжнародних організацій.

Наслідками збройних конфліктів є не тільки смерті й каліцтва, а й зруйновані життя дорослих і дітей. У зв'язку із цим важливо забезпечувати тісну взаємодію з Координатором системи ООН і представниками установ ООН в Україні щодо реалізації Стратегічного плану реагування ООН на гуманітарну ситуацію в Україні із залученням Управління Верховного комісара ООН у справах біженців, Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ), Всесвітньої організації охорони здоров'я.

Необхідно продовжувати активно використовувати можливості й потенціал Міжнародного комітету Червоного Хреста і його національних організацій для забезпечення гуманітарних потреб цивільного населення України.

Ще одним важливим завданням українських дипломатів є залучення **фінансової підтримки** від Міжнародного валютного фонду, Світового

банку, інших міжнародних фінансових інституцій, США, Європейського Союзу, Канади, Австралії, Японії, Швейцарії, Туреччини, без чого складно уявити стабілізацію й відновлення України.

Протягом 2014 р. Україна отримала 4,6 млрд дол. США від МВФ, 1,36 млрд євро – від Євросоюзу. Водночас у цьому році МВФ у межах нової програми розширеного фінансування затвердив допомогу Україні в розмірі 17,5 млрд дол. США, а Європарламент схвалив виділення Україні 1,8 млрд євро допомоги як середньостроковий кредит. Крім того, до кінця 2015 р. планується отримання від міжнародних партнерів близько 5,5 млрд дол. США додатково до коштів, передбачених програмою МВФ. **Отже, органи державної влади України мають ефективно працювати щодо реалізації взятих на себе зобов'язань перед міжнародними інституціями, насамперед щодо невідкладної імплементації узгоджених реформ.**

Дипломатичний та економічний тиск на агресора. Окремою, дуже важливою формою, міжнародної підтримки України в сучасних умовах є зусилля у виробленні спільного підходу до **продовження дипломатично-го й економічного тиску на Росію.**

Режим санкцій, застосований міжнародною спільнотою проти Російської Федерації, на сьогодні є безпрецедентним і з огляду на кількість учасників, і на масштабність їх дії. Вирішальну роль відіграють, беззаперечно, санкції ЄС і США. Водночас не варто применшувати і вплив, здійснюваний санкціями, запровадженими Канадою, Японією, Норвегією, Швейцарією, Австралією, Новою Зеландією (загалом близько 40 країнами світу), а також Парламентською асамблеєю Ради Європи. Їх перелік охоплює персональні санкції щодо осіб, причетних до агресії проти України; економічні обмеження, зокрема стосовно доступу до ринків капіталу та призупинення фінансування міжнародними інвестиційними й фінансовими структурами нових проектів на території РФ; цільові санкції щодо співробітництва із Кримом та м. Севастополем; секторальні санкції, зокрема щодо оборонної сфери та енергетики. Не менш суттєво впливають і дипломатичні санкції, що полягають, зокрема, в скасуванні минулого року саміту G8 в Сочі; призупиненні переговорів щодо вступу РФ до Організації економічного співробітництва і розвитку та Міжнародної енергетичної агенції; скасуванні саміту ЄС – РФ і регулярних двосторонніх консультацій на високому рівні; припиненні двосторонніх переговорів з Росією щодо лібералізації візового режиму та укладення нової угоди про зону вільної торгівлі ЄС – РФ; позбавленні Росії торгових пільг, передбачених американською Глобальною системою преференцій тощо.

Санкції дуже суттєво впливають на економіку Росії, що можна вже сьогодні спостерігати майже за всіма основними макроекономічними показниками. Згідно з офіційним звітом Міністерства фінансів РФ вплив капіталу з країни за 2014 р. становив 151 млрд дол. США. За оцінками ро-

сійських експертів, у поточному році РФ може втратити ще 110–130 млрд дол. США. Загалом згортання інвестицій і відплив капіталу вже спричинили втрату третини сумарної капіталізації російського ринку акцій. Російський ринок втрачає кредити й фінансові зв'язки з найбільшими західними фінансовими групами, що закономірно зумовлює проблеми з національною валютою. За даними Центрального банку РФ, золотовалютні резерви РФ з початку 2014 р. зменшилися з 520 до 360 млрд дол. США станом на початок березня 2015 р., а за прогнозами до кінця поточного року можуть зменшитися ще вдвічі.

Зниження світових цін на нафту спричиняє збільшення дефіциту фінансування державного сектору РФ, що вже сьогодні негативно впливає на ВВП країни. За підрахунками експертів МВФ, якщо вартість нафти цього року залишиться в середньому на рівні 55 дол. США за барель, то російський бюджет за підсумками року втратить близько 135 млрд дол. США, що дорівнює майже 10 % російського ВВП.

Крім того, західні санкції відрізали Росію від найважливішого ресурсу, необхідного для модернізації та зростання економіки – сучасних технологій. Не варто недооцінювати і вплив інформаційно-дипломатичного тиску на Росію в сенсі іміджевих втрат російської влади. Довіра міжнародних партнерів та інвесторів – у край цінний ресурс, відновити який Росії буде дуже складно.

Незважаючи на суттєві наслідки прямої дії санкцій, вони є лише частиною всього спектру тиску на РФ, що набирає обертів і значно посилює несприятливу зовнішню кон'юнктуру для російської економіки, яка вже сьогодні перебуває у стані системної кризи.

Водночас позиції низки країн Європейського Союзу викликають занепокоєння щодо подальшої консолідованої підтримки тиску на Росію. Розуміючи негативний вплив, який справляє режим санкцій, у т.ч. й на економічну ситуацію в самому ЄС, дипломатична служба України повинна переконувати наших партнерів у необхідності стратегічного мислення в категоріях спільних цінностей і колективного забезпечення миру й безпеки. Отже, важливим напрямом роботи є **роз'яснення позиції України**, а також **зусилля, спрямовані на досягнення єдності Євросоюзу щодо підтримки нашої держави в її протистоянні з РФ**, зокрема переконання окремих проросійськи налаштованих країн-членів.

Міжнародна спільнота не повинна забувати трагедію збитого пасажирського літака *Boeing 777* компанії «Малайзійські авіалінії» та численних жертв варварських дій терористів проти мирних жителів на Донбасі. Україна не заплющуватиме очі на жодне порушення досягнутих у Мінську домовленостей, наполягаючи на суворому дотриманні й навіть посиленні міжнародних санкцій.

Тому одним із завдань української дипломатії має бути підтримання й посилення взаємодії з міжнародними організаціями, урядами держав, парламентами, недержавними організаціями, рухами та партіями, які засудили дії РФ і створюють відповідний тиск на Москву. Застосовані до РФ багато- й двосторонні міжнародні санкції мають посилюватися, їх по-

слаблення можливе лише за умов повного виконання зобов'язань, узятих РФ у межах Мінських домовленостей, з обов'язковою присутністю міжнародних спостерігачів на окупованій території України. При цьому **режим санкцій щодо Росії має бути збережений до того часу, поки не буде остаточно відновлено *status quo* й Україні не буде повернуто анексовані РФ території АР Крим і м. Севастополь.**

Дії озброєних осіб терористичних угруповань «ДНР» і «ЛНР» на сході України є співставними з діями бойовиків «Ісламської держави» на території Сирії та Іраку. Їх діяльність за масштабами охоплення й методами нелюдських дій і вчинків викликає надзвичайне занепокоєння та є вкрай актуальною проблемою сучасності, і водночас викликом та реальною загрозою для безпеки всіх без винятку країн світу. Знущання, вбивства, катування є нецивілізованими, ганебними та злочинними явищами, які практикують обидва терористичні угруповання. **Українська дипломатія повинна більш активно привертати увагу світової громадськості до споріднених виявів тероризму, екстремізму й насильства в діях терористичних організацій «ДНР» і «ЛНР» та «Ісламської держави», висвітлювати небезпеку їх поширення на інші регіони.**

Сьогодні Україна як ніколи усвідомлює роль системи міжнародного правосуддя в невідворотності покарання за злочини. Своїми агресивними діями проти України Росія порушила всі можливі норми міжнародного права, і Україна має використати весь спектр наявного інструментарію для звернення до міжнародних судових інстанцій. Низка міжнародних організацій дали чіткий висновок щодо незаконності анексії Криму. На сьогодні вкрай необхідно конвертувати це в судові рішення.

Наша держава вже згаяла значну кількість часу, зволікаючи з реалізацією свого права на досягнення справедливості. Тому сьогодні **українській дипломатії важливо зосередити свої зусилля на якнайшвидшій реалізації правових заходів, що відкриють шлях до розслідування всіх злочинів проти людяності та військових злочинів, здійснених на території України з 21 листопада 2013 р., в міжнародних інстанціях, зокрема в Міжнародному кримінальному суді (далі – МКС) та Європейському суді з прав людини.**

Головним викликом нашій співпраці з Міжнародним кримінальним судом є необхідність ратифікації Україною Римського статуту МКС, направлення відповідної заяви України про визнання юрисдикції МКС і передача останньому конкретних матеріалів щодо злочинів, скоєних на території України. При цьому необхідною умовою є ретельне розслідування всіх злочинів усередині країни й досконала підготовка матеріалів для передачі справ до міжнародних судових інстанцій.

Українській державі необхідно також забезпечити належну підтримку звернень представників українського приватного бізнесу щодо їхніх втрат від російської агресії з метою послідовного захисту їх інтересів, у т.ч. в міжнародних судах.

Революція гідності відкрила Україні шлях до **справжньої незалежності й міжнародної суб'єктності**. Наша держава довела, що вона веде боротьбу не лише за мир, незалежність, свободу й демократію, а й за безпеку і стабільність у європейському та глобальному масштабах. Маємо наполегливо нагадувати міжнародному співтовариству, що в тому разі, якщо Україна не зможе повернути мир і поновити територіальну цілісність, то перегляд кордонів, поширення тероризму, гуманітарні й технологічні катастрофи триватимуть.

Уже сьогодні активізація проросійських сил у країнах Центральної Європи, Балтії та в Молдові, а також підтримуваних Росією радикальних антиєвропейських, націоналістичних і відверто профашистських політичних рухів усередині ЄС демонструють деструктивний ефект для всього Європейського проекту. По периметру своїх кордонів із країнами ЄС Кремль проводить інтенсивні військові навчання, а його погрози щодо використання ядерної зброї підривають основи міжнародного порядку. Лише спільними консолідованими зусиллями міжнародної спільноти можна досягти миру та стабільності.

Цього року виповнюється 40 років з дня підписання Гельсінського заключного акта. Ця символічна подія може стати поштовхом до напрацювання чіткого механізму гарантій дотримання міжнародних зобов'язань, що містяться в основоположних документах, зокрема Статуті ООН, Гельсінському заключному акті й інших документах ОБСЄ. Сьогодні міжнародне співтовариство разом з Україною має історичний шанс об'єднатися довкола вироблення нової стратегії для досягнення спільних цілей колективної відповідальності й безпеки – Європейської хартії відповідальності. Цей документ міг би підтвердити попередні міжнародні зобов'язання України та сприяти забезпеченню чітких інструментів і механізмів дотримання норм міжнародного права й покарання за їх порушення. Україна готова представити свої погляди та пропозиції щодо вдосконалення системи міжнародної безпеки, які вже втілилися в законодавчих актах, ухвалених Верховною Радою України впродовж останнього року: про тимчасово окуповані території та їх статус, про відмову від позаблокового статусу, про країну-агресора, про способи мирного розв'язання конфлікту на Донбасі. При цьому і у світовому, і в європейському вимірах до процесу реформування системи міжнародної безпеки разом з дипломатами має бути залучено і широку громадськість, і ділові кола.

Взаємодія з міжнародними структурами безпеки у стримуванні російської агресії. Російська агресія проти України стала для європейської та глобальної систем безпеки масштабним випробуванням на міць. Ціна збереження безпеки різко зросла. **В умовах воєнного конфлікту й силового перерозподілу кордонів у Європі провідну роль відіграють міжнародні безпекові організації. Ефективно залучити ці структури до врегулювання конфлікту є одним з важливих завдань української дипломатії.**

Міжнародні безпекові організації, діючи в межах своєї компетенції, виявили принципову єдність позиції, підтримавши Україну в її боротьбі з

агресором у спосіб невизнання анексії Криму та засудження бойових дій на сході України. З боку НАТО, ЄС, ООН, ОБСЄ та ПАРЕ було здійснено численні заходи, спрямовані на мирне врегулювання кризи довкола України, а також на руйнування фальшивості заяв Росії, яка, попри очевидні докази її участі в конфлікті на Донбасі, досі не визнає себе його стороною.

Провідну роль у протидії російській агресії та врегулювання збройного конфлікту на сході України відіграють **Організація Об'єднаних Націй** і **Рада Безпеки ООН**, які несуть головну відповідальність за підтримання міжнародного миру й безпеки. Генеральна Асамблея ООН ще 27 березня 2014 р., відразу після анексії Криму, більшістю голосів прийняла Резолюцію «Про підтримку територіальної цілісності України». Однак, попри жорстку критику й засудження дій Росії на засіданнях Ради Безпеки ООН, які неодноразово скликалися для обговорення ситуації в Україні, жодних резолюцій за результатами обговорення не було ухвалено через застосування Росією права вето. **Нинішня ситуація в Раді Безпеки ООН багато в чому відтворює ситуацію часів «холодної війни»** та вкотре доводить нагальну необхідність реформування цього органу та зміни принципу прийняття ним рішень з основних питань міжнародної безпеки. Адже, як засвідчили останні події, право вето в Раді Безпеки ООН не лише непропорційно збільшує вплив п'яти країн – постійних членів на політику ООН, а й уже не вперше доволі результативно використовується для протидії будь-яким спробам світової спільноти зупинити агресію.

Необхідно підкреслити значну роль **ОБСЄ**, що надіслала в Україну Спеціальну моніторингову місію для контролю за виконанням Мінських домовленостей, її представники беруть активну посередницьку участь у процесі врегулювання конфлікту й досягнення миру на Донбасі. Водночас через статутні обмеження говорити про ефективність роботи цієї організації щодо надійного забезпечення безпеки в Європі на сьогодні було б передчасно.

Для України цінною є принципова позиція **Парламентської асамблеї Ради Європи**, яка в спеціальній резолюції визнала наявність регулярних російських військ в Україні та вказала на незаконність анексії Криму.

В умовах російської агресії суттєво зростає роль **співробітництва України з НАТО**. На сьогодні Північноатлантичний альянс сумлінно виконує свої партнерські зобов'язання щодо України, його дії, спрямовані на посилення оборони території союзників у Центральній Європі та Балтії, забезпечують стримування агресора, запобігаючи тим самим подальшим діям Росії з ескалації конфлікту. Законодавчо визначений процес євроатлантичної інтеграції України передбачає можливість формування «гнучких альянсів», постійних або тимчасових систем партнерства на рівні союзницьких відносин з державами НАТО, зацікавленими в протидії спільним загрозам. Україна спільно з НАТО працює над формуванням сприятливого інформаційного середовища та міжнародної системи про-

тидії інформаційній агресії, протидії дезінформації з боку країни-агресора й викривленню реальної картини подій у світових ЗМІ та комунікаційних мережах.

Як уже зазначалося, велике значення для України має **партнерська підтримка Європейського Союзу**, який активно використовує дипломатичні заходи врегулювання конфлікту на Донбасі, поступово і водночас неухильно посилюючи політичний та економічний тиск на агресора.

Україна тісно взаємодіє з міжнародними безпековими організаціями в різних форматах. Крім того, попри широку й розгалужену систему включеності в архітектуру міжнародної безпеки, Україна, хоча й не є членом НАТО і ЄС – організацій, що надають своїм країнам-членам гарантії колективної оборони на випадок зовнішнього нападу, – продовжує залишатися у «безпековому вакуумі». Міжнародно-правові гарантії, зафіксовані в низці міжнародних угод, були знехтувані Росією, натомість прямих зобов'язань щодо колективного захисту територіальної цілісності й суверенітету України міжнародні безпекові організації перед нашою країною не мають.

З огляду на це, **виникла ситуація, коли, маючи всебічну політичну підтримку з боку світової спільноти, Україна опинилася сам на сам у воєнному протистоянні з агресором**. Очевидно, що й надалі залишаючись поза членством у НАТО, Україна не зможе розраховувати на дієву допомогу Альянсу щодо оборони своєї території.

Водночас багаторічна роль України як активного учасника й контрибутора міжнародної безпеки надає їй право не тільки просити допомогу в обороні своєї території та у встановленні миру на Донбасі, а й з усіма підставами розраховувати на те, що таку допомогу буде надано. Зокрема, **Україна прийняла рішення звернутися до ООН та Європейського Союзу із закликом надіслати міжнародну миротворчу місію**, метою якої мало б стати сприяння врегулюванню конфлікту на Донбасі через неухильне дотримання Мінських домовленостей, у т.ч. поновлення контролю над державним кордоном, сприяння розвитку миротворчого процесу, організацію діяльності щодо встановлення й затвердження правопорядку, роботу з новими правоохоронними структурами тощо. Така миротворча цивільно-військова місія покликана не підмінити собою моніторингову місію ОБСЄ, а стати її доповненням. Вона могла б бути комбінованою та включати миротворчі сили і ООН, і ЄС, з урахуванням того, що Євросоюз може оперативного надати свій контингент за власним рішенням, без мандату Ради Безпеки ООН. Проте присутність у зоні конфлікту миротворців із мандатом ООН створює додаткові політичні можливості. Але для України, з огляду на очевидну зацікавленість Російської Федерації як країни-агресора в постійному підживленні та періодичній ескалації конфлікту, а не в його швидкому врегулюванні, участь у цій миротворчій місії російського контингенту є неприйнятною.

Зважаючи на транснаціональні масштаби загрози агресивних дій Росії проти України, українській дипломатії необхідно системно та цілеспрямовано **створювати й підтримувати систему міжнародних зв'язків** з ме-

тою досягнення належного рівня колективної відповідальності за підтримання міжнародної безпеки. Тільки наполегливі зусилля на внутрішньо-національному рівні разом з активним цільовим залученням міжнародної спільноти й міжнародних механізмів стримування агресора зможуть суттєво вплинути на локалізацію й остаточне врегулювання воєнного конфлікту на території України.

Міністерству закордонних справ і закордонним установам України (особливо в країнах НАТО) необхідно продемонструвати конкретні результати із просування й забезпечення інтересів України у сфері міжнародної безпеки, зміцнення зовнішньої політичної підтримки, зокрема публічної дипломатії, розширення можливостей торгово-економічного співробітництва та припливу в країну прямих іноземних інвестицій.

1.1.7. Правова позиція України з питання відповідальності Російської Федерації за збройну агресію

В умовах заперечення керівництвом Російської Федерації участі її збройних сил в агресії проти України та відмови МЗС РФ використати можливості Міжнародного суду ООН для встановлення фактів, пов'язаних із збройним нападом на Україну, надзвичайно важливого практичного значення набуває формування правової позиції України з цього питання на національному рівні.

Така позиція має стати підґрунтям для вироблення єдиної консолідованої претензії, яку Україна як держава, що зазнала збройної агресії, має формально пред'явити Російській Федерації як державі агресору.

Окремі елементи правової позиції України з питання відсічі збройній агресії Російської Федерації та ліквідації її наслідків дотепер були зафіксовані у численних нормативних актах, зокрема у Законах, постановах і заявах Верховної Ради України, в Указах і розпорядженнях Президента України, постановах та рішеннях Кабінету Міністрів України, у численних дипломатичних нотах та заявах МЗС України, в матеріалах та документах Генеральної Прокуратури, Міністерства Юстиції, Міністерства внутрішніх справ, Служби безпеки, Міністерства фінансів, Міністерства економічного розвитку, Фонду державного майна, Міністерства культури та інших відомств.

Сьогодні існує нагальна необхідність розробки узагальненої єдиної правової позиції України, оскільки згадані нормативні акти, документи та матеріали ухвалювались, складались і компілювались численними органами різних гілок влади, в різний час, за різних обставин і мають різний правовий статус.

Насамперед слід належним чином оформити доказову базу, що підтверджує вчинення акту агресії проти України Збройними силами Російської Федерації, свідчить про розмір спричиненої Україні шкоди та масштаби порушення прав людини, воєнних злочинів та злочинів проти людянос-

ті. Водночас необхідно вдосконалити нормативну базу і механізм запровадження проти Російської Федерації, як держави-агресора, системних санкційних заходів.

Участь збройних сил Російської Федерації в агресії проти України. Збройна агресія Російської Федерації проти України розпочалась 20 лютого 2014 року, коли всупереч міжнародно-правовим зобов'язанням були зафіксовані перші випадки порушення збройними силами Російської Федерації порядку перетину державного кордону України в районі Керченської протоки та використання підрозділів збройних сил Російської Федерації, розташованих в Криму відповідно до Угоди між Україною та Російською Федерацією про статус та умови перебування на території України Чорноморського флоту Російської Федерації від 28.05.1997 року, для блокування українських військових частин.

Проникнення збройних формувань Російської Федерації на територію України відбулося без оголошення війни. Їхній особовий склад на початковій стадії не мав розпізнавальних знаків і координував свої дії із іррегулярними підрозділами найманців, з числа місцевих жителів, озброєних і керованих російськими спецслужбами.

Відповідно до преамбули ст.3 Резолюції 3314 (XXIX) Генеральної Асамблеї ООН від 14 грудня 1974 року «Визначення агресії» будь-яка дія, що кваліфікується відповідно до цієї статті як агресія, є актом агресії, незалежно від того чи мало місце формальне оголошення війни, чи ні.

Приховане використання Російською Федерацією своїх збройних сил також не має юридичного значення, не може і не повинно заважати кваліфікації вчиненого неспровокованого збройного нападу Росії на Україну як акту агресії відповідно до загально визначених положень сучасного міжнародного права. Підступні методи³⁹, до яких вдалось путінське керівництво для маскування початку збройного нападу на Україну, свідчать про його моральну деградацію, а не про відсутність факту агресії, і є обставиною, яка обтяжує вину Російської Федерації як держави-агресора.

Російська Федерація першою застосувала проти України свої збройні сили, тобто вчинила акт неспровокованої агресії. Елемент першості застосування збройних сил однієї держави проти іншої є найсуттєвішою первинною ознакою злочину агресії. Стаття 2 Резолюції 3314 (XXIX) встановила «Застосування збройної сили державою першою на порушення Статуту ООН є *prima facie* і свідченням акту агресії...»

Відповідно до сучасного міжнародного права застосування державою першою її збройних сил проти іншої держави за жодних обставин не може вважатись виправданим і легітимним. Стаття 5 Резолюції 3314 (XXIX) встановила «Жодне міркування будь-якого характеру, чи то політичного, економічного, військового або іншого характеру, не можуть слугувати виправданням агресії». У світлі викладеного не витримують критики нама-

³⁹ Серед таких методів – задіяння спецназу та особового складу підрозділів і військової техніки регулярних Збройних сил РФ без розпізнавальних знаків; використання жінок і дітей як «живого щита» під час атак на військові об'єкти; фінансування та озброєння найманців тощо.

гання президента Росії Владіміра Путіна та Федеральних зборів Держдуми Росії⁴⁰ обґрунтувати використання збройних сил Російської Федерації проти України необхідністю усунення загрози життю громадянам Росії, їх співвітчизникам та особовому складу збройних сил РФ на території України. Тим більше, що жодної такої загрози в реальній дійсності не існувало⁴¹.

Наявна доказова база свідчить, що у перебігу збройної агресії Російської Федерації проти України можна виокремити три фази.

У першій фазі, після прихованого введення на Кримський півострів російських збройних формувань, підрозділи спеціального призначення Головного розвідувального управління Генерального штабу збройних сил Російської Федерації, які також не мали розпізнавальних знаків, 27 лютого 2014 року захопили будівлі Ради Міністрів та Верховної Ради Автономної Республіки Крим, а Чорноморський флот Російської Федерації заблокував українські порти, де перебували кораблі Військово-Морських сил України.

За цих обставин лідер партії «Русское единство» Сергій Аксьонов у незаконний спосіб проголосив себе головою Ради Міністрів Автономної Республіки Крим та закликав президента Російської Федерації «забезпечити мир і спокій у Криму». У відповідь на цей заклик президент Російської Федерації, порушуючи як міжнародне право, так і чинну українсько-російську договірно-правову базу, звернувся до Ради Федерацій Російської Федерації, яка своєю постановою від 1 березня 2014 року, протиправно легалізуючи ці порушення, надала згоду на використання на території України збройних сил Російської Федерації. Як наслідок це призвело до збройного захоплення і воєнної окупації невід'ємної частини України – Автономної Республіки Крим та міста Севастополя.

Нелегітимно сформована в умовах російської воєнної окупації виконавча влада Кримської автономії поспіхом організувала і 16 березня 2014 року провели псевдо референдум про її відходження до складу Російської Федерації.

17 березня Верховна рада АРК, розпущена постановою ВР України, проголосила Крим незалежною державою, а 18 березня самозвані його представники підписали з президентом РФ Владіміром Путіним договір

⁴⁰ «У зв'язку з екстраординарною ситуацією, що склалася на Україні, загрозою для життя громадян Російської Федерації, наших співвітчизників, особового складу військового контингенту Збройних Сил Російської Федерації, дислокованого у відповідності з міжнародним договором на території України (автономна Республіка Крим), на підставі пункту 2 частини 1 статті 102 Конституції Російської Федерації вношу звернення про використання збройних сил Російської Федерації на території України до нормалізації суспільно-політичної обстановки в цій країні» – зазначалося в поданні В. Путіна до Федеральних зборів Держдуми РФ від 1 березня 2014 року.

Того ж дня Федеральні збори Держдуми РФ задовольнили звернення В. Путіна, ухваливши Постанову №48-СФ, у якій повторювались згадані у цьому зверненні мотиви для використання збройних сил РФ на території України.

⁴¹ В резолюції Європейського парламенту від 16 квітня 2014 р. підкреслювалось, що заслуговуючі на довіру міжнародні моніторингові інститути таких організацій як ООН, ОБСЄ та РЄ не підтвердили надходження з України повідомлень про будь-які напади, залякування або дискримінацію щодо російських громадян.

про включення Криму до складу Росії. Інакше кажучи, відбулася незаконна і поспішна оборудка, покликана створити видимість правомірності силового відторгнення Росії та анексії нею частини території України.

Силові дії Російської Федерації, вчинені її збройними силами у лютому – березні 2014 року на території Криму, підпадають під ознаки агресії відповідно до Резолюції 3314 (XXIX) Гельсінкської Асамблеї ООН «Визначення агресії». Стаття 3 Резолюції встановила, що як акт агресії буде кваліфікуватись будь-яка з наступних дій:

- будь-яка воєнна окупація, який би тимчасовий характер вона не мала, що є результатом вторгнення чи нападу, або будь-яка анексія території іншої держави або її частини із застосуванням сили (п. «а»);

- блокада портів або узбережжя держави збройними силами іншої держави (п. «с»);

- застосування збройних сил однієї держави, які знаходяться на території іншої держави відповідно до угоди з приймаючою державою, на порушення умов, передбачених в угоді, або будь-яке продовження їхнього перебування на цій території після припинення чинності такої угоди (п. «е»).

Отже, в світлі Резолюції 3314 (XXIX) Генеральної Асамблеї ООН дії Російської Федерації проти України в лютому–березні 2014 року підпадають під ознаки, визначені пунктами «а», «с» та «е» її статті 3 і мають кваліфікуватись як акти збройної агресії.

Друга фаза збройної агресії Російської Федерації проти України розпочалась у квітні 2014 року, коли контрольовані, керовані і фінансові спецслужбами Російської Федерації озброєні групи проголосили створення «Донецької народної республіки» (27 квітня 2014 року).

Протягом травня 2014 року їхні самозвані лідери, серед яких було багато російських громадян, у неконституційний спосіб провели фіктивні референдуми про відокремлення цих нелегітимних утворень від України.

Під приводом і з метою їх підтримки на територію України були заслані розвідувально-диверсійні групи, очолювані кадровими офіцерами Головного розвідувального управління генштабу збройних сил РФ парамілітарні формування російського козацтва та укомплектований чеченцями – громадянами Російської Федерації сумнозвісний батальйон «Восход», а також задіяні такі озброєні групи найманців як «Руський сектор» та «Оплот». За їхньою участю розпочалось захоплення адміністративних будівель у багатьох населених пунктах Донецької та Луганської областей, напади на частини українських сухопутних сил та літаки повітряних сил України. Іррегулярні збройні формування, задіяні у агресивній війні проти України, систематично підживлювались російськими найманцями з числа звільнених у запас військовослужбовців збройних сил РФ та постачанням зброї і військової техніки, включно з танками, артилерійськими системами, засобами протитанкової боротьби та сучасними зенітно-ракетними комплексами.

Третя фаза збройної агресії Російської Федерації розпочалась 27 серпня 2014 року масовим вторгненням на територію Донецької та Луганської областей регулярних підрозділів російських збройних сил, зокрема, тих,

що входили до складу 9-ї окремої мотострілецької бригади, 76-ї та 98-ї дивізій повітряно-десантних військ збройних сил Російської Федерації. Задіяння регулярних збройних сил Російської Федерації у збройній агресії проти України супроводжувалось поширенням серед населення України агітаційних листівок, в яких, зокрема, містився такий заклик: «За жодних обставин не чиніть перепон пересуванню російських військ (техніки та особового складу)».

На засіданні Ради Безпеки ООН, яке відбулося 29 серпня у зв'язку з агресією Російської Федерації проти України, делегація України заявила: «Росія розпочала безпосереднє воєнне вторгнення на материкову Україну із застосуванням своїх регулярних збройних сил». Після надзвичайного засідання Комісії Україна–НАТО, скликаного 29 серпня 2014 року на прохання України, Генеральний секретар НАТО А. Расмуссен кваліфікував вторгнення збройних сил Російської Федерації через південно-східний українсько-російський державний кордон як «серйозну ескалацію збройної агресії Росії проти України».

Відповідно до статті 3 Резолюції 3314 (XXIX) Генеральної Асамблеї ООН «Визначення агресії» будь-яка з таких дій вважається агресією:

- вторгнення чи напад збройних сил держави на територію іншої держави... (п. «a»);
- бомбардування збройними силами держави території іншої держави або застосування будь-якої зброї державою проти території іншої держави (п. «b»);
- напад збройними силами на сухопутні, морські чи повітряні сили, або морські та повітряні флоти іншої держави (п. «d»);
- засилання державою або від імені держави збройних банд, груп, іррегулярних сил або найманців, які здійснюють акти із застосуванням збройної сили проти іншої держави... (п. «g»).

Отже в світлі Резолюції 3314 (XXIX) силові дії Російської Федерації проти України на території її Донецької та Луганської областей у квітні–серпні 2014 року підпадають під ознаки, визначені пунктами «a», «b», «d» та «g» її статті 3 і мають кваліфікуватися як акти збройної агресії.

Незважаючи на досягнення Мінських домовленостей (Мінський протокол від 5 вересня 2014 року, Мінський меморандум від 19 вересня 2014 року і Мінський «Комплекс заходів від 12 лютого 2015 року»), учасником яких є російська сторона, і які спрямовані на припинення викликаного російською агресією збройного конфлікту, Російська Федерація з більшою або меншою інтенсивністю продовжує збройну агресію проти України. З моменту підписання 5 вересня 2014 року Мінського протоколу збройні сили Російської Федерації та іррегулярні підрозділи російських найманців захопили Донецький аеропорт, Дебальцеве та інші населені пункти, розширивши контрольовану ними територію України у Донецькій та Луганській областях більш ніж на 500 кв. км.

Постачання російських окупаційних сил відбувається, зокрема за допомогою так званих «гуманітарних конвоїв», які регулярно скеровуються Російською Федерацією на територію України шляхом несанкціонованого перетину українсько-російського державного кордону на порушення міжнародних правил, встановлених Міжнародним Комітетом Червоного Хреста. Під виглядом виконання мінського «Комплексу заходів» від 12 лютого 2015 року російська сторона здійснює перегрупування своїх збройних підрозділів, важких озброєнь, концентрацію їх на Артемівському, Волноваському, Донецькому, Маріупольському напрямках, а також постійно тримає біля українсько-російського кордону чисельне угруповання своїх регулярних збройних сил.

Таким чином, заяви російського керівництва про непричетність Російської Федерації до збройної агресії проти України є необґрунтованими і неспроможними. Силові дії Російської Федерації щодо України, які тривають з 20 лютого 2014 року, є актами збройної агресії відповідно до пунктів «а», «b», «c», «d», «e», «g» статті 3 Резолюції 3314 (XXIX) Генеральної Асамблеї ООН «Визначення агресії» від 14 грудня 1974 року.

Обставинами, що обтяжують вину Російської Федерації як держави-агресора, є грубе порушення нею своїх зобов'язань встановлених такими міжнародними актами як:

- Статут ООН, відповідно до якого держави-члени повинні розв'язувати будь-які суперечки мирними засобами та утримуватись у своїх міжнародних відносинах від погрози силою або її застосування (частина 3 і 4 статті 2);
- Гельсінкський Заключний акт Ради з безпеки та співробітництва в Європі, підписаний 1 серпня 1975 року, відповідно до якого держави-учасники взяли на себе зобов'язання визнавати непорушними кордони всіх держав у Європі, та утримуватись від будь-яких дій, спрямованих на захоплення частини або всієї території будь-якої держави-учасника (частина 1, розділ III);
- Меморандум про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї від 5 грудня 1994 року, який зафіксував зобов'язання Російської Федерації, Сполученого Королівства Британії та Північної Ірландії і Сполучених Штатів Америки:
 - поважати незалежність і суверенітет та чинні кордони України, а також
 - утримуватись від погрози силою чи застосування сили проти територіальної цілісності чи політичної незалежності України і
 - ніколи не використовувати жодну їхню зброю проти України, крім цілей самооборони або в будь-який інший спосіб згідно зі Статутом Організацій Об'єднаних Націй;
- Договір про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною і Російською Федерацією, ратифікований обома сторонами 14 січня 1998 року, згідно з яким Україна та Російська Федерація, відповідно до положень Статуту ООН і зобов'язань за Заключним актом Ради з безпеки і співробітництва в Європі, поважають територіальну цілісність одна одної і підтверджують непорушність кордонів, що існують між ними (стаття 2).

Крім того, обставинами, що обтяжують вину Російської Федерації як держави-агресора, є масштабна, тривала концентрація збройних сил Російської Федерації поблизу державного кордону України, прискорена мілітаризація Кримського півострова, регулярні навчання збройних сил Російської Федерації поблизу кордонів України та на території Кримського півострова з проведенням бойових стрільб, оскільки міжнародне право, зокрема частина 4 статті 2 Статуту ООН, забороняє не лише застосування, а й погрозу силою.

Шкода, заподіяна Україні збройною агресією Російської Федерації. Внаслідок збройної агресії Російської Федерації Україна зазнала значної матеріальної шкоди через втрату контролю над частиною своєї суверенної території в Криму, в Донецькій та Луганській областях і, відповідно, через протиправне позбавлення України права на користування землею, надрами, водними та іншими природними ресурсами, включаючи природні ресурси континентального шельфу та виключної економічної зони України, нелегітимну конфіскацію активів Національного Банку України в анексованому Криму, незаконне заволодіння об'єктами української державної власності та належними українській державі частками у господарчих товариствах.

Україні була заподіяна матеріальна шкода внаслідок тотального знищення інфраструктури і промислових підприємств у Донецькій та Луганській областях.

Шкода, яку заподіяла Російська Федерація внаслідок агресії, включає також не отримані Україною та українськими підприємствами прибутки. Внаслідок «націоналізації» майна в Автономній Республіці Крим та місті Севастополі та конфіскації і знищення майна в Донецькій та Луганській областях терористичними угрупованнями, підтримуваними Російською Федерацією, відбулось відчутне скорочення надходжень до державного бюджету України та інвестиційних надходжень, а також зменшення обсягів іноземного кредитування українських підприємств. Крім того, при обрахуванні обсягу шкоди, заподіяної Україні російською збройною агресією, необхідно врахувати вартість знищеного довкілля, витрати держави на компенсації родинам загиблих, лікування та реабілітацію поранених солдат та офіцерів Збройних Сил України, утримання біженців, надання їм гуманітарної допомоги, інші витрати, визначені категорії яких і методику обчислення мають стати предметом спеціальної уваги.

Нарешті, складником витрат, яких зазнала Україна, мають стати всі витрати, пов'язані із встановленням і документуванням шкоди, заподіяної російською агресією.

Порушення прав людини, скоєння воєнних злочинів та злочинів проти людяності. Російська Федерація своїми протиправними діями заподіяла нематеріальної шкоди Україні, порушуючи права громадян України в АР Крим та місті Севастополі, в Донецькій та Луганській областях. Зокрема, Російська Федерація неодноразово порушувала такі права грома-

дян України як право на життя, право на повагу до честі і гідності, право не бути підданими катуванням, право не перебувати в рабстві або підневільному стані, право на свободу і особисту недоторканність, право на справедливий суд, право не бути покараними без закону, право на повагу до сімейного і приватного життя, право на свободу думки, совісті і релігії.

Жертвами збройної агресії Російської Федерації стали мирні жителі, зокрема жінки та діти. Відповідно до даних ООН, внаслідок збройної агресії Російської Федерації було вбито 65 дітей, а 159 – отримали поранення.

Під час збройної агресії Російської Федерації проти України були скоєні численні воєнні злочини та злочини проти людяності.

Зокрема 13 січня контрольовані Російською Федерацією озброєні формування найманців неподалік Волновахи розстріляли автобус з мирними жителями. За повідомленням авторитетних правозахисних організацій, засобів масової інформації та численними свідченнями очевидців, особовий склад створених і контрольованих Російською Федерацією озброєних формувань найманців, спецназу та підрозділів регулярних частин її збройних сил під час російської збройної агресії проти України чинив такі злочини як навмисні вбивства, тортури та нелюдське поводження, навмисне заподіяння сильних страждань чи серйозних тілесних ушкоджень чи шкоди здоров'ю, незаконне, безглузде та великомасштабне знищення та привласнення майна, не викликане воєнною необхідністю; навмисне позбавлення військовополоненого чи іншої особи, що знаходиться під захистом, права на справедливий суд, захоплення заручників; умисний напад на цивільне населення чи окремих цивільних осіб, які не беруть безпосередньої участі у воєнних діях, умисні напади на цивільні об'єкти, тобто об'єкти, які не є воєнними цілями, неналежне використання прапора парламентарів, прапора чи воєнних знаків розрізнення та форми противника або ООН, а також емблем, встановлених Женевськими Конвенціями, що спричинило смерть чи заподіяло шкоду людині, зазіхання на людську гідність, зокрема образливе та принизливе ставлення.

Зазначені і подібні злочини відповідно до статті 8 Римського статуту Міжнародного кримінального суду кваліфікуються як воєнні злочини і мають наслідком міжнародну кримінальну відповідальність осіб, причетних до їх скоєння.

Поряд з цим повідомлялося, що в окупованому Криму та на Сході України мали місце такі злочини як ув'язнення, викрадення або інше жорстоке позбавлення фізичної свободи та порушення основоположних норм міжнародного права, насильне переміщення населення, переслідування будь-якої ідентифіковуваної групи чи спільноти з політичних, расових, етнічних, культурних, релігійних чи інших мотивів, несумісних з міжнародним правом.

Зазначені і подібні злочини відповідно до статті 7 Римського статуту кваліфікуються як злочин проти людяності і також мають наслідком міжнародну кримінальну відповідальність винних осіб, незалежно від того, чи вони скоїли їх під час війни, чи у мирний час.

Грубі та масові порушення прав людини, спричинені збройною агресією Російської Федерації, перетворили сотні тисяч українських громадян на біженців, поміж яких понад 60 % з понад 1 млн осіб становлять жінки та діти.

Контрзаходи (санкції) проти Російської Федерації як засіб реалізації її відповідальності. В умовах цинічного заперечення російським керівництвом причетності Російської Федерації до збройної агресії, інструментом реалізації її міжнародно-правової відповідальності залишаються міжнародно-правові санкції проти держави-агресора, які застосовують як Україна, так і частина міжнародного товариства. Необхідно наголосити, що міжнародно-правові санкції, незалежно від їхньої інтенсивності й характеру, – це процесуальний засіб примусової реалізації міжнародно-правової відповідальності.

Застосування Україною санкційних заходів проти Російської Федерації як держави-агресора й ухвалення нормативних актів, покликаних забезпечити протидію російській агресії та ліквідацію її наслідків, залишається спорадичним, розтягнутим у часі і не інституалізованим належним чином.

До загальних актів можна, насамперед, віднести Постанови Кабінету Міністрів України № 343 від 17 липня 2014 р. «Про утворення міжвідомчої робочої групи з питань відшкодування втрат, завданих тимчасовою окупацією частини території» і № 278 від 23 липня 2014 р. «Про утворення комітету з питань застосування санкцій до осіб, що підтримують і фінансують тероризм в Україні», ухвалений 14 серпня 2014 р. Верховною Радою Закон України № 4453а «Про санкції» та Розпорядження Кабінету Міністрів України № 829-р від 11 вересня 2014 р. «Про пропозиції щодо застосування персональних спеціальних економічних та інших обмежувальних заходів».

Зауважимо, що затримку із запровадженням санкцій у Кабінеті Міністрів України пояснили затримкою із ухваленням відповідного закону. Таке пояснення не витримує жодної критики, оскільки, відповідно до міжнародного права, відсутність національного закону не забороняє державі, що зазнала збройного нападу, негайно застосувати щодо агресора будь-які санкційні заходи.

Аналіз змісту чинних санкцій нормативних актів свідчить, що вони належним чином не узгоджені один з одним, фрагментарні й стосуються далеко не всіх аспектів ситуації, породженої агресією Російської Федерації проти України.

З огляду на великий і складний у правовому плані комплекс проблем, які виникли внаслідок російської збройної агресії, захист національних інтересів України має здійснюватись на соліднішій інституційній основі і більш системно.

Ефективним інструментом для комплексного вирішення згаданих проблем має стати запровадження інституту Урядового Уповноваженого з

питань протидії та ліквідації наслідків російської агресії проти України з віднесенням до його компетенції таких основних питань:

- координування роботи центральних органів виконавчої влади України зі збору, аналізу та узагальнення юридичних доказів вчинення акту агресії проти України;
- удосконалення та розширення нормативної бази реалізації міжнародно-правової відповідальності Російської Федерації як держави-агресора шляхом внесення змін і доповнень до ухвалених постанов Кабміну України та законів України, а також розроблення нових рамкових законів «Про відшкодування шкоди, заподіяної Україні агресією Російської Федерації» та «Про кримінальне покарання фізичних осіб за злочин агресії, злочин проти людяності та воєнні злочини, скоєні під час агресії РФ проти України»;
- координація роботи центральних органів державної влади України щодо визначення обсягу матеріальної та нематеріальної шкоди, заподіяної Україні агресією Російської Федерації;
- здійснення координації та методичного забезпечення діяльності органів виконавчої влади з відшкодування збитків, заподіяних Україні, її суб'єктам господарювання та громадянам внаслідок вчинення акту агресії, зокрема за допомогою звернення до судів України, Європейського суду з прав людини, міжнародних судових органів, судових органів іноземних держав;
- розроблення пропозицій щодо санкцій проти Російської Федерації як держави-агресора в рамках відповідних міжнародних організацій та координація заходів, спрямованих на практичну реалізацію таких пропозицій;
- взаємодія з правоохоронними органами з метою та в рамках порушення кримінальних проваджень проти фізичних та юридичних осіб у зв'язку із вчиненням злочину агресії та заподіяною внаслідок цього шкодою;
- координація заходів з метою притягнення судовими органами до індивідуальної кримінальної відповідальності осіб, винних у плануванні та вчиненні злочину агресії та пов'язаних із цим злочинах;
- підготування пропозицій щодо заходів з метою відновлення суверенітету України над її тимчасово окупованими територіями;
- підготування пропозицій щодо заходів у відповідь на недружні дії РФ у сфері економічних відносин та у двосторонніх торговельних відносинах, інші недружні дії РФ, що не пов'язані або пов'язані опосередковано з агресією проти України, як у сфері двосторонніх відносин, так і в рамках відповідних міжнародних економічних організацій, та координація заходів, спрямованих на практичну реалізацію таких пропозицій;
- забезпечення міжвідомчої координації та взаємодії з міжнародними організаціями з метою протидії антиукраїнській пропаганді РФ та формування позитивного образу України у міжнародному інформаційному просторі.

Діяльність Урядового Уповноваженого має бути підпорядкована виконанню головного завдання – підготуванню консолідованої претензії

України як держави, що постраждала від агресії, до Російської Федерації як держави-агресора, та пропозиції щодо заходів для реалізації міжнародно-правової відповідальності Росії на міжнародному рівні.

Водночас має бути продовжений процес притягнення до індивідуальної кримінальної відповідальності осіб, причетних до скоєння воєнних злочинів та злочинів проти людяності та формування доказової бази для реалізації Постанови Верховної Ради України від 4 лютого 2015 року №145-VIII «Про заяву Верховної Ради України «Про визнання Україною юрисдикції Міжнародного кримінального суду щодо скоєних злочинів проти людяності та воєнних злочинів вищими посадовими особами Російської Федерації та керівниками терористичних організацій «ДНР» та «ЛНР», які призвели до особливо тяжких наслідків та вбивства українських громадян».

При формуванні правової позиції України з питання відсічі збройній агресії Російської Федерації та ліквідації її наслідків необхідно виходити із таких принципових положень:

По-перше, збройна агресія Росії проти України здійснюється не вперше і завжди була складником тотальної війни, яку Росія протягом віків веде проти України і остаточно метою якої є тотальне знищення українства як явища, а України – як окремішньої національної одиниці, незалежного суб'єкта міжнародного права та геополітичної реальності.

По-друге, і фактично, і юридично збройна агресія РФ проти України припиниться лише тоді, коли український суверенітет буде відновлено над всіма окупованими та анексованими територіями, і коли відбудеться відшкодування всієї заподіяної Україні шкоди.

По-третє, поки триває збройна агресія РФ проти України регулювання українсько-російських відносин повинно відбуватись відповідно до міжнародно-правових норм, розрахованих на застосування в умовах війни, а не в умовах миру. Це, насамперед, стосується застосування щодо РФ міжнародно-правових санкцій.

По-четверте, здійснювану Україною відсіч збройній агресії РФ слід однозначно кваліфікувати не як антитерористичну акцію, а як індивідуальну самооборону від агресії відповідно до статті 51 статуту ООН.

По-п'яте, реалізуючи своє право на самозахист від агресії, Україна не прагне до воєнної перемоги над Росією, а лише до відновлення своєї територіальної цілісності, поваги до свого права вільно обирати курс цивілізаційного розвитку та визначати способи захисту своєї національної безпеки.

По-шосте, будь-які поступки РФ, які порушують територіальну цілісність України та підривають її національну безпеку, є неприпустимими.

По-сьоме, дипломатичні зусилля Української держави мають доповнювати її збройний опір російській агресії, а не підміняти або замінити такий опір.

1.2. ЕФЕКТИВНИЙ СЕКТОР БЕЗПЕКИ І ОБОРОНИ – ЗАПОРУКА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІНТЕРЕСІВ ГРОМАДЯН, СУСПІЛЬСТВА, ДЕРЖАВИ

1.2.1. Створення ефективної системи забезпечення національної безпеки і оборони

Проблеми та пріоритети розвитку сектору безпеки і оборони. Російська агресія, розпочата в лютому 2014 р. в АР Крим і продовжена на сході України, є виявом зухвалого ставлення Росії до загальноприйнятих норм моралі, міжнародного права та відвертим ігноруванням наданих нею гарантій безпеки нашій державі. Офіційно заперечуючи свою причетність до збройного конфлікту в окремих районах Донецької і Луганської областей, насправді РФ є головним його учасником. При цьому керована Росією динаміка агресії набула тенденції до розширення форм і способів її здійснення та збільшення чисельності залучених до неї сил. Розпочавши із засилання на територію України терористичних груп і найманців, інспірування дій сепаратистських сил, Росія згодом перейшла до застосування в конфлікті власних регулярних військових частин. Конгломерат збройного конфлікту доповнюється і його незмінним супутнім явищем – активізацією криміналітету.

В умовах такого комплексного характеру агресії та широкого спектра впливу на національну безпеку України загалом особливого значення набуває завершення формування сектору безпеки і оборони та його подальший розвиток. Забезпечення у межах цього функціонального об'єднання координованості дій усіх його суб'єктів, ефективного використання їх спроможностей і ресурсів є однією з головних умов успішного протистояння агресивній політиці Росії. Усвідомлення важливості зазначеного питання має реалізовуватися в практичній площині.

Дорожньою картою для визначення напрямів системного реформування і розвитку сектору безпеки і оборони має стати Стратегія національної безпеки України. На її основі та за результатами комплексного огляду сектору безпеки і оборони має бути завершено розроблення концепції його розвитку. Концепція визначатиме роль і місце кожного суб'єкта сектору безпеки і оборони в системі забезпечення національної безпеки, порядок їх взаємодії у мирний час та в кризових ситуаціях, а також організацію управління сектором безпеки і оборони.

Одним із важливих заходів, уже реалізованих у цьому напрямі, стало створення Воєнного кабінету Ради національної безпеки і оборони України. На нього покладено функції підготовки пропозицій щодо застосування сил сектору безпеки і оборони, організації їх взаємодії, визначення потреб у ресурсному забезпеченні та вирішення інших питань щодо стратегічного керівництва силами сектору в умовах особливого періоду.

Разом з тим низку не менш важливих заходів на сьогодні не виконано. Так, не завершено комплексний огляд сектору безпеки і оборони, організацію проведення якого покладено на Кабінет Міністрів України. Досі триває підготовка проекту концепції розвитку цього сектору.

На заваді формуванню ефективного сектору безпеки і оборони подекуди стоїть суто відомчий підхід міністерств і відомств, прагнення реформувати підпорядковані їм структури відокремлено, без належного врахування можливостей інших.

Іншою проблемою є відсутність теоретичних розробок засад спільного застосування різновідомчих сил і засобів при захисті національних цінностей та інтересів у мирний час, в Антитерористичній операції, в умовах воєнного й надзвичайного стану. Крім того, потребують опрацювання питання керівництва сектором безпеки і оборони в різноманітних кризових ситуаціях.

На найближчу перспективу пріоритетами розвитку сектору безпеки і оборони мають бути:

- створення системи управління сектором безпеки і оборони як єдиним функціональним об'єднанням, а також удосконалення процедур взаємодії та координації дій його суб'єктів;
- розроблення та впровадження у практику системи стратегічного планування застосування сил сектору безпеки і оборони у спільних операціях;
- професіоналізація сектору безпеки і оборони, підвищення фахового рівня його керівників усіх рівнів та особового складу, створення інтегрованої системи підготовки кадрів;
- запровадження системи спільної підготовки органів управління та сил суб'єктів сектору безпеки і оборони до виконання завдань за призначенням;
- підвищення ефективності й оптимальне інтегрування системи матеріально-технічного, медичного та інших видів логістичного забезпечення сил сектору безпеки і оборони, задіяних у спільних операціях;
- оснащення сил сектору безпеки і оборони сучасним озброєнням, військовою та спеціальною технікою;
- посилення взаємодії та інформаційного обміну між військовими формуваннями, розвідувальними і правоохоронними органами та спеціальними службами;
- удосконалення засад мобілізаційної підготовки та мобілізації, забезпечення здатності сил сектору безпеки і оборони до нарощування своїх можливостей в особливий період;
- удосконалення системи демократичного цивільного контролю над суб'єктами сектору безпеки і оборони.

РНБОУ як ключова ланка у системі комплексного управління сектором безпеки і оборони. Забезпечення ефективного стратегічного управління та належної взаємодії і координації дій між органами виконавчої влади та силовими структурами є основним завданням реформування системи національної безпеки. Труднощі, які постали перед країною під час організації і здійснення комплексного огляду сектору безпеки і оборо-

ни, свідчать про глибокі деформації в системі стратегічного управління у безпековій сфері, які вимагають негайного виправлення.

Незважаючи на те що Законом України «Про внесення змін до Закону України «Про Раду національної безпеки і оборони України» щодо вдосконалення координації і контролю у сфері національної безпеки і оборони» від 25 грудня 2014 р. № 43-VIII були посилені повноваження Ради національної безпеки і оборони України щодо координації і контролю діяльності органів виконавчої влади у сфері національної безпеки і оборони, відсутність ефективного механізму притягнення до відповідальності за невиконання рішень РНБОУ суттєво послаблює можливості держави щодо реалізації системних заходів у сфері забезпечення національної безпеки і оборони.

Слід пришвидшити виконання завдання, визначеного Коаліційною угодою, щодо запровадження в державі системи стратегічного планування та прогнозування з метою запобігання загрозам національній безпеці й визначення порядку дій у кризових ситуаціях, яка б об'єднала у єдиний комплекс заходи політичного, воєнного, економічного, інформаційного та іншого характеру.

Модель сектору безпеки і оборони України має бути суттєво змінена, що передбачає передусім уточнення повноважень, взаємоузгодження функцій та завдань суб'єктів сектору безпеки і оборони з метою унеможливлення виконання ними дублюючих або невластивих їм функцій, розпорошення сил та засобів. Має запрацювати чіткий механізм керівництва сектором безпеки і оборони як функціональним об'єднанням з визначенням особливостей його функціонування в мирний час, у кризових ситуаціях та в особливий період. У цьому контексті Рада національної безпеки і оборони України має стати основною ланкою в системі стратегічного управління сектором безпеки і оборони, надійним «майданчиком» для обговорення питань на рівні найвищих керівників та ухвалення за їх результатами рішень, обов'язкових для виконання.

Підвищення ефективності процесу підготовки проектів відповідних рішень потребує модернізації роботи Апарату РНБОУ. З урахуванням пріоритетів у роботі РНБОУ та відповідно до особливостей безпекової ситуації доцільно сформувати в рамках Апарату РНБОУ кілька постійно діючих робочих комітетів. Реалізація такої ідеї вже частково розпочалася зі створення вже згаданого Воєнного кабінету Ради національної безпеки і оборони України.

Для вдосконалення системи забезпечення керівництва, координації та контролю за діяльністю розвідувальних органів України Указом Президента України від 30 січня 2015 р. № 42 було створено Об'єднаний комітет з питань розвідувальної діяльності при Президентові України, керівником якого призначено Секретаря РНБОУ.

Удосконалено роботу Апарату РНБОУ щодо збору, накопичення й обробки інформації, необхідної для підготовки та ухвалення рішень у сфері національної безпеки і оборони. Для цього рішенням РНБОУ від 25 січня 2015 р., уведеним у дію Указом Президента України від 28 лютого 2015 р. № 115, було створено Головний ситуаційний центр України.

Поширення у світі практики вирішення проблемних питань у сфері забезпечення національної безпеки через діяльність міжвідомчих комітетів високого рівня при раді безпеки або при президентові держави свідчить про її високу ефективність. Найчастіше така робота здійснюється за напрямами оборонного планування, зовнішньополітичної і внутрішньополітичної діяльності. На засіданнях відповідних робочих комітетів обговорюються питання взаємодії державних органів щодо виконання конкретних завдань у сфері національної безпеки, стратегічного прогнозування і планування, забезпечення адекватного реагування на реальні та потенційні загрози національній безпеці тощо. Такий підхід дозволяє забезпечити раціональне використання можливостей і ресурсів держави під час захисту національних інтересів, що є вельми актуальним для України в умовах нинішньої глибокої економічної кризи та одночасного подолання наслідків агресії з боку Російської Федерації.

Побудова ефективної моделі функціонування сектору безпеки і оборони України потребує системного оновлення законодавства, починаючи від уточнення окремих положень Конституції і завершуючи внесенням змін до відомчих правових актів. Ці зміни мають не лише уточнити повноваження Президента, Кабінету Міністрів України, РНБОУ у сфері забезпечення національної безпеки, а й запровадити жорсткі механізми контролю і відповідальності за невиконання вимог відповідних законів, указів Президента України та інших нормативно-правових актів.

Реформа системи забезпечення національної безпеки визначена одним із головних пріоритетів держави відповідно до Стратегії сталого розвитку «Україна – 2020». Ця дуже складна робота потребує як політичної волі, так і консолідації зусиль усіх політичних партій, представників громадянського суспільства, науки та окремих громадян.

Системне оновлення законодавства з питань забезпечення національної безпеки і оборони. Докорінні зміни воєнно-політичної обстановки, висновки за результатами аналізу особливостей агресії Росії проти України та характер нових загроз національним інтересам зумовлюють необхідність системного оновлення законодавства з питань національної безпеки і оборони. Відповідну роботу визнано одним із головних напрямів реформування системи забезпечення національної безпеки і оборони відповідно до Коаліційної угоди та Стратегії сталого розвитку «Україна – 2020».

Процес законотворчої діяльності за останній рік був досить інтенсивним. Головним його здобутком стала відмова України від політики позаблоковості та законодавче визначення одним із пріоритетів національних інтересів «інтеграцію України в європейський політичний, економічний, правовий простір з метою набуття членства в Європейському Союзі та в євроатлантичний безпековий простір».

За цей період прийнято значну кількість законів у сфері національної безпеки і оборони, більшість яких спрямована на врегулювання питань,

пов'язаних із російською агресією, забезпеченням ефективної протидії останній та захистом наших громадян, які постраждали внаслідок воєнних дій.

Разом з тим низка проблемних питань залишається законодавчо не врегульованою. Так, правові акти у цій сфері містять певні неузгодженості, застарілими є підходи до визначення деяких термінів, потребують запровадження сучасні механізми управління загрозами національній безпеці тощо. Отже, важливими завданнями держави нині є удосконалення законодавства у сфері національної безпеки і оборони, підвищення ефективності його застосування. Це дозволить забезпечити належний захист національних цінностей та повноцінно реалізовувати національні інтереси.

Основу системного оновлення законодавства з питань забезпечення національної безпеки і оборони мають становити зміни до Конституції України. І в цьому головна роль належить утвореній указом Президента України Конституційній Комісії, яка повинна тісно співпрацювати з представниками різних політичних сил, громадськості, вітчизняного та міжнародного експертного середовища.

З-поміж основних питань, які слід розглянути під час підготовки згаданих змін, варто виділити:

- вилучення положення щодо заборони розташування на території нашої держави іноземних військових баз;
- забезпечення максимально централізованого, а отже, ефективного керівництва у сфері національної безпеки і оборони держави з урахуванням особливостей парламентсько-президентської форми правління;
- уточнення порядку та умов ухвалення рішення Президентом України про застосування Збройних Сил та інших військових формувань України;
- поширення функцій Ради національної безпеки і оборони України щодо координації і контролю у сфері національної безпеки і оборони не лише стосовно органів виконавчої влади, а й щодо військових формувань, правоохоронних органів, спеціальних служб та інших державних структур, які задіяні у цій сфері;
- уточнення функцій Збройних Сил, а також порядку призначення на посади і звільнення з посад керівників військових формувань та правоохоронних органів України;
- уточнення порядку прийняття і схвалення рішень про введення воєнного чи надзвичайного стану, застосування Збройних Сил України та інших військових формувань.

Рамковим законом для вдосконалення системи забезпечення національної безпеки має стати Закон України «Про основи національної безпеки України» у новій редакції. У ньому необхідно закласти не абстрактні загальнотеоретичні поняття, а чітко визначені підходи до формування ефективної системи забезпечення національної безпеки, механізм її функціонування, повноваження і схему взаємодії її суб'єктів.

Положення оновленої Конституції України та згаданий закон становитимуть основу для законодавчого врегулювання всіх аспектів у сфері національної безпеки і оборони. Наше завдання – закласти законодавче під-

грунтя для створення принципово нової системи захисту національних цінностей та інтересів держави. Ми повинні максимально врахувати досвід, здобутий ціною життя наших громадян у боротьбі з російським агресором.

Відповідно до положень базового законодавства мають формуватися й інші правові акти у сфері національної безпеки і оборони. Зокрема, має бути підготовлена і внесена для розгляду Верховною Радою України низка узгоджених змін до інших законів, зокрема з питань оборони, правового режиму воєнного стану, організації оборонного планування, державного оборонного замовлення, демократичного цивільного контролю над сектором безпеки і оборони, діяльності Ради національної безпеки і оборони України, визначення засад внутрішньої і зовнішньої політики тощо.

Особливе місце в системі правового забезпечення національної безпеки і оборони має посідати Стратегія національної безпеки України, у якій визначаються актуальні загрози національній безпеці та пріоритети державної політики у сфері національної безпеки і оборони на визначений період. Саме цей документ має бути основою для комплексного планування діяльності органів державної влади у сфері національної безпеки і оборони, а також розроблення інших стратегічних та програмних документів, якими визначаються цілі, напрями і механізми діяльності органів державної влади у сфері національної безпеки.

Організація цієї законотворчої діяльності залишається завданням Кабінету Міністрів України.

Водночас наявність досконалого законодавства з питань забезпечення національної безпеки ще не є гарантією його безумовного виконання і належної реалізації його норм. Необхідно запобігти повторенню негативної практики минулого, а саме – відсутності відповідальності за невиконання законів та інших нормативно-правових актів, відсутності зв'язків між різними державними стратегічними і програмними документами тощо. Для цього слід передбачити внесення відповідних положень у законодавство.

1.2.2. Актуальні завдання у сфері оборони

Україна послідовно дотримується курсу на політичне врегулювання конфлікту на Донбасі та неухильне виконання Мінських домовленостей. Однак Російська Федерація, її бойовики і найманці не налаштовані на це: припинення вогню вони використовують для перегрупування та посилення своїх збройних формувань, поповнення їх особовим складом, зброєю, боєприпасами, паливом тощо. При цьому лунають провокаційні заяви щодо намірів відновити бойові дії для подальшої окупації української території, зокрема, аж до західних адміністративних кордонів Донецької та Луганської областей. З огляду на це наша держава протягом тривалого часу змушена буде жити в умовах російської воєнної загрози.

Україні важко протистояти розв'язаній Російською Федерацією «гібридній» війні проти Українського народу: наші економічні, воєнні, інфор-

маційні, людські та інші потенціали є незрівнянними з російськими. До того ж з боку керівництва Росії періодично лунають погрози щодо можливого застосування ядерної зброї, що, зокрема, передбачено її воєнною доктриною. Під час цієї війни, крім воєнної сили, агресор також активно використовує економічну, енергетичну, дипломатичну, інформаційну, кібернетичну, гуманітарну та інші види «зброї».

Об'єктивно оцінюючи воєнний потенціал нашої держави, стан міжнародного середовища та внутрішню ситуацію в Україні, слід констатувати, що захистити її національні інтереси, протистояти російській агресії і відновити територіальну цілісність можна лише в комбінований спосіб, який поєднує оборонні та політико-дипломатичні зусилля.

Тому досягнення політичної і моральної перемоги над агресором можливе передусім за умови зміцнення обороноздатності нашої держави та готовності українців до останнього боронити свою Батьківщину.

Посилення підготовки держави до оборони. З огляду на зазначене Президент, Верховна Рада і Кабінет Міністрів України продовжують роботу з підготовки держави до відсічі російській масштабній збройній агресії, підвищення ефективності керівництва обороною держави, здатності органів державної влади, військового управління та місцевого самоврядування, сил оборони, системи цивільного захисту й національної економіки до функціонування в умовах кризових ситуацій та особливого періоду.

У цьому контексті за поданням Президента України Верховною Радою України внесено зміни до законодавства, якими розширено коло питань, що підлягають розгляду на засіданнях РНБО України; збільшено перелік її завдань, зокрема до них додано ухвалення рішень, пов'язаних із вжиттям невідкладних заходів під час розв'язання кризових ситуацій; розширено склад членів РНБО України; значно посилено повноваження Секретаря Ради з організації її діяльності, координації та контролю виконання її рішень центральними й місцевими органами виконавчої влади, правоохоронними органами, військовими формуваннями тощо.

На посилення ролі Ради національної безпеки і оборони України в обороні держави спрямоване і рішення Глави держави про утворення її Воєнного кабінету.

На початку березня 2015 р. набув чинності ініційований Президентом України Закон України «Про військово-цивільні адміністрації». На його підставі з метою забезпечення безпеки та нормалізації життєдіяльності населення в районі проведення Антитерористичної операції Глава держави утворив у Донецькій і Луганській областях понад десяток військово-цивільних адміністрацій, надавши частині з них статус відповідних обласних та районних державних адміністрацій.

Наразі триває процес організації роботи згаданих адміністрацій, призначення їх керівників, укомплектування їх військовослужбовцями військових формувань, особами рядового і начальницького складу правоохоронних органів та цивільним персоналом.

Нещодавно Верховна Рада України схвалила поданий Президентом України Закон України «Про правовий режим воєнного стану». Відтепер його положення та норми адаптовані до умов ведення Росією проти України «гібридної» війни, враховують особливості запровадження і здійснення у цих умовах заходів особливого правового режиму, а також специфіку діяльності органів державної влади, військового командування, військових адміністрацій, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій.

На виконання відповідного рішення РНБО України триває здійснення Міністерством внутрішніх справ України заходів щодо визначення, у т.ч. за результатами проведення командно-штабних навчань, стану готовності єдиної державної системи цивільного захисту, її функціональних і територіальних підсистем, органів управління до виконання завдань за призначенням в особливий період.

Головна роль у забезпеченні зміцнення оборони України, реформування і розвитку її Збройних Сил та інших військових формувань належить Верховній Раді України. Слід зазначити, що Парламентом у стислі терміни було прийнято низку законодавчих актів, які вносилися Президентом України як першочергові з огляду на війну Росії проти нашої держави. Це дозволило Главі держави та Уряду своєчасно реагувати на воєнні виклики й загрози, оперативно вирішувати найбільш важливі питання у сфері оборони держави. Необхідно також подякувати народним депутатам та членам Кабінету Міністрів України за конструктивну позицію в питаннях забезпечення необхідного рівня фінансування потреб оборони країни.

І надалі важливим напрямом подальшого зміцнення обороноздатності нашої держави є посилення взаємодії між Президентом, Комітетами Верховної Ради, Коаліцією більшості в Парламенті та Кабінетом Міністрів України щодо вирішення актуальних законодавчих питань у цій сфері.

Актуальним для Уряду та коаліції у Парламенті є питання щодо призначення першого віце-прем'єр-міністра України, який би опікувався всебічним забезпеченням заходів щодо зміцнення національної безпеки і обороноздатності держави, оснащення її Збройних Сил та інших військових формувань; охорони та захисту державного кордону; проведення Антитерористичної операції; охорони і забезпечення громадського порядку, забезпечення особистої безпеки громадян; охорони важливих державних об'єктів; цивільного захисту населення; організації спеціального зв'язку та захисту інформації, телекомунікацій, користування радіочастотним ресурсом тощо.

Важливим завданням Кабінету Міністрів України залишається підготовка до оборони населення та територій, що межують із тимчасово окупованими Росією окремими районами Донецької і Луганської областей та АР Крим.

Потребує прискорення робота Уряду з модернізації системи мобілізаційної підготовки держави. У руслі цього доцільно насамперед удоскона-

лити правові й організаційні засади мобілізаційної підготовки та мобілізації в Україні з урахуванням особливостей сучасних вимог, а також вжити невідкладних заходів щодо посилення мобілізаційних підрозділів державних органів, укомплектування їх професійно підготовленими співробітниками й налагодити систему підготовки керівного складу органів виконавчої влади та місцевого самоврядування з питань мобілізаційної підготовки.

Проведення АТО на Донбасі продемонструвало неефективність системи матеріально-технічного та медичного забезпечення Збройних Сил, особливо в польових умовах. Значні проблеми в їх функціонуванні виникають у процесі забезпечення спільних дій військових, правоохоронних і спеціальних формувань Збройних Сил, Міністерства внутрішніх справ, Національної гвардії, Служби безпеки України, Державної прикордонної служби тощо.

Кабінет Міністрів України має вжити заходів щодо належного забезпечення державних органів і сил оборони фінансовими, матеріально-технічними, кадровими та іншими ресурсами. Нагальним завданням є запровадження сучасних систем їх логістичного забезпечення як у мирний час, так і в особливий період.

Водночас війна зініціювала появу та розвиток в Україні цілком нових і дуже ефективних складників забезпечення її оборони. Йдеться про добровольчий та волонтерський рухи. Вони вщент знищили хуторянський міф про українця в хаті скраю, у запеклій боротьбі у стислі терміни об'єднали військо з народом, фронт із тилом. Високий рівень патріотизму, хоробрість, самовідданість та ініціатива добровольців і волонтерів значною мірою сприяли звільненню більшої частини Донбасу, локалізації в межах окремих його районів воєнного конфлікту, який Росія планувала розпалити по всій Україні. Агресор зрозумів, що змушений буде воювати проти всього Українського народу, який готовий після Революції гідності до останнього захищати свою Батьківщину.

Усі державні органи, керівництво Збройних Сил та інших військових формувань мають усіяко підтримувати і вживати заходів з удосконалення використання добровольчого та волонтерського рухів, їх досвіду і відповідного кадрового потенціалу для підвищення боєздатності військових з'єднань, частин та підрозділів, створення оновлених Збройних Сил, Нацгвардії та інших силових структур.

Верховна Рада України 17 березня 2015 р. ухвалила постанови «Про визнання окремих районів, міст, селищ і сіл Донецької та Луганської областей тимчасово окупованими територіями» і «Про визначення окремих районів, міст, селищ і сіл Донецької та Луганської областей, в яких запроваджується особливий порядок місцевого самоврядування». Завдяки цьому унормовано передбачену Мінським меморандумом від 19 вересня 2014 р. лінію розмежування між територіями тимчасово окупованих Росією районів Донецької і Луганської областей та іншою територією України.

Відтепер ця лінія є для українських військових переднім краєм оборони України. А для російських окупантів вона слугуватиме «червоною» лінією, перетинання якої ними, бойовиками і найманцями призведе не лише до порушення Мінських домовленостей, а й до їх знищення всіма

наявними силами та засобами Збройних Сил та інших військових формувань України. При цьому не існуватиме жодних обмежень, у т.ч. міжнародно-правових, щодо застосування зазначених сил і засобів проти агресора.

Важливо, що зміцнення обороноздатності держави можливе лише за умови суттєвого поліпшення функціонування Збройних Сил, інших військових формувань, правоохоронних, розвідувальних і контррозвідувальних органів, налагодження їх дієвої координації та взаємодії у процесі підготовки держави до оборони, а також під час надання відсічі збройній агресії або ліквідації збройного конфлікту. У цьому контексті Кабінет Міністрів України та згадані органи повинні у стислі строки завершити виконання завдань з посилення обороноздатності держави, визначених низкою відповідних рішень РНБО України.

Міністерство оборони, Генеральний штаб Збройних Сил, Міністерство внутрішніх справ, Служба зовнішньої розвідки, Національна гвардія та Державна прикордонна служба мають здійснювати спільні заходи з посилення розвідки за діями противника на тимчасово окупованих територіях, особливо у районах, прилеглих до лінії розмежування і в АР Крим. Адже лише за умови завчасного виявлення його намірів, готовності до наступу вглиб території нашої держави та напрямків ведення бойових дій вдасться вчасно і з максимальною ефективністю застосувати наші Збройні Сили та інші військові формування для нанесення поразки агресору.

Водночас Службі безпеки, Міністерству внутрішніх справ разом зі Збройними Силами та Національною гвардією України необхідно посилити дії щодо виявлення та ліквідації в тилу, насамперед у підконтрольних Україні районах Донецької і Луганської областей, а також у Харківській, Запорізькій та Одеській областях, російських диверсійно-розвідувальних груп, агентури, терористів, найманців і бойовиків. Крім того, Міністерство оборони та Служба безпеки України мають посилити контррозвідувальний захист Збройних Сил та інших військових формувань України, прискорити приведення систем воєнної розвідки і військової контррозвідки у відповідність до стандартів НАТО.

Відновлення воєнного та економічного потенціалу обороноздатності держави потребуватиме певного часу і здійснення радикальних реформ, передбачених Стратегією сталого розвитку «Україна – 2020». Зважаючи на це, а також на можливість масштабної російської збройної агресії проти України, необхідно наполегливо створювати належні умови для ефективної реалізації наявного воєнного потенціалу з метою протидії такій загрозі.

Оновлення воєнної політики. Підвищення обороноздатності України має супроводжуватися формуванням та реалізацією **оновленої воєнної політики** нашої держави. Під час визначення її засад і завдань необхідно виходити з того, що проголошення Україною курсу на європейську інтеграцію та досягнення критеріїв членства в НАТО у коротко- й середньостроковій перспективі суттєво не вплине на посилення її обороноздат-

ності. Тому у процесі підготовки держави до оборони та відсічі можливій масштабній російській збройній агресії не варто очікувати на надання військової допомоги з боку Альянсу або окремих держав – його членів. Україна має розраховувати виключно на боєздатність власних Збройних Сил та інших військових формувань.

Міністерство оборони України, до повноважень якого належить забезпечення формування та реалізація воєнної політики, у червні 2015 р. завершить підготовку основних документів оборонного планування.

Головним напрямом посилення оборони держави є реформування та подальший розвиток сил оборони. Це передбачатиме створення високо-ефективних боєздатних з'єднань, частин і підрозділів Збройних Сил та інших військових формувань. При цьому пріоритетними мають бути їх якісні, а не кількісні характеристики і бойові можливості.

Насамперед слід вирішити питання щодо розширення переліку функцій Збройних Сил України. До цього, зокрема, спонукає досвід їх застосування в АТО.

Однією з таких функцій має бути участь Збройних Сил у захисті конституційного ладу України, цілісності її території від спроб зміни їх насильницьким способом. Цю функцію вони виконуватимуть спільно з Національною гвардією, спецпідрозділами Міністерства внутрішніх справ, Служби безпеки України та Державної прикордонної служби. Крім того, необхідно покласти на Збройні Сили завдання з оборони державного кордону України у мирний час і в особливий період, оскільки Державна прикордонна служба України як правоохоронний орган здійснює лише охорону та захист державного кордону. Є також необхідність розширення формату участі Сил спеціальних операцій Збройних Сил України в боротьбі з незаконними збройними формуваннями, терористичними угрупованнями, диверсійними та розвідувальними групами іноземних держав тощо.

Україна змушена збільшити загальну чисельність особового складу і кількість озброєння та військової техніки Збройних Сил. Причинами цього є загроза можливої масштабної російської агресії проти нашої держави, поява нових воєнних викликів і загроз її національним інтересам, розширення переліку функцій та завдань, які покладатимуться на Збройні Сили тощо.

Певних змін потребує і структура Збройних Сил. Основними її складниками залишатимуться Генеральний штаб, види Збройних Сил (Сухопутні війська, Повітряні Сили та Військово-Морські Сили), а також органи управління, з'єднання, військові частини, військові навчальні заклади, установи й організації, що не належать до згаданих видів. Разом з тим слід пришвидшити формування міжвідомчих об'єднань – Об'єднаного оперативного командування (або штабу) та оперативних командувань, а також Сил спеціальних операцій, сил негайного реагування, резерву тощо. З огляду на реформування правоохоронних органів України Військову службу правопорядку Збройних Сил буде перетворено на Військову поліцію.

Особливу увагу необхідно приділяти вдосконаленню системи управління Збройними Силами на стратегічному, оперативному й тактичному

рівнях. У сучасних умовах вона має забезпечити, крім іншого, ефективне керівництво міжвідомчими силами оборони під час відсічі збройній агресії противника. Головним військовим органом у ній залишатиметься Генеральний штаб Збройних Сил України, очільник якого є Головнокомандувачем Збройних Сил України.

Разом з цим необхідно усунути дублювання функцій підрозділів Міністерства оборони України і Генерального штабу Збройних Сил України, оптимізувати їх завдання, структури та функціональні зв'язки, а також уточнити роль і завдання командувань видів Збройних Сил України.

Актуальним напрямом реформування Збройних Сил є вдосконалення систем їх оперативної та бойової підготовки, забезпечення збільшення їх інтенсивності і масштабів. При цьому слід враховувати особливості сучасної збройної боротьби, що, зокрема, виявилися під час АТО. Необхідно активніше запроваджувати відповідні стандарти НАТО та досвід, отриманий під час тренінгів за участю американських, британських і канадських військовослужбовців.

Міністерство оборони та Генеральний штаб мають посилити спільну підготовку штабів і підрозділів Збройних Сил зі штабами та підрозділами Національної гвардії, спецпідрозділами Міністерства внутрішніх справ, Служби безпеки і Державної прикордонної служби України до ведення бойових дій або спеціальних операцій.

Важливим завданням для Міністерства оборони України є завершення формування Сил спеціальних операцій, їх оснащення та підготовки відповідно до стандартів НАТО. Досвід сучасних воєнних конфліктів і бойових дій на окупованих Росією територіях України свідчить про високу ефективність таких сил, їх важливу роль у досягненні воєнних та політичних цілей під час збройних конфліктів.

Визначальна роль в обороні держави належить Сухопутним військам. Їх слід готувати до ведення мобільної і позиційної оборони, а також до боротьби з незаконними збройними формуваннями.

Необхідно забезпечити оснащення Сухопутних військ потужними ракетними та артилерійськими засобами високоточного вогневого ураження, безпілотними літальними апаратами, сучасними броневантами, бронетранспортерами, протитанковими і протиповітряними ракетними комплексами, засобами розвідки, закритого зв'язку, управління, навігації та життєзабезпечення переважно національного виробництва. Пріоритетним також є оснащення кожного піхотинця сучасним комплектом індивідуальної екіпіровки і спорядження для ведення бою, особливо вночі, засобами закритого зв'язку, медикаментами, продуктами, плащами, спальними мішками, наметами тощо.

З урахуванням досвіду бойових дій на сході країни слід переглянути організаційно-штатні структури підрозділів, частин та з'єднань Сухопутних військ, внести зміни до їх бойових статутів, настанов, програм бойової підготовки тощо.

Повітряні Сили мають забезпечити належний захист сил оборони України, важливих державних об'єктів та системи державного управління від ударів противника з повітря. Разом з цим необхідно підвищити ефективність надання ними авіаційної підтримки на полі бою Сухопутним військам та іншим військовим формуванням України, діям Військово-Морських Сил України, нанесення ударів по морських десантах противника тощо.

Росія не відмовилася від дій, спрямованих на реалізацію проекту утворення т. зв. Новоросії, перетворення України з морської на континентальну державу, позбавлення її виходу до морів та океанів, морських експортних/імпортних шляхів, цивільного та військового флотів. У тимчасово окупованій АР Крим триває нарощування потужного угруповання російських військ, що посилює загрозу їх вторгнення до південних районів України з морських напрямків.

При цьому у дуже скрутній ситуації перебувають Військово-Морські Сили Збройних Сил України. Унаслідок окупації Росією АР Крим вони втратили значну кількість найбільш боєздатного корабельного та авіаційного складу, майже всі запаси флотського озброєння, військової і спеціальної техніки, матеріальні та людські резерви тощо. Втрачено облаштовані місця базування, ремонтні органи, навчальні заклади, полігони, житловий фонд тощо.

Наразі наш військовий флот не має сил і засобів для належного виконання завдань щодо участі в забезпеченні недоторканності державного кордону України в Чорному та Азовському морях, відсічі можливій російській агресії з моря на півдні країни тощо. І це є викликом для національної безпеки і оборони України.

Найбільш гострою є проблема оснащення флоту новими бойовими кораблями і катерами, допоміжними суднами, протикорабельними ракетами, іншим озброєнням тощо. Нагальним завданням є також посилення оборони морського узбережжя нашої держави.

Нещодавно за рішенням Президента України Міністерством оборони України започатковано підготовку пілотного проекту з відродження та розвитку Військово-Морських Сил Збройних Сил України. До його розроблення залучено провідних вітчизняних фахівців та експертів держав – членів НАТО і ЄС.

З урахуванням зазначеного та наслідків російської збройної агресії Кабінету Міністрів України необхідно внести відповідні зміни до затвердженої Урядом у 2009 р. Морської доктрини України на період до 2035 р.

Реформування Збройних Сил має також передбачати вдосконалення кадрової політики. Керівництву Міністерства оборони та Генерального штабу Збройних Сил необхідно забезпечити призначення на більш високі посади генералів, офіцерів і сержантів, що виявили високий професіоналізм та моральні якості у бойових діях на сході України. Саме вони стануть основою, на якій формуватимуться оновлені Збройні Сили.

Разом з цим слід посилити вимоги до військовослужбовців і працівників Збройних Сил, пов'язані з необхідністю забезпечення їх готовності до виконання бойових та інших завдань.

У середньостроковій перспективі Збройні Сили України формуватимуться на основі змішаного принципу комплектування з поступовим нарощуванням контрактного складника та створенням численного високомобільного резерву першої черги.

Для забезпечення якісного комплектування Збройних Сил Кабінет Міністрів України має продовжувати здійснення заходів щодо підвищення привабливості військової служби. Зокрема, це стосується поліпшення грошового, продовольчого, речового, медичного, житлового, пенсійного та іншого забезпечення військовослужбовців і членів їхніх сімей. Зазначене, поряд із патріотизмом, є одним із визначальних чинників позитивного впливу на морально-психологічний стан та мотивацію військових.

Командування Збройних Сил, командири з'єднань, частин і підрозділів повинні забезпечити зміцнення військової дисципліни та правопорядку у військах (силах).

Генеральний штаб Збройних Сил, Кабінет Міністрів, інші органи виконавчої влади України, органи місцевого самоврядування, керівники інших військових формувань мають вжити додаткових заходів щодо вдосконалення підготовки та ведення територіальної оборони.

Особливу увагу слід приділити формуванню та підготовці необхідних військових резервів. Йдеться насамперед про створення потужного військово-навченого резерву, приписаного до визначених військових частин, здатного до швидкого розгортання і професійного виконання завдань за призначенням.

Разом з тим важливим пріоритетом воєнної політики України має стати прискорене впровадження у функціонування її Збройних Сил, інших військових формувань, правоохоронних та спеціальних органів європейських норм і принципів.

Кабінет Міністрів України має надати стратегічного значення забезпеченню практичної реалізації Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом, зокрема в межах імплементації спільної зовнішньої та безпекової політики ЄС, у т.ч. Спільної політики безпеки та оборони, а також якісному виконанню органами виконавчої влади заходів із співробітництва з ЄС у сфері оборони.

Міністерству оборони, Генеральному штабу Збройних Сил України слід вжити дієвих заходів щодо підвищення рівня сумісності національних сил оборони із силами оборони ЄС і НАТО, запровадження відповідних критеріїв і стандартів у сфері оборонного планування, забезпечення належної підготовки визначених органів управління, військових підрозділів до спільних дій зі збройними силами держав – членів ЄС і НАТО. Необхідно розробити та запровадити Дорожню карту поглиблення взаємосумісності між Збройними Силами України і НАТО на 2015–2016 рр.

Пріоритети, напрями і заходи співробітництва між Україною та Альянсом у сфері оборони докладно визначено в Річній національній програмі

співробітництва Україна – НАТО на 2015 р., затвердженій Указом Президента України від 23 квітня 2015 р. № 238.

Загалом дво- та багатостороннє оборонне співробітництво з державами – членами ЄС і НАТО слід спрямовувати на забезпечення підвищення обороноздатності України, отримання сучасного озброєння та військової техніки, сприяння усуненню штучних обмежень у військово-технічній і оборонно-промисловій співпраці.

Подальше удосконалення законодавства у сфері оборони. Одним з основних напрямів підготовки держави до оборони є подальше удосконалення відповідного національного законодавства.

Його чинні норми досить адекватно визначають засади підготовки до оборони, застосування Збройних Сил та інших силових структур в умовах класичної збройної агресії противника. Однак не врегульованими залишаються проблемні питання, пов'язані з протидією латентній агресії, особливостями «гібридної» війни, збройного захисту конституційного ладу держави і ліквідації незаконних збройних формувань, подолання кризових ситуацій, здійснення масштабної Антитерористичної операції тощо. Потребують також уточнення законодавчі норми щодо мобілізаційної підготовки, мобілізаційного розгортання Збройних Сил та переведення національної економіки на функціонування в умовах особливого періоду тощо.

Під час підготовки змін до Конституції України слід передбачити покладання на Збройні Сили України функцій не лише із забезпечення оборони держави та відсічі збройній агресії, а й щодо їх участі в ліквідації внутрішнього збройного конфлікту, захисті конституційного ладу України, її суверенітету, територіальної цілісності і недоторканності, боротьбі з незаконними збройними формуваннями тощо.

У законодавстві України застосовується термін «правовий режим воєнного стану», зміст, мета та перелік заходів якого, а також особливості повноважень і діяльності в умовах його дії органів державної влади, військового командування, військових адміністрацій, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій докладно визначені. Крім того, вживається більш важливий і широкий термін – «стан війни», проте його зміст та особливості функціонування держави в умовах дії такого стану поки що відсутні в законодавстві, що є його істотним недоліком.

Зокрема, слід нагадати, що відповідно до пункту 19 статті 106 Конституції України Президент України має вносити до Верховної Ради України подання про оголошення стану війни та у разі збройної агресії проти України приймати рішення про використання Збройних Сил. Своєю чергою Верховна Рада України згідно з пунктом 9 статті 85 Конституції оголошує за поданням Президента України стан війни та схвалює це рішення Глави держави.

Істотні недоліки має також Закон України «Про правовий режим надзвичайного стану». Зокрема, визначені в ньому засади діяльності вищих органів державної влади залишилися незмінними з часу його затвердження у 2000 р., а тому зорієнтовані на існуючу тоді президент-

сько-парламентську форму правління. Неузгодженими з положеннями інших законодавчих актів і неадаптованими до сучасних реалій є норми цього закону, що визначають засади діяльності під час надзвичайного стану вищих органів воєнно-політичного керівництва держави, військового командування тощо.

У цьому контексті слід нагадати, що надзвичайний стан запроваджується, зокрема, для вжиття заходів із протидії спробам захоплення державної влади та зміни конституційного ладу, у разі виникнення міжнаціональних і міжконфесійних конфліктів, блокування або захоплення особливо важливих об'єктів чи місцевостей, що загрожує безпеці громадян та порушує діяльність органів державної влади й органів місцевого самоврядування, при здійсненні масових терористичних актів.

З огляду на зазначене Кабінету Міністрів України доцільно підготувати та подати до Верховної Ради України зміни до законодавства, які б усунули згадані недоліки.

Досвід бойових дій проти російських формувань, бойовиків і найманців на Донбасі свідчить про значне підвищення ролі територіальної оборони в забезпеченні оборони нашої держави. Тому Генеральний штаб Збройних Сил України та Кабінет Міністрів України повинні спільно розробити та подати до Верховної Ради України законопроект з питань удосконалення організації і ведення територіальної оборони України.

Кабінет Міністрів України має визначити міністерство, яке б забезпечувало формування та реалізацію державної політики з питань мобілізаційної підготовки і мобілізації, а також відповідає за розроблення та складання мобілізаційного плану держави на особливий період. Крім того, потребують уточнення правові й організаційні основи мобілізаційної підготовки національної економіки з урахуванням її ринкового характеру.

Міністерству оборони України слід забезпечити перегляд Положення та інших документів з питань організації мобілізаційної підготовки Збройних Сил України, інших військових формувань.

Відомо, що Державна прикордонна служба України як правоохоронний орган здійснює згідно із законодавством лише охорону та захист державного кордону. Водночас, як свідчить досвід АТО, жодна українська силова структура не відповідає у мирний час та в особливий період за оборону державного кордону.

З огляду на це Кабінету Міністрів України необхідно у стислі терміни подати пропозиції щодо внесення змін до законодавства, які б передбачали покладання на Збройні Сили спільно з Національною гвардією функції з оборони державного кордону України у мирний час та в особливий період.

Удосконалення воєнно-економічної та військово-технічної політики. Ще одним актуальним завданням у сфері оборони є вдосконалення воєнно-економічної та військово-технічної політики України з метою належного її ресурсного забезпечення в умовах загрози масштабної російської агре-

сії. Це завдання відображено в Коаліційній угоді, Програмі діяльності Кабінету Міністрів України та Стратегії сталого розвитку «Україна – 2020».

Збройний конфлікт на сході України виявив істотні недоліки воєнно-економічної політики нашої держави. Крім відомих широкому загалу проблем, пов'язаних із хронічним недофінансуванням потреб Збройних Сил та неоптимальним використанням виділених ресурсів, стала очевидною низка інших недоліків. Це, зокрема:

- незадовільний рівень забезпечення функціонування і вдосконалення мобілізаційної підготовки національної економіки;
- відсутність системи воєнно-економічного аналізу і прогнозування фінансових, матеріальних потреб для забезпечення обороноздатності держави та організації обліку мобілізаційних ресурсів;
- складна процедура формування та виконання державного оборонного замовлення, особливо під час вирішення питання щодо забезпечення невідкладних потреб Збройних Сил, інших військових формувань;
- порушення термінів виконання державного оборонного замовлення та низька якість відповідних робіт;
- відсутність чітко визначеної концепції розвитку науково-технічної, технологічної та виробничої бази оборонно-промислового комплексу і необхідних для цього фінансових та інших ресурсів.

Тому на засіданні РНБО України 20 грудня 2014 р. було розглянуто питання про ресурсне забезпечення сектору безпеки і оборони України у 2015 році. За його результатами Кабінету Міністрів України запропоновано звернути увагу на надання державних гарантій за напрямом оборонного замовлення «закупівля озброєння, військової техніки, матеріальних і технічних засобів».

На виконання рішення РНБО України від 28 серпня 2014 р. «Про невідкладні заходи щодо захисту України та зміцнення її обороноздатності» було збільшено видатки на виробництво та закупівлю озброєння, військової техніки, інших матеріально-технічних засобів військового призначення, фінансування державних цільових оборонних програм. Уряд України 9 лютого 2015 р. затвердив державне оборонне замовлення на поточний рік. Сума цього замовлення багаторазово перевищує відповідні асигнування минулого року.

Ухвалені рішення щодо збільшення видатків бюджетного фінансування Сектору безпеки і оборони мають бути доповнені організаційними та іншими заходами щодо вдосконалення нормативно-правової бази з формування й виконання державного оборонного замовлення. Окремі рішення мають бути ухвалені щодо розвитку військової інфраструктури, зокрема системи базування ВМС України та інфраструктури на сході нашої держави.

Для реформування оборонної сфери України та досягнення європейського рівня соціальних стандартів необхідно також приділити особливу увагу фінансуванню заходів щодо поліпшення побутових умов військовослужбовців, підвищення рівня їх медичного обслуговування, грошового та житлового забезпечення, введення в практику нових матеріальних і моральних форм заохочення, збільшення військових пенсій.

Крім ресурсного забезпечення виконання програм реформування і розвитку Збройних Сил України та інших військових формувань, важливим напрямом воєнно-економічної політики є вдосконалення:

- практики стратегічного планування відповідних програм і їх узгодження з економічними можливостями держави;
- механізмів формування видатків державного бюджету, передбачених на потреби оборони, та здійснення контролю за їх використанням, оптимізації бюджетних витрат і забезпечення їх раціонального розподілу, у т.ч. під час формування державного оборонного замовлення, з дотриманням визначених пріоритетів;
- протидії корупції у сфері воєнно-економічної політики.

Для зміцнення обороноздатності держави необхідно також прискорити розгляд Верховною Радою України законопроекту про внесення змін до Закону України «Про державне оборонне замовлення».

Під час АТО виявлено нові проблеми і у військово-технічній політиці, зокрема:

- наявність великої частки несправного озброєння та військової техніки;
- неготовність ремонтної бази до швидкого їх відновлення;
- відсутність запасних частин та ремонтних комплектів;
- нестача сучасних засобів ведення бойових дій.

Разом з тим для вдосконалення формування й реалізації державної військово-технічної політики необхідно прискорити:

- створення національної системи та нормативно-правової бази розроблення і виробництва озброєння, військової та спеціальної техніки, сумісних із відповідними системами провідних держав світу;
- удосконалення рівня стандартизації та уніфікації озброєння, військової і спеціальної техніки Збройних Сил та інших військових формувань;
- удосконалення й розвиток випробувальної бази озброєння, військової та спеціальної техніки й полігонів, особливо для нових систем озброєнь: високоточних боєприпасів, ракетних комплексів, авіаційної техніки, засобів протиповітряної оборони, бойових кораблів тощо.

Уже нині, з огляду на потреби оборони держави та прогнозні показники видатків державного бюджету, необхідно прискорити розроблення нової Державної цільової оборонної програми розвитку озброєння та військової техніки.

У стратегії здійснення військово-технічної політики необхідно зосередитися на реалізації системних проектів, пріоритетними з яких доцільно визначити створення і виробництво високоточних ракетних систем різного призначення, будівництво нових літаків, кораблів та катерів, зокрема багатоцільового патрульного літака на базі Ан-148, корвета типу «Володимир Великий», ракетних катерів типу «Лань» і броньованих катерів типу «Гюрза», берегового протикорабельного ракетного комплексу «Нептун», а також єдиної національної системи висвітлення морської обстановки.

Технічне оснащення Військово-Морських Сил України потребує особливої уваги з огляду на довгострокові терміни реалізації проектів з будівництва кораблів та необхідні значні фінансові та інші ресурси. Тому для забезпечення безпеки й обороноздатності України в Азово-Чорноморському регіоні необхідно в найкоротші терміни розробити та затвердити окрему Державну цільову програму розвитку кораблебудування в Україні на період до 2035 р.

Зважаючи на ресурсні та часові обмеження, при формуванні військово-технічної політики необхідно передбачити інваріантність забезпечення Збройних Сил України та інших військових формувань технічними засобами збройної боротьби, а саме:

- розроблення і виробництво озброєння та військової техніки силами вітчизняної оборонної промисловості;
- їх розроблення і виробництво спільно з іноземними партнерами;
- виробництво озброєння та військової техніки силами вітчизняної оборонної промисловості за ліцензіями, придбаними за кордоном;
- імпортування озброєння та військової техніки, якщо їх розроблення та виробництво в Україні є економічно недоцільними або технологічно неможливими.

Для кожного з цих варіантів необхідно сформувані системи державних стандартів із розроблення та постановки на виробництво вітчизняного озброєння та військової техніки, постановки на озброєння військової техніки, забезпечення життєвого циклу озброєння та військової техніки, а також щодо забезпечення спрямованості вітчизняної системи військової стандартизації до стандартів НАТО.

Міністерство оборони України має прискорити роботу зі створення нової системи логістичного забезпечення Збройних Сил відповідно до стандартів НАТО та вжити заходів щодо впровадження у життя відповідного переліку стандартів. Необхідно також прискорити опрацювання переліку національних і міжвідомчих стандартів з управління життєвим циклом озброєння та військової техніки.

Під час імпорту озброєння і військової техніки слід продовжувати формування нормативної бази з реалізації офсетних програм.

Для вдосконалення воєнно-технічної політики необхідно внести зміни до закону «Про оборону України» щодо розвитку військово-технічного співробітництва з іншими державами з метою забезпечення Збройних Сил України, інших військових формувань та правоохоронних органів озброєнням, військовою і спеціальною технікою та майном, які не виробляються в Україні.

Реформування оборонної промисловості. Актуальним завданням у сфері оборони України є реформування і розвиток її оборонно-промислового комплексу (ОПК).

Нині в Україні реалізуються заходи щодо активізації роботи оборонної промисловості. На сьогодні виконуються дії щодо розвитку ракетних технологій. В авіаційній промисловості завершилися роботи з виготовлення

дослідного зразка нового військово-транспортного літака Ан-178 та відбулося підняття його на крило.

У 2015 р. завдяки збільшенню темпів виробництва продукції Державним концерном «Укроборонпром» Збройні Сили України отримують нове, модернізоване та відремонтоване озброєння і військову техніку. Зокрема, вже зросли поставки до військових частин танків, бронетранспортерів, ракетно-артилерійських систем та іншого озброєння.

Поліпшення діяльності згаданого концерну та збільшення обсягів завантаження його підприємств роботами, передбаченими державним оборонним замовленням, сприятимуть зростанню кількості робочих місць на цих підприємствах, вирішенню складних соціальних і кадрових проблем тощо. Це є також вагомим стимулом для розвитку оборонної промисловості та економіки відповідних регіонів України.

На сьогодні силами української оборонної промисловості вдалося замінити майже 35 % комплектуючих, які досі закуповувалися в Росії. Нині вирішується питання імпортозаміщення ще близько 20 тис. таких комплектуючих.

Досягнуто домовленостей у сфері військово-технічного співробітництва між Україною та країнами ЄС і НАТО щодо розширення кооперації у виробництві озброєнь для потреб наших Збройних Сил.

Однак у виробництві озброєнь, військової та спеціальної техніки останнім часом дедалі більше виявляються такі проблеми, як:

- розрив коопераційних відносин з Росією, що зумовило необхідність терміново вирішувати питання імпортозаміщення та пошуку нових ринків збуту товарів військового призначення;
- втрата важливих підприємств оборонної промисловості, які залишаються на окупованих територіях АР Крим та сходу України;
- необхідність розгортання серійного виробництва окремих зразків озброєнь, військової та спеціальної техніки для проведення АТО.

Для **вдосконалення воєнно-промислової політики** необхідно зосередити увагу передусім на проблемах державного управління ОПК.

На державному рівні необхідно визначитися щодо:

- органу управління оборонною промисловістю;
- цільових установок стосовно закупівлі озброєння і військової техніки у найближчий час та на перспективу;
- форм власності компаній оборонної промисловості: приватна, державна, приватно-державна;
- участі іноземного капіталу у власності компаній оборонної промисловості;
- принципів фінансування технологічного розвитку компаній та підприємств оборонної промисловості;
- прав на інтелектуальну власність у процесі розроблення нових озброєнь та військової техніки за державні кошти. Визначальною особливістю товарів військового призначення є переважання частини доданої

вартості, що створюється за рахунок інтелекту, а не за рахунок виробничих чинників;

- формування нового середовища функціонування та розвитку оборонної промисловості, зокрема розвитку таких її високотехнологічних секторів, як авіаційна, ракетно-космічна, верстатобудівна, інструментальна, радіотехнічна, електронна, приладобудівна, електротехнічна;

- підтримки розвитку експортного потенціалу оборонної промисловості;

- підтримки виробництва товарів цивільного сектору на підприємствах оборонної промисловості, що збільшить їх фінансові можливості.

Нагальним завданням залишається не тільки утворення Міжвідомчої комісії з питань розвитку оборонно-промислового комплексу при Кабінеті Міністрів України, а й організація її роботи як консультативно-дорадчого органу, покликаного забезпечити експертно-аналітичну підтримку діяльності у сфері ОПК, що, зокрема, передбачено Коаліційною угодою. Це стане першим кроком щодо формування нової системи управління оборонною промисловістю, оскільки державний концерн «Укроборонпром» не охоплює всі сфери управління нею.

Варто прискорити прийняття Закону України «Про створення та виробництво озброєння, військової і спеціальної техніки», який має забезпечити необхідні умови для формування та ефективної реалізації не тільки оборонно-промислової, а й військово-технічної політики, налагодження тісної взаємодії компаній з розроблення, виробництва та продажу кінцевої продукції. Цей закон дозволить також урегулювати відносини, пов'язані з відповідною діяльністю органів державної влади та підприємств-виробників на всіх стадіях життєвого циклу озброєння і військової техніки, запровадити механізми залучення приватних компаній до розроблення та виробництва товарів військового і спеціального призначення. Це насамперед стосується напрямів радіотехніки, інформаційних технологій, приладобудування, систем зв'язку, спеціальної хімії.

У межах виконання плану заходів Програми діяльності Уряду та Стратегії сталого розвитку «Україна – 2020» під час розроблення необхідних змін до законів України «Про оборону» і «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» слід приділити увагу формуванню нормативної бази з діяльності оборонної промисловості в особливий період.

Кабінету Міністрів України необхідно прискорити розроблення законопроектів про державну підтримку компаній оборонної промисловості, а також інших нормативно-правових актів щодо управління об'єктами державної власності в оборонно-промисловому комплексі. Особливу увагу слід приділити розвитку високотехнологічних і нових галузей оборонної промисловості України, зокрема авіаційної, ракетно-космічної та вертолітної.

Потребує прискорення робота щодо ухвалення Державної програми реформування та розвитку оборонно-промислового комплексу на період до 2020 р. Згідно з рішенням РНБО України від 12 вересня 2014 р. вона мала б бути прийнята до 1 квітня поточного року, однак це рішення на сьогодні не виконано.

Нові воєнно-політичні умови співпраці з РФ у ракетно-космічній сфері вимагають уточнення Загальнодержавної цільової науково-технічної космічної програми України на 2013–2017 рр., а також розроблення нової Концепції Загальнодержавної цільової науково-технічної космічної програми України на 2018–2022 рр.

В умовах згортання співпраці з Росією щодо кооперації виробництва озброєння та військової техніки слід **посилити роль військово-технічного співробітництва** України з іншими державами. Зокрема, необхідно:

- активізувати діяльність Міжвідомчої комісії з політики військово-технічного співробітництва та експортного контролю при РНБО України з координації заходів військово-технічного співробітництва і здійснення контролю за діяльністю органів виконавчої влади в галузі державного експортного контролю. Зокрема, це стосується посилення ефективності роботи двосторонніх міжурядових комісій з питань військово-технічного співробітництва, а також діяльності Спільної робочої групи Україна – НАТО з оборонно-технічного співробітництва;

- забезпечити використання в інтересах розвитку оборонної промисловості України можливостей співробітництва України з НАТО у сфері озброєнь та технічних стандартів, зокрема участі України в багатонаціональних проектах ініціативи НАТО «Розумна оборона»;

- прискорити прийняття Верховною Радою Закону України «Про військово-технічне співробітництво», який би конкретизував основні принципи державної політики, види діяльності, способи державного регулювання, напрями державного контролю у сфері військово-технічного співробітництва з іноземними державами, а також повноваження учасників та суб'єктів військово-технічного співробітництва, зокрема функції державних органів влади, державного концерну «Укроборонпром», приватних компаній оборонної промисловості і спецекспортерів;

- запровадити офсетні схеми під час імпорту товарів військового та подвійного призначення, що надають можливість здійснювати як технічну модернізацію Збройних Сил України, так і зміцнення оборонно-промислової бази.

Кабінет Міністрів України має також:

- пришвидшити доопрацювання проекту Стратегії військово-технічного співробітництва України з іноземними державами, яка має бути спрямована на вирішення проблем імпортозаміщення, формування нової кооперації українських виробників озброєнь, у т. ч. з країнами – членами ЄС і НАТО;

- забезпечити підготовку міжнародних договорів з питань військово-технічного співробітництва, науково-технічної, технічної та виробничої кооперації в галузі виробництва озброєння і військової техніки та сталого розвитку ОПК;

- активізувати механізми політичної, економічної, фінансової та інформаційної підтримки експорту товарів військового призначення і подвійного використання української оборонної промисловості та імпорту

таких товарів для технічного оснащення Збройних Сил, інших військових формувань, а також функціонування оборонної промисловості.

У межах реформи оборонно-промислового комплексу згідно з Коаліційною угодою доцільно також звернути увагу на оптимізацію системи фінансової діяльності Державного концерну «Укроборонпром» з метою забезпечення повернення більшості коштів від реалізації контрактів на виробництво та експорт озброєнь підприємствам-виробникам для гарантування їх ефективного функціонування та розвитку, а також на відновлення припинених важливих програм із розроблення перспективних зразків озброєння та військової техніки, затвердження нових програм, розвитку експортного потенціалу в цій сфері.

1.2.3. Реформування сектору безпеки та оборони

Реформування Збройних Сил України. Збройні Сили України залишатимуться головною складовою частиною сектору безпеки і оборони. Їх реформування та розвиток будуть спрямовані на досягнення їх нової якості – як ефективних, мобільних, оснащених сучасним озброєнням, військовою і спеціальною технікою та спроможних забезпечити оборону держави. Це передбачатиме:

- уточнення функцій і завдань Збройних Сил України, перегляд їх структури та чисельності особового складу, підвищення його якості, удосконалення системи управління військами (силами), поліпшення підготовки військ (сил), їх оснащення сучасним озброєнням, військовою і спеціальною технікою;
- формування Об'єднаного оперативного командування (або штабу) як органу військового управління міжвідомчими та міжвидовими угрупованнями військ (сил);
- розвиток Сил спеціальних операцій Збройних Сил України відповідно до стандартів НАТО;
- удосконалення і розвиток на сучасній технологічній базі систем управління, розвідки, захищеного зв'язку та комунікацій, навігації, кібербезпеки, радіоелектронної боротьби із забезпеченням оперативного доступу до даних аерокосмічної розвідки;
- посилення контррозвідувального захисту Збройних Сил та інших військових формувань України, приведення систем воєнної розвідки і військової контррозвідки у відповідність до стандартів НАТО;
- зміцнення бойового потенціалу ракетних військ та артилерії Сухопутних військ Збройних Сил України, їх переозброєння сучасними ракетними комплексами насамперед національного виробництва, спроможними виконувати завдання щодо стримування агресора;
- модернізацію авіації та систем протиповітряної оборони Повітряних сил Збройних Сил України задля забезпечення ефективного захисту сил оборони, важливих державних об'єктів від ударів противника з повітря, а також надання належної авіаційної підтримки на полі бою Сухопутним військам та іншим військовим формуванням України;

- формування адекватних загрозам військово-морських спроможностей України, забезпечення оборони морського узбережжя держави, створення необхідної інфраструктури базування Військово-Морських Сил Збройних Сил України;
- реорганізацію систем матеріально-технічного та медичного забезпечення Збройних Сил України, впровадження електронних систем обліку матеріально-технічних ресурсів, приведення обсягів непорушних запасів матеріальних засобів у відповідність до їх реальних потреб;
- комплектування Збройних Сил України особовим складом у середньостроковій перспективі на основі змішаного принципу з поступовим нарощуванням їх контрактного складника та створення численного високomobilного резерву першої черги;
- удосконалення військової кадрової політики, підвищення престижу військової служби, поліпшення фінансового і соціального забезпечення військовослужбовців та членів їхніх сімей;
- забезпечення максимальної взаємосумісності Збройних Сил України зі збройними силами держав – членів НАТО;
- зміцнення військової дисципліни та правопорядку у Збройних Силах України, перетворення їх Військової служби правопорядку на Військову поліцію.

Реформа Служби безпеки України. Службою безпеки України у період з лютого 2014 р. по березень 2015 р. вживалися масштабні заходи з подолання деформації Служби, протидії агресії РФ, забезпечення ефективного контррозвідувального режиму, протидії терористичним організаціям, незаконним воєнізованим формуванням, диверсійно-розвідувальним групам (ДРГ), виконання завдань у межах проведення АТО.

Зокрема, успішно здійснено низку спецоперацій із припинення шпигунської діяльності під прикриттям дипломатичних представництв РФ в Україні. Викрито та попереджено реалізацію російськими спецслужбами задуму з масштабної дестабілізації обстановки на території деяких регіонів України з подальшим захопленням влади і проголошенням Одеської, Харківської і Київської «народних республік». Попереджено на стадії підготовки скоєння масштабних терактів у м. Києві, Харківській, Донецькій та Луганській областях. Не допущено близько 400 випадків конфліктів на міжконфесійному ґрунті. Протягом 2014 р. повернуто з-за кордону валютних коштів на суму 98,5 млн грн (протягом січня – лютого 2015 р. – 463 млн грн), коштів до зведеного бюджету України – 248,4 млн грн (1,1 млрд грн), фінансово-матеріальних цінностей – 320,8 млн грн (16,5 млн грн).

В умовах нового безпекового середовища діяльність Служби безпеки України потребує певних змін, які мають впроваджуватися комплексно та відповідати загальним трансформаціям сектору безпеки і оборони країни.

Незважаючи на те що Концепцію реформування Служби безпеки України було затверджено ще у 2008 р. (Указ Президента України від

20 березня 2008 р. № 249), а у 2009 р. Президентом України було схвалено Комплексну цільову програму реформування СБУ (Указ від 20 березня 2009р. № 173/ДСК/2009) та план заходів СБУ з її виконання, значного прогресу у реформуванні Служби на сьогодні не досягнуто.

Зауважимо, що трансформації в СБУ відбуваються за умов тривалої діяльності російської «п'ятої колони», сформованої в Україні спецслужбами РФ з-поміж політиків, чиновників, бізнесменів, активістів проросійських організацій за підтримки найвищих керівників держави режиму В. Януковича.

Нині Службою безпеки вживаються заходи з очищення своїх лав. На сьогодні вже виявлено значну кількість осіб, що діяли на шкоду незалежній Україні, намагалися знищити самостійність та цілісність нашої держави, були завербовані й отримували кошти від представників іноземних країн. Керівний склад спецслужби оновлено на 98 % – замінено всіх заступників Голови Служби, керівників оперативних підрозділів і регіональних органів. У межах очищення спецслужби звільнено понад 2,5 тис. співробітників. У всіх органах та підрозділах СБУ здійснюються перевірки співробітників на причетність до репресій стосовно учасників мирних акцій протесту.

Метою подальшого реформування СБУ є створення ефективної, динамічної та гнучкої в управлінні, укомплектованої високопрофесійними фахівцями, оснащеної сучасними матеріальними і технічними засобами спеціальної служби, яка відповідатиме критеріям країн ЄС та НАТО. Це потребує, зокрема:

- концентрації зусиль і ресурсів на контррозвідальній діяльності;
- поетапного позбавлення функцій, які не властиві таким службам або дублюють функції інших спеціальних та правоохоронних органів;
- посилення дієвості загальнодержавної системи протидії тероризму (особливо на етапі виявлення і нейтралізації чинників, що можуть породжувати терористичні загрози), налагодження ефективної взаємодії всіх суб'єктів боротьби з тероризмом, посилення координуючої ролі АТЦ при СБУ з урахуванням досвіду проведення АТО;
- удосконалення механізмів захисту державного суверенітету, конституційного ладу, територіальної цілісності, державної таємниці, які мають здійснюватися під загальним керівництвом СБУ;
- оптимізації структури та чисельності СБУ, у т.ч. скорочення допоміжних підрозділів і їх демілітаризації, кадрового посилення оперативних підрозділів, передусім тих, що здійснюють контррозвідальну діяльність;
- дотримання оптимального співвідношення військовослужбовців та цивільних осіб в СБУ;
- запровадження нових принципів підбору й розстановки кадрів, підвищення вимог до професійної підготовки та національно-патріотичного виховання співробітників СБУ;
- посилення демократичного цивільного контролю за діяльністю СБУ;
- удосконалення механізмів працевлаштування і соціальної адаптації військовослужбовців СБУ, у т.ч. тих, які мають звільнитись у зв'язку з реформуванням Служби;

- вирішення проблем матеріально-технічного і фінансового забезпечення СБУ.

Реалізація зазначених завдань потребує їх відповідного законодавчого врегулювання, зокрема прийняття в новій редакції Закону України «Про Службу безпеки України» для визначення місця і повноважень СБУ у загальнодержавній системі забезпечення національної безпеки, посилення контррозвідувальних повноважень Служби. Слід зауважити, що відповідне завдання, визначене Коаліційною угодою, досі не виконане.

Необхідно на законодавчому рівні розмежувати повноваження між суб'єктами Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» щодо здійснення такої діяльності поза рамками кримінальних проваджень – гласних і негласних слідчих (розшукових) дій. Також необхідно внести зміни до законів України «Про контррозвідувальну діяльність», «Про боротьбу з тероризмом», «Про демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією і правоохоронними органами держави».

Ефективна робота спецслужби неможлива без її підтримки суспільством. Тому окремої уваги потребує питання щодо поліпшення взаємодії Служби з громадянами та інститутами громадянського суспільства і засобами масової інформації з метою сприяння державним органам у проведенні антитерористичних та інших спеціальних заходів із забезпечення державної безпеки, а також захисту інформаційної безпеки держави.

У сучасних умовах особливої ваги набуває професійна відповідальність журналістського корпусу, зокрема за висвітлення подій у сегменті державної та національної безпеки. Мас-медіа, громадським, волонтерським організаціям необхідно тісніше взаємодіяти з правоохоронними органами і спецслужбами країни під час висвітлення антитерористичних, інших правоохоронних та спеціальних заходів, щоб унеможливити використання злочинцями інформації відкритого доступу на шкоду нашій державі і її громадянам. Водночас і Службі безпеки України потрібно підтримувати постійний діалог зі ЗМІ та громадськими організаціями, відпрацьовуючи певні «правила поведінки» й консолідуючи громадянський сектор на спільну боротьбу із сучасними загрозами.

Реформування розвідувальних органів. Діяльність розвідувальних органів України відбувається, з одного боку, в умовах фактичної збройної агресії РФ, а з іншого – після тривалого періоду цілеспрямованих дій попередньої влади з руйнації зовнішньої розвідки, штучного обмеження її оперативних, технічних, фінансових, організаційних можливостей.

На такому несприятливому тлі вітчизняній розвідці вдалося відновити свій потенціал і створити необхідні розвідувальні позиції для здобування інформації в інтересах Української держави з метою своєчасного попередження вищого військово-політичного керівництва про загрози національним інтересам, плани і наміри іноземних держав, спрямовані на підрив територіальної цілісності України, здійснення диверсійно-розвідувальної

діяльності, спроби комплексної дестабілізації суспільно-політичної та соціально-економічної ситуації в нашій державі.

Водночас події, що сталися в Україні протягом останнього часу, змусили переоцінити місце і роль вітчизняної зовнішньої розвідки в загальнодержавній системі забезпечення національної безпеки. За сучасних умов стала цілком очевидною необхідність не лише реформування та розвитку розвідувальних органів України, а й створення максимально гнучкої та ефективної розвідувальної системи.

Саме така необхідність спонукала закласти в Коаліційну угоду положення, якими, зокрема, передбачалося здійснення оптимізації структури розвідувальних органів України, у т.ч. з урахуванням Національної розвідувальної програми, підвищення їх оперативних можливостей у спосіб оснащення сучасними засобами розвідки та оперативної техніки (II квартал 2015 р.).

Важливим завданням залишається реалізація норм Закону України «Про очищення влади». У Коаліційній угоді чітко зазначено про необхідність «встановлення окремого механізму проведення заходів із очищення влади в розвідувальних органах України, що мінімізує можливі загрози національній безпеці, які можуть виникнути при здійсненні таких заходів» (I квартал 2015 р.). Зрозуміло, що будь-які люстраційні перетворення, особливо у розвідувальних органах та спеціальних службах, мають впроваджуватися вдумливо і виважено, максимально персоніфіковано, не завдаючи шкоди цій чутливій та специфічній сфері діяльності. Але в жодному разі принцип «не завдання шкоди» не має перешкоджати процесу оновлення кадрів, особливо керівної ланки. Без вирішення цих нагальних питань реформування та розвиток розвідувальних органів України суттєво ускладнюються.

Оптимальним рішенням має стати вжиття взаємоузгоджених реорганізаційних заходів одночасно за двома напрямками: *по-перше* – побудова нової моделі вітчизняного розвідувального співтовариства, органічно інтегрованого у єдину державну систему забезпечення національної безпеки, *по-друге* – комплексне реформування розвідувальних органів України як суб'єктів цього розвідувального співтовариства.

Розвиток вітчизняної зовнішньої розвідки має здійснюватися у таких напрямках:

- створення розвідувального співтовариства як розгалуженої мережевої багаторівневої державної системи з головним координуючим органом – Об'єднаним комітетом з питань розвідувальної діяльності при Президентові України. У цій системі мають бути функціонально об'єднані державні суб'єкти розвідки і відповідні можливості недержавних структур, зосереджено найкращий національний фаховий ресурс для вирішення нагальних завдань щодо забезпечення національної безпеки. Система має функціонувати на уніфікованих засадах, а її суб'єкти – бути охопленими єдиною системою стратегічного і тактичного планування;
- налагодження ефективної взаємодії між усіма суб'єктами розвідувального співтовариства, ліквідація зайвої «конкурентності», вузькові-

домчих і корпоративних підходів, а також більш широке залучення ними до відповідної діяльності недержавного сектору;

- «перезавантаження» організаційної структури і штату розвідувальних органів, позбавлення їх невластивих завдань, дублюючих функцій, забезпечення чіткої координації, взаємодії та звітності в роботі; здійснення фахової професіоналізації і кадрового посилення розвідувальних та аналітичних підрозділів, скорочення кількості й чисельності підрозділів забезпечення, їх демілітаризація, перепрофілювання частини кадрового складу з метою його спрямування на виконання основних завдань розвідки;

- побудова нової багаторівневої системи постановки завдань суб'єктам розвідувального співтовариства, яка передбачатиме: формування Об'єднаним комітетом з питань розвідувальної діяльності при Президентові України у взаємодії з РНБО України чітких розвідувальних завдань, конкретизованих за формою та диференційованих за змістом для кожного спеціально уповноваженого законом органу на здійснення розвідувальної діяльності, запровадження механізмів ефективною координації роботи, контролю за фінансовим забезпеченням і виконанням завдань;

- запровадження принципово відмінної системи фінансування розвідувальних органів, перехід від принципу «утримання» розвідувальних органів до їх «цільового фінансування» для спрямування коштів на здійснення конкретних, узгоджених у часі та об'єднаних єдиною метою розвідувальних операцій;

- модернізація системи управління оперативно-службовою діяльністю задля забезпечення гнучкості та оперативності ухвалення рішень, концентрованого і комплексного застосування розвідувальних сил та засобів в інтересах виконання розвідувальних завдань;

- запровадження системного підходу до здійснення розвідки з відкритих джерел, новітніх технологій аналітичного оброблення розвідувальної інформації, методів стратегічного аналізу та моделювання ситуацій, прогнозування ризиків і загроз національним інтересам України, залучення до цієї роботи державних та недержавних установ і відомств України;

- забезпечення «технологічного прориву» в діяльності розвідки у спосіб уніфікації та оптимізації технічних ресурсів розвідувальних органів України, їх зосередження в окремій державній структурі – Національному агентстві технічної розвідки, спрямування об'єднаних технічних можливостей на створення і розвиток сучасних інформаційно-телекомунікаційних систем, новітніх розвідувальних технологій, інтегрованих баз даних на основі єдиної ІТ-політики, а також інших засобів розвідки в інтересах національної безпеки;

- оновлення кадрового складу розвідувальних органів, що є запорукою успішного здійснення реформ; запровадження комплексного підходу до підбору, вивчення, підготовки, перепідготовки та виховання кадрів з метою їх найефективнішого використання в розвідувальній справі.

Ефективне виконання зазначених завдань потребує їх відповідного законодавчого врегулювання, зокрема внесення змін до законів України «Про розвідувальні органи України», «Про Службу зовнішньої розвідки України», «Про оперативно-розшукову діяльність», «Про контррозвідувальну діяльність» у частині, що стосується конкретизації повноважень кожного розвідувального органу, часткового розширення прав розвідувальних органів України та порядку їх взаємодії з державним і недержавним сегментами забезпечення національної безпеки.

Вбачається за доцільне вивчити питання щодо розроблення і прийняття Закону України «Про розвідувальну діяльність», який дозволить створити основу для побудови розвідувального співтовариства України, визначити повноваження і порядок взаємодії всіх його суб'єктів. Потребують удосконалення інші закони України, які є дотичними до питань розвідувальної діяльності.

Україна перебуває у стані війни, в умовах глибокої політичної, фінансово-економічної кризи, а також часових, фінансових та інших обмежень, але це лише актуалізує проблему реформування і розвитку вітчизняної системи зовнішньої розвідки.

Реформування органів правопорядку Міністерства внутрішніх справ України. Діяльність органів правопорядку МВС здійснюється нині у надскладних умовах. На тлі різкого погіршення соціально-політичної і соціально-економічної ситуації в країні спостерігається загострення криміногенної ситуації, зокрема суттєве збільшення кількості тяжких та особливо тяжких кримінальних правопорушень (умисних убивств – у 2,4 раза, незаконного позбавлення волі або викрадення людини – у 7,8 раза, розбійних нападів – у 1,5 раза). Значно збільшилася кількість злочинів у сфері незаконного обігу зброї. При цьому в Донецькій та Луганській областях учинено понад половину всіх убивств, зареєстрованих у державі в поточному році, кожне четверте тяжке тілесне ушкодження, три чверті злочинів, пов'язаних із незаконним позбавленням волі або викраденням людини, понад третину розбійних нападів і незаконних заволодінь транспортними засобами.

Важливим викликом сьогодення для органів внутрішніх справ є здійснення системного реформування та перетворення МВС на цивільний орган європейського зразка відповідно до положень Коаліційної угоди і Стратегії сталого розвитку «Україна – 2020». Це передбачає передусім зміну ідеології функціонування правоохоронних органів, максимальну консолідацію їх діяльності, підвищення ефективності та своєчасності реагування на сучасні виклики й загрози.

Результатом такого реформування має стати підвищення рівня довіри громадян до правоохоронних органів, які повинні забезпечувати реалізацію наданих їм повноважень на основі пріоритетності прав і свобод людини. Система забезпечення правопорядку має бути максимально прозорою та дружньою для суспільства.

Минулого року було затверджено Концепцію першочергових заходів реформування системи Міністерства внутрішніх справ, Стратегію розви-

тку органів внутрішніх справ та низку супроводжуючих нормативно-правових актів. Окремі положення щодо реформування системи МВС на сьогодні впроваджуються в ГУМВС України у Львівській області, де триває експеримент з удосконалення діяльності органів внутрішніх справ.

Також розпочато практичні кроки з реалізації запланованих заходів щодо реформування підрозділів Дорожньо-патрульної служби Державної автомобільної інспекції та патрульної служби. Зокрема, у м. Києві перші патрулі мають з'явитися влітку 2015 р.

21 травня Верховна Рада України ухвалила в першому читанні Проект закону України «Про Національну поліцію».

Проте реалізація реформи правоохоронних органів гальмується через затримку з прийняттям інших важливих законів, зокрема «Про загальну структуру і чисельність Міністерства внутрішніх справ України», «Про муніципальну поліцію».

У системі Міністерства необхідно вже зараз починати виконувати завдання, визначені Коаліційною угодою, зокрема щодо:

- створення профільних департаментів, які зможуть забезпечити інституційну спроможність МВС щодо формування політики у сферах протидії злочинності та забезпечення громадського порядку; комплексного управління державним кордоном; протидії нелегальній міграції; цивільного захисту, пожежної безпеки і протидії надзвичайним ситуаціям;
- створення автоматизованої системи реєстрації затриманих осіб та спеціальних терміналів доступу громадськості до цієї системи для забезпечення можливості швидкого визначення місцезнаходження затриманої особи родичами або іншими зацікавленими особами через такі термінали;
- формування прозорої системи конкурсного відбору на керівні посади (до рівня особового складу) та порядку звільнення посадових осіб з керівних посад у системі органів внутрішніх справ.

Особлива увага під час реформування має приділятися питанням координації і взаємодії органів, які входять до сфери управління Міністерства внутрішніх справ.

Невідкладно слід внести зміни до системи професійної підготовки кадрів для правоохоронних органів. Це можливо зробити, зокрема, у спосіб запровадження європейської моделі підготовки та підвищення кваліфікації кадрів органів внутрішніх справ, використання єдиних уніфікованих стандартів правозастосовної підготовки, спрямованих на підвищення ефективності взаємодії між органами внутрішніх справ різних держав – членів Європейського Союзу.

Має бути законодавчо визначено механізм правового захисту працівників міліції, які постраждали під час виконання службових обов'язків, та вдосконалено соціальний захист працівників органів внутрішніх справ.

Необхідно внести зміни до законодавства щодо вдосконалення порядку проведення досудового розслідування у формі дізнання, що дозволило б рівномірно розподілити навантаження на працівників правоохоронних

органів, розвантажити слідчий апарат та надало б можливість зосередити його діяльність на розслідуванні тяжких та особливо тяжких злочинів.

Також потребує вирішення питання налагодження дієвого зовнішнього контролю за здійсненням реформ та роботою органів внутрішніх справ. Необхідно забезпечити наявність системного діалогу між правоохоронними органами та суспільством, враховувати і цілеспрямовано формувати громадську думку, стимулювати громадську активність щодо забезпечення правопорядку, підвищувати авторитет та довіру до правоохоронних органів, забезпечуючи позитивне ставлення до них громадян.

Розвиток Національної гвардії України. В умовах безпрецедентних загроз національному суверенітету та самому існуванню держави Національна гвардія України як військове формування з правоохоронними функціями виконує складні завдання щодо припинення злочинної діяльності незаконних збройних формувань і диверсійно-розвідувальних груп на території Донецької та Луганської областей, охорони громадського порядку, охорони важливих державних об'єктів, дипломатичних представництв, консульських установ іноземних держав, представництв міжнародних організацій в Україні, конвоювання обвинувачених (підсудних) і засуджених тощо.

Зокрема, під час виконання завдань з охорони громадського порядку за минулий рік затримано за вчинення правопорушень понад 5 тис. осіб. Забезпечується постійна охорона 6 об'єктів військово-промислового комплексу та фізичний захист 4 атомних електростанцій, Державного спеціалізованого підприємства «Чорнобильська АЕС», 2 науково-дослідних установ з ядерними реакторами, спеціальних вантажів під час їх перевезення територією України, у т.ч. ядерного палива для АЕС України, Словаччини, Чехії, Угорщини й Болгарії, 115 об'єктів дипломатичного призначення та їх персоналу.

Підвищення ефективності функціонування Національної гвардії України потребує реалізації низки заходів щодо її оптимізації. Відповідно до Коаліційної угоди до кінця 2015 р. має бути здійснено перегляд розташування місць постійної дислокації з'єднань і частин НГУ, зокрема з урахуванням збільшення чисельності та створення нових формувань.

На сьогодні у НГУ вже впроваджено низку організаційно-штатних змін: створено і реорганізовано військові частини оперативного призначення, підрозділи розвідки спеціального призначення, танкові підрозділи, підрозділи протиповітряної оборони та боротьби з бронетехнікою, ескадрилью безпілотних літальних апаратів, медичну роту тощо. Завдяки збільшенню фінансування Національної гвардії було здійснено переоснащення підрозділів, які беруть участь в АТО, сучасними засобами зв'язку, криптографічного та технічного захисту інформації, розгорнуто польові телекомунікаційні вузли, відновлено підготовку льотного складу.

Крім того, підвищення ефективності функціонування Національної гвардії України потребує вирішення питань своєчасного забезпечення сучасним озброєнням, системами обробки інформації, боєприпасами,

бортовими системами захисту і засобами закритого зв'язку, ремонту та оновлення техніки, укомплектування авіаційного персоналу тощо. Окрему увагу слід приділити формуванню на базі військових містечок системи автономних військових баз з необхідною інфраструктурою для розташування військових частин.

Актуальними завданнями подальшого розвитку Національної гвардії України є:

- уточнення функцій Національної гвардії та забезпечення координації дій з Міністерством внутрішніх справ і Міністерством оборони у мирний час та в особливий період для уникнення дублювання функцій у військовій і правоохоронній сфері;
- систематичне проведення спільних навчань та підготовки разом зі Збройними Силами, правоохоронними органами;
- раціоналізація процесів закупівлі та постачання озброєння, техніки, медикаментів;
- забезпечення єдиної технології обміну інформацією, типового програмного забезпечення, створення мобільних командних центрів, розгортання системи захисту інформації, упровадження сучасних геоінформаційних технологій;
- створення центру підготовки підрозділів оперативного призначення та підрозділів спеціального призначення сил спеціальних операцій;
- реалізація Європейського проекту *Twinning* та організація і проведення українсько-американських навчань «*Fearless Guardian 2015*».

Реформування та розвиток Державної прикордонної служби України. Нові виклики й загрози на сході та півдні України докорінно змінили безпекову ситуацію на державному кордоні. У безпрецедентно складних умовах прикордонні війська достойно виконують свій обов'язок з охорони й захисту державного кордону.

Зокрема, протягом 2014 р. та з початку 2015 р. органи охорони державного кордону виявили, запобігли і припинили 35700 правопорушень. Накладено штрафів на загальну суму 23,73 млн грн. Із 7 березня 2015 р. організовано службу прикордонних нарядів на першому оборонному рубежі смуги безпеки. На другому оборонному рубежі смуги безпеки АТО здійснюється пропуск осіб, транспортних засобів та вантажів. Для контролю ситуації поза дорожніми коридорами щодоби виставляється до 200 прикордонних нарядів.

В акваторії Чорного та Азовського морів організовано несення служби корабельно-катерними тактичними групами. Уперше в рамках чинного законодавства на виконання завдань, пов'язаних із моніторингом державного кордону, залучено власників приватних літаків і вертольотів на власних повітряних суднах. Активізовано роботу із впровадження в охорону державного кордону безпілотних авіаційних комплексів.

Коаліційною угодою визначено напрям реформування Державної прикордонної служби як правоохоронного органу в системі МВС, що ре-

алізує державну політику у сфері комплексного управління державним кордоном. У подальшому передбачається створення на базі Державної прикордонної служби і Державної міграційної служби єдиного органу – Державної служби міграційного контролю та прикордонної охорони.

Нині Державною прикордонною службою реалізуються заходи, визначені Концепцією розвитку Державної прикордонної служби України на період до 2015 року, Державною цільовою правоохоронною програмою «Облаштування та реконструкція державного кордону» на період до 2015 року та Концепцією інтегрованого управління кордонами, які передбачали реформування і розвиток прикордонної служби відповідно до європейських стандартів.

Агресія Російської Федерації засвідчила необхідність кардинальної зміни підходів до захисту державного кордону на сході та півдні України. Це потребує оновлення Концепції інтегрованого управління кордонами. Способами вирішення зазначеного питання є не лише адаптація концепції до нових умов, а й розроблення дієвих механізмів взаємодії як усередині держави, так і поза її межами для ефективного забезпечення безпеки державного кордону.

Підписання Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом відкриває нові можливості і покладає додаткові обов'язки щодо формування західної ділянки державного кордону України відповідно до європейських критеріїв.

На жаль, зовсім інші критерії мають бути передбачені щодо захисту кордону з Російською Федерацією. Високий рівень загрози на східному кордоні вимагає нарощення можливостей оперативного реагування. З огляду на це граничну чисельність ДПС України в законодавчому порядку було збільшено на 3 тис.

Уже найближчим часом необхідно розробити нову Стратегію розвитку Держприкордонслужби, яка, продовжуючи впровадження європейської моделі прикордонної поліції в Україні, має також забезпечувати готовність до захисту національних інтересів на державному кордоні в умовах бойових дій та значного зростання рівня кримінальної злочинності. Така Стратегія має узгоджуватися з Концепцією першочергових заходів реформування системи Міністерства внутрішніх справ і враховувати положення Коаліційної угоди та Стратегії сталого розвитку «Україна – 2020».

Актуальними завданнями розвитку Державної прикордонної служби також є:

- здійснення змін в організації оперативно-службової діяльності відомства, заходів щодо налагодження відповідного кадрового, матеріально-технічного, бойового та інших видів забезпечення;
- визначення чіткого механізму залучення з'єднань, військових частин і підрозділів Збройних Сил України, інших військових формувань до здійснення заходів з посилення охорони та захисту державного кордону і суверенних прав України в її виключній (морській) економічній зоні;
- удосконалення механізмів взаємодії ДПС із центральними та місцевими органами виконавчої влади, волонтерськими організаціями, грома-

дянами України щодо облаштування українсько-російського державного кордону, смуги безпеки вздовж лінії розмежування, кордону з АР Крим і морського узбережжя;

- забезпечення ДПС сучасними технічними засобами, у т.ч. в частині оновлення корабельно-катерного складу Морської охорони та авіації;
- удосконалення механізмів інтегрованого управління кордонами та подальший розвиток прикордонного співробітництва, удосконалення співпраці з прикордонною охороною суміжних країн, активне втілення спільних форм охорони кордону з державами «Вишеградської четвірки», а також із Республікою Молдова щодо запровадження спільного контролю в пунктах пропуску, спільного патрулювання державного кордону, оперативного обміну інформацією та спільного аналізу ризиків.

Потребують законодавчого врегулювання питання чіткого розмежування завдань щодо захисту національних інтересів на кордоні, створення дієвих міжвідомчих механізмів взаємодії.

Також нагально необхідним є запровадження системи загальнодержавних заходів щодо своєчасного виявлення, попередження та ефективної протидії можливим загрозам на державному кордоні.

Держава вже майже вдвічі збільшила фінансування прикордонного відомства, тому особливу увагу слід приділити забезпеченню раціоналізації фінансових витрат на утримання органів Державної прикордонної служби України.

Необхідно не лише суттєво змінити організацію функціонування прикордонного відомства і розбудови сучасної інтегрованої системи захисту кордону та суверенних прав України у її виключній (морській) економічній зоні, а й удосконалити систему прикордонної безпеки загалом. Вона має відповідати масштабам і особливостям існуючих загроз, бути дієво інтегрованою в систему міжнародної та регіональної безпеки як її невід'ємна складова частина.

Соціальна політика в секторі безпеки і оборони. Номінально законодавство України гарантує вагомий державний соціальний захист громадян, які задіяні в секторі безпеки і оборони, та членів їхніх сімей. Значною кількістю законів України врегульовано питання забезпечення громадянських прав і свобод, а також прав, пов'язаних із проходженням служби (у т.ч. збереження робочих місць, соціальна та професійна адаптація), права на відпочинок, права на освіту, грошового, продовольчого, речового та іншого видів забезпечення, охорони здоров'я та медичної допомоги, забезпечення житловими приміщеннями, пенсійного забезпечення, надання пільг військовослужбовцям, правоохоронцям і членам їхніх сімей та інших соціальних гарантій.

Проте на практиці протягом усього періоду незалежності система проголошених гарантій, державних компенсацій, допомог, послуг і захисту не перетворилася на цілісну соціальну політику. Тому заявлена мета –

позбавити громадян, які задіяні в секторі безпеки і оборони, соціальних та побутових проблем, надавши їм змогу зосередитися на професійному вдосконаленні, розвитку і найефективнішому виконанні поставлених завдань, – досягнута не була. Замість системного формування та підтримки високого суспільного статусу військовослужбовців, правоохоронців і їхніх родин, державні зусилля були сконцентровані на впровадженні різних форм немонетарного або відтермінованого державного утримання. Однак навіть вони не були повністю забезпечені через недосконалість економічних та фінансових механізмів, високий рівень корупції і зловживань, тотальний дефіцит ресурсів. Як наслідок, грошове забезпечення більшості військовослужбовців і правоохоронців було нижчим за розмір середньої заробітної плати у країні. Місця постійної дислокації військових частин та гарнізонів так і не були забезпечені належною соціальною інфраструктурою. Не було створено ефективних каналів зміни військової (правоохоронної) кар'єри на цивільну й навпаки. Фактично було провалено всі масштабні житлові програми. Не вдалося забезпечити необхідний доступ до якісної освіти та медицини як службовцям, так і їхнім родинам.

Титанічні зусилля ентузіастів, патріотів, волонтерів та добровольців, мобілізація здорових політичних сил і підприємницьких кіл протягом 2014 р. та на початку 2015 р. зумовили небездоганне, але дедалі більш прискорене зростання морально-психологічного потенціалу. Його подальше використання вимагає свідомих державних зусиль. Слід враховувати, що основою високої якості людського потенціалу оборони і безпеки є відповідне соціальне середовище та надійна соціальна база. Людина, яка вирушає воювати, має чітко знати й розуміти, що вона захищає і за що бореться. Створення саме цих підвалин та їх фактичне забезпечення є головним завданням сучасної соціальної політики в секторі безпеки та оборони.

Не можна сказати, що для формування саме такої соціальної політики не було докладено жодних зусиль. Протягом 2014-го та початку 2015 р. було розширено й уточнено низку важливих положень соціальної політики щодо громадян, мобілізованих на військову службу, та членів їхніх сімей.

Разом з тим залишаються неврегульованими проблеми захисту таких категорій мобілізованих громадян, як безробітні, зайняті неформально, особи, що тривалий час перебували поза ринком праці. Не було знайдено способів безпечного вирішення проблем зв'язку учасників АТО із сім'ями та друзями, унеможливлення дискримінації особи у новій стресовій ситуації, захисту від виявів командирського свавілля, дідівщини. Деклароване збереження робочих місць для мобілізованих в умовах відсутності тотального одержавлення економіки та кризових процесів не було реалізоване. Уряд, місцеві органи влади, соціально-трудові партнери та громади не спромоглися сформувати практичні механізми реалізації цієї важливої гарантії.

Протягом 2014 р. Уряд ухвалив рішення щодо значного підвищення рівня грошового забезпечення військовослужбовців та інших учасників

АТО. Однак мають місце факти невчасної реалізації процедур визнання статусу учасника бойових дій та затримки щодо нарахування й виплати належних коштів. Пріоритетними напрямками подолання бар'єрів на шляху повної реалізації урядових рішень має стати оперативна та чітка підготовка необхідних підзаконних правових актів, послідовна боротьба з корупцією, службовими зловживаннями та некомпетентністю в усіх ланках управління сектором безпеки та оборони.

Держава повинна сформувати чітку і прозору систему соціального забезпечення для осіб, які задіяні в секторі безпеки та оборони. Метою функціонування цієї системи має бути, з одного боку, створення потужної матеріальної та морально-психологічної (соціальної) мотиваційної бази для вступу й ефективної діяльності в органах і силах зазначеного сектору, а з іншого – забезпечення надання гарантованого державою переліку соціальних благ (послуг) особам, які добровільно беруть участь у діяльності сектору безпеки і оборони та приймають відповідний ступінь ризику для їх життя і здоров'я, що може настати у процесі виконання ними службових обов'язків.

Необхідно прийняти як стрижневу соціальну гарантію поточне грошове, речове та побутове забезпечення службовців і особового складу сил безпеки та оборони. Основою грошового забезпечення має стати висока постійна оплата. Додаткові виплати за складні умови служби, виконання посадових обов'язків, високий рівень відповідальності, значний ризик для здоров'я та життя мають стати дійсно додатковим, а не домінуючим елементом грошового забезпечення. Розмір і динаміка заробітних плат військовослужбовців та правоохоронців мають визначатися з урахуванням середніх розмірів заробітних плат і коригуванням номінального розміру на індекс споживчих цін.

Доцільним є вдосконалення системи державних пільг та допомог різним категоріям мобілізованих осіб і, особливо, їхнім сім'ям. Зокрема, слід розглянути можливість надання державних компенсацій для сімей мобілізованих осіб у вигляді субсидій для оплати послуг ЖКГ та/або оренди житла, додаткових виплат на дітей віком до 16 років, пільгового користування послугами соціальної інфраструктури, пріоритету при зарахуванні дітей до закладів освіти.

Необхідно сформувати на основі сил безпеки та оборони дієвий і доступний «соціальний ліфт». Військовий гарт, фізичне й моральне виховання, професіоналізм та компетентність, по-перше, мають стати реальністю, а по-друге, у разі побудови ефективних каналів військово-цивільної мобільності це дозволить підвищити суспільний статус військової і безпекової служби. На першому етапі цьому може сприяти паралельне здобуття цивільної професії, реалізація чітких та прозорих механізмів і критеріїв кар'єрного зростання, створення єдиної системи атестації, забезпечення прозорості та відкритості під час ухвалення кадрових рішень, розширення соціального забезпечення за результатами кар'єрного розвитку.

У перспективі слід повернутися до страхових моделей державного обов'язкового персоніфікованого страхування військовослужбовців і правоохоронців. Для цього вже у 2015 р. необхідно розробити і затвердити відповідну концепцію, яка б акумулювала прогресивний світовий досвід функціонування відповідних систем.

До повноцінного введення в дію зазначеної страхової системи слід удосконалити чинні механізми фінансової підтримки військовослужбовців і правоохоронців. Зокрема, необхідно внести зміни до Порядку призначення і виплати одноразової грошової допомоги у разі загибелі (смерті), інвалідності або часткової втрати працездатності без встановлення інвалідності військовослужбовців, військовозобов'язаних та резервістів, які призвані на навчальні (або перевірочні) і спеціальні збори чи для проходження служби у військовому резерві, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 25 грудня 2013 р. № 975, щодо необхідності індексації відповідної одноразової грошової допомоги, а Уряду слід забезпечити неухильну дисципліну його виконання.

Також необхідно розробити систему компенсацій та державної допомоги мобілізованим особам, що не мали на момент мобілізації офіційного робочого місця (самозайнятим, безробітним, зайнятим у неформальному секторі), оскільки такі особи не можуть скористатися державною гарантією збереження робочого місця.

Доцільно розробити та затвердити Державну цільову програму житлового будівництва для учасників АТО і їхніх сімей на період до 15–20 років, передбачивши використання різних джерел фінансування, механізми інвестування та використання коштів, відбору й контролю за виконанням будівельних проектів.

Вкрай важливо забезпечити формування системи медичної, психологічної і соціальної реабілітації учасників АТО, а також членів їхніх родин.

Для її впровадження необхідно розробити відповідну програму, яка передбачатиме, зокрема: забезпечення регулярної системи психологічної реабілітації особового складу безпосередньо в частинах і підрозділах у процесі виконання завдань; кваліфіковану медично-психологічну реабілітацію осіб, які побували у надзвичайно складних обставинах (оточення, полон); формування систематичної та супроводжувальної підтримки демобілізованих і членів їхніх сімей.

Патріотичне виховання особового складу Збройних Сил та інших військових формувань. Патріотизм, відданість Батьківщині стали запорукою успіхів Збройних Сил України та інших військових формувань у протистоянні збройній агресії на сході країни, яка здійснюється за підтримки та безпосередньої участі представників однієї з найбільших армій світу – збройних сил Російської Федерації. Труднощі, які постали перед Збройними Силами України та іншими військовими формуваннями на початку минулого року щодо матеріально-технічного й інших видів логістичного забезпечення, не зупинили тисячі добровольців у їх прагненні захищати Україну.

Водночас участь військовослужбовців в Антитерористичній операції на сході України висвітлила низку проблемних питань, що накопичувалися в українській армії останніми десятиліттями. З-поміж них – стан патріотичного виховання військовослужбовців, що є чи не найважливішим чинником, який призводить до слабкої військової дисципліни у Збройних Силах України та інших військових формуваннях.

Однією з головних причин незадовільного стану цієї сфери є недостатній рівень патріотичного й морально-психологічного виховання молоді допризовного віку та військовослужбовців ЗСУ. У навчальних закладах Міністерства оборони України, з'єднаннях і військових частинах Збройних Сил, на жаль, ще використовуються застарілі підходи до організації цієї роботи та загалом розуміння її важливості в умовах збройної агресії проти нашої держави.

З-поміж невирішених проблем слід виокремити такі:

- відсутність єдиної злагодженої та ефективної системи патріотичного виховання, виховання і підготовки військовослужбовців не лише у Збройних Силах України, а й у державі загалом;
- невизначеність нової ролі й місця органів виховної роботи у Збройних Силах та інших військових формуваннях;
- недостатній фаховий потенціал у Збройних Силах та інших військових формуваннях, який має бути спрямований на розроблення і впровадження нових концептуальних засад та методик патріотичного виховання молоді, а також безпосередньо задіяний у навчально-виховному процесі за цим напрямом;
- недосконалість педагогічних засобів, форм і методів виховання військовослужбовців, неузгодженість дій державних та військових органів щодо цілеспрямованої підготовки молоді до військової служби;
- невизначеність повноважень і відповідальності органів, покликаних займатися виховною роботою та морально-психологічним забезпеченням у військових формуваннях.

Нинішня ситуація вимагає чіткого визначення Концепції виховання і морально-психологічного забезпечення захисника Батьківщини з урахуванням особливостей воєнного часу, економічної, суспільно-політичної, демографічної ситуації, становища молоді в суспільстві, а також необхідності формування нового світогляду, морально-етичних і національно-історичних основ поведінки.

Морально-психологічна й виховна робота у Збройних Силах України та інших військових формуваннях має стати цілісною системою організаційних, морально-психологічних, інформаційних, педагогічних, правових, культурно-просвітницьких, військово-соціальних заходів, спрямованих на формування й розвиток у воїнів професійно необхідних психологічних якостей, моральної самосвідомості, що має забезпечити високу бойову і мобілізаційну готовність органів управління, з'єднань і частин, зміцнення військової дисципліни і правопорядку, а також згуртованість військових колективів.

Демократичний цивільний контроль над сектором безпеки і оборони. Одним з актуальних завдань реформування сектору безпеки і оборони України є подолання сформованих десятиліттями в українському суспільстві негативних стереотипів певної недовіри до діяльності суб'єктів цього сектору – правоохоронних органів, спецслужб, Збройних Сил України. За нинішніх умов, коли Воєнна організація держави, трансформуючись у сучасний сектор безпеки і оборони, набуває якісно нового значення, питання демократичного цивільного контролю за її діяльністю значно актуалізувалися.

У світі не існує універсальної моделі демократичного цивільного контролю за діяльністю спецслужб. Кожна з країн має свої особливості, зумовлені багатьма чинниками, передусім формою державного правління, політичною та правовою системою, історичною ментальністю тощо. Але, як свідчить світовий досвід, у більшості провідних держав світу роль і місце комплексної системи цивільного контролю за діяльністю спеціальних служб лише підвищуються.

Отже, одним із важливих завдань, які стоять перед українським суспільством, є запровадження демократичного цивільного контролю, що має бути всеохоплюючим.

Основними його завданнями мають стати:

- утвердження демократичних принципів і норм безпекової та оборонної політики держави;
- вироблення рекомендацій виконавчій і законодавчій владі, спрямованих на зміцнення безпекового та оборонного потенціалу країни;
- здійснення за допомогою доступних засобів постійного моніторингу діяльності суб'єктів сектору безпеки і оборони щодо виконання ними пріоритетних завдань у сфері національної безпеки та оборони;
- забезпечення органів державної влади й суспільства об'єктивною інформацією про відповідність діяльності сектору безпеки та оборони Конституції, законам України, нормам міжнародного права, обстановці у світі;
- запобігання нераціональному витрачання коштів, виділених на оборону та забезпечення безпеки держави;
- створення умов, що запобігають використанню силових структур в інтересах окремих груп осіб, партій і рухів;
- виявлення ситуацій, пов'язаних з обмеженням прав особистості в умовах проходження військової (спеціальної) служби;
- підвищення престижу служби у Збройних Силах та інших силових структурах.

Очевидно, що розвиток цивільного контролю має здійснюватись одночасно на трьох рівнях – законодавчому (парламентському), представницькому і громадському.

Парламентський контроль як основний елемент громадського контролю має впроваджуватися через більш активну участь законодавчої влади у визначенні політики у сфері національної безпеки у форматі проведення профільних парламентських слухань, розслідувань тощо. До таких заходів слід залучати якомога більшу кількість представників екс-

партного середовища, неурядових організацій, у разі необхідності – іноземних фахівців.

Представницький контроль має розвиватися через активну діяльність спеціальних незалежних комісій при Президенті України під головуванням авторитетних фахівців з найважливіших питань безпекової та оборонної політики.

До складу таких комісій можуть увійти представники не лише суб'єктів сектору національної безпеки і оборони, а й громадських, волонтерських організацій, що матимуть повноваження виконувати представницькі функції в державних органах сектору безпеки і оборони.

Такі комісії повинні за допомогою системного аналізу розробляти альтернативні підходи до вирішення проблем оборони та безпеки, не пов'язані відомчими інтересами, вони дозволять Президенту і Парламенту ухвалювати виважені та оптимальні рішення на стратегічну перспективу.

Громадський контроль має набути формату повноцінного і всеохоплюючого контролю, ефективно діяти в сегменті постійного моніторингу діяльності практично всіх суб'єктів сектору безпеки і оборони з найширшого кола питань: від кадрових призначень у державних структурах до виконання ними пріоритетних завдань у межах визначених законом повноважень і витрачання державних коштів.

У кризовій ситуації, що виникла в нашій державі внаслідок агресії РФ, волонтерські організації довели, що вони можуть не лише здійснювати контроль за державним сектором, а й оперативно, на високому якісному рівні виконувати окремі функції державних органів безпекового і оборонного сегменту. Ефективність роботи представників волонтерського корпусу свідчить про спроможність, готовність та необхідність подальшого залучення цього ресурсу до розбудови державного сектору.

Отже, пріоритетним завданням держави на етапі реформування безпекових і оборонних інституцій є створення обстановки максимальної відкритості державного сектору до співпраці з громадою, формування сприятливої атмосфери довіри до громадянського суспільства, уваги до його запитів та пропозицій.

Для поліпшення цивільного контролю, демократичного розвитку цивільно-військових відносин у суспільстві, насамперед завдяки приведенню їх у відповідність до стандартів держав – членів ЄС, необхідно внести зміни до Закону України «Про демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією і правоохоронними органами держави», зокрема в частині, що стосується:

- вдосконалення механізмів президентського та парламентського контролю за діяльністю сектору безпеки і оборони, збільшення цивільної компоненти в життєдіяльності органів сектору безпеки і оборони;
- збільшення відкритості та прозорості діяльності сектору безпеки і оборони, забезпечення максимально допустимої гласності та відкритості спецслужб, зокрема періодичної публікації відповідних Білих книг;

- більш широкого залучення інститутів громадянського суспільства до вироблення та реалізації політики національної безпеки, а також до оцінювання її ефективності.

Роль недержавних установ, громадських організацій, підприємств приватного сектору та окремих громадян у забезпеченні національної безпеки і оборони. На сучасному складному етапі розвитку Української держави постала об'єктивна необхідність сформувати нову архітектуру системи національної безпеки на основі цивілізованого співвідношення її державного та недержавного складників.

Нині громадяни України як ніколи зацікавлені в тому, щоб система національної безпеки була спроможною захистити як безпеку держави загалом, так і кожного українця, щоб ця національна система відповідала сформованим на Майдані, під час Революції гідності очікуванням, цілям та прагненням суспільства.

Водночас і громадянське суспільство, крім «зацікавленості» в побудові нової системи національної безпеки, має виконати «домашнє завдання» – сформувати свої життєво важливі інтереси та інтегрувати їх до системи загальнонаціональних цінностей. Необхідно здійснити величезну роботу, щоб сформувати довіру між державним і недержавним секторами нашої країни, щоб ця зацікавленість набула реальних форм і змісту, а громадянське суспільство було не на словах, а насправді залученим до виконання завдань щодо забезпечення національної безпеки та брало активну участь у цих важливих процесах. Іншими словами, громадянське суспільство має стати важливим чинником розбудови держави, його функції мають бути поширені від «контролю» над сектором безпеки і оборони до спільної «командної» роботи у спосіб активної участі у вирішенні спільних завдань.

Важливі завдання у сфері забезпечення національної безпеки України постають і перед державою. Зокрема, нагального вирішення потребують такі:

- розвиток та удосконалення недержавної системи забезпечення національної безпеки України, яка реалізує єдину державну політику національної безпеки, у т.ч. удосконалення форм, методів і засобів виявлення, оцінювання та прогнозування загроз національній безпеці України, а також системи управління цими загрозами;
- розроблення критеріїв та методів оцінювання ефективності систем і засобів забезпечення національної безпеки України недержавними установами, громадськими організаціями, підприємствами приватного сектору та окремими громадянами, сертифікація цих систем і засобів;
- розширення взаємодії з іноземними підприємствами, що надають послуги у сфері забезпечення безпеки особи й суспільства.

Отже, підвищення ролі та участі недержавних установ, громадських організацій, підприємств приватного сектору і громадян України у процесі забезпечення національної безпеки та оборони можна досягти лише спільними зусиллями.

З огляду на це перед українським суспільством і державою постають нові завдання, які необхідно вирішити найближчим часом. З-поміж них слід виокремити такі.

1. Визначення завдань недержавних установ, громадських організацій, підприємств приватного сектору та громадян у єдиній загальнодержавній, скоординованій системі забезпечення національної безпеки. Така мережева структура дозволить суттєво посилити спроможності безпекового сектору, підвищити об'єктивність оцінювання та ефективність контролю, досягти креативності й поліваріантності рішень, зрештою, створити необхідну атмосферу для конкуренції можливостей, змагань інтелекту, народження нових ідей.

Вирішення зазначеного завдання потребує формування іншої моделі військово-цивільних відносин і запровадження нового механізму, властивого демократичному суспільству, який би зводив до мінімуму можливість управлінських помилок та надмірної політизованості процесів у безпековому й оборонному секторі.

2. Формування взаємної довіри є ключовим елементом вирішення завдання. Влада повинна не лише задекларувати готовність співпрацювати з громадянським суспільством, а й здійснити конкретні кроки назустріч йому. Отже, актуальними є адекватні зміни в методах діяльності влади, налагодження каналів комунікацій та відвертого діалогу в межах як усієї системи державного управління, так і у сфері взаємодії з громадянським суспільством. Без цього неможливе ефективне функціонування та розвиток системи національної безпеки.

3. Сприяння розвитку демократичних інституцій у державі, залучення до роботи в системі національної безпеки максимальної кількості громадських структур. Держава має створити умови та запровадити мотиваційні механізми для активного залучення громадських організацій до діяльності структур державного сектору, участі в ухваленні важливих рішень, зокрема у сфері забезпечення національної безпеки і оборони. Громадянське суспільство має відчувати свою відповідальність за долю країни, а також повагу з боку держави.

4. Формування активного громадянського суспільства – невід'ємний елемент підвищення ролі громадян України у справі забезпечення національної безпеки і оборони. Певна недовіра до громадянського суспільства з боку державних інституцій має бути подолана, у т. ч. у спосіб розвитку самого суспільства в тих умовах, які створює держава, а також через формування загальної культури діалогу. Необхідними умовами є лише взаємне бажання і час. Якщо недержавні установи, громадські організації, підприємства приватного сектору продемонструють ефективність своїх дій у сфері забезпечення національної безпеки і оборони, ступінь їх участі у вирішенні безпекових завдань буде лише підвищуватися.

Основними напрямками участі громадянського суспільства у функціонуванні системи національної безпеки мають стати:

- вироблення рекомендацій щодо вдосконалення державної політики у сфері забезпечення національної безпеки, захисту прав і свобод громадян, конституційного ладу;
- розроблення законодавчих актів, моніторинг документів з проблем національної безпеки для скорочення, уніфікації та уточнення змісту, підвищення відповідальності виконавців;
- здійснення громадської експертизи проектів законів у сфері забезпечення національної безпеки;
- участь у виробленні пропозицій щодо реалізації заходів правового та соціального захисту військовослужбовців (співробітників), осіб цивільного персоналу Збройних Сил, інших військових формувань і органів, громадян, звільнених з військової (спеціальної) служби, та членів їхніх сімей;
- здійснення громадського контролю за діяльністю Збройних Сил, інших військових формувань і органів у частині, що стосується дотримання конституційних прав та свобод громадян;
- планово-попереджувальна робота з антитерористичної діяльності;
- морально-політичне й духовно-моральне виховання громадян;
- розвиток фундаментальної науки в інтересах забезпечення безпеки і оборони країни, проведення прикладних досліджень, створення нових технологій, участь у підготовці кадрів;
- участь в обговоренні питань, що стосуються дотримання свободи слова в засобах масової інформації, забезпечення гарантій свободи слова та свободи масової інформації, протидії спробам фальсифікації історії, дискредитації Збройних Сил, інших військових формувань і органів, а також вироблення рекомендацій з цих питань.

У процесі створення сприятливих умов для взаємодії громадянського суспільства й держави у справі забезпечення національної безпеки і оборони невирішеною є проблема формування належного правового поля. Для цього необхідно розробити та внести доповнення до законів України «Про основи національної безпеки України», «Про Збройні Сили України», «Про оборону України», «Про альтернативну (невійськову) службу», «Про військовий обов'язок і військову службу», «Про демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією і правоохоронними органами держави», «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію», «Про організацію оборонного планування», «Про правовий режим воєнного стану», «Про правовий режим надзвичайного стану», «Про статус ветеранів військової служби, ветеранів органів внутрішніх справ і деяких інших осіб та їх соціальний захист», «Про охоронну діяльність», у яких більш чітко визначити роль та місце недержавних установ, громадських організацій, підприємств приватного сектору й окремих громадян у забезпеченні національної безпеки і оборони.

РОЗДІЛ 2. УКРАЇНСЬКІ РЕФОРМИ НА ЄВРОПЕЙСЬКОМУ ШЛЯХУ

2.1. МІЦНА ДЕРЖАВА, АКТИВНІ ГРОМАДЯНИ Й КОНСОЛІДОВАНЕ СУСПІЛЬСТВО

2.1.1. Демократичне оновлення влади – вимога суспільства і завдання держави

Виборчі кампанії 2014-2015 рр. *Вибори Президента України* дозволили відновити повноцінність системи вищих органів влади після найбільшої за всю історію незалежності України кризи державності. Оскільки тимчасово виконуючий обов'язки Президента України певною мірою обмежений у своїх повноваженнях порівняно із чинним Главою держави, то зволікання або навіть зрив виборів у період зовнішньої агресії створювали високі ризики для функціонування державного механізму та, як результат, для обороноздатності країни. Без обрання Глави держави не могли бути оголошені позачергові вибори народних депутатів України, оскільки лише він має право видання указу про дострокове припинення повноважень Верховної Ради України.

Головне значення позачергових виборів Президента України полягає у підтриманні консолідації українського суспільства. Це засвідчують такі факти:

- явка виборців на тій частині території України, де вибори відбулися, зокрема у двадцяти з двадцяти чотирьох областей України та м. Києві, становила понад половину виборців, ще у двох – майже 50 %. Тим самим спростовано будь-які сумніви щодо легітимності позачергових виборів;
- Президента України було обрано вже в першому турі голосування, чого в Україні не спостерігалось від грудня 1991 року. Таким чином, країна отримала Главу

держави, чий політичний курс спирається на підтримку більшості активних громадян.

Продемонстрований рівень консолідації українських громадян дозволяє відкинути будь-які припущення, що Україна після усунення від влади колишнього президента В. Януковича була на порозі громадянської війни.

Позачергові *вибори народних депутатів України* дозволили розв'язати такі завдання.

1. Сформувані склад депутатського корпусу, який відображав би політичні настрої українського суспільства. Попередній склад Верховної Ради з низки причин фактично втратив роль представника інтересів громадян. По-перше, під час обрання Верховної Ради України VII скликання відбувалися порушення, які могли вплинути на результати голосування. По-друге, попередній склад Парламенту здійснював спроби обмеження прав і свобод громадян, прикладом чому є ухвалення «законів 16 січня». Нарешті, внаслідок Революції гідності політичні сили, що склали правлячу коаліцію 2012 р. – початку 2014 р., втратили підтримку суспільства, що недвозначно продемонстрували результати позачергових виборів. Дані процеси негативно відобразилися на довірі громадян України до Парламенту як інституту: навіть у березні 2014 р. коли незначне зростання довіри до Парламенту відбулося у зв'язку з усуненням попереднього президента України та підконтрольного йому складу Кабінету Міністрів України, ці показники склали відповідно 63,8 % та 30,1 %⁴².

За результатами виборів народних депутатів України 26 жовтня 2014 р. персональний склад Верховної Ради України оновився на понад наполовину⁴³. За підсумками 100 днів роботи Верховної Ради України VIII скликання 73 % виборців згідно з результатами дослідження громадської думки були впевнені, що під час голосування зробили правильний вибір. Громадяни також схвально поставилися до оновлення депутатського корпусу за рахунок присутності в ньому громадських активістів, журналістів тощо: загалом 59,1 % опитаних позитивно сприймають обрання до Парламенту громадських активістів, 53,9 % – військових, які брали участь у бойових діях на Донбасі⁴⁴.

2. Утворити реформаторську більшість – Коаліцію депутатських фракцій «Європейська Україна», яка виявилася здатною сформувати коаліційний уряд та налаштована здійснити докорінну трансформацію як системи державних інституцій, так і економічних відносин. Партії, що позиціонували себе під час виборів як сили демократичного спрямування, практично здобули конституційну більшість у Верховній Раді України. Більшість

⁴² *Українська весна* : моніторинг громадської думки, березень 2014 року / Український інститут соціальних досліджень; Центр «Соціальний моніторинг» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://uisr.org.ua/img/upload/files/PR_SMC&UISR_12_03_2014.rar

⁴³ *Полторак О.* Якою буде Верховна Рада VIII скликання? / Олексій Полторак [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://hvylya.net/analytics/politics/yakoyu-bude-verhovnagrada-viii-sklikannya.html>

⁴⁴ *100 днів після виборів: громадська думка післявиборчого опитування* / Комітет виборців України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://cvu.org.ua/nodes/view/type:news/slug:03_02_2015

суперечностей, що виникають між партнерами по коаліції, мають тактичний характер.

На розв'язання зазначених завдань вплинули, проте, певні вади змішаної виборчої системи, за якою було проведено останні вибори. Ці недоліки стосувалися, зокрема, формування відповідального і дієздатного Парламенту.

1. Можливою є різна мотивація виборців при голосуванні за партійні списки та за персони кандидатів у народні депутати від одномандатних виборчих округів. У результаті розстановка політичних сил у Парламенті може бути різною: депутати, обрані за партійними списками, можуть представляти одну політичну силу/сили, а обрані за мажоритарними округами – іншу/інші.

2. Нестабільність політичної поведінки депутатів, обраних у одномандатних округах, насамперед самовисуванців. У зв'язку з цим важко досягти стійкої структурованості депутатського корпусу Верховної Ради України, необхідної для стабільної роботи Уряду.

3. Збереження закритих виборчих списків. За такої ситуації виборці, не маючи можливості здійснювати вибір на користь конкретних кандидатів, голосують на підставі оцінки лише лідерів політичних сил. В умовах слабкості процедур внутрішньопартійної демократії та непрозорого формування виборчих списків кандидатів ця система залишається джерелом політичної корупції.

Для подолання зазначених проблем на виборах народних депутатів України важливим є впровадження у найближчому майбутньому пропорційної виборчої системи з використанням регіональних відкритих виборчих списків. Дане нововведення передбачене Угодою про Коаліцію депутатських фракцій у Верховній Раді України Верховної Ради України VIII скликання (*дали* – Коаліційна угода).

Нині країна готується до третього кроку в процесі демократичного оновлення влади, якими стануть чергові *вибори депутатів місцевих рад і сільських, селищних, міських голів*.

Нова влада ініціювала проведення децентралізації системи публічної влади. Найбільш суттєвих змін інститут місцевого самоврядування має зазнати на рівні областей та районів – районним і обласним радам відповідно до проекту змін до Конституції України буде надано повноваження утворювати власні виконавчі комітети. Значну частину компетенції держави у сфері надання соціальних та адміністративних послуг буде передано територіальним громадам.

У зв'язку з розширенням повноважень органів місцевого самоврядування постає питання про підвищення їх відповідальності перед громадянами. Отже, необхідно, щоб частина повноважень органів державної влади була передана вже новообраним органам місцевого самоврядування.

Одним із чинників, що обмежували відповідальність виборних посадових осіб місцевого самоврядування, протягом останніх п'яти років залишалася недосконала виборча система, зокрема:

- система відносної більшості під час виборів сільських селищних і міських голів традиційно «сприяла» тим кандидатам, які користувалися адміністративними важелями або потужною фінансовою підтримкою⁴⁵. Крім того, така система уможлиблювала обрання на посади голів осіб із невисоким рівнем довіри з боку виборців;

- використання закритих виборчих списків працює на збереження політичної корупції. На місцевому рівні зазначений ефект посилюється слабкістю партійних організацій. Крім того, в процесі голосування відбувається підміна мотивації електоральної поведінки виборців: останні віддають голоси за партійні списки, виходячи з оцінки загальнонаціональних політичних лідерів. Таким чином, дана система політизує роботу місцевих рад на шкоду розв'язанню ключових проблем місцевого значення.

Зважаючи на сказане вище, реформа виборчої системи на місцевому рівні має відбуватися за такими головними напрямками:

- проведення виборів міських голів за системою абсолютної більшості. Обрання голів у два тури голосування (крім тих, що здобули в першому турі понад половину голосів) стимулюватиме конкуренцію між кандидатами, а керівники, обрані за такою схемою, своєю чергою користуватимуться вищим рівнем довіри мешканців територіальних громад;

- застосування відкритих виборчих списків при обранні депутатів місцевих рад за пропорційною системою. Необхідність робити вибір на користь не лише партійних списків, а й окремих кандидатур, стимулюватиме виборців до ознайомлення з інформацією про майбутніх депутатів, а партії – до розбудови організаційної структури та ефективнішого добору кандидатів.

Розвиток парламентської демократії. Проведення структурних реформ в Україні, безперечно, вимагатиме підвищення ефективності та якості роботи вищого представницького органу держави, його відкритості та відповідності демократичним принципам. В умовах війни, економічної кризи, зниження довіри громадян до органів влади Верховній Раді України разом зі сформованим нею Урядом необхідно не тільки вирішити низку складних завдань, а й так організувати процес державного управління, щоб він гарантував функціонування в державі стабільного демократичного режиму та відповідав завданню успішної реалізації політики євроінтеграції України.

На сьогодні Парламент вже зробив певні кроки для реалізації цих завдань. До блоків завдань, що їх ще потрібно вирішити, належать такі.

1. Внутрішня демократизація ВР України, забезпечення принципів відкритості, прозорості та відповідальності народних депутатів України:

- забезпечення відкритості та прозорості роботи Парламенту.

Важливим для забезпечення відкритості роботи Парламенту є Розпорядження Голови ВР України В. Гройсмана від 29 січня 2015 р. № 77 «Про

⁴⁵ Своєрідним фільтром проти застосування незаконних виборчих технологій стало законодавче запровадження в жовтні 2014 р. кримінальної відповідальності за підкуп виборців. Цим були поставлені в умови конкуренції ті кандидати, основною перевагою яких перед їхніми суперниками було володіння великими фінансовими ресурсами.

деякі питання висвітлення діяльності комітетів Верховної Ради України та народних депутатів України», яке зобов'язує парламентські комітети розміщувати на сайті ВР України розклади своїх засідань та зміни до них. Також відповідно до Розпорядження протягом п'яти днів мають публікуватися протоколи, стенограми та аудіозаписи засідань комітетів Парламенту; упродовж трьох робочих днів з дня підписання – прийняті комітетом акти; упродовж десяти, але не пізніше двадцяти днів з дня проведення – протоколи та стенограми комітетських слухань.

Крім того, Розпорядження передбачає оприлюднення відомостей, зазначених у деклараціях про майно, доходи, витрати і зобов'язання фінансового характеру народних депутатів України та інформації про помічників-консультантів народних депутатів.

На початок весни, як зазначив Громадський рух «Чесно», парламентські комітети погано виконували організаційні вимоги Голови ВР України⁴⁶, хоча їх реалізація суттєво сприяла б відкритості та прозорості роботи Парламенту.

У той же час необхідно зазначити, що саме Розпорядження є тимчасовим заходом. Найближчим часом ці демократичні нововведення мають бути зафіксовані у спосіб внесення змін до Законів України «Про Регламент Верховної Ради України», «Про комітети Верховної Ради України» та «Про статус народного депутата України»;

- дотримання дисципліни в Парламенті.

Робота Парламенту VIII скликання на відміну від роботи попередніх скликань відбувається без значних інцидентів та спроб зупинити роботу вищого законодавчого органу країни, хоча подеколи блокування трибуни народними депутатами ще трапляються. Досі мають місце такі явища, як бійки між депутатами, образливі висловлювання на адресу колег, участь без поважних причин окремих представників у деяких пленарних засіданнях або роботі комітетів. Це знижує авторитетність Парламенту як державного інституту і створює загалом негативний імідж влади як усередині країни, так і на міжнародному рівні.

На сьогодні Регламент Верховної Ради України передбачає деякі механізми боротьби з порушеннями норм депутатської етики під час роботи в сесійній залі. Зокрема, у статті 51 глави 9 «Дотримання дисципліни та норм етики на пленарних засіданнях Верховної Ради України» головуючий на пленарному засіданні наділений повноваженням виносити попередження народному депутату щодо неприпустимості образливих висловлювань на адресу інших депутатів та фракцій або взагалі припиняти його виступ. Якщо конфлікт не був вичерпаний, Комітет з питань Регламенту та організації роботи ВР України може розглянути питання щодо неетичної поведінки депутатів та представити свої висновки парламенту. ВР

⁴⁶ *Парламентські* комітети ігнорують розпорядження Володимира Гройсмана [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://chesno.org/news/2067/>

своєю чергою без обговорення має право позбавити народного депутата права брати участь у пленарних засіданнях (до п'яти пленарних засідань). 4 березня цей дисциплінарний метод був вперше застосований щодо народного депутата С. Мельничука.

Крім Регламенту, дотримуватися трудової дисципліни та норм депутатської етики від депутатів вимагає Закон України «Про статус народного депутата України» (п. 7 ст. 24 Розділ III).

Інших дієвих механізмів покарання за порушення народними депутатами дисциплінарних та етичних вимог Регламент та Закон не передбачають. Наприклад, у законодавстві нічого не сказано про покарання депутатів у разі пропуску без поважних причин засідань ВР України або про грошове відшкодування депутатами вартості пошкодженого державного майна.

Невизначеною залишається і відповідальність депутатів за порушення конституційного припису щодо особистого голосування. Хоча депутати ВР VIII скликання менше вдаються до цієї практики, а поодинокі випадки спроб порушення часто фіксуються самими депутатами.

У ВР України вже неодноразово робилися спроби подолати згадані вади вітчизняного законодавства у спосіб внесення відповідних нормотворчих пропозицій. Заслугує на увагу в цьому контексті пропозиція керівництва ВР України розробити та схвалити Кодекс поведінки депутатів⁴⁷. До процесу підготовки Кодексу необхідно залучити експертів, щоб уникнути можливої упередженості самих депутатів як зацікавлених осіб. Доцільно також зважити на досвід країн розвинутої демократії у вирішенні цього питання, оскільки проблема доброчесної поведінки та дотримання дисципліни є багатоаспектною, а її вирішення не повинно виходити за межі демократичних процедур і цінностей. Законодавчо і нормативно необхідно визначити насамперед:

- відповідальність народних депутатів за порушення норми Конституції щодо особистого голосування;
- відповідальність народних депутатів, які без поважних причин були відсутні на засіданнях ВР України, її комітетів або комісій;
- фінансову відповідальність народних депутатів, зокрема за пошкодження державного майна.

Доцільно також розглянути можливість запровадження інституту парламентських приставів. Прикладом у вирішенні цього питання могла б стати практика таких країн, як Велика Британія, США, Канада та Японія;

- скасування депутатського імунітету.

Необхідно відзначити продемонстровану народними депутатами України на першому етапі досить широку підтримку ініціативи Президента щодо повного скасування депутатського імунітету. Це свідчить про готовність нинішнього складу Парламенту до кардинальних змін у напрямі розбудови правового суспільства та боротьби з політичною корупцією. За Постанову «Про направлення до Конституційного Суду України законо-

⁴⁷ *Пленарні* засідання 12 лютого 2015 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://portal.rada.gov.ua/news/Novyny/Plenarni_zasidannya/104008.html

проекту про внесення змін до Конституції України (щодо недоторканності народних депутатів України та суддів)» 5 лютого 2015 р. проголосували 365 депутатів.

У чинній Конституції передбачений як інститут депутатського імунітету із забороною притягнення народних депутатів України до кримінальної відповідальності, затримання чи арешту без згоди Парламенту (перша та третя частини ст. 80 Основного закону, які відповідно до Законопроекту Президента пропонується виключити), так й індемнітет – гарантія захисту народних депутатів України від юридичної відповідальності за результати голосування або висловлювання у Парламенті та його органах за винятком відповідальності за образу чи наклеп (друга частина ст. 80).

Проте необхідно зазначити, що формулювання, які застосовуються у чинній Конституції України в частині визначення депутатського індемнітету, самі по собі є недосконалими. Індемнітет поданий в обмеженому вигляді – лише щодо захисту від переслідування народних депутатів за голосування та висловлювання в стінах Парламенту або його органах. Натомість за свої слова поза межами ВР України (наприклад, на телебаченні чи під час зустрічі з виборцями, мітингах та демонстраціях тощо) народні депутати в разі повного скасування імунітету нестимуть відповідальність. Тому за умови повного скасування депутатського імунітету питання індемнітету напевне потребуватиме детальнішого розгляду та вдосконалення його правового регулювання. Необхідно, зокрема, передбачити внесення змін до другої частини ст. 80 Конституції України, в яких запропонувати звільнити народних депутатів України від юридичної відповідальності за результати голосування та висловлювання, зроблені в межах реалізації ними свого представницького мандату. Доцільно також розглянути можливість розширення переліку питань, яких норма про звільнення від відповідальності стосуватися не буде: образа, наклеп, антидержавні заклики, погрози, розголошення державної таємниці. Ці обмеження можуть бути внесені безпосередньо до тексту Конституції або до Закону України «Про Регламент Верховної Ради України» (з відповідним посиланням на цей Закон у тексті Конституції).

2. Поліпшення організації законодавчої роботи ВР України.

Цілеспрямована політика проведення в країні реформ потребуватиме відповідної законодавчої підтримки з боку Парламенту. Перетворення дещо хаотичної законотворчості (яка залишалася характерною для ВР України всіх попередніх скликань) на організований процес вимагатиме відповідного планування. Для цього Верховній Раді потрібно запровадити в практику план законопроектної роботи на певний період, яким передбачати розгляд та прийняття певних важливих рішень, що, звісно, не означатиме неможливість розгляду інших законопроектів поза цим планом.

Перший крок у цьому напрямку був зроблений 4 березня цього року під час засідання Національної ради реформ, коли Голова ВР України презентував План законодавчого забезпечення реформ. План містить 300

законодавчих актів, з яких 95 – це нові закони або нові редакції законів. Також у Плані визначено терміни, в які ці закони мають бути прийняті. Проект Плану базується на Стратегії розвитку «Україна – 2020», Угоді про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом і його державами-членами, з іншої сторони (*далі* – Угода про асоціацію) і Плані її імплементації, позачерговому Посланні Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє і зовнішнє становище України у сфері національної безпеки» 2014 р., а також на Програмі діяльності Кабінету Міністрів України (*далі* – Програма діяльності Уряду) та Угоді про Коаліцію депутатських фракцій у Верховній Раді України Верховної Ради України VIII скликання (*далі* – Коаліційна угода).

Згодом цей документ було відправлено до всіх фракцій на доопрацювання. Його схвалення Парламентом дозволить систематизувати законодавчу роботу та підвищити якість прийнятих рішень. План також може стати підґрунтям підготовки законодавчих ініціатив Кабінету Міністрів України.

Планування законодавчої діяльності має стати постійною практикою в процесі організації роботи Парламенту. Запровадження даної інновації вимагатиме внесення відповідних змін до законодавства, зокрема до Закону України «Про Регламент Верховної Ради України». Підготовка Плану можлива на різні періоди роботи – на рік або на весь термін повноважень ВР. У документі мають визначатися: перелік конкретних законопроектів, послідовність і терміни їх розгляду; перелік законопроектів, які підлягають позачерговому розгляду; суб'єкти, відповідальні за підготовку законопроектів. План має розроблятися з урахуванням таких вищезгаданих програмних документів, як Коаліційна угода, затверджена Програма діяльності Уряду, Послання Президента тощо, а також на основі пропозицій суб'єктів законодавчої ініціативи. План законодавчої роботи може також виноситися на обговорення в експертному середовищі.

Планування законодавчої роботи дозволить більш ґрунтовно, із залученням фахівців, науковців, зацікавлених сторін готувати важливі законодавчі акти, що має підвищити як якість цих документів, так і якість законодавчої роботи Парламенту в цілому. Також це вирішує питання політичної відповідальності суб'єктів законодавчої ініціативи вразі невиконання ними покладеного на них затвердженням ВР України Планом обов'язку щодо підготування відповідних законодавчих ініціатив.

3. Забезпечення демократичних процедур створення та стабільного функціонування парламентської більшості.

Ст. 83 Конституції України визначає, що ВР України за результатами виборів і на основі узгодження політичних позицій формується коаліція депутатських фракцій, до складу якої входить більшість народних депутатів України від конституційного складу ВР України. Саме на коаліцію за Конституцією покладається обов'язок вносити пропозиції Президенту України щодо кандидатури Прем'єр-міністра України, а також щодо кандидатур складу Кабінету Міністрів України.

Засади формування, організації діяльності та припинення існування коаліції депутатських фракцій мають встановлюватися Конституцією

України та Регламентом Верховної Ради України (ст. 83). Проте в Регламенті ВР України таке об'єднання навіть не згадується.

Відсутність згадок про коаліцію в Регламенті спричинює те, що на відміну від попередньої редакції Закону 10.02.2010 р. невизначеними надалі є:

- порядок утворення коаліції (процедура укладання коаліційної угоди);
- можливості зміни у складі коаліції;
- процедура припинення діяльності коаліції тощо.

Відкритим є і питання індивідуального членства. Згідно з вимогами Конституції коаліція формується фракціями, індивідуальне членство, як і входження до неї депутатських груп, не згадується. Натомість Регламент ВР України прирівнює в правах депутатські групи до фракцій.

Усі ці неузгодженості мають бути вирішені у спосіб внесення змін до відповідного законодавства.

4. Проблема правового регулювання статусу парламентської опозиції.

Парламентською більшістю Верховної Ради VII скликання після скасування Конституційної реформи 2004 р. та повернення до Конституції 1996 р. було внесено зміни до Закону України «Про Регламент Верховної Ради України», якими парламентська опозиція була повністю позбавлена раніше гарантованих їй Регламентом прав. Проте для України принципово важливо нарешті змінити характер взаємовідносин між владою та опозицією. Крім того, відсутність законодавчих гарантій прав парламентської опозиції суперечить принципам європейської демократії.

При вирішенні питання цивілізованої взаємодії між владою та опозицією важливим є розуміння того, що логіка закріплення за парламентською опозицією певних парламентських посад полягає не в тім, щоб опозиція мала змогу управляти певними напрямками роботи Парламенту та впливати на роботу Уряду, а в наданні опозиції можливості отримувати інформацію про політику влади й таким чином здійснювати контроль в інтересах громадськості. Принциповим моментом при вирішенні питання правового унормування статусу парламентської опозиції є визначення суб'єкта опозиційної діяльності в Парламенті, що отримує відповідний статус та певні преференції. Не кожне депутатське об'єднання, яке не увійшло до складу парламентської більшості, є опозицією. Ознакою опозиційності є наявність у відповідної сили альтернативної програми розвитку країни. Також важливим чинником є чисельність об'єднання. Воно має бути найбільшим із заявлених опозиційних і може складатися як з фракцій, так і з депутатських груп та окремих членів.

Досвід унормування статусу парламентської опозиції в європейських країнах свідчить, що найчастіше законодавчо гарантуються такі її основні права:

- право на представництво в керівництві законодавчого органу;
- право на парламентське оприлюднення власної політичної позиції;
- право на інформацію про роботу Уряду.

Реалізовані ці преференції парламентської опозиції можуть бути таким чином:

1) щодо реалізації права парламентської опозиції на представництво найбільш доцільним є закріплення за парламентської опозицією посад голів тих комітетів, які надають їй можливість виконувати три основні функції: контролю за роботою Уряду, його критики та виступу з альтернативними пропозиціями. Це можуть бути: Комітет з питань бюджету, Комітет з питань боротьби з організованою злочинністю і корупцією, Комітет з питань прав людини, національних меншин і міжнаціональних відносин, Комітет з питань Регламенту, депутатської етики та організації роботи Верховної Ради України, Комітет з питань свободи слова та інформації. Крім того, представники опозиції мають отримати половину місць у цих комітетах. Традиція закріплення за опозицією посади одного із заступників Голови ВР України також має бути юридично визначена;

2) з метою гарантування права парламентської опозиції на оприлюднення та захист своєї позиції за нею може бути закріплене право на доповідь (співдоповідь) під час розгляду важливих питань, перелік яких має бути чітко визначений. Також опозиції доцільно надати можливість впливати на прийняття порядку денного засідань ВР. Наприклад, за нею може бути закріплений, як у Литовському Сеймі, певний день;

3) право на інформацію про роботу виконавчих органів влади реалізується переважно через наявні форми парламентського контролю (як, наприклад, депутатські запити). Вартою уваги також є практика присутності голови тінювого опозиційного уряду (в разі його формування) на засіданнях Уряду.

Конституційний процес. Майже вся попередня історія пропонованих і внесених змін до Конституції України є свідченням політичної боротьби, компромісів та домовленостей між основними політичними силами, які в той чи інший час перебували у владі. При цьому зміни до Основного Закону України стосувалися переважно розділів, що врегульовують питання організації державної влади та перерозподілу повноважень між Верховною Радою України, Президентом України та Кабінетом Міністрів України. Ініціатори конституційних змін вважали, що таке реформування поліпшить функціонування в Україні системи стримувань і противаг і позитивно вплине на створення ефективної системи державного управління.

На практиці як у президентсько-парламентській конституційній моделі організації державної влади (1996–2006 рр., 2010–2014 рр.), так і в парламентсько-президентській моделі (2006–2010 рр., 2014 р. – досьогодні) досить швидко після запровадження змін виявлялися недоліки, що спричиняли загострення політичних і компетенційних конфліктів у владному трикутнику. Водночас тенденцією попередніх років було збільшення кількості громадян, які брали участь у масових акціях протесту, що виникали як реакція на дії/рішення чи бездіяльність центральних і місцевих органів державної влади та їхніх посадових осіб (наприклад, «Податковий Майдан» 2010 р. – масові мітинги й протести проти ухваленого Верховною

Радою України Податкового кодексу); протести у Вradіївці 2013 р. – акції масової непокори в районному центрі Вradіївка Миколаївської області проти свавілля правоохоронних органів; «Євромайдан» 2013–2014 рр. – масові мітинги й протести проти рішення Кабінету Міністрів України про призупинення процесу підготування до підписання Угоди про асоціацію). Така тенденція була зумовлена насамперед двома причинами: 1) низькою легітимністю представницьких і сформованих ними органів державної влади; 2) неефективністю чинних конституційних і законодавчих механізмів впливу громадян на розроблення та прийняття державних рішень вищими органами влади, що призводило до ігнорування думки народу. І якщо в результаті Революції гідності першу причину у спосіб проведення дострокових президентських і парламентських виборів було усунуто, то друга досі єна порядку денному.

Наразі в Україні склалися досить сприятливі політичні умови для проведення широкомасштабної конституційної реформи:

- у переважній частині українського суспільства сформовано запит як на зміну моделі організації державної влади, так і на розширення механізмів впливу громадян на владу;
- у Верховній Раді України VIII скликання сформовано Коаліцію депутатських фракцій «Європейська Україна», до складу якої входить достатня для внесення змін до Конституції України кількість (понад 300 осіб) народних депутатів України;
- Президент України П. Порошенко в березні 2015 р. створив Конституційну Комісію, що має за мету узагальнення практики виконання норм чинної Конституції України й широкого громадського та професійного обговорення підготовки законопроектів щодо внесення змін до Основного Закону України.

Тому для забезпечення впливу громадян на владу необхідно зосередитися не тільки на розширенні наявних форм безпосередньої демократії в Україні, закріплених у Конституції та законах України, а й на запровадженні нових. При цьому, зважаючи на європейський вектор розвитку нашої держави, має бути врахований досвід країн-членів Європейського Союзу в цій сфері.

У частині країн-членів ЄС (Австрія, Греція, Данія, Естонія, Ірландія, Італія, Латвія, Литва, Люксембург, Німеччина, Польща, Португалія, Словенія, Угорщина, Франція) передбачено можливість *схвалення законів на загальнодержавних референдумах*. Водночас національне законодавство цих країн передбачає різних суб'єктів ініціювання таких референдумів: *за народною законодавчою ініціативою* (Італія, Латвія, Литва, Мальта, Польща, Словенія, Угорщина); *за ініціативою президента* (Франція); *парламенту* (Австрія, Литва, Люксембург), певної кількості членів парламенту (Греція, Данія), кількох названих суб'єктів (наприклад, Португалія, де президент приймає рішення про проведення референдуму на підставі пропозиції парламенту чи уряду). Разом з тим в окремих країнах народна законодав-

ча ініціатива поряд з іншими обмеженнями національного законодавства щодо референдумів також обмежується: правом парламенту вирішувати питання про доцільність проведення референдуму за народною ініціативою (Польща, Угорщина) чи правом парламенту ухвалити законопроект до винесення його на загальнодержавний референдум (Італія, Мальта).

Одним із порівняно нових механізмів колективного впливу громадян на процес прийняття рішень органами державної влади є електронні петиції. Цей механізм відсутній в Україні, але поширений у країнах-членах Європейського Союзу (Велика Британія, Латвія, Німеччина, Фінляндія, Швеція), Австралії, Сполучених Штатах Америки, Швейцарії. Оформлена відповідно до національного законодавства електронна петиція розміщується на сайті органу державної влади і за умови, що її зміст підтримає (де-факто відбувається голосування) певна кількість населення країни/регіону, підлягає обов'язковому розгляду. Обґрунтована відповідь на електронну петицію також оприлюднюється на сайті органу державної влади, що унеможливує ігнорування думки значної частини населення.

На конституційному рівні окремих європейських країн (Італія, Швейцарія, Латвія, Данія) також закріплено інститут народного вето як різновиду законодавчого референдуму («аброгативний референдум», «відхиляючий референдум»). Суть інституту народного вето полягає в тім, що громадяни на референдумі мають право відхиляти прийняті парламентом закони. Суб'єктами ініціювання народного вето можуть бути громадяни держави, народні обранці, органи державної влади чи місцевого самоврядування.

Отже, законодавство країн-членів ЄС містить різні механізми реалізації права народу впливати на рішення органів державної влади, в т. ч. у спосіб здійснення законодавчої ініціативи. Умовно їх можна згрупувати таким чином. В одних країнах допускається прийняття або скасування законів на референдумі за народною ініціативою, оформленою відповідно до вимог національного законодавства. В інших – народна законодавча ініціатива реалізується через представницький орган державної влади - парламент.

У нашій країні чинною Конституцією України право законодавчої ініціативи у Верховній Раді належить Президентові України, народним депутатам України, Кабінету Міністрів України. Водночас розділ III Основного Закону України передбачає право прийняття законів безпосередньо народом на всеукраїнському референдумі, хоча й не визначає порядок його реалізації.

Важливо підкреслити, що ухвалений з очевидними порушеннями парламентських процедур Закон України «Про всеукраїнський референдум» від 6 листопада 2012 р. № 5475-VI містить низку норм (пункти 1, 3 частини третьої статті 3, частини другої, третьої, четвертої статті 15, статті 16 та інші), які всупереч Основному Закону України встановлюють порядок прийняття на всеукраїнському референдумі нової Конституції України та законів України. Окремо зазначимо, що з прийняттям цього Закону втратив чинність Закон України «Про всеукраїнський та місцеві референдуми», який, зокрема, врегульовував питання проведення місце-

вих референдумів. Таким чином, вже понад два роки відсутні законодавчі механізми реалізації конституційного права громадян брати участь у місцевих референдумах.

Зважаючи на зазначене вище, під час подальшої роботи над удосконаленням і розширенням конституційних та законодавчих механізмів впливу громадян на органи державної влади доцільно *на першому етапі*:

- ініціювати розроблення та прийняти в найстисліші терміни нові редакції законів України «Про всеукраїнський референдум» та «Про місцевий референдум»;

- ухвалити Законопроект «Про внесення змін до Закону України «Про звернення громадян» щодо електронного звернення та електронної петиції» (від 03 березня 2015 р. № 2299), яким запровадити особливу форму електронного звернення до Президента України, Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України та органів місцевого самоврядування – електронну петицію.

На *другому етапі* в межах роботи Конституційної Комісії необхідно опрацювати питання, що потребують урегулювання безпосередньо в Основному Законі України. Це, зокрема, питання, що встановлюватимуть порядок прийняття (скасування) законів на всеукраїнському референдумі та внесення змін до таких законів Верховною Радою України. В оновленій Конституції слід передбачити, що закони, прийняті на всеукраїнському референдумі, можна буде змінювати за звичайною парламентською процедурою не раніше ніж через 5 років, або раніше двома третинами від конституційного складу Верховної Ради України наступного скликання за умови внесення до Парламенту відповідної народної законодавчої ініціативи.

Разом з тим видається доцільним в Основному Законі України передбачити право громадян на законодавчу ініціативу у Верховній Раді України. При цьому необхідно передбачити, що така законодавча ініціатива реалізується у спосіб внесення на вимогу не менше ніж ста тисяч виборців (співмірно з кількістю виборців, достатньою для обрання народного депутата України (суб'єкта законодавчої ініціативи) в одномандатному виборчому окрузі) постатейно розробленого законопроекту.

Крім того, варто розглянути можливість надання Президенту України права призначати всеукраїнський референдум щодо: а) прийняття законів – у разі відхилення Верховною Радою України законопроекту, внесеного Главою держави; б) скасування законів – у разі подолання Верховною Радою України вето Глави держави щодо відповідного закону.

Системна боротьба з корупцією. Тотальна корупція в Україні впродовж тривалого часу згубно впливала не лише на економіку (зниження податкових надходжень, збільшення вартості соціальних послуг, викривлення процесу розподілу ресурсів у приватному секторі), а й порушувала принципи формування та функціонування інститутів влади, руйнувала демократичні засади існування суспільства та функціонування держави;

підривала довіру громадян до влади, знижувала рівень її легітимності; завдавала шкоду суспільній моралі; порушувала принцип правового та неупередженого правосуддя. Крім того, корупційні схеми та практики, застосовувані під час реалізації функцій держави, були спроможні зводити нанівець будь-які політичні, економічні, правові реформи в країні, а також спричиняли відчуження України у світовому просторі.

Поширення в Україні корупційних практик у політичній, економічній, соціальній сферах свідчить про системність і функціональність корупції в усіх сферах державного та суспільного життя, а отже, про загрозу формування в Україні так званої «корупційної культури».

Протидія цьому деструктивному явищу стало національним завданням номер один. Криза довіри до влади та зумовлені нею події Майдану продемонстрували готовність громадян докладати реальні зусилля для боротьби з цією проблемою. Дедалі більше українців почали сприймати корупцію як руйнівне явище, збільшився громадський тиск на корупціонерів (за даними всесвітнього дослідження «Барометр Світової Корупції – 2013», протестувати проти корупції були готові 68 % українців⁴⁸). Зазначимо, що в 2014 р. для 46,8 % українських громадян головним очікуванням після перемоги Майдану залишалося зниження рівня корупції⁴⁹.

Більшість українців розуміють важливість системної боротьби з корупцією. Остання входить до переліку п'яти найголовніших проблем, які, на думку громадян України, потребують першочергового вирішення: нормалізація ситуації на Донбасі, досягнення миру (79 %), поліпшення матеріального становища людей – зростання зарплат, пенсій (48 %), забезпечення економічного зростання (43 %), боротьба з корупцією (34 %), зміцнення гривні, боротьба з інфляцією, зупинення зростання цін (30 %)⁵⁰.

Зміна влади за результатами президентських і парламентських виборів 2014 р. посилила сподівання багатьох як в Україні, так і поза її межами на те, що у сфері боротьби з корупцією відбудуться фундаментальні зміни. Саме ці сподівання стали головним каталізатором появи низки ініціатив органів державної влади та громадських організацій у сфері протидії корупції. Рішучість у боротьбі з цим явищем підкреслили Глава держави, Парламент і Уряд, які чітко виділили боротьбу з корупцією одним з основних пріоритетів у своїх програмних документах. Оновлення влади та антикорупційна реформа передбачені в Коаліційній угоді як націлені на досягнення виконання Угоди про асоціацію. Понад те, необхідність подолання корупційних практик у функціонуванні державного механізму, підвищення позицій України в міжнародних рейтингах визначені поміж

⁴⁸ *Кожен* третій українець готовий вийти на вулицю проти корупції – дані дослідження GlobalCorruptionBarometer [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ti-ukraine.org/news/2815.html>

⁴⁹ *Замість* зниження корупційного пресу, третина українців спостерігає його зростання [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://dt.ua/POLITICS/zamist-znizhennya-korupciynogo-presu-tretina-ukrayinciv-sposterigaye-yogo-zrostannya-160272_.html

⁵⁰ *Результати* соціологічного дослідження «Громадська думка: підсумки 2014 року», проведеного 19-24 грудня 2014 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.razumkov.org.ua/ukr/news.php?news_id=573

першочергових завдань у Стратегії сталого розвитку «Україна – 2020»⁵¹. Нова антикорупційна політика визначена Програмою діяльності Уряду однією з основних цілей діяльності Кабінету Міністрів України. Її складниками мають стати боротьба з корупцією та очищення влади, нова правоохоронна політика та нова система правосуддя⁵².

Прийняття низки антикорупційних законів у 2014 р. започаткувало в Україні найбільш масштабну антикорупційну реформу. Ця реформа є системною, оскільки передбачає формування та моніторинг реалізації державної антикорупційної політики, формування повноцінного загальнодержавного механізму запобігання корупції (створення спеціалізованого правоохоронного антикорупційного органу – Національного антикорупційного бюро України; запровадження переліку антикорупційних обмежень для осіб, які обіймають посади на державній службі чи службі в органах місцевого самоврядування, створення чітких правил поведінки посадовців з метою досягнення постійної відповідності їх дій публічному інтересу та очікуванням суспільства), а також виявлення та переслідування осіб, які вчинили найбільш небезпечні корупційні злочини (широкий спектр норм щодо відповідальності за порушення антикорупційних обмежень для чиновників). Нове антикорупційне законодавство чітко визначає пріоритети антикорупційної політики, в ньому враховано рекомендації авторитетних міжнародних організацій, сформований успішний формат партнерства влади і громадянського суспільства (закони були розроблені Міністерством юстиції спільно з експертами громадської ініціативи «Реанімаційний пакет реформ»).

Попри значні зусилля Президента, Парламенту та Кабінету Міністрів щодо запровадження комплексних змін у антикорупційну законодавчу базу, цей успіх досі є обмеженим. Суспільне ставлення до ефективності державної політики боротьби з корупцією не змінилося: наприкінці грудня 2014 р. майже 80 % громадян були впевнені, що рівень корупції в країні після Майдану не змінився зовсім або навіть збільшився: 47,3 % українців вважали, що рівень корупції зберігся, 31,8 % – що підвищився, і тільки 5 % відчули зниження корупційного пресу⁵³. А згідно з опитуванням Міжнародної фундації виборчих систем (IFES), проведеним у квітні 2014 р., 21 % українців значною мірою погодилися, що корупція стала неминучим складником їхнього життя, в той час як 35 % громадян погодилися з цим деякою мірою⁵⁴.

⁵¹ *Про Стратегію* сталого розвитку «Україна – 2020»: указ Президента України від 12.01.2015 р. № 5/2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/5/2015>

⁵² *Програма* діяльності Кабінету Міністрів України: постанова Верховної Ради України від 11.12.2014 р. № 26-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/26-viii>

⁵³ *Майже* кожен третій українець вважає, що кращий спосіб боротьби з корупцією – це розстріл [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.unian.ua/society/1026956-mayje-kojen-tretiy-ukrajinetz-vvaje-scho-kraschiy-sposib-borotbi-z-koruptionsiyu-tse-rozstril.html>

⁵⁴ *Громадська думка* в Україні 2014 р. Результати опитування IFES в Україні. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ifes.org/sitecore/shell/Controls/Rich%20Text%20Editor/-/media/CF2B9B24EF7642EFB23679CD65110277.pdf>

Низька оцінка населенням ефективності антикорупційних дій органів державної влади зумовлена зволіканням з розслідуванням резонансних корупційних злочинів представників попереднього режиму; новими корупційними правопорушеннями, зафіксованими громадськими активістами та ЗМІ протягом 2014 р. (присутність у інформаційному просторі публічних звинувачень на адресу високопосадовців щодо їх причетності до корупційних правопорушень, наявності активів, які не відповідають їхнім доходам); неефективною діяльністю правоохоронних і судових органів щодо притягнення до відповідальності за корупційні злочини; повільними темпами формування антикорупційних органів (Національної ради з питань антикорупційної політики, Національного агентства з питань запобігання корупції, Національного антикорупційного бюро).

Крім того, Україна не в повному обсязі виконала міжнародні зобов'язання щодо боротьби з корупцією, що випливають з Конвенції ООН проти корупції, Конвенції Ради Європи про кримінальну відповідальність за корупцію, рекомендації ЄС, Ради Європи, Групи держав проти корупції (ГРЕКО), Стамбульського плану дій Організації економічного співробітництва і розвитку.

У березні 2013 р. ГРЕКО зазначила, що з 25 рекомендацій, наданих Україні в 2007 р., лише 8 було впроваджено задовільно, решту – лише частково⁵⁵.

У звіті Антикорупційної мережі Східної Європи та Центральної Азії ОЕСР про Україну (жовтень 2014 р.) зауважено, що у впровадженні 20 з 25 рекомендацій щодо поліпшення антикорупційної політики країни відбувся прогрес. Передусім це пов'язано з активізацією діяльності органів влади, що стосувалася формулювання та впровадження політики викорінення корупції (прийняття пакету антикорупційних законів). Поряд з тим ОЕСР зазначила відсутність прогресу у виконанні рекомендацій щодо: проведення регулярних опитувань стосовно стану корупції (як на національному, так і на секторальному рівні) із акцентом на довіру громадян та сприйняття корупції; прийняття Адміністративно-процесуального кодексу; вжиття подальших дій для забезпечення прозорості та відкритості державної влади; визначення зовнішнього та внутрішнього аудиту державного фінансування; запровадження реформи фінансування політичних партій та забезпечення комплексної реформи судової системи⁵⁶.

Усе зазначене зумовлює критичне ставлення міжнародної спільноти до України як до корумпованої держави з нестабільними державними інститутами. Про це свідчать рейтинги авторитетних міжнародних організацій: Україна стабільно посідає низькі місця в рейтингах щодо сприйняття корупції, економічних свобод, умов ведення бізнесу.

⁵⁵ *Third Addendum to the Compliance Report on Ukraine. Joint First and Second Evaluation Round / GRECO* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/greco/evaluations/round2/GrecoRC1&2\(2009\)1_ThirdAdd_Ukraine_EN.pdf](http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/greco/evaluations/round2/GrecoRC1&2(2009)1_ThirdAdd_Ukraine_EN.pdf)

⁵⁶ *Istanbul anti-corruption action plan. Third round of monitoring :Ukraine. Progressupdates* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.oecd.org/corruption/acn/Ukraine-Progress-Update-8-10-October-2014-ENG.pdf>

Оприлюднені *Transparency International* результати Індексу сприйняття корупції 2014 засвідчили, що **Україна** через рік після подій Майдану **залишається серед тотально корумпованих держав світу** (посідаючи 142 місце з 175 досліджуваних держав) – вона піднялася лише на одну позицію у рейтингу⁵⁷, так і не подолавши межу «корупційної ганьби»⁵⁸.

За даними щорічного порівняльного дослідження стану справ у посткомуністичних країнах Європи та Азії «Нації у Транзиті» від *Freedom House*, у 2014 р. погіршився рейтинг України щодо рівня корупції, який становить 6,25 бала з 7 можливих (де «1» – найкращий показник, «7» – найгірший)⁵⁹. Високий рівень корупції та недостатній рівень незалежності судів значним чином вплинули і на оцінку рівня демократії *Freedom House*⁶⁰. Україна у 2014-2015 рр. оцінена як «частково вільна» країна (за обома рейтингами – політичні права та громадянські свободи – Україна отримала 3 бали⁶¹, а позитивні зрушення, «пов'язані з відстороненням від влади корумпованого президента Віктора Януковича, нівельовані російською анексією Криму та збройним протистоянням урядових сил і підтримуваних Росією сепаратистів на сході країни»⁶²).

Приблизно такі самі місця наша держава посідає і в низці інших рейтингів. За підсумками 2014 р. за Індексом економічної свободи Україна посіла 155 позицію поміж 178 країн, демонструючи найліпші результати за показниками торгівлі, монетарної політики та податкової політики та найгірші – у інвестиційній свободі, захисті права власності та рівні корупції⁶³. За Індексом сприятливості ведення бізнесу від Світового банку Україна посіла у 2014 р. 112 місце з 189 країн-учасниць дослідження⁶⁴. Такі незадовільні показники, на думку експертів *Transparency International Ukraine*, зумовлені повільними темпами руйнування корупційних схем, «адже, незважаючи на «зміну фасаду», Україна продовжує тупцювати на місці»⁶⁵.

Аналіз сучасного стану корупції в Україні дає підстави для виокремлення окремих характерних рис процесу боротьби з цим явищем, що досі є актуальними:

⁵⁷ Україна отримала лише один додатковий бал (26 балів зі 100) порівняно з 2013 р.; На сьогодні вже прийнято та затверджено Президентом України Стратегію судової реформи, яка стосується реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015-2020 роки.

⁵⁸ *Corruption Perceptions Index 2014: Results* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.transparency.org/cpi2014/results#myAnchor2>

⁵⁹ *Nations in Transit 2014 – Ukraine / FreedomHouse* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.refworld.org/docid/539ea59a3.html>

⁶⁰ Ця американська неурядова організація ще у 2010 р. вилучила Україну зі списку «вільних» країн і перевела до списку «частково вільних».

⁶¹ Кожній країні і території присвоюється два цифрові рейтинги: від 1 до 7 балів за політичні права і громадянські свободи, де 1 бал отримують найбільш вільні країни, а 7 – найменше вільні.

⁶² *Freedom in the World 2015* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.freedomhouse.org/sites/default/files/01152015_FIW_2015_final.pdf

⁶³ *2015 Index of Economic Freedom. Ukraine* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.heritage.org/index/country/ukraine>

⁶⁴ *Легкість* ведення бізнесу в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://russian.doingbusiness.org/data/exploreconomies/ukraine/>

⁶⁵ *І через рік* після Майдану Україна лишається найкорумпованішою країною Європи [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ti-ukraine.org/news/oficial/5053.html>

1) необґрунтоване з точки зору протидії корупції реформування основних державних інститутів (адміністративних процедур, податкової системи, регуляторної політики, соціального забезпечення тощо);

2) набуття корупцією системного характеру внаслідок ураження життєво важливих суспільних інститутів і перетворення на функціонально важливий спосіб їх існування;

3) недостатня ефективність політичних ініціатив у сфері боротьби з корупцією;

4) неможливість подолання на сучасному етапі стереотипів терпимого ставлення до корупції, поєднання в масовій свідомості визнання суспільної шкоди корупції і готовності обирати корупційні способи розв'язання проблем, що обмежує здатність громадян брати активну участь в антикорупційних заходах;

5) ураження корупцією органів державної влади, органів місцевого самоврядування;

6) недостатня ефективність інститутів громадянського суспільства. Засоби масової інформації, залежні від власників та органів державної влади, здебільшого уникають об'єктивного висвітлення цих проблем. Неурядові організації переважно ослаблені, залежні від осіб, які надають їм фінансову підтримку.

Як і раніше, основними причинами корупції в Україні є:

- надмірне розшарування суспільства;
- низька ефективність заходів, що вживаються правоохоронними органами, прокуратурою та судами, щодо притягнення винних у вчиненні корупційних правопорушень до відповідальності;
- невідповідність рівня оплати праці осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, обсягу їх повноважень;
- наявність у органів державної влади та осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, широкого спектра дискреційних повноважень;
- існування законодавчих актів широкого спектра дії і можливість їх неоднозначного трактування;
- часта зміна чиновницького апарату, насамперед його керівного складу;
- несприятливий режим підприємницької діяльності та можливість отримання економічних пільг певними категоріями підприємців;
- можливість зволікання у прийнятті рішень;
- правовий нігілізм;
- неефективна система контролю.
- недостатня регламентованість адміністративних процедур, їх відсутність або нечіткість;
- недостатній рівень запровадження електронного урядування;
- терпимість і відсутність критичного ставлення суспільства до виявів корупції, сприйняття населенням корупції як одного із засобів досягнення бажаного результату.

Існуючий в Україні високий рівень корупції, незмінно одні з гірших позицій України в міжнародних рейтингах і критичні оцінки суспільством

реформ у сфері протидії корупції свідчать, що антикорупційна політика в Україні є недостатньо ефективною та потребує подальшого реформування. Основними завданнями в контексті здійснення реальних антикорупційних змін мають стати такі.

1. Належне впровадження нового антикорупційного законодавства та забезпечення виконання рекомендацій європейських інституцій щодо його удосконалення (врегулювання процедури притягнення до відповідальності за корупційні правопорушення осіб, що мають імунітети (недоторканність); забезпечення прозорості фінансування політичних партій та виборчих кампаній; чітке розмежування адміністративної та кримінальної відповідальності за корупційні правопорушення тощо).

2. Забезпечення належного функціонування інститутів антикорупційної інфраструктури (реальна політична незалежність, фінансове та якісне кадрове забезпечення новостворених антикорупційних органів).

3. Розроблення на основі прийнятої Антикорупційної стратегії України деталізованого Плану (Програми) дій Уряду у сфері протидії корупції із залученням до його (її) підготовки та виконання представників громадськості. Забезпечення належного фінансування передбачених ним (нею) заходів із встановленням конкретних термінів їх виконання.

4. Надання громадським організаціям можливості брати активну участь у реалізації та моніторингу антикорупційних програм.

5. Проведення регулярних опитувань стосовно стану корупції (як на національному, так і на секторальному рівні) з акцентом на довіру громадян до публічних інститутів та сприйняття корупції.

6. Забезпечення вільного доступу до даних державних реєстрів (передусім реєстру нерухомості та земельного кадастру, Єдиного державного реєстру осіб, притягнених до відповідальності за корупційні діяння).

7. Проведення регулярних перевірок публічних службовців на добросовісність (передусім через зіставлення їх стилю життя із задекларованими майном і статками).

8. Забезпечення прозорості розслідування і судового розгляду резонансних корупційних справ.

9. Проведення роз'яснювальної роботи серед населення, поширення знань щодо корупційних правопорушень з метою формування нетерпимого ставлення до корупції та підвищення рівня співробітництва влади та громадян у протидії корупції.

2.1.2. Зміцнення спроможності держави

Судова реформа. Революція гідності визначила вектор подальшого розвитку України на засадах верховенства права, становлення її як демократичної та прогресивної європейської держави. Утвердження справедливого правосуддя є необхідною умовою захисту прав і свобод людини та громадянина, створення сприятливого інвестиційного клімату й переду-

мов для розвитку бізнесу, наближення України до європейської спільноти загалом.

Варто зазначити, що пріоритетність проведення судової реформи, окресленої в Стратегії сталого розвитку «Україна – 2020»⁶⁶, Угоді про Коаліцію депутатських фракцій «Європейська Україна» у Верховній Раді України восьмого скликання⁶⁷ та Програмі діяльності Кабінету Міністрів України⁶⁸, продемонструвало зобов'язання й політичну волю керівництва Української держави стосовно створення ефективної системи правосуддя, що забезпечуватиме право на неупереджений суд і відповідатиме європейській системі цінностей захисту прав людини. Крім того, ініційована владою судова реформа відповідає очікуванням українського суспільства. Так, за результатами соціологічного опитування, проведеного Фондом «Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва» спільно із соціологічною службою Центру Разумкова, абсолютна більшість українських громадян (близько 80 %) підтримують необхідність проведення судової реформи в Україні, з них 45,7 % вважають, що судова реформа є однією із пріоритетних і має проводитися невідкладно⁶⁹.

Останнім часом було вжито низку заходів щодо утвердження справедливого й неупередженого суду в Україні.

16 жовтня 2014 р. Президент України Петро Порошенко підписав Указ № 812/2014⁷⁰ про створення Ради з питань судової реформи як консультативно-дорадчого органу при Президентові України, основним завданням якого є напрацювання узгоджених пропозицій щодо розроблення та реалізації в Україні стратегії реформування системи правосуддя. 18 листопада 2014 р. було утверджено за основу проект Стратегії реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів, у якому пріоритетними визначено такі напрями реформ, як судоустрій і статус суддів, процесуальне законодавство, виконавча служба та виконавче провадження, адвокатура, прокуратура й безоплатна правова допомога⁷¹.

Відповідно до Стратегії сталого розвитку «Україна – 2020», схваленої Указом Президента від 12 січня 2015 р. № 5/2015, **першим етапом судової реформи має бути невідкладне оновлення законодавства, спрямоване**

⁶⁶ Про Стратегію сталого розвитку «Україна – 2020»: указ Президента України від 12.01.2015 р. № 5/2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/5/2015>

⁶⁷ Угода про Коаліцію депутатських фракцій «Європейська Україна» у Верховній Раді України восьмого скликання [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/n0001001-15/paran2#n2>

⁶⁸ Про Програму діяльності Кабінету Міністрів України: постанова Верховної Ради України від 11.12.2014 р. № 26-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/26-viii>

⁶⁹ Судова реформа: опитування громадської думки, суддів, експертів / Фонд «Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dif.org.ua/ua/polls/2015a/mcvlsdmvpwdlpgvbk.htm>

⁷⁰ Про Раду з питань судової реформи: указ Президента України від 16 жовтня 2014 р. №812/2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/documents/18258.html>

⁷¹ Статус по судовій реформі: мат. засідання Національної ради реформ, 24 грудня 2014 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reforms.in.ua/index.php?pageid=zasidannia-nazionalnoi-rady-1>

на відновлення довіри до судової влади в Україні⁷². Так, відповідно до соціологічного опитування, судам довіряють лише 9,4 % українців (19 % – у 2013 р.), недовіру ж висловлюють 80,6 % громадян (71,3 % – у 2013 р.). Найголовнішим чинником, що впливає на рівень довіри до судів є поширеність корупції поміж суддів (74,0 %) ⁷³. У межах зазначеного етапу проведення судової реформи 12 лютого 2015 р. Верховна Рада України прийняла Закон України «Про забезпечення права на справедливий суд»⁷⁴, який створює підґрунтя для підвищення дієвості судової системи та якості правосуддя, вдосконаливши процедури добору, призначення, просування по службі, переведення суддів та їх оцінювання, а також розширивши перелік дисциплінарних стягнень і визначивши порядок здійснення дисциплінарного провадження щодо суддів, забезпечивши гласність і відкритість судового процесу тощо.

Крім заходів, спрямованих на системне реформування правосуддя, було також запроваджено спеціальні процедури очищення судової влади (*люстрація суддів*). Вжиття люстраційних заходів щодо суддівського корпусу знаходить підтримку серед українського суспільства: близько 40,2 % українців підтримують ідею звільнення суддів після проведення відповідних розслідувань, ще 19,3 % громадян підтримують пропозицію звільнення всього суддівського корпусу⁷⁵.

Необхідно зазначити, що прийняті 2014 р. закони України «Про відновлення довіри до судової влади в Україні» та «Про очищення влади» не лише породили колізію в здійсненні процедури люстрації суддів, а й певною мірою суперечать положенням Конституції України та європейським стандартам. Проте *за сучасних умов люстрація суддів є виправданим механізмом оновлення судової гілки влади, хоча й потребує суттєвого вдосконалення*. Крім того, варто зауважити, що Законом України «Про забезпечення права на справедливий суд» передбачено механізм очищення суддівського корпусу від корумпованих, недоброчесних і непрофесійних суддів у спосіб запровадження процедури оцінювання суддів, і не лише їх професійного рівня, а й їх відповідності етичним та антикорупційним критеріям.

З метою створення дієвого механізму судового захисту прав і свобод людини та громадянина на засадах верховенства права необхідно вжити таких заходів:

⁷² *Про Стратегію* сталого розвитку «Україна – 2020»: указ Президента України від 12.01.2015 р. № 5/2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/5/2015>

⁷³ *Судова реформа*: опитування громадської думки, суддів, експертів / Фонд «Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dif.org.ua/ua/polls/2015a/mcvlsdmvwpdlpgvbk.htm>

⁷⁴ *Про забезпечення права на справедливий суд*: закон України від 12.02.2015 р. № 192-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/T150192.html

⁷⁵ *Судова реформа*: опитування громадської думки, суддів, експертів / Фонд «Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dif.org.ua/ua/polls/2015a/mcvlsdmvwpdlpgvbk.htm>

- *завершити перший етап судової реформи.* Ухвалити проекти законів щодо внесення змін до процесуального законодавства, вдосконалити законодавство про адвокатуру і прокуратуру, безоплатну правову допомогу, реформувати виконавчу службу та виконавче провадження⁷⁶.

Удосконалення законодавства у сфері судового процесу має здійснюватися в напрямі створення ефективних механізмів забезпечення реалізації принципів змагальності, рівності, гласності й відкритості судочинства. Зміни до законодавства про адвокатуру мають передбачати реальні гарантії адвокатської діяльності й захисту прав адвокатів, удосконалення інституту адвокатського самоврядування, запровадження виняткового права представництва адвокатів у судовому процесі, запровадження системи безоплатної правової допомоги, підвищення авторитету адвокатури загалом. Реформування виконавчого провадження має передбачати запровадження інституту приватних виконавців.

Крім того, варто підкреслити необхідність **реалізації положень коаліційної угоди щодо проведення судової реформи**, зокрема запровадження сучасних інформаційних технологій у діяльність суду й удосконалення системи автоматизованого розподілу справ, запровадження ефективних правових механізмів дотримання строків розгляду справ у судах, забезпечення виконання положень закону щодо запровадження суду присяжних у кримінальних справах, встановлення механізму перегляду вироків у кримінальних справах, запровадження максимальної уніфікації процесуальних норм різних видів судочинства, забезпечення ефективного судового контролю за виконанням судових рішень, посилення відповідальності за невиконання судових рішень, запровадження додаткових стимулів для добровільного виконання судових рішень, посилення гарантій професійної діяльності адвокатів, забезпечення рівних прав прокурорів та адвокатів у судовому процесі, забезпечення практичної реалізації норм нового Закону України «Про прокуратуру» тощо⁷⁷;

- *підготувати і внести зміни до Конституції України щодо правосуддя.* Відповідно до Стратегії сталого розвитку «Україна – 2020» **другий етап проведення судової реформи має передбачати прийняття нової Конституції України та, на основі відповідних конституційних змін, нових законів стосовно судоустрою й судочинства, інших суміжних правових інститутів.**

Варто зазначити, що з метою напрацювання узгоджених пропозицій стосовно змін до Конституції України 03 березня 2015 р. Президент України створив Конституційну Комісію⁷⁸, важливим напрямом роботи якої має бути підготовка ініціатив щодо реформування судової системи, поси-

⁷⁶ *Статус* по судовій реформі : мат. засідання Національної ради реформ, 24 грудня 2014 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://reforms.in.ua/index.php?pageid=zasidannia-nazionalnoi-rady-1>

⁷⁷ *Угода* про Коаліцію депутатських фракцій «Європейська Україна» у Верховній Раді України восьмого скликання [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/n0001001-15/paran2#n2>

⁷⁸ *Про Конституційну Комісію* : указ Президента України від 03.03.2015 р. № 119/2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.president.gov.ua/documents/19018.html>

лення незалежності судової гілки влади. Внесені зміни до Основного Закону України мають стосуватися вдосконалення структури судової системи, обмеження недоторканості суддів лише функціональним імунітетом, підвищення кваліфікаційних вимог до суддів тощо.

Необхідно зауважити, що Президентом України було внесено Проект закону України «Про внесення змін до Конституції України (щодо недоторканності народних депутатів України та суддів)», яким, зокрема, передбачається обмеження суддівського імунітету до функціонального, а також передача повноважень щодо позбавлення імунітету судді від Верховної Ради України до Вищої ради юстиції.

Удосконалення конституційних засад судоустрою, статусу суддів і здійснення судочинства має здійснюватися у спосіб створення дієвого інституційного підґрунтя для формування неупередженого й високопрофесійного суддівського корпусу, забезпечення гарантій його незалежності під час здійснення правосуддя, а також встановлення ефективного контролю за його функціонуванням. Так, необхідно створити єдиний незалежний орган судової влади, відповідальний за добір і призначення кандидатів на посаду професійного судді, просування суддів по службі, їх переведення та звільнення з посад, здійснення дисциплінарного провадження стосовно суддів, надання згоди на затримання чи арешт судді, тимчасове відсторонення від роботи судді, забезпечення організації та функціонування системи судів. У цьому аспекті доцільно передати повноваження Вищої кваліфікаційної комісії суддів України до сфери відання Вищої ради юстиції, перейменувавши останню на Вищу судову раду України;

- *уніфікувати й удосконалити процедуру люстрації суддів.* Варто зазначити, що в Україні чинні одночасно два закони, що визначають механізми перевірки суддів. Так, 08 квітня 2014 р. було прийнято Закон України «Про відновлення довіри до судової влади в Україні», що передбачає проведення перевірки суддів спеціально створеною комісією – Тимчасовою спеціальною комісією з перевірки суддів судів загальної юрисдикції. Крім того, 16 вересня 2014 р. Верховна Рада прийняла Закон України «Про очищення влади», відповідно до якого уповноваженим органом за забезпечення проведення перевірки суддів є Міністерство юстиції України, а організація проведення перевірки професійних суддів покладається на голову суду, в якому працює суддя. Саме тому необхідно уніфікувати процедуру перевірки професійних суддів у спосіб урегулювання цього питання на рівні лише одного закону⁷⁹, а також привести процедуру люстрації у відповідність до конституційних положень.

- *удосконалити механізм залучення громадян до здійснення правосуддя.* Варто підкреслити, що Конституція України передбачає безпо-

⁷⁹ Проміжний висновок № 788/2014 щодо Закону «Про очищення влади» (Закон «Про люстрацію» в Україні) / Європейська Комісія за демократію через право (Венеціанська комісія) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/1_doc2.nsf/link1/MU14190.html

середню участь українських громадян у здійсненні правосуддя через народних засідателів і присяжних. У контексті необхідності розвитку конституційних форм безпосереднього народовладдя у сфері правосуддя доцільно поетапно запроваджувати суд присяжних не лише в кримінальному, а й у цивільному судочинстві. Важливим є також напрям розвитку досудових і позасудових форм вирішення спорів, зокрема запровадження та вдосконалення інститутів мирових суддів, третейських суддів, медіаторів.

Децентралізація влади. Децентралізація влади є однією з головних суспільних реформ з погляду не лише поліпшення державного управління, а й реформування всієї системи суспільних відносин. Було б спрощенням розглядати децентралізацію влади лише як механічний перерозподіл повноважень між різними органами влади. Стратегічним завданням цієї реформи є, зокрема, зміна філософії влади в Україні – утвердження принципу «держава для громадянина»: забезпечення реального впливу громадян на прийняття політико-управлінських рішень, посилення підзвітності влади громадянам, поліпшення сервісного складника в діяльності органів державної влади й місцевого самоврядування.

Однією з основних проблем чинної системи організації влади в Україні є її централізований характер, спрямованість на концентрацію більшості управлінських повноважень на рівні центральних органів державної влади та їх територіальних підрозділів. Так, районні та обласні ради позбавлені права утворювати виконавчі органи, що не дозволяє їм самостійно реалізовувати надані законом повноваження.

Високий конфліктний потенціал має чинна вертикальна система стримувань і противаг. Місцеві державні адміністрації фактично виконують роль і органів державної виконавчої влади, і виконавчих органів місцевого самоврядування (через делегування їм окремих повноважень районних та обласних рад). Право районних та обласних рад висловлювати недовіру керівникам відповідних місцевих державних адміністрацій передбачене законодавством як засіб політичної відповідальності органів виконавчої влади перед представницькими органами. З одного боку, через зазначену систему органи виконавчої влади втручаються в здійснення місцевого самоврядування, зокрема в планування розвитку та бюджетний процес. З іншого боку, в разі виникнення стану вертикальної коабітації (коли більшість депутатського корпусу ради належить до опозиційних партій) цей механізм може бути використаний для блокування реалізації державної політики на місцях.

У результаті децентралізації мають бути створені органи місцевого самоврядування нової якості, які сприйматимуться не як сукупність клерків з управління комунальним господарством, а як повноцінні політичні органи, що відповідають за вирішення більшості питань суспільного життя на місцевому рівні, у т.ч. тих, які традиційно вважалися прерогативою центральної влади (наприклад, здійснення правоохоронної діяльності або захисту від надзвичайних ситуацій).

Завдяки децентралізації має бути створено систему органів влади, побудовану відповідно до принципу субсидіарності, згідно з яким державно-управлінські рішення ухвалюються на найближчому до громадян рівні, забезпеченому належними ресурсами для виконання цих рішень. Крім того, максимально можливий обсяг владних повноважень має бути зосереджено саме на базовому рівні адміністративно-територіального устрою країни, а органи влади вищих рівнів адміністративно-територіального устрою повинні мати лише ті повноваження, які їм передадуть територіальні громади для реалізації їхніх спільних інтересів.

Створення дієспроможної системи органів місцевого самоврядування важливе і з погляду зміцнення вітчизняної демократії у спосіб розширення політичної участі, активізації громадської ініціативи, залучення громадян до розроблення та ухвалення управлінських рішень на місцевому рівні як чинник розвитку прямого народовладдя.

Надання територіальним громадам більших можливостей для вирішення питань місцевого значення сприятиме й соціально-економічному розвитку територій завдяки підвищенню якості управління й ефективності використання ресурсів.

За останнє півріччя було істотно доповнено законодавчу базу децентралізації: ухвалено закони «Про добровільне об'єднання територіальних громад», «Про засади державної регіональної політики», «Про внесення змін до Бюджетного кодексу України щодо реформи міжбюджетних відносин», «Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законів України (щодо податкової реформи)». До того ж низку законів уже застосовано на практиці: місцеві бюджети 2015 р. було сформовано з урахуванням зазначених змін, якими на місцевий рівень передано кілька нових податків і трансфертів, що розширило можливості місцевої влади з підвищення ефективності адміністрування та використання отриманих податків.

Утім головним завданням нормативного забезпечення децентралізації є внесення змін до Конституції України: визначення нової системи територіальної організації влади з урахуванням майбутнього скасування інституту місцевих державних адміністрацій; спрощення системи адміністративно-територіального устрою України – приведення до трирівневої структури (регіони, райони, громади); визначення базових принципів, ресурсної бази й первинного суб'єкта місцевого самоврядування.

Умовою успішності децентралізації влади, посилення органів місцевого самоврядування базового рівня є формування спроможних територіальних громад, які матимуть необхідні матеріальні й організаційні ресурси для здійснення місцевого управління. Це неможливо без попереднього **розв'язання проблеми дрібних територіальних громад**. За підрахунками фахівців Національного інституту стратегічних досліджень, в Україні нараховується понад 12 тис. суб'єктів місцевого самоврядування базового рівня (сільських, селищних і міських рад), з яких 10,3 тис. – сільські ради.

Населення 92 % сільських рад при цьому становить менше ніж 3 тис. ос., а населення 11 % – узагалі менше ніж 500 ос.⁸⁰. Кількість населення понад 3 тис. сільських населених пунктів становить менше 50 ос.⁸¹. Дохідні частини місцевих бюджетів дрібних територіальних громад майже в усіх випадках на понад половину формуються за рахунок дотацій. Також актуальною проблемою для них є брак фахівців, спроможних ефективно реалізовувати повноваження, надані територіальним громадам.

Значним кроком до розв'язання зазначеної проблеми стало ухвалення Верховною Радою України 5 лютого 2015 р. Закону України «Про добровільне об'єднання територіальних громад», який встановлює право територіальних громад на об'єднання, загальний спосіб здійснення такої дії та основні засоби державного стимулювання об'єднавчих процесів. Постановою Кабінету Міністрів України № 214 від 8 квітня 2015 р. затверджено Методику формування спроможних територіальних громад. Сформовано перспективні плани об'єднання, визначено орієнтовні строки.

Подальшого нормативного розроблення потребують питання добровільного об'єднання територіальних громад. Необхідно законодавчо визначити основні механізми та процедури проведення місцевого референдуму, у тому числі щодо підтримки об'єднання територіальних громад, затверджено методику формування спроможних громад, сформовано перспективні плани об'єднання, визначено орієнтовні строки. Важливим складником цього процесу є забезпечення належних фінансових стимулів добровільного об'єднання територіальних громад (відповідні кошти має бути передбачено вже в бюджеті на наступний рік).

Урегулювання потребує й кадровий аспект процесу об'єднання громад: необхідно розробити процедури переведення посадових осіб місцевого самоврядування з наявних до нових органів місцевого самоврядування об'єднаних громад, максимально зберігаючи кваліфіковані кадри. З огляду на розширення повноважень і сфер відповідальності місцевого самоврядування, потребує вирішення й питання вдосконалення системи підготовки кадрів для нових органів місцевого самоврядування, запровадження відповідних загальнодержавних навчальних програм. Бажано запровадити посади сільських старост для тих територіальних громад, які втрачатимуть свій статус у зв'язку із виходженням до складу об'єднаних територіальних громад.

Водночас члени об'єднаної громади матимуть змогу вирішувати і питання життєдіяльності й розвитку окремих населених пунктів у складі об'єднаної громади через обраних старост та органи самоорганізації населення. Відповідно, ще одним завданням нормотворчої роботи із забезпечення добровільного об'єднання територіальних громад є визначення порядку отримання органами самоорганізації населення повноважень місцевих рад і коштів для їх здійснення.

⁸⁰ *Передумови та практики реалізації реформ на регіональному і місцевому рівнях: аналіт. доп.*; за ред. С. О. Білої. – К.: НІСД, 2014. – С. 11.

⁸¹ *Шевченко О. В.* Економічне підґрунтя удосконалення адміністративно-територіального устрою України / *О. В. Шевченко, І. В. Валюшко // Стратегічні пріоритети.* – 2012. – № 2. – С. 106.

Важливим чинником посилення ресурсного забезпечення територіальних громад має стати запровадження повсюдності місцевого самоврядування, надання громадам права розпоряджатися землями, що знаходяться поза межами населених пунктів (нині місцеве самоврядування має по суті «клаптиковий» характер, обмежуючись межами населених пунктів).

Процес об'єднання громад має бути доповнений розробленими державними стандартами якості публічних послуг задля визначення обсягів ресурсів, необхідних громадам для надання високоякісних доступних послуг, а також механізмів державного та громадського контролю якості цих послуг.

Необхідно підкреслити, що територіальні громади можуть об'єднувати свої зусилля для вирішення питань місцевого значення не лише завдяки об'єднанню в одну громаду, а й у спосіб співпраці громад, рамкові умови та фінансові стимули якої визначено Законом України «Про співробітництво територіальних громад», ухваленим у 2014 р. Об'єднання громад, розвиток їх співробітництва супроводжуватиметься й поступовою передачею повноважень від органів державної влади до органів місцевого самоврядування. Цей перерозподіл не повинен відбуватися як автоматична передача фіксованого обсягу повноважень від місцевої державної адміністрації до місцевої ради того ж рівня адміністративно-територіального устрою: обсяг повноважень органів влади доцільно переглянути в бік зменшення, тобто децентралізація має супроводжуватися дерегуляцією.

Одним із важливих результатів децентралізації має стати зменшення обсягів повноважень органів влади обласного та районного рівнів на користь органів місцевого самоврядування базового рівня адміністративно-територіального устрою – громад. Перерозподіл повноважень має супроводжуватися наданням громадам належних ресурсів для їх реалізації, що потребує подальшої зміни податкового, бюджетного, земельного законодавства тощо. Децентралізація в жодному разі не має призвести до нової централізації, коли замість надмірної концентрації повноважень на рівні центральних органів державної влади утвориться така само надконцентрація повноважень, наприклад на рівні регіонів, з ігноруванням інтересів територіальних громад і громадян. Саме територіальні громади, а не органи місцевого самоврядування регіонального та районного рівня мають отримати основні повноваження від органів державної влади.

Розширення повноважень, збільшення управлінської ваги органів місцевого самоврядування потребує вдосконалення механізмів безпосередньої участі громадян у розробленні та ухваленні управлінських рішень органів місцевого самоврядування, громадського контролю за діяльністю посадових осіб місцевого самоврядування, зокрема через процедуру обов'язкового звітування посадових осіб, за допомогою інституту загальних зборів територіальної громади та громадської експертизи рішень і проектів рішень органів місцевої влади.

Чи не найважливішим складником реформи децентралізації та процесу добровільного об'єднання територіальних громад є, зокрема, належне

інформування суспільства щодо суті й мети реформи, роз'яснення територіальним громадам механізмів, переваг, бюджетних стимулів процесу об'єднання. У цій сфері продуктивним є консолідація зусиль органів державної влади, місцевого самоврядування, громадянського суспільства, ЗМІ, створення постійних комунікативних майданчиків з обговорення актуальних проблем реформи.

На сьогодні основні напрями реформування територіальної організації влади викладено в документах, розроблених ще 2014 р. Рамковим нормативно-правовим актом є Концепція реформування місцевого самоврядування і територіальної організації влади в Україні, схвалена Кабінетом Міністрів України 01 квітня 2014 р. На реалізацію Концепції Президентом України до Верховної Ради України 7-го скликання було внесено Проект закону України «Про внесення змін до Конституції України» (реєстр. № 4178а від 26 червня 2014 р.). **Найбільш принциповими нововведеннями стосовно територіальної організації влади, передбаченими в зазначених документах, можна вважати такі.**

1. Інституційний розподіл органів, що здійснюють виконавчу владу в районах і регіонах (областях, містах зі спеціальним статусом), на виконавчі органи місцевого самоврядування (виконкоми районних та обласних рад) та органи, що представляють державу і здійснюють повноваження в межах її компетенції (згідно з положеннями Концепції – місцеві державні адміністрації, згідно з проектом змін до Конституції України – представники Президента України). Останні, зокрема, відповідно до зазначених документів мають виконувати наглядові й координаційні функції. При цьому законопроект фактично посилює інститут Представника Президента України в Автономній Республіці Крим, за яким пропонується закріпити таку само компетенцію, як за Представниками Президента України в областях і містах зі спеціальним статусом.

2. Скасування практики делегування повноважень місцевих рад органам державної виконавчої влади, а також інституту недовіри місцевими радами керівникам таких органів.

Реалізація Концепції реформування місцевого самоврядування і територіальної організації влади України та ініціативи щодо змін до Конституції уможливить отримання низки засобів розв'язання наявних проблем територіальної організації влади:

- передавання частини повноважень органів державної влади органам місцевого самоврядування на рівні районів та областей, адже вони матимуть нові інститути їх реалізації – виконавчі комітети;
- пом'якшення конфліктів завдяки розмежуванню компетенції та інституційному відокремленню органів місцевого самоврядування й органів державної влади, а також скасуванню системи їх взаємних стримувань і противаг;
- запровадження інститутів контролю за конституційністю діяльності органів місцевого самоврядування: в особі представників Президента України та через можливість ініціювати розпуск місцевих рад у разі порушення ними Конституції та законів України.

Удосконалення нової територіальної організації влади потребуватиме вжиття таких заходів у процесі подальшої роботи над внесенням змін до Конституції України або під час розроблення законопроектів у межах імплементації цих змін.

1. Забезпечення політичної нейтральності представників Президента України (або інших аналогічних інститутів) завдяки забороні входити до політичних партій і запровадженню механізму їх ротації після завершення встановленого терміну повноважень.

2. Розмежування компетенції між представниками Президента України в районах і регіонах, законодавче визначення порядку здійснення ними наглядових і координаційних функцій.

3. Збереження статусу представників спільних інтересів територіальних громад районів та областей лише за представницькими органами.

4. Розділення посад голів обласних/районних рад і голів їх виконавчих комітетів, надання права очолювати виконавчі комітети особам, які не є депутатами відповідних рад.

5. Ухвалення нового Закону України «Про місцеве самоврядування», яким має бути чітко розмежовано повноваження органів місцевого самоврядування на різних рівнях адміністративно-територіального поділу.

6. Ліквідація територіальних органів центральної виконавчої влади, повноваження яких у процесі децентралізації буде передано органам місцевого самоврядування.

Реформа держслужби. Стратегічними орієнтирами державного будівництва в Україні є досягнення реальної демократії, розвиток громадянського суспільства, дотримання принципів верховенства права та європейських стандартів належного врядування.

На сьогодні однією з головних перешкод на шляху національного розвитку є управлінська криза. Поміж її основних ознак виділяють втрату державою можливостей управляти суспільними справами та процесами; низьку якість державних послуг, що надаються населенню; неефективне використання державних коштів; зниження довіри громадян до органів державної влади; високий рівень бюрократії та корупції в діяльності органів державної влади; політичну заангажованість, протекціонізм, підміну професіоналізму управлінських кадрів лояльністю; зниження ефективності роботи державного апарату загалом.

Підтвердженням цьому є 130 місце зі 144 країн у рейтингу глобальної конкурентоспроможності країни у 2014 р. за показником якості державних інституцій⁸², 142 місце поміж 175 держав у 2014 р. за індексом сприйняття корупції⁸³.

⁸² *Global Competitiveness Index. Ukraine* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reports.weforum.org/global-competitiveness-report-2014-2015/economies/#economy=UKR>

⁸³ *Corruption Perceptions Index 2014 : results* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.transparency.org/cpi2014/results#myAnchor2>

Очевидно, що система державної служби, яка діє в Україні, не виконує поставлені перед нею функції та завдання щодо реалізації державної політики й надання якісних адміністративних послуг населенню та потребує негайного реформування. Сутність реформи системи державного управління має передбачати здійснення комплексних перетворень в інтересах громадян з метою вдосконалення взаємодії інститутів державної влади з громадянами, надання їм якісних управлінських послуг в економічній, правовій, соціально-культурній та інших сферах. Важливим чинником успіху в досягненні поставленої мети є побудова прозорої й ефективної, професійної, політично нейтральної та авторитетної системи державної служби, яка має вийти на якісно новий європейський рівень державного управління (надавати державні послуги громадянам на рівні, що відповідає європейським стандартам, забезпечувати оптимальне використання державних коштів і вчасно й адекватно реагувати на соціально-економічні та зовнішньополітичні виклики).

Передусім реформування державної служби потребує чіткого політичного рішення, яке нині чітко артикульоване й визначає новий етап змін. Реформування системи державного управління (зокрема, реформа державної служби та служби в органах місцевого самоврядування, системи надання адміністративних послуг), а також посилення боротьби з корупцією передбачено Угодою про фінансування (Контракт для України з розбудови держави), підписаною 13 травня 2014 р. Урядом України та Європейською Комісією⁸⁴. Підвищення ефективності державного управління у спосіб реформування державної служби є одним з напрямів стратегічних перетворень, визначених Стратегією сталого розвитку «Україна – 2020», відповідно до якої результатом упровадження реформи державної служби має стати створення ефективної, прозорої, відкритої та гнучкої структури публічної адміністрації із застосуванням новітніх інформаційно-комунікативних технологій (*e*-урядування), спроможної виробляти й реалізовувати цілісну державну політику, спрямовану на суспільний сталий розвиток та адекватне реагування на внутрішні й зовнішні виклики⁸⁵.

Здійснення реформи потребує більш чіткого її правового забезпечення, що передбачає прийняття низки відповідних законів, які нададуть реформі системності, комплексності й забезпечать її успішне проведення.

З метою ефективного, послідовного й чіткого впровадження зазначеної реформи відповідно до європейських принципів державного управління, а також на виконання Угоди про фінансування (Контракт для України з розбудови держави) Кабінет Міністрів України 18 березня 2015 р. прийняв Розпорядження № 227-р «Про затвердження Стратегії реформу-

⁸⁴ Метою цієї Угоди є надання Урядові України підтримки для розв'язання короткострокових економічних проблем, зокрема у спосіб реформування системи державного управління. Конкретні завдання охоплюють питання вдосконалення системи врядування та підготовку до реформи системи державного управління, зокрема, реформи державної служби (близько 20 % загальної частини реформ).

⁸⁵ *Про Стратегію* сталого розвитку «Україна – 2020»: указ Президента України від 12.01.2015 р. № 5/2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/5/2015>

вання державної служби та служби в органах місцевого самоврядування в Україні на період до 2017 року та затвердження плану заходів щодо її реалізації»⁸⁶.

Стратегією передбачається створення умов для побудови сучасних, професійних, орієнтованих на результат, політично-нейтральних і сталих інститутів державної служби, інтегрованих у єдиний державний механізм управління країною, що відповідатиме міжнародним вимогам і стандартам Європейського Союзу. Стратегія містить План заходів щодо реформування державної служби на період до 2017 року, найважливішими з яких на найближчу перспективу є такі:

- підготовка, прийняття й ефективне впровадження нових редакцій законів України «Про державну службу» та «Про службу в органах місцевого самоврядування», а також розроблення відповідних підзаконних актів;
- приведення законів України «Про Кабінет Міністрів України», «Про центральні органи виконавчої влади» й інших, що стосуються державної служби, у відповідність до положень нового Закону України «Про державну службу»;
- упровадження сучасної системи управління персоналом на державній службі;
- забезпечення функціонування єдиного веб-ресурсу з метою розміщення інформації щодо вакантних посад державної служби та оголошень про проведення конкурсу на їх заміщення.

Важливим кроком у напрямі побудови професійної, ефективної, відкритої, прозорої та підзвітної громадянам державної служби стало розроблення нового Проекту закону України «Про державну службу»⁸⁷, до якого було залучено низку вітчизняних науковців, експертів і представників громадських організацій.

30 березня Законопроект був внесений Кабінетом Міністрів України на розгляд Верховної Ради України (реєстр. № 2490), а 23 квітня був прийнятий Верховною Радою в першому читанні (Закон України «Про державну службу» від 17 листопада 2011 р. № 4050, що мав набрати чинності з 01 січня 2015 р., відтерміновано як такий, що не відповідає європейським стандартам). Одночасно з новим Законопроектом «Про державну службу» було внесено до Парламенту та прийнято в першому читанні Проект закону «Про службу в органах місцевого самоврядування» (реєстр. № 2489 від 30 березня 2015 р.).

Ухвалений у першому читанні Проект закону України «Про державну службу» ґрунтується на новому, європейському розумінні професійності державної служби. Він спрямований на вирішення низки гострих проблем

⁸⁶ *Про затвердження Стратегії реформування державної служби та служби в органах місцевого самоврядування в Україні на період до 2017 року та затвердження плану заходів щодо її реалізації*: розпорядження Кабінету Міністрів України від 18 березня 2015 р. № 227-р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/227-2015-%D1%80>

⁸⁷ *Про державну службу*: проект закону України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://guds.gov.ua/govservice/control/uk/publish/article?art_id=661093&cat_id=87284

кадрового забезпечення органів державного управління. Зокрема, законопроект створює передумови для підвищення престижності державної служби; закріплює прозорий механізм прийняття на державну службу; забезпечує дію ефективних механізмів дисциплінарної та матеріальної відповідальності державних службовців; підвищує рівень їх соціального й матеріального захисту. Принциповими новаціями є розмежування політичних та адміністративних посад (з переліку посад державної служби мають бути виключені державні політичні посади); врегулювання статусу державного службовця (це особа, яка обіймає адміністративні (чиновницькі, службові) посади, тобто посади, пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих і консультативно-дорадчих функцій); конкурсні процедури добору кандидатів і гарантування рівного доступу до державної служби; прозора модель нарахування заробітної плати й гідна оплата праці; поєднання системи винагород з оцінкою ефективності роботи, а також об'єктивні можливості просування по службі; посилення персональної відповідальності за виконання обов'язків (реформування інституту дисциплінарної відповідальності службовців, гнучка система дисциплінарних стягнень і притягнення до відповідальності).

Законопроект визнаний таким, що враховує успішний досвід реформ у європейських країнах, а також рекомендації та концептуальні засади професійної державної служби, визначені експертами програми *SIGMA/OECP*⁸⁸.

Іншою нагальною потребою й головною передумовою відновлення довіри громадян до влади є **подолання корупції в системі державного управління**. За результатами дослідження 2014 р. «Оцінювання національної системи доброчесності» в Україні, політичні партії, законодавчий орган, правоохоронці, держслужбовці та судова гілка влади й досі сприймаються громадянами як дуже корумповані сфери. Третина українських громадян і досі вважає, що корупція може бути виправдана, а «хабар є шляхом найменшого спротиву для розв'язання проблеми у відносинах з різними держустановами»⁸⁹.

Протидія корупції державного апарату має базуватися на відповідній правовій базі та ефективному й повному її застосуванні. Упровадженню дієвих механізмів запобігання корупції в діяльності державних службовців мають сприяти прийняті Парламентом наприкінці 2014 р. важливі антикорупційні закони («Про засади державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційна стратегія) на 2014–2017 роки», «Про систему

⁸⁸ *SIGMA* – спільна програма ЄС та ОЕСР у сферах державного управління, державної служби, юстиції, державних закупівель, фінансового контролю та зовнішнього аудиту. *SIGMA* у 2006 р. запропонувала базові показники та орієнтири відповідності державної служби європейським стандартам, поміж яких правовий статус державних службовців; легітимність; відповідальність і підзвітність державних службовців; неупередженість і чесність державних службовців; ефективність систем управління держслужбою й кадровий контроль; професійність державних службовців і стабільність державної служби; розвиток спроможності державної служби у сфері європейської інтеграції.

⁸⁹ *Оцінювання національної системи доброчесності*. Україна, 2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ti-ukraine.org/system/files/docs/news/national_integrity_system_assessment_ukr.pdf

спеціально уповноважених суб'єктів у сфері протидії корупції», «Про запобігання корупції» та «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо визначення кінцевих вигодоотримувачів юридичних осіб та публічних діячів», «Про запобігання корупції», «Про Національне антикорупційне бюро України»).

Набуття чинності зазначеними законами, створення відповідної антикорупційної інфраструктури, підвищення відповідальності державних службовців, розкриття інформації про їхній майновий і фінансовий стан є лише першими кроками у боротьбі з корупцією на державній службі. Має бути продовжено роботу з дерегуляції, позбавлення надмірних повноважень посадових осіб органів державної влади та скорочення потенційно корупційних контрольних функцій органів влади. Це посилить спроможність країни досягти ефективних результатів у подоланні корупції та формуванні доброчесної державної служби.

Одним із дієвих заходів запобігання виявам корупції на державній службі та створення професійного апарату службовців є **формування професійної етики та фіксація основних стандартів етичної поведінки**⁹⁰, очікуваних від цих фахівців. Узагальнені стандарти етичної поведінки, доброчесності й запобігання конфлікту інтересів у діяльності державних службовців і способи врегулювання конфлікту інтересів закріплено в Загальних правилах поведінки державного службовця⁹¹, законах України «Про правила етичної поведінки»⁹², «Про запобігання корупції» (Розділ 7)⁹³. Вони мають сприяти підвищенню професійного рівня й компетентності публічних службовців, забезпечити прийняття обґрунтованих і справедливих рішень.

Однак забезпечення належного рівня доброчесності, пріоритету публічних інтересів над приватними, захисту державних службовців від незаконного звільнення зі служби передбачає затвердження й розроблення не лише Загальних правил поведінки державних службовців, а й галузевих кодексів (правил) поведінки осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування. Необхідність та ефективність

⁹⁰ Визначення на законодавчому рівні засад етичної поведінки осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, передбачені Рекомендаціями XXII Оціночного звіту GRECO за результатами Спільних 1-го і 2-го раундів оцінювання України (*GRECO Eval I/II Rep (2006) 2E*), ч. 4 п. 2 розділу III завдань і заходів з виконання Державної програми щодо запобігання і протидії корупції на 2011–2015 рр., п. 55 блоку III Національного плану заходів з виконання другої фази Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України, п. 3 Плану заходів з імплементації Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським Співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, на 2014–2017 рр.

⁹¹ *Про затвердження* Загальних правил поведінки державного службовця : наказ Головного управління державної служби України від 04.08.2010 р. № 214 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z1089-10>

⁹² *Про правила* етичної поведінки : закон України від 17.05.2012 р. № 4722-VI (Втратив чинність з 26.04.2015 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4722-17>.

⁹³ *Про запобігання* корупції : закон України від 14.10.2014 р. № 1700-VII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1700-18>

прийняття галузевих кодексів поведінки підтверджує міжнародний досвід та численні дослідження українських і міжнародних організацій щодо стану корупції в Україні. Потрібно зазначити, що така модель побудови кодексів поведінки передбачена Законом України «Про запобігання корупції» (п. 2 ст. 37), а її головною перевагою є те, що вона уможлиблює врахування специфіки різних органів зі збереженням єдності цінностей та етичних стандартів державної служби.

Водночас потреба врахування впливу етико-психологічних аспектів на сумлінність державних службовців ігнорується більшістю державних органів, що не бажають проводити етичні реформи⁹⁴. Центр адаптації державної служби до стандартів Європейського Союзу здійснив аналіз потреб розроблення й упровадження галузевих кодексів (правил) поведінки осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, який засвідчив, що більшість органів виконавчої влади (86 %) вважають недоцільним розроблення та впровадження галузевих кодексів (правил)⁹⁵.

Соціально-правовий статус державного службовця вимагає не лише посилення відповідальності й ефективності виконання ним посадових обов'язків, а й **постійного підвищенні рівня власної професійної кваліфікації**. Наявна система підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації державних службовців в Україні не повною мірою відповідає новим завданням і принципам роботи державного службовця в сучасних умовах: вона має переважно інформаційний або академічний характер, їй бракує динамічності й практичної цілеспрямованості щодо здобуття посадовими особами органів державної влади певних навичок, необхідних для виконання службових обов'язків.

Дуже важливим для компетентного виконання посадовими особами обов'язків, ефективного вирішення ними завдань та якісного надання послуг громадянам є чинник спеціальної професійної підготовки. Проте сьогодні значна кількість посадових осіб не має спеціальної освіти й підготовки, необхідної для професійної діяльності в органах влади та місцевого самоврядування⁹⁶. При цьому професіоналізм людей, зайнятих в органах державної влади та місцевого самоврядування, має передбачати не тільки галузеві знання, а насамперед знання й розуміння механізмів взаємодії держави, суспільства та окремих громадян, а також уміння ефективно використовувати ці знання на практиці. Саме тому в ситуації численних реформ, здійснюваних у країні, як ніколи відчувається брак правових, економічних, політологічних, управлінських, соціогуманітарних і психологічних знань, необхідних для забезпечення діяльності органів державної влади.

⁹⁴ Через протидію окремих посадовців або нестачу ресурсів (наприклад, кваліфікованих фахівців у сфері адміністративної етики).

⁹⁵ Проаналізовано необхідність впровадження етичних кодексів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.center.gov.ua/pres-tsentr/materiali/item/1567>

⁹⁶ Із загальної кількості державних службовців 335270 лише 10382 державних службовці мають вищу освіту за напрямом підготовки «Державне управління».

Зазначені невідповідності системи професійного навчання державних службовців сучасним потребам суспільства й держави призводять до низького рівня професіоналізму роботи державних установ, високої плинності кадрів, низької якості надання адміністративних послуг, а також зумовлюють необхідність докорінної модернізації системи підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації державних службовців. Крім того, реалізація стратегічного курсу України на інтеграцію в Європейський Союз і співробітництво з НАТО передбачає й підвищення кваліфікації посадових осіб органів влади з питань європейської інтеграції та євроатлантичного співробітництва. Ці напрями зовнішньої політики держави не тільки законодавчо визначені, а й окреслюють перспективу реформування всього політико-адміністративного механізму держави.

Основними заходами щодо створення демократичної, ефективної та професійної державної служби найближчим часом мають бути такі.

1. Прийняття в цілому (тобто у другому читанні) нових Законів України «Про державну службу» (вдосконаленого відповідно до стандартів *SIGMA*) та «Про службу в органах місцевого самоврядування», які забезпечували б достатній рівень незалежності службовців; комплектування персоналу органів державної влади висококваліфікованими фахівцями, спроможними професійно виконувати свої посадові обов'язки; вдосконалення порядку добору кадрів, просування по службі, проведення атестацій, стимулювання та встановлення відповідальності; поліпшення умов професійної діяльності державних службовців.

1. Прийняття кодексів поведінки для різних категорій посадових осіб і створення органів контролю за етичними стандартами державних службовців.

2. Створення ефективної системи декларування майна, доходів і видатків державних службовців.

3. Проведення перевірок державних службовців на добросовісність (передусім у спосіб співставлення їх стилю життя із задекларованими майном і статками).

4. Забезпечення належного функціонування системи підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації державних службовців (зокрема, якісне змістовне наповнення процесу підвищення кваліфікації, спрямованого на забезпечення максимальної відповідності професійного навчання певних категорій посадових осіб потребам подальшого розвитку суспільства).

5. У результаті реформи система державної служби в Україні має вийти на якісно новий рівень і за своїми параметрами (злагоженість в усіх її ланках, високопрофесійність, результативність, ефективність, стабільність та авторитет, демократичний характер взаємовідносин державних службовців із громадянами, іншими інститутами громадянського суспільства, належний рівень добросовісності й підзвітності) має наближатися до європейських стандартів урядування.

Реформа системи надання адміністративних послуг. Одним з головних завдань реформування системи державної влади в Україні є вдосконалення системи надання адміністративних послуг населенню. Створення ефективної системи надання останніх є головним напрямом реалізації в Україні принципу сервісної держави, згідно з яким пріоритетом для державного службовця стають інтереси і потреби пересічного громадянина.

Протягом кількох останніх років у процесі проведення реформи було вжито низку заходів організаційного й нормативно-правового характеру, спрямованих на спрощення доступу громадян до адміністративних послуг, пришвидшення процедури їх отримання, досягнення зручності та зрозумілості для населення, а також на підвищення якості послуг. Поміж таких заходів необхідно виділити ухвалення базового Закону України «Про адміністративні послуги», а також низки підзаконних нормативно-правових актів, необхідних для його впровадження; успішне впровадження низки пілотних проектів з реформування сфери адміністративних послуг на місцевому рівні; запровадження постійного моніторингу виконання органами виконавчої влади й органами місцевого самоврядування вимог Закону України «Про адміністративні послуги»; створення Реєстру адміністративних послуг, Єдиного державного порталу адміністративних послуг; формування мережі центрів надання адміністративних послуг, що працюють за принципом «єдиного вікна».

Попри досягнення в реформуванні сфери адміністративних послуг, невирішеними залишається низка важливих питань.

Зокрема, актуальною проблемою нинішнього етапу реформування сфери адміністративних послуг є забезпечення належної якості обслуговування споживачів послуг. На сьогодні в Україні створено 659 центрів надання адміністративних послуг (*далі* – ЦНАП). Протягом останнього року їх кількість зросла майже вдвічі, найбільше центрів працює в Харківській, Київській, Дніпропетровській і Львівській областях. Проте результати державно-громадського моніторингу надання адміністративних послуг у ЦНАП, а також опитувань відвідувачів ЦНАП засвідчили, що діяльність центрів ефективно налагоджена лише в деяких містах України. У більшості міських ЦНАП обслуговування громадян організовано не на належному рівні.

Найбільше проблем у відвідувачів центрів виникає у зв'язку з наявністю великих черг, недостатністю інформування та консультування щодо надання адміністративних послуг. Моніторингові дослідження виявили низку порушень норм Закону України «Про адміністративні послуги» з боку працівників ЦНАП: у відвідувачів вимагали не передбачені законодавством додаткові документи для надання адміністративної послуги, пропонували самостійно погоджувати документи в інших органах державної влади, органах місцевого самоврядування, а також отримувати адміністративні послуги через посередників за додаткову плату. Проблемними питаннями діяльності ЦНАП також є непристосованість приміщень для людей з особливими потребами, незручність оплати послуг (якщо послуга платна), ненадання супутніх послуг.

Також варто зазначити, що, попри істотне підвищення рівня обізнаності населення щодо діяльності ЦНАП, більшість громадян (59 %) і досі не знає, чи створено в їхньому місті такий центр. Ще меншою є поінформованість громадян про наявність офіційних веб-ресурсів щодо адміністративних послуг (9 %). З огляду на це, актуальним є питання поліпшення інформаційного супроводу реформи системи надання адміністративних послуг.

Загалом громадяни більшою мірою задоволені якістю обслуговування в ЦНАП, ніж в органах державної влади. Згідно з результатами соціологічних опитувань поміж тих, хто звертався за адміністративними послугами до органів влади, незадоволеними обслуговуванням і наданими послугами залишилися 60 %, а задоволені – 30,5 %. На відміну від споживачів адміністративних послуг, які зверталися до органів влади, більшість відвідувачів ЦНАП (59 %) позитивно оцінили їх роботу. Отже, відповідно до соціологічних опитувань громадяни відчули позитивні результати реформування сфери надання адміністративних послуг, одним з основних напрямом якого є розбудова мережі ЦНАП в Україні. Це, з одного боку, свідчить про доцільність подальшого розвитку мережі ЦНАП, з іншого – актуалізує питання розширення переліку адміністративних послуг, що надаються через центри, насамперед завдяки включенню найбільш запитуваних громадянами й бізнесом адміністративних послуг органів виконавчої влади.

Важливим кроком у цьому напрямі стало ухвалення Розпорядження КМУ «Деякі питання надання адміністративних послуг органів виконавчої влади через центри надання адміністративних послуг» від 16 травня 2014 р. № 523, що передбачає поетапну передачу надання деяких найбільш популярних поміж громадян адміністративних послуг органів виконавчої влади у ЦНАП.

Утім на сьогодні стан реалізації Розпорядження залишається незадовільним. Більшість ЦНАП не надають повний перелік наведених у документі послуг органів виконавчої влади. Спектр останніх у ЦНАП різних міст неоднаковий, що не дозволяє забезпечити рівні умови отримання цих послуг для всіх споживачів адміністративних послуг. Задля забезпечення повної інтеграції найбільш затребуваних громадянами адміністративних послуг у ЦНАП необхідно вжити таких заходів:

- налагодити ефективну взаємодію між органами виконавчої влади, які є суб'єктами надання визначених у Розпорядженні адміністративних послуг, та органами місцевої влади, при яких створено ЦНАП;
- внести зміни до нормативно-правових актів органів виконавчої влади, що регулюють питання надання адміністративних послуг у відповідних сферах задля уможливлення надання таких послуг адміністраторами ЦНАП;
- забезпечити підготовку необхідної кількості адміністраторів для ЦНАП, регулярно підвищувати їх кваліфікацію.

Розпорядження стало першим кроком до децентралізації адміністративних послуг. Наступним має стати закріплення на законодавчому рівні передачі повноважень з надання адміністративних послуг, які мають широкий попит серед населення, органам місцевої влади, а також посилення фінансового забезпечення органів місцевого самоврядування для виконання делегованих ним повноважень у сфері надання адміністративних послуг. Делегування повноважень із надання найбільш затребуваних громадянами адміністративних послуг на місця дозволить поліпшити і спростити доступ громадян до таких послуг, зробити отримання таких послуг більш зручним для споживачів, а також підвищити якість їх обслуговування.

Одним із пріоритетних завдань удосконалення системи адміністративних послуг в Україні є запровадження надання адміністративних послуг в електронній формі. На сьогодні рівень розвитку електронних адміністративних послуг в Україні є досить низьким. Так, за результатами дослідження розвитку електронного урядування ООН, індекс онлайн-послуг в Україні дорівнює 0,2677, що нижче за середньосвітовий показник (0,3919). При цьому за два останні роки цей показник знизився майже удвічі, що свідчить про значні проблеми в розвитку електронних послуг у державі.

Єдиний державний портал адміністративних послуг, через який має здійснюватися надання населенню адміністративних послуг в електронній формі, сьогодні перебуває на стадії розроблення й тестування і не надає жодної адміністративної послуги онлайн. Розвиток електронних адміністративних послуг має несистемний характер. За відсутності впровадженого Єдиного державного порталу адміністративних послуг деякі органи державної влади та органи місцевого самоврядування запровадили надання окремих адміністративних послуг в електронній формі через власні веб-сторінки. При цьому вони застосовують різні підходи до впровадження електронних адміністративних послуг, вирішення питань, пов'язаних із технічними, програмними, фінансовими аспектами цього процесу, що ускладнюватиме подальшу інтеграцію різних систем надання адміністративних послуг в єдину загальнодержавну систему.

Розвиток електронних адміністративних послуг у державі також суттєво уповільнюється відсутністю системи електронної взаємодії органів державної влади й органів місцевого самоврядування, несформованістю нормативно-правової бази, що регулює сферу надання електронних послуг, недостатнім фінансуванням процесу впровадження надання адміністративних послуг в електронній формі, а також низьким рівнем готовності і працівників органів державної влади та місцевого самоврядування, і населення до впровадження електронних сервісів.

Запровадження надання населенню адміністративних послуг в електронній формі потребуватиме вжиття низки заходів:

- забезпечення повноцінного впровадження електронного документообігу в органах державної влади та органах місцевого самоврядування;
- створення й забезпечення функціонування системи електронної взаємодії органів державної влади та органів місцевого самоврядування;

- створення загальнодержавної системи електронної ідентифікації;
- розроблення й запровадження єдиних загальнодержавних стандартів надання електронних адміністративних послуг;
- удосконалення нормативно-правової бази, що регулює питання надання електронних послуг;
- вжиття заходів з підвищення кваліфікації співробітників органів виконавчої влади й органів місцевого самоврядування з питань електронного урядування, а також заходів з інформування населення щодо можливостей і переваг отримання адміністративних послуг в електронній формі з метою стимулювання попиту на користування електронними сервісами.

2.1.3. Громадянське суспільство як рушійна сила оновлення країни

Взаємодія держави та інститутів громадянського суспільства. На тлі трагічних подій і низки випробувань для цілісності країни українське суспільство утвердилося саме як громадянське суспільство. Традиційно останнє сприймалося як декларативний, формалізований, теоретичний конструкт, а в політичному процесі громадянам відводилася мінімальна роль. Відповідно державна політика щодо громадянського суспільства стосувалася передусім нормативно-правових аспектів, а в політико-правовій реальності мала або периферійний, або формально-символічний характер.

Сьогодні у відносинах між органами державно¹³⁹

ї влади й інститутами громадянського суспільства такий підхід змінено, проте негативні тенденції частково відтворюються. Оскільки на часі швидкі зміни й вихід із системних та інституційних криз в усіх сферах, державна політика сприяння розвитку громадянського суспільства й ефективної взаємодії потребує цілеспрямованості й цілісності.

Разом з тим, по-перше, досягнуто консолідованості абсолютної більшості представників політичної влади та громадянського суспільства щодо внутрішньополітичного й зовнішньополітичного векторів розвитку України; по-друге, подолано жорсткий антагонізм між суспільством і державною владою; по-третє, налагоджено відносно неконфліктний перебіг політичного процесу. При цьому перехід від конфронтаційних форм до конструктивної взаємодії з органами державної влади супроводжувався встановленням високої шкали вимог до їх діяльності з боку активної частини українського суспільства.

Крім стрімкого структурування громадянського сектору, що відбулося внаслідок цілеспрямованої діяльності досить неоднорідного середовища організованої громадськості у проведенні інформаційно-просвітницьких, моніторингових, експертно-аналітичних та інших заходів, маємо потужну самоорганізацію громадян, передусім у волонтерському, благодійницькому, добровольчому рухах, яка демонструє реальні результати в тих питаннях, які органами державної влади розв'язуються лише частково. Усе це

переконливо свідчить про зрілість українського суспільства й появу підґрунтя для розвитку громадянських інституцій, спроможних впливати на трансформацію суспільно-політичної реальності.

На сучасному етапі інститути громадянського суспільства продемонстрували спроможність адекватно реагувати на виклики, що загрожують Українській державі й суспільству. Підтримка демократичного вектору національного розвитку, сприяння в забезпеченні обороноздатності держави, допомога постраждалим і нужденним – ці завдання визначають основні напрями діяльності патріотично налаштованих громадських об'єднань з часів Революції гідності.

Революція гідності й боротьба проти зовнішньої агресії з боку Російської Федерації ще раз засвідчили, що громадянське суспільство спроможне бути вирішальним чинником незворотності демократичних перетворень і вагомим суб'єктом забезпечення її національної безпеки. Моральний обов'язок державної влади – реалізувати суспільні ідеали, за які віддали свої життя українські патріоти. Для цього потрібно реалізувати громадянські ініціативи, висунуті свого часу Євромайданом і створеними ним громадськими об'єднаннями.

На їх виконання чинною владою в тісній співпраці з громадськістю вжито низку заходів щодо **увіковічення пам'яті героїв Небесної сотні та захисників Вітчизни**, які полягли в зоні АТО. Вирішуються питання щодо забезпечення й надання матеріальної допомоги сім'ям загиблих і пораненим. Порушено численні кримінальні справи проти колишніх державних високопосадовців, працівників силових структур і судової системи, які зрадили національним інтересам та заплямували себе злочинами проти людяності. Накладено арешти на значні обсяги майна та активів і в Україні, і за кордоном, набутих колишніми можновладцями в протиправний спосіб. У судовому порядку вирішуються питання щодо їх повернення в державну власність.

Як і вимагав Євромайдан, Верховною Радою України підписано й ратифіковано **Угоду про асоціацію**. Реалізація майже всіх її норм і положень можлива лише за умови найактивнішого залучення інститутів громадянського суспільства. У тексті Угоди є спеціальні положення, присвячені саме співробітництву у сфері розвитку громадянського суспільства. На виконання цієї Угоди створено Урядовий офіс з питань європейської інтеграції Секретаріату Кабінету Міністрів України, який, поміж іншого, має опікуватися координацією дій з недержавними структурами. Угодою про асоціацію України з ЄС передбачено також створення Платформи громадянського суспільства для проведення двосторонніх консультацій між його представниками від обох сторін – України та ЄС. Активність цього органу має стати вагомим чинником імплементації положень Угоди.

Поступово налагоджуються ефективні партнерські відносини між органами державної влади та представниками третього сектору і в здійсненні невідкладних політичних перетворень, і в **захисті державного суверенітету й територіальної цілісності України**. Зазначимо, що участь громадськості у внутрішньополітичних трансформаціях у спосіб вироблення

експертно-аналітичного, інформаційного, соціального, культурного продукту, делегування представників зі свого середовища до владних структур сприяє формуванню більш прозорих і дієвих механізмів вироблення політики у сфері національної безпеки.

Так, громадський сегмент утвердився в широкому діапазоні: від військової аналітики до збору даних про здійснення масових порушень прав людини, військових та інших тяжких злочинів. Крім фактичних даних, правоохоронним органам надається і практична допомога щодо пошуку загиблих, звільнення військовополонених, заручників.

Продовжується процес **очищення влади**, що також було однією з головних цілей Революції гідності. Прийнято закони України «Про відновлення довіри до судової влади в Україні» та «Про очищення влади». Згідно з останнім уперше за всю історію незалежної України розпочався процес люстрації вищих державних службовців, який відбувається за активної співпраці Міністерства юстиції України та Громадського люстраційного комітету.

Поміж нових облич, які прийшли до органів влади, правоохоронних і безпекових структур помітно чимало учасників Євромайдану та бойових дій в зоні АТО, активістів волонтерського руху і громадських організацій. Потужний кадровий резерв громадянського суспільства й надалі має рекрутуватися до системи державної влади задля підвищення ефективності її роботи й посилення обороноздатності України.

Українське суспільство очікує докорінних, а не декоративних змін. Незважаючи на надскладні соціально-політичні й економічні умови, що суттєво погіршуються зовнішньою агресією, розпочато реальний процес **всеохопних реформ**, зокрема в економічній і соціальній сферах. Для пришвидшення та координації реформаційних процесів у стислі строки розроблено й затверджено Стратегію сталого розвитку «Україна – 2020», яка містить чимало громадських ініціатив і пропозицій. Громадськість отримала змогу взяти активну участь в її вдосконаленні та реалізації. У Стратегії громадянському суспільству надано статус рівноправного партнера держави та бізнесу в проведенні реформ.

Важливо й те, що перелік чітко визначених першочергових і пріоритетних реформ, зокрема в «Стратегії – 2020», збігається з тими, які громадський сектор визначає як надзвичайно актуальні. Йдеться про забезпечення ефективної роботи правоохоронних органів, справедливого й незалежного судочинства, зміцнення національної безпеки та оборони, результативну антикорупційну політику, децентралізацію й реформування державного управління. Крім того, для подолання дисфункціональності політико-правової, соціально-економічної систем насамперед необхідно вирішити питання кадрового оновлення в органах державної влади, застосування ефективних критеріїв добору посадових осіб, обов'язкового подальшого контролю їх діяльності, дотримання законодавства, звітності, відповідальності.

Поміж здобутків необхідно виділити зростання впливу громадськості на формування порядку денного проведення реформ, корегування їх зміс-

ту. Саме втручання громадськості в цей процес, крім належної легітимності, забезпечує виявлення корупційних та інших ризиків у рішеннях, що становлять суспільний інтерес. До того ж більшість ініціатив, нормативно-правових та інституційних змін громадськість прискіпливо оцінює на предмет свого реального, а не номінального інструментарію впливу. Ухвалення майже кожного значущого закону або законодавчих змін супроводжується «хвилею» оцінок професійної громадськості, фаховими дискусіями або активною участю в їх розробленні.

Водночас дискусії між структурами громадянського суспільства та органами державної влади мають бути спрямовані на досягнення консенсусу. Критика з боку громадськості щодо ініціатив, рішень, дій органів державної влади та їх посадових осіб має підкріплюватися потужними аргументаціями та рекомендаціями, а не використовуватися в конфліктах на політико-ідеологічному, економічному, соціальному ґрунті.

Нагальність та оперативність прийняття рішень, ухвалення законодавчих актів не має підміняти необхідність фахових, експертних і профільних дискусій. Так, рішення щодо законодавчого регламентування волонтерської, благодійницької та іншої діяльності організованої громадськості мають бути вивіреніми, що, своєю чергою, дозволить адаптуватися до європейських стандартів здійснення державної політики, а також не допускати репутаційних втрат України.

Повноцінний контроль і моніторинг мають забезпечувати інститути державного контролю й структури громадянського суспільства через **громадський контроль**. Це, крім необхідних конституційних і законодавчих змін, вимагає комунікації та взаємодії представників державної влади і громадського сектору в постійному режимі, а не лише епізодично чи суто формально. При цьому умовою для якісних зрушень у державному управлінні, успішної реалізації державної політики є синхронізація реформування системи державного контролю (президентського, парламентського, урядового, прокурорського, конституційного) та впровадження системи громадського контролю. Водночас активізація участі громадськості у формуванні та реалізації державної й місцевої політики пов'язана з удосконаленням роботи мережі громадських рад, утворених при органах виконавчої влади, переформатуванням їх складу, а також від ефективної діяльності новостворених консультативно-дорадчих органів.

Загалом проникнення інституцій, процедур, механізмів громадського контролю триває, навіть у тих сферах, які традиційно були недосяжними та невідомими. Наприклад, законодавчі зміни антикорупційного спрямування, здійснення люстрації, запобігання зловживань у сфері державних закупівель, реформування правоохоронних органів, прокуратури, судової системи розпочалися під тиском вимог громадянського суспільства. Перспективи втілення комплексу цих нормативно-правових змін потребують прискіпливого й фахового громадського контролю.

Сьогодні створюється додатковий інструментарій для здійснення громадського контролю вільного доступу до публічної інформації, відкритості використання публічних коштів, антикорупційної експертизи в межах

взаємодії громадськості з профільними органами тощо. Утім зусилля взаємодії сторін державної влади і громадянського суспільства варто концентрувати не тільки в юридично-правовій площині.

Належна комунікація, рівноправна взаємодія між громадянами та їх об'єднаннями, неурядовими експертно-аналітичними організаціями, з одного боку, та органами державної влади, з іншого, мають подолати низку перешкод. Поміж них варто виділити такі, як помітний опір з боку посадових осіб органів державної влади, формалізація ними принципів, процедур, інструментів взаємодії; недотримання принципів відкритості, прозорості, підзвітності й відповідальності під час ухвалення та практичної реалізації політико-управлінських рішень; збереження нормативно-правової розпливчастості, зокрема механізмів обов'язкового врахування пропозицій, рекомендацій, результатів громадських моніторингів та експертиз, громадської думки органами влади під час прийняття рішень, що становлять суспільний інтерес. Закріплення вимог і цінностей публічної політики у взаємодії із громадськістю потребує також якісного рівня кадрово-професійних, фінансових, організаційних ресурсів.

Максимальними за весь період незалежності України стали можливості для здійснення безпосереднього громадського контролю, оскільки представники активної громадськості пройшли в законодавчий орган, органи виконавчої влади, зокрема оборонні та правоохоронні, а також стали радниками найвищих посадових осіб держави, членами консультативно-дорадчих і робочих груп тощо. Це водночас підвищує вимоги реальної взаємодії, пропорційності меж контролю та рівня відповідальності.

Повноцінне використання громадського потенціалу в **розвитку ефективного місцевого самоврядування** є дієвим інструментом протидії сепаратизму та збереження територіальної цілісності держави. Значним досягненням у цьому напрямі стало схвалення Концепції реформування місцевого самоврядування й територіальної організації влади в Україні. На її виконання впродовж 2014 – початку 2015 рр. було створено відповідне законодавче поле, зокрема ухвалено закони України «Про співробітництво територіальних громад», «Про ратифікацію Додаткового протоколу до Європейської хартії місцевого самоврядування про право участі у справах органу місцевого самоврядування», «Про добровільне об'єднання територіальних громад», підготовлено проект змін до Конституції України щодо децентралізації влади.

У контексті реалізації реформи місцевого самоврядування та децентралізації влади ефективними інститутами консолідації зусиль громадян у вирішенні питань місцевого значення стали органи самоорганізації населення (*далі* – ОСН). Задля вдосконалення законодавчих умов їх функціонування, зміцнення організаційної та фінансової спроможності, більш чіткого визначення статусу ОСН і механізмів їх взаємодії з органами публічної влади має бути ухвалено нову редакцію Закону України «Про органи самоорганізації населення», робота над якою наразі продовжується.

В умовах суттєвого зростання цін на енергоносії та, відповідно, на житлово-комунальні послуги інститути громадянського суспільства можуть помітно мінімізувати негативні наслідки зазначених процесів і знизити соціальну напруженість. Важливою сферою використання їх потенціалу є реформування житлово-комунального господарства та вжиття енергоефективних заходів у багатоквартирних будинках. Зокрема, значну роль у підвищенні якості житлово-комунальних послуг мають відігравати ОСББ. Задля цього має бути запроваджено прозорі механізми розрахунку тарифів на житлово-комунальні послуги та практики їх громадського аудиту, закріплено чітку законодавчу процедуру надання земельних ділянок ОСББ і вирішено проблеми правового регулювання майнових відносин співвласників будинку.

Позитивно вплине на забезпечення житлових прав та інтересів громадян нещодавно прийнятий Закон України «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо оподаткування деяких неприбуткових організацій», який повернув статус неприбуткових організацій ОСББ, асоціаціям власників жилих будинків і житлово-будівельним кооперативам. Це створює умови, зокрема, для акумулювання та використання співвласниками багатоквартирних будинків коштів на вжиття енергоефективних заходів.

Необхідно відзначити активну участь інститутів громадянського суспільства в **конституційній реформі**, продовження якої отримало сьогодні новий імпульс. В оновленому Основному Законі має бути посилено та вдосконалено конституційні засади громадянського суспільства. Зокрема, конституційні норми про право на об'єднання необхідно привести у відповідність до норм Закону України «Про громадські об'єднання», в яких уже враховано європейські стандарти здійснення цього права. Конституційне закріплення інститутів народної законодавчої ініціативи й народного вето посилить можливості громадян впливати на законотворчий процес.

На тлі зростання ваги громадських об'єднань у політичному житті країни закономірно ініціюються **зміни політико-правового середовища громадянської активності**.

Потребують нагального перегляду й актуалізації засади державно-громадської взаємодії на рівні концептуальних документів державної політики. Ще 2007 р. було схвалено Концепцію сприяння органами виконавчої влади розвитку громадянського суспільства, а 2012 р. – створено Координаційну раду з питань розвитку громадянського суспільства й затверджено Стратегію державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства. На виконання останньої розроблено й ухвалено низку прогресивних нормативно-правових актів, найвагомішим із яких став Закон України «Про громадські об'єднання». Однак унаслідок суспільно-політичної кризи наприкінці 2013 – початку 2014 р. роботу Координаційної ради й подальшу реалізацію вказаної Стратегії було призупинено. Тому доцільно було б підготувати нову редакцію цього документа з урахуванням сучасних можливостей і викликів, а також сформувати новий консультативно-дорадчий орган, який би координував роботу з подальшої реалізації Стратегії та здійснював моніторинг і оцінку її ефективності.

Сьогодні продовжується робота з удосконалення окремих норм базового для інституційного розвитку громадянського суспільства Закону України «Про громадські об'єднання» та практичної реалізації його положень. Ухвалено Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо волонтерської діяльності», яким скасовано низку бюрократичних обмежень, що уможлиблює більш оперативне надання волонтерської допомоги військовослужбовцям у зоні АТО, пораненим, сім'ям загиблих, внутрішньо переміщеним особам, інвалідам, людям похилого віку та іншим категоріям, які потребують соціальної підтримки. Найближчим часом буде ухвалено підтриманий усіма парламентськими фракціями Законопроект «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо оподаткування неприбуткових організацій», що дасть змогу зменшити податковий тиск на отримувачів благодійної допомоги; на благодійні, громадські й релігійні організації, що їй надають; громадські об'єднання, які існують за рахунок членських внесків.

Патріотичні рухи та громадські ініціативи в забезпеченні державного суверенітету. З початку зовнішньої агресії активно формувалися і ставали дедалі більш значущими в безпековій сфері громадські ініціативи та мобілізаційні стратегії, зумовлені ними нові механізми взаємодії між державними органами та неурядовими організаціями. Загалом найпомітнішими формами громадської самоорганізації безпекового спрямування на сьогодні є волонтерські організації, добровольчі батальйони, частини територіальної самооборони, недержавні медіа- та експертні структури тощо.

Важливим виявом патріотизму й готовності захищати свою Батьківщину стало формування **добровольчих батальйонів**, які разом з регулярною армією, прикордонними військами та іншими силовими структурами стали на захист соборності України, недоторканості її кордонів, підтримання конституційного ладу і громадського порядку.

Входження добровольчих батальйонів до складу силових структур України законодавчо унормувало їх діяльність і позитивно позначилося на плануванні та координації заходів, матеріально-технічному забезпеченні й дисципліні.

Складно переоцінити значення **громадської інформаційної й експертної підтримки** проведення АТО. Діяльність неурядових інформаційних мереж та окремих активістів, яка сприяє боротьбі з тероризмом і сепаратизмом, є переконливим свідченням державницької позиції неурядового експертного й медіасередовища, його спроможності до дієвої самоорганізації.

Разом з тим у кризовій ситуації виявилися й проблемні аспекти взаємодії між державою та патріотично налаштованою громадськістю. Нагальною потребою залишається забезпечення ефективної координації дій громадських активістів з державними структурами. Зокрема, неприпустимим і водночас найбільш наочним є брак злагодженості в інформаційній

політиці, коли офіційні та громадські джерела подають взаємовиключну інформацію про ситуацію в зоні конфлікту й інші актуальні події.

Виявом зрілості й громадянської відповідальності українців став **масштабний волонтерський рух**, який ще під час Євромайдану став справжнім взірцем самоорганізації громадян. За умов розбалансування системи державного управління та зовнішньої агресії волонтерські організації в критичний момент виконали значну частину функцій держави із забезпечення силових структур і постраждалих громадян під час збройного конфлікту.

Воєнна агресія Російської Федерації проти України, що призвела до анексії Криму, ініціювання та підтримка російською владою сепаратистських квазіутворень «ДНР» і «ЛНР», розгортання збройного конфлікту за участі російсько-терористичних військових формувань у низці районів Донецької та Луганської областей спонукали українських громадян до активних дій на захист суверенітету й територіальної цілісності Української держави.

Розбалансованість органів державної влади та невиконання за низки причин покладених на них функцій призвели до дефіциту ефективних управлінських рішень, неефективності системи забезпечення Збройних Сил України. Саме за цих умов волонтерський рух набув неабиякого поширення. Він узяв на себе значну частину роботи з постачання українським військовим, підрозділам Національної гвардії України та добровольчим батальйонам необхідного обладнання, військового спорядження, транспортних засобів, засобів індивідуального захисту, продовольства, медичного обладнання і препаратів, а також з ремонту військової техніки та зведення фортифікаційних споруд.

Через економічну кризу, зростання цін на продукти й товари першої необхідності, нестабільний курс валюти тощо волонтери надають посильну допомогу українським військовим: частина з них допомагає військовим і переселенцям гуманітарною допомогою, інші готують сухі пайки, виготовляють військові черевики, буржуйки, маскувальні сітки тощо. До того ж українські волонтери, які щоденно працюють на потреби українських військових і на громадських засадах, і на посадах в державних установах, вважають за необхідне і в подальшому надавати допомогу українським військовим, посилювати боротьбу з корупцією у військоматах і медкомісіях, з маніпуляціями та крадіжками палива (найбільший, на думку громадськості, об'єм корупції в армії), з корупційними діями військових представників під час роботи з постачальниками, у шпиталях і з медикаментами. Українські волонтерські організації виступили з ініціативою створення в Міністерстві оборони України Волонтерського бюро по боротьбі з корупцією.

З огляду на затягування російсько-терористичної агресії на сході України, потребують вирішення такі питання:

- по-перше, об'єднання та координація зусиль волонтерських груп та організацій з різних регіонів України через соціальні мережі (наприклад, створення за ініціативи Житомирського обласного центру молодіжних ініціатив інформаційної молодіжної волонтерської міжрегіональної ме-

режі), у спосіб створення асоціацій волонтерських організацій, спрямованих на вирішення завдань у конкретних сегментах. Ідеться, зокрема, про координацію зусиль військових і цивільних психологів та волонтерських організацій із психологічної реабілітації воїнів, які повертаються із зони АТО);

- по-друге, координація та взаємоузгодження дій центральних і місцевих органів влади й волонтерів, які допомагають учасникам АТО і вимушеним переселенцям. Сьогодні Уряд України співпрацює з понад 80 волонтерськими організаціями; показовим може бути приклад об'єднання зусиль волинських волонтерів з представниками органів влади заради допомоги військовим, які перебувають у зоні АТО, створення координаційної ради при облдержадміністрації.

Координування дій органів влади й волонтерських організацій, які допомагають учасникам АТО і вимушеним переселенцям, створення з цією метою регіональних *call*-центрів (за прикладом Запоріжжя) сприятиме виявленню псевдоволонтерів, адже приватні грошові перекази (надто готівкові пожертви) майже не контролюються державними органами.

З огляду на те, що відсутність єдиної волонтерської мережі й координації знижує ефективність допомоги, а також на необхідність оптимізації ресурсів волонтерських організацій (зادля забезпечення можливості виконувати заявки, які надходять від військових підрозділів та добровольчих батальйонів), поміж громадськості набула поширення ідея створення Координаційної ради волонтерів при Президентові України, яка б опікувалася координацією зусиль волонтерських організацій, формуванням більш прозорих механізмів співпраці волонтерів з органами державної влади, розробленням нормативно-правових основ розвитку в країні волонтерського руху. У цьому контексті досить затребуваною є діяльність Асоціації народних волонтерів України (створювалася як інструмент комунікації між волонтерами й органами виконавчої влади, особливо з Міністерством оборони України та Міністерством охорони здоров'я України) та передусім Ради волонтерських організацій при Міністерстві оборони України (вибудовує горизонтальні зв'язки між волонтерами з різних регіонів України, а отже, надає потужний імпульс волонтерському руху міжрегіональної солідарності). Представникам волонтерських організацій було запропоновано посади в Департаменті державних закупівель та постачання матеріальних ресурсів Міністерства оборони України, у службах Тилу Збройних Сил України з метою проведення оперативного моніторингу переліку цінних пропозицій та інформації щодо постачання та своєчасної закупівлі майна, пально-мастильних матеріалів, продовольства.

Отже, з огляду на позитивні результати роботи волонтерів у підрозділах Міністерства оборони України, варто вивчити питання щодо поширення практики входження волонтерів до державних структур, зокрема інших силових відомств, що сприятиме комунікації й координації зусиль різних груп та організацій волонтерів.

Важливим кроком у досягненні ефективної міжрегіональної координації дій, налагодженні результативної співпраці між волонтерськими групами, великим бізнесом, державними структурами стосовно забезпечення українського війська й допомоги вимушеним переселенцям стало проведення у вересні 2014 р. першого Форуму солідарності волонтерів України, а також створення громадськими та благодійними організаціями (за підтримки Міжнародного фонду «Відродження») гарячих ліній для вимушених переселенців із зони АТО й волонтерів, Інформаційно-координаційного центру для надання допомоги мешканцям Донбасу, Волонтерської диспетчерської – єдиної телефонної лінії для допомоги пораненим і вирішення питань цивільної оборони.

Неможливо визначити кількісний склад учасників волонтерського руху з точністю (за поширеною в ЗМІ інформацією у волонтерський рух включилася третина населення України) через відсутність відповідної статистики, постійне його поповнення, небажання багатьох із волонтерів афішувати свою діяльність через її неофіційність. Проте саме гнучкі форми волонтерської діяльності на практиці виявилися найбільш продуктивними.

Забезпеченню ефективного регулювання правовідносин, що виникають у процесі провадження волонтерської діяльності в Україні, розвитку волонтерського руху в Україні, підвищенню якості надання волонтерської допомоги сприятиме прийняття 05 березня 2015 р. Верховною Радою України рішення про доповнення напрямів волонтерської діяльності допомогою учасникам бойових дій, а також соціальним захистом волонтерів, які працюють у зоні АТО, а також підписання Президентом України 30 березня 2015 р. відповідного Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо волонтерської діяльності».

Цей та інші приклади свідчать про необхідність розроблення відповідно до вимог часу нормативного забезпечення громадської діяльності у сфері національної безпеки та оборони, чіткого визначення та своєчасного вдосконалення її правових засад. Громадські оборонні практики мають бути підтримані державою та оформлені законодавчо.

Таким чином, національна стратегія розвитку оборонного потенціалу України має спрямовуватися і на всебічне зміцнення захисних можливостей держави, і на забезпечення належної безпекової, правової та загальногромадянської компетентності населення.

Отже, в умовах зовнішніх загроз необхідно постійно забезпечувати достатній рівень мобілізованості та згуртованості суспільства, пропорційний викликам національній безпеці держави. Благодійні, волонтерські, правозахисні й інші громадські структури відіграють важливу роль у наданні матеріальної, ресурсної, медичної допомоги, інформаційної, соціальної, правової, психологічної й іншої необхідної підтримки. Держава, не перекладаючи виконання цих функцій на громадський сектор, повинна й надалі залучати потенціал громадянського суспільства і в процесі зміцнення обороноздатності, і в наданні необхідної допомоги постраждалим унаслідок зовнішньої агресії.

2.2. ПОЛІТИКА РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ: РЕФОРМИ ЗАРАДИ ЗБЕРЕЖЕННЯ ЦІЛІСНОСТІ КРАЇНИ

Політика регіонального розвитку України сьогодні формується в умовах неоголошеної війни з Росією, яка спричинила окупацію частини території та економічні втрати, супроводжується погіршенням соціально-економічного становища країни та рецесією, вимагає значних зовнішніх запозичень на відновлення економіки, а також масштабних витрат на ведення воєнних дій. Водночас, Україна інтегрується в європейський цивілізаційний простір, що ставить перед національною регіональною політикою низку вимог. Децентралізація публічного управління має здійснюватися передусім в інтересах громадян, у межах цілісного пакету політичних, економічних, соціальних реформ, спрямованих на перетворення України в сучасну європейську країну.

2.2.1. Соціально-економічний розвиток регіонів та ризики посилення нестабільності

Розвиток регіонів в умовах кризи. Потреби реформування державної регіональної політики, перегляду принципів відносин між Центром та регіонами і вжиття практичних заходів децентралізації зумовлені посиленням впливу негативних чинників, що визначили розвиток регіонів протягом останнього періоду. У 2014 р. соціально-економічний розвиток більшості територій характеризувався подальшим зменшенням промислового виробництва; відпливом інвестиційного капіталу; нестійкою експортною динамікою; скороченням будівництва; звуженням внутрішнього ринку; погіршенням ситуації на ринку праці і загальним падінням рівня доходів.

Серед позитивних тенденцій можна відзначити лише *зростання аграрного виробництва*. Так, за підсумками 2014 р. обсяги виробництва сільськогосподарської продукції збільшились у 15 регіонах (від 1,6 % у Закарпатській до 16,0 % у Хмельницькій областях), тоді як спад виробництва спостерігався у 9 регіонах. Варто зазначити, що серед регіонів, у яких відбулось скорочення виробництва, є регіони, які формують значну частку аграрного виробництва України: Миколаївська (зменшення на 6,4 %), Полтавська (на 3,1 %), Черкаська (на 1,7 %) тощо.

Минулий рік засвідчив поглиблення негативних тенденцій у *промисловості* більшості регіонів. За підсумками 2014 р. обсяги промислового виробництва скоротились у 16 регіонах (від 0,5 % в Одеській до 42,0 % у Луганській областях). Істотне зменшення промислового виробництва зафіксовано у м. Києві (на 14,3 %), у Сумській (на 12,1 %), Дніпропетровській (на 7,7 %), Полтавській (на 7,2 %) областях. Питома вага регіонів, які мали приріст виробництва, у загальному обсязі реалізованої промислової продукції становить усього 15,8 %.

На розвиток промисловості вплинула ситуація на Донбасі, де зосереджений значний промисловий потенціал України. Внаслідок військового конфлікту найбільший збиток нанесений підприємствам добувної, хімічної промисловості, гірничо-металургійного комплексу і машинобудування. Крім зростання ризиків для функціонування підприємств Донбасу, не меншої шкоди завдано й через порушення налагоджених зв'язків «сировина–виробництво–збут» з іншими регіонами країни. Із загостренням кризи проявились проблеми промислового комплексу регіонів, які накопичувались роками: надмірна залежність від зовнішньої кон'юнктури на ринках основних експортних товарів; висока енерго- та матеріалоємність виробництва, що стало причиною різкого зростання собівартості; дефіцит коштів для модернізації основних фондів; скорочення збуту на внутрішньому ринку через зменшення попиту на продукцію проміжного споживання та інвестиційного призначення.

У 2014 р. поглибилося падіння *інвестиційної активності* у всіх регіонах, крім Івано-Франківської (обсяг освоєних капітальних інвестицій зріс на 26,9 %) і Хмельницької (на 2,6 %) областей. Водночас зростають регіональні диспропорції інвестування: розрив між максимальним і мінімальним обсягом капітальних інвестицій на одну особу збільшився з 12,9 раза у 2013 р. до 13,4 раза у 2014 р. Як наслідок, 54,5 % обсягу освоєних інвестицій припало всього на 4 регіони: м. Київ (29,7 %), Дніпропетровську (9,5 %), Київську (9,0 %) і Донецьку (6,3 %) області.

Ще більш відчутним було скорочення обсягів *іноземного інвестування*, яке протягом року склало 11,1 млрд дол. США. Позитивна динаміка мала місце лише в Івано-Франківській області, де приріст прямих іноземних інвестицій з початку 2014 р. склав 112,1 млн дол. США або 13,8 %. Зменшення іноземних інвестицій спостерігалось у 24 регіонах; у абсолютних значеннях найбільш помітно вартість іноземного капіталу зменшилась у м. Києві (-5,9 млрд дол. США), Дніпропетровській (-1,3 млрд дол. США) і Донецькій (-1,0 млрд дол. США) областях. Основною причиною цього стала втрата вартості інвестицій внаслідок курсової різниці, проте у всіх регіонах зафіксовано також масштабне вилучення інвестицій, що свідчить про найбільше за всі часи падіння інвестиційної привабливості регіонів.

Вкрай суперечливою протягом року була динаміка *зовнішньої торгівлі* регіонів. Так, якщо обсяг експорту протягом перших трьох кварталів 2014 року зростав помітними темпами (переважно – до країн ЄС), вперше з 2005 р. сформувавши на фоні падіння імпорту додатне товарне сальдо, то вже у кінці 2014 року різко скоротився. У підсумку сальдо зовнішньої торгівлі товарами набуло від'ємних значень у обсязі 468,3 млн дол. США.

За підсумками року експорт товарів зменшився у 14 регіонах, найбільш помітно – у Луганській (на 46,2 %), Донецькій (на 32,2 %), Сумській (на 21,1 %), Полтавській (на 19,9 %), Черкаській (на 19,0%), Миколаївській (на 15,5 %) і Дніпропетровської (на 11,5 %) областях. Збільшилися обсяги експорту товарів у 11 регіонах: від 1,1 % у Львівській до 26,1 % у Чернігівській областях. Імпорт товарів зменшився у всіх регіонах, де скорочення варіювало від 1,3 % у Полтавській до 47,7 % у Донецькій областях.

Переважання експорту над імпортом мало місце у 18 регіонах; найбільше значення сальдо – у Донецькій (6,3 млрд дол. США), Дніпропетровській (4,2 млрд дол. США) і Запорізькій (2,2 млрд дол. США), Миколаївській (1,2 млрд дол. США), Полтавській (1,0 млрд дол. США) областях. Такі показники сформувались не в останню чергу внаслідок значного скорочення імпорту з Російської Федерації (яке для окремих регіонів досягло 1,5 раза) при менш помітному зменшенні експорту у цю країну. Для багатьох навіть західних регіонів Росія залишається ключовим торговельним партнером, забезпечуючи 15–20 % обсягу експорту.

Поширення негативних тенденцій регіонального розвитку, посилене кризовою ситуацією економіки Донбасу, формує низку загроз його подальшої дестабілізації.

1. Скорочення промислового виробництва та погіршення результатів функціонування промислових підприємств. Так, за підсумками січня-вересня 2014 р. фінансовий результат великих і середніх підприємств України склав 168,0 млрд грн збитку. Збитковий фінансовий результат отримали всі регіони, серед них найбільш значний: м. Київ (-31,9 млрд грн), Луганська (-30,1 млрд грн), Донецька (-29,8 млрд грн) і Одеська (-11,9 млрд грн) області.

2. Зниження інвестиційної спроможності регіонів, зменшення обсягу інвестиційного капіталу, поглиблення диспропорцій соціально-економічного розвитку регіонів через непривабливість традиційних галузей і територій для інвестування. Як наслідок, слід очікувати подальшого падіння у найбільш інвестиційно залежних галузях, зокрема, у будівництві. Так, дефіцит інвестиційних ресурсів зумовив скорочення у 2014 р. обсягів будівництва у 22 регіонах від 1,2 % у Полтавській до 2,2 раза у Луганській областях. Значне падіння спостерігалось у Донецькій (на 49,9 %), Київській (на 37,8 %), Івано-Франківській (на 31,3 %), Черкаській (на 31,4 %), і Херсонській (на 30,0 %) областях.

3. Зменшення доходів населення та подальше обмеження його купівельної спроможності, що ставить під загрозу діяльність невеликих підприємств, індивідуального підприємництва, орієнтованого на внутрішній попит. Зменшення реальної заробітної плати спостерігалось у всіх регіонах: від 2,9 % у Дніпропетровській до 13,6 % у Луганській областях. Як наслідок, у всіх регіонах мало місце зменшення обсягів роздрібною торгівлі навіть попри кілька хвиль споживчого ажіотажу, викликаного коливаннями курсу національної валюти. Роздрібний товарооборот найбільш помітно зменшився у Луганській (на 50,2 %), Донецькій (на 37,5 %), Волинській (на 11,6 %), Полтавській (на 9,6 %), Миколаївській (на 8,3 %) областях і у м. Києві (на 7,3 %).

4. Ускладнення ситуації з виплатою заробітної плати працівникам у регіонах. Зростання заборгованості по заробітній платі мало місце у 19 регіонах, серед яких найбільше у Чернівецькій (у 26,8 раза), Дніпропетровській (у 14,9 раза), Рівненській (у 10,7 раза), Донецькій (у 10,2 раза), Лу-

ганській (у 8,3 раза), Волинській (у 3,1 раза) областях і навіть у м. Києві (у 2,3 рази). В окремих галузях регіональної економіки заборгованість з виплати заробітної плати у 2014 р. взагалі виникла вперше.

5. Погіршення платіжної дисципліни і ріст заборгованості за бюджетними платежами. Так, заборгованість по сплаті податків і зборів до бюджетів усіх рівнів зростає у всіх регіонах (за винятком Вінницької області): від 15,7 % у Рівненській до 7,4 раза у Запорізькій областях. Найбільші обсяги заборгованості за податковими зобов'язаннями мали: м. Київ (6,2 млрд грн), Донецька (2,45 млрд грн), Харківська (1,66 млрд грн), Львівська і Сумська (1,27 млрд грн у кожній), Запорізька (понад 1,1 млрд грн), Київська (майже 1,1 млрд грн) і Луганська (понад 1,0 млрд грн) області.

Здобутки і втрати реформи регіональної політики. Регіональна політика поєднує секторальні, просторові та управлінські цілі і пріоритети. Про це йдеться у «Порядку денному Європейського Союзу для регіонів» (*EU Territorial Agenda 2020*), де зазначається, що серед найважливіших проблем, які мають вирішувати регіони ЄС у XXI ст., є формування міського, консолідованого внутрішнього ринку, недопущення економічної регіональної самоізоляції та підтримка справедливої конкуренції на місцевому і регіональному рівні, впровадження ефективних заходів, пов'язаних з реакцією на демографічні і соціальні зміни у світі, вирішення актуальних проблем розвитку регіонів, пов'язаних зі зміною клімату та довкілля.

З огляду на стратегічний курс на євроінтеграцію, Україна потребує, з одного боку, взаємної відповідності цілей регіонального розвитку країни та ЄС, а з іншого – вироблення власного стратегічного бачення реформ на регіональному і місцевому рівнях з урахуванням викликів, що постають перед нашою державою.

Сформовані в Україні до 2014 р. нормативно-правова база та усталена практика реалізації державної регіональної політики мали низку недоліків, які перешкоджали успішності реформ на місцевому рівні. Громади і регіони не перетворилися на повноцінні суб'єкти регіональної політики через наступні перешкоди:

- нормативно-правові акти, які регламентують регіональну політику, ухвалювались більшою мірою задля вирішення короткострокових, локальних завдань розвитку окремих територій, а тому не складають єдину взаємоузгоджену систему;
- фрагментарність правового поля з питань регіонального розвитку створила підґрунтя для зловживань з боку посадових осіб у розподілі ресурсів та боротьбі за повноваження;
- державна регіональна політика тривалий час не розглядалася як окремий складник стратегічного розвитку держави, що призвело до її сприйняття як другорядної. Наслідком стали відсутність єдиної ієрархічно стрункої системи нормативно-правових документів, які регулюють питання регіонального розвитку, слабкість організаційно-управлінського механізму розробки та впровадження регіональної політики, зокрема щодо розробки та реалізації програмно-планових документів регіональ-

ного розвитку, залишковий принцип фінансування програмних заходів державної регіональної політики;

- відсутність координування органів влади, відповідальних за різні сфери соціально-економічного розвитку у частині реалізації окремих питань розвитку територій, зумовила неузгодженість галузевих заходів із завданнями державної регіональної політики;

- не було створено достатніх стимулів для забезпечення інтегрованості регіонів у консолідований господарський простір країни, а практика міжрегіонального, міжмуніципального, міждержавного регіонального та транскордонного співробітництва регіонів залишалась безсистемною і епізодичною;

- формалізація і неефективність процедур залучення громадськості до розробки та реалізації політики розвитку на місцевому і регіональному рівні створювала перепони на шляху участі громадянських інститутів у вирішенні питань місцевого значення.

Така невідповідність між важливістю регіональної політики для забезпечення цілісності країни і стабільного розвитку територій та її фактичною відсутністю у державі, занедбаний стан правового та організаційного забезпечення регіональної політики зумовили необхідність реформ, започаткованих у 2014 році. Позитивної оцінки заслуговує низка ухвалених у 2014 – на початку 2015 року нормативно-правових актів, які регламентують найважливіші напрями державної регіональної політики в Україні та окреслюють загальні параметри реформування. Це, зокрема:

- Державна стратегія регіонального розвитку на період до 2020 року (затверджена Постановою Кабінету Міністрів України від 6 серпня 2014 р.), у якій обґрунтовані стратегічні цілі регіонального розвитку, визначені пріоритети координації регіональної політики з галузевими політиками, а також механізми, інструменти та джерела фінансування регіонального розвитку до 2020 року;

- Концепція реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні (схвалена Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 1 квітня 2014 р.), і План заходів щодо її реалізації. Положення Концепції визначають базові напрями децентралізації влади в Україні, нову роль громади, району, регіону у системі місцевого самоврядування і територіальної організації влади та шляхи підвищення дієвості, ефективності й відповідальності місцевого самоврядування за реалізацію регіональної політики;

- Закон України «Про співробітництво територіальних громад» (від 17 червня 2014 р.), у якому унормовані питання співробітництва територіальних громад з метою вирішення спільних питань місцевого і регіонального розвитку;

- Закон України «Про ратифікацію Додаткового протоколу до Європейської хартії місцевого самоврядування про право участі у справах органу місцевого самоврядування» від 2 вересня 2014 року), положення

якого унормовують права участі окремих громадян та громадських організацій у справах органу місцевого самоврядування відповідно до норм європейського права;

- Закон України «Про засади державної регіональної політики» (від 5 лютого 2015 року), який визначає інституційні рамки регіонального розвитку в Україні; формує правову основу реалізації нової державної регіональної політики; законодавчо унормовує мету державної регіональної політики – створення умов для динамічного, збалансованого розвитку України та її регіонів, забезпечення їх соціальної та економічної консолідації, підвищення рівня життя населення, додержання гарантованих державою соціальних стандартів для кожного громадянина незалежно від місця проживання;

- Закон України «Про добровільне об'єднання територіальних громад» (від 5 лютого 2015 року), який створив правове підґрунтя для укрупнення громад і формування економічно та організаційно спроможних дієздатних адміністративних одиниць;

- Закон України «Про внесення змін до Бюджетного кодексу України» (щодо реформи міжбюджетних відносин) (від 28 грудня 2014 року), який визначив напрями удосконалення бюджетного законодавства в рамках децентралізації, передбачив суттєве розширення повноважень громад та зміцнення матеріальної і фінансової основи місцевого самоврядування;

- Закон України «Про внесення змін до Податкового кодексу та деяких інших законів України (щодо податкової реформи)» (від 28 грудня 2014 року), який означив шляхи подальшої лібералізації податкової системи та передбачив надання більшого податкового ресурсу місцевим бюджетам.

Незважаючи на помітні успіхи реформ у сфері регіонального розвитку у другій половині 2014 – на початку 2015 років, слід вказати і на існуючі недоліки та відсутність прогресу на окремих напрямках реформування регіональної політики та розвитку місцевого самоврядування. Так, до безперечних недоліків варто віднести тривалу відсутність дорадчого колегіального органу представників місцевих органів виконавчої влади, який би міг гнучко і оперативно реагувати на реалізацію реформ на місцевому рівні (Рада регіонального розвитку була утворена лише 22 квітня 2015 року). Також, слід вказати на повільне просування ініціатив щодо децентралізації, що накладається на погіршення соціально-економічного становища громад.

Відтак, подальше реформування регіональної політики України з урахуванням європейських стандартів та принципів регіонального розвитку має спрямовуватися на наступне:

- остаточний перехід від жорсткої системи державного управління по вертикалі «центр – регіон» до політики децентралізації державного управління, повсюдності місцевого самоврядування та оптимізації територіальної організації влади на принципах субсидіарності;

- перехід від політики вирівнювання з центру зростаючих соціально-економічних диспропорцій розвитку територій, централізованого перерозподілу ресурсів та обмежених бюджетних коштів – до політики створення рівних можливостей для збалансованого розвитку регіонів,

розкриття внутрішнього потенціалу громад та підвищення їх конкурентоспроможності;

- забезпечення надання інституційної та інвестиційної підтримки всім регіонам через залучення потенціалу державно-приватного партнерства, забезпечення державних гарантій для іноземних інвесторів, упровадження дієвих інструментів оптимального використання місцевих ресурсів та їх спрямування на розвиток територій;
- поширення гнучких інструментів стимулювання регіонального розвитку (залучення технічної допомоги, кредитів, розвиток ринку місцевих запозичень).

У контексті зазначеного необхідно якомога скоріше ухвалити План заходів з реалізації Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2020 р. – документ, у якому визначатимуться напрями, пріоритети і терміни подальшого реформування регіональної політики. Крім цього, оновлення потребуватимуть і регіональні стратегії розвитку у частині їх приведення у відповідність до сучасних викликів і потреб.

Сьогодні поглиблення реформ у сфері регіонального управління і формування нової логіки відносин громади, регіону та держави має стати каталізатором відбудови і нового поступу України, чинником консолідації українського суспільства задля збереження державності та реалізації євроінтеграційних прагнень України.

Створення «точок економічного зростання» в сільських громадах.

Імпульсом для збалансованого та рівномірного регіонального розвитку мають стати «точки економічного зростання», створення яких передбачає:

- структурну перебудову та диверсифікацію локальних виробництв на якісно новій інноваційній основі;
- активізацію інвестиційного процесу на рівні громад, стимулювання припливу інвестицій та започаткування великомасштабних інвестиційних проектів;
- подолання економічної замкнутості регіонів, посилення міжрегіональних зв'язків поміж регіонами всередині країни та між регіонами України і сусідніх країн.

Створення точок економічного зростання є особливо важливим для розвитку села, який неможливий без відновлення та інтенсифікації сільськогосподарського виробництва, розвитку сучасних агропромислових комплексів, переходу агропромислового виробництва на нові інноваційні основи, а також створення гідних умов життєдіяльності працівників, зайнятих у сільському господарстві. «Точками економічного зростання» у сільській місцевості мають стати великі агрофірми, дрібні фермерські господарства, колективні господарства, агропромислові об'єднання, клас-терні утворення.

Соціально-економічне значення формування «точок економічного зростання» на сільських територіях полягає в такому:

- формування нового економічного укладу в сільській місцевості та зміцнення середнього класу на селі;
- будівництво доступного і комфортного житла на селі, можливість для молоді отримання житла в оренду з правом викупу;
- покращення демографічної ситуації в сільській місцевості, створення можливостей для забезпечення високого рівня доходів для молоді у сільській місцевості, що сприятиме покращенню демографічних показників і вирішенню проблеми зайнятості;
- будівництво сучасної розвинутої інфраструктури в сільській місцевості: шкіл, дитячих садків, торгово-розважальних центрів;
- створення аграрних кластерів з повним циклом «виробництво – переробка – реалізація» продукції, які включають у себе сучасні високотехнологічні міні-ферми, переробні підприємства і широкі мобільні мережі реалізації продукції;
- формування органічних кластерів як виробничих об'єднань, що спеціалізуються на вирощуванні та реалізації екологічно чистої продукції;
- забезпечення продовольчої безпеки країни, виробництво вітчизняної якісної продовольчої продукції і її продаж за доступними цінами;
- сприяння формуванню та розвитку сільських територіальних громад як основи становлення місцевої демократії.

Вирішення питань, пов'язаних з інтенсифікацією розвитку сільськогосподарського виробництва і створенням «точок економічного зростання» на сільських територіях, має відбуватися за допомогою наступних заходів:

- означення у стратегіях та програмах соціально-економічного розвитку регіонів необхідності формування «точок економічного зростання» на сільських територіях та опрацювання рекомендацій щодо напрямків їхнього функціонування, здійснення державної підтримки їх діяльності;
- розробка концепції та стратегії розвитку сільських територій на основі формування в них «точок економічного зростання» як базису для становлення нового економічного укладу в сільській місцевості та підвищення рівня якості життя громадян;
- стимулювання розробки та реалізації інвестиційних проектів із залученням інноваційних технологій в «точках економічного зростання» в сільських громадах.

Розвиток сільськогосподарського виробництва та життєдіяльності сільських територій на основі формування «точок економічного зростання» сприятиме покращенню показників соціально-економічного розвитку регіонів та зміцненню місцевого самоврядування.

Напрями протидії дестабілізації регіонального розвитку. Успішне просування України шляхом євроінтеграції, реалізація амбітних завдань, поставлених Стратегією розвитку «Україна – 2020», потребує реформування державної регіональної політики за такими напрямками: децентралізація управління, формування потужних громад дієздатного місцевого самоврядування, упорядкування територіальної організації влади та оптимізація адміністративно-територіального устрою. Демократизація

процесів управління розвитком територій передбачає також широке залучення громадськості, неурядових організацій, бізнес-структур до співпраці з органами місцевого самоврядування та представниками державної влади у вирішенні питань місцевого розвитку.

Децентралізація управління відкриває органам місцевого самоврядування широкий простір для творчих та відповідальних ініціатив у тактиці реалізації стратегічних завдань розвитку громад. Сучасна регіональна політика повинна дотримуватися балансу інтересів громади, регіону та держави, забезпечувати сталі темпи розвитку регіонів та громад, сприяти забезпеченню високого рівня добробуту громадян. Відтак, нова регіональна політика України має бути зорієнтована на зміцнення ресурсу розвитку регіонів і громад та стимулювання економічного зростання на місцевому рівні. Ефективна реалізація такої стратегії залежить від створення умов для рівноправної участі держави, регіонів та громад у розробці регіональної політики, залученні ресурсів для забезпечення розвитку громад та використанні інструментів підтримки соціально-економічного розвитку територій. Тому першочерговими пріоритетами для України у сфері регіональної політики є:

1. Забезпечення конкурентоспроможності громад, здатних на рівноправних засадах долучитися до євроінтеграційних процесів на місцевому рівні, брати активну участь у входженні на європейські ринки товарів, ресурсів, капіталів, робочої сили.

2. Упровадження комплексних реформ у базових секторах національної економіки; модернізація промислового виробництва та енергетичного сектору; розвиток конкурентного ринку послуг. У цьому контексті необхідне ефективне поєднання галузевих і територіальних стимулів для соціально-економічного розвитку з урахуванням спеціалізації територій та перспектив диверсифікації їх економіки.

Нова регіональна політика має бути зорієнтована на підвищення конкурентоспроможності громад і регіонів та стимулювання економічного зростання на місцевому й регіональному рівнях. Оскільки формування та реалізація регіональної політики залежать від різних видів економічної діяльності, то очевидно, що стабільний розвиток громад та ефективна регіональна політика залежать від успішності політики у наступних сферах:

1. Підтримка малого та середнього бізнесу на місцевому рівні (зокрема, створення бізнес-центрів). Розвиток підприємництва в регіоні складає основу для створення робочих місць, самозайнятості населення, розвитку внутрішнього ринку товарів та послуг, формування інноваційної інфраструктури (бізнес-інкубаторів, індустриальних парків, технополісів).

2. Забезпечення зайнятості, підвищення кваліфікації працюючих на місцевому й регіональному рівнях. У цій сфері для ефективного розвитку місцевої економіки необхідними є оптимізація регіональних ринків праці, залучення інвестицій у сферу освіти та підвищення кваліфікації, створення мережі закладів для перекваліфікації та можливості отримання освіти упродовж життя.

3. Інтенсифікація сільськогосподарського виробництва, забезпечення збалансованого розвитку села та сільських територій, вирішення проблем комплексного інфраструктурного забезпечення сільських територій. Важливою складовою цього процесу є приєднання України до реалізації спільної європейської аграрної політики, зорієнтованої на підвищення продуктивності і прибутковості сільськогосподарського виробництва та сприяння збалансованому розвитку сільських територій.

4. Побудова сучасної конкурентоспроможної транс'європейської мережі транспорту, телекомунікацій та енергетичної інфраструктури, що дозволить регіонам України на конкурентних засадах увійти до складу єдиної європейської інфраструктурної мережі. Оновлення рухомого складу транспортного господарства та шляхів сполучення є основою для інтенсифікації зв'язків як між українськими регіонами, так і регіонів України з регіонами інших країн, а розвиток цифрових телекомунікацій та сучасних засобів зв'язку є привабливим чинником залучення інвестицій та підтримки конкурентоспроможності місцевої економіки.

5. Дотримання вимог збереження довкілля – упровадження політики сталого розвитку територій. Забезпечення параметрів сталого розвитку передбачає реалізацію заходів, спрямованих на збереження довкілля, мінімізацію негативного антропогенного впливу на довкілля, зменшення енергоспоживання на основі запровадження енергоощадних заходів та зростання енергоефективності виробництва при більш широкому використанні відновлюваних джерел енергії.

6. Розвиток наукових досліджень і технологій, упровадження політики структурно-інноваційних зрушень, сприяння розвитку інновацій, технічній модернізації виробництва, створення кластерів, що здійснюється у спосіб залучення освітніх і наукових закладів до вирішення практичних завдань виробництва на інноваційних засадах. Розвиток інноваційної інфраструктури розглядається як складова структурної перебудови регіональних економічних комплексів, їх пристосування до нових вимог щодо якості, безпеки, інноваційності та екологічності вироблених товарів та послуг, а також дотримання прав інтелектуальної власності.

Перехід на інноваційні засади розвитку має стратегічне значення для оновлення виробництва у регіонах, оскільки означатиме готовність до впровадження сучасних стандартів господарської діяльності. У цьому аспекті вагомого значення набуває поширення елементів інвестиційно-інноваційної інфраструктури та спеціальних режимів інвестиційної діяльності – митних зон, індустріальних парків, технопарків, бізнес-інкубаторів.

Модернізація та диференціація сутнісного наповнення спеціальних режимів інвестиційної діяльності має залежати від територіальних особливостей, форм їх локального запровадження чи відповідних галузей економіки. Тільки при такому підході до застосування спеціальних режимів кожна їхня функціональна одиниця буде «точкою економічного зростання», а їх розгалужена система в масштабах країни дасть кумулятивний ефект економічного прориву, дозволить не тільки подолати кризу й занепад економіки і стати на шлях сталого соціально-економічного розвитку,

а й зменшить диференціацію розвитку, яка є об'єктивним підґрунтям потенційної загрози економічній цілісності країни.

Реалізація економічного прориву країни потребуватиме значних інвестиційних ресурсів. Для забезпечення припливу капіталу в економіку України важливо виходити на міжнародний ринок інвестицій з конкретними пропозиціями, локальними проектами та економічними інструментами. Провідну роль у цьому процесі відіграватиме система державних фіскальних стимулів і гарантій. Інвестиції у стратегічні об'єкти, критично важливі для громад і регіонів підприємства і галузі економіки мають бути захищені державними гарантіями.

Нова державна регіональна політика України має бути орієнтована на впровадження європейських принципів регіонального розвитку і означатиме:

- перехід від політики винятковості державного управління регіонами з центру до політики децентралізації державного управління, повсюдності місцевого самоврядування на основі реформування територіальної організації влади та місцевого самоврядування;
- перехід від політики використання єдиного центру ухвалення рішень до політики координації секторального та просторового розвитку територій;
- перехід від політики вирівнювання диспропорцій соціально-економічного розвитку до політики створення рівних можливостей для розкриття внутрішнього потенціалу громад і підвищення рівня їх конкурентоспроможності;
- перехід від політики надання дотацій та цільової допомоги місцевим бюджетам для вирівнювання соціально-економічних показників до надання інституційної та інвестиційної підтримки громадам через залучення потенціалу державно-приватного партнерства, забезпечення державних гарантій для іноземних інвесторів, впровадження дієвих інструментів оптимального використання місцевих ресурсів та їх спрямування на розвиток територій;
- перехід від прямих інструментів державної підтримки розвитку територій (субвенцій, податкових пільг, реструктуризація заборгованості) до інструментів стимулювання (залучення технічної допомоги, кредитів, місцевих запозичень).

Регіональна політика повинна забезпечувати поступову стабілізацію рівнів розвитку громад і регіонів. Стабілізація має відбутися шляхом недопущення подальшого скорочення обсягів виробництва і занепаду місцевої економіки, що передбачає вжиття організаційних заходів щодо диверсифікації економічної діяльності, зменшенню залежності від коливань ринкової кон'юнктури та деструктивного впливу неекономічних чинників. Стабілізація вимагає:

- започаткування глибинних зрушень у структурі економіки громад – зменшення монофункціональності, розвиток нетрадиційних, але прибут-

кових видів економічної діяльності, стимулювання малого і середнього підприємництва, оптимізація товарної структури виробництва і підвищення рівня інноваційності продукції;

- оптимізації механізму розміщення державних замовлень з метою підтримки критично важливих для громад і регіонів підприємств і галузей;
- пошуку можливостей продовження реалізації вже діючих інвестиційних проектів у регіонах, надання гарантій іноземним інвесторам щодо стабільності умов та безпеки ведення бізнесу, захисту їхніх прав;
- забезпечення пріоритетного розвитку місцевого виробництва, орієнтованого на внутрішній ринок, з метою якомога повнішого використання внутрішнього потенціалу громад у спосіб надання їм преференцій (відстрочення термінів сплати кредитів, застосування норм прискореної амортизації) у разі реінвестування прибутку;
- стимулювання кооперації підприємств суміжних галузей у межах одного регіону з метою спільного залучення інвестиційних ресурсів, стимулювання розвитку державно-приватного партнерства у створенні нових виробництв, розбудові інфраструктури та формуванні соціально значимих проектів;
- перегляду механізмів фінансового забезпечення розвитку громад у напрямі заміни політики бюджетного вирівнювання політикою, спрямованою на зміцнення власного ресурсу територій і недопущення відпливу капіталу.

Перспективи відновлення позитивної динаміки розвитку територій залежатимуть від загальної стабілізації макроекономічної ситуації в країні. Але і на місцях органи місцевого самоврядування та місцеві органи виконавчої влади повинні докладати зусиль щодо відновлення соціально-економічної сфери та консолідації громад довкола спільних завдань забезпечення національної безпеки. Для цього необхідно налагодити тісну співпрацю органів влади та поглибити діалог місцевої влади з представниками системоутворюючих підприємств і галузей, що дасть можливість максимально врахувати інтереси всіх суб'єктів регіональної політики, гарантуватиме зміцнення соціального партнерства між владою й бізнесом та створить підґрунтя для реалізації в Україні реформ європейського зразка.

Першочерговими завданнями консолідації регіонів та формування ідеології регіональної багатогранності України мають стати:

- просування ідеї розбудови державності на засадах стабільного розвитку громад, їх широкої взаємодії і поступового підвищення рівня добробуту громадян. Кризові 2014-початок 2015 років повинні стати переломними для усвідомлення невідворотності розбудови відкритого суспільства на засадах поступового відновлення економічного зростання як у країні в цілому, так і у кожній громаді;
- прискорення реформування нормативної бази регулювання регіонального розвитку та децентралізації влади. До таких реформ належать: розробка плану реалізації Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2020 року, ухвалення підзаконних нормативно-правових актів до Закону України «Про засади державної регіональної політики»;

- поєднання розумної децентралізації із необхідністю збереження цілісного господарського простору в межах країни. Проведення децентралізації означає зміцнення саме низового рівня місцевого самоврядування – територіальних громад, у тому числі шляхом об'єднання цих територіальних громад;
- вироблення економічного підґрунтя для збереження стабільних темпів економічного розвитку та поступового відновлення позитивної динаміки соціально-економічного розвитку. Важливим є збереження існуючих інвестиційних проєктів та недопущення їх зупинки, зокрема, за рахунок залучення інвесторів до реалізації певних проєктів, які мають стати консолідуючими для декількох регіонів і сприяти відновленню господарських зв'язків між ними;
- визначення підґрунтя для започаткування спільних господарських проєктів на місцевому рівні, які дозволять громадам відчувати свою значущість і залученість до спільної справи відбудови країни;
- відновлення і започаткування дії тих інструментів регулювання розвитку територій, які продемонстрували свою позитивну практику – державно-приватного партнерства, державного замовлення, кластерних утворень.

Обираючи європейський шлях розвитку, у процесі розробки та реалізації регіональної політики Україна спирається на принципи децентралізації та субсидіарності; реалізуючи реформи місцевого самоврядування та територіальної організації влади, приймає та втілює європейські цінності місцевої демократії. Такі новації дозволять віднайти внутрішні ресурси розвитку громад, сприятимуть успішному впровадженню комплексних реформ на місцевому рівні, дозволять створити сприятливі умови для комфортного та безпечного проживання людини на всій території України.

2.2.2. Децентралізація управління та реформа місцевого самоврядування

Система державного управління регіональним розвитком потребує реформування. Ця необхідність простежувалася протягом кількох останніх років, але особливо загострилася тепер – після анексії Криму та активізації сепаратистських рухів.

Надмірна централізація, яка панувала у вітчизняній регіональній політиці в якості усталеної норми до 2013 р., призвела до численних негативних наслідків: стійких патерналістських очікувань регіонів щодо фінансових вливань з державного бюджету, втрати економічної ініціативи на місцях, зростання нерівномірності соціально-економічного розвитку регіонів та ін. У таких умовах розвиток територій відбувався за визначеними на центральному рівні пріоритетами, які не завжди корелювали з інтересами мешканців областей чи окремих населених пунктів. Зрештою, це призвело до появи у керівництва окремих регіонів деструктивних ілюзій

про те, що два-три регіони формують діловий імідж країни і утримують решту регіонів.

Основними завданнями децентралізації влади в Україні є зміщення центрів ухвалення рішень на місцевий рівень, реальне зміцнення самоврядування та надання громадам достатнього фінансового ресурсу для вирішення завдань власного розвитку. Зволікання з практичним впровадженням цих заходів може призвести до «паралічу» територіальної організації влади, до подальшого соціально-економічного занепаду багатьох територій та гальмування регіонального розвитку.

Розпочаті реформи у напрямі децентралізації влади та розвитку місцевого самоврядування спрямовані на створення ефективної системи державного управління регіональним розвитком, спроможної забезпечити гідну якість життя кожному члену громади, гарантувати безпеку життєдіяльності людини; надати органам місцевого самоврядування необхідні повноваження для успішної реалізації економічних і соціальних реформ.

Ризики гальмування децентралізації та реформування місцевого самоврядування в Україні. Створенню ефективної системи місцевого самоврядування та раціональному розподілу повноважень і ресурсів між територіальними рівнями управління тривалий час перешкоджали наступні чинники:

1. Відсутність цілісної інституційно-правової основи розвитку місцевого самоврядування; невизначеність функцій громади як базової одиниці адміністративно-територіального устрою України, а також неврегульованість статусу та повноважень територіальної громади як основи місцевого самоврядування. Це унеможливило практичну реалізацію принципів субсидіарності та повсюдності місцевого самоврядування, ускладнювало процеси самореалізації та саморозвитку громади.

2. Нераціональний та нечіткий розподіл повноважень між органами місцевого самоврядування та місцевими державними адміністраціями, поширення практики ручного управління та адміністративного втручання виконавчої влади у сферу діяльності місцевого самоврядування, що призводило до дублювання повноважень, виникнення неузгодженостей у розв'язанні нагальних соціально-економічних проблем територіального розвитку.

3. Недостатність фінансових ресурсів органів місцевого самоврядування для вирішення поточних питань, пов'язаних із життєзабезпеченням мешканців територіальної громади, а тим більше – для фінансування довгострокових проектів, спрямованих на зміцнення економічного потенціалу територій. Як наслідок, поширеною практикою стало перекладання відповідальності за розвиток громад на органи влади регіону чи навіть на центральні органи влади.

4. Економічна слабкість невеликих громад, що є причиною їх залежності від гарантованої бюджетної підтримки. Так, більше половини сільських територіальних громад України майже на 70 % залежать від дотацій з державного бюджету, що спрямовуються на забезпечення їх повсякденних потреб.

5. Неврегульованість питань власності територіальних громад на головний ресурс – землю. Наслідком цього стала замкненість повноважень сільських, селищних і міських рад у розпорядженні земельними ресурсами виключно у межах населених пунктів, тобто на 12% території держави. В результаті органи місцевого самоврядування позбавлені можливості ефективно планувати розвиток територій, громада – відстоювати свої інтереси у процесі прийняття рішень про використання земельних ресурсів.

6. Слабкість партнерських відносин між Центром і регіонами, внаслідок якої відбулося порушення взаємодії між центром і регіонами та між окремими регіонами; в деяких випадках це призвело до протиставлення інтересів окремих регіонів інтересам усієї держави.

Реформування системи територіальної організації влади в Україні слід спрямувати на ліквідацію недоліків політичного і економічного управління регіональним розвитком, які призвели до зростання загроз економічній безпеці регіонів та територіальній цілісності країни. Найбільшими з таких недоліків і прорахунків у формуванні регіональної політики є:

1. Незавершеність конституційної реформи та невнормованість процесів децентралізації влади. Законодавча норма про місцеве самоврядування як «гарантоване державою право та реальну здатність територіальної громади вирішувати питання місцевого значення» на практиці перетворюється у невизначеність прав громад і фрагментарність повноважень органів місцевого самоврядування. Своєю чергою, це призводить до поглиблення конфлікту інтересів між органами місцевого самоврядування різних рівнів, а також між самоврядуванням та державною владою на рівні регіонів і районів. Такі суперечності ускладнюють налагодження ефективної взаємодії місцевої влади і самоврядування та унеможливають ефективне управління соціально-економічним розвитком відповідної території.

2. Фактична підпорядкованість місцевого самоврядування виконавчій владі. Тривале зміцнення вертикалі виконавчої влади у вигляді посилення адміністративного впливу місцевих державних адміністрацій зумовило статус місцевого самоврядування лише як номінального суб'єкта управління місцевим розвитком і виключно в межах, окреслених представницьким мандатом. Проблема загострюється відсутністю в органах місцевого самоврядування районного та обласного рівня власних виконавчих органів, що лише консервує домінування адміністративного чинника під час визначення пріоритетів розвитку районів та областей. Необхідність виконання органами місцевого самоврядування делегованих повноважень на практиці суттєво ускладнює вирішення проблем розвитку територій через відсутність адекватного фінансового забезпечення виконання цих функцій. Так, рівень фінансової забезпеченості делегованих повноважень має тенденцію до зниження: з 88,8 % у 2010 р. до 82,2 % у 2014 р. Відповідно, збільшується частка спрямування власних доходів на забезпечення делегованих повноважень: 25,6 % у 2010 р. до 38,4 % у 2014 р.

3. Фінансова недієздатність місцевого самоврядування, зумовлена слабкістю фінансової бази, недостатністю ресурсів для вирішення повсякденних питань розвитку громади. Упродовж 2014 р. майже 90 % бюджетів територіальних громад отримували державні дотації, з них майже 5,5 тис. є дотаційними на рівні понад 70 %, а близько 500 утримуються за рахунок коштів державного бюджету на 90 % і більше. В таких умовах органи місцевого самоврядування неспроможні у повному обсязі здійснювати власні і делеговані державою повноваження. Нераціональна структура місцевих бюджетів характеризується незначною часткою місцевих податків (7,9 % за січень-вересень 2014 рр., 6,9 % та 5,2 % у відповідному періоді 2013 та 2012 рр. у порівнянні з загальнодержавними податками, зборами й іншим платежами – 78,6 % у 2014 р., 80,1 % у 2013 р., 80,3 % у 2012 р.).

Крім того, в Україні надзвичайно обмеженим є обсяг коштів (28 євро на 1 людину щороку) для фінансування розвитку місцевої інфраструктури, що в Європі вважається завданням громад. Для порівняння, у Словаччині цей показник складає 192, а у Польщі – 305 євро.

Недосконалий механізм фінансування установ охорони здоров'я та освіти, за яким нормативи бюджетного забезпечення визначаються згідно з фінансовими можливостями державного бюджету, наділяє органи місцевого самоврядування відповідальністю, але не дає можливості прорахувати свої потреби та впливати на обсяг виділених державою коштів.

4. Порушення принципу субсидіарності у розподілі повноважень та формуванні стабільних джерел наповнення місцевих бюджетів. Зокрема, вкрай обмеженими є можливості органів місцевого самоврядування в частині регулювання ставок місцевих податків та зборів, встановлення пільг, зміцнення доходної бази місцевих бюджетів шляхом скорочення податкових пільг, виданих центральними органами виконавчої влади суб'єктам господарювання на індивідуальній/галузевий основі.

В Україні частка місцевих бюджетів у зведеному бюджеті на 2013 рік становила лише 23,8 %. Натомість показником високого рівня децентралізації міжбюджетних відносин у світовій практиці є частка місцевих видатків на рівні, що перевищує 45 % загальних урядових видатків, середнього рівня – 30–45 %, а низького рівня – менше 30 %. Вочевидь, у 2014 р. ситуація не змінилася на краще.

Громади тривалий час були обмежені у праві залишати у власному розпорядженні податки (або їх частину), що сплачуються суб'єктами господарювання, розташованими на відповідній території, але офіційно зареєстрованими в іншому місці. Така практика зменшувала обсяг джерел наповнення місцевих бюджетів, знижувала зацікавленість місцевої влади у створенні сприятливого інституційного середовища для започаткування та ведення бізнесу, залучення інвесторів до регіону. І лише з 2015 року частина податку на прибуток підприємств приватного сектору зараховується до місцевих бюджетів. Крім того, лише у квітні 2015 року було ухвалено Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо децентралізації повноважень у сфері архітектурно-будівельного контролю та удосконалення містобудівного законодавства». Цим законом

передано функції щодо здійснення державного архітектурно-будівельного контролю від центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику з питань державного архітектурно-будівельного контролю, до органів місцевого самоврядування та місцевих органів виконавчої влади, а також спрощено деякі дозвільні та погоджувальні процедури у будівництві. Однак ще залишаються обмеженими можливості стратегічного планування розвитку території громади.

5. Невідповідність чинної системи адміністративно-територіального устрою України вимогам забезпечення повсюдності самоврядування. В Україні і досі відсутнє законодавче унормування інституційних рамок цілісної адміністративно-територіальної одиниці базового рівня – *громади*. Значна подрібненість територіальних громад (92 % сільських територіальних громад мають чисельність населення менше 3 тис. осіб, 28 тис сільських населених пунктів адмініструються через 10 тис. сільських рад), відсутність на їхній території стабільно працюючих та прибуткових підприємств, низький рівень доходів зайнятого населення зумовлюють проблеми наповнення місцевих бюджетів, що, відповідно, ускладнює ефективне управління місцевим розвитком та практично унеможливує реалізацію структурних реформ.

6. Відсутність солідарної відповідальності за розвиток територій, низький рівень взаємної довіри між громадськими організаціями та органами влади. Ефективній взаємодії органів публічної влади з інститутами громадянського суспільства перешкоджають непрозорість діяльності органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, складність виконання функції громадського контролю за їхньою діяльністю, недостатнє залучення членів територіальних громад до процесу ухвалення управлінських рішень. Як наслідок, раціональні ідеї активної частини громадськості часто не лише не доходять до адресата, спроможного їх реалізувати, але й наштовхуються на спротив місцевих посадових осіб.

В Україні функціонує 61 агенція та 7 агентств регіонального розвитку. В розвинених країнах головним завданням подібних організацій є визначення концептуальних підходів до проблем територій та робота з їх подолання через розробку стратегій регіонального розвитку. Незважаючи на порівняно активну участь деяких агентств в реалізації окремих проектів в Україні, результати їх програмної діяльності залишаються непомітними.

Пріоритети децентралізації та реформи місцевого самоврядування. Практична реалізація управлінської та фінансової децентралізації вимагає вжиття заходів за наступними пріоритетами:

1. Проведення конституційної реформи, без якої стратегічна лінія децентралізації залишається декоративною та створює передумови для небажаних розбіжностей у трактуванні самого процесу децентралізації і суттєво загрожує його ефективній реалізації. З огляду на тривалість процедури внесення змін до Конституції України (розробка поправок, їх затвер-

дження Верховною Радою України та оцінка Конституційним Судом), для пришвидшення розробки конституційних аспектів децентралізації нагальним кроком є початок роботи спеціальної комісії, котра сформулює основні пропозиції для редакції Основного закону.

2. Створення сприятливих законодавчих та організаційних умов для формування ефективного місцевого самоврядування і дієздатної мережі територіальних органів виконавчої влади. Це вимагає визначення територіальної основи громади (згідно з принципом повсюдності юрисдикції органів місцевого самоврядування), оптимізації системи територіальних органів виконавчої влади, розмежування повноважень між органами місцевого самоврядування регіонального та районного рівнів та органами виконавчої влади, зміцнення економічної бази та фінансової автономії місцевого самоврядування, підвищення відповідальності органів місцевого самоврядування за результати своєї діяльності перед громадою та державою.

Вирішення вказаних завдань потребуватиме:

- завершення створення правових основ для реалізації права територіальних громад на добровільне об'єднання, алгоритм якого запропонований Законом України «Про добровільне об'єднання територіальних громад», та надання державної підтримки новооб'єднаним громадам для покращення інфраструктури та розвитку мережі надання публічних послуг;

- законодавчого врегулювання системи адміністративно-територіального устрою, моделювання адміністративно-територіальних одиниць у регіонах та підготовку необхідних нормативних актів для завершення формування нової системи адміністративно-територіального устрою України;

- формування правових засад утворення виконавчих органів обласних та районних рад, унормування розподілу повноважень у системі «виконавчі органи – органи місцевого самоврядування – територіальні підрозділи органів виконавчої влади»;

- забезпечення уніфікації і стандартизації адміністративних та соціальних послуг, що надаються населенню органами місцевого самоврядування та органами виконавчої влади, виходячи з принципів максимальної доступності та високої якості цих послуг;

- вжиття заходів щодо гармонізації виборчого законодавства, особливо його частини, що стосується місцевих виборів, у відповідність з реформованою системою територіальної організації влади; забезпечення інституційної реорганізації органів місцевого самоврядування та місцевих органів виконавчої влади з урахуванням оптимального співвідношення повноважень і відповідальності за їх реалізацію.

3. Посилення ролі громад і регіонів у реалізації політики забезпечення економічної та соціальної безпеки держави. Зазначене передбачає закріплення за центральними органами влади виконання функцій нагляду за дотриманням законодавства на місцевому рівні з одночасним наданням громадам і регіонам повноцінного права самостійно визначати власні пріоритети розвитку.

Реалізація цього пріоритету потребуватиме:

- становлення в Україні трирівневої системи адміністративно-територіального устрою: громада – район – регіон. Реформування системи адміністративно-територіального устрою передбачає створення 27 регіонів (включаючи відновлення влади на тимчасово окупованих територіях); укрупнення районів орієнтовно до 120–150 одиниць (на сьогодні в Україні існує 490 районів); об'єднання територіальних громад та скорочення кількості місцевих рад за принципом «одна об'єднана громада – один представницький орган місцевого самоврядування»;

- делегування на рівень громади максимальних повноважень у сфері життєзабезпечення: розвитку дошкільної та шкільної освіти, надання первинної та екстреної медичної допомоги, утримання комунального господарства, охорона правопорядку та ін.;

- делегування на рівень району повноважень, пов'язаних із розвитком спеціалізованої шкільної освіти, надання послуг вторинного рівня медичного забезпечення, утримання транспортної інфраструктури внутрішнього значення, управління об'єктами комунальної власності районного рівня тощо;

- делегування на рівень регіону повноважень, пов'язаних з утриманням транспортної інфраструктури міжрайонного та регіонального значення, наданням послуг спеціалізованої медичної допомоги, наданням послуг спеціалізованої середньої і професійно-технічної освіти та ін. Збереження на нинішньому рівні (наприкінці 2014 р. в Україні діяло 659 ЦНАП) або збільшення кількості ЦНАП під час укрупнення громад і районів з метою їх доступності для громадян: реєстрація прав на нерухоме майно та земельні ділянки; реєстрація актів цивільного стану; отримання або заміна паспорта громадянина України чи паспорта громадянина України для виїзду за кордон; оформлення (перерахунок) пенсій; реєстрація (зняття з обліку) транспортних засобів; отримання субсидії на оплату житла і житлово-комунальних послуг; подання податкової звітності тощо;

- закріплення за регіоном виключних повноважень щодо стратегічного планування регіонального розвитку, включаючи розробку і затвердження стратегії розвитку регіону.

4. Запровадження бюджетної децентралізації як основи реформи місцевого самоврядування. Наприкінці 2014 р. через внесення змін до Бюджетного та Податкового кодексів сформовано нову фінансову базу щодо реформування місцевого самоврядування. Тис самим створено матеріальне підґрунтя для реалізації повноважень, переданих на базовий рівень – до громад. Водночас, остаточна докорінна зміна засадничих принципів формування бюджетних відносин між державою, регіонами та громадами потребує:

- встановлення прямих відносин бюджетів об'єднаних територіальних громад з Державним бюджетом України;

- розроблення галузевих соціальних стандартів фінансування делегованих повноважень у сфері охорони здоров'я та освіти для заміни нормативів бюджетного забезпечення;

- перегляду схеми вирівнювання доходної та видаткової частини місцевих бюджетів з її прив'язкою до індексу податкової спроможності (обсягу зібраних податків та зборів у розрахунку на одного мешканця громади) і відповідним вилученням надлишкових чи переданням додаткових коштів місцевим бюджетам залежно від значення цього індексу;

- запровадження принципу збереження субвенцій – передбачення можливості перенесення невикористаного у поточному бюджетному періоді обсягу субвенцій на наступний бюджетний період;

- збільшення фінансового ресурсу місцевих бюджетів на утримання соціальної інфраструктури за рахунок коштів, вивільнених після оптимізації переліку державних цільових програм (зокрема, програм з протипаводкового захисту, захисту сільських територій від шкідливої дії вод, ліквідації наслідків підтоплення тощо) та перегляду кількості субвенцій на виконання інвестиційних програм та фінансування капітальних проектів.

5. Сприяння укрупненню громад на засадах добровільного об'єднання. Такий підхід забезпечить зміцнення ресурсної бази громад, дозволить оптимізувати організаційні механізми управління життєдіяльністю територій, зменшить вірогідність загрози «ручного» керування та сприятиме підвищенню якості послуг, що надаватимуться мешканцям об'єднаних громад.

Після прийняття Закону України «Про добровільне об'єднання територіальних громад» *в рамках цього пріоритету першочергового значення набуває:*

- безпосередній перехід власне до процесу укрупнення громад, для чого варто визнати необхідною розробку Методики та Плану об'єднання громад;

- ухвалення закону про місцевий референдум створить умови для легітимного волевиявлення мешканців територій стосовно дотримання принципів добровільності в процесі об'єднання громад;

- гарантування Урядом надання організаційної та фінансової підтримки громадам, які виявлятимуть ініціативи щодо об'єднання;

- сприяння об'єднанню економічно слабших громад навколо більш розвинених;

- забезпечення інформаційної підтримки ініціатив та популяризації ідей добровільного об'єднання громад з метою висвітлення переваг такого співробітництва для членів територіальних громад (передусім, у частині підвищення ефективності функціонування систем життєзабезпечення, транспортної інфраструктури, мережі освітніх, медичних, інформаційних послуг тощо).

6. Широке залучення громадськості до співпраці з органами влади, протидії корупції та погодження рішень органів місцевого самоврядування, що передбачає:

- спрощення умов реєстрації та ліквідацію бар'єрів діяльності інститутів громадянського суспільства на місцевому рівні;

- підвищення рівня прозорості та відкритості органів місцевого самоврядування та місцевих органів виконавчої влади;
- забезпечення тісної співпраці між владою та громадянами на стадії розробки стратегічних і програмних документів з питань регіонального розвитку, залучення представників громадськості до робочих груп, проведення громадських обговорень проектів стратегічних документів;
- досягнення реальної підзвітності місцевої влади громаді та її представникам у особі інститутів громадянського суспільства, включно з питаннями моніторингу виконання рішень та реакції на ініціативи і звернення громадськості;
- створення умов для використання ініціатив інститутів громадянського суспільства щодо розв'язання актуальних проблем на рівні регіонів та населених пунктів.

Децентралізація влади, з огляду на необхідність реформування регіональної політики, є не лише єдиною реальною альтернативою ідеям про федералізацію, але й базовою умовою налагодження ефективного діалогу між громадою і районом, районом і регіоном, регіоном і державою. І що найважливіше – конструктивному діалогу між регіонами України.

Гарантуючи самостійність громад і регіонів у виборі стратегічних пріоритетів розвитку, форм і напрямів взаємодії із зовнішнім середовищем, держава зобов'язується запропонувати ефективні інструменти підтримки їх розвитку, створити сприятливі умови для врахування та узгодження економічних і соціальних інтересів громад, регіонів, країни в цілому. Ефективне проведення децентралізації дозволить скоротити соціальну відстань між містом та селом, сформувані дієздатні територіальні громади та ефективно використовувати внутрішній потенціал території.

2.2.3. Реформування системи адміністративно-територіального устрою України

Реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні на засадах децентралізації вимагає оптимізації просторової основи функціонування органів влади, формою інституціалізації якої виступає адміністративно-територіальний устрій. Метою такої оптимізації є створення ефективної системи публічної влади в адміністративно-територіальних одиницях, здатної забезпечити сприятливі умови для життєдіяльності людей та можливості для стійкого соціально-економічного розвитку усіх регіонів шляхом раціонального використання їхнього потенціалу.

Актуальність проведення адміністративно-територіальної реформи на зріла давно, оскільки чинний на сьогодні територіальний устрій України сформувався за відсутності самостійної методології й був адаптований до радянської командно-адміністративної системи управління. На законодавчому і практичному рівнях система управління побудована згори до

низу на засадах домінування центральної влади над місцевими громадами. Відтак існуючий адміністративно-територіальний устрій стає на заваді демократичним перетворенням у державі, здійсненню ефективної регіональної політики, стримує розвиток місцевої ініціативи та становлення базового інституту демократії - місцевого самоврядування.

Аргументом на користь проведення реформи є також те, що включення України до загальносвітових процесів глобалізації та регіоналізації, її реальні кроки до інтегрування в Європейський Союз, ставлять питання щодо відповідності адміністративно-територіального устрою держави основним європейським принципам побудови системи управління регіональним і місцевим розвитком, розбудови місцевого самоврядування.

Новий адміністративно-територіальний устрій повинен стати основою побудови нової моделі територіального управління, заснованої на засадах децентралізації, субсидіарності, балансу загальнодержавних інтересів з інтересами населення регіонів та територіальних громад, ефективного розвитку державного управління та місцевого самоврядування, спроможності й самостійності територіальних громад щодо вирішення питань місцевого значення.

Проблеми адміністративно-територіального устрою України. Сучасний адміністративно-територіальний устрій України є трирівневим: субнаціональний (регіональний) рівень складають Автономна Республіка Крим, області, міста Київ та Севастополь; субрегіональний рівень – адміністративні райони; низовий рівень – міські, селищні, сільські ради, населені пункти. Станом на 01.04.2015 р. система адміністративно-територіального устрою включала: Автономну Республіку Крим, 24 області, міста Київ та Севастополь, 490 районів, 460 міст, 885 селищ міського типу, 10279 сільських рад, 28397 сільських населених пунктів (Див. додаток).

До основних проблем системи адміністративно-територіального устрою України, що зумовлюють необхідність його реформування, належать:

- надмірна кількість адміністративно-територіальних одиниць базового та районного рівнів, що знижує ефективність управління територіями. Більшість одиниць базового рівня не мають достатнього економічного потенціалу для свого розвитку. Це не відповідає європейським тенденціям, згідно з якими територіальні адміністративні утворення повинні мати достатній фінансово-економічний, інституційний та кадровий потенціал для забезпечення високого рівня надання суспільних послуг населенню та соціально-економічного розвитку відповідних територій;

- деградація системи сільського розселення та прискорена депопуляція населення на територіях малих сільських рад. З 1991 року чисельність сільського населення в Україні зменшилась на 2,5 млн осіб, кількість сільських населених пунктів скоротилась на 348 одиниць. Водночас, кількість сільських рад збільшилась на 1067 одиниць. Чисельність населення половини територіальних громад становить менше 3 тис. осіб, у 4,8 тис. громад (40 % від загальної кількості) проживає менше 1 тис. осіб, а в понад 1,1 тис. сільських громад (9,4 %) – менше 500 осіб. У більшості з них не

утворено виконавчих органів сільських рад, немає бюджетних установ, комунальних підприємств тощо. Можливості реалізації функцій місцевого самоврядування у більшості таких територіальних громад обмежені. Це призводить до неефективного витрачання ресурсів на забезпечення функціонування органів публічної влади у адміністративно-територіальних одиницях з малою чисельністю населення;

- невідповідність статусу адміністративно-територіальних одиниць їхньому кадровому, ресурсному та організаційному потенціалу. Більшість сільських громад дотаційні, публічні послуги в них надаються на низькому рівні або ж відсутні взагалі. Дотаційність 5,4 тис. бюджетів місцевого самоврядування становить понад 70 %, 483 територіальні громади на 90 % утримуються за рахунок коштів державного бюджету. Лише 5 % сільських громад, за оцінками Всеукраїнської асоціації сільських та селищних рад, можна вважати самодостатніми, здатними забезпечувати поступальний соціально-економічний розвиток своїх громад;

- складна й ієрархічно неупорядкована структура адміністративно-територіального устрою: наявність у складі адміністративно-територіальних одиниць інших одиниць цього ж рівня, розривність територій адміністративно-територіальних одиниць, наявність анклавів та ексکلів. Це призводить до конфлікту компетенції як між органами місцевого самоврядування, так і між органами місцевого самоврядування та місцевими органами виконавчої влади;

- законодавча неврегульованість правового статусу адміністративно-територіальних одиниць: відсутність єдиної системи та порядку віднесення населених пунктів до категорій сіл, селищ, міст; існування таких адміністративно-територіальних одиниць як селище міського типу, сільрада, селищна та міська ради; відсутність чітких критеріїв для утворення районів, районів у містах;

- надмірна диференціація за кількістю населення, площею, іншими параметрами адміністративно-територіальних одиниць одного рівня; нерівномірна доступність та віддаленість від адміністративного центру адміністративно-територіальних одиниць;

- відсутність у багатьох випадках точно визначених меж адміністративно-територіальних одиниць або встановлення частини меж таких одиниць без урахування місцевих географічних та інших факторів, відсутність відповідних картографічних матеріалів;

- неінституціалізованість територіальних громад, відсутність правових механізмів їх реєстрації як юридичних осіб – суб'єктів публічного права. Незважаючи на те, що територіальні громади визначені нормативно-правовими актами України базовими суб'єктами місцевого самоврядування, державою не визначено механізму набуття ними правосуб'єктності;

- несформованість реєстрів об'єктів комунальної власності, які належать окремим громадам, незабезпеченість реалізації механізму правонас-

тупництва на об'єкти комунальної власності та земельні ресурси, що не забезпечує належної матеріальної основи розвитку територіальних громад.

Правове регулювання питань, пов'язаних із адміністративно-територіальним устроєм, є недостатнім і суперечливим. Основні засади територіального устрою України визначено лише на конституційному рівні. Згідно Конституції України (стаття 132), територіальний устрій держави ґрунтується на засадах єдності та цілісності державної території, поєднання централізації і децентралізації у здійсненні державної влади, збалансованості і соціально-економічного розвитку регіонів, з урахуванням їх історичних, економічних, екологічних, географічних і демографічних особливостей, етнічних і культурних традицій.

Нормативно-правову базу в даній сфері правового регулювання формує значний масив законодавства, що регулює питання місцевого самоврядування та місцевих органів виконавчої влади, визначає фінансову основу місцевого самоврядування (Бюджетний та Податковий кодекси), галузеві закони, що визначають роль органів місцевого самоврядування у відповідних сферах праввідносин (Земельний, Господарський кодекси), законодавчо-нормативні акти з питань регіональної політики.

Водночас відсутній спеціальний закон про адміністративно-територіальний устрій, хоча відповідно до Конституції України (пункт 13 частини 1 статті 92) територіальний устрій України визначається виключно законом. Натомість до цього часу базовим нормативним актом із регулювання адміністративно-територіального устрою залишається Указ Президії Верховної Ради Української РСР від 12 березня 1981 №1654-Х «Про порядок вирішення питань адміністративно-територіального устрою Української РСР». Цим документом передбачено існування таких категорій населених пунктів, як міста обласного підпорядкування, міста районного підпорядкування, селища міського типу, що не відповідає Конституції України. Міста обласного значення користуються правами самоврядування, тоді як міста районного значення, села, селища залежать від районної державної адміністрації.

Інституційне забезпечення реформи адміністративно-територіального устрою. На сьогодні реформування системи державного управління на засадах децентралізації проголошено однією з ключових реформ, зокрема, серед 10 реформ для першочергової реалізації у Стратегії сталого розвитку «Україна – 2020», схваленій Указом Президента України. В Коаліційній угоді серед головних напрямів з децентралізації та реформи місцевого самоврядування визначено формування самодостатніх громад як адміністративно-територіальних одиниць базового рівня. Реформування адміністративно-територіального устрою передбачено новою Державною стратегією регіонального розвитку до 2020 року, прийнятою у серпні 2014 р.

1 квітня 2014 р. Уряд України схвалив Концепцію реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні та розроблено план заходів із її реалізації. Основними завданнями реформування визначено досягнення оптимального розподілу повноважень

між органами місцевого самоврядування та органами виконавчої влади та створення дієздатних територіальних громад як базової ланки адміністративно-територіального устрою. В рамках реформи мають розпочатися принципово нові для України процеси співробітництва та добровільного об'єднання територіальних громад.

Нині вже зроблено окремі кроки зі створення законодавчого підґрунтя реформування територіальних громад. У 2014 р. прийнято закон України «Про співробітництво територіальних громад», що надав правову основу для об'єднання ресурсів органів місцевого самоврядування з метою вирішення спільних проблем життєдіяльності територіальних громад на місцевому рівні, ефективного надання послуг місцевому населенню, створення спільних об'єктів інфраструктури.

У лютому 2015 р. прийнято закон України «Про добровільне об'єднання територіальних громад», який визначив основні умови об'єднання територіальних громад сіл, селищ, міст, порядок ініціювання та утворення об'єднаної територіальної громади, форми державної підтримки добровільного об'єднання територіальних громад. Реалізація цього закону має забезпечити:

- укрупнення у спосіб добровільного об'єднання територіальних громад, що є важливим чинником посилення гарантій місцевого самоврядування, підвищення його ролі у вирішенні питань місцевого значення;
- формування дієздатних територіальних громад, головним завданням яких має стати оперативне та якісне надання базових соціальних та адміністративних послуг населенню, поліпшення умов сталого розвитку відповідних територій, ефективне використання бюджетних коштів та інших ресурсів;
- створення передумов для удосконалення системи органів місцевого самоврядування на відповідній територіальній основі.

Відповідно до закону, формування спроможних територіальних громад включатиме такі етапи: затвердження Методики формування спроможних територіальних громад, затвердження Перспективного плану формування територій громад кожної області, об'єднання територіальних громад у відповідності до Перспективного плану, формування органів місцевого самоврядування об'єднаних територіальних громад.

Реалізація подальших кроків щодо реформування територіальних громад потребує розроблення і прийняття нормативних актів для практичної реалізації положень закону. Зокрема, для вирішення завдання формування дієздатних територіальних громад необхідно визначити критерії формування адміністративно-територіальних одиниць базового рівня (громад) з урахуванням їхньої матеріально-фінансової спроможності для забезпечення доступності основних публічних послуг, що надаються на рівні громади. З цією метою 8 квітня 2015 р. Постановою Кабінету Міністрів України затверджено Методику формування спроможних територіальних громад. Методикою визначено умови формування спроможних

територіальних громад та порядок розроблення й схвалення перспективного плану формування територій громад. Одним з основних положень Методики є визначення потенційних адміністративних центрів майбутніх спроможних територіальних громад та їхніх зон впливу.

За наявності прогресу у створенні законодавчого підґрунтя для реформування територіальних громад, на даний час ще не прийняті рамкові закони і концептуальні документи щодо нової моделі адміністративно-територіального устрою України загалом та алгоритму реалізації реформи.

Зокрема, необхідно прийняти закон «Про адміністративно-територіальний устрій України», який би визначив модель адміністративно-територіального устрою України, правовий статус і види адміністративно-територіальних одиниць, повноваження органів державної влади і органів місцевого самоврядування щодо вирішення питань адміністративно-територіального устрою тощо.

Реформування територіальної організації влади на рівні районів та областей потребує внесення змін до Конституції України щодо перерозподілу повноважень між органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування, зміни статусу та повноважень органів виконавчої влади з виконавчих на контрольно-наглядові, а також змін до низки законів України або ухвалення нових («Про місцеве самоврядування в Україні», «Про службу в органах місцевого самоврядування», «Про місцеві органи виконавчої влади», «Про органи самоорганізації населення» та ін.). За оцінкою Уряду, щоб остаточно розмежувати повноваження між місцевими громадами і центральною владою, необхідно внести зміни в понад 100 чинних законів.

Останнім часом зроблено низку кроків з інституційного забезпечення проведення реформи:

- визначено центральний орган виконавчої влади, відповідальний за виконання завдань щодо реформи місцевого самоврядування, децентралізації, ефективного розподілу повноважень та територіальної організації влади на місцевому рівні – це Міністерство регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України (Мінрегіон), а також куратор реформи децентралізації в особі віце-прем'єр-міністра України – міністра Мінрегіону;

- створено Експертну раду з питань децентралізації, місцевого самоврядування та регіональної політики при Мінрегіоні України, до складу якої увійшли українські, польські фахівці, експерти від Ради Європи і Європейського Союзу, представники від всеукраїнських асоціацій органів місцевого самоврядування;

- Указом Президента України від 3 березня 2015 р. створено Конституційну комісію як спеціальний допоміжний орган при Президентові України, яка має запропонувати в першочерговому порядку внесення змін до Конституції, від яких залежить процес реформ у місцевому самоврядуванні та децентралізації. Ці зміни забезпечать правову основу для низки необхідних законодавчих актів щодо надання права районним і обласним радам утворювати власні виконавчі органи, розмежування повноважень місцевого самоврядування та виконавчої влади;

• Уряд оголосив про створення Регіональних офісів з упровадження реформи децентралізації, які стануть «містком» між центральною та місцевою владою й допоможуть у налагодженні зворотного зв'язку в ході проведення реформи, дозволять налагодити тісну комунікацію між територіальними громадами, Урядом та Парламентом. Серед завдань таких офісів визначено проведення роботи з роз'яснення суті та особливостей реформи.

При проведенні реформи важливо використати досвід інших країн – сусідів України, що успішно здійснили реформу систем територіального управління. У цьому напрямі для напрацювання пропозицій з удосконалення правового регулювання реформування управління місцевим розвитком і місцевого самоврядування в Україні створено українсько-польську консультативну групу, відповідно до Меморандуму про співпрацю з підтримки реформи місцевого самоврядування в Україні, підписаного 17 грудня 2014 р. у Варшаві. Українсько-польська консультативна група має провести оцінку стану виконання рішень щодо децентралізації та підготувати пакет пропозицій щодо внесення змін до законодавства.

Виклики, пов'язані з окупацією частини території держави. Питання необхідності проведення адміністративно-територіальної реформи постає також у зв'язку з війною на сході України, коли через окупацію частини території Донецької та Луганської областей виникла потреба змінювати межі адміністративно-територіальних одиниць і запроваджувати особливим режим управління для окремих територій. Нові для України виклики поставили питання щодо оперативної адаптації системи управління цими територіями до виконання невластивих раніше функцій.

Були вжиті заходи щодо запровадження особливого порядку управління на територіях Донецької і Луганської областей, а саме:

1) Верховна Рада України прийняттям низки постанов змінила кордони окремих адміністративних районів: у Луганській області – Новоайдарівського, Слов'яносербського, Попаснянського та Перевальського районів, в Донецькій області – Волноваського, Новоазовського, Тельманівського та Артемівського районів. Це зроблено з метою упорядкування адміністративних зв'язків між окремими населеними пунктами, які були розірвані внаслідок російської агресії та бойових дій, створення умов для здійснення повноважень органами місцевого самоврядування адміністративно-територіальних одиниць, що знаходяться поза межами зони проведення Антитерористичної операції, та забезпечення життєдіяльності у таких населених пунктах;

2) прийняті рішення про переміщення обласних та низки районних державних адміністрацій на територію, підконтрольну українській владі. Донецька обласна державна адміністрація з 13 червня 2014 р. тимчасово розташовувалась у м. Маріуполі, а з 13 жовтня 2014 р. – у м. Краматорську. Луганська обласна державна адміністрація розташована в м. Севе-

родонецьку. З 5 березня 2015 р. вони функціонують як військово-цивільні адміністрації;

3) прийнято Закон України «Про військово-цивільні адміністрації». Його метою є створення умов для забезпечення життєдіяльності відповідних територіальних громад, вирішення питань місцевого значення шляхом установаження особливого порядку здійснення окремих повноважень органів місцевого самоврядування (сільських, селищних, міських рад, їх виконавчих органів, обласних, районних рад) у районі проведення Антитерористичної операції у разі, коли відповідні органи місцевого самоврядування такі повноваження не здійснюють або самоусунулися від їх виконання. Прийняття Закону створює умови для нормалізації ситуації на території, де проводиться Антитерористична операція, для надання публічних послуг населенню, зупинення розвитку кризових тенденцій у господарському секторі та суспільно-політичній ситуації;

4) на виконання Закону України «Про утворення військово-цивільних адміністрацій» Указом Президента України від 5 березня 2015 р. створено Донецьку та Луганську обласні військово-цивільні адміністрації та 12 адміністрацій нижчого рівня. В **Донецькій області** військово-цивільні адміністрації створені у Волноваському і Мар'їнському районах, в містах Авдіївка, Вугледар та Красногорівка Мар'їнського району. В Луганській області – Новоайдарська, Попаснянська та Станично-Луганська районні військово-цивільні адміністрації та військово-цивільні адміністрації сіл Кримське і Трьохізбенка, Кряківка, Лобачеве, Лопаскине і Оріхове-Донецьке Новоайдарського району; селища Новотошківське і села Жолобок Попаснянського району; сіл Троїцьке та Новозвановка Попаснянського району;

5) були прийняті рішення щодо зміни системи управління на тимчасово окупованих територіях, зокрема прийнято Закон України «Про особливий порядок місцевого самоврядування в окремих районах Донецької та Луганської областей», який визначає тимчасовий порядок діяльності органів місцевого самоврядування в окремих районах Донецької та Луганської областей з метою створення умов для нормалізації ситуації, відновлення правопорядку, конституційних прав і свобод громадян, створення умов для повернення жителів до вимушено залишених місць постійного проживання, відновлення життєдіяльності у відповідних населених пунктах. Законом передбачена можливість проведення на цих територіях позачергових місцевих виборів, але виключно відповідно до Конституції та законодавства України. Вибори мають відповідати загальноприйнятим стандартам виборчого процесу, в тому числі з обов'язковою відповідністю до стандартів ОБСЄ. І тільки після законних і демократичних виборів органи місцевого самоврядування цих територій отримують деякі додаткові повноваження;

6) Законом України «Про особливий порядок місцевого самоврядування в окремих районах Донецької та Луганської областей» передбачено, що Верховна Рада України своїм рішенням визначає райони та населені пункти, в яких тимчасово запроваджується особливий порядок місцевого самоврядування строком на три роки. Відповідна Постанова прийня-

та 18 березня 2015 р. До окремих районів, міст, селищ і сіл Донецької та Луганської областей, де тимчасово запроваджується особливий порядок місцевого самоврядування, належать райони або їх частини, міста, селища і села, що знаходяться на територіях, які розташовані між державним кордоном України з Російською Федерацією, зрізом води Азовського моря та лінією, яка відповідає Мінському меморандуму від 19 вересня 2014 року.

Реформа децентралізації в Україні повинна враховувати специфіку районів Донецької та Луганської областей, які зараз невідконтрольні українській владі та на яких проводиться Антитерористична операція.

Алгоритм реалізації реформи. Реформа адміністративно-територіального устрою країни – складний багаторівневий масштабний процес, який повинен базуватись на чіткому методологічному підході, визначенні цілей та способів їх реалізації.

Передумовами успішного проведення реформи є:

- наявність політичної волі та консолідація політичних сил у Верховній Раді України для створення необхідної законодавчої бази. Реформа адміністративно-територіального устрою передусім має бути наповнена економічним, а не політичним, змістом і спрямована на підвищення ефективності управління;

- широка суспільна підтримка, лише за умови якої реформа має шанс на успіх. Заручитися підтримкою громадськості можна, формуючи суспільний попит на реформу, запропонувавши прийнятну для більшості активних учасників суспільно-політичного процесу модель адміністративно-територіального устрою;

- ґрунтовне опрацювання концептуальних засад реформи та їхньої імплементації у законодавчо-нормативні документи;

- адекватне кадрове та ресурсне забезпечення реформи. Для зміцнення кадрового забезпечення необхідно вирішити питання щодо переведення службовців органів місцевого самоврядування до новоутворених органів влади. Необхідно також забезпечити механізми формування фінансового ресурсу для проведення реформи та подальшого функціонування територіальних громад.

Розпочинати реформування територіальних громад як елементів базового рівня нового адміністративно-територіального устрою потрібно, ґрунтуючись на схвалених концептуальних засадах реформи та чіткому розумінні стратегії її реалізації.

Необхідно чітко визначити переваги, що будуть досягнуті внаслідок реформування територіальної організації влади і оптимізації адміністративно-територіального устрою:

- упорядкування системи адміністративно-територіальних одиниць, їхня уніфікація;

- підвищення ефективності використання бюджетних коштів;

- покращення якості та доступності публічних послуг населенню;

- призупинення деградації сільських територій;
- стале та фінансово спроможне місцеве самоврядування.

Новий адміністративно-територіальний устрій має забезпечити: повсюдність юрисдикції та узгодженість у системі органів виконавчої влади та місцевого самоврядування; розподіл повноважень між рівнями управління на основі принципу субсидіарності; мінімізацію диспропорцій між адміністративно-територіальними одиницями одного рівня; відповідність нової конструкції територіального устрою європейським стандартам.

Необхідно визначати етапи та часові рамки впровадження реформи, а також критерії її оцінки на кожному етапі. Першим і найважливішим етапом реформування адміністративно-територіального устрою на засадах децентралізації є формування спроможних територіальних громад на основі соціально-економічної моделі з забезпеченням визначеної часової доступності найважливіших соціальних послуг. Для успішного проходження цього етапу мають бути розроблені перспективні плани об'єднання територіальних громад для кожної області, визначені часові рамки, формат проведення консультацій з членами територіальних громад, гнучкий механізм усунення протиріч. В основу об'єднання територіальних громад має бути покладено досягнення такого рівня спроможності, коли забезпечується мінімальний перелік стандартних послуг, передбачених для рівня громади за принципом субсидіарності. Це потребує оцінки перспектив та можливостей забезпечити самодостатність та спроможність до саморозвитку кожної громади з огляду на її ресурсний потенціал. У випадку неможливості забезпечити самодостатність територіальної громади доцільно визначити необхідний обсяг залучення зовнішніх ресурсів та механізмів такого залучення.

Успішному формуванню дієздатних територіальних громад сприятиме аналіз ризиків і перешкод, що можуть виникнути у процесі реалізації реформи. Серед найбільш ймовірних ризиків і перешкод слід назвати:

- можливе послаблення керованості на низовому рівні управління на час проведення реформи, тому розширення повноважень місцевого самоврядування повинно супроводжуватись відповідним контролем;
- спротив на рівні місцевих управлінських еліт, оскільки реформа передбачає суттєве підвищення відповідальності на низовому рівні управління та оптимізацію (зменшення) кількості сільських, селищних, міських, а на наступному етапі – районних рад, внаслідок чого частина управлінців втратять роботу;
- можливе виникнення суперечок із приводу земельних і майнових питань;
- відсутність достатніх фінансових ресурсів для стимулювання об'єднання територіальних громад, що передбачено законом.

Для нейтралізації можливих ризиків необхідно створити належне інституційне забезпечення процесу реформування. Останнє передбачає прийняття низки нормативних актів для формування системи організаційно-правових і фінансово-економічних механізмів, спрямованих на становлення і розвиток самодостатніх територіальних громад.

Таким чином, для успішного здійснення реформи адміністративно-територіального устрою України необхідно створити системне законодавчо-нормативне забезпечення та чіткий алгоритм проведення реформи. Підтримка пакету реформи має включати заходи у таких сферах.

З метою забезпечення системного підходу до проведення реформування адміністративно-територіального устрою:

- підготувати й прийняти Концепцію реформування адміністративно-територіального устрою, в якій визначити принципи та критерії формування кожного рівня територіального устрою, етапи реалізації реформи, завдання та критерії її оцінки на кожному етапі;

- розробити й прийняти закон України «Про адміністративно-територіальний устрій України», в якому визначити засади державної політики у цій сфері, конструкцію нового адміністративно-територіального устрою, уніфіковані вимоги і критерії до адміністративно-територіальних одиниць усіх рівнів, чіткі процедури утворення і ліквідації адміністративно-територіальних одиниць, порядок встановлення і зміни їх меж тощо;

- доопрацювати й прийняти законопроект про внесення змін до Конституції України з питань децентралізації влади щодо адміністративно-територіального устрою, місцевого самоврядування та місцевих органів виконавчої влади;

- розробити й прийняти Закон України «Про територіальні громади», в якому визначити юридичний статус територіальних громад, механізми їх реєстрації як юридичних осіб. Закон повинен конкретизувати алгоритми закріплення права власності територіальних громад на комунальне майно;

- підготувати й прийняти нову редакцію Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні», унормувавши забезпечення функціонування повноцінного місцевого самоврядування на трьох його рівнях (регіон, район, громада), надання місцевим радам права формування власних виконавчих органів, перерозподіл повноважень між державними органами виконавчої влади і органами місцевого самоврядування на засадах субсидіарності, зміцнення ресурсної бази місцевого самоврядування;

- розробити і прийняти Закон України «Про місцеві органи виконавчої влади», унормувавши зміну статусу та функцій місцевих органів виконавчої влади (місцевих державних адміністрацій) з виконавчих на контрольно-наглядові.

Для прискорення реформування територіальних громад на основі положень законодавства про співробітництво та об'єднання територіальних громад необхідно:

- розробити та затвердити перспективні плани формування спроможних територіальних громад, які зможуть реалізувати о повному обсязі функції з надання високоякісних послуг населенню у життєво важливих сферах, для кожного регіону на основі положень Методики формування спроможних територіальних громад;

- розробити та законодавчо затвердити механізм реєстрації територіальних громад як юридичних осіб – суб'єктів публічного права, яке доцільно здійснювати шляхом надання територіальним громадам відповідного ідентифікаційного коду (такими кодами можуть бути коди адміністративно-територіальних одиниць, присвоєні їм у 1997 р. і зазначені у Державному класифікаторі об'єктів адміністративно-територіального устрою України), а також свідоцтва про статус територіальної громади як юридичної особи, яке засвідчує її правосуб'єктність;

- провести інвентаризацію матеріальної основи розвитку територіальних громад: створити реєстри об'єктів комунальної власності, провести оцінку ресурсного потенціалу з огляду на потреби окремої територіальної громади і можливості капіталізації цього ресурсного потенціалу через оптимізацію господарської діяльності територіальних громад;

- запровадити механізми участі громадськості у виробленні органами місцевого самоврядування важливих управлінських рішень, зокрема з питань визначення стратегії розвитку територіальної громади, затвердження статутів територіальних громад, проектів містобудівної документації (генеральних планів розвитку міст, селищ, сіл тощо);

- законодавчо визначити механізми проведення загальних зборів громадян, громадських слухань, місцевих ініціатив, діяльності громадських рад, органів самоорганізації, а також місцевих референдумів. Особливо актуально в контексті реалізації програм інформатизації передбачити запровадження і реалізацію механізмів прямої демократії з використанням електронного врядування;

- опрацювати й затвердити правові умови та механізми надання державної підтримки проектам співробітництва та добровільно об'єднаних територіальних громад;

- опрацювати можливість фінансування проектів співробітництва територіальних громад та процесу об'єднання територіальних громад з Державного фонду регіонального розвитку;

- опрацювати та запровадити механізм фінансування делегованих повноважень органів місцевого самоврядування міст районного значення, селищ та сіл на перехідний період до формування дієздатних громад шляхом їхнього об'єднання.

З метою зміцнення кадрового та ресурсного забезпечення проведення реформи та подальшого функціонування органів влади на всіх рівнях:

- підготувати пропозиції до Закону України «Про службу в органах місцевого самоврядування» (нова редакція), передбачивши визначення принципів, правових та організаційних засад служби в органах місцевого самоврядування, правового статусу посадових осіб, умов та порядку реалізації громадянами права на службу в органах місцевого самоврядування;

- організувати навчальні програми для посадовців місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування з метою роз'яснення сутності та особливостей проведення реформи та надання відповідних методичних знань; підготовки та перепідготовки кадрів для

місцевого самоврядування для належного виконання ними нових розширених повноважень у новостворених структурах;

- опрацювати питання переведення кадрів із існуючих органів влади до нових органів місцевого самоврядування та забезпечення відповідної їхньої підготовки для виконання нових повноважень;

- опрацювати питання правових засад розширення повноважень органів місцевого самоврядування з розпорядження земельними ресурсами в межах своєї території, об'єднувати свої майно та ресурси в рамках співробітництва територіальних громад для виконання спільних програм та ефективного надання публічних послуг населенню;

- опрацювати питання залучення коштів міжнародних партнерів та неурядових організацій для підтримки впровадження реформи. Для забезпечення координації такої підтримки необхідне потужне проектне управління, посилене постійним політичним сприянням на найвищому рівні.

Реформування адміністративно-територіального устрою та територіальної організації влади в Україні – це одна з фундаментальних реформ, що торкається практично всіх сфер життєдіяльності суспільства, тому для її успішного проведення необхідна широка підтримка громадськості, для отримання якої потрібне об'єктивне широке висвітлення процесу та проблем реформування у засобах масової інформації. Для цього необхідно запровадити в друкованих ЗМІ, на центральних та місцевих телеканалах широку медійну програму для роз'яснення сутності реформи децентралізації, її переваг та особливостей проведення.

2.3. НОВА ЯКІСТЬ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ

2.3.1. Імперативи відновлення економічного розвитку

Суспільний запит та невідворотність зміни економічної моделі розвитку. Українська економіка переживає найскладніший період свого розвитку, що зумовлено російською воєнною агресією. Ще ніколи з моменту набуття незалежності України масштаби випробувань національної економіки не вимірювалися такими вражаючими людськими, ресурсними, фінансовими та інфраструктурними втратами, якими змушена сплачувати нація за виборювання суверенітету, збереження цілісності економіки та якісних стандартів життя.

Згортання п'ятої частини економічного потенціалу, пов'язане з анексією Криму та збройним конфліктом на Донбасі, здійснюється на тлі методичної дестабілізації національної економіки у спосіб знищення економічної інфраструктури і виробничих потужностей, грабіжницького та несанкціонованого вивезення матеріальних цінностей і основних засобів з території України, спроб з боку Росії нав'язати економічні взаємовідносини з невизнаними у світі квазісуверенними інституціями на тимчасово окупованих українських територіях та фінансові зобов'язання за фактич-

но невідконтрольній державі території. Економіка України змушена прийняти екзистенційні виклики мобілізації ресурсів на національну оборону, переозброєння армії та укріплення державного кордону.

За цих безпрецедентно складних обставин в економіці України має бути знайдений потенціал для забезпечення динаміки економічного розвитку і створення нових робочих місць. Це неможливо здійснити без дієвого та рішучого виправлення нагромаджених у попередні роки макроекономічних дисбалансів та усунення передумов, які їх викликають. Україні потрібна модель ефективної економіки з модернізованою справедливою соціальною системою і сприянням стійкому інклюзивному росту, що забезпечить добробут для всіх категорій населення навіть у важкі часи. Держава має докласти всіх зусиль, щоб національна економіка як органічний складник міжнародного економічного організму у процесі внутрішніх перетворень отримала потужний імпульс від взаємовигідного використання його фінансового, прогресивного інформаційного та технологічного капіталу.

В Україні назріла потреба кардинальної зміни економічної моделі розвитку, яка істотно посилюється воєнним конфліктом на Донбасі. Як ніколи, у суспільстві визріло розуміння необхідності та невідворотності зміни тієї химерної моделі, за якою українська економіка розвивалася в останні понад двадцять років. Ця модель поєднувала в собі залишки радянсько-адміністративної системи з диким капіталізмом, який сформувався в уяві пострадянської партійно-господарської номенклатури та реалізувався в українській практиці. Пригнічення підприємницької активності, системне нехтування правом власності, непрозоре тарифоутворення, встановлюване монополіями осередками, колективна безвідповідальність за результати економічної діяльності в багатьох сферах та інші вади-пережитки радянського типу економічної поведінки не дозволяли будувати сучасну конкурентоспроможну економіку.

Поєднання адміністративного управління й розподілу в державному секторі, яке стало основою системної корупції з неконтрольованою вседозволеністю, «правом сильного» в державному та приватизованому секторах економіки, системно відкидало Україну назад у конкурентній боротьбі за зовнішні і внутрішні ринки, консервувало хронічне відставання навіть порівняно із постсоціалістичними країнами. Під час Революції гідності, захищаючи демократичні свободи та цінності вільного економічного розвитку, суспільство чітко артикулювало владі запит на зміну парадигми економічного устрою України.

Суспільство сформувало запит на розвиток справжньої ринкової економіки – із системою стримувань і противаг у вигляді непорушних інститутів приватної власності, міцного середнього класу, розвиненого підприємництва, ефективних і підконтрольних суспільству державних органів нагляду, справедливого правосуддя, потужних профспілок, незалежних ЗМІ та активних громадянських інститутів. Це вимагає докорінної модернізації моделі взаємовідносин між суб'єктами економіки й державою, насамперед щодо демонтажу гібриду державно-монополістичного капіталізму з ознаками неофеодалізму.

Загострення економічної ситуації в країні та втрати часу внаслідок зовнішньої агресії зумовили необхідність не тільки рішучих, а й швидких дій щодо модернізації існуючої моделі економічного розвитку. У межах зміни моделі економічного розвитку вже започаткований процес деолігархізації та демополізації, який відроджує верховенство права та відновлює суспільну довіру до влади. Розом із тим подальше просування економічних перетворень залежатиме від досягнення консенсусу між суспільством і політичними й економічними групами впливу щодо основних напрямів цілей, орієнтирів і критеріїв економічного розвитку, не нав'язаних ззовні, а вистражданих та осмислених самими громадянами України. Таким чином має бути сформований національний підхід щодо впорядкування відносин власності, співвідношення впливу держави та ринкових сил, розвитку підприємництва і торгівлі, підконтрольності держави суспільству, зв'язків між політикою (політиками) та капіталом, ролі великого капіталу, малого й середнього бізнесу, соціальних гарантій та профспілкової солідарності, структурних параметрів національної економіки і її місця в глобальній системі тощо. Економічні перетворення мають забезпечити такі базові пріоритети.

1. Інклюзивне зростання, що означає спрямованість результатів економічного розвитку на поліпшення якості життя громадян та подолання нерівності. Досягнення високих показників економічного зростання не є самоціллю, а має бути спрямоване на підвищення якісних параметрів життя українських громадян, розширення доступу до суспільних благ, зростання національного добробуту та його гармонійний розподіл. Цілеспрямована політика, орієнтована на участь усіх верств населення у розподілі результатів економічного розвитку та скорочення розриву в доходах, має бути ключовим непорушним базисом нового економічного консенсусу та імперативом відновлення довіри між суб'єктами суспільних відносин.

2. Побудова відкритої конкурентоспроможної економіки. Сьогодні економіка України є відкритою і базується на підходах, які визнають міжнародну конкуренцію найбільш дієвим інструментом зміцнення економічних позицій держави на глобальному ринку. Підвищення конкурентоспроможності національної економіки відповідає завданням подолання неефективності системи управління та структурних дисбалансів, прискорення процесів адаптації до інформаційно-технологічної парадигми розвитку, характерної для сучасної глобальної економіки. Важливими рушійними силами таких реформ мають стати: залучення до інвестиційного процесу громадян України, чого слід досягати у спосіб підвищення рівня довіри та гарантування прав не лише зовнішніх, а й внутрішніх інвесторів; всебічне стимулювання всіх форм підприємництва та торгівлі; утвердження належної ролі технологічних чинників забезпечення конкурентоспроможності національних підприємств на основі запровадження інформаційно-комунікаційних і технологічних новацій.

3. Продовження євроінтеграційного курсу, забезпечення якого має стати загальнонаціональною філософією впровадження європейських цінностей в українську економічну модель розвитку. Європейські стандарти динамічно просуваються у внутрішні регламенти держави. Головний тягар імплементації Угоди про асоціацію з ЄС, а відповідно, і робота щодо поглиблення євроінтеграції лежить на плечах міністерств та відомств, державних та приватних корпорацій і банків, об'єднань підприємців та інститутів громадянського суспільства. Кожна установа в межах своєї відповідальності має крок за кроком наближати економіку й суспільство до стандартів життя ЄС.

Створення «європейської атмосфери» відповідає прагненню України повноцінно повернутися до сім'ї європейських народів. Це вимагає висвітлення в засобах масової інформації та наукових дискусіях, активізації участі у проведенні торговельних виставок з європейськими партнерами, покращення транспортних зв'язків та комунікацій, утворення спільних підприємств, розбудови спільного інформаційно-технологічного простору тощо.

4. Демонтаж системної корупції як базового імперативу, що має стати основою національного консенсусу стосовно моделі економічного розвитку України. Це зумовлено обсягами корупції, її особливою природою в українському суспільстві та необхідністю мінімізації її виявів у національній економіці. В українській практиці корупція – це насамперед не хабар за те, щоб обійти закон, а «відкат» за те, щоб можна було робити бізнес за законами. Викорінення системної корупції має відбуватися у спосіб створення дорожньої карти усунення механізмів отримання корупційних доходів від управління державною власністю, спрощення державного контролю над підприємницьким сектором тощо.

Скорочення бюрократичного апарату як механізм боротьби з корупцією є малопродуктивним шляхом, оскільки розмір корупційного «податку» зростатиме за рахунок «надбавки за ризик» для тих, хто залишиться. У цьому контексті суспільний запит передусім полягає в ліквідації «політичної корупції», яка має стати в Україні маргінальним явищем. Інституціоналізації повинні підлягати процеси впорядкування відносин політично пов'язаних бізнесменів, які мають стати об'єктом відкритого громадського контролю, а також контролю з боку фінансових інституцій та ЗМІ. Важливо зазначити, що це не боротьба з багатством, а забезпечення цивілізованого функціонування системи влади.

5. Непорушне забезпечення права власності як базового інституту економічного розвитку України. Багаторічне ігнорування проблем, що існують у системі забезпечення прав власності, насамперед корпоративної, неминуче знову і знову загострюватиме інші економічні хвороби – корупцію, монопольне завищення цін, рейдерство. Органи державного нагляду за фондовим ринком та система Національного депозитарію України повинні рішуче навести порядок щодо питань реєстрації прав корпоративної власності. Мають бути гарантовані прозорість і дотримання прав власників, а також повнота розрахунків за операціями купівлі-продажу корпо-

ративних прав власності. Крім того, в Україні слід припинити практику, коли нехтування правами одних власників спостерігається на тлі абсолютизації цього права для інших. Про це йдеться в статті 41 Конституції України, яка визначає не тільки право, а й обов'язок власника: «Використання власності не може завдавати шкоди правам, свободам та гідності громадян, інтересам суспільства».

6. Забезпечення випереджального розвитку економіки України на основі підвищення рівня технологічності. Це є одним із ключових імперативів реалізації економічних, інституційних та технологічних перетворень у країні, який має вивести українську економіку на сталий шлях інноваційно-технологічного й інформаційного поступу. В умовах втрати п'ятої частини промислового потенціалу для України особливої важливості набуває національна концепція реіндустріалізації на основі інновацій, що передбачає підвищення ролі інформаційно-комунікаційних технологій, збільшення частки наукоємних галузей у структурі виробництва та експорту тощо.

Необхідно відмовитися та послідовно виводити з експлуатації морально застарілі технології і їх виробничу базу, які не відповідають сучасним матеріало- та енергоємним промисловим стандартам. Слід відмовитися від практики постійного «ремонт» морально застарілої бази. Висока вартість впровадження нових технологій у національну економіку має розглядатися не як тягар для фінансової системи, а як стимул для акумулювання необхідних коштів.

Знищення промислового та інфраструктурного потенціалу України внаслідок воєнних дій на Донбасі й анексії Криму зумовлює потребу створення компенсаторних потужностей, що має бути реалізовано на новій технологічній основі. Відповідне фінансування можливо отримати завдяки формуванню міжнародних альянсів за участю українських та іноземних суб'єктів підприємництва, а також розширенню механізмів фінансового партнерства за участю держави та інституційних інвесторів.

7. Гарантування високого рівня економічної безпеки в умовах глобалізації. Це можливо лише у спосіб досягнення та збереження високих конкурентних позицій на світовому ринку. Слід пам'ятати, що в статті 17 Конституції України зазначено: «Захист суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки є найважливішими функціями держави, справою всього Українського народу». За роки незалежності виконання положень цієї статті було фрагментарним, а нехтування основними принципами забезпечення економічної безпеки призвело до важких економічних втрат, що особливо зросло в умовах агресії РФ проти України. Система влади має переглянути підходи до ідентифікації економічних загроз Україні, виявляти найбільш вразливі сфери української економіки та канали ретрансляції зовнішніх шоків, сформуванню диверсифікованих стратегій їх подолання. Завданнями держави є мінімізація ризиків для законотворчих внутрішніх і зовніш-

ніх інвесторів, ефективна протидія недобросовісним інвесторам, а також формування контрзаходів у відповідь на економічну агресію.

8. Розширення міжнародного співробітництва, що має поглибити економічні інтеграційні процеси на основі європейських цінностей. Україні слід послідовно зміцнювати двосторонні економічні взаємовідносини (зі США, ЄС, Японією, Канадою, Австралією та іншими країнами), розширювати порядок денний участі в роботі міжнародних економічних організацій (СОТ, МВФ, ОЕСР та ін). Залучення фінансового й консультативного потенціалу міжнародних організацій дозволить Україні у стислі терміни досягти прогресу в розвитку підприємництва, боротьбі з корупцією, поліпшити державне управління та підвищити секторну конкурентоспроможність, удосконалити законодавство України з урахуванням передового міжнародного досвіду, розширити представництво в роботі органів міжнародних організацій. Необхідним є посилення економічної взаємодії України з країнами Африки, Азії та Латинської Америки, а також регіональними економічними організаціями.

Подолання нагромаджених роками проблем в умовах воєнної агресії РФ проти України можливе лише завдяки досягненню в суспільстві принципової згоди щодо загальноцивілізаційної парадигми цінностей, у т.ч. – її економічних аспектів.

Політика модернізації економічної моделі розвитку має бути відкритою для всіх громадян, політичних сил та суб'єктів суспільних відносин. Інститут президента як гарант дотримання Конституції України, прав і свобод людини та громадянина, забезпечить інтегруючу роль у процесі відповідних трансформацій.

Зростання ризиків у сфері економічної безпеки та подолання макроекономічних дисбалансів. Зовнішня агресія проти України критично погіршила соціально-економічну динаміку, внаслідок чого у 2014 р. істотно ускладнилася макроекономічна ситуація. Успадковані макроекономічні дисбаланси зумовлюють формування однієї з найбільш потужних загроз економічній безпеці країни в середньо- та довгостроковій перспективі. Необхідність підпорядкування економічного розвитку потребам забезпечення національної безпеки вимагає невідкладного застосування нової економічної політики, адаптованої до сучасних викликів.

Втрачені десятиліття розвитку за відсутності реальних економічних реформ в умовах політизації зовнішнього економічного курсу та електорального популізму призвели до поглиблення макроекономічних диспропорцій. Відкладання життєво необхідних реформ і нехтування потребами модернізації зумовили руйнівне скорочення промислового потенціалу країни, яке посилюється через воєнні дії на Донбасі. Як наслідок, деформована вітчизняна економічна модель, побудована на високій імпортній залежності та надмірній експортоорієнтованості, виявилася критично вразливою до економічних шоків. Тенденції економічного розвитку України свідчать про таке.

1. Поглиблення рецесії національної економіки. У супереч тенденціям до економічного відновлення в міжнародній економіці, в Україні відбува-

ється скорочення реального ВВП. Стійке зниження ВВП спостерігається з III кварталу 2012 р., що свідчить про входження економіки в рецесію. У 2014 р. ВВП України знизився на -6,8 % відносно 2013 р., і прогнозується, що скорочення ВВП досягне дна у 2015 р. Економічне відновлення відбуватиметься у складних умовах, що зумовлено руйнуванням господарського комплексу внаслідок зовнішньої агресії.

Найвищі темпи падіння валової доданої вартості за підсумками 2014 р. зареєстровано в будівництві (-19,9 %), добувній промисловості (-14,2 %), оптовій та роздрібній торгівлі (-12,8 %), водопостачанні (-12,1 %), переробній промисловості (-12,0 %), професійній, науковій і технічній діяльності (-11,0 %), постачанні електроенергії та газу (-8,1 %), транспорті, складському господарстві, поштовій і кур'єрській діяльності (-6,6 %), фінансовій та страховій діяльності (-4,5 %), інформаційній і телекомунікаційній діяльності (-3,9 %). Незначне зростання валової доданої вартості у 2014 р. досягнуто у сфері охорони здоров'я та надання соціальної допомоги (+3,9 %), сільському, лісовому і рибному господарстві (+2,9 %), державному управлінні та обороні, обов'язковому соціальному страхуванні (+2,6 %). Разом з тим досягнення у відповідних сферах економіки не компенсують загального падіння економіки у 2014 р.

2. Збільшення економічного розриву порівняно з іншими країнами.

Обсяги номінального ВВП України на душу населення у 2014 р. знизилися на 951 дол. США до рівня 2979 дол. США⁹⁷, що менше рівня Білорусі у 2,8 раза, Румунії – у 3,4 раза, Польщі – у 4,8 раза та країн ЄС – у 12,1 раза. Це свідчить про глибоку кризу та хибність моделі економічного розвитку України і дисонує з цілями та завданнями європейської інтеграції.

3. Скорочення експортного потенціалу. Погіршення зовнішньоекономічної кон'юнктури на тлі воєнних дій на Донбасі призвело до згортання зовнішньоекономічної діяльності. Скорочення експорту товарів і послуг у 2014 р. становило 14,6 %, імпорту – 28,0 % відносно 2013 р. Разом з тим відносно покращився стан рахунку поточних операцій, який у 2014 р. досяг -5,27 млрд дол. США (-16,48 млрд дол. США у 2013 р.), що зумовлено більш стрімким падінням імпорту порівняно з експортом. Водночас позитивних структурних зрушень в експорті та імпорті не відбулося.

Скорочення виробництва промислової продукції на підприємствах-експортерах, спричинене воєнними діями на Донбасі, призвело до відчутного згортання товарного експорту. Найбільше зниження зареєстровано у металургійному виробництві (при скороченні виробництва на 14,5 % зниження експорту становило 13,1 % відносно 2013 р.), галузях машинобудування (-20,6 % і -30,4 % відповідно), виробництві хімічної продукції (-14,2 % і -28,2 % відповідно).

⁹⁷ Розраховано за даними МВФ. *World Economic Outlook*, IMF Oct. 2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2014/02/pdf/text.pdf>

4. Поглиблення стагнації в інвестиційній сфері. Скорочення валового нагромадження основного капіталу у 2014 р. становило 23,0 %, що продовжило тенденцію до падіння 2013 р. (-8,4 %). При цьому частка інвестицій у структурі ВВП знизилася і досягла 14,0 % ВВП (у 2013 р. цей показник становив 16,9 %). Це свідчить про системне скорочення інвестиційного потенціалу розвитку національної економіки.

Капітальні інвестиції у 2014 р. скоротилися на 11,8 % на тлі падіння у 2013 р. Вітчизняні підприємства задовольняють власними коштами 71,5 % потреб у капітальних інвестиціях. Для української економіки існує гостра проблема підвищення інвестиційної привабливості та залучення іноземних інвестицій. У 2014 р. лише 2,7 % видатків на капітальні інвестиції було профінансовано за рахунок коштів іноземних інвесторів. При цьому скорочення прямих іноземних інвестицій в економіку України у 2014 р. становило 12,2 млрд дол. США, або 21,0 % відносно 2013 р. Довготривала стагнація інвестиційних процесів суттєво обмежує потенціал відновлення національної економіки.

5. Загострення проблеми моральної та фізичної застарілості основних засобів. Проблема низької інвестиційної активності загострюється в умовах критичної зношеності основних засобів в економіці України. У 2014 р. загальний ступінь їх зношеності за всіма видами економічної діяльності досяг 77,3 % (на початок 2014 р.). Зношеність основних засобів у промисловості становила 56,9 %, інформації та телекомунікації – 63,6 %, постачання електроенергії і газу – 61,9 %, добувній промисловості – 57,1 %, а окремі галузі практично вичерпали амортизаційний запас (у транспортній сфері ступінь зношеності досяг 96,7 %). Такий рівень зношеності основних засобів свідчить про їх технологічну застарілість. Для більшості галузей та секторів економіки України нагальним завданням є практично повне оновлення виробничих потужностей на сучасній технологічній базі.

6. Зниження внутрішнього попиту. У 2014 р. підвищення індексу споживчих цін досягло 24,9 % (проти 0,5 % у 2013 р.), а підвищення цін виробників промислової продукції становило 31,8 % (проти 1,8 % у 2013 р.). При цьому скорочення кінцевих споживчих витрат за рік становило 7,4 % (зокрема, у секторі домогосподарств – 9,6 %), а зниження роздрібного товарообороту у 2014 р. досягло 8,6 % (при зростанні на 8,6 % у 2013 р.). Такі тенденції зумовлюють формування небезпечного тренду згортання внутрішнього ринку, але ще більш небезпечним є погіршення стандартів життя широких верств населення. Зниження платоспроможного попиту є визначальною загрозою економічній безпеці України. Зважаючи на високі очікувані темпи інфляції у 2015 р. (33,5–40,1 %⁹⁸), мають бути передбачені компенсаторні чинники підтримання платоспроможного попиту.

⁹⁸ Про схвалення Прогнозу економічного і соціального розвитку України на 2015 рік та основних макропоказників економічного і соціального розвитку України на 2016 і 2017 роки та визнання такими, що втратили чинність, деяких постанов Кабінету Міністрів України : постановою КМУ від 27.08.2014 р. № 404 станом на 14.02.2015 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/404-2014-%D0%BF>

Подолання деструктивних процесів залежить від результативності реформ та їх спрямованості на врівноваження макроекономічних дисбалансів.

Сьогодні основними загрозами посилення макроекономічних дисбалансів є такі.

1. Згортання промислового комплексу та деіндустріалізація національної економіки. Унаслідок воєнного конфлікту на Донбасі економіка України функціонує в безпрецедентних умовах фізичного знищення виробничих потужностей. Загальний спад промислового виробництва у 2014 р. становив 10,1 % (-4,3 % у 2013 р.). Найбільше скорочення зареєстровано у виробництві коксу і продуктів нафтопереробки, машинобудуванні, металургійному виробництві та виробництві хімічної продукції.

Ситуація ускладнюється тим, що в зоні конфлікту прямо чи опосередковано концентрується чверть наявного вітчизняного експортного потенціалу, унаслідок чого зростають загрози його безповоротної втрати. Воєнна дестабілізація Донбасу негативно позначається на внутрішньому ринку інших регіонів, де фіксується формування дефіциту за окремими товарними позиціями.

2. Вимушена мілітаризація економіки. Різке збільшення витрат на сектор безпеки у 2014 р. є лише першим кроком на шляху відновлення обороноздатності країни. Загалом у 2015 р. на сектор безпеки буде спрямовано майже 80 млрд грн (проти 55,8 млрд грн у 2014 р.). Ці видатки становитимуть майже 16,0 % загальних видатків бюджету України та близько 5,0% ВВП України. Попри те що ці ресурси спрямовуватимуться не лише для стримування поточних загроз, а й для розвитку оборонного виробництва, зберігається небезпека поглиблення дисбалансу співвідношення військового та цивільного секторів економіки. Подальше нарощування видатків на сектор безпеки означатиме для України встановлення режиму економіки воєнного часу. Переорієнтація ресурсів на оборонні потреби зумовлює ризики обмеження джерел розвитку інших сегментів економіки. А отже, спрямування значних фінансових, матеріально-технічних і людських ресурсів у сектор безпеки має узгоджуватись із стратегією розвитку цивільної економіки. Важливо досягти збалансованого розподілу тягаря затрат на сектор безпеки між громадянами, бізнесом та державою для попередження дестабілізації суспільного розвитку.

Разом із тим вимушена мілітаризація економіки відкриває суттєві можливості для України, зумовлені збільшенням виробництва товарів військового призначення та розширенням відповідного експортного потенціалу. У перспективі конверсія військових технологій для цивільного сектору здатна забезпечити потужний імпульс розвитку та створити низку позитивних макроекономічних ефектів.

3. Загострення бюджетно-боргових проблем у секторі державних фінансів. У сфері державних фінансів зберігається суттєвий дисбаланс, заснований на об'єктивному зниженні доходної бази бюджету та необхідності використання видатків для стимулювання економічного розвитку

в умовах спаду й зовнішньої агресії. Потенційний ресурс покриття дефіциту бюджету доходами від приватизації залежатиме від успішності реформ та відновлення інвестиційної привабливості країни. Забезпечення номінальних показників доходів бюджету інфляційними чинниками має бути виключно короткостроковим інструментом і потребує запровадження відповідних компенсаційних механізмів. Без спрощення та зниження рівня податкового навантаження, децентралізації фінансових ресурсів і підтримання платоспроможного попиту бюджетна політика деструктивно впливатиме на стан економічної безпеки держави.

Також обмеженим є ресурс скорочення видатків. Скорочення видатків бюджету обмежене критично важливими складниками, насамперед програмами, пов'язаними з підвищенням обороноздатності й безпеки держави, соціальним захистом та соціальним забезпеченням, обслуговуванням боргових зобов'язань. Належного обґрунтування й оцінювання потребують напрями скорочення витрат задля збереження статей фінансування, важливих для розвитку економіки.

Обслуговування боргів у 2015 р. за обсягами співставне з видатками на сектор безпеки. Це стримує використання запозичень для економічного росту. Подальше збільшення навантаження на бюджет видатками на обслуговування боргу потребуватиме реструктуризації державних зобов'язань.

Підвищення економічної безпеки України залежить від можливості невідкладної реалізації принципово нової економічної моделі розвитку. На **протиवाгу економічній моделі виживання**, у якій ресурси спрямовуються на підтримку нежиттєздатної застарілої, а отже – ресурсовитратної виробничої структури, у новій моделі економічного розвитку України **кризу слід розглядати як каталізатор переавантаження національної моделі розвитку**.

Для України відкриваються можливості підвищення рівня інноваційності та технологічності національної промислової бази. На цій основі вже в коротко- й середньостроковій перспективі необхідно зупинити використання технологій «учорашнього дня», залучивши достатній іноземний технологічний та інноваційний капітал. Україна зобов'язана скористатись унікальним історичним шансом і досягти відчутного збільшення ВВП на новій технологічній основі, розвантажити ключові дисбаланси та забезпечити інклюзивний розвиток, у якому підвищення рівня доходів охоплює всі категорії громадян.

Пріоритетами державної економічної політики в короткостроковій перспективі мають стати:

1. Запровадження нової політики реіндустріалізації на основі випереджального технологічного розвитку. В Україні існує місткий внутрішній ринок з високим **відкладеним** споживчим та інвестиційним (модернізація зношеного металофонду, ЖКГ, створення нової економічної інфраструктури тощо) попитом. Необхідним є системне дослідження перспективних та існуючих потреб економічного розвитку, що дозволить сформулювати запит для внутрішнього виробництва і створити нові робочі місця. Разом з цим нова індустріальна політика має сприяти оновленню зовніш-

ньюторговельної спеціалізації України та збільшенню частки й обсягів середньо- та високотехнологічного експорту. Слід забезпечити динамічний розвиток оборонно-промислового комплексу України, який, незважаючи на важкі втрати, продовжує поєднувати інтелектуальний потенціал та унікальні виробничі потужності. Це дозволить забезпечити переоснащення військових формувань і відкриє низку стратегічних можливостей для експорту озброєнь та військової техніки.

2. Реформування системи державних закупівель. Підтримати позитивні перетворення має реформування системи державних закупівель. Державні закупівлі як єдиний механізм державного замовлення мають забезпечити стимулювання випуску середньо- та високотехнологічної продукції. Разом з цим важливо завершити адаптацію вітчизняної системи державних закупівель до міжнародних вимог і стандартів, що є необхідним кроком для подолання зловживань у цій сфері.

3. Забезпечення децентралізації. Запровадження нової моделі економічного розвитку потребує підтримки на регіональному рівні, що неможливо забезпечити без децентралізації. Розроблення і впровадження механізмів адміністративного, ресурсного та фінансового забезпечення децентралізації економічної діяльності має стати потужним мотиваційним рушієм економічного розвитку регіонів. Разом з тим вироблення ефективного формату адміністративно-територіального устрою, адаптованого до системи бюджетної децентралізації, потребує додаткового фінансування, що слід враховувати в умовах реалізації політики скорочення бюджетних витрат на управління.

4. Поглиблення програм міжнародного співробітництва. Опрацювання комплексу реформ вимагає посилення координації з міжнародною спільнотою. Пріоритетом міжнародної співпраці має стати залучення до економічних реформ кращого управлінського, аналітично-дорадчого та технологічного міжнародного потенціалу.

Слід виходити з того, що вирішення проблем економічного розвитку не лише лежить у площині реалізації антикризових заходів, а й передбачає врівноваження макроекономічних дисбалансів та зниження ризиків економічної безпеки. Це вимагає:

- створення і впровадження системи раннього попередження кризових процесів в економіці на основі моніторингу, прогнозування та розпізнавання негативних тенденцій у нарощуванні макроекономічних дисбалансів. Така система має бути гармонізована з критеріями макроекономічної безпеки країн ЄС;
- активізації структурних реформ, орієнтованих на забезпечення довгострокового економічного зростання, поліпшення бізнес-клімату, залучення інвестицій та створення нових робочих місць в Україні;
- забезпеченні стійкості сектору державних фінансів до внутрішніх і зовнішніх шоків та підвищення ефективності бюджетних видатків на основі застосування кращої міжнародної практики бюджетного управління;

- реформування процесів управління державними закупівлями й державними інвестиціями для пріоритетного забезпечення розвитку вітчизняного виробництва на новій технологічній основі;
- розвитку інституту державного фінансового партнерства як інструмента реалізації суспільно-значущих проектів розвитку, у т.ч. забезпечення відновлення знищеної інфраструктури;
- створення міжнародних інвестиційних альянсів з відбудови та модернізації вітчизняного промислового комплексу;
- запровадження європейських стандартів гарантування прав власності інвесторів, що дозволить повернути міжнародну довіру як до надійного партнера, поліпшити фінансову репутацію та полегшити доступ України до міжнародних ринків капіталу.

Забезпечення якісного економічного зростання держави є спільним завданням усіх політичних сил, бізнес-спільноти і громадян України. В умовах воєнної агресії лише внутрішня консолідація дозволить українській економіці подолати виклики розвитку, підвищити міжнародну конкурентоспроможність та зміцнити економічний потенціал.

Трансформація зовнішньоторговельного співробітництва України в умовах європейської інтеграції та згорання торгівлі з РФ. Сьогодні зовнішньоторговельна діяльність України здійснюється в умовах безпрецедентного фізичного знищення виробничих потужностей та масштабної зупинки промисловості внаслідок воєнних дій на Донбасі. Посилюються загрози безповоротної втрати значної частини експортного потенціалу національної економіки, що потребує прискореного заміщення втрачених торговельних ніш новими напрямками спеціалізації.

Основні тенденції зовнішньоторговельної діяльності України мають такі особливості.

Українська економіка зберігає відкритість. Зовнішньоторговельний оборот України у 2014 р. становив 106,6 млрд дол. США⁹⁹, що навіть за умов суттєвого скорочення (на 28,0 % до рекордних обсягів 2008 р.) становить близько 80,0 % ВВП. Поступове зниження рівня відкритості національної економіки не забезпечило формування належної стійкості до зовнішніх викликів та загроз (відношення товарного експорту до ВВП зменшилося з 50,0 % у 2004 р. до 35,5 %¹⁰⁰ у 2013 р., за середнього світового рівня 24,7 %).

Вітчизняний експорт характеризується значною волатильністю. Так, істотний приріст експортної виручки (на рівні до 36,0 % у 2008 р., 2010 р. та 2011 р.) змінювався стрімким падінням (зниження на 40,0 % у 2009 р.), що формувало шоківі наслідки для економіки. Зниження обсягів експорту (у 2014 р. на 14,6 %) вкотре стало одним із найвагоміших чинників загального економічного спаду.

⁹⁹ Статистика зовнішньої торгівлі товарами України наведена за інформацією Державної фіскальної служби України.

¹⁰⁰ Розраховано за даними МВФ. *World Economic Outlook*, IMF Oct. 2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2014/02/pdf/text.pdf>

Продовжується рестриктивна торговельна політика Російської Федерації щодо українського експорту. Протягом 2011–2014 рр. експорт України до РФ скоротився вдвічі (до 9,8 млрд дол.), а недоотримана виручка оцінюється в 17 млрд дол. США. До цього слід додати втрати експортних поставок з України до країн СНД, які знаходяться в орбіті РФ, унаслідок скоординованих російською стороною дій щодо витіснення українського експорту з їх національних ринків. У підсумку частка експорту України до країн СНД (включно з РФ) знизилася з 39,2 % у 2011 р. до 28,5 % у 2014 р.

У 2014 р. згортання зовнішньоторговельних відносин України з РФ прискорилося на тлі воєнного конфлікту на Донбасі та зумовленого цим поглиблення розриву внутрішніх виробничо-коопераційних зв'язків. Провідні вітчизняні експортоорієнтовані галузі зазнали значних збитків унаслідок згортання зовнішньоторговельних відносин з РФ, які не змогли компенсувати за рахунок ринків інших країн. Сьогодні основу експорту до РФ становлять продукція машинобудування, недорогочінні метали, мінеральні продукти, продовольчі товари та сільськогосподарська сировина (сукупно у 2011 р. на ці товари припадало майже 85 % експорту до РФ, або 16,5 млрд дол. США). За підсумками 2014 р., виручка від їх експорту до РФ знизилась у 2,4 раза до 7 млрд дол. США. Скоротився експорт до РФ української високотехнологічної продукції (у 2014 р. на ринок РФ припадало 27,8 %) та середньо-високотехнологічних товарів (залежність від ринку РФ в окремі роки сягала 50,0 %). Ринок РФ залишається найбільшим ринком збуту вітчизняних товарів кінцевого споживання (у 2014 р. на РФ припадало 30,3 % експорту таких товарів).

До РФ продовжує експортуватися найбільша частка української продукції з високою доданою вартістю, тому пошук альтернативних ринків збуту для вітчизняної продукції є пріоритетним завданням. Позитивним моментом за цієї складної ситуації є те, що українська економіка змушена сформувати принципово нову експортну модель, яка має забезпечити належну диверсифікацію зовнішньої торгівлі, широку інтеграцію в міжнародний поділ праці та врахувати критерії економічної безпеки держави. Перші результати на цьому шляху вже є – недружні торговельні дії РФ зумовили повномасштабну диверсифікацію імпорту енергетичних товарів. Україна істотно знизила залежність від РФ у поставках мінеральних продуктів, у результаті чого частка РФ в українському імпорті мінеральних продуктів зменшилася у 2014 р. до 39,2 % (частка СНД – 63,8 %), тоді як ще у 2011 р. на РФ припадало 70,9 % (частка СНД – 87,0 %) таких поставок.

Товарний експорт змінює географічну структуру. Протягом 2011–2014 рр. російський напрямок припинив домінувати в українському товарному експорті. Частка ринку РФ в українському експорті товарів зменшилася з 29,0 % у 2011 р., що перевищувало експорт у ЄС, до 18,2 % у 2014 р. РФ послідовно втрачає роль ключового торговельного партнера України. Географічна структура вітчизняних експортних поставок 2014 р. свідчить про підвищення важливості країн ЄС (у 2014 р. їх частка зросла до 31,5 %

проти 26,2 % у 2011 р.) та країн Азії (з 24,8 % до 27,1 %) на тлі зниження ролі країн СНД (частка яких зменшилася до 28,5 % з 39,2 % у 2011 р.). При цьому зберігається висока концентрація зовнішньоторговельної діяльності України (понад 70,0 % збуту вітчизняних товарів забезпечують усього 18 країн, і понад 80,0 % імпорту надходить також із 18 країн), існує значний нереалізований потенціал розширення географії торгівлі.

Експорт товарів зберігає сировинну та низькотехнологічну спеціалізацію. Основу українського товарного експорту становлять сировинні товари й товари з відносно низькою доданою вартістю (недорогоцінні метали, мінеральні продукти та сільськогосподарська сировина, які формують понад половину експорту країни). Небезпечними викликами економічній безпеці є зміни у структурі експортних товарних поставок за рівнем технологічності. Так, за підсумками 2014 р. значно зросла частка низькотехнологічних товарів в експорті (до 26,0 %, або 14 млрд дол. США, що на третину більше за рівень 2008 р.), натомість на високотехнологічні та середньо-високотехнологічні товари разом припадало лише 19,2 % (причому зниження прибутку від рівня 2008 р. становило майже 35,0 %). Загалом відновлюється тенденція до заміщення технологічних сегментів вітчизняного експорту нетехнологічними товарними позиціями (68,0 % товарного експорту). На відміну від експортних поставок, імпортний попит України на 45,0 % забезпечується товарами кінцевого споживання, а за характером технологічності понад третину імпорту становлять високотехнологічні та середньо-високотехнологічні товари.

Вагомі втрати валютних надходжень від експорту збільшують розбалансованість національної економіки. Порівняно з докризовим 2008 р. рекордно скоротилася частка недорогоцінних металів у сукупному експорті (з 41,3 % до 28,3 % у 2014 р.), а частка хімічної промисловості зменшилася з понад 9,0 % до 6,8 %. Лише у 2014 р. металурги недоотримали 13,1 % (відносно рівня 2013 р.) експортної виручки (порівняно з рівнем 2008 р. виручка скоротилася майже удвічі). Хімічна промисловість у 2014 р. втратила 28,2 % (щодо рівня 2013 р.) експортної виручки, а відносно 2008 р. спад сягнув 39,0 %. Виробники зазначених видів продукції одними з перших перейшли у стан рецесії через проблеми, пов'язані з енергозатратністю немодернізованих виробництв. Подорожчання імпортних енергоносіїв завдало критичного удару по цих галузях, наслідки якого посилювалися через помітне зниження зовнішнього попиту. Втрат зазнали експортери машинобудівної продукції (у 2014 р. виручка зменшилася на третину порівняно з рівнем 2013 р.). Загалом 2014 р. став своєрідним переломним роком у спеціалізації українського експорту, коли частка продовольчих товарів та сільськогосподарської сировини (30,9 %) перевищила частку недорогоцінних металів (28,3 %) у сукупних поставках.

Триває скорочення товарного імпорту. У 2014 р. Україна рекордно скоротила імпорт товарів майже на 32,0 % (до 52,5 млрд дол. США). Найбільше зменшилися обсяги поставок із країн СНД (на 43,7 %, зокрема з РФ – більше ніж удвічі), майже на третину скоротилися поставки з країн Азії і на 22,5 % – з країн ЄС. У підсумку у 2014 р. частка країн ЄС у ві-

тчизняному товарному імпорту сягнула рекордних 40,0 %. За окремими позиціями падіння імпорتنих поставок у 2014 р. перевищило показники кризового 2009 р. У товарному розрізі найбільше скоротилися поставки мінеральних продуктів (на 36 % відносно рівня 2013 р. і вдвічі порівняно із 2011 р.), а їхня частка в імпорті знизилася до 27,3 %. Імпорт товарів машинобудування зменшився у 2014 р. на 38,0 %, як наслідок, їх частка у загальній структурі знизилася до 23,0 %. У 2014 р. Україна суттєво скоротила споживання імпорتنих товарів із високим ступенем промислової переробки. Зокрема, на 32,0 % знизився імпорт продукції кінцевого споживання і на 25,0 % – напівфабрикатів та конструкційних матеріалів.

Зазначені тенденції в умовах зовнішньої агресії посилюються актуальними ризиками зовнішньоекономічної безпеки України, до яких слід віднести:

- *втрату частини експортного потенціалу національної економіки.* Незалежно від перспектив припинення воєнних дій на Донбасі та повернення регіону під юрисдикцію України національна економіка у середньостроковій перспективі не зможе відновити знищені виробничі фонди й поновити експортні поставки на доконфліктному рівні, насамперед у секторі машинобудування, хімічної промисловості та металургії. Крім того, розірвання внутрішніх виробничо-коопераційних зв'язків, зумовлене воєнним конфліктом на Донбасі, зумовлює ризики ланцюгового падіння виробництва у суміжних експортоорієнтованих галузях економіки;

- *зниження конкурентоспроможності національних експортерів на зовнішніх ринках.* В умовах воєнного конфлікту на Донбасі та зростання інфраструктурних і економічних втрат погіршуються умови діяльності для національних експортерів. Висока залежність експортерів від імпорту комплектуючих, сировини та обладнання; високий рівень матеріало- й енергоємності експортного виробництва; зростання цін у гривневому еквіваленті на енергоресурси й підвищення інших тарифів ускладнюють підтримання прийнятного рівня цінової конкурентоспроможності вітчизняних експортерів;

- *закріплення неперспективної міжнародної товарної спеціалізації.* Трансформація товарної структури експорту України не відповідає національним інтересам. Часткова диверсифікація експортних поставок у межах розширення доступу на ринки ЄС дозволила наростити експорт виробників харчових товарів та сільськогосподарської сировини. Водночас такі зрушення не стали повноцінною компенсацією для втраченої експортної частки в сегменті середньо-технологічної продукції.

Деескалації загроз зовнішньоекономічній безпеці України сприятиме низка заходів щодо забезпечення повноцінного та автоматичного відшкодування ПДВ експортерам; захисту вітчизняних експортерів на зовнішніх ринках, зокрема на основі державних експортних гарантій, страхування і кредитування експортної діяльності; прискорення процесів узгодження та адаптації у вітчизняну практику технічних регламентів, зокрема у спосіб скорочення регуляторного обтяження експортної діяльності.

Очевидно, що в середньостроковій перспективі українська економіка зберігатиме експортну орієнтацію. Збережеться також висока імпортна залежність національної економіки, насамперед за енергетичними товарами, а також у значному сегменті високотехнологічних товарів, виробничої сировини та конструкційних матеріалів, які Україна лише власними зусиллями в середньостроковій перспективі не здатна замінити. Тому пріоритетом державної політики економічних реформ є **підвищення зовнішньоекономічної безпеки на засадах оптимізації залежності національної економіки від динаміки експорту, диверсифікації імпорту та розширення міжнародного співробітництва щодо розвитку внутрішньої промислової бази і підвищення обсягів виробництва послуг.**

Цільове розширення географічної та товарної спеціалізації вітчизняних експортерів на основі підвищення технологічності і ступеня переробки товарів потребує реалізації низки заходів щодо:

- **розроблення Національної експортної стратегії України**, якою закріплюватимуться модель сучасного позиціонування України на міжнародних ринках товарів і послуг, механізми взаємодії державних інститутів з експортерами для оперативного реагування на проблемні аспекти експортної діяльності та дискримінаційні дії на зовнішніх ринках, пріоритети розвитку комерційної дипломатії, інструменти державного сприяння виходу на зовнішні ринки МСП, засади фінансового стимулювання експортної діяльності (експортне кредитування й гарантування) тощо;

- **стабілізації валютного ринку та створення умов для повернення експортерами валютної виручки.** Синхронізації курсової політики між НБУ та ринковим середовищем сприятиме відмова від фіскальних обтяжень на операції з валютою, лібералізація доступу експортерів до міжбанківського валютного ринку тощо;

- **впорядкування автоматичного відшкодування ПДВ експортерам.** Система підтвердження добросовісності експортної операції має відповідати міжнародним стандартам попередження фіктивних операцій у зовнішньоторговельному обороті, а терміни відшкодування ПДВ мають бути мінімальними щодо фактичного здійснення операцій;

- **послідовного усунення бар'єрів для реалізації експортних можливостей вітчизняного бізнесу** на основі дерегуляції. Регуляторні процедури зовнішньоекономічної діяльності мають бути остаточно приведені у відповідність до кращої практики країн ЄС, а дозвольно-розпорядчі та погоджувальні процедури зменшено до обґрунтованого мінімуму;

- **розширення присутності вітчизняних представників у ключових міжнародних інституціях** задля формування ефективної системи забезпечення інтересів експортерів. Зокрема, залишається нереалізованим вагомий потенціал просування інтересів вітчизняних виробників у міжнародній системі державних закупівель. Слід згадати, що щорічний обсяг державних закупівель тільки в ЄС сягає понад 2,4 трлн євро, що створює «вікно» можливостей для вітчизняних експортерів;

- **виконання необхідних умов для укладення Угоди про оцінку відповідності та прийнятності промислової продукції (АСАА)**, що необхід-

но для забезпечення повномасштабного виходу вітчизняних виробників промислової продукції на ринки Європи, а в перспективі – і на ринки інших країн, які мають з ЄС аналогічні угоди;

- **завершення формування неурядової інституції щодо стандартизації та сертифікації промислової продукції.** Згідно зі стандартами ЄС у сфері регуляторної політики має бути забезпечена незалежність цього органу від державного впливу;

- **створення системи адаптації експортерів до міжнародних стандартів і технічних вимог.** Практичне запровадження засад Угоди АСАА потребує синхронізації заходів зі сприяння експортерам у здійсненні процедур сертифікації та стандартизації традиційних і нових продуктів українського експорту, частина вартості яких може забезпечуватися через компенсації та субсидування.

Перед державою сьогодні стоять масштабні загрози у сфері зовнішньоекономічної безпеки. Трансформація зовнішньоторговельного співробітництва України в умовах європейської інтеграції та згортання торгівлі з РФ має забезпечити реалізацію незадіяного експортного потенціалу й відкрити нові можливості для диверсифікації експортних поставок.

Невідворотність географічної переорієнтації зовнішньоторговельного співробітництва України вимагає невідкладної конкретизації стратегічних пріоритетів та цільових орієнтирів двосторонньої співпраці України у сфері зовнішньої торгівлі. Євроінтеграційний зовнішньоторговельний вектор має бути доповнений посиленням торговельних відносин із США, Канадою, Австралією, Японією, Туреччиною, країнами пострадянського простору, які мають вагомий потенціал для розширення взаємовигідного співробітництва. Інтенсифікація зовнішньої торгівлі України відповідає найвищим державним пріоритетам.

Відкритий світ і технології: можливості для України. Для України технологічний прогрес є безальтернативним шляхом подолання фундаментальних проблем економічного розвитку, значення якого посилюється в умовах зовнішньої агресії та фізичного знищення економічного потенціалу. Україні необхідна технологічна модернізація, без якої держава опиниться на периферії світу, який динамічно змінюється.

Попри згортання соціально-економічної динаміки, в Україні зберігаються потенціал і передумови розвитку технологічних та інноваційних продуктів. За даними Світової організації інтелектуальної власності, Україна посідає 14-ту позицію серед 143 країн світу за рівнем інноваційної спроможності, а у Глобальному індексі інноваційності¹⁰¹ рейтинг України у 2014 р. підвищився із 71-ї до 63-ї позиції. За Індексом інноваційності

¹⁰¹*The Global Innovation Index 2014: The Human Factor in Innovation* // World Intellectual Property Organization [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/economics/gii/gii_2014.pdf

*Bloomberg*¹⁰² для 50 інноваційних країн світу оцінка України станом на початок 2015 р. покращилася на 16 позицій (33-тє місце).

Україна зберігає значний інтелектуальний потенціал і людський капітал для розбудови нових високотехнологічних виробничих ланцюгів. Українські компанії та розробники експортують послуги у сфері інтелектуально-інформаційних технологій¹⁰³ на суму понад 5 млрд дол. США.

Водночас, володіючи вагомим потенціалом, Україна за показниками ефективності інноваційного розвитку суттєво поступається розвиненим країнам. Зокрема, згідно з рейтингом Світового економічного форуму за критерієм «інноваційні чинники» показник України погіршився до 81-го місця серед 144 країн у 2014 р. проти 52-ї позиції серед 134 країн у 2008 р. За даними Світового банку, рівень наукоємності економіки України впродовж останнього десятиліття невпинно знижувався і на сьогодні становить 0,74 % ВВП країни, що значно нижче рівня інших економік, що розвиваються. Це утричі нижче, ніж середній показник країн ОЕСР, у 2,5 раза – країн-членів ЄС і Китаю, у 1,5 раза – Росії.

Недостатній рівень запровадження нових технологічних процесів та відсутність відчутних позитивних технологічних зрушень у характері відтворювальних процесів в економіці України є чинниками відставання за рівнем продуктивності від розвинених країн. Суперечності інноваційно-технологічного розвитку України формують низку загроз для забезпечення економічного зростання вітчизняної економіки. Зокрема, йдеться про:

- *зниження потенціалу розвитку проривних технологій та закріплення технологічного відставання.* Результативність інноваційного процесу в Україні поступово знижується. Практично не здійснюється технологічна модернізація, яка забезпечує формування новітніх конкурентних переваг підприємств. Це зумовлено зниженням мотивації до інноваційної діяльності підприємств – лише 13,6 % промислових підприємств у 2013 р. впроваджували інновації. На сьогодні в загальному обсязі реалізованої промислової продукції лише 2,5 % (у 2014 р.) становить інноваційна продукція, що відчутно нижче, ніж середні показники розвинених країн;

- *втрату конкурентоспроможності на внутрішньому ринку інноваційної та технологічної продукції.* В умовах обмежених фінансових ресурсів розробленням передових технологій у 2013 р. займалися 1,7 % усіх промислових підприємств. При цьому посилюється залежність від імпорту технологій і виробничого обладнання;

- *консервацію технологічного рівня виробничих процесів.* Після кризи 2008–2009 рр. економічне відновлення забезпечувалося у спосіб використання існуючих чинників виробництва. Інвестиційну діяльність зосереджено переважно в секторах переробної промисловості нижчого технологічного рівня,

¹⁰² *Bloomberg* innovation index [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.bloomberg.com/graphics/2015-innovative-countries/>; *Bloomberg* rankings. Most innovative in the world 2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://images.businessweek.com/bloomberg/pdfs/most_innovative_countries_2014_011714.pdf

¹⁰³ *World Bank*. World Development Indicators: ICT Service Exports [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://data.worldbank.org/data-catalog/world-development-indicators>

на які припадає майже 80,0 % сукупних капітальних інвестицій¹⁰⁴. Водночас близько 77,0 % промислових підприємств не здійснюють інноваційної активності. При цьому нерозвиненими залишаються механізми міжгалузевого трансферу технологій та фінансування видатків на інноваційну діяльність.

Зазначені загрози зумовлюють необхідність запровадження цілісної національної технологічної та інноваційної політики, формування надійних джерел забезпечення нової якості економічного розвитку, що вимагає:

- реструктуризації економіки та заміщення втраченого на сході України промислового потенціалу на засадах інноваційно-технологічного оновлення, організації інноваційної діяльності у сфері технологічного розвитку на основі новітніх управлінських підходів і практик;
- активізації програм та проектів секторальної, промислово-технологічної взаємодії, участі у міжнародних інвестиційних проектах, у т.ч. щодо розбудови інфраструктурних мереж (транспортних, комунікаційних, технологічних тощо), що дозволить сформувати передумови для оновлення національних конкурентних переваг;
- оптимізації ресурсоспоживання і зниження ресурсозалежності економіки України, у т.ч. у спосіб посилення контролю за інноваційністю та технологічністю рішень у державних програмах модернізації;
- створення конкурентоспроможних нових робочих місць.

Необхідною є модернізація інституційно-організаційної моделі забезпечення технологічного розвитку, а також нормативної бази його супроводу. Для забезпечення належного технологічного та інноваційного розвитку у короткостроковій перспективі необхідно:

- ініціювати створення цільового фонду країн-донорів для відкриття Україні зовнішніх ринків технологій та інноваційних продуктів. Це дозволить лібералізувати технологічний та інноваційний обмін з метою залучення іноземного технологічного й інформаційного капіталу, спрямованого на освоєння технологічно складних промислових виробництв, а також технологічну модернізацію економіки України;
- поглиблювати технологічну кооперацію з провідними країнами світу (США, Японією, ЄС, Канадою, Австралією та ін.), що сприятиме розширенню традиційних та освоєнню нових ринкових ніш для українських інновацій, стимулюватиме залучення іноземного інноваційного капіталу в Україну;
- узгоджувати потреби в технологічних продуктах в Україні з можливостями їх інноваційного забезпечення. Необхідним є постійний моніторинг технологічних новацій, які можуть вирішувати нагальні інфраструктурні та промислові проблеми України;
- здійснити форсайт-прогноз розвитку й потенційної комерціалізації перспективних *NBIC*¹⁰⁵ в Україні, на основі чого передбачити створення

¹⁰⁴ Без урахування тимчасово окупованої території АР Крим і м. Севастополя.

¹⁰⁵ *NBIC* – поняття конвергенції нано-, біо-, інфо- та когнітивних технологій.

технологічних платформ для перспективного розроблення наноматеріалів, наноелектроніки, нанофотоніки, розвитку генної інженерії, клітинних біотехнологій, інформаційно-комунікативних технологій, штучного інтелекту тощо;

- стимулювати економічну діяльність підприємств, що виробляють продукцію з високою доданою вартістю. Це вимагає системного заохочення інноваційних складників нових видів економічної діяльності, зокрема в переробній промисловості;

- сприяти залученню нових технологій у якості прямих іноземних інвестицій, створити умови і механізми, за яких права власності на певну технологію можуть використовуватися підприємствами як засіб капіталізації (наприклад, через внесення до статутного фонду);

- розробити і впровадити стимули для інвестиційної діяльності, зокрема масштабній дерегуляції має підлягати сфера розроблення та імплементації інновацій для спрощення процесу залучення нематеріальних активів і ноу-хау тощо;

- активізувати міжнародне співробітництво щодо створення спільної науково-інформаційної інфраструктури, спільних дослідницьких центрів, спілок підприємств; забезпечити можливість функціонування спільних дослідних центрів (венчурних фондів, цільових проектів) інших країн і підприємств-нерезидентів поза державною участю;

- сформувати передумови для розміщення на території України центрів розробок, сучасних науково-промислових платформ, об'єднаних із провідними міжнародними центрами;

- активізувати заходи щодо розвитку об'єктів виробничої та інноваційної інфраструктури (технопарків, індустріальних парків, центрів трансферу технологій тощо);

- стимулювати обмін технологіями і співпрацю у сфері інноваційної діяльності на внутрішньому ринку України. Має бути створена відкрита база даних про наукові розробки в Україні, забезпечена можливість встановлення прямих зв'язків із правовласниками інновацій, а також унормована процедура доступу до результатів висвітлення нових тем наукових досліджень, які здійснюються за державний кошт, з метою їх комерціалізації.

У середньостроковій перспективі реалізація цих завдань дозволить поліпшити взаємодію учасників ринку інновацій та технологій, надасть потужний імпульс для системної активізації інноваційних процесів у промисловості, забезпечить підтримку інноваційного і наукоємного експорту, а також сприятиме розбудові міжнародно-інтегрованої інвестиційної інфраструктури інноваційного розвитку України.

Дерегуляція бізнесу в умовах європейської інтеграції. Державна політика дерегуляції є одним з основних елементів практичної імплементації нової моделі розвитку України та невід'ємною складовою частиною європейської інтеграції. В українських реаліях дерегуляція – не самоціль, а необхідний інструмент, місією якого є кардинальне поліпшення бізнес-клімату (а зрештою – інвестиційного клімату) в Україні, чинник створен-

ня нових робочих місць та підвищення якісних стандартів життя. Державну політику дерегуляції визначено пріоритетним напрямом «Стратегії реформ – 2020», Програми діяльності Кабінету Міністрів України та Коаліційної угоди між основними політичними партіями України, що свідчить про високий суспільний консенсус у поліпшенні регуляторного середовища.

Політика дерегуляції в Україні має покласти край зайвим та обтяжливим адміністративним бар'єрам, зменшити втрати часових і грошових ресурсів, які вилучалися з обігових коштів малого та середнього підприємництва (МСП) на дотримання і виконання обов'язкових процедур державного регулювання, скоротити кількість обтяжливих та непотрібних контрольно-перевірочних заходів.

Якісна політика дерегуляції є важливою передумовою запровадження в Україні європейської бізнес-моделі та пов'язується з комплексом заходів, спрямованих на модернізацію реєстраційної системи, суттєве спрощення дозвільної та ліцензійної систем, полегшення контрольно-перевірочної діяльності, а також удосконалення податкового адміністрування. В умовах зовнішньої агресії проти України політика дерегуляції має зосереджуватися на пріоритетному розвантаженні сектору малого й середнього підприємництва від надмірного адміністративного тиску, зважаючи на його високий потенціал у створенні нових робочих місць та забезпеченні самозайнятості.

Сектор МСП в Україні сформувався кількісно і відповідає середньоєвропейському рівню. Для демократичних провідних країн світу, зокрема країн ЄС, МСП є локомотивом та основою національних економік. Так, на МСП в ЄС припадає 99,8 % від загальної кількості суб'єктів господарювання, ним створюється 66,8 % робочих місць та 57,9 % доданої вартості¹⁰⁶. Кількість МСП України станом на 1 січня 2014 р. досягала 99,9 % від загальної кількості суб'єктів господарювання (3,5 млн суб'єктів¹⁰⁷). Кількість зайнятих в МСП в Україні становить 7345 тис осіб, що утричі перевищує кількість зайнятих на суб'єктах великого бізнесу. Обсяг реалізованої продукції суб'єктами МСП в Україні – 2,6 трлн грн, що у півтора рази перевищує обсяг реалізації суб'єктами великого бізнесу¹⁰⁸.

За підсумками рейтингу «Ведення бізнесу 2015109», Україна поліпшила свій показник порівняно з 2014 р. на 16 позицій, що свідчить про певний прогрес у сфері дерегуляції економіки. Водночас вагомий, майже

¹⁰⁶ *A Partial and Fragile Recovery, Annual Report on European SMEs 2013/2014 / European Commission.* – Brussels, 2014. – 124 p.

¹⁰⁷ За даними Державної реєстраційної служби, станом на 1 січня 2015 р. в Україні не припинено діяльність загалом 3711969 суб'єктів господарювання, з них 1082216 юридичних осіб та 2629753 фізичних осіб-підприємців.

¹⁰⁸ Дані Державної служби статистики України.

¹⁰⁹ *Doing Business 2015. Going Beyond Efficiency / International Bank for Reconstruction and Development / The World Bank.* – 2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://russian.doingbusiness.org/~media/GIAWB/Doing%20Business/Documents/Annual-Reports/English/DB15-Full-Report.pdf>

п'ятиразовий відрив у рейтингу від «старих» членів ЄС та дворазовий відрив від нових вимагає подальшого системного просування політики дерегуляції в Україні.

Державна регуляторна політика має відкрити потенціал реалізації можливостей для сектору МСП на основі:

- *пріоритетного врахування інтересів та особливостей МСП в пакеті економічних реформ.* Якщо у провідних економіках світу основна увага урядів фокусується на створенні умов для стимулювання розвитку й підвищення конкурентоспроможності МСП, то в Україні така спрямованість досі мала декларативний характер і зводилася до імітації поліпшення умов для підприємницького середовища;

- *узгодження регуляторної політики з потребами та специфікою суб'єктів малого підприємництва.* Пріоритет у політиці дерегуляції держав – членів ЄС надається малому бізнесу як найбільш вразливій складовій частині національного бізнес-середовища, враховуються розміри й потужності сектору суб'єктів малого бізнесу. У цьому контексті в Україні в межах регуляторної політики слід запровадити МСП-тести, що дозволить деталізувати для малого бізнесу особливості державного регулювання, визначити можливості скасування конкретного регулювання або запровадити необхідні компенсатори. На цій основі мають бути визначені спеціалізовані, а не універсальні інструменти стосовно різних підгруп малого підприємництва. У регуляторній політиці мають також бути враховані соціальні ефекти забезпечення зайнятості та самозайнятості (цю функцію виконує малий бізнес). Як наслідок, регуляторне спрощення має стати вагомим стимулом для створення робочих місць у регіонах України з високою концентрацією тимчасово переселених осіб;

- *забезпечення європейських параметрів антикорупційного вектора регуляторної політики.* Найбільший розрив розвитку МСП в Україні та державах – членах ЄС спостерігається у площині несприятливого бізнес-клімату, що зумовлено збереженням системної корупції, яка формує надвисокі (порівняно з іншими країнами ЄС) витрати на здійснення підприємницької діяльності. Це т.зв. інфраструктурні, інституційні та адміністративні податки. Водночас лише законодавчого скасування цих податків недостатньо. Має бути ліквідована спричинена тотальною корупцією практика системного невиконання органами державної влади всіх гілок та рівнів норм національного законодавства, що знижує результативність законодавчих змін. Кількісна оцінка стану виконавчої дисципліни в системі державної влади свідчить, що на задовільному рівні виконується лише третя частина нормативних вимог і регуляцій. Отже, досягнення європейських параметрів бізнес-клімату залежить від комплексного реформування системи державного управління та демонтажу існуючих тіньових схем;

- *запровадження кількісного аналізу досягнення цілей дерегуляції з метою реального здешевлення ведення бізнесу.* Застосування кількісних критеріїв щодо політики дерегуляції та оцінювання фактичного здешевлення ведення бізнесу дозволить уникнути імітації процесу. Так, кількість відмінених нормативних документів (положення яких і до того не вико-

нувалися органами державної влади) не може вважатися ознакою успіху дерегуляції. Механістичне скорочення кількості регуляторних процедур у спосіб їх агрегування не забезпечить зменшення витрат МСП, а в українських реаліях може призвести до протилежних результатів. Успішність політики дерегуляції має визначатися всеохоплюючим зменшенням витрат на ведення бізнесу для малого підприємництва. Важливо забезпечити ліквідацію надмірних повноважень держави, а не перекладати їх виконання на саморегульвні організації, що також не може вважатись успішною дерегуляцією;

- *зміцнення державної та громадської платформи формування політики дерегуляції і контролю за її виконанням.* Дерегуляція в Україні має передбачати постійний професійний діалог держави з бізнес-середовищем МСП. Розширення участі фахового експертного та бізнес-середовища, інституційне закріплення обов'язковості такого співробітництва є необхідним елементом формування регуляторної політики і засобом громадського контролю за її реалізацією.

Ефективна реалізація політики дерегуляції в Україні вимагає посилення координації роботи Верховної Ради України та Кабінету Міністрів України в рамках виконання Угоди про коаліцію депутатських фракцій «Європейська Україна», Стратегії сталого розвитку «Україна – 2020» і Програми діяльності Кабінету Міністрів України. Пріоритетними напрямами впровадження політики дерегуляції є:

- усунення надмірного регулювання господарської діяльності у спосіб зменшення кількості документів дозвільного характеру, дозвільно-погоджувальних процедур та переліку продукції, що підлягає обов'язковій сертифікації в Україні. Зокрема, у рамках приведення моделі кількості і функцій контролюючих органів у відповідність до стандартів ЄС та Угоди про асоціацію на першому етапі передбачено скорочення кількості контролюючих органів – з 56 до 28, функцій – з 1032 до 680; на другому етапі – приведення кількості і функцій контролюючих органів у повну відповідність до європейських стандартів;

- забезпечення істотного поліпшення умов ведення бізнесу в Україні за напрямами, що враховуються під час складання рейтингу *Doing Business*, при цьому стратегічною метою має бути входження України до двадцятки провідних країн світу за сприятливістю умов для підприємницької діяльності;

- сумарне скорочення витрат суб'єктів господарювання на виконання обов'язкових державних регуляцій на 20,0 % протягом п'яти років. Це має бути досягнуто у спосіб повноцінної імплементації в поточну діяльність органів державної влади норми, визначеної Законом України «Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності»¹¹⁰ від 11 вересня 2003 р. № 1160-IV, щодо здійснення кількісного аналізу

¹¹⁰ *Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності* : закон України від 11.09.2003 р. № 1160-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1160-15>

вигод та витрат під час реалізації державної регуляторної політики всіма її суб'єктами без винятку. Аналіз регуляторного впливу має бути включений до Регламенту Верховної Ради України в частині законодавчої експертизи проектів нормативно-правових актів і, відповідно, до практики системи державного управління загалом. При цьому складовою частиною аналізу регуляторного впливу під час визначення вартості державного регулювання для малого підприємництва та запровадження компенсаторів чи особливостей державного регулювання має стати МСП-тест;

- скорочення кількості регуляторних і контрольних органів у спосіб їх злиття або ліквідації, забезпечення усунення дублювання функцій між органами державного нагляду та контролю;

- відмова від системи тотального обтяжливого контролю за всіма суб'єктами господарської діяльності на основі запровадження ризикоорієнтованої системи державного контролю. Для цього, зокрема, необхідна належна підготовка до набуття чинності Законом України «Про технічні регламенти та оцінку відповідності», реалізація закону про метрологію та метрологічну діяльність, закону про стандартизацію, прийняття 1500 національних стандартів, гармонізованих з відповідними документами ЄС, скасування стандартів колишнього СРСР, створення повнотекстової відкритої електронної бази стандартів;

- підтримка та розвиток малого і середнього бізнесу в сільській місцевості прийняттям закону про локальні аграрні ринки та впровадження програми мікрокредитування малих сільських господарств, удосконалення процедур отримання сільськогосподарськими підприємствами дозволів на водокористування, екологічних вимог до споруджуваних об'єктів тваринництва, лібералізації карантинного та фітосанітарного регулювання; спрощення процедури використання земель сільськогосподарського призначення для будівництва господарських будівель сільськогосподарського призначення;

- гармонізація вітчизняного законодавства щодо безпечності харчової продукції із законодавством ЄС;

- забезпечення ефективного захисту прав приватної власності, гармонізація із законодавством ЄС положень українського законодавства щодо захисту інвесторів (внутрішніх та іноземних) і кредиторів.

Якісні параметри впровадження політики дерегуляції в Україні істотно поступаються європейським стандартам. Це вимагає подальшої системної роботи з подолання існуючого розриву за такими пріоритетними напрямками:

- забезпечення належного виконання всіма центральними органами виконавчої влади Закону України «Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності»¹¹¹;

- у реєстраційній системі: скорочення тривалості та кількості процедур реєстрації бізнесу, скасування надмірної кількості процедур для реє-

¹¹¹ Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності : закон України від 11.09.2003 р. № 1160-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1160-15>

страції власності та підвищення частки поверненого капіталу кредиторам, зниження витрат підприємств під час процедури банкрутства;

- у контрольно-перевірочній діяльності: зниження рівня корупції, скорочення кількості контролюючих органів та підвищення рівня захисту прав власності;
- у дозвільній системі: скорочення часових витрат на отримання дозволу на будівництво, зниження вартості процедури отримання дозволу на будівництво, а також підвищення рівня автоматизації;
- у зовнішньоекономічній діяльності: підвищення ефективності адміністрування експортно-імпортних процедур, зниження вартості оформлення експортно-імпортних операцій та підвищення прозорості митної адміністрації;
- у податковій системі: системне зниження податкового навантаження на суб'єктів господарювання, скорочення кількості податкових платежів протягом року, істотне зменшення єдиного соціального внеску.

Результатом дерегуляції має стати якісне та стає поліпшення бізнес-клімату в Україні, його поступове наближення до найкращих практик зарубіжних країн. На цьому шляху необхідним є системне виконання положень Закону України «Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності» щодо оцінювання вартості регулювання та оцінювання альтернатив державному регулюванню. Це є важливим інструментом зменшення адміністративного тиску на малий і середній бізнес. Особливу увагу слід звернути на попередження появи нових регуляцій, які нівелюватимуть позитивний ефект перших кроків дерегуляції, що можливо у процесі механістичного та ручного перегляду нормативної бази. Широке залучення бізнес-асоціацій, суб'єктів малого і середнього бізнесу, представників ЗМІ до формування державної політики дерегуляції дозволить Україні прискорити наближення національної бізнес-моделі до найкращих світових зразків.

Економічні інструменти протидії російській агресії. Важливим елементом світового порядку є система міжнародних інститутів (МВФ, Світовий банк, ГАТТ-СОТ та ін.), які, з-поміж іншого, формують економічне підґрунтя для стримування воєнної агресії. В умовах глобалізації тісна економічна взаємодія робить збройні конфлікти економічно недоцільними, оскільки вони негативно впливають, зокрема, на економіку країни-агресора. Теорія і практика сучасних «гібридних» війн зумовлюють необхідність переоцінки можливостей впливу економічних важелів як на розгортання конфлікту, так і на стримування агресії. Сьогодні консолідований підхід світової спільноти до застосування економічних санкцій щодо країни-агресора виявився найбільш ефективним інструментом тиску на країни, які порушують фундаментальні принципи існуючого міжнародного порядку.

Агресія Російської Федерації проти України ознаменувала початок масштабної ревізії існуючої системи міжнародного порядку та двосто-

ронніх україно-російських взаємовідносин. Світова спільнота широко підтримує Україну, про що свідчить масштаб застосованих економічних санкцій, а також процеси активного опрацювання додаткових механізмів підвищення результативності економічної протидії у відповідь на ескалацію агресивної зовнішньої політики Росії. На сьогодні міжнародна коаліція, яка долучилася до економічних санкцій проти РФ, нараховує понад 40 країн, серед яких США, держави – члени ЄС, Канада, Японія, Австралія, Швейцарія, Швеція, Норвегія та ін. У зв'язку з агресією щодо України 12 березня 2014 р. було призупинено процес вступу РФ до Організації економічного співробітництва та розвитку. Натомість цією організацією було погоджено зміцнення співробітництва з Україною¹¹².

Міжнародні економічні санкції щодо РФ передбачають різну глибину та інтенсивність застосування: від згортання співпраці в різних сферах, обмеження постачання технологій та вибіркового заморожування активів до встановлення прямих заборон на секторальну економічну взаємодію. Останнє найбільш суттєве розширення санкцій у секторальному розрізі відбулося 18 грудня 2014 р. та ознаменувалося введенням у дію Закону США «Про підтримку свободи України»¹¹³, а також застосуванням повноцінних секторальних санкцій Ради ЄС щодо окупованої АР Крим і м. Севастополя зокрема.

Крім цього, санкції мають персоніфікований характер щодо окремих осіб, організацій і посадовців органів державної влади РФ (усього 151 особа), які підтримують збройний конфлікт на Сході України або залучені до господарського освоєння анексованої території України. Станом на початок березня 2015 р. повноцінного введення третього етапу міжнародних санкцій не відбулося.

Економічне стримування РФ міжнародною спільнотою у 2014 р. вже призвело до втрати економічної динаміки та входження до рецесії, суттєвого скорочення золотовалютних резервів, девальвації рубля, помітного зниження індексів фондового ринку, а також прискореного вивезення капіталу. Водночас системна російська присутність в економіці багатьох країн, зокрема ЄС та України, дозволяє РФ досягати тактичних успіхів на основі використання існуючої економічної залежності.

Агресивні дії РФ, спрямовані на обмеження або позбавлення України суверенітету над частиною території, супроводжуються безпрецедентним тиском на українську економіку, нав'язуванням нерівноправних вимог, орієнтованих на нанесення асиметричних прямих та опосередкованих втрат. Односторонні дії РФ (у т.ч. експропріація власності України, її фізичних і юридичних осіб, завдання майнових втрат та створення перешкод економічному розвитку, здійснення несанкціонованої економічної

¹¹² *Statement* by the OECD regarding the status of the accession process with Russia & cooperation with Ukraine [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.oecd.org/russia/statement-by-the-oecd-regarding-the-status-of-the-accession-process-with-russia-and-cooperation-with-ukraine.htm>

¹¹³ *Ukraine Freedom Support Act of 2014*. 12/18/2014. Public Law No: 113-272 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.congress.gov/bill/113th-congress/house-bill/5859/text>

діяльності на території України та інші систематичні порушення національних інтересів) унеможливають розвиток міждержавних відносин, а отже, вимагають додаткових механізмів вирішення економічних суперечностей. Довгостроковий характер наслідків, заподіяних РФ, та непевність перспектив повернення до статус-кво 23 лютого 2014 р., зумовлює потребу переосмислення економічної стратегії двосторонніх україно-російських відносин.

З прийняттям Закону України «Про санкції» від 14 серпня 2014 р. № 1644-VII у правовому полі держави уперше детерміновано підстави і принципи застосування санкцій, якими держава оперуватиме у разі прямого або опосередкованого втручання у внутрішні та зовнішні справи. Підвищення ролі РНБОУ, Верховної Ради України, Президента, Кабінету Міністрів, НБУ і СБУ в управлінні санкціями на основі цього Закону вимагає посилення координації діяльності державних інституцій задля створення інтегрованої платформи оперативного реагування на агресивні дії проти України. Ця робота має бути забезпечена належним моніторингом наслідків агресії, експертизою ефективності накладених санкцій на основі аналізу співвідношення результату санкції та впливу на економіку України, а також супроводжуватися тісною міжнародною співпрацею з країнами, які запроваджують санкції проти РФ. Наявні канали впливу все ще залишають російській стороні значний простір для дестабілізації фінансово-економічної ситуації в Україні, а отже, вимагають системного усунення.

Україна як мирна країна, що прагне розвивати міжнародну інтеграцію та добросусідські взаємовигідні відносини з усіма суб'єктами міжнародних відносин, які наслідують загальноцивілізаційні цінності, демократичні права і свободи, розглядає економічні санкції як важливий незбройний елемент стримування агресії РФ.

Результативність економічних санкцій має бути посилена поширенням обмежень на неекономічні відносини, насамперед скороченням культурного та спортивного обміну. Україна, рішуче засуджуючи тенденції радикалізації і неонацизму, які поширюються в РФ, зацікавлена в розширенні співпраці з міжнародними організаціями, які спеціалізуються на захисті прав людини та боротьбі із ксенофобією.

Підвищення результативності економічної протидії агресії РФ має бути досягнуто у спосіб:

- *поглиблення координації міжнародного співробітництва у розробленні та імplementації економічних санкцій проти РФ у зв'язку з агресією проти України.* Координація міжнародних дій має забезпечити вироблення спільної міжнародної платформи, зміцнення міжнародної коаліції, уніфікацію підходу, а також підвищення дієвості економічних обмежень щодо РФ. Важливим напрямом розвитку відповідних ініціатив має стати співробітництво з ООН, міжнародними економічними організаціями та регіональними об'єднаннями (АСЕАН, ОЧЕС тощо), а також розширен-

ня кола союзників, які могли б виступити у якості каталізаторів запровадження таких санкцій з боку регіональних об'єднань;

- *переосмислення критеріїв забезпечення економічної безпеки, насамперед у стратегічних сферах економіки України, що передбачає системну роботу з усунення каналів, які використовує РФ для дестабілізації економічної ситуації в Україні. Це, зокрема, мінімізація присутності російського капіталу на підприємствах із монопольним становищем, на військових підприємствах та інших стратегічно важливих об'єктах. Підприємства з істотною часткою російського капіталу мають стати об'єктами моніторингу. У цьому аспекті важливими є розвиток та диверсифікація міжнародного співробітництва щодо зменшення або заміщення російського капіталу і створення в Україні спільних підприємств з оптимальною структурою іноземного капіталу, що посилить ефективність економічних санкцій;*

- *розроблення та запровадження заходів у взаємовідносинах з РФ, передбачених рішенням РНБО щодо захисту України і зміцнення її обороноздатності¹¹⁴. Має бути забезпечено максимальний ефект від узгоджених заходів воєнного, економічного, соціального та організаційного характеру, створено умови для належного функціонування воєнної організації країни і зміцнення національної економіки, напрацьовано систему власних санкцій проти агресії РФ, обмежено прикордонний рух і облаштовано належний захист кордону з РФ. Важливими також є координація міжнародних зусиль та вироблення спільної позиції щодо впливу на країни, які підтримують агресивну позицію РФ.*

Внутрішні заходи економічної протидії агресивній політиці РФ слід максимально наблизити до санкцій, які застосовуються міжнародною спільнотою проти РФ у зв'язку з анексією Криму та підтримкою терористичних угруповань на сході України. Для цього українське законодавство має бути узгоджене та скоординоване з міжнародною політикою санкцій.

На підставі порушення міжнародного права доцільно розпочати міжнародні консультації щодо можливості замороження на території України прав власності РФ і конфіскації її майна як компенсації за завдані анексією Криму прямі збитки, зокрема щодо втраченого військового майна та активів, які знаходяться на окупованій території.

Стримування російської агресії залежить насамперед від рішучих дій України з відновлення суверенітету й територіальної цілісності, її безкомпромісної позиції на міжнародній арені щодо поширення економічних санкцій, зосередженості на забезпеченні власної обороноздатності та зміцненні національної економіки. Наслідки міжнародного економічного тиску мають стати уроком для Російської Федерації і засвідчити ефективність цього механізму у примушенні агресора до миру.

¹¹⁴ *Про рішення* Ради національної безпеки і оборони України від 28 серпня 2014 року «Про невідкладні заходи щодо захисту України та зміцнення її обороноздатності : указ Президента України від 24 вересня 2014 р. № 744/2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rnbo.gov.ua/documents/369.html>

2.3.2. Забезпечення фінансової безпеки держави

Виклики та загрози фінансовій безпеці держави. У 2014 році Україна пережила безпрецедентне поєднання політичної, фінансово-економічної та банківської кризи. Конфлікт на сході України разом із накопиченими в попередні роки макроекономічними дисбалансами зруйнували фінансову стабільність держави. Основні виклики та загрози фінансовій безпеці держави, які постали перед Україною протягом 2014 р., зберігатимуть свою актуальність у поточному році. До них належать:

1. Посилення розбалансованості бюджетної сфери. Це зумовлено зниженням ВВП і тимчасовою втратою контролю над частиною території країни в поєднанні з різким зростанням витрат бюджету, детермінованим необхідністю збільшення фінансування оборони країни та девальвацією національної валюти. Тиск на бюджетну систему й надалі посилюватиметься внаслідок необхідності обслуговування державного боргу, збільшення фінансування оборони і проведення АТО115, відновлення зруйнованої інфраструктури Донбасу, соціального захисту внутрішньо переміщених осіб та учасників АТО. Нелегким, але необхідним було рішення Уряду щодо припинення фінансування бюджетних видатків на частині окупованих територій у Донецькій і Луганській областях до їх повернення під державний контроль.

2. Ослаблення системи державного регулювання та контролю у фінансово-бюджетній сфері. Як наслідок, істотно погіршився стан фінансово-бюджетної дисципліни, розширилася сфера та зросли обсяги фінансових порушень, збільшилися розміри недонадходжень до бюджету податків, зборів і обов'язкових платежів, послабилася відповідальність у фінансово-економічній сфері. У 2014 р. обсяги виявлених Держфінінспекцією порушень фінансово-бюджетної дисципліни зросли удвічі порівняно з 2013 р. і становили 7,6 млрд грн, з них незаконні витрати – 3,9 млрд грн. Незадовільний стан фінансово-бюджетної дисципліни в країні є наслідком низки проблем, що не вирішувалися протягом тривалого часу. Це, зокрема, неефективність організаційно-функціональної структури органів, уповноважених здійснювати державний фінансовий контроль, відсутність дієвої системи відповідальності за фінансові порушення, законодавча нерегульованість значної кількості проблемних питань, низький рівень інформаційно-комунікативного і статистичного забезпечення.

3. Негативні очікування суб'єктів ринку банківських послуг. Потужні загрози всій банківській системі формує високий рівень воєнних ризиків. Наслідком цього є звуження ресурсної бази банків, скорочення та погіршення якості активів, посилення ризиків ліквідності й неплатоспро-

¹¹⁵ У 2014 р. видатки на обслуговування державного боргу за державним бюджетом зросли на 16,2 млрд грн до 47,9 млрд грн, на оборону – на 12,6 млрд грн до 27,3 млрд грн.

можності фінансових установ, проблеми з їх капіталізацією. Суттєвими загрозами стабільності банківської системи стали складність процедури докапіталізації, відсутність альтернативних способів збільшення капіталу, труднощі управління проблемними активами (насамперед на тимчасово окупованих територіях – в АР Крим, Донецькій і Луганській областях). У відповідь на посилення форс-мажорних ризиків для банків НБУ вимушений робити додаткові кроки з метою підтримання їх ліквідності, що в умовах згорання можливостей прибуткового використання коштів формує додаткові передумови для спекулятивних операцій.

4. Дестабілізація національної грошової одиниці у формі девальвації. Це стало наслідком посилення кризових макроекономічних тенденцій і зовнішніх дисбалансів, а також обмежених можливостей НБУ щодо підтримання пропозиції на валютному ринку економічними методами на тлі формування значного дефіциту валютних надходжень та погіршення ринкових очікувань. За 2014 р. офіційний курс гривні знизився відносно долара США на 97,3 %, євро – на 74,2 %, російського рубля – на 23,7 %. Об'єктивними чинниками, що вплинули на девальвацію гривні у 2014 р., стали: зниження експортних надходжень і зменшення пропозиції іноземної валюти на міжбанківському валютному ринку; чистий відплив іноземної валюти на користь нерезидентів; скорочення золотовалютних резервів, зумовлене необхідністю своєчасного повернення державного і гарантованого державою зовнішнього боргу та проведення валютних аукціонів і адресних валютних інтервенцій на користь НАК «Нафтогаз України»; зростання обсягів чистої купівлі безготівкової валюти на міжбанківському ринку.

Лише у березні поточного року завдяки рішучим діям НБУ, спрямованим на боротьбу зі спекуляціями на валютному ринку, розпочався процес довготривалої стабілізації національної грошової одиниці.

5. Неконтрольоване зростання рівня цін, зумовлене девальвацією обмінного курсу гривні, зупиненням роботи багатьох підприємств у зоні бойових дій, підвищенням адміністративно регульованих цін на тлі посилення інфляційних очікувань. У 2014 р. споживчі ціни зросли на 24,9 %, а ціни виробників – на 31,8 %. Підвищення споживчих цін спричинене зростанням собівартості продуктів харчування з високим ступенем обробки внаслідок подорожчання сирих продуктів і транспортних перевезень, а також підвищенням адміністративно регульованих цін. Рушієм зростання цін виробників стала девальвація гривні, а також суттєве підвищення граничних цін на газ для промислових підприємств. Значне випередження зростання цін виробників щодо підвищення споживчих цін формує загрозу подальшого накопичення інфляційного потенціалу на споживчому ринку. Товари та послуги дорожчають, незважаючи на падіння попиту на них і погіршення споживчих настроїв населення в умовах зменшення реальної заробітної плати. Девальвація національної валюти також стримує ефективне функціонування ринку державних закупівель, який зазнав негативних змін. Постійні зміни цін на імпортні товари внаслідок зростання курсу долара США підштовхують замовників до скасування конкурсних процедур.

6. Значне зростання державного та гарантованого державою боргу. Зростання зовнішнього боргу посилює ризики залежності України від міжнародного фінансування. Це має для України ризики подальшого згорання іноземного інвестування та відпливу іноземного капіталу

Перелік загроз фінансовій безпеці 2015 р. практично не відрізняється від аналога 2014 р., що підтверджує критичну вразливість економіки України перед низкою зовнішніх і внутрішніх викликів, спричинену як неготовністю протистояти зазначеним деформаціям, так і багаторічним поглибленням кризових процесів унаслідок її глибокої неререформованості. Питанням національної безпеки стає прискорення структурних реформ, передбачених Стратегією сталого розвитку «Україна – 2020», а також Коаліційною угодою, підписаною депутатами більшості у Верховній Раді України VIII скликання.

Модернізація бюджетно-податкової політики. Успіх структурних реформ, спрямованих на відновлення поступального економічного зростання, модернізацію економіки держави та підвищення добробуту громадян, значною мірою зумовлюється ефективністю механізмів бюджетно-податкової політики держави. Виклики, спричинені зовнішніми загрозами та внутрішніми структурними трансформаціями, висвітлили системну незгодженість механізмів бюджетно-податкового регулювання.

Загалом деформації розвитку бюджетної сфери в Україні у 2014 р. характеризувалися такими тенденціями.

1. Зберігся високий рівень перерозподілу ВВП через бюджетно-податкову систему. Частка доходів зведеного бюджету у ВВП у 2014 р. становила 29,1 % (проти 29,0 % у 2013 р.), що свідчило про відсутність істотних змін, незважаючи на поетапне зниження ставки податку на прибуток підприємств та зменшення обсягів надання податкових пільг. Надмірне податкове навантаження на платників податків негативно впливає на інвестиційний клімат у країні й ускладнює виведення економіки на траєкторію стійкого зростання. У 2014 р. частка видатків зведеного бюджету у ВВП становила 33,4 % (у 2013 р. – 34,5 %), що свідчить про збереження високого рівня державних зобов'язань щодо надання суспільних благ та послуг.

2. Зріс дефіцит державного бюджету. У 2014 р. дефіцит державного бюджету становив 5,0 % ВВП. Без урахування дефіциту НАК «Нафтогаз України» він зріс на 13,3 млрд грн порівняно з 2013 р. і становив 78,1 млрд грн. Це зумовило збільшення дефіциту зведеного бюджету на 8,4 млрд грн – до 72,0 млрд грн (4,6 % ВВП проти 4,2 % ВВП у 2013 р.). З урахуванням капіталізації НАК «Нафтогаз України» дефіцит бюджету перевищив 10 % ВВП, причому його фінансування відбувалося переважно за рахунок запозичень.

3. Зросли доходи зведеного бюджету на 3 % порівняно з 2013 р. – до 456,1 млрд грн. При цьому податкові надходження на відміну від скорочення у 2013 р. зросли на 3,8 %, що пов'язано як із податковими но-

вовведеннями з другої половини 2014 р., так і з інфляційними ефектами. Надходження від основних бюджетотворювальних податків мали різноспрямовану динаміку. Зокрема, зросли надходження від податків на доходи фізичних осіб (на 4,2 %), податку на додану вартість (на 8,4 %), а також від акцизного податку (на 23,0 %). Водночас через суттєве погіршення фінансового стану суб'єктів господарювання значно зменшилися надходження від податку на прибуток підприємств (на 26,9 %). Зниження імпорту зумовило зменшення надходжень від податку на міжнародну торгівлю – ввізного мита (на 6,6 %). Скорочення неподаткових надходжень за 2014 р. становило 5,3 %, що пов'язано переважно зі зменшенням обсягів перерахувань від Національного банку на 19,4 %.

4. Зросли видатки зведеного бюджету до 523,1 млрд грн, або на 3,4 % порівняно із 2013 р. Це стало наслідком збільшення витрат на обслуговування боргових зобов'язань (на 49,0 %), у т. ч. через девальвацію гривні, а також на забезпечення оборони (на 84,3 %), громадського порядку, безпеки та судової влади (на 13,8 %). Водночас зменшилися видатки на оплату праці й соціальне забезпечення (на 3,1 % та 4,1 % відповідно). Капітальні видатки також фінансувалися на мінімальному рівні та скоротилися на 31,6 %.

5. Зменшилася частка капітальних видатків зведеного бюджету порівняно з поточними видатками. У 2014 р. частка поточних видатків у структурі зведеного бюджету становила 96,2 %, частка капітальних видатків – 3,8 %. Видатки на економічну діяльність за зведеним бюджетом знизилися на 14,0 % і становили 8,3 % у загальному обсязі профінансованих видатків. Це негативна тенденція, оскільки в кризових умовах роль держави в регулюванні соціально-економічної динаміки зростає, а нарощування капітальних видатків необхідне для вирішення пріоритетних завдань стабілізації економіки.

6. Погіршилося виконання державою функцій соціального захисту та соціального забезпечення громадян. Видатки на охорону здоров'я у зведеному бюджеті у 2014 р. становили 57,2 млрд грн (на 4,4 млрд грн менше, ніж у 2013 р.), а видатки на освіту – 100,1 млрд грн (на 5,4 млрд грн менше, ніж у 2013 р.). Видатки на соціальний захист та соціальне забезпечення, які мали стійку тенденцію до зростання в останні роки (збільшилися з 20,9 % у 2011 р. до 28,7 % у 2013 р.), скоротилися до 26,4 % і становили 138,0 млрд грн. Видатки на житлово-комунальне господарство за зведеним бюджетом зросли у 2,3 раза – до 17,8 млрд грн, що пов'язано з виділенням субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам на погашення заборгованості з різниці в тарифах у сумі 12423,1 млн грн. У зведеному бюджеті зросли також видатки на духовний та фізичний розвиток (на 1,4 %).

Водночас у складних умовах держава забезпечує захист найбільш вразливих верств населення, зокрема наданням прямих субсидій на компенсацію наслідків підвищення тарифів на газ, теплопостачання, які становитимуть у поточному році 24,4 млрд грн. Якщо у 2014 р. пряму допомогу від держави через цей механізм отримували близько 1 млн українських родин, то в поточному році її отримуватимуть до 4 млн родин. Крім того, підвищується рівень забезпечення соціального захисту громадян, які були

змушені виїхати з окупованих територій: у 2015 р. на пряму фінансову допомогу внутрішньо переміщеним особам передбачено виділення коштів у обсязі 3,4 млрд грн. Заплановано також субвенцію з державного бюджету в обсязі 300 млн грн на відновлення інфраструктури контрольованих Україною територій Луганської та Донецької областей.

7. Зберігається необхідність суттєвої бюджетної підтримки Пенсійного фонду України. Видатки державного бюджету на трансферт Пенсійному фонду у 2014 р. були профінансовані в обсязі 75,8 млрд грн, у т.ч. на покриття дефіциту коштів Пенсійного фонду України для виплати пенсій у сумі 14,7 млрд грн, що на 7,1 млрд грн, або 32,5 % (7080,6 млн грн) менше порівняно з 2013 р.

Пенсійна система потребує подальшого реформування з метою зменшення її дефіцитності і наближення до європейських стандартів. Важливим кроком у цьому аспекті є внесення у 2015 р. змін до Закону України «Про пенсійне забезпечення», які набудуть чинності з 1 січня 2016 р. Необхідною є індексація пенсій, а також зниження порогу оподаткування пенсійних виплат податком на доходи фізичних осіб, уніфікація правил нарахування спеціальних і загальних пенсій.

Незважаючи на запроваджувану Урядом жорстку економію видатків бюджету, зокрема щодо зменшення дефіциту сектору загального державного управління, сприяти подоланню зазначених негативних тенденцій зможе лише ефективна податкова реформа, яка забезпечить нову якість податкової політики.

Реалізація податкової реформи триває. У структурі податкових надходжень зведеного бюджету України переважають непрямі податки (53,5 %), що свідчить про розвиток вітчизняної системи оподаткування в європейському тренді. Це має сприяти залученню іноземних інвестицій в Україну. Податкове навантаження поступово переноситься з мобільних факторів виробництва – праці та капіталу – на споживання, передусім за рахунок ПДВ та акцизу. Так, упродовж 2009–2014 рр. базові ставки ПДВ були підвищені у 20 країнах – членах ЄС, максимальні ставки податку на доходи фізичних осіб – у 14, а ставки корпоративного податку – тільки у 4. Паралельно в ЄС та Україні тривають пошук і апробація більш ефективних моделей адміністрування бюджетоутворюючого ПДВ. Відповідно до європейських стандартів в Україні є можливості для розширення фіскального потенціалу екологічного оподаткування у середньостроковій перспективі.

У процесі податкової реформи наміри зменшити кількість податків та зборів з 22 до 9 були нереалістичними, а отже, залишилися нереалізованими. Головним чином внаслідок трансформації кількість податків і зборів зменшилася з 22 до 11. Спрощенню податкової системи сприяла гармонізація бухгалтерського та податкового обліку для оподаткування прибутку підприємств.

Податок на доходи фізичних осіб починає відігравати дедалі більш значущу роль порівняно з податком на прибуток підприємств (4,5–4,9 % ВВП

проти 2,6–4,1 % ВВП у 2009–2014 рр.). Подальше зростання прогресії податку на доходи, очікуване підвищення ставки на доходи за дивідендами, успішна детінізація та зростання заробітної плати в майбутньому посилюватимуть цю тенденцію.

Розпочато реформування пільгового оподаткування. Застосування податкових пільг у галузевому, соціальному та регіональному (СЄЗ і ТПР) зрізі не дало очікуваного ефекту, призвівши до марних втрат державного бюджету. Станом на початок 2015 р. в Україні діє 251 податкова пільга, у т.ч. 54 мають цільове спрямування. Показники не враховують пільг з податку на доходи фізичних осіб, єдиного та фіксованого сільськогосподарського податків. Необхідним є подальший перегляд кількості податкових пільг на основі методики оцінювання ефективності їх застосування за визначеними критеріями, врахування європейського досвіду складання податковими органами щорічних звітів про податкові втрати бюджету та їх оприлюднення.

Реформування податкової системи дало змогу посилити соціальну справедливість. Зокрема, було реалізовано заходи щодо зростання прогресії податку на доходи фізичних осіб, наближення ставок оподаткування пасивних доходів до трудових, оподаткування спеціальних пенсій вище трьох мінімальних заробітних плат (раніше – понад 10 тис. грн), лібералізації єдиного податку, розширення бази нарахування податку на нерухоме майно, запровадження додаткового акцизного податку на місцевому рівні, відновлення транспортного податку, а також фіскальної децентралізації. Посилення податкового навантаження надалі має відбуватися тільки щодо заможних верств населення. Крім того, впродовж 2014–2015 рр. підвищуються ставки рентних платежів за користування природно-ресурсним потенціалом країни.

Подальшими кроками щодо формування нової моделі бюджетно-податкової політики, що дозволить ефективно вирішувати нагальні проблеми суспільного розвитку та забезпечить фінансову основу реалізації реформ, мають стати:

- вдосконалення інституційного середовища функціонування бюджетно-податкової системи з урахуванням принципів соціальної справедливості, економічної ефективності, фіскальної достатності, розбудови адміністративно простого оподаткування, формування ефективної системи видатків. Важливим є створення дієвої системи контролю за ефективним використанням бюджетних ресурсів. Зазначене має сприяти утворенню соціального миру та відновленню економічного розвитку в державі;
- зниження податкового навантаження на фонд оплати праці для легалізації заробітних плат у спосіб поступового зменшення ставки ЄСВ. Згідно з даними Міністерства соціальної політики України ринок тіньової заробітної плати в країні становить 200 млрд грн; з цих коштів не сплачуються податки та надходження до Пенсійного фонду. З огляду на складний стан вітчизняної економіки їх детінізація має відбуватися за допомогою фінансових стимулів, а не адміністративними санкціями. Доцільним є продовження застосування критеріїв зменшення ставки ЄСВ, оскільки

її одночасне зниження для всіх категорій працюючих може суттєво поглибити дефіцитність Пенсійного фонду;

- модернізація процесів адміністрування податків та зборів. За обмежених можливостей зниження рівня податкового навантаження саме спрощення механізмів виконання податкових зобов'язань платників поряд із широкомасштабною дерегуляцією покликані стимулювати підприємницьку та відновити інвестиційну діяльність. Уникнення суб'єктивного людського чинника в контактах бізнесу та держави відіграє провідну роль у питанні подолання виявів корупції. Потребує посилення аналітична функція в роботі податкових органів за рахунок зменшення часу на контроль-перевірочну діяльність. Удосконалення процедур адміністрування має відбуватися в частині подальшого спрощення звітності, електронізації документообігу та автоматизації сервісів; у спосіб розроблення інтегрованих інформаційно-аналітичних систем у податкових органах і налагодження міжвідомчого обміну даними з іншими органами державної влади для відпрацювання схем оптимізації та ухилення від оподаткування; прискорення і спрощення процедур міжнародного обміну податковою інформацією; запровадження електронної акцизної марки для поліпшення контролю обігу підакцизної продукції; розширення функціональних можливостей «Електронного кабінету платника податків»; розширення сфери податкових електронних перевірок та електронного консультування платників податків; удосконалення електронного митного декларування і розвитку системи контролю трансфертного ціноутворення. З метою дотримання принципу справедливості оподаткування нерухомого майна потребує завершення наповнення Державного реєстру речових прав на нерухоме майно. Перспективним є запровадження непрямих методів контролю відповідності доходів та витрат громадян після проведення всезагального декларування майна й капіталів у спосіб т. зв. «нульової декларації». Поріг контролю має бути спершу встановлений на надвисокому рівні та поступово знижуватися, а подібну практику слід розпочати з державних службовців. Оподаткування майна потребує прив'язки до його ринкової вартості.

- підвищення рівня податкової культури платників податків та держави у спосіб зниження рівня переоплат податків, податкового боргу й невідшкодованого ПДВ, відміни авансових внесків з податку на прибуток, ліквідації основних схем ухилення від оподаткування (передусім «конвертаційних центрів»). Важливим є подолання дисбалансу прав та обов'язків учасників податкових правовідносин, у т.ч. реформування системи відповідальності за податкові правопорушення. Зазначеним заходам мають сприяти організаційно-функціональні зміни в Державній фіскальній службі для підвищення ефективності її роботи;

- формування оптимальної структури видатків бюджету. Раціональний розподіл видатків бюджету за статтями має відбуватися з мінімальними втратами в забезпеченні рівня та якості суспільних благ і послуг за

такими принципами: узгодженість нормативно-правового забезпечення; збалансованість рівнів бюджетної системи; цільове спрямування з урахуванням реальної потреби; прозорість. Запровадження повноцінної системи планування й оцінювання виконання державного бюджету за результатами потребує вдосконалення системи ключових показників ефективності, зокрема результативних показників ефективності надання державних послуг, та має відбуватися в межах системи державного планування і прогнозування;

- збільшення частки капітальних видатків бюджету. Інвестування у великі інфраструктурні проекти дасть змогу забезпечити дієздатність важливих секторів економіки, сприятиме зростанню кількості робочих місць усіх категорій кваліфікації і позитивно вплине на формування дохідної частини бюджету (надходження податку на прибуток, податку на доходи фізичних осіб тощо), а отже, і на виконання державою соціальних зобов'язань;

- підвищення прозорості в управлінні державними фінансами та ефективності їх розподілу і використання. Запровадження середньострокового бюджетного прогнозування та планування і системи стратегічного планування, у т. ч. запровадженням трирічної бюджетної декларації та стратегічних планів міністерств (у межах граничних сум середньострокового бюджету) з переглядом наявної системи державних цільових програм на основі системи державного планування і прогнозування, потребує виконання відповідними структурними підрозділами органів влади оцінки реалізації стратегічних та оперативних планів цих органів, досягнення стратегічних цілей;

- продовження реформи у сфері здійснення державних закупівель. Процес здійснення державних закупівель має стати максимально прозорим та враховувати загальні принципи конкуренції. Корупційний складник під час здійснення державних закупівель має бути ліквідований. Законодавче визначення особливостей процедур державних закупівель у сферах, у яких вони здійснюються за процедурою одного учасника, має передбачити у т.ч. заходи, спрямовані на недопущення бюджетних правопорушень;

- реформування державного фінансового контролю та бюджетних відносин. Необхідно створити систему противаг існуючим загрозам у бюджетній сфері, зокрема посилити контроль за сплатою податків, зборів та обов'язкових платежів до бюджету в повному обсязі; стабілізувати стан фінансово-бюджетної дисципліни і зменшити кількість та обсяги порушень; удосконалити систему відповідальності учасників бюджетного процесу; посилити координуючу роль держави у цьому процесі. Першочерговими завданнями для підвищення дієвості контролю є прийняття Верховною Радою України та реалізація нової редакції законопроекту «Про Рахункову палату», ініційованого Президентом України.

Також необхідним є запровадження єдиної форми звітності про стан фінансово-бюджетної дисципліни, яку повинні складати всі учасники бюджетного процесу, що дасть змогу здійснювати постійний моніторинг у

розрізі регіонів та в державі загалом з наступним публічним розглядом у Верховній Раді України результатів державного фінансового контролю як складової частини звіту про виконання Державного бюджету України;

- впровадження інтегрованої інформаційно-аналітичної системи «Прозорий бюджет» з метою забезпечення доступності інформації про державні фінанси для суспільних потреб із забезпеченням відкритої звітності за всіма коштами, використаними отримувачами бюджетних коштів, на їх офіційних сайтах із забезпеченням доступу в режимі реального часу до всіх транзакцій, що здійснюються на рахунках Державної казначейської служби України;

- забезпечення дотримання «структурних маяків», передбачених у Меморандумі про економічну та фінансову політику між Україною і МВФ щодо дефіциту сектору загальнодержавного управління (за методологією МВФ) та інструментів його регулювання;

- подальше налагодження координації фіскальної і монетарної політики країни. Упродовж 2014-го та в поточному році роль валютно-курсової і грошово-кредитної політики при формуванні та виконанні бюджету суттєво зросла, що посилює необхідність їх узгодження. Так, в умовах відтоку депозитів з банківської системи держава за допомогою податкових інструментів вилучає надлишок готівки з обігу, щоб уникнути розгортання спіралі інфляційно-девальваційних процесів. У контексті реалізації податкової реформи для стабілізації валютного курсу та підтримки платіжного балансу було запроваджено низку фіскальних заходів: відновлення збору з операцій з купівлі іноземної валюти з подальшим зростанням ставок від 0,5 % до 2,0 %; розширення бази оподаткування військовим збором 1,5 % на операції з валютними цінностями; збільшення ставок оподаткування пасивних доходів з 15 % до 20 % + 1,5 % військового збору; запровадження додаткового імпортного збору (5-10 %); зниження порогу контрольованих операцій та розвиток системи контролю трансферного ціноутворення. Зазначені кроки також сприятимуть наповненню бюджету та активізації процесів імпортозаміщення у спосіб розвитку вітчизняного виробництва.

Підвищення ефективності бюджетно-податкової політики має забезпечуватися завдяки досягненню інституційної симетрії, дотриманню принципів фіскальної справедливості та відповідальності, що не лише уможливить збалансування бюджетних потоків, а й створить основу для реалізації суспільних реформ, які визнані найбільш доцільним шляхом прогресивного розвитку України.

Бюджетна децентралізація в контексті зміцнення фінансової безпеки. Євроінтеграційні процеси, реалізація економічних реформ, посилення міжнародного і, особливо, міжрегіонального співробітництва на сучасному етапі актуалізують важливий комплекс завдань, які стосуються, зокрема, спроможності місцевої та регіональної влади надавати високоякісні суспільні послуги, забезпечувати конкурентоспроможність економіки й

національну безпеку. Важливою передумовою побудови демократичної держави є фінансова незалежність органів місцевого самоврядування, оскільки розв'язання більшості фінансових питань саме на місцевому рівні є основою вирішення загальнодержавних соціально-економічних і політичних проблем. Основними причинами низької ефективності функціонування органів місцевого самоврядування, які зумовили формування системних ризиків, є такі:

1. Постійне зростання частки офіційних трансфертів у доходах місцевих бюджетів протягом десяти років. Якщо у 2002 р. вона становила 31,2 %, то у 2010 р. – 49,5 %, 2012 р. – 55,2 %, 2013 р. – 52,4 %, 2014 р. – 56,4 %, що свідчить про посилення централізації та неспроможність органів місцевого самоврядування самостійно забезпечувати розвиток адміністративно-територіальних одиниць.

Найбільша частка трансфертів – майже 80–85 % – припадає на доходи районних бюджетів. Близько 50 % доходів сільських бюджетів та від 30 % до 40 % доходів обласних, міських, селищних бюджетів і міста Києва також формувалися за рахунок міжбюджетних трансфертів. Практика такого бюджетного регулювання свідчить, що збільшення обсягів дотаційних ресурсів зумовлює незацікавленість органів місцевого самоврядування в пошуку додаткових джерел доходів бюджетів для фінансування власних та закріплених повноважень, зниження ефективності використання одержаних коштів і, як наслідок, низьку результативність усієї системи міжбюджетних відносин.

2. Фінансова незабезпеченість бюджетів органів місцевого самоврядування. У 2014 р. частка доходів місцевих бюджетів у доходах зведеного бюджету становила 50,8 %. У структурі доходів місцевих бюджетів на податкові надходження припадало 37,7 %. Їх домінуючу частку формує податок на доходи фізичних осіб (27,0 %), плата за землю (5,2 %), а частка місцевих податків і зборів як власне джерело бюджетів місцевого самоврядування становить лише 3,5 %, тоді як у європейських країнах цей показник досягає майже 30 %. Частка власних і закріплених доходів місцевих бюджетів не перевищує 35 %. Частка неподаткових надходжень у доходах місцевих бюджетів становила 4,1 %, з яких 78 % – власні надходження бюджетних установ. Аналіз фактично мобілізованих джерел доходів дає підстави стверджувати, що залежність місцевих бюджетів від результатів перерозподілу фінансових ресурсів через державний бюджет залишається значною, а відсутність узгодженого розподілу повноважень не стимулює органи місцевого самоврядування до збільшення власної бази місцевих бюджетів.

3. Зниження ефективності надання важливих суспільних благ та послуг унаслідок недостатності фінансового забезпечення. Частка видатків місцевих бюджетів у видатках зведеного бюджету України у 2014 р. становила 43,1 %, з них поточні видатки – 93,8 %, а капітальні – 6,2 %. Аналіз структури видатків місцевих бюджетів у 2014 р. свідчить, що їх домінуюча частка (79,4 %) спрямовувалася на утримання бюджетної сфери (видатки на оплату праці та нарахування – 41,3 %, видатки на соціальне

забезпечення – 23,2 %, поточні трансферти – 9,8 %, оплата комунальних послуг та енергоносіїв – 5,1 %). При цьому частка бюджетів розвитку в бюджетах місцевого самоврядування становить менше 10 %.

4. Недостатність фінансового забезпечення делегованих функцій.

Рівень фінансової забезпеченості делегованих повноважень з 2010 р. має тенденцію до зниження: 88,8 % у 2010 р., 80,7 % у 2011 р., 80,2 % у 2013 р. та близько 82,2 % у 2014 р. Тенденція до недофінансування у 2014 р. спостерігається, зокрема, за функцією «державне управління» – 55,4 %, «соціальний захист та соціальне забезпечення» – 25,1 %, «охорона здоров'я» – 17,1 %. При зниженні темпів приросту доходів місцевих бюджетів збільшується частка власних доходів, які спрямовуються на забезпечення делегованих повноважень, – 25,6 % у 2010 р. і 38,4 % у 2014 р.

Такий перерозподіл бюджетних коштів не забезпечує повноту та своєчасність виконання покладених на органи місцевого самоврядування функцій щодо надання суспільних благ і послуг, а також негативно впливає на формування засад регіонального розвитку.

Слід зазначити, що комплексні зміни в Бюджетному та Податковому кодексах України, запроваджені протягом 2014 – на початку 2015 р., стали вагомим кроком у вирішенні зазначених проблем. Вони започатковують нові підходи до формування політики взаємовідносин державного бюджету з місцевими бюджетами, а саме:

- змінено підходи до формування ресурсної бази місцевих бюджетів у частині розширення джерел її наповнення, що стимулюватиме місцеві органи влади до нарощування власного доходного потенціалу. Місцевим радам надано право самостійно встановлювати ставки податку на нерухоме майно (у т.ч. на земельні ділянки) та відповідні пільги. Так, на місця з державного бюджету передано 100 % плати за надання адміністративних послуг, 100 % державного мита, 10 % податку на прибуток підприємств приватного сектору економіки. Крім того, джерела наповнення місцевих бюджетів розширено також завдяки запровадженню акцизного податку з реалізації роздрібної торгівлі підакцизних товарів (пиво, алкогольні напої, тютюнові вироби, нафтопродукти) за ставкою 5 % вартості реалізованого товару. Відтепер база оподаткування розширюється через стягнення податку на нерухомість і з комерційного (нежитлового) майна та податку на автомобілі з великим об'ємом двигуна. До місцевих бюджетів зараховуватиметься 80 % екологічного податку замість 35 %. Значні переваги отримали об'єднані громади, бюджети яких прирівнюються до бюджетів міст обласного значення та районів і, крім зазначених податків, одержуватимуть 60 % податку на доходи фізичних осіб, а також інші доходи. Вжиті заходи дали змогу майже втричі збільшити власні ресурси місцевих бюджетів;
- запроваджено надання цільових субвенцій з державного бюджету для виконання найважливіших державних функцій – фінансування освіти та охорони здоров'я, а також підвищення ефективності бюджетних коштів і досягнення цільових результатів. Крім того, запроваджено нову

систему фінансового вирівнювання, яка, зрештою, дасть змогу перейти від тотального балансування до реального наповнення дохідної частини місцевих бюджетів. Таким чином, у 2015 р. посилюється відповідальність профільних міністерств за належне фінансове забезпечення цих соціальноорієнтованих напрямів, а також запроваджується реформування системи соціальних стандартів та фінансові нормативи бюджетної забезпеченості. Фактично це є переходом до повного фінансування делегованих державою повноважень;

- місцеві бюджети отримуватимуть базову дотацію. У 2015 р. запроваджено базову дотацію місцевим бюджетам, яка спрямовується на підвищення фіскальної спроможності місцевих бюджетів. Завдяки новій моделі фінансового забезпечення місцеві бюджети в поточному році отримують додатковий ресурс до загального фонду в обсязі понад 22 млрд грн, а загалом, враховуючи сальдо міжбюджетних трансфертів, – більше 40 млрд грн. У 2015 р. 10,2 % місцевих бюджетів стануть повністю збалансованими, чого не було досягнуто у 2014 р. Також зростає кількість місцевих бюджетів-донорів: якщо у 2014 р. їх частка становила 3,7 %, то у 2015 р. – 15,2 %, що дасть змогу громадам забезпечити громадян більш якісними послугами. Нова система вирівнювання дозволяє залишити більшу частину коштів на місцях, а органи місцевого самоврядування стають більш незалежними під час ухвалення управлінських рішень;

- удосконалено механізм здійснення фінансових запозичень. На сьогодні вже 182 міста України отримали можливість здійснювати зовнішні запозичення. Ліквідовано бюрократичні бар'єри при здійсненні місцевих запозичень та наданні місцевих гарантій. Обслуговування місцевого боргу віднесено до захищених видатків, а інвестори отримали законодавчі гарантії захисту своїх коштів.

Таким чином, започатковано запровадження європейської форми місцевого самоврядування в частині фіскальної децентралізації та формування ефективної системи надання суспільних благ і послуг. Подальша реалізація реформи бюджетної децентралізації потребує розширення прав місцевих органів влади, зміцнення їх бюджетної самостійності та визначення відповідальності. У цьому напрямі вже здійснено низку важливих кроків, а саме:

- розширено права місцевих органів влади. Важливими кроками подальшої успішної реалізації реформи бюджетної децентралізації стало прийняття 5 лютого 2015 р. Законів України «Про державні засади регіональної політики» № 156-19 та «Про добровільне об'єднання територіальних громад» № 157-19. Реалізація прийнятих норм є механізмом стимулювання громад до об'єднання, що дасть змогу відповідно до перспективного плану громади отримати дохідну базу й видаткові повноваження, як у міст обласного значення;

- започатковано внесення змін до Конституції України в частині децентралізації влади та визначення функцій місцевих громад. Проблема оптимального перерозподілу повноважень і фінансових ресурсів між центральними та місцевими органами влади й місцевого самоврядування

є однією з найбільш актуальних у контексті підвищення ефективності бюджетної системи. Сьогодні розпочато роботу з внесення змін до Конституції України в частині децентралізації влади. Їх суть полягає в забезпеченні максимальної передачі функцій місцевим громадам.

Для вирішення завдань подальшої реалізації реформи бюджетної децентралізації нагальним питанням є розроблення Кабінетом Міністрів України спільно з профільними міністерствами механізму перерозподілу повноважень та відповідальності з управління регіональним розвитком на нижчі рівні ієрархії за принципом субсидіарності відповідно до вимог Європейської хартії місцевого самоврядування;

- передбачено затвердження державних соціальних стандартів. Розрахунок та запровадження соціальних стандартів за всіма видами соціальних послуг, що надаються державою, передбачають: перехід до фінансування соціальних послуг відповідно до затверджених державних соціальних стандартів; затвердження і впровадження восьми державних стандартів соціальних послуг; розроблення та подання Кабінетові Міністрів України проекту Закону України «Про соціальні послуги» (нова редакція); затвердження і впровадження Методики розрахунку вартості соціальних послуг; оптимізацію кількості та структури бюджетних установ і їх видатків.

Крім того, Міністерству регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України, Міністерству фінансів України із залученням експертів НАН України необхідно розробити методичку визначення рівня самодостатності регіону й механізму надання державної підтримки регіонам залежно від рівня самодостатності.

Світовий досвід свідчить, що загальна ефективність системи фінансового вирівнювання та бюджетного регулювання визначається не лише ступенем централізації або децентралізації бюджетної системи, не наявністю чи відсутністю регулюючих податків, не частками доходів і витрат центрального уряду, не обсягом та способами надання фінансової допомоги, а чітко встановленою і збалансованою системою всіх перелічених чинників. При цьому критерієм ефективності будь-якої моделі місцевого самоврядування має виступати якість та обсяг бюджетних послуг, що надаються населенню.

Удосконалення грошово-кредитної і валютно-курсової політики. Протягом 2014 р. та на початку поточного року грошова-кредитна і валютно-курсова політика України формувалася під негативним впливом воєнних дій на сході країни, що підсилювався зниженням ділової активності. За цих умов загострилися проблеми зовнішнього боргу, курсової волатильності, зростання споживчих цін, втрати довіри до банківської системи й ажіотажного попиту на валюту з боку підприємств і населення. У ситуації, що склалася, держава здійснює низку заходів, спрямованих на вирішення цих проблем, ключовим з яких було очищення банківської системи від проблемних банків.

Протягом минулого року значно прискорилося зростання індексу споживчих цін – до 24,9 % у річному вимірі. При цьому основним чинником інфляції стала негативна корекція обмінного курсу гривні, адже у структурі споживання в Україні питому вагу становить імпорт, натомість вітчизняні товари у структурі собівартості мають значний імпорتنний складник, що критично залежить від курсової стабільності. Таким чином, упродовж 2014 р. значною мірою відбулося формування інфляційно-девальваційної спіралі. Водночас низка чинників уповільнювала цінове зростання: зниження ділової активності, зменшення реальної заробітної плати.

В умовах напруженого графіку повернення державного та гарантованого державою зовнішнього боргу, необхідності проведення валютних аукціонів і цільових інтервенцій на валютному ринку з метою підкріплення кас банків, адресних валютних інтервенцій на користь НАК «Нафтогаз України» протягом 2014 р. тривало скорочення міжнародних резервів (до 7,5 млрд дол. США станом на 1 січня 2015 р. та 5,6 млрд дол. США станом на 1 березня 2015 р.). Скорочення резервів відбувалося передусім унаслідок збереження значного дефіциту зведеного платіжного балансу, зменшення товарного експорту, відпливу капіталу за фінансовим рахунком (насамперед за кредитами та зобов'язаннями приватного сектору). На початку поточного року на тлі поновлення процесу зовнішнього кредитування проблема скорочення резервів дещо втратила свою гостроту, проте не вирішена принципово.

Ключовою проблемою банківської системи й основною загрозою її безперебійному функціонуванню в поточному році є значний вплив депозитів, насамперед коштів населення, зумовлений зниженням доходів фізичних осіб та погіршенням ринкових очікувань. Банківська система загалом за 2014 р. втратила 29 % вкладів населення. Ці втрати однаковою мірою стосуються як гривневих (вплив у сумі 53 млрд грн, або на 21 %), так і валютних вкладів (скорочення на 9 млрд дол. США, або на 40 %). За перші 2 місяці 2015 р. втрати банками коштів населення додатково становили близько 18 млрд грн. Це призводить до «перетікання» заощаджень з банківського у позабанківський сектор, що відбувається, зокрема, у спосіб ажіотажної купівлі населенням іноземної валюти за рахунок гривневих коштів, знятих з депозитних рахунків. Чиста купівля іноземної валютної готівки фізичними особами за 2014 р. становила 2,4 млрд дол. США.

В умовах воєнних дій, політичної невизначеності, погіршення ділової активності потенційних позичальників протягом минулого року відбувалося зниження кредитної активності банків та скорочення їх кредитного портфеля. На ці тенденції вплинуло також звуження ресурсної бази й вимушене посилення жорсткості стандартів кредитування за всіма видами кредитів. Унаслідок зниження платіжної дисципліни позичальників, скорочення доходів населення та падіння ділової активності суб'єктів господарювання закономірно погіршувалася якість кредитного портфеля банків. Через сукупну дію цих чинників негативно класифікована заборгованість за 2014 р. зросла на 97 млрд грн, або на 63 %, до 251 млрд грн, досягнувши рівня 19,0 % кредитного портфеля (рік тому – 12,9 %).

На тлі погіршення якості кредитів банки були змушені збільшувати витрати на формування страхових резервів, які зросли у понад 4 рази порівняно з 2013 р., насамперед резерви під проблемні кредити, що закономірно призвело до збитковості кожного третього українського банку та падіння капіталізації банківської системи. Фінансовий результат банківської системи за минулий рік є від'ємною величиною і становить -53 млрд грн, що є найгіршим показником за всі роки незалежності. Натомість регулятивний капітал банків за 2014 р. скоротився на 16 млрд грн, або на 8 %, до рівня 189 млрд грн.

В умовах, що склалися, державою було здійснено низку назрілих заходів, спрямованих на подолання кризових явищ у грошово-кредитній сфері.

На виконання ініціативи Президента України Верховною Радою було прийнято в першому читанні та в цілому Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності пов'язаних з банком осіб» № 2085, який унеможливить уникнення відповідальності фактичних власників банків за їх збитковість та доведення до банкрутства.

У межах протидії інфляційному і девальваційному тиску послідовно підвищується облікова ставка НБУ: з 15 квітня 2014 р. – з 6,5 % до 9,5 %, із 17 липня 2014 р. – до 12,5 %, з 13 листопада 2014 р. – до 14 %, з 6 лютого 2015р. – до 19,5 %, з 4 березня 2015 р. – до 30 %. Основна мета такого підвищення – досягнення позитивного значення облікової ставки відносно очікуваного рівня інфляції.

Для стимулювання пропозиції валюти на міжбанківському валютному ринку було збільшено з 50 % до 75 % розмір обов'язкового продажу валютної виручки підприємствами-експортерами, що має сприяти задоволенню попиту на валюту з боку імпортерів.

У межах заходів з лібералізації ціноутворення на валютному ринку та з метою більш раціонального використання обмежених валютних резервів було прийнято рішення про необхідність відмови від де-факто фіксованого валютного курсу гривні. Починаючи із 7 лютого 2014 р. НБУ перейшов до встановлення курсу на рівні його ринкових котирувань. Постановою НБУ від 31 березня 2014 р. № 180 було закріплено порядок визначення офіційного курсу гривні як середньозваженого курсу продавців і покупців, що склався поточного дня на міжбанківському валютному ринку. Перехід до гнучкого курсоутворення був однією з основних передумов ухвалення дворічної кредитної програми «*Stand-by*» з боку МВФ навесні 2014 р. Відхід від штучної стабілізації гривні був вимушеним кроком у критичних умовах, що склалися.

У контексті боротьби зі спекуляціями на міжбанківському валютному ринку було також введено низку обмежень щодо підприємств-імпортерів (зокрема, вимогу щодо відсутності податкової заборгованості у підприємств при здійсненні ними купівлі валюти).

В умовах низької довіри між учасниками міжбанківського ринку НБУ здійснював перерозподіл ліквідності як за допомогою інструментів її сте-

рилізації, так і у спосіб рефінансування. Станом на 6 березня 2015 р. залишок наданого банкам рефінансування становив 110,9 млрд грн, 77 млрд грн з яких було надано протягом 2008–2010 рр. За інформацією НБУ, упродовж 2014 р. рефінансування надавалося виключно в межах відпливу депозитів.

Триває ініційований державою процес очищення та оздоровлення банківської системи у спосіб виведення з ринку проблемних банків та установ, що займалися відмиванням грошей або іншими сумнівними транзакціями.

Протягом 2014 р. було проведено стрес-тестування 35 найбільших банків, за результатами якого визначено за необхідне здійснити докапіталізацію 18 установ на загальну суму 66 млрд грн.

Було підвищено вимоги до капіталу нових банків до 500 млн грн та затверджено план підвищення власного капіталу банків до цієї позначки з мінімального на сьогодні рівня 120 млн грн.

З метою оздоровлення банківської системи протягом 2014 р. у 33 банки було введено тимчасову адміністрацію. Щодо 17 банків було ухвалено рішення про ліквідацію. У 51 банк призначено кураторів. У 2015 р. процес виведення проблемних банків з ринку триває.

У поточному році подальші дії держави щодо вирішення зазначених проблем мають передбачати такі кроки.

Для боротьби з інфляцією та забезпечення стабільності національної грошової одиниці необхідними є:

- *обмеження емісії.* За даними НБУ, протягом 2015 р. максимальна сума, яка буде спрямована в економіку, не перевищить 91 млрд грн. Вона включає перерахування прибутку НБУ до бюджету в розмірі 60,5 млрд грн, фінансову підтримку Фонду гарантування вкладів фізичних осіб та підтримку ліквідності платоспроможних банків;

- *подальше обмеження обсягу ліквідності, що надається з боку НБУ учасникам ринку,* виключно до рівня відпливу депозитів. Для цього передбачено впровадження прозорих критеріїв надання кредитів рефінансування виключно за умови гарантування прийняттого забезпечення, а також впровадження пілотного проекту рефінансування банків під пули активів;

- *посилення ролі облікової ставки* як базової ставки монетарної політики НБУ, її тісна прив'язка до рівня процентних ставок за інструментами регулювання ліквідності;

- *забезпечення низького та стабільного рівня інфляції в умовах політики гнучкого обмінного курсу,* що дасть змогу економіці заздалегідь пристосуватися до його нового рівноважного значення, одночасно сприяючи стабільному накопиченню резервів. Очікується різке гальмування інфляції, її зниження до рівня менше 10 % у 2016 р. та 5 % до 2018 р.;

- *зниження інфляційного тиску завдяки стабілізації ситуації на валютному ринку* і забезпечення додатного рівня процентних ставок відносно прогнозованої базової інфляції. Збереження політики позитивної реальної процентної ставки на перспективу 12–18 місяців сприятиме зниженню девальваційних та інфляційних очікувань, які значною мірою провокують інфляційні процеси;

- *удосконалення механізму здійснення валютних інтервенцій у зв'язку з підготовкою остаточного переходу до режиму таргетування інфляції.* Це забезпечить формування валютного курсу гривні під впливом фундаментальних чинників і згладжуватиме надмірні короткострокові коливання курсу гривні, спричинені переважно спекулятивними чинниками.

Для забезпечення стабільності банківської системи доцільним є:

- *стимулювання додаткової капіталізації банків з боку їх акціонерів.* На підставі результатів діагностичних досліджень 2014 р. НБУ зобов'язав 9 із найбільших 15 банків надати достовірні та обов'язкові для виконання плани рекапіталізації до кінця червня 2015 р. В іншому разі за умови, що ці банки не будуть оголошені проблемними, до них мають застосовуватися тимчасові обмеження пруденційного характеру, зокрема обмеження нарощення кредитного портфеля; заборона кредитування пов'язаних осіб та повернення ним депозитів; призначення куратора від НБУ у виконавчу раду та основні керівні комітети банків;

- *подальше оздоровлення банківської системи у спосіб виведення з ринку проблемних банків,* насамперед – банків, що не дотримуються затверджених планів рекапіталізації; *здійснення додаткових діагностичних обстежень* перших 10 діючих банків і наступних 10 банків до кінця липня та вересня 2015 р. на основі даних на кінець 2014 р. та березня 2015 р. відповідно, з метою визначення додаткових збитків, пов'язаних із воєнними діями і погіршенням економічних перспектив до кінця 2017 р.;

- *підтримка процесу консолідації банківського капіталу,* вдосконалення процедури та сприяння впровадженню законодавчих змін щодо процедури злиття учасників фінансового сектору, адаптація вимог щодо достатності капіталу і платоспроможності фінансових установ відповідно до принципів Базель III, *Solvency II* та інших вимог ЄС;

- *часткова комерціалізація державних банків через продаж до 50 % їх капіталу зовнішнім інвесторам,* що може забезпечити додаткове надходження до бюджету до 30 млрд грн. Залучення до керівних органів державних банків топ-менеджерів, делегованих зовнішніми інвесторами, пропорційно їх участі в капіталі, має поліпшити якість управління та забезпечити оптимізацію структури активів і пасивів;

- *модернізація системи банківського регулювання та нагляду* НБУ з метою виявлення і скорочення кредитування пов'язаних осіб. На часі – подальше посилення контролю над операціями банків із пов'язаними особами й відповідальності власників істотної участі, керівників банків та інших пов'язаних з банками осіб за дії, що провокують неплатоспроможність банків. Необхідним є розроблення змін до Закону «Про Національний банк України», спрямованих на зміцнення інституційної бази й ефективності НБУ, які передбачатимуть трансформацію Правління, посилення наглядових повноважень Ради НБУ, його автономності, удосконалення правил розподілу його прибутку на користь Уряду, реструктуризацію організаційної структури НБУ;

- посилення захисту прав кредиторів та підвищення інвестиційної привабливості банківського сектору економіки у спосіб змін законодавства про іпотеку і банкрутство; зміни до Цивільного кодексу України, що унеможливають дострокове розірвання строкових депозитних угод та неочікуване скорочення банківських пасивів;

- законодавче продовження строків завершення ліквідації банку з 3 до 5 років, що дозволить більш ефективно монетизувати проблемні активи банків, що ліквідуються;

- сприяння розвитку кредитних бюро та синхронізації інформації між ними, державними реєстрами й учасниками фінансового сектору, створення на базі НБУ єдиного реєстру кредитних історій;

- повний перехід банків на Міжнародні стандарти фінансової звітності до кінця 2015 р.;

- поступове (паралельно зі стабілізацією ситуації на грошово-кредитному ринку) скасування адміністративних заходів, запроваджених у терміновому порядку для стримування тиску на банківську систему і гривню, включаючи валютні обмеження і практику використання кількох обмінних курсів.

- залучення в банківську систему додаткових пасивів, бажано довгострокових і в національній валюті. Найбільше потенційне джерело залучення пасивів – кошти населення поза банками, їх потенціал – у кілька разів перевищує за обсягами очікувані позики від міжнародних фінансових організацій.

Впровадження та виконання описаних заходів має забезпечити стійкість грошово-кредитної системи держави і стабільність її валютно-курсової політики у 2015 р. та в середньостроковій перспективі.

Забезпечення боргової безпеки. Соціально-економічна та фінансова нестабільність, зумовлена воєнною агресією на сході України та анексією Російською Федерацією АР Крим, призвели до суттєвого напруження у сфері державних фінансів. Гостро постали проблеми забезпечення ефективного управління державним боргом та його обслуговуванням, підвищення рівня боргової безпеки країни. Минулорічні тенденції та чинники впливу на формування боргової політики держави в основному зберігаються і в поточному році.

В Україні різко нарощується обсяг державного боргу та погіршується стан боргової безпеки, що спричинено такими чинниками:

- воєнний конфлікт вимагає додаткового фінансування сфери оборони;
- триває глибока економічна рецесія, зумовлена необхідністю реформатування економічних зв'язків, що спричинено нівелюванням економічного вкладу АРК, частини Донецької та Луганської областей, відходом від економічної кооперації з Російською Федерацією;

- покриття дефіциту державного бюджету та сектору загальнодержавного управління вимагає додаткових джерел фінансування;

- незважаючи на економічну нестабільність, держава має виконувати свої соціальні та інші зобов'язання, передусім щодо виплати пенсій, забезпечення потреб населення в енергоносіях тощо;

- необхідними є додаткові кошти для структурного реформування та стабілізації економічної ситуації.

Як наслідок, спостерігається суттєве зростання вартості обслуговування державного боргу. Відношення платежів з обслуговування державного боргу до обсягу доходів державного бюджету у 2013 р. становило 9,3 %, у 2014 р. цей показник збільшився до 13,4 % і становив 48 млрд грн, а у видатках державного бюджету на обслуговування державного боргу припадає 11,2 %. Це зменшує можливості фінансування інших статей та знижує ефективність видаткової частини державного бюджету загалом.

У 2015 р. очікується найвище за роки незалежності боргове навантаження на бюджет України. Згідно з прогнозами МВФ рівень державного й гарантованого боргу зросте до 94,1 % від ВВП, у т.ч. державного – до 75,4 % від ВВП. Сумарні виплати з погашення та обслуговування державного боргу збільшаться до 18,6 % ВВП в поточному році, що наблизить Україну до критичного рівня боргового навантаження.

Ситуація з борговою безпекою держави погіршується внаслідок дії низки об'єктивних чинників, до яких належать:

- **необхідність фінансування окремих бюджетних видатків за рахунок державних запозичень.** Зокрема, змінами до Закону України «Про Державний бюджет України на 2015 рік» передбачено необхідність збільшення статутного капіталу НАК «Нафтогаз України» – на 29,7 млрд грн, банківських установ – на 36,5 млрд грн, Фонду гарантування вкладів фізичних осіб – на 20 млрд грн. У бюджеті Пенсійного фонду України на 2015 р. закладено дефіцит обсягом майже 19,0 млрд грн, який буде покриватися коштом Державного бюджету України¹¹⁶;

- **погіршення торговельних позицій України на світовому ринку.** Так, відношення державного боргу до річного експорту товарів та послуг зросло до 45,0 %, а відношення обсягу відсоткових платежів з обслуговування зовнішнього боргу до річного експорту товарів і послуг становило 1,4 %;

- **зниження кредитного рейтингу держави як позичальника,** що зумовлює високі відсоткові ставки при здійсненні запозичень на внутрішньому та зовнішньому фінансових ринках, збільшує і без того велику частку коштів на боргове обслуговування у видатковій частині Державного бюджету України.

Очевидно, що в короткостроковому періоді уникнути подальшого нарощування державного боргу України не вдасться. Держава змушена покривати високий рівень дефіциту бюджету, забезпечувати належне фінансування сфери оборони, нарощувати обсяг субсидій для захисту найбільш вразливих верств населення від наслідків підвищення комунальних тарифів, допомагати громадянам-переселенцям із Східної України, збільшувати видатки на обслуговування державного боргу України внаслідок девальвації гривні тощо.

¹¹⁶ *Бюджет* Пенсійного фонду України на 2015 рік збалансований / Офіційний сайт Пенсійного фонду України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.pfu.gov.ua/pfu/control/uk/publish/article?art_id=223604&cat_id=94750

Водночас для подолання окреслених негативних тенденцій в Україні вже зроблено низку кроків, зокрема:

- *Урядом України та Міжнародним валютним фондом започатковано нову програму взаємодії в рамках Механізму розширеного фінансування (EFF) загальним обсягом близько 17,5 млрд дол. США, перший транш якої в розмірі 5 млрд дол. США Україна вже отримала. Програма спрямована на відновлення макроекономічної стабільності в Україні, здійснення структурних реформ та створення основи для економічного зростання і підвищення рівня життя населення. У рамках Програми розпочато процес переговорів з власниками зовнішніх боргових зобов'язань України про подовження термінів їх погашення;*

- *для зниження боргового навантаження заплановано жорсткі заходи з покращення первинного структурного розширеного сальдо бюджету. Фінансування державного бюджету здійснюватиметься за рахунок залучення зовнішніх запозичень та надходжень від приватизації (відповідно 163,1 і 17,0 млрд грн). Загалом розширений дефіцит державного бюджету та соціальних фондів знизиться до 8,8 % ВВП у поточному році;*

- *з метою скорочення витрат на покриття дефіциту НАК «Нафтогаз України» започатковано реформування чинної системи тарифів для населення. Зокрема, регулятором ринку енергетики ухвалено рішення про підвищення роздрібною ціни на газ для домогосподарств у середньому на 285 % та підвищення роздрібних цін на теплову енергію для домогосподарств у середньому на 67 % із вступом у дію з 1 квітня 2015 р. Це непопулярне рішення дозволить забезпечити зменшення витрат на фінансування НАК «Нафтогаз України» та підприємств теплокомуненерго із 7,0 % до 1,6 % ВВП. Одночасно будуть здійснені заходи з бюджетної підтримки населення наданням субсидій для компенсації підвищення тарифів;*

- *створюються передумови для стабілізації фінансового стану бюджету Пенсійного фонду України. Верховною Радою України прийнято Закони України «Про зміни до Державного бюджету України на 2015 рік» та «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо пенсійного забезпечення», реалізація яких передбачає економію коштів Пенсійного фонду України у сумі 3,9 млрд грн;*

- *оптимізується використання бюджетних коштів, для чого законодавчими нормами передбачено перерозподіл коштів у частині видатків, податкові зміни та бюджетну децентралізацію.*

Для поліпшення ситуації у сфері управління державним боргом України в найближчий період необхідні такі дії:

на світовому фінансовому ринку

- *зміцнення співробітництва України з Міжнародним валютним фондом та виконання заходів програми в рамках Механізму розширеного фінансування (EFF);*

- *посилення взаємодії з міжнародними фінансовими інститутами й урядами країн для формування потоку іноземних інвестицій та розміщення державних цінних паперів;*

- проведення консультацій з власниками українського суверенного боргу щодо реструктуризації заборгованості державного сектору перед приватними кредиторами, які передбачають зменшення в середньостроковому періоді виплат за борговими зобов'язаннями за рахунок їх пролонгації, зниження відсоткових ставок, часткове списання основної суми, зворотний викуп єврооблігацій протягом періодів зниження їх вартості;

внутрішні реформи

- активізація структурних реформ у секторі загальнодержавного управління, спрямованих на підвищення ефективності використання бюджетних коштів, забезпечення боргової безпеки й переходу від пасивного залучення коштів на фінансування дефіциту бюджету до системного управління боргом. Зокрема, йдеться про:

- запровадження в бюджетній сфері середньострокового бюджетного планування;

- посилення прозорості державних фінансів завдяки введенню паралельного обліку операцій та боргових зобов'язань установ, дефіциту бюджету за касовим методом і методом нарахувань для сектору загальнодержавного управління;

- законодавче уточнення сутності видів та обліку квазіфіскальних операцій, що здійснюються в цьому секторі;

- посилення обмежень боргового навантаження у спосіб встановлення гранично допустимого обсягу боргу в секторі загального державного управління на рівні 40 % ВВП, а також обмеження частки державних запозичень в іноземній валюті від приватних кредиторів;

- зменшення вразливості системи державних фінансів до негативного впливу зовнішніх чинників завдяки створенню стабілізаційного енергетичного фонду в розмірі 1 млрд дол. США із залученням кредитних коштів під державні гарантії згідно з чинним законодавством;

- посилення антициклічної спрямованості використання державних запозичень за рахунок встановлення в Бюджетному кодексі обмеження на обсяг циклічно скорегованого дефіциту бюджету згідно з нормами ЄС;

- фінансове оздоровлення НАК «Нафтогаз України», що передбачає:

- зменшення дефіциту підприємства, у т.ч. за рахунок оптимізації його видатків, впровадження програм підвищення енергоефективності та забезпечення диверсифікації джерел постачання;

- структурну оптимізацію підприємства для залучення капіталовкладень, удосконалення корпоративного управління й підвищення операційної ефективності;

- зовнішній аудит дебіторської заборгованості та приведення тарифів на постачання продукції до економічно обґрунтованих значень за умови впровадження механізму бюджетної адресної допомоги споживачам з низькими доходами;

- **здійснення комплексної пенсійної реформи**, спрямованої на переформування завдань і структури пенсійної системи, реальне зниження дефіциту Пенсійного фонду України, забезпечення передумов для запровадження обов'язкової та добровільної накопичувальної складової частини системи пенсійного забезпечення, що дозволить акумулювати довгострокові інвестиційні ресурси в національній валюті;

- **удосконалення механізму надання державних гарантій** у спосіб встановлення верхньої межі відповідальності Уряду при настанні гарантійного випадку та кількісних обмежень їх обсягу, зокрема:

- надання дозволу на залучення позик, погашення яких здійснюватиметься з державного бюджету, виключно КМУ, що дозволить узгодити вартість їх залучення з вартістю державних запозичень;

- приведення адміністративно встановлених цін на товари та послуги, що виробляються чи надаються установами державного сектору, до економічно обґрунтованого рівня, а також повне відшкодування витрат державних підприємств на виконання делегованих державою квазіфіскальних операцій;

- зменшення ризиків для державного бюджету за рахунок введення 5-відсоткового ліміту на видачу державних гарантій від доходів загального фонду державного бюджету;

- перехід до політики децентралізації залучення боргових коштів на внутрішньому ринку з розширенням прав місцевих органів влади за умови здійснення Урядом моніторингу місцевих запозичень і гарантій;

- розширення переліку цільових показників (індикаторів) ефективності управління ризиками, пов'язаними з державним боргом згідно з нормами ЄС;

- підвищення рівня координації у сфері боргової безпеки між Урядом, Національним банком України, Міністерством фінансів України, Державною службою фінансового моніторингу України.

Зазначені заходи дозволять стабілізувати ситуацію у сфері боргової безпеки та поліпшити управління державним боргом.

Співробітництво з міжнародними фінансовими організаціями. Розширення взаємовідносин України з МФО є важливим напрямом державної антикризової політики, забезпечення стійкого економічного зростання, а також посилення інтеграції національної фінансової системи до міжнародного фінансового ринку.

Станом на 1 січня 2015 р. за рахунок коштів міжнародних фінансових установ, залучених державою та під державні гарантії, реалізується 26 проектів, а на стадії підготовки перебувають ще 15. Україні для здійснення реформ і стабілізації економічної та політичної ситуації запропоновано вигідні умови фінансування за умови консолідації державних фінансів і зменшення рівня боргового навантаження.

Провідне місце у співробітництві України з МФО посідає **Міжнародний валютний фонд**. У 2015 р. МВФ схвалив відкриття в рамках Механізму розширеного фінансування (EFF) нової довгострокової кредитної про-

грами для України в обсязі 17,5 млрд дол. США. Це важливий стабілізуючий фінансовий інструмент і водночас «зелене світло» для міжнародних кредиторів, таких як група Світового банку, Європейський банк реконструкції та розвитку, Європейський інвестиційний банк, Чорноморський банк торгівлі та розвитку та інші фінансові установи, щодо розширення співробітництва з Україною.

Згідно з підписаним Меморандумом про економічну та фінансову політику (МЕФП) для України протягом наступних чотирьох років відкривається шлях до розблокування понад 7,5 млрд дол. США додаткових коштів від іноземних урядів і міжнародних фінансових інститутів. Крім того, Україні надається можливість провести консультації щодо реструктуризації боргів з кредиторами – утримувачами суверенних боргів країни.

Основними умовами розширення співпраці з МВФ та іншими міжнародними донорами є деескалація конфлікту на сході країни, що безпосередньо закладено у макропоказниках кредитної програми. Міжнародні кредитори очікують на зменшення впливу конфлікту на розвиток економіки України та відновлення економічного зростання у 2016 р.

Реалізація кредитної програми детермінується виконанням низки індикаторів, яких Уряд та Національний банк повинні дотримуватися, здійснюючи економічні реформи. Це, зокрема:

- гнучка і стійка валютно-курсова політика для підтримки регулювання та поступового відновлення достатності резервів, що має супроводжуватися зваженою грошово-кредитною політикою, спрямованою на зниження інфляції до рівня менше 10 %;
- політика у фінансовому секторі, спрямована на сприяння відновленню банківської системи, а також посилення її здатності виступати фінансовим посередником та підтримувати економічну діяльність;
- бюджетне регулювання на основі консолідації видатків з метою забезпечення стійкості системи державних фінансів та відновлення параметрів державного боргу на економічно прийнятному рівні;
- структурні реформи для поліпшення бізнес-клімату, стимулювання залучення вітчизняних та іноземних інвестицій і збільшення потенціалу для зростання у спосіб реформ у сфері дерегуляції, урядування та управління державними підприємствами.

В умовах активізації співробітництва з МФО доцільно впроваджувати проекти у промисловому секторі економіки, зокрема у сфері ОПК, зосереджуючи ресурс на модернізації та розвитку високотехнологічних підприємств з орієнтацією на імпортозаміщення. Уряду під час переговорів з МФО необхідно розширювати проектні пропозиції за секторами кредитування, переорієнтовуючи їх на інноваційне переоснащення та модернізацію національних виробництв.

Гарантами вітчизняних підприємств перед МФО може виступати як держава, так і органи місцевої влади на умовах спільної відповідальності

за ту частину зобов'язань виробників, що стосується результатів реалізації проектів. Це може бути однією з форм державно-приватного партнерства.

Уряду слід змінити підходи до відбору проектів, якими опікується держава, започаткувавши чіткі критерії їх вибору, що зробить ці процедури прозорими та доступними. Необхідно впровадити такі показники, які дозволять реально оцінювати ефективність реалізації проектів, що фінансуються за рахунок коштів МФО. При цьому слід обов'язково визначити державний орган, який відповідатиме за ефективність впровадження таких проектів. Такі заходи дозволять суттєво поліпшити якість використання кредитів МФО.

Сьогодні в рамках розширення співпраці з МФО розглядаються нові проекти розвитку, зокрема спільні зі **Світовим банком**. Їх суть полягає в реформуванні регіональних систем охорони здоров'я України, підвищенні надійності постачання електроенергії, впровадженні комплексної програми антикризового управління у фінансовому секторі України, де, зокрема, основну увагу зосереджено на стратегічних пріоритетах розвитку країни, у т.ч. сталому економічному зростанні, підвищенні рівня конкурентоспроможності національної економіки, ефективному реформуванні державних фінансів та поліпшенні якості державних послуг.

У цьому контексті доцільно також звернутися до основних міжнародних кредиторів України з проханням розглянути можливість підтримки з їх боку реалізації «Концепції реформи банківської системи України до 2020 року» (підготовленої Національним банком України). Очевидно, що таке реформування має відбуватися відповідно до оновленого законодавства в банківському секторі згідно зі стандартами ЄС.

Спільно з **Європейським банком реконструкції та розвитку і Європейським інвестиційним банком** розглядаються нові інфраструктурні проекти розвитку, які будуть спрямовані, зокрема, на підтримку багато-секторних комплексів заходів з інвестування в сектори муніципальної та соціальної інфраструктури для подолання наслідків конфлікту в Східній Україні. Важливим завданням Уряду є забезпечення підписання між МБРР та Україною Угоди про надання позики в рамках проектів «Друга позика на політику розвитку» обсягом 500 млн дол. США і «Друга позика на політику розвитку у фінансовому секторі» на суму в 500 млн дол. США, а також ініціювання реалізації проекту «Третій проект покращення автомобільних доріг та безпеки руху» обсягом 800 млн дол. США.

З-поміж пріоритетів розширення співпраці слід також виділити співробітництво з **Чорноморським банком торгівлі та розвитку**, де Україна є одним з найбільших акціонерів. Діяльність цього банку спрямована на підтримку проектів у сфері енергетики, транспорту, суднобудування, машинобудування, банківської системи, а також експортно-орієнтованих підприємств. Кредити за такими проектами залучаються без надання державних гарантій, їх реалізація не передбачає використання коштів державного та/або місцевого бюджетів. Однак приватний сектор економіки України не завжди спроможний відшукати необхідні механізми співпраці

з міжнародними кредиторами, і тут необхідно посилити роль держави як посередника в пошуку вигідних проектів та кредиторів.

2.3.3. Реальний сектор економіки України: способи подолання наслідків зовнішньої агресії та системної кризи

Втрати виробничого потенціалу. Сьогодні Україна переживає складну системну кризу – кризу геополітичних стосунків, економічної довіри, соціально-економічних очікувань. Вона вже вносить суттєві корективи не тільки у внутрішній безпековий простір України, а й у світовий розподіл виробництва, товарно-матеріальних потоків, праці, інвестицій тощо.

Протягом неоголошеної війни Україна втратила щонайменше 20 % економічного потенціалу¹¹⁷. Для реального сектору, як і для економіки загалом 2014–2015 рр. стали періодами значних випробувань: перевіряються на міцність усі його складники – індустріально-аграрний комплекс, інфраструктура, логістика перевезень. Саме реальний сектор зазнав нищівного удару під час збройного протистояння: розташовані у східних регіонах виробництва вугільної, металургійної, машинобудівної, хімічної промисловості, що забезпечували значну частину внутрішнього промислового виробництва й експорту, зазнали значних втрат, знищено низку транспортно-логістичних об'єктів.

Наслідками ведення воєнних дій на сході України стали руйнування традиційних виробничих і коопераційних ланцюгів і в постраждалих регіонах, і в усій країні, втрата міжгалузевих і міжрегіональних зв'язків, і формування передумов для подальшого поглиблення макроекономічних дисбалансів у країні загалом.

У 2014 р. відбулося значне пришвидшення темпів зниження **промислового виробництва**, яке за підсумками року складало 10,1 %. Негативну динаміку продемонстрували всі основні агреговані види промислової діяльності: скорочення обсягів виробництва в добувній промисловості й розробленні кар'єрів складало 13,7 %, в переробній промисловості – 9,3 %, постачанні електроенергії, газу, пари й кондиційованого повітря – 6,6 %. Такий тренд багато в чому зумовлений падінням виробництва в Донецькій і Луганській областях (на 31,5 і 42 % відповідно у 2014 р.¹¹⁸).

Вагомий внесок у скорочення промислового виробництва в Україні зроблено підприємствами гірничо-металургійного комплексу (далі – ГМК). Видобуток вугілля у 2014 р. скоротився на 30,5 %: на сьогодні зі 150 вугільних шахт 115 перебувають на окупованих територіях; повністю зруйновано 7 вугледобувних шахт Донбасу, ще 63 працюють у режимі від-

¹¹⁷ *Через російську військову агресію Україна втратила 20 % економіки*, – А. Яценюк [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=247809790&cat_id=244276429

¹¹⁸ Донецька та Луганська області у 2013 р. разом забезпечили 25,2 % товарного експорту України (у 2014 р. – 19,1 %), 24,6 % загального обсягу реалізованої промислової продукції (у 2014 р. – 18,9 %).

качування води, працюючими є лише 24 шахти¹¹⁹. Численні пошкодження транспортної інфраструктури Донбасу призвели до руйнування виробничих ланцюгів «вугілля–кокс–метал» та «вугілля–електроенергія». Проблеми з постачанням сировини та вивезенням готової продукції з коксохімічних підприємств спричинили зупинення в лютому 2015 р. на гарячу консервацію «Ясинівського коксохімічного заводу» та «Донецьккоксу», нині працюють лише 3 коксохімічні підприємства¹²⁰. Дефіцит коксу став одним з основних чинників, які спричинили призупинення металургійними комбінатами випуску продукції, навіть розташованих поза межами окупованих територій. На невизначений строк зупинено роботу, зокрема, «Донецьксталі», «Єнакіївського металургійного заводу», «Харцизького трубного заводу», «Донецького електрометалургійного заводу». Це спричинило зменшення обсягів виробництва у металургійній промисловості у 2014 р. на 14,5 %; втрати вітчизняних металургійних підприємств оцінюються на рівні близько 40 млрд грн, у т.ч. 25 млрд грн становлять втрачені прибутки від недовипущеної продукції, 15 млрд грн – вартість зруйнованих основних фондів¹²¹.

У машинобудуванні зменшення обсягів виробництва сягнуло 20,6 %; за попередніми підрахунками, у 2014 р. втрати галузі становили 10 млрд грн. Крім руйнувань виробничих потужностей, збитки підприємств машинобудування також пов'язані з тим, що важливими замовниками машинобудівників Донецької та Луганської областей є підприємства ГМК, стан яких не дозволяє їм здійснювати закупівлі. Крім того, найбільші машинобудівні підприємства були орієнтовані на експорт в РФ (зокрема, «Мотор Січ» і всі вагонобудівні підприємства). Перебування під безпосереднім контролем російського бізнесу окремих крупних виробництв (зокрема, «Запоріжжтрансформатору», «Сумського НВО ім. Фрунзе» та «Луганськтепловозу») посилює залежність української промисловості від управлінських рішень російської сторони, значно ускладнюючи перспективи відновлення галузі.

Обсяги виробництва хімічних речовин і хімічної продукції зменшилися на 14,2 %, насамперед через скорочення випуску добрив та азотних сполук після зупинки ПАТ «Концерн Стирол» та Сєверодонецького об'єднання «Азот». У 2014 р. виробництво аміаку в Україні скоротилося на 30,8 %, а потужності з виробництва мінеральних добрив фактично втрачено на 36 %. Виникла загроза зупинки підприємств скляної галузі (нині потужності з виробництва скла втрачено на 90 %), що, своєю чергою, може спричинити зупинку роботи підприємств із виробництва продуктів харчування, дитячого харчування, медичних засобів і напоїв різних видів.

Низка галузей, орієнтованих на внутрішній ринок, також продемонструвала негативну динаміку. Падіння у виробництві коксу та продуктів

¹¹⁹ Чорна книга Кремля [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://mfa.gov.ua/mediafiles/files/misc/2015-02-20/Kremlin_Black_Book_February_2015.pdf

¹²⁰ На металлургическом фронте Донетчины – полный кошмар [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://donbass.ua/news/region/2015/03/03/na-metallurgicheskom-fronte-donetchiny-polnyi-koshmar.html>

¹²¹ Чорна книга Кремля [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://mfa.gov.ua/mediafiles/files/misc/2015-02-20/Kremlin_Black_Book_February_2015.pdf

нафтоперероблення складало 21,3 %, що обумовлювалося зупиненням кількох вітчизняних нафтопереробних заводів. У виготовленні виробів з деревини, виробництві паперу та поліграфічній діяльності спад складав 4,0 %, у легкій промисловості – 1,4 %, у виробництві меблів, ремонті й монтажі машин та устаткування – 7,0 %, гумових виробів та неметалевої продукції – 8,8 %.

Єдиними галузями, які у 2014 р. продемонстрували зростання виробництва, стали харчова та фармацевтична. Підприємствам харчової галузі вдалося подолати негативну динаміку 2013 р., коли падіння виробництва складало 5 %, і забезпечити зростання на рівні 2,5 %. Такий тренд галузі було досягнуто переважно за рахунок збільшення виробництва цукру (на 66,8 % порівняно з 2013 р.) завдяки вищим, ніж у попередньому році, показникам урожаю цукрових буряків та їх середньої врожайності. Позитивну динаміку зафіксовано в олійно-жировому комплексі: виробництво олій і жирів збільшилося на 21,5 % завдяки високому валовому збору соняшнику.

Темпи зростання виробництва у фармацевтичній галузі у 2014 р. суттєво уповільнилися й складали лише 1,9 % порівняно з 11,8 % у 2013 р., що спричинено зростанням цін на імпорту сировину, а також скороченням споживання ліків через істотне зростання цін і зниження купівельної спроможності населення.

Загалом, за попередніми підрахунками КМУ, втрати промисловості Донбасу протягом збройного протистояння становлять близько 26 млрд грн, втрати експорту оцінюються в понад 70 млрд грн¹²². Подальших збитків не вдасться уникнути: у 2015 р. падіння промислового виробництва триває, і в січні-квітні воно зафіксовано на рівні 21,5 % порівняно з відповідним періодом 2014 р.¹²³

Аграрному сектору, незважаючи на зменшення територій сільгоспвиробництва внаслідок анексії Криму та бойових дій у Донецькій і Луганській областях, у 2014 р. вдалося зберегти позитивну динаміку: приріст обсягу сільськогосподарського виробництва порівняно з 2013 р. складав 2,8 %, у т. ч. у сільськогосподарських підприємствах – 4,1 %, у господарствах населення – 1,2 %. У рослинництві отримано приріст обсягів виробництва на 3,1 %; триває відновлення тваринницької галузі, виробництво в якій зросло на 2 %.

За підсумками року намолочено 63,8 млн т зернових і зернобобових культур (102,4 % від показника 2013 р.), накопано 23,7 млн т картоплі (108,4 %), зібрано 15,7 млн т цукрових буряків (145,8 %), 9,6 млн т овочів та 2,0 млн т плодів та ягід (102,6 та 92,2 % відповідно).

¹²² Гребенюк Е. Небоевые потери: во что обходится АТО / Е. Гребенюк [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://forbes.ua/magazine/forbes/1387462-neboevye-poteri-vo-chto-obhoditsya-ato>

¹²³ Виробництво кам'яного й бурого вугілля скоротилося на 57,9 %, хімічних речовин і хімічної продукції – на 22,8 %, металургійної продукції – на 25,9 %, машинобудівної – на 25,3 %. Найглибшим було зниження в окремих галузях машинобудування – у виробництві автотранспортних засобів – 85,0 %, у виробництві залізничних локомотивів і рухомого складу – 76,4 %, електронної апаратури – 67,7 %..

Перебіг осінньої польової кампанії 2014 р. дозволяє з оптимізмом очікувати на результати врожаю сільськогосподарських культур у 2015 р. Так, під урожай поточного року озимі культури на зерно й зелений корм, у т.ч. ріпак, посіяно на площі 8,97 млн га, що на 7,3 % більше за показник попереднього року, у т. ч. зернові культури на зерно – 8,0 млн га (на 8,8 % більше). У структурі площ зернових озимих на зерно частка пшениці складає 84,7 % (у структурі площ під урожай 2014 р. – 82,3 %), ячменю – 13,4 % (15,0 %), жита – 1,9 % (2,7 %).

Стабільно високі показники сільськогосподарського виробництва дозволяють не лише повністю задовольнити внутрішні потреби України, але й розширити експортний потенціал галузі: за 2014 р. експорт продукції аграрного сектору становив 16,8 млрд дол. США, або 31,1 % від загального експорту України, зовнішньоторговельне сальдо сягнуло 10,6 млрд дол. США. За результатами року Україна посіла на світовому ринку продовольства за експортом соняшникової олії перше місце, кукурудзи та ячменю – четверте, субпродуктів з курятини – п'яте, пшениці – шосте. Активно освоюються ринки сільськогосподарської продукції та продовольства країн Азії, Перської затоки, а також ЄС. При цьому розширюється і географія експорту української аграрної продукції, і перелік товарів, що відвантажуються закордонним споживачам.

Водночас, незважаючи на вагомі позитивні здобутки, неможливість проведення польових робіт з підготовки полів, а також зі збору сільськогосподарських культур у зоні ведення бойових дій дає підстави очікувати на зниження обсягів сільськогосподарського виробництва в цих регіонах, що, ймовірно, вплине на загальний випуск продукції аграрного сектору і стан продовольчої безпеки держави.

У 2014 р. обмолочена площа зернових і зернобобових культур (без кукурудзи) у Донецькій області складала 94,3 % загальної площі їх посіву, у Луганській – 82,1 %, кукурудзи на зерно – 92,8 і 45,7 %, соняшнику – 96,8 і 58,2 % відповідно. Аграріями Донецької області підготовлено ґрунту під посів озимих культур, у т.ч. чисті пари, на площі, меншій на 6 % за площу, відведену в 2013 р., Луганської – на 10,3 %. Унаслідок цього формуються ризики для стабільного розвитку тваринницької галузі через можливе погіршення забезпечення її сировиною. Так, на кінець 2014 р. наявність кормів усіх видів у Донецькій області становила 1342,5 тис. ц кормових одиниць, що на 15,9 % менше порівняно з 2013 р. Ще гірша ситуація в Луганській області: у сільгоспвиробників у наявності на вказану дату було 402,5 тис. ц кормових одиниць кормів усіх видів, що складає лише 56,7 % від показника 2013 р.

За попередніми розрахунками КМУ, в Донецькій області у 2014 р. недоотримано валової продукції сільського господарства (в постійних цінах 2010 р.) на суму понад 321,9 млн грн, у Луганській області – на суму близько 1072,4 млн грн. Орієнтовна втрата зернових культур в Україні внаслідок анексії АР Крим і ведення бойових дій на окремих територіях сходу країни становить 1,5 млн т. Загалом унаслідок зовнішньої агресії Україна щорічно недоотримує понад 3 % валової продукції сільськогосподарства (або майже 7,4 млрд грн у постійних цінах 2010 р.).

За січень-квітень 2015 р. динаміка аграрного виробництва дещо погіршилася: індекс обсягу сільськогосподарського виробництва склав 95,2 % порівняно з відповідним періодом 2014 р.¹²⁴

Транспортна інфраструктура зазнала значних пошкоджень і руйнувань від бойових дій на сході країни, незаконних втручань і диверсійних актів. За підсумками роботи транспорту у 2014 р. загальні обсяги перевезень вантажів в Україні скоротилися на 10,1 %, пасажирів – на 5,3 %, вантажооборот знизився на 10,8 %, пасажирооборот – на 11,7 % порівняно з 2013 р.

Відповідно до загальноєкономічних тенденцій зниження обсягів вантажних перевезень демонструють основні види транспорту. Залізничним транспортом у 2014 р. перевезено 387 млн т вантажів, що на 11,1 % менше порівняно з 2013 р. У загальній структурі перевезень вантажів цей вид транспорту складає найбільшу частку – близько 60 %, що має суттєвий вплив на динаміку перевезень вантажів загалом по Україні. Найбільше скоротилися залізничні перевезення основних для економіки та промисловості України вантажів – нафти й нафтопродуктів (на 47,3 %), коксу (на 26,9 %), кам'яного вугілля (на 26,3%), хімічних і мінеральних добрив (на 19,2%), брухту чорних металів (на 17,3 %), чорних металів (на 13,5 %), що значною мірою спричинено руйнуванням залізничної інфраструктури на Донбасі та припиненням роботи в зоні конфлікту промислових підприємств, які формують основну вантажну базу залізниць.

Автомобільним транспортом у 2014 р. перевезено 178,4 млн т вантажів, що лише на 1 % менше порівняно з 2013 р. і доводить більшу гнучкість даного виду перевезень не тільки завдяки технологічним особливостям, а й унаслідок меншої зарегульованості з боку держави.

Вантажні перевезення цивільною авіацією в Україні за обсягами традиційно не перевищують 0,1 млн т/рік і складають менше ніж 0,1 % загальних обсягів перевезень вантажів. Однак глибина падіння обсягу перевезень вантажів авіаційним транспортом є найбільшою: 15,5 % за 2014 р. порівняно з 2013 р.

Водним транспортом за підсумками 2014 р. перевезено 6,0 млн т вантажів, що на 3 % більше порівняно з 2013 р., проте складає лише половину від рівня 2010 р. Частка перевезень водним транспортом у загальному обсязі вантажних перевезень на даний час є меншою від 1 %, водночас цей вид транспорту, зважаючи на його екологічність та економічність, є перспективним для розвитку змішаних мультимодальних контейнерних перевезень. В умовах економічної кризи спостерігається поступове відновлення попиту на перевезення вантажів водним транспортом з боку зернотрейдерів і металовиробників.

Обсяги перероблення вантажів морськими й річковими портами зросли на 4,7 % порівняно з 2013 р. і становили 147,5 млн т. При цьому у зв'язку з переключенням частини вантажопотоків із захоплених Росією кримських

¹²⁴ Розрахунок індексу здійснено на основі даних щодо продукції тваринництва.

портів на інші порти України зросли обсяги перероблення експортних вантажів на 10,7 % та у внутрішньому сполученні – на 36,3 %. Водночас перероблення імпортованих вантажів скоротилося на 8,0 %, транзитних – на 12,1% унаслідок їх спрямування в обхід території України.

Пасажирські перевезення останніми роками мають стабільну негативну динаміку за всіма видами транспорту. Пояснюється це різними причинами, поміж яких скорочення попиту на транспортні послуги певних категорій населення внаслідок зменшення їхніх доходів, низька якість послуг, зростання тарифів на проїзд, недостатній рівень безпеки перевезень. У 2014 р. ситуація на ринку пасажирських перевезень різко погіршилася.

Зниження обсягів перевезень пасажирів залізничним транспортом складало 3,6 % (у т.ч. перевезень міською електричкою та без урахування тимчасово окупованої території АР Крим і м. Севастополь). У дальньому сполученні (за даними Укрзалізниці) падіння пасажиропотоку за підсумками 2014 р. складало 33 %¹²⁵. Між Україною та Росією залізничним транспортом у 2014 р. перевезено майже на 3 млн пасажирів (на 60 %) менше, ніж у 2013 р. Поїзди формування ВАТ «Російські залізниці» територією України взагалі не курсують (крім транзитного поїзда № 66/65 Москва – Кишинів). Істотно зменшився пасажиропотік у кримському напрямку з материкової частини України: продаж квитків до Криму скоротився на 60 %, порівняно з 2013 р. Падіння пасажирообороту на Донецькій залізниці у 2014 р. до 2013 р. склало 31,2 %, у т. ч. у міждержавному сполученні – 73,9 %, у внутрішньому сполученні – 56 %.

Автомобільним транспортом перевезено 2,9 млрд пасажирів, що на 8,8 % менше, ніж у 2013 р., міським електротранспортом – 2,6 млрд пасажирів (також на 8,8 % менше порівняно з 2013 р.).

Якщо у 2013 р. вдалося уникнути падіння обсягів перевезень пасажирів на *авіатранспорті*, навіть незважаючи на стресові наслідки для національного авіаринку через припинення на початку року діяльності компанії «Аеросвіт», то 2014 р. кількість відправлень пасажирів авіаційним транспортом скоротилася на 16,8 % порівняно з 2013 р., що, крім знецінення національної валюти й подорожчання авіаквитків, пояснюється зменшенням кількості рейсів авіакомпаніями внаслідок загострення ситуації в зоні конфлікту, знищенням Донецького й Луганського аеропортів на сході країни, тимчасовим закриттям протягом року деяких інших аеропортів у зв'язку із загрозою терактів.

Водний транспорт продемонстрував скорочення обсягів пасажирських перевезень на 10,8 % порівняно з 2013 р. (тоді як у 2013 р. спостерігалася прямо протилежна тенденція завдяки активному розвитку круїзного судноплавства в АР Крим).

У 2015 р. триває тенденція скорочення обсягів перевезень і вантажів, і пасажирів усіма видами транспорту: за січень-квітень підприємствами

¹²⁵ *Укрзаліниця* приводить кількість пасажирських поїздів у відповідність до пасажиропотоку [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.uz.gov.ua/press_center/up_to_date_topic/395886/

транспорту України перевезено вантажів лише 76,8 % від рівня 2014 р., пасажирів – 88,7 %.

Скорочення обсягів перевезень укр. негативно позначається на фінансовому стані підприємств галузі, які не мають коштів для відбудови зруйнованої інфраструктури та оновлення рухомого складу. Фінансовий план Укрзалізниці на 2014 р. було затверджено з чистим прибутком 634,6 млн грн, проте фактично за підсумками року підприємством очікується збитковий фінансовий результат. Донецька залізниця у 2014 р. зазнала збитків на суму 1126,1 млн грн (у 2013 р. вона мала чистий прибуток в розмірі 64,8 млн грн), при цьому недоотримала 2,7 млрд грн доходів, у т.ч. від перевезень – 2 млрд грн. Питома вага Донецької залізниці в чистому доході залізниць країни знизилася з 17,5 % у 2013 р. до 14,1 % у 2014 р.¹²⁶

Унаслідок окупації АР Крим і закриття повітряного простору над Донецькою та Луганською областями з березня по грудень 2014 р. було недоотримано доходів від надання послуг з аеронавігаційного обслуговування на загальну суму 1992,7 млн грн.

Відсутність чіткої оцінки масштабів руйнувань, тривалість ситуації невизначеності й продовження фізичного руйнування на значній частині території Донецької та Луганської областей не дозволяють дати точні оцінки негативного ефекту для економіки України. Однак уже сьогодні виникає потреба в проведенні аудиту для ідентифікації втрачених, зруйнованих і пошкоджених комплексів та об'єктів і в негайному розробленні механізмів компенсації втрат у галузях реального сектору економіки.

Нині досягнуто низки домовленостей із країнами-донорами та міжнародними фінансовими організаціями щодо залучення фінансової допомоги для відбудови та розвитку промислового потенціалу і транспортної інфраструктури Донбасу. Цю міжнародну допомогу необхідно використати для вирішення поточних проблем Донбасу: здійснення заходів з відновлення об'єктів промисловості, соціальної та транспортної інфраструктури, житлового фонду й систем життєдіяльності населених пунктів Донецької й Луганської областей, що зазнали пошкоджень у результаті проведення Анти-терористичної операції. Але не менш важливого і стратегічного значення набуває питання спрямування фінансового ресурсу на здійснення структурної модернізації виробничих потужностей із впровадженням енерго- й ресурсоощадних технологій і високих екологічних стандартів, що дозволить швидко й на іншому технологічному рівні відродити вітчизняне виробництво, модернізувати реальний сектор як основу економічного зростання, запровадити нові технології, сучасні технічні рішення та інновації, які дозволять впевнено подолати наслідки тяжкої економічної кризи та війни.

Системні перешкоди відбудові реального сектору економіки. Різне погіршення динаміки реального сектору економіки, зумовлене стресови-

¹²⁶ *Збитки* Донецької залізниці за минулий рік сягнули понад 1 млрд. грн [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://tyzhden.ua/News/132895>

ми трансформаціями соціально-економічного й політичного середовища, розгортанням бойових дій на сході України, анексією Російською Федерацією Криму, засвідчує слабку спроможність господарської системи протистояти внутрішнім і зовнішнім загрозам та підтверджує недосконалість і вичерпаність традиційних для України чинників економічного зростання, заснованих на переважанні сировинного складника у виробництві й експорті, експлуатації застарілих екологонебезпечних і ресурсоемних засобів виробництва, високій експортній орієнтації базових бюджетоутворювальних галузей, використанні дешевої низькокваліфікованої праці.

Очевидними є прогалини в державній політиці щодо невизначеності її пріоритетів, недостатності важливих для відновлення економіки проектів розвитку та складності їх імплементації. Сьогодні в Україні відсутні умови для «вирощування» національних лідерів – «локомотивів» економічного зростання й модернізації економіки, недостатньо уваги приділяється розвитку галузей, що виробляють продукцію з високою доданою вартістю, спроможною давати вищі прибутки й гарантувати їх отримання в майбутньому, створити заділ для забезпечення довгострокового економічного зростання.

Пошук нових «драйверів зростання» у **промисловості** неможливий без усвідомлення таких глибинних системних проблем і нових перешкод, що заважають відновленню позитивної динаміки й реконструкції промислового комплексу на якісно нових засадах.

1. Надмірна орієнтація промислової політики на розвиток базових (переважно сировинних) експортоорієнтованих галузей промисловості, що призводить до високої залежності функціонування промислового комплексу від зовнішньої кон'юнктури та низької спроможності оперативно реагувати на потреби ринку, спричиняє поглиблення зовнішньоторговельних дисбалансів, посилення чутливості до цінних коливань і кризових явищ. Так, дестабілізація ситуації у двох-трьох галузях, обумовлена зовнішніми або внутрішніми чинниками, спроможна викликати серйозні проблеми українських міжнародних розрахунків, спустошити валютні резерви та значно збільшити борговий тягар.

При цьому відсутність виваженої структурної політики у промисловості з акцентом на розвиток нових галузей-«драйверів» – високотехнологічних виробництв ракетно-космічної галузі, авіа- й суднобудування, індустрії наноматеріалів, вуглецевих і фармацевтичних продуктів, продукції малотоннажної хімії, титано-магнієвої та цирконової промисловості – призводить до закріплення технологічного відставання економіки. Підтвердженням цьому є збереження в Україні у 2014 р. переважно сировинного ухилу товарного експорту (найбільші його частки припадали на чорні метали й вироби з них – 27,0 % загального обсягу товарного експорту, та мінеральні продукти – 11,3 %) і диспаритету в зовнішній торгівлі високотехнологічними товарами¹²⁷ (український експорт високотехно-

¹²⁷ Згідно з методологією ОЕСР і Євростату високотехнологічними видами продукції є повітряні літальні апарати й комірні кораблі (88 група УКТЗЕД), комп'ютери (8471), електронна продукція (8517-8548), прилади й апарати оптичні, фотографічні (90), фармацевтичні продукти (30).

логічної машинобудівної продукції складав лише 4,7, фармацевтичної – 0,5 % загального обсягу товарного експорту, тоді як частки такої продукції в товарному імпорті України склали 7,1 і 4,5 % відповідно). При цьому економічно розвинені країни до 85–90 % приросту ВВП забезпечують через виробництво та експорт наукоємної продукції.

2. Повільне впровадження міжнародних стандартів виробництва та якості промислової продукції, неадаптованість національної системи технічного регулювання до міжнародних та європейських стандартів, що стримує впровадження нових технологій у виробництво, створює технічні бар'єри в зовнішній торгівлі, обмежуючи доступ української продукції на європейські ринки. Підписання та ратифікація Україною Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом і його державами-членами, з іншої сторони (*дали* – Угода про асоціацію) відкриває нові можливості для української економіки, що водночас вимагає здійснення всеохопної модернізації виробництва. Зниження або скасування ЄС ввізних мит для української продукції не зможе компенсувати втрату конкурентоспроможності через невідповідність стандартів виробництва українських підприємств міжнародним та європейським, що матиме наслідком збереження високих нетарифних бар'єрів для торгівлі.

Процес упровадження міжнародних стандартів на промислових підприємствах у галузевому аспекті відбувається нерівномірно. У харчовій галузі станом на кінець вересня 2014 р. 22 % підприємств уже впровадили міжнародні системи управління якістю й безпечністю харчової продукції: значна кількість таких підприємств входить до складу міжнародних ТНК, тому працює виключно за міжнародними стандартами. В інших галузях (насамперед машинобудівній, металургійній) рівень упровадження міжнародних стандартів є відчутно нижчим, що пов'язано з «успадкуванням» Україною багатьох підприємств цих галузей від СРСР разом зі старими машинами й устаткуванням, оновлення яких у контексті євростандартизації вимагає істотних капіталовкладень.

3. Низька привабливість промислових об'єктів для зовнішніх і внутрішніх інвесторів і через суттєве погіршення інвестиційного клімату в поточному періоді, і внаслідок збереження численних інституційних перешкод (адміністративного тиску на бізнес, незахищеності прав інвесторів, корупційного складника в органах державної влади тощо). Попри те, що у 2014 р. у промисловості України частка капітальних інвестицій була найбільшою поміж усіх видів економічної діяльності (40,6 %), їх обсяги продовжують скорочуватися: індекс капітальних інвестицій у промисловості складав 75,9 % до показника 2013 р., зменшення іноземного капіталу (у т.ч. за рахунок курсової різниці) зафіксовано на рівні 3,25 млрд дол. США), із травня бюджетне інвестування промисловості було припинено¹²⁸.

¹²⁸ Уряд призупинив фінансування деяких галузей промисловості [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.epravda.com.ua/news/2014/05/12/450866/>

Рівень достатності інвестицій для забезпечення економічного розвитку на засадах технологічної модернізації промислового виробництва визначається дотриманням норми інвестування відносно ВВП, що є важливим індикатором інвестиційної безпеки держави, задовільне значення якого, за оцінками фахівців, має складати 25 %. Натомість в Україні у 2014 р. цей показник був майже вдвічі нижчим і складав лише 13,0 %.

4. Відсутність системного бачення розвитку промислового комплексу та невизначеність стратегічних засад державної промислової політики. Промислова політика як частина державної економічної політики має формувати стратегію розвитку промислового сектору України та його окремих складників, задаючи певний тип економічного устрою. Проте в Україні формуванню й реалізації державної промислової політики перешкоджає відсутність належного інституційного забезпечення, що призводить до її фрагментарності, відсутності системного підходу й узгодженості розвитку окремих секторів промисловості, а також невідповідності цілей промислової політики цілям і завданням в інших сферах державної економічної політики.

Досвід країн ОЕСР свідчить про те, що реалізація ефективної промислової політики вимагає розроблення багаторічних планів і бюджетів, а також ефективних механізмів моніторингу й оцінки їх реалізації¹²⁹, що передбачає наявність чіткої довгострокової стратегії розвитку промислового сектору. В Україні ж досі не розроблено комплексної державної стратегії розвитку промисловості, у якій напрями державної підтримки було б визначено в загальному балансі державних, секторальних, корпоративних і регіональних інтересів і ресурсів.

Однією з головних вад державної політики у сфері промисловості в Україні є збереження традиційного секторального типу промислової політики, заснованого на селективній підтримці окремих галузей (вертикальний підхід), через надання окремим суб'єктам господарювання пільгових умов здійснення діяльності, бюджетних дотацій, преференцій під час здійснення державних закупівель тощо. Натомість на сучасному етапі розвитку більш ефективним є підхід до промислової політики, застосований у країнах ЄС (т.зв. горизонтальний підхід). Він передбачає вжиття спільних для всього промислового комплексу заходів у сфері нормативно-правового забезпечення господарської діяльності, захисту прав власності, усунення адміністративних бар'єрів, сприяння інноваційній діяльності тощо. При цьому держава є гарантом кооперативної поведінки суб'єктів господарювання.

5. Нерозвиненість національної інноваційної системи як передумови формування нових джерел зростання, забезпечення розвитку економіки на інтенсивній основі та підвищення конкурентоспроможності країни. Протягом багатьох років інноваційна активність промислових підприємств залишається на вкрай низькому рівні: у 2013 р. інноваційною діяль-

¹²⁹ *OECD Perspectives on Global Development 2013: Industrial Policies in a Changing World.* – OECD Publishing, 2013. – 249 p.

ністю займалися лише 16,8 % підприємств промисловості, впроваджували інновації – 13,6 %. Триває руйнація фундаментальної бази для забезпечення структурних реформ на інноваційних засадах, що негативно відбивається на динаміці рівня витрат на фінансування науково-технічних робіт (із 1,03 % ВВП у 2005 р. до 0,77 % ВВП у 2013 р. за прийнятного значення 2 % ВВП¹³⁰) і свідчить про посилення загроз інноваційній безпеці держави.

Україна досі володіє значним науково-технічним потенціалом, проте відсутність чіткої стратегії його використання та розвитку призвела до зростання розриву між наукою й виробництвом, безсистемного та неефективного використання коштів, спрямованих на фінансування наукової й науково-технічної діяльності, суто споживацького ставлення підприємств до придбаних, зокрема з-за кордону, інтелектуальних продуктів, низьких показників комерціалізації інновацій. Показники інноваційного розвитку в промисловості України значно відстають від аналогічних світових значень. Так, у провідних країнах – США, Японії, Німеччині та Франції – частка інноваційно активних підприємств коливається в межах 70–80 %; у країнах ЄС частка підприємств, що впроваджують інновації, вчетверо більша, ніж в Україні.

6. Дезінтеграція промислового виробництва – низький ступінь співробітництва підприємств у ланцюгах доданої вартості, недостатність замкнених циклів виробництва продукції вищих технологічних укладів. Пасивність держави як координатора інтеграційних процесів у промисловості не дозволяє налагодити ефективну міжгалузеву кооперацію як основу створення замкнених циклів виробництва, розвинути внутрішньогалузеві зв'язки для всебічної реалізації виробничого потенціалу галузей, заважає розширенню ринків реалізації промислової продукції, зменшує можливості регіонального й галузевого розвитку промисловості.

У розвинених країнах світу держава є надійним посередником, який забезпечує ефективну спільну роботу приватного бізнесу, науки й громадськості, а також гарантом кооперативної поведінки всіх учасників процесу. Традиційна галузева структура економіки змінюється на *корпоративно-кластерну*. У США в межах кластерів працює понад половина підприємств; частка створеного ними ВВП перевищує 60 %. У ЄС нараховується понад 2 тис. кластерів, у яких працює близько 40 % зайнятого населення¹³¹. Натомість в Україні на державному рівні кластерній моделі й до сьогодні не надається належної уваги: розроблені проекти нормативно-правових актів із формування засад державної політики у сфері кластеризації економіки залишаються незатвердженими.

¹³⁰ Методичні рекомендації щодо розрахунку рівня економічної безпеки України, затверджені Наказом Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 29.10.2013 р. № 1277.

¹³¹ Gabor Bekes Clusters, Science Parks and Regional Development : Strategies and Policies in Hungary. Presentation at UNECT TOS-ICP Geneva 14 February, 2008.

7. Висока енергоємність, нераціональне енергоспоживання та низькі екологічні характеристики промислового виробництва, недостатнє використання потенціалу екологічно чистих відновлюваних джерел енергії, що гальмує модернізаційні зрушення в економіці, створює додаткове навантаження на зовнішньоторговельний баланс, посилює енергетичну, економічну й політичну залежність промислових виробництв України від країни-постачальника, загалом обмежуючи конкурентоспроможність продукції. За показником енергоємності ВВП Україна більше ніж удвічі відстає від провідних країн світу; промисловість залишається найенергоємнішим сектором економіки (її частка в структурі енергоспоживання складає 31 %, найбільш енергоємною галуззю промисловості є чорна металургія, що споживає 55,3 % енергоресурсів промисловості, насамперед через значну частку застарілих технологій на підприємствах галузі).

Забезпеченню ефективності енергоощадної політики значним чином перешкоджає низька платоспроможність підприємств для придбання новітніх технологій у цій галузі. Натомість світовий досвід свідчить про доцільність, окупність і високу економічну ефективність упровадження передових енергоощадних, екологічно безпечних технологій, створення мало- й безвідходних технологічних процесів, удосконалення методів утилізації шкідливих речовин, а також комплексного використання природних ресурсів.

Незважаючи на значні досягнення **аграрного сектору**, наявний ресурсний потенціал дозволяє не тільки закріпити отримані результати, а й значно наростити виробництво якісної й безпечної сільськогосподарської продукції, підвищити експортний потенціал галузі. Водночас «консервування» екстенсивного способу виробництва, недосконалість інституційного забезпечення розвитку вітчизняного АПК не дозволяє максимально повно розкрити його наявні конкурентні переваги.

Сучасна модель функціонування сільськогосподарського виробництва неспроможна зробити суттєво якісний стрибок у своєму розвитку, забезпечити вирішення соціально-економічних проблем села, реалізувати повною мірою той потужний природно-ресурсний потенціал, яким володіє галузь. Цьому перешкоджає низка системних перешкод, які не вдалося подолати протягом тривалого періоду реформування сільськогосподарської галузі, головними з яких є такі:

- **незавершеність земельної реформи.** В Україні наразі не створено ринкову земельно-правову систему, яка б гармонічно поєднувала адміністративні й ринкові механізми регулювання процесів розподілу земельних ресурсів та їх належної охорони. Сучасний земельний устрій країни базується переважно на правовій базі, яка унеможлиблює її застосування в конкуруючому економічному середовищі. Здійснені кроки щодо приватизації сільськогосподарських угідь самі по собі не спричинили трансформацію аграрної структури в ринковому напрямі. Непідготовленість до функціонування ефективного ринку сільськогосподарських угідь обумовила перманентне подовження мораторію на їх продаж, що сформувало у сфері земельних відносин нагромадження тіньових оборотів і безпрецедентну корупцію;

- **галузева незбалансованість сільського господарства, суттєве переважання у виробництві окремих видів сільськогосподарської продукції або великих, або дрібних товаровиробників.** Нині трудомістке виробництво більшості тваринницької (56 %), плодово-ягідної (80,6 %) та овочевої (88,3 %) продукції зосереджене в особистих селянських господарствах, неспроможних забезпечувати потреби ринку високоякісними стандартизованими товарами. Водночас великі аграрні формування (агрохолдинги) спеціалізуються на вирощуванні експортоорієнтованих, високорентабельних і швидкоокупних сільгоспкультур, що досить часто супроводжується недотриманням ними вимог раціонального землекористування, порушенням сівозмін і нехтуванням заходів щодо охорони земель сільськогосподарського призначення й негативно впливає на екологічний стан сільгоспугідь, призводить до виснаження ґрунтів, зниження якісних показників сільськогосподарських земель;

- **неефективне використання ресурсного потенціалу аграрного сектору.** Українські землі мають багатий природний ресурсний потенціал: за показником забезпеченості сільськогосподарськими угіддями населення (90 га на 100 осіб) Україна поступається лише Канаді, Росії, Білорусі та США (за забезпеченістю ріллею – лише Канаді й Росії); 56 % вітчизняних сільгоспугідь характеризуються вмістом гумусу, вищим за середній¹³²; високий рівень придатності для вирощування всіх традиційних для України зернових культур мають 29,5 млн га (93,8 % загальної площі орних земель)¹³³. Водночас на сьогодні цей потенціал використовується недостатньо, і через низьку ефективність сільськогосподарського землекористування Україна за показником урожайності окремих культур поступається провідним світовим виробникам аналогічної продукції майже вдвічі. Неefективне використання земель обумовлене насамперед незадовільним станом матеріально-технічного забезпечення сільгоспвиробників. Так, за оцінками експертів¹³⁴, середньогалузевий рівень фондооснащеності 1 га сільськогосподарських угідь в Україні останніми роками став у 3-7 разів нижчим порівняно з розвиненими країнами світу. Також спостерігається масове спрощення технологій, особливо в рослинництві, де часто виконується обмежений обсяг найнеобхідніших агротехнічних заходів – поверхневий обробіток ґрунту під час сівби та збирання врожаю. Натомість технології біологізації та ресурсозбереження як ефективні напрями виробництва екологічно чистої сільгосппродукції з мінімальним застосуванням антропогенних засобів інтенсивного впливу на агроекологічні системи, які передбачають обґрунтоване використання природних

¹³² Дані ІХ туру агрохімічної паспортизації земель, що проводився у 2006–2010 рр. Державним науково-технологічним центром охорони родючості ґрунтів Міністерства аграрної політики та продовольства України «Центрдержродючість».

¹³³ *Заяць В. М.* Розвиток ринку сільськогосподарських земель : монографія / В. М. Заяць. – К. : ННЦ ІАЕ, 2011. – 166 с.

¹³⁴ *Могилова М. М.* Матеріально-технічне забезпечення аграрної галузі / М. М. Могилова, Я. К. Білоусько, Г. М. Підлісецький // Економіка АПК. – 2013. – №2. – С. 61–67.

умов, раціональне застосування систем обробітку ґрунту, удобрення, захисту рослин та інших агротехнічних заходів, що забезпечують найменші витрати матеріально-технічних засобів і праці, не набули широкого розповсюдження в Україні¹³⁵;

• **дефіцит фінансових ресурсів для стабільного ведення господарської діяльності сільськогосподарських виробників, зокрема через брак інвестиційних коштів, важкодоступність кредитів банків, а також низький рівень державної підтримки сільського господарства.** Обсяг капітальних інвестицій у сільське, лісове та рибне господарство у 2014 р. становив 17,1 млрд грн, або 8,4 % їх загального обсягу в економіці (у промисловості – 40,6 %). При цьому 15,2 млрд грн, або 88,9 % інвестицій, становили власні кошти підприємств та організацій. Середньозважена відсоткова ставка (в річному обчисленні) за кредитами банків у національній валюті для сільського господарства в лютому 2015 р. складала 22,8 % за середнього в економіці України рівня 18,7 %. Фінансування галузі з державного бюджету щороку скорочується: за напрямом «Фінансова підтримка заходів в агропромисловому комплексі» у 2012 р. було передбачено 827,4 млн грн, у 2013 р. – 96,8, у 2014 р. – лише 5 млн грн (з яких безпосередньо отримувачам у 2014 р. було перераховано 574,2 тис грн, або 11,5 % загальної суми). Також у 2014 р. зупинилося виділення коштів з державного бюджету для фінансування заходів в агропромисловому комплексі (далі – АПК) на умовах фінансового лізингу. Відсутність доступних фінансових ресурсів ускладнює забезпеченість сільгосптоваровиробників обіговими коштами для покриття розриву в часі між потребою в коштах і періодом сприятливих цін реалізації продукції;

• **відставання розвитку системи аграрної логістики від потреб ринку,** внаслідок чого втрати продукції АПК сягають до 1/3 річного обсягу її виробництва. Зокрема, технічні втрати зерна в Україні досягають 15 % річного врожаю¹³⁶, тоді як втрати зерна в країнах Європи та у США не перевищують 1-2 % врожаю, що є технічно неминучим мінімумом¹³⁷. Недостатнім є рівень забезпечення сільгоспвиробників сховищами для зберігання зернової та плодоовочевої продукції. Так, нестача у сховищах становить для зернових – 5,6 млн т, картоплі – 0,4 млн т, овочів – 0,6 млн т, фруктів – близько 0,2 млн т. Оптові ринки не забезпечують формування оптової ціни, оскільки вони є лише організованими майданчиками, на яких товари можуть придбаватися і в роздріб. У пікові періоди збору і транспортування врожаю критично не вистачає рухомого складу для перевезення сипких вантажів – вагонів-зерновозів;

• **невідповідність української сільськогосподарської та харчової продукції європейським стандартам** є суттєвою загрозою розвитку ві-

¹³⁵ Білоусько Я. К. Техніко-технологічне забезпечення сільського господарства / Я. К. Білоусько, Ю. Я. Лузан, В. Л. Товстоляк // Економіка АПК. – 2009. – №12. – С. 29–33.

¹³⁶ Кравцов А. Г. Аналіз перспектив впровадження логістичних підходів у сферу АПК / А. Г. Кравцов // Вісн. Харків. нац. техн. ун-ту сільського госп-ва ім. Петра Василенка. – Х. : ХНТУСГ, 2013. – Вип. 136: «Системотехніка і технології лісового комплексу. Транспортні технології». – С. 272–278.

¹³⁷ Ясенецький В. Сховища для зерна / В. Ясенецький // Пропозиція. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.propozitsiya.com/?page=I49&itemid=645&number=18>.

тчизняного агропродовольчого сектору, оскільки стримує постачання продукції на ринки країн ЄС на період запровадження всіх необхідних технічних регламентів та отримання сертифікатів відповідності, призводить до зниження дохідності вітчизняних малих і середніх сільгосп підприємств, а також до послаблення конкурентних позицій на внутрішньому ринку окремих видів української продукції порівняно з європейською, яка вже відповідним чином сертифікована. Відповідно до глави 17 Угоди про асоціацію співробітництво між сторонами охоплюватиме, поміж іншого, заохочення політики якості сільськогосподарської продукції у сферах стандартів продукції, вимог щодо виробництва та схем якості¹³⁸. Із цією метою в українське законодавство необхідно імплементувати вимоги директив і регламентів ЄС стосовно сільського господарства й харчової промисловості, а також не менше за 80 % чинних європейських стандартів;

• **недостатній рівень розвитку соціальної інфраструктури на селі та низька якість життя сільського населення порівняно з міським**, що зумовлює втрату працюючими інтересу до ефективної праці та отримання стабільних і достатніх доходів за місцем проживання. Так, у сільській місцевості водогоном обладнано лише 46,3 % житлової площі, каналізацією – 45,5 %, ванною або душем – 39,9 %, індивідуальною системою опалення – 58 %¹³⁹. Низькою є доступність і якість медичної допомоги селянам: на 10 тис. сільського населення припадає не більше ніж 2,4 амбулаторій, тоді як європейський показник – 4,9 і для міста, і для села. Одна з найнижчих заробітних плат у сільському господарстві (середньомісячна зарплата в сільському господарстві за січень-грудень 2014 р. становила 2476 грн, тоді як у середньому по Україні – 3480 грн) є чинником трудової міграції сільського населення не лише до міст, а й за межі України. Відсутність місць прикладання праці й низька зарплата, незадовільний розвиток мережі об'єктів соціального призначення, важливих для організації належного життєзабезпечення сільського населення, ставлять під загрозу збереження й відтворення трудового потенціалу села, реалізацію підприємницької ініціативи на селі, можливість існування багатьох сіл узагалі.

Транспортно-дорожній комплекс України (далі – ТДК) сьогодні опинився на межі, перетин якої призводить уже не до поодиноких збоїв у роботі національної транспортної системи, а генерує ризики остаточного її занепаду, повної втрати працездатності й конкурентоспроможності без перспектив виходу на міжнародний ринок транспортних послуг, загрожує фундаментальній стабільності й циклічності функціонування економічної системи загалом.

¹³⁸ Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом і його державами-членами, з іншої сторони [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://comeuroint.gada.gov.ua/comeuroint/doccatalog/document?id=56219>

¹³⁹ Соціально-демографічні характеристики домогосподарств України у 2014 р. (за даними вибіркового обстеження умов життя домогосподарств України) : стат. зб. // Державна служба статистики України. – К., 2014. – 87 с.

Критичний рівень зношеності основних фондів на транспорті (96,7 %) та катастрофічна нестача інвестицій у розвиток транспортної галузі (які складають менше ніж 1 % ВВП) є фундаментальними проблемами, що накопичувалися протягом останніх 20 років, а протягом кількох останніх років відчутно заявили про себе падінням обсягів вантажних і пасажирських перевезень, транзиту, зниженням якості й безпеки перевезень в усіх без винятку транспортних підгалузях. У період сьогоdnішніх потрясінь і форс-мажорних обставин капітальний ресурс галузі, створений ще за радянських часів, виявився повністю вичерпаним, а головні проблеми транспортної галузі перетворилися на системні економічні ризики, які не лише не дозволяють транспортній галузі швидко та з мінімальними втратами вийти із кризового стану, а й можуть загальмувати загальний процес економічного відродження України. Основними проблемами є такі:

- **брак рухомого складу, що практично вичерпує технічні можливості залізниць зі збільшення перевезень.** Сьогодні залізничний транспорт забезпечує більшість загального обсягу вантажообороту країни. Проте нестача вагонів для перевезення зернових та олійних культур може стати обмежувальним чинником для подальшого нарощування їх виробництва в Україні. Робочий парк зерновозів Укрзалізниці на сьогодні становить 13,4 тис. вагонів за перспективної потреби в 15–16 тис. Середній рівень зношеності парку спеціалізованих вагонів оцінюється в 95 %, в експлуатації знаходяться зерновози виробництва 1976–1993 рр. Наявні можливості перевезення зерна використовуються вкрай неефективно, адже в середньому вагон від завантаження до наступного перебуває 7–8 днів, тоді як потенційно можливо зменшити цей час до 4–5 днів. Дефіцит напіввагонів оцінюється експертами у 20–25 % наявного парку; за останні 2 роки парк напіввагонів на підприємствах, підлеглих Укрзалізниці, скоротився майже на 16 %. Фізична зношеність рухомого складу залізниць сягає майже 90 %, у т.ч. тепловозів – 100 %, електровозів – 90,5 %, вантажних вагонів – 89,6 %. Зношеність пасажирського рухомого складу, задіяного в нічних перевезеннях, складає 86,0 %. При цьому рухомий склад українських залізниць не лише зношений, а й технічно, конструктивно та морально застарілий. Частка вагонів виробництва 2010–2013 рр. складає лише 2 % загального парку. Масштабної модернізації потребує залізнична інфраструктура, фізична зношеність якої перевищує 60 %, у т.ч. колійного господарства – 86 %;

- **відставання розвитку автомобільних доріг загального користування від темпів автомобілізації країни.** Протягом 1990–2014 рр. їх протяжність майже не збільшувалася: за цей період мережу автодоріг загального користування в Україні було розширено лише на 1 %. Щільність українських доріг у 4,6 раза менша, ніж у середньому по Європі, при цьому майже 40 % автомобільних доріг державного значення не відповідають сучасним вимогам щодо міцності, а понад половина – щодо рівності. Разом з тим за останні 5 років кількість машин на тисячу жителів країни зросла майже втричі. Стан українських доріг обмежує швидкість руху, робить економічно не вигідною експлуатацію на вітчизняних дорогах сучасних автомобілів із поліпшеними технічними й екологічними характеристиками;

• **невідповідність рівня безпеки, показників якості й ефективності перевезень пасажирів і вантажів, енергоефективності, техногенного навантаження на довкілля стандартам Європейського Союзу**, що ускладнює інтеграцію національної транспортної системи в європейську.

В Україні кількість загиблих у дорожньо-транспортних пригодах на 100 тис. населення становить 11 осіб, тоді як у країнах ЄС у середньому – 6-8 осіб (найнижчі показники – від 2,5 до 3,5 осіб на 100 тис. населення зафіксовано в Нідерландах, Великій Британії, Німеччині). Загальна кількість дорожньо-транспортних пригод в Україні у 2014 р. порівняно з 2013 р. зросла на 5 %, кількість загиблих і травмованих – на 22 і 4 % відповідно.

Вантажовласників не влаштовує швидкість перевезень вантажів, складність організації процесу перевезень, насамперед нерозвиненість сучасних інтермодальних технологій, контейнерних перевезень, низький рівень безпеки на дорогах, високий рівень транспортних тарифів і численні додаткові збори з боку перевіряючих органів, що значно здорожчує процес доставки товару. Населення не задоволене високими тарифами на проїзд та низьким рівнем сервісу й комфортності перевезень, недостатнім інформаційним супроводом на вокзалах і в касах, незручним розкладом руху. Так, на приміських залізничних маршрутах кожний третій електропоїзд і кожний другий дизель-поїзд експлуатуються з простроченими ремонтами, тобто з порушенням правил технічної експлуатації. Термін «швидкісне пасажирське сполучення» в Україні означає максимальну (а не маршрутну) швидкість таких поїздів на рівні 100–120 км/год., тоді як у Європі – це маршрутна швидкість 160 км/год. і вища.

Техніко-технологічне відставання розвитку транспортної інфраструктури України зумовлює високу частку транспортних витрат у собівартості продукції та призводить до подорожчання товарів внутрішнього споживання і зниження конкурентоспроможності українського експорту.

Головною причиною такого стану ТДК України стало порушення положень економічних законів, які регулюють процеси простого й розширеного відтворення основних виробничих фондів. Як наслідок, створений ще за радянських часів запас технічних ресурсів галузі (інфраструктури, рухомого складу) майже вичерпано й виникла реальна загроза втрати її стійкості. Транспорт, що є однією з найбільш фондоемних галузей господарства, вимагає для свого розвитку великих довгострокових інвестицій, і для забезпечення його сталої подальшої роботи необхідно залучити в галузь значні кошти. Проте можливості держави тут обмежено, а власні ресурси підприємств вичерпано. Застосування механізмів державно-приватного партнерства (*далі* – ДПП) не набуло поширення внаслідок відсутності в Україні достатньої нормативно-правової бази для реалізації механізмів ДПП та належних гарантій прав інвесторів.

Другою системною причиною кризового стану транспортної галузі є те, що ринкові механізми на сьогодні не стали основним її регулятором. Слаборозвиненими є механізми конкуренції та самоорганізації транспортних

підприємств, а державне регулювання ринку транспортних послуг є недостатньо ефективним. Зберігається монополія в потенційно-конкурентних сегментах перевезень на залізничному транспорті, а чинна неефективна система управління державними транспортними підприємствами призводить до незадовільних результатів їх роботи, збитковості, неспроможності забезпечити оновлення власного рухомого складу й відтворення застарілої транспортної інфраструктури на паритетних із державою та приватними інвесторами засадах.

По-третє, світові тенденції розвитку товарних ринків, підвищення мобільності населення, глобалізаційні процеси та євроінтеграційні умови висувають нові вимоги до функціонування транспортних систем і ринків, проте державна політика щодо розвитку транспортної галузі не відповідає цим викликам. Транспортна стратегія України на період до 2020 року так і не втілилася в конкретних програмних документах, за винятком Державної цільової економічної програми розвитку автомобільних доріг загального користування на 2013–2018 роки. Відповідно, розвиток залізничного, водного, авіаційного, автомобільного транспорту відбувається значною мірою за інерцією і не спрямований на досягнення конкретних та обґрунтованих цілей. Структурні реформи в транспортному секторі відбуваються вкрай повільно, а в окремих транспортних підгалузях були фактично заблоковані протягом тривалого періоду часу. Гальмування структурних реформ у монопольних сегментах ТДК, насамперед на залізничному транспорті, унеможливило своєчасне проведення розмежування функцій державного й господарського управління, уповільнило процеси формування прогресивної виробничо-технологічної системи залізничного транспорту, структурованої за видами діяльності, а також унеможливило демонополізацію перевізного процесу й забезпечення доступу до ринку перевезень приватних компаній.

На державному рівні на сьогодні не сформульовано стратегічне бачення конкурентних переваг ТДК України порівняно з іншими країнами, та перспектив розвитку транзитних вантажопотоків, з огляду на світову кон'юнктуру ринку та глобальну виробничу спеціалізацію країн. Це знижує можливості інтеграції України у світову транспортну систему та участь в обслуговуванні транснаціональних вантажо- і пасажиропотоків.

Пріоритети антикризової політики в реальному секторі економіки. Кризовий стан, у якому й досі перебуває реальний сектор, доводить, що зволікання із запровадженням рішучих заходів державної політики з відновлення економіки є неприпустимим, оскільки загрожує її неспроможністю самостійно вийти з некерованого «піке» та поверненням на десятки років назад, що нівелює досягнуті протягом часів незалежності України здобутки, а також поглибленням майнового розшарування суспільства й соціальними «вибухами».

Однак на рівні державного управління сьогодні є усвідомлення масштабності подальшого деструктивного впливу наявних проблем на економічну систему. Це засвідчується і серйозною налаштованістю гілок ви-

конавчої та законодавчої влади на проведення реформ, і цілком чіткими й рішучими кроками з їх реалізації. Уже напрацьовано пакет нормативно-правового й законодавчого забезпечення реформ як основу дій міністерств, створюється ефективна та прозора система координації процесів розроблення й упровадження реформ, моніторингу їх виконання та забезпечення комунікації між міністерствами й Парламентом, а також між Урядом і громадським сектором в Україні.

Важливою подією 2014 р. стало підписання Україною Угоди про асоціацію, що відкриває значні перспективи для реального сектору економіки: розширення доступу до містких європейських ринків збуту, використання можливостей залучення іноземних інвестицій і трансферу технологій, започаткування й реалізація спільних з ЄС секторальних проектів технічної допомоги, науково-технологічного й інвестиційного співробітництва.

У промисловому секторі Угода про асоціацію надає нового імпульсу інноваційним зрушенням України завдяки розширенню можливостей її участі в програмах науково-технічного розвитку ЄС та інтеграції України в Європейський дослідницький простір. Так, 20 березня 2015 р. підписано Угоду між Україною та ЄС про участь України у Рамковій програмі ЄС з досліджень та інновацій «Горизонт 2020» (*далі* – Програма «Горизонт 2020»), яка об'єднує всі програми ЄС із фінансування досліджень та інновацій. Набуття Україною асоційованої участі в Програмі «Горизонт 2020» дозволяє підприємствам та організаціям брати участь у проектах Програми на однакових із країнами – членами ЄС умовах. Зокрема, суттєвого інноваційного поштовху українській промисловості надасть участь у проектах блоку *Індустріальне лідерство*, метою якого є забезпечення лідерства в передових і промислових технологіях за допомогою спеціальної підтримки інформаційно-комунікаційних технологій, нанотехнологій, розроблення нових матеріалів, біотехнологій, передових технологічних процесів і космічних технологій¹⁴⁰.

Вживаються заходи щодо гармонізації законодавства України із законодавством ЄС у сфері безпеки та якості харчових продуктів, забезпечення високого рівня захисту здоров'я людей та інтересів споживачів, а також створення прозорих умов ведення господарської діяльності, підвищення конкурентоспроможності вітчизняних харчових продуктів і зниження їх ціни¹⁴¹.

¹⁴⁰ «Горизонт 2020»: презентація програми [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.fp7-ncp.kiev.ua/assets/Horizont_2020/Horizon2020.pdf

¹⁴¹ Згідно із Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо харчових продуктів» від 22.07.2014 р. № 1602-VII, що набуває чинності 20.09.2015 р., закріплено відповідальність оператора ринку в межах своєї діяльності за недотримання вимог законодавства про безпеку харчових продуктів; суттєво посилено контроль на всьому ланцюгу виробництва харчового продукту; запроваджено новий підхід щодо простежуваності за продукцією за принципом «крок назад, крок уперед» (підприємство в будь-який час повинно мати точну інформацію про те, звідки воно отримало сировину чи харчовий продукт і куди його було направлено з підприємства); підвищено розміри штрафних санкцій за порушення або невиконання норм Закону.

У транспортній галузі реалізація євроінтеграційного курсу України спрямована на адаптацію національного транспортного законодавства до вимог ЄС, лібералізацію ринку транспортних послуг, інтеграцію національної транспортної системи в європейську, з огляду на запровадження європейських норм і правил безпеки перевезень, енергоефективності, екологічності, дотримання технічних і соціальних регламентів та нормативів. Розроблено й затверджено плани імплементації директив і регламентів ЄС щодо автомобільного й залізничного транспорту, проте ця робота потребує продовження підготовки аналогічних планів щодо морського й річкового транспорту.

Пришвидженню євромодернізаційних зрушень сприятимуть розпочаті реформи, спрямовані на дерегуляцію та спрощення умов ведення бізнесу, розбудову сприятливого інвестиційного середовища, захист прав інвесторів і розвиток державно-приватного партнерства¹⁴². Певних успіхів у цьому напрямі досягнуто в аграрному секторі.

1. *Удосконалено процеси сільськогосподарського землекористування*: віднині строк оренди земельних ділянок сільськогосподарського призначення для ведення товарного сільськогосподарського виробництва, фермерського господарства, особистого селянського господарства не може бути меншим від 7 років; з 11 до 3 пунктів скорочено перелік істотних умов договору оренди землі; повністю легалізовано оренду землі у фізичних осіб; проекти землеустрою, що забезпечують еколого-економічне обґрунтування сівозміни та впорядкування угідь, стали обов'язковими, вони розроблятимуться за бажанням землевласників або землекористувачів.

2. *Зменшено надмірне державне регулювання в окремих сферах підприємницької діяльності АПК*, зокрема скорочено термін видачі фітосанітарного й карантинного сертифікатів державним фітосанітарним інспектором; скорочено перелік об'єктів регулювання у сфері карантину рослин; спрощено порядок проведення державних випробувань, реєстрації та перереєстрації пестицидів та агрохімікатів, дозволених до використання в Україні; відмінено державну реєстрацію харчових продуктів, віднесених до категорії харчових продуктів для спеціального дієтичного споживання, функціональних харчових продуктів і дієтичних добавок¹⁴³.

У межах процесів дерегуляції на транспорті значна увага приділяється питанням спрощення оформлення й видачі дозволів на проїзд територіями іноземних держав під час виконання перевезень пасажирів і вантажів автомобільним транспортом у міжнародному сполученні, підвищенню ефективності функціонування автостанційної мережі; вжито заходів щодо зменшення перевірок суб'єктів господарювання та спрощення умов провадження господарської діяльності на морському й річковому тран-

¹⁴² *Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення умов ведення бізнесу (дерегуляція)* : закон України від 12.02.2015 р., № 191-VIII // *Голос України*. – 2015. – № 61. – 4 квітня; *Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо захисту прав інвесторів* : закон України від 07.04.2015 р. № 289-VIII // *Голос України*. – 2015. – № 82. – 13 травня.

¹⁴³ *Деякі питання дерегуляції господарської діяльності* : постанова КМУ від 28.01.2015 р. № 42 // *Урядовий кур'єр*. – 2015. – № 25. – 11 лютого.

спорті; на залізничному транспорті вирішувалися питання, спрямовані на врегулювання правових взаємовідносин, пов'язаних з електронним документообігом електронних перевізних документів, налагодженням взаємовідносин залізниць і власників вагонів; у сфері цивільної авіації – питання підвищення ефективності державного регулювання експлуатації повітряних ліній, а також рівня конкуренції на ринку авіаційних перевезень і раціонального використання експлуатаційних можливостей аеропортів.

Необхідно продовжити боротьбу за позбавлення впливу кланово-олігархічних груп на економіку у спосіб створення ефективної моделі управління державними підприємствами на основі підвищення ефективності, подолання корупційного складника їх функціонування, забезпечення стабільних дивідендних надходжень до державного бюджету. Нині розпочато активну фазу реформ у цьому напрямі: скасовано преференції для великого бізнесу у спосіб збільшення ставок рентної плати за користування надрами, а також повернення контролю держави над окремими підприємствами¹⁴⁴.

Гостра боротьба з корупцією в Укрзалізниці – одному з найбільших державних монополістів і водночас найбільшому перевізнику в Україні – засвідчила приреченість подальших спроб керівників залізниць надалі грабувати країну й ухилятися від відповідальності. Це стосується й інших транспортних підприємств з непрозорою системою фінансів, неефективним менеджментом і звичкою керівників привласнювати результати роботи довірених їм колективів. Віднині керівництво великими державними транспортними підприємствами буде довірене особам виключно на умовах проведення прозорих і незалежних конкурсів згідно з прийнятою Кабінетом Міністрів України відповідною Постановою¹⁴⁵.

Цілком слушними є наміри Міністерства інфраструктури України посилити бюджетну дисципліну, підвищити прозорість та ефективність державних компаній у спосіб проведення перевірки діяльності всіх підконтрольних підприємств, у яких річний оборот перевищує 2 млрд грн, а також зобов'язання державних підприємств перейти на систему електронних торгів допорогових закупівель.

Досягнуті результати будуть короткотривалими, якщо не усвідомити важливість їх фіксування як платформи подальших проєвропейських модернізаційних зрушень. Сьогодні вкрай важливо не згаяти час і можливості й використати шанс на перебудову та оновлення, який криза дає Україні. Ідеться про закладення підвалин нової моделі економічного розвитку, заснованої на інвестиційно-інноваційних засадах, глибокій інтеграції виробничого потенціалу з екологічним і соціальним складниками процесу створення продукції. Наближення до цієї моделі потребує вироблення антикри-

¹⁴⁴ Деякі питання забезпечення функціонування підприємств титанової галузі : постанова КМУ від 06.08.2014 р. № 406 // Урядовий кур'єр. – 2015. – № 163. – 6 вересня.

¹⁴⁵ Про внесення змін до постанови Кабінету Міністрів України від 03 вересня 2008 р № 777 : постанова КМУ від 14.01.2015 р. № 53 // Урядовий кур'єр. – 2015. – № 33. – 21 лютого.

зової політики в реальному секторі як системи стабілізаційних і «демпферних» заходів зі зменшення негативних руйнівних наслідків, попередження й недопущення кризових явищ в економічно й соціально значимих сферах. Пріоритети й заходи антикризової політики мають бути спрямовані на досягнення найважливіших цілей загальнодержавного значення, задекларованих у Стратегії розвитку «Україна – 2020», Програмі діяльності Кабінету Міністрів України (далі – Програма діяльності Уряду), Угодою про Коаліцію депутатських фракцій у Верховній Раді України Верховної Ради України VIII скликання (далі – Коаліційна угода), Угоді про асоціацію та Плані дій з її виконання, Меморандумі України та МВФ та ін.

Нині Україна має безпрецедентну підтримку міжнародного співтовариства, здобуту мужністю й непохитністю українського народу в його прагненні до незалежності, європейських і демократичних цінностей. Рациональне використання цієї підтримки стане запорукою закладення ефективного фундаменту майбутнього економічного зростання нашої країни й відповідного європейським стандартам життя нащадків.

Антикризова промислова політика як складник економічної політики держави має забезпечити всеохопну модернізацію української промисловості: виведення застарілих потужностей і запровадження у виробництво нових технологій, зниження енергоємності основних секторів, створення нових виробництв для поглибленого перероблення та виготовлення кінцевої промислової продукції високої якості, у т.ч. на засадах підтримки точок зростання та розвитку міжгалузевого співробітництва, запровадження європейських стандартів виробництва на підприємствах. Метою такої політики має бути максимальна реалізація науково-технологічного, виробничого й інноваційного потенціалу галузей промислового комплексу для його перетворення на конкуренту перевагу на світовому ринку й утвердження високотехнологічного статусу України, забезпечення завдяки цьому економічного зростання та високої якості життя громадян. Основними пріоритетами антикризової політики в промисловості мають бути такі заходи.

1. Розбудова й розвиток промислового потенціалу Донбасу – після відновлення реальної можливості для цього – налагодження роботи наявних виробництв, структурна модернізація потужностей завдяки залученню інвестицій у важливі для економіки регіону галузі, для чого необхідно вжити таких заходів:

- сформувані пакет інвестиційних проектів, що можуть бути реалізовані з залученням коштів іноземних інвесторів (у т.ч. в межах підтримки з боку міжнародних фінансових організацій, урядів іноземних країн) у Луганській і Донецькій областях, насамперед проектів екологічного спрямування (підвищення енергоефективності, перероблення промислових і побутових відходів, модернізації житлово-комунальної інфраструктури, оздоровлення навколишнього середовища тощо за безпосередньої участі в цьому процесі Державного агентства з питань відновлення Донбасу);
- створити робочі групи із залученням спеціалістів вищої ланки профільних міністерств для проведення ревізії чинних програм реконструкції

та модернізації промислових об'єктів у східному регіоні задля визначення чіткої схеми пріоритетів їх оновлення, тимчасового призупинення економічно недоцільної модернізації для більш концентрованого використання обмеженого обсягу інвестицій;

- передбачити модернізацію базових галузей економіки регіонів на інноваційній основі та створення нових галузей на наявній ресурсній базі (у вугільній галузі – передбачити розширення промислового освоєння нових вугленосних площ на основі новітніх технологій; у металургійній галузі – забезпечити модернізацію завдяки впровадженню новітніх технологій, зокрема електроплавки й безперервного лиття; створити нову галузь із виробництва синтетичного палива з вугільної сировини);

- розробити порядок надання, в разі потреби, в довгострокову оренду на пільгових умовах вільних виробничих площ, що знаходяться в державній власності, підприємствам, які зазнали найбільших втрат під час бойових дій на сході країни;

- завершити передприватизаційну підготовку державних шахт, пришвидшити процес закриття безперспективних шахт, розробивши механізми забезпечення соціального захисту категорій осіб, визначених Гірничим законом України¹⁴⁶, після фізичної ліквідації гірничих підприємств, а також соціальної підтримки населення територій, на яких розміщуються вугільні підприємства, що перебувають на стадії ліквідації (консервації).

2. Мінімізація ризиків, пов'язаних із втратою Україною частини російських ринків збуту: сприяння диверсифікації економічного простору для пропозиції товарів базових галузей промисловості у спосіб розширення ареалу експортних поставок (у т.ч. на основі освоєння європейських ринків) та стимулювання переорієнтації частини виробництва на внутрішній ринок. Задля цього необхідно:

- організувати спільну роботу МЗС та Міністерства економічного розвитку і торгівлі України з відповідними профільними бізнес-асоціаціями (союзами, спілками і Торгово-промислової палати) щодо посилення поінформованості провідних світових корпорацій про виробничі можливості України, створення галузевих каталогів продукції, підтримки участі українських виробників у спеціалізованих виставках за кордоном, проведення власних спеціалізованих виставок у провідних країнах світу, організації мобільних груп для проведення презентацій вітчизняної продукції в країнах – потенційних споживачах;

- організувати створення «лінії підтримки» для надання інформаційно-консультаційних послуг підприємствам щодо можливостей та умов постачання продукції на європейські ринки в межах Угоди про асоціацію (зокрема, митних ставок, вимог у сфері технічного регулювання, алгорит-

¹⁴⁶ *Гірничий закон України* : закон України від 06.10.1999 р. № 1127-XIV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1127-14>

му дій підприємств для експорту продукції до ЄС, механізму врегулювання спірних питань тощо);

- у пріоритетному порядку розміщувати державне замовлення на продукти харчування для забезпечення потреб Збройних Сил України поміж підприємств АПК (харчової промисловості, а також сільгоспідприємств) сходу України та підприємств інших регіонів, потерпілих від торговельних обмежень з боку РФ;

- розробити Програму модернізації інфраструктури реального сектору економіки, в якій, зокрема, передбачити заходи щодо заміни й оновлення зношеного металофонду з використанням вітчизняної металопродукції.

3. Розвиток науково-технічного й виробничого співробітництва України з ЄС на основі активізації міжнародного діалогу щодо залучення інвестицій у найбільш перспективні з погляду співробітництва з ЄС галузі промисловості України, ефективного використання європейського досвіду й фінансової допомоги в розбудові наукоємних, інноваційно орієнтованих і високотехнологічних виробництв. Для цього доцільно вжити таких заходів:

- провести комплексне обстеження промислових підприємств України з метою визначення їх фактичних і потенційних можливостей щодо міжнародної науково-технічної й виробничої кооперації, а також спільно з підприємствами країн ЄС випуску продукції;

- ініціювати проведення переговорів з ЄС щодо можливостей започаткування проектів технічної допомоги у сфері промислового виробництва України стосовно запровадження європейських стандартів на підприємствах, зокрема спільних інвестиційних проектів у стратегічно важливих сферах;

- організувати здійснення профільними науково-дослідними інститутами у сфері промисловості України бенчмаркінгових досліджень щодо порівняння методів організації та управління підприємствами, а також їх економічних результатів з підприємствами – лідерами ЄС задля вироблення рекомендацій стосовно запровадження ліпших практик на вітчизняних підприємствах;

- усебічно сприяти й розширювати можливості участі українських промислових підприємств і науково-дослідних організацій у проектах Програми «Горизонт 2020», а також підвищувати рівень інформованості підприємств та організацій щодо таких можливостей завдяки регулярним семінарам, роботі зі ЗМІ й галузевими асоціаціями промислових підприємств;

- активізувати співробітництво у високотехнологічних секторах промисловості – сферах атомної промисловості щодо створення повного ядерно-паливного циклу, у високотехнологічних галузях машинобудування, хіміко-фармацевтичної промисловості з ефективним використанням ресурсного потенціалу промисловості (виробництва й перероблення алюмінію, титану, цирконію, урану);

- розробити критерії визначення високотехнологічних галузей, продуктів і професій, здійснити їх кодифікацію за європейськими стандартами; сформувати каталоги високотехнологічної продукції та виробництв України.

4. Удосконалення організаційно-інституційного механізму формування та реалізації промислової політики у спосіб перегляду застарілих положень законодавства, визначення сучасних пріоритетних напрямів промислової політики, відповідних потребам розбудови індустріального потенціалу й розвитку передових виробництв, та їх фіксуванням у нових документах стратегічного значення, а також забезпечення координуючої ролі держави в посиленні комунікації та взаємодії влади, бізнесу, громадянського суспільства для ініціювання й упровадження важливих проєктів у промисловості. Для цього необхідно:

- розробити рамковий Закон України «Про промисловість України» як фундамент формування державної промислової політики, визначення її цілей, пріоритетів і принципів, узгоджених із загальною економічною політикою, а також основу забезпечення ефективної взаємодії промисловості з іншими секторами та сферами економіки;

- розробити дорожню карту розвитку промисловості на період до 2020 р. – документ державного стратегічного планування, який визначатиме послідовний план дій щодо структурного, регіонально-просторового й галузево-секторального реформування промислового комплексу України на засадах поєднання державних фінансових ресурсів та активізації ринкових інвестицій;

- створити консультативно-дорадчий орган з розвитку промисловості за участі органів державної влади, галузевих асоціацій промислових підприємств і громадських організацій (у т.ч. споживчих) з метою погодженого вирішення питань реалізації промислової політики з урахуванням інтересів усіх учасників ринку, стимулювання розвитку механізмів саморегуляції на товарних ринках у спосіб вироблення кодексів поведінки та спільних правил;

- запровадити систему персональної відповідальності й забезпечити ефективний контроль на всіх стадіях виконання цільових програм у промисловості, що сприятиме підвищенню їх ефективності, унеможливить нецільове використання бюджетних коштів;

- удосконалити організаційно-правові засади створення та функціонування індустріальних парків з опрацюванням механізмів державно-приватного партнерства щодо забезпечення справедливого розподілу ризиків між партнерами, надання державних і місцевих гарантій за проєктами ДПП.

5. Модернізація промисловості на основі активізації інноваційних процесів, повноцінного використання її потужного науково-технологічного потенціалу: здійснення підтримки інноваційної активності суб'єктів господарювання на всіх стадіях інноваційного процесу, стимулювання попиту на результати наукових досліджень і розробок, створення сприятливих умов для виробництва інноваційної продукції з високим рівнем доданої вартості. У цьому напрямі необхідно:

- розробити комплексну стратегію інноваційного розвитку промисловості, в якій необхідно визначити пріоритети формування й реалізації

збалансованої державної політики стосовно забезпечення розвитку національної інноваційної системи із залученням провідних науково-дослідних інститутів, органів державної влади, незалежних експертів у сфері інновацій, представників виробничої сфери;

- стимулювати процеси комерціалізації та впровадження інновацій у виробничі процеси підприємств, що дасть змогу підвищити їх інноваційну активність, сприятиме поєднанню інтелектуального й виробничого капіталів (забезпечити умови для зміцнення зв'язків між галузевими науково-дослідними установами та промисловим сектором з метою розвитку співпраці щодо створення й використання інтелектуальних і науково-технічних ресурсів у виробничих процесах промисловості, зокрема у спосіб організації спеціальних майданчиків, на яких відбуватиметься ознайомлення представників промислового сектору з наявними інтелектуальними й науково-технічними розробками галузевих установ та з їх можливостями щодо проведення досліджень на замовлення промислового сектору);
- удосконалити державне регулювання міжнародного трансферу технологій у напрямі попередження припливу морально застарілих технологій до підприємств промисловості, що знаходяться в державній власності, у спосіб проведення державної експертизи технологічних рішень, що надходять з-за кордону, на основі перевірки новизни, ефективності, рівня безпеки й інших характеристик іноземної технології;
- активізувати державну політику підтримки розвитку кластерів, у т.ч. інноваційних, у такий спосіб:

- доопрацювання й затвердження Концепції створення кластерів в Україні, у якій необхідно визначити загальні засади створення та вектори розвитку кластерів в Україні відповідно до загальнонаціональних пріоритетів, розробити на її основі комплексну стратегію розвитку кластерів;

- використання механізмів державної підтримки промислових кластерів (передачу цим структурам об'єктів незавершеного будівництва; формування загальної інфраструктури для зменшення трансакційних витрат; об'єднання державних і приватних інвестицій; формування державного замовлення на продукцію кластерів; організацію урядових агентств з розвитку кластерів);

- сприяння популяризації кластерної моделі розвитку в промисловості (створення загальнонаціональної інформаційної бази даних про українські кластери, інформування підприємців про переваги кластерної моделі організації виробництва під час заходів з розвитку підприємництва, створення електронних форм заявок для підприємств, які бажають стати учасниками кластерів, висвітлення діяльності національних кластерів у ЗМІ).

6. Реалізація політики енергоощадження та підвищення ефективності використання енергетичних ресурсів у промисловості, сприяння інвестуванню енергетики, у т.ч. нетрадиційної та відновлюваної, вжиття заходів щодо зниження матеріалоємності розвитку екологічно чистих виробництв.

Тут доцільно вжити таких заходів:

- проаналізувати ефективність енергоспоживання та резервів енергоощадження в промисловості;
- розробити й реалізовувати пілотні інвестиційно-інноваційні проекти, спрямовані на зменшення витрат паливно-енергетичних ресурсів і впровадження новітніх технологій;
- ініціювати в межах Кіотського протоколу проекти спільного впровадження, насамперед з підвищення енергоефективності й застосування природоохоронних технологій на підприємствах промисловості, що є одними з найбільших забруднювачів навколишнього середовища в Україні;
- сприяти застосуванню принципів циркулярної економіки на основі вивчення досвіду країн ЄС у сфері енергоощадження, екологічно чистого виробництва, утилізації та вторинного використання відходів і реалізації спільних із країнами ЄС проектів, зокрема у виробництві альтернативних джерел енергії (пелетів із сояшникового лушпиння й відходів деревообробної промисловості, біоетанолу на базі спиртових заводів), розвитку виробництва органічної харчової продукції високого ступеня перероблення (плодоовочевої консервації, дитячого харчування, молочної продукції), а також у будівництві сміттєпереробних підприємств;
- поширювати практику проведення виставок-ярмарків енергоощадного обладнання й технологій.

Маючи потужний природно-ресурсний потенціал для розвитку аграрного сектору економіки України, а також сприятливі кліматичні умови, ефективний розвиток аграрної сфери потребує змін у використанні її ресурсної бази, впровадження ресурсоощадних високопродуктивних технологій сільськогосподарського виробництва для забезпечення виробництва високоякісних і конкурентоспроможних на внутрішньому й зовнішньому ринках сільськогосподарської продукції та продовольства. Рациональність і максимальна ефективність використання задіяних у процесі сільськогосподарського виробництва ресурсів є необхідною передумовою досягнення збалансованості інтересів суспільства за соціальним, економічним та екологічним критеріями, а також базисом забезпечення національних пріоритетів у розвитку аграрного сектору.

Метою антикризової політики в АПК має бути підвищення ефективності розвитку аграрного сектору економіки задля забезпечення населення країни якісними, безпечними, доступними продовольчими продуктами, розширення експортного потенціалу країни, розвитку інших галузей, які постачають засоби виробництва чи споживають продукцію сільського господарства як сировину, а також для реалізації підприємницьких ініціатив селян. Одними з найголовніших пріоритетів зазначеної політики є, зокрема, такі.

1. Завершення формування правового поля, необхідного для створення ефективного механізму ринкового обігу земель сільськогосподарського призначення. Задля цього необхідно врегулювати питання:

- обігу земель сільськогосподарського призначення та прав на них, розпорядження землями, одержаними у спадщину, й тими, що є в колективній власності;

- консолідації земель сільськогосподарського призначення задля їх ефективнішого використання, забезпечивши при цьому захист прав власників земельних часток (паїв).

2. Розвиток дрібнотоварного сільськогосподарського виробництва, що надасть змогу наростити виробництво високоякісної трудомісткої сільськогосподарської продукції, забезпечити інтеграцію особистих господарств населення в ринкові механізми функціонування аграрного сектору. При цьому заходи державної підтримки мають спрямовуватися на посилення організаційно-економічної допомоги у створенні та функціонуванні фермерських господарств сімейного типу з подальшим їх об'єднанням в сільськогосподарські кооперативи (за схемою «господарства населення → фермерські господарства сімейного типу сільськогосподарські кооперативи»). Отже, необхідно вжити таких заходів:

- забезпечити особистим селянським господарствам, які виявили бажання здійснити трансформацію у фермерське господарство сімейного типу, можливість реєстрації такого господарства за принципом «єдиного вікна»;

- розробити інформаційно-просвітницьку програму з постійним висвітленням у ЗМІ на загальнодержавному й місцевому рівнях щодо особливостей і переваг трансформування особистих селянських господарств у фермерські господарства сімейного типу;

- сприяти відродженню кооперативного руху на селі, який забезпечить підвищення ефективності реалізації ресурсного потенціалу сільського господарства за збереження робочих місць, соціальний розвиток сільських територій і стане важливим фундаментом структурної перебудови сільського господарства, зокрема у спосіб:

- розроблення інформаційно-просвітницького інтернет-ресурсу, який містив би нормативно-правову базу щодо створення й регулювання діяльності сільськогосподарських кооперативів, навчально-практичні матеріали, збірники й посібники з розвитку кооперативного руху на селі, інформаційні матеріали щодо вітчизняного та світового досвіду сільськогосподарської кооперації;

- організації на постійній основі тренінгів, семінарів і курсів для керівників та працівників сільськогосподарських підприємств, фермерів, селян задля підвищення кваліфікаційних знань про сільськогосподарську кооперацію, зміни нормативно-правового поля, що регулює їх діяльність, особливості ведення бухгалтерського обліку та оподаткування членів кооперативу, механізми державної підтримки їх розвитку.

3. Ефективний розвиток взаємовідносин у системі держава – бізнес, який можливий за умов активної участі кожної зі сторін та рівноправного партнерства. При цьому провідну роль має відігравати держава, функції якої мають спрямовуватися на створення таких умов ведення підпри-

ємницької діяльності в аграрному секторі, які дозволили б підприємцям не лише отримувати економічні вигоди, а й поступово набувати статусу соціально відповідальних осіб, які беруть участь у розв'язанні соціально-економічних проблем на державному та місцевому рівнях. Для цього необхідно вжити низку заходів:

- забезпечити розроблення типового договору про державно-приватне партнерство з механізмами його виконання за встановленими законодавчими процедурами;
- передбачити механізми захисту прав інвесторів при вирішенні спорів, що виникають під час виконання договорів, укладених у межах державно-приватного партнерства, з підприємствами з іноземними інвестиціями, поширюючи практику міжнародного арбітражу й розгляд справ у міжнародних, третейських судах;
- сприяти формуванню брэнда регіону у спосіб розміщення на сайтах держадміністрацій та в місцевих ЗМІ матеріалів інформаційного й рекламного-просвітницького характеру про соціально-культурний спадок регіону, наявні та розраховані на перспективу інвестиційні проекти, а також досвід реалізації спільних проектів громадою, державою й бізнесом;
- розміщувати державне замовлення на постачання продуктів харчування для забезпечення об'єктів соціального, освітнього, оборонного значення у сільгоспідприємств, що беруть активну участь у вирішенні соціально-побутових проблем сіл, на території яких вони здійснюють підприємницьку діяльність;
- сприяти розвитку саморегулювальних організацій в агропродовольчій сфері з метою зниження регламентованості частини господарських процесів, децентралізації прийняття рішень і здійснення контролю та нагляду, зниження витрат на адміністрування й державний контроль, а також формування етичного кодексу діяльності в галузях АПК.

4. Розвиток системи сільськогосподарського дорадництва – інформаційної та консультаційної допомоги сільськогосподарським товаровиробникам і сільському населенню, що сприятиме підвищенню ефективності господарської діяльності, насамперед дрібних і середніх сільгоспідприємств. Для цього необхідно вжити таких заходів:

- забезпечити створення консультаційних служб для сільських громад відповідно до виконання Плану заходів з імплементації Угоди про асоціацію;
- сприяти залученню до співпраці із сільськогосподарськими дорадчими службами закладів аграрної науки та освіти, установ Національної академії аграрних наук України з метою дослідження можливостей запровадження світового досвіду вирішення питань інформаційно-консультаційного забезпечення функціонування сільськогосподарської діяльності в Україні;
- розглянути можливість формування дорадчих служб на кооперативних засадах, а також на засадах ДПП із залученням бізнесових, професійних і громадських організацій;

- забезпечити інформування через засоби масової інформації сільгоспвиробників і сільського населення щодо видів і можливостей отримання послуг служб сільськогосподарського дорадництва.

5. Розвиток системи інфраструктури аграрного ринку з метою зниження втрат сільськогосподарської продукції в процесі її зберігання і транспортування, поліпшення цілорічного задоволення потреб споживачів у якісних і доступних продуктах харчування за доступними цінами. Задля цього необхідно:

- стимулювати розвиток об'єктів інфраструктури зберігання і транспортування сільськогосподарської продукції (заготівельних пунктів, зернохосвищ, елеваторів, логістичних центрів тощо) завдяки проведенню інвентаризації наявних і недобудованих об'єктів, визначення орієнтовного обсягу необхідного фінансування для їх добудови, а також будівництва нових об'єктів (у т.ч. у спосіб запровадження принципу «єдиного вікна» для пришвидшення проходження дозвільних процедур, насамперед під час землевідведення й розроблення техніко-економічного обґрунтування проектів будівництва);

- сприяти укладенню договорів про спільну діяльність між обласними службами автомобільних доріг, з однієї сторони, та інвесторами – інтегрованими сільськогосподарськими структурами, що ведуть господарську діяльність на території області чи району, з іншої сторони, стосовно ремонту, реконструкції та будівництва нових доріг місцевого значення;

- передбачити першочерговість надання рухомого складу для перевезення сипких вантажів (зерновозів) у період із липня по жовтень вітчизняним постачальникам сільськогосподарської продукції для перевезення зернових сільськогосподарських культур;

- інтенсифікувати розвиток місцевих сільськогосподарських ринків і ярмарків у спосіб забезпечення їх умовами для зберігання, оброблення та пакування сільськогосподарської продукції, а також перевірки й контролю її якості;

- сприяти створенню агрокластерів з повним циклом «виробництво – перероблення – реалізація», до яких входитимуть сучасні високотехнологічні міні-ферми, переробні підприємства й широка мобільна мережа реалізації продукції;

- активізувати роботу з міжнародними донорськими організаціями (ЄБРР, *USAID*, Світовий банк та ін.) щодо розроблення та реалізації проектів технічної допомоги задля гармонізації національної системи технічного регулювання і стандартів в агропромисловому виробництві із європейськими та міжнародними нормами (НАССР, *ISO*, *EN*, Кодекс Аліментаріус).

6. Створення передумов для стабільного розвитку сільських територій і розбудови соціальної сфери села, що уможливить розширення сфери застосування праці в сільській місцевості, підвищення рівня доходів селян і якість проживання на селі. Для цього необхідно вжити таких заходів:

- розробити й забезпечити прийняття Концепції розвитку сільських територій, у якій має бути визначено й законодавчо закріплено статус

сільських територій, особливості інституційного забезпечення їх розвитку, а також інструменти підтримки місцевих ініціатив (громад села) щодо розвитку сільських населених пунктів;

- завершити паспортизацію сільських населених пунктів, що дасть змогу визначити необхідну кількість об'єктів соціальної інфраструктури для створення належних умов життя в кожному сільському населеному пункті;

- сприяти будівництву доступного й комфортного житла на селі у спосіб забезпечення можливості отримання житла в оренду з правом викупу для молоді;

- забезпечити рівний доступ сільських жителів до об'єктів охорони здоров'я для отримання первинної медичної (медико-санітарної) допомоги відповідно до державних стандартів медичного обслуговування, зокрема у спосіб розроблення й затвердження місцевих програм закріплення на селі медичних працівників;

- затвердити регіональні плани заходів на 2015–2016 рр. щодо будівництва, реконструкції, ремонту й утримання в належному стані доріг загального користування в сільській місцевості та під'їзних доріг із твердим покриттям до сільських населених пунктів;

- розширити автобусну маршрутну мережу задля забезпечення регулярного зв'язку населених пунктів з районними та обласними центрами.

Розвинена транспортна система є передумовою і водночас чинником стабільного функціонування та зміцнення конкурентоспроможності національної економіки, підвищення якості життя населення, посилює позиції України у відстоюванні її геополітичних і стратегічних інтересів. Тому реформування ТДК України й реалізація потенціалу транспортної інфраструктури є одним з головних елементів стратегії економічного розвитку держави.

Метою антикризової політики у транспортній галузі має бути її перетворення на системоутворювальну галузь національної економіки, реалізація можливостей якої дозволить поставити на «стійкі рейки» всю вітчизняну економіку й стане реальною альтернативою нинішньому монопрофільному напрямку розвитку вітчизняної економіки на базі експортоорієнтованих галузей.

Для поліпшення ситуації, що склалася в транспортній галузі, пришвидшення її виходу з кризи та надання необхідного імпульсу для подальшого розвитку, потрібно розробити і здійснити низку економічних, структурних, організаційних, технологічних та інституційних перетворень на транспорті. Це передбачає реалізацію низки таких завдань і заходів.

1. Організаційна, технічна й технологічна модернізація залізничного транспорту, поступова демонополізація залізничної галузі й запровадження ефективних ринкових механізмів її функціонування та розвитку з метою динамічного нарощування обсягів перевезень вантажів і пасажирів відповідно до потреб соціально-економічного розвитку країни.

Для цього необхідно:

- завершити створення нової моделі управління залізничним транспортом у спосіб розмежування господарських функцій і функцій державного управління та створення ПАТ «Укрзалізниця», що забезпечить підвищення ефективності роботи цієї державної корпорації, стабілізацію її фінансового стану, викорінення корупційного складника в роботі та створить умови для збільшення інвестицій у розвиток галузі;
- ухвалити нову редакцію Закону України «Про залізничний транспорт», що сприятиме забезпеченню ринкової трансформації галузі, допуску на ринок перевезень приватних компаній, а також рівного доступу до об'єктів залізничної інфраструктури;
- запровадити незалежне державне регулювання діяльності суб'єктів природних монополій у сфері транспорту і суб'єктів господарювання, що працюють на суміжних ринках, у спосіб прийняття відповідного законодавчого акта і створення незалежного органу державного регулювання на транспорті;
- здійснити модернізацію та оновити рухомий склад усіх різновидів, зокрема придбати необхідну кількість одиниць рухомого складу переважно нового покоління, що відповідає європейським технічним нормам щодо залізничного транспорту й має поліпшені експлуатаційні характеристики;
- забезпечити техніко-технологічну модернізацію залізничної інфраструктури, зокрема розширити провізні потужності доріг у напрямках руху до морських торговельних портів та міжнародних транспортних коридорів, електрифікувати залізничні ділянки, що генерують найбільший економічний ефект завдяки зростанню обсягів перевезень, перерозподілу вантажних потоків, підвищенню швидкостей руху та маси поїздів.

2. Відродження судноплавства внутрішніми водними шляхами (далі – ВВШ), підвищення ефективності використання потенціалу річкового транспорту як альтернативного екологічного виду перевезень, що передбачає розбудову національної інфраструктури водного транспорту, подальше відкриття внутрішніх водних шляхів України для проходу суден під прапорами іноземних держав, оновлення та модернізацію технічного, вантажного й пасажирського національного флоту, забезпечення безпеки судноплавства тощо. Для досягнення цієї мети потрібно:

- розробити й затвердити Стратегію розвитку внутрішнього водного транспорту України на період до 2030 року (далі – ВВТ), яка забезпечить комплексний підхід до його розвитку, дозволить включити ВВТ в систему мультимодальних перевезень і зміцнити його конкурентні позиції на внутрішньому й міжнародному ринку транспортних послуг;
- прийняти Закон України «Про внутрішній водний транспорт», що створить умови для відродження судноплавства внутрішніми водними шляхами України, зокрема встановить порядок експлуатації ВВШ, реєстрації суден і права плавання під Державним прапором України, закріпить норми з організації перевезень і безпеки судноплавства, створить стимули для розвитку ринкових відносин у сфері надання послуг річкового транспорту. Законом потрібно врегулювати питання, пов'язані з

розвитком, утриманням та експлуатацією інфраструктури ВВШ, а також юридичні права власників річкових портів і суб'єктів, що працюють на річкових причалах;

- підготувати й ухвалити Закон України «Про Міжнародний реєстр суден України», який стане інструментом повернення українського флоту під український прапор і створить умови для відновлення вітчизняного суднобудування. Законом має бути запроваджено адаптовані до національних умов світові стандарти процедури реєстрації флоту, зокрема спростити умови реєстрації й подальшої експлуатації національних та іноземних суден, зареєстрованих у міжнародному реєстрі під українським прапором;

- розробити й затвердити програму забезпечення безпечної експлуатації внутрішніх водних шляхів і судноплавних шлюзів України, метою реалізації якої стане підвищення експлуатаційної надійності й забезпечення стабільного функціонування об'єктів водотранспортної інфраструктури, що утворюють єдину систему управління безпекою судноплавства на ВВШ. Зазначене є необхідною умовою зростання обсягів вантажних і пасажирських перевезень внутрішніми водними шляхами;

- забезпечити гарантовані габарити суднових ходів на всіх їх протяжностях, зокрема вчасне завершення (завдяки приватним інвестиціям) робіт з відтворення глибоководних ходів на Дніпро-Бузькому лимані на р. Південний Буг та на Дніпродзержинському водосховищі на р. Дніпро, що сприятиме створенню умов для відновлення судноплавства на головних судноплавних річках України;

- розробити план дій входження українських внутрішніх водних шляхів, зокрема ділянок річок Дніпро і Дунай, у систему Транс'європейської транспортної мережі *TEN-T (Trans-European Transport Network)* та розширення мережі мультимодальних перевезень суднами типу «ріка-море»;

- забезпечити участь України в реалізації Стратегії ЄС для Дунайського регіону у спосіб розроблення та реалізації проектів щодо відродження в українській частині Дунаю водотранспортної галузі та морегосподарського комплексу.

3. Розвиток портової галузі як високотехнологічного, ефективно працюючого, комерційного сектору ТДК України, максимально адаптованого до роботи в умовах жорсткої конкуренції на світовому ринку портових послуг та орієнтованого на потреби економіки країни, основою роботи якого мають бути європейські правила та принципи ведення бізнесу. Для цього необхідно:

- розробити стратегію розвитку портової галузі України, яка визначить вектори підвищення її конкурентоспроможності й ефективності, передбачатиме роздержавлення стивідорної діяльності в портах України, створення для всіх учасників рівних і конкурентних умов для провадження господарської діяльності й отримання послуг у морських портах, забезпечить технологічний розвиток портової галузі та приведення роботи портового господарства у відповідність до європейських стандартів;

- удосконалити тарифну політику в портовій галузі у спосіб підвищення економічної обґрунтованості й адаптованості до умов ринку портових тарифів, зокрема опрацювати й затвердити нові методики розрахунку тарифів на комплекс робіт, пов'язаних з обробленням вантажів у портах України, а також регульованих державою ставок портових зборів і тарифів на спеціалізовані послуги, що надаються в морському порту;

- створити сприятливі інвестиційні умови для розвитку портової інфраструктури та практичної реалізації інвестиційних проектів, зокрема завдяки вдосконаленню законодавства, що регламентує залучення інвестицій у портову інфраструктуру (внесення змін до законів України «Про концесію», «Про морські порти», «Про управління об'єктами державної власності»), прийняти порядок компенсації інвесторам інвестицій у стратегічні об'єкти портової інфраструктури;

- забезпечити виконання комплексу днопоглиблювальних робіт в акваторіях портів і на підхідних каналах, що дозволить більш ефективно експлуатувати потужності портового господарства, сприятиме збільшенню кількості суднозаходів і залученню в порти додаткових обсягів вантажів.

4. Розбудова сучасної мережі автомобільних доріг, утримання їх в належному експлуатаційному стані та зниження рівня аварійності на дорогах, формування в Україні цивілізованого ринку автоперевезень. Для забезпечення виконання цього завдання необхідно:

- завершити процес реформування системи державного управління у сфері дорожнього господарства у спосіб доопрацювання та прийняття відповідного закону, що регламентуватиме передачу доріг місцевого значення до сфери управління місцевих органів влади, забезпечить узгодження реформи дорожньої галузі з реформою децентралізації влади;

- завершити реорганізацію ДАК «Автомобільні дороги України» з метою запровадження ринкових відносин у сфері експлуатації та утримання доріг загального користування, залучення приватних компаній до виконання робіт з експлуатаційного утримання доріг та оцінювання їх діяльності за кінцевим результатом;

- розробити ефективний механізм фінансування дорожньої галузі України, з огляду на реальний фінансово-економічний стан держави та реальний експлуатаційний стан доріг загального користування, встановити цільові джерела фінансування дорожнього господарства і створити захищений державою дорожній фонд;

- прийняти зміни до Закону України «Про автомобільний транспорт», які створять законодавче поле для формування в Україні цивілізованого ринку автоперевезень і впровадження європейських стандартів роботи автотранспорту.

5. Розвиток авіаційного транспорту і впровадження європейських стандартів гарантування безпеки авіації, захисту прав вантажовласників і пасажирів, що може стати рушійною силою поглиблення міжнародного співробітництва й розвитку бізнесу, сприятиме більш широкому використанню туристичного потенціалу країни. Із цією метою необхідно вжити таких заходів:

- гармонізувати законодавство між Україною та ЄС щодо використання авіаційного простору, правил експлуатації цивільної авіації, забезпечення безпеки польотів. Необхідно завершити укладання Угоди між Україною та ЄС про Спільний авіаційний простір, забезпечити реалізацію міжнародних вимог Конвенції про міжнародну цивільну авіацію та норм нового Повітряного кодексу України;
- забезпечити модернізацію аеронавігаційної системи України та сучасного розвитку аеропортового господарства (аеродромних будівель і споруд, злітно-посадкових смуг, пасажирських термінальних комплексів, обладнання тощо), а також посилити нагляд і контроль за приватною авіацією;
- забезпечити участь України в консорціумі SOFIAXL, метою якого є створення системи й сервісу підтримки гнучкого використання повітряного простору (CS4-AFUAS) для організації повітряного руху в Європі для країн – членів Європейської організації з безпеки аеронавігації;
- удосконалити державне регулювання діяльності авіаційних перевізників, зокрема у спосіб спрощення загальної процедури допуску перевізників до експлуатації повітряних ліній на основі європейського досвіду, а також призначення перевізників на повітряні маршрути виключно на підставі прозорих тендерних процедур;
- розробити правові та економічні механізми державної підтримки авіакомпаній України, що сприятимуть зміцненню їх конкурентних позицій в умовах лібералізації ринку авіаперевезень і захисту національних інтересів держави;
- створити сприятливі умови для оновлення парку літаків вітчизняними авіакомпаніями, зокрема для придбання авіатехніки в лізинг, удосконалення кредитних, податкових механізмів і митних процедур, що застосовуються під час закупівлі сучасної авіатехніки та запчастин до неї.

Відновлення транзитного потенціалу. Шлях розвитку України як транзитної держави був обраний відразу після набуття незалежності та обумовлений необхідністю якомога швидшого відновлення національної економіки з використанням усіх ресурсів і конкурентних переваг, які на той час мала наша держава. Вигідне географічне положення України на перетині осей Схід – Захід та Північ – Південь, а також наявність розвиненої транспортної інфраструктури, у т.ч. 22 тис. км залізничних шляхів, з яких 45 % електрифіковано, щільної мережі автомобільних доріг загального користування протяжністю 170 тис. км, цілої системи незамерзаючих морських торговельних портів Чорноморсько-Азовського басейну й портів в Українському Придунав'ї, великої кількості річок, придатних для судноплавства, не залишають сумнівів, що розвиток транзитного потенціалу є важливим складником формування потужної ефективної економіки України.

Проте сьогодні Україна стрімко втрачає свої позиції транзитера і стає неконкурентоспроможною на міжнародному ринку транспортних послуг. Реалізація Комплексної програми утвердження України як тран-

зитної держави у 2002–2010 роках та включення України в систему міжнародних транспортних коридорів (*дали* – МТК) забезпечили зростання фактичних обсягів транзитних перевезень, які 2007 р. досягли свого історичного максимуму – 107,2 млн т (без урахування трубопровідного транспорту). Однак результат виявився нестійким, оскільки був досягнутий переважно завдяки сприятливій економічній кон'юнктурі та вжиттю заходів, що виявилися ефективними лише в короткостроковий період: вони поліпшували умови експлуатації наявного транзитного потенціалу, але не сприяли його зміцненню та примноженню. Протягом 2007–2013 рр. втрачено майже дві третини транзитного вантажопотоку, обсяг транзиту в 2013 р. скоротився до 40,9 млн т. У структурі зовнішньоторговельних вантажних перевезень (експорт, імпорт, транзит) частка транзиту зменшилася з 37 % у 2007 р. до 15 % у 2013 р., що, відповідно, призвело до скорочення обсягу валютних надходжень в Україну.

Оснoву транзитного потенціалу України становить *залізничний транспорт*, яким перевозиться 81 % усіх транзитних вантажів у країні. Це переважно експортні вантажі з Росії, Білорусі, Казахстану, які направляються в Словаччину, Угорщину, Австрію, Чехію, Румунію, а також через порти в інші країни світу. У 2014 р. залізниці України перевезли 29,5 млн т транзитних вантажів, що на 13,3 % менше, ніж у 2013 р., і складає лише 7,6 % загального обсягу перевезень вантажів залізничним транспортом (у 2007 р. частка транзиту в загальному обсязі вантажних перевезень залізничним транспортом складала 19,4 %). Обсяги транзиту скоротилися за рахунок нафти й нафтопродуктів (на 22,5 %), вугілля (на 5,5 %), хімічних і мінеральних добрив (на 30,5 %) та хімікатів (на 28,9 %). Загалом за сім років Укрзалізниця втратила 66 млн т транзитних вантажів.

Другим, не менш важливим, складником транзитного потенціалу України є її *портовий комплекс*, що включає 13 (до анексії Криму – 18) морських торговельних портів. У 2014 р. обсяги перероблення транзитних вантажів у портах континентальної України скоротилися до 20,5 млн т, або на 12,1 % відносно рівня 2013 р. (з урахуванням портів АР Крим та м. Севастополь – на 30 %). Загалом за 2007–2014 рр. обсяг перевалки транзиту в морських портах України, включаючи втрату транзитного вантажопотоку через порти АР Крим, скоротився майже на 50 млн т, або 70 %.

Загалом технологічні потужності національної транспортної інфраструктури дозволяють щорічно перевозити залізницями, внутрішнім водним та автомобільним транспортом і переробляти в портах понад 110 млн т транзитних вантажів. Проте фактичні обсяги транзиту становлять лише 41 млн т, тобто наявний транзитний потенціал України (без трубопроводів) використовується менше ніж на 40 %.

У географічній структурі транзитних перевезень перше місце посідає Росія, формуючи 85,0 % вантажної бази українського транзиту (у т.ч. трубопровідного транспорту). У відправленні транзитних вантажів залізничним транспортом частка Російської Федерації у 2013 р. склала 67,1 %, автомобільним – 19,8 %, морським – 15,9 %.

Україна втрачає транзитні вантажі з низки причин і внутрішнього, і зовнішнього характеру. Але якщо кілька років назад основною причиною падіння транзиту в Україні називали глобальну фінансово-економічну кризу, згорання виробництва та зменшення попиту світової економіки на низку товарів, то сьогодні превалюють дещо інші чинники. Головними системними чинниками втрати Україною транзиту є такі.

1. Цілеспрямована політика Росії щодо виключення України з транзитних потоків. Для цього РФ використовує весь арсенал доступних засобів, починаючи від протекціоністської політики щодо власних транспортних підприємств і закінчуючи нищенням транспортної інфраструктури на сході України руками терористів і російських найманців. Цій меті Росія підпорядкувала свою тарифну, інвестиційну та регуляторну політику на транспорті й низку заходів у межах Федеральної цільової програми «Розвиток транспортної системи Росії» (2010–2020 рр.), зокрема здійснює розбудову транзитної залізничної й дорожньої транспортної мережі в обхід території України, здійснює переорієнтацію майже всіх вантажів російського походження, що перевантажуються в портах України, на порти РФ, активно використовує можливості Митного союзу для перенаправлення вантажів в обхід території України на найважливішому напрямку транзиту Європа – Азія, застосовуючи в межах Митного союзу спрощені митні й дозвільні процедури, а також уніфікуючи тарифи.

2. Недостатність темпів та обсягів розбудови транспортної інфраструктури, техніко-технологічне відставання якої суттєво здорожує процес доставки товару й призводить до переорієнтації транспортних потоків в обхід території України. Унаслідок незадовільного транспортно-експлуатаційного стану доріг України, 90 % яких потребує реконструкції або ремонту, середня швидкість руху на автодорогах України у 2-3 рази нижча, ніж у західноєвропейських країнах, на вітчизняних дорогах стає економічно не вигідною експлуатація сучасних автомобілів з поліпшеними технічними й екологічними характеристиками, що суттєво звужує транзитні можливості України. Наявність вузьких місць у залізничній інфраструктурі не дозволяє налагодити більш ефективний зв'язок з портовою галуззю, що набуває особливої актуальності зараз, коли вантажопотоки обходитимуть АР Крим і постає необхідність у замісних шляхах сполучення. Темпи й масштаби розбудови транспортної інфраструктури України в напрямі міжнародних транспортних коридорів неспівставні з подібними процесами у країнах ЄС, Азії та Сходу, і навіть найближчих сусідів України – Росії та Білорусі, які активно розбудовують свої транспортні мережі з метою приєднання до міжнародної транспортної системи і створюють потужну конкуренцію Україні на міжнародному ринку транспортних послуг, насамперед у боротьбі за обслуговування основних трансконтинентальних і транснаціональних вантажопотоків на осях Схід – Захід і Північ – Південь.

3. Відсутність належного сервісу й уваги до потреб клієнтів з боку державних транспортних монополій і державних контролюючих орга-

нів та служб. Експедитори й вантажовласники нарікають на недостатню швидкість перевезень, відсутність гарантій збереження вантажів, високий рівень транспортних тарифів і необґрунтовані затримки з боку перевіряючих органів на кордонах України, тобто не витримуються всі три головні умови транзиту – час, вартість і безпека доставки вантажу. Саме це робить найбільш важливий для України в сучасних геополітичних умовах коридор *ТРАСЕКА* недостатньо конкурентним порівняно з іншими євразійськими маршрутами на осі Схід – Захід¹⁴⁷, і створює загрозу недовикористання українського транспортного коридору «Балтійське море – Чорне море» на осі Північ – Південь, на якому здійснюють комбіновані перевезення поїзди «Вікінг» і «Зубр». Відповідно, зростає конкуренція з боку Росії, Румунії, Молдови, Білорусі щодо залучення на свою територію традиційних для України та нових транзитних вантажопотоків.

Експедитори наголошують, що неадекватна політика Укрзалізниці – і тарифна, і стосовно управління своїм парком – позначається на транзиті України навіть сильніше, ніж військові дії на частині її території та російські транспортні стратегії. Тарифи залізниці є високими та зростають набагато швидшими темпами, ніж у країнах-конкурентах. Неузгодженість тарифної політики Укрзалізниці й морських торговельних портів України та лобіюванням ними інтересів окремих комерційних структур відштовхують вантажовласників від транспортування вантажів територією України та здійснення перевалки вантажів через українські порти. Складність і тривалість процедур перетину кордону, а також недостатня пропускна спроможність пунктів перетину кордонів є додатковим чинником тиску на транзит.

4. Відсутність послідовної державної політики щодо розвитку транзитного потенціалу України та розбудови пріоритетної транспортної мережі. В Україні досі відсутнє стратегічне бачення конкурентних переваг ТДК України порівняно з іншими країнами, перспектив розвитку транзитних вантажопотоків з урахуванням кон'юнктури світового ринку товарів і глобальної виробничої спеціалізації країн. Унаслідок цього Україна поступається іншим країнам на ринку надання транспортних послуг, склалася тенденція втрати транзитних вантажопотоків на напрямку Європа – Азія. У 2010 р. закінчився термін дії двох найважливіших програм: Комплексної програми утвердження України як транзитної держави на 2002–2010 роки, Державної програми розвитку національної мережі міжнародних транспортних коридорів в Україні на 2006–2010 роки, відповідно до яких реалізовувалася політика Уряду щодо залучення транзитних вантажопотоків на територію України, зокрема у спосіб створення сприятливих умов для транзиту, розбудови мережі МТК на території України, інтеграції транспортної системи України в Транс'європейську транспортну систему та ефективного транспортного забезпечення транзитних по-

¹⁴⁷ *Трансросійським маршрутом* (Західна Європа – Білорусь – Росія – Казахстан – Китай) і *Транструецьким* (Європа – Туреччина – Іран – Туркменістан – Таджикистан – Киргизія – Казахстан – Китай).

токів країн Європи та Азії територією України. Ці програми не було виконано в повному обсязі, але нові державні програми розвитку транзитних перевезень і розбудови транспортної інфраструктури не розроблялися. Відсутні обґрунтовані прогнози обсягів транзитних перевезень вантажів і в цілому, і за видами транспорту й напрямками перевезень на середньострокову перспективу.

Необхідність відновлення транзитного потенціалу України вимагає якомога швидшого вибудовування власної стратегії щодо розвитку національної транспортної мережі, будівництва найважливіших об'єктів інфраструктури та залучення нових транзитних вантажопотоків.

У цьому контексті Україні необхідно зосередити увагу на виконанні Плану заходів, передбачених Угодою про асоціацію. Напрями співробітництва України та ЄС у сфері транспорту фокусують увагу на нових розробках та ефективності вибору видів транспорту під час перевезень, мультимодальності, поліпшенні роботи пунктів пропуску на митному кордоні, і, в більш широкому сенсі, а також містять усі компоненти інтегрованих транспортних мереж. Це, зокрема, передбачає:

- поєднання Транс'європейської транспортної мережі з інфраструктурою України завдяки реалізації пріоритетних транспортних проєктів;
- участь України у програмах «Єдине європейське небо» та «Спільний авіаційний простір»;
- імплементацію директив ЄС, спрямованих на послаблення регуляторного тиску, впровадження принципів недискримінації, спрощення ведення судноплавного бізнесу та виконання норм із безпеки на морському транспорті;
- більш ефективне використання потенціалу вантажних перевезень залізничним транспортом завдяки поступовому відкриттю ринків і зменшенню технічних бар'єрів;
- забезпечення розподілу між управлінням інфраструктурою і транспортними операціями та надання рівних умов доступу до залізничної інфраструктури всім суб'єктам господарської діяльності;
- поліпшення безпеки на дорогах, забезпечення сучасних технічних, екологічних і соціальних стандартів у роботі автотранспорту;
- сприяння застосуванню інтелектуальних транспортних систем та інформаційних технологій в управлінні та використанні всіх видів транспорту, співробітництво у використанні космічних систем і впровадженні комерційних рішень, що полегшують транспортні перевезення;
- усунення чинних бар'єрів для транскордонного руху товарів і пасажирів;
- спрощення реалізації регіонального транспортного співробітництва тощо.

В умовах обмеженості фінансових ресурсів для розвитку високовартісних об'єктів транспортної інфраструктури Україні необхідно максимально реалізувати можливості, що надає співробітництво з ЄС у межах політи-

ки сусідства, а найближчою перспективою – асоціації з ЄС, для розвитку на території України маршрутів Транс'європейської транспортної мережі, міжнародних транспортних коридорів і нових транснаціональних транспортних осей. Ідеться про реалізацію проектів із залученням фінансових інструментів ЄС і коштів фінансових установ ЄС (ЄІБ, ЄБРР). Актуальною є участь України в регіональних проектах, зокрема щодо реалізації власних інтересів у межах виконання Стратегії Європейського Союзу для Дунайського регіону: просування проекту відновлення й розвитку транзитного потенціалу України між основними вузлами Транс'європейської транспортної мережі (*TEN-T*) у Дунайському регіоні.

Реалізація крупних інвестиційних проектів щодо розвитку портової інфраструктури уможливить нарощення обсягів перевалки транзитних та експортно-імпортних вантажів. У 2014 р. завершено реалізацію I і II етапів проекту будівництва нового контейнерного терміналу «Карантинний мол» в Одеському морському торговому порту (*дали* – МТП), загальна пропускна спроможність якого становитиме 600 тис. *TEU*. Уже зараз Одеський порт може приймати сучасні контейнеровози підвищеної місткості – 8 тис. *TEU* довжиною до 323 м та осадкою до 14 м. У подальшому термінал зможе приймати контейнеровози довжиною до 364 м, осадкою до 15,5 м та контейнеромісткістю до 10 тис. *TEU*. За результатами модернізації інфраструктури МТП «Южний» у 2014 р. (будівництво підхідного каналу та внутрішніх водних підходів до глибоководних причалів) порт став найглибшим на Чорному морі, спроможним обробляти судна з осадкою до 19 м і дедвейтом понад 200 тис. т, що суттєво зміцнило конкурентоспроможність національної транспортної системи України.

На залізницях необхідно пришвидшити електрифікацію доріг на напрямках, від яких можна отримати найбільший економічний ефект, зокрема на напрямку Долинська – Миколаїв – Колосівка. Зазначене підвищить ефективність перевезень до портів Великої Одеси та Миколаєва. Актуальними є проекти електрифікації залізниці в напрямку кордонів з Польщею та Білоруссю. Як наслідок розвиватиметься транспортний коридор «Балтійське море – Чорне море». Усього за 5 років Україна має намір електрифікувати 838 км шляхів до чорноморських портів і кордону з Польщею та Білоруссю. Продовження за участі ЄІБ будівництва нового Бескидського залізничного тунелю (МТК № 5) має забезпечити стабільне сполучення України з країнами Центральної та Південної Європи, обслуговування транзитних потоків і приєднання України до Транс'європейської мультимодальної транспортної мережі. Після завершення будівництва пропускна спроможність тунелю збільшиться з 47 до 100 пар поїздів на добу, а швидкість проходження зросте з 40 до 60 км/ч.

Завершено переговори зі Світовим банком про кредит на реконструкцію ділянки автомобільної дороги М-03 Київ – Харків – Довжанський від Полтави до Харкова, існують попередні домовленості про співпрацю з МФО щодо будівництва й ремонту ділянки дороги Київ – Одеса в напрямку порту.

Україні потрібно переглянути пріоритетні транспортні маршрути з огляду на оновлену політику ЄС щодо розвитку Транс'європейської транспортної мережі (*TEN-T*), а також зміни, що відбулися в політичній та економічній ситуації у зв'язку з анексією Криму Росією, тривалою Антитерористичною операцією на сході країни, внаслідок якої частина кордону України є неконтрольованою, а транспортна інфраструктура регіону зруйнованою.

У цьому контексті важливим є розвиток перевезень вантажів у напрямку Балтійське море – Чорне море. У 2014 р. в Україні розроблено проект міждержавної Угоди про розвиток міжнародного транспортного коридору «Балтійське море – Чорне море», який надіслано на узгодження до азербайджанської, білоруської, болгарської, грузинської, естонської, латвійської, литовської, молдовської, польської й турецької сторін.

Подальший розвиток коридору ТРАСЕКА підтримуватиметься Євросоюзом, оскільки забезпечує надійну правову основу, організаційну структуру і стратегічну орієнтацію на налагодження стабільного функціонування перевезень у напрямку Європа – Азія й диверсифікує ризики, пов'язані з транзитом, здійснюваним територією Росії.

Перспективними для майбутнього розвитку транзитного потенціалу залізниць України є проекти щодо їх інтеграції в транспортну мережу ЄС на засадах активної співпраці в розбудові колії 1520 мм на території Західної Європи, а також модернізації наявної в Україні колії європейського зразку (проекти побудови євроколії від кордону Польщі до Львова, що дозволить з'єднати Європу й Україну швидкісним залізничним сполученням, подальша участь України в проекті організації прямого залізничного сполучення за напрямком Чоп (Павлово) – Кошице – Братислава – Відень у спосіб будівництва залізничної колії шириною 1520 мм). У межах транскордонного співробітництва України, Угорщини та Словаччини необхідно ініціювати перед ЄС повернення до проекту створення мультимодального логістичного комплексу та розбудову доріг у регіоні трьох кордонів Чоп – Загонь – Кральовські Хлмець – Михайловце. Доцільною є участь України разом із Польщею та Білоруссю в проекті відновлення водного шляху *E-40*, що передбачає налагодження транспортного сполучення внутрішніми водними шляхами між Чорним і Балтійським морями. Річкова магістраль *E-40* становить близько 2000 км і проходить Віслою, Західним Бугом, Прип'яттю та Дніпром.

Відновлення транзитного потенціалу України та її участі в глобальних транзитних маршрутах, збільшення обсягів транспортних послуг, що надаються українськими транспортними підприємствами на міжнародному ринку транспортних послуг, вимагають таких першочергових кроків:

- розроблення й затвердження Стратегії відновлення транзитного потенціалу України до 2030 року, в якій потрібно передбачити напрями законодавчої, інвестиційної, регуляторної, технічної політики держави у

сфері транспорту, що забезпечать конкурентні позиції України на міжнародному ринку транспортних послуг та її участь в обслуговуванні транснаціональних і трансконтинентальних транспортних маршрутів;

- участь України в розробленні загальної стратегії розвитку мережі міжнародних транспортних коридорів, що проходять європейським та азійським напрямками, у формуванні нових транзитних магістралей континентального значення, доповненні базових міжнародних транспортних коридорів маршрутами, що проходять територією України, зокрема включення внутрішнього водного транспорту України в мережу мультимодальних транспортних коридорів;

- розбудова інфраструктури шляхів згідно з перспективними напрямками транзитних вантажопотоків, розроблення й затвердження Концепції та Програми розвитку Національної (пріоритетної) транспортної мережі України на 2015–2025 роки для інтеграції національних транспортних шляхів у Транс'європейську транспортну мережу *TEN-T*;

- реалізація масштабних інвестиційних проектів, у т.ч. міжнародних, спрямованих на розвиток транзитних перевезень, зокрема щодо розвитку портової інфраструктури, ліквідації вузьких місць залізничної інфраструктури, підвищення експлуатаційної надійності й технічних характеристик автодоріг на напрямках МТК, розбудова відповідно до європейських стандартів пунктів перетину кордону, що зміцнить конкурентоспроможність національної транспортної системи й уможливить нарощення обсягів транзиту;

- усебічне сприяння реалізації інвестиційних проектів у спосіб створення відповідних політичних і фінансово-економічних умов, розроблення ефективних законодавчих, економічних, дозвільних механізмів залучення інвесторів до реалізації проектів, спрямованих на використання транзитного потенціалу України;

- спрощення правил перевезення вантажів територією України, у т.ч. відповідно до норм і положень спільної транзитної процедури, що діє в країнах ЄС, скорочення кількості документів, необхідних під час перетинання кордону, спрощення й модернізація митних процедур, упровадження електронного документообігу, розвиток інформаційних систем і всієї інфраструктури транзитних перевезень задля пришвидшення доставки транзитних вантажів, забезпечення гарантій їх збереження, підвищення якості сервісу;

- формування ефективної тарифної політики, спроможної зацікавити експедиторів і вантажовласників до співробітництва із транспортними підприємствами України та сприяти залученню транзитних вантажів на територію України, збалансування тарифної політики всіх видів транспорту (залізничного, морського, автомобільного, річкового), формування наскрізних тарифів на перевезення вантажів на всьому шляху прямування, у т.ч. через морські торговельні порти України;

- подальший розвиток сучасних логістичних технологій, мультимодальних перевезень, стимулювання створення українських мультимодальних транзитних операторів, будівництво мережі вантажних митних комплексів і логістичних центрів у зоні їх тяжіння до крупних транспортних вузлів, що передбачає розроблення на національному рівні комплекс-

сного плану розвитку логістики та прийняття законопроекту, спрямованого на розвиток в Україні мультимодальних перевезень, адаптацію законодавства України в цій сфері до права ЄС;

- активний пошук вантажної бази у спосіб проведення маркетингових досліджень, формування вигідних пропозицій та умов для здійснення транспортування через Україну, спільної участі в нових транспортних проєктах і налагодження діалогу між країнами і на рівні міністерств закордонних справ та органів, що відповідають за транспортну політику в країнах, і на рівні транспортних підприємств та асоціацій експедиторів, вантажовласників, експертів, неурядових громадських організацій.

Загалом потенціал України на міжнародному ринку транспортних послуг оцінюється експертами досить високо. За індексом логістичної ефективності (*Logistics Performance Index*) 2014 р., розрахованому Світовим банком, Україна посіла 61 місце, що стало ліпшим показником поміж усіх країн СНД (Казахстан – 88 місце, РФ – 90, Молдова – 94, Білорусь – 99). Тому успіх у відновленні транзитного потенціалу України залежатиме головним чином від потужності зусиль, здійснюваних Урядом України та всіма учасниками перевізного процесу для досягнення цієї мети. Україні потрібно працювати над тим, щоб держави, з якими вона може й повинна співпрацювати у сфері транзитних перевезень, не обирали для себе під час визначення транспортної логістики шлях поза межами території нашої країни. Адже саме транзитні перевезення можуть дозволити Україні посісти гідне місце на економічній мапі світу, забезпечити нове джерело надходження зовнішніх платежів і сформувати стійкий фундамент для розвитку всієї економіки держави.

2.3.4. Політика забезпечення енергетичної безпеки та енергонезалежності

Реформування та розвиток паливно-енергетичного комплексу. Забезпечення сталого соціально-економічного розвитку вимагає надійного й ефективно функціонуючого енергетичного сектору країни. Проте саме енергетика стала однією із основних проблемних галузей національної економіки. Ситуація зумовлена не лише викликами, що виникли внаслідок анексії Росією окремих територій України, а й незавершеністю реформування енергетичного сектору.

Захоплення об'єктів енергетики та енергетичних ресурсів у Криму, воєнні дії на Донбасі зумовили об'єктивну необхідність застосування антикризових заходів і загострили проблему відповідальності енергетичних компаній за забезпечення стабільності роботи паливно-енергетичного комплексу. Вжиті заходи¹⁴⁸ допомогли збалансувати енергосистему Укра-

¹⁴⁸ Розпорядженнями Кабінету Міністрів України із серпня 2014 р. було запроваджено тимчасові надзвичайні заходи на ринку електричної енергії, що передбачали встановлення тимчасових обмежень на ринку електроенергії з метою забезпечення надійної, безперебійної (стабільної) роботи об'єднаної енергетичної системи України.

їни та звести до мінімуму відключення енергопостачання споживачам, забезпечити безкризове проходження осінньо-зимового опалювального сезону 2014–2015 рр.

Проте затримки в проведенні реформ є неприпустимими. Відсутність сталих правил гри та схильність до врегулювання кризових ситуацій у спосіб прийняття термінових і, часто, суперечливих рішень (наприклад, підвищення рентних платежів на видобуток нафти та газу чи перегляду «зелених» тарифів для вже розпочатих проектів розвитку відновлюваної енергетики) підживляє інвестиційний клімат та імідж Української держави¹⁴⁹.

«Стратегія сталого розвитку «Україна – 2020» визначила ряд першочергових заходів, спрямованих на забезпечення енергонезалежності України та реформування енергетичного сектору. Метою реформування є трансформація енергетичного сектору країни з дотаційного та проблемного на економічно прибутковий, конкурентний і динамічний сектор національної економіки.

Системними інструментами реалізації політики реформ мають стати:

- скасування чинної системи субсидування енергопостачання, ліквідація перехресного субсидування на енергетичних ринках;
- поступовий перехід до ринкових принципів функціонування й ціноутворення;
- посилення незалежності і впливовості регуляторів на енергетичних ринках.

Україна уже зробила низку кроків у цьому напрямі. Законом України «Про ринок природного газу»¹⁵⁰ врегульовано питання реформування ринку газопостачання, зроблено перші кроки щодо запровадження ринкового ціноутворення на енергоресурси¹⁵¹. І це лише початок, необхідний для оздоровлення енергетики й національної економіки. Вжиті заходи дозволяють зменшити дефіцит державного бюджету, забезпечити належний рівень прибутковості енергетичних компаній, що отримують ресурс для модернізації.

При цьому першочерговим є завдання захисту вразливих категорій споживачів. Потребує нагального прийняття законодавство з реформування системи енергетичних субсидій, а сама система підтримки малозабезпечених категорій споживачів має формуватися в межах соціальної політики, а не у сфері функціонування енергетики.

¹⁴⁹ У липні 2014 р. внесено зміни до Податкового кодексу України, якими збільшено рентні платежі для газовидобувних компаній (недержавної форми власності), акцизи на бензин, нафтопродукти, видобуток сирої нафти, газу, руди, а в січні 2015 р. збільшено рентну плату для державних газовидобувних компаній.

¹⁵⁰ *Про ринок природного газу* : закон України від 09.04.2015 р. № 329-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/329-19>

¹⁵¹ Із 01 квітня 2015 р. в Україні підвищуються ціни на послуги населенню з енергопостачання. На електроенергію ціна зростає в середньому майже на понад 50 %, на газ – майже на 300 %, тарифи на централізоване постачання гарячої води зростають на 55–57 %, а на опалення – в середньому на 73 %. (Див.: *Про встановлення тарифів на електроенергію, що відпускається населенню* : постанови НКРЕКП від 26.02.2015 р. № 220 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nerc.gov.ua/index.php?id=14359>; *Про встановлення роздрібних цін на природний газ, що використовується для потреб населення* : постанови НКРЕКП від 03.03.2015 р. № 583 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nerc.gov.ua/index.php?id=14359>).

Важливим інструментом реформування мають стати національні регулятори як незалежні органи регулювання енергетичних ринків. Регулятор має відстоювати не тільки інтереси держави та сприяти інтересам суб'єктів господарювання в отриманні справедливого відшкодування їх витрат на забезпечення потреб споживачів в енергії та енергоресурсах, а й бути гарантом прав споживачів на доступ до енергопостачання за найнижчими цінами в недискримінаційний спосіб. Цей напрям роботи національного регулятора потребує посилення, особливо в умовах утвердження ринкових принципів, функціонування енергетичного сектору.

Збройна агресія проти України чітко засвідчила нагальність формування механізму надійного забезпечення енергетичних потреб суспільства на випадок блокування поставок енергоресурсів або пошкодження енергетичної інфраструктури. Одним з елементів такого механізму є залучення приватного сектору до забезпечення енергетичної безпеки країни. Суб'єкти господарювання мають аналізувати ризики й забезпечувати свою готовність до функціонування у випадку кризових ситуацій, брати участь у формуванні стратегічних запасів енергоресурсів.

Загальним пріоритетом державної енергетичної політики є визначення євроінтеграційного вибору нашої держави та формування чіткої дорожньої карти покрокових заходів реформування енергетичного сектору. Має бути затверджено Енергетичну стратегію України, що свідчитиме про серйозність намірів стосовно реформування енергетичного сектору, встановлення сприятливого інвестиційного клімату на довгострокову перспективу та забезпечення виїконання Угоди про Асоціацію з ЄС152.

Розширення використання внутрішніх енергетичних ресурсів. Одним з пріоритетів Стратегії сталого розвитку «Україна – 2020» визначено забезпечення енергетичної незалежності держави. Поміж іншого, це передбачає розроблення й реалізацію комплексу ефективних заходів, спрямованих на розширення використання внутрішніх енергетичних ресурсів для забезпечення потреб національної економіки. При цьому необхідно встановити чіткі орієнтири формування ринкових відносин і відкриття ринків для інвесторів.

За підтвердженими запасами кам'яного вугілля Україна належить до першої п'ятірки країн світу. Це мало б не лише задовольняти внутрішні потреби, а й підтримувати значний експортний потенціал, який, однак, не було реалізовано. Вугільна галузь стала для держави проблемним сектором. Ще більш загрозливою ситуація стала внаслідок бойових дій на Донбасі. Сформувалася додаткова залежність нашої держави від поставок енергоносіїв з Російської Федерації.

¹⁵² Угода про Асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.kmu.gov.ua/control/publish/article?art_id=246581344

Потенційно вугільна промисловість спроможна забезпечити видобуток вугілля на рівні 80–100 млн т/рік. Для цього необхідно технологічно оновити й реструктуризувати вуглевидобувні підприємства. Фактично Україна знаходиться в ситуації безальтернативності переходу до ринкових умов господарювання. Діюча до цього система надання державної підтримки вугільній галузі вичерпала себе. Без запровадження конкурентного ринку вугільної продукції забезпечити ефективну роботу вугільної галузі неможливо.

Потенційні ресурси вуглеводнів України (у т.ч. в АР Крим) оцінюються в 9,3 млрд т. При цьому початкові ресурси нафти розвідані лише на 37 %, газу – на 39 %, а ступінь їх виробленості – на 27,4 і 25,5 % відповідно. При тому, що три чверті потенційних ресурсів вуглеводнів залишаються в надрах, Україна не змогла наростити обсяги видобутку власних вуглеводнів. Із 2006 по 2014 рр. видобуток сирової нафти знизився із 3,3 до 2,7 млн т, видобуток природного газу зберігається на рівні до 20 млрд м³ за стійкої тенденції до скорочення розвідувальних робіт.

Видобуток вуглеводнів державними компаніями стримувався обмеженням рентабельності через зобов'язання постачати газ для потреб населення за зниженими цінами, а діяльність приватних компаній – нестабільністю політики, змінами ставок податкових і рентних платежів.

Необхідними заходами з вирішення проблем галузі є гарантування стабільності й незмінності фіскального режиму для суб'єктів енергетичних ринків, вирівнювання умов діяльності для підприємств усіх форм власності, спрощення дозвільних процедур, стимулювання видобування вуглеводнів на виснажених родовищах, низькодебітних свердловинах і родовищах зі складними умовами видобування, що уможливить збільшення видобутку вуглеводнів і сприятиме енергетичній незалежності держави.

За експертними оцінками, видобування природного газу в Україні до 2030 р. може досягнути обсягу 30–35 млрд м³, що за умови реалізації наявного потенціалу підвищення енергоефективності економіки дозволить вийти на рівень самозабезпеченості.

Значні можливості залучення власних енергоресурсів знаходяться в площині збільшення частки відновлюваної енергетики в паливно-енергетичному балансі країни, потенціал якої, за оцінками фахівців НАН України, перевищує 60 млн т у.п./рік. Залучення цього потенціалу має стати одним з інструментів гарантування енергетичної незалежності держави. Національний план дій з відновлюваної енергетики передбачає до 2020 р. досягнути її частки на рівні 11 % у кінцевому енергоспоживанні країни, а в довгостроковій перспективі рівня 20 %.

Системною умовою розширення використання внутрішнього енергетичного потенціалу України є завершення реформування енергетичних ринків. Наявні моделі ринків електроенергії, природного газу, вугільної продукції, незбалансованість взаємного впливу суміжних ринків не дозволяють досягти ефективної конкуренції поміж виробників і постачальників енергоресурсів, не стимулюють енергетичні компанії до поліпшення ефективності роботи і збільшення інвестицій у розвиток.

Фундаментальною умовою надходжень інвестицій в енергетичний сектор є докорінне поліпшення ділового клімату в Україні, зокрема утвердження верховенства права, запровадження незалежного нагляду та рішуче просування в бік ринкового ціноутворення. Це нагальне завдання потребує гарантування недискримінаційного доступу зацікавлених у роботі на енергетичних ринках України інвесторів, забезпечення стабільності й прозорості умов господарювання, обмеження втручання держави у функціонування ринків і діяльність суб'єктів господарювання.

Підвищення енергоефективності національної економіки. Трансформація енергетичного сектору України має розпочатися з радикального перегляду політики енергоефективності. Споживання первинних паливно-енергетичних ресурсів на одиницю ВВП в Україні залишається в 3,4 рази вищим, ніж у країнах ЄС, у 2,8 раза – ніж у сусідній Польщі, у 1,5 раза – ніж у Китаї, в 1,2 раза – ніж у Росії¹⁵³.

До сьогодні завдання підвищення енергоефективності національної економіки так і не стало першочерговим. Держава та суспільство України продовжують діяти за інерцією стереотипів існування надлишку енергоресурсів. Суб'єкти господарювання та населення продовжують очікувати від держави часткового покриття енергетичних витрат і самоусуваються від дій щодо підвищення енергоефективності.

Пріоритет має надаватися житлово-комунальному сектору,¹⁵⁴ зокрема суттєвому підвищенню енергоефективності енергопостачання населення, що дозволить пом'якшити наслідки зростання цін на енергоресурси.

Забезпечення повноцінного приладного обліку споживання енергоресурсів, урегулювання питання відповідальності постачальників за їх обслуговування, формування інституту власності (управління) багатоквартирними житловими комплексами та системи підтримки реалізації проектів енергоефективності населенням є найближчими пріоритетами для держави.

У промисловій сфері необхідно повноцінно використовувати механізм державно-приватного партнерства, а інструментами реалізації потенціалу енергоефективності мають стати застосування договорів енергосервісу, запровадження вимог щодо проведення енергетичних аудитів, сертифікації будівель, маркування обладнання.

На сьогодні актуальним є питання запровадження нових механізмів управління попитом на енерговикористання, зокрема механізму енерге-

¹⁵³ Total energy consumption / Global Energy Statistical Yearbook 2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://yearbook.enerdata.net>

¹⁵⁴ Особливої уваги потребує ситуація в паливно-енергетичному та житлово-комунальному комплексах. Питомі витрати умовного палива на виробництво електроенергії на ТЕС і ТЕЦ становлять 384,6 кг у.п./тис. кВт·г порівняно з відповідним показником розвинених країн у 320 кг у.п./тис. кВт·г. Витрати на виробництво теплоенергії становлять 174,5 кг у.п./Гкал за середньосвітового значення цього показника 140–150 кг у.п./Гкал. Сумарні втрати тепла в магістральних і розподільних мережах сягають 30 %, що еквівалентно втратам 1 млн т у.п. на рік. Через низьку теплоізолюючу здатність будівель значними є теплові втрати на стороні споживання (в більшості будинків втрати теплової енергії сягають 30 %).

тичних послуг як альтернативи новому виробництву енергії, що відповідає зобов'язанням України в рамках Угоди про асоціацію між Україною та ЄС.

Інтеграція енергетичного сектору України в енергетичні ринки ЄС. Енергетична політика держави має свій зовнішньополітичний вимір і спрямована на зниженні рівня зовнішньої залежності від постачання енергоресурсів, диверсифікацію джерел і маршрутів їх постачання, інтеграцію енергетичного сектору України в систему європейської енергетичної безпеки.

Активізація процесу виконання Україною зобов'язань, взятих на себе при приєднанні до Договору про заснування Енергетичного Співтовариства та положень Угоди про асоціацію між Україною та ЄС не лише створює якісно нову правову основу для подальших відносин між Україною та ЄС, а й є стратегічним орієнтиром для проведення системних реформ, спрямованих на підвищення ефективності функціонування паливно-енергетичного комплексу країни, забезпечення енергетичної безпеки.

Забезпечити виконання цього завдання необхідно у спосіб:

- повноцінного впровадження Україною положень Третього енергетичного пакета ЄС, спрямованих на створення конкурентних і недискримінаційних умов на внутрішніх ринках газу й електроенергії, розроблення графіка імплементації механізмів регулювання енергетичного сектору, визначених відповідними директивами та регламентами ЄС;
- створення реального конкурентного середовища на ринку природного газу та послуг із транспортування й розподілу газу, шляхом розділення функцій НАК «Нафтогаз України», забезпечення прозорого та безперешкодного доступу до газотранспортної інфраструктури, формування умов для залучення інвестицій у розвиток нафтогазової галузі;
- приєднання нашої держави до системи європейських енергетичних мереж та розширення транскордонної інфраструктури між Україною та ЄС;
- зміцнення спроможності й незалежності Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері енергетики та комунальних послуг завдяки прийняттю законодавчої та регуляторної бази;
- використання юридичних можливостей та інструментарію, передбачених Договором про заснування Енергетичного Співтовариства і Угоди про асоціацію між Україною та ЄС, для відстоювання Україною своїх національних інтересів на міжнародній арені та послідовної інтеграції України в єдину європейську систему енергетичної безпеки;
- запровадження сучасних методичних підходів до розроблення документів стратегічного планування та практичної діяльності з реалізації державної політики в енергетичній сфері, прийнятих у країнах ЄС;
- забезпечення конкурентоспроможності національного енергетичного сектору на європейському енергетичному ринку, створення сприятливих умов для залучення інвестицій.

Важливим елементом побудови ефективної системи взаємодії між Україною та ЄС в енергетичній сфері є формування технологічних та ін-

ституційних засад поєднання енергетичних ринків. У сфері газопостачання пріоритетом є розвиток системи газових інтерконекторів і розроблення законодавства з підготовки інтернаціоналізації ринку газу України, у т.ч. щодо участі іноземних юридичних осіб у формуванні комплексу ринкових послуг на базі підземних сховищ газу України (газового хабу).

Для електроенергетичної сфери завдання полягає в реалізації цільової програми інтеграції Об'єднаної енергетичної системи України в енергетичне об'єднання енергосистем європейських держав (*ENTSO-E*) (Європейська мережа операторів систем передачі електроенергії), що забезпечить технологічну інтеграцію України, дозволить українським виробникам електроенергії вийти на європейський ринок.

Диверсифікація маршрутів і джерел енергопостачання. Рівень енергетичної залежності України від поставок палива характеризується слабкою диверсифікованістю джерел постачання, насамперед нафти, природного газу та ядерного палива (а тепер через ситуацію на Донбасі ще й вугілля), залежністю економіки України від постачання паливно-енергетичних ресурсів з монопольних джерел і створює реальні загрози національній безпеці.

Стратегія сталого розвитку «Україна – 2020» визначає завдання щодо встановлення частки будь-якого постачальника на рівні 30 %, досягнення чого потребує вжиття і технічних, і інституційних та економічних заходів.

Україна має поставити за мету досягнення високого рівня технічної інтеграції ринків електроенергії й газу України та ЄС і забезпечити наявність мереж транскордонної передачі між Україною та ЄС на рівні не менше ніж 15 % відносно обсягу внутрішнього ринку України, що узгоджуватиметься з вимогами, які ставить ЄС до країн-членів стосовно інтеграції внутрішнього енергетичного ринку.

У газовій сфері Україна досягнула значного прогресу в диверсифікації постачання природного газу в Україну. Завдяки реалізованим проектам до 50 % необхідного обсягу імпортного газу вже можна імпортувати з ЄС. Разом із цим Україна має посилити політичну підтримку нових маршрутів постачання енергоносіїв у Європу, насамперед з Каспійського регіону та країн Центральної Азії. Першочергову увагу необхідно приділяти маршрутам, що передбачають транзит енергоносіїв територією України або технічно дозволяють зробити відгалуження в нашу країну.

Водночас диверсифікація має стосуватися не лише джерел і маршрутів транспортування енергетичних ресурсів, а й способів постачання, технологій їх отримання та використання. Це стосується реалізації проектів постачання зрідженого природного газу, запровадження сучасних високо-ефективних технологій спалювання вугілля та його газифікації, акумулювання електроенергії, розвитку використання біопалива 2-го покоління, забезпечення виробництва синтетичних видів палива на основі вугілля, біомаси тощо.

Пріоритетом політики в атомно-промисловому комплексі є розширення використання ядерного палива та ядерних технологій неросійського виробництва. Розвиток співпраці з альтернативним постачальником ядерного палива для українських атомних електростанцій (компанією *Westinghouse*) дозволить усунути монопольну залежність від російських поставок, а залучення інших виробників ядерних технологій дозволить розпочати будівництво сучасних і найбільш безпечних атомних енергоблоків.

2.3.5. Пріоритетні завдання державної політики України у сфері екологічної й техногенної безпеки

Захист критичної інфраструктури держави. Останніми роками бурхливий розвиток сучасних технологій спричинив значне підвищення рівня взаємозв'язку та взаємозалежності різноманітних мереж, систем та процесів у всіх сферах життєдіяльності суспільства, що збільшує їх вразливість і значно ускладнює забезпечення їх надійного захисту.

В Україні важливі об'єкти життєзабезпечення суспільства стали ще більш вразливими через продовження збройного конфлікту й активізацію терористично-диверсійної діяльності на окремих її територіях, що переконливо засвідчує необхідність перегляду державної політики у цій сфері.

Актуальність розроблення та впровадження концепції захисту критичної інфраструктури в Україні обумовлена таким:

- численні пошкодження, знищення й захоплення важливих інфраструктурних об'єктів і систем, що останнім часом мали місце в Україні, продемонстрували недостатність і неефективність наявної системи їх захисту;
- обмеженість ресурсів вимагає запровадження чітких пріоритетів щодо захисту й відновлення насамперед об'єктів, які забезпечують постачання населенню, суспільству, бізнесу й державі життєво важливих товарів і послуг, тобто є об'єктами критичної інфраструктури;
- значна частина об'єктів критичної інфраструктури знаходиться у приватній власності, що потребує запровадження ефективного державно-приватного партнерства у цій сфері.

Сьогодні держава із запізненням реагує на зростаючі загрози критичній інфраструктурі. Для виправлення ситуації необхідно вжити таких заходів:

- законодавчо врегулювати питання функціонування критичної інфраструктури, зокрема енергетичної, в особливий період;
- визначити завдання й відповідальність держави та власників (операторів) критичної інфраструктури щодо забезпечення захисту й підвищення її стійкості, а також спроможності до швидкого відновлення критичної інфраструктури;
- запровадити систему оцінки ризиків і загроз, уніфіковані підходи до реагування на загрози виникнення кризових ситуацій;
- забезпечити підготовку національної програми захисту критичної інфраструктури.

Побудова такої системи має базуватися на запровадженні культури управління ризиками, а головним елементом політики, спрямованої на підтримання належного рівня безпеки та стійкості критичної інфраструктури має стати ефективно державно-приватне партнерство в безпековій сфері.

Формування безпечного екологічного середовища. Стан навколишнього середовища в державі тривалий час характеризується високим рівнем техногенних навантажень на земельні, водні, біотичні, мінерально-сировинні ресурси. З огляду на це, захист довкілля має стати проактивним, спрямованим на подолання не лише наслідків, а й негативних тенденцій впливу людської діяльності на навколишнє середовище. Для цього необхідно забезпечити:

- реформування сфери охорони навколишнього середовища та зниження рівня його забруднення відповідно до екологічного складника Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом;
- розвиток ресурсно-ефективної, «зеленої» та низьковуглецевої економіки, запровадження інноваційних ресурсощадних та екологічно безпечних технологій;
- удосконалення інституційних механізмів державної системи природоохоронного управління;
- формування в суспільстві екологічних цінностей і засад сталого споживання та виробництва.

І досі актуальною є проблема подолання наслідків Чорнобильської катастрофи. Сьогодні Україна забезпечує дотримання угод щодо перетворення об'єкта «Укриття» на екологічно безпечну систему. Вже зроблено практичні кроки в спорудженні нового безпечного конфайнмента, який буде повністю введений в експлуатацію в передбачені узгодженим планом строки. Водночас необхідно сконцентруватися на відродженні постраждалих територій і забезпеченні бар'єрних функцій зони відчуження Чорнобильської АЕС, що має бути закріплено в системно реформованому чорнобильському законодавстві.

Євроінтеграційний вимір державної політики у сфері екологічної й техногенної безпеки. Пріоритети державної політики щодо реформування сфери охорони навколишнього середовища та зниження рівня його забруднення визначаються екологічним складником Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом. У 2015 р. закінчується строк виконання Національного плану дій з охорони навколишнього природного середовища на 2011–2015 роки, який передбачає низку заходів, спрямованих на виконання міжнародних зобов'язань України та наближення національного законодавства до права Європейського Союзу. Ефективність його виконання ще буде оцінено, проте новий План на 2016–2020 роки має передбачати імплементацію актів *acquis communautaire*, передбачених угодами між Україною та ЄС про розвиток поглибленого співробітництва у сфері екологічної й техногенної безпеки.

Важливим чинником успішної реалізації Національного плану дій з охорони навколишнього природного середовища, як власне й імплементації на теренах України природоохоронного законодавства ЄС, має стати чітке розділення функцій з охорони, контролю й оцінки впливу на довкілля та господарського природокористування державними господарюючими суб'єктами. Для цього необхідно на законодавчому рівні усунути невласності для господарюючих суб'єктів (таких як Держводагентство, Держземагентство, Держлісагентство та ін.) функції з охорони навколишнього природного середовища, делеговані їм ще радянським законодавством.

В Україні необхідно запровадити ефективну систему державного екологічного моніторингу. Останній має здійснюватися в межах діяльності природоохоронної системи управління, що є функцією Міністерства екології та природних ресурсів України. Сьогодні суб'єктами екологічного моніторингу є Державне агентство водних ресурсів України, Державна служба геології та надр України, Міністерство аграрної політики та продовольства України, Державна санітарно-епідеміологічна служба України, Державна служба України з надзвичайних ситуацій та ін. Міністерство екології та природних ресурсів України не має власної бази для здійснення моніторингу, тому лише «координує» діяльність у цій сфері. На практиці така координація є фіктивною, оскільки міністерство не впливає на стратегію, програми й інші аспекти моніторингу, здійснюваного зазначеними суб'єктами. Ситуацію необхідно виправляти.

2.4. ЗАВДАННЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СОЦІАЛЬНОГО МИРУ

Досягнення соціального миру відповідає найнагальнішим очікуванням народу України, є необхідною умовою подолання важких втрат 2014 року, запорукою формування підвалин економічного й політичного розвитку, надійною гарантією національної безпеки.

Головними передумовами соціального миру є формування соціально-економічних підвалин для утвердження в країні європейських стандартів якості життя. Вибір європейського вектору соціального розвитку гарантує необоротність зусиль суспільства в здійсненні амбітних економічних реформ, допоможе подолати очікувані дисбаланси, постане конструктивним і невідворотним викликом модернізації державного управління, забезпечить активізацію соціальних інновацій задля накопичення та реалізації людського потенціалу.

Найпершими завданнями на цьому шляху мають стати виконання державою своїх конституційних соціальних зобов'язань за одночасного формування соціальної відповідальності громадян за своє сьогодення і майбутнє. Попри обмеженість часу та ресурсів для проведення економічних реформ і реалізації поточної державної політики, необхідно знайти такі рішення, що захищають конституційні права людини щодо фізичної, майнової та інформаційно-психологічної безпеки й захисту цих прав у суді; сучасної якісної освіти; належного житлового забезпечення; достатнього

життєвого рівня; гідної зайнятості та своєчасного одержання винагороди за працю; якісної та безпечної продукції; соціального захисту, охорони здоров'я та медичної допомоги.

Отже, відповіддю на виклики й загрози соціальній безпеці країни мають стати формування ефективної державної політики щодо соціального залучення, мінімізації соціальних розривів і протистоянь, зниження смертності та еміграції; подолання бідності та протидія їй раптовим формам; уникнення соціального відторгнення за будь-якими ознаками; соціальна інтеграція українського суспільства.

2.4.1. Подолання негативних тенденцій на ринку праці

Головними кризовими ознаками ринку праці, обумовленими політико-економічною ситуацією в країні, стали зниження зайнятості й зростання безробіття разом зі зниженням реальної заробітної плати та витрат на робочу силу. Ефективна державна антикризова політика на ринку праці має забезпечити проведення необхідних реформ, визначених Стратегією сталого розвитку «Україна – 2020», Планом відновлення країни 2015-2017 роки, Угодою про Коаліцію депутатських фракцій у Верховній Раді України Верховної Ради України VIII скликання (далі – Коаліційна угода), а також зобов'язаннями України, обумовленими підписанням Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом і його державами-членами, з іншої сторони (далі – Угода про асоціацію).

Відповідно, державна політика на ринку праці увагу має надати відповідь на найболючіші виклики.

1. Скорочення загальної чисельності зайнятих на 6,4 % упродовж 2014 року (до 18073,3 тис. осіб). Ці процеси найбільше зачепили жінок і сільських мешканців пенсійного віку Донецької, Кіровоградської, Луганської та Хмельницької областей.

2. Стрімке скорочення чисельності штатних працівників. Якщо впродовж 2009-2013 років вона становила в середньому 245 тис. осіб, то в 2014 році обсяги скорочення зросли у 4,6 раза, сягнувши 1136,3 тис. осіб. Понад 70 % цього скорочення зафіксовано в Донецькій та Луганській областях і пов'язано з втратою робочих місць на окупованій території. За їх виключенням загальний рівень скорочення середньооблікової кількості штатних працівників у 2014 році складає 4,1 %.

3. Зростання кількості безробітних до 1847,6 тис. осіб та збільшення до 12023 тис. економічно неактивних осіб, які не мають бажання та можливостей самостійно забезпечувати прийнятний рівень життя собі та своїм утриманцям. Саме в середовищі цих осіб найчастіше накопичується соціальний негативізм та агресія.

4. Різке погіршення ситуації на ринку праці Донбасу: разом у Донецькій та Луганській областях з квітня 2014 р. до лютого 2015 р. було втрачено 952,2 робочих місця, а потреба підприємств у найманих працівниках

зменшилася в 10 разів. За даними ДФС, за травень-грудень 2014 р. в Донецькій області припинили роботу 498 підприємств, у Луганській – 196. Це обумовило потужний переплив робочої сили до сусідніх регіонів.

Разом з тим вдалося уникнути обвалу українського ринку праці та спростувати численні алармістські очікування. Це коштувало зниження у березні 2015 р. реальної заробітної плати – до 75,4 % від рівня березня 2014 р., різкого зростання заборгованості з її виплати (3,2 раза), збільшення до 11 % масштабів вимушеної неповної зайнятості (до 14 % у сферах професійної, наукової та технічної діяльності, 21 % у промисловості та 36,6 % у сфері транспорту та складському господарстві).

Кризові процеси на ринку праці спричинили потужні загрози соціальної безпеці країни:

- зниження довіри до державних економічних і соціальних інститутів, що своєю чергою викликає зневіру в реформаторських здібностях влади та погіршує сприйняття необхідних змін;
- суттєве скорочення надходжень податків із доходів фізичних осіб та єдиних соціальних внесків (далі – ЄСВ), що ускладнює можливість виконання соціальних зобов'язань держави;
- поширення раптової бідності населення, що руйнує підвалини матеріальної стійкості домогосподарств, унеможливує провадження реформ у житлово-комунальному господарстві, медицині, освіті; критично знижує внутрішній платоспроможний попит;
- декваліфікація та маргіналізація дедалі більшої кількості осіб працездатного віку, які опинилися у стані тривалої бездіяльності, що своєю чергою стає на заваді подальшому кадровому забезпеченню економічного розвитку;
- поширення масштабів і глибини виявів девіантної поведінки, обумовленої раптовим збідненням, важкими матеріальними втратами та різким зниженням звичного рівня життя й соціального захисту; формуванням почуття безнадії; підвищення рівня сімейної та міжособистісної конфліктності; накопичення соціальних розривів усередині різних суспільних категорій; вивільнення протестного потенціалу.

Негативні зрушення на ринку праці та подальше акумулювання соціальних загроз засвідчили недостатню спроможність чинної державної політики їм протистояти. До 2014 р. базові засади державної політики ринку праці визначалися Конституцією України, Кодексом законів про працю України, законами України «Про зайнятість населення», «Основи законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування», «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття» та «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування», які в цілому увібрали базові підходи прогресивного міжнародного досвіду, зокрема принципи Європейської соціальної хартії, конвенцій та рекомендацій МОП. Разом з тим їх характерною рисою є потужна інерція минулого управлінського досвіду та специфіки регулювання соціальних відносин, які надто повільно та не завжди вдало модифікуються. У результаті в 2014 р. дер-

жавна політика, попри чималу кількість окремих законодавчих, підзаконно-правових та організаційних рішень, продовжувала реалізовуватися за зразками, що потребують якісного оновлення.

Як наслідок, рівень соціального захисту на ринку праці помітно знизився: суттєво зросла неформальна зайнятість, центри зайнятості не спромоглися збільшити обсяги надання послуг населенню та підвищити рівень охоплення ними безробітних, істотно скоротилися масштаби активної політики на ринку праці, не виправдано попередні очікування населення щодо розміру виплат із безробіття та підтримки у створенні власного бізнесу. Негативний ефект від зниження реальної заробітної плати було підсилено замороженням розміру мінімальної заробітної плати в Україні на рівні 1 грудня 2013 р., що не відповідає фактичному розміру прожиткового мінімуму для працездатних осіб. Це обумовило зростання до 28 % частки працівників, чия заробітна плата є нижчою за фактичний прожитковий мінімум, та зменшення на 12 % працівників, яким було оплачено понад 50 % робочого часу.

У цих складних умовах державні інститути мають створити умови для розвитку середнього та малого бізнесу, а також зростання зайнятості населення. Основні зусилля мають спрямовуватися на стимулювання економічної активності у спосіб створення нормативних, організаційних та інфраструктурних умов. Регуляторне спрощення, зниження податкового та соціально-страхового навантаження необхідно підтримати кроками щодо розширення ринків збуту вітчизняних підприємств, формування сприятливого кредитного середовища, мінімізації валютних та інфляційних ризиків.

Отже, реформування державної політики розвитку ринку праці в найближчій перспективі має спрямовуватися на таке:

- розширення простору економічної активності для середніх, малих та мікропідприємств через стимулювання внутрішніх ринків засобами активної кредитної та бюджетної політики, інфраструктурних та інноваційно-промислових проектів держави, стримування вивезення капіталу та залучення прямих іноземних інвестицій, виходу на нові зовнішні ринки, приведення у відповідність до регламентів ЄС технічних, санітарних та інших вимог продукції вітчизняного виробництва;
- стимулювання економічної активності населення через розвиток молодіжного підприємництва, кредитної та інформаційно-консалтингової підтримки, спільних проектів з місцевою владою та на засадах державно-приватного партнерства;
- координування зусиль різних гілок центральної влади та місцевої влади зі сторонами соціального діалогу, іншими інституційними представниками регіональних і національних інтересів на основі принципового оновлення стратегій соціально-економічного розвитку регіонів і територій, програм і стратегій розвитку регіональної зайнятості й стимулювання створення робочих місць з одночасним створенням гнучкої системи

координаційних, моніторингових і прогнозних інституцій та інструментів: міжрегіональних рад, тристоронніх та багатосторонніх комісій, галузевих, територіальних і міжнародних угод;

- завершення системної обґрунтованої реорганізації загальнообов'язкових державних соціальних фондів, Державної служби зайнятості, Державної інспекції з питань праці та інших інституцій оперативного здійснення державної політики зайнятості з обов'язковою вимогою дотримання зобов'язань Європейської соціальної хартії, Угоди про асоціацію, конвенцій МОП та рішень Стратегії сталого розвитку «Україна – 2020»;

- розроблення національної та регіональних моделей вирівнювання й деполаризації умов зайнятості різних категорій працівників, видів економічної діяльності, великих, малих міст та сільської місцевості за умов забезпечення їх необхідною організаційно-фінансовою підтримкою та згоди сторін соціального діалогу й громадських структур;

- доповнення державних документів, що регулюють відносини зайнятості та соціальний захист населення в сфері зайнятості, чіткими й детальними механізмами підтримки прогресивних економічних структур і моделей економічної поведінки різних верств населення, створення умов для їх селекції у спосіб організації регульованої конкуренції з різним ступенем інтенсивності; формування інституційного середовища виявлення та закріплення соціально-економічних новацій щодо різних форм солідарності, нейтралізації ризиків і колективного захисту;

- формування належного інституційно-організаційного забезпечення роботи з інформування, підприємницько-трудового виховання населення, профорієнтування та посередництва, поширення нових технологій учнівства на робочих містах, стажування та пробних трудових контрактів;

- розроблення механізмів і методів квантифікації економічних робочих місць, їх моніторингу, атестації та інвентаризації з метою соціально прийняттого визначення одиниць інтенсивності, складності та масштабів трудових зусиль, а також приведення у відповідність до них розміру трудової винагороди;

- узгодження реформ державної політики зайнятості та систем загальної, професійно-технічної та вищої освіти в напрямі завершення формування підсистем незалежного оцінювання якості навчання, підтвердження кваліфікації та визнання результатів неформального навчання; забезпечення поширення роботи зі стандартизації професійних, кваліфікаційних і технологічних описів для вироблення відповідних професійно-кваліфікаційних вимог до робочої сили, визначення безпечних меж інтенсивності та екстенсивності праці;

- проведення компетентного аудиту законодавства та підзаконних нормативних актів щодо регулювання нових різновидів і форм підвищення гнучкості зайнятості, безкомпромісно дотримуючись принципів пріоритету соціальної захищеності особи та фактичного вирівнювання організаційно-договірних можливостей контрагентів ринку праці під час реалізації положень трудового права. Оперативну державну політику зайнятості в цьому напрямі має бути сконцентровано на забезпеченні контр-

олю за дотриманням трудового законодавства, особливо щодо запобігання погіршення умов праці й гарантій зайнятості, виконання фінансових, страхових та арбітражних зобов'язань;

- посилення та поширення активних форм соціального захисту щодо зайнятості вразливих категорій громадян і підприємців: вимушено переміщених осіб із зони воєнних конфліктів та окупованих територій; раптово збіднілих осіб, інвалідів та інших осіб з особливими потребами; молоді, яка шукає перше робоче місце; осіб передпенсійного та пенсійного віку; осіб, які тривалий час не мають офіційної роботи, зневірених тощо;

- забезпечення надійності державних гарантій у сфері контролю небезпечних умов праці, запобігання приховуванню випадків виробничого травматизму й професійних захворювань, а також нелегальної зайнятості, будь-яких випадків дискримінації, використання дитячої праці, застосування штрафів, вирахувань із заробітної плати та інших покарань, не передбачених законом;

- узгодження загальної державної політики доходів та політики щодо регулювання розміру й виплат заробітної плати, її диференціації за сферами зайнятості та територіями, легалізації, оподаткування та сплати ЄСВ. Для цього необхідно розв'язати комплекс завдань, які узгоджують державне регулювання оплати праці й витрат підприємців на робочу силу з політикою стандартизації умов праці і зайнятості, соціального страхування та оподаткування доходів від оплати праці й витрат на робочу силу. У стратегічній перспективі підготувати перерозподіл зобов'язань у спільні податків і соціальних внесків від трудових доходів між роботодавцями та працівниками.

Дотримання визначених орієнтирів, творчість і наполегливість зусиль усіх суб'єктів реалізації державної політики зайнятості є запорукою позитивного сприйняття реформ, необоротності обраного національного курсу на розвиток, досягнення європейських стандартів зайнятості та соціального захисту, подолання кризових процесів в економіці та забезпечення соціальних умов соціального миру в країні.

2.4.2. Утвердження європейських стандартів якості життя

Підвищення життєвого рівня та подолання бідності. Належний життєвий рівень населення є базовим конституційним правом кожного громадянина, головним завданням держави та основою реалізації більшості інших прав і свобод людини. Складність його забезпечення пов'язана з необхідністю вирішення всього комплексу проблем створення нових робочих місць, недостатнього рівня оплати праці, високого рівня тінізації доходів окремих верств населення, скорочення можливостей надання державою соціальних трансфертів. Розв'язання зазначених проблем потребує:

- впевненості громадян у надійності та захищеності власності;
- легітимізації та прозорості доходів і витрат влади, бізнесу та населення;

- подолання високого рівня офшоризації капіталу та доходів від експортно-імпорتنих операцій;
- припинення практики приховування результатів господарської діяльності суб'єктами господарювання та соціального діалогу, як від держави, так й один від одного.

Здійснення економічних реформ не може бути виправданням зuboжіння населення. Реформи мають бути спрямовані насамперед на зменшення масштабів і рівня бідності працюючого населення у спосіб підвищення рівня оплати праці та посилення соціальної підтримки багатодітних, інвалідів, пенсіонерів.

У 2014 р. не вдалося запобігти скороченню реальних доходів населення у результаті зменшення реальної заробітної плати та обсягів соціальних трансфертів. На тлі високого рівня інфляції це призвело до суттєвого зниження рівня поточного споживання населення України. Найбільш значущим зниженням життєвого рівня позначилося на найбідніших верствах населення, які традиційно спрямовують переважну частину поточного доходу на харчування. За період з березня 2014 р. до березня 2015 р. ціни на продукти харчування підвищилися на 52,7 %, в т. ч. на хліб і хлібопродукти – на 78 %, рибу та продукти з риби – на 86,8%, соняшникову олію – на 98,1%, фрукти – на 110 %. Відповідно у структурі сукупних витрат населення зросла частка витрат на харчування (54,4 %, за даними першого півріччя 2014 р., проти 52,7 % у відповідному періоді 2013 р.).

У цих умовах підвищення життєвого рівня населення значною мірою пов'язано зі здатністю збільшити базові державні соціальні стандарти та гарантії. У 2015 р. вони залишаються на рівні 2013 р. (прожитковий мінімум для працездатних осіб та мінімальна заробітна плата становлять 1 218 грн, мінімальна пенсія – 949 грн), хоча вже в цінах квітня 2015 р. фактичний розмір прожиткового мінімуму для працездатних осіб становив 2 317 грн (з урахуванням суми податку на доходи фізичних осіб – 2561 грн).

Очевидно, що в умовах проведення економічних реформ і значних витрат, пов'язаних із захистом держави, збільшення всього спектру соціальних стандартів є надскладним завданням, проте відповідні кроки необхідно робити як тільки з'являються найменші можливості. Державна політика соціальних стандартів має ґрунтуватися на об'єктивності, чесній діагностиці реального стану рівня життя, визнанні тимчасових економічних можливостей держави та орієнтації на європейські стандарти соціального розвитку держави.

Попередження зростання бідності вимагає активної реакції усіх гілок влади. З огляду на це, невідкладними заходами у сфері підвищення соціальних стандартів має стати прийняття Верховною Радою України законодавчих актів щодо внесення змін до таких законів:

- Закону України «Про Державний бюджет України на 2015 рік» (щодо поетапного збільшення розміру прожиткового мінімуму та мінімальної заробітної плати відповідно до інфляційних процесів і підвищення рівня державних соціальних стандартів і гарантій);

- Закону України «Про прожитковий мінімум» (щодо удосконалення порядку формування розміру прожиткового мінімуму – Законопроект № 2238 від 25.02.2015 р. та щодо вдосконалення процедури формування споживчого кошика і визначення прожиткового мінімуму – Законопроект № 2238-1 від 27.02.2015).

Основними заходами реалізації політики регулювання цін мають бути:

- ефективне антимонопольне регулювання, спрямоване на підтримку конкурентноспроможності споживчих і промислових ринків, усунення недобросовісної конкуренції, забезпечення прозорості ціноутворення;
- удосконалення державної тендерної та закупівельної політики, нівелювання її корупційних чинників з метою наповнення державного резерву та забезпечення можливостей здійснення необхідних інтервенцій на промислових і споживчих ринках;
- удосконалення політики регулювання цін на соціально значущі продукти харчування з урахуванням адресності надання пільг малозабезпеченим та уразливим верствам населення внесенням змін до Закону «Про ціни та ціноутворення».

Вжиття зазначених заходів стане відповіддю на назрілу в суспільстві необхідність реакції з боку держави на скрутну економічну ситуацію, в якій опинилися значна кількість українців. Вони нададуть змогу пом'якшити перехідний період становлення нової економіки та соціальної сфери, забезпечити населення України від зубожіння, сформувати підвалини попиту для перспективного економічного зростання.

Соціальна підтримка вразливих верств населення. Забезпечення прав людини у сфері соціального захисту завжди було пріоритетом соціальної політики України. В умовах стрімкого погіршення параметрів соціально-економічного розвитку та скорочення фінансового ресурсу держави, актуальність підтримки осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах або мають особливі потреби, багаторазово підвищується. Подальше зниження рівня життя та погіршення можливостей навіть конкурентоспроможних верств населення провокує появу ознак гуманітарної кризи, подолати які здатна лише відкрита та ефективна соціальна політика держави.

Головною вадою соціальної підтримки вразливих верств населення залишається її недостатня спрямованість на найбільш нужденне населення, що порушує принцип справедливості та в умовах різкого економічного спаду перетворює соціальні видатки на справжній тягар для державного бюджету. Високий рівень бідності сімей із дітьми та інвалідів є яскравим свідченням неефективної підтримки найбільш вразливих прошарків населення, які з об'єктивних причин не в змозі піклуватися про себе, а отже, потребують підвищеної турботи з боку держави. Попри масштабні витрати на державну підтримку сімей із дітьми в цілому в країні рівень бідності домогосподарств з дітьми майже вдвічі перевищує такий в домогосподарствах без неповнолітніх дітей. Відсутність у планах виконавчої влади

підвищення до 01.12.2015 р. прожиткового мінімуму для дітей та осіб, які втратили працездатність, і відповідного підвищення розмірів допомоги цим категоріям населення неминуче погіршить їх і без того складне матеріальне становище.

До постійних соціально вразливих груп у 2014 р. додалася ще одна – внутрішньо переміщені особи. За даними міжвідомчого координаційного штабу, саме соціальне забезпечення (поряд із забезпеченням житлом і працевлаштуванням) є найбільш актуальною проблемою для переселенців. Створення пунктів їх тимчасового розміщення, поступове налагодження механізмів влаштування дітей до навчальних закладів, прикріплення до закладів охорони здоров'я, здійснення психологічної допомоги, запровадження з жовтня 2014 р. щомісячної допомоги для покриття витрат на проживання є ознаками державного піклування. Однак лише чверть переселенців вважають держану допомогу ефективною. Однією з причин такої оцінки є брак ефективного інформаційного забезпечення програм підтримки.

Акценти нинішньої соціальної політики щодо вимушених переселенців зрозумілі й полягають у задоволенні первинних життєвих потреб (житло, робота, медичне обслуговування, освіта для дітей). Проте впродовж найближчих років в їх середовищі слід прогнозувати посилення соціального розшарування – даватимуться ознаки наявності/відсутності родинних/дружніх зв'язків, вік, професія тощо. Тому слід очікувати, що в майбутньому певна частина працездатних переселенців стануть професійними споживачами соціальних трансфертів внаслідок нездатності адаптуватися до нового ментального середовища, маргіналізацію, зневіру у власних силах тощо. Суспільна дезадаптація цієї категорії осіб створюватиме поживне середовище суспільного незадоволення і тому вже сьогодні потребує особливої уваги та зусиль щодо захисту їх прав та людської гідності, соціального залучення, сприяння економічній та соціальній активності.

У 2014 р. було докладено певні зусилля щодо удосконалення системи соціальної підтримки, спрямовані передусім на підвищення адресності державної допомоги. Проте вжиті заходи не мали системного характеру, часто були вимущеною реакцією на кризові обставини, не відповідають критеріям етапності законодавчих змін і перегляду базових принципів надання державної підтримки.

Сказане стосується низки чинних соціальних програм, зокрема допомоги по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку (яка «перетворюється» на допомогу при народженні); допомоги при народженні дитини (змінено принцип визначення розміру такої допомоги – відмовилися від «прив'язки» до прожиткового мінімуму, а також скасовано диференціацію розміру залежно від черговості народження дитини); програм субсидій на оплату житлово-комунальних послуг.

Подальші реформи потребують уважного та виваженого наукового обґрунтування сценарних розрахунків для пошуку економічно, соціально та політично прийнятнішого варіанта. Дотримання балансу між економічною ефективністю та справедливістю наразі є основною вимогою рефор-

ми системи соціальної підтримки. З одного боку, має йтися про фінансову спроможність системи та ефективне використання коштів, а з іншого – про утвердження принципу соціальної справедливості при розподілі коштів програм соціальної підтримки.

Зважаючи на обмеженість фінансових можливостей держави, доцільно привернути увагу суспільства до нових інститутів і механізмів, які, попри вдалий світовий досвід, досі не використовуються теренах України. Одним з таких інститутів може стати соціальне підприємництво – вид діяльності, пріоритетом якого є досягнення соціальних результатів, зокрема (але не виключно) у сфері надання соціальних послуг і підтримки соціально вразливих груп населення (безробітних, малозабезпечених, осіб похилого віку, осіб з інвалідністю та інших встановлених законодавством осіб).

Соціальне підприємництво як один із інструментів соціального розвитку базується на посиленні ролі економічно активних учасників національного ринку в підтримці соціально вразливих категорій громадян і вирішенні соціально значущих питань. Подібний спосіб вирішення завдань соціального розвитку на рівні держави та місцевої влади активно впроваджується та діє з певними відмінностями відповідно до законодавства в низці країн, зокрема Китаї, Польщі, Італії, Бельгії, Кореї, США.

Ухвалення відповідних законів надасть змогу створити в Україні інституційне підґрунтя для функціонування соціального підприємництва та соціальних підприємств, що своєю чергою позитивно вплине на розвиток недержавного сектору політики соціального розвитку і соціального захисту, створить додаткові передумови для працевлаштування соціально вразливих категорій населення, активізує інвестиції у розвиток соціальної сфери, наповнить національний ринок новими соціальними послугами і товарами за доступними цінами тощо.

Найближчим часом у системі соціальної підтримки має бути вжито таких заходів:

- запровадження у практику соціальної роботи інноваційних інструментів і сучасних технологій; розвиток соціального підприємництва, поширення механізмів публічно-приватного партнерства;
- розширення програми допомоги малозабезпеченим сім'ям як такої, що найбільшою мірою відповідає адресним принципам надання. Розширення цієї програми має відбуватися за рахунок згортання низки неефективних програм, які потребують повного закриття або реформування з відповідним звуженням контингентів і фінансування;
- подальше оперативне вдосконалення порядку призначення житлових субсидій та механізмів діяльності програми відповідно до змін соціально-економічного середовища та схеми запланованого підвищення тарифів;
- переведення допомоги на дітей одиноким матеріям у програму допомоги малозабезпеченим сім'ям, оскільки вона сьогодні надається за принципом приналежності до визначеної категорії і не зважає на реальне становище сім'ї;

- відмова від окремих видів соціальних пільг, які внаслідок високої вартості та обмеженого фінансування давно стали недоступними для левової частки пільговиків; спрямування вивільнених коштів на програми адресної соціальної допомоги;

- створення системи наскрізних реєстрів, які б уможливили мінімізацію процедури документування та адміністрування соціальних програм;

- удосконалення інституту соціальних працівників і соціальних інспекторів, який діятиме на засадах максимального врахування індивідуальних потреб сім'ї.

Реалізація цих заходів сприятиме поліпшенню гуманітарної ситуації, дотриманню соціальних прав людини, та знизить соціальні загрози.

Активізація державної житлової політики. Нинішня соціально-економічна модель розв'язання житлових проблем громадян являє собою суперечливий конгломерат високомонополізованого ринку будівництва та продажу житлової нерухомості з фрагментами радянської системи державного житлового забезпечення. Основні результати її функціонування станом на 2014 р. є незадовільними: 89 % домогосподарств мешкають у будинках, побудованих до 1991 р.; у 42 % цих помешкань капітальний ремонт не проводився ніколи; житло 39 % домогосподарств є меншим за законодавчо визначений мінімум; середній розмір житлової площі на одну особу (15,5 м²) є в рази нижчим за середній показник європейських країн.

Виконання конституційно проголошених зобов'язань держави щодо створення кожному громадянину України належних умов для самостійного будівництва житла, придбання його у власність або в оренду потребує узгодження трьох головних параметрів: вартості будівництва житла та введення його в експлуатацію; ціни кредитно-іпотечних ресурсів; доходів громадян, які можливо спрямувати на придбання житла. В Україні цього не вдалося досягти впродовж усього періоду незалежності. За сьогоднішніми цінами житла на первинному ринку нерухомості та існуючими ринковими ставками іпотечних кредитів більшість працюючих громадян не мають можливості забезпечити себе житлом самостійно, і лише їх частина може покрити частку вартості нового житла за рахунок наявних житлових активів або отримати певну знижку на придбання житла. У результаті в країні постійно відтворюється категорія громадян, які не мають змоги придбати житло власними силами.

Ст. 47 Конституції України передбачає безоплатне надання житла або надання житла за доступну оплату особам, які потребують соціального захисту. Однак, протягом усіх років функціонування відповідних практичних механізмів реалізації даної гарантії (квартирна черга, державні іпотечні програми молодіжного будівництва та місцеві програми спільного фінансування) проголошену соціальну місію не було виконано. Так, на кінець 2014 р. на квартирному обліку перебувало 657,2 тис. сімей та однаків, з яких одержали житло або поліпшили умови протягом року лише 0,5 %. Отримали житло лише 2,6 % інвалідів війни, 3,3 % сімей загиблих

військовослужбовців та осіб, прирівняних до військовослужбовців, 0,5 % багатодітних сімей, 0,6 % мешканців ветхих та аварійних будинків.

Державні іпотечні програми щороку охоплюють мізерну кількість осіб. У 2014 р. лише 4 тис. кредитів формують кредитний портфель Державної іпотечної установи, розмір якого протягом 2014 р. скоротився на 13 %. Від початку 2015 р. Програмою рефінансування іпотечних кредитів Державної іпотечної установи скористалися лише 32 родини, а обсяги її фінансування становили 10 млн грн. За програмами будівництва доступного житла на 2010-2017 рр. протягом 2010-2012 рр. було надано підтримку лише 2604 сім'ям, а за Програмою розвитку молодіжного житлового кредитування з 1998 р. по 2012 р. було видано лише 10,5 тис. кредитів.

У сучасних умовах до традиційних проблем додаються форс-мажорні втрати значної частини житлового фонду в Луганській та Донецькій областях. Вибухово зросла невідкладна потреба в житлі з боку мешканців районів, де відбувалися воєнні дії, та внутрішньо переміщених осіб. За експертними оцінками, з 1198 тис. зареєстрованих на 30.03.2015 р. переселенців 2/3 потребують житлової допомоги. Відповідно, нова житлова політика держави має бути доповнена окремими програмами, що враховуватимуть специфічні умови та потреби постраждалого населення, а також створюватимуть умови для трансформування сфери житлового будівництва та обслуговування в один з драйверів соціального миру та економічного зростання.

Іншим важливим аспектом житлової безпеки в країні є здійснення виваженої політики тарифікації житлово-комунальних послуг. Протягом 2014-2015 рр. підвищено тарифи на газ у 4,5-9 разів, з 01.04.2015 р. вартість тепла для населення підвищено на 73 %, а гарячого водопостачання – на 55-57 %. Стрімке зростання витрат на оплату житлово-комунальних послуг сприймається громадянами як одна з найболючіших соціальних проблем.

У цих умовах занепокоєння викликає накопичення заборгованості населення зі сплати спожитих житлово-комунальних послуг (протягом 2014 р. вона збільшилася на 2,736 млрд грн (22,9 %) і станом на 01.02.2015 р. становила 13,045 млрд грн). Вирішення цієї проблеми неприпустимо шукати виключно через каральні та репресивні заходи. Основні зусилля мають бути сконцентровані на зниженні неефективних витрат житлово-комунального господарства, пришвидшенні реформ державного менеджменту у сфері будівництва та житлово-комунального господарства, поліпшенні якості житлово-комунальних послуг за допомогою демонополізації та впровадження нових технологій, активізації програм енергозбереження, прозорості ціноутворення та державного контролю за цими процесами.

Суспільний вибір європейського вектору соціального розвитку потребує створення динамічної, гнучкої, високотехнологічної та соціально орієнтованої моделі державної житлової політики. Відповідно до цього необхідно зосередити зусилля держави на активізації роботи органів держав-

ної влади та більш масштабному залученні громадськості для вироблення нової сучасної моделі державної житлової політики, яка б дозволила країні в середньостроковій перспективі наблизитися до європейських показників розвитку житлової сфери. Метою має стати формування трикомпонентної моделі житлового розвитку країни:

- у межах першого компонента має відбутися перехід від сучасної дво-сегментової політики (самостійне придбання на ринку нерухомості та державне надання соціально незахищеним) до трисегментової – до зазначених складників додається сегмент варіативних, тимчасових і часткових програм спільного фінансування;

- у межах другого компонента має відбутися перехід від високоризикованих інвестиційних моделей придбання до моделей купівлі готового житла, демонополізація ринку будівництва житла, заміщення сторонніх управлінь житловою власністю (державні та приватні житлові та експлуатаційні управління) колективним управлінням спільною власністю інвесторів чи власників житла (ОСББ та інші форми);

- у межах третього компонента відбуватиметься розвиток орендних відносин на ринку житла, що забезпечить створення конче необхідного для підвищення мобільності робочої сили ринку житла; умовою успіху реалізації цього компонента є чітка специфікація прав власності, забезпечення їх гнучкості, юридично захищеної подільності, а також надійної гарантованості зобов'язальних прав, а також розвиток тих сегментів фінансового ринку, які забезпечують орендний ринок на рівні сучасних світових стандартів.

У короткотерміновій перспективі необхідно забезпечити реалізацію низки першочергових кроків, які могли б відчутно пом'якшити наслідки наявної житлової кризи. Для цього, зокрема, необхідно:

- передбачити створення ефективного соціально-економічного механізму будівництва за рахунок державних коштів доступного житла економ-класу;

- запровадити різні форми державної житлової допомоги (передусім на основі відносин оренди або оренди з викупом), встановити залежність між величиною та формою державної житлової допомоги та рівнем реальних доходів домогосподарств;

- забезпечити безкоштовне надання земельних ділянок для індивідуального житлового будівництва громадянам України, які потребують поліпшення житлових умов і перебувають на квартирному обліку; надати першочергове право на отримання таких ділянок учасникам АТО;

- стимулювати самоорганізацію громадян для вирішення їхніх житлових проблем у вигляді житлово-будівельних кооперативів, які отримуватимуть державну підтримку.

З метою пом'якшення негативних соціальних наслідків підвищення тарифів, недопущення можливого соціального вибуху відповідним органам державної влади необхідно вжити низку заходів, зокрема:

- скоректувати нинішні темпи виведення тарифів на житлово-комунальні послуги на рівень економічно обґрунтованих з урахуванням реальної платоспроможності більшості українських сімей;

- створити абсолютно прозору та доступну, соціально справедливу і економічно обґрунтовану систему підтримки нужденних категорій населення;
- особливу увагу приділити створенню системи раціонального використання енергоносіїв українського виробництва;
- розробити та поступово запровадити систему заохочення громадян – власників житла та їх об'єднань (ОСББ) до реалізації проектів, здатних суттєво підвищити ефективність витрат тепла, води, газу та електроенергії; забезпечити державну підтримку таких проектів.

Реформи в соціальному страхуванні та пенсійному забезпеченні.

Існування цілісної й комплексної системи соціального страхування є об'єктивною необхідністю та найбільш перспективною новацією всього періоду української незалежності. Однак сьогодні слід констатувати, що ідеї, закладені свого часу у формування національної системи соціального страхування, а також найбільш прогресивні світові зразки її розвитку, не отримали належної реалізації в українській практиці. Постійне відтермінування якісних соціальних реформ спрямувало процеси формування державного соціального страхування переважно шляхом екстенсивного масштабування та управлінського спрощення. Наявна система загальнообов'язкового державного соціального страхування поєднує практично всі негаразди, накопичені за роки зволікань – від демографічної кризи до фінансової нестабільності та проблем ринку праці. З огляду на це, цілком логічно було реформувати Фонд соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України і Фонд соціального страхування з тимчасової втрати працездатності у спосіб злиття. Це знижує адміністративне навантаження та оптимізує витрати, однак залишає базові засади системи страхування соціальних ризиків без принципових змін. Існує загроза, що подальша реорганізація новоствореного Фонду соціального страхування України відбуватиметься накатаними рейками екстенсивного масштабування – у вигляді нарощування функції медичного страхування, що не стільки відкриє нові можливості для модернізації всієї системи соціального захисту, скільки виведе з-під парламентського контролю значну частку коштів на фінансування охорони здоров'я та збільшить розмір ЕСВ.

Сьогоднішня ситуація зі страхуванням соціальних ризиків в Україні на засадах загальнообов'язкового державного соціального страхування є близькою до критичної, що не дозволяє державі обмежитися частковим удосконаленням.

Бюджет Пенсійного фонду України на 2015 р. прийнято з дефіцитом 19,0 млрд грн проти 17,1 млрд грн у 2014 р. При цьому дотація державного бюджету України на виплату пенсій, надбавок і підвищень до пенсій за різними пенсійними програмами сягає 61,7 млрд грн проти 64,6 млрд грн у 2014 р.

Для поліпшення фінансового стану Пенсійного фонду України довелося вдатися до низки непопулярних кроків.:

- порушити раніше визнані пенсійні зобов'язання держави – з 1 січня 2015 р. з 70 % до 60 % зменшено заробітну плату, що береться для обчислення пенсії прокурорам, державним службовцям, суддям, народним депутатам, службовцям органів місцевого самоврядування;

- застосовувати позбавлення пенсій як різновид покарання – пенсіонер будь-якої зі «спеціальних» категорій позбавляється права на одержання «спеціальної» пенсії у разі вчинення корупційного діяння (звільнення з роботи у зв'язку із засудженням за умисний злочин із використанням посадового становища або притягнення до адміністративної відповідальності за правопорушення, пов'язане з корупцією);

- погіршено соціальні умови «спеціальних» пенсіонерів у частині індексації розміру їхньої пенсії відповідно до зростання заробітної плати працюючих службовців.

Більшість інших рішень також були пов'язані з однобічною орієнтацією лише економії на видатках наявних фондів:

- з 1 січня 2015 р. скасовано можливість виходу на пенсію достроково за півтора року до досягнення пенсійного віку, якщо людина звільняється у зв'язку зі скороченням штату або за станом здоров'я;

- виключено норму щодо дострокового виходу на пенсію за два роки до досягнення пенсійного віку особам, які вивільнюються у зв'язку із закриттям ЧАЕС;

- скасовано норму щодо призначення доплат до пенсій за проживання на забруднених територіях;

- з 1 січня 2015 р. оподаткуванню підлягають пенсії, розмір яких перевищує 3 мінімальних заробітних плати (3654 грн), за ставкою 15 %; при перевищенні 10 мінімальних заробітних плат ставка становить 20 %.

Не завжди дії влади у сфері соціального страхування є достатньо системними та обґрунтованими. Триває неоднозначний експеримент зі зниженням ставки ЄСВ та зміною правил її застосування, спрямований на детінізацію заробітних плат. Лише протягом першого кварталу 2015 р. відповідне законодавство змінювалося двічі, проте ефективність вжитих заходів досі є сумнівною. Виявилось, що для активізації підприємництва та «відкриття» всієї заробітної плати більшу вагу має не розмір ставки ЄСВ (за наявності ринків збуту вона впливає лише на зростання ціни продукції), а доступність кредитів для поповнення оборотних коштів, виконання державою зобов'язань щодо податкових відносин, ефективність контрольної функції держави, активність профспілок і справедливість судово-правозахисної системи.

Аналогічна ситуація склалася й щодо пенсій науковців. Наприкінці квітня поточного року їм повернуто пенсії, які були обмежені чи скасовані пенсійною реформою 2011 р. і бюджетними змінами 2014 р. Такі безсистемні, непродумані зміни у сфері соціального страхування є неприпустимими, оскільки порушують і без того хитку віру громадян у здатність держави забезпечити соціальну справедливість в Україні.

Загалом прийняті рішення досі не змогли забезпечити розвитку соціальної страхової системи та її адекватність вимогам сьогодення. Зважаю-

чи на вкрай важливу роль цього суспільного інституту в забезпеченні гідного рівня життя українців, подальше реформування системи соціального страхування має відбуватись у чотирьох напрямках.

1. Удосконалення системи пенсійного страхування, що вимагає особливої відповідальності та виваженості, оскільки, з одного боку, система публічних фінансів перебуває в лещатах економічної кризи, а з іншого – сьогодні суспільство як ніколи чутливе до виявів соціальної несправедливості чи вибірковості. Зміни мають відповідати довгостроковим орієнтирам утвердження європейських стандартів життя людей похилого віку.

Основними заходами щодо вдосконалення системи пенсійного страхування мають бути:

- кодифікація пенсійного законодавства; зокрема, в єдиний документ мають бути зведені законодавчі норми щодо всіх надбавок, підвищень і доплат до пенсій;
- створення необхідної нормативної бази для запровадження з 01.01.2017 р. II рівня системи пенсійного страхування (загальнообов'язкове державне накопичувальне страхування) і переведення з 01.01.2016 р. на накопичувальні рейки пенсій, що призначаються за Списком № 1 і Списком № 2;
- позбавлення солідарної системи невластивих їй функцій (доплати до мінімального розміру пенсій, фінансування пенсій за вислугу років, доплати інвалідам тощо) і перенесення цих обов'язків виключно на державний бюджет.

Можливості економії на пенсійних видатках практично вичерпано, й головним стратегічним напрямом пенсійної політики найближчими роками має бути збільшення надходжень до Пенсійного фонду України передусім у спосіб детінізації заробітних плат, зростання зайнятості та економічного підйому загалом.

2. Реформування системи соціального страхування. На даному етапі цей процес має стосуватися функціонального упорядкування новоствореного Фонду соціального страхування України, підвищення суспільної прозорості, громадської підконтрольності й технологічної ефективності його діяльності, зниження адміністративного навантаження та скорочення видатків на адміністрування, мінімізації видатків нестрахового характеру. У перспективі розвиток соціального страхування України має відбуватись в напрямі посилення функції запобігання страховим ризикам, диференціації ставок і режимів адміністрування взаємних зобов'язань страхувальників, страховиків і застрахованих осіб, персоналізації останніх та запровадження інституту страхових історій, формування додаткових механізмів перерозподілу ризику (резервування, гарантування, хеджування).

3. Започаткування всебічної підготовки до запровадження загальнообов'язкового державного медичного страхування, яке передбачалося ще основами законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування в 1998 р. Оскільки медичне страхування глибинно змінює не тільки систему соціального страхування, а й медичну сферу та

фінансовий ринок, відповідні реформи не можуть здійснюватися поспіхом, порушуючи конституційні права громадян на вибір форм соціального захисту, медичної допомоги та її альтернативність.

Запровадженню медичного страхування має передувати формування суспільного розуміння і підтримки, готовність національної системи охорони здоров'я. Слід зважити на те, що останніми роками у сфері медичних послуг неухильно розвивалися тіньові ринкові відносини. Державні видатки на охорону здоров'я в Україні складають 4,3 % ВВП, приватні кошти (здебільшого домогосподарств) – 3,3 % ВВП. За всієї суперечливості, спонтанності й напівлатентності зазначених процесів поступово створюються неформальні структурні рівноваги, що надають громадянам України більші можливості вибору. Разом з тим ціни та якість ліків і медичних товарів для амбулаторного лікування, медичних послуг, стаціонарного лікування залишається поза можливостями індивідуального контролю. В цьому напрямі держава має суттєво підвищити свою активність.

Запровадження обов'язкового медичного страхування має забезпечити перехід з бюджетної до бюджетно-страхової моделі фінансування системи охорони здоров'я. Доцільно зберегти бюджетне фінансування охорони здоров'я в межах гарантованого державою соціального мінімуму послуг охорони здоров'я. Його необхідно доповнити коштами соціального страхування, яке може розвиватися як додатковий до зазначеного мінімуму пакет медичних послуг/товарів для застрахованих працівників, наприклад для оплати ліків, більш складних видів діагностики та амбулаторних послуг, які й зараз де-факто оплачуються населенням.

Запровадження медичного страхування уможливить збільшення фінансування сфери, дозволить раціоналізувати суспільні й приватні видатки на охорону здоров'я, налагодити регулярні медогляди та диспансеризацію, впорядкувати продаж і застосування ліків та інших медичних товарів/послуг, запровадити сучасні інформаційні технології, зокрема кардинально поліпшити якість медичної статистики. Комплексно це сприятиме розширенню доступності послуг охорони здоров'я, поліпшенню їх якості та, як результат, зниженню рівня передчасної смертності та збільшенню тривалості життя.

4. У сфері загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття надзвичайно важливо досягти узгодження політики соціального захисту зайнятого населення зі стратегією економічного стимулювання зайнятості та індивідуальними стратегіями професійного розвитку. Відповідно до цього в довгостроковій перспективі потрібно позбавити Фонд функцій, невластивих сучасному страхуванню. У короткостроковому періоді необхідно повернути Фонду незалежність фінансових рішень та оперативне управління, обмежені урядовими рішеннями протягом 2011–2013 рр.

Подолання негативних демографічних тенденцій. Важливим складником національної безпеки країни є її захищеність від демографічних загроз, поміж яких однією з основних в Україні є інтенсивна й затяжна депопуляція. Саме депопуляція стає провідним чинником втрат чисель-

ності населення, а відтак, зумовлює пришвидшену втрату трудового, а також мобілізаційного потенціалу країни, збільшення демоекономічного навантаження на працюючих тощо.

З початку XXI ст. масштаби та інтенсивність депопуляції в країні поступово стали зменшуватися. Однак після десятирічного періоду (2002-2012 рр.) поступального скорочення масштабів депопуляції, їх зростання відновилося. Отже, за підсумками 2014 р. внаслідок перевищення кількості смертей над кількістю народжень Україна втратила 166,8 тис. осіб (орієнтовно населення такого міста, як Краматорськ), і це майже на 12 тис. осіб більше, ніж у 2013 р. Коефіцієнт природного скорочення населення в Україні в 2014 р. становив 3,9‰, що більше, ніж у 2012 р., але практично настільки ж менше, ніж у 2010 р.

Підвищення інтенсивності депопуляції в Україні у 2014 р. відбувається на тлі доволі високого рівня старіння населення країни і зумовлено негативною динамікою народжуваності та смертності, причому вплив зниження народжуваності (що мало місце вже в останньому кварталі 2014 р.) виявився вагомішим.

Несприятливі зміни в перебігу основних демографічних процесів, а отже, певне збільшення масштабів депопуляції у 2014 р. – на початку 2015 р. в Україні в цілому було очікуваним з огляду на погіршення соціально-економічного становища та загальну суспільно-політичну нестабільність. Гострий конфлікт і зовнішня агресія обумовили появу в Україні таких додаткових соціально-демографічних проблем:

- збільшення кількості насильницьких смертей як поміж безпосередніх учасників конфлікту, так і поміж мирного населення (згідно з доповіддю Управління ООН з координування гуманітарних питань внаслідок конфлікту на Донбасі за період з 6 квітня 2014 р. до 14 квітня 2015 р. загинуло 6116 осіб та 15491 особу було поранено);
- підвищення смертності від хвороб системи кровообігу, нервової системи та інших захворювань (у т.ч. інфекційних) внаслідок тривалого перебування людей у важкій стресовій ситуації, незадовільних санітарно-гігієнічних умовах, зменшення доступності медичних препаратів та обмеження можливостей надання невідкладної медичної допомоги в регіонах бойових дій, а також на територіях концентрованого проживання внутрішньо переміщених осіб;
- зниження народжуваності, відкладання народження дітей (особливо другої дитини і наступних) внаслідок дестабілізації соціально-економічної і суспільно-політичної ситуації, формування несприятливих матеріальних і соціально-побутових умов, зокрема зменшення спроможності сімей до самозабезпечення, подекуди (у регіонах воєнного конфлікту) загрози фізичному виживанню, а також роз'єднання сімей, психологічне напруження та невпевненість у майбутньому.

Нинішня економічна скрута та непевні перспективи мирного врегулювання ситуації на Донбасі також обмежують можливості акумуляції

коштів і зосередження організаційних зусиль на тих напрямках державної політики, які безпосередньо пов'язані зі стабілізацією та поліпшенням соціально-демографічної ситуації в країні.

Протягом 2014 р. в Україні було здійснено реформування допомоги при народженні дитини (березень 2014 р.), яке мало на меті скорочення бюджетних видатків в умовах економічної кризи і передбачило встановлення з 1 липня 2014 р. фіксованого розміру допомоги при народженні дитини (будь-якої черговості) у розмірі 41280 грн (з них 10320 грн виплачується при народженні, решта рівними частинами впродовж наступних трьох років). При цьому було скасовано паралельно виплачувану щомісячну допомогу по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку. Зрештою, вжиті заходи практично не вплинули на рівень державної фінансової підтримки сімей, в яких народжується перша дитина, однак скоротили цю підтримку для тих, хто народжує другу, третю дитину або наступних дітей.

Водночас вплив допомоги при народженні дитини на рівень народжуваності в країні не варто переоцінювати. На поточній народжуваності в Україні більш суттєво позначається загальна економічна криза, зниження доходів населення, зростання безробіття та загострення інших соціально-економічних проблем.

Динаміка основних медико-демографічних процесів в Україні позначається тривалою стагнацією. Сучасний стан здоров'я населення є незадовільним, що обумовлює значне відставання України за показником тривалості життя та іншими параметрами дожиття населення. У 2013 р. очікувана тривалість життя в Україні становила 66,3 року в чоловіків та 76,2 року в жінок. За цим показником поміж усіх країн Європи та Центральної Азії Україна випереджає лише Росію, де ситуація дещо гірша, і відстає від розвинених країн Європейського Союзу в середньому на 12-13 років у чоловіків та на 8-9 років у жінок. Окрім цього, у розвинених країнах спостерігається не лише зростання тривалості життя, а й збільшення тривалості періоду здорового життя, тобто життя без хвороб. В Україні тривалість періоду здорового життя чоловіків майже на 15 років, а у жінок на 10 років є нижчою, ніж у розвинених європейських країнах.

Основну роль у формуванні низької тривалості життя в Україні відіграє висока передчасна смертність чоловіків працездатного віку. Зокрема, в 2013 р. з 1000 15-річних до 60 років в Україні доживало 698 чоловіків і 885 жінок, тоді як у Франції ці показники становили 890 та 947, Німеччині – 900 та 945, Швеції – 926 та 954 відповідно. Найгострішою проблемою є низький рівень життєзбереження чоловіків, показники смертності яких у віці 30-59 років у 5-6 разів вищі, ніж у країнах Західної Європи.

Чинниками формування низької тривалості життя та високої передчасної смертності населення є, по-перше, специфічна «консервативна» структура причин смерті, зокрема поєднання високого рівня смертності від хронічних неінфекційних захворювань (хвороб системи кровообігу та новоутворень) із не менш значущим рівнем смертності від інфекційних хвороб та зовнішніх причин (нешчасних випадків, отруєнь і травм); по-

друге, низький середній вік померлих практично від усіх класів причин смерті; по-третє, значна поширеність так званих соціально детермінованих захворювань (туберкульозу, ВІЛ/СНІДу, захворювань, пов'язаних з вживанням алкоголю), жертвами яких є насамперед особи молодого та середнього віку.

З 2008 р. в Україні спостерігалася позитивна тенденція зростання тривалості життя, перервана у 2014 р. За даними Держстату України, в 2014 р. порівняно з 2013 р. відбулося незначне підвищення загальної кількості померлих: з 630 тис. до 632,7 тис. осіб (без урахування тимчасово окупованої території АР Крим і м. Севастополя). Наразі динаміка смертності й тривалості життя українців безпосередньо залежить від перспективи якомога швидшого мирного розв'язання конфлікту на сході країни (і, відповідно, зменшення втрат життя і здоров'я внаслідок воєнних дій) та відновлення економіки.

Зважаючи на виключну значущість неухильної й послідовної реалізації соціально-демографічної політики, навіть у складних умовах сьогодення необхідно віднайти ресурси та сформувати ефективні механізми здійснення міжсекторальної державної політики, покликаної мінімізувати втрати життя і здоров'я українських громадян, не допустити відчутного погіршення стану здоров'я, зменшення народжуваності та збільшення смертності.

Державну соціально-демографічну політику щодо заохочення дітородної активності в цих умовах слід насамперед зорієнтувати на запобігання різкому зниженню рівня життя сімей з дітьми (особливо кількома). Ця політика має поєднувати різні механізми соціальної підтримки вразливих сімей (допомога на дітей, житлові субсидії, пільги з оплати або можливості безоплатного отримання певних видів соціальних послуг) із заходами, спрямованими на підвищення рівня самозабезпечення сімей з дітьми (впровадження системи вагомих податкових знижок для працюючих батьків з дітьми; підвищення гнучкості ринку праці для поєднання зайнятості з материнством/батьківством; розвиток системи дитячих дошкільних закладів тощо).

Для поліпшення стану здоров'я населення діяльність держави має виходити далеко поза межі суто надання медичних послуг і забезпечувати посилення демографічної спрямованості й підвищення демографічної ефективності всіх напрямів соціально-економічної політики. Йдеться про зусилля та заходи, спрямовані на формування суспільного середовища, сприятливого для здорового і тривалого життя людей та сприяння засвоєнню населенням моделі поведінки, зорієнтованої на здоровий спосіб життя. Основною передумовою позитивних зрушень у медико-демографічній сфері є стабілізація соціально-політичної ситуації та ефективна економічна політика, насамперед у сфері зайнятості та оплати праці. Ефективна економічна політика є необхідною передумовою не лише підвищення рівня життя населення, а й запорукою забезпечення доступності

основних життєвих благ, що сприяють збереженню здоров'я, підвищенню працездатності й збільшенню тривалості життя.

Перелом негативних тенденцій у смертності населення тісно пов'язаний з бажаними зрушеннями у структурі причин смерті. Це зумовлює необхідність визначення пріоритетних напрямів вжиття першочергових заходів щодо профілактики та лікування захворювань. Такими напрямами є: профілактика хронічних неінфекційних захворювань, насамперед серцево-судинних; формування відповідального ставлення громадян до особистого здоров'я та мотивації до здорового способу життя; ефективне реформування системи охорони здоров'я з пріоритетним розвитком первинної медико-санітарної допомоги та безперебійним функціонуванням невідкладної допомоги; забезпечення ефективного санітарно-епідеміологічного нагляду та гарантування фінансування державних програм з профілактики й лікування найбільш небезпечних інфекційних захворювань (туберкульоз, ВІЛ/СНІД); зменшення дорожньо-транспортного травматизму та обумовленої ним смертності; створення безпечних робочих місць і забезпечення ефективної охорони праці.

Розроблену Національну стратегію побудови нової системи охорони здоров'я в Україні на період 2015-2025 необхідно доповнити заходами оперативного реагування, спрямованими на нейтралізацію нових ризиків і загроз в умовах воєнної агресії та реорганізацію системи спеціалізованої медичної допомоги, призначеної для надання екстреної та невідкладної допомоги особам, постраждалим внаслідок воєнних дій і вимушеним переселенцям. Йдеться про запобігання погіршенню санітарно-епідеміологічної ситуації та забезпечення населення профілактичними щепленнями у необхідному обсязі, забезпечення доступності життєво необхідних лікарських засобів, нормалізацію надання медичної допомоги населенню на звільнених територіях. На часі реалізація виваженої реформи системи охорони здоров'я, яка не обмежується поліпшенням медичної допомоги, а й передбачає вирішення проблем профілактики та сприяння формуванню прихильності до здорового способу життя одночасно з позитивним впливом на соціально-економічні детермінанти здоров'я.

На склад та розміщення населення України значний вплив справляють міграційні процеси. Результатом анексії Криму та подій на Донбасі стало виникнення вимушених за характером міграцій, поява в країні внутрішньо переміщених осіб. Побутова невлаштованість і проблеми із працевлаштуванням цих осіб ускладнюють їх адаптацію в місцях нового проживання та підштовхують частину з них на виїзд за кордон. За даними Управління Верховного комісара ООН в Україні, станом на 24.04.2015 р. кількість громадян України, які звернулися з клопотанням про надання притулку в семи сусідніх державах (переважно в Російській Федерації, Польщі та Білорусі) становить 323,3 тис. осіб, крім того, ще 478,0 тис. осіб перебувають у цих країнах на інших підставах.

Наростання еміграційних настроїв, викликаних воєнним конфліктом і економічною кризою, характерне й серед ширших верств населення. Воно супроводжується суттєвими змінами характеристик зовнішніх міграцій.

Зокрема, внаслідок напруженості стосунків з Росією, а також запровадження у цій країні більш жорсткого порядку регулювання трудової імміграції з-за кордону міграційних потоків до РФ скорочується. Частина осіб, які виїжджали на роботу до Росії, освоюватиме європейський ринок праці, особливо якщо ЄС запровадить для України безвізовий режим. Водночас частина громадян, які практикували роботу в Росії, залишаться там для постійного проживання. Надто Росія здійснює активну політику переселення «співвітчизників», а останнього року лівова частка учасників відповідної державної програми рекрутувалася з осіб, які залишили місця попереднього проживання в районі проведення Антитерористичної операції на Донбасі.

Зміну моделі міграційної поведінки з циркулярної (тобто такої, коли люди виїжджають на тимчасові роботи за кордоном, що тривають 3-6 місяців, періодично повертаючись в Україну, де залишаються їхні сім'ї) на переселенську, збільшення випадків возз'єднання сімей працівників мігрантів у країнах перебування можна очікувати й на інших напрямках. Про це свідчить різке зростання кількості звернень громадян України до компетентних органів зарубіжних держав (Польщі, Німеччини тощо) щодо надання дозволів на постійне проживання чи тимчасове перебування. Це означатиме остаточну втрату Україною цих людей та їхніх нащадків. Крім втрати населення, посилення депопуляції, це призведе до скорочення валютних переказів мігрантів своїм сім'ям в Україні, обсяги яких в 2014 р. зменшилися, за даними НБУ, майже на чверть.

Якщо донедавна поміж мігрантів переважали особи із середнім рівнем освіти, представники робочих професій, то переселенські міграції наростатимуть, вірогідно, передусім за рахунок спеціалістів, бізнесменів, студентів, які здобувають освіту за кордоном. Цьому сприятиме політика країн призначення, що стимулюють прибуття кваліфікованих працівників, залишають успішних студентів-іноземців, які завершили навчання. Внаслідок цього посилюється загроза втрати Україною не лише частини трудового, а й інтелектуального потенціалу.

Складна суспільно-політична та економічна ситуація в країні негативно позначається й на імміграції в державу. При цьому рівень інтеграції іммігрантів в Україну є недостатнім, має місце явище дискримінації, фіксуються факти порушення прав людини, що загрожує підвищенням напруженості в суспільстві. Очевидно, найближчим часом немає підстав розраховувати на помітні репатріаційні потоки, загальмується повернення заробітчан, знизиться привабливість України для іноземців, у т.ч. іноземних студентів. Разом з тим нелегальна міграція в Україну та через її територію внаслідок неналежного контролю східного кордону може навіть інтенсифікуватися.

Для мінімізації зазначених ризиків необхідно активізувати зусилля держави у сфері міграції, спрямувавши їх на вирішення таких завдань:

- зменшення еміграційних настроїв населення та запобігання масовій еміграції;

- збереження та розвиток умов для циркулярної міграції у спосіб досягнення домовленостей з країнами-реципієнтами;
- посилення соціальної захищеності українських працівників-мігрантів за кордоном;
- сприяння поверненню мігрантів на Батьківщину;
- стимулювання валютних надходжень від мігрантів засобами монетарної, кредитної, податкової політики;
- створення умов для залучення необхідних економіці країни іммігрантів-фахівців з-за кордону, викорінення їх дискримінації, забезпечення інтеграції в суспільство.

Важливим кроком до реалізації цих завдань має стати перегляд концептуальних підходів до міграційної політики України, підготовка нової редакції Концепції державної міграційної політики, прийняття закону щодо трудової міграції громадян за кордон.

2.5. ЗМІЦНЕННЯ ГУМАНІТАРНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

2.5.1. Освіта і наука як стратегічний ресурс розвитку України

Шляхи подолання гуманітарної катастрофи в окремих районах Донецької та Луганської областей. Становище, що склалося протягом 2014 р. – початку 2015 р. в освітньо-науковій сфері окремих районів Донецької та Луганської областей, тимчасово підконтрольних проросійським терористам, можна обґрунтовано характеризувати як гуманітарну катастрофу. Сотні об'єктів освітньої й наукової інфраструктури зазнали руйнувань і пошкоджень. Тільки в Донецькій області частково або повністю зруйновано 176 загальноосвітніх шкіл, 86 дошкільних закладів, 28 професійно-технічних та 19 вищих навчальних закладів¹⁵⁵. Близько 40 шкіл і дошкільних навчальних закладів зазнали руйнування або пошкоджень на Луганщині. Деякі з них потребують капітального ремонту або не підлягають відновленню взагалі¹⁵⁶. За оцінками Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ), до 50 тис. дітей в регіоні через бойові дії не мають змоги отримувати освіту¹⁵⁷.

Школи та ВНЗ, що залишилися на підконтрольних бойовикам територіях, не здатні налагодити нормального навчального процесу та забезпечити реалізацію права громадян України на здобуття освіти, у т. ч. і через свій маргінальний статус внаслідок невизнання їхніх атестатів і дипломів поза межами самопроголошених територіальних утворень. Таким чином, тисячі молодих людей фактично втрачають можливість здобуття освіти і

¹⁵⁵ *Донецька* ОДА опублікувала шокуючі дані про наслідки бойових дій [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ukr.media/ukrain/227183/>

¹⁵⁶ *У підконтрольних* Україні районах Луганської обл. бойовики зруйнували 40 шкіл і дитсадків – ОДА [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rbc.ua/ukr/news/podkontrolnyh-ukraine-rayonah-luganskoj-obl-1426325634.html>

¹⁵⁷ *ЮНІСЕФ*: Через війну на Донбасі діти платять найвищу ціну // Українська правда. – 2014. – 20 груд. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/news/2014/12/20/7052702/>

налагодження повноцінного життя в майбутньому. У такому становищі нині перебуває значна частина дітей шкільного віку на Донбасі. Внаслідок захоплення населених пунктів російсько-терористичними військами навчальний рік офіційно не розпочався приблизно в половині шкіл Донецчини та Луганщини (463 загальноосвітніх навчальних заклади у Донецькій області і 363 у Луганській)¹⁵⁸. У школах, які тут функціонують, визначальними тенденціями стали епізодичність виплати зарплат учителям, кричущий брак навчальних матеріалів і тотальне нищення будь-яких позитивних згадувань про Україну. Від учителів суворо вимагається виховувати школярів виключно в душі «русского мира», а викладання чи навіть просто вживання в школі української мови розцінюється як провокація.

Незважаючи на ці обставини, українські школярі з окупованих районів Донбасу та Криму завдяки роботі освітян на центральному і місцевому рівнях 2014 р. отримали можливість завершити навчання у будь-якій школі України та отримати державний документ про освіту. У 2015 р. для випускників, що мешкають на цих територіях, значно спрощено умови проходження зовнішнього незалежного оцінювання: з метою максимального охоплення всіх охочих для них передбачено можливість двох додаткових сесій тестування.

Навчальний процес належним чином налагоджено в прилеглих до зони проведення Антитерористичної операції та звільнених від бойовиків населених пунктах. У Донецькій області функціонують 553 дитсадки і 601 школа. У 23 школах області організовано дистанційне навчання з використанням інтернету¹⁵⁹. У населених пунктах Луганщини, не підконтрольних бойовикам, діють 210 дошкільних навчальних закладів та 315 загальноосвітніх шкіл, у 5 з них навчальний процес здійснюється дистанційно¹⁶⁰. Активніше використання потенціалу освітніх дистанційних технологій становить один з очевидних перспективних напрямів подолання наслідків гуманітарної катастрофи в освітній сфері Донецької та Луганської областей.

До розроблення і впровадження дистанційної освіти необхідно залучати і додаткові ресурси, і професіоналів різних галузей, передусім освітян та фахівців з інформаційних технологій.

При цьому також потрібно зважати на загальний інформаційно-культурний контекст, для формування якого необхідна належна робота регіональних ЗМК, особливо електронних, потужності яких потрібно широко використовувати у навчальному процесі, ідеологічно-виховній та просвітницькій роботі.

¹⁵⁸ У *Міністерстві* освіти і науки України розповіли, які зміни чекають школу (інтерв'ю П. Полянського) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://4vlada.com/ukraine/40727>

¹⁵⁹ Там сомо.

¹⁶⁰ *На окупованому* Донбасі залишилося 825 шкіл – Міносвіти [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://espreso.tv/news/2014/12/25/na_terytoriyakh_pidkontrolnykh_terorystam_zalyshylosya_825_shkil

Про актуальність формування позитивного інформаційно-культурного контексту свідчать і дані опитування старшокласників та учителів Донбасу, проведеного фахівцями Національної академії педагогічних наук України. Так, з одного боку, переважна більшість учасників навчального процесу (три чверті учителів і близько 65 % учнів) бачать майбутнє Донеччини і Луганщини у складі єдиної України. З іншого, понад третина вчителів і учнів схильні покладати відповідальність за збройний конфлікт на чинну українську владу. Разом з тим потрібно зазначити, що приблизно такі самі частки учителів і учнів висловили переконання в тому, що на Донбасі Україна веде справедливую війну, обстоюючи інтереси держави і народу. Певна дуалістичність у настроях характерна також і щодо деяких інших важливих питань, зокрема стосовно ролі Росії та майбутнього України. Таким чином, важливе завдання полягає у корегуванні цієї подвійності, утвердженні української ідентичності через поширення правдивої інформації та психологічно-адаптаційну роботу з учнями та вчителями.

Більшість університетів і академій Донеччини і Луганщини працюють на контрольованих українською владою територіях. З 18 державних вищих навчальних закладів Донеччини тут працюють 14, причому 8 з них було переміщено з тимчасово окупованої території. У роботі тимчасово переміщених ВНЗ широко використовуються базовані на новітніх інформаційно-комунікаційних технологіях прийоми і методи дистанційного навчання. Поза сумнівом, переміщення зі сходу України великої кількості викладачів і студентів, як і інших громадян, супроводжується значними труднощами. Разом з тим цей процес дає українцям з різних регіонів змогу особисто контактувати, на власному досвіді пересвідчуватися у спільності основних своїх цінностей і прагнень, а тому в кінцевому підсумку сприятиме консолідації народу і держави. У цілому ж подолання наслідків нинішнього незадовільного стану у сфері освіти Донецької і Луганської областей залежатиме від легітимного відновлення конституційного ладу в регіоні через реалізацію положень нещодавно оновленого Закону України «Про особливий порядок місцевого самоврядування в окремих районах Донецької та Луганської областей»¹⁶¹.

Бойові дії у Донецькій та Луганській областях стали для наукової сфери краю справжньою катастрофою, яка привернула до себе увагу міжнародної наукової спільноти¹⁶². У цих областях було зосереджено 12 наукових установ Національної академії наук України, в яких працювало понад 1500 науковців. Це 8 інститутів, науково-технологічний центр, ботанічний сад, природничий заповідник, а також Донецький науковий центр. Унаслідок бойових дій багато з них зазнали серйозних пошкоджень. Переважна більшість наукових установ (10 з 12), які розташовувалися на територіях,

¹⁶¹ *Про особливий порядок місцевого самоврядування в окремих районах Донецької та Луганської областей* : закон України від 16.09.2014 р. № 1680-VII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1680-18>

¹⁶² Stone R. Exodus from the East / R. Stone // Science. – 2015. – Vol. 347; Iss. 6217; 2 Jan. – P. 14–17.

нині тимчасово підконтрольних терористам, вже змінили своє місцезнаходження, обравши переїзд до інших міст України. Необхідно зазначити, що через проблеми з житлом та заборону на збільшення чисельності працівників у наукових установах досі лише приблизно третина науковців з Донеччини і Луганщини змогли переїхати до інших міст. На жаль, частину наукового обладнання, матеріалів і об'єктів із захоплених терористами районів вчасно евакуювати не вдалося, що створює додаткові проблеми. Таким чином, налагодження нормальної роботи переміщених наукових установ та створення належних умов для їх працівників на нових місцях є одним із невідкладних завдань і для НАНУ, і для Міністерства освіти і науки України, і для відповідних місцевих органів державної влади та самоврядування. Від цього безпосередньо залежить збереження унікального наукового потенціалу українського Донбасу.

З огляду на значення освітньої системи для реалізації конституційного права громадян на здобуття освіти та консолідації суспільства в умовах загострення зовнішніх загроз, для подолання наслідків гуманітарної катастрофи в освітній сфері Донецької та Луганської областей необхідно вирішити низку пріоритетних завдань, зокрема:

- продовжити надання всебічної підтримки освітнім закладам усіх рівнів як на території цих областей, так і тимчасово переміщеним, особливу увагу звертаючи на забезпечення належних матеріально-технічних умов здійснення навчального процесу;
- розробити додаткові заходи підтримки вчительсько-викладацького складу навчальних закладів; організувати надання психологічної допомоги учням, студентам, учителям і викладачам;
- активізувати виховну та просвітницьку роботу, спрямовану на зміцнення патріотизму та прищеплення європейських орієнтирів розвитку України; у цій роботі широко використовувати матеріали мовлення відновлених Донецької та Луганської обласних телерадіокомпаній;
- налагодити роботу цілісної регіональної системи дистанційної освіти із залученням фахівців Міністерства інформаційної політики України, Міністерства оборони України, представників ІТ-компаній, громадянського суспільства з метою надання навчальним закладам уражених конфліктом областей належного доступу до сучасних навчальних і методичних матеріалів;
- упроваджувати на всіх етапах освітнього процесу елементи сучасної медіаосвіти як дієвого засобу нейтралізації маніпулятивних технологій, а також потужного інструменту розвитку в учнів і студентів здатності самостійно оцінювати об'єктивність і вірогідність інформації, отримуваної з різних джерел.

Реформування української освіти – чинник людського розвитку та засіб протистояння гуманітарній агресії. Освіта є одним з головних чинників зростання якості людського капіталу, генератором нових ідей, за-

порукою динамічного розвитку економіки і суспільства в цілому. Щоб українська освіта по-справжньому ефективно виконувала ці важливі завдання, необхідне її оновлення з урахуванням актуальних світових тенденцій розвитку освіти в широкому соціально-економічному контексті.

За останній рік зроблені важливі кроки в цьому напрямі. Найбільш вагомим є прийняття влітку 2014 р. Закону України «Про вищу освіту», який встановив основні правові, організаційні, фінансові засади функціонування системи вищої освіти, створив умови для посилення співпраці державних органів і бізнесу з вищими навчальними закладами на принципах автономії вищих навчальних закладів, поєднання освіти з наукою та виробництвом з метою підготовки конкурентоспроможного людського капіталу для високотехнологічного та інноваційного розвитку країни, самореалізації особистості, забезпечення потреб суспільства, ринку праці та держави у кваліфікованих фахівцях. Сьогодні на часі імплементація положень Закону України «Про вищу освіту», реалізація закладених у ньому механізмів, розроблення та прийняття Закону України «Про освіту».

Модернізація системи освіти в Україні вимагає уваги до вирішення проблем невідповідності структури підготовки спеціалістів реальним потребам економіки, розвитку освіти протягом життя, пришвидшення темпів інтеграції у європейський і світовий інтелектуальний простір. Надзвичайної актуальності у нинішніх умовах набуває також підвищення ролі освіти у формуванні і зміцненні української ідентичності.

Реформування освітніх систем тією чи іншою мірою відбувається у багатьох країнах світу, що пов'язано із низкою таких сучасних загальносвітових тенденцій.

Зростання ролі людського капіталу. Світова економічна система кінця ХХ ст. – початку ХХІ століть характеризується новою парадигмою економічного розвитку на основі значного зменшення ролі матеріально-ресурсних компонентів суспільного виробництва і підвищення його інтелектуального складника. Питома вага людського капіталу становить до 80 % у національному багатстві розвинених країн, приріст якого визначається сьогодні передусім умовами, створеними для розкриття людського потенціалу. Однією з найважливіших умов такого розкриття, беззаперечно, є освіта.

Пришвидження темпів оновлення професійних знань. Вирішення цієї проблеми полягає в переході до освіти протягом життя, де базова освіта періодично повинна доповнюватися програмами додаткової освіти і організовується не як кінцева, завершена, а лише як основа, фундамент для подальшого навчання. Рада Європи затвердила навчання протягом життя як один з основних компонентів європейської соціальної моделі. Таке навчання не обмежується лише сферою освіти – воно також є критичним чинником у сферах зайнятості й соціального забезпечення, економічного зростання і конкурентоспроможності¹⁶³.

¹⁶³ *Making a European area of lifelong learning a reality* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ec.europa.eu/education/>

Розвиток інформаційних технологій. Вже у найближчі роки прискорений розвиток інформаційних технологій може спричинити відчутні зміни у структурі ринку освіти внаслідок значного зменшення частки традиційних навчальних закладів. Широке використання в освіті сучасних технологій дозволить, крім оволодіння певним масивом знань і компетенцій, передбачених навчальними програмами, досягати певного рівня знань і умінь у користуванні інформаційними технологіями, що стає необхідною умовою успішності й одним із показників якості життя.

Демографічний чинник. Зниження народжуваності та старіння населення викликає потребу у створенні умов для навчання людей зрілого і старшого віку, які у переважній більшості мають життєві обставини (сім'я, робота, місце проживання тощо), котрі не дозволяють їм навчатися стаціонарно і зумовлюють актуальність розвитку різноманітних форм дистанційної освіти.

Важливим складником стратегії у сфері професійної освіти і підготовки має стати тісний взаємозв'язок між сферами освіти і праці. Темпи технологічного розвитку вимагають сьогодні від системи освіти не лише швидкої реакції на відповідні зміни, а й здатності працювати на випередження. Проблема прогнозів економічного розвитку й пов'язаних з ним змін у пропозиції освітніх послуг гостро стоїть перед усіма розвиненими країнами. У Білій книзі Європейської комісії вже давно обґрунтована необхідність вчасно передбачати потреби в уміннях і компетенціях¹⁶⁴. Неузгодженість ринку освітніх послуг і ринку праці призводить до того, що підготовлені фахівці часто залишаються незатребуваними.

Однією з найбільш серйозних проблем є відсутність адекватної статистики щодо реального співвідношення попиту й пропозиції кадрів на ринку праці України. Розбалансованість ринків праці й освіти значною мірою викликана відсутністю системної взаємодії між зацікавленими сторонами: органами державного управління, системою професійної освіти, роботодавцями та працівниками. У країнах ЄС до питань дослідження й прогнозування ринку праці залучено різноманітні структури: урядові, академічні, тристоронні/двосторонні структури соціального партнерства або організації роботодавців, структури системи професійної освіти і навчання. Останніми роками спостерігається перехід від проведення широкомасштабного аналізу потреб у кваліфікаціях на національному рівні до аналізу затребуваних кваліфікацій на регіональному й місцевому рівнях і навіть на рівні підприємств, унаслідок чого поряд із великими державними структурами виникають невеликі приватні структури, які займаються такими дослідженнями й розробками, що повністю відповідає тенденціям регіоналізації систем професійної освіти і навчання.

Завдання, поставлені перед системою освіти України процесами державотворення, кардинальними змінами в суспільно-політичному житті,

¹⁶⁴ *Growth, competitiveness, employment, the challenges and the ways forward into the 21st century* : White paper, Luxembourg, 1994 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://europa.eu/documentation/official-docs/white-papers/pdf/growth_wp_com_93_700_parts_a_b.pdf

вимагають створення організаційної структури системи освіти, яка забезпечуватиме перехід до освіти протягом життя. Особливої актуальності цей напрям набув у світлі викликаної російською агресією гуманітарної катастрофи на сході України, яка призвела до масового переселення громадян і руйнування освітньої інфраструктури в регіоні. Важливою складовою вирішення цієї проблеми є розвиток дистанційної освіти. Це пов'язано з економією ресурсів і часу, можливістю отримувати освіту без відриву від виробництва, розширенням сфери додаткової, у тому числі післядипломної освіти, коли мотивацію учнів формують не стільки дипломи й сертифікати, скільки конкретні знання й компетенції.

Актуальними для освітньої сфери України є вивчення кращого світового досвіду дистанційного навчання, об'єднання зусиль провідних ВНЗ, створення альтернативи аналогічним зарубіжним проектам (*EdX, Coursera, Udacity*). У цьому сенсі важливою ініціативою є реєстрація законопроекту № 2121 від 12.02.2015 р. «Про внесення змін до деяких законів України (щодо визнання неформальної освіти)», в якому визначено, що «формальні кваліфікації можуть бути отримані шляхом освоєння певної сукупності окремих програм неформальної освіти і відповідного визнання уповноваженим органом набутих знань, умінь, інших компетентностей»¹⁶⁵.

У нинішніх складних для нашої країни умовах реформування вищої освіти повинно також сприяти формуванню і зміцненню української ідентичності, активізувати протистояння гуманітарній агресії. Одне з основних завдань сучасної середньої і вищої школи полягає у формуванні та зміцненні цілісного наукового світогляду, пізнавальної, культурної, технологічної, комунікативної і соціальної компетенцій особистості.

Потреба у здатності до самостійних оцінок і висновків на основі системної світоглядної бази додатково зростає в умовах активізації зовнішніх загроз та широкого використання деструктивними силами поза межами і всередині України різноманітних маніпулятивних прийомів і технологій, спрямованих на підрив довіри до влади, впевненості в особистому майбутньому і перспективах держави, посилення негативних настроїв і почуття безвиході. Важливим з цього погляду є розвиток в Україні медіаосвіти, покликаної формувати навички критичного сприйняття інформації в інтернеті і традиційних ЗМІ, аналізу медійних повідомлень, оцінювання їх достовірності та об'єктивності.

Події останніх років підтверджують гостру необхідність у забезпеченні підготовки фахівців з національної безпеки. Зважаючи на сучасні тенденції, доцільно у переліку галузей знань і напрямів, за якими здійснюватиметься підготовка фахівців у ВНЗ, передбачити таку галузь знань, як «Безпекознавство» («Управління безпекою») із відповідним розподілом на напрями підготовки: «Національна безпека», «Інформаційна безпека», «Економічна безпека», «Цивільна безпека». Міжнародний досвід викла-

¹⁶⁵ Про внесення змін до деяких законів України (щодо визнання неформальної освіти) : Проект закону № 2121 від 12.02.2015 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?id=&pf3511=54026

дання безпекознавчих дисциплін вказує на численні доведені позитивні економічні, антикримінальні та міграційні ефекти¹⁶⁶.

Перед вітчизняною освітньою системою стоїть іще цілий ряд важливих завдань. Приведення у відповідність із типовими європейськими нормами загальної тривалості навчання в школі (12 років) та тривалості навчального року зменшить навантаження на учнів та вчителів, дозволить запровадити профілізацію старшої школи, диференціювати подальшу освітню траєкторію. Необхідно також вирішувати проблему оптимізації мережі навчальних закладів усіх освітніх рівнів. Перспективною є стратегія укрупнення закладів професійної та вищої освіти. Створення на базі декількох навчальних закладів потужних центрів професійної підготовки чи великих університетів має цілий ряд переваг. Концентрація викладацьких кадрів, потужна інфраструктура дозволять гнучкіше формувати траєкторії навчання, швидше реагувати на запити суспільства і економіки у кваліфікованих фахівцях, ефективніше організувати виробничі практики та наукові дослідження.

Успішне реформування вітчизняної освітньої системи як важливого чинника людського розвитку та засобу протистояння гуманітарній агресії передбачає:

- створення структур, відповідальних за стратегічне прогнозування освітньо-кваліфікаційних потреб ринку праці як на національному, так і на регіональних рівнях;
- розроблення та запровадження ефективних для України сучасних методик стратегічного прогнозування освітньо-кваліфікаційних потреб ринку праці;
- розширення аналізу потреб у кваліфікаціях на національному рівні до аналізу затребуваних кваліфікацій на регіональному й місцевому рівнях й навіть на рівні підприємств;
- широке залучення роботодавців до процесу підготовки кадрів різного освітньо-кваліфікаційного рівня на всіх стадіях процесу: планування обсягів і напрямів підготовки, створення навчальних програм, працевлаштування по закінченні навчання, перепідготовка та підвищення кваліфікації у процесі професійної діяльності;
- інтенсифікацію розвитку системи освіти протягом життя, що потребує вирішення комплексу завдань за такими напрямками: управлінсько-організаційне забезпечення, матеріально-технічне і фінансове забезпечення; кадрове забезпечення потреб дистанційної освіти; методичне забезпечення з урахуванням специфіки дистанційного навчання; просування дистанційної освіти на освітньому ринку і ринку праці;
- посилення ролі освіти у формуванні наукового світогляду, розвитку критичного мислення, протистоянні гуманітарній агресії, зміцненні

¹⁶⁶ *Security Studies Today* /Terry Terriff, Stuart Croft, Lucy James, Patrick Morgan // *Polity*. – 1999. – Nov.

української ідентичності через відповідне змістовне наповнення навчальних програм, популяризацію науки в суспільстві, широке запровадження медіаосвіти;

- оптимізацію мережі навчальних закладів у спосіб їх укрупнення та зміцнення кадрового, матеріально-технічного, фінансового потенціалів;
- оновлення змісту навчальних програм відповідно до компетентнісного підходу в освіті.

Інноваційні підходи забезпечення взаємодії науки з наукоємним бізнесом і вищою освітою. Успішний політичний та соціально-економічний розвиток України багато в чому залежатиме від успіху реформи наукової сфери як чинника побудови інноваційної економіки та міцної держави. Українській науці закидають збереження радянської структури, яка не може ефективно працювати в ринкових умовах; складну і неефективну систему управління наукою, непрозорість, недемократичність механізмів самоврядування (усе вирішує номенклатурна академічна еліта); низький рівень впровадження та комерціалізації наукових досліджень і розробок; старіння наукових кадрів (згідно зі звітом про діяльність НАНУ у 2013 році, середній вік кандидатів наук у НАНУ – понад 51 рік, докторів – понад 63 роки, академіків – понад 70 років); непрозорої систему розподілу фінансування, неефективне використання отриманих коштів; слабку інтегрованість у світову науку; низьку цитованість публікацій академічних учених за кордоном; невелику кількість публікацій у журналах з високим імпаکت-фактором. Подолання цих проблем повинно стати завданням реформування вітчизняної науки.

Стратегією сталого розвитку «Україна – 2020», ініційованою Президентом України в контексті комплексного реформування соціально-економічних відносин, передбачається реформа сфери науки. Передусім змін потребує діяльність академічних структур: Національної академії наук України (НАНУ) як вищої державної наукової організації, а також п'яти галузевих академій (педагогічних, медичних, аграрних та правових наук, академії мистецтв). Метою реформи науки має стати збереження наукового потенціалу країни, забезпечення його постійного розвитку на світовому рівні, підвищення конкурентоспроможності української науки. Найперед докорінно потрібно змінити концепцію оцінювання результатів діяльності цих установ, поклавши в її основу оцінювання за результатами, які повинні втілюватись не в об'ємних звітах, а у реальних досягненнях: економічній користі, розробці інноваційних продуктів, визнанні у світовому науковому співтоваристві тощо. Саме за цими результатами повинна будуватися нова стратегія фінансування науки. Те саме стосується і науки університетської. Лише в такій конкурентній науковій діяльності академічні та науково-освітні заклади отримають необхідний імпульс для свого повноцінного розвитку і рівноправного входження у європейський та світовий інтелектуальний простір.

Наукове товариство, представники громадянського суспільства, підприємницьких структур, державних органів мають виробити засади реформу-

вання вітчизняної науки суголосні зі світовими трендами розвитку економіки знань, наявним українським науковим потенціалом та фінансовими можливостями, потребами інноваційного розвитку бізнесу. А основою для нормативно-правового та організаційного забезпечення трансформації наукової сфери може стати поєднання напрацювань Концепції розвитку Національної академії наук України на 2014–2023 роки та Концептуальних засад нового законодавства про науку. Версія 2.0. Базовими принципами реформування науки є зміна моделі управління та фінансування інститутів, розвиток адресної підтримки конкурентоспроможних наукових колективів і збільшення ефективності досліджень, запуск механізмів омолодження кадрів та підвищення соціального статусу науковців.

Ми бачимо наслідки реформування наукової сфери в Росії, де держава фактично підім'яла під себе науку, позбавила науковців майна і самостійності. Тому законодавча ініціатива в Україні повинна диктуватися потребою розвитку науки, а не бажанням розподіляти майно. Для науки важливо зберегти її самоорганізацію, як важливий елемент науково-творчого процесу. Водночас академічна спільнота потребує розвитку демократичних засад своєї діяльності, більш широкого залучення до управлінських та виборчих процесів делегатів наукових установ.

Подальший розвиток науки можливий лише на шляху її конвергенції з освітою і підприємництвом. Державна політика у науковій сфері має створювати умови для заохочення активної участі бізнесу у фінансуванні інноваційних наукових розробок та їх впровадженні. Для цього можуть бути використані різноманітні механізми заохочення – від податкових преференцій до сприяння створенню позитивного іміджу таких компаній у суспільстві. Формування сприятливих умов розвитку взаємодії бізнесу і ВНЗ потребує вдосконалення законодавства країни щодо спрощення процедури отримання благодійної допомоги вищим навчальним закладом, передбачення майбутніх потреб при виділенні бюджетних місць для навчання та фінансуванні ВНЗ, врахування індикаторів партнерства (передусім результатів спільних наукових досліджень), урегулювання питань захисту інвестицій і прав інтелектуальної власності при розвитку партнерства, надання податкових пільг компаніям, які підтримують вищі навчальні заклади.

Потрібно також усіляко сприяти проведенню спільних науково-дослідних робіт інститутів НАНУ, галузевих наукових установ та університетів, інноваційних підприємств з обов'язковим залученням студентів та аспірантів. У деяких країнах з розвиненою науково-освітньою системою усіляко заохочується практика, коли викладачі університетів працюють у наукових інститутах на засадах неповної зайнятості і, навпаки, вчені з наукових інститутів читають лекції у ВНЗ.

В умовах обмежених фінансів та ресурсів завданням вітчизняних вчених є визначення своєї конкурентної переваги в порівнянні з колегами з інших країн. Наша наука здатна отримувати результати світового рівня в таких напрямках, як розробка новітніх розділів математики та теоретичної

фізики, астрономія, дослідження і розробка нанотехнологій, матеріалознавство, молекулярна біологія і генетика, окремі розділи фундаментальної і прикладної хімії тощо. Наш науковий потенціал спроможний забезпечити інтеграцію України у світову інноваційну систему, її участь у міжнародному розподілі інтелектуальної праці.

Важливим є вирішення проблеми комерціалізації наукових розробок. Поки що винаходи та розробки мало затребувані українською економікою. Водночас є вражаючі приклади ефективного використання інновацій. Так, всесвітньовідоме КБ «Південне» за кожну гривню бюджетних вкладень повертає у держбюджет у вигляді податків 60 гривень. Держава має відігравати ключову роль у стимулюванні комерціалізації інновацій через систему заохочень, пільг, зменшення податкового навантаження на інноваційний бізнес.

Проблема розвитку наукової та освітньої сфер України полягає в тому, що їх діяльність та структури не повною мірою відповідають потребам системи забезпечення національної безпеки, передусім щодо задоволення попиту на передові технології і кваліфіковані кадри.

У час важких випробовувань, коли Україна постала не лише перед проблемою збереження територіальної цілісності, а й існування як суверенної держави, одним із пріоритетів є орієнтація науки на посилення обороноздатності та забезпечення національної безпеки. Армія потребує нових видів ефективних озброєнь, поліпшення усієї інфраструктури військового забезпечення. Так, НАНУ нещодавно розпочала втілення цільової науково-технічної програми досліджень та розробок з проблем підвищення обороноздатності і безпеки держави. Деякі науковці вже вирішують важливі практичні завдання. Для бійців на передовій вчені Інституту фізичної хімії ім. Л. В. Писаржевського НАН України розробили три винаходи – кровоспинний засіб, порошок, що робить одяг вогнетривким, пічку без вогню і диму. Причому український «КРОВОСПАС», засіб що зупиняє кров, перевершує закордонні аналоги, але коштуватиме вдвічі дешевше.

Треба визнати, що сьогоденішнє українське законодавство ще недостатньо враховує специфіку роботи наукових інститутів, вчених колективів, ускладнює проведення досліджень, не сприяє розвитку наукової ініціативи, втіленню інноваційних розробок. На часі вдосконалення нормативно-правової бази діяльності НАН України, а також пов'язаних з науковою роботою принципів функціонування науково-технічної та інноваційної сфер.

Реформування наукової сфери потребує вирішення комплексу завдань:

- створення при Президентові України координуючого дорадчого органу – Ради з проблем розвитку науки, основним завданням якої буде формування наукової політики та визначення пріоритетних напрямів розвитку науки (зокрема визначення засад та поетапних кроків реформування наукової сфери);

- забезпечення необхідних організаційно-правових та ресурсних умов для стимулювання фундаментальних і прикладних досліджень, доопрацювання та ухвалення нової редакції Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність»;

- розвитку пріоритетних наукових досліджень на основі проектного підходу; розроблення та запровадження моделі фінансування наукових проєктів відповідно до сучасних світових зразків (гранти, преміювання), яка б стимулювала науково-інноваційну діяльність дослідних колективів, створення Національного наукового фонду для грантового фінансування фундаментальних та прикладних наукових досліджень і розробок;
- заохочення бізнесових кіл до більш активної підтримки науково-інноваційного вектору розвитку вітчизняної економіки;
- забезпечення коштами та ресурсами прикладних досліджень і розробок, орієнтованих на підвищення обороноздатності та забезпечення національної безпеки України;
- створення на базі НАНУ експертних центрів, які забезпечуватимуть супровід діяльності органів влади з розроблення науково-технічних і соціально-економічних програм і проєктів; визначення й підтримка ефективно працюючих наукових колективів, формування незалежного висококваліфікованого експертного середовища, запровадження ефективної системи атестації наукових кадрів;
- створення сучасної інноваційної системи через тісну взаємодію науки з наукоємним бізнесом і вищою освітою, сприяння створенню технологічних і наукових парків, венчурних фондів, мережі трансферу технологій тощо;
- сприяння інтеграції науки та освіти, створення освітньо-наукових центрів високого рівня, які забезпечили б реалізацію державних пріоритетів інноваційного розвитку;
- здійснення політики фінансового та податкового стимулювання ВНЗ та наукових шкіл, які спеціалізуються на продукуванні інноваційних знань; створення умов для подолання негативних тенденцій у віковій структурі наукового потенціалу країни, припинення еміграції науковців, забезпечення соціального захисту співробітників НАНУ та науковців ВНЗ;
- отримання доступу до європейських ресурсів через участь українських наукових колективів у міжнародних дослідних програмах, зокрема в Рамковій програмі Європейського Союзу з наукових досліджень та інновацій «Горизонт–2020», стажування українських учених за кордоном.

2.5.2. Пріоритети культурної політики

Державна культурна політика як чинник консолідації українського суспільства. Україна потребує докорінного перегляду своєї культурної політики, яка, з одного боку, сприятиме популяризації національної культури у світі, розвитку творчого середовища та культурних індустрій, а з іншого – стане основою для консолідації українського суспільства.

В умовах зовнішньої російсько-терористичної агресії, що забрала життя тисяч українських воїнів і мирних мешканців, залишила без домівок сотні тисяч наших громадян, важливе значення має збереження та зміц-

нення єдності всього українського суспільства та збереження його унікального культурного різноманіття.

Передусім, необхідно відмовитись від точки зору, що повернути території, які постраждали від зовнішньої агресії, до українського гуманітарного і культурного простору вдасться винятково за допомогою силових дій. Необхідна цілеспрямована інформаційно-культурна політика, яка б стимулювала активний процес соціальної, політичної, ментальної інтеграції населення цих територій в український соціум. Проблеми духовного самопочуття переселенців мають постійно перебувати в центрі уваги органів державної влади. Станом на березень 2015 року взято на облік 1 млн 123,6 тис. переселенців з Донбасу і Криму. Наші громадяни перебувають у вкрай складних соціальних та психологічних умовах. Необхідні консолідовані заходи державних органів та волонтерських організацій, спрямовані на соціальну і психологічну адаптацію переселенців до нових умов життя. Наші люди повинні відчувати свою приналежність до України, її піклування про них.

Проросійський сепаратистський рух, що активізувався у 2014 р., мав іноземне культурне підґрунтя. Крим, Севастополь та значна частина Донбасу і після здобуття Україною незалежності залишалися чужими українській культурі. Київ, як центральна влада, практично не впливав на культурну політику в цих регіонах, віддавши її «на відкуп» місцевій владі. Особливо важкими наслідки такої пасивності були в Криму, де під гаслами захисту прав російськомовного населення чинився запеклий опір будь-яким спробам хоча б мінімально розширити сферу використання державної мови, збільшити число українських навчальних закладів.

Для значної частини жителів Криму та Донбасу культурною метрополією, як і за радянських часів, залишалася Москва. Українське здебільшого сприймалося як щось другорядне і непотрібне або ж вороже місцевій ідентичності. Намагання поширити вплив української культури та історичної пам'яті навіть у символічних формах сприймалися різко негативно. Натомість однією зі стратегій сепаратизму було збереження радянської символіки і топоніміки, встановлення меморіальних об'єктів з метою поглиблення міжрегіональних протиріч («пам'ятники жертвам ОУН–УПА» у Сімферополі, Одесі, Луганську).

Досить специфічна ситуація виникла на Донбасі. Хоча регіон мав належну кількість культурних установ і всі формальні ознаки активного культурного життя, він за радянською традицією сприймався лише як потужний промисловий центр. Культурний розвиток не був пріоритетом місцевої влади і бізнесу. Натомість у населення консервувалася шаблонна «пролетарська ментальність», сприйнятлива до гасел, наказів та інших форм примусу і маніпулювань, але чужа духовності, креативності та конструктивній самостійної діяльності. Саме на такий соціокультурний тип зробили ставку ватажки сепаратистів, їхні спонсори та закордонні керівники. Водночас для представників освіти, науки, мистецтва створювалися неможливі умови існування, внаслідок чого багато з них змушені були залишити території самопроголошених терористичних «республік».

Уже зараз для подолання культурного відчуження регіонів, що стали жертвами діяльності сепаратистів, держава повинна реалізувати комплекс заходів, до яких має входити: підтримка культурних проєктів, що організуються для населення Луганської та Донецької областей; комплектування місцевих бібліотек якісною українською літературою, насамперед, художньою та історичною; наповнення радіо, телебачення та інших медіа, поширених у російськомовних регіонах країни, україномовним і російськомовним контентом патріотичного та проєвропейського змісту.

Водночас перед державою стоїть завдання у максимально стислий термін розробити модель оновленої державної культурної політики. Її місія полягає у визначенні ціннісних орієнтирів суспільного розвитку в умовах економічної кризи і зовнішньої агресії, встановленні перешкод розповсюдженню деструктивних ідеологічних установок у громадській свідомості, сприянні формуванню державницьких цінностей. Не можна обмежуватися тільки вирішенням поточних проблем культурної сфери. Необхідно ініціювати широке експертне обговорення комплексу проблем, які пов'язуються з культурними реформами. До того ж громадськими інституціями та експертним середовищем активно готуються концептуальні підходи та пропозиції щодо реалізації ефективної культурної політики, в яких проаналізовано ключові проблеми та шляхи їх вирішення. Країна потребує розробки та затвердження базового документа щодо дій у сфері культури як чіткої стратегії державної культурної політики.

У контексті впровадження реформи державного управління на порядку денному стоїть завдання визначення концептуальних засад децентралізації культурної політики, яка пов'язана із комплексом складних фінансових і організаційних проблем. Громадам варто надати можливості самостійно вирішувати проблеми збереження місцевих національно-культурних та етнографічних традицій, визначати шляхи розвитку закладів культури. За центральною владою мають бути закріплені повноваження з реалізації загальнодержавних програм культурного поступу та утримання об'єктів національного значення. Водночас децентралізація не повинна бути засобом політичних спекуляцій і загрожувати єдності культурного простору.

Також ми не маємо права забувати про книжкову сферу як стратегічний чинник зміцнення гуманітарного поля України. Книжкова та книгорозповсюджувальна галузі знаходяться в катастрофічному стані. У межах виконання Стратегії сталого розвитку «Україна – 2020» необхідно продовжити дію податкових преференцій для суб'єктів вітчизняного книговидання. Треба наголосити, що консолідація суспільства неможлива без якісного масового читання, яке в умовах цифрової епохи катастрофічно зменшується. Якісного та системного відновлення, яке має забезпечуватися фінансуванням з державного та місцевих бюджетів, потребують українські бібліотеки, зокрема для поповнення та оновлення їхніх фондів зі скасуванням тендерних процедур на проведення закупівель. Нація, яка читає, вміє критично мислити та не піддається ворожій антигуманній пропаганді.

Окремим завданням щодо консолідації українського суспільства повинно стати вироблення ефективної політики національної пам'яті, спрямованої на подолання рудиментів радянської ментальності, історичних міфів і сформованих на їх основі антиукраїнських за суттю стереотипів суспільної свідомості. Декомунізація всього суспільства – той шлях, який пройшла низка європейських країн, колишніх членів соціалістичного табору. Ми повинні позбутися негативних рис минулого. Багато з них, а саме, комплекс меншовартості, уявлення про нібито політичну короткозорість, конформізм, меркантильність та соціальну індиферентність пересічного українця, були зруйновані в 2014 р., коли громадяни України, не залежно від мови, політичних поглядів і походження, почали масово виявляти патріотизм, волелюбність, мужність, безкорисливість, жертвовність, солідарність. Нині покликанням культури має стати продукування позитивних смислів, на основі яких сформується ідеологія перемоги, соціального успіху, національної єдності.

Конкретними кроками, що сприятимуть консолідації українського суспільства в умовах зовнішньої агресії, мають стати узгоджені та партнерські дії органів державної влади та громадянського суспільства щодо напрацювання спільних пропозицій для державної культурної політики. Спільними зусиллями Кабінету Міністрів України, громадських організацій та професійного культурного середовища необхідно:

- підготувати законопроект про гуманітарну та культурну діяльність в окремих районах Донецької та Луганської областей, який би передбачив чіткий алгоритм щодо забезпечення культурних, інформаційних та гуманітарних потреб громадян України в умовах зовнішньої агресії;
- створити державну цільову програму щодо подолання культурної відчуженості окремих регіонів, складовими якої мають стати збереження культурних цінностей, що опинились під загрозою внаслідок зовнішньої агресії, та відновлення роботи зруйнованих закладів культури;
- провести широке експертне обговорення щодо децентралізації в культурній політиці, зокрема для визначення конкретних шляхів делегування управлінських функцій центральних органів влади на місцевий рівень;
- розробити комплексну державну програму відновлення книговидавничої та книгорозповсюджувальної інфраструктури, котра би містила систему сучасної логістики, гуртову та роздрібну торгівлю книжками і промоцію різножанрової літератури в державних, комунальних та приватних друкованих та електронних медіа;
- розробити та запровадити соціальні й освітні програми щодо збільшення інтересу до читання, особливо серед дітей та молоді, забезпечення їхньої ідентифікації з Україною, її історією, культурою, а також зі світовими демократичними цінностями.

Українська ідентичність в умовах зовнішньої агресії: виклики та проблеми формування. Сьогоднішня військова агресія Росії проти України своєю засадничою передумовою має несумісність та конфлікт двох протилежних ідентичностей: євразійської проросійської та проєвропейської

української. Кожна нація-держава реалізує домінуючу ідентичність, яка уособлює та презентує її історичну та соціокультурну окремішність як в очах своїх громадян, так і на міжнародній арені. Слабкість національної ідентичності призводить до зростання привабливості для представників етнічних груп, що компактно проживають у прикордонних регіонах України, ідентифікувати себе з народами сусідніх держав, а для суміжних держав – до спокуси розробки сценаріїв «захисту своїх співвітчизників» на українській території.

На Донеччині, Луганщині та в АР Крим внаслідок відсутності за часів незалежності цілеспрямованої державної політики формування української нації зусиллями адептів «руського мира» сформувався міф про спільну з Росією ідентичність, несумісну з українськими цінностями, що й стало ідеологічною основою поширення проросійських настроїв та утворення сепаратистсько-терористичних організацій під виглядом квазіреспублік. Проте мешканцям тимчасово окупованих територій треба зрозуміти, що «ДНР», «ЛНР», «Новоросія», «Кримський федеральний округ» потрібні Путіну та його оточенню виключно як інструмент утримання Української держави в орбіті внутрішньої та зовнішньої політики російської імперії.

Багато українських громадян розуміють згубність політики сепаратизму, орієнтації на ідейні гасла «руського мира», небезпеку утворення квазіреспублік. Як свідчать соціологічні дослідження, за останні місяці суттєво підвищився рівень української громадянської самоідентифікації населення – до 75 % опитаних. Важливо, що подібне зростання відбулося саме на сході та півдні України за рахунок російськомовного населення. Щодо статусу Донецька та Луганська більшість респондентів вважають, що вони повинні залишатися обласними центрами у складі України (51 %). Автономію Донбасу у складі України підтримують не більше ніж 20 %. Лише незначна кількість опитаних підтримують незалежність або приєднання Донбасу до Росії (6 % і 4 % відповідно).

Утвердження української ідентичності на Донеччині та Луганщині визначальним чином залежатиме від запровадження в регіоні особливого порядку самоврядування та проведення виборів за українськими законами. Головне завдання – висунути до органів місцевої влади українських патріотів. Але проблема в тому, що в Україні самоврядування завжди було слабким, а регіональні анклавні на Донбасі очолювалися переважно представниками фінансово-промислових груп. Потрібно також зважати на помітну роль поширеного інституту земляцтва. Для місцевих жителів професійні та моральні якості кандидата на ту або іншу посаду повинні бути доповнені статусом «свій» та якостями, зрозумілими промислово-робітничому суспільству.

Вирішити відповідну проблему можливо, використавши потенціал волонтерства. Волонтерів потрібно максимально долучити до місцевого самоврядування, бо їх тут знають особисто, їм довіряють, проте в інформаційному полі регіону вони майже відсутні. А саме це поле навіть на звіль-

нених територіях залишається проросійським. Наприклад, на середину лютого 2015 року з 37-ми телеканалів у Маріуполі 35 становили російські і лише 2 – українські.

Проте відновлення трансляції вітчизняних медіа є важливою, але недостатньою умовою формування українських цінностей на окупованих територіях. Головне налагодити двосторонню комунікацію з місцевими жителями, поширюючи у ЗМК правдиву інформацію, орієнтовану на потреби та інтереси людей.

Для того, щоби зменшити вплив російської пропаганди на українців, потрібно не лише блокувати роботу пропагандистських медіа, що ретранслюють позицію Кремля, а й інтенсифікувати безпосередній діалог української влади з власним народом.

В умовах війни утверджувати українську ідентичність означає для більшості громадян готовність захищати свою країну. Отже, необхідно відзначити нагальну потребу формування прошарку патріотично налаштованої військової еліти, відданої ідеї захисту Батьківщини, її незалежності та суверенітету, утвердження України як повноцінного суб'єкта міжнародних відносин. Переважна більшість українських військових та силовиків донедавна не могли собі уявити, що основним ворогом України є Росія і що саме з Росією доведеться воювати.

За умови зовнішньої агресії надзвичайно посилюється роль національної еліти взагалі. Саме від компетентності економістів, фінансистів та інших фахівців, які здатні подолати парадоксальний статус «багатої країни бідних людей», звільнитися від фантастичного уминня «ніколи не втрачати шанс втратити шанс» та працювати за європейськими стандартами і нормативами, залежить зараз доля України, її самодостатність та цивілізаційний вибір. Адже усі реформи в будь-якій країні, включаючи й Україну, здійснює перш за все еліта, яка, приймаючи замовлення суспільства, його структурує, планує та реалізує.

Україна потребує потужної державної ідеології, яка виховає наших дітей та внуків у чіткому розумінні національних інтересів своєї країни. Окрім того, дієвий український націоналізм – це не тільки гарантовано патріотичне керівництво держави, а й повна консолідація нації перед загрозою зовнішньої агресії та визначальна засада протидії імперському політичному проекту «русский мир».

Загалом державній владі, громадянському суспільству доведеться докласти багато зусиль, щоби подолати кризу національної ідентичності на тимчасово окупованих територіях та в анексованому Криму. Реінтегрувати означені регіони до українського національного простору можна тільки поступовими діями, показуючи, що держава хоче налагодити на цих територіях нормальне, заможне життя.

Вироблення ефективної політики утвердження української національної ідентичності потребуватиме:

- розроблення Концепції гуманітарної безпеки Української Держави, важливою складовою якої мають стати завдання щодо утвердження української національної ідентичності;

- здійснення успішних реформ та досягнення суттєвих воєнних успіхів на фронті;
- посилення двосторонньої комунікації влади з мешканцями тимчасово окупованих територій. Модераторами такого діалогу можуть стати волонтери, які сьогодні вирішують надзвичайно багато гуманітарних проблем. Важливо, щоб ці громадяни також долучилися до місцевих виборів;
- розробки Концепції національно-патріотичного виховання у військових формуваннях України, яке має здійснюватися на національно-історичних засадах та традиціях Українського народу;
- відновлення українського контролю в інформаційному просторі на тимчасово окупованих територіях як умови перемоги у війні ідентичностей. Вирішення цієї проблеми повинно бути першочерговим завданням новоствореного Міністерства інформаційної політики України;
- внесення до Конституції України положення про те, що світоглядними засадами розбудови держави, окрім загальнолюдських, є також українські національні цінності, оскільки ідентичність держави визначає її ідеологія.

Загрози і виклики національним інтересам у релігійному середовищі країни. Релігія далеко не завжди є генератором моральних чеснот та запорукою духовного поступу людської спільноти. Включення конфесійного чинника в глобальну політику перетворює його на серйозне джерело напруження. Значна кількість конфліктів у світі має релігійне підґрунтя або ж релігійний складник присутній в них у той чи інший спосіб. Не становить винятку і сучасна Україна.

Вітчизняна конфесійна мапа містить низку неприхованих загроз національним інтересам. Ключова з них – діяльність Української православної церкви Московського патріархату. Попри власну гучну назву, ця церковна інституція пов'язана з Україною хіба що географічною локалізацією. За своєю духовною орієнтацією та функціональністю УПЦ (МП) – невід'ємний складник Російської православної церкви. Означений факт має документальне підтвердження. Зокрема, статут УПЦ (МП) вказує, що «Українська православна церква з'єднана з Помісними Православними Церквами через Руську Православну Церкву»¹⁶⁷. У свою чергу аналогічний документ РПЦ розглядає українські терени як канонічну територію Московського патріархату¹⁶⁸. Більшість одіозних, антиукраїнськи налаштованих представників єпископату УПЦ (МП) входять до складу Міжсоборної присутності – дорадчого органу РПЦ, який покликаний допомагати патріарху Кирилу та його оточенню реалізовувати церковну політику, зокрема щодо «русского мира». Предстоятель УПЦ (МП) є по-

¹⁶⁷ *Статут* УПЦ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://orthodox.org.ua/page/statut-upts>

¹⁶⁸ *Статут* Руської Православної Церкви [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.patriarchia.ru/ua/db/text/1203391.html>

стійним членом Священного синоду РПЦ та бере активну участь у роботі Архієрейської наради Московського патріархату.

Принципово наголосити, що УПЦ (МП) не просто структурний підрозділ РПЦ. Остання використовує УПЦ (МП) як один із впливових каналів російської пропаганди в українському суспільстві, популяризатора ідейних конструктів «русского мира» в Україні та провідника сепаратизму. УПЦ (МП), за винятком деяких священників та архієреїв не спромоглася засвідчити власну солідарність з Українським народом, продемонструвати патріотичну позицію.

Українці не почули з вуст вищого керівництва УПЦ (МП) жодного осуду на адресу Росії за окупацію українських територій. Понад те, священноначалля промосковської церкви виявляє неабияку лояльність до політики агресора, фактично підтримало окупацію й анексію Криму Російською Федерацією.

Офіційні свідчення речників УПЦ (МП) стосовно поточної ситуації в країні далекі від об'єктивності. Називати масштабне воєнне вторгнення сусідньої держави на Донеччину та Луганщину «братовбивчим протистоянням», «громадянським конфліктом», «розбратом та ворожнечею», «зіткненням інтересів Заходу та Сходу» – неправдиво і навіть цинічно.

УПЦ (МП) виявилася об'єктом масового громадського невдоволення саме через антиукраїнську діяльність частини власного духовенства. Йдеться про фактичну підтримку бойовиків «ДНР» та «ЛНР», паплюження чинної української влади, спроби зриву мобілізації, заклики до Росії опанувати Закарпаття, оскільки там наявні її «кровні інтереси», пряму співпрацю з агресором. Під надуманими приводами керівництво УПЦ МП уникає надання допомоги українським воїнам. А окремі представники єпископату забороняють своїм священникам відвідувати і підтримувати українських військових у зоні антитерористичної операції.

Провід УПЦ (МП) відверто «заплющив очі» на наступ В. Путіна на українську історію, чітко артикульований у посланні Федеральним Зборам від 4 грудня 2014 року. У документі президент Росії розглядає анексований Крим як духовне осердя «російської нації і централізованої Російської держави», як «християнську колицю» східно-православної цивілізації.

Не виключається, що Російська Федерація з метою нагнітання суспільного напруження спробує розіграти феномен «православної карти». Даний сценарій передбачає свідоме провокування національно орієнтованої української спільноти до радикальних дій стосовно УПЦ (МП). У подальшому це дозволить прокремлівським політикам говорити про утиски на релігійному ґрунті, дискримінацію за конфесійною ознакою, переслідування українською владою «канонічної православної церкви». Оскільки подібні сентенції уже час від часу з'являються в інформаційному полі, то ситуація потребує зваженого контролю та адекватного реагування.

Ще одна проблема, пов'язана з конфесійними викликами, стосується ситуації у мусульманському середовищі України. Це середовище, по-перше, є достатньо представницьким. Наявні в ньому інституційні

структури різняться своїми міжнародними уподобаннями. Якщо, скажімо, Всеукраїнська асоціація громадських організацій «Альраїд» зорієнтована на арабський іслам, Духовне управління мусульман України «Умма» – на європейський, то Всеукраїнське духовне управління мусульман «Єднання» тяжіє до Центрального духовного управління мусульман Росії, а свою мету вбачає у відновленні духовної єдності між Росією та Україною. Іншими словами, політичний істеблішмент РФ при експортуванні ідеології «русского мира» послуговується не тільки православним, але й ісламським чинником. По-друге, перереєстрація Духовного управління мусульман Криму за російським законодавством практично виводить ДУМК з національного правового поля. У такий спосіб частина кримських татар, які переїхали на материкову Україну, радше за все ставитиме питання про створення власного релігійного осідку, невідконтрольного кримському муфтіяту. Не виключається, що у разі появи нового осередку між двома структурами матиме місце конфлікт інтересів. По-третє, пертурбації в національному мусульманському просторі, обумовлені нестабільністю суспільно-політичної ситуації в країні та війною, спонукатимуть до боротьби за переділ сфер впливу між різними інституційними центрами ісламу. А це своєю чергою може призвести до локальних непорозумінь і протистоянь, дестабілізації суспільної ситуації на місцевому рівні. Тому органи влади і правопорядку мають бути готові до подібного розвитку подій.

Викликає занепокоєння також діяльність Української правовірної греко-католицької церкви, очолюваної екскомунікованим католицьким священником А. Догналом. Незважаючи на свою малочисельність, догналіти демонструють високу активність, яка має чітке антиукраїнське спрямування.

У контексті попередження загроз національній безпеці України, інспірованих релігійними чинниками, необхідно вжити таких заходів.

- Розробити та прийняти Концепцію державно-конфесійних відносин, у якій окреслити основні механізми правової взаємодії держави і церкви в різних сферах суспільного життя.
- Ухвалити законопроект про внесення змін до чинного законодавства України про свободу совісті та віросповідання, яким передбачити чіткі механізми запобігання діям релігійних організацій і священнослужителів, спрямованих на підрив національної безпеки України.
- Профільним відомствам та органам, відповідальним за правопорядок і безпеку, здійснювати регулярний моніторинг ситуації у конфесійному середовищі країни з метою своєчасного виявлення дестабілізуючих чинників і вжиття належних заходів щодо їх нейтралізації.
- Органам центральної та місцевої влади інтенсифікувати діалог із суб'єктами конфесійного простору, спрямований на розвиток партнерської співпраці, залучення до реалізації соціально значущих проектів і програм тільки тих церков та деномінацій, що здатні до суспільно-патріотичного виховання своїх вірян.

- Заборонити в'їзд на територію України представникам іноземних релігійних організацій, якщо їх діяльність орієнтована на підрив територіальної цілісності країни, поглиблення міжцерковних і міжконфесійних непорозумінь, культивування на рівні масової свідомості імперсько-шовіністичних ідеологем.

Роль культури в модернізації українського суспільства та піднесенні міжнародного іміджу України. У контексті реалізації Україною невідкладних реформ накопичений десятиліттями культурний потенціал спроможний стати чинником модернізації та успішної інтеграції країни в глобальні світові процеси. Саме тому сфера культури має неабиякий попит на ефективний державний менеджмент, готовий відмовитися від пострадянських рудиментів і стереотипів адміністрування.

Вкрай важливо, щоб культурна політика як складник стратегії модернізації України базувалася на розвитку креативного потенціалу українських громадян. Створення умов для формування повноцінного творчого середовища – це робота, яка матиме доленосні та далекосяжні наслідки для розвитку України. Успішна модернізація можлива тоді, коли новітні виробничі технології та управлінські рішення будуть підкріплені культурними цінностями, що спрямовані на розкриття творчого потенціалу країни. Розвиток креативних індустрій та становлення креативної економіки – ключові умови, що виводять сучасні держави у світові лідери. Україна, на жаль, суттєво відстає від новітніх тенденцій.

Критеріями ефективності інноваційної діяльності у сфері культури повинна стати конкурентоспроможність українського культурного продукту, закладів культури, які зможуть гідно репрезентуватися на рівні із зарубіжними. Використання сучасних маркетингових та інформаційних технологій і здоровий протекціонізм держави дозволять не лише захистити національного виробника культурного продукту, а й зробити його впливовим гравцем на міжнародному рівні. Такі амбітні цілі треба ставити вже зараз.

Необхідно створити справедливі та прозорі правила для розвитку українського підприємництва, що виробляє культурний продукт. Важливо сформувані сприятливі умови для поступу українських культурних індустрій та креативних просторів у наших містах – від мегаполісів до райцентрів. Культурне життя концентрувалося переважно у великих адміністративних центрах, тоді як у менших населених пунктах з обмеженими фінансовими можливостями, нижчим освітнім рівнем населення відбувалося поступове руйнування культурної інфраструктури, а отже, і системи підготовки творчих та управлінських кадрів. Значна частина населення країни позбавлена можливості повноцінно користуватися культурними благами, брати участь у культурному житті.

У добу інноваційної глобалізації та креативної економіки модернізація невід'ємна від інноваційного культурного складника. За таких умов культурна діяльність поєднується з якісними освітніми програмами, новими технологіями та неочікуваними креативними рішеннями. Це єдиний необоротний шлях поступу українського суспільства.

Вельми доцільно здійснювати наполегливу роботу у напрямку адаптації національного суспільного ландшафту до європейських соціокультурних практик. Цього неможливо досягти без запровадження реформ культурної сфери. Попереду – важкий шлях виведення України на орбіту актуальних світових процесів. Участь у цих перетвореннях центральних і місцевих органів влади, очікувана всім суспільством, має бути як ніколи відповідальною. На часі негайна потреба опанувати нові адміністративні інструменти, запроваджувати інноваційні механізми та підходи щодо модернізації культури. Така діяльність повинна відповідати європейським стандартам, щоб національна культурна політика посилювала модернізаційну логіку змін у країні.

Попри присутність в Україні непересічних культурних явищ, відчувається брак мережі зв'язків, які б залучали їх до процесу культурного виробництва. Адекватною моделлю культурної політики має бути модель підприємницька, що наполягає на тісній співпраці культури та економіки. Це стосується передусім актуального мистецтва та культурних індустрій – саме вони є найбільш придатними до матеріального відтворення вкладеної у них творчості, саме вони потребують механізмів, які б дозволяли завершувати увесь цикл культурного виробництва. У кінематографі, візуальному мистецтві, сучасному театрі, музейній справі, книжковій царині мусить працювати ланцюжок із навчання, наукових досліджень, виробництва, дистрибуції, маркетингу, промоції, фінансування, документації. Перша ланка цього ланцюжка – освіта у сфері культури – є досить слабкою.

Для того, щоб підприємницька модель культурної політики запрацювала, Україні бракує відповідних фахівців, зокрема із якісною освітою та досвідом роботи у впливових і визнаних у світі культурних інституціях. Створення конкурентоспроможного культурного продукту неможливе без вдосконалення освітньої системи, яка б навчала не лише виробників, а й адміністраторів, менеджерів, і, врешті-решт, підвищувала культурний рівень пересічного споживача. Двадцятилітнє зомбування, яке здійснював російський кінематограф, нав'язуючи усьому пострадянському простору примітивні естетичні смаки та сумнівні цінності, має припинитися. Якісний культурний продукт і якісна промоція дозволять переорієнтувати пересічного споживача з недостатнім критичним мисленням на світові демократичні цінності та ліпші зразки актуальної української культури і національної спадщини. Треба наголосити, що це важлива умова, аби в нашій історії більше не повторювалися сепаратистські сценарії. Там, де є якісні книжка, галереї, кінотеатри, де вирує культурне життя, право автомата і терористичних командирів є неможливим. Сила України – в міцній і конкурентній культурі.

Час вимагає від України активної присутності у світі. Насамперед необхідно посилити українську культурну дипломатію. З одного боку, завдяки діяльності культурних активістів і митців, які з власної ініціа-

тиви встановлюють зв'язки з Європою, дедалі більше виявляє себе публічна дипломатія. На високу оцінку заслуговують наші дипломати доброї волі – українські письменники, інтелектуали, художники, кінорежисери, музиканти, які своїми публічними виступами, коментарями, авторськими колонками доносять закордонній аудиторії правду про події в Україні, яку намагається спотворити індустрія ворожої пропаганди. Активність наших митців та інтелектуалів має вагомий результат – це посилення іміджу України як держави зі сформованим громадянським суспільством, сучасними культурою і мистецтвом.

Водночас доцільно посилити політику просування національної культури та іміджеву діяльність. В умовах зовнішньої агресії та євроінтеграційних процесів необхідно інтенсифікувати приєднання України до платформи «Креативна Європа». Говорячи ж про участь України в щорічному Венеційському бієнале сучасного мистецтва, виглядатиме перспективним зміцнення партнерської співпраці держави з професійним мистецьким середовищем.

Успішна діяльність культурної дипломатії, яка не передбачає фінансових витрат і примусу, можлива лише за умови її інституалізації. Оптимальна модель інституту культурної дипломатії має поєднати зусилля громадськості та влади. Настав час реалізації пілотного проекту з інституювання культурної дипломатії на загальних принципах модернізації суспільства (відкритий доступ, орієнтація на сталий розвиток, запровадження інновацій).

Самої лише «популяризації» української культури недостатньо для її міжнародного визнання, і зараз це є очевидним. Потрібно зосередитися на промоції культури, акцентувати увагу на її спільних завданнях із національною безпекою, економікою, інформаційною сферою. Відправною ланкою функціонування відповідних інституцій є розроблення моделі фінансування із залученням позабюджетних коштів. Створення українських культурних інституцій за кордоном має орієнтуватися на новий культурний контент: якісний, актуальний, конкурентоспроможний. Виникло нове покоління українських митців, виникли нові культурні смисли. Держава зобов'язана адекватно реагувати на новітні процеси і тенденції. Імідж України – це наполеглива робота кожного, це довіра та узгодженість дій громадянського суспільства та оновлених державних інституцій.

Пріоритетними напрямками щодо модернізації державної культурної політики мають стати спільні напрацювання державних органів влади та професійної культурної спільноти, котрі міститимуть чіткі пропозиції щодо культурного розвитку. Серед актуальних завдань порядку денного у сфері культури особливо нагальними є:

- розроблення Стратегії національного культурного розвитку, яка є одним із завдань Коаліційної угоди та Програми Уряду, а також винесення її на громадське та експертне обговорення;
- оновлення чинного законодавства, що передбачає, зокрема, захист національного виробника культурного продукту та запровадження щодо

нього політики конструктивного протекціонізму держави (усунення адміністративного тиску, пільгові кредити, податкові преференції тощо);

- державне сприяння щодо запровадження сучасних маркетингових та інформаційних технологій для суб'єктів культурної підприємницької діяльності соціального спрямування;

- активізація зусиль стосовно приєднання України до платформи «Креативна Європа»: пришвидшення розгляду документації профільними міністерствами;

- розроблення програми щодо обов'язкової організаційної, медійної та фінансової допомоги держави для участі митців у щорічному Венеційському бієнале сучасного мистецтва, а також в інших світових культурних заходах подібного рівня;

- розроблення Цільової програми щодо відкриття в столицях європейських держав Українських Інститутів (на зразок таких установ, як Польський Інститут, Британська Рада, Гете-Інститут).

2.5.3. Державна інформаційна політика

Протягом 2014-2015 рр. відбулися значні зміни в інформаційній сфері держави, концентрація яких стала чи не найбільшою за весь період незалежності України. Зміни стосувалися, зокрема, таких аспектів:

- 1) забезпечення стабільної діяльності держави, у т. ч. виборчого процесу, в умовах створення та реалізації безпрецедентних потоків антиукраїнської пропаганди;

- 2) [вимушений] новий погляд на роль і значущість інформаційної безпеки та комунікативної діяльності держави;

- 3) пришвидшені внутрішніми й зовнішніми викликами процеси розвитку інституційного та нормативно-правового забезпечення;

- 4) потреба пошуку балансу між свободою слова та протидією «гібридній» війні;

- 5) [нав'язаний штучний] поділ внутрішньодержавного простору, що вимагає одночасної інформаційної діяльності органів влади, спрямованої на аудиторії в окупованій зоні, в зоні проведення АТО та на решті території України;

- 6) необхідність високоінтенсивної інформаційно-комунікативної присутності в міжнародному просторі.

Важливим є те, що вплив негативних чинників не став руйнівним, а викликав адекватну протидію. І хоча поширення набула думка, що Україна програла інформаційну війну, її носії, як правило, не наводять конкретні показники чи однозначні факти на підтримку тиражованого ними твердження. Натомість бюрократична система, що традиційно є консервативною й негнучкою, засвідчила достатній рівень адаптивної спроможності до умов, що склалися. Існує переконання, що саме «здатністю до адап-

тації» визначатиметься у майбутньому військовий потенціал держави¹⁶⁹, але й адаптивність бюрократичного апарату є й невід'ємним складником здатності до державотворення.

Іншим показником успішності України в протистоянні з Росією є те, що міжнародна думка щодо подій в нашій державі чітко та однозначно ідентифікує Російську Федерацію як країну-агресора, що має заплатити за свої дії як Україні, так і міжнародному товариству. Понад те, на сьогодні ключові гравці світової політики вже активно долучилися до інформаційної протидії пропаганді РФ.

Забезпечення інформаційної і кібернетичної безпеки. Вже понад рік Україна зазнає не лише прямої збройної агресії з боку свого «стратегічного партнера», а й всебічної інформаційної війни. Ця війна ведеться за допомогою заздалегідь підготовлених пропагандистських засобів, базується на тотальній брехні та спрямована на досягнення переваги в інформаційно-психологічній боротьбі.

На перших етапах протидії цьому виклику Україна була змушена реагувати переважно рестриктивно. Багато в чому це було обумовлено систематичним ігноруванням проблематики інформаційних воєн, що велися проти нашої держави, а отже, слабкості розроблених механізмів реагування на них. Відповідно, Україні довелося в стислий термін вжити досить радикальних заходів у власному внутрішньому інформаційному просторі щодо мінімізації найбільш агресивних ворожих інформаційних впливів. Слід розуміти, що ці заходи не можуть претендувати на цілісне вирішення проблеми, а є лише ситуативним реагуванням. Дійсно ефективна відповідь держави на виклики інформаційної агресії будуватиметься на принципах розвитку, позитивізму та відданості демократичним цінностям.

На першому етапі Україна вдалася до заходів, пов'язаних із обмеженням мовлення чи поширення контенту, який створюється державою-агресором. За неодноразові порушення ст. 2 (ч. 1) та ст. 28 Закону України «Про інформацію», ч. 2 ст. 6 Закону України «Про телебачення і радіомовлення» та ч. 1 ст. 7 Європейської конвенції про транскордонне телебачення Національна рада України з питань телебачення і радіомовлення в інтересах інформаційної безпеки України на підставі судових рішень зобов'язала провайдерів програмної послуги тимчасово, до прийняття нею додаткового рішення з цього питання, припинити ретрансляцію таких російських телеканалів: «Первый канал. Всемирная Сеть», «РТР-Планета», «НТВ-Мир», «Россия-24», *TVCI*, «Россия-1», «НТВ», «ТНТ», «Петербург-5», «Звезда», «РЕН-ТВ», *Life News*, *Russia Today*, «РБК-ТВ», «История» (ВГТРК), «365 дней», «Мир 24».

Відсутність прозорості з питань власності ЗМК створює додаткові ризики для інформаційної безпеки країни. Процеси деолігархізації з

¹⁶⁹ AUSA 2009 Chapter Presidents' Dinner, 4 Oct 09, Renaissance Hotel, Washington DC [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.army.mil/-news/2009/10/04/28312-%20gen-martin-dempsey-delivers-keynote-during-the-ausa-chapter-presidents-dinner>

обов'язковістю мають стосуватися й цієї проблеми, надто ця непрозорість часто дозволяє агресору використовувати суто українські ЗМК з деструктивною метою та на шкоду українським національним інтересам. У цьому напрямі вже працює і Верховна Рада України.

Активною була протидія України щодо діяльності тих представників ЗМК РФ, які замість виконання свого журналістського обов'язку займалися відвертою антиукраїнською пропагандою та підготовкою постановочних сюжетів, а в окремих випадках безпосередньо ставали співниками терористів, беручи участь у допиті українських військових. Через офіційні механізми Державної міграційної служби, Міністерства закордонних справ, а також органів сектору безпеки і оборони деякі з працівників російських ЗМК були видворені з території України, а низку видань було позбавлено акредитації при органах державної влади – цей список вже налічує понад 100 суб'єктів. Заборонена деяка російська телепродукція, що героїзує російських військових, правоохоронців.

Однак виключно заборонами діяти неможливо. Дійсно потрібним у такій ситуації стає повноцінне відновлення власного кіновиробництва, у т. ч. того, що пропагує Збройні Сили України. Перші спроби вже є, однак це має стати системою. Надто події останнього року надали безліч прикладів як особистої, так і групової звитяги та мужності українських військових, а також пересічних громадян. Завдання держави – створити всі необхідні законодавчі передумови для кіно- й телевиробництва, як це вже зроблено для книговиробництва, а також оптимізувати діяльність Держкомкіно відповідно до потреб часу.

Боротьба з бойовиками у східних областях України та контролювання ними частини українських територій, висвітлили ще одну проблему забезпечення інформаційної безпеки держави – інформаційну присутність України в цих регіонах. Проте ця складна ситуація не є безнадійною. У зв'язку із захопленням виробничо-технічних об'єктів Донецької та Луганської ОДТРК терористами їх матеріально-технічна база відсутня, однак у грудні 2014 р. затверджено та зареєстровано нові редакції статутів Донецької та Луганської ОДТРК з новими адресами розташування організацій та оновленими колективами.

За погодженням із Національною радою з питань телебачення і радіомовлення на 9 телевізійних передавачах Луганської ОДТРК, розташованих на підконтрольній державі території, тимчасово транслюється українська програма «Донбас+Україна». Зазначена програма формується на базі Северодонецької телерадіокомпанії недержавної форми власності – ТОВ «Незалежна ТРК «ІРТА», яка територіально розміщується в Северодонецьку Луганської області.

З 1 грудня 2014 р. уведено в дію середньохвильовий передавач РВ-469 Миколаївської філії Концерну РРТ потужністю 800 кВт з частотою 1431 кГц із використанням антенної системи спрямованої дії для трансляції спеціально підготовлених програм Національної радіокомпанії

України. Робота зазначеного передавача та передавача РВ-216 Миколаївської філії потужністю 500 кВт з частотою 549 кГц забезпечує покриття державним радіомовленням понад 70 % території України, в т. ч. Луганську та Донецьку області, АР Крим, прилеглі території Росії та Білорусі.

Національна радіокомпанія України у складі ТОВ «Всесвітня служба радіомовлення України» створила російськомовну редакцію та з 2015 р. на каналі ВСРУ розпочато мовлення спеціальної програми російською мовою обсягом 4 години на добу. Трансляція російськомовної програми здійснюється також через інтернет і супутник. А з 2015 р. має розпочатися і мовлення українського радіо на окуповану АР Крим¹⁷⁰.

Вирішуються проблеми і з браком передавачів. Так, концерн РРТ з метою відновлення мовлення українських телекомпаній співпрацює з АТ «Литовський радіо і телевізійний центр» щодо отримання передавачів аналогового телевізійного мовлення, що були у використанні, які вивільнилися в результаті переходу Литви на цифрове мовлення, для їх встановлення на своїх об'єктах у Донецькій та Луганській областях. Наразі вирішується питання щодо оформлення відповідної документації.

Також з березня 2015 р. завдяки зусиллям Міністерства інформаційної політики на території проведення АТО встановлено польські передавачі, які забезпечуватимуть мовлення українських каналів на Донецьк та інші захоплені терористами території області. Розглядаються можливості отримання потужних передавачів від американського державного іномовника задля встановлення їх на території антитерористичної операції та відновлення там мовлення українських телерадіокомпаній.

Потрібно відзначити активну діяльність Міністерства оборони України з питань протидії інформаційній агресії проти України. У вкрай непростих умовах вони змогли дійсно розпочати процес інформаційної відсічі агресору. Зокрема, було посилено діяльність офіційних прес-служб Міністерства оборони України, в зоні АТО поширюється газета «Народна армія» (як у середовищі військовослужбовців, так і серед населення), вживаються заходи щодо інформаційно-психологічної протидії ворожій пропаганді, розпочали роботу групи цивільно-військових відносин. Проводяться інформаційні кампанії, спрямовані на профілактику сепаратизму та зорієнтовані на фіксації доказів присутності військовослужбовців Російської Федерації на території України. Значно активнішою стала робота військових журналістів, які залучаються до роботи штабів секторів Антитерористичної операції та груп цивільно-військового співробітництва. Активніше використовуються соціальні мережі для належного інформування громадян про ситуацію в зоні АТО. Понад те, сторінка Міністерства оборони України в соцмережі *Facebook* визнається однією з найліпших поміж аналогічних сторінок органів державної влади – з початку проведення АТО її відвідало понад 1,5 млн осіб.

¹⁷⁰ *Крим* нарешті почує Україну: із наступного тижня на півострів почне мовити українське радіо [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://tsn.ua/politika/krim-nareshhti-pochuye-ukrayinu-iz-nastupnogo-tizhnya-na-pivostriv-pochne-moviti-ukrayinske-radio-416773.html>

При цьому потрібно зазначити, що в зоні АТО спостерігається об'єктивна складна ситуація з пресою (друкованими виданнями), що потребує додаткової уваги з боку держави.

Завдяки зусиллям Міністерства оборони України на регулярній основі організоване відвідування населених пунктів на території Донецької області представниками ЗМК держав-членів НАТО та інших закордонних ЗМК. Проводяться прес-тури цивільних журналістів до місць дислокації військ, спільно з Міністерством інформаційної політики готується до запуску проект *Embedded journalism* (прикріплення журналістів до військових підрозділів у зоні АТО).

Незважаючи на це, кількість проблем у цій сфері є значною. Як на окупованих територіях, так і на тих, які розташовані безпосередньо поблизу зони проведення АТО, агресор намагається формувати моноінформаційний простір, реалізуючи власні пропагандистські цілі не лише через російські федеральні канали, а й засобами ЗМК, утвореними терористами. Активну участь у створенні цих ЗМК беруть самі російські пропагандисти.

Безумовно, відновлення (принаймні технічного складника) українського мовлення на окупованих територіях – пріоритетне завдання. Однак при цьому не можна ігнорувати й очевидні факти: відсутність впевненості в тому, що відновлення українського мовлення на захоплених територіях кардинально та миттєво змінить інформаційну картину регіону. Навіть у багатьох регіонах України, безпосередньо не охоплених конфліктом, багато наших громадян довіряють російським телеканалам та їхнім трактуванням подій в Україні.

За результатами всеукраїнського опитування громадської думки, проведеного Київським міжнародним інститутом соціології (КМІС)¹⁷¹ з метою визначення результативності російської пропаганди, стає очевидним, що російська пропаганда справляє свій істотний вплив на мешканців сходу України, передусім на жителів Харківської, Донецької та Одеської областей.

Ці тези підтверджуються й іншими соціологічними опитуваннями¹⁷², які додатково звертають увагу на результативність окремих меседжів російської пропаганди. Відповідно, держава має збільшити та систематизувати свої зусилля передусім у протидії російській пропаганді всередині країни, у найбільш проблемних областях.

У розв'язанні цього питання потрібно шукати нові рішення, оскільки традиційні формати, вочевидь, не дають необхідного результату. Оскільки зі схожою проблемою стикалася не лише Україна, маємо активніше

¹⁷¹ *Індекс* результативності російської пропаганди [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=510&page=1>

¹⁷² *Яким є рівень підтримки меседжів російської пропаганди у зоні конфлікту: соціологічне опитування* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://osvita.mediasapiens.ua/mediaprosvita/research/yakim_e_riven_pidtrimki_mesedzhiv_rosiyskoi_propagandi_u_zoni_konfliktu_sotsiologichne_opituvannya/

залучати іноземний досвід, намагаючись не повторювати помилки, адже ціна помилок у нинішній ситуації в Україні – єдність держави.

Цілком очевидно, що для побудови дійсно ефективних інформаційних кампаній потрібний більший обсяг інформації як про окуповані території, так і про громадян на цих територіях. Українська влада спільно із ЗМК мають забезпечити об'єктивне висвітлення життя на окупованих територіях у центральних та місцевих ЗМК, збільшити обсяг контенту, спрямованого на забезпечення інформаційних потреб мешканців окупованих територій (у т.ч. збільшити кількість повідомлень, спрямованих на роз'яснення державної політики стосовно окупованих територій), більше уваги приділяти наслідкам державної політики України для мешканців окупованих територій, розглядати це питання як пріоритетне в суспільному порядку денному, уникати мови ворожнечі та негативних стереотипів стосовно мешканців окупованих територій, а також розвивати місцеві громадські ЗМК на сході й півдні України, зокрема в прифронтових зонах¹⁷³.

Рано чи пізно всі захоплені території повернуться під контроль України і на цей час ми маємо бути повністю готовими до процесу реінтеграції. Потрібно розробити (та реалізовувати вже зараз) інформаційні реінтеграційні стратегії, які дозволять ефективно повертати захоплені території у загальний інформаційний простір України. Вже сьогодні особлива увага має бути зосереджена на звільнених від терористів населених пунктах, оскільки, незважаючи на втрату фізичного контролю за цими територіями, терористи не готові відпустити їх інформаційно і продовжують там свої пропагандистські дії.

Також розглядається можливість створення єдиного центру інформаційної безпеки на базі структурних підрозділів Донецької та Луганської обласних державних адміністрацій з питань інформаційної діяльності та комунікацій з громадськістю. Центр здійснюватиме координування інформаційної політики з протидії намаганням маніпулювати суспільною свідомістю стосовно суспільно-політичної та соціально-економічної ситуації в державі.

У цьому контексті маємо звернути увагу і на проблему мовлення терористів, причому всіма можливими каналами (від газет і радіо до мережі інтернет). Ще не використано весь можливий ресурс для припинення цього мовлення, і ці заходи мають вживатися на постійній основі.

Незважаючи на постійні нагадування про роль громадянського суспільства у відсічі російської агресії, у т.ч. в інформаційному просторі, Україна досі не має цілісної стратегії залучення активістів громадських рухів та організацій до ефективного функціонування інформаційної безпеки держави. На сьогодні це, швидше, поодинокі успішні випадки взаємодії, їм не вистачає системності. При цьому саме структури громадян-

¹⁷³ *Як протидіяти російській інформаційній агресії* (рекомендації ГО «Телекритика») [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://osvita.mediasapiens.ua/monitoring/advocacy_and_influence/yak_protidiyati_rosiyskiy_informatsiyniy_agresii_rekomendatsii_go_telekritika/

ського суспільства могли б сприяти налагодженню зворотного зв'язку між мешканцями окупованих територій, з одного боку, та державою і ЗМК – з іншого, в контексті повернення мешканців окупованих територій до українського інформаційного простору. Крім того, здійснювати моніторинг та оцінювання державної інформаційної політики стосовно окупованих територій, виробляти й пропонувати моделі ефективної організації інформаційного супроводу воєнних операцій серед громадян окупованих територій, а також рекомендації щодо стратегії й тактики цієї роботи, моніторити закордонний медійний простір та виробляти рекомендації щодо державної інформаційної політики за кордоном (а частково і реалізовувати її), ініціювати та здійснювати програми візитів в Україну представників західних медіа для об'єктивного висвітлення подій в Україні тощо¹⁷⁴.

Багато в чому брак системності пов'язаний з відсутністю ефективного та дієвого нормативно-правового забезпечення інформаційної безпеки держави. Незважаючи на Рішення Ради національної безпеки і оборони від 1 травня 2014 року «Про заходи щодо вдосконалення формування та реалізації державної політики у сфері інформаційної безпеки України», в країні досі не розроблено концептуальні безпекові документи, в т.ч. Доктрина інформаційної безпеки України. Крім того, Коаліційною угодою передбачено розроблення та прийняття Концепції інформаційної безпеки України. Розроблення цього документа вже розпочалося: перший варіант має бути закінчений у травні 2015 р. і наданий для широкого обговорення громадськості.

Також зазначимо необхідність створення нового типу документів стратегічного рівня. Маємо рішуче припинити практику написання загальноописових документів і перейти до створення цілком конкретних та дієвих. Надто з багатьох питань (у т.ч. інформаційних) саме стратегії можуть виконувати реальну функцію координування між профільними відомствами, чого не може зробити жодне з них, зважаючи на особливості системи державного управління та розподілу обов'язків і повноважень між відомствами.

Крім суто внутрішньої інформаційної боротьби з агресором, маємо пам'ятати і про міжнародну арену. Міністерство закордонних справ України в межах своїх повноважень робить багато для того, щоб протидіяти антиукраїнським інформаційним кампаніям з використанням дипломатичних та журналістських каналів. Минулого року вони взаємодіяли із США, Великою Британією, іншими країнами-членами ЄС з питань інформаційного супроводу актуальних для нашої держави тем (агресія РФ, вибори тощо). У соціальних мережах, серед громадськості, ЗМК і дипломатичного корпусу України та країн дипломатичної присутності

¹⁷⁴ Як протидіяти російській інформаційній агресії (рекомендації ГО «Телекритика») [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://osvita.mediasapiens.ua/monitoring/advocacy_and_influence/yak_protidiyati_rosiyskiy_informatsiyniy_agresii_rekomendatsii_go_telekritika/

нашої держави поширюються надані СБУ, Державною прикордонною службою України аудіовізуальні матеріали, що являють собою доказову базу російської агресії в Україні, спростування фальшивих повідомлень російських ЗМК.

Міжнародним партнерам систематично надаються фактологічні, відео- та фотодокументальні матеріали, які підтверджують пряму російську агресію, незаконний перетин українського кордону важкою технікою з території РФ, використання терористами, російськими найманцями в Донецькій та Луганській областях російської зброї, воєнного технічного обладнання.

Збір доказів російської агресії в Україні та їх оприлюднення в різний спосіб відбувається постійно. Це і проведення виставки трофейної військової техніки РФ (лютий 2015 р., м. Київ); і видання та розповсюдження (у т. ч. на міжнародному рівні) «Чорної книги Кремля», підготовленої на основі даних місцевих органів влади щодо економічних і людських втрат в областях; і розміщення матеріалів на доступних інформаційних платформах¹⁷⁵.

За рік російської агресії Міністерством закордонних справ України спільно із закордонними дипломатичними представництвами України вжито за кордоном 2376 інформаційних і публічних заходів.

На жаль, цих заходів все ще недостатньо. Україна слабко використовує власні діаспорні структури, які мають істотні можливості допомогти нашій державі протидіяти російській пропаганді та допомагати взаємодіяти з лідерами думок у країнах перебування. Не до кінця використовується ресурс громадської дипломатії.

Важливо і те, що на сьогодні ми використовуємо малоперспективну модель інформаційного протиборства «пропаганда – контрпропаганда». Якщо і надалі намагатися протидіяти інформаційним кампаніям агресора у такий спосіб, Україна лише програватиме, адже агресор готувався саме до цього і має досвід, кошти та бажання воювати саме так. До того ж контрпропаганда:

- є руйнуванням основ демократії, засадничі принципи якої, зокрема свобода слова передбачають функціонування правдивої інформації, якої люди потребують для формування думки та прийняття рішень;
- передбачає наявність цілей, які не належать до кола інтересів одержувача інформації, а отже, містить прихований вплив (маніпулювання) аудиторією;
- є неприпустимою для органів державної влади, які мають зберігати довіру громадян до себе.

При виборі засобів протидії однозначно необхідно зважати на думку громадян: абсолютна їх більшість – 82 % жителів України – переконані, що українські медіа мають об'єктивно висвітлювати ситуацію в країні (чого не передбачає контрпропаганда), розповідаючи як про успіхи, так і

¹⁷⁵ Наприклад, ресурси: <http://www.dokaz.org.ua/>; <http://mip.gov.ua/content/dokazi-dlyagaagi.html>; <http://ukraineunderattack.org/>

про помилки у діях українських військових, діях української влади, надаючи максимально достовірну інформацію про ситуацію¹⁷⁶.

Саме тому і для відповіді агресору, і для належного державотворення, і для ствердження позицій на міжнародній арені Україна потребує ефективних стратегічних комунікацій. Із власним загальноукраїнським наративом, із узгодженими діями державних структур і сектором громадянського суспільства довкола цього наративу. Це не пропаганда і не контрпропаганда – це побудова цілісного світосприйняття та просування його на всіх рівнях і всіма методами. Це – єдиний шлях. І на цьому шляху істотну підтримку нам можуть надати наші західні партнери.

При цьому сьогодні, на переконання багатьох європейських лідерів, російська пропаганда дестабілізує весь континент¹⁷⁷. Саме тому у Висновках Європейської Ради стосовно міжнародних відносин, що їх було ухвалено на черговому саміті лідерів країн ЄС 19 березня 2015 р., главі європейської дипломатії Ф. Могеріні у співпраці з країнами-членами та офіційними структурами ЄС доручено підготувати до червня план дій зі стратегічних комунікацій у відповідь на дезінформаційну діяльність Росії, що триває¹⁷⁸.

Ще один потужний актор міжнародного простору – Північноатлантичний альянс – вже тривалий час спрямовує зусилля на формування спроможності у сфері стратегічних комунікацій¹⁷⁹; наразі це завдання змістилося до центру його уваги¹⁸⁰.

Отже, для України принциповим є вибір засобів інформаційної протидії на користь [стратегічної] комунікації на шкоду пропаганді / контрпропаганді, в чому переконає сучасний євроатлантичний досвід. Пропаганда і контрпропаганда є арсеналом інформаційного протистояння попередніх часів. Їх ключова відмінність від сучасного інструментарію, що ним є [стратегічні] комунікації, – це відсутність зворотного зв'язку, принципова відмова бачити в аудиторії, на яку спрямовано вплив, повноцінного суб'єкта, що має власну точку зору.

Стратегічні комунікації є рамковим підходом до впровадження окремих заходів з протидії дезінформації та інформаційній агресії. Зокрема, українські ініціативи щодо створення транс'європейського російсько-

¹⁷⁶ *Результати* дослідження Київського міжнародного інституту соціології, що проводилося на замовлення ГО «Телекритика» з 1 по 19 грудня 2014 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://osvita.mediasapiens.ua/monitoring/advocacy_and_influence/polovina_ukraintsiv_pidtrimue_ideyu_stvorenniya_kontropagandistskogo_telekanalu/

¹⁷⁷ *Сарон F.* EU to Launch «Mythbusters» Taskforce to Counter Russian Propaganda, 15.03.2015 // Newsweek [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.newsweek.com/eu-launch-mythbusters-taskforce-counter-russian-propaganda-315480>

¹⁷⁸ *European Council* Conclusions on external relations, 19 March 2015 : Press release. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2015/03/conclusions-russia-ukraine-european-council-march-2015/>

¹⁷⁹ *Strasbourg / Kehl Summit Declaration* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.nato.int/cps/en/natohq/news_52837.htm?selectedLocale=en

¹⁸⁰ *Wales Summit Declaration* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nato.int/cps/ru/natohq/official_texts_112964.htm?selectedLocale=en

мовного каналу мовлення¹⁸¹ є поміж них. І ініціативи міністрів закордонних справ Литви, Великої Британії, Данії та Естонії щодо створення в інтернеті платформи, де подаватиметься інформація про брехню та маніпуляції, пропаганду, надаватиметься підтримка пропозиціям зі створення телеканалів, мережевих порталів, радіостанцій і друкованих ЗМК російською мовою, заохочуватиметься обмін продукцією всередині ЄС, пропонуватиметься продукція російським ЗМК¹⁸².

Боротьбі з пропагандою РФ також сприятиме Німеччина, медіакомпанія якої *Deutsche Welle* планує запуснути у 2015 р. новий мультимедійний сервіс англійською мовою *DWNews*, що стане джерелом об'єктивної інформації про Україну¹⁸³.

США, зі свого боку, теж долучилися до боротьби з російською пропагандою в інформаційній сфері. Зокрема, в резолюції Конгресу США¹⁸⁴, прийнятій 4 грудня 2014 р., конгресмени закликали Президента США Барака Обаму і Держдепартамент розробити стратегію виробництва і поширення новин та іншої інформації російською мовою в країнах зі значною часткою російськомовного населення. Члени Палати представників рекомендували форсувати використання вже існуючих платформ для поширення інформації, таких як радіостанції «Голос Америки» і радіостанція «Свобода/Вільна Європа», сприяти створенню приватних компаній за участю держави для випуску відповідного контенту і залучити до реалізації цього завдання уряди країн регіону. Крім того, 4 березня 2015 р. було прийняте рішення про надання Наглядовою радою США з міжнародного мовлення (*Broadcasting Board of Governors*) 23,2 млн дол. на програми російською мовою¹⁸⁵.

Незважаючи на увагу, прикуту до інформаційно-психологічного складника протистояння з агресором, кіберкомпонента також є вагомим чинником у «гібридній» війні, розв'язаній проти України. За даними Держспецзв'язку, в 2014 р. фахівці команди реагування *CERT-UA* вжили заходів щодо реагування на 216 комп'ютерних інцидентів (кіберінцидентів), 124 з яких стосувалися державного сектору України (*GOV*). За оцінками органів сектору безпеки і оборони, задіяних у межах своїх повноважень в забезпеченні кібербезпеки держави, до основних загроз 2014 р. потрібно віднести такі.

- Використання кібератак для досягнення політичних цілей (атаки на системи ЦВК під час двох виборчих компаній, використання проти

¹⁸¹ *Європі* потрібен російськомовний канал мовлення – Президент Порошенко [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.president.gov.ua/news/32527.html>

¹⁸² *UK, Denmark back EU counter-propaganda plan* // *EUObserver* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://euobserver.com/foreign/127155>

¹⁸³ *Germany Faces Tricky Quest Countering Russian Propaganda* // *The Wall Street Journal* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.wsj.com/articles/germany-faces-tricky-quest-countering-russian-propaganda-1422443056>

¹⁸⁴ *H.Res. 758 - Strongly condemning the actions of the Russian Federation, under President Vladimir Putin, which has carried out a policy of aggression against neighboring countries aimed at political and economic domination* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.congress.gov/bill/113th-congress/house-resolution/758/text>

¹⁸⁵ *Testimony on Ukraine Before the House Foreign Affairs Committee* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.state.gov/p/eur/rls/rm/2015/mar/238147.htm>

українських урядових і неурядових структур), в т. ч. за допомогою бот-мереж.

- Поява нових та модифікація наявних зразків шкідливого програмного забезпечення проти України (віруси *BlackEnergy*, *Uroboros*, *Energetic Bear*, *Crouching Yeti*, *Epic Turla*).

- Поширення шкідливого програмного забезпечення, спрямованого на формування бот-мереж; фальшивих антивірусів, вірусів для основних мобільних платформ (у т.ч. для збирання даних з пристроїв, спостереження, запису розмов і перехоплення повідомлень).

Швидше за все, і в 2015 р. РФ, а також транснаціональні злочинні угруповання будуть активно використовувати кіберпростір проти Української держави та її громадян. Відповідно, Україна має бути готовою до цього виклику, здійснивши необхідних заходів у цій сфері.

Передусім мають бути виконані вже прийняті рішення про Стратегію забезпечення кібернетичної безпеки України та прийнято Закон України «Про кібернетичну безпеку». Ці документи дозволять чітко визначити стратегічні пріоритети України у сфері кібербезпеки, розподілити обов'язки між всіма ключовими відомствами та утворити Національну систему кібербезпеки України. З цього питання є повне порозуміння і з нашими євроатлантичними партнерами: за результатами Уельського саміту НАТО було утворено декілька трастових фондів НАТО, один з яких присвячений саме посиленню реального кіберзахисту України.

Маємо розглянути можливість використання кіберпростору не лише в цілях захисту, а й як простір асиметричної відповіді агресору. Для цього кібербезпекові розробки мають стати частиною державного оборонного замовлення.

Має бути напрацьовано систему ефективних взаємовідносин між державою та приватним сектором, без участі якого кібербезпека держави є просто неможливою. Надто вже сьогодні багато кіберактивістів активно протидіють намаганням агресора використати кіберпростір проти інтересів Української держави.

Реформування інформаційної сфери: пошук балансу між свободою слова та викликами «гібридної» війни. «Гібридна» війна зумовила зміни інституційного ландшафту та правил гри в інформаційній сфері. Структурні зрушення, що відбулися, можна розподілити на дві групи:

- інституційні зміни «першої хвилі» (весна 2014 р.), що позначилися створенням: Об'єднаного інформаційно-аналітичного центру «Єдина Країна», Інформаційно-аналітичного центру Ради національної безпеки і оборони України, Єдиного прес-центру з висвітлення АТО на базі Служби безпеки України, Українського кризового медіа-центру;
- інституційні зміни «другої хвилі» (осінь-зима 2014 р.), за яких запроваджено: Міністерство інформаційної політики України та Раду з питань комунікацій – консультативно-дорадчий орган Кабінету Міністрів України.

Утворювані протягом березня-квітня 2014 р. структури покликані надавати об'єктивну інформацію про події в Україні, протидіяти негативним інформаційним впливам на українських громадян і негативізації міжнародного іміджу держави.

*Об'єднаний інформаційно-аналітичний центр «Єдина Країна»*¹⁸⁶, створений на базі інформаційного агентства «Укрінформ»¹⁸⁷, є офіційним інформаційним ресурсом поширення оперативних повідомлень представників органів державної влади, які мають сприйматися як офіційна позиція України щодо подій в країні, у т. ч. російсько-українського протистояння. Центр докладає зусилля щодо єднання суспільства перед фактом внутрішніх економічних труднощів і зовнішніх воєнних загроз. Діяльність Центру охоплює як цілодобове наповнення відповідного веб-ресурсу¹⁸⁸, так і підготовку інформаційно-аналітичного вісника «Єдина країна», покликаного допомогти широкому колу працівників мас-медіа зорієнтуватися в потоці суспільно важливої інформації, обрати орієнтири для висвітлення ключових подій сьогодення, протидіяти в інформаційній війні, розгорнутій проти України. Центром забезпечено щоденну підготовку його ранкових і вечірніх випусків (у т. ч. у вихідні й святкові дні), а також розсилку органам виконавчої влади, облдержадміністраціям, посольствам, генконсульствам і представництвам України за кордоном, діаспорам, закордонним посольствам в Україні, обласним державним телерадіокомпаніям, обласним, міським газетам і районним друкованим виданням, найпопулярнішим веб-сайтам в електронному режимі у середньому понад 1500 адресатів¹⁸⁹.

До основних завдань *Інформаційно-аналітичного центру Ради національної безпеки і оборони України* належать забезпечення аналітичного та прогнозного супроводження діяльності РНБО щодо здійснення координування діяльності органів виконавчої влади з питань національної безпеки в інформаційній сфері; підготовка пропозицій стосовно інформаційного супроводження діяльності органів виконавчої влади та правоохоронних органів щодо забезпечення стабілізації суспільно-політичної ситуації в Україні¹⁹⁰.

Єдиний прес-центр з висвітлення АТО на базі Служби безпеки України створений на виконання протокольного рішення Кабінету Міністрів

¹⁸⁶ *Концепція* діяльності Об'єднаного інформаційноаналітичного центру «Єдина Країна» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://comin.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=111479&cat_id=77135

¹⁸⁷ Агентство «Укрінформ» активізувало свою діяльність за різними напрямками. Крім заснування Центру «Єдина Країна», було запроваджено китайськомовну версію сайту, що доповнила вже існуючі англкомовну, німецькомовну та іспаномовну; створено інформаційний проект «Новини діаспори»; започатковано «круглі столи» за участю дипломатів «Дипломати без краваток», у яких, зокрема, беруть участь представники прогресивної російської інтелігенції, що виступають проти агресії Російської Федерації; запроваджено практику проведення онлайн-трансляцій заходів Укрінформу та розміщення відео-звітів на youtube.

¹⁸⁸ *Єдина країна* : інформаційно-аналітичний центр [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrinform.ua/iac>

¹⁸⁹ *Лист* Державного комітету телебачення і радіомовлення України. – 2015. – 02.03. – № 909/28/5.

¹⁹⁰ *Про Інформаційно-аналітичний центр* : указ Президента України №398/2014 12 від квітня 2014 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.president.gov.ua/documents/17330.html

України від 16 квітня 2014 р. Його основним завданням є забезпечення інформування суспільства про перебіг Антитерористичної операції. Для цього в цілодобовому режимі здійснюється моніторинг, підготовка текстових, відео- й аудіоматеріалів для засобів масової інформації, проводяться брифінги¹⁹¹.

*Український кризовий медіа-центр (УКМЦ)*¹⁹², започаткований зусиллями провідних вітчизняних експертів у сфері міжнародних відносин, комунікацій та зв'язків з громадськістю, щоб виконувати функцію публічного майданчика для виступів представників української влади, експертів, представників міжнародних організацій та дипломатичного корпусу з оперативними заявами та аналізом ситуації в країні¹⁹³. Центр надає практично цілодобову підтримку всім представникам засобів масової інформації, які висвітлюють події в Україні. Матеріали представлено п'ятьма мовами: українською, французькою, німецькою, англійською та російською. УКМЦ проводить щоденні брифінги, здійснює постійний моніторинг українських медіа та готує інфографіку з актуальних питань, у тому числі спільно з Міністерством оборони України щодо ситуації в зоні АТО. З початку роботи УКМЦ¹⁹⁴ було проведено понад 1400 пресбрифінгів, у яких взяло участь понад 3000 спікерів, серед яких державні посадовці, дипломати, експерти та громадські діячі. Окремим напрямом діяльності УКМЦ стало запровадження принципу *one voice* щодо висвітлення воєнного конфлікту в Україні. Для цього застосовано таку схему поширення інформації: Адміністрація Президента України, РНБО, силові відомства ↔ Група *One Voice Policy* ↔ речники АТО ↔ Журналісти ↔ Громадськість. Наради з представниками прес-служб силових відомств відбуваються щотижня, отримання оперативної інформації – в режимі 24/7.

Стрімка поява названих суб'єктів інформаційного простору стала свідченням неефективності функціонування наявної системи інформаційно-комунікативного забезпечення органів державної влади.

¹⁹¹ *Інституційне* забезпечення державної комунікативної політики: досвід країн Європи : аналіт. доп. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.niss.gov.ua/public/File/2014_nauk_an_rozrobku/Dorovid_Varovska.pdf

¹⁹² Див. інтернет-ресурс <http://uacrisis.org/>

¹⁹³ *Український* кризовий медіа-центр інформуватиме світ про події в державі [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrinform.ua/ukr/news/ukrainiskiy_krizoviy_media_tsentr_informuvatime_svit_pro_podii_v_derzavi_1914819

¹⁹⁴ Створений як комунікативний майданчик та осередок актуальної інформації про події в Україні для інформування світової спільноти, УКМЦ за рік функціонування значно розширив межі своєї діяльності. Зокрема, представники Центру увійшли до команди просування інтересів України, що напрацьовує пропозиції відповідних реформ під керівництвом Заступника Глави Адміністрації Президента України Валерія Чалого. За ініціативи Українського інституту національної пам'яті та Адміністрації Президента України Центр долучився до підготовки матеріалів (відеороликів, інфографіки, плакатів з історіями про українців, які воювали проти нацистів у лавах Об'єднаних націй, веб-ресурсу «Поле пам'яті» тощо), присвячених 70-річчю закінчення Другої світової війни в Європі. Центр став організатором конференції «GOV.COMMS.UA. Підвищення стандартів комунікацій органів державної влади», яка планується як щорічний обмін досвідом між українськими та іноземними фахівцями та сприятиме впровадженню високих стандартів державних комунікацій.

Процес налагодження комунікативного зв'язку «влада–громадськість» отримав принципово нові можливості розгортання з утворенням Ради з питань комунікацій при Кабінетові Міністрів України¹⁹⁵, що її ключовим завданням є вироблення єдиної комунікативної політики, а до складу належать заступники міністрів. Це перша в Україні структура влади, яка має повноваження у сфері комунікативної політики. Високий керівний рівень її членів і наявність координувальних функцій дозволяють очікувати, що комунікативний складник державної політики здобуде належну увагу, а комунікація за принципом *one voice* нарешті запрацює повною мірою.

Комунікація стає невід'ємним складником системи національної безпеки в умовах, коли існують зовнішні впливи, що мають на меті дестабілізацію ситуації в країні, а в підсумку спрямовані на підрив довіри громадськості до влади, а отже, демонтаж наявної системи управління. Наразі постійними є спроби унеможливити політичну, економічну, соціальну й воєнну успішність України у спосіб застосування протестних настроїв населення, провокування управлінських криз через «вторгнення» в ланцюг прийняття рішень, залякування терористичними атаками й врешті-решт «промивання мізків» пропагандою. Чітке визначення шляху розвитку держави й так само чітке й ґрунтовне його роз'яснення населенню, налагодження зворотного зв'язку з метою оцінювання сприйняття та підтримки громадянами обраних напрямів реформ і вживаних заходів – це запорука стабільності будь-якої держави, а для держави в стані «гібридної» війни стає *conditio sine qua non*¹⁹⁶. Це, зокрема, підкреслювала канцлер Німеччини А. Меркель у своєму виступі на 51 Мюнхенській конференції з безпеки¹⁹⁷.

Започаткування ще одного органу державної влади – *Міністерства інформаційної політики України* відбулося наприкінці 2014 р. Міністерство визначено головним органом у системі центральних органів виконавчої влади у сфері забезпечення інформаційного суверенітету України, зокрема з питань поширення суспільно важливої інформації в Україні та поза її межами, а також забезпечення функціонування державних інформаційних ресурсів¹⁹⁸.

Незважаючи на досить незначний час свого функціонування, Міністерство має низку запроваджених проектів:

- діяльність Комісії з питань забезпечення стабільного функціонування системи національного телебачення і радіомовлення;
- соціальна програма на підтримку «четвертої хвилі» мобілізації;

¹⁹⁵ Про утворення Ради з питань комунікацій : постанова Кабінет Міністрів України № 544 від 16.10.2014 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/544-2014-%D0%BF>

¹⁹⁶ Необхідна умова, букв. «те, без чого неможливе» – лат.

¹⁹⁷ German Chancellor Merkel at Munich Security Conference : video [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.c-span.org/video/?324248-1/german-chancellor-angela-merkel-russian-foreign-minister-sergey-lavrov-munich>

¹⁹⁸ Положення про Міністерство інформаційної політики України : постанова Кабінету Міністрів України № 2 від 14.01.2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mip.gov.ua/documents/7.html>

- співпраця з журналістами в зоні АТО;
- програма постачання друкованих ЗМК на Донбас;
- створення прес-центру штабу Антитерористичної операції на території Донецької та Луганської областей в Донецькій обласній цивільно-військовій адміністрації у місті Краматорську;
- започаткування радіопрограм для Криму в ефірі Першого каналу Українського радіо, у т. ч. кримськотатарською мовою;
- запровадження ще одного каналу протидії російській пропаганді через веб-ресурс *I-Army.org*¹⁹⁹ тощо.

За українським законодавством саме міністерство має повноваження з формування державної політики, чого позбавлені інші органи центральної влади. Статус міністерства дозволяє оперативніше виконувати поставлені завдання, адже діяльність інших центральних органів виконавчої влади все одно спрямовується через членів Кабінету Міністрів²⁰⁰, що утворює додаткову ланку управління. А також функції, що їх покладено на Міністерство інформації, не були передбачені в завданнях Національної Ради з питань телебачення та радіомовлення та Державного комітету з телебачення і радіомовлення.

Активно стверджувалося, що Росія є успішною в пропаганді й без такого міністерства, й Україна може досягти успіху так само. Проте ці тези, власне, і підтверджують, що:

- в умовах авторитарного управління діяльність профільних органів державної влади можна замінити директивами з інших центрів ухвалення рішень, а вжиття відповідних заходів доручити неофіційним структурам²⁰¹;
- методи пропаганди є простішими для застосування, адже вони на відміну від комунікативних практик не передбачають зворотного зв'язку й розглядають усіх інших як об'єкт впливу, а не суб'єкт взаємодії.

І перше, і друге є однозначно неприпустимим за демократичного шляху розвитку держави, на якому наполягає Український народ. Отже, з питань оцінки доцільності й функціонування Міністерства треба перейти від тиражування примітивних гасел («совкові методи») й стереотипів («міністерство правди») до професійної аргументованої дискусії. При цьому, безумовно, необхідно зважати на об'єктивні процеси становлення нового органу влади, що потребує часу.

У цілому структурні зміни «першої хвилі» можна охарактеризувати як тактичні, з огляду на завдання (швидка відповідь «тут і зараз») та рівень

¹⁹⁹ *Аналіз роботи МІП за перший місяць діяльності* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mip.gov.ua/files/analizMIP.pdf>; *Аналіз роботи МІП за другий місяць діяльності* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://mip.gov.ua/files/_preza_5квітень_ua04\(1\).pdf](http://mip.gov.ua/files/_preza_5квітень_ua04(1).pdf)

²⁰⁰ Ст. 6, 16 Закону України «Про центральні органи виконавчої влади», ст. 44 Закону України «Про Кабінет Міністрів України».

²⁰¹ Див., наприклад: *Російська пропаганда изнутри: The Guardian раскрыл работу кремлевских «троллей»* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://apostrophe.com.ua/article/world/ex-ussr/2015-04-03/rossiyskaya-propaganda-iznutri-the-guardian-raskryil-rabotu-kremlevskih-trolley/1525>

(окремі органи державної влади / експерти чи відповідні об'єднання) їх створення. Зміни «другої хвилі» мають усі ознаки стратегічних і за завданнями, і за рівнем, проте позиціонування Міністерства інформаційної політики України та Ради з питань комунікацій як тимчасових фактично нівелює цю стратегічність. З цим погоджуватися не варто, адже й поза межами поточних проблем інформаційного протистояння є багато актуальних завдань, що їх має розв'язувати держава в інформаційній (комунікативній) сфері, й ці два органи мають необхідні повноваження й статус для їх розв'язання.

Стихійний процес інституційних змін, що був зумовлений поточними обставинами, має замінити системний. Його основою, зокрема, може бути апробована європейською практикою модель²⁰²:

- єдина структура, відповідальна за інформаційну (в частині вироблення офіційної інформації щодо реалізації державної політики та управління) / комунікативну політику з підпорядкуванням прем'єр-міністру або першому віце-прем'єр-міністру;
- колегіальний дорадчий орган [з керівників комунікативних підрозділів центральних органів виконавчої влади] при прем'єр-міністрі / першому віце-прем'єр-міністрі, що на систематичній основі вироблятимуть відповідні рекомендації та вносити пропозиції;
- єдина професійна мережа спеціалістів з питань комунікації органів державної влади з метою їх фахової підтримки та розвитку;
- механізм централізованих державних закупівель щодо комунікативних потреб органів влади;
- механізм спільних комунікативних заходів різних органів влади.

Два складники цієї моделі в Україні фактично вже функціонують. Це Міністерство інформації та Рада з питань комунікацій.

Змістом функціонування відповідних органів державної влади, безумовно, має бути налагодження комунікативного зв'язку «влада–громадськість», водночас не менш важливим завданням є співробітництво з ЄС, НАТО та їх державами-членами в процесі запровадження останніми стратегічних комунікацій з метою протидії пропаганді РФ.

Подальший розвиток отримали механізми забезпечення відкритості органів влади, що відбулося із внесенням змін до законодавства – прийняттям Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Закону України «Про інформацію» (у новій редакції) та Закону України «Про доступ до публічної інформації» від 27.03.2014 р. № 1170-VII.

Запропоновані новації було розроблено з урахуванням найвищих міжнародних стандартів. Відтепер громадяни отримали право на доступ до інформації місцевих органів державної влади, зокрема протоколів сесії ради, а також висновків і рекомендацій постійної комісії ради; до матеріа-

²⁰² *Інституційне забезпечення державної комунікативної політики: досвід країн Європи : аналіт. доп. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.niss.gov.ua/public/File/2014_nauk_an_rozrobku/Dopovid_Barovska.pdf*

лів генеральних планів населених пунктів; безоплатне отримання статистичної інформації, на доступ до засідань Верховної Ради. Також врегульоване питання щодо приведення у відповідність до вимог закону застосування грифу «Для службового користування» чи інших грифів, що передбачають обмеження доступу до документа або інформації в ньому, крім грифів секретності. Встановлено відповідальність посадових осіб за порушення законодавства України про доступ до публічної інформації та запроваджено штрафи для посадових осіб за неправомірну відмову в задоволенні запиту на інформацію, затримку з наданням відповіді або фальсифікацію відповідей на інформаційні запити.

Зміна правил гри зумовлена необхідністю вжиття рекстриктивних заходів, що їх переважною мірою спрямовано на представників країни-агресора та / або контрагентів, що їх фінансує Російська Федерація. З метою підтримання балансу в медіасфері здійснено підготовку щодо зміцнення засад демократичного й прозорого функціонування ЗМК, створення для журналістів кращих можливостей реалізовувати свою професійну діяльність.

Зокрема, названі зміни передбачають:

- зобов'язання суб'єктів інформаційної діяльності (телерадіоорганізації та провайдерів програмної послуги) розкривати інформацію про реальну структуру власності та надавати відомості про кінцевих вигододержувачів; запровадження механізму контролю за достовірністю зазначеної інформації; надання Національній раді права запитувати додаткові відомості про структуру власності зазначених суб'єктів інформаційної діяльності (Проект закону «Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення прозорості власності засобів масової інформації, а також реалізації принципів державної політики в сфері телебачення і радіомовлення» від 23.01.2015 р. №1831);

- доповнення чинного Кримінального кодексу України низкою спеціальних складів злочинів, спрямованих проти журналістів та їх професійної діяльності, а також встановлення компенсаційних виплат у разі загибелі або поранення журналістів під час виконання ними професійних обов'язків (Проект закону «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення гарантій законної професійної діяльності журналістів» від 27.11.2014 р. № 0924);

- реформування державних і комунальних друкованих ЗМК, рішення про що має прийматися їх засновниками (співзасновниками) за участю трудового колективу, який матиме пріоритетне право у визначенні способу реформування; реформованим друкованим засобам масової інформації місцевої сфери поширення з метою забезпечення їх функціонування може бути надана державна підтримка за рахунок коштів Державного бюджету України в порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України (Проект закону «Про реформування державних і комунальних друкованих засобів масової інформації» від 01.12.2014 р. № 1123).

Названі зміни відповідають впровадженню Резолюції Парламентської асамблеї Ради Європи №1466 (2005) «Про виконання обов'язків і зобов'язань Україною» від 5 жовтня 2005 р., рекомендацій Комітету Міністрів Ради Європи № R(96) 4 «Про захист журналістів за умов конфліктів і тиску» (ухвалена 3 травня 1996 р. на 98-й сесії), Коаліційній угоді.

Свідченням позитивної динаміки змін, зокрема, є поліпшення позицій у Індексі свободи преси–2015: Україна перемістилася з групи «невільних» до групи «частково вільних» країн. Експерти міжнародної неурядової організації *Freedom House* відзначають кардинальні зміни, що відбулися в медіасередовищі після падіння в лютому режиму президента Віктора Януковича: рівень ворожості влади до журналістів та правового тиску на них зменшився, так само як і політичний тиск на державні ЗМК. Крім того, позитивною подією для ЗМК стало внесення змін до Закону України «Про доступ до публічної інформації» та збільшення незалежності регулятора – Національної ради з питань телебачення і радіомовлення²⁰³.

Іномовлення та національне телерадіомовлення: перші підсумки функціонування в нових реаліях. Захист інформаційного простору держави став пріоритетом діяльності Національної ради з питань телебачення і радіомовлення України (НРТРУ) – конституційного, постійно діючого наглядового органу за дотриманням законів у сфері телерадіомовлення²⁰⁴ та Державного комітету телебачення і радіомовлення України (ДКТРУ) – головного державного органу в системі центральних органів виконавчої влади з формування та реалізації державної політики у сфері телебачення і радіомовлення .

Завдяки рішучим й оперативним діям оновленого складу НРТРУ було здійснено перші кроки з протидії інформаційній агресії, розгорнутій проти нашої країни з боку Російської Федерації. Новий склад НРТРУ розпочав свою роботу в липні 2014 р., використовуючи, зокрема, нестандартні методи, яких вимагає час. Результати постійних моніторингів телерадіоорганізацій з метою з'ясувати дотримання вимог Європейської конвенції про транскордонне телебачення щодо частки вітчизняного продукту в програмах (передачах) і демонстрування національних фільмів надали можливість НРТРУ за участі ДКТРУ ухвалити низку важливих рішень та започаткувати процес нейтралізації інформаційних впливів з боку Росії. Зокрема, державним телерадіоорганізаціям було запропоновано скорегувати програмне наповнення державних телерадіокомпаній, завдяки чому з березня 2014 р. основну увагу державні мовники приділили змістовному наповненню інформаційного, інформаційно-аналітичного та публіцистичного мовлення, зокрема висвітленню заходів, спрямованих на патріотичне виховання громадян, захист безпеки держави, реакції на зовнішньополітичні виклики.

²⁰³ *Freedom of the press 2015* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://freedomhouse.org/sites/default/files/FreedomofthePress_2015_FINAL.pdf

²⁰⁴ *Про Національну раду України з питань телебачення і радіомовлення* : закон України від 23.09.1997 р. (редакція від 10.04.2015 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/538/97-%D0%B2%D1%80>

Вагомою була роль Національної ради з питань телебачення і радіомовлення України і в окремих заходах щодо забезпечення українського інформаційного простору. Зокрема, через порушення Європейської конвенції про транскордонне телебачення були ухвалені рішення про припинення ретрансляції в Україні низки російських телеканалів, а практична частина реалізації цих рішень була реалізована в межах співробітництва з Міністерством внутрішніх справ України (зокрема в частині унеможливлення їх показу в місцях масового відпочинку).

Наприкінці 2014 р. НРТРУ разом із новообраним складом Громадської ради при Національній раді, до складу якої увійшли відомі фахівці медійної сфери, юристи, науковці й журналісти, було розроблено проект нової редакції Плану розвитку національного телерадіоінформаційного простору, що визначає мету, принципи, пріоритетні завдання та основні напрями діяльності Національної ради та шляхи вирішення проблемних питань.

Інтенсивна співпраця НРТРУ з європейськими інституціями у сфері телерадіомовлення відповідно до Європейської платформи регуляторних органів (*The European Platform of Regulatory Authorities, EPRA*) дозволила привернути особливу увагу розгляду проблеми регулювання телерадіомовлення в країнах Європи, зокрема з метою протидії інформаційній агресії як у традиційних, так і в конвергентних медіа, забезпечення незалежності регуляторних органів і сприяння розвитку медіаграмотності населення. Активна участь представників НРТРУ в щорічній оглядовій нараді ОБСЄ з проблематики людського виміру (Варшава, 22 вересня – 3 жовтня 2014 р.) створила можливості для активізування дискусії між країнами ЄС щодо необхідності спільно та відкрито протистояти виявам антиукраїнської пропаганди, публічно представити підходи України до інформаційної безпеки. Увагу міжнародного товариства було привернуто до відкритої інформаційної війни, що ведеться проти України, та поінформовано про заходи, які вживаються НРТРУ щодо припинення порушень російськими медіа законодавства України, Європейської конвенції про транскордонне телебачення і Європейської конвенції з прав людини та основоположних свобод.

Також спільно з Радою Європи Україна розпочала підготовку проекту нового Плану дій 2015–2017 роки, спрямованого, зокрема, на підтримку реформ у сфері ЗМК у нашій країні.

Уперше за роки незалежності завдяки спільній роботі НРТРУ, ДКТРУ та за участі силових відомств було розроблено проект єдиної мережі радіомовлення на FM-частотах, що дозволить майбутньому суспільному мовнику виконувати як функцію інформування, так і в разі виникнення надзвичайних ситуацій, оповіщення населення.

У 2014-2015 рр. нарешті реальним, а не показовим став процес створення Суспільного телебачення. Ухвалений у березні 2015 р. Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо Суспіль-

ного телебачення та радіомовлення України»²⁰⁵ формує законодавчу базу для запуску суспільного мовлення. Зокрема, в Законі визначено механізм створення Національної суспільної телерадіокомпанія України (НСТУ), її організаційно-правова форма, джерела фінансування, умови оплати праці працівників, захист майнових прав НСТУ тощо. Утворення НСТУ у формі публічного акціонерного товариства передбачається на базі державних телерадіокомпаній та інших учасників процесу, що реорганізуються. Експерти Європейського Союзу та Ради Європи називають ухвалений Закон одним із кращих в ЄС та одним із важливих кроків України на шляху реформ. Процес, розпочатий у квітні 2015 р. свідчить про те, що в Україні нарешті з'явиться суспільне телебачення і радіомовлення, яке працюватиме за європейськими стандартами. Перехід від державного до суспільного мовлення – тривалий непростий процес, але реорганізація низки державних телерадіоорганізацій у суспільного мовника є одним із найвідповідальніших завдань, виконання якого підтвердить здатність країни повноцінно інтегруватися в європейський інформаційний простір.

Необхідно зауважити, що норми чинного законодавства щодо телерадіомовлення, передбачені для мирного часу, не враховують виклики сьогодення. Активна громадська позиція телерадіоорганізацій та саморегулювання сфери також не вирішують проблеми забезпечення інформаційної безпеки України. Процедура застосування санкцій, регламентованих законами України «Про телебачення і радіомовлення» та «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності», відповідно до яких діють НРТРУ та ДКТРУ, не дозволяє оперативно реагувати на виявлені порушення та вживати відповідних заходів щодо їх припинення. При цьому саморегулювання медіасфери має залишатися пріоритетним завданням в розвитку медіапростору в цілому.

Події минулого року в Україні продемонстрували, як важливо мати власні канали іномовлення та якою згубною може бути пропаганда. У той же час необхідно визнати, що українські ЗМК у світовому інформаційному просторі майже відсутні. В українському суспільстві особливої ваги набула думка про створення системи іномовлення, яка працюватиме не лише на захист інформаційного простору, а насамперед на донесення до світової спільноти правдивої інформації про події в Україні, історичні факти, культурні традиції, створення позитивного іміджу країни поза її межами. Результатом роботи в цьому напрямі стало розроблення проекту створення державного іноземного мовлення російською та англійською мовами. Нещодавно отримав ліцензію і розпочав мовлення супутниковий канал англійською мовою *Ukraine Today*, який матимуть можливість дивитися глядачі всієї України і більшої частини Європи, Росії, Близького Сходу та Північної Африки. Канал здійснює цілодобове мовлення

²⁰⁵Про внесення змін до деяких законів України щодо Суспільного телебачення та радіомовлення України : закон України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=52822

з серпня 2014 р. Втілюється ініціатива створення державного проекту іномовлення на базі Державної телерадіокомпанії «Всесвітня служба «Українське телебачення і радіомовлення» і ТОВ «Банківське телебачення» (БТБ). Зокрема, 18 березня 2015 р. Кабінет Міністрів України ухвалив рішення про передачу телеканалу БТБ, власником якого був Національний банк України, в управління Міністерству інформаційної політики України, завдяки чому на базі телеканалів БТБ та УТР буде створено телеканал іномовлення *Ukraine Tomorrow*²⁰⁶, який мовитиме англійською, українською і російською, а також транслюватиме передачі кримськотатарською мовою.

За результатами експертних обговорень було визначено, що мовлення на зарубіжну аудиторію має регулюватися окремим законом. Міністерство інформаційної політики визначено відповідальним органом влади за розроблення та подання Кабінету Міністрів України відповідного законопроекту та його супровід у Верховній Раді України.

Зважаючи на економічні реалії, було прийнято рішення щодо ліквідації ліцензії Національній телекомпанії України на трансляцію української версії міжнародного телеканалу *Euronews*. Ліцензія, отримана НТКУ ще 2010 р., була чинною до 2021 р. Згідно з результатами юридичної експертизи умови договорів, укладених між українським державним мовником і комерційною компанією, є свідченням неефективного використання бюджетних коштів. Угода між НТКУ та *Euronews* передбачала зобов'язання створити два україномовних канали. Катастрофічно завищена вартість на право створення контенту для європейського мовника та неможливість впливати на контент української версії каналу зробили його роботу неефективною та завдали державі фінансових втрат²⁰⁷.

Зважаючи на те, що перехід телевізійного мовлення України на цифровий формат до 17 червня 2015 р. передбачений Регіональною угодою «Женева–2006», відсутність таких стандартів вимірювання цифрового покриття ставить під загрозу, зокрема, виконання міжнародних зобов'язань України. Цій ситуації також сприяє той факт, що з 158 регіональних і місцевих телекомпаній лише п'ята частина отримала ліцензії на цифрове мовлення. При цьому для загальнонаціональних каналів ця проблема значною мірою вирішена. На сьогодні в Україні в цифровому форматі мовлять 28 телеканалів.

Має бути ініційоване широке обговорення питання про посилення наглядових функцій НРТРУ у спосіб розширення її повноважень. Це надасть змогу ефективно упереджувати порушення, а в разі виявлення по-

²⁰⁶ БТБ продовжує здійснювати цифрове мовлення на супутнику та є ефірним цифровим телеканалом, що входить до універсальної програмної послуги (так званий соціальний пакет), тому є обов'язковим для трансляції в усіх кабельних мережах.

²⁰⁷ Пояснювальна записка до проекту розпорядження Кабінету Міністрів України «Про припинення функціонування україномовної версії міжнародного телеканалу «EURONEWS» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://comin.kmu.gov.ua/control/uk/publish/printable_article?art_id=116958

рушень застосовувати санкції до порушників та наповнювати державний бюджет.

Ще одним надзвичайно важливим завданням 2015 р. є затвердження національних стандартів цифрового наземного ефірного телебачення *DVB-T2* та методики вимірювання покриття території сигналом цифрового мовлення.

Розбудова інформаційного суспільства та інформатизація державного управління. Життєво важливим завданням для України є якнайширша імплементація інформаційно-комунікативних технологій в усі сфери життя, подальший розвиток національних *IT*-індустрій та інформаційного суспільства. Значний потенціал держави в цій сфері, сама логіка сучасного глобального розвитку спонукає ставити перед собою амбітне стратегічне завдання виходу на лідерські позиції, перетворення на одну з найбільш інформаційно розвинених держав Європи.

У цьому контексті необхідно зважати на світові тренди. 2014 рік став етапним для подальшого розвитку глобальної архітектури управління та міжнародного співробітництва в мережі інтернет. Цього року названі питання було обговорено на декількох важливих міжнародних заходах, включаючи конференцію *ICANN* у Сінгапурі, *NETmundial* в Сан-Паулу та всесвітній форум *IGF* у Стамбулі. У документах, прийнятих у межах цих заходів, поміж іншого задекларовано оновлені засади подальшого розвитку Всесвітньої мережі на основі відкритості та багатостороннього регулювання (мультистейкхолдерності), а також підтверджене право на доступ до інтернету як одне з основних прав людини. Ці самі принципи є основою резолюцій Парламентської асамблеї Ради Європи №№ 1970(2014) та 1987(2014). Ставлячи собі за мету повноцінну, взаємовигідну інтеграцію у світовий інформаційно-комунікативний простір, Україна повинна зважати у своїй подальшій діяльності ці принципи та норми. У контексті євроінтеграції актуалізується також проблема використання досвіду розвитку інформаційного суспільства в країнах-членах Європейського Союзу, а також імплементації правових норм ЄС в інформаційне законодавство України.

Одним з безумовних пріоритетів стратегічного розвитку України є захист інформаційних прав і свобод громадян, гарантування кібернетичної безпеки держави та суспільства, розвиток *e*-демократії, *e*-урядування та інших електронних послуг, підтримка вітчизняної індустрії інформаційних технологій, виробництва програмної продукції, а також підготовка фахівців з *IT*-спеціальностей.

Факти свідчать, що досі в незалежній Україні інформаційне суспільство та *IT*-індустрії розвивалися за умов відсутності дієвої підтримки з боку держави, роль якої переважно зводилася до збору статистичних даних і фіскального тиску. Загалом, треба визнати, що чинна державна система нормативно-проектного, інституційного та бюджетного забезпечення розвитку сфери здебільшого вже не відповідає вимогам часу. Обтяжена типовими для України вадами – громіздкістю, забюрократи-

зованістю, корумпованістю, застарілими законами й адміністративно-організаційними практиками – вона вже давно не задовольняє реальних потреб, «не встигає» за динамікою, масштабами й найактуальнішими трендами розвитку інформаційного суспільства в Україні. Досить часто сфери повноважень і функції профільних відомств дублюються, у той час як утворилися цілі напрями, регулювання й управління якими фактично не здійснюється або здійснюється незадовільно.

Неефективною, недостатньо стабільною і надто залежною від поточної ситуації в країні є чинна система виконання завдань і проектів Національної програми інформатизації (НПІ). Об'єктивні дані однозначно свідчать про хронічне недофінансування Програми, розпорошення адміністративних зусиль і бюджетних коштів, ігнорування реальних потреб галузей та регіонів, дуже низьку якість менеджменту і численні зловживання. Неадекватними є механізми фінансування видатків на виконання завдань і проектів НПІ. Зокрема, чинне законодавство фактично програмує можливість їх фінансування за залишковим принципом. Це наочно підтверджується цифрами. Так, загальний обсяг асигнувань з Державного бюджету на реалізацію Національної програми інформатизації після 2008 р. становив у середньому менше ніж 0,05 % загального обсягу фінансування бюджетних програм органів державної влади з інформатизації²⁰⁸.

Таке становище може й має бути змінено за допомогою давно відомих і добре апробованих у міжнародній практиці засобів: подальша модернізація нормативно-правового забезпечення, реорганізація галузевої системи державного управління та регулювання, розроблення реалістичної й адекватної національним інтересам стратегії розвитку, створення належних умов для інвестування, розвитку бізнесу, широке використання практик державно-приватного партнерства.

Електронне урядування та широке впровадження інформаційних технологій в усі сфери життєдіяльності українського суспільства стали одним з ключових пріоритетів національних реформ. Розроблена та поступово впроваджується в життя програма «Цифрова Україна» (*Digital Ukraine*), яка і має стати фундаментом розбудови електронного урядування. У межах реалізації цього проекту Президент України вже подав два законопроекти, один з яких («Про внесення змін до деяких законів України щодо доступу до публічної інформації у формі відкритих даних» від 09.04 2015 р. №319-VIII) вже прийнято, а другий («Про внесення змін до Закону України «Про звернення громадян» щодо електронного звернення та електронної петиції» від 03.03.2015 р. №2299) пройшов перше читання і найближчим часом має бути прийнятий. На черзі ще низка законодавчих ініціатив, що мають на меті спростити використання в державному управлінні «хмарних» технологій, електронного цифрового

²⁰⁸ Лист Державного агентства з питань електронного урядування України. – 2013. – 30.03. – № 1/06-1-114.

підпису, а також забезпечити громадян простими та зручними формами спілкування з державою²⁰⁹.

У 2014 р. вжито заходів щодо оптимізації системи інституційного забезпечення сфери. Відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України від 04 червня 2014 р. № 255 «Деякі питання діяльності центральних органів виконавчої влади» Державне агентство з питань науки, інновацій та інформатизації реорганізоване в Державне агентство з питань електронного урядування. На Агентство покладено функції з реалізації державної політики у сфері інформатизації, електронного урядування, формування і використання національних електронних інформаційних ресурсів, розвитку інформаційного суспільства, його діяльність спрямовується та координується Кабінетом Міністрів України через віце-прем'єр-міністра України – Міністра регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства. Є підстави сподіватися, що така модель управління виявиться ефективною, хоча вона й відрізняється, наприклад, від так званої конвергентної моделі, яка успішно діє в деяких розвинених країнах світу (Італія, Австралія, Велика Британія, США, Канада, Польща). Відповідно до конвергентної моделі розвитком інформаційного суспільства, навіть усієї інформаційної сфери, опікуються лише два центральні органи – регуляторний та керівний, підпорядковані безпосередньо главі держави, парламенту чи уряду.

Загальний аналіз показників і тенденцій розвитку останнього десятиліття свідчить, що Україна має достатній потенціал для перетворення на державу з потужною ІТ-індустрією і високорозвиненою інформаційною сферою. Завдяки розвиненій системі профільної вищої освіти наша держава володіє одним з найбільших і найкращих корпусів ІТ-фахівців у світі. У країні постійно зростає та поновлюється парк комп'ютерної техніки, використовуються сучасні системи та засоби телекомунікацій, зв'язку, наявний високий ступінь інформатизації банківської сфери.

Маємо досить високий рівень проникнення інтернету і посідаємо одне з перших місць у світі за показником співвідношення якості, фінансової доступності та швидкості інтернет-трафіку²¹⁰.

Загалом можна констатувати, що розвиток інформаційної сфери в Україні є в руслі актуальних глобальних трендів, а саме:

- загальна «мобілізація» населення (її показник становить нині в Україні 141 %, причому близько третини з підключених пристроїв – смартфони);
- «хмарові» рішення (85 % представників малого і середнього бізнесу в Україні вже використовують той чи інший «хмаровий» сервіс);
- рішення для інформаційної безпеки (очікується побудова державних «хмарових» інфраструктур, в які будуть переміщатися дата-центри органів управління та державних підприємств);

²⁰⁹ *Цифрова Україна – Digital Ukrain* [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://reforms.in.ua/Content/download/Sessions/s2_2/8.1.pdf

²¹⁰ *Web Index 2014 data. Ukraine* [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://thewebindex.org/data/?indicator=INDEX&country=UKR>

- соціальність (за статистикою, на одне українське домогосподарство в середньому припадає три персональні електронні пристрої з виходом в інтернет – аналогічна картина спостерігається в розвинених країнах)²¹¹.

Протягом останніх років Україні вдалося також досягти успіхів у розвитку електронного урядування та електронної демократії. Створено та запущено Систему електронної взаємодії органів державної влади²¹², призначену для обміну відкритою та службовою інформацією. Для забезпечення електронного документообігу створено ринок ліцензованих програмних продуктів, які мають підтвердження відповідності. Понад те, у 2014 р. завершено вирішення довгострокового наукомісткого завдання з розроблення, стандартизації і запровадження вітчизняних криптографічних алгоритмів хешування та шифрування. Вжито заходів щодо реформування інфраструктури відкритих ключів, спрямованих на забезпечення виконання Угоди про асоціацію.

Крім того, в звітному році Державне агентство з питань електронного урядування виступило з ініціативами запровадження пілотних електронних адміністративних послуг населенню за стандартами Євросоюзу, а також автоматизованої системи оцінювання електронної готовності України. Досягнуто певних успіхів у впровадженні електронного цифрового підпису (ЕЦП) для фізичних та юридичних осіб. На сьогодні понад 90 % юридичних осіб вже мають ЕЦП, що необхідний, наприклад, для подання звітності в органи державної влади²¹³.

У 2014 р. на базі Державного агентства з питань електронного урядування за участі експертів Європейської Комісії було розгорнуто інтенсивну роботу з розроблення національного плану впровадження повноцінного електронного урядування. Нині на громадське обговорення представлено так звану Білу книгу електронного урядування – проект «Національної стратегії електронної ідентифікації»²¹⁴.

Водночас позиції України і у світових рейтингах розвитку електронного урядування та онлайн-сервісів, які, зважаючи на актуальні тренди глобального розвитку, є фундаментальним критерієм інформаційної розвиненості держави, досі не є найліпшими. За результатами останніх вимірювань ООН, Україна посіла у рейтингу *EGDI* 87 місце поміж 193 країн-членів Об'єднаних Націй (інтегральний показник). У 2012 р. вона посідала 68 місце, у 2010 році – 54-те.

Результат 2014 р. все ще дозволяє віднести Україну до групи країн із високим індексом розвитку електронного урядування, проте є фактом,

²¹¹ Лист Національної комісії, що здійснює регулювання у сфері зв'язку та інформатизації. – 2015. – 23.03. – № 01.–1498/104.

²¹² Див. ресурс: <http://sev.dkni.gov.ua/login>

²¹³ Лист Державного агентства з питань електронного урядування України. – 2015. – 30.03. – № 1/06-1-113.

²¹⁴ Національна Стратегія електронної ідентифікації України: проект Білої книги електронного урядування [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.facebook.com/eGovernanceUkraine/posts/833074850079119?notif_t=notify_me

що протягом останніх чотирьох років її міжнародний рейтинг в цій сфері знизився на 19 позицій²¹⁵.

Протягом 2014 р. тривала також робота з виконання вимог Закону України «Про адміністративні послуги», що набрав чинності 7 жовтня 2012 р. Брак бюджетного фінансування не дозволив здійснити її у запланованому обсязі, проте було досягнуто значущих результатів. Станом на початок 2015 р. розпочали роботу 653 центри надання адміністративних послуг (ЦНАП). Розпорядження Кабінету Міністрів від 16.05.2014 р. № 523-р затверджує перелік послуг органів виконавчої влади, що мають надаватися через такі центри, затверджені Примірне положення та Примірний регламент ЦНАП. Створено Реєстр адміністративних послуг у вигляді єдиної електронної бази даних²¹⁶. Працює²¹⁷ також пілотна версія Єдиного державного порталу адміністративних послуг²¹⁸.

Триває активна нормативна та адміністративна робота з виконання Плану заходів з імплементації Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським Співтовариством з атомної енергії та їхніми державами-членами, з іншої сторони, на 2014-2017 роки, затвердженого Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 17 вересня 2014 р. № 847-р.²¹⁹

Відомо, що широке впровадження IT-платформ у сфері державного управління, пошук більш ефективних форм взаємодії держави та суспільства нині є сталим трендом глобального розвитку. Однією з останніх важливих інновацій в цій сфері стала активна імплементація в органах державної влади передових країн систем «хмарових» обчислень. Позитивний досвід Великої Британії, Данії, Швеції, а також проектні документи Європейської Комісії переконують у тім, що саме така техніко-логістична модель є найбільш оптимальною з точки зору перспективного розвитку, продуктивності, економічності та безпеки²²⁰. Зважаючи на те, що в Україні «хмарові» технології та сервіси наразі вже широко використовуються і впроваджуються, доцільно розглянути питання масштабного запровадження подібної моделі у вітчизняній системі органів державної влади.

Однією із системних проблем на цьому шляху є відсутність чіткого законодавчого розмежування режимів захисту різних видів інформації та необхідність проходження усіма системами оброблення інформації, що належать до державних ресурсів, застосування застарілих процедур,

²¹⁵ *United Nations E-Government Survey 2014. E-Government For The Future We Want* [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://unpan3.un.org/egovkb/Portals/egovkb/Documents/un/2014-Survey/E-Gov_Complete_Survey-2014.pdf

²¹⁶ *Реєстр адміністративних послуг* [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&tag=ReiestrAdministrativnikhPoslug>

²¹⁷ *Єдиний державний портал адміністративних послуг* [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://poslugy.gov.ua>

²¹⁸ *Лист* Міністерства економічного розвитку і торгівлі. - 2015. - 7.04. - № 2301-05/11516-07.

²¹⁹ Там само.

²²⁰ *Analysis of cloud best practices and pilots for the public sector / A Europe 2020 Initiative. Digital Agenda for Europe* [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://ec.europa.eu/digital-agenda/en/news/analysis-cloud-best-practices-and-pilots-public-sector>

які не відповідають передовій світовій практиці і спричиняють нераціональне використання державних ресурсів. Необхідно знайти нормативно-правовий баланс щодо використання потужностей з оброблення та зберігання інформації лише в тому обсязі, що необхідний для виконання певного завдання. Це дозволить скоротити значні державні кошти та час на оброблення інформації.

Досить швидко розвивається вітчизняна ІТ-сфера та міжнародне співробітництво. Так, обсяг реалізованих послуг у сфері інформатизації за більшим, ніж у 2013 р. (15,1 млрд грн) Порівняно з 2013 р. зросла з 1,22 % до 1,39 % частка сфери ІТ у ВВП країни; 57,1 % українського населення нині регулярно користуються інтернетом, 39,3 % домогосподарств мають ширококутний доступ до інтернету²²¹.

Значним досягненням 2014 р. стало розв'язання давньої проблеми заведення в Україні технології мобільного зв'язку третього покоління 3G. Відповідні радіочастоти було розподілено між операторами зв'язку у спосіб проведення відкритого тендера. Таким чином, вже найближчим часом українці зможуть отримувати телекомунікаційні послуги відповідно до світових стандартів.

Водночас уже не перший рік Україна втрачає позиції у світових рейтингах розвитку інформаційного суспільства. Так, згідно з результатами щорічних вимірювань Міжнародного союзу електрозв'язку (МСЕ) за інтегральним індексом розвитку ІКТ країна за період з 2011 р. по 2014 р. перемістилася з 69 на 73 місце поміж 166 країн, втративши, таким чином, 4 пункти в рейтингу. Загальну ситуацію не змінили навіть окремі високі показники, зокрема те, що, за даними цього самого дослідження, Україні вдалося на 15 пунктів поліпшити свою позицію за показником проникнення інтернету (94 місце поміж 191 країни)²²².

Таким чином, незважаючи на відчутний прогрес в окремих царинах, об'єктивно елементи інформаційного суспільства впроваджуються в Україні значно повільніше, ніж у більшості країн світу. Для цього є глибокі, системні причини. Поміж таких причин, а також безпосередньо пов'язаних із ними проблем найсерйознішими є такі.

- *Недосконалість галузевої нормативно-правової бази*, необхідність її подальшої адаптації до вимог внутрішнього розвитку, з одного боку, і до вимог Європейського Союзу та Ради Європи – з іншого; аналогічної адаптації потребує й низка галузевих національних стандартів.
- *Гострий брак системної, комплексної та ефективної державної політики розвитку інформаційного суспільства*, громіздка й непродуктивна система державного управління та регулювання, відсутність кореляції

²²¹ *Лист* Національної комісії, що здійснює регулювання у сфері зв'язку та інформатизації. – 2015. – 23.03. – № 01-1498/104.

²²² *Measuring the Information Society Report 2014* / International Telecommunication Union [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://akgul.bilkent.edu.tr/ITU/MIS2014_without_Annex_4.pdf

між стратегічними проектними документами і реальною адміністративно-політичною та регуляторною практикою держави, хронічне недофінансування сфери з Державного бюджету, недосконалі й непрозорі механізми її фінансування.

- *Недостатня розвиненість національної інформаційно-комунікаційної інфраструктури*: неподолана цифрова нерівність між регіонами України, значна кількість застарілих телекомунікаційних мереж, низькі показники проникнення широкосмугового доступу до мережі інтернет та мобільного зв'язку стандарту 3G та 4G, надто повільний розвиток сегментів *e*-урядування, *e*-освіти, *e*-медицини, *e*-комерції, *IT*-послуг.

- *Неналежні умови для підприємницької діяльності і розвитку IT-бізнесу*: корупція, неефективна фіскальна політика, надмірна кількість бюрократичних і правових перепон, залежність бізнесу (особливо середнього і малого) від чиновницького свавілля, фактична відсутність державної політики стимулювання і захисту підприємницької діяльності, нерозвиненість ринку інвестицій та механізмів державно-приватного партнерства.

- *Високі ризики інвестування у сферу*, особливо в секторі малого та середнього бізнесу, що, зокрема, призводить до звуження та монополізації ринку і дефіциту конкуренції.

- *Тривожна тенденція до маргіналізації національної IT-галузі*: виробники та учасники ринку орієнтуються не на виробництво і просування власного унікального програмного продукту, а на імпорт апаратного забезпечення і адаптацію для внутрішнього споживача зарубіжного програмного продукту.

- *Щодалі гостріший кадровий дефіцит* на внутрішньому ринку інформаційних технологій та послуг, що актуалізує питання кількісного і якісного розвитку вітчизняної системи підготовки *IT*-спеціалістів, підтримки профільних академічних установ, технопарків, наукових шкіл.

У 2015 р. названі проблеми ще більше загострилися через тимчасову окупацію українських територій та воєнно-політичне протистояння на сході країни. До них додалися економічна нестабільність і девальвація національної валюти, непередбачуваність державної регуляторної політики, загальна невизначеність ситуації та екстремальні умови роботи для суб'єктів ринку на окупованих територіях. На жаль, усі ці чинники роблять неочевидними перспективи подальшого розвитку *IT*-сфери, причому передусім це стосується сфери телекомунікацій. За висновками профільних регулюючих органів, телекомунікаційний ринок став значно збитковішим, і на даний момент навіть найбільш потужні бізнес-структури ледь утримують позитивну динаміку показників своєї діяльності²²³.

Понад те, проблемою є порушення майнових прав суб'єктів ринку телекомунікацій України на тимчасово окупованій території, втручання в роботу телекомунікаційних мереж, збройне захоплення об'єктів і ліній

²²³ Лист Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України. – 2015. – від 16.03. № 01102101-1618.

зв'язку. Через ігнорування Російською Федерацією вимог міжнародного законодавства у сфері телекомунікацій під загрозою опинилася цілісність міжнародної структури нумерації, визначена рекомендаціями Міжнародного союзу електрозв'язку, Національний план нумерації України та встановлений порядок маршрутизації трафіку голосової телефонії на ТМЗК України²²⁴.

Першочерговими для України наразі є:

- оптимізація досліджень і розробок в ІТ-сфері, підготовка ІТ-кадрів, імплементація міжнародних галузевих стандартів, створення привабливих умов для інвестицій і розвиток державно-приватного партнерства;
- вдосконалення нормативно-проектного та інституційного забезпечення розвитку інформаційного суспільства, зокнайменше в частині виключення дублювання повноважень державних органів і посилення координуючої та регулюючої ролі генерального державного замовника Національної програми інформатизації, а також оптимізації механізмів стабільного фінансування НПІ як бюджетної програми;
- вивчення питання щодо запровадження конвергентної моделі управління інформаційною сферою, зокрема щодо утворення (визначення) центрального органу виконавчої влади, в межах безпосередньої компетенції та відповідальності якого перебуватиме весь комплекс питань, пов'язаних з державним управлінням розвитку інформаційного суспільства в Україні;
- підвищення правового статусу Стратегії розвитку інформаційного суспільства в Україні, яка на даний момент є документом, затвердженим Розпорядженням Кабінету Міністрів, а отже, об'єктивно не виконує жодних регулюючих і зобов'язувальних функцій. Необхідно надати означеній Стратегії правового статусу Закону України;
- суттєвого доопрацювання потребує зміст Стратегії, насамперед в частині максимально можливої конкретизації її основних пріоритетів, цілей та завдань, термінів їх виконання, визначення суб'єктів, відповідальних за їх реалізацію. Крім того, важливим є уточнення цілей Стратегії з урахуванням відповідних європейських документів;
- мають бути внесені зміни до чинного Закону України «Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 роки», особливо в частині практичних механізмів його реалізації, що дозволить перетворити його з рамкового на практично значущий документ;
- доцільним є розроблення та прийняття обов'язкових цільових державних програм і локальних стратегій, необхідних для виконання завдань з розбудови інформаційного суспільства в Україні. Передусім цільової підтримки держави потребують питання ІТ-освіта і державно-приватне партнерство в ІТ-сфері;

²²⁴ Лист Національної комісії, що здійснює регулювання у сфері зв'язку та інформатизації. – 2015. – 23.03. – № 01-1498/104.

- має бути закінчено розроблення і внесено на розгляд Верховної Ради Закони України «Про Інформаційний кодекс України», «Про розвиток національної інформаційно-комунікаційної інфраструктури», доопрацювано й ухвалено законопроекти «Про електронну комерцію», «Про електронні комунікації», «Про електронні довірчі послуги» (на заміну Закону України «Про електронний цифровий підпис»), «Про єдину систему електронної взаємодії», «Про внесення змін до Закону України «Про звернення громадян» (щодо електронного звернення та електронної петиції), а також забезпечення належного функціонування Національної системи індикаторів розвитку інформаційного суспільства та Національного реєстру електронних інформаційних ресурсів;
- потрібно вдосконалити національну систему підготовки ІТ-спеціалістів на підставі (а) профільної модернізації та спеціалізації системи шкільної освіти; (б) розширення і вдосконалення кластера профільних ВНЗ, підвищення якості освіти; (в) оперативного підвищення кваліфікації спеціалістів (за моделлю освіта протягом життя);
- має бути вжито заходів щодо подолання цифрової нерівності між регіонами України, впровадження Плану розвитку ширококуткового доступу (ШСД);
- важливим є спрямування зусиль на проактивне впровадження і розвиток в Україні найперспективніших ІТ-трендів (*Cloud, Fog, Mobility, Big Data, Internet of Things* тощо) і на врахування можливостей їх застосування в різних сферах і галузях.

РОЗДІЛ 3. ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА УКРАЇНИ В УМОВАХ КАРДИНАЛЬНИХ ЗМІН СВІТОВОЇ СИСТЕМИ БЕЗПЕКИ

3.1. ЗАГАЛЬНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ МІЖНАРОДНОЇ СИТУАЦІЇ: ГЛОБАЛЬНІ Й РЕГІОНАЛЬНІ АСПЕКТИ ТА ЇХ ВПЛИВ НА УКРАЇНУ. КРИЗА МІЖНАРОДНОЇ СИСТЕМИ БЕЗПЕКИ Й МОЖЛИВІ СПОСОБИ РЕФОРМУВАННЯ МІЖНАРОДНИХ БЕЗПЕКОВИХ ОРГАНІЗАЦІЙ

Система міжнародних відносин нині перебуває у стані глибокої кризи, наймасштабнішої з часів закінчення Другої світової війни. Російська агресія проти України порушила правові та безпекові механізми підтримки стабільності й рівноваги на світовій політичній сцені. Експерти та політики заговорили про загрозу глобального конфлікту, осередком якого можуть стати події у Східній Європі.

Після завершення «холодної війни» і розпаду СРСР порівняно стабільний та передбачуваний біполярний світоустрій трансформувався у принципово новий багатомірний, менш стійкий і набагато динамічніший порядок постбіполярного світу. Ці зміни визначили новий характер світоустрою і міжнародних відносин, сформували нове бачення ліній поділу світу. Розмежувальними у світовому геополітичному просторі стали не так лінії конфронтації між великими державами із сферами їх впливу, як, скоріше, сектори напруженості між зоною стабільності, де панують закон та міжнародне право, і зоною невизначеності, яка характеризується зневагою до закону, численними локальними конфліктами тощо – усім тим, що становить загрозу безпеці, стабільності та розвитку людської цивілізації.

Процеси глобалізації, які спонукають до усвідомлення принципів єдності світу й неподільності безпеки, сприя-

ють тому, щоб місце конфронтаційної моделі міжнародних відносин зайняла інша, більш збалансована система міжнародного світоустрою, яка будуватиметься не на протистоянні світових потуг, а на їх консолідації та ефективній взаємодії. Проте на сьогодні події розвиваються в протилежному напрямку, і глобалізація виконує в них роль чинника, що підсилює також процеси хаотизації в системі міжнародних відносин.

В умовах постбіполярного глобалізованого світу система міжнародних відносин зазнала радикальних перетворень. На Європейському континенті їх наслідком стали возз'єднання Німеччини, поділ колишніх Югославії та Чехословаччини, перетворення колишніх радянських сателітів – країн Центральної і Східної Європи (ЦСЄ) та Балтії – на органічну складову частину європейського (Євросоюз) і євроатлантичного (НАТО) просторів.

Процес формування розширеної Європи після завершення «холодної війни» супроводжувався одночасною появою на континенті нових ліній поділу між просторами стабільності і невизначеності. Країни ЦСЄ та Балтії одразу після розпаду СРСР остаточно визначилися з напрямками своєї зовнішньої та внутрішньої політики і, отримавши величезну економічну та політичну підтримку, розпочали активний рух у бік європейських і євроатлантичних структур, здійснюючи з їх матеріальною та структурною допомогою внутрішні політичні й економічні реформи. Водночас нові незалежні країни, що утворилися на теренах колишнього СРСР, – країни СНД у Східній Європі, на Кавказі та в Центральній Азії – **фактично на два десятиліття опинились у зоні політичної невизначеності, перебуваючи під постійним тиском з боку РФ або в прямій залежності від неї.**

Політика Заходу щодо країн СНД була двоїстою: з одного боку, в них підтримувалися демократичні трансформації, з іншого – ЄС та США намагалися виробити для цих країн окремий формат відносин, фактично зорієнтований на специфіку трансформаційних процесів, що відбувалися в РФ. Стало очевидним, що країни євроатлантичної спільноти припустилися серйозної помилки, вважаючи, що Росія рухається в напрямку західної демократії. Водночас було недооцінено процеси диференціації на пострадянському просторі, унаслідок чого окремі пострадянські країни з європейськими та євроатлантичними прагненнями, такі як Україна, Молдова і Грузія, розглядалися в одній зв'язці з іншими пострадянськими країнами, що мали цілком протилежну зовнішньополітичну орієнтацію.

Таким чином, **замість планованого Європейським Союзом для Європи в цій частині континенту «поясу стабільності і процвітання» по периметру РФ сформувалася «сіра зона безпеки» з набором «заморожених» конфліктів, а згодом – і появою відкритих збройних протистоянь.** Агресивна спрямованість зовнішньої політики Росії навіть після російсько-грузинської війни 2008 р. не отримала належної політичної оцінки міжнародної спільноти. Реакція євроатлантичного суспільства на війну РФ проти Грузії і подальшу окупацію частини її території була непропорційно слабкою. І США, і ЄС інтенсифікували політику «залучення Росії», ігноруючи дедалі агресивніші плани та дії Кремля.

До певного часу хибність цієї позиції не була очевидною. Економічна стабільність і процвітання країн євроатлантичної спільноти у цей період були забезпечені наявною системою міжнародної безпеки, яка, попри наростання напруженості та стрімкість появи нових викликів, загалом виконувала завдання підтримки міжнародного світоустрою. Однак російська агресія проти України підірвала систему міжнародних відносин, яка вибудовувалася протягом десятиліть, порушила засади регіональної та глобальної безпеки. Ці події поставили під сумнів можливість подальшого сталого розвитку на Європейському континенті. Агресія Росії стала «спусковим гачком», який запустив низку подій у напрямі руйнування міжнародної безпекової архітектури. При цьому Україна опинилася на зламі системи міжнародного світоустрою, в одній із її найгарячіших точок.

Дії Росії проти України підривають регіональну стабільність у країнах від Балтії до Чорноморсько-Каспійського басейну, створивши виклик для НАТО як ключового елемента європейської безпеки та поставивши під сумнів подальшу долю всього Європейського проекту й ідеї об'єднаної Європи.

Глобальний рівень небезпеки також істотно зріс. Нові зони напруження та гарячі точки виникають стрімко, вражаючи майже всі проблемні регіони світу й утворюючи «дугу нестабільності», що простягається від Близького Сходу до Північної Африки та Сахеля. До неї входять вогнища напруженості й територіальні суперечки в Азії (збройні сутички в районі Південно-Китайського моря, непередбачувана політика Північної Кореї); відтепер вона поширюється і на Східну Європу, яка перетворилася на територію нестабільності та загроз унаслідок незаконних агресивних дій Росії. Ці процеси потребують від світової спільноти комплексної відповіді, щоб запобігти колапсу міжнародної системи, процес розпаду якої може спричинити подальше неконтрольоване зростання загроз.

В умовах підвищеної взаємозалежності міжнародних гравців просте повернення до інструментів часів «холодної війни», зокрема до загальної стратегії стримування, залишається під питанням. Ситуація в Україні засвідчила, що традиційні загрози безпеці в сучасних умовах зберігають свою вагу, а завдання захисту територіальної цілісності залишається дуже важливим.

Водночас відбуваються зміни в характері основних викликів і загроз. На сьогодні найбільшими загрозами глобальній безпеці є міжнародний тероризм, поширення зброї масового ураження, кібертероризм тощо.

Міжнародний тероризм набуває нових, дедалі більш небезпечних форм. Поряд із терористичними мережами діють угруповання, що намагаються в нелегітимний спосіб присвоїти собі статус держави, такі як ДНР/ЛНР на Донбасі й «Ісламська держава» на території Сирії та Іраку. Вони захоплюють частини територій суверенних держав і здійснюють спроби встановити над ними жорсткий контроль за допомогою жорстокого на-

сильства, намагань перекроїти існуючі державні кордони, залякування та вбивств мирного населення, викрадення і публічних страт журналістів та полонених, контролю над ресурсами. Новітні терористичні квазі-держави, з одного боку, прагнуть набути легітимності, а з іншого – демонстративно відкидають наявні міжнародно-правові норми. По суті, йдеться про спробу нав'язати світовій спільноті свої правила гри, засновані виключно на праві застосування сили. Надзвичайно високий рівень небезпеки, зумовлений існуванням таких утворень, змушує міжнародну спільноту до активної відповіді – про це свідчить створення коаліції держав, що розпочали воєнну операцію проти «Ісламської держави». **Водночас подібні утворення, які діють на території України (ДНР/ЛНР), ще не осмислені належним чином міжнародною спільнотою як джерело аналогічної загрози.**

Загроза поширення зброї масового ураження, передусім ядерної, набула в контексті подій в Україні додаткового, вкрай небезпечного виміру. На прикладі України стало очевидним, що фіксація відмови від ядерного статусу в міжнародно-правовому акті за участю п'яти офіційно визнаних ядерних держав насправді не надає жодних безпекових гарантій. Це може підштовхнути т.зв. «порогові» ядерні країни до створення власної ядерної зброї як інструменту стримування потенційних агресорів. Не виключені також спроби створення ядерної зброї недержавними терористичними угрупованнями або ж її захоплення у країн, внутрішня ситуація в яких цьому сприятиме. На цьому тлі нещодавній прогрес, досягнутий у переговорах щодо Іранської ядерної програми, слід розглядати лише як тимчасове уповільнення, а не як зупинення цих небезпечних процесів. Крім того, ознаки ядерного шантажу, до якого останнім часом вдається Росія, підвищують рівень ядерної загрози у світі і зменшують шанси на здійснення процесів ядерного роззброєння.

Події в Україні і довкола неї продемонстрували вразливість міжнародного права, ілюзорність дієвості безпекових та правозахисних структур на європейському континенті (ОБСЄ, Ради Європи) і невідповідність універсального інструменту – Організації Об'єднаних Націй – викликам ХХІ століття. Під питанням опинилися реалізація політики нерозповсюдження зброї масового знищення і потенція єдиного у Північній півкулі силового механізму стримування агресії – НАТО. Така ситуація зумовлює загрозу дестабілізації не лише євроатлантичного простору, а й існуючого світового порядку загалом.

Нездатність **ООН та її головного органу – Ради Безпеки** – зупинити агресора спричинила широку дискусію про способи вдосконалення чинного Статуту цієї організації та давно назрілу реформу її інститутів. Йдеться як про ліквідацію права «вето» чи утримання від його застосування стороною конфлікту, так і про розширення складу Ради Безпеки для справедливого відображення змін, що відбулися у світі за 70 років з часу створення ООН.

Під час 69-ї сесії Генеральної асамблеї ООН Україна вкотре засвідчила готовність до обговорення всіх прогресивних концепцій реформуван-

ня Ради Безпеки ООН. Наша країна виступає за розширення членського складу РБ ООН, збільшення кількості постійних і непостійних її членів. Водночас в умовах, коли особливої значущості для України набуває саме позиція ГА ООН, жодною мірою не мають послаблюватися зусилля, спрямовані на збереження і навіть нарощування рівня підтримки, продемонстрованої Україні у зв'язку з анексією Криму. Метою цього є створення атмосфери остракізму довкола сучасного агресора й агресії як явища, неприйняттого у XXI столітті. Окрема позиція, яку Україна має намір обстоювати в Раді Безпеки ООН, – надання гарантій безпеки для держав, які відмовилися від своїх ядерних арсеналів.

Нової якості має набути одна з провідних інституцій, на яку покладено завдання щодо забезпечення європейської безпеки, – **ОБСЄ**. У контексті реформування цієї міжнародної організації в інтересах України підтримувати відхід від принципу консенсусу під час ухвалення обов'язкових рішень, спрямованих на підтримку регіональної стабільності у разі її порушення, а також створення більш дієвих механізмів верифікації у сфері контролю над озброєннями, що дають змогу за потреби жорстко впливати на порушника, у т.ч. із застосуванням законних санкцій. У межах процесу «Гельсінкі плюс 40» важливо об'єднати зусилля всіх зацікавлених країн-учасниць із напрацювання європейської правової бази, що регламентує правовий статус, права та обов'язки держав, які не входять до військових союзів. Наступним кроком могло б стати надання їм юридично зобов'язуючих гарантій безпеки з боку НАТО та ОДКБ, а також держав – їх членів.

В умовах боротьби проти збройної агресії Україні слід активніше використовувати й позабезпекові механізми, у т.ч. міжнародні об'єднання економічного характеру, які під час процесів глобалізації набувають дедалі більшого планетарного впливу. Йдеться і про «Велику сімку» та «Велику двадцятку», і про такі впливові важелі, як Світова організація торгівлі, Світовий економічний форум тощо. Усі зазначені глобальні гравці гранично чітко і відверто висловилися щодо агресії проти України. Завдання України – належним чином інформувати їх про розвиток подій, посилювати дію економічних важелів проти агресора, сприяти вкоріненню розуміння, що будь-яка збройна агресія, на будь-якому континенті, проти малої чи великої країни буде покарана глобальною економікою, домагатися неприйнятності погрози застосування зброї для здійснення агресивних намірів. У Статуті ООН така норма існує, і необхідно забезпечити її дієвість у міжнародній практиці XXI століття.

Окрему увагу слід приділити найпотужнішому у світі інтеграційному об'єднанню – Європейському Союзу. Неможливо переоцінити його роль у процесах, пов'язаних із безпекою, переформатуванням загальноєвропейського простору, з долею України, інших країн з європейськими прагненнями, що мають відносини з РФ та країнами Азії, зі світовою по-

літикою загалом. ЄС має усвідомити свій колосальний вплив і свою історичну відповідальність за долю Європи та світу і підсилити голоси Берліна, Парижа, Риму, Варшави, інших великих столиць спільною політикою і спільними діями. Віра в ці можливості і була тією іскрою, яка запалила Революцію гідності, стала незламним муром на шляху агресора на сході України і за яку й сьогодні тисячі українців кладуть свої життя.

Агресія РФ катастрофічно погіршила безпекове середовище довкола України і в регіоні, але водночас наша держава отримала значну міжнародну підтримку як на рівні ООН, так і з боку ЄС, ОБСЄ та НАТО. Взаємодія з цими структурами створює фундамент для побудови зовнішньополітичного виміру національної безпеки України і сприяє відновленню дієвості та довіри до міжнародних безпекових організацій, що нині похитнулася. В умовах ведення бойових дій і руйнування існуючої малоефективної моделі національної безпеки Україна має перейти до проактивної зовнішньої політики, спрямованої на створення ефективної системи міжнародних гарантій національної безпеки, яка відповідатиме масштабам наявних загроз і буде інтегрована в систему глобальної та регіональної безпеки.

3.2. ВЗАЄМОДІЯ З КЛЮЧОВИМИ СОЮЗНИКАМИ І ПАРТНЕРАМИ

Найважливішим союзником України сьогодні можна вважати **Сполучені Штати Америки**. Співпраця нашої країни зі США ніколи не була такою плідною, як нині, а ставлення офіційного Вашингтона до України за останній рік кардинально змінилося. Про це свідчать успішний візит до США Президента України П. Порошенка (вересень 2014 р.) і два візити Прем'єр-міністра України А. Яценюка (березень, червень 2014 р.). Крім того, триває постійний діалог між держсекретарем США і главою МЗС України, протягом останнього року було проведено чимало міжнародних заходів, конференцій і форумів, присвячених ситуації в нашій державі. Щоквартально відбуваються зустрічі на вищому рівні між Європейським командуванням США та Міністерством оборони України.

Протягом року США надали Україні більші обсяги допомоги, ніж будь-яка інша держава світу, включаючи кредитні гарантії на 1 млрд дол. США і фінансову допомогу на суму 340 млн дол. США, у т.ч. 118 млн дол. США на зміцнення національної безпеки. Уряд США активно підтримує співпрацю нашої держави з міжнародними фінансовими організаціями. Нещодавно уряд США оголосив про надання нашій державі нових кредитних гарантій на 2 млрд дол. США для реалізації амбітного пакета реформ, погодженого з МВФ.

Протягом усього цього часу Україна перебуває в центрі уваги американської політики. Для нас є дуже важливим стійкий консенсус, що сформувався в політикумі Сполучених Штатів стосовно підтримки нашої держави та необхідності надання їй істотної допомоги для подолання наслідків російської агресії і прискорення необхідних для зміцнення

української демократії реформ. Такий підхід підтримують і Адміністрація США на чолі з президентом Б. Обамою, і більшість депутатів (незалежно від партійної приналежності) в обох палатах Конгресу, і американська суспільна думка. Завдяки такому консенсусу стало можливим прийняття в Конгресі США у грудні 2014 р. закону «Акт на підтримку свободи України», який є важливим політичним сигналом і юридичним документом, що розширює можливості надання допомоги Україні, у т.ч. військової. Зокрема, для цих цілей передбачається виділення з бюджету США 100 млн дол. США у 2015 р. та 250 млн дол. США у 2016–2017 рр. Те, що представники і демократичної, і республіканської партій надали цьому закону безпрецедентну одностайну підтримку, не залишає сумнівів, що він буде реалізований. Сьогодні українська сторона здійснює активну роботу з американською адміністрацією, щоб максимально врахувати в межах цієї допомоги потреби Збройних Сил України.

Згаданий закон є одним із законодавчих актів, прийнятих Конгресом США для підтримки нашої держави. З лютого минулого року завдяки єдності позицій демократів і республіканців як у сенаті, так і в палаті представників щодо українського питання було ухвалено три закони і шість резолюцій стосовно України. Члени Конгресу у своїх публічних виступах постійно засуджують російську агресію та підкреслюють необхідність надання Україні військової допомоги, що дозволяє говорити про появу в американському представницькому органі потужного проукраїнського лобі. З огляду на це одним із важливих завдань депутатського корпусу Верховної Ради України має стати налагодження структурованого міжпарламентського діалогу з американськими колегами для зміцнення позицій України в американському політичному середовищі.

Актуальним завданням у контексті поглиблення українсько-американського стратегічного партнерства в найближчому майбутньому залишається **отримання нашою державою статусу основного союзника США поза НАТО**. Такий статус надасть Україні пріоритетності у відносинах зі Сполученими Штатами, у т.ч. уможливить її участь у спільних оборонних ініціативах, космічних проєктах, обмежених контртерористичних заходах, постачання їй певних видів озброєння, а також проведення спільних досліджень воєнного характеру.

Україна виходить із необхідності розширення співробітництва зі США як у межах діяльності шести міжгалузевих механізмів українсько-американської Комісії стратегічного партнерства, так і поза ними, у т.ч. у питанні лібералізації торгівлі; створення в межах Комісії контрольного механізму високого рівня; започаткування двостороннього діалогу щодо заснування відносин союзництва між Україною і США з перспективою укладення угоди про спільну оборону. Такий підхід посилить потенціал взаємодії між нашими країнами в політичній, безпековій, економічній, енергетичній та інших сферах.

Традиційним союзником і партнером нашої держави на міжнародній арені залишається **Канада**. Канадський уряд одним із перших приєднався до санкцій проти Росії після анексії нею Криму, чітко заявивши про намір і надалі «посилувати тиск на Російську Федерацію з метою збільшення ціни, яку вона платитиме за порушення загальновизнаних норм і принципів міжнародного права».

Протягом 2014–2015 рр. Канада надавала Україні не лише активну політичну підтримку, а й важливу фінансову та військову допомогу. Канадський уряд уже передав для потреб Збройних Сил України і продовжує постачати військове спорядження та нелетальне озброєння. Крім того, Канада слідом за США і Великою Британією відрядила в Україну військових радників для надання консультативної допомоги в боротьбі з російсько-терористичними угрупованнями на Донбасі.

Сусідня **Польща** міцно посідає місце одного з найважливіших союзників і партнерів України в Європі. Стратегічне партнерство України і Польщі базується на добросусідських відносинах та спільності національних інтересів наших країн у багатьох сферах, зумовлених глибинними історичними та культурними зв'язками українського і польського народів. Варшава надає нам важливу допомогу у протистоянні російській агресії та здійсненні економічних реформ, суттєву політичну підтримку на шляху європейської та євроатлантичної інтеграції.

Активно розвивається українсько-польське співробітництво в оборонній сфері. Зокрема, Польща відряджає в Україну своїх військових інструкторів, а міністерство оборони РП розробляє спеціальну програму навчання українських офіцерів молодшої ланки. Важливою подією стало рішення про створення польсько-литовсько-української бригади зі штабквартирою в Любліні. Ратифікація відповідної угоди Верховною Радою України на початку 2015 р. надала значного імпульсу процесу формування цієї бригади, який має завершитися до кінця року. Наявність такого військового з'єднання, побудованого за стандартами НАТО для виконання завдань з підтримання стабільності і безпеки в регіоні під егідою ООН, НАТО та ЄС, дозволить Збройним силам України прискорити процес досягнення їх повної сумісності із силами НАТО та є важливим практичним кроком на шляху до євроатлантичної інтеграції України.

Україна виходить із необхідності поглиблення відносин стратегічного партнерства з Польщею, зафіксованих у Договорі про добросусідство, дружні відносини і співробітництво від 18 травня 1992 р. і Спільній декларації президентів України та РП від 25 червня 1996 р., і розширення взаємодії в безпековій сфері, у т.ч. щодо можливості заснування відносин союзництва та укладення між нашими державами угоди про військову допомогу.

Надійними союзниками і партнерами України в ЄС залишаються **країни Балтії**. Литва, Латвія та Естонія, як і Україна, сьогодні перебувають під прицілом військової машини Кремля, незважаючи навіть на їх членство в НАТО. Вони найбільш гостро розуміють природу небезпеки, яку становить російська агресія проти України, роблять усе можливе, аби

захистити українські інтереси на рівні Євросоюзу. Країни Балтії надають Україні всебічну політичну підтримку, у т.ч. в міжнародних організаціях (Латвія – як головуюча країна в ЄС у першому півріччі цього року, Литва – як непостійний член Ради Безпеки ООН), надсилають гуманітарну допомогу, забезпечують лікування поранених українських військових. У цьому контексті варто зазначити, що президент Литви Д. Грібаускайте отримала премію «Людина року-2014» за відстоювання інтересів України на вищому міжнародному рівні, активну підтримку європейських устремлень і територіальної цілісності України.

Україна розглядає країни Балтії як важливих партнерів у регіоні Центральної та Східної Європи і поглиблюватиме співробітництво з ними на двосторонньому рівні та в багатосторонніх форматах (у межах Балтійської Асамблеї, Ради країн Балтійського моря, Скандинавсько-Балтійської ініціативи, формату Україна – Польща – Литва), а також посилюватиме взаємодію в європейських структурах та міжнародних організаціях. Україна вважає перспективним розвиток співробітництва з країнами Балтії у сфері безпеки в більш широкому форматі із залученням Польщі та північно-європейських країн.

Провідне місце серед наших найсильніших союзників і партнерів на міжнародній арені належить **Великій Британії**, яка є одним із гарантів безпеки України згідно з Будапештським меморандумом. Ми цінуємо рішення Великої Британії про направлення 75 військових інструкторів в Україну, яке стало важливим внеском у підвищення обороноздатності нашої держави. На особливу вдячність заслуговує безкомпромісна позиція Лондона в Раді Безпеки ООН та інших міжнародних організаціях. Одним із головних аспектів діяльності британського керівництва, спрямованої на протидію агресії РФ, залишатиметься збереження консенсусу всередині ЄС щодо продовження дії санкцій.

Послідовним союзником і партнером України є **Швеція**, яка твердо й рішуче підтримує нашу державу і погоджені санкції проти Росії в межах ЄС. Цінною є допомога цієї країни у зміцненні демократії, просуванні проектів, спрямованих на захист прав людини, верховенство права та боротьбу з корупцією в Україні. Шведський уряд підтримує розбудову інституційного потенціалу українських державних структур, проекти у сфері енергоефективності для зменшення залежності України від імпортованого газу, надає гуманітарну допомогу населенню Донбасу, найбільш постраждалому від конфлікту на сході України, сприяє зміцненню ролі українського громадянського суспільства та його залученню до процесу реалізації реформ. Обсяг шведської допомоги, вже виділеної Україні на період 2014–2020 рр., становитиме 175 млн євро.

Важливим аспектом є домовленість України і Швеції щодо розвитку військово-технічного співробітництва, основними напрямками якого стануть організація спільного виробництва озброєнь і військової техніки на

українській території, передача новітніх технологій, продаж модернізованої та нової техніки.

Беззаперечно підтримку Києва у протистоянні з Росією та налаштованість на вироблення нових підходів у відносинах з Україною сьогодні демонструє **Румунія**. У цьому контексті дуже важливо, що і новообраний президент К. Йоханніс, і уряд Румунії надають пріоритетного значення розвитку партнерських і добросусідських відносин з Україною. Ми вітаємо останні ініціативи румунської сторони, спрямовані на подолання «прихованої конфронтації» в українсько-румунських взаєминах, пошук нових можливостей зближення між нашими державами, у т.ч. вироблення спільних підходів до вирішення нагальних питань міжнародної безпеки та реалізацію взаємовигідних проєктів у межах ініціативи ЄС «Східне партнерство». Варто наголосити на налаштованості румунських партнерів на конструктивне врегулювання проблемних питань українсько-румунських відносин, усебічну підтримку та врахування інтересів української сторони в процесі діалогу з ЄС щодо реалізації Угоди про асоціацію, запровадження безвізового режиму, формування спільної європейської енергетичної стратегії, надання Україні перспектив членства в ЄС.

Зі свого боку Україна готова до поглиблення діалогу з Румунією як у дво-, так і у тристоронньому (разом з Молдовою) форматах, у т.ч. щодо питань воєнного співробітництва, регіональної стабільності та енергетичної безпеки, спільної протидії транскордонним загрозам. Партнерство з Румунією розглядається Україною як важливий зовнішньополітичний напрям, який у перспективі може набути стратегічного характеру.

Усебічну підтримку надає Україні **Німеччина**. Ніколи в новітній українській історії відносини України і Німеччини не перебували на такому високому рівні, як нині, ми ніколи не відчували такої потужної підтримки, яку сьогодні демонструє ця країна. Окремо треба наголосити на дуже важливій посередницькій ролі, яку відіграє особисто канцлер ФРН А. Меркель у деескалації ситуації довкола України, її неоціненному внеску в укладанні Мінських домовленостей та зусиллях щодо встановлення стійкого миру на Донбасі. Протягом останнього року між Україною і Німеччиною відбувається інтенсивний політичний діалог (за цей час відбулося більше десяти зустрічей на найвищому рівні), зміцнюються українсько-німецькі міждержавні та міжпарламентські зв'язки.

Крім політичної підтримки, Берлін надає потужну фінансову та гуманітарну допомогу. В Україні вдячні уряду ФРН за рішення про виділення 500 млн євро на підтримку України. У період з жовтня 2014 р. по лютий 2015 р. Німеччина надала Україні гуманітарну допомогу на 13 млн євро у вигляді продуктів харчування, генераторів, побутової техніки, будівельних матеріалів, одягу, наметів тощо. Очікується надходження від Німеччини ще 10 млн євро гуманітарної допомоги для громадян України, постраждалих від конфлікту в Донецькій і Луганській областях.

Попри досить сильну залежність німецької економіки від російського ринку та енергоресурсів, а також усталені зв'язки між німецькою і російською політичними та бізнес-елітами, Німеччина зайняла принципову по-

зицію, вимагаючи від Росії припинення її агресії проти України й підтримуючи посилення економічних санкцій щодо Кремля.

Розвиток партнерства з Німеччиною – впливовою державою – членом ЄС і НАТО, яка надає Україні вагому допомозі для прискорення реалізації демократичних реформ та більш швидкої імплементації Угоди про асоціацію з ЄС, є для української сторони одним із важливих зовнішньополітичних пріоритетів. Україна поглиблюватиме співробітництво з цією державою у дво- та багатосторонніх форматах для виведення відносин з нею у майбутньому на рівень стратегічного партнерства.

Лідерську позицію ФРН підтримує **Франція**. В Україні віддають належне складному процесові переосмислення традиційних уподобань французької зовнішньої політики, до якого її змушує агресивна діяльність Російської Федерації та щедрі субсидії опозиційним антиєвропейським партіям з Москви. Поглиблюється розуміння нео-імперської загрози з боку Росії у французьких бізнес-колах, суспільстві загалом. Від українського громадянського суспільства, від діячів культури, дипломатів, ділових людей залежить, чи дійде правда про боротьбу України за незалежність і європейський вибір до Парижа. Цю правду мають чути також **Рим** і **Мадрид**, **Гаага** й **Афіни**, **Будапешт** і **Берн** – усі європейські столиці. Мета агресора – розсварити Європу, щоб опанувати країну за країною. Завдання України – допомогти зберегти єдність європейських демократій задля миру в Україні, задля миру в Європі.

3.3. ІНТЕГРАЦІЯ УКРАЇНИ В ЄВРОПЕЙСЬКІ ТА ЄВРОАТЛАНТИЧНІ СТРУКТУРИ

Безальтернативність європейської та євроатлантичної інтеграції є стратегічною новелою сучасної української зовнішньої політики. Після початку агресії Росії проти України на питання про «європейський вибір» отримано остаточну відповідь. **Європейська та євроатлантична інтеграція втратили характер зовнішньополітичних опцій і перетворилися на імперативну вимогу збереження України як держави.** Конкретні завдання, спрямовані на інтегрування з європейськими та євроатлантичними структурами, набули для України екзистенційного значення, а ціна можливих похибок та прорахунків значно зросла.

Водночас протягом останнього року кардинально змінився й ускладнився міжнародний і внутрішньоукраїнський контекст, у якому відбувається реалізація євроінтеграційних завдань. У цьому контексті виникла низка нових чинників, як позитивного, так і негативного характеру.

Позитивні чинники, такі як зовнішньополітична визначеність та передбачуваність України, а також міцна підтримка позиції України з боку міжнародної спільноти, міжнародна єдність у засудженні російської агре-

сії, сприяють реалізації завдань європейської і євроатлантичної інтеграції. Натомість численні негативні чинники, пов'язані з руйнуванням міжнародно-правових засад архітектури європейської та глобальної безпеки, створюють серйозні виклики й загрози для інтеграційних планів України.

Унаслідок анексії Криму та російської агресії на сході України було піддано жорсткому випробуванню архітектуру міжнародної безпеки і поставлено під удар систему цінностей європейської та євроатлантичної спільноти. Внутрішня перспектива для реалізації завдань європейської інтеграції також є дуже складною, оскільки вирішувати проблеми наближення до структур ЄС та НАТО доводиться в умовах ведення бойових дій і в процесі глибокого реформування системи національної безпеки.

Нові чинники, пов'язані з російською агресією проти України, та їх вплив на перебіг євроінтеграційних процесів потребують аналізу й оцінювання. На сьогодні завдання європейської та євроатлантичної інтеграції України невіддільні від завдання боротьби з російською агресією.

Не слід забувати, що однією з безпосередніх цілей нападу Росії на Україну було й залишається недопущення інтеграції нашої держави до НАТО та ЄС. Це означає, що кожен конкретний крок України у напрямку наближення до європейської і євроатлантичних структур може спровокувати ескалацію насильства з боку РФ. Очевидно, що Росія й надалі використовуватиме силові, інформаційні, політичні, енергетичні, економічні та інші методи «гібридної війни» для посилення впливу на розвиток ситуації в Україні й перешкоджання її європейській та євроатлантичній інтеграції.

Однак цілі Росії не обмежуються Україною. Не зводяться вони й до перерозподілу сфер впливу на пострадянському просторі. Наміри підриву нею системи світового порядку значно масштабніші. Спираючись на статус ядерної держави, **РФ прагне глобального реваншу.** Відповідно, Росія не тільки намагається зупинити європейську та євроатлантичну інтеграцію України – її метою є розкол між країнами Заходу і недієздатність ЄС та НАТО. Таким чином, спроможність протистояти російській агресії є перевіркою на дієвість та життєздатність і Північноатлантичного альянсу, і ЄС. Між Україною та цими організаціями, з якими наша держава інтегрується, **виникла нова сфера спільних інтересів, нові підстави для співробітництва, що мають життєво важливий характер для обох сторін.**

Російська агресія проти України розпочалася на тлі складних процесів, які наростали в ЄС і НАТО упродовж останнього десятиліття. В Європейському Союзі дедалі гостріше постає питання про глибину інтеграції держав-членів. Найбільш показовою в цьому аспекті є позиція Великої Британії, яка залишає для себе можливість виходу з ЄС, що мало б насамперед для неї та для європейської спільноти вкрай негативні наслідки. Суперечлива ситуація сформувалася довкола Греції. І хоча йдеться нібито про винятково економічні аспекти, аж до можливого виходу із зони євро, політичні наслідки у цьому випадку були б тяжкими, здатними критично посилити відцентрові тенденції.

Однак найбільш критичним тестом на європейську солідарність виявився для країн – членів ЄС позиція щодо України. Підтримувати єдність у питанні про необхідність продовжити санкції щодо Росії стає, за визнанням Голови Ради ЄС Д. Туска, дедалі складніше. 28 країн – членів ЄС мають різні зовнішньополітичні та економічні пріоритети, їх залежність від економічних і політичних відносин з Росією також відрізняється. Деякі з них, зокрема Греція, Угорщина, Кіпр, незадоволені режимом санкцій проти РФ і виступають за його пом'якшення. На особливу увагу заслуговує позиція Німеччини, яка діє як координатор усередині ЄС та сприяє досягненню узгодження позицій у трансатлантичному вимірі – між США і ЄС. Підхід Німеччини є прагматичним: вона ставить питання санкцій у залежність від виконання Мінських домовленостей, зберігаючи при цьому жорстку офіційну лінію щодо окупації АР Крим.

Водночас у позиції Німеччини, так само як у позиції ЄС загалом, проглядається певна двоїстість в оцінюванні відповідальності Росії за розв'язання «української кризи». Росію недвозначно визнають агресором у питанні анексії Криму, однак не виявляють такої категоричності щодо її ролі у збройному конфлікті на Донбасі. Попри доведену участь у ньому регулярних підрозділів збройних сил РФ та організованих російських найманців, наявність у зоні конфлікту новітньої російської зброї, численні інші докази участі Росії як сторони конфлікту на Донбасі, що підтверджують незалежні міжнародні спостерігачі і розвідувальні дані, у країнах ЄС та в західних ЗМІ й надалі існує думка, що на сході України воюють підтримувані Росією «повстанці», тоді як роль Росії як агресора залишається за кадром. Існування такої позиції свідчить про недостатню активність на цьому полі українських політиків, медійників, дипломатів, громадськості.

Україні необхідно сформувані у європейських партнерів єдине бачення ролі Росії як агресора, який виступає як нападник та порушник суверенітету України і під час окупації та анексії Криму, і під час збройного вторгнення на територію Донецької та Луганської областей.

Слід визнати, що Північноатлантичний альянс, як і ЄС, уся міжнародна спільнота, виявився невідповідним до дій Росії проти України. Альянс поступово підточували віруси самозаспокоєності, скорочення оборонних бюджетів і стратегічної «амнезії». Саміт в Уельсі у вересні 2014 р. пробудив багатьох. Але тільки тепер, коли російські стратегічні бомбардувальники й есмінці почали регулярно порушувати європейський морський та повітряний простір, там почали усвідомлювати нові реалії. НАТО опинилося перед потребою вироблення довгострокової стратегії щодо РФ, яка вже не розглядається як стратегічний партнер альянсу, а дедалі більше виступає в ролі супротивника. З цього випливають далекосяжні наслідки як для загального розкладу сил у регіоні та світі, так і для майбутньої діяльності НАТО.

У контексті прагнення Росії до глобального реваншу (попри те що вона й надалі приховує свої остаточні наміри) стає зрозумілим, що будь-які гарантії того, що Україна не вступатиме до НАТО – а Росія висуває саме такі вимоги – нічого не вирішують і аж ніяк не здатні задовольнити апетити новітнього агресора. Сьогодні представники НАТО змушені визнати, що заяви РФ про незгоду з розширенням НАТО на схід, а отже, її протести проти членства в альянсі України та Грузії, слід переосмислити.

У цьому аспекті **потребують актуалізації та наповнення практичним змістом положення Бухарестської декларації 2008 р. щодо перспектив членства в НАТО для України**, що особливо важливо в контексті її відмови від «позаблокового статусу». Це корелює з нещодавною заявою генерального секретаря НАТО Є. Столтенберга, що «не НАТО розширюється на схід, а країни на сході бажають приєднатися до НАТО».

Нині Україна активно використовує **формат особливого партнерства** у відносинах з НАТО. В умовах російської агресії Північноатлантичний альянс надає допомогу Україні в модернізації її системи оборони та безпеки на основі сучасних технологій, комунікацій і менеджменту, бере активну участь у забезпеченні дієвої міжнародної підтримки України.

НАТО запропонувало Україні п'ять нових трасових фондів, внести кошти у які висловили готовність 26 країн – членів Альянсу. Ці фонди стосуються модернізації систем зв'язку та автоматизації Збройних сил України відповідно до сучасних стандартів; перепідготовки й соціальної адаптації військовослужбовців та військовослужбовців у зоні проведення антитерористичної операції; фізичної реабілітації (протезування) поранених військовослужбовців; реформування систем логістики і стандартизації української армії, а також боротьби з кіберзлочинністю згідно з найбільш прогресивними світовими стандартами. Для отримання доступу до цих трасів у державі має бути підготовлена відповідна правова база. Найближчим часом таку роботу буде завершено, що уможливить підписання угоди про співпрацю між Україною і НАТО щодо підтримки реалізації відповідних трасових проектів.

Посилення присутності структур НАТО на території країн Центральної і Східної Європи, створення Сил швидкого реагування, інші заходи, спрямовані на зміцнення оборонних можливостей Альянсу, працюють на стримування агресора, перешкоджаючи масштабній ескалації на сході України. У середньостроковій перспективі пріоритетними завданнями для України є **досягнення сумісності сил і засобів її сектору безпеки й оборони з відповідними силами і засобами країн – членів НАТО та виконання інших критеріїв, що уможливлять приєднання до системи колективної оборони на базі Північноатлантичного альянсу**. На реалізацію цих завдань починаючи з 2016 р. має бути орієнтована Річна національна програма Україна-НАТО.

Завдання **інтеграції України до ЄС** реалізуються сьогодні у форматі Угоди про асоціацію. Підписання та синхронна ратифікація Верховною Радою України і Європейським Парламентом 16 вересня 2014 р. цієї Угоди стали першими реальними практичними кроками на шляху до досяг-

нення поставленої мети – **формування до 2020 р. основних передумов, необхідних для набуття Україною членства в Європейському Союзі.**

Наразі Угода про асоціацію є не лише основою подальшого розвитку двосторонніх відносин між Україною і ЄС на засадах політичної асоціації та економічної інтеграції, зміцнення політичного діалогу, імплементації стандартів, норм і регламентів ЄС, посилення двостороннього співробітництва. Україна розглядає реалізацію Угоди про асоціацію як підґрунтя для системних внутрішніх політичних та соціально-економічних реформ, у т.ч. гармонізації законодавства України із законодавством ЄС і створення єдиного нормативного простору в більшості секторів економіки та суспільного життя України. Затвердженим 17 вересня 2014 р. Кабінетом Міністрів України **Планом заходів з імплементації Угоди про асоціацію на 2014–2017 роки** передбачено близько 490 коротко- та середньострокових завдань в усіх сферах співробітництва між Україною і ЄС, визначених Угодою.

Значного прогресу в імплементації Угоди про асоціацію досягнуто лише за кілька місяців від початку дії положень про її тимчасове застосування з 1 листопада 2014 р. Режим тимчасового застосування передбачає, зокрема, створення низки двосторонніх органів, необхідних для подальшої розбудови наших відносин політичної асоціації з ЄС.

До вже реалізованих на сьогодні завдань у сфері імплементації Угоди про асоціацію належать:

- розбудова механізму координації державної політики у сфері європейської інтеграції (створено Урядовий офіс з питань європейської інтеграції у структурі Секретаріату Кабінету Міністрів України; запроваджено посади заступників міністрів з питань європейської інтеграції; затверджено схему взаємодії органів виконавчої влади у сфері європейської інтеграції);
- створення Ради асоціації (на заміну Ради з питань співробітництва між Україною та ЄС) – ключового двостороннього органу, до завдань якого належать контроль і моніторинг застосування та виконання Угоди, вирішення базових проблем, що виникають у межах Угоди, інших двосторонніх або міжнародних питань, що становлять взаємний інтерес;
- створення Парламентського комітету асоціації Україна-ЄС – форуму обміну думками між депутатами Верховної Ради України і Європейського Парламенту;
- створення Комітету асоціації та його підкомітетів;
- ухвалення Радою асоціації Україна-ЄС оновленого Порядку денного асоціації, який є практичним інструментом досягнення спільних цілей політичної асоціації та економічної інтеграції.

Одним з ключових елементів Угоди про асоціацію є створення між Україною і ЄС поглибленої та всеохоплюючої зони вільної торгівлі, у межах якої передбачено суттєву лібералізацію торгівлі, гармонізацію за-

конодавства і нормативно-регуляторної бази. В умовах російської агресії Україна та ЄС ухвалили рішення про відтермінування тимчасового застосування торговельної частини Угоди до 1 січня 2016 р., що в жодному разі не означає призупинення процесу виконання передбачених у ній зобов'язань щодо подальшої модернізації двосторонніх торговельно-економічних відносин. Євросоюз продовжив термін дії автономних торговельних преференцій для України до кінця 2015 року, що має позитивний вплив на її економіку, насамперед для зростання обсягів українського експорту до ЄС.

Щодо ратифікації Угоди про асоціацію державами – членами Європейського Союзу спостерігається позитивна динаміка: на сьогодні цей процес завершили двадцять країн ЄС, чотири країни перебувають в процесі ратифікації, інші чотири планують ратифікувати зазначений документ найближчими місяцями.

Водночас **перед Україною постає амбітне завдання реалізувати Угоду в стислі терміни.** У цьому контексті Кабінету Міністрів України необхідно:

- забезпечити цілісність та злагодженість державної політики у сфері європейської інтеграції, у т.ч. через централізацію керівництва цією сферою та призначення члена Уряду (на рівні віце-прем'єр-міністра), відповідального за координацію діяльності на цьому напрямі;
- посилити контроль та моніторинг реалізації Плану заходів з імплементації Угоди про асоціацію, підготовки і впровадження плану імплементації актів законодавства ЄС;
- забезпечити політичну підтримку здійснення реформ у пріоритетних сферах, передбачених Порядком денним асоціації, а саме у сфері конституційної реформи, реформ виборчої та судової систем, боротьби з корупцією, державного управління, енергетики, дерегуляції, державних закупівель, оподаткування й зовнішнього аудиту;
- сприяти реалізації спільного зобов'язання Європейського Парламенту та Верховної Ради України щодо розвитку потенціалу ВРУ та поглиблення співробітництва з національними парламентами держав – членів ЄС;
- створити передумови для реалізації положень Угоди про асоціацію у сферах торговельно-економічного і секторального співробітництва ще до початку тимчасового застосування;
- удосконалити інформаційно-комунікаційний складник євроінтеграційної політики держави, спрямований на підвищення рівня обізнаності населення України щодо цілей та призначення Угоди про асоціацію.

Лібералізація візового режиму з ЄС є одним із найбільш чутливих для громадськості питань європейської інтеграції. Метою України у сфері візового діалогу з ЄС є отримання безвізового режиму. На саміті «Східного партнерства» 21–22 травня 2015 р. в м. Ризі може бути визначено часові параметри включення України до переліку країн, громадяни яких не потребують отримання візи для в'їзду в Шенгенську зону. Наша держава здійснила помітний прогрес у виконанні значної частини взятих на себе зобов'язань. Завершується виконання низки завдань другої фази Плану дій з лібералізації візового режиму з Європейським Союзом.

Йдеться про деякі питання захисту персональних даних та безпеки документів, політики надання притулку тощо. У сфері правоохоронних питань необхідно, зокрема, схвалити державну програму щодо реалізації засад державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційної стратегії) на 2014–2017 рр., заходи, пов'язані з протидією дискримінації, які передбачають внесення змін до Кодексу законів про працю та забезпечення інституційної та фінансової спроможності відповідних структур.

У підсумковій декларації Ризького саміту Східного партнерства підкреслена готовність Європейської Комісії зробити все можливе у підтримці України в реалізації Плану дій, і її намір представити доповідь про прогрес у даному питанні до кінця 2015 року, висновки якої мають стати підставою для ухвалення рішення про безвізовий режим для України.

В Україні усвідомлюють, що на позитивне рішення щодо безвізового режиму може вплинути ситуація на Донбасі. Однак саме умова цілковитого виконання необхідних критеріїв залишається головною.

3.4. РЕГІОНАЛЬНИЙ КОНТЕКСТ ПОЗИЦІОНУВАННЯ УКРАЇНИ У СВІТІ

Регіональна політика України є комплементарною до її євроінтеграційних прагнень і спрямована на створення дієвих механізмів входження держави у світовий політичний та економічний простір шляхом розроблення локальних схем співробітництва. Основна мета регіональної політики України – розвиток дружніх і партнерських відносин із сусідніми державами та іншими країнами Східноєвропейського і Чорноморського регіонів, торговельно-економічного партнерства, спільних технологічних та інфраструктурних проектів, захисту регіонального культурного й екологічного середовища.

Потенціал регіонального співробітництва на всіх рівнях – від двосторонніх форм взаємодії до багатосторонньої співпраці у межах міжнародних організацій – за умов його більш повного розкриття надає країні додаткові важелі протидії новітнім загрозам та викликам у складних і неоднозначних процесах глобалізації.

Сучасні процеси у сфері безпеки та співробітництва у **Чорноморському регіоні** еволюціонують і створюють підґрунтя для формування нових підходів до забезпечення стабільності в регіоні. Проблеми регіону значною мірою зумовлені характерною для пострадянського світу конкуренцією різних світоглядних систем цінностей – демократичних, підтриманих Заходом, та авторитарно-репресивних, взятих на озброєння у РФ і низці інших пострадянських країн. Разом з тим ситуація обтяжена зіткненням у регіоні геополітичних інтересів країн Заходу та РФ.

Сподівання Заходу на поступову трансформацію російської влади в бік більш цивілізованої моделі поведінки у відносинах із сусідами виявилися марними. Для світової спільноти стає дедалі більш очевидним, що збройні конфлікти, які відбувалися в регіоні протягом останніх 25 років, мають спільний знаменник у вигляді зовнішнього силового втручання з боку РФ. Остання зберігає військову присутність у всіх гарячих точках регіону і підживлює т.зв. «заморожені конфлікти», усіяко перешкоджаючи їх мирному врегулюванню.

Проте з початком російської агресії проти України безпекова ситуація в регіональному контексті принципово змінилася майже в усіх вимірах. Вона характеризується передусім **виникненням у регіоні «вакууму безпеки»** внаслідок нівелювання договірно-правових основ архітектури європейської безпеки через грубе порушення Росією норм міжнародного права та всього комплексу українсько-російських угод.

Крім того, спостерігається певна поляризація у відносинах між країнами регіону, їх розмежування на тих, хто підтримує Україну як жертву агресії РФ і приєднався до режиму міжнародних санкцій проти агресора, і тих, хто прямо чи опосередковано підтримує Росію, прагнучи зберегти високий рівень економічного співробітництва з нею.

Тактика Росії нині полягає у створенні якомога більшої кількості «заморожених» конфліктів, особливо в регіоні між Балтикою, Чорним та Каспійським морями, що дозволяє їй не лише гальмувати процес інтеграції регіональних держав до НАТО і ЄС, а й вносити внутрішні суперечності до лав Євросоюзу, намагаючись у такий спосіб розколоти його єдність у питанні дотримання режиму санкцій щодо Росії.

Очевидно, що **окупація частини територій як засіб блокування інтеграції сусідніх держав у західний політичний та безпековий простір** стає провідним інструментом політики РФ у регіональному вимірі. При цьому окуповані території вилучаються з нормального економічного і політичного життя, а їх населення фактично залишається ізольованим від світових глобалізаційних процесів.

Російська окупація АР Крим та агресія проти України кардинально змінюють регіональний геополітичний ландшафт. Маючи потужний військовий контингент у Криму й посилюючи Чорноморський флот, Російська Федерація отримала незаперечне геополітичне домінування в регіоні, зокрема, можливість блокування морських шляхів та створення різноманітних загроз державам Чорноморського простору. Зацікавлена в контролі над шляхами постачання енергоресурсів і використанні «газової» зброї в геополітичних цілях, владна верхівка РФ час від часу провокує «енергетичні війни».

За таких обставин зростає військово-політична напруженість у регіоні, коли, з одного боку, проводять військові навчання країни НАТО, а з іншого – російські збройні сили в Криму і поблизу кордонів України. Високий рівень занепокоєності серед країн НАТО та ЄС викликають постійні погрози з боку РФ використати свій ядерний потенціал, елементи якого планується розмістити також у Криму.

Разом з тим посилення агресивної поведінки РФ викликає також і зворотний ефект – зростання відчуття небезпеки у країнах регіону і їх тягіння до пошуків моделей взаємної підтримки та співпраці, до створення балансу російському домінуванню. Загалом регіональна підсистема міжнародних відносин зазнає відчутних змін і має тенденцію до перетворення на конфронтаційну модель часів «холодної війни».

Наслідком стрімкого зростання воєнного потенціалу Росії (у т.ч. на анексованій нею території АР Крим і в м. Севастополі) стала **інтенсивна мілітаризація регіону**, що на тлі відновлення її конфронтації з НАТО суттєво підвищує ризик перетворення басейну Чорного моря на зону воєнного протистояння з перспективою виникнення в регіоні масштабного воєнного конфлікту. Усе це вкрай негативно позначається на воєнно-політичній ситуації в регіоні, заважає розвитку регіонального економічного співробітництва, негативно впливає на інвестиційний клімат, перешкоджає реалізації інфраструктурних, енергетичних та інших проєктів.

Крім того, підвищення конфліктогенності в регіоні призводить до зменшення можливостей реалізації його транзитного потенціалу та послаблює регіональну енергетичну безпеку. В умовах нинішньої деструктивної енергетичної політики РФ життєво важливою для забезпечення енергетичної безпеки держав регіону є диверсифікація джерел постачання енергоносіїв. Енергетична безпека країн Європейського Союзу значною мірою залежить від безпеки шляхів транспортування нафти та газу у Чорноморсько-Каспійському басейні.

Стабілізуючим чинником, який позитивно впливає на енергетичну безпеку України на регіональному рівні, є **участь нашої країни в Європейському енергетичному співтоваристві**. Завдяки цьому Україна за сприяння Єврокомісії отримала можливість здійснення газового реверсу через Словаччину, Польщу та Угорщину, що відіграло провідну роль у забезпеченні її енергетичної безпеки під час гострої фази газового конфлікту з Росією у другій половині 2014 р.

У середньостроковій перспективі одним із пріоритетних завдань для України в контексті розвитку співробітництва з Енергетичним союзом ЄС, що наразі формується, могло б стати її залучення до участі у створенні Південного газового коридору для транспортування газу з Каспійського регіону в Європу через Трансанатолійський газопровід (*TANAP*). На цьому напрямі нині спостерігається солідарна підтримка України з боку Енергетичного співтовариства та Єврокомісії, які однозначно висловилися за недоцільність припинення транзиту російського газу через Україну після 2019 р. та відмовилися розглядати будь-які варіанти будівництва інших трубопроводів (зокрема, «Турецького потоку») як альтернативи українському транзитному газовому маршруту.

Загалом реалізація транзитного потенціалу та безпека транспортних комунікацій у регіоні неможливі без нейтралізації регіональних конфлік-

тів, якщо врахувати високу ймовірність терористичних атак, пошкодження і блокування транспортної інфраструктури.

Унаслідок складної безпекової ситуації, яка склалася в регіоні, вкрай утрудненою є реалізація низки спільних проектів у межах **Організації Чорноморського економічного співробітництва (ОЧЕС)**, зокрема створення зони вільної торгівлі, будівництва кільцевої автомагістралі навколо Чорного моря, розбудови транспортної інфраструктури, встановлення режиму безперешкодного проїзду в регіоні тощо.

Розвиток транспортно-комунікаційних мереж регіону найбільш сприятиме його інтеграції у світову економічну систему, а також посилюватиме внутрішні регіональні інтеграційні процеси. Зацікавленість у цьому виявляє і Європейський Союз, який підтримує програму TRASECA («Новий великий шовковий шлях»). Вирішенню регіональних проблем сприяє також ініційована ЄС **«Чорноморська синергія»**, яка впроваджується у співпраці зі структурами ОЧЕС і має на меті поглиблення відносин ЄС із країнами Чорноморського регіону на двосторонньому рівні з пріоритетними напрямками в галузях енергетики, транспорту, екології, міграції, боротьби із транскордонною злочинністю.

У цьому контексті з'являється можливість надання **Організації за демократію і економічний розвиток (ОДЕР-ГУАМ)** у складі Грузії, України, Азербайджану та Молдови нової якості, яка пов'язана із процесами поглиблення інтеграції з ЄС. Новий формат взаємодії країн ГУАМ з ЄС сприятиме не лише поживленню торговельно-економічних відносин у регіоні, а й створюватиме умови для формування консолідованої позиції у питаннях врегулювання конфліктів та протидії різним виявам агресивної поведінки з боку РФ.

З підписанням Угоди про асоціацію з **Європейським Союзом** Україна розпочала процес реального практичного входження в європейський інституційний, політичний та економічний простір, що загалом виконуватиме стабілізуючу функцію і послаблюватиме тиск на нашу державу з боку більш впливових регіональних та глобальних гравців. Це також відкриває перед Україною можливість посилити власні позиції у регіональному вимірі, зокрема в Чорноморському просторі, та надати їм нової якості. До євроінтеграційних процесів залучені й інші країни регіону, зокрема Молдова і Грузія, завдяки чому вони є нашими природними партнерами.

У цьому контексті одним із найбільш ефективних регіональних форматів діяльності України залишається **ініціатива ЄС «Східне партнерство»**, у межах якої інтереси України щодо поглиблення європейської інтеграції разом з необхідністю стримання агресивної політики і дій Росії прямо збігаються з інтересами Молдови та Грузії. Отже, «Східне партнерство» є важливим майданчиком для зовнішньополітичної діяльності України, де акцент може бути зроблений на трикутнику Україна – Молдова – Грузія в межах спільного руху трьох країн на шляху євроінтеграції через координацію зусиль з реалізації угод про асоціацію з ЄС.

На тлі російської агресії втрачають значення звична для двосторонніх відносин конкуренція і протистояння України та **Румунії**. В умовах

просування спільних інтересів у європейському напрямку більш чітко окреслюється тристоронній формат відносин **України, Румунії та Молдови**. Початок впровадження цьому формату покладено під час жовтневої (2014 р.) домовленості глав урядів трьох країн щодо співпраці в питаннях енергетики, транскордонного співробітництва, протидії нелегальній міграції та контрабанді. Керівництво всіх трьох держав демонструє прагнення до координації позицій у сфері безпеки, економічного співробітництва, особливо з урахуванням можливостей відносин асоціації України та Молдови з ЄС. У березні 2015 р. на зустрічі у м. Києві президентами України та Румунії досягнуто домовленостей про співпрацю у питанні регіональної безпеки.

Одну з основних позицій в українській регіональній політиці посідає **Туреччина**, яка залишається важливим регіональним партнером нашої держави. Попри особливий характер відносин цієї країни з РФ, вони мають здебільшого суто прагматичний характер. Маючи масштабні плани щодо розвитку співробітництва з РФ у газовій сфері і деякою мірою дистанціюючись від подій в Україні, Туреччина все-таки намагається дотримуватися певного балансу у відносинах зі своїми північними сусідами. Під час офіційного візиту президента Туреччини Р. Т. Ердогана до м. Києва у березні 2015 р. йшлося, зокрема, про підготовку до впровадження зони вільної торгівлі між обома країнами, співпрацю у сфері енергетики тощо. Значні перспективи обидві країни пов'язують із розвитком співробітництва в космічній галузі. Туреччина підтримує територіальну цілісність України, не визнає анексії Криму і сприяє захисту прав українських громадян і кримськотатарських громад на півострові.

У ширшому регіональному контексті особливої актуальності набуває формування **Балто-Чорноморської системи співробітництва** на основі поглибленого партнерства центральноевропейських країн – членів ЄС (Балтійські держави і країни Вишеградської групи), а також країн-учасниць програми «Східного партнерства» ЄС (Україна, Молдова, Грузія).

Польщі і Литві належить особливе місце в реалізації євроінтеграційних прагнень нашої країни. Ці держави добровільно взяли на себе низку моральних зобов'язань перед Україною щодо захисту її інтересів у межах ЄС, підтримки суверенітету, територіальної цілісності та євроінтеграційних прагнень. У практичній площині на цьому напрямі створено спільний українсько-польсько-литовський батальйон для реагування на безпекові виклики в регіоні, зокрема заходи протидії «гібридній війні» з боку РФ.

Запуск механізму регулярних консультацій на рівні міністрів закордонних справ, а також президентів України, Польщі і Литви зможе не лише поглиблювати тристоронні відносини, а й закріпити за цими державами статус східноевропейських країн-промоутерів українських інтересів у ЄС, які перебуватимуть на першій лінії розв'язання українсько-російського конфлікту.

Україна зацікавлена в посиленні співпраці з країнами **Вишеградської групи (В-4)**: Польща, Чехія, Словаччина, Угорщина одноставно заявили про свою готовність працювати разом з Україною для використання повною мірою потенціалу «Східного партнерства» і створення необхідних політичних умов для подальшої євроінтеграції України. У перспективі **Україна має намір приєднатися до Вишеградської групи**, що дозволить їй долучитися до участі в низці важливих європейських регіональних проєктів.

Активне партнерство з В-4 дозволяє Україні успішно розвивати енергетичне співробітництво з ЄС за рахунок диверсифікації джерел постачання енергоносіїв. Газовий реверс через ГТС Польщі, Угорщини і Словаччини вже є дієвим інструментом у боротьбі з політизацією російським «Газпромом» газових відносин з Україною. У цьому контексті особливу увагу варто приділяти **Словаччині** як основному партнеру у сфері газового реверсу.

Системна криза українсько-російських відносин поставила на порядок денний необхідність опрацювання нових форматів подальшої взаємодії України з країнами **Співдружності незалежних держав**. Російська агресія змушує до радикальної оптимізації діяльності України у складі інституцій СНД як організації, що перебуває під повним російським контролем і не виконує покладених на неї завдань. Таким чином, Україна має переводити відносини з країнами СНД переважно у двосторонній формат. Серед країн – членів СНД ключовими для нас партнерами залишаються Білорусь і Казахстан.

Білорусь входить до п'ятірки найбільших торговельних партнерів України. Саме ця країна, попри її членство в спільній з РФ союзній державі, Митному союзу, ОДКБ, виявляє посередницькі наміри у відносинах між Україною та РФ, фактично заморожені з початком російської агресії проти України. Завдяки цьому, а також чиннику спільного кордону, історичної та культурної близькості Білорусь є привілейованим партнером України в СНД.

Казахстан є пріоритетним партнером України у пострадянському просторі й осердям її інтересів у Центральній Азії. Цьому сприяють взаємодоповнюваність індустріально-аграрних комплексів, спільні інтереси в аерокосмічній, видобувній, машинобудівній галузях, значна чисельність української діаспори. У межах Митного союзу Казахстан демонструє певну автономність у зв'язках з Україною. Завдання України – зміцнювати ці тенденції з перспективою на майбутнє.

Гнучка політична позиція керівництва Білорусі і Казахстану, які не схильні підтримувати агресивні дії Росії проти України, відкриває широке поле можливостей для розвитку ефективних двосторонніх політичних та економічних відносин з цими країнами.

У разі припинення дестабілізуючих дій та повернення російської влади до цивілізованих форм відносин із сусідами стає можливим впровадження неконфронтаційної моделі взаємодії країн великого простору від Балтики до Чорного моря. Передумовою її формування є беззастережне виведення російських військових контингентів з окупованих територій України,

а також винесення на порядок денний питання щодо повернення Україні анексованих територій.

Врегулювання українсько-російських відносин як головна передумова подолання кризи і стабілізації геополітичної ситуації на регіональному рівні має базуватися на домовленості великих держав-гарантів суверенітету і територіальної цілісності нашої держави та міжнародних організацій, відповідальних за стан безпеки в регіоні. Україна вимагатиме комплексного вирішення всього спектра проблем відновлення територіальної цілісності, не розділяючи питання анексії Криму та воєнних дій на Донбасі, оскільки це ланки одного ланцюга російської агресії.

Маючи на увазі саме неконфронтаційну модель побудови регіональної підсистеми міжнародних відносин, Україна підтримує комплексний підхід, який передбачає формування системи взаємодії регіональних структур Чорноморсько-Балтійського простору для вирішення проблемних питань у сфері політики, економіки та безпеки регіону загалом. У його межах має бути чітко визначена роль ЄС та НАТО у зміцненні безпеки та підтримці стабільності в регіоні. Доцільно розробити також напрями взаємодії ОБСЄ із цими організаціями у сфері безпеки, визначити механізми реалізації цих напрямів на перспективу.

Ефективна зовнішня політика України в регіоні у стратегічному плані дозволить зміцнити політичну підтримку України, інтенсифікувати економічні відносини, а також залучити регіональних партнерів України до формування нової архітектури безпеки, політичних та економічних відносин, що постане після ліквідації наслідків російської агресії.

3.5. ВІДНОСИНИ УКРАЇНИ З РОСІЙСЬКОЮ ФЕДЕРАЦІЄЮ

У 2014–2015 рр. українсько-російські відносини зазнали кардинальних змін і внаслідок анексії Росією українського Криму та подальшої воєнної агресії проти України фактично звелися нанівець.

Участь російських збройних сил, військовослужбовців Федеральної служби безпеки Росії та Головного розвідувального управління генштабу РФ у «мирному» захопленні частини української території – АР Крим і м. Севастополя, організації в них т. зв. «референдуму» з подальшим їх протиправним «приєднанням» до Російської Федерації **кваліфіковано світовою спільнотою як факт анексії української території** та засуджено більшістю країн світу. Наслідком таких дій Росії стали дипломатичні та економічні санкції проти неї, запроваджені провідними світовими державами, а згодом і Україною.

Починаючи із серпня 2014 р. військові формування Росії беруть участь у бойових діях на території українського Донбасу. Факт участі російських військовиків і спецпризначенців у навчанні, фінансуванні, матеріально-

технічному оснащенні та озброєнні кримінальних і сепаратистських угруповань у східних областях України, закидання найманців на територію України є офіційно доведеним та підтвердженим міжнародними організаціями. ООН, ПАРЄ, ОБСЄ, НАТО, більшість держав, які мають високотехнологічні засоби глобальної розвідки, одноставно **підтверджують введення на територію України частин та озброєнь збройних сил РФ та їхню безпосередню участь у бойових діях** проти України.

Надбанням громадськості стає дедалі більша кількість доказів причетності Росії до збиття в липні 2014 р. пасажирського літака «Боїнг-777» компанії «Малайзійські авіалінії» ракетою ЗРК «Бук», випущеною з території Донбасу, підконтрольної терористичному угрупованню ДНР. Прокуратура Нідерландів вивчає свідчення про те, що відразу після авіакатастрофи згаданий комплекс було транспортовано до РФ, а до його екіпажу входили російські військовослужбовці.

Таким чином, Російська Федерація несе пряму відповідальність за загибель тисяч громадян України: військовослужбовців, добровольців, волонтерів, мирних жителів, у т.ч. дітей. Обстріли Маріуполя, Краматорська, десятків інших мирних населених пунктів російськими РСЗВ «Смерч» та «Град» – довічна ганьба Росії, яка скоїла воєнні злочини, що не мають строку давності. Цей факт є найтрагічнішим моментом у сучасних українсько-російських відносинах, який на десятиліття вилучив із наших відносин поняття «братерство».

Україна має підстави стверджувати, що **РФ порушила всі чинні двосторонні угоди** безпекового сегменту, починаючи з т.зв. Великого Договору (Договору про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною та Російською Федерацією 1997 р.) та угод про статус і умови перебування Чорноморського флоту РФ на території України від 1997 р. Понад те, наслідком агресивної політики Росії щодо України **стало фактичне руйнування всієї договірно-правової бази українсько-російських відносин**, які нині обмежуються ситуативними перемовинами довкола подій у Донецькій та Луганській областях.

У політико-правовій площині показовим є демонстративне ігнорування Росією двосторонніх угод та міжнародного законодавства стосовно **української громадянки Надії Савченко**, яка, маючи подвійний дипломатичний імунітет як депутат Верховної Ради України і член постійної делегації України в ПАРЄ, залишається у Москві за ґратами за вигаданими обвинуваченнями.

Проблему українських полонених та заручників на окупованій території, які утримуються в неволі, піддаються тортурам і психологічному тиску, офіційно визнано ООН та ОБСЄ.

Упродовж 2012–2015 рр. Росія неодноразово безпідставно й незаконно порушувала торговельно-економічні угоди з Україною, самоправно забороняючи постачання чи транзит українських товарів промислового і харчового призначення. РФ неодноразово використовувала постачання енергоносіїв в Україну та енергетичний транзит у якості важеля свого економічного й політичного тиску, чим суттєво перешкоджала нормальному функціону-

ванню народногосподарської діяльності та безпеці населення України і тим самим порушила дво- та багатосторонні угоди в енергетичній сфері.

Варто нагадати, що РФ не тільки свідомо затягувала переговорний процес про делімітацію, а згодом демаркацію українсько-російського державного кордону та економічної зони на суходолі і в Азовському та Чорному морях, а й здійснювала збройні напади на державні та приватні судна України, у т.ч. із вбивством мирних громадян. Регулярний перетин українського кордону т.зв. російськими «гумконвоями», зафіксований спостерігачами ОБСЄ та розвідкою НАТО, є грубим порушенням двосторонніх угод і міжнародного законодавства у цій сфері.

Нині Росія висуває цілий комплекс вимог до України, зокрема щодо зміни внутрішньополітичного устрою та збереження позаблоковості з відмовою від приєднання до євроатлантичних структур. РФ також здійснює на Україну тиск з метою недопущення економічної інтеграції в європейський простір. Цим Росія грубо втручається в компетенцію незалежної суверенної держави.

У ситуації, що склалася, доцільно продовжувати роботу, спрямовану на перегляд, а за необхідності й **денонсацію всіх міжнародно-правових та політико-правових документів, що регламентують стратегічне партнерство між Україною і РФ**, за винятком тих, у яких РФ визнає законність державних кордонів України, а також тих, що містять підстави щодо формулювання правових оцінок для подальших судових позовів до РФ у міжнародних судах для відшкодування Україні економічних, фінансових та інших збитків.

Принципового вивчення заслуговують пропозиції щодо унормування українськоросійських відносин через запровадження візового режиму для перетину кордону між двома країнами. Запровадження режиму використання закордонних паспортів уже продемонструвало ефективність щодо запобігання проникненню на територію України підривних елементів з боку РФ. До того ж, перехід до другого етапу введення безвізового режиму між Україною та ЄС, що в перспективі передбачає адаптацію Україною візових стандартів Євросоюзу, не дозволить зберегти безвізовий статус під час перетину українсько-російського кордону.

У разі ухвалення принципового рішення про введення візового режиму між Україною та РФ доцільним вбачається застосування досвіду, який Україна має нині з членами Євросоюзу, зокрема Польщею, у частині вирішення візових питань як на політичному, так і на практичному рівнях.

Характеристика сучасних українсько-російських відносин буде неповною без згадки про **повномасштабну ідеологічну, пропагандистську та психологічну війну**, розв'язану Росією проти України, проти честі і гідності Українського народу, його славетної історії, у т.ч. Революції гідності. Антиукраїнські пропагандистські кампанії в російських ЗМІ створили атмосферу нетерпимості в російському суспільстві, причому не лише щодо україн-

ської влади, а й стосовно всього Українського народу. Масована антиукраїнська пропаганда, що не цурається цинічних провокацій, відвертої брехні та прихованого зомбування, має певні наслідки у вигляді антиукраїнських настроїв значної частини жителів окупованих районів Донбасу.

Підривна діяльність Росії проти України дається взнаки і на міжнародній арені, де час від часу виникають «питання до України» та сумніви у «доцільності» санкцій проти Росії. Усе це остаточно позбавляє будь-яких ілюзій щодо швидкого відновлення прийняттого рівня довіри, взаєморозуміння і поваги між країнами та народами.

Таким чином, слід констатувати, що нині **українсько-російські відносини перебувають на найнижчому рівні за всю історію взаємин двох країн та з вини російської сторони фактично заведені у глухий кут.**

За сучасних умов **єдиною легітимною базою двосторонніх контактів є Мінські домовленості**, які, на жаль, тлумачаться російською стороною на власний розсуд, а бойовиками ігноруються, про що свідчать постійні обстріли українською територією, у т.ч. з важкого озброєння.

Негайне зупинення кровопролиття на території України – наріжний камінь позиції України щодо подальших відносин з РФ.

Забезпечення дійсно двостороннього припинення вогню, невідкладне звільнення всіх заручників і полонених, відновлення контролю над державним кордоном та виведення з території України всіх незаконних збройних формувань, військової техніки і бойовиків-найманців – **беззастережні вимоги української сторони згідно з Мінськими домовленостями**, що могли б розпочати конструктивний етап урегулювання російсько-українського протистояння.

Нормалізація відносин між Україною і Російською Федерацією та виведення їх на якісно новий етап розвитку на основі принципово іншої нормативно-правової бази можливі лише за умови відновлення територіальної цілісності України, поваги до недоторканності її кордонів і припинення російської диверсійної та іншої підривної діяльності щодо України. **Жодна частина території України не може бути визнана сферою легітимних інтересів РФ.**

Фундаментом для повноцінного відновлення миру, взаєморозуміння і взаємовигідного співробітництва України з РФ має стати повна відмова Росії від загарбаних територій, повне відшкодування матеріальних та фінансових збитків і втраченої вигоди державі Україна, її громадянам та юридичним особам, вибачення за вчинені дії щодо України та міжнародного співтовариства. Водночас з огляду на авторитарний та агресивний характер чинної влади в РФ, намір і надалі чинити протидію європейському вибору та демократичному розвитку й економічному відновленню України **сподіватися на це в близькому майбутньому немає підстав.**

Використання в українсько-російських відносинах загальноприйнятих у цивілізованому світі традиційних дипломатичних інструментів є проблематичним унаслідок зухвалої позиції РФ, яка, з одного боку, заперечує свою причетність до підтримки терористичних угруповань на території України, а з іншого – використовує будь-які можливості і формати

(зокрема, ОБСЄ, спеціалізовані агентства системи ООН) для здійснення тиску і постійного втручання у внутрішні справи України.

Водночас **необхідно усвідомлювати, що вирішити кризу в українсько-російських відносинах без Російської Федерації та проти її згоди неможливо**. За нинішніх умов Президент України готовий до діалогу з президентом РФ у всіх форматах, у т.ч. до прямих переговорів, задля досягнення стійкого тривалого миру, забезпечення мирного процесу та вирішення конкретних питань запобігання гуманітарній катастрофі на окупованій частині Донбасу. Головне, щоб досягнуті домовленості однаково тлумачилися та виконувалися всіма сторонами.

Межі можливих компромісів з українського боку чітко окреслені: суверенітет і територіальна цілісність Української держави, право народу України на визначення конституційного устрою та зовнішнього вектора розвитку **не можуть бути предметом обговорення** з будь-якою іншою країною.

Нині географічне, економічне і гуманітарне сусідство України та Росії визначають **необхідність продовження міждержавного діалогу в багатьох сферах**. Зокрема, це стосується питань організації охорони державного кордону на суходільній і морській ділянках поза територією проведення АТО з поступовим поширенням взаємодії на зону АТО, підтримання гуманітарних контактів, двосторонньої взаємодії в торговельно-економічній, митній, соціальній, освітній, науковій та деяких інших сферах.

У системі економічної взаємодії України та РФ усе ще зберігаються «точки дотику», важливі для розвитку обох країн. Насамперед йдеться про співробітництво в атомній енергетиці, імпорті і транзиті енергоносіїв, інфраструктурних проектах, транспортних перевезеннях. Росія залишається великим ринком для української машинобудівної, металургійної, хімічної та аграрної продукції. Ці моменти можуть стати базовими для прагматичного пошуку компромісу в мирному майбутньому.

Велике значення для прийдешніх поколінь матиме **збереження гуманітарного діалогу між двома країнами**, зокрема українська підтримка демократичної частини російського суспільства, що всупереч кремлівській пропаганді висловлює солідарність з українцями, які виборюють своє європейське майбутнє.

3.6. ПРОСУВАННЯ ІНТЕРЕСІВ УКРАЇНИ В СТРАТЕГІЧНИХ РЕГІОНАХ СВІТУ

Радикальна зміна відносин між Україною та Російською Федерацією, спричинена російською агресією, сприяла активізації наших зусиль щодо пошуку нових зовнішньополітичних і зовнішньоекономічних партнерів та союзників. Перспективним для України є поглиблення співпраці

з країнами Близького Сходу, Латинської Америки, Африки та Азійсько-Тихоокеанського регіону.

У цьому контексті довела свою ефективність практика проведення національних і міжнародних бізнес-форумів України для розширення географії та диверсифікації ринків збуту продукції національних виробників до перспективних країн-партнерів України у вищезазначених регіонах.

Нереалізованим досі активом залишаються культурно-інформаційні центри у складі дипломатичних місій для просування української культури та інформаційного продукту в країнах акредитації.

Інтереси України в Азійсько-Тихоокеанському регіоні (АТР) є невід'ємною частиною загальнонаціональних пріоритетів. АТР – найбільш динамічний регіон світу щодо економічного розвитку, не випадково йому приділяють підвищену увагу світові центри сили. Зміщення глобального економічного центру до Азії зумовлене передусім економічним зростанням Китаю та посиленням його впливу на світові процеси, наявністю в регіоні іншої індустріальної та технологічної потуги – Японії, демографічного велетня – Індії, а також нових центрів зростання, які демонструють високі темпи свого розвитку.

За сучасних умов виняткове значення для України має збереження послідовного та поступального характеру відносин з **Китайською Народною Республікою** як одним із ключових глобальних політичних, фінансових та економічних центрів світу.

Китай посідає перше місце серед торговельних партнерів України в АТР. Сьогодні пріоритетом для обох сторін є робота над програмою Третього засідання Комісії зі співробітництва між урядами двох країн, що має відбутися у другій половині 2015 р.

Після ратифікації Договору про дружбу і співробітництво між Україною і КНР настав час розпочати активну імплементацію цього документа та реалізацію Програми розвитку відносин стратегічного партнерства між Україною і КНР на 2014–2018 рр. Для цього, зокрема, необхідно виробити в межах Міжурядової комісії зі співробітництва механізм дієвого контролю за реалізацією започаткованих спільних проектів.

Наявний потенціал українсько-китайської співпраці дає унікальну можливість досягти вагомих практичних результатів, які забезпечать збільшення двостороннього товарообігу, поглиблення міжрегіональних зв'язків, розширення науково-технічного та культурно-гуманітарного співробітництва.

В умовах протидії російській агресії Україна розглядає **Японію** як найбільш важливого союзника в Азії. Український народ висловлює свою щирю подяку Японії за засудження ворожої політики Москви щодо України та широку підтримку нашої держави в боротьбі з агресором.

Нині для України вкрай важливо якомога швидше завершити процедуру ратифікації укладеної двосторонньої Угоди про сприяння та захист інвестицій. Стратегічно важливим є надання підтримки японським компаніям, які виявляють зацікавленість щодо інвестування у сільсько-господарську інфраструктуру України (будівництво елеваторів, зернових

терміналів з подальшим експортом української продукції на японський ринок), а також в участі у комплексній розробці в Україні родовищ уранової руди і технологій для виготовлення ядерного палива. Ми потребуємо вивчення досвіду японських компаній у модернізації виробництва експортноорієнтованої продукції, а саме металургії і хімічної промисловості.

Наша держава високо цінує плідну співпрацю з Японією у подоланні наслідків Чорнобильської катастрофи, у т.ч. досвід із відбудови інфраструктури і соціально-медичної реабілітації населення. Київ також розглядає як пріоритетний напрям продовження співробітництва з Токіо в рамках Кіотського протоколу.

Комплексна розбудова взаємовигідних відносин з **Республікою Кореєю** є важливим досвідом для здійснення успішної модернізації нашої економіки, зокрема у впровадженні проектів «зелених інвестицій». Разом з тим важливо надати нового імпульсу співробітництву не лише у сфері АПК, а й щодо реалізації спільних проектів в енергетичній, аерокосмічній та військово-технічній сферах.

Зрозумілим є інтерес України до розвитку співпраці з **Індією**, яка є одним із наших провідних партнерів в Азії, формуючи понад 3 % загальноукраїнського експорту.

Партнерство з Індією має стати якісно новою моделлю взаємодії з новими центрами економічного та політичного впливу у світі. В Україні усвідомлюють зростання ваги Індії і зацікавлені у використанні наявних можливостей двосторонньої торговельно-економічної співпраці. Декларації «всеохоплюючого партнерства» не вирішили цього завдання, тому слід шукати більш практичні формати галузевої співпраці, що відповідали б національним інтересам України, викликали зацікавленість Індії і водночас не залежали від міжнародної та національної кон'юнктури.

Українсько-індійське партнерство має бути орієнтованим на досягнення прагматичних результатів, насамперед в економічній, енергетичній і військово-технічній сферах, на залучення високих технологій та інвестицій у реальний сектор вітчизняної економіки, нарощування обсягів експорту з України.

Україна високо цінує допомогу **Австралії** та вважає її своїм союзником, попри значну географічну віддаленість. Ми маємо орієнтувати свою зовнішню політику на поглиблення двосторонніх відносин із цією країною і не тільки виходити з інтересів розширення взаємодії у безпековій сфері аж до укладення угоди про військову допомогу, а й розвивати співпрацю в торговельно-економічній, інвестиційній та енергетичній галузях. Україна має ефективно співпрацювати з українською діаспорою, яка мешкає на «зеленому континенті».

Трагедія зі збитим терористами «ДНР» і «ЛНР» пасажирським літаком «Боїнг-777» компанії «Малайзійські авіалінії» зробила значно ближчою до нас досить далеку азійську країну – **Малайзію**. Висловлюючи со-

лідарність із народом Малайзії, ми усвідомлюємо важливість залучення України до загальних глобалізаційних процесів і маємо нагоду ще раз довести світу важливість процесів, які відбуваються навколо України, для всієї світової спільноти.

Відносини України з державами **Близького Сходу** мають великий нереалізований потенціал торговельно-економічного співробітництва. Через об'єктивну зацікавленість у нарощуванні імпорту продукції українського агропромислового комплексу країни цього регіону можуть значною мірою компенсувати втрати, завдані українським товаровиробникам російською агресією.

Спектр напрямів українського співробітництва з країнами Близького Сходу може бути досить широким: від оборонно-промислової галузі до торгівлі, енергетики, авіації.

Формування прагматичної зовнішньої політики України зумовлює необхідність проведення Україною переговорів щодо угоди про зону вільної торгівлі з Радою співробітництва арабських держав Перської затоки. **При цьому доцільно розглядати відносини з країнами Північної (арабської) Африки в економічному, цивілізаційному та безпековому близькосхідному, а не географічному африканському контексті.**

Упродовж останніх років **Африка** демонструє високі темпи економічного розвитку, що спонукає приділяти дедалі більше уваги цьому континенту. Головна новітня тенденція полягає у значному зростанні ВВП африканських країн. У зв'язку з цим активізація як торговельного, так і інвестиційного співробітництва з ними є важливим зовнішньоекономічним завданням.

Модель розробки корисних копалин на правах концесії нині оперативно реалізується Україною в Єгипті. Очевидно, що в разі економічної і фінансової прибутковості ця модель і відповідний досвід можуть бути успішно використані і в інших регіонах континенту.

Африка має стати важливим джерелом отримання окремих сировинних матеріалів та цінних природних ресурсів і потенційним ринком збуту продукції українських виробників. Африканські економіки, як ніколи, відкриті для нових партнерів, особливо країни Підсахарської Африки, крім того, вони визнані найбільш перспективними з погляду розвитку двосторонніх економічних відносин. Важливим також є укладення з урахуванням національних інтересів угоди про зону вільної торгівлі з Економічним співтовариством держав Західної Африки (ЕКОВАС). На часі – створення трансафриканської мережі точкової присутності із забезпечення українських торговельно-економічних інтересів, керованої з базових регіональних дипломатичних представництв України в Єгипті, ПАР, Нігерії/Гані та Кенії/Замбії тощо. Водночас ці плани будуть реалістичними лише у разі створення національного агентства експортних гарантій та приведення національного законодавства у відповідність до міжнародних стандартів.

Бразилія та Куба об'єктивно є пріоритетними партнерами України у **Латинській Америці**. У стратегічному плані успішна й ефективна зовнішня

політика України в цьому регіоні дозволить зміцнити політичну підтримку нашої держави у світі та глобалізувати наші економічні відносини.

Існує обопільна зацікавленість в активізації роботи над основними українсько-бразильськими проектами у сфері високих технологій, зокрема в космічній та фармакологічній галузях. Перспективною залишається співпраця з Бразилією щодо реалізації спільних запусків космічних апаратів «Циклон-4» з екваторіального космодрому Алкантара. Хоча будівництво космодрому було припинене з 2013 р., Україна вважає за необхідне продовжувати діалог із Бразилією про відновлення цього проекту. У ході засідання Ради директорів та Загальних зборів бінаціональної компанії «Алкантара Циклон Спейс» у квітні 2015 р. бразильська сторона підтвердила відповідність проекту стратегічним інтересам Бразилії з точки зору можливості її виходу на світовий ринок космічних послуг.

На стадії реалізації перебуває проект зі створення в Бразилії підприємства з виробництва інсуліну за українськими технологіями.

Україна висловлює готовність до посилення співпраці з **Кубою**. Для успішного використання можливостей двостороннього партнерства та запобігання можливим ризикам Україні необхідно здійснювати послідовну політику, спрямовану на нарощування обсягів українського експорту до цієї країни.

Перспективними партнерами для України в регіоні є також **Мексика, Аргентина, Перу, Чилі**. Розбудовувати двосторонні відносини слід виходячи з економічного складника, оскільки нове позиціонування України у світі є нагальним завданням сучасної зовнішньої політики Української держави.

АВТОРСЬКИЙ КОЛЕКТИВ

ГОРБУЛІН

Володимир Павлович

директор Національного інституту стратегічних досліджень, доктор технічних наук, професор, академік НАН України – *керівник авторського колективу*

ВЛАСЮК

Олександр Степанович

перший заступник директора Національного інституту стратегічних досліджень, доктор економічних наук, професор, член-кореспондент НАН України – *заступник керівника авторського колективу*

ВСТУП

Автори

ЯБЛОНСЬКИЙ

Василь Миколайович

заступник директора Національного Інституту стратегічних досліджень, кандидат історичних наук, доцент – *керівник розділу*

КОНОНЕНКО

Костянтин Анатолійович

заступник директора Національного Інституту стратегічних досліджень

БУРКОВСЬКИЙ

Петро Анатолійович

заступник завідувача аналітично-інформаційного відділу Національного Інституту стратегічних досліджень

РОЗДІЛ 1.

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ МИРУ

Автори

ЯБЛОНСЬКИЙ

Василь Миколайович

заступник директора Національного Інституту стратегічних досліджень, кандидат історичних наук, доцент – *співкерівник розділу*

КОНОНЕНКО

Костянтин Анатолійович

заступник директора Національного Інституту стратегічних досліджень – *співкерівник розділу*

АЛЕКСАНДРОВ

Олег Святославович

старший науковий співробітник відділу проблем зовнішньої політики та міжнародної безпеки Національного Інституту стратегічних досліджень

БЕГМА

Віталій Миколайович

головний науковий співробітник відділу проблем воєнної та воєнно-економічної політики Національного Інституту стратегічних досліджень, доктор економічних наук, доцент

БУРКОВСЬКИЙ

Петро Анатолійович

заступник завідувача аналітично-інформаційного відділу Національного Інституту стратегічних досліджень

БІЛЬОВСЬКИЙ

Олег Анатолійович

старший консультант відділу соціальної безпеки Національного Інституту стратегічних досліджень, заступник юрист України

ВАСИЛЕНКО

Володимир Андрійович

Надзвичайний і Повноважний посол України, професор кафедри міжнародного права Національного університету «Києво-Могилянська академія», доктор юридичних наук, професор

ГОРОВЕНКО Валентин Костянтинович	завідувач відділу проблем воєнної та воєнно-економічної політики Національного Інституту стратегічних досліджень
ГУЦАЛ Світлана Анатоліївна	головний спеціаліст відділу проблем зовнішньої політики та міжнародної безпеки Національного Інституту стратегічних досліджень
ДАНИЛЯК Олександр Олександрович	завідувач сектору інституційного аналізу відділу розвитку політичної системи Національного інституту стратегічних досліджень, кандидат наук з державного управління
ДЕГТЕРЕНКО Анастасія Миколаївна	головний консультант сектору етнополітики відділу розвитку політичної системи Національного інституту стратегічних досліджень, кандидат політичних наук, доцент
ДУБОВ Дмитро Володимирович	завідувач відділу інформаційної безпеки та розвитку інформаційного суспільства, кандидат політичних наук, старший науковий співробітник
ЗДІОРУК Сергій Іванович	завідувач відділу гуманітарної безпеки Національного Інституту стратегічних досліджень, кандидат філософських наук, доцент, заслужений діяч науки і техніки України
ЇЖАК Олексій Іванович	заступник директора регіонального філіалу Національного Інституту стратегічних досліджень в м. Дніпропетровську
КАРАВАЄВ Вадим Сергійович	старший консультант сектору інституційного аналізу відділу розвитку політичної системи Національного інституту стратегічних досліджень, кандидат політичних наук
КОВАЛЬ Надія Євгенівна	головний спеціаліст сектору моніторингових досліджень аналітично-інформаційного відділу Національного інституту стратегічних досліджень
КОЛОМІЄЦЬ Олександра Олександрівна	головний консультант сектору проблем людського розвитку відділу соціальної безпеки Національного Інституту стратегічних досліджень, кандидат економічних наук
КОНОНЕНКО Сергій Володимирович	незалежний експерт, кандидат політичних наук, старший науковий співробітник
ЛИТВИНЕНКО Олександр Миколайович	головний консультант сектору культурної політики відділу гуманітарної безпеки Національного Інституту стратегічних досліджень, кандидат філософських наук
ЛЯШЕНКО Олександра Миколаївна	вчений секретар Національного Інституту стратегічних досліджень, доктор економічних наук, професор
МАЗУКА Людмила Іванівна	завідувач сектору етнополітики відділу розвитку політичної системи Національного інституту стратегічних досліджень, кандидат історичних наук

МАКАРОВ Гліб Валерійович	завідувач сектору суспільно-політичних процесів відділу розвитку політичної системи Національного інституту стратегічних досліджень, кандидат політичних наук
МАЛИНОВСЬКА Олена Анатоліївна	головний науковий співробітник сектору проблем людського розвитку відділу соціальної безпеки Національного Інституту стратегічних досліджень, доктор наук з державного управління
МЕРНІКОВ Геннадій Іванович	вчений секретар регіонального філіалу Національного Інституту стратегічних досліджень в м. Дніпропетровську, кандидат історичних наук
МИХАЙЛИЧЕНКО Катерина Миколаївна	завідувач сектору промислової та транспортної політики відділу безпеки реального сектору економіки Національного інституту стратегічних досліджень, кандидат економічних наук
ПАЛИВОДА Володимир Олександрович	незалежний експерт
ПШУЛІНА Ольга Миколаївна	головний експерт соціальних програм Українського центру економічних і політичних досліджень імені Олександра Разумкова, кандидат економічних наук
РЕЗНІКОВА Ольга Олександрівна	завідувач відділу проблем національної безпеки Національного Інституту стратегічних досліджень, кандидат економічних наук, старший науковий співробітник, заслужений економіст України
РОЗУМНИЙ Максим Миколайович	завідувач відділу розвитку політичної системи Національного інституту стратегічних досліджень, доктор політичних наук, старший науковий співробітник, заслужений діяч науки і техніки України
РОМАНЮК Юрій Петрович	заступник керівника служби – керівник управління з питань забезпечення діяльності об'єднаного комітету з питань розвідувальної діяльності Служби з питань зовнішньої безпеки Апарату Ради національної безпеки і оборони України, кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник
СВЕРГУНОВ Олександр Олексійович	провідний науковий співробітник відділу проблем воєнної та воєнно-економічної політики Національного Інституту стратегічних досліджень, кандидат технічних наук, доцент
СОБКЕВИЧ Оксана Володимирівна	завідувач відділу безпеки реального сектору економіки Національного інституту стратегічних досліджень, кандидат економічних наук, старший науковий співробітник
СЬОМІН Сергій Валерійович	головний науковий співробітник відділу проблем національної безпеки Національного Інституту стратегічних досліджень, доктор політичних наук, професор
ТОКМАН Володимир Валерійович	заступник завідувача відділу гуманітарної безпеки Національного Інституту стратегічних досліджень, кандидат філософських наук

ТЮТЮННИК Вадим Петрович	провідний науковий співробітник відділу проблем воєнної та воєнно-економічної політики Національ- ного Інституту стратегічних досліджень, кандидат військових наук, доцент
ЦЮКАЛО Віктор Юрійович	головний спеціаліст відділу проблем національної безпеки Національного Інституту стратегічних до- сліджень
ЧЕРНЕНКО Сергій Миколайович	головний спеціаліст аналітично-інформаційного відді- лу Національного Інституту стратегічних досліджень
ЦИМБАЛ Олександр Іванович	завідувач відділу соціальної безпеки Національного Інституту стратегічних досліджень, доктор економіч- них наук, старший науковий співробітник
ШЕВЦОВ Анатолій Іванович	директор регіонального філіалу Національного Ін- ституту стратегічних досліджень в м. Дніпропетров- ську, доктор технічних наук, професор
ШЕМАЄВ Володимир Миколайович	головний науковий співробітник відділу проблем воєнної та воєнно-економічної політики Національ- ного Інституту стратегічних досліджень, доктор вій- ськових наук, професор
ШЕХОВЦОВ Володимир Степанович	завідувач відділу регіонального філіалу Національ- ного Інституту стратегічних досліджень в м. Дніпро- петровську, доктор технічних наук, старший науко- вий співробітник
ЯВОРСЬКА Галина Михайлівна	головний науковий співробітник відділу проблем зовнішньої політики та міжнародної безпеки Націо- нального Інституту стратегічних досліджень, доктор філологічних наук, професор

**При підготовці розділу були враховані пропозиції
та зауваження експертів**

ПРИЧ Віталій Максимович	незалежний експерт
КЕРЖКОВСЬКИЙ Роман Федорович	керівник структурного підрозділу Служби зовніш- ньої розвідки України
ПАЛИВОДА Володимир Олександрович	незалежний експерт

РОЗДІЛ 2.
УКРАЇНСЬКІ РЕФОРМИ НА ЄВРОПЕЙСЬКОМУ ШЛЯХУ

Автори

ВЛАСЮК Олександр Степанович	перший заступник директора Національного інститу- ту стратегічних досліджень, доктор економічних наук, професор, член-кореспондент НАН України, заслуже- ний діяч науки і техніки України – <i>керівник розділу</i>
---------------------------------------	--

АСТАФ'ЄВ
Анатолій Олександрович

завідувач сектору культурної політики відділу гуманітарної безпеки Національного Інституту стратегічних досліджень, кандидат філософських наук

БАЗИЛЮК
Ярослава Борисівна

завідувач відділу економічної безпеки Національного інституту стратегічних досліджень, кандидат економічних наук, доцент

БАРОВСЬКА
Анастасія Валеріївна

головний консультант відділу інформаційної безпеки та розвитку інформаційного суспільства, кандидат наук з державного управління

БАТАЛОВ
Олексій Анатолійович

старший науковий співробітник сектору розвитку місцевого самоврядування та децентралізації відділу регіональної політики Національного інституту стратегічних досліджень, кандидат філософських наук

БЄЛАШОВ
Євген Володимирович

головний спеціаліст сектору промислової та транспортної політики відділу безпеки реального сектору економіки Національного інституту стратегічних досліджень

БЕРЕЖНИЙ
Ярослав Вікторович

головний консультант сектору зовнішньоекономічної безпеки відділу економічної безпеки Національного інституту стратегічних досліджень, кандидат наук з державного управління

БІЛЬОВСЬКИЙ
Олег Анатолійович

старший консультант відділу соціальної безпеки Національного Інституту стратегічних досліджень

БОБРО
Дмитро Геннадійович

провідний науковий співробітник відділу енергетичної та техногенної безпеки Національного інституту стратегічних досліджень

ВАЛЕВСЬКИЙ
Олексій Леонідович

провідний науковий співробітник сектору культурної політики відділу гуманітарної безпеки Національного Інституту стратегічних досліджень, доктор наук з державного управління, старший науковий співробітник

ВАЛЮШКО
Іван Васильович

старший консультант сектору розвитку місцевого самоврядування та децентралізації відділу регіональної політики Національного інституту стратегічних досліджень

ВАСИЛЕНКО
Володимир Андрійович

Надзвичайний і Повноважний посол України, професор кафедри міжнародного права Національного університету «Києво-Могилянська академія», доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України

ВЕНЦКОВСЬКИЙ
Дмитро Юрійович

завідувач сектору зовнішньоекономічної безпеки відділу економічної безпеки Національного інституту стратегічних досліджень, кандидат економічних наук

ВЛАСЮК
Тарас Олександрович

завідувач відділу навчальнонаукового та методичного забезпечення Інституту вищих керівних кадрів Національної академії державного управління, кандидат економічних наук

ГАЛУГАН
Наталія Володимирівна

старший консультант сектору зовнішньоекономічної безпеки відділу економічної безпеки Національного інституту стратегічних досліджень

ВОЗНЮК Петро Федотович	старший науковий співробітник Національного інституту стратегічних досліджень, кандидат політичних наук
ГАЛУГАН Наталія Володимирівна	старший консультант сектору макроекономічного регулювання відділу економічної безпеки Національного інституту стратегічних досліджень
ГЛАДКИХ Дмитро Михайлович	завідувач сектору грошово-кредитної політики відділу фінансової безпеки Національного інституту стратегічних досліджень, кандидат економічних наук, доцент
ГНАТЮК Сергій Леонідович	головний консультант відділу інформаційної безпеки та розвитку інформаційного суспільства, кандидат історичних наук
ГОРЕЛОВ Денис Миколайович	старший консультант сектору громадянського суспільства відділу розвитку політичної системи Національного інституту стратегічних досліджень
ДАВИДЕНКО Сергій Васильович	завідувач сектору макроекономічного регулювання відділу економічної безпеки Національного інституту стратегічних досліджень, кандидат економічних наук, доцент
ДАНИЛЯК Олександр Олександрович	завідувач сектору інституційного аналізу відділу розвитку політичної системи Національного інституту стратегічних досліджень, кандидат наук з державного управління
ДЖИГА Тетяна Василівна	головний консультант сектору суспільно-політичних процесів відділу розвитку політичної системи Національного інституту стратегічних досліджень, кандидат політичних наук, доцент
ДУБОВ Дмитро Володимирович	завідувач відділу інформаційної безпеки та розвитку інформаційного суспільства, кандидат політичних наук, старший науковий співробітник
ЖУК В'ячеслав Іванович	головний спеціаліст сектору вирівнювання регіонального розвитку відділу регіональної політики Національного інституту стратегічних досліджень
ЄГОРОВА Ольга Олександрівна	старший науковий співробітник Регіонального філіалу Національного інституту стратегічних досліджень у м. Ужгороді
ЗДІОРУК Сергій Іванович	завідувач відділу гуманітарної безпеки Національного Інституту стратегічних досліджень, кандидат філософських наук, доцент, заслужений діяч науки і техніки України
ІВАНОВА Ірина Миколаївна	заступник директора департаменту оборони та безпеки Міністерства економічного розвитку і торгівлі України, кандидат економічних наук
ІСАКОВА Тамара Олегівна	головний спеціаліст відділу інформаційної безпеки та розвитку інформаційного суспільства

ЩЕНКО
Андрій Юрійович

старший науковий співробітник сектору науково-освітньої політики відділу гуманітарної безпеки Національного Інституту стратегічних досліджень, кандидат філологічних наук

КАПЛАН
Юлія Борисівна

старший консультант сектору суспільно-політичних процесів відділу розвитку політичної системи Національного інституту стратегічних досліджень, кандидат політичних наук

КАРАВАЄВ
Вадим Сергійович

старший консультант сектору інституційного аналізу відділу розвитку політичної системи Національного інституту стратегічних досліджень, кандидат політичних наук

КАРПЕНКО
Микола Миколайович

завідувач сектору науково-освітньої політики гуманітарної безпеки Національного Інституту стратегічних досліджень, кандидат філософських наук, старший науковий співробітник

КАСПЕРОВИЧ
Юлія Володимирівна

головний консультант сектору бюджетної децентралізації відділу фінансової безпеки Національного інституту стратегічних досліджень, кандидат економічних наук

КИЗИМ
Микола Олександрович

директор Науково-дослідного центру індустріальних проблем розвитку НАН України, доктор економічних наук, професор

КОВАЛЬ
Олександр Пилипович

завідувач сектору управління соціальними ризиками відділу соціальної безпеки Національного Інституту стратегічних досліджень, доктор економічних наук, старший науковий співробітник, доцент

КОВЯЗИНА
Кароліна Олександрівна

головний консультант сектору управління соціальними ризиками відділу соціальної безпеки Національного інституту стратегічних досліджень, кандидат соціологічних наук

КОЛОМІЄЦЬ
Олександра Олександрівна

головний консультант сектору проблем людського розвитку відділу соціальної безпеки Національного Інституту стратегічних досліджень, кандидат економічних наук

КОНДРАТОВ
Сергій Іванович

старший науковий співробітник відділу енергетичної та техногенної безпеки Національного інституту стратегічних досліджень

КОРЕНЬ
Наталія Василівна

завідувач сектору бюджетної децентралізації відділу фінансової безпеки Національного інституту стратегічних досліджень, кандидат економічних наук

КОРНІЄВСЬКИЙ
Олександр Анатолійович

завідувач сектору громадянського суспільства відділу розвитку політичної системи Національного інституту стратегічних досліджень, доктор політичних наук, доцент, заслужений діяч науки і техніки України

КУРИЛО
Ірина Олексіївна

завідувач відділу досліджень демографічних процесів та демографічної політики Інституту демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи Національної академії наук України, доктор економічних наук, професор

ЛЕВЧУК

Наталія Михайлівна

провідний науковий співробітник відділу демографічного моделювання та прогнозування Інституту демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи Національної академії наук України, доктор економічних наук, старший науковий співробітник

ЛІБАНОВА

Елла Марленівна

директор Інституту демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи Національної академії наук України, доктор економічних наук, професор, академік НАНУ, заслужений економіст України

ЛИТВИНЕНКО

Олександр Миколайович

головний консультант сектору культурної політики відділу гуманітарної безпеки Національного Інституту стратегічних досліджень, кандидат філософських наук

ЛОЗОВИЙ

Віталій Станіславович

головний науковий співробітник сектору науково-освітньої політики гуманітарної безпеки Національного Інституту стратегічних досліджень, доктор історичних наук, професор

ЛОНДАР

Лідія Панасівна

старший науковий співробітник сектору бюджетної децентралізації відділу фінансової безпеки Національного інституту стратегічних досліджень, кандидат економічних наук, доцент

ЛЯПІН

Дмитро Вадимович

старший науковий співробітник сектору макроекономічного регулювання відділу економічної безпеки Національного інституту стратегічних досліджень, кандидат технічних наук, заслужений економіст України

ЛЯШЕНКО

Олександра Миколаївна

вчений секретар Національного Інституту стратегічних досліджень, доктор економічних наук, професор

МАКАРОВ

Гліб Валерійович

завідувач сектору суспільно-політичних процесів відділу розвитку політичної системи Національного інституту стратегічних досліджень, кандидат політичних наук

МАКАРОВА

Олена Володимирівна

заступник директора з наукової роботи Інституту демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи Національної академії наук України, член-кореспондент НАНУ, доктор економічних наук, професор

МАЛИНОВСЬКА

Олена Анатоліївна

головний консультант відділу соціальної безпеки Національного Інституту стратегічних досліджень, доктор наук державного управління, старший науковий співробітник, заслужений економіст України

МИХАЙЛИЧЕНКО

Катерина Миколаївна

завідувач сектору промислової та транспортної політики відділу безпеки реального сектору економіки Національного інституту стратегічних досліджень, кандидат економічних наук

НАСВІТ

Олег Гліодорович

старший науковий співробітник відділу енергетичної та техногенної безпеки Національного інституту стратегічних досліджень

НОВАК
Ірина Миколаївна

провідний науковий співробітник сектору соціальних ризиків у сфері зайнятості населення Інституту демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи Національної академії наук України, кандидат економічних наук, старший науковий співробітник

ОЖЕВАН
Микола Андрійович

головний науковий співробітник відділу інформаційної безпеки та розвитку інформаційного суспільства, доктор філософських наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України

ОПАЛЬКО
Юрій Володимирович

головний спеціаліст сектору громадянського суспільства відділу розвитку політичної системи Національного інституту стратегічних досліджень

ОЛІЙНИК
Даниїла Іллівна

завідувач відділу регіональної політики Національного інституту стратегічних досліджень, доктор економічних наук, професор, заслужений економіст України

ПАВЛЕНКО
Ірина Анатоліївна

заступник завідувача відділу розвитку політичної системи Національного інституту стратегічних досліджень, кандидат історичних наук, старший науковий співробітник

ПАВЛЮК
Алла Петрівна

завідувач сектору розвитку місцевого самоврядування та децентралізації відділу регіональної політики Національного інституту стратегічних досліджень, кандидат економічних наук, старший науковий співробітник

ПАВЛОВА
Анна Миколаївна

старший консультант сектору макроекономічного регулювання відділу економічної безпеки Національного інституту стратегічних досліджень

ПАЛІЙ
Ганна Олександрівна

головний консультант сектору громадянського суспільства відділу розвитку політичної системи Національного інституту стратегічних досліджень, кандидат політичних наук

ПОВАЖНЮК
Сергій Станіславович

заступник директора ДП «Укрпромзовнішекспертиза»

ПОЗНЯК
Олексій Володимирович

завідувач відділу міграційних досліджень Інституту демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи Національної академії наук України, кандидат економічних наук, старший науковий співробітник

ПОКРИШКА
Дмитро Степанович

головний спеціаліст сектору зовнішньоекономічної безпеки відділу економічної безпеки Національного інституту стратегічних досліджень

ПОЛЯКОВА
Світлана Володимирівна

провідний науковий співробітник відділу досліджень рівня життя населення Інституту демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи Національної академії наук України, кандидат економічних наук, старший науковий співробітник

РОЗУМНА
Оксана Петрівна

старший консультант сектору культурної політики відділу гуманітарної безпеки Національного Інституту стратегічних досліджень, кандидат філософських наук

РУСАН Віталій Миколайович	завідувач сектору продовольчої безпеки відділу безпеки реального сектору економіки Національного інституту стратегічних досліджень, кандидат економічних наук, старший науковий співробітник
СОБКЕВИЧ Оксана Володимирівна	завідувач відділу безпеки реального сектору економіки Національного інституту стратегічних досліджень, кандидат економічних наук, старший науковий співробітник
СТЕПИКО Михайло Тимофійович	головний науковий співробітник сектору культурної політики відділу гуманітарної безпеки Національного Інституту стратегічних досліджень, доктор філософських наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України
СУХОДОЛЯ Олександр Михайлович	завідувач відділу енергетичної та техногенної безпеки Національного інституту стратегічних досліджень, доктор наук з державного управління, доцент
ТКАЧЕНКО Лідія Григорівна	провідний науковий співробітник сектору соціальних ризиків у сфері зайнятості населення Інституту демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи Національної академії наук України, кандидат економічних наук, старший науковий співробітник
ТКАЧЕНКО Тарас Анатолійович	начальник відділу секторальних досліджень та проектних розробок ДП «Укрпромзовнішпекспертиза»
ТОКАР-ОСТАПЕНКО Олена Василівна	старший консультант сектору інституційного аналізу відділу розвитку політичної системи Національного інституту стратегічних досліджень
ТОКМАН Володимир Валерійович	заступник завідувача відділу гуманітарної безпеки Національного Інституту стратегічних досліджень, кандидат філософських наук
УС Іван Васильович	старший консультант сектору зовнішньоекономічної безпеки відділу економічної безпеки Національного інституту стратегічних досліджень
ЦИМБАЛ Олександр Іванович	завідувач відділу соціальної безпеки Національного Інституту стратегічних досліджень, доктор економічних наук, старший науковий співробітник
ЧЕРЕНЬКО Людмила Миколаївна	завідувач відділу досліджень рівня життя населення Інституту демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи Національної академії наук України, кандидат економічних наук, старший науковий співробітник
ЧЕРНЕНКО Тетяна Василівна	головний консультант відділу інформаційної безпеки та розвитку інформаційного суспільства, кандидат філософських наук
ЧЕРНЮК Ольга Станіславівна	старший науковий співробітник сектору грошово-кредитної політики відділу фінансової безпеки Національного інституту стратегічних досліджень

ШАРОВ Олександр Миколайович	головний науковий співробітник сектору зовнішньо-економічної безпеки відділу економічної безпеки, доктор економічних наук, професор
ШЕВЧЕНКО Анастасія Валеріївна	головний спеціаліст сектору промислової та транспортної політики відділу безпеки реального сектору економіки Національного інституту стратегічних досліджень
ШЕВЧЕНКО Ольга Валеріївна	завідувач сектору вирівнювання регіонального розвитку відділу регіональної політики Національного інституту стратегічних досліджень, кандидат економічних наук, старший науковий співробітник
ШЕМАЄВА Людмила Григорівна	завідувач відділу фінансової безпеки Національного інституту стратегічних досліджень, доктор економічних наук, професор
ЮРЧЕНКО Катерина Григорівна	провідний науковий співробітник сектору вирівнювання регіонального розвитку відділу регіональної політики Національного інституту стратегічних досліджень, кандидат економічних наук, доцент
ЯБЛОНСЬКИЙ Василь Миколайович	заступник директора Національного Інституту стратегічних досліджень, кандидат історичних наук, доцент
ЯНШЕВСЬКИЙ Сергій Олександрович	головний консультант сектору суспільно-політичних процесів відділу розвитку політичної системи Національного інституту стратегічних досліджень, кандидат історичних наук
ЯРОШ Олег Михайлович	провідний науковий співробітник сектору соціальних ризиків у сфері зайнятості населення Інституту демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи Національної академії наук України, кандидат економічних наук, старший науковий співробітник

При підготовці розділу були враховані пропозиції та зауваження експертів

АБАКУМЕНКО Ольга Володимирівна	завідувач кафедри фінансової діяльності суб'єктів господарювання і державних установ Чернігівського національного технологічного університету, доктор економічних наук, професор
БІЛА Світлана Олексіївна	професор кафедри міжнародних економічних відносин і бізнесу Інституту міжнародних відносин Національного авіаційного університету, доктор наук з державного управління, професор, заслужений економіст України
БЛОКОНЬ Володимир Миколайович	старший науковий співробітник відділу обробки та відображення інформації Інституту проблем математичних машин і систем НАН України
БЛИК Ростислав Романович	докторант Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, кандидат економічних наук, доцент

БЕГУН Сергій Васильович	головний консультант відділу енергетичної та техногенної безпеки Національного інституту стратегічних досліджень
БЕЛКОВА Надія Володимирівна	вчений секретар Науково-дослідного центру індустріальних проблем розвитку НАН України, кандидат економічних наук
БОРЩЕВСЬКИЙ Віктор Валентинович	завідувач відділу Інституту регіональних досліджень НАН України, доктор економічних наук
ВАРНАЛІЙ Захарій Степанович	професор кафедри фінансів Київського національного університету імені Тараса Шевченка, доктор економічних наук, професор
ВАСИЛЬЦІВ Тарас Григорович	завідувач кафедри фінансів і кредиту Львівської комерційної академії, доктор економічних наук, старший науковий співробітник
ВОЗНЮК Петро Федотович	незалежний експерт, кандидат політичних наук
ВОЛОШИН Володимир Іванович	директор Регіонального філіалу НІСД у м. Львові, кандидат економічних наук;
ГОНТА Олена Іванівна	директор навчально-наукового інституту економіки Чернігівського національного технологічного університету, доктор економічних наук, професор
ГРИЩЕНКО Іван Михайлович	ректор Київського національного університету технологій та дизайну, доктор економічних наук, професор, членкореспондент НАПН України, заслужений працівник освіти України.
ДАЦКО Олеся Ігорівна	старший науковий співробітник Регіонального філіалу НІСД у м. Львові, кандидат економічних наук, кандидат технічних наук;
ЄВДІН Олександр Миколайович	перший заступник начальника Українського науково-дослідного інституту цивільного захисту
ЄФИМЕНКО Тетяна Іванівна	Президент ДННУ «Академія фінансового управління», доктор економічних наук, професор, членкореспондент НАН України
ІВАНОВ Юрій Борисович	заступник директора Науково-дослідного центру індустріальних проблем розвитку НАН України, доктор економічних наук, професор
ІВАНОВА Ольга Юріївна	старший науковий співробітник Науково-дослідного центру індустріальних проблем розвитку НАН України, кандидат економічних наук, доцент
ІВАНЮТА Сергій Петрович	головний консультант відділу енергетичної та техногенної безпеки Національного інституту стратегічних досліджень
ІЛЯШ Ольга Ігорівна	доцент кафедри економіки підприємства Львівської комерційної академії, доктор економічних наук, доцент

КОЛОДНИЙ
Анатолій Миколайович

заступник директора Інституту філософії імені Г. С. Сковороди НАН України, доктор філософських наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України

КОЛОСОВА
Вікторія Павлівна

заступник директора Департаменту боргової та міжнародної фінансової політики – начальник Управління співробітництва з міжнародними фінансовими організаціями та координації міжнародної технічної допомоги Міністерства фінансів України, кандидат економічних наук, доцент

ЛАПКО
Олена Олександрівна

завідувач кафедри фінансів і кредиту Університету банківської справи Національного банку України, доктор економічних наук, професор

ЛОНДАР
Сергій Леонідович

віце-президент ДННУ «Академія фінансового управління», доктор економічних наук, професор

ЛУПАК
Руслан Любомирович

доцент кафедри економіки підприємства Львівської комерційної академії, кандидат економічних наук

МАЛИШКО
Юлія Михайлівна

молодший науковий співробітник відділу проблем розвитку регіональної економіки Науково-дослідного центру індустріальних проблем розвитку НАН України

МАТЮШЕНКО
Ігор Юрійович

старший науковий співробітник відділу інноваційного розвитку і конкурентоспроможності Науково-дослідного центру індустріальних проблем розвитку НАН України, кандидат технічних наук

МИКИТЕНКО
Вікторія Володимирівна

головний науковий співробітник відділу стратегічного потенціалу сталого розвитку ДУ «Інститут економіки природокористування та сталого розвитку НАН України», доктор економічних наук, професор

МИГУЩЕНКО
Юліана Валеріївна

старший науковий співробітник Регіонального філіалу НІСД у м. Львові, кандидат економічних наук

МОКІЙ
Анатолій Іванович

проректор Запорізького інституту економіки та інформаційних технологій, доктор економічних наук, професор

ОНИЩЕНКО
Світлана Володимирівна

доцент кафедри фінансів і банківської справи Полтавського національного технічного університету імені Юрія Кондратюка, кандидат економічних наук

ПАВЛОВА
Анна Миколаївна

старший консультант сектору макроекономічного регулювання відділу економічної безпеки Національного інституту стратегічних досліджень

ПОЛЯКОВА
Ольга Юріївна

старший науковий співробітник відділу проблем розвитку регіональної економіки Науководослідного центру індустріальних проблем розвитку НАН України, кандидат економічних наук

РОМАНОВСЬКИЙ
Олександр Олексійович

ректор Українськоамериканського гуманітарного інституту «Вісконсинський міжнародний університет (США) в Україні», доктор педагогічних наук, доктор економічних наук, професор

РУДЮК Анастасія Олексіївна	молодший науковий співробітник відділу проблем розвитку регіональної економіки Науково-дослідного центру індустріальних проблем розвитку НАН України
САВЧЕНКО Володимир Федорович	професор кафедри економічної теорії Чернігівського національного технологічного університету, доктор економічних наук, професор, заслужений економіст України
СЄНІНА Анастасія Олександрівна	молодший науковий співробітник Науково-дослідного центру індустріальних проблем розвитку НАН України
СИДОРЕНКО Андрій Анатолійович	директор Департаменту з розвитку ринків фінансових послуг та міжнародного співробітництва Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків у фінансових послуг
СОКОЛОВСЬКА Алла Михайлівна	заступник директора Науково-дослідного фінансового інституту ДННУ «Академія фінансового управління», доктор економічних наук, професор
ФЛЕЙЧУК Марія Ігорівна	професор кафедри міжнародної економіки Львівської комерційної академії, доктор економічних наук, доцент
ЧЕЧЕТОВА-ТЕРАШВІЛІ Тетяна Михайлівна	науковий співробітник відділу проблем розвитку регіональної економіки Науково-дослідного центру індустріальних проблем розвитку НАН України, кандидат економічних наук, доцент
ШКАРЛЕТ Сергій Миколайович	ректор Чернігівського національного технологічного університету МОН України, доктор економічних наук, професор
ШПИЛЕВСЬКИЙ Володимир Вікторович	завідувач відділом економічних проблем машинобудування Науково-дослідного центру індустріальних проблем розвитку НАН України, кандидат економічних наук
ШУМ Михайло Анатолійович	науковий співробітник Науково-дослідного центру індустріальних проблем розвитку НАН України, кандидат економічних наук
ЮРКІВ Надія Ярославівна	завідувач кафедри управління банківською безпекою Університету банківської справи Національного банку України, доктор економічних наук, доцент
ЯКУШИК Іван Давидович	завідувач кафедри фінансів та фінансово-економічної безпеки Українського державного університету фінансів та міжнародної торгівлі, доктор економічних наук, професор
ЯРОШЕНКО Ігор Васильович	науковий співробітник відділу проблем розвитку регіональної економіки Науково-дослідного центру індустріальних проблем розвитку НАН України

РОЗДІЛ 3.
ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА УКРАЇНИ В УМОВАХ КАРДИНАЛЬНИХ
ЗМІН СВІТОВОЇ СИСТЕМИ БЕЗПЕКИ

Автори

КОНОНЕНКО Костянтин Анатолійович	заступник директора Національного Інституту стратегічних досліджень – <i>керівник розділу</i>
АЛЕКСАНДРОВ Олег Святославович	старший науковий співробітник відділу проблем зовнішньої політики та міжнародної безпеки Національного Інституту стратегічних досліджень
ВЕСЕЛОВСЬКИЙ Андрій Іванович	посол з особливих доручень Міністерства закордонних справ України
ГОНЧАРУК Андрій Захарович	старший науковий співробітник відділу проблем зовнішньої політики та міжнародної безпеки Національного Інституту стратегічних досліджень
ГУЦАЛ Світлана Анатоліївна	головний спеціаліст відділу проблем зовнішньої політики та міжнародної безпеки Національного Інституту стратегічних досліджень
КОШОВИЙ Сергій Анатолійович	головний спеціаліст відділу проблем зовнішньої політики та міжнародної безпеки Національного Інституту стратегічних досліджень
ЛЕНДЬБЕЛ Мирослава Олександрівна	головний науковий співробітник Регіонального філіалу Національного Інституту стратегічних досліджень у м. Ужгороді, доктор політичних наук, професор
МІТРЯЄВА Світлана Іванівна	директор регіонального філіалу Національного Інституту стратегічних досліджень в м. Ужгороді, кандидат історичних наук, старший науковий співробітник
ПАРАХОНСЬКИЙ Борис Олександрович	головний науковий співробітник відділу проблем зовнішньої політики та міжнародної безпеки Національного Інституту стратегічних досліджень, доктор філософських наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України
РУКОМЕДА Роман Миколайович	помічник заступника Секретаря Ради національної безпеки і оборони України, кандидат політичних наук
ЯВОРСЬКА Галина Михайлівна	головний науковий співробітник відділу проблем зовнішньої політики та міжнародної безпеки Національного Інституту стратегічних досліджень, доктор філологічних наук, професор

**При підготовці розділу були враховані пропозиції
та зауваження експертів**

БРЕЖНЄВА Тетяна Вікторівна	завідувач відділу регіонального філіалу Національного Інституту стратегічних досліджень в м. Дніпропетровську, кандидат історичних наук, старший науковий співробітник
--------------------------------------	--

КОНОНЕНКО
Сергій Володимирович

незалежний експерт, кандидат політичних наук, старший науковий співробітник

ЦВЕТКОВ
Олександр Глібович

професор кафедри дипломатичної та консульської служби Дипломатичної академії України, доктор історичних наук, старший науковий співробітник, Надзвичайний і Повноважний Посланник першого класу

Додаток
до Аналітичної доповіді
до Щорічного Послання Президента України
до Верховної Ради України
«Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2015 році»

СТАТИСТИЧНІ ТАБЛИЦІ

Джерела:

Державна служба статистики України
Міністерство фінансів України
Національний банк України

Умовні позначення

Тире (-)	явищ не було
Три крапки (...)	відомості відсутні
Нуль (0; 0,0)	явища відбулися, але у вимірах менших за ті, що можуть бути виражені використаними у таблиці розрядами
Символ (x)	заповнення рубрики за характером побудови таблиці не має сенсу
«з них», «у тому числі»	наведено не всі доданки загальної суми

Примітка. В окремих випадках сума складових може не дорівнювати підсумку у зв'язку з округленням даних.

1. Основні соціально-економічні показники

	2000	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2010*	2011*	2012*	2013*	2014*
Валовий внутрішній продукт (у фактичних цінах), млн грн	170070	457325 ¹	565018 ¹	751106 ¹	990819 ¹	947042 ¹	1120585 ¹	1349178 ¹	1459096 ¹	1522657 ¹	1079346 ¹	1299991 ¹	1404669 ¹	1465198 ¹	1566728 ^{1,2}
у розрахунку на одну особу, грн	3436	9709 ¹	12076 ¹	16150 ¹	21419 ¹	20564 ¹	24429 ¹	29519 ¹	32002 ¹	33473 ¹	24798 ¹	29980 ¹	32480 ¹	33965 ¹	36435 ^{1,2}
Основні засоби (у фактичних цінах на кінець року), млрд грн	829	1276	1569	2047	3150	3904	6649	7397 ³	9148 ³	10401 ³	x	x	x	x	x
Доходи населення, млн грн	128736	381404	472061	623289	845641	894286	1101175	1266753	1457864 ¹	1548733 ¹	1052997	1210853	1394132 ¹	1478073 ¹	1531070 ^{1,2}
Індекс споживчих цін (грудень до грудня попереднього року), %	125,8	110,3	111,6	116,6	122,3	112,3	109,1	104,6	99,8	100,5	109,4	104,5	99,8	100,5	124,9
Індекс цін виробників промислової продукції (грудень до грудня попереднього року), %	120,8	109,5	114,1	123,3	123,0	114,3	118,7	114,2	100,3	101,7	101,8	131,8
Індекс цін реалізації продукції сільськогосподарськими підприємствами (до попереднього року), %	155,8	108,1	102,4	138,0	110,3	106,4	130,0	113,6	106,8	97,1	127,0	113,7	107,2	97,3	124,3 ²
Фінансовий результат до оподаткування ⁵ , млрд грн	13,9	64,4	76,3	135,9	9,0	-45,0	58,3	122,2	101,9	29,3	58,7	121,1	102,1	33,8	-168,0 ⁶
Обсяг реалізованої промислової продукції, млрд грн	182,7	468,6	551,7	717,1	917,0	806,6	1065,9	1331,9	1400,7	1354,1	1043,1	1305,3	1367,9	1322,4	1195,6 ^{2,4}
Продукція сільського господарства (у постійних цінах 2010 р.), млрд грн	151,0	179,6	184,1	172,1	201,6	197,9	194,9	233,7	223,3	252,9	187,5	225,4	216,6	246,1	251,4 ^{2,4}
рослинництва	92,8	114,5	116,6	106,0	136,3	129,9	124,6	162,4	149,2	175,9	120,6	157,6	145,9	172,1	177,7 ^{2,4}
тваринництва	58,2	65,1	67,5	66,1	65,3	68,0	70,3	71,3	74,1	77,0	66,9	67,8	70,7	74,0	73,7 ^{2,4}
Інвестиції в основний капітал (у фактичних цінах), млрд грн	23,6	93,1	125,3	188,5	233,1	151,8	150,7	209,1	x	x	x	x	x	x	x
Капітальні інвестиції (у фактичних цінах), млрд грн	x	x	x	x	x	x	189,1	259,9	293,7	267,7	180,6	241,3	273,3	249,9	219,4 ²
Прийняття в експлуатацію загальної площі житла ⁷ , млн м ²	5,6	7,8	8,6	10,2	10,5	6,4	9,3	9,4	10,7	11,2	8,6	8,7	9,8	9,9	9,7 ²
Перевезення вантажів усіма видами транспорту, млрд т	1,5	1,8	1,9	2,0	2,0	1,6	1,8	1,9	1,9	1,8	1,7	1,9	1,8	1,8	1,6 ^{2,4}
Відправлення пасажирів транспортом загального користування, млрд	7,8	8,2	8,2	8,2	8,3	7,3	6,8	7,0	6,8	6,6	6,5	6,6	6,5	6,2	5,9 ²
Роздрібний товарооборот підприємств (у фактичних цінах), млрд грн	28,8	94,3	130,0	178,2	246,9	231,0	280,9	350,1	405,1	433,1	267,6	333,1	383,3	409,1	438,3 ²

Обсяг реалізованих послуг, млрд грн	...	95,8	120,9	157,0	215,8	224,6	251,5	303,4	324,8	357,1	241,3	292,3	313,0	342,9	360,6
Експорт товарів і послуг, млрд дол. США	18,1	40,4	45,9	58,3	78,7	49,3	63,2	82,2	82,4	76,5	62,1	80,9	80,9	74,8	64,1
Імпорт товарів і послуг, млрд дол. США	15,1	39,1	48,8	65,6	92,0	50,6	66,2	88,8	91,4	84,6	65,8	87,2	89,8	83,3	60,8
Чисельність постійного населення (на кінець року), млн осіб	48,7	46,7	46,5	46,2	46,0	45,8	45,6	45,5	45,4	45,2	43,3	43,1	43,0	42,9	42,8*
Природний приріст, скорочення (–) населення, тис. осіб	–373,0	–355,9	–297,7	–290,2	–243,9	–194,2	–200,5	–162,0	–142,4	–158,7	–193,9	–156,7	–139,5	–154,9	–166,4 ²
Кількість зайнятого населення віком 15–70 років, тис. осіб	20175,0	20680,0	20730,4	20904,7	20972,3	20191,5	20266,0	20324,2	20354,3	20404,1	19180,2	19231,1	19261,4	19314,2	18073,3
Кількість безробітного населення віком 15–70 років (за методологією МОП), тис. осіб	2655,8	1600,8	1515,0	1417,6	1425,1	1958,8	1785,6	1732,7	1657,2	1576,5	1713,9	1661,9	1589,8	1510,4	1847,6
Рівень безробіття населення віком 15–70 років (за методологією МОП), у % до економічно активного населення відповідного віку	11,6	7,2	6,8	6,4	6,4	8,8	8,1	7,9	7,5	7,2	8,2	8,0	7,6	7,3	9,3
Кількість зареєстрованих безробітних (на кінець року), тис. осіб	1155,2	881,5	759,5	642,3	844,9	531,6	544,9	482,8	506,8	487,7	524,1	460,9	486,7	469,0	512,2
Рівень зареєстрованого безробіття, у % до населення працездатного віку	4,1	3,1	2,7	2,3	3,0	1,9	2,0	1,8	1,8	1,8	2,0	1,8	1,9	1,8	1,9
Середньомісячна номінальна заробітна плата, грн	230	806	1041	1351	1806	1906	2239	2633	3026	3265	2250	2648	3041	3282	3480

* Без урахування тимчасово окупованої території АР Крим та м. Севастополя.

¹ Розрахунки здійснено відповідно до «Методологічних положень оновленої версії системи національних рахунків 2008 р.», затверджених наказом Держстату України від 7.12.2013 р. № 398.

² За 2014 р. – також без частини зони проведення Антитерористичної операції.

³ Не включено вартість основних засобів місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування.

⁴ Дані попередні.

⁵ Дані наведено без урахування результатів діяльності бюджетних установ, а також сільськогосподарських підприємств, які займаються рослинництвом, тваринництвом та змішаним сільським господарством і відслідковують тільки в річній звітності.

⁶ Дані наведено за січень–вересень без урахування результатів діяльності малих підприємств, бюджетних установ, а також сільськогосподарських підприємств, які займаються рослинництвом, тваринництвом та змішаним сільським господарством і відслідковують тільки в річній звітності.

⁷ Починаючи з 2010 р., з урахуванням обсягів житла, прийнятого в експлуатацію відповідно до Порядків, затверджених наказами Міністерства Кабінету Міністрів України від 19.03.2013 р. № 95 та від 24.06.2011 р. № 91, та Тимчасового порядку, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 09.09.2009 р. № 1035.

⁸ Розрахунки (оцінки) чисельності населення здійснено на основі наявних адміністративних даних щодо державної реєстрації народження і смерті та зміни реєстрації постійного місця проживання.

2. Індеси основних соціально-економічних показників

(до попереднього року; %)

	2000	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2010*	2011*	2012*	2013*	2014*
Валовий внутрішній продукт (у цінах попереднього року)	105,9	103,1 ¹	107,6 ¹	108,2 ¹	102,2 ¹	84,9 ¹	104,1 ¹	105,4 ¹	100,2 ¹	100,0 ¹	104,1 ¹	105,5 ¹	100,2 ¹	100,0 ¹	93,2 ^{1,2}
у розрахунок на одну особу	106,7	103,8 ¹	108,3 ¹	108,9 ¹	102,8 ¹	85,2 ¹	104,5 ¹	105,8 ¹	100,4 ¹	100,3 ¹	104,5 ¹	105,9 ¹	100,5 ¹	100,2 ¹	93,5 ^{1,2}
Доходи населення	131,2	139,1	123,8	132,0	135,7	105,8	123,1	115,0	114,5 ¹	106,2 ¹	123,1	115,0	114,6 ¹	106,0 ¹	103,6 ^{1,2}
Фінансовий результат до оподаткування ³	...	144,4	118,5	178,2	6,6	x	x	209,5	83,4	28,7	...	206,1	84,3	33,1	x
Продукція промисловості	113,2	103,1	106,2	107,6	94,8	78,1	111,2	108,0	99,5	95,7	...	108,0	99,3	95,7	89,9 ²
Продукція сільськогосподарства	109,8	100,1	102,5	93,5	117,1	98,2	98,5	119,9	95,5	113,3	98,6	120,2	96,1	113,6	102,8 ^{2,4}
Інвестиції в основний капітал	114,4	101,9	119,0	129,8	97,4	58,5	99,4	x	x	x	x	x	x	x	x
Капітальні інвестиції	x	x	x	x	x	x	x	118,8	108,5	88,9	x	114,2	108,3	92,1	75,9 ²
Прийняття в експлуатацію загальної площі житла	90,4	103,3	110,4	118,7	102,5	61,0	145,9	100,8	114,2	104,4	146,8	100,9	112,5	101,8	97,9 ²
Перевезення вантажів усіма видами транспорту	99,5	104,3	103,7	106,3	99,1	82,4	108,7	106,8	98,2	99,1	108,8	107,1	97,3	100,1	91,2 ^{2,4}
Відправлення пасажирів транспортом загального користування	98,3	102,5	100,5	99,7	101,4	87,3	94,1	102,0	97,6	97,2	93,7	101,6	97,5	96,5	94,7 ²
Роздрібний товарооборот підприємств (у порівняльних цінах)	108,1	123,4	126,4	129,5	117,3	79,1	110,1	113,2	112,3	106,1	110,2	113,1	111,6	105,9	90,0 ²
Обсяг реалізованих послуг (у порівняльних цінах)	...	116,4	113,5	115,7	112,8	88,9	103,2	112,3	100,4	107,7	-	-	-	-	-
Експорт товарів і послуг	118,8	106,3	113,7	127,2	134,9	62,6	128,1	130,1	100,3	92,7	128,2	130,3	99,9	92,5	85,7
Імпорт товарів і послуг	116,6	125,8	124,8	134,5	140,3	55,0	130,8	134,2	102,9	92,5	130,6	132,7	102,9	92,8	72,9
Чисельність постійного населення (на кінець року)	99,1	99,3	99,4	99,4	99,5	99,6	99,6	99,7	99,8	99,7	99,6	99,7	99,8	99,7	99,7
Кількість зайнятих	101,1	101,9	100,2	100,8	100,3	96,3	100,4	100,3	100,1	100,2	100,4	100,3	100,2	100,3	93,6
Кількість безробітних (за методологією МОП)	101,6	84,0	94,6	93,6	100,5	137,5	91,2	97,0	95,6	95,1	91,2	97,0	95,7	95,0	122,3
Кількість зареєстрованих безробітних (на кінець року)	98,4	89,8	86,2	84,6	131,5	62,9	102,5	88,6	105,0	x	102,2	87,9	105,6	x	109,2
Середньомісячна заробітна плата															
номінальна	129,6	136,7	129,2	129,7	133,7	105,5	120,0	117,6	114,9	107,9	117,6	117,7	114,8	107,9	106,0
реальна	99,1	120,3	118,3	112,5	106,3	90,8	110,2	108,7	114,4	108,2	110,2	108,7	114,4	108,2	93,5

* Без урахування тимчасово окупованої території АР Крим та м. Севастополя.

¹ Розрахунки здійснено відповідно до «Методологічних положень оновленої версії системи національних рахунків 2008 р.» з затверджених наказом Держстату України від 17.12.2013 р. № 398.

² За 2014 р. – також без частини зони проведення Антитерористичної операції.

³ Дані наведено без урахування результатів діяльності бюджетних установ.

⁴ Дані попередні.

НАЦІОНАЛЬНІ РАХУНКИ

3. Валовий внутрішній продукт

Рік	У фактичних цінах		Індекси фізичного обсягу, %				Індекс-дефлятор, % до попереднього року
	валовий внутрішній продукт, млн грн	валовий внутрішній продукт у розрахунку на одну особу, грн	до попереднього року		2010 = 100		
			валовий внутрішній продукт	валовий внутрішній продукт у розрахунку на одну особу	валовий внутрішній продукт	валовий внутрішній продукт у розрахунку на одну особу	
2000	176128	3582	65,7	61,3	...
2005	457325	9709	103,1	103,8	95,1	92,6	124,1
2006	565018	12076	107,6	108,3	102,3	100,3	114,9
2007	751106	16150	108,2	108,9	110,7	109,2	122,8
2008	990819	21419	102,2	102,8	113,2	112,3	129,0
2009	947042	20564	84,9	85,2	96,1	95,7	112,6
2010	1120585	24429	104,1	104,5	100,0	100,0	113,7
2011	1349178	29519	105,4	105,8	105,4	105,8	114,2
2012	1459096	32002	100,2	100,4	105,6	106,3	108,0
2013	1522657	33473	100,0	100,3	105,7	106,5	104,3
2010*	1079346	24798	104,1	104,5	100,0	100,0	113,7
2011*	1299991	29980	105,5	105,9	105,5	105,9	114,2
2012*	1404669	32480	100,2	100,5	105,7	106,4	107,8
2013*	1465198	33965	100,0	100,2	105,7	106,6	104,3
2014*	1566728	36435	93,2	93,5	98,5	99,7	114,8

* Без урахування тимчасово окупованої території АР Крим та м. Севастополя, за 2014 р. також без частини зони проведення Антитерористичної операції.

4. Виробництво та розподіл валового внутрішнього продукту за видами економічної діяльності

(у фактичних цінах; млн грн)

Випуск

	2010	2011	2012	2013	2010*	2011*	2012*	2013*	2014*
Сільське господарство, лісове господарство та рибне господарство	195390	261331	269983	315546	189373	253485	261707	306998	-
Добувна промисловість і розроблення кар'єрів	119911	157418	153036	155870	118720	156001	151486	153957	-
Переробна промисловість	810843	970116	974924	904052	792317	948757	952726	883426	-
Постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря	98052	129202	144578	140522	93571	123383	137976	134516	-
Водопостачання, каналізація, поводження з відходами	25318	26112	24070	22417	24060	24831	22859	21334	-
Будівництво	137118	164992	184751	174158	132351	159378	178225	167196	-
Оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів	295912	362327	399249	409406	283566	347459	382352	391144	-
Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	169526	215666	222425	231003	161779	205952	212286	219891	-
Тимчасове розміщування й організація харчування	22579	25212	24993	24884	19910	22234	22024	21917	-
Інформація та телекомунікації	69614	80585	90269	99269	68300	79133	88595	97499	-
Фінансова та страхова діяльність	100995	97109	100096	106292	98888	95165	98044	104206	-
Операції з нерухомим майном	93713	113182	126209	140627	90082	108877	121293	135283	-
Професійна, наукова та технічна діяльність	55207	63090	88024	97333	53946	61701	86000	95510	-
Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування	25492	31543	34563	37560	24403	30217	33072	35846	-
Державне управління й оборона; обов'язкове соціальне страхування	74783	76529	89101	97642	69434	71090	82703	90930	-
Освіта	84197	91357	106702	112780	80349	87242	101823	107528	-
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	63527	69824	80542	78876	58478	64303	74131	72603	-
Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	10459	13022	18283	20512	9908	12344	17319	19563	-
Надання інших видів послуг	13787	17058	18855	20809	13130	16256	17953	19820	-
Усього в основних цінах	2466423	2965675	3150653	3189558	2382565	2867808	3042574	3079167	-
Податки на продукти	130957	184195	200912	188604	127358	179296	195450	183586	-
Субсидії на продукти	-2547	-1917	-3973	-2311	-2484	-1863	-3850	-2200	-
Випуск (у ринкових цінах)	2594833	3147953	3347592	3375851	2507439	3045241	3234174	3260553	-

Проміжне споживання за видами економічної діяльності

	2010	2011	2012	2013	2010*	2011*	2012*	2013*	2014*
Сільське господарство, лісове господарство та рибне господарство	112442	151370	156738	183192	108988	146930	151922	178260	—
Добувна промисловість і розроблення кар'єрів	55837	71724	70508	73583	55284	71129	69826	72698	—
Переробна промисловість	664094	811378	796482	734419	649617	794082	778814	718371	—
Постачання електричності, газу, пари та кондиційованого повітря	66298	87259	99012	96302	63276	83389	94485	92150	—
Водопостачання, каналізація, поводження з відходами	17121	18420	17041	15471	16324	17529	16234	14761	—
Будівництво	100470	123935	144251	135708	96985	119803	139176	130294	—
Оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів	133741	160581	189017	186617	128572	154102	181589	179054	—
Транспорт, складське господарство, пошта та кур'єрська діяльність	82257	107543	118556	120918	78752	102773	113427	115408	—
Тимчасове розміщування й організація харчування	12474	13573	13534	13344	10978	11978	11902	11767	—
Інформація та телекомунікації	35966	41461	46082	50022	35289	40743	45216	49127	—
Фінансова та страхова діяльність	38386	37680	37760	38761	37625	36952	36989	37974	—
Операції з нерухомим майном	33693	41388	39236	41527	32383	39842	37791	40011	—
Професійна, наукова та технічна діяльність	27454	31910	45004	48629	26681	31230	44034	47798	—
Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування	13256	16604	17693	18985	12571	15917	16937	18131	—
Державне управління й оборона; обов'язкове соціальне страхування	21329	18961	24778	24448	19571	17626	22951	22705	—
Освіта	28471	29158	31541	31035	26887	27865	30052	29542	—
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	22070	24358	27325	26686	19923	22448	24897	24356	—
Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	4068	5464	7987	7168	3834	5183	7592	6859	—
Надання інших видів послуг	4821	6008	5951	6379	4553	5729	5671	6089	—
Усього за видами економічної діяльності	1474248	1798775	1888496	1853194	1428093	1745250	1829505	1795355	—

Валова додана вартість за видами економічної діяльності та валовий внутрішній продукт

	2010	2011	2012	2013	2010*	2011*	2012*	2013*	2014*
Сільське господарство, лісове господарство та рибне господарство	82948	109961	113245	132354	80385	106555	109785	128738	160516
Добувна промисловість і розроблення кар'єрів	64074	85694	82528	82287	63436	84872	81660	81259	79447
Переробна промисловість	146749	158738	178442	169633	142700	154675	173912	165055	178699

Продовження табл. 4
**Виробництво та розподіл валового внутрішнього продукту
за видами економічної діяльності**

	2010	2011	2012	2013	2010*	2011*	2012*	2013*	2014*
Постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря	31754	41943	45566	44220	30295	39994	43491	42366	45635
Водопостачання; каналізація, поводження з відходами	8197	7692	7029	6946	7736	7302	6625	6573	7093
Будівництво	36648	41057	40500	38450	35366	39575	39049	36902	34979
Оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів	162171	201746	210232	222789	154994	193357	200763	212090	222675
Транспорт, складське господарство, пошта та кур'єрська діяльність	87269	108123	103869	110085	83027	103179	98859	104483	109136
Тимчасове розмішування й організація харчування	10105	11639	11459	11540	8932	10256	10122	10150	9789
Інформація та телекомунікації	33648	39124	44187	49247	33011	38390	43379	48372	47421
Фінансова та страхова діяльність	62609	59429	62336	67531	61263	58213	61055	66232	69829
Операції з нерухомим майном	60020	71794	86973	99100	57699	69035	83502	95272	102493
Професійна, наукова та технічна діяльність	27753	31180	43020	48704	27265	30471	41966	47712	44072
Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування	12236	14939	16870	18575	11832	14300	16135	17715	17223
Державне управління й оборона; обов'язкове соціальне страхування	53454	57568	64323	73194	49863	53464	59752	68225	74614
Освіта	55726	62199	75161	81745	53462	59377	71771	77986	76992
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	41457	45466	53217	52190	38555	41855	49234	48247	55212
Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	6391	7558	10296	13344	6074	7161	9727	12704	13411
Надання інших видів послуг	8966	11050	12904	14430	8577	10527	12282	13731	12460
Усього в основних цінах	992175	1166900	1262157	1336364	954472	1122558	1213069	1283812	1361696
Податки на продукти	130957	184195	200912	188604	127358	179296	195450	183586	207384
Субсидії на продукти	-2547	-1917	-3973	-2311	-2484	-1863	-3850	-2200	-2352
Валовий внутрішній продукт	1120585	1349178	1459096	1522657	1079346	1299991	1404669	1465198	1566728

Оплата праці найманих працівників за видами економічної діяльності

	2010	2011	2012	2013	2010*	2011*	2012*	2013*	2014*
Сільське господарство, лісове господарство та рибне господарство	17896	22755	26739	30745	17301	21988	25920	30055	29953
Добувна промисловість і розроблення кар'єрів	34536	40983	44739	49193	34171	40577	44232	48599	38379
Переробна промисловість	95678	115224	128708	118313	92794	112260	125284	114931	122172

Постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря	22387	28285	26520	26353	21297	26928	25232	25276	30725
Водопостачання, каналізація, поводження з відходами	6977	7513	7900	7679	6562	7121	7416	7276	8409
Будівництво	18028	22973	23721	22757	17435	22298	23167	22118	18971
Оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів	68291	84581	99788	105416	65116	81140	95098	100108	95708
Транспорт, складське господарство, пошта та кур'єрська діяльність	46914	57559	66563	68820	44437	54666	63275	64945	62966
Тимчасове розміщування й організація харчування	5250	6178	7275	7364	4370	5137	6070	5995	5961
Інформація та телекомунікації	17432	19688	22557	24549	17079	19287	22120	23924	23126
Фінансова та страхова діяльність	28408	30560	33927	34242	27791	29932	33226	33576	33613
Операції з нерухомим майном	10643	14456	20793	22648	10333	14185	20243	21920	18118
Професійна, наукова та технічна діяльність	17687	18442	27462	30395	17462	18080	26873	29908	30727
Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування	6824	8296	11713	12562	6589	7916	11206	11991	12958
Державне управління й оборона; обов'язкове соціальне страхування	49052	53567	58059	67763	45757	49748	53933	63162	68840
Освіта	50577	56745	68627	73939	48547	54171	65544	70562	69838
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	35515	38504	46158	44009	32970	35315	42542	40705	46550
Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	5225	6327	9462	10314	4985	6004	8935	9815	10692
Надання інших видів послуг	3331	4086	5784	6126	3188	3862	5521	5787	5696
Усього за видами економічної діяльності	540651	636722	736495	763187	518184	610615	705837	730653	733402

Інші податки за виключенням інших субсидій пов'язаних з виробництвом за видами економічної діяльності

	2010	2011	2012	2013	2010*	2011*	2012*	2013*	2014*
Сільське господарство, лісове господарство та рибне господарство	-305	-303	176	731	-297	-294	171	715	1420
Добувна промисловість і розроблення кар'єрів	-5801	-6905	-16673	-13043	-5743	-6839	-16498	-13061	-7715
Церробна промисловість	2693	4181	5389	5712	2619	4079	5253	5561	6619
Постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря	294	657	-6354	-493	280	626	-6065	-472	-7160
Водопостачання, каналізація, поводження з відходами	-28	-120	-1266	-319	-27	-114	-1195	-303	-1310
Будівництво	547	507	1257	1370	530	493	1227	1335	1131
Оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів	3503	3118	3506	4801	3347	2996	3350	4595	3868

Закінчення табл. 4
**Виробництво та розподіл валового внутрішнього продукту
за видами економічної діяльності**

Транспорт, складське господарство, пошта та кур'єрська діяльність	848	872	1787	1167	785	800	1659	1094	1131
Тимчасове розміщування й організація харчування	213	278	405	449	187	244	359	408	327
Інформація та телекомунікації	-342	71	1932	1082	-342	65	1899	1059	1721
Фінансова та страхова діяльність	786	892	846	866	769	873	829	850	848
Операції з нерухомим майном	389	395	-1126	206	378	385	-1113	194	-2208
Професійна, наукова та технічна діяльність	502	535	473	1780	490	524	458	1756	1178
Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування	106	56	1570	821	98	53	1507	784	792
Державне управління й оборона; обов'язкове соціальне страхування	62	58	68	70	58	54	63	65	79
Освіта	96	96	113	106	92	91	107	101	119
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	-375	317	360	164	-306	260	299	143	242
Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	-539	-735	-3662	-2423	-538	-713	-3479	-2357	-2234
Надання інших видів послуг	280	326	400	490	271	314	384	470	433
Усього за видами економічної діяльності	2929	4296	-10799	3537	2651	3897	-10785	2937	-719

Валовий прибуток, змішаний дохід за видами економічної діяльності

Сільське господарство, лісове господарство та рибне господарство	6357	87509	86330	100878	63381	84861	83694	97968	129143
Добувна промисловість і розроблення кар'єрів	33339	51616	54462	46137	35008	51134	53926	45721	48783
Переробна промисловість	48378	39333	44345	45608	47287	38336	43375	44563	49908
Постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря	9073	13001	25400	18360	8718	12440	24324	17562	22070
Водопостачання, каналізація, поводження з відходами	1248	299	395	-414	1201	295	404	-400	-6
Будівництво	18073	17577	15522	14323	17401	16784	14655	13449	14877
Оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів	90377	114047	106938	112572	86531	109221	102315	107387	123099
Транспорт, складське господарство, пошта та кур'єрська діяльність	39507	49692	35519	40098	37805	47713	33925	38444	45039

Тимчасове розміщування й організація харчування	4642	5183	3779	3727	4375	4875	3693	3747	3501
Інформація та телекомунікації	16558	19365	19698	23616	16274	19038	19360	23389	22574
Фінансова та страхова діяльність	33415	27977	27563	32423	32703	27408	27000	31806	35368
Операції з нерухомим майном	48988	56943	67306	76246	46988	54465	64372	73158	86583
Професійна, наукова та технічна діяльність	9564	12203	15085	16529	9313	11867	14635	16048	12167
Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування	5306	6587	3587	5192	5145	6331	3422	4940	3473
Державне управління й оборона; обов'язкове соціальне страхування	4340	3943	6196	5361	4048	3662	5756	4998	5695
Освіта	5053	5358	6421	7700	4823	5115	6120	7323	7035
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	6317	6645	6699	8017	5891	6280	6393	7399	8420
Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	1705	1966	4496	5453	1627	1870	4271	5246	4953
Надання інших видів послуг	5355	6638	6720	7814	5118	6351	6377	7474	6331
Усього в основних цінах	448595	525882	536461	569640	433637	508046	518017	550222	629013

* Без урахування тимчасово окупованої території АР Крим та м. Севастополя, за 2014 р. також без частини зони проведення Антитерористичної операції.

5. Структура валової доданої вартості за видами економічної діяльності

(у фактичних цінах, %)

	2010	2011	2012	2013	2010*	2011*	2012*	2013*	2014*
Сільське господарство, лісове господарство та рибне господарство	8,4	9,4	9,0	9,9	8,4	9,5	9,1	10,0	11,8
Добувна промисловість і розроблення кар'єрів	6,5	7,3	6,5	6,2	6,7	7,6	6,7	6,3	5,8
Переробна промисловість	14,8	13,6	14,1	12,7	15,0	13,8	14,3	12,8	13,1
Постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря	3,2	3,6	3,6	3,3	3,2	3,6	3,6	3,3	3,3
Водопостачання, каналізація, поводження з відходами	0,8	0,7	0,6	0,5	0,8	0,6	0,6	0,5	0,5
Будівництво	3,7	3,5	3,2	2,9	3,7	3,5	3,2	2,9	2,6
Оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів	16,4	17,3	16,7	16,7	16,2	17,2	16,6	16,5	16,4
Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	8,8	9,3	8,2	8,2	8,7	9,2	8,1	8,1	8,0
Тимчасове розміщування й організація харчування	1,0	1,0	0,9	0,9	0,9	0,9	0,8	0,8	0,7
Інформація та телекомунікації	3,4	3,4	3,5	3,7	3,5	3,4	3,6	3,8	3,5
Фінансова та страхова діяльність	6,3	5,1	5,0	5,0	6,4	5,2	5,0	5,2	5,1
Операції з нерухомим майном	6,0	6,2	6,9	7,4	6,1	6,2	6,9	7,4	7,5
Професійна, наукова та технічна діяльність	2,8	2,7	3,4	3,6	2,9	2,7	3,5	3,7	3,2
Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування	1,2	1,3	1,3	1,4	1,2	1,3	1,3	1,4	1,3
Державне управління й оборона; обов'язкове соціальне страхування	5,4	4,9	5,1	5,5	5,2	4,8	4,9	5,3	5,5
Освіта	5,6	5,3	6,0	6,1	5,6	5,3	5,9	6,1	5,7
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	4,2	3,9	4,2	3,9	4,0	3,7	4,1	3,8	4,1
Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	0,6	0,6	0,8	1,0	0,6	0,6	0,8	1,0	1,0
Надання інших видів послуг	0,9	0,9	1,0	1,1	0,9	0,9	1,0	1,1	0,9
Усього в основних цінах	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

*Без урахування тимчасово окупованої території АР Крим та м. Севастополя, за 2014 р. також без частини зони проведення Антитерористичної операції.

6. Індекси фізичного обсягу та індекси-дефлятори валової доданої вартості за видами економічної діяльності

(до попереднього року, %)

Індекси фізичного обсягу валової доданої вартості за видами економічної діяльності

	2010	2011	2012	2013	2010*	2011*	2012*	2013*	2014*
Сільське господарство, лісове господарство та рибне господарство	100,2	119,6	96,0	112,6	100,0	119,4	96,0	113,0	102,9
Добувна промисловість і розроблення кар'єрів	104,7	109,4	100,3	97,1	104,6	109,3	100,2	96,9	85,8
Переробна промисловість	104,4	103,1	97,8	90,3	104,6	103,3	97,7	90,1	88,0
Постачання електроенергії, газу, пари та кондиціованого повітря	104,8	106,4	99,0	96,4	104,2	106,0	99,0	96,4	91,9
Водопостачання, каналізація, поводження з відходами	136,0	102,2	78,7	94,8	135,7	102,3	78,3	95,1	87,9
Будівництво	102,2	100,6	91,2	88,8	100,0	98,7	89,9	88,4	80,1
Оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів	107,4	106,2	100,6	100,5	107,5	106,4	100,7	100,2	87,2
Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	101,6	110,9	92,5	100,9	103,2	112,8	93,7	100,4	93,4
Тимчасове розміщування й організація харчування	119,5	108,3	94,3	96,8	117,4	107,4	93,8	94,7	92,5
Інформація та телекомунікації	97,7	104,1	106,4	101,8	97,6	104,0	106,4	101,9	96,1
Фінансова та страхова діяльність	121,0	93,0	101,9	107,6	121,0	93,0	101,9	107,8	95,5
Операції з нерухомим майном	107,1	103,0	106,1	106,7	107,0	102,9	106,0	106,7	96,8
Професійна, наукова та технічна діяльність	88,7	93,5	127,9	110,0	88,5	92,8	127,7	110,5	89,0
Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування	103,5	105,4	105,1	101,3	103,0	104,0	105,1	101,2	90,2
Державне управління й оборона; обов'язкове соціальне страхування	102,3	98,0	100,8	101,7	102,1	97,7	101,0	101,8	102,6
Освіта	98,3	100,4	105,3	101,6	98,2	100,0	105,5	101,6	97,7
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	100,0	101,5	104,7	96,6	99,3	100,7	105,0	96,5	103,9
Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	88,5	109,6	125,8	113,3	88,5	109,2	125,8	114,2	97,8
Надання інших видів послуг	101,0	108,3	104,7	101,2	100,8	107,8	104,7	101,2	88,7
Усього в основних цінах	104,2	104,9	100,4	100,6	104,2	104,9	100,5	100,5	93,1

Індекси-дефлятори валової доданої вартості за видами економічної діяльності

	2010	2011	2012	2013	2010*	2011*	2012*	2013*	2014*
Сільське господарство, лісове господарство та рибне господарство	126,6	110,9	107,3	103,8	126,7	111,0	107,3	103,8	121,1
Добувна промисловість і розроблення кар'єрів	153,9	122,2	96,1	102,7	153,9	122,4	96,0	102,7	113,9
Переробна промисловість	103,7	104,9	114,9	105,3	103,2	104,9	115,1	105,4	123,1
Постачання електроенергії, газу, пари та кондиціованого повітря	103,7	124,2	109,7	100,7	104,0	124,5	109,8	101,0	117,2

Закінчення табл. 6
Індекси фізичного обсягу та індекси-дефлятори валової доданої вартості за видами економічної діяльності

Індекси-дефлятори валової доданої вартості за видами економічної діяльності

	2010	2011	2012	2013	2010*	2011*	2012*	2013*	2014*
Водопостачання, каналізація, поводження з відходами	116,1	91,8	116,1	104,3	116,1	92,3	115,8	104,3	122,8
Будівництво	145,2	111,4	108,1	106,9	148,0	113,3	109,7	106,9	118,4
Оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів	117,5	117,2	103,6	105,4	117,3	117,2	103,1	105,4	120,3
Транспорт, складське господарство, пошта та кур'єрська діяльність	112,0	111,7	103,9	105,1	110,2	110,2	102,3	105,3	111,8
Тимчасове розміщування й організація харчування	107,0	106,4	104,4	104,0	108,4	106,9	105,2	105,9	104,3
Інформація та телекомунікації	115,4	111,7	106,1	109,4	115,4	111,8	106,2	109,5	102,0
Фінансова та страхова діяльність	101,0	102,1	102,9	100,7	101,0	102,2	103,0	100,7	110,4
Операції з нерухомим майном	107,8	116,1	114,2	106,8	107,9	116,3	114,1	106,9	111,1
Професійна, наукова та технічна діяльність	111,7	120,2	107,8	102,9	112,4	120,5	107,9	102,9	103,8
Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування	111,9	115,9	107,4	108,7	113,4	116,2	107,4	108,5	107,8
Державне управління й оборона; обов'язкове соціальне страхування	109,8	109,9	110,9	111,9	110,2	109,7	110,6	112,2	106,6
Освіта	115,0	111,2	114,7	107,0	115,6	111,1	114,5	107,0	101,0
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	121,0	108,0	111,8	101,5	122,2	107,8	112,1	101,5	110,1
Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	118,1	107,9	108,3	114,4	118,6	107,9	108,0	114,4	107,9
Надання інших видів послуг	106,1	113,8	111,5	110,5	106,7	113,9	111,5	110,5	102,3
Усього в основних цінах	114,7	112,1	107,7	105,3	114,7	112,1	107,5	105,3	113,9

* Без урахування тимчасово окупованої території АР Крим та м. Севастополя, за 2014 р. також без частини зони проведення Антитерористичної операції.

7. Валовий внутрішній продукт за категоріями доходу

(у фактичних цінах, млн грн)

Рік	Валовий внутрішній продукт (у ринкових цінах)	У тому числі				Валова додана вартість	У тому числі			
		оплата праці найманих працівників	податки на виробництво та імпорт	субсидії на виробництво та імпорт	валовий прибуток, змінний дохід		оплата праці найманих працівників	інші податки, пов'язані з виробництвом	інші субсидії, пов'язані з виробництвом	валовий прибуток, змінний дохід
2000	176128	71930	31707	-3184	75675	150320	71930	4369	-1654	75675
2005	457325	216600	62777	-6700	184648	404474	216600	8594	-5368	184648
2006	565018	268631	82377	-8891	222901	494988	268631	10759	-7303	222901
2007	751106	351936	101230	-13389	311329	665169	351936	13018	-11114	311329
2008	990819	470464	142599	-25817	403573	866939	470464	16174	-23272	403573
2009	947042	451343	134842	-19516	380373	830178	451343	14854	-16392	380373
2010	1120585	540651	149602	-18263	448595	992175	540651	18645	-15716	448595
2011	1349178	636722	204136	-17562	525882	1166900	636722	19941	-15645	525882
2012	1459096	736495	226743	-40603	536461	1262157	736495	25831	-36630	536461
2013	1522657	763187	215826	-25996	569640	1336364	763187	27222	-23685	569640
2010*	1078346	518184	145361	-17836	433637	954472	518184	18003	-15352	433637
2011*	1299991	610615	198545	-17215	508046	1122558	610615	19249	-15352	508046
2012*	1404669	705837	220359	-39544	518017	1213069	705837	24909	-35694	518017
2013*	1465198	730653	209882	-25559	550222	1283812	730653	26296	-23359	550222
2014*	1566728	733402	233889	-29576	629013	1361696	733402	26505	-27224	629013

* Без урахування тимчасово окупованої території АР Крим та м. Севастополя, за 2014 р. також без частини зони проведення Антитерористичної операції.

8. Структура валового внутрішнього продукту за категоріями доходу

(у фактичних цінах; %)

Рік	Валовий внутрішній продукт (у ринкових цінах)	У тому числі				Валова додана вартість	У тому числі			
		оплата праці найманих працівників	податки на виробництво та імпорту	субсидії на виробництво та імпорту	валовий прибуток, змішаний дохід		оплата праці найманих працівників	інші податки, пов'язані з виробництвом	інші субсидії, пов'язані з виробництвом	валовий прибуток, змішаний дохід
2000	100,0	40,8	18,0	-1,8	43,0	100,0	47,9	2,9	-1,1	50,3
2005	100,0	47,4	13,7	-1,5	40,4	100,0	53,6	2,1	-1,4	45,7
2006	100,0	47,5	14,6	-1,6	39,5	100,0	54,3	2,2	-1,5	45,0
2007	100,0	46,9	13,5	-1,8	41,4	100,0	52,9	2,0	-1,7	46,8
2008	100,0	47,5	14,4	-2,6	40,7	100,0	54,3	1,9	-2,8	46,6
2009	100,0	47,7	14,2	-2,1	40,2	100,0	54,4	1,8	-2,0	45,8
2010	100,0	48,2	13,4	-1,6	40,0	100,0	54,5	1,9	-1,6	45,2
2011	100,0	47,2	15,1	-1,3	39,0	100,0	54,5	1,7	-1,3	45,1
2012	100,0	50,5	15,5	-2,8	36,8	100,0	58,4	2,0	-2,9	42,5
2013	100,0	50,1	14,2	-1,7	37,4	100,0	57,1	2,0	-1,7	42,6
2010*	100,0	48,0	13,5	-1,7	40,2	100,0	54,3	1,9	-1,6	45,4
2011*	100,0	47,0	15,3	-1,4	39,1	100,0	54,4	1,7	-1,4	45,3
2012*	100,0	50,2	15,7	-2,8	36,9	100,0	58,2	2,1	-3,0	42,7
2013*	100,0	49,9	14,3	-1,8	37,6	100,0	56,9	2,0	-1,8	42,9
2014*	100,0	46,8	14,9	-1,9	40,2	100,0	53,9	1,9	-2,0	46,2

* Без урахування тимчасово окупованої території АР Крим та м. Севастополя, за 2014 р. також без частини зони проведення Антитерористичної операції.

9. Валовий внутрішній продукт за категоріями кінцевого використання

(у фактичних цінах; млн грн)

Рік	Валовий внутрішній продукт	Кінцеві споживчі витрати	У тому числі				У тому числі			Експорт товарів і послуг	Імпорт товарів і послуг (-)		
			домашніх господарств	некомерційних організацій, що обслуговують домашнє господарства	державного управління	у тому числі		валове напромакнення основного капіталу	зміна запасів матеріальних оборотних коштів			прибавлення за виключенням виступу цінностей	
2000	176128	132691	97242	3928	31521	19654	11867	34880	34776	-42	146	106200	97643
2005	457325	350684	265714	4814	80156	49624	30532	102928	100017	2736	175	218280	214567
2006	565018	441850	336864	5272	99714	61375	38339	138671	137805	655	211	244193	259696
2007	751106	583501	448951	6608	127942	80305	47637	208666	203696	4685	285	310131	351192
2008	990819	795227	619561	7489	168177	106371	61806	271411	256686	14379	346	428627	504446
2009	947042	800725	609387	7229	184109	120431	63678	161645	173474	-12274	445	406554	421882
2010	1120585	946270	717509	8379	220382	143663	76719	205878	201887	3616	375	520585	552148
2011	1349178	1154205	905609	9905	238691	155788	82903	275826	247592	27714	520	666577	747430
2012	1459096	1287542	1001964	9226	276352	183601	92751	286197	283116	2325	756	691361	806004
2013	1522657	1397512	1099191	10570	287751	194270	93481	250108	263661	-13761	208	653180	778143
2010*	1079346	897583	680164	8155	209264	137014	72250	225296	183867	41068	361	507869	551402
2011*	1299991	1094231	858905	9619	225707	147603	78104	291678	229403	61774	501	647608	733526
2012*	1404669	1221163	950212	8984	261967	174615	87352	305031	266795	37508	728	670319	791844
2013*	1465198	1329632	1047096	10265	272271	184189	88082	270895	247054	23641	200	629401	764730
2014*	1566728	1409772	1107819	10651	291302	186531	104771	220968	219337	1226	405	770121	834133

*Без урахування тимчасово окупованої території АР Крим та м. Севастополя, за 2014 р. також без частини зони проведення Антитерористичної операції.

10. Структура валового внутрішнього продукту за категоріями кінцевого використання

(у фактичних цінах, %)

Рік	Валовий внутрішній продукт	Кінцеві споживчі витрати	У тому числі					У тому числі			У тому числі			Експорт товарів і послуг	Імпорт товарів і послуг (-)
			домашніх господарств	некомерційних організацій, що обслуговують домашні господарства	сектору загального державного управління	у тому числі		валове напромакнення	валове напромакнення основного капіталу	зміна запасів матеріальних оборотних коштів	придбання за виключенням видуття цінностей				
						індивідуальні споживчі витрати	колективні витрати								
2000	100,0	75,3	55,2	2,2	17,9	11,2	6,7	19,8	19,7	0,0	0,1	60,3	55,4		
2005	100,0	76,7	58,1	1,1	17,5	10,8	6,7	22,5	21,9	0,6	0,0	47,7	46,9		
2006	100,0	78,2	59,6	0,9	17,7	10,9	6,8	24,5	24,4	0,1	0,0	43,2	45,9		
2007	100,0	77,7	59,8	0,9	17,0	10,7	6,3	27,8	27,1	0,7	0,0	41,3	46,8		
2008	100,0	80,3	62,5	0,8	17,0	10,7	6,3	27,4	25,9	1,5	0,0	43,2	50,9		
2009	100,0	84,5	64,3	0,8	19,4	12,7	6,7	17,1	18,3	-1,2	0,0	42,9	44,5		
2010	100,0	84,4	64,0	0,7	19,7	12,8	6,9	18,4	18,1	0,3	0,0	46,5	49,3		
2011	100,0	85,5	67,1	0,7	17,7	11,6	6,1	20,5	18,4	2,1	0,0	49,4	55,4		
2012	100,0	88,3	68,7	0,6	19,0	12,6	6,4	19,6	19,4	0,2	0,0	47,4	55,3		
2013	100,0	91,8	72,2	0,7	18,9	12,8	6,1	16,4	17,3	-0,9	0,0	42,9	51,1		
2010*	100,0	83,2	63,0	0,8	19,4	12,7	6,7	20,8	17,0	3,8	0,0	47,1	51,1		
2011*	100,0	84,2	66,1	0,7	17,4	11,4	6,0	22,4	17,6	4,8	0,0	49,8	56,4		
2012*	100,0	86,9	67,7	0,6	18,6	12,4	6,2	21,8	19,0	2,7	0,1	47,7	56,4		
2013*	100,0	90,7	71,4	0,7	18,6	12,6	6,0	18,5	16,9	1,6	0,0	43,0	52,2		
2014*	100,0	90,0	70,7	0,7	18,6	11,9	6,7	14,1	14,0	0,1	0,0	49,1	53,2		

* Без урахування тимчасово окупованої території АР Крим та м. Севастополя, за 2014 р. також без частини зони проведення Антитерористичної операції.

11. Індекси фізичного обсягу валового внутрішнього продукту за категоріями кінцевого використання

(у цінах попереднього року; %)

Рік	Валовий внутрішній продукт	Кінцеві споживчі витрати	У тому числі					У тому числі			Експорт товарів і послуг	Імпорт товарів і послуг	
			домашніх господарств	некомерційних організацій, що обслуговують домашні господарства	сектору загальнодержавного управління	у тому числі		валове напромадження основного капіталу	зміна запасів матеріальних оборотних коштів	придбання за виключенням вилучення цінностей			
						індивідуальні споживчі витрати	колективні споживчі витрати						
2005	103,1	115,6	120,3	90,5	102,8	104,8	99,7	113,8	104,0	x	125,6	87,8	107,5
2006	107,6	112,4	115,8	91,9	102,4	102,6	102,2	118,4	121,1	x	107,4	94,2	107,2
2007	108,2	113,7	117,1	106,0	102,4	103,7	100,3	125,4	123,5	x	125,1	103,0	121,7
2008	102,2	109,8	112,5	94,0	101,2	101,9	100,1	101,6	98,8	x	99,3	105,7	117,5
2009	84,9	87,3	84,4	80,1	98,1	98,1	98,0	43,5	50,3	x	97,4	78,0	60,6
2010	104,1	106,3	107,0	105,3	104,3	101,7	109,1	112,9	103,4	x	76,2	102,3	110,0
2011	105,4	111,3	115,7	102,8	97,3	97,2	97,6	116,5	106,5	x	119,2	103,1	117,4
2012	100,2	107,3	108,4	81,8	104,3	105,7	101,6	93,8	103,3	x	129,0	94,5	103,9
2013	100,0	105,0	106,5	105,1	99,3	102,3	93,2	86,0	92,0	x	27,2	92,6	96,5
2010*	104,1	106,3	107,0	107,3	104,2	101,7	109,1	118,8	103,2	x	76,2	104,1	114,4
2011*	105,5	111,3	115,7	102,5	97,1	96,9	97,6	112,9	108,5	x	119,1	102,7	115,4
2012*	100,2	107,4	108,4	82,0	104,5	106,0	101,6	95,5	105,0	x	129,1	94,4	103,8
2013*	100,0	105,2	106,9	104,9	99,1	102,0	93,2	87,6	91,6	x	27,2	91,9	96,5
2014*	93,2	92,6	90,4	101,1	100,6	96,5	109,1	70,8	77,0	x	x	85,5	77,9

* Без урахування тимчасово окупованої території АР Крим та м. Севастополя, за 2014 р. також без частини зони проведення Антитерористичної операції.

12. Валове нагромадження основного капіталу в розрізі видів нефінансових активів*

(млн грн)

	Нефінансові корпорації		Фінансові корпорації		Сектор загального державного управління		Домашні господарства		Некомерційні організації, що обслуговують домашні господарства			Уся економіка	
	2012	2013	2012	2013	2012	2013	2012	2013	2012	2013	2012	2013	
Валове нагромадження основного капіталу	219913	198187	5462	5089	29922	24628	27204	35040	615	717	283116	263661	
Матеріальні активи	214656	194374	4402	4005	25495	20596	27204	35040	615	717	272372	254732	
у тому числі													
житлові будівлі	13755	11333	58	44	3252	2705	19047	28486	247	422	36359	42990	
інші будівлі та споруди	99880	93573	1102	879	14467	11099	4045	2351	331	251	119825	108153	
машини та обладнання	99133	87082	3242	3082	6885	6106	4160	4374	37	44	113457	100688	
системи озброєння	x	x	x	x	891	686	x	x	x	x	891	686	
культивовані біологічні ресурси	1888	2386	x	x	-	-	-48	-171	x	x	1840	2215	
Продукти інтелектуальної власності	5249	3812	1060	1084	4427	4032	-	-	-	-	10736	8928	
у тому числі													
наукові дослідження та розробки	2562	1112	x	x	4316	3931	x	x	x	x	6878	5043	
розвідка та оцінка запасів корисних копалин	106	112	x	x	x	x	x	x	x	x	106	112	
комп'ютерне програмне забезпечення та бази даних	2202	2302	1060	1084	111	101	-	-	-	-	3373	3487	
розважальні програми й оригінали літературних і художніх творів	379	286	-	-	-	-	-	-	-	-	379	286	
Витрати, пов'язані з передачею прав власності на невироблені активи	8	1	0	0	-	-	-	-	-	-	8	1	

*З урахуванням АР Крим та м. Севастополя.

13. Кінцеві споживчі витрати домашніх господарств за цілями

(у фактичних цінах; млн грн)

Рік	Кінцеві споживчі витрати домашніх господарств	Продукти харчування та безалкогольні напої	Алкогольні напої, тютюнові вироби та наркотики	Одяг і взуття	Житло, вода, електроенергія, газ та інші види палива	Премісти домашнього вжитку, побутова техніка й поточне утримання житла	Охорона здоров'я	Транспорт	Зв'язок	Відпочинок і культура	Освіта	Ресторани та готелі	Різні товари й послуги
2005	265714	99013	17325	12667	33256	9958	10471	33510	11222	13799	5222	7579	11692
2006	336864	121127	21381	18925	44774	12126	12378	43930	13382	16597	6127	8925	17192
2007	448951	159139	26867	22704	61116	17358	16189	60914	16172	22060	7150	11457	27825
2008	619561	227301	34190	32683	79830	23570	21372	88836	18591	26887	8576	15170	42555
2009	609387	231427	41042	32781	89591	24041	28309	61120	18212	24250	9913	16326	32375
2010	717509	274222	48400	40528	107311	29573	32463	71159	18343	30206	11484	18944	34876
2011	905609	337687	62539	53958	121435	37703	43270	106803	25215	35550	12750	22356	46343
2012	1001964	372176	79178	56927	126908	40722	46318	124703	26015	41392	13481	24257	49887
2013	1099191	421242	84466	57755	138121	44959	52509	128342	32308	44450	14015	26922	54102
2010*	680164	259949	45881	38419	101726	28034	30773	67455	17388	28634	10886	17958	33061
2011*	858905	320272	59314	51175	115172	35759	41038	101295	23915	33717	12092	21203	43953
2012*	950212	352953	75088	53987	120353	38619	43926	118262	24671	39254	12785	23004	47310
2013*	1047096	399216	78622	55466	132651	42929	48991	123200	30840	42987	13243	26422	52529
2014*	1107819	415816	86337	56799	139829	45800	56470	129364	29587	47755	13746	27196	59120

* Без урахування тимчасово окупованої території АР Крим та м. Севастополя, за 2014 р. також без частини зони проведення Антитерористичної операції.

14. Валовий регіональний продукт

(у фактичних цінах; млн грн)

	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012 ¹	2013 ¹
Україна	441452	544153	720731	948056	913345	1082569	1302079	1459096	1522657
Україна*	x	x	x	x	x	x	x	1404669	1465198
Автономна Республіка Крим	12848	16044	20874	27365	27396	32426	38220	44536	46393
Вінницька	10207	12414	15381	20094	20104	23389	29099	33024	36191
Волинська	6553	7687	10072	12784	12225	14429	17637	20005	20622
Дніпропетровська	41227	52347	71173	104687	93331	116136	140020	147970	152905
Донецька	58044	72361	92093	117646	103739	128986	161021	170775	164926
Житомирська	7430	8784	11127	15008	14731	18743	21928	24849	25676
Закарпатська	6700	8185	10508	13208	12542	15299	18054	21404	21400
Запорізька	19968	24787	33158	42445	37446	42736	49525	54828	54352
Івано-Франківська	9622	11316	13916	17883	17241	20446	26752	32286	33196
Київська	15362	19188	26221	35687	37548	44953	59154	69663	68931
Кіровоградська	6877	8187	9989	13961	13389	15749	20041	22056	25313
Луганська	19716	24159	32280	42985	38451	45541	57202	58767	55108
Львівська	17192	21486	27987	35534	35955	41655	52103	61962	63329
Миколаївська	9553	11876	14767	19410	20336	24055	27633	29205	32030
Одеська	20762	24898	33116	46994	48647	53878	61499	64743	69760
Полтавська	18099	22179	28355	34118	33629	44291	52252	56580	58464
Рівненська	7263	8924	11180	14074	13469	15882	19302	21795	22004
Сумська	8025	9566	12341	16210	16060	18333	22907	24933	26765
Тернопільська	5137	6452	8276	10618	11173	12726	16294	17957	18085
Харківська	25618	32023	43868	59389	58923	65293	76866	82223	85315
Херсонська	6469	7565	9034	13174	13436	15649	18448	19357	20767
Хмельницька	7958	9603	12339	16061	15758	18096	22843	26237	26426
Черкаська	9014	10957	13656	19101	18707	22354	27012	31265	33087
Чернівецька	4234	5126	6672	8833	8484	9892	11969	13166	13757
Чернігівська	7627	8950	11532	14918	14636	17008	21165	23934	24237
м. Київ	77124	95267	135900	169564	169537	196639	223774	275685	312552
м. Севастополь	2823	3822	4916	6305	6452	7785	9359	9891	11066

¹Розрахунки здійснено відповідно до «Методологічних положень оновленої версії системи національних рахунків 2008 р.» (наказ Держстату України від 17.12.2013 р. № 398).

*Без урахування тимчасово окупованої території АР Крим та м. Севастополя.

15. Індекси фізичного обсягу валового регіонального продукту

(у цінах попереднього року, %)

	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012 ¹	2013 ¹
Україна	102,7	107,3	107,9	102,3	85,2	104,1	105,2	100,2	100,0
Україна*	x	x	x	x	x	x	x	x	100,0
Автономна Республіка Крим	104,0	106,7	109,0	106,6	90,7	103,4	102,7	98,8	101,0
Вінницька	105,3	106,2	103,4	105,1	90,1	103,0	107,2	103,7	104,8
Волинська	103,7	103,5	112,1	106,1	86,0	100,2	105,3	104,8	99,3
Дніпропетровська	107,3	108,0	105,3	97,3	83,5	105,8	103,4	97,5	99,3
Донецька	97,1	108,3	104,6	97,1	81,6	111,1	111,4	97,1	94,7
Житомирська	101,1	103,6	105,1	104,2	88,9	112,8	102,7	109,4	101,9
Закарпатська	98,5	106,6	108,2	103,9	82,1	107,7	104,7	103,0	100,6
Запорізька	104,6	106,1	108,5	101,3	78,9	103,2	102,9	97,8	99,3
Івано-Франківська	105,9	102,5	100,8	97,5	89,3	100,5	106,5	103,3	97,7
Київська	107,3	108,8	105,9	104,4	89,2	105,1	111,7	101,9	93,4
Кіровоградська	102,4	105,1	97,9	113,7	85,8	105,7	109,2	100,7	109,5
Луганська	100,3	104,3	105,2	98,9	86,7	102,3	109,1	99,1	92,2
Львівська	98,1	108,3	105,8	100,7	88,3	102,3	108,7	102,0	98,8
Миколаївська	100,1	107,1	99,5	106,9	92,5	103,2	102,7	96,1	104,4
Одеська	99,6	103,5	106,3	111,9	86,8	102,4	102,1	96,8	105,7
Полтавська	99,2	108,2	105,8	94,9	86,8	109,5	101,8	97,8	94,4
Рівненська	102,1	106,9	104,5	99,5	86,5	106,8	104,6	103,3	96,9
Сумська	104,4	103,4	103,4	103,6	88,7	98,9	107,8	101,7	102,7
Тернопільська	102,5	110,3	108,3	105,1	94,5	100,4	111,3	109,0	96,6
Харківська	104,8	107,5	107,2	102,1	86,3	101,7	104,5	98,4	98,8
Херсонська	99,2	104,0	100,4	109,8	93,0	101,8	103,8	100,2	101,1
Хмельницька	103,9	104,2	104,0	99,9	90,6	100,0	108,0	109,0	96,9
Черкаська	107,0	105,6	106,5	114,9	85,5	105,9	106,4	100,9	100,7
Чернівецька	101,5	105,5	108,3	105,4	88,6	100,3	104,0	106,1	101,5
Чернігівська	100,1	103,4	106,5	102,3	89,6	100,0	107,8	104,0	95,8
м. Київ	105,8	110,7	119,7	104,4	81,7	101,4	100,7	101,9	106,4
м. Севастополь	100,9	116,3	106,6	106,9	89,6	106,4	103,1	88,4	106,0

¹ Розрахунки здійснено відповідно до «Методологічних положень оновленої версії системи національних рахунків 2008 р.» (наказ Держстату України від 17.12.2013 р. № 398).

* Без урахування тимчасово окупованої території АР Крим та м. Севастополя.

БЮДЖЕТНО-ПОДАТКОВИЙ СЕКТОР

16. Доходи Зведеного бюджету України за 2005–2014 роки

(млн.грн.)

	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Податкові надходження	98 065,2	125 743,1	161 264,2	227 164,8	208 073,2	234 447,7	334 691,9	360 567,2	353 968,1	367 511,9
Податки на доходи, податки на прибуток, податки на збільшення ринкової вартості	40 789,2	48 963,2	69 189,3	93 752,6	77 533,3	91 388,3	115 321,5	123 885,4	127 144,9	115 404,4
Податок та збір на доходи фізичних осіб	17 325,2	22 791,1	34 782,1	45 895,8	44 485,3	51 029,3	60 224,5	68 092,4	72 151,1	75 202,9 ¹⁾
Податок на прибуток підприємств	23 464,0	26 172,0	34 407,2	47 856,8	33 048,0	40 359,1	55 097,0	55 793,0	54 993,8	40 201,5
Податки на власність	833,4	1 084,8	1 354,6	1 558,4	1 538,3	1 905,4	673,7	685,2	576,7	398,9
Збори та плата за спеціальне використання природних ресурсів	3 981,0	4 746,7	5 948,2	9 292,0	11 230,6	12 709,5	14 826,4	17 537,4	28 863,0	33 596,7
Плата за землю	2 718,2	3 122,3	3 889,3	6 681,4	8 362,7	9 539,9	10 700,9	12 581,7	12 802,9	12 083,9
Внутрішні податки на товари та послуги	43 366,2	61 164,4	71 914,4	107 036,8	107 682,6	115 932,9	164 012,9	177 255,6	164 937,5	184 123,8
Податок на додану вартість	33 803,8	50 396,7	59 382,8	92 082,6	84 596,7	86 315,9 ²⁾	130 093,8	138 826,8	128 269,3	139 024,3 ³⁾
Акцизний податок з вироблених в Україні підакцизних товарів (продукції), включаючи особливий податок на операції з відчуження цінних паперів та операцій з деривативами	7 346,5	7 557,3	9 072,2	10 230,1	17 934,5	23 715,3	26 097,1	28 661,0	27 721,4	28 244,2
Акцизний податок з ввезених на митну територію України підакцизних товарів (продукції)	598,9	1 050,8	1 495,5	2 553,0	3 690,0	4 600,8	7 822,1	9 767,8	8 946,8	16 855,4
Податки на міжнародну торгівлю та зовнішні операції	6 721,9	7 373,4	10 037,6	12 302,6	6 929,3	9 071,9	11 774,0	13 186,5	13 342,5	12 608,7
Ввізне мито	6 006,5	6 972,7	9 588,9	11 932,8	6 328,8	8 556,4	10 462,8	12 985,8	13 264,6	12 388,6
Вивізне мито	520,5	269,9	291,4	197,4	382,7	294,8	1 311,3	200,8	77,9	220,1
Інші податки	2 373,4	2 410,6	2 820,0	3 222,4	3 159,0	3 439,8	28 083,4	28 017,1	19 103,5	21 379,4
Неподаткові надходження	31 778,0	40 548,3	48 553,2	60 543,6	58 435,8	73 837,0	60 003,7	80 923,3	84 981,0	80 612,8

Доходи від власності та підприємницької діяльності	10 868,3	12 678,1	13 214,0	22 468,7	17 062,6	30 629,5	17 662,0	32 808,6	33 744,2	28 806,8
Адміністративні збори та платежі, доходи від некомерційної господарської діяльності	2 025,0	2 360,1	2 963,5	3 037,0	2 719,0	2 638,1	4 459,1	7 174,0	7 088,8	6 888,9
Інші неподаткові надходження	7 484,8	9 831,7	11 387,7	14 668,7	12 539,2	11 860,3	6 360,0	6 745,9	6 245,1	13 245,0
Власні надходження бюджетних установ	10 946,0	15 247,2	20 988,0	20 369,2	26 115,0	28 709,0	31 522,6	34 194,8	37 903,0	31 672,0
Доходи від операцій з капіталом	2 803,9	3 218,1	6 373,4	6 702,4	3 653,1	3 143,2	2 347,5	2 985,8	1 637,0	2 015,8
Від урядів зарубіжних країн та міжнародних організацій	182,5	153,7	104,5	135,2	645,3	305,6	481,4	222,9	1 529,3	5 383,0
Цільові фонди	1 353,6	2 148,3	3 641,2	3 347,0	2 159,5	2 772,7	1 029,1	826,1	673,3	543,9
РАЗОМ доходів (без урахування міжбюджетних трансфертів)	134 183,2	171 811,5	219 936,5	297 893,0	272 967,0	314 506,3	398 553,6	445 525,3	442 788,7	456 067,3⁴⁾

¹³З серпня 2014 року запроваджено оплату військового збору.

¹⁴З урахуванням погашення заборгованості минулих років з відшкодування ПДВ у сумі 16,4 млрд.грн. по спеціальному фонду Державного бюджету України шляхом випуску ОВДП відповідно до ст.25 закону про державний бюджет на 2010 рік.

¹⁵З урахуванням погашення заборгованості минулих років з відшкодування ПДВ у сумі 6,9 млрд.грн. по спеціальному фонду Державного бюджету України шляхом випуску ОВДП відповідно до ст.24 закону про державний бюджет на 2014 рік.

¹⁶Враховано дані бюджетної звітності за I квартал 2014 року по АР Крим та м.Севастополь.

17. Доходи Державного бюджету України за 2005–2014 роки

(млн.грн.)

	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Податкові надходження	74 476,4	94 811,5	116 670,8	167 883,4	148 915,6	166 872,2	261 605,0	274 715,2	262 777,1	280 178,3
Податки на доходи, податки на прибуток, податки на збільшення ринкової вартості	24 110,9	25 863,1	33 964,0	47 456,3	32 569,8	39 969,2	60 898,9	62 376,1	61 883,5	52 587,7
Податок та збір на доходи фізичних осіб	838,6	-	-	-	-	-	6 159,5	7 026,4	7 565,0	12 645,8 ¹
Податок на прибуток підприємств	23 272,2	25 863,1	33 964,0	47 456,3	32 569,8	39 969,2	54 739,4	55 349,7	54 318,4	39 941,9
Збори та плата за спеціальне використання природних ресурсів	1 191,6	1 526,5	1 941,4	2 369,9	2 624,4	2 928,9	1 907,4	2 293,2	13 860,0	19 036,1
Внутрішні податки на товари та послуги	42 216,3	59 765,0	70 364,4	105 335,9	106 331,1	114 302,4	163 104,9	176 012,5	163 578,8	183 965,1
Податок на додану вартість	33 803,8	50 396,7	59 382,8	92 082,6	84 596,7	86 315,9 ²	130 093,8	138 826,8	128 269,3	139 024,3 ³
Акцизний податок з вироблених в Україні піддакцизних товарів (продукції), включаючи особливий податок на операції з відчуження цінних паперів та операцій з деривативами	7 283,0	7 492,8	8 990,4	10 125,0	17 584,5	23 019,9	25 189,1	27 417,9	26 362,7	28 085,5
Акцизний податок з ввезених на митну територію України піддакцизних товарів (продукції)	598,8	1 050,8	1 495,5	2 553,0	3 690,0	4 600,8	7 822,1	9 767,8	8 946,8	16 855,4
Податки на міжнародну торгівлю та зовнішні операції	6 721,9	7 373,4	10 037,6	12 302,6	6 929,3	9 071,9	11 774,0	13 186,5	13 342,5	12 608,7
Ввізне мито	6 006,5	6 972,7	9 588,9	11 932,8	6 328,8	8 556,4	10 462,8	12 985,8	13 264,6	12 388,6
Вивізні мито	520,5	269,9	291,4	197,4	382,7	294,8	1 311,3	200,8	77,9	220,1
Інші податки	235,7	283,6	363,4	418,7	461,1	599,9	23 919,8	20 846,8	10 112,3	11 980,6
Неподаткові надходження	28 236,4	35 752,6	42 111,9	52 854,2	50 676,8	65 067,7	49 087,8	68 287,6	72 853,2	68 355,2
Доходи від власності та підприємницької діяльності	10 659,4	12 275,2	12 547,0	21 410,8	16 146,1	29 700,6	17 260,2	32 200,5	33 288,2	28 469,3

Адміністративні збори та платежі, доходи від некомерційної господарської діяльності	1 582,8	1 827,9	2 180,7	1 987,4	1 632,5	1 638,8	2 553,3	5 435,9	5 163,8	5 305,7
Інші неподаткові надходження	7 352,4	9 442,8	10 859,9	14 254,8	12 333,0	11 649,7	6 017,4	5 950,1	5 369,2	12 496,3
Власні надходження бюджетних установ	8 210,1	11 797,7	16 524,2	15 201,2	20 565,1	22 078,6	23 256,9	24 701,2	29 031,9	22 084,0
Доходи від операцій з капіталом	725,2	554,5	1 769,9	2 125,3	1 060,1	587,0	517,7	1 231,4	255,4	888,1
Від урядів зарубіжних країн та міжнародних організацій	182,5	153,7	104,5	135,2	645,3	305,6	481,4	222,6	1 529,3	5 383,0
Цільові фонди	246,6	673,6	930,5	1 022,7	633,6	1 158,0	206,4	254,6	202,7	161,7
РАЗОМ доходів (без урахування міжбюджетних трансфертів)	103 867,0	131 946,0	161 587,5	224 020,9	201 931,3	233 990,5	311 898,2	344 711,4	337 617,6	354 966,2
Офіційні трансферти	1 463,2	1 575,7	4 351,7	7 702,0	7 769,0	6 624,8	2 718,6	1 342,5	1 609,3	2 118,0
УСЬОГО ДОХОДІВ	105 330,2	133 521,7	165 939,2	231 722,9	209 700,3	240 615,2	314 616,9	346 054,0	339 226,9	357 084,2⁴

¹З серпня 2014 року запроваджено оплату військового збору.

²З урахуванням погашення заборгованості минулих років з відшкодування ПДВ у сумі 16,4 млрд.грн. по спеціальному фонду Державного бюджету України шляхом випуску ОВДП відповідно до ст.25 закону про державний бюджет на 2010 рік.

³З урахуванням погашення заборгованості минулих років з відшкодування ПДВ у сумі 6,9 млрд.грн. по спеціальному фонду Державного бюджету України шляхом випуску ОВДП відповідно до ст.24 закону про державний бюджет на 2014 рік.

⁴Враховано дані бюджетної звітності за I квартал 2014 року по АР Крим та м.Севастополь.

18. Видатки Зведеного бюджету України за функціональною класифікацією видатків за 2005–2014 роки

(млн.грн.)

	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Загальнодержавні функції	15 480,9	19 891,9	24 270,9	30 829,2	33 156,0	44 902,5	49 874,7	54 590,2	61 702,2	76 845,9
Оборона	6 041,0	6 400,7	9 416,5	11 733,0	9 663,3	11 347,1	13 242,2	14 486,9	14 844,4	27 365,5
Громадський порядок, безпека та су- дова влада	10 226,8	12 718,8	18 445,7	27 080,9	24 346,1	28 825,6	32 637,7	36 681,2	39 409,3	44 864,6
Економічна діяльність	19 115,1	27 341,1	40 523,4	51 322,4	39 753,0	43 832,4	57 124,1	62 377,4	50 757,8	43 637,6
Охорона навколишнього природного середовища	1 252,5	1 636,6	2 241,3	2 764,7	2 538,8	2 872,4	3 890,7	5 297,9	5 594,2	3 481,7
Житлово-комунальне господарство	3 914,2	8 024,1	5 900,3	8 968,5	7 498,1	5 431,3	8 679,3	20 059,6	7 704,7	17 808,5
Охорона здоров'я	15 476,5	19 737,7	26 717,6	33 559,9	36 564,9	44 745,4	48 961,6	58 453,9	61 568,8	57 150,1
Духовний та фізичний розвиток	3 449,8	4 328,4	5 687,8	7 916,1	8 330,2	11 525,4	10 754,9	13 639,6	13 661,2	13 857,7
Освіта	26 801,8	33 785,0	44 333,6	60 959,4	66 773,6	79 826,0	86 253,6	101 560,9	105 538,7	100 109,5
Соціальний захист та соціальне за- безпечення	39 940,2	41 419,9	48 517,3	74 069,7	78 775,4	104 534,9	105 434,8	125 306,9	145 062,6	138 004,7
УСЬОГО	141 698,8	175 284,3	226 054,4	309 203,7	307 399,4	377 842,8	416 853,6	492 454,7	505 843,8	523 125,7¹

¹ Враховано дані бюджетної звітності за I квартал 2014 року по АР Крим та м. Севастополь.

19. Видатки Державного бюджету України за функціональною класифікацією видатків за 2005–2014 роки

(млн.грн.)

	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Загальнодержавні функції	11 980,5	14 165,2	16 906,6	21 769,5	24 850,4	34 694,3	39 996,6	44 010,7	50 101,1	63 825,8
Оборона	6 041,0	6 400,7	9 416,5	11 733,0	9 663,3	11 347,1	13 241,1	14 485,7	14 843,0	27 363,4
Громадський порядок, безпека та судова влада	10 142,2	12 583,2	18 315,7	24 871,1	24 159,2	28 570,7	32 415,3	36 469,8	39 190,9	44 619,0
Економічна діяльність	14 041,3	20 425,7	29 748,8	38 693,0	33 294,3	36 030,0	44 771,6	49 396,0	41 299,2	34 410,7
Охорона навколишнього природного середовища	981,1	1 306,9	1 809,1	2 230,2	1 824,3	2 292,7	3 008,4	4 135,4	4 595,0	2 597,0
Житлово-комунальне господарство	110,0	180,7	723,8	444,0	270,6	844,4	324,2	379,6	96,9	111,5
Охорона здоров'я	3 508,1	4 099,7	6 321,0	7 365,5	7 535,0	8 759,0	10 223,9	11 358,5	12 879,3	10 580,8
Духовний та фізичний розвиток	1 273,7	1 389,6	1 987,7	2 917,6	3 216,7	5 165,5	3 830,4	5 488,5	5 111,9	4 872,4
Освіта	9 932,8	12 122,1	15 149,7	21 554,3	23 925,7	28 807,5	27 232,7	30 243,2	30 943,1	28 677,9
Соціальний захист та соціальне забезпечення	31 604,3	30 284,0	29 220,3	50 798,3	51 517,6	69 311,3	63 540,2	75 254,4	88 547,3	80 558,2
РАЗОМ	89 614,9	102 957,7	129 599,3	182 376,5	180 257,1	225 822,5	238 584,4	271 221,9	287 607,7	299 616,8
Міжбюджетні трансферти	23 361,1	34 150,3	44 655,0	59 113,6	62 180,1	77 766,2	94 875,0	124 459,6	115 848,3	130 600,9
УСЬОГО	112 975,9	137 108,0	174 254,3	241 490,1	242 437,2	303 588,7	333 459,5	395 681,5	403 456,1	430 217,8¹⁾

¹⁾Враховано дані бюджетної звітності за I квартал 2014 року по АР Крим та м. Севастополь.

20. Державний та гарантований державою борг України за період з 2000 по 2014 роки

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
Державний та гарантований державою борг (тис.грн.)	77 020 449,37	74 629 740,51	75 729 102,93	77 533 476,67	85 401 136,20	78 146 568,00	80 548 517,36	88 744 741,81
Державний борг	64 215 707,33	63 292 401,68	64 468 789,12	66 133 320,64	67 682 324,90	63 145 424,80	66 113 786,31	71 294 278,30
Державний внутрішній борг	20 780 632,43	21 018 433,57	21 386 067,07	20 523 782,16	20 953 307,12	19 188 290,90	16 607 712,12	17 806 386,34
Державний зовнішній борг	43 435 074,90	42 273 968,11	43 082 722,05	45 609 538,48	46 729 017,78	43 957 133,90	49 506 074,19	53 487 891,96
Гарантований державою борг	12 804 742,04	11 337 338,83	11 260 313,81	11 400 156,03	17 718 811,30	15 001 143,20	14 434 731,05	17 450 463,51
Гарантований внутрішній борг	966,25	966,25	966,25	966,25	966,25	966,25	966,25	1 000 966,25
Гарантований зовнішній борг	12 803 775,79	11 336 372,58	11 259 347,56	11 399 189,78	17 717 845,05	15 000 176,95	14 433 764,80	16 449 497,26

	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Державний та гарантований державою борг (тис.грн.)	189 410 386,82	317 904 121,72	432 303 267,21	473 184 919,07	515 510 561,42	584 786 286,29	1 100 832 720,85
Державний борг	130 689 649,38	226 996 306,47	323 475 415,07	357 273 867,19	399 218 234,12	480 218 629,44	947 030 469,14
Державний внутрішній борг	44 666 547,59	91 070 076,77	141 662 098,06	161 467 006,27	190 299 297,70	256 959 575,66	461 003 622,80
Державний зовнішній борг	86 023 101,79	135 926 229,70	181 813 317,01	195 806 860,92	208 918 936,42	223 259 053,78	486 026 846,34
Гарантований державою борг	58 720 737,44	90 907 815,25	108 827 852,14	115 911 051,88	116 292 327,30	104 567 656,85	153 802 251,71
Гарантований внутрішній борг	2 000 966,25	14 062 842,64	13 895 395,40	12 303 193,23	16 211 415,90	27 129 149,81	27 863 284,56
Гарантований зовнішній борг	56 719 771,19	76 844 972,61	94 932 456,74	103 607 858,65	100 080 911,40	77 438 507,04	125 938 967,15

ФІНАНСОВИЙ СЕКТОР (ДАНІ НБУ)

21. Огляд депозитних корпорацій (включаючи Національний банк України)¹

(залишки коштів на кінець періоду, млн.грн.)

Показники	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Чисті зовнішні активи	81 825	67 041	51 443	-16 121	16 507	115 732	114 759	114 860	79 796	-20 692
Вимоги до нерезидентів	124 602	146 737	209 251	320 504	313 909	390 193	381 893	344 875	290 275	280 365
Монетарне золото та авуарі в СПЗ	1 398	1 814	2 489	4 144	5 942	7 254	8 202	9 252	8 021	14 426
Готівкові кошти в іноземній валюті	2 433	4 139	6 707	7 495	7 867	9 169	9 964	10 797	12 352	7 182
Переказні депозити	10 810	12 768	15 416	48 968	53 816	59 743	78 708	89 155	72 949	89 916
Інші депозити	77 602	70 704	88 715	102 182	88 592	120 978	88 941	54 770	42 292	11 328
Цінні папери, крім акцій	20 143	43 070	77 365	127 274	111 578	151 909	149 395	129 450	100 533	88 449
Кредити	2 053	3 450	6 740	13 085	16 970	14 942	4 923	3 842	2 388	25 213
Акції та інші форми участі в капіталі	249	279	670	750	1 111	1 346	1 407	1 924	2 060	3 123
Страхові технічні резерви	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Похідні фінансові інструменти	-	-	-	35	12	0	1 050	1 095	1 069	186
Інша дебіторська заборгованість	9 914	10 514	11 150	16 570	28 021	24 851	39 302	44 591	48 611	40 542
Мінус: зобов'язання перед нерезидентами	42 776	79 696	157 808	336 625	297 402	274 461	267 134	230 015	210 480	301 057
Переказні депозити	17 787	18 020	19 323	58 131	70 550	82 856	86 253	61 950	40 950	78 706
Інші депозити	4 522	4 989	10 172	39 642	35 870	18 842	22 819	23 654	20 838	19 574
Цінні папери, крім акцій	125	1 146	4 722	2 540	499	50	57	6 358	8 004	2 055
Кредити	20 044	54 792	120 790	235 776	175 342	161 419	134 418	108 627	108 963	197 520
Страхові технічні резерви	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Похідні фінансові інструменти	-	-	-	33	14	-	17	2	4	3
Інша кредиторська заборгованість	298	749	2 800	503	14 108	10 296	22 571	28 422	30 715	1 338
СПЗ, отримані в порядку розподілення	-	-	-	-	1 020	999	999	1 001	1 006	1 861
Внутрішній кредит	146 752	248 631	440 027	778 432	809 174	860 545	966 570	1 035 593	1 205 843	1 512 703
Чисті вимоги до центральних органів державного управління	-5 769	-6 757	-3 530	23 786	72 268	113 216	144 613	181 555	241 255	438 845
Вимоги до центральних органів державного управління	13 845	14 133	15 362	41 885	86 405	142 963	162 754	190 711	250 392	459 653
Цінні папери, крім акцій	3 783	4 609	6 195	25 953	73 171	111 163	134 705	161 282	234 954	430 296

Продовження табл. 2.1
Огляд депозитних корпорацій (включаючи Національний банк України)¹

Показники	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Кредити	9 294	9 042	8 660	11 145	7 965	10 736	9 964	7 660	7 266	16 544
Акції та інші форми участі в капіталі	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
Похідні фінансові інструменти	–	–	–	5	0	5	10	428	312	1 366
Інша дебіторська заборгованість	768	483	507	4 782	5 268	21 058	18 075	21 341	7 860	11 448
Мінус: зобов'язання перед центральними органами державного управління	19 614	20 890	18 892	18 099	14 136	29 747	18 142	9 457	9 136	20 808
Переказні депозити	18 745	18 889	15 889	13 482	9 405	25 295	15 876	7 008	6 510	17 699
Інші депозити	0	0	40	51	125	197	76	60	104	250
Цінні папери, крім акцій	–	–	–	15	–	0	0	0	0	0
Кредити	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
Страхові технічні резерви	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
Похідні фінансові інструменти	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
Інша кредиторська заборгованість	869	2 001	2 963	4 552	4 606	4 249	2 176	2 078	2 507	2 853
Вимоги до інших резидентів	152 522	255 388	443 557	754 646	736 905	747 330	821 958	854 038	964 587	1 073 858
Вимоги до інших фінансових корпорацій	2 839	4 396	10 137	15 907	19 463	19 536	22 659	25 956	32 909	39 815
Переказні депозити	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
Інші депозити	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
Цінні папери, крім акцій	470	524	1 513	2 699	3 470	3 483	2 979	6 305	10 333	10 616
Кредити	1 663	2 689	5 932	9 789	14 014	13 430	16 441	16 229	19 317	25 576
Акції та інші форми участі в капіталі	529	1 046	2 463	2 972	1 682	2 346	2 750	2 820	2 280	1 474
Страхові технічні резерви	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
Похідні фінансові інструменти	–	–	–	196	0	15	22	3	147	1 389
Інша дебіторська заборгованість	177	137	228	252	297	262	467	599	832	761
Вимоги до регіональних та місцевих органів державного управління	317	363	467	490	1 907	1 980	2 323	6 764	6 778	6 272
Цінні папери, крім акцій	311	358	452	476	673	589	574	5 573	5 860	5 342
Кредити	5	4	4	12	1 229	1 388	1 742	1 185	910	762

Продовження табл. 21
Огляд депозитних корпорацій (включаючи Національний банк України)¹

Показники	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Інші депозити	84 629	123 098	189 374	252 397	209 581	265 382	318 843	390 928	470 040	432 164
Інші фінансові корпорації	4 392	5 991	11 048	15 158	10 734	12 851	16 062	15 445	19 126	19 490
Регіональні та місцеві органи державного управління	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
Державні нефінансові корпорації	4 827	3 496	5 060	5 139	4 242	3 443	6 937	6 795	6 902	7 770
Інші нефінансові корпорації	18 948	30 298	45 412	53 739	36 857	39 217	55 329	75 185	88 062	85 336
Інші сектори економіки	56 462	83 312	127 854	178 361	157 749	209 870	240 514	293 503	355 951	319 567
Цінні папери, крім акцій	925	1 650	4 884	3 200	2 526	1 031	3 714	2 072	2 758	1 379
Інші фінансові корпорації	75	341	867	366	264	194	2 347	1 300	936	129
Регіональні та місцеві органи державного управління	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
Державні нефінансові корпорації	6	3	1	4	–	0	–	–	0	–
Інші нефінансові корпорації	482	915	3 272	1 888	1 848	571	725	78	11	2
Інші сектори економіки	362	391	744	943	414	266	642	695	1 812	1 249
Депозити, що не включаються в грошовий агрегат МЗ	1 726	1 417	3 536	1 922	447	208	160	141	189	209
Переказні депозити	1 726	1 417	3 536	1 921	423	173	135	101	150	194
Інші фінансові корпорації	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
Регіональні та місцеві органи державного управління	1 726	1 417	3 536	1 921	423	173	135	101	150	194
Державні нефінансові корпорації	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
Інші нефінансові корпорації	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
Інші сектори економіки	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
Інші депозити	0	0	0	1	23	35	24	40	39	15
Інші фінансові корпорації	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
Регіональні та місцеві органи державного управління	–	–	0	0	23	35	24	40	39	12
Державні нефінансові корпорації	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–

Інші нефінансові корпорації	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Інші сектори економіки	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	3
Цінні папери, крім акцій, що не включаються в грошовий агрегат МЗ	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Інші фінансові корпорації	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Регіональні та місцеві органи державного управління	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Державні нефінансові корпорації	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Інші нефінансові корпорації	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Інші сектори економіки	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Кредити	160	259	1 038	1 468	1 468	1 310	1 053	1 738	2 021	1 494	2 021	1 494	2 021	1 494	2 021	1 494	2 021	1 494	2 159
Похідні фінансові інструменти	-	-	-	290	290	24	18	13	67	13	67	13	67	13	67	13	67	13	73
Страхові технічні резерви	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Акції та інші форми участі в капіталі	31 404	55 634	99 527	233 751	233 751	250 931	277 972	289 114	299 326	300 224	299 326	300 224	299 326	300 224	299 326	300 224	299 326	300 224	356 060
Інші статті (чисті)	1 246	-2 701	-8 787	9 453	9 453	85 671	99 453	104 793	75 700	74 724	75 700	74 724	75 700	74 724	75 700	74 724	75 700	74 724	176 782

¹Огляд депозитних корпорацій (включаючи Національний банк України) – аналітична форма подання статистичних даних депозитних корпорацій (Національного банку України та інших депозитних корпорацій), які консолидуються в узгоджені категорії активів і пасивів. Огляд містить дані про зобов'язання депозитних корпорацій, що включаються до грошових агрегатів. Балансова тотожність в Огляді забезпечує зв'язок грошового агрегату МЗ та інших статей з вимогами депозитних корпорацій до резидентів і нерезидентів. Огляд депозитних корпорацій (включаючи Національний банк України) складається на підставі даних балансових звітів за секторами економіки Національного банку України та інших депозитних корпорацій (банків) за методологією МВФ.

**22. Грошові агрегати¹ та кореспондуючі статті
Огляду депозитних корпорацій**

Період	МЗ ²										Інші статті (чисті)	Чисті зовнішні активи ³	Внутрішній кредит ⁶		
	М2			М3-М2			Зобов'язання, що не включаються в МЗ ³	Акції та інші форми участі в капіталі ⁴	9	10				11	12
	усього	М1		усього	М2-М1										
		М0	М1-М0		М0	М1-М0									
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13			
залишки коштів на кінець періоду, млн.грн.															
2005	194 071	193 145	98 573	60 231	38 341	94 573	925	1 726	31 404	1 377	81 825	146 752			
2006	261 063	259 413	123 276	74 984	48 292	136 138	1 650	1 417	55 634	-2 442	67 041	248 631			
2007	396 156	391 273	181 665	111 119	70 546	209 608	4 884	3 536	99 527	-7 749	51 443	440 027			
2008	515 727	512 527	225 127	154 759	70 369	287 400	3 200	1 922	233 751	10 911	-16 121	778 432			
2009	487 298	484 772	233 748	157 029	76 719	251 023	2 526	447	250 931	87 005	16 507	809 174			
2010	597 872	596 841	289 894	182 990	106 904	306 947	1 031	208	277 972	100 225	115 732	860 545			
2011	685 515	681 801	311 047	192 665	118 382	370 754	3 714	160	289 111	106 544	114 759	966 570			
2012	773 199	771 126	323 225	203 245	119 980	447 901	2 072	141	299 326	77 787	114 860	1 035 593			
2013	908 994	906 236	383 821	237 777	146 044	522 416	2 758	189	300 224	76 231	79 796	1 205 843			
2014	956 728	955 349	435 475	282 947	152 528	519 874	1 379	209	356 060	179 014	-20 692	1 512 703			
зміна залишків коштів у річному обчисленні, %															
2005	54,4	53,9	46,9	42,2	54,9	62,0	317,6	44,7	14,3	-	-	34,3			
2006	34,5	34,3	25,1	24,5	26,0	44,0	78,3	-17,9	77,2	-	-	69,4			
2007	51,7	50,8	47,4	48,2	46,1	54,0	196,0	149,6	78,9	-	-	77,0			
2008	30,2	31,0	23,9	39,3	-0,3	37,1	-34,5	-45,7	134,9	-	-	76,9			
2009	-5,5	-5,4	3,8	1,5	9,0	-12,7	-21,1	-76,8	7,3	-	-	3,9			

2010	22,7	23,1	24,0	16,5	39,3	22,3	-59,2	-53,4	10,8	-	-	6,3
2011	14,7	14,2	7,3	5,3	10,7	20,8	260,3	-23,3	4,0	-	-	12,3
2012	12,8	13,1	3,9	5,5	1,4	20,8	-44,2	-11,8	3,5	-	-	7,1
2013	17,6	17,5	18,7	17,0	21,7	16,6	33,1	34,0	0,3	-	-	16,4
2014	5,3	5,4	13,5	19,0	4,4	-0,5	-50,0	11,0	18,6	-	-	25,4

¹ Грошові агрегати складаються на підставі даних балансових звітів за секторами економіки Національного банку України та інших депозитних корпорацій (банків) відповідно до методології МВФ.

² Грошові агрегати – зобов'язання депозитних корпорацій перед іншими секторами економіки, крім сектору загального державного управління та інших депозитних корпорацій.

³ Зобов'язання, що не включаються в М3 – переказні депозити та інші депозити регіональних та місцевих органів державного управління та інших секторів економіки.

⁴ Суккупні пасиви депозитних корпорацій у формі акцій та інших форм участі в капіталі включають кошти власників, нерозподілений прибуток, результат поточної діяльності, за- гідні і спеціальні резерви, поправку на зміни вартісної оцінки.

⁵ Чисті зовнішні активи – сальдо між вимогами та зобов'язаннями депозитних корпорацій по відношенню до нерезидентів.

⁶ Внутрішній кредит – сукупність чистих вимог депозитних корпорацій до центральних органів державного управління та вимог до інших секторів економіки. Чисті вимоги до цен- тральних органів державного управління – сальдо між вимогами та зобов'язаннями депозитних корпорацій по відношенню до центральних органів державного управління.

23. Процентні ставки рефінансування

(ставки в річному обчисленні, %)

Період	Облікова ставка НБУ ¹	у тому числі											
		Середньо-зважена ставка за всіма інструментами	кредити, надані шляхом проведення тендера	кредити овернайт	операції репо	кредити, надані для підтримання ліквідності банків	стабілізаційні кредити	операції своп	кредити рефінансування під заставу май-нових прав на копії банківського вклягу (депозиту), розміщеного в НБУ	інші кредити	кредити, надані для фінансування чемпіонату Європи 2012	інші короткострокові кредити	інші кредити під програми фінансового оздоровлення
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
2005	9,5	14,7	12,9	14,9	12,0	-	15,0	-	-	-	-	-	-
2006	8,5	11,5	10,4	12,1	10,7	-	-	9,5	8,5	-	-	-	-
2007	8,0	10,1	10,0	11,1	-	-	-	-	8,3	-	-	-	-
2008	12,0	15,3	16,6	16,0	13,8	-	-	15,1	-	14,1	-	-	-
2009	10,25	16,7	20,6	18,1	21,6	-	-	23,1	-	16,0	11,0	-	-
2010	7,75	11,6	11,1	11,3	9,4	-	-	-	-	11,9	11,0	-	-
2011	7,75	12,4	12,5	9,4	12,6	-	-	-	-	-	-	-	-
2012	7,5	8,1	7,7	8,8	7,9	-	9,5	-	-	-	-	-	-
2013	6,5	7,2	6,8	7,6	6,9	-	8,9	-	-	-	-	-	-
2014	14,0	15,6	15,8	15,5	8,1	-	-	-	-	-	-	19,9	17,4

¹На кінець періоду.

24. Процентні ставки за новими кредитами резидентам (крім інших депозитних корпорацій) за секторами економіки
(середньозважені ставки в річному обчисленні, %)

Період	Усього						у тому числі, без урахування овердрафту						у тому числі, за секторами економіки										
	процентна ставка, %			обсяги, млн. грн.			процентна ставка, %			обсяги, млн. грн.			інші фінансові корпорації ¹		сектор загального державного управління		нефінансові корпорації ²		домашні господарства ³		некомерційні організації, що обслуговують домашні господарства		
	2	3	4	5	6	7	у тому числі		8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19			
							у національній валюті	в іноземній валюті													обсяги, млн. грн.	процентна ставка, %	обсяги, млн. грн.
1																							
2005	438 391	14,6	16,4	11,5	355 815	14,1	16,0	11,6	9	829	14,0	79	18,6	396 276	14,4	41 207	16,3
2006	627 967	14,1	15,4	11,3	494 758	13,6	15,1	11,3	11,3	2 124	14,3	8	15,8	534 677	13,9	91 159	15,2
2007	969 567	13,5	14,4	11,3	768 965	13,0	13,9	11,3	11,3	3 438	15,1	10	13,5	809 995	13,1	156 125	15,6
2008	1 116 456	16,0	17,8	11,6	868 542	15,5	17,6	11,6	11,6	5 536	17,0	25	21,6	945 532	15,5	165 369	18,7
2009	810 282	18,3	20,9	10,0	717 061	17,7	20,5	9,9	9,9	11 264	20,5	1 937	20,8	750 522	18,0	45 520	22,3	1 038	16,5
2010 ⁴	1 112 545	14,6	15,7	10,5	991 849	13,7	14,6	10,6	10,6	16 907	17,1	3 259	13,4	1 034 525	14,0	57 800	25,2	54	22,9
2011	1 314 200	14,3	16,0	9,2	1 138 941	13,4	15,0	9,2	9,2	20 855	15,3	5 463	15,6	1 189 487	13,3	98 205	26,5	190	19,0
2012	1 371 761	15,5	18,4	8,4	1 191 530	14,7	17,8	8,5	8,5	28 828	16,0	2 033	16,0	1 236 640	14,5	104 104	27,4	156	20,0
2013	1 641 018	14,4	16,6	9,4	1 434 974	13,6	15,9	9,4	9,4	38 344	13,7	16 412	14,4	1 451 644	13,2	134 274	27,3	343	20,5
2014	1 472 811	15,0	17,6	9,0	1 294 019	14,4	17,1	9,0	9,0	35 740	14,1	2 197	15,4	1 337 559	14,2	97 160	26,8	155	19,6

¹ До січня 2009 року інформація лише за кредитами овердрафт.

² До січня 2009 року інформація за кредитами, наданими нефінансовим корпораціям, наданими працівникам сектора домашніх господарств, та під секторам роботодавців і самостійно зайнятих працівників сектора домашніх господарств.

³ До січня 2009 року інформація за кредитами, наданими підсекторам найманих працівників та одержувачів доходу від власності та трансфертів сектора домашніх господарств.

⁴ Із січня 2010 року включають процентні ставки та обсяги за первинними договорами, укладеними у звітному періоді, та за додатковими договорами, за якими відбулася зміна або суми, або процентної ставки, або суми та процентної ставки.

25. Процентні ставки за новими депозитами резидентів (крім інших депозитних корпорацій) за секторами економіки
(середньозважені ставки в річному обчисленні, %)

Період	Усього										у тому числі						
	обсяги, млн. грн.		процентна ставка, %	у національній валюті		у тому числі		інші фінансові корпорації		сектор загального державного управління		нефінансові корпорації		домашні господарства ²		некомерційні організації, що обслуговують домашні господарства	
	2	3		4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15		
			в іноземній валюті														
1																	
2005	269 321	8,0	8,5	6,8	9 845	10,2	1 625	11,0	86 901	8,2	170 951	7,7			
2006	463 943	6,8	7,6	5,8	15 774	9,8	2 572	12,0	199 025	6,5	246 572	6,9			
2007	685 871	7,2	8,2	5,8	26 426	9,4	7 001	2,6	316 350	6,6	336 094	7,4			
2008	1 139 325	8,3	9,9	5,4	41 568	12,1	13 312	15,0	617 529	7,5	466 916	8,7			
2009	970 752	11,8	14,0	9,2	53 028	13,5	23 366	3,1	316 821	11,5	575 788	12,2	1 749	16,8			
2010 ³	1 164 078	9,4	10,3	7,9	63 994	9,1	3 502	16,1	500 891	7,0	592 889	11,4	2 802	11,0			
2011	1 209 549	7,3	8,1	5,5	75 298	8,1	7 611	9,4	631 423	5,8	492 789	9,1	2 428	9,3			
2012	1 498 983	11,3	13,4	5,7	72 501	14,3	17 071	15,6	850 380	10,5	554 599	11,9	4 432	12,4			
2013	1 490 314	9,5	10,9	5,9	69 244	11,5	17 154	10,3	742 401	6,7	656 828	12,5	4 687	10,6			
2014	1 811 339	10,5	11,9	6,7	96 844	12,4	2 755	9,2	991 324	8,3	713 958	13,2	6 458	11,5			

¹ До січня 2009 року – інформація за депозитами, залученими у нефінансових корпорацій, некомерційних організацій, що обслуговують домашні господарства, та підприємств, що обслуговували самостійно зайнятих працівників сектору домашніх господарств.

² До січня 2009 року – інформація за депозитами, залученими у підприємствів найманих працівників та одержувачів доходу від власності та трансфертів сектору домашніх господарств.

³ Із січня 2010 року включають процентні ставки та обсяги за первинними договорами, укладеними у звітному періоді, та за додатковими договорами, за якими відбулася зміна або суми, або процентної ставки, або суми та процентної ставки.

26. Депозити резидентів у розрізі секторів економіки

Період	у тому числі													
	інші фінансові корпорації				сектор загального державного управління				нефінансові корпорації				інші сектори економіки	
	усього	страхові кооперативи та недержавні пенсійні фонди	інші фінансові посередники та допоміжні фінансові організації	усього	державні органи управління	регіональні та місцеві органи державного управління	усього	державні нефінансові корпорації	інші нефінансові корпорації	усього	домашні господарства	некоммерційні організації що обслуговують домашні господарства		
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	
залишки коштів на кінець періоду, млн.грн.														
2005	134 754	6 129	2 010	284	1 726	50 976	8 862	42 114	75 640	74 778	862	
2006	185 917	8 741	4 063	4 679	1 682	266	1 417	65 614	6 976	58 638	109 879	108 860	1 020	
2007	283 875	15 343	7 043	8 300	4 136	601	3 536	95 583	9 275	86 308	168 813	167 239	1 575	
2008	359 740	19 305	8 537	10 768	2 536	615	1 921	118 188	12 281	105 907	219 711	217 860	1 851	
2009	334 953	15 621	7 477	8 144	8 586	8 140	446	94 796	12 319	82 477	215 949	214 098	1 851	
2010	416 650	19 022	8 169	10 854	4 132	3 924	208	116 105	13 952	102 153	277 390	275 093	2 298	
2011	491 756	21 799	9 887	11 912	3 894	3 734	160	153 120	17 964	135 155	312 943	310 390	2 553	
2012	572 342	20 852	11 084	9 769	5 929	5 788	141	173 319	27 229	146 090	372 241	369 264	2 977	
2013	669 974	26 174	12 383	13 792	2 950	2 761	189	195 160	26 438	168 722	445 690	441 951	3 739	
2014	675 093	29 935	12 399	17 537	3 763	3 557	206	218 724	36 925	181 800	422 670	418 135	4 535	
зміна у річному обчисленні, %														
2005	59,3	16,0	22,7	-36,2	44,7	48,3	34,3	51,7	74,6	75,9	6,7	
2006	38,0	42,6	-16,3	-6,4	-17,9	28,7	-21,3	39,2	45,3	45,6	18,3	
2007	52,7	75,5	73,4	77,4	145,9	126,1	149,6	45,7	33,0	47,2	53,6	53,6	54,4	
2008	26,7	25,8	21,2	29,7	-38,7	2,4	-45,7	23,6	32,4	22,7	30,2	30,3	17,6	
2009	-6,9	-19,1	-12,4	-24,4	238,5	1 222,8	-76,8	-19,8	0,3	-22,1	-1,7	-1,7	-	
2010	24,4	21,8	9,3	33,3	-51,9	-51,8	-53,4	22,5	13,3	23,9	28,5	28,5	24,1	
2011	18,0	14,6	21,0	9,7	-5,8	-4,8	-23,2	31,9	28,8	32,3	12,8	12,8	11,1	
2012	16,4	-4,3	12,1	-18,0	52,3	55,0	-11,8	13,2	51,6	8,1	18,9	19,0	16,6	
2013	17,1	25,5	11,7	41,2	-50,2	-52,3	34,0	12,6	-2,9	15,5	19,7	19,7	25,6	
2014	0,8	14,4	0,1	27,2	27,6	28,8	9,4	12,1	39,7	7,8	-5,2	-5,4	21,3	

27. Кредити, надані резидентам у розрізі секторів економіки

Період	у тому числі														
	інші фінансові корпорації				сектор загального державного управління				нефінансові корпорації				інші сектори економіки		
	усього		у тому числі		усього		у тому числі		усього		у тому числі		усього		у тому числі
	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14				
	страхові корпорації та недержавні пенсійні фонди	інші фінансові посередники та допоміжні фінансові організації	усього	державні органи державного управління	державні та місцеві органи державного управління	усього	державні нефінансові корпорації	інші нефінансові корпорації	усього	домашні господарства	некомерційні організації, що обслуговують домашні господарства				
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14		
залишки копів на кінець періоду, млн.грн.															
2005	143 423	1 663	5	-	5	106 078	6 391	99 687	35 677	35 659	18		
2006	245 230	2 689	319	2 370	4	-	4	160 503	8 798	151 705	82 034	82 010	24		
2007	426 867	5 932	550	5 382	4	-	4	260 476	13 326	247 150	160 455	160 386	69		
2008	734 022	9 789	729	9 060	12	-	12	443 665	37 382	406 283	280 556	280 490	66		
2009	723 295	14 014	632	13 382	5 755	4 527	1 229	462 215	42 587	419 627	241 311	241 249	63		
2010	732 823	13 430	935	12 496	8 817	7 430	1 388	500 961	46 042	454 919	209 615	209 538	76		
2011	801 809	16 441	1 006	15 435	8 532	6 790	1 742	575 545	57 452	518 093	201 291	201 224	67		
2012	815 142	16 229	1 095	15 133	5 803	4 618	1 185	605 425	57 690	547 735	187 685	187 629	56		
2013	910 782	19 317	523	18 795	5 908	4 998	910	691 903	50 472	641 431	193 654	193 529	125		
2014	1 020 667	25 576	402	25 174	4 926	4 164	762	778 841	64 081	714 760	211 325	211 215	110		
зміна у річному обчисленні, %															
2005	61,9	97,5	-87,2	-	-87,2	48,2	16,5	50,8	121,0	121,1	20,0		
2006	71,0	61,7	-11,5	-	-11,5	51,3	37,7	52,2	129,9	130,0	34,0		

2007	74,1	120,6	72,4	127,1	-10,8	-	-10,8	62,3	51,5	62,9	95,6	95,6	185,1
2008	72,0	65,0	32,6	68,3	203,5	-	203,5	70,3	180,5	64,4	74,8	74,9	-4,4
2009	-1,5	43,2	-13,3	47,7	4,2	13,9	3,3	-14,0	-14,0	-4,8
2010	1,3	-4,2	47,9	-6,6	53,2	64,1	12,9	8,4	8,1	8,4	-13,1	-13,1	21,9
2011	9,4	22,4	7,7	23,5	-3,2	-8,6	25,5	14,9	24,8	13,9	-4,0	-4,0	-12,4
2012	1,7	-1,3	8,8	-2,0	-32,0	-32,0	-32,0	5,2	0,4	5,7	-6,8	-6,8	-16,0
2013	11,7	19,0	-52,3	24,2	1,8	8,2	-23,2	14,3	-12,5	17,1	3,2	3,1	122,3
2014	12,1	32,4	-23,2	33,9	-16,6	-16,7	-16,2	12,6	27,0	11,4	9,1	9,1	-12,1

¹ У березні та у листопаді 2010 року відбулася перекласифікація між підсекторами сектору S.11 «Нефінансові корпорації» відповідно до Класифікації інституційних секторів економіки України, затвердженої наказом Державного комітету статистики України від 18.04.2005 №96 (зі змінами).

ФІНАНСИ ПІДПРИЄМСТВ

28. Фінансовий результат (сальдо) до оподаткування підприємств за видами економічної діяльності¹

(млн грн)

	2010	2011	2012	2013	2010*	2011*	2012*	2013*	Січень-вересень 2014 ² *
Усього	58334,0	122210,0	101884,7	29283,2	58744,9	121092,6	102077,6	33802,8	-168026,1
Сільське, лісове та рибне господарство	17291,8	25565,9	26992,7	15147,3	17204,2	24996,5	26953,3	15321,3	-958,6
Промисловість	31221,1	58662,3	21353,4	13698,3	31425,0	57708,1	21474,1	17160,6	-79724,0
Будівництво	-4418,2	-3845,8	-71,1	-5126,6	-4275,8	-3797,3	34,3	-5021,4	-3609,7
Оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів	14883,5	21591,5	9608,0	-6047,5	15084,5	21787,1	9569,9	-5755,2	-44608,5
Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	5058,9	8741,4	7524,9	834,3	4766,8	8449,4	7319,3	894,2	-7272,8
Тимчасове розміщування й організація харчування	-548,1	-571,6	-862,5	-1270,5	-472,9	-467,5	-762,9	-1167,0	-3487,5
Інформація та телекомунікації	4101,4	4440,7	6300,1	6817,6	4094,6	4433,0	6266,6	6775,5	-7083,2
Фінансова та страхова діяльність	15627,0	12423,2	37984,3	24041,2	15632,7	12414,7	37959,7	24005,1	67422,9
Операції з нерухомим майном	-6537,7	-12060,8	-8539,5	-9571,4	-6391,0	-11841,2	-8397,6	-9411,0	-18261,9
Професійна, наукова та технічна діяльність	-15110,3	11167,8	-165,5	-6823,8	-15137,2	11109,9	-172,6	-6823,7	-67006,0
Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування	-1578,5	-2213,2	3889,4	-1224,8	-1531,8	-2083,7	3961,5	-1147,8	-2429,9
Освіта	88,3	100,9	136,8	140,2	84,6	99,0	135,6	138,2	68,9
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	9,8	-119,8	30,5	-31,9	-13,7	-121,3	16,7	35,6	-524,8
Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	-1784,6	-1706,2	-2280,4	-1280,4	-1760,4	-1632,1	-2259,1	-1177,9	-469,4
Надання інших видів послуг	29,6	33,7	-16,4	-18,8	35,3	38,0	-21,2	-23,7	-81,6

¹ Дані наведено без урахування результатів діяльності бюджетних установ.

² Дані наведено без урахування результатів діяльності малих підприємств. За видом економічної діяльності «Сільське, лісове та рибне господарство» інформацію наведено без урахування рослинництва, тваринництва та змішаного сільськогосподарства, які відслідковуються тільки в річній звітності.

* Без урахування тимчасово окупованої території АР Крим та м. Севастополя, за 2014 р. також без частини зони проведення Антитерористичної операції.

29. Чистий дохід від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг) за видами економічної діяльності¹

(млн грн)

	2010	2011	2012	2013	2010*	2011*	2012*	2013*	Січень-вересень 2014* ²
Усього	3290885,2	4051233,7	4172348,1	4057010,5	3217109,3	3968234,7	4075078,2	3958047,0	2281299,6
Сільське, лісове та рибне господарство	97793,5	128851,8	160547,7	163087,7	94729,7	124901,6	156703,1	160399,6	6621,7
Промисловість	1126716,6	1407743,6	1457863,6	1421236,1	1104579,3	1377632,1	1424616,0	1389107,7	944466,6
Будівництво	95917,7	130948,8	152553,1	146432,1	91829,0	126427,5	148172,7	141810,9	42934,5
Оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів	1380182,7	1662030,6	1648385,6	1656205,8	1347415,1	1629680,3	1608918,7	1610301,2	943393,2
Транспорт, складське господарство, пошта та кур'єрська діяльність	144960,3	193741,9	210643,8	204761,7	142267,3	190451,2	206979,3	200557,8	128951,3
Тимчасове розміщування й організація харчування	11779,8	13279,7	16709,2	16816,8	10473,7	11779,4	14899,0	14801,4	6810,2
Інформація та телекомунікації	66900,5	75850,7	78965,6	79707,2	66479,9	75391,1	78435,2	79114,4	46804,2
Фінансова та страхова діяльність	150313,1	176032,7	163592,8	101446,1	148303,6	175807,5	163502,8	101311,2	42325,0
Операції з нерухомим майном	34750,9	42852,6	48435,4	49419,1	33649,1	41485,0	46878,7	47974,8	16799,9
Професійна, наукова та технічна діяльність	143694,0	172765,9	175634,4	154569,8	142795,0	171166,1	174593,4	153220,6	71771,5
Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування	24500,4	31153,3	38673,2	37444,7	22928,5	29346,7	33052,6	35655,5	15226,2
Освіта	1640,4	1690,3	1792,5	1813,7	1550,1	1618,6	1713,0	1738,2	430,8
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	6557,5	7320,2	8420,7	9249,0	5128,3	5800,1	6760,6	7521,6	3504,9
Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	2941,2	4223,8	6863,2	12196,4	2852,1	4106,4	6724,2	12057,6	10477,4
Надання інших видів послуг	2236,6	2747,8	3267,3	2624,3	2128,6	2641,1	3128,9	2474,5	782,2

¹ Дані наведено без урахування результатів діяльності банків і бюджетних установ.

² Дані наведено без урахування результатів діяльності малих підприємств. За видом економічної діяльності «Сільське, лісове та рибне господарство» інформацію наведено без урахування рослинництва, тваринництва та змішаного сільського господарства, які відслідковуються тільки в річній звітності.

* Без урахування тимчасово окупованої території АР Крим та м. Севастополя, за 2014 р. також без частини зони проведення Антитерористичної операції.

30. Структура оборотних активів¹

(на кінець року, млн грн)

Роки	Оборотні активи – усього	У тому числі					інші оборотні активи
		оборотні активи заасах товарно-матеріальних цінностей	дебіторська заборгованість	поточні фінансові інвестиції	грошові кошти та їх еквіваленти	інші оборотні активи	
2000	321683,1	76951,6	211998,1	...	11125,6	21607,8 ²	
2005	700719,2	164326,3	421820,6	34103,5	53650,8	26818,0	
2006	899824,0	204914,2	534038,3	50412,2	68282,9	42176,4	
2007	1226964,1	275793,4	726514,6	78957,3	101223,2	44475,6	
2008	1665319,5	351435,8	1023035,2	110199,8	126345,2	54303,5	
2009	1893929,3	377159,0	1217895,8	139254,1	103216,0	56404,4	
2010	2229892,3	497195,3	1374810,4	168691,8	126039,8	63155,0	
2011	2584162,5	628276,1	1499971,5	211411,4	158270,1	86233,4	

¹ Дані наведено без урахування результатів діяльності банків і бюджетних установ.

² Дані наведено з урахуванням поточних фінансових інвестицій.

30.1 Структура оборотних активів¹

(на кінець року, млн грн)

Роки	Оборотні активи – усього	У тому числі						інші оборотні активи
		запаси	поточні біологічні активи	дебіторська заборгованість	поточні фінансові інвестиції	грошові кошти	витрати майбутніх періодів	
2012	2961086,7	673552,2	15051,3	1701397,3	259385,2	188670,6	39950,9	83079,2
2013	3069041,5	683587,8	13226,7	1778103,7	256432,4	207799,0	44776,1	85115,8
2012*	2885718,9	658747,2	14746,7	1650842,1	257287,7	185384,1	37917,7	80793,4
2013*	2991659,7	668563,2	12888,8	1726678,5	254370,8	203887,1	42817,6	82453,7
Січень–вересень 2014 ²	2066540,2	430103,8	2554,4	1223378,9	105748,4	219329,6	39198,7	46226,4

¹ Дані наведено без урахування результатів діяльності банків і бюджетних установ.

² Дані наведено без урахування результатів діяльності малих підприємств, а також сільськогосподарських підприємств, які займаються рослинництвом, тваринництвом та змішаним сільським господарством і відслідковуються тільки в річній звітності.

* Без урахування тимчасово окупованої території АР Крим та м. Севастополя, за 2014 р. також без частини зони проведення Антитерористичної операції.

31. Оборотні активи підприємств за видами економічної діяльності¹

(на кінець року, млн грн)

	2012	2013	2012*	2013*	Січень-вересень 2014* ²
Усього	2961086,7	3069041,5	2885718,9	2991659,7	2066540,2
Сільське, лісове та рибне господарство	174753,1	195021,3	170062,8	191046,5	3060,3
Промисловість	798152,2	838708,6	762560,4	799704,2	792441,1
Будівництво	165004,0	186205,6	159781,8	180996,3	66946,0
Оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів	925941,5	930514,9	909718,8	917725,4	619500,6
Транспорт, складське господарство, пошта та кур'єрська діяльність	114880,0	126248,0	112642,8	123752,0	121927,8
Тимчасове розміщення й організація харчування	10558,7	11431,3	8328,7	8173,3	4776,8
Інформація та телекомунікації	36938,0	38709,2	36665,6	38458,8	30037,9
Фінансова та страхова діяльність	320694,2	282358,9	320164,3	281889,0	120921,8
Операції з нерухомим майном	132249,0	147607,3	127056,9	142873,5	39615,0
Професійна, наукова та технічна діяльність	228134,5	255690,6	227300,5	254497,5	243391,9
Діяльність у сфері адміністративного обслуговування	44139,6	43468,0	42621,9	40626,9	16452,9
Освіта	653,9	642,3	633,6	622,5	229,4
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	2360,2	3073,2	1823,2	2447,9	1648,8
Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	4902,3	7923,3	4684,3	7462,1	4986,7
Надання інших видів послуг	1725,5	1439,0	1673,3	1383,8	603,2

¹ Дані наведено без урахування результатів діяльності банків і бюджетних установ.

² Дані наведено без урахування результатів діяльності малих підприємств. За видом економічної діяльності «Сільське, лісове та рибне господарство» інформацію наведено без урахування рослинництва, тваринництва та змішаного сільського господарства, які відслідковуються тільки в річній звітності.

* Без урахування тимчасово окупованої території АР Крим та м. Севастополя, за 2014 р. також без частини зони проведення Антитерористичної операції.

32. Збиток підприємств до оподаткування за видами економічної діяльності¹

(млн грн)

	2010	2011	2012	2013	2010*	2011*	2012*	2013*	Січень-вересень 2014 ²
Усього	153674,6	150516,2	176053,8	205230,5	150305,5	147441,0	171370,5	196702,3	383532,6
Сільське, лісове та рибне господарство	5014,3	5049,3	6914,0	11349,2	4555,8	4807,0	6418,4	10702,0	1174,9
Промисловість	37712,0	48025,9	65150,7	67638,6	36704,8	47240,6	63056,3	62320,1	140347,3
Будівництво	9323,3	9218,8	9210,2	11094,6	9061,1	8984,4	8908,6	10811,2	5585,2
Оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів	27772,4	26896,4	34269,8	42576,0	27083,9	26243,7	33680,2	41828,5	69921,0
Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	5328,8	6950,8	6421,6	8595,6	5225,2	6832,5	6210,3	8242,8	15137,3
Тимчасове розміщування й організація харчування	1167,9	1377,7	1721,2	2058,8	1007,7	1190,7	1493,8	1807,0	3605,7
Інформація та телекомунікації	4067,1	5333,9	5341,5	4850,7	4048,6	5310,7	5325,4	4834,9	14848,6
Фінансова та страхова діяльність	22818,2	18193,9	10682,1	14493,1	22780,0	18179,1	10672,4	14484,1	36499,6
Операції з нерухомим майном	11281,4	16885,3	15492,1	16321,5	10965,2	16513,7	15135,0	15981,1	19761,3
Професійна, наукова та технічна діяльність	23328,9	5905,7	14264,4	19851,0	23271,8	5857,6	14180,1	19763,0	70633,6
Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування	3185,3	3923,3	3311,3	3805,1	3055,4	3735,0	3172,0	3652,7	3350,6
Освіта	74,8	95,8	61,4	63,5	71,2	93,3	58,1	60,6	7,6
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	396,7	508,6	386,3	557,2	316,4	399,4	288,6	361,2	717,6
Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	2032,8	2023,2	2635,0	1852,1	1996,5	1934,1	2583,1	1735,0	1810,4
Надання інших видів послуг	170,7	127,6	192,2	123,5	161,9	119,2	188,2	118,1	131,9

¹ Дані наведено без урахування результатів діяльності бюджетних установ.

² Дані наведено без урахування результатів діяльності малих підприємств. За видом економічної діяльності «Сільське, лісове та рибне господарство» інформацію наведено без урахування рослинництва, тваринництва та змішаного сільського господарства, які відслідковуються тільки в річній звітності.

* Без урахування тимчасово окупованої території АР Крим та м. Севастополь, за 2014 р. також без частини зони проведення Антитерористичної операції.

33. Частка підприємств, які одержали збиток до оподаткування, за видами економічної діяльності¹

(до загальної кількості підприємств відповідного виду економічної діяльності (=100%); %)

	2010	2011	2012	2013	2010*	2011*	2012*	2013*	Січень-вересень 2014* ²
Усього	41,0	34,9	35,5	34,1	40,8	34,6	35,2	33,9	44,2
Сільське, лісове та рибне господарство	30,5	17,0	21,7	20,1	29,8	16,7	21,2	19,3	11,8
Промисловість	41,3	37,4	37,6	36,7	41,1	37,1	37,3	36,5	46,0
Будівництво	44,7	39,5	39,5	37,7	44,5	39,1	39,3	37,6	47,1
Оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів	37,5	33,3	34,0	32,8	37,4	33,1	33,9	32,8	42,1
Транспорт, складське господарство, пошта та кур'єрська діяльність	45,4	36,6	38,2	36,9	45,2	36,5	38,0	36,8	48,3
Тимчасове розміщування й організація харчування	42,7	39,7	41,1	40,5	42,4	39,1	40,9	40,8	62,1
Інформація та телекомунікації	41,0	38,9	36,4	36,6	40,8	38,8	36,5	36,8	47,7
Фінансова та страхова діяльність	41,1	40,5	39,7	39,4	41,1	40,5	39,7	39,4	31,7
Операції з нерухомим майном	50,1	45,8	44,7	42,5	50,0	45,7	44,7	42,5	53,7
Професійна, наукова та технічна діяльність	42,5	37,1	37,8	36,6	42,3	36,9	37,9	36,7	43,3
Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування	44,0	38,8	39,5	35,7	44,1	38,6	39,4	35,7	40,5
Освіта	35,7	31,6	31,9	30,1	36,1	31,9	31,7	30,3	29,1
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	39,3	38,7	37,3	35,3	39,0	38,4	37,2	35,2	34,9
Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	48,7	43,8	45,7	42,7	49,0	43,3	45,9	43,1	68,0
Надання інших видів послуг	37,9	33,7	36,2	31,9	37,7	33,5	36,2	31,6	41,2

¹ Дані наведено без урахування результатів діяльності бюджетних установ.

² Дані наведено без урахування результатів діяльності малих підприємств. За видом економічної діяльності «Сільське, лісове та рибне господарство» інформацію наведено без урахування рослинництва, тваринництва та змішаного сільськогосподарства, які відслідковуються тільки в річній звітності.

* Без урахування тимчасово окупованої території АР Крим та м. Севастополя, за 2014 р. також без частини зони проведення Антитерористичної операції.

34. Рівень рентабельності операційної діяльності підприємств за видами економічної діяльності¹

(%)

	2010	2011	2012	2013	2010*	2011*	2012*	2013*	2014 ²
Усього	4,0	5,9	5,0	3,9	4,1	5,9	5,0	3,9	-2,0
Сільське, лісове та рибне господарство	22,9	23,2	21,7	11,3	23,3	23,3	22,1	11,4	-7,4
Промисловість	3,5	4,7	3,4	3,0	3,6	4,7	3,3	3,1	3,3
Будівництво	-1,5	0,2	-0,1	0,0	-1,5	0,3	-0,2	0,0	-3,6
Оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів	9,8	15,0	12,2	10,2	9,8	15,2	12,3	10,1	-3,8
Транспорт, складське господарство, поштове та кур'єрська діяльність	5,6	6,1	5,4	3,5	5,4	6,1	5,4	3,6	2,4
Тимчасове розміщування й організація харчування	-1,8	-0,1	-1,1	-2,8	-1,4	0,4	-0,8	-2,8	-28,9
Інформація та телекомунікації	7,4	7,6	10,5	11,8	7,5	7,6	10,5	11,8	1,5
Фінансова та страхова діяльність	3,5	6,2	6,1	5,9	3,5	6,2	6,1	5,8	-3,2
Операції з нерухомим майном	0,3	-3,6	2,8	3,1	0,3	-3,7	3,0	3,3	-25,2
Професійна, наукова та технічна діяльність	-6,6	0,5	0,3	-1,3	-6,6	0,4	0,3	-1,3	-37,8
Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування	-3,3	-2,7	-2,9	-2,5	-3,5	-2,6	-4,0	-4,2	-13,0
Освіта	4,9	7,4	8,2	8,4	6,5	7,6	8,5	8,6	18,9
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	4,0	2,6	2,7	3,1	4,1	2,1	2,4	3,8	-1,6
Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	-26,9	-24,4	-17,6	-8,0	-27,6	-24,9	-17,8	-7,6	-7,0
Надання інших видів послуг	4,3	3,1	2,6	-0,9	4,7	3,3	2,6	-1,1	-10,3

¹ Дані наведено без урахування результатів діяльності банків і бюджетних установ.² Дані наведено без урахування результатів діяльності малих підприємств. За видом економічної діяльності «Сільське, лісове та рибне господарство» інформацію наведено без урахування рослинництва, тваринництва та змішаного сільського господарства, які відслідковуються тільки в річній звітності.

* Без урахування тимчасово окупованої території АР Крим та м. Севастополя, за 2014 р. також без частини зони проведення Антитерористичної операції.

35. Рівень рентабельності операційної діяльності підприємств за видами промислової діяльності

(%)

	2010	2011	2012	2013	2010*	2011*	2012*	2013*	Січень-вересень 2014* ¹
Промисловість									
Добувна промисловість і розроблення кар'єрів	3,5	4,7	3,4	3,0	3,6	4,7	3,3	3,1	3,3
Переробна промисловість	14,8	17,3	14,7	12,5	15,2	17,8	14,8	12,6	26,0
Виробництво харчових продуктів, напоїв і тютюнових виробів	2,3	2,9	1,8	2,1	2,3	2,9	1,7	2,1	1,0
Текстильне виробництво, виробництво одягу, шкіри, виробів зі шкіри та інших матеріалів	4,5	4,2	6,4	6,1	4,5	4,1	6,3	6,2	6,6
Виготовлення виробів з деревини, паперу та поліграфічна діяльність	2,4	3,8	3,0	3,8	2,4	3,9	3,0	3,9	3,6
Виробництво коксу та продуктів нафтоперероблення	4,4	4,4	5,1	5,0	4,4	4,4	5,1	5,0	3,4
Виробництво хімічних речовин і хімічної продукції	-0,6	-1,3	-5,2	0,8	-0,6	-1,3	-5,2	0,8	-7,0
Виробництво основних фармацевтичних продуктів і фармацевтичних препаратів	-2,4	0,2	-8,0	-8,2	-2,5	0,1	-8,6	-8,7	-18,7
Виробництво гумових і пластмасових виробів, іншої неметалевої мінеральної продукції	15,3	13,2	14,0	15,2	15,3	13,2	14,0	15,2	18,7
Металургійне виробництво, виробництво готових металевих виробів, крім машин і устаткування	2,5	3,1	2,5	2,5	2,6	3,1	2,5	2,5	-5,9
Машинобудування	-0,6	0,1	-4,2	-2,7	-0,6	0,1	-4,2	-2,7	3,9
виробництво комп'ютерів, електронної та оптичної продукції	7,0	9,3	9,9	6,6	7,0	9,3	10,0	6,5	0,2
виробництво машин і устаткування, не віднесених до інших груп	3,6	13,8	5,8	4,2	3,4	13,8	5,6	3,9	0,4
виробництво автотранспортних засобів, причепів і напівпричепів та інших транспортних засобів	6,4	4,1	9,3	8,2	6,4	4,0	9,2	8,2	-1,5
виробництво меблів, іншої продукції; ремонт і монтаж машин і устаткування	5,5	5,6	6,2	5,4	5,4	5,5	6,2	5,4	0,5
Постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря	9,1	12,1	12,6	7,2	9,1	12,3	12,8	7,1	0,5
Водопостачання; каналізація, поводження з відходами	4,4	3,7	3,2	3,3	4,7	3,7	3,3	3,4	3,0
	2,0	4,5	3,3	1,3	2,1	4,5	3,0	1,6	0,3
	-6,2	-6,7	-1,5	-6,6	-6,5	-7,2	-1,3	-6,8	-8,4

¹ Дані наведено без урахування результатів діяльності малих підприємств.

* Без урахування тимчасово окупованої території АР Крим та м. Севастополя, за 2014 р. також без частини підприємств Антитерористичної операції.

ЗОВНІШНІЙ СЕКТОР

36. Динаміка показників розвитку зовнішнього сектору економіки України за період 2010–2014 рр.

	2005 рік	2006 рік	2007 рік	2008 рік	2009 рік	2010 рік	2011 рік	2012 рік	2013 рік	2014 рік ¹
Сальдо поточного рахунку, млрд.дол. США	2,531	-1,617	-5,272	-12,763	-1,732	-3,018	-10,245	-14,315	-16,478	-5,273
Сальдо поточного рахунку, % до ВВП ²	2,9	-1,5	-3,7	-7,0	-1,5	-2,1	-6,1	-7,8	-8,7	-4,0
Довідково:										
Сальдо поточного рахунку, млрд.дол.США (без АР Крим і м. Севастополя)						-4,820	-11,226	-15,579	-18,224	-5,273
Сальдо поточного рахунку (без АР Крим і м. Севастополя), % до ВВП ²						-3,5	-6,9	-8,9	-9,9	-4,0
Відкритість економіки ³	102,0	96,1	95,4	102,1	94,4	100,9	111,0	106,5	99,0	107,1
Експорт товарів та послуг, % до ВВП	51,4	46,6	44,8	47,1	46,3	49,0	52,5	49,3	45,4	51,6
Імпорт товарів та послуг, % до ВВП	50,6	49,5	50,6	55,0	48,0	51,8	58,5	57,2	53,7	55,5
Темпи зростання, % до попереднього року										
експорту товарів та послуг	107,5	113,2	127,4	133,8	63,4	127,7	128,3	101,3	94,9	80,1
імпорту товарів та послуг	120,4	122,0	135,4	138,5	56,2	130,3	135,2	105,4	96,9	73,0
Коефіцієнт покриття імпорту товарів експортом, %	96,9	88,2	82,5	80,8	90,4	86,2	81,0	78,3	76,5	90,1
Прямі іноземні інвестиції (сальдо), млн.дол. США ⁴	7533	5737	9218	9903	4654	5759	7015	7195	4079	307
Прямі іноземні інвестиції (сальдо), % до ВВП	8,7	5,3	6,5	5,4	4,0	4,1	4,1	3,9	2,2	0,2
Прямі іноземні інвестиції в Україні, обсяг на кінець періоду, млрд.дол. США ⁴	17,2	23,1	38,1	47,0	52,0	58,0	66,3	75,0	78,9	63,8
Прямі іноземні інвестиції в Україні, обсяг на кінець періоду, дол. США	19,9	21,5	26,7	25,8	44,4	41,0	39,2	41,1	41,9	48,1
Прямі іноземні інвестиції на 1 особу	367	496	821	1 018	1 132	1 267	1 453	1 647	1 737	1 487
Валовий зовнішній борг, млрд.дол.США ⁵	39,6	54,5	80,0	101,7	104,0	117,3	126,2	134,6	142,1	126,3
Валовий зовнішній борг, % до ВВП	45,9	50,6	56,0	55,9	88,3	83,1	74,6	73,7	75,4	95,1
Валовий зовнішній борг, % до експорту товарів та послуг	89,3	108,5	124,9	118,7	190,6	169,4	142,1	149,5	166,2	184,4
Короткостроковий зовнішній борг за залишковим терміном погашення, млрд.дол. США	19,7	26,8	38,3	46,4	39,4	48,9	59,4	65,6	60,3	55,1
Міжнародні резерви, млрд.дол.США ⁶	19,4	22,3	32,5	31,5	26,5	34,6	31,8	24,5	20,4	7,5
Міжнародні резерви, у % до короткострокового зовнішнього боргу	4,4	3,7	3,9	6,7	4,3	4,2	3,7	2,9	3,3	1,5
Міжнародні резерви, у % до короткострокового зовнішнього боргу за залишко- вим терміном погашення	98,4	83,0	84,7	68,0	67,3	70,7	53,6	37,4	33,9	13,7

¹ Дані за 2014 рік наведені без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим і м. Севастополя.

² ВВП за методологією СНР–2008.

³ Відкритість економіки визначено як відношення зовнішньоторгівельного обороту до ВВП.

⁴ У зв'язку з уточненням методики розрахунку статті «Прямі інвестиції» за рекомендаціями місії МВФ з питань статистики зовнішнього сектору обсяги кредиторської та дебіторської заборгованості підприємства з прямими інвестиціями по відношенню до до прямих інвесторів-нерезидентів перенесено зі статті «Торгові кредити» (активні пасиви) до статті «Прямі інвестиції в Україну, інший капітал» з I кварталу 2012 року.

⁵ За методологією МВФ.

⁶ Станом на кінець періоду.

37. Офіційний курс гривні до іноземних валют, встановлений Національним банком України, середній за період

(грн.)

	Назви валют	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
100	австралійських доларів	390,88	380,32	423,29	443,77	617,14	729,63	822,70	827,69	774,63	1070,56
100	англійських фунтів стерлінгів	933,76	929,45	1 010,69	966,88	1 219,48	1 226,89	1 277,71	1 266,38	1 250,64	1 953,75
10000/100 ¹	азербайджанських манатів	10,83	557,91	588,48	641,78	969,36	988,66	1 008,93	1 017,12	1 018,80	1515,46
10	білоруських рублів	0,02	0,02	0,02	0,02	0,03	0,03	0,02	0,01	0,01	0,01
100	данських крон	85,76	84,96	92,85	103,38	145,95	141,44	148,86	137,98	142,29	210,84
100	доларів США	512,47	505,00	505,00	526,72	779,12	793,56	796,76	799,10	799,30	1188,67
100 ⁴	естонських крон	40,84	40,50	44,21	49,26	69,46	67,32	—	—	—	—
100	ісландських крон	8,16	7,26	7,90	5,76	3,75	3,63	3,98	6,39	6,54	10,16
100	канадських доларів	422,89	445,16	471,98	493,94	685,60	770,66	805,96	799,58	776,52	1075,15
100	казахстанських тенге	3,86	4,01	4,12	4,38	5,30	5,39	5,43	5,36	5,25	6,62
100 ⁵	латвійських латів	909,94	907,95	988,22	1 097,12	1 539,89	1 486,13	1 570,16	1 472,83	1 512,92	—
100	литовських лит	185,20	183,56	200,36	223,24	314,76	305,05	321,24	297,46	307,35	455,16
100	молдавських лейв	40,68	38,47	41,67	50,75	70,26	64,21	67,91	66,03	63,57	84,28
100	норвезьких крон	79,67	78,80	86,34	93,63	124,67	131,48	142,31	137,37	136,18	188,03
100	польських злотих	158,76	162,77	183,06	219,19	252,09	263,85	270,21	245,52	252,92	375,53
10	російських рублів	1,81	1,86	1,98	2,11	2,47	2,61	2,72	2,57	2,51	3,11
100	сінгапурських доларів	308,03	317,81	335,22	371,65	536,56	582,39	633,93	639,42	639,04	937,35
10000/100 ²	турецьких лір	380,29	352,97	387,74	404,35	502,51	526,90	477,13	443,69	420,98	543,03
10000/100 ³	туркменських манатів	9,86	9,71	9,71	5,30	273,38	278,44	279,56	280,39	280,46	417,08
1000	угорських форинтів	25,78	24,02	27,53	30,64	38,92	38,31	39,89	35,53	35,74	50,90
100	узбецьких сумів	0,46	0,41	0,40	0,40	0,53	0,50	0,46	0,42	0,38	0,51
100	чеських крон	21,44	22,37	24,95	30,84	41,21	41,65	45,14	40,85	40,87	57,06
100	шведських крон	68,96	68,50	74,79	80,03	102,54	110,33	122,88	117,98	122,72	172,37
100	швейцарських франків	412,75	402,78	421,16	486,09	719,50	762,61	901,41	852,08	862,33	1295,01
100	кванів женьміньбі (Кітай)	62,53	63,34	66,40	75,85	114,06	117,23	123,27	126,66	129,98	192,81
1000	японських єн	46,69	43,40	42,92	51,40	83,45	90,52	100,04	100,19	82,14	111,93
100	євро	638,99	633,69	691,79	770,80	1 086,79	1 053,29	1 109,18	1 027,06	1 061,22	1 571,59
100	СПЗ	758,02	742,83	772,94	830,84	1 201,88	1 210,84	1 258,08	1 223,72	1 214,70	1 801,86

¹Із 2006 року – 100 азербайджанських манатів.

²Із 2005 року – 100 турецьких лір.

³Із 2009 року – 100 туркменських манатів.

⁴Із 01.01.2011 на території Естонії замість естонської крони в якості нової грошової одиниці введено в обіг євро.

⁵Із 01.01.2014 на території Латвії замість латвійського лата в якості нової грошової одиниці введено в обіг євро.

38. Динаміка платіжного балансу України (аналітична форма представлення)

Статті платіжного балансу	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Рахунок поточних операцій	2 531	-1 617	-5 272	-12 763	-1 732	-3 018	-10 245	-14 315	-16 478	-5 273
Баланс товарів та послуг	671	-3 068	-8 152	-14 350	-1 953	-3 984	-10 157	-14 326	-15 594	-5 283
Експорт товарів та послуг	44 378	50 239	64 001	85 612	54 253	69 255	88 844	90 035	85 482	68 485
Імпорт товарів та послуг	-43 707	-53 307	-72 153	-99 962	-56 206	-73 239	-99 001	-104 361	-101 076	-73 768
Баланс товарів	-1 135	-5 194	-10 572	-16 091	-4 307	-8 388	-16 252	-19 478	-19 977	-6 065
Експорт товарів	35 024	38 949	49 840	67 717	40 394	52 191	69 418	70 236	64 997	55 259
Імпорт товарів	-36 159	-44 143	-60 412	-83 808	-44 701	-60 579	-85 670	-89 714	-84 974	-61 324
Баланс послуг	1 806	2 126	2 420	1 741	2 354	4 404	6 095	5 152	4 383	782
Експорт послуг	9 354	11 290	14 161	17 895	13 859	17 064	19 426	19 799	20 485	13 226
Імпорт послуг	-7 548	-9 164	-11 741	-16 154	-11 505	-12 660	-13 331	-14 647	-16 102	-12 444
Доходи (сальдо)	-985	-1 722	-659	-1 540	-2 440	-2 009	-3 796	-2 965	-3 033	-1 531
Поточні трансферти (сальдо)	2 845	3 173	3 539	3 127	2 661	2 975	3 708	2 976	2 149	1 541
Рахунок операцій з капіталом та фінансових операцій	8 190	4 025	14 693	9 700	-11 994	8 049	7 790	10 140	18 501	-8 034
Рахунок операцій з капіталом	-65	3	3	5	595	187	98	38	-83	368
Капітальні трансферти	-8	1	3	-1	137	8	11	7	1	329
Придбання/реалізація нефінансових активів	-57	2	0	6	458	179	87	31	-84	39
Фінансовий рахунок	8 255	4 022	14 690	9 695	-12 589	7 862	7 692	10 102	18 584	-8 402
Прямі інвестиції (сальдо)	7 533	5 737	9 218	9 903	4 654	5 759	7 015	7 195	4 079	299
Портфельні інвестиції (акціонерний капітал)	86	320	694	398	99	294	511	493	1 191	-390
Кредити та облигації	7 563	12 527	23 105	12 397	-9 137	6 762	2 598	6 035	7 349	-2 242
Середньо і довгострокові кредити, облигації	6 146	8 845	18 238	13 428	-4 663	3 930	709	9 320	5 790	-3 028
Сектор державного управління	1 319	357	1 059	-7	-1 116	3 112	1 117	4 430	4 753	3 293
Банки	1 625	4 079	10 526	7 586	-3 272	-2 120	-4 626	-2 038	-301	-1 921
Надходження	1 848	4 795	11 879	11 500	5 717	3 879	3 244	4 705	4 628	1 735
Виплати	-223	-716	-1 353	-3 914	-8 989	-5 999	-7 870	-6 743	-4 929	-3 656

Інші сектори	3 202	4 409	6 653	5 849	-275	2 938	4 218	6 928	1 338	-4 400
Надходження	6 580	8 727	12 632	14 426	10 278	12 823	14 626	17 706	14 197	3 235
Виплати	-3 378	-4 318	-5 979	-8 577	-10 553	-9 885	-10 408	-10 778	-12 859	-7 635
Короткострокові кредити	1 417	3 682	4 867	-1 031	-4 474	2 832	1 889	-3 285	1 559	786
Органи грошово-кредитного регулювання	-5	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Сектор державного управління	0	0	0	0	0	2 000	0	-2 000	0	0
Банки	1 029	3 464	4 497	-1 559	-4 372	365	866	-983	1 002	473
Інші сектори	393	218	370	528	-102	467	1 023	-302	557	313
Інший капітал	-6 927	-14 562	-18 327	-13 003	-8 205	-4 953	-2 432	-3 621	5 965	-6 069
у тому числі										
Готівкова валюта поза банками	-3 170	-8 507	-13 518	-12 897	-9 713	-5 600	-11 408	-7 961	-2 691	-2 731
Помилки та упушення	129	93	-437	531	343	1 354	986	1 375	-657	580
Зведений баланс	10 721	2 408	9 421	-3 063	-13 726	5 031	-2 455	-4 175	2 023	-13 307
Фінансування	-10 721	-2 408	-9 421	3 063	13 726	-5 031	2 455	4 175	-2 023	13 307
Резервні активи (мінус: зростання)	-10 425	-1 999	-8 980	-1 080	5 654	-8 460	2 455	7 594	3 552	12 404
Кредит МВФ НБУ (мінус: погашення)	-296	-409	-441	4 143	1 228	1 401	0	-2 631	-3 062	551
Кредит МВФ Уряду України (мінус: погашення)	0	0	0	0	4 798	2 028	0	-788	-2 513	352
Спеціальні права записання	0	0	0	0	2 046	0	0	0	0	0

Примітка. Дані за 2014 рік наведено без урахування тимчасово окупованої території АР Крим та м. Севастополь

39. Офіційні резервні активи (дані НБУ)

(залишки коштів на кінець періоду, млн. дол. США)

Період	Офіційні резервні активи ¹						
	усього	у тому числі					інші резервні активи
		резерви в іноземній валюті	резервна позиція в МВФ	СПЗ	золото		
1	2	3	4	5	6	7	
2005	19 391	18 987	0,004	1	403	-	
2006	22 358	21 843	0,004	1	513	-	
2007	32 479	31 783	0,010	3	693	-	
2008	31 543	30 792	0,030	9	743	-	
2009	26 505	25 493	0,030	64	948	-	
2010	34 576	33 319	0,030	8	1 249	-	
2011	31 795	30 391	0,030	18	1 385	-	
2012	24 546	22 647	0,030	9	1 890	-	
2013	20 416	18 760	0,030	16	1 640	-	
2014	7 533	6 618	0,030	4	911	-	

¹ Офіційні резервні активи – вимоги до нерезидентів у вільно конвертованій валюті.

40. Географічна структура експорту товарів

(МЛН ДОЛ. США)

	2000	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2010*	2011*	2012*	2013*	2014*
Усього	14572,5	34228,4	38368,0	49296,1	66967,3	39695,7	51405,2	68394,2	68830,4	63320,7	50744,3	67594,1	67779,8	62305,9	53901,7
Країни СНД	4459,7	10531,1	12351,1	18087,0	23166,3	13472,9	18740,6	26177,0	25318,6	22077,3	18482,9	25835,8	24911,2	21672,1	14882,3
Інші країни світу	10112,8	23697,3	26016,9	31209,1	43801,0	26222,8	32664,6	42217,2	43511,8	41243,4	32261,4	41758,3	42868,6	40633,8	39019,4
у тому числі															
Європа	4680,2	10881,4	12625,5	14773,8	19732,8	10264,5	13829,6	18442,4	17424,0	17064,2	13640,7	18253,7	17203,3	16847,9	17122,1
у тому числі															
країни ЄС (28)	4576,3	10293,3	12166,3	14021,3	18265,7	9514,3	13085,3	18021,5	17123,7	16758,6	12916,4	17862,9	16937,9	16573,5	17002,9
Азія	3475,7	8576,9	8446,2	10881,6	15887,0	12131,7	13715,4	17737,8	17681,1	16813,0	13585,2	17562,8	17506,4	16671,0	15350,9
Африка	731,5	2393,9	2373,7	2792,0	3902,4	2627,8	3018,7	3344,2	5638,2	5094,2	2996,2	3325,6	5544,7	5079,9	5098,2
Америка	1217,5	1831,2	2550,9	2686,3	4144,0	1124,2	2000,0	2552,3	2607,7	2163,6	1950,0	2488,6	2471,4	1938,8	1372,2
Австралія і Океанія	7,0	13,7	17,9	15,7	64,0	21,6	28,4	29,8	50,9	40,1	16,8	16,9	33,0	28,3	23,5

* Без урахування тимчасово окупованої території АР Крим та м. Севастополя.

41. Географічна структура імпорту товарів

(МЛН ДОЛ. США)

	2000	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2010*	2011*	2012*	2013*	2014*
Усього	13956,0	36136,3	45038,6	60618,0	85535,3	45433,1	60742,2	82608,2	84717,6	76986,8	60352,0	81040,5	83135,4	75834,6	54428,7
Країни СНД	8029,6	16988,3	20112,3	25469,3	33377,8	19692,6	26697,4	37212,4	34497,2	27941,6	26607,2	37080,1	34317,9	27741,5	17276,9
Інші країни світу	5926,4	19148,0	24926,3	35148,7	52157,5	25740,5	34044,8	45395,8	50220,4	49045,2	33744,8	43960,4	48817,5	48093,1	37151,9
у тому числі															
Європа	4311,5	12666,4	16804,2	23048,9	30477,0	16233,8	20004,5	27065,9	27569,6	28566,2	19848,0	26465,5	27347,8	28274,2	22383,0
у тому числі															
країни ЄС (28)	4047,7	12211,3	16232,2	22274,5	28928,6	15438,5	19151,4	25805,8	26237,2	27046,5	19004,2 ¹	25270,3 ¹	26033,9	26766,9	21069,1 ¹
Азія	842,3	4685,5	6143,7	9042,2	15497,7	6538,6	10023,3	13279,9	17140,5	15237,3	9901,4	12474,5	15999,1	14639,6	10848,3
Африка	136,4	426,2	413,0	673,1	1559,1	617,6	874,4	940,6	851,3	749,8	871,5	931,4	838,2	729,7	679,9
Америка	581,4	1265,5	1465,3	2255,4	4190,6	2197,9	2879,4	3913,9	4446,7	4339,9	2861,9	3896,0	4421,9	4298,2	3021,5
Австралія і Океанія	54,7	103,9	99,5	128,4	431,7	149,4	261,4	194,0	195,7	93,7	260,2	191,6	193,8	93,0	182,2

¹З урахуванням перозоділених обсягів товарів.

* Без урахування тимчасово окупованої території АР Крим та м. Севастополя.

42. Обсяги експорту товарів за регіонами

(млн дол. США)

	2000	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2010*	2011*	2012*	2013*	2014*
Усього¹	14572,5	34228,4	38368,0	49296,1	66967,3	39695,7	51405,2	68394,2	68830,4	63320,7	50744,3	67594,1	67779,8	62305,9	53901,7
Автономна Республіка Крим	173,5	355,1	400,1	463,0	586,5	425,6	563,3	676,0	891,1	914,9	-	-	-	-	-
Вінницька	199,1	424,5	403,7	485,7	482,8	479,0	566,3	661,7	652,5	679,3	566,3	661,7	652,5	679,3	742,2
Волинська	147,7	280,9	336,3	422,4	465,0	319,0	434,8	646,4	605,8	628,8	434,8	646,4	605,8	628,8	685,4
Дніпропетровська	2890,5	5946,2	7118,2	9819,2	13163,5	5199,3	8010,4	10363,2	10126,9	9794,9	8010,4	10363,2	10126,9	9794,9	8763,9
Донецька	2960,0	8198,2	8776,6	10654,9	14409,5	9332,6	13124,9	17197,6	14254,2	12408,6	13124,9	17197,6	14254,2	12408,6	8403,0
Житомирська	136,7	266,8	314,3	405,1	521,2	363,8	394,0	515,5	550,0	606,1	394,0	515,5	550,0	606,1	664,3
Закарпатська	215,6	552,7	676,9	1148,0	1220,6	935,0	1156,6	1397,6	1385,3	1300,0	1156,6	1397,6	1385,3	1300,0	1382,8
Запорізька	1380,7	2653,3	3125,3	4324,8	5370,1	2716,8	3200,3	4151,2	3995,1	3678,5	3200,3	4151,2	3995,1	3678,5	3730,2
Івано-Франківська	191,5	813,5	885,8	1005,4	721,7	336,0	507,6	942,0	821,5	471,7	507,6	942,0	821,5	471,7	487,8
Київська	241,2	496,0	577,9	775,6	943,1	1043,3	1301,9	1696,2	1985,0	1973,7	1301,9	1696,2	1985,0	1973,7	1852,3
Кіровоградська	51,9	185,2	189,0	272,5	391,6	251,3	336,8	443,4	632,1	857,2	336,8	443,4	632,1	857,2	820,7
Луганська	680,7	2166,9	3004,6	3963,7	6361,0	1886,4	3324,3	6505,0	4192,8	3543,6	3324,3	6505,0	4192,8	3543,6	1902,6
Львівська	303,1	621,0	804,8	1036,7	998,5	794,0	974,3	1201,9	1343,5	1290,9	974,3	1201,9	1343,5	1290,9	1305,1
Миколаївська	523,7	881,3	1059,7	1104,5	1649,8	1532,4	1597,1	1654,4	2370,9	2174,1	1597,1	1654,4	2370,9	2174,1	1837,5
Одеська	527,8	1019,2	766,4	1098,5	2314,9	1445,2	1684,4	1541,1	1804,3	1628,4	1684,4	1541,1	1804,3	1628,4	1780,1
Полтавська	440,7	1883,3	1874,7	2143,1	2574,6	1264,4	2219,7	3356,3	3404,4	2654,6	2219,7	3356,3	3404,4	2654,6	2124,5
Рівненська	85,1	235,0	291,4	384,7	452,1	322,3	396,5	543,1	503,5	482,6	396,5	543,1	503,5	482,6	473,3
Сумська	197,5	576,9	513,7	682,0	913,4	711,7	746,5	1017,4	1122,1	924,6	746,5	1017,4	1122,1	924,6	738,5
Тернопільська	42,8	76,1	81,6	124,8	144,3	128,3	131,4	241,4	236,9	365,1	131,4	241,4	236,9	365,1	359,0
Харківська	327,7	721,0	888,6	1143,0	1551,5	1307,1	1433,1	1845,8	2022,4	1987,3	1433,1	1845,8	2022,4	1987,3	1821,1
Херсонська	103,4	234,6	245,6	323,2	400,3	351,3	348,0	339,2	328,5	369,1	348,0	339,2	328,5	369,1	359,9
Хмельницька	87,5	184,8	221,1	336,7	418,1	246,3	291,4	393,7	460,4	489,0	291,4	393,7	460,4	489,0	506,3
Черкаська	224,6	339,5	482,7	690,6	867,0	535,3	672,7	1058,4	1007,6	770,7	672,7	1058,4	1007,6	770,7	624,2
Чернівецька	57,9	102,3	112,1	157,5	166,3	119,8	104,0	136,6	124,9	125,3	104,0	136,6	124,9	125,3	129,2
Чернігівська	131,8	250,4	313,1	362,5	418,6	297,2	324,8	418,7	542,8	555,1	324,8	418,7	542,8	555,1	700,0
м. Київ	1976,6	4462,4	4426,8	5337,3	8666,4	6825,2	7104,9	9061,7	12774,3	12336,8	7104,9	9061,7	12774,3	12336,8	11469,6
м. Севастополь	35,9	79,6	101,5	109,2	124,0	92,5	97,6	124,1	159,4	99,8	-	-	-	-	-

¹З урахуванням нерозподілених за регіонами обсягів товарів.

* Без урахування тимчасово окупованої території АР Крим та м. Севастополя.

43. Обсяги імпорту товарів за регіонами

(МЛН ДОЛ. США)

	2000	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2010*	2011*	2012*	2013*	2014*
Усього¹	13956,0	36136,3	45038,6	60618,0	85535,3	45433,1	60742,2	82608,2	84717,6	76986,8	60352,0	81040,5	83135,4	75834,6	54428,7
Автономна Республіка Крим	146,2	168,9	228,3	266,9	431,1	187,4	326,7	1466,0	1436,9	1045,3		-	-	-	-
Вінницька	120,0	287,7	321,6	305,9	417,8	263,0	344,7	384,6	497,6	496,2	344,7	384,6	497,6	496,2	428,2
Волинська	367,3	438,1	626,3	1055,6	1307,7	427,7	571,5	1059,6	1015,2	1089,0	571,5	1059,6	1015,2	1089,0	765,5
Дніпропетровська	1014,7	2739,1	3701,8	5309,9	8684,9	3587,1	5387,7	6717,2	6573,0	5357,3	5387,7	6717,2	6573,0	5357,3	4634,2
Донецька	895,6	2585,4	2868,8	4451,3	4924,6	1936,0	3067,7	4622,8	4171,4	4054,6	3067,7	4622,8	4171,4	4054,6	2122,4
Житомирська	91,2	184,2	206,2	294,8	456,8	398,5	428,4	460,1	384,5	384,2	428,4	460,1	384,5	384,2	285,9
Закарпатська	184,4	686,5	951,7	1552,5	1866,1	952,9	1348,6	1997,9	2009,1	2062,5	1348,6	1997,9	2009,1	2062,5	1734,6
Запорізька	696,8	1687,2	2090,6	3414,0	3591,0	1146,6	1363,0	2271,0	2031,2	1760,0	1363,0	2271,0	2031,2	1760,0	1582,4
Івано-Франківська	132,8	573,6	757,0	789,0	726,4	256,2	652,0	1068,3	983,7	578,3	652,0	1068,3	983,7	578,3	481,9
Київська	307,2	1503,5	1985,2	2597,1	3464,0	2173,4	3018,1	4260,3	4793,6	4736,2	3018,1	4260,3	4793,6	4736,2	3759,1
Кіровоградська	28,2	92,1	99,4	178,6	238,0	148,1	187,5	226,9	285,1	242,9	187,5	226,9	285,1	242,9	201,7
Луганська	233,0	537,8	685,6	1484,5	1780,7	738,3	1118,9	1743,2	1988,6	1849,9	1118,9	1743,2	1988,6	1849,9	1017,2
Львівська	353,2	934,6	1118,8	1454,0	2572,4	1622,5	2028,4	3202,3	3374,3	2655,9	2028,4	3202,3	3374,3	2655,9	2472,0
Миколаївська	282,3	469,7	458,9	533,3	916,5	787,5	866,1	1041,5	895,7	928,9	866,1	1041,5	895,7	928,9	631,3
Одеська	424,8	1575,7	1955,3	2551,6	4762,8	2600,8	3520,3	3145,4	4304,9	3438,7	3520,3	3145,4	4304,9	3438,7	2078,6
Полтавська	210,6	535,2	634,3	899,5	1295,3	597,2	1066,2	1132,4	1322,7	1111,6	1066,2	1132,4	1322,7	1111,6	1096,9
Рівненська	84,5	297,8	459,3	416,5	533,4	258,5	438,1	431,0	458,7	328,1	438,1	431,0	458,7	328,1	283,1
Сумська	118,3	251,6	277,4	374,5	547,3	388,8	469,9	814,1	678,8	645,6	469,9	814,1	678,8	645,6	553,2
Тернопільська	26,5	95,8	118,4	168,6	339,8	179,2	209,8	324,1	337,0	349,7	209,8	324,1	337,0	349,7	303,7
Харківська	430,0	1419,5	1936,4	2265,4	2475,0	1451,0	1834,1	2277,3	2738,6	2280,0	1834,1	2277,3	2738,6	2280,0	1888,8
Херсонська	44,0	100,2	151,4	188,8	305,8	124,8	161,2	238,5	207,6	274,6	161,2	238,5	207,6	274,6	186,3
Хмельницька	57,7	272,8	287,8	330,6	544,6	275,6	461,6	554,7	564,7	484,3	461,6	554,7	564,7	484,3	347,0
Черкаська	132,2	310,2	394,5	494,9	1022,9	339,2	378,4	508,9	577,0	497,2	378,4	508,9	577,0	497,2	416,3
Чернівецька	34,6	164,4	171,4	134,0	194,9	104,4	113,1	163,0	175,1	158,1	113,1	163,0	175,1	158,1	111,5
Чернігівська	173,3	246,8	257,4	281,6	377,1	323,9	380,7	562,5	545,1	586,0	380,7	562,5	545,1	586,0	528,7
м. Київ	2786,4 ²	12855,7 ²	17628,5 ²	23726,3 ²	36097,5 ²	20524,0 ²	16548,9	22775,4	26118,9	26677,5	25941,9	22775,4	26118,9	26677,5	20179,9
м. Севастополь	60,7	46,5	55,2	51,8	75,6	55,0	63,6	101,7	145,3	106,9	-	-	-	-	-

¹З урахуванням нерозподілених за регіонами обсягів товарів.

²З урахуванням поставок газу природного.

*Без урахування тимчасово окупованої території АР Крим та м. Севастополя.

44. Експорт товарів до країн ЄС (28)

(МЛН ДОЛ. США)

	2000	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2010*	2011*	2012*	2013*	2014*
Усього	4576,3	10293,3	12166,3	14021,3	18265,7	9514,3	13085,3	18021,5	17123,7	16758,6	12916,4	17862,9	16937,9	16573,5	17002,9
Австрія	163,6	317,3	329,1	429,4	593,5	328,7	508,0	588,7	520,8	554,6	507,4	587,7	519,5	552,5	530,9
Бельгія	106,5	197,6	215,2	189,9	364,7	279,6	356,9	400,8	467,6	401,9	356,8	400,8	467,4	401,3	425,2
Болгарія	382,5	543,0	595,7	554,0	1106,0	395,5	450,6	755,4	568,3	591,3	447,9	754,3	567,2	589,8	550,6
Велика Британія	137,7	358,2	387,6	324,8	640,6	346,3	506,5	485,7	551,5	547,2	504,5	484,8	527,1	525,1	589,2
Греція	48,1	137,4	120,1	221,0	339,4	100,3	164,0	291,2	209,2	227,9	162,6	288,3	207,5	227,0	201,2
Данія	24,7	106,7	163,0	197,8	195,2	122,4	124,5	163,8	152,7	163,9	115,7	153,0	142,6	157,0	125,8
Естонія	55,1	125,1	123,4	217,9	173,9	77,5	106,3	150,4	254,0	103,2	102,2	146,9	250,9	98,6	82,3
Ірландія	27,2	6,7	8,6	13,7	28,8	4,2	4,5	14,7	76,0	120,8	4,1	12,4	74,8	120,3	69,5
Іспанія	162,9	573,5	445,1	557,4	870,0	570,4	411,7	970,6	1539,1	987,7	402,0	961,2	1529,1	978,1	1166,6
Італія	638,9	1892,6	2503,4	2675,1	2911,7	1227,6	2412,4	3039,5	2480,0	2357,6	2397,7	3026,2	2456,6	2335,6	2468,3
Кіпр	176,5	217,0	251,8	174,5	451,4	130,8	175,4	174,4	168,0	161,6	159,0	173,4	159,9	160,5	283,7
Латвія	166,5	311,4	286,1	258,6	280,5	178,0	180,2	221,5	299,8	182,6	176,0	218,8	297,0	180,5	226,2
Литва	83,3	209,3	278,3	363,3	432,3	193,5	264,4	317,1	278,9	324,8	263,4	315,4	277,7	323,2	362,1
Люксембург	1,4	26,8	42,8	1,5	7,9	2,5	4,5	7,0	3,9	4,6	4,5	7,0	3,9	4,6	16,2
Мальта	4,1	15,1	23,6	32,4	53,1	31,4	49,6	120,3	9,6	6,3	48,8	120,1	9,1	5,4	1,6
Нідерланди	138,0	515,3	708,1	765,7	1117,9	594,9	563,2	833,4	830,0	1041,3	516,6	821,7	829,7	1036,8	1106,1
Німеччина	741,4	1285,2	1283,8	1644,5	1837,1	1248,1	1499,5	1763,8	1645,4	1603,8	1470,1	1716,8	1597,8	1551,3	1590,6
Польща	417,9	1010,4	1344,5	1636,9	2338,3	1208,0	1787,2	2794,1	2576,3	2547,8	1785,6	2791,8	2571,0	2545,4	2644,7
Португалія	20,1	19,9	37,4	80,7	63,1	63,6	121,8	192,3	345,9	267,2	121,7	192,2	341,6	267,0	310,3
Румунія	164,6	488,8	625,8	628,6	670,8	319,5	705,8	950,7	551,7	558,2	704,5	945,7	549,7	546,9	584,1
Словаччина	230,9	507,7	549,6	645,2	910,2	433,7	568,2	843,0	672,6	752,7	563,9	833,7	665,2	747,4	670,2
Словенія	9,0	32,5	24,9	42,5	27,5	11,0	11,6	10,7	10,4	12,9	11,3	10,0	9,4	12,1	16,0
Угорщина	327,3	688,8	946,1	1235,1	1367,1	730,2	860,1	1340,7	1510,4	1557,0	857,0	1327,9	1507,1	1552,8	1509,9
Фінляндія	24,0	28,7	45,1	46,4	59,1	37,5	34,1	52,8	48,2	60,8	33,7	51,8	46,5	59,0	62,2
Франція	111,7	199,9	351,4	485,6	513,5	442,3	476,9	570,7	549,1	690,5	469,1	559,0	535,5	679,2	532,7
Хорватія	15,3	59,9	78,4	104,9	136,2	15,0	33,4	51,5	40,2	43,3	33,1	51,3	40,0	42,7	39,2
Чехія	188,9	376,9	341,6	429,0	670,8	340,7	626,2	842,4	707,0	823,7	620,4	838,2	698,8	812,4	772,5
Швеція	8,3	41,6	55,7	64,9	105,1	81,1	77,8	74,2	57,1	63,5	76,8	72,6	55,0	61,0	65,1

* Без урахування тимчасово окупованої території АР Крим та м. Севастополя.

45. Імпорт товарів з країн ЄС (28)

(млн дол. США)

	2000	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2010*	2011*	2012*	2013*	2014*
Усього	4047,7	12211,3	16232,2	22274,5	28928,6	15438,5	19151,4	25805,8	26237,2	27046,5	19004,2¹	25270,3¹	26033,9	26766,9	21069,1¹
Австрія	185,1	458,4	547,2	800,4	1031,2	612,2	697,6	713,3	734,3	968,6	694,0	707,5	731,0	959,7	606,3
Бельгія	134,7	314,0	372,6	562,0	725,4	464,0	588,3	664,6	708,5	693,0	588,0	664,2	707,5	691,6	553,4
Болгарія	60,4	108,7	130,4	169,6	239,4	151,8	218,0	269,7	280,7	301,0	217,1	268,8	279,7	299,0	238,4
Велика Британія	202,8	502,7	620,6	886,4	1375,8	651,1	821,0	1128,6	1149,6	1132,4	816,8	1088,2	1127,3	1126,7	692,0
Греція	38,5	67,7	78,1	117,3	171,8	82,8	104,1	128,7	192,1	277,5	101,9	125,7	182,1	264,7	308,5
Данія	68,2	176,0	247,1	286,9	339,3	219,4	240,5	297,3	281,7	313,9	240,2	296,8	281,4	312,4	234,9
Естонія	46,0	102,6	135,1	152,7	177,6	135,3	123,4	104,8	96,5	93,2	121,8	102,6	94,3	91,7	77,3
Ірландія	25,7	45,2	50,8	87,9	126,3	102,1	112,1	168,3	152,6	191,5	112,0	168,1	152,5	190,4	134,0
Іспанія	100,2	233,5	354,9	429,3	660,2	372,2	468,6	685,3	747,0	863,5	467,3	683,5	744,0	860,8	607,6
Італія	346,0	1030,2	1467,4	1788,7	2432,1	1139,8	1390,3	2005,8	2235,2	2086,7	1369,2	1976,2	2207,8	2062,4	1509,0
Кіпр	29,4	4,8	11,5	19,4	66,6	49,1	90,5	143,9	79,6	70,3	90,4	137,9	77,9	66,5	50,3
Латвія	43,5	64,5	90,6	118,6	113,1	110,1	88,1	98,5	100,7	104,2	86,1	97,9	98,9	88,9	89,7
Литва	135,4	200,0	297,4	380,4	723,9	410,3	637,5	822,8	912,2	966,7	637,2	820,7	911,1	964,4	1032,2
Люксембург	8,9	21,6	28,2	21,3	23,0	18,6	29,1	46,6	30,8	25,5	29,1	46,6	30,7	25,1	30,3
Мальта	0,1	0,3	20,0	0,8	2,4	7,7	13,4	16,6	20,4	10,9	13,3	16,6	20,3	10,9	10,9
Нідерланди	146,6	464,1	641,3	881,0	1283,7	677,5	837,9	1186,8	1122,0	1062,3	822,7	1183,5	1108,8	1050,2	763,9
Німеччина	1134,4	3383,8	4268,3	5830,0	7165,3	3852,1	4605,3	6865,7	6807,2	6772,8	4543,1	6538,3	6763,2	6659,5	5361,5
Польща	312,5	1405,9	2109,2	2920,5	4280,3	2170,3	2788,8	3183,4	3569,9	4074,2	2778,1	3164,2	3545,4	4052,4	3070,8
Португалія	7,7	27,9	29,6	37,3	61,7	41,9	51,5	65,8	72,2	75,7	49,7	63,6	69,1	73,5	60,5
Румунія	48,2	211,8	446,1	778,9	1171,1	488,1	682,2	1125,7	930,0	897,2	682,1	1117,2	921,3	896,1	847,7
Словацька	124,4	304,0	382,8	523,5	742,5	306,0	442,6	603,9	588,3	663,8	437,2	594,3	580,1	652,2	426,9
Словенія	29,8	125,0	291,5	545,3	232,0	185,4	212,6	254,9	251,1	287,5	211,1	254,4	250,7	286,6	203,6
Угорщина	165,4	647,7	802,2	1240,9	1282,7	678,3	1214,6	1326,7	1159,7	1400,6	1213,8	1279,8	1158,6	1400,1	1464,0
Фінляндія	95,9	351,1	391,8	544,6	686,3	421,6	429,8	522,7	485,2	466,7	424,4	515,9	473,0	460,3	319,2
Франція	236,1	798,9	989,8	1330,0	1682,5	971,5	1106,7	1501,5	1664,8	1729,9	1104,2	1489,8	1657,2	1725,6	1269,2
Хорватія	8,4	19,4	37,6	55,8	60,2	45,8	50,2	52,9	69,4	36,3	50,2	52,6	69,3	35,9	47,8
Чехія	162,9	594,0	825,1	1154,6	1376,0	622,2	747,9	1181,3	1251,8	999,4	745,6	1176,9	1247,9	986,7	687,9
Швеція	150,4	547,4	565,0	610,4	696,2	451,3	358,8	638,6	544,0	481,3	357,6	637,3	542,8	472,7	371,4

¹З урахуванням нерозподілених обсягів товарів.

*Без урахування тимчасово окупованої території АР Крим та м. Севастополя.

46. Експорт окремих товарів

Назва товарів	2000		2005		2006		2007		2008		2009	
	тис. т	млн дол. США	тис. т	млн дол. США	тис. т	млн дол. США	тис. т	млн дол. США	тис. т	млн дол. США	тис. т	млн дол. США
Пшениця	201,2	19,0	6009,5	652,2	4667,9	595,3	1055,9	190,1	7511,3	1605,2	12882,6	1778,0
Олія соняшникова	581,6	232,1	851,2	545,2	1624,8	920,1	1919,7	1519,0	1320,9	1594,5	2327,3	1614,2
Руди і концентрати залізни	18737,2	403,7	19468,7	937,4	20218,4	803,4	20749,1	960,2	22778,8	1989,7	27621,9	1242,7
Продукти переробки нафти	2174,6	338,3	7449,8	2037,8	4673,8	1666,8	4175,3	1560,0	3890,5	2461,7	2722,9	1202,3
Дизельне паливо (газойлі)	335,9	90,0	1088,5	503,4	578,0	323,9	633,5	362,9	716,3	706,9	475,8	264,8
Рідке паливо (мазут)	1795,9	231,2	5401,8	1114,3	3396,9	932,6	3061,9	900,7	2698,3	1305,8	1738,6	635,5
Добрива азотні	4828,8	391,4	5205,2	907,1	5205,5	941,9	5352,7	1240,8	4848,0	1812,9	3756,6	820,8
Феросплави	838,2	351,2	1119,9	782,2	1198,7	824,4	1216,2	1120,5	992,8	1654,2	774,6	706,8
Прокат чорних металів	12831,2	2631,3	15596,5	6941,7	15906,4	7320,9	16380,3	9583,0	13868,0	11575,8	10981,9	4976,7
Труби з ливарного чавуну і чорних металів	1291,0	528,8	1727,8	1416,7	2021,1	1888,8	2001,7	2251,4	1809,7	2674,8	1379,2	1400,0

Назва товарів	2010		2011		2012		2013		2013*		2014*	
	тис. т	млн дол. США	тис. т	млн дол. США	тис. т	млн дол. США	тис. т	млн дол. США	тис. т	млн дол. США	тис. т	млн дол. США
Пшениця	4859,6	906,4	4097,3	1070,3	8679,4	2358,1	7762,3	1891,5	7735,6	1884,7	10543,7	2290,7
Олія соняшникова	2701,4	2370,2	2683,0	3145,7	3611,9	3971,9	3209,2	3281,0	3199,3	3271,3	4336,9	3550,6
Руди і концентрати залізни	32741,1	2456,2	34174,9	3786,3	35137,6	3131,7	37977,9	3739,1	37969,2	3738,9	40894,3	3315,4
Продукти переробки нафти	4059,9	2196,0	4099,2	3338,7	1620,0	1389,3	1068,4	810,8	910,5	635,8	729,9	510,1
Дизельне паливо (газойлі)	697,2	461,7	873,0	856,1	298,2	304,7	78,3	78,2	23,5	19,6	41,4	41,0
Рідке паливо (мазут)	2519,6	1141,5	1916,7	1182,3	720,2	464,0	617,0	355,2	617,0	355,2	437,6	235,3
Добрива азотні	4008,9	879,0	5136,7	1690,1	5138,7	1694,9	3686,6	1133,5	3686,6	1133,5	2299,6	646,1
Феросплави	1105,3	1199,1	930,7	1016,8	796,1	948,9	697,1	906,4	697,1	906,4	977,5	1152,7
Прокат чорних металів	12322,2	7144,7	13301,2	9682,9	12292,6	7950,7	12318,9	7190,9	12318,3	7189,8	11146,2	6231,8
Труби з ливарного чавуну і чорних металів	1284,5	1351,1	1644,0	2040,5	1545,2	1874,7	1174,0	1597,9	1173,9	1597,5	960,0	1096,3

* Без урахування тимчасово окупованої території АР Крим та м. Севастополя.

47. Імпорт окремих товарів

Назва товарів	2000		2005		2006		2007		2008		2009	
	тис. т	млн дол. США	тис. т	млн дол. США	тис. т	млн дол. США	тис. т	млн дол. США	тис. т	млн дол. США	тис. т	млн дол. США
Руди і концентрати марганцеві	220,4	19,7	1831,9	230,2	1662,9	158,1	1502,4	467,5	2003,4	1517,8	885,8	374,1
Вугілля кам'яне, брикети	6605,7	262,3	7721,3	713,9	9835,5	760,6	13149,9	1251,0	12805,2	2133,2	7873,4	795,1
Нафта сира (включаючи газовий конденсат)	5986,4	1090,6	14578,5	4600,5	10650,2	4403,6	9809,6	4553,5	6583,4	4513,7	7182,3	2989,6
Продукти переробки нафти	4619,2	1270,3	2121,9	1131,7	4197,5	2439,7	4952,7	3026,7	6853,2	5951,8	5075,4	2688,5
Бензин автомобільний	1833,9	514,5	574,6	302,9	1097,6	685,2	1201,5	825,5	2232,5	1969,6	1675,4	969,7
Дизельне паливо (газойлі)	2358,0	642,6	834,5	440,0	1871,5	1040,4	2159,4	1245,5	3271,2	2875,3	1036,5	492,5
Газ природний, млрд м³	59,2	3323,9	60,2	3946,0	50,2	4769,4	50,1	6511,4	52,6	9438,8	38,0	7979,4
Лікарські засоби	8,5	231,7	23,9	907,3	27,1	1202,3	34,0	1683,6	34,5	2117,4	28,6	1877,1
Прокат чорних металів	283,3	182,8	606,1	543,8	1034,4	899,8	1611,9	1509,6	1884,7	2161,0	714,3	669,0
Легкові автомобілі	x	168,2	x	1233,7	x	2202,6	x	3527,8	x	5737,4	x	935,1

Назва товарів	2010		2011		2012		2013		2013*		2014*	
	тис. т	млн дол. США	тис. т	млн дол. США	тис. т	млн дол. США	тис. т	млн дол. США	тис. т	млн дол. США	тис. т	млн дол. США
Руди і концентрати марганцеві	1297,9	649,8	1204,4	496,9	728,3	314,1	723,3	127,4	723,3	127,4	971,4	160,3
Вугілля кам'яне, брикети	12145,2	1781,4	12708,8	2760,9	14764,2	2677,6	14207,7	1980,9	14124,0	1971,3	14694,2	1793,0
Нафта сира (включаючи газовий конденсат)	7788,0	4171,3	5679,4	4272,4	1547,4	1235,9	761,1	630,3	761,1	630,3	178,6	146,5
Продукти переробки нафти	5545,6	3905,0	7213,8	6955,3	7616,7	7608,2	6538,6	6418,3	6478,6	6363,0	7242,3	6685,1
Бензин автомобільний	2117,9	1554,1	2213,9	2220,8	2038,7	2149,2	1760,9	1786,1	1755,3	1780,5	2072,9	1972,0
Дизельне паливо (газойлі)	2472,1	1621,7	3757,1	3495,4	4734,5	4501,7	4283,9	4014,3	4230,3	3966,1	4774,9	4253,3
Газ природний, млрд м³	36,6	9392,9	44,8	14046,0	32,9	14025,1	28,0	11538,2	28,0	11538,2	19,5	5694,6
Лікарські засоби	31,6	2161,3	34,6	2470,1	35,4	2886,2	28,7	2604,0	28,7	2602,6	24,2	2098,3
Прокат чорних металів	1211,7	1190,3	1358,0	1561,0	1408,9	1460,2	1564,7	1697,8	1549,0	1679,3	1053,4	968,4
Легкові автомобілі	x	1743,4	x	2979,5	x	3247,3	x	2995,5	x	2989,0	x	1210,0

* Без урахування тимчасово окупованої території АР Крим та м. Севастополя.

48. Динаміка структури експорту послуг

(МЛН ДОЛ. США)

	2000	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2010*	2011*	2012*	2013*	2014*
Усього	3486,8	6134,7	7505,5	9038,9	11741,3	9598,3	11759,4	13792,2	13599,1	14836,3	11381,4	13347,7	13116,0	14233,2	11520,8
Послуги з переробки матеріальних ресурсів	70,3	214,0	324,8	376,8	413,8	309,9	484,7	623,3	601,3	1722,1	475,7	613,1	597,6	1722,1	1334,4
Послуги для переробки товарів з метою реалізації у внутрішній економіці	70,3	214,0	324,8	376,8	413,8	309,9	484,7	623,3	601,3	15,3	475,7	613,1	597,6	15,3	18,7
Послуги для переробки товарів з метою реалізації за кордоном	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1706,8	-	-	-	1706,8	1315,7
Послуги з ремонту та технічного обслуговування, що не віднесені до інших категорій	134,7	339,4	296,5	354,5	468,8	487,8	470,8	662,7	614,9	373,8	437,4	639,2	602,4	349,7	298,2
Транспортні послуги	2922,3	4486,6	5354,5	6102,9	7616,5	6272,1	7835,2	9051,1	8531,8	8305,8	7662,9	8848,1	8287,1	7981,8	6101,9
Послуги морського транспорту	434,2	779,8	806,1	915,9	1304,4	1272,8	1234,3	1211,7	1241,2	1123,7	1120,5	1104,6	1099,4	1022,3	850,9
Послуги річкового транспорту	60,5	131,7	139,6	156,2	195,1	80,6	72,7	83,0	63,1	42,3	72,7	83,0	63,1	40,4	46,3
Послуги повітряного транспорту	218,8	562,0	722,7	919,6	1231,1	1111,1	1181,9	1501,1	1510,7	1333,2	1166,2	1481,8	1485,1	1299,1	1071,3
Послуги залізничного транспорту	328,5	799,8	860,2	1268,2	1641,1	1240,6	1487,1	1776,8	1586,6	1613,9	1481,0	1772,9	1574,3	1531,9	1098,8
Послуги автомобільного транспорту	88,5	157,2	205,0	287,2	402,7	215,8	254,0	397,0	452,4	478,4	252,5	392,0	447,3	439,0	459,6
Послуги трубопровідного транспорту	1750,1	1959,8	2500,6	2411,6	2560,4	2104,0	3357,7	3755,0	3248,2	3335,6	3357,7	3755,0	3247,3	3329,0	2207,9
Передача електроенергії	0,0	2,4	1,2	3,5	0,4	0,1	0,2	0,8	3,2	0,4	0,2	0,8	3,2	0,4	3,3
Інші допоміжні та додаткові транспортні послуги	37,1	85,0	105,4	128,0	261,6	226,2	221,4	298,1	396,6	333,7	186,2	230,4	337,8	275,1	330,1
Послуги поштової та кур'єрської служби	4,5	9,0	13,5	12,7	19,7	20,9	25,7	27,7	29,8	44,6	25,7	27,7	29,8	44,6	33,7
Послуги, пов'язані з подорожами	60,4	207,0	248,3	342,2	492,9	299,2	381,1	455,1	555,1	538,5	253,1	301,9	392,5	358,1	228,0
Послуги з будівництва	37,2	158,1	164,3	98,5	131,2	123,7	140,9	208,3	221,0	236,4	135,4	201,0	219,0	224,8	232,0
Послуги зі страхування	3,9	24,9	70,5	86,2	191,5	81,3	70,5	113,1	114,2	87,7	68,7	111,6	113,8	87,3	44,8
Послуги, пов'язані з фінансовою діяльністю	22,1	35,6	80,1	322,2	486,4	371,7	476,9	312,3	248,3	349,1	476,7	312,3	248,3	337,8	222,1

Роялті та інші послуги, пов'язані з використанням інтелектуальної власності	1,3	9,8	13,4	18,3	39,5	14,6	41,5	46,1	56,4	97,7	41,5	46,1	56,4	97,4	97,5
Послуги у сфері телекомунікацій, комп'ютерні та інформаційні послуги	89,9	228,3	331,3	382,4	581,6	579,1	677,4	871,5	1130,1	1493,7	672,1	860,8	1113,5	1477,2	1675,6
Телекомунікаційні послуги	84,0	193,8	244,6	224,3	311,2	300,3	319,3	339,2	326,6	344,6	319,2	339,2	326,6	344,6	370,3
Комп'ютерні послуги	3,8	33,3	81,4	151,6	243,1	236,1	259,6	391,1	661,4	942,0	255,3	382,2	646,8	931,5	1102,0
Інформаційні послуги	2,1	1,2	5,3	6,4	27,2	42,6	98,5	141,2	142,2	207,0	97,6	139,3	140,1	201,1	203,2
Ділові послуги	140,9	412,9	595,8	879,8	1261,6	1008,5	1149,7	1404,9	1457,2	1574,5	1128,2	1374,7	1420,0	1543,8	1250,4
Послуги дослідження та розробки	47,4	98,3	113,2	146,6	203,0	195,0	209,4	245,2	257,8	271,2	200,9	227,7	240,8	262,5	154,9
Професійні та консалтингові послуги	21,7	95,4	208,7	365,3	520,7	335,8	373,8	459,5	504,8	678,3	373,2	458,3	504,0	678,2	535,8
Наукові та технічні послуги	35,9	142,7	155,1	204,8	298,9	296,4	336,8	447,3	443,2	434,3	331,4	443,9	438,1	426,2	376,3
Послуги з обробки та усунення забруднення навколишнього середовища	0,0	0,0	0,1	0,6	1,4	1,5	0,2	0,5	8,9	4,2	0,2	0,5	3,0	4,0	1,3
Послуги сільського господарства та послуги видобутку	11,3	2,2	3,6	3,7	5,0	5,1	2,3	4,0	6,5	5,4	1,6	2,6	5,1	3,6	6,6
Послуги операційного лізингу	16,1	42,6	58,9	64,6	78,1	47,8	54,8	84,6	75,5	64,0	49,4	78,6	69,9	57,1	54,9
Послуги, пов'язані з торгівлею, та посередницькі послуги	3,0	6,0	19,0	32,9	61,4	51,9	76,7	63,2	27,7	49,9	76,7	63,1	27,3	49,4	50,9
Інші ділові послуги	5,6	25,7	37,2	61,3	93,0	75,0	95,7	100,6	132,8	67,1	94,8	99,9	132,0	62,8	69,7
Послуги приватним особам, культурні та рекреаційні послуги	3,4	16,1	22,8	71,4	53,0	35,4	28,7	39,7	63,5	38,4	28,0	35,3	60,3	36,0	31,3
Державні та урядові послуги	0,4	2,0	3,2	3,6	4,4	14,9	2,2	4,2	5,3	18,6	1,9	3,7	4,8	17,2	4,6

*Без урахування тимчасово окупованої території АР Крим та м. Севастополя.

49. Динаміка структури імпорту послуг

(млн дол. США)

	2000	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2010*	2011*	2012*	2013*	2014*
Усього	1150,9	2935,0	3719,4	4980,6	6468,0	5173,5	5447,7	6235,2	6736,1	7609,0	5402,1	6191,9	6639,2	7523,0	6373,1
Послуги з переробки матеріальних ресурсів	15,2	40,1	65,4	70,5	99,8	82,7	63,3	153,9	161,4	11,6	61,5	152,3	158,4	11,6	51,2
Послуги для переробки товарів з метою реалізації у внутрішній економіці	15,2	40,1	65,4	70,5	99,8	82,7	63,3	153,9	161,4	0,6	61,5	152,3	158,4	0,6	0,0
Послуги для переробки товарів з метою реалізації за кордоном	-	-	-	-	-	-	-	-	-	11,1	-	-	-	11,1	51,2
Послуги з ремонту та технічного обслуговування, що не віднесені до інших категорій	13,6	24,1	34,8	39,9	40,4	50,2	50,0	45,2	48,0	124,8	47,0	44,2	46,9	122,9	106,5
Транспортні послуги	253,2	629,8	796,4	1122,6	1662,7	1003,6	1178,9	1592,3	1727,4	1716,4	1165,0	1581,5	1713,5	1689,8	1376,6
Послуги морського транспорту	50,7	89,1	96,6	136,2	247,1	129,1	143,1	147,5	202,8	195,8	129,6	137,4	196,4	187,8	243,7
Послуги річкового транспорту	0,4	1,2	1,5	1,6	1,4	8,2	1,2	1,0	0,4	0,4	1,2	1,0	0,4	0,2	1,1
Послуги повітряного транспорту	65,7	189,9	248,7	334,3	542,4	338,8	447,6	686,1	641,3	643,6	447,6	686,0	635,9	628,3	431,0
Послуги залізничного транспорту	120,0	274,8	338,0	502,9	656,0	423,8	463,5	599,8	643,0	627,0	463,3	599,7	642,0	626,3	431,3
Послуги автомобільного транспорту	10,4	54,4	89,1	130,0	191,6	85,7	108,5	141,6	194,6	197,2	108,3	141,2	193,6	194,9	189,8
Послуги трубопровідного транспорту	0,0	5,9	5,2	2,9	4,5	2,2	0,6	0,5	0,9	3,5	0,6	0,5	0,9	3,5	52,6
Передача електроенергії	0,3	-	-	0,0	0,0	0,0	-	-	23,1	0,0	-	-	23,1	0,0	-
Інші допоміжні та додаткові транспортні послуги	4,0	10,4	10,0	10,1	14,8	11,8	10,2	12,2	18,0	33,7	10,2	12,2	17,9	33,5	15,7
Послуги поштової та кур'єрської служби	1,6	4,1	7,3	4,5	4,9	3,9	4,2	3,6	3,4	15,3	4,2	3,6	3,4	15,3	11,4
Послуги, пов'язані з подорожами	42,9	153,2	230,1	326,7	426,0	283,0	347,2	462,4	572,2	695,5	346,7	460,5	569,3	678,9	681,0
Послуги з будівництва	23,4	158,5	181,7	109,1	106,4	158,8	106,6	154,7	260,0	264,5	105,7	152,3	257,8	262,5	148,0
Послуги зі страхування	38,3	60,3	103,6	138,8	186,1	138,3	113,2	122,4	158,9	167,6	111,6	121,7	158,6	167,6	84,1
Послуги, пов'язані з фінансовою діяльністю	52,4	255,7	407,0	887,3	1465,0	1319,1	1085,5	955,3	951,7	1011,1	1085,4	955,2	951,7	1009,8	800,3

Роялі та інші послуги, пов'язані з використанням інтелектуальної власності	17,3	209,6	227,7	232,6	287,2	259,5	435,3	411,8	419,8	854,2	435,3	411,3	417,6	839,3	450,5
Послуги у сфері телекомунікацій, комп'ютерні та інформаційні послуги	109,9	213,0	195,2	244,6	375,8	310,0	301,2	383,1	456,5	698,4	300,7	383,0	456,2	696,8	512,0
Телекомунікаційні послуги	96,6	87,0	83,6	84,8	138,7	151,7	121,6	140,7	147,9	317,1	121,6	140,7	147,8	317,0	211,4
Комп'ютерні послуги	9,2	113,7	89,5	128,0	156,7	120,4	140,1	177,5	196,6	278,6	139,8	177,4	196,3	277,6	217,3
Інформаційні послуги	4,2	12,3	22,1	31,8	80,4	37,9	39,4	64,9	112,1	102,7	39,3	64,9	112,1	102,2	83,3
Ділові послуги	113,5	531,2	779,0	861,3	1178,0	965,6	1042,1	1204,1	1154,1	1436,7	1019,4	1180,1	1083,6	1415,9	993,9
Послуги дослідження та розробки	9,6	32,7	64,3	46,2	123,8	61,6	47,1	46,4	45,2	42,4	46,1	45,8	44,6	41,6	23,3
Професійні та консалтингові послуги	56,5	265,3	373,9	449,7	533,6	478,7	458,8	448,0	438,0	761,7	453,2	440,4	431,5	755,0	392,0
Наукові та технічні послуги	9,5	73,6	95,8	171,5	253,0	151,9	195,4	316,7	234,9	221,6	181,3	305,1	183,4	216,7	140,9
Послуги з обробки та усунення забруднення навколишнього середовища	0,2	23,7	51,7	0,4	0,7	0,4	0,1	59,1	50,3	132,7	0,1	59,1	50,3	132,5	93,7
Послуги сільського господарства та послуги видобутку	15,3	13,6	16,9	22,2	24,8	15,1	15,5	13,3	6,8	14,4	15,4	13,3	6,5	13,9	17,6
Послуги операційного лізингу	6,2	70,8	107,4	79,6	93,4	111,8	128,4	123,8	144,9	77,5	127,5	120,7	136,1	71,3	172,3
Послуги, пов'язані з торгівлею, та посередницькі послуги	12,5	35,4	39,0	46,6	67,6	47,9	105,0	98,7	115,2	113,9	105,0	98,6	115,2	113,9	79,1
Інші ділові послуги	3,6	16,0	30,0	45,1	81,0	98,2	91,9	98,2	118,9	72,5	90,8	97,0	116,0	70,9	75,0
Послуги приватним особам, культурні та рекреаційні послуги	10,4	67,2	114,4	252,0	183,9	143,5	194,7	238,8	223,4	34,2	194,6	238,7	223,2	34,2	10,2
Державні та урядові послуги	460,8	592,4	584,1	695,1	456,8	459,3	529,6	511,1	602,7	593,8	529,1	511,1	602,6	593,8	1158,8

* Без урахування тимчасово окупованої території АР Крим та м. Севастополя.

50. Динаміка географічної структури експорту послуг за країнами світу

(млн дол. США)

	2000	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2010*	2011*	2012*	2013*	2014*
Усього	3486,8	6134,7	7505,5	9038,9	11741,3	9598,3	11759,4	13792,2	13599,1	14836,3	11381,4	13347,7	13116,0	14233,2	11520,8
у тому числі															
Австралія	0,7	0,9	1,7	2,4	4,4	3,9	3,1	3,9	3,8	3,2	3,1	3,8	3,7	3,1	2,4
Австрія	44,9	94,9	126,5	183,9	261,4	163,8	182,8	200,0	196,5	220,5	182,7	197,5	188,0	219,1	198,0
Азербайджан	5,0	10,7	11,1	14,3	24,5	28,1	25,3	29,5	39,9	34,8	24,9	28,8	39,1	33,8	32,3
Алжир	9,0	5,7	12,4	8,1	7,1	5,6	1,7	18,9	16,6	12,6	1,6	18,9	16,6	12,5	9,8
Ангора	0,3	0,6	0,6	0,8	1,8	0,9	0,8	1,3	1,1	1,4	0,8	1,3	1,1	1,4	1,2
Англія	0,3	0,1	0,1	0,6	1,3	0,6	1,4	2,4	3,2	1,4	1,4	2,3	3,0	1,4	1,1
Антигуа і Барбуда	0,5	2,2	2,9	2,5	3,7	5,0	5,2	3,4	5,5	3,0	3,7	3,3	5,3	2,8	1,9
Аргентина	1,8	1,8	1,5	0,4	0,5	0,4	0,2	0,3	0,4	0,3	0,2	0,3	0,4	0,3	1,5
Багамські Острови	6,9	19,0	20,1	26,9	23,1	20,5	18,2	18,3	18,7	18,9	13,8	2,9	17,5	17,7	17,9
Беліз	1,0	5,1	10,6	22,0	45,9	32,8	53,0	74,7	63,1	83,8	44,8	63,1	52,1	69,3	38,1
Бельгія	70,5	145,5	171,2	203,5	237,8	228,7	239,4	327,4	302,0	327,2	239,4	327,4	301,6	327,1	75,8
Бермудські Острови	0,2	0,2	0,5	1,6	4,7	4,1	1,7	3,2	2,7	2,2	1,5	2,9	2,4	1,8	2,3
Білорусь	32,5	47,3	57,9	81,3	123,3	85,5	131,8	155,4	120,4	124,2	123,8	147,6	114,8	117,5	101,2
Болгарія	35,8	32,3	35,0	41,9	48,4	30,7	30,1	37,9	44,4	47,0	29,3	37,3	43,5	46,4	39,3
Бразилія	0,2	0,5	0,7	0,5	4,7	3,5	4,6	4,5	4,7	3,3	4,6	4,5	4,7	3,2	3,4
Велика Британія	123,2	300,2	390,0	546,8	695,1	551,9	557,8	707,9	742,4	784,3	544,1	685,3	722,3	752,9	660,1
Віргінські Острови (Брит.)	17,2	69,5	85,8	117,7	270,8	247,5	203,2	269,0	298,2	300,3	176,7	245,6	284,3	287,3	165,3
Віргінські Острови (США)	1,8	3,1	3,2	0,8	1,2	0,8	0,2	0,2	3,0	3,8	0,2	0,1	2,5	3,7	1,3
Вірменія	2,2	5,6	8,6	7,6	9,5	9,3	12,8	13,7	15,6	16,6	11,5	12,4	14,8	15,7	15,4
В'єтнам	3,1	2,8	4,1	4,3	3,6	4,4	4,9	3,5	7,4	5,5	4,9	3,4	7,4	5,5	9,7
Гана	0,0	0,6	0,5	1,2	3,1	4,0	2,6	2,0	2,2	2,7	2,6	2,0	2,2	2,7	3,5
Гонконг	1,1	4,3	8,1	10,5	25,8	23,6	17,9	17,1	38,3	41,5	16,7	15,6	37,1	40,9	27,3
Греція	44,1	69,2	64,9	104,9	140,5	83,1	80,7	80,8	75,7	64,1	77,6	78,9	71,3	61,2	57,2
Грузія	4,7	33,7	41,4	50,8	65,7	54,8	54,1	68,2	63,0	53,2	51,4	66,6	62,3	52,1	54,0
Г'бралтар	1,1	3,6	4,8	7,2	16,7	4,5	5,6	5,2	8,5	18,4	5,3	5,1	8,5	18,4	18,9
Данія	4,6	48,6	78,4	80,4	80,5	66,9	87,2	86,7	127,3	149,0	86,7	85,6	126,9	148,8	149,3
Домініка	0,0	0,4	0,3	1,0	2,6	1,4	1,9	4,2	6,1	2,3	1,8	4,1	5,0	2,0	2,8
Екваторіальна Гвінея	0,3	0,1	0,0	0,1	0,0	0,0	0,6	0,0	0,1	2,0	0,6	0,0	0,1	2,0	3,4
Естонія	3,3	12,9	97,3	144,1	189,8	108,2	114,0	165,8	195,9	51,8	113,7	165,6	195,6	50,6	101,4
Єгипет	3,7	14,1	21,7	38,6	73,4	47,0	48,5	44,3	42,5	39,1	48,3	44,2	42,4	39,0	36,7
Ізраїль	21,2	40,9	44,4	60,7	86,7	57,2	64,5	110,5	126,4	141,8	64,4	110,4	125,9	139,2	128,6
Індія	33,5	17,1	19,7	36,0	37,2	54,8	31,2	36,0	55,0	66,9	30,0	34,7	53,2	64,0	52,4
Ірак	0,0	0,1	0,6	1,5	2,8	5,2	8,6	12,0	16,1	13,2	8,5	11,8	15,9	13,0	17,4
Іран, Ісламська Республіка	15,7	9,2	13,2	36,3	9,9	14,0	12,9	10,9	11,2	7,1	12,9	10,9	11,2	7,1	4,2
Ірландія	27,1	8,9	6,1	7,8	44,2	33,8	48,4	60,4	64,8	75,2	47,7	60,1	64,5	75,2	49,2

Ісландія	0,2	2,3	2,3	4,7	4,4	1,2	2,2	3,9	1,6	1,5	1,5	3,9	1,6	1,5	1,9
Іспанія	9,7	20,1	24,3	29,1	34,2	28,6	30,2	85,9	68,2	39,3	30,0	85,8	68,1	39,3	37,1
Італія	36,0	74,1	92,8	110,2	165,9	121,6	127,2	121,8	137,8	149,3	125,9	119,4	133,3	146,5	144,8
Йорданія	5,2	3,3	7,3	7,3	9,6	9,7	8,9	12,2	13,2	13,1	8,9	12,0	12,9	12,6	11,2
Казахстан	4,4	21,4	33,3	67,5	113,1	96,0	83,7	161,5	187,1	142,1	82,0	153,0	184,5	139,7	98,1
Камбоджа	3,1	4,1	5,2	4,1	7,0	8,1	8,7	6,1	5,4	3,8	6,6	5,2	4,7	3,1	2,7
Канада	7,9	39,6	64,9	95,9	120,5	134,1	101,9	139,7	130,5	103,7	101,4	139,4	128,6	103,1	88,3
Киргизстан	0,7	1,1	2,3	1,5	2,7	4,3	3,2	3,8	4,2	11,7	3,0	3,8	4,2	11,7	2,8
Китай	12,2	24,0	24,7	38,3	70,2	74,6	73,9	75,2	81,2	76,2	73,3	72,0	79,2	70,3	45,4
Кіпр	68,4	242,4	322,6	406,9	637,3	461,2	418,7	439,3	452,2	430,4	391,8	406,6	419,4	404,6	461,1
Конго	2,9	0,1	0,6	0,4	0,4	0,7	0,8	0,9	1,2	1,4	0,8	0,9	1,1	1,4	1,1
Корея, Республіка	2,1	8,3	9,5	9,1	11,0	14,4	12,4	31,0	51,1	69,4	12,3	30,5	51,0	69,4	65,3
Латвія	16,0	39,8	40,4	47,3	56,6	41,7	31,7	42,9	57,0	68,4	30,0	41,6	54,3	67,2	152,6
Литва	5,0	12,6	19,1	33,4	33,8	27,5	36,8	28,1	31,5	37,4	36,4	27,9	31,4	37,3	46,0
Ліберія	5,8	14,6	20,1	26,6	49,1	45,0	42,8	38,6	35,9	33,9	33,5	32,7	30,6	27,2	16,9
Ліван	8,4	7,5	9,6	6,2	10,3	22,4	13,8	31,1	30,1	27,9	9,9	13,5	11,9	24,4	21,7
Люксембург	1,2	0,7	0,8	1,7	8,8	31,8	5,0	7,8	6,2	14,6	4,9	7,7	6,1	14,5	6,6
Мавританія	0,1	0,1	0,8	0,9	0,6	1,2	1,2	1,0	0,2	0,0	1,2	1,0	0,2	0,0	1,2
Малайзія	0,5	5,7	6,2	11,7	26,0	7,8	11,2	12,4	20,4	14,8	9,6	12,3	20,4	14,8	10,7
Мальта	32,0	35,2	41,5	37,2	58,3	103,8	93,1	85,2	89,8	94,3	83,6	79,0	82,7	86,5	109,4
Марокко	2,2	2,0	2,3	2,4	4,0	2,8	2,7	3,9	5,2	6,4	2,7	3,9	5,2	6,3	6,5
Маршаллові Острови	0,3	5,2	7,5	11,5	12,3	17,7	25,2	102,5	215,6	69,9	22,2	100,2	212,8	66,3	62,8
Молдова, Республіка	21,6	33,7	35,3	53,4	68,9	54,7	67,1	66,3	74,5	73,7	65,9	64,3	72,6	72,7	59,2
Монголія	0,1	5,4	5,3	4,4	6,7	5,7	4,4	4,0	4,8	3,0	4,3	4,0	4,7	3,0	3,5
Нігерія	0,2	3,7	6,3	7,9	11,5	11,5	8,5	10,5	14,5	14,8	7,6	9,2	12,7	13,2	11,6
Нідерланди	18,5	73,2	89,6	139,5	161,9	118,8	103,2	108,7	137,2	146,7	100,8	107,9	136,7	146,2	284,3
Німеччина	105,0	183,8	254,0	380,9	547,1	375,5	337,2	416,4	463,9	691,6	333,1	410,9	456,5	681,0	672,8
Норвегія	11,0	13,5	13,3	20,4	26,7	35,5	41,3	39,5	30,7	28,6	40,3	38,2	29,3	26,6	22,2
Об'єднані Арабські Емірати	4,3	26,0	43,9	46,5	67,5	58,5	69,4	58,9	84,8	250,4	68,8	57,1	84,0	239,9	221,1
Оман	0,0	0,3	0,7	0,5	1,3	0,1	1,1	0,4	0,5	0,1	1,1	0,4	0,5	0,1	2,0
Острів Мен	-	-	-	-	1,0	8,0	13,0	11,6	8,3	6,5	13,0	11,4	8,3	6,3	6,0
Острови Кука	-	-	0,0	0,0	0,0	0,1	0,6	0,4	1,4	6,1	0,3	0,4	1,2	5,7	4,3
Пакистан	0,6	2,9	1,4	2,7	1,4	1,6	1,7	1,5	2,7	1,2	1,7	1,4	2,6	1,2	3,0
Панама	10,6	34,0	47,0	58,0	115,5	118,2	168,3	183,9	179,4	290,2	142,7	155,0	146,2	147,0	120,7
Перу	0,4	0,5	1,3	0,9	2,3	2,6	3,6	10,7	6,0	3,4	3,6	10,6	5,9	3,3	2,2
Південна Африка	0,1	1,7	3,9	2,8	3,2	3,0	2,8	2,4	0,0	1,5	1,1	1,1	1,7	1,2	2,1
Польща	34,1	62,2	80,8	104,5	152,7	83,5	93,1	134,6	141,8	219,6	90,5	132,4	140,3	217,9	202,8

Закінчення табл. 50
Динаміка географічної структури експорту послуг за країнами світу

	2000	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2010*	2011*	2012*	2013*	2014*
Португалія	0,8	10,6	12,2	10,0	14,3	11,4	10,9	9,9	11,7	8,7	10,9	9,9	11,6	8,7	7,0
Російська Федерація	2049,1	2574,5	3137,0	3410,6	3851,6	3468,1	5157,1	5634,6	5376,5	5475,7	5004,7	5455,6	5173,5	5257,7	3537,8
Румунія	9,6	8,0	8,3	19,7	29,8	14,3	21,6	28,2	30,5	53,2	21,5	28,0	30,4	53,2	50,6
Сейшельські Острови	-	8,0	8,7	12,7	19,9	5,0	11,8	11,1	17,2	13,1	11,7	10,9	16,6	13,0	14,9
Сент-Вінсент і Гренадіни	2,0	4,1	6,6	5,2	8,1	12,3	11,3	10,1	8,1	185,0	9,9	8,8	7,5	184,3	94,2
Сент-Кітс і Невіс	0,4	2,2	0,8	2,7	51,3	50,7	31,1	21,8	15,1	11,3	29,9	21,0	9,8	6,3	3,7
Сербія	-	-	-	-	18,6	9,0	12,1	17,8	11,1	10,4	12,1	14,8	11,0	10,4	10,7
Сирійська Арабська Республіка	22,7	22,1	15,7	16,6	30,3	29,0	23,0	15,8	10,4	6,4	21,4	15,6	10,3	6,3	3,2
Сінгапур	7,0	13,4	11,0	18,4	18,8	23,5	17,7	17,7	19,1	27,4	16,1	15,0	17,4	22,0	24,2
Словаччина	8,1	49,2	29,5	50,2	71,1	47,6	50,6	49,4	38,2	50,3	50,6	49,4	38,0	50,0	41,4
Словенія	1,7	2,0	2,8	6,2	9,5	7,3	5,8	22,3	22,8	34,8	5,7	22,3	22,6	34,8	28,7
США	122,7	281,4	316,1	442,6	555,2	458,9	596,9	721,0	738,4	733,6	588,8	709,6	722,2	724,3	687,4
Сьєрра-Леоне	0,0	0,0	0,3	1,3	2,6	3,0	2,6	2,6	7,6	2,9	1,9	2,1	3,3	2,4	3,2
Таджикистан	0,3	7,7	1,6	2,3	2,1	1,9	3,5	5,9	8,3	3,9	3,3	5,4	7,9	3,6	3,8
Таїланд	2,4	5,5	5,9	5,0	9,1	9,9	18,3	9,6	11,3	6,0	18,3	9,6	11,3	6,0	19,3
Туніс	0,6	2,7	3,1	3,8	6,4	7,4	4,3	3,7	6,4	6,4	4,2	3,6	6,4	6,4	4,9
Туреччина	39,0	90,2	108,4	131,4	199,3	177,1	154,6	169,5	186,9	201,0	140,5	156,0	173,2	188,6	141,8
Туркменістан	15,5	108,0	114,8	16,4	37,9	68,3	111,5	153,5	173,6	146,5	111,4	153,2	173,4	146,4	172,9
Угорщина	28,1	128,2	125,8	102,5	113,8	67,9	223,9	84,2	77,1	183,5	223,8	83,8	76,5	183,4	98,8
Уганда	0,0	0,4	0,6	0,3	0,8	0,3	0,8	3,4	0,8	1,4	0,8	3,4	0,8	1,4	1,4
Узбекистан	5,4	5,5	8,0	11,4	11,9	10,4	13,6	18,8	28,9	21,5	11,9	17,0	26,3	16,1	11,0
Фінляндія	1,8	14,7	21,0	31,9	47,6	39,0	48,1	46,7	59,5	46,1	48,0	46,5	59,4	46,0	37,0
Франція	25,7	57,4	69,1	84,2	123,6	88,2	123,6	113,0	140,2	139,6	123,2	112,6	139,8	139,2	127,9
Хорватія	0,9	1,5	1,9	3,3	52,5	4,0	6,1	7,5	5,4	4,0	6,1	7,5	5,3	3,9	3,1
Чехія	7,6	21,2	29,7	38,9	41,5	31,0	43,1	50,6	56,2	77,2	43,0	50,5	56,1	76,7	77,0
Чорногорія	-	-	-	-	1,9	1,5	2,8	8,3	11,2	6,8	2,8	8,3	11,2	6,7	3,8
Швейцарія	47,8	296,2	361,5	510,2	617,9	303,2	431,2	829,4	552,7	1030,0	425,7	817,9	535,8	1018,2	833,3
Швеція	9,0	16,5	27,9	32,3	61,0	52,5	44,6	67,9	70,5	88,9	42,2	65,5	68,2	77,4	72,5
Японія	4,4	5,3	11,6	11,8	19,6	18,2	14,6	17,5	16,3	13,7	14,5	17,5	16,3	13,7	10,8
Довідково:															
Країни СНД	2136,8	2815,5	3409,9	3666,3	4245,5	3826,6	5609,6	6243,0	6029,0	6050,7	5442,4	6041,1	5811,1	5814,9	4034,3
Країни ЄС	772,6	4767,9	2273,7	2983,0	4118,8	3024,5	3194,8	3617,3	3846,7	4297,1	3123,1	3532,9	3750,2	4195,7	3991,6

* Без урахування тимчасово окупованої території АР Крим та м. Севастополя.

51. Динаміка географічної структури імпорту послуг за країнами світу

(МЛН ДОЛ. США)

	2000	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2010*	2011*	2012*	2013*	2014*
Усього	1150,9	2935,0	3719,4	4980,6	6468,0	5173,5	5447,7	6235,2	6736,1	7609,0	5402,1	6191,9	6639,2	7523,0	6373,1
у тому числі															
Австралія	0,8	1,0	1,4	1,9	1,6	2,2	0,9	2,6	1,1	1,6	0,9	2,6	1,1	1,2	2,3
Австрія	20,6	127,5	213,3	163,6	333,8	228,4	144,0	234,1	218,0	208,8	144,0	234,1	217,9	208,7	148,0
Азербайджан	1,5	5,5	4,0	7,0	8,5	12,5	13,1	14,8	18,0	11,7	13,1	14,8	18,0	11,7	6,7
Алжир	0,3	1,4	2,1	0,9	1,1	3,1	2,9	2,6	2,4	2,8	2,9	2,6	2,4	2,8	2,6
Беліз	0,0	3,1	4,3	6,9	16,7	25,2	16,5	14,5	11,3	19,1	16,4	14,5	11,3	19,1	20,0
Бельгія	14,3	28,7	35,7	55,3	79,0	67,0	63,9	55,8	84,2	82,3	63,8	55,8	84,2	82,0	56,6
Білорусь	10,8	23,8	27,0	35,9	54,7	43,8	63,3	80,8	81,7	100,8	63,2	80,6	81,6	100,7	183,7
Болгарія	5,7	10,4	17,3	24,0	32,3	19,1	17,5	20,4	19,6	18,5	17,3	19,9	19,4	17,2	21,8
Бразилія	0,6	1,6	2,0	38,6	2,4	2,2	1,8	6,7	2,9	3,5	1,8	6,7	2,9	3,4	2,2
Велика Британія	104,2	271,3	428,7	610,5	863,6	653,9	598,8	647,8	705,2	1062,6	598,1	646,3	702,0	1060,3	705,8
Віргінські Острови (Брит.)	2,9	38,0	29,9	36,8	49,3	27,2	92,0	98,6	60,0	66,1	91,8	98,5	59,9	66,1	45,6
Вірменія	1,3	2,2	2,7	4,7	6,6	6,7	6,6	8,7	8,1	7,1	6,6	8,7	8,1	7,0	7,8
В'єтнам	1,0	1,8	4,5	2,7	3,0	1,7	2,3	1,9	4,8	4,3	2,3	1,9	4,8	4,3	1,9
Гонконг	20,5	72,9	3,4	7,0	6,6	5,4	7,5	7,0	9,1	7,2	7,5	7,0	9,1	7,2	6,9
Греція	9,3	12,5	18,4	67,5	60,4	27,6	23,9	31,1	34,4	48,1	23,9	30,5	34,4	47,8	43,0
Грузія	2,3	11,4	11,9	15,8	19,2	15,8	17,7	23,6	20,0	16,2	17,7	23,4	20,0	15,7	12,0
Данія	2,4	13,3	22,2	29,8	31,2	20,3	17,5	46,2	47,9	33,5	17,4	46,1	47,7	33,1	36,3
Естонія	4,5	8,5	7,3	11,3	14,5	12,7	12,1	25,0	47,1	36,3	12,1	24,4	46,5	36,0	33,4
Єгипет	2,9	18,0	34,7	43,7	71,8	31,2	32,2	18,9	17,6	13,2	32,2	18,9	17,6	13,1	30,0
Ізраїль	8,5	18,8	14,7	24,8	48,7	33,0	28,7	99,6	98,1	47,3	28,7	99,6	98,1	41,9	33,2
Індія	1,8	3,2	4,3	7,8	7,7	5,1	4,7	5,8	9,8	8,0	4,7	5,8	9,8	8,0	8,0
Ірландія	6,2	1,1	2,1	4,1	8,0	7,5	10,2	20,9	32,5	35,2	10,2	20,9	32,4	34,0	28,5
Іспанія	6,1	16,4	17,4	14,6	17,3	12,6	17,3	32,4	29,4	33,4	17,3	32,4	28,0	33,0	27,2
Італія	6,2	19,5	27,9	54,7	54,5	48,2	35,2	59,9	44,3	58,3	35,2	59,9	44,2	57,6	46,0
Казахстан	4,6	8,9	13,0	20,4	38,3	30,7	22,1	43,8	42,9	30,3	21,3	43,3	42,8	29,8	19,0
Канада	17,1	25,8	27,7	28,5	33,1	50,2	38,5	38,0	52,3	56,3	38,4	37,7	52,1	56,2	78,9
Китай	3,8	7,7	8,5	15,3	21,1	15,4	17,5	14,8	27,0	83,3	17,5	14,7	26,9	83,2	45,7
Кіпр	12,5	213,5	279,1	389,8	661,4	669,3	817,6	830,7	916,6	1037,0	792,5	807,0	863,1	1017,8	512,5
Корея, Республіка	3,3	2,8	1,7	4,8	6,2	4,9	6,4	9,5	14,9	21,6	6,4	9,5	14,9	21,6	16,5
Латвія	8,0	13,0	13,3	22,5	22,4	24,0	32,0	27,2	41,2	61,6	31,9	27,2	41,0	61,5	85,9
Литва	3,3	6,7	9,9	29,7	44,0	17,1	16,2	29,6	31,7	33,2	16,1	29,6	31,6	32,3	27,1
Ліхтенштейн	0,0	7,3	9,0	2,9	9,5	3,2	1,3	1,3	0,6	0,6	1,5	1,3	0,6	0,6	2,5
Люксембург	0,2	0,3	0,3	33,4	1,2	1,8	5,9	11,0	9,3	8,4	5,8	11,0	9,2	8,3	8,9
Мальдіви	0,0	0,1	0,5	1,2	1,8	0,7	1,2	1,7	2,2	2,6	1,2	1,7	2,2	2,6	4,0
Мальта	2,3	1,4	1,6	1,7	2,1	1,3	2,3	2,4	2,2	3,5	2,3	2,4	2,2	3,5	88,7

Закінчення табл. 51
Динаміка географічної структури імпорту послуг за країнами світу

	2000	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2010*	2011*	2012*	2013*	2014*
Молдова, Республіка	9,7	15,3	25,1	29,9	47,2	22,8	29,1	34,0	36,8	42,8	29,0	33,8	36,3	41,5	31,7
Нідерланди	24,0	65,6	84,5	93,4	133,1	127,1	125,1	128,0	153,1	202,0	124,5	127,9	152,7	201,1	129,2
Німеччина	69,3	171,3	244,2	339,4	511,5	361,3	353,4	436,2	525,9	625,7	351,7	432,9	522,1	622,4	591,3
Норвегія	1,7	6,9	5,2	4,1	6,9	5,6	10,5	3,5	3,6	3,9	10,4	3,2	3,6	3,9	7,1
Об'єднані Арабські Емірати	1,9	10,8	29,4	37,7	70,8	58,1	49,9	61,9	86,2	118,6	49,9	61,8	86,2	116,8	92,5
Панама	0,6	1,8	2,2	3,6	12,3	31,7	30,0	15,3	25,9	53,6	28,4	14,8	25,4	52,5	27,1
Південна Африка	0,4	1,2	3,9	4,7	3,5	2,5	2,8	1,8	2,3	3,3	2,8	1,8	2,3	3,3	2,4
Польща	17,7	77,0	97,0	146,3	230,6	126,4	141,2	142,9	175,8	168,9	141,1	142,5	175,4	167,5	148,4
Португалія	0,2	2,4	5,0	18,1	31,2	10,6	54,1	44,3	41,4	20,7	54,1	44,3	41,4	20,7	11,6
Російська Федерація	182,5	436,7	596,6	696,7	894,2	658,8	793,5	955,6	995,9	1254,8	788,2	949,4	983,7	1233,0	885,8
Румунія	4,4	4,0	5,2	11,2	30,5	21,9	11,2	13,0	10,2	11,6	11,2	13,0	10,2	11,6	18,5
Сінгапур	4,5	2,5	14,8	7,0	13,8	4,6	5,6	8,6	10,2	7,4	5,6	8,6	10,2	7,4	14,9
Словаччина	6,2	17,5	25,1	28,0	39,2	16,0	18,2	33,6	27,6	30,9	18,2	33,6	27,6	30,8	46,0
Словенія	0,6	2,6	4,1	3,8	5,2	3,5	3,9	4,0	6,7	6,5	3,9	4,0	6,7	6,5	5,2
США	264,0	306,8	318,1	437,2	426,3	298,9	379,4	387,7	345,0	363,1	375,3	387,6	342,2	361,6	511,6
Таїланд	1,0	8,1	10,5	15,5	20,6	13,1	17,6	27,4	16,5	8,2	17,6	27,4	16,5	8,2	6,3
Туреччина	14,0	93,9	120,2	180,1	226,6	178,1	224,7	283,4	324,6	217,8	224,4	282,6	322,7	212,7	138,9
Туркменістан	0,9	13,9	18,5	1,4	1,9	7,8	7,2	27,4	53,5	34,5	7,2	27,4	53,5	34,5	62,9
Угорщина	14,9	49,8	59,3	127,1	96,2	44,7	52,3	101,0	108,0	88,0	52,3	101,0	107,9	85,1	65,4
Узбекистан	1,5	2,4	2,9	2,8	4,7	3,0	3,2	6,7	8,6	5,2	3,2	6,7	8,5	5,1	4,3
Фінляндія	1,6	2,9	9,0	17,0	38,0	20,7	22,0	46,1	45,3	40,9	22,0	46,1	45,3	40,7	28,3
Франція	10,3	53,2	61,3	154,4	279,8	302,4	230,2	171,9	151,7	160,9	230,1	171,5	150,2	159,9	119,6
Хорватія	1,0	1,4	3,6	8,4	17,2	7,1	5,9	8,8	10,9	8,9	5,9	8,8	10,9	8,8	3,8
Чехія	7,0	17,6	28,3	48,5	69,5	67,2	38,6	59,4	52,4	58,5	38,5	59,3	52,4	58,4	45,8
Чорногорія	–	–	–	–	1,9	2,3	3,0	5,8	6,3	7,7	3,0	5,8	6,2	7,0	8,8
Швейцарія	32,2	111,1	166,5	174,2	258,0	188,2	178,6	219,3	245,0	320,7	178,6	219,2	245,0	318,6	343,7
Швеція	13,5	90,6	77,0	96,8	146,2	129,4	158,9	140,0	137,2	68,4	158,9	139,7	134,5	65,1	66,0
Шрі-Ланка	0,2	0,0	0,0	0,0	0,1	0,4	0,9	2,7	3,6	1,6	0,9	2,7	3,6	1,6	5,9
Японія	8,0	5,4	4,4	9,6	28,3	16,3	6,1	7,5	10,4	18,8	6,1	7,5	10,4	18,8	8,6
Довідково:															
Країни СНД	213,2	509,3	690,4	799,8	1058,0	787,2	939,8	1173,3	1251,2	1490,4	933,6	1166,3	1238,2	1466,5	1204,0
Країни ЄС	376,4	1300,0	1797,9	2604,9	3854,0	3049,1	3029,4	3403,7	3709,8	4252,6	3000,3	3372,1	3641,2	4212,0	3148,8

* Без урахування тимчасово окупованої території АР Крим та м. Севастополя.

52. Прямі іноземні інвестиції (акціонерний капітал) з країн світу в економіці України

(млн дол. США)

	На початок року										На 31.12.2013	На початок року				На 31.12.2014*
	На початок року											На початок року				
	2001	2006	2010	2011	2012	2013	2010*	2011*	2012*	2013*		2014*				
Усього	3875,0	16890,0	40053,0	44806,0	50333,9	55296,8	58156,9	39175,7	43836,8	48991,4	53679,3	57056,4	45916,0			
Кіпр	377,7	1635,9	9005,3	10044,9	13355,2	17748,6	19035,9	8847,9	9866,0	13002,3	17121,7	18978,5	13710,6			
Німеччина	240,9	5503,7	6601,9	7083,0	7391,8	6120,9	6291,8	6498,6	6977,3	7338,2	5983,0	6202,4	5720,5			
Нідерланди	362,2	919,5	3954,5	4683,3	4898,0	5188,5	5561,5	3934,0	4658,7	4873,4	5179,9	5543,7	5111,5			
Російська Федерація	286,6	835,8	2566,4	3403,2	3600,4	3793,0	4287,4	2286,8	3079,2	3253,0	3417,5	3902,8	2724,3			
Австрія	124,5	1439,5	2605,2	2731,4	3418,8	3402,6	3257,5	2593,2	2717,4	3226,9	3386,3	3178,8	2526,4			
Велика Британія	312,0	1174,8	2307,5	2287,1	2593,4	2553,6	2714,1	2234,1	2229,9	2536,4	2496,9	2768,2	2145,5			
Вірніські Острови (Брит.)	192,8	736,5	1342,7	1451,5	1666,0	2007,6	2493,5	1283,6	1384,9	1580,2	1888,2	2275,9	1997,7			
Франція	39,9	87,9	1630,8	2368,1	2260,4	1766,6	1825,8	1617,5	2341,8	2229,5	1730,7	1740,9	1614,7			
Швейцарія	163,3	456,4	796,4	862,3	947,7	1105,9	1325,4	785,7	852,7	939,3	1097,6	1351,0	1390,6			
Італія	72,2	117,4	982,0	980,6	975,1	1027,6	1267,8	979,8	978,3	974,8	1027,3	1210,2	999,1			
США	639,5	1387,4	1309,1	1158,1	1000,7	1013,9	991,1	1283,3	1130,9	966,6	976,5	934,7	862,3			
Польща	62,8	225,5	866,7	932,8	854,1	917,0	845,4	866,7	932,7	854,0	916,9	839,5	831,2			
Беліз	10,3	89,6	120,0	139,7	159,7	852,0	1055,6	112,9	132,4	151,7	809,2	1026,6	642,4			
Угорщина	51,9	191,0	711,5	700,5	681,4	685,8	689,4	708,6	697,6	678,5	684,3	685,9	594,7			
Люксембург	9,7	77,8	265,1	441,7	495,2	566,1	680,5	263,0	435,4	488,9	559,5	555,8	401,4			
Панама	12,3	39,0	164,0	209,2	300,7	411,5	470,0	160,4	199,4	288,3	383,7	610,5	397,6			
Швеція	77,1	134,1	1275,8	1710,6	1756,8	1602,2	445,7	1275,8	1710,5	1743,5	1588,8	439,3	382,1			
Інші країни світу	839,3	1838,2	3548,1	3618,0	3978,5	4533,4	4918,5	3443,8	3511,7	3865,9	4431,3	4811,7	3863,4			

* Без урахування тимчасово окупованої території АР Крим та м. Севастополя.

53. Прямі іноземні інвестиції (акціонерний капітал) в економіці України за видами економічної діяльності

(млн дол. США)

	На початок року					На 31.12.2013	На початок року					На 31.12.2014*
	2010	2011	2012	2013	2014*		2010*	2011*	2012*	2013*	2014*	
Усього	40053,0	44806,0	50333,9	55296,8	58156,9	58156,9	39175,7	43836,8	48991,4	53679,3	57056,4	45916,0
Сільське, лісове та рибне господарство	680,4	730,7	736,3	728,8	839,3	839,3	669,2	719,5	725,3	717,8	776,9	594,1
Промисловість	13212,2	13747,7	15019,1	17174,8	18012,5	18012,5	13022,9	13526,2	14497,7	16496,4	18067,5	14817,1
добувна промисловість і розроблення кар'єрів	1013,9	1153,9	1191,0	1637,2	1668,9	1668,9	1009,0	1098,7	1136,0	1498,5	1953,1	1461,2
переробна промисловість	11827,9	12190,2	12992,2	13980,9	14701,5	14701,5	11685,3	12085,6	12872,8	13857,7	14894,6	12569,5
постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря	281,5	310,9	722,3	1459,2	1530,0	1530,0	250,1	264,7	389,4	1050,9	1140,8	717,0
водопостачання; каналізація, поводження з відходами	88,9	92,7	113,5	97,4	112,2	112,2	78,5	77,2	99,5	89,3	78,9	69,4
Будівництво	1272,4	1332,9	1231,0	1459,2	1649,6	1649,6	1082,2	1111,2	1176,8	1408,5	1580,0	1289,9
Оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів	4381,3	4723,5	5401,3	6140,0	7559,6	7559,6	4362,6	4702,6	5367,6	6092,1	6829,3	6019,2
Транспорт, складське господарство, пошта та кур'єрська діяльність	993,0	1096,0	1145,4	1506,3	1610,6	1610,6	923,6	1027,1	1073,1	1427,6	1535,3	1144,3
Тимчасове розміщування й організація харчування	489,4	505,3	721,1	822,1	887,3	887,3	354,1	353,0	374,6	411,5	446,5	364,5
Інформація та телекомунікації	1733,2	1895,9	2144,4	2003,0	2093,6	2093,6	1728,8	1891,4	2139,2	1996,9	2051,2	1857,4
Фінансова та страхова діяльність	12435,2	14956,9	16334,4	16430,1	15348,8	15348,8	12428,8	14953,8	16329,2	16424,8	15048,9	11537,4
Операції з нерухомим майном	2456,5	3135,0	3624,5	3997,8	4370,9	4370,9	2371,3	3045,6	3508,9	3878,3	4768,3	3804,4
Професійна, наукова та технічна діяльність	1163,5	1215,5	2114,2	2883,1	3448,4	3448,4	1133,1	1182,0	2072,5	2831,0	4006,8	2837,0
Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування	918,0	1168,5	1537,6	1809,7	1964,3	1964,3	872,1	1110,8	1480,3	1760,4	1686,9	1437,2
Державне управління й оборона; обов'язкове соціальне страхування	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1
Освіта	41,0	16,9	7,7	10,1	14,4	14,4	25,9	7,6	6,7	9,1	12,0	12,2
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	111,7	115,3	115,5	130,0	144,7	144,7	49,8	51,5	51,2	60,1	60,7	50,7
Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	136,1	141,8	168,0	175,4	185,8	185,8	122,4	130,9	155,2	138,7	157,0	128,2
Надання інших видів послуг	29,0	24,0	33,2	26,3	27,1	27,1	28,5	23,5	33,0	26,1	28,9	22,5

*Без урахування тимчасово окупованої території АР Крим та м. Севастополя.

54. Прямі інвестиції (акціонерний капітал) з України в економіці країн світу

(млн дол. США)

	На початок року										На 31.12.2013	На початок року				На 31.12.2014*			
	На початок року											На початок року							
	2004	2006	2010	2011	2012	2013	2010*	2011*	2012*	2013*		2014*							
Усього	170,3	219,5	6226,3	6868,3	6899,7	6483,3	6204,0	6846,3	6878,9	6462,6	6575,3	6204,0	6846,3	6878,9	6462,6	6575,3	6578,9	6597,4	6352,2
Кіпр	...	2,1	5778,5	6342,5	6342,1	5811,0	5778,5	6342,5	6342,1	5811,0	5818,5	5778,5	6342,5	6342,1	5811,0	5818,5	5818,5	5819,0	5819,0
Російська Федерація	68,1	102,9	166,1	190,3	236,6	292,6	166,1	190,3	236,6	292,6	362,4	166,1	190,3	236,6	292,6	362,4	190,3	236,6	196,9
Латвія	31,9	87,9	80,4	95,5	31,9	87,9	80,4	95,5	98,8	31,9	87,9	80,4	95,5	98,8	87,9	80,4	85,0
Польща	0,3	21,3	49,4	49,1	48,2	54,2	47,3	47,0	46,3	52,3	56,4	47,3	47,0	46,3	52,3	56,4	47,0	46,3	52,6
Грузія	0,9	2,2	32,4	31,1	32,3	33,0	32,4	31,1	32,3	33,0	42,1	32,4	31,1	32,3	33,0	41,1	32,3	33,0	36,4
Віргінські Острови (Брит.)	-	-	20,8	25,8	25,8	25,8	20,8	25,8	25,8	25,8	25,8	20,8	25,8	25,8	25,8	25,8	25,8	25,8	25,8
Казахстан	...	0,0	27,1	25,2	24,5	25,0	27,1	25,2	24,5	25,0	25,9	27,1	25,2	24,5	25,0	25,9	24,5	25,0	24,2
Естонія
Угорщина	0,8	0,1	0,1	0,1	0,1	4,2	0,1	0,1	0,1	4,2	12,2	0,1	0,1	0,1	4,2	17,3	0,1	0,1	16,0
Литва	0,4	0,4
Нідерланди	0,1	13,5	0,1	13,5	14,2	0,1	13,5	14,2	12,5
Молдова, Республіка	...	0,9	15,2	15,2	16,7	16,9	15,2	15,2	16,7	16,9	16,9	15,2	15,2	16,7	16,9	16,9	15,2	16,7	10,7
Швейцарія	6,5	4,0	5,1	9,3	9,2	5,7	5,1	9,3	9,2	5,7	8,2	5,1	9,3	9,2	5,7	8,2	9,3	9,2	7,3
Німеччина	0,2	0,3	5,2	9,2	9,0	9,1	5,2	9,2	9,0	9,1	9,4	5,2	9,2	9,0	9,1	9,4	9,2	9,0	6,5
Іспанія
Білорусь	0,2	0,7	4,7	4,1	4,1	5,8	4,7	4,1	4,1	5,8	4,1	4,7	4,1	4,1	5,8	4,1	4,1	4,1	3,8
Австрія	0,7	4,6	5,1	4,7	5,3	5,3	4,8	4,5	5,0	5,3	6,1	4,8	4,5	5,0	5,3	6,1	4,5	5,0	3,5
Інші країни світу	74,7	65,1	60,0	45,7	34,5	36,4	40,1	26,0	15,9	17,6	34,6	40,1	26,0	15,9	17,6	34,6	15,9	17,6	16,7

¹ Дані вилучено з метою забезпечення виконання вимог Закону України «Про державну статистику» щодо конфіденційності інформації.

* Без урахування тимчасово окупованої території АР Крим та м. Севастополь.

55. Прямі інвестиції (акціонерний капітал) з України за видами економічної діяльності

(млн дол. США)

	На початок року					На 31.12.2013					На початок року					На 31.12.2014*
	На початок року					На 31.12.2013					На початок року					На 31.12.2014*
	2010	2011	2012	2013	2013	2010*	2011*	2012*	2013*	2013*	2014*	2014*	2014*	2014*	2014*	
Усього	6226,3	6868,3	6899,7	6483,3	6575,3	6204,0	6846,3	6878,9	6462,6	6597,4	6597,4	6597,4	6597,4	6597,4	6352,2	
Сільське, лісове та рибне господарство	19,3	
Промисловість	95,0	129,9	138,7	151,7	169,3	92,4	127,7	136,6	149,7	174,5	174,5	174,5	174,5	174,5	130,1	
добувна промисловість і розроблення кар'єрів	0,3	0,3	0,1	
переробна промисловість	92,5	127,5	136,3	149,4	166,1	90,2	125,5	134,3	147,4	171,2	171,2	171,2	171,2	171,2	129,1	
постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря	
водопостачання; каналізація, поводження з відходами	
Будівництво	0,7	0,7	0,7	0,8	0,8	0,7	0,7	0,7	0,8	0,8	0,8	0,8	0,8	0,8	1,9	
Оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів	112,0	114,5	192,2	150,9	156,8	112,0	114,5	192,2	150,9	128,0	128,0	128,0	128,0	128,0	116,0	
Транспорт, складське господарство, пошта та кур'єрська діяльність	26,9	36,3	35,0	35,7	42,9	7,1	16,5	16,3	17,1	24,2	24,2	24,2	24,2	24,2	24,3	
Тимчасове розміщування й організація харчування	
Інформація та телекомунікації	...	0,0	0,0	1,7	2,6	...	0,0	0,0	1,7	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	2,7	
Фінансова та страхова діяльність	612,2	645,8	615,1	724,6	797,8	612,2	645,8	615,1	724,6	665,2	665,2	665,2	665,2	665,2	567,6	
Операції з нерухомим майном	38,1	38,1	38,0	53,2	35,8	38,1	38,1	38,0	53,2	66,5	66,5	66,5	66,5	66,5	50,7	
Професійна, наукова та технічна діяльність	5325,7	5881,0	5865,1	5332,9	5334,7	5325,7	5881,0	5865,1	5332,9	5481,6	5481,6	5481,6	5481,6	5481,6	5429,0	
Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування	0,3	0,3	0,3	0,3	0,3	0,3	0,3	0,3	0,3	22,4	22,4	22,4	22,4	22,4	1,0	
Державне управління й оборона; обов'язкове соціальне страхування	
Освіта	
Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	

* Дані вилучено з метою забезпечення виконання вимог Закону України «Про державну статистику» щодо конфідційності інформації.

* Без урахування тимчасово окупованої території АР Крим та м. Севастополь.

56. Прямі іноземні інвестиції (акціонерний капітал) у регіонах України

(МЛН ДОЛ. США)

	На початок року										На 31.12.2014	
	2001	2006	2010	2011	2012	2013	2014	2014		2014		
Україна	3875,0	16890,0	40053,0	44806,0	50333,9	55296,8						x
Україна*	x	x	39175,7	43836,8	48991,4	53679,3					57056,4	x
Автономна Республіка Крим	146,0	488,1	718,4	815,6	1176,7	1461,6					x	x
Вінницька	22,0	79,1	184,6	205,3	226,4	248,2					309,4	250,9
Волинська	49,0	113,4	332,4	218,6	291,4	380,5					341,3	271,8
Дніпропетровська	220,0	5872,6	7054,1	7495,1	8208,2	8432,3					9064,0	7758,7
Донецька	306,8	614,4	1636,8	2278,2	2646,9	3187,0					3602,5	2550,4
Житомирська	27,9	121,5	238,1	258,1	337,7	362,8					388,7	286,0
Закарпатська	92,1	261,3	363,7	364,4	348,5	406,4					437,5	376,6
Запорізька	230,0	598,6	916,2	952,8	987,6	1077,6					1125,4	885,2
Івано-Франківська	40,1	136,7	635,1	512,5	624,0	642,7					813,8	925,9
Київська	342,7	678,9	1525,5	1611,1	1751,7	1835,2					1988,5	1653,8
Кіровоградська	19,5	67,5	82,6	65,0	72,4	103,7					158,5	84,7
Луганська	31,4	268,7	637,1	687,5	766,0	838,2					879,1	671,1
Львівська	150,0	426,9	1198,6	1254,6	1387,8	1637,8					1701,4	1374,9
Миколаївська	45,4	123,7	162,7	165,4	152,3	244,7					282,8	232,6
Одеська	203,0	599,3	1042,0	1107,3	1220,5	1629,1					1671,7	1432,5
Полтавська	181,0	280,0	450,9	551,3	702,2	943,2					1065,6	1029,1
Рівненська	45,6	109,6	307,6	309,2	280,4	298,8					313,4	269,3
Сумська	44,3	165,5	243,5	359,6	361,8	386,5					422,7	264,7
Тернопільська	21,3	39,3	66,5	59,8	61,9	63,9					68,9	56,4
Харківська	121,0	485,7	2082,7	2716,9	2814,3	2174,3					2131,9	1726,0
Херсонська	35,2	109,2	197,4	203,4	206,4	251,5					275,2	210,4
Хмельницька	15,4	77,3	219,6	183,0	186,8	205,1					224,5	189,2
Черкаська	104,7	99,1	222,5	289,4	285,7	882,5					887,9	510,4
Чернівецька	8,9	28,4	61,8	61,9	61,9	64,2					80,2	68,7
Чернігівська	51,5	98,2	88,8	94,9	100,9	105,0					128,4	103,8
м. Київ	1305,0	4836,5	19225,1	21831,6	24907,7	27278,1					28693,0	22733,0
м. Севастополь	15,2	110,5	158,8	153,6	165,8	155,9					x	x

* Без урахування тимчасово окупованої території АР Крим та м. Севастополя.

57. Прямі інвестиції (акціонерний капітал) з регіонів України в економіці країн світу

(млн дол. США)

	На початок року										На 31.12.2014
	2001	2006	2010	2011	2012	2013	2014	2014		2014	
Україна	170,3	219,5	6226,3	6868,3	6899,7	6483,3	6597,4	x	x	x	x
Україна*	x	x	6204,0	6846,3	6878,9	6462,6	6597,4	x	x	x	6352,2
Автономна Республіка Крим	-	x	x	x	x
Вінницька	-	17,6	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,1
Волинська	-	-	-
Дніпропетровська	4,0	21,6	111,1	152,3	144,1	191,1	199,3	199,3	199,3	199,3	114,2
Донецька	4,1	9,5	5395,8	5959,1	5939,8	5426,9	5431,8	5431,8	5431,8	5431,8	5405,6
Житомирська	-	...	-	-	-	-	-	-	-	-	...
Закарпатська	...	-	-
Запорізька	2,0	2,4	14,0	43,0	42,1	41,6	48,1	48,1	48,1	48,1	34,0
Івано-Франківська	0,0
Київська	2,8	7,0	6,8	7,0	7,3	7,3	7,3	7,3	4,6
Кіровоградська	-	...	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1
Луганська	2,1	2,5	1,7	1,8	10,9	11,1	11,6	11,6	11,6	11,6	10,3
Львівська	3,5	0,8	0,7	0,8	21,0	27,4	43,8	43,8	43,8	43,8	37,2
Миколаївська	...	0,5	0,5	0,5	0,6	0,8	0,8	0,8	0,8	0,8	0,8
Одеська	40,8	36,2	37,4	36,3	36,0	53,9	37,4	37,4	37,4	37,4	29,5
Полтавська	2,4	1,8	2,0	1,8	1,8	2,3	3,4	3,4	3,4	3,4	2,6
Рівненська	-	...	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Сумська	-	...	2,7	2,7	2,6	2,7	3,8	3,8	3,8	3,8	2,5
Тернопільська	-	-
Харківська	53,2	59,3	10,2	13,4	11,2	12,9	18,4	18,4	18,4	18,4	13,6
Херсонська	...	0,0	0,0	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1
Хмельницька	-	-
Черкаська	-	...	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Чернівецька
Чернігівська	-	-	-	-	-	-	-	-
м. Київ	7,6	43,7	617,2	619,8	656,9	671,9	778,2	778,2	778,2	778,2	686,0
м. Севастополь	x

¹ Дані вилучено з метою забезпечення виконання вимог Закону України «Про державну статистику» щодо конфіденційності інформації.

* Без урахування тимчасово окупованої території АР Крим та м. Севастополя.

58. Зовнішній борг України

млрд. дол. США

Показники	на 01.01.2011	на 01.04.2011	на 01.07.2011	на 01.10.2011	на 01.01.2012	на 01.04.2012	на 01.07.2012	на 01.10.2012	на 01.01.2013	на 01.04.2013	на 01.07.2013	на 01.10.2013	на 1.01.2014	на 001.04.2014	на 01.07.2014	на 01.10.2014	на 01.01.2015
Сектор загального державного управління	24982	25980	27289	26650	25874	25828	23941	26785	27333	27495	27092	27277	29922	28804	31545	32348	32884
Короткострокові	2053	2004	2020	2000	2001	2074	0	79	62	36	20	0	0	0	0	0	6
Інструменти грошового ринку	53	4	20	0	1	74	0	79	62	36	20	0	0	0	0	0	6
Кредити	2000	2000	2000	2000	2000	2000	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Довгострокові	22929	23976	25269	24650	23873	23754	23941	26706	27271	27459	27072	27277	29922	28804	31545	32348	32878
Облігації та інші боргові цінні папери	9148	10016	11180	10776	10047	9942	9375	13030	14221	15245	15466	15342	19386	19226	19260	19328	19334
Кредити	11890	12013	12124	11956	11941	11910	12707	11782	11163	10373	9759	10051	8639	7680	10387	11199	11765
Інші боргові зобов'язання*	1891	1947	1965	1918	1885	1902	1859	1894	1887	1841	1847	1884	1897	1898	1898	1821	1779
Органи грошово-кредитного регулювання	7509	7731	7804	7615	7487	6973	6247	5617	4853	4008	3291	2615	1775	1428	2269	2398	2176
Короткострокові	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Кредити	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Довгострокові	7509	7731	7804	7615	7487	6973	6247	5617	4853	4008	3291	2615	1775	1428	2269	2398	2176
Облігації та інші боргові цінні папери	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Кредити	7384	7602	7674	7488	7362	6847	6124	5491	4728	3886	3169	2490	1649	1302	2143	2277	2058
Інші боргові зобов'язання*	125	129	130	127	125	126	123	126	125	122	122	125	126	126	126	121	118
Банки	28119	28482	27480	25944	25198	24061	24042	22594	21553	21878	21261	21193	22555	22320	21271	20482	18752
Короткострокові	4508	4673	4741	4710	5786	5329	5890	4818	4263	4411	4672	4477	5438	6033	5629	5777	5301
Інструменти грошового ринку	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Кредити	2773	2665	2510	2746	3610	3559	3416	3270	2648	2648	2886	2822	3654	4722	4400	4612	3982
Валюта і депозити	1662	2005	2226	1951	2173	1767	2470	1546	1612	1759	1782	1650	1778	1307	1223	1146	1254
Інші боргові зобов'язання	73	3	5	13	3	3	4	2	3	4	4	5	6	4	6	19	65

Показники	на 01.01.2011	на 01.04.2011	на 01.07.2011	на 01.10.2011	на 01.01.2012	на 01.04.2012	на 01.07.2012	на 01.10.2012	на 01.01.2013	на 01.04.2013	на 01.07.2013	на 01.10.2013	на 01.01.2014	на 01.04.2014	на 01.07.2014	на 01.10.2014	на 01.01.2015
Довгострокові	23611	23809	22739	21234	19412	18732	18152	17776	17290	17467	16589	16716	17117	16287	15642	14705	13451
Облігації та інші боргові цінні папери	4672	5099	4972	4340	3648	3370	3410	3403	3301	4449	4634	4685	5082	4946	4823	4824	4365
Кредити	16586	16075	15045	14158	13198	12750	12315	11889	11466	10496	9421	9472	9629	9485	9362	8662	7971
Валова і депозити	2353	2635	2722	2736	2566	2612	2427	2484	2523	2522	2534	2559	2406	1856	1457	1219	1115
Інші сектори	50843	52401	54320	56102	59357	60824	64930	66904	70441	71778	71506	75062	76642	79274	70645	70733	63252
Короткострокові	19033	20791	21943	22364	23727	23893	27642	25671	26915	27427	26541	27572	29337	25941	23847	25246	22673
Інструменти грошового ринку	8	8	8	8	440	440	440	440	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Кредити	790	768	820	724	1491	2237	2046	577	710	757	727	750	882	826	970	1100	950
Торгові кредити**	13595	15141	15578	16591	16286	15210	18744	18558	19418	20560	19564	20640	22526	18502	16946	17662	13099
Інші боргові зобов'язання	4640	4874	5537	5041	5510	6006	6412	6096	6787	6110	6250	6182	5929	6613	5931	6484	8624
Довгострокові	31810	31610	32377	33738	35630	36931	37288	41233	43526	44351	44965	47490	47305	47333	46798	45487	40579
Облігації та інші боргові цінні папери	3380	3230	3925	3911	4019	4582	4621	4623	5180	5168	6058	6204	6221	6217	6214	6209	4594
Кредити	28197	28161	28220	29601	31426	32192	32520	36271	38006	39042	38732	40018	39872	39911	38663	37373	34171
Торгові кредити	233	219	232	226	185	157	147	339	340	141	175	1268	1212	1205	1921	1905	1814
Прямі інвестиції: міжфірмовий борг**	5893	6111	6494	6839	8320	9198	9795	10547	10445	10677	10779	11134	11185	11553	11340	9930	9243
Валовий зовнішній борг***	117346	120705	123387	123150	126236	126884	128955	132447	134625	135836	133929	137281	142079	137379	137070	135891	126307

* Зобов'язання за розподілом СПЗ перекласифіковано між сектором державного управління та органами грошово-кредитного регулювання відповідно до напрямів використання коштів.

** За рекомендаціями місії МВФ з питань статистики зовнішнього сектору обсяги кредиторської заборгованості підприємств з прямими інвестиціями по відношенню до прямих інвесторів-нерезидентів перенесено зі статті "Торгові кредити короткострокові інших секторів" до статті "Міжфірмовий борг" починаючи з 2012 року.

*** З початку 2014 року дані без урахування статистики за Автономною Республікою Крим.

59. Валютна структура зовнішнього боргу станом на 01.01.2015 р. у розрізі секторів економіки та за початковим терміном до погашення

(%)

	Долар США	ЄВРО	Спеціальні права запозичення	Російський рубль	Українська гривня	Інші
Сектор загального державного управління	70,3	10,5	16,5	-	1,4	1,3
Довгострокові	70,3	10,5	16,5	-	1,4	1,3
Органи грошово-кредитного регулювання	-	-	100,0	-	-	-
Довгострокові	-	-	100,0	-	-	-
Банки	82,2	7,8	-	1,2	6,0	2,8
Короткострокові	77,3	10,7	-	1,9	6,2	3,9
Довгострокові	84,0	6,7	-	0,9	6,0	2,4
Інші сектори	84,8	11,1	-	3,1	0,8	0,2
Короткострокові	79,2	14,0	-	6,8	-	0,0
Довгострокові	87,9	9,5	-	1,1	1,3	0,2
Прямі інвестиції: міжфірмовий борг	70,0	27,1	-	2,7	-	0,2
Валовий зовнішній борг	78,2	11,4	6,0	1,9	1,7	0,8

ЦІНИ І ТАРИФИ

60. Індекси споживчих цін на основні групи товарів та послуг

(грудень до грудня попереднього року; %)

	2001	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2010*	2011*	2012*	2013*	2014*
Індекс споживчих цін	106,1	110,3	111,6	116,6	122,3	112,3	109,1	104,6	99,8	100,5	109,4	104,5	99,8	100,5	124,9
Продукти харчування та безалкогольні напої	108,0	110,2	103,2	123,7	124,5	110,9	110,6	101,7	97,7	99,3	110,6	101,5	97,6	99,5	124,8
Продукти харчування	108,3	110,8	102,8	124,7	124,5	110,0	110,7	100,7	97,1	99,2	110,8	100,6	97,2	99,2	124,5
Хліб і хлібопродукти	92,3	102,2	113,7	119,5	127,8	108,3	116,5	106,3	99,7	100,3	116,3	106,2	99,7	100,3	135,1
хліб	93,3	100,4	116,7	118,0	125,1	109,9	111,3	113,5	102,7	102,4	111,3	113,3	102,5	102,4	126,4
макаронні вироби	96,0	99,3	106,2	119,5	125,1	107,6	111,0	109,4	100,9	100,7	111,0	109,3	101,0	100,9	125,9
М'ясо та м'ясопродукти	127,5	118,4	98,0	113,9	134,0	106,2	104,1	109,8	101,3	96,9	104,0	109,6	101,1	97,0	127,5
Риба та продукти з риби	119,4	119,4	102,3	109,3	126,6	114,1	104,2	109,9	98,3	96,5	104,4	109,8	98,1	96,6	137,2
Молоко, сир та яйця	104,0	110,1	105,1	142,1	115,4	109,4	116,0	106,0	93,4	106,2	115,9	105,6	93,5	106,3	117,2
молоко	105,8	120,1	107,3	144,7	114,6	116,6	120,0	102,4	92,5	103,7	120,1	102,1	92,1	104,3	113,7
сир і м'який сир (творог)	108,3	117,8	103,7	139,8	109,5	111,6	125,8	105,0	96,6	106,1	125,4	104,8	96,6	106,3	112,4
яйця	98,4	89,0	98,4	154,4	128,8	93,7	86,3	109,3	80,3	107,6	86,3	108,0	80,9	107,1	135,3
Олія та жири	116,2	102,0	91,3	143,9	123,2	114,2	108,1	106,7	99,2	98,0	107,7	106,4	99,3	97,6	121,1
масло	95,6	110,6	107,8	142,6	110,2	135,4	123,7	102,7	93,4	109,5	122,9	102,5	93,5	109,4	109,2
олія	142,6	95,3	97,4	170,4	98,3	111,7	115,5	110,9	99,7	91,5	115,8	110,8	99,7	91,7	127,4
Фрукти	127,7	126,1	139,9	160,3	137,8	101,3	109,3	96,4	97,9	82,6	109,4	95,9	97,9	82,7	155,9
Овочі	89,7	104,7	91,5	135,4	99,6	94,5	120,9	55,9	77,5	105,8	120,4	55,6	77,6	105,8	89,4
Цукор	96,0	121,7	98,3	101,2	108,4	183,9	120,3	79,5	83,2	118,0	120,4	79,5	83,1	117,6	122,8
Безалкогольні напої	103,1	107,7	106,6	111,0	121,7	124,7	105,7	113,7	104,2	101,5	105,7	113,6	104,4	101,6	128,9
Алкольні напої, тютюнові вироби	102,0	107,7	105,5	109,5	122,7	138,4	122,1	108,8	107,0	110,1	121,8	108,8	107,0	110,1	125,9
Одяг і взуття	101,8	102,2	102,5	101,9	104,6	107,6	102,2	101,0	97,7	96,5	102,3	100,9	97,6	96,7	114,5

Житло, вода, електроенергія, газ та інші види палива	104,5	114,6	166,5	112,3	128,2	108,2	113,8	111,0	100,7	100,3	113,6	111,0	100,7	100,3	134,3
Предмети домашнього вжитку, побутова техніка та поточне утримання житла	101,2	102,1	102,5	102,9	116,2	114,3	101,2	103,5	100,5	99,3	101,2	103,3	100,5	99,3	127,9
Охорона здоров'я	105,6	109,2	107,3	113,2	121,9	126,3	105,8	106,4	102,0	103,0	106,1	106,4	102,0	103,1	130,0
Фармацевтична продукція, медичні товари та обладнання	101,0	104,7	102,0	110,0	119,8	136,3	102,9	106,2	101,7	103,0	102,7	106,2	101,6	102,9	144,9
Амбулаторні послуги	108,5	115,4	112,6	116,6	123,0	115,8	108,6	106,9	104,0	103,2	108,7	107,0	104,4	103,3	117,4
Транспорт	98,5	119,7	110,4	114,1	122,5	119,2	106,6	120,9	104,1	101,3	106,7	120,9	104,0	101,4	141,6
Паливо та мастила	67,0	124,5	102,9	136,2	91,7	146,0	113,9	130,9	106,9	96,4	114,0	130,9	106,8	96,5	160,7
Транспортні послуги	104,3	122,1	112,1	110,3	146,6	110,3	105,0	119,7	103,5	105,3	104,8	119,9	103,6	105,5	122,2
Зв'язок	99,2	101,7	121,0	97,2	105,0	104,3	91,1	103,5	101,4	100,7	91,2	103,6	101,3	100,7	102,4
Відпочинок і культура	104,3	102,7	103,7	104,7	117,1	111,8	102,5	103,2	100,2	99,7	102,7	103,2	100,5	99,7	124,8
Освіта	110,7	118,0	115,8	115,8	129,2	115,1	110,3	105,7	104,4	102,2	110,6	105,9	104,1	102,4	104,7
Ресторани та готелі	112,5	118,6	114,8	116,5	127,9	110,0	107,4	107,2	102,8	101,4	107,4	107,1	102,9	101,3	114,0
Різні товари та послуги	101,5	106,3	106,8	111,4	130,4	119,1	108,7	105,4	102,2	102,5	109,1	105,4	102,3	102,5	124,5

*Без урахування тимчасово окупованої території АР Крим та м. Севастополя.

61. Індекси споживчих цін за регіонами

(Грудень до грудня попереднього року; %)

	2001	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Україна	106,1	110,3	111,6	116,6	122,3	112,3	109,1	104,6	99,8	100,5	...
Україна*	x	x	x	x	x	x	109,4	104,5	99,8	100,5	124,9
Автономна Республіка Крим	107,2	111,5	111,5	115,6	123,3	114,8	109,6	106,0	98,4	99,5	...
Вінницька	107,0	110,7	111,5	117,8	119,1	111,2	107,0	102,8	99,0	99,7	123,3
Волинська	106,2	109,1	109,6	115,1	121,3	110,0	108,1	103,2	99,0	99,7	125,9
Дніпропетровська	106,9	108,0	119,8	114,4	124,4	113,0	109,3	104,3	99,7	100,4	125,7
Донецька	107,4	111,9	112,1	113,9	124,0	113,1	110,3	105,0	101,3	101,3	122,0
Житомирська	104,3	110,8	110,3	113,9	120,8	111,9	108,9	103,9	99,0	99,4	125,2
Закарпатська	103,6	111,6	108,7	111,3	115,4	111,8	108,5	103,0	98,8	99,7	125,7
Запорізька	105,4	111,9	110,3	115,2	123,6	113,0	109,7	104,6	99,3	100,3	125,7
Івано-Франківська	107,7	110,3	106,0	114,0	121,8	110,3	108,3	102,9	99,3	100,0	125,0
Київська	107,3	112,6	111,7	114,3	125,6	109,5	107,9	103,9	99,1	99,9	124,7
Кіровоградська	108,4	110,0	109,1	113,4	121,4	109,7	108,5	103,7	98,8	100,1	124,4
Луганська	106,1	112,0	116,1	115,4	123,3	112,8	110,5	105,6	100,3	101,3	125,2
Львівська	105,0	108,4	107,0	116,8	125,1	113,4	109,7	104,9	99,3	100,2	126,7
Миколаївська	107,2	111,5	109,1	118,1	121,8	112,8	110,0	104,4	99,3	100,7	124,9
Одеська	107,3	108,8	110,0	119,2	123,7	114,4	110,5	105,4	99,4	100,9	127,2
Полтавська	105,5	113,7	111,2	118,3	123,5	112,8	108,4	103,7	99,1	99,6	123,8
Рівненська	104,8	110,3	109,6	116,0	122,1	112,0	108,3	103,4	98,9	99,3	127,0
Сумська	106,1	112,2	113,3	115,0	121,0	110,8	108,9	103,6	98,8	99,5	124,7
Тернопільська	104,1	108,4	110,0	120,1	118,6	111,2	108,5	103,7	98,9	99,2	125,4
Харківська	103,0	108,9	112,7	119,1	123,8	112,9	109,0	104,1	99,2	99,6	125,3
Херсонська	109,4	109,2	109,2	118,3	121,9	112,6	110,6	104,5	99,4	100,5	124,1
Хмельницька	105,2	108,5	110,8	117,9	122,7	113,0	109,6	104,0	99,6	100,0	123,7
Черкаська	106,2	111,4	110,2	117,9	122,3	111,5	109,0	103,5	99,5	100,3	124,2
Чернівецька	103,9	111,3	109,2	117,3	119,0	110,1	108,2	102,4	98,8	99,9	123,5
Чернігівська	101,9	109,9	111,6	115,0	123,1	112,7	109,5	103,6	98,8	99,4	126,7
м. Київ	107,0	110,5	109,2	121,0	121,6	113,4	109,8	106,1	101,6	101,5	125,8
м. Севастополь	108,9	110,0	111,7	118,2	119,5	113,9	112,8	106,7	100,7	100,2	...

* Без урахування тимчасово окупованої території АР Крим та м. Севастополя.

62. Індеси цін виробників промислової продукції у 2013–2014 рр.

(Грудень до грудня попереднього року, %)

	2013	2013*	2014*
Промисловість	101,7	101,8	131,8
Добувна промисловість і розроблення кар'єрів	105,8	105,8	124,3
Добування кам'яного вугілля	97,8	97,8	136,1
Добування сирової нафти та природного газу	107,0	107,4	115,8
Добування металевих руд	113,6	113,6	119,9
Переробна промисловість	99,8	99,9	134,3
Виробництво харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів	103,8	103,8	127,3
Виробництво м'яса та м'ясних продуктів	98,8	98,6	131,4
Виробництво молочних продуктів	115,3	115,5	109,3
Виробництво хліба, хлібобулочних і борошнених виробів	103,3	103,3	126,4
Виробництво цукру	117,0	117,0	112,1
Виробництво напоїв	107,1	106,7	115,8
Текстильне виробництво, виробництво одягу, шкіри, виробів зі шкіри та інших матеріалів	101,2	101,2	123,9
Виготовлення виробів з деревини, виробництво паперу та поліграфічна діяльність	101,0	101,0	136,4
Виробництво коксу та продуктів нафтоперероблення	99,2	99,2	150,1
Виробництво коксу та коксопродуктів	97,8	97,8	162,2
Виробництво продуктів нафтоперероблення	100,0	100,0	140,9
Виробництво хімічних речовин і хімічної продукції	94,7	95,3	153,9
Виробництво основних фармацевтичних продуктів і фармацевтичних препаратів	107,7	107,7	126,1
Виробництво гумових і пластмасових виробів, іншої неметалевої мінеральної продукції	101,0	100,8	124,4
Металургійне виробництво, виробництво готових металевих виробів, крім виробництва машин і устаткування	97,3	97,3	152,7
Виробництво комп'ютерів, електронної та оптичної продукції	101,9	102,0	121,5
Виробництво електричного устаткування	100,1	100,3	125,7
Виробництво машин і устаткування, не віднесених до інших угруповань	101,7	101,4	114,0
Виробництво автотранспортних засобів, причепів і напівпричепів та інших транспортних засобів	94,9	94,8	109,9
Постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря	105,2	105,2	128,5

*Без урахування тимчасово окупованої території АР Крим та м. Севастополя.

63. Індекси цін реалізації продукції сільського господарства сільськогосподарськими підприємствами

(до попереднього року; %)

	2000	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2010*	2011*	2012*	2013*	2014*
Продукція сільського господарства	155,8	108,1	102,4	138,0	110,3	106,4	130,0	113,6	106,8	97,1	127,0	113,7	107,2	97,3	124,3
Продукція рослинництва	168,2	95,5	114,1	157,7	95,2	109,1	139,8	115,7	105,6	91,8	139,5	118,2	106,9	91,7	129,2
Зернові культури	222,7	91,8	123,2	161,5	92,5	101,9	140,3	121,4	109,1	90,8	137,6	126,0	113,1	90,7	132,8
Олійні культури	102,7	84,6	102,2	184,6	92,9	120,1	142,6	112,2	107,5	90,8	138,0	112,7	107,2	90,8	124,9
Цукрові буряки	145,1	130,3	105,0	84,7	138,8	188,4	115,4	107,7	82,4	92,1	115,4	107,7	82,4	92,1	122,1
Картопля	102,7	126,8	156,1	97,2	111,5	112,0	164,3	95,5	47,6	146,4	160,3	92,4	47,6	146,4	112,3
Овочі	123,7	125,6	108,0	120,6	115,4	99,7	143,0	90,9	74,1	92,8	163,0	102,5	76,6	93,9	137,6
Плоди та ягоди	82,0	133,6	146,5	111,0	124,9	101,7	118,0	131,7	92,9	96,0	109,9	128,7	94,9	92,7	116,6
Продукція тваринництва	138,5	129,5	88,8	115,8	147,4	101,4	114,3	109,2	108,0	102,4	114,4	109,2	107,6	102,8	119,1
Худоба та птиця (у живій вазі)	133,9	134,8	89,9	102,4	158,5	102,9	104,2	110,8	111,6	95,4	104,0	111,3	111,5	95,6	122,9
Молоко та молочні продукти	148,3	134,3	94,4	154,6	123,4	91,5	155,5	103,4	86,7	125,0	153,4	102,7	86,7	125,2	106,5
Яйця	134,2	105,5	76,4	142,1	137,5	107,0	116,3	110,2	117,4	104,8	114,3	110,0	116,9	104,7	118,6
Вовна	167,9	128,0	95,2	95,7	127,3	74,0	120,7	166,8	119,3	81,5	116,8	171,3	116,7	85,8	99,4

*Без урахування тимчасово окупованої території АР Крим та м. Севастополя, за 2014 р. також без частини зони проведення Антитерористичної операції.

64. Індекси цін на будівельно-монтажні роботи

(до попереднього року; %)

	2010	2011	2012	2013	2014*
Усього	115,8	119,4	112,6	105,6	109,5
Будівлі	114,2	118,2	113,1	105,7	108,4
житлові	113,5	117,3	113,4	106,5	106,9
нежитлові	115,0	118,3	112,7	104,9	110,1
Інженерні споруди	118,3	122,0	112,0	105,6	111,9
транспортні споруди	119,3	124,8	113,7	105,2	112,3
трубопроводи, комунікації та лінії електропередачі	119,6	117,3	111,2	106,1	109,9
комплексні промислові споруди	117,9	124,8	112,1	106,3	111,7
інші інженерні споруди	113,0	116,3	110,1	104,4	114,4

*Без урахування тимчасово окупованої території АР Крим та м. Севастополя.

ПРОМИСЛОВОСТЬ

65. Індекси промислової продукції за видами діяльності

(до попереднього року; %)

	2011	2012	2013	2011*	2012*	2013*	2014*
Промисловість	108,0	99,5	95,7	108,0	99,3	95,7	89,9
Добувна та переробна промисловість	108,8	99,1	95,3	108,7	99,0	95,2	89,3
Добувна промисловість і розроблення кар'єрів	106,8	101,9	100,6	106,7	101,5	100,8	86,3
добування кам'яного та бурого вугілля	113,7	104,5	97,6	113,7	104,5	97,6	69,5
добування сирої нафти та природного газу	97,3	101,2	97,1	97,2	101,0	96,3	98,3
добування металевих руд	103,2	101,2	104,6	103,2	101,2	104,6	93,4
Переробна промисловість	109,6	98,0	92,9	109,7	98,0	92,7	90,7
Виробництво харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів	102,9	101,0	94,9	103,2	100,8	95,0	102,5
Текстильне виробництво, виробництво одягу, шкіри, виробів зі шкіри та інших матеріалів	107,6	93,4	94,2	106,7	94,1	94,1	98,6
Виготовлення виробів з деревини, виробництво паперу та поліграфічна діяльність	107,0	100,9	102,5	107,4	101,0	102,7	96,0
Виробництво коксу, продуктів нафтоперероблення	96,4	81,6	89,2	96,4	81,6	89,2	78,7
Виробництво хімічних речовин і хімічної продукції	123,7	96,2	83,1	128,0	96,0	80,7	85,8
Виробництво основних фармацевтичних продуктів і фармацевтичних препаратів	98,6	107,2	111,8	98,6	107,3	111,8	101,9
Виробництво гумових і пластмасових виробів, іншої неметалевої мінеральної продукції	113,4	94,0	97,6	113,4	93,8	97,4	91,2
Металургійне виробництво, виробництво готових металевих виробів, крім машин і устаткування	111,0	96,4	94,7	111,0	96,5	94,7	85,5
Машинобудування, крім ремонту та монтажу машин і устаткування	115,9	96,7	86,8	115,4	96,7	86,4	79,4
виробництво комп'ютерів, електронної та оптичної продукції	102,6	90,5	86,4	102,4	89,7	86,0	77,9
виробництво електричного устаткування	128,6	87,7	91,1	125,8	88,6	91,1	100,9
виробництво машин і устаткування, не віднесених до інших угруповань	110,2	97,3	95,0	109,9	97,3	93,5	88,7
виробництво автотранспортних засобів, причепів і напівпричепів та інших транспортних засобів	119,0	100,5	79,6	119,1	100,4	79,8	64,3
Виробництво меблів, іншої продукції, ремонт і монтаж машин та устаткування	113,7	108,0	92,1	114,3	108,1	90,9	93,0
Постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря	103,6	102,0	98,6	103,1	100,9	98,9	93,4

* Без урахування тимчасово окупованої території АР Крим та м. Севастополя, за 2014 р. також без частини зони проведення Антитерористичної операції.

66. Індекси промислової продукції за регіонами

(до попереднього року; %)

	2000	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Україна	113,2	103,1	106,2	107,6	94,8	78,1	111,2	108,0	99,5	95,7	x
Україна*	x	x	x	x	x	x	x	108,0	99,3	95,7	89,9
Автономна Республіка Крим	111,6	113,8	102,7	112,3	103,1	82,7	110,5	104,3	98,7	100,8	x
Вінницька	113,4	113,1	106,0	108,7	99,3	83,6	106,5	100,0	107,1	110,4	105,4
Волинська	143,7	121,9	119,2	143,7	89,7	51,7	126,7	112,6	94,5	102,9	103,2
Дніпропетровська	116,5	107,4	108,4	106,6	91,4	79,0	116,1	105,4	102,2	98,5	92,5
Донецька	112,4	92,1	106,1	107,7	92,2	78,2	114,7	113,6	94,6	93,6	68,5
Житомирська	113,5	113,1	105,1	109,1	106,3	79,3	108,2	125,3	116,6	113,4	107,1
Закарпатська	143,7	107,7	127,2	120,4	102,6	50,7	142,9	101,8	101,4	96,9	106,1
Запорізька	119,6	103,7	109,5	118,5	97,8	69,3	107,8	106,3	96,8	97,1	96,8
Івано-Франківська	102,1	104,8	91,0	95,9	78,5	77,4	100,2	125,7	101,2	95,3	98,9
Київська	115,1	117,6	113,9	108,2	104,5	83,0	108,0	110,6	96,8	99,1	101,6
Кіровоградська	123,2	110,5	111,6	109,7	104,2	78,3	113,3	111,0	107,5	106,6	100,8
Луганська	130,4	101,6	101,7	116,0	94,1	80,1	107,1	115,8	92,5	91,1	57,6
Львівська	112,4	93,2	108,5	112,9	100,8	80,1	100,9	112,8	101,6	101,2	97,2
Миколаївська	108,7	107,1	106,4	107,9	100,4	85,5	110,3	104,2	99,5	96,5	101,4
Одеська	90,3	99,5	90,7	116,5	127,6	78,2	102,9	83,6	96,9	100,6	99,7
Полтавська	89,9	97,6	106,5	103,2	85,9	84,3	112,6	99,6	100,0	94,7	92,9
Рівненська	103,9	113,2	108,9	112,2	98,8	69,2	129,6	107,6	96,7	91,4	103,7
Сумська	102,7	113,5	104,0	108,0	105,8	82,9	93,5	107,7	95,6	107,0	88,1
Тернопільська	116,1	109,0	118,3	108,7	110,4	84,8	102,5	112,4	102,1	99,5	116,5
Харківська	106,1	112,5	105,9	109,6	103,6	79,7	105,8	105,5	97,6	94,5	94,8
Херсонська	128,3	88,1	81,2	109,4	101,2	91,6	100,5	93,1	104,7	92,4	96,4
Хмельницька	110,0	118,6	113,0	114,5	99,4	76,4	104,9	109,2	101,2	97,6	97,8
Черкаська	107,4	113,6	103,7	124,8	133,0	70,5	117,1	103,4	94,9	95,2	94,7
Чернівецька	111,4	109,6	107,7	121,3	104,0	74,6	111,9	89,6	86,8	103,7	92,9
Чернігівська	119,1	111,1	103,0	105,8	100,0	83,6	99,8	98,0	98,1	89,6	97,2
м. Київ	126,1	115,4	110,5	108,7	98,5	71,0	104,1	102,0	95,9	89,9	85,9
м. Севастополь	137,9	116,8	135,7	106,4	96,5	73,8	114,4	110,4	95,0	112,7	x

* Без урахування тимчасово окупованої території АР Крим та м. Севастополя, за 2014 р. також без частини зони проведення Антитерористичної операції.

67. Виробництво (видобуток) основних видів промислової продукції

	2000	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2011*	2012*	2013*	2014* ¹
Вугілля кам'яне, млн. т	61,6	60,0	61,4	58,8	59,5	55,0	55,0	62,7	65,7	64,2	62,7	65,7	64,2	44,7
Нафта сира, у тому числі нафта, одержана з мінералів бітумінозних, тис. т	2626	3149	3326	3310	3184	2904	2582	2438	2290	2172	2426	2279	2162	2032
Газовий конденсат природний, одержаний з родовищ газу природного, тис. т	1067	1225	1180	1149	1144	1057	987	925	1055	899	858	991	832	685
Газ природний скраплений або в газоподібному стані, млрд. м ³	17,9	20,8	21,1	21,1	21,4	21,5	20,5	20,7	20,5	21,3	19,6	19,3	19,7	19,8
Концентрати залізорудні неагломеровані, млн. т	42,6	53,2	57,1	60,9	56,9	54,8	64,3	66,5	67,1	70,4	66,5	67,1	70,4	68,1
Олія соляникова перафінована та її фракції (крім хімічно модифікованих), тис. т	959	1381	2078	2226	1863	2772	2990	3177	3804	3403	3176	3803	3402	4226
Масло вершкове, тис. т	135 ²	120	104	100	84,8	74,7	79,5	76,7	88,6	94,3	75,6	87,5	92,9	114
Сири жирні, тис. т	67,5	274	217	246	236	224	207	178	168	165	178	168	165	129
Борошно, тис. т	3076	2944	2696	2908	3030	2734	2632	2596	2605	2542	2431	2445	2403	2235
Цукор білий кристалічний буряковий, тис. т	1552	1900	2574	1867	1571	1271	1546	2327	2143	1263	2327	2143	1263	2105
Вино ігристе «Шампанське України», млн. дал	3,4 ³	4,4	4,5	4,5	4,0	4,2	4,2	3,7	3,3	3,1	2,9	2,7	2,7	2,6
Пиво, млн. дал	108	238	268	316	320	300	310	306	301	279	303	298	276	241
Напій безалкогольний, млн. дал	67,4	169	176	196	173	147	148	145	144	126	140	140	123	116
Взуття ⁴ , млн. пар	15,6	20,5	21,2	22,5	22,2	20,4	25,7	28,1	28,3	30,5	28,0	28,3	30,5	27,1
Фанера клеєна, панелі фанеровані та матеріали шаруваті подібні, з деревини ² , тис. м ³	56,3	173	164	178	171	109	145	174	172	179	174	172	179	190
Папір для виготовлення піпієтчних або косметичних серветок, рушників, пелюшок, скатертин, вата целюзна і полютно з волокон целюлозних, тис. т	57,2	111	112	122	125	120	126	131	138	146	131	137	144	147
Первинна переробка нафти (у тому числі газового конденсату), млн. т	9,1	18,4	14,4	13,9	10,3	10,8	10,9	8,8	4,3	3,5	8,8	4,3	3,5	2,8

Закінчення табл. 67
**Виробництво (видобуток) основних видів
 промислової продукції**

	2000	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2011*	2012*	2013*	2014* ¹
Бензин моторний, з вмістом свинцю 0,013 г/л і менше, млн. т	2,1	4,6	3,9	4,2	3,2	3,3	2,9	2,8	1,6	1,0	2,8	1,6	1,0	0,7
Паливо дизельне для транспорту автомобільного і залізничного, млн. т	2,7	5,3	4,3	4,1	3,7	3,9	3,7	2,7	1,4	1,0	2,7	1,4	1,0	0,8
Бітум нафтовий (уключаючи сланцевий), млн. т	0,2	0,4	0,5	0,6	0,4	0,3	0,5	0,3	0,2	0,1	0,3	0,2	0,1	0,1
Кислота сірчана, тис. т	1036	1606	1493	1657	1479	890	1295	1537	1371	1170	1000	761	548	548
Шини пневматичні гумові нові для автобусів, вантажних автомобілів або літаків, тис. шт	... ⁶	1053	866	824	662	301	225	81,7	106	95,4	81,7	106	95,4	86,4
Лінолеум та покриття для підлоги тверді на текстильній основі (крім листів та пластин, які складаються тільки з маси лінолеуму), млн. м ²	3,4	9,1	9,2	9,2	6,6	9,1	14,5	17,3	16,5	16,9	17,3	16,5	16,9	14,4
Портландцемент, цемент глиноземистий, цемент безклінкерний шлаковий і цементи гідрравлічні подібні, млн. т	5,3	12,2	13,7	15,0	14,9	9,5	9,5	10,6	9,8	9,9	10,3	9,6	9,4	8,6
Вироби з асфальту або матеріалів подібних (нафтового бітуму, кам'яновугільного пещу), в рулонах, млн. м ²	32,3	56,2	56,6	55,5	50,4	33,9	45,3	42,6	32,4	32,5	42,6	32,4	32,5	27,0
Чавун переробний і дзеркальний у чашках, болванках чи формах первинних інших, млн. т	25,3	30,7	32,9	35,6	30,8	25,6	27,3	28,9	28,5	29,1	28,9	28,5	29,1	24,8
Сталь без напівфабрикатів, отриманих безперервним литтям, млн. т	25,8	27,9	27,9	29,0	23,3	15,7	17,5	17,6	16,6	15,1	17,6	16,6	15,1	12,7
Напівфабрикати, отримані безперервним литтям, млн. т	6,0	11,4	13,7	14,7	14,8	14,6	15,8	17,8	16,9	18,1	17,8	16,9	18,1	14,4
Труби та трубки, профілі порожнисті зі сталі, млн. т	1,7 ⁷	2,4	2,8	2,8	2,5	1,7	2,0	2,4	2,2	1,8	2,4	2,2	1,8	1,5
Трактори для сільського та лісового господарства, тис. шт.	4,0	5,5	3,7	5,3	6,3	1,4	5,2	6,8	5,3	4,3	6,8	5,3	4,3	4,1

Сівалки, тис. шт.	2,0	11,3	9,0	7,1	9,9	2,5	2,8	4,9	2,7	4,9	3,6	2,7	3,6	2,9
Машини пральні та машини для сушіння одягу, побутові, тис. шт.	125	322	208	173	230	164	167	312	297	312	225	297	225	220
Лампи електричні, млн. шт.	170	254	255	240	203	165	197	175	171	175	168	171	168	160
Приймачі телевізійні інші, поєднані або не поєднані з радіоприймачем або з пристроєм, який запісує чи відтворює звук або зображення, н.в.і.у., тис. шт.	62,4	651	431	507	558	238	69,3	165	391	164	315	391	315	.. ⁶
Автомобілі легкові, тис. шт.	17,1	192	267	380	402	65,7	75,3	97,5	69,7	97,5	45,8	69,7	45,8	.. ⁶
Автобуси, тис. шт.	3,5	4,7	7,7	9,1	10,2	1,5	2,7	3,7	3,6	3,7	2,6	3,6	2,6	0,9
Велосипеди двоколісні та інші, не обладнані двигуном (уключаючи велосипеди триколісні для перевезення вантажів), тис. шт.	19,4	312	392	373	381	162	111	164	138	164	106	138	106	102
Електроенергія, млрд. кВт-год	171	186	193	196	193	174	189	195	199	194	194	198	193	182
у т. ч. вироблена														
тепловими електростанціями	82,6	84,7	90,1	93,4	91,2	78,7	86,5	93,6	97,1	95,5	92,7	96,2	94,6	82,8
атомними електростанціями	77,3	88,8	90,2	92,5	89,8	82,9	89,2	90,2	90,1	83,2	90,2	90,1	83,2	88,4
гідроелектростанціями	11,5	12,5	13,0	10,3	11,5	11,9	13,2	10,9	11,0	14,5	10,9	11,0	14,5	9,3

¹ Дані попередні.

² З урахуванням сумішей вершкового масла та рослинних олій.

³ З урахуванням вин ігристих.

⁴ За 2000 р. з урахуванням ортопедичного взуття; починаючи з 2011 р. – без взуття лижного.

⁵ За 2000 р. з урахуванням гнучколеєних деталей, спинок і сидінь для меблів; починаючи з 2011 р. – з урахуванням панелей фанерованих та матеріалів шаруватих по-лібних.

⁶ Дані виділено з метою забезпечення виконання вимог Закону України «Про державну статистику» щодо конфіденційності інформації.

⁷ Без урахування профілів пустотлих з металів чорних.

* Без урахування тимчасово окупованої території АР Крим та м. Севастополя, за 2014 р. також без частини зони проведення Антитерористичної операції.

СІЛЬСЬКЕ ГОСПОДАРСТВО

68. Продукція сільського господарства

(у постійних цінах 2010 р.: млн грн)

	2000	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2010*	2011*	2012*	2013*	2014*
Продукція сільського господарства	151022,2	179605,8	184095,8	172129,7	201564,0	197935,9	194886,5	233696,3	223254,8	252859,0	187526,1	225381,8	216589,8	246109,4	251438,6
Продукція рослинництва	92838,9	114479,9	116597,7	105979,5	136277,1	129908,3	124554,1	162436,4	149233,4	175895,2	120591,4	157561,9	145843,6	172131,2	177707,9
Зернові культури	27189,4	41744,7	37949,7	32364,5	55059,8	49122,3	41633,0	60492,5	49407,4	66997,3	40093,2	58399,5	48365,6	66118,5	67573,1
Технічні культури	16812,5	22534,8	28922,9	24843,8	33259,7	29809,9	33031,2	41549,5	40533,8	49108,6	32709,5	41179,0	40145,1	48564,2	50512,2
Картонія, овочі та баштанні	35029,3	37236,2	38856,4	36554,9	36541,4	38985,8	37996,5	46916,5	46395,6	45762,2	36582,5	45335,1	45023,7	44196,3	46497,3
Плодоягідні та виноград	6315,5	7172,5	4913,6	6134,9	6063,8	6644,0	6919,6	7758,1	7670,1	9092,8	6238,8	7086,0	7047,8	8405,0	7721,1
Кормові культури	6237,3	5204,2	4824,4	4449,8	4460,7	4254,7	4086,4	4619,7	4316,1	4335,8	4046,2	4581,7	4287,6	4304,5	4251,0
Інша продукція та зміна обсягів незавершеного виробництва	1254,9	587,5	1130,7	1631,6	891,7	1091,6	887,4	1100,1	910,4	598,5	921,2	980,6	973,8	542,7	1153,2
Продукція тваринництва	58183,3	65125,9	67498,1	66150,2	65286,9	68027,6	70332,4	71259,9	74021,4	76963,8	66934,7	67819,9	70746,2	73978,2	73730,7
Худоба та птиця	21567,2	23292,3	25726,0	26553,4	26733,6	28892,6	31237,4	31636,5	33390,3	35722,8	29283,7	29576,4	31400,4	33878,9	33871,1
Молоко	30236,9	32954,7	32413,3	30393,4	28938,3	28986,9	28533,0	28151,3	28909,5	29185,3	27580,2	27251,6	28079,0	28391,1	28246,1
Яйця	3880,9	5780,8	6408,3	6432,1	6801,8	7337,3	7935,1	8697,0	8892,9	9127,6	7557,9	8328,1	8545,6	8885,3	9114,7
Вовна	14,1	13,3	13,5	14,4	15,6	17,1	17,6	16,4	15,7	14,9	11,7	11,5	11,3	11,2	10,8
Інша продукція	2484,2	3084,8	2937,0	2756,9	2797,6	2793,7	2609,3	2758,7	2813,0	2913,2	2501,2	2652,3	2709,9	2811,7	2488,0

* Без урахування тимчасово окупованої території АР Крим та м. Севастополя, за 2014 р. також без частини зони проведення Антитерористичної операції.

69. Продукція сільського господарства за категоріями господарств

(у постійних цінах 2010 р.; млн грн)

	2000	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2010*	2011*	2012*	2013*	2014*
Сільськогосподарські підприємства															
Продукція сільського господарства	57997,7	72764,7	78793,0	74432,9	101451,2	96273,6	94089,0	121053,7	113082,3	136590,9	90792,0	117110,9	110071,7	133683,1	139058,4
Продукція рослинництва	45791,0	55677,0	59071,8	53076,7	78993,1	71275,2	66812,7	92138,4	82130,2	103127,8	64860,6	89572,9	80462,6	101297,0	105529,5
Продукція тваринництва	12206,7	17087,7	19721,2	21356,2	22458,1	24998,4	27276,3	28915,3	30952,1	33463,1	25931,4	27538,0	29609,1	32386,1	33528,9
Господарства населення															
Продукція сільського господарства	93024,5	106841,1	105302,8	97696,8	100112,8	101662,3	100797,5	112642,6	110172,5	116268,1	96734,1	108270,9	106518,1	112426,3	112380,2
Продукція рослинництва	47047,9	58802,9	57525,9	52902,8	57284,0	58633,1	57741,4	70298,0	67103,2	72767,4	55730,8	67989,0	65381,0	70834,2	72178,4
Продукція тваринництва	45976,6	48038,2	47776,9	44794,0	42828,8	43029,2	43056,1	42344,6	43069,3	43500,7	41003,3	40281,9	41137,1	41592,1	40201,8

*Без урахування тимчасово окупованої території АР Крим та м. Севастополя, за 2014 р. також без частини зони проведення Антитерористичної операції.

70. Індекси продукції сільського господарства за категоріями господарств

(до попереднього року, %)

	2000	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2010*	2011*	2012*	2013*	2014*
Усі категорії господарств															
Продукція сільського господарства	109,8	100,1	102,5	93,5	117,1	98,2	98,5	119,9	95,5	113,3	98,6	120,2	96,1	113,6	102,2
Продукція рослинництва	121,3	97,5	101,8	90,9	128,6	95,3	95,9	130,4	91,9	117,9	95,9	130,7	92,6	118,0	103,2
Продукція тваринництва	95,3	105,1	103,6	98,0	98,7	104,2	103,4	101,3	103,9	104,0	103,6	101,3	104,3	104,6	99,7
Сільськогосподарські підприємства															
Продукція сільського господарства	98,1	101,1	108,3	94,5	136,3	94,9	97,7	128,7	93,4	120,8	97,7	129,0	94,0	121,5	104,0
Продукція рослинництва	105,4	96,6	106,1	89,9	148,8	90,2	93,7	137,9	89,1	125,6	93,7	138,1	89,8	125,9	104,2
Продукція тваринництва	77,9	119,1	115,4	108,3	105,2	111,3	109,1	106,0	107,0	108,1	109,2	106,2	107,5	109,4	103,5
Господарства населення															
Продукція сільського господарства	118,6	99,4	98,6	92,8	102,5	101,5	99,1	111,8	97,8	105,5	99,4	111,9	98,4	105,5	100,0
Продукція рослинництва	142,2	98,3	97,8	92,0	108,3	102,4	98,5	121,7	95,5	108,4	98,7	122,0	96,2	108,3	101,9
Продукція тваринництва	101,3	100,9	99,5	93,8	95,6	100,5	100,1	98,3	101,7	101,0	100,4	98,2	102,1	101,1	96,7

*Без урахування тимчасово окупованої території АР Крим та м. Севастополя, за 2014 р. також без частини зони проведення Антитерористичної операції.

71. Індекси продукції сільського господарства за регіонами

(до попереднього року, %)

	2000	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Україна	109,8	100,1	102,5	93,5	117,1	98,2	98,5	119,9	95,5	113,3	x
Україна*	x	x	x	x	x	x	98,6	120,2	96,1	113,6	102,2
Автономна Республіка Крим	113,5 ²	105,6 ²	103,0 ²	113,9 ²	117,7 ²	104,8 ²	96,1 ²	113,2	80,0	101,2	...
Вінницька	112,6	102,7	105,8	93,1	125,5	97,0	100,0	119,6	96,2	123,3	111,0
Волинська	106,0	100,3	98,5	103,2	101,1	100,6	101,9	109,6	107,0	102,6	106,3
Дніпропетровська	114,8	107,1	105,2	86,6	130,0	95,4	101,3	117,2	79,7	131,1	94,1
Донецька	120,3	102,4	94,7	91,1	113,3	96,2	102,0	119,7	94,8	105,8	93,0
Житомирська	105,8	97,9	101,5	93,2	106,8	103,1	100,1	113,8	110,0	105,8	105,1
Закарпатська	108,3	99,2	99,8	99,6	102,6	103,7	97,1	105,4	104,0	102,5	99,9
Запорізька	101,0	105,9	105,9	79,4	132,7	88,1	102,1	114,3	81,1	134,4	96,6
Івано-Франківська	110,1	99,6	102,5	103,2	92,7	108,8	100,8	113,3	106,3	102,0	106,3
Київська	112,9	107,1	109,2	101,2	104,8	98,3	99,4	118,6	108,5	101,3	105,9
Кіровоградська	111,2	99,6	101,4	72,5	151,1	89,4	101,9	124,0	85,0	127,9	98,2
Луганська	92,0	120,8	95,0	93,1	118,0	87,7	91,0	125,3	101,3	103,5	79,8
Львівська	108,3	98,5	105,2	101,2	99,6	101,9	95,7	114,0	104,2	100,7	105,5
Миколаївська	91,9	88,6	109,5	62,2	177,6	100,5	101,3	112,2	82,8	135,4	93,3
Одеська	98,9	83,0	104,5	62,5	159,7	91,2	109,7	106,8	80,3	141,1	97,4
Полтавська	104,8	104,8	103,7	102,6	112,4	99,8	89,5	135,7	89,8	119,6	96,9
Рівненська	106,5	93,7	104,8	103,3	101,7	100,4	102,3	110,9	103,3	106,0	105,2
Сумська	124,3	96,3	96,7	103,7	106,9	99,7	89,9	136,7	104,7	114,4	109,7
Тернопільська	116,3	99,0	108,4	104,1	101,3	102,0	94,9	125,2	109,0	101,3	113,9
Харківська	116,5	107,9	91,0	103,7	107,3	89,0	88,6	148,3	91,9	120,0	103,1
Херсонська	100,2	100,4	106,0	80,9	141,8	101,2	102,9	122,4	83,6	117,7	105,1
Хмельницька	114,4	87,6	103,5	108,7	102,6	104,2	99,6	115,5	115,3	103,2	115,4
Черкаська	122,6	106,6	105,7	95,8	129,6	109,0	104,3	117,6	96,8	106,5	98,4
Чернівецька	111,6	101,5	101,1	105,9	100,3	103,5	103,0	110,8	101,0	103,5	104,2
Чернігівська	115,2	90,1	101,2	104,5	103,6	98,6	86,6	129,9	108,2	102,8	107,5
м. Севастополь	102,0	88,4	104,9	...

* Без урахування тимчасово окупованої території АР Крим та м. Севастополя, за 2014 р. також без частини зони проведення Антитерористичної операції.

72. Рівень рентабельності основних видів продукції сільського господарства у сільськогосподарських підприємствах

(%)

	2000	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2010*	2011*	2012*	2013*	2014** ¹
Зерно	64,8	3,1	7,4	28,7	16,4	7,3	13,9	26,1	15,2	1,5	14,4	26,2	15,7	1,8	25,8
Насіння соняшнику	52,2	24,3	20,7	75,9	18,4	41,4	64,7	57,0	45,8	28,5	64,6	57,0	46,0	28,7	37,4
Цукрові буряки (фабричні)	6,1	4,8	11,1	-11,1	7,1	37,0	16,7	36,5	15,7	2,7	16,7	36,5	15,7	2,7	18,3
Овочі відкритого ґрунту	-1,7	16,1	14,8	14,1	11,1	19,1	23,5	9,9	-6,8	7,0	22,1	8,4	-6,5	4,6	17,0
Картонля	14,0	17,8	56,2	24,7	7,9	12,9	62,1	17,7	-21,5	23,0	62,8	17,6	-21,4	23,2	9,2
Плоди	-1,1	12,7	33,5	8,5	13,9	16,2	14,9	17,9	8,8	154,7	15,6	16,9	3,8	173,9	...
Виноград	62,7	31,7	39,6	33,2	58,8	92,1	91,6	57,1	72,6	101,7	65,0	37,6	52,7	80,2	...
Молоко	-6,0	12,2	-3,7	13,8	4,1	1,4	17,9	18,5	2,3	13,6	17,8	18,5	2,4	13,7	11,2
Велика рогата худоба на м'ясо	-42,3	-25,0	-38,4	-41,0	-24,1	-32,9	-35,9	-24,8	-29,5	-43,3	-35,8	-24,8	-29,7	-43,5	-35,6
Свині на м'ясо	-44,3	14,9	-9,2	-27,6	0,3	12,1	-7,8	-3,7	2,0	0,2	-7,8	-3,7	2,1	0,3	6,0
Вівці та кози на м'ясо	-46,4	-32,1	-34,3	-46,4	-38,6	-31,8	-29,5	-39,6	-40,0	-42,8	-29,4	-38,6	-41,8	-43,4	-43,3
Птиця на м'ясо ²	-33,2	24,9	12,1	-19,0	-11,3	-22,5	-4,4	-16,8	-7,2	-10,0	-4,9	-16,9	-7,4	-9,9	-9,0
Яйця	10,6	23,5	-6,8	9,1	13,0	13,1	18,6	38,8	52,6	47,6	18,1	38,1	53,1	48,0	54,9
Вовна	-75,8	-72,8	-78,1	-80,6	-74,7	-79,4	-82,2	-70,6	-61,0	-72,7	-84,1	-72,4	-63,3	-72,8	-79,7

¹ Дані попередні.

² Без урахування результату від діяльності підприємств із повним циклом виробництва м'яса птиці, пов'язаної із забоем, підготовкою, виробництвом свіжого, охолодженого або замороженого м'яса.

* Без урахування тимчасово окупованої території АР Крим та м. Севастополя, за 2014 р. також без частини зони проведення Антитерористичної операції.

73. Реалізація продукції сільського господарства сільськогосподарськими підприємствами

(тис. т)

	2000	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2010*	2011*	2012*	2013*	2014*
Зернові культури	10726	19458	17814	13965	24763	31686	23662	28609	33669	38345	23035	27789	33116	37954	40220
Пшениця	5364	10045	8460	7456	13194	15675	10398	12055	12573	13568	10062	11550	12253	13385	14918
Жито	437	479	372	222	377	580	389	208	337	311	389	208	337	310	261
Кукурудза	1046	4030	3001	3049	4964	8179	7069	12232	16569	20378	7053	12192	16532	20322	19966
Ячмінь	2910	3857	4969	2576	5505	6086	4870	3343	3249	3173	4651	3122	3130	3091	4242
Овес	291	277	238	175	170	279	260	95	116	135	258	93	114	133	124
Просо	174	118	80	49	67	117	115	83	118	95	114	82	116	93	83
Гречка	157	135	113	106	119	150	105	112	122	121	105	112	122	120	110
Рис	49	54	62	75	54	71	82	83	106	110	37	42	51	61	49
Зернобобові	155	332	392	168	183	373	280	268	282	212	275	259	269	203	275
Олійні культури	2284	2612	4086	4434	5542	7239	7757	7907	10785	12186	7685	7818	10676	12071	13173
Цукрові буряки (включаючи давальницьку сировину)	10971	10956	16431	13083	10543	6348	9767	11873	10817	5634	9767	11873	10817	5634	8998
Картопля	85	117	117	175	257	306	291	349	438	460	289	346	434	457	543
Овочі	536	398	413	431	551	807	646	900	962	886	619	864	919	851	956
Плоди та ягоди	209	169	124	170	191	181	231	230	284	342	184	193	227	267	1215
Виноград	299	148	105	133	182	207	165	188	192	260	117	140	152	206	179
Худоба та птиця (у живій вазі)	969	902	1087	1312	1342	1448	1587	1687	1736	1953	1477	1571	1617	1854	1957
Молоко та молочні продукти	2684	2121	2017	1825	1834	1994	2004	2061	2360	2409	1977	2034	2334	2390	2506
Яйця, млн шт	2644	5700	6674	6747	7729	8566	9416	10790	11156	11322	9012	10379	10804	11201	11735
Вовна, т	1388	547	528	622	659	722	518	544	404	320	421	467	337	280	303

*Без урахування тимчасово окупованої території АР Крим та м. Севастополя, за 2014 р. також без частини зони проведення Антитерористичної операції.

74. Посівні площі основних сільськогосподарських культур

(тис. га)

	2000	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2010*	2011*	2012*	2013*	2014*
Уся посівна площа	27173	26044	25928	26060	27133	26990	26952	27670	27801	28329	26085	26846	27022	27573	27239
Зернові культури	13646	15005	14515	15115	15636	15837	15090	15724	15449	16210	14412	15117	14885	15681	14801
пшениця	5619	6665	5583	6288	7116	6852	6451	6781	5772	6683	6081	6429	5455	6419	6061
жито	669	624	374	350	467	468	286	284	303	284	286	283	302	284	187
ячмінь	3985	4500	5306	4975	4219	5122	4505	3787	3425	3359	4240	3578	3244	3167	3041
овес	521	468	474	404	456	433	326	288	310	252	318	283	301	243	247
кукурудза	1364	1711	1777	2087	2516	2149	2709	3620	4625	4893	2704	3614	4618	4883	4691
просо	437	141	136	122	153	119	95	169	191	98	94	166	186	94	103
гречка	574	426	398	352	302	273	225	311	300	189	225	311	300	189	140
рис	26	21	22	21	20	25	29	30	26	24	11	12	10	11	10
зернобобові	408	422	406	438	263	371	429	374	318	280	419	362	297	252	227
Технічні культури	4187	5260	6105	5920	6778	6545	7296	7441	7854	7869	7203	7310	7717	7723	8437
у тому числі															
цукрові буряки (фабричні)	856	652	815	610	380	322	501	532	458	280	501	532	458	280	331
соняшник	2943	3743	3964	3604	4306	4232	4572	4739	5194	5051	4546	4684	5124	4970	5257
ріпак	214	207	414	891	1412	1060	907	870	566	1017	889	849	557	1009	882
соя	65	438	751	671	558	644	1076	1134	1476	1370	1064	1119	1460	1357	1806
льон-довгунець	23	25	14	13	7	2	1	2	2	2	1	2	2	2	2
Картопля і овоче-бажанні культури	2277	2041	2031	1997	1967	1950	1967	2028	2023	1961	1924	1986	1983	1921	1900
у тому числі															
картопля	1629	1514	1464	1453	1413	1409	1408	1439	1440	1388	1386	1418	1419	1368	1348
овочі відкритого ґрунту (без насінників)	538	465	469	451	458	451	462	498	494	483	444	479	477	465	463
Кормові культури	7063	3738	3277	3028	2752	2658	2599	2477	2475	2289	2546	2433	2437	2248	2101
у тому числі															
кормові коренеплоди	285	294	277	275	259	247	244	236	230	224	244	235	229	223	216
кукурудза на силос і зелений корм	1920	774	675	629	518	485	473	445	497	393	470	443	494	391	346
однорічні трави	1765	891	717	614	567	585	583	531	499	469	557	511	482	448	408
багаторічні трави	2985	1702	1549	1459	1357	1289	1238	1207	1195	1152	1218	1188	1179	1137	1119

*Без урахування тимчасово окупованої території АР Крим та м. Севастополя, за 2014 р. також без частини зони проведення Антитерористичної операції.

75. Виробництво основних сільськогосподарських культур

(тис. т)

	2000	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2010*	2011*	2012*	2013*	2014*
Зернові культури	24459	38016	34258	29295	53290	46028	39271	56747	46216	63051	37867	54816	45308	62285	63859
пшениця	10197	18699	13947	13938	25885	20886	16851	22324	15763	22279	16079	21151	15310	21928	24114
жито	968	1054	584	563	1051	954	465	579	677	638	465	578	676	637	478
ячмінь	6872	8975	11341	5981	12612	11833	8485	9098	6936	7562	8015	8528	6681	7352	9046
овес	881	791	690	544	944	731	459	506	630	467	450	497	619	461	613
кукурудза	3848	7167	6426	7421	11447	10486	11953	22838	20961	30950	11913	22789	20910	30862	28497
просо	426	141	123	84	221	139	117	279	157	102	116	276	153	99	178
гречка	481	275	229	217	241	189	134	282	239	179	134	281	238	178	167
рис	90	93	100	108	101	143	148	170	160	145	51	67	60	64	51
зернобобові	652	758	747	357	550	622	592	491	473	372	581	472	447	352	481
Цукрові буряки (фабричні)	13199	15468	22421	16978	13438	10067	13749	18740	18439	10789	13749	18740	18439	10789	15734
Соняшник	3457	4706	5324	4174	6526	6364	6772	8671	8387	11051	6735	8614	8313	10941	10134
Ріпак	132	285	606	1047	2873	1873	1470	1437	1204	2352	1448	1412	1196	2335	2198
Соя	64	613	890	723	813	1044	1680	2264	2410	2774	1646	2225	2373	2741	3882
Льон-довгунець (волокно)	8	13	5	4	3	1	0	1	2	1	0	1	2	1	1
Картонія	19838	19462	19467	19102	19545	19666	18705	24248	23250	22259	18338	23781	22906	21852	23693
Овочі	5821	7295	8058	6835	7965	8341	8122	9833	10017	9873	7724	9400	9625	9396	9638
Кормові коренеплоди	6672	8015	7746	7525	8011	7534	6771	7429	6993	7244	6755	7414	6977	7233	6995
Кукурудза на силос і зелений корм	24183	12509	10315	8739	9163	8597	7511	9994	8268	8507	7454	9955	8233	8454	7574
Однорічні трави на сіно	647	942	962	799	902	866	953	936	917	953	930	906	900	934	1003
Багаторічні трави на сіно	2572	2969	2989	2758	3287	2903	3238	3443	3294	3424	3205	3415	3274	3397	3926
Плоди та ягоди	1453	1690	1114	1470	1504	1618	1747	1896	2009	2295	1631	1797	1886	2168	1999
Виноград	514	443	301	360	415	469	408	522	456	575	296	397	362	456	436

* Без урахування тимчасово окупованої території АР Крим та м. Севастополя, за 2014 р. також без частини зони проведення Антитерористичної операції.

76. Виробництво основних сільськогосподарських культур за категоріями господарств

(тис. т)

	2000	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2010*	2011*	2012*	2013*	2014*
Сільськогосподарські підприємства															
Зернові культури	19964	28791	25698	22848	42094	35842	29779	44219	36075	49659	28786	42829	35399	49058	49902
Цукрові буряки (фабричні)	11594	12146	19042	14764	11796	9151	12663	17145	16838	9101	12663	17145	16838	9101	14599
Соняшник	3025	3710	4156	3374	5289	5177	5586	7289	7131	9446	5553	7237	7062	9342	8682
Картопля	277	239	275	389	437	518	483	752	757	660	477	742	750	654	759
Овочі	986	781	974	713	1109	1120	964	1541	1434	1159	932	1490	1388	1118	1341
Плоди та ягоди	264	200	136	198	232	215	287	300	369	444	230	255	299	373	332
Виноград	360	258	155	235	282	310	260	337	293	384	154	218	205	271	241
Господарства населення															
Зернові культури	4495	9225	8560	6447	11196	10186	9492	12528	10141	13392	9081	11987	9909	13227	13957
Цукрові буряки (фабричні)	1605	3322	3379	2214	1642	916	1086	1595	1601	1688	1086	1595	1601	1688	1135
Соняшник	432	996	1168	800	1237	1187	1186	1382	1256	1605	1182	1377	1251	1599	1452
Картопля	19561	19223	19192	18713	19108	19148	18222	23496	22493	21599	17861	23039	22156	21198	22934
Овочі	4835	6514	7084	6122	6856	7221	7158	8292	8583	8714	6792	7910	8237	8278	8297
Плоди та ягоди	1189	1490	978	1272	1272	1403	1460	1596	1640	1851	1401	1542	1587	1795	1667
Виноград	154	185	146	125	133	159	148	185	163	191	142	179	157	185	195

*Без урахування тимчасово окупованої території АР Крим та м. Севастополя, за 2014 р. також без частини зони проведення Антитерористичної операції.

77. Урожайність основних сільськогосподарських культур

(з 1 га; ц)

	2000	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2010*	2011*	2012*	2013*	2014*
Зернові культури	19,4	26,0	24,1	21,8	34,6	29,8	26,9	37,0	31,2	39,9	27,2	37,2	31,8	40,6	43,7
пшениця	19,8	28,5	25,3	23,4	36,7	30,9	26,8	33,5	28,0	33,9	27,2	33,5	28,7	34,7	40,1
жито	15,2	17,3	16,2	16,7	22,9	20,7	16,7	20,7	22,7	22,8	16,7	20,7	22,7	22,8	25,8
ячмінь	18,6	20,6	21,7	14,6	30,3	23,7	19,7	24,7	21,1	23,4	19,7	24,5	21,4	24,0	30,1
овес	18,3	17,6	15,6	15,3	21,2	17,6	14,8	18,1	20,9	19,4	14,8	18,1	21,1	19,7	25,1
кукурудза	30,1	43,2	37,4	39,0	46,9	50,2	45,1	64,4	47,9	64,1	45,1	64,4	47,9	64,1	61,6
просо	11,6	11,7	10,8	9,2	15,6	13,6	13,7	17,8	10,3	13,1	13,7	17,9	10,4	13,2	18,0
гречка	9,1	6,9	6,4	7,0	8,5	7,4	6,7	9,9	8,7	10,6	6,7	9,9	8,7	10,6	12,2
рис	35,6	43,4	46,0	51,1	50,9	58,3	50,5	57,3	62,1	60,0	46,3	57,4	58,4	59,9	50,0
зернобобові	17,0	18,9	19,2	11,4	21,4	17,5	15,1	14,6	15,6	14,5	15,2	14,5	15,9	15,2	21,4
Цукрові буряки (фабричні)	177	248	285	294	356	315	279	363	411	399	280	363	411	399	477
Соняшник	12,2	12,8	13,6	12,2	15,3	15,2	15,0	18,4	16,5	21,7	15,0	18,5	16,6	21,9	19,4
Ріпак	8,4	14,6	15,7	13,1	20,8	18,5	17,0	17,3	22,0	23,6	17,1	17,4	22,1	23,6	25,4
Соя	10,6	14,5	12,4	12,4	15,1	16,8	16,2	20,4	17,1	20,5	16,1	20,3	17,0	20,5	21,6
Льон-довгунець (волокно)	4,2	5,4	5,1	3,3	5,1	6,5	4,0	5,9	8,6	7,3	4,0	5,9	8,6	7,3	6,3
Картопля	122	128	133	131	139	139	132	168	161	160	132	168	161	160	176
Овочі	112	157	171	152	174	183	174	195	199	200	174	196	201	200	208
Кормові коренеплоди	238	273	279	273	309	303	276	313	302	321	276	313	302	322	323
Кукурудза на силос і зелений корм	131	163	155	142	179	178	160	225	168	215	160	226	168	216	219
Однорічні трави на сіно	22,4	27,5	30,0	27,8	31,1	30,6	32,0	34,1	31,6	33,7	32,7	34,6	32,1	34,3	38,2
Багаторічні трави на сіно	20,6	29,7	31,7	30,1	35,3	32,2	35,8	38,0	36,5	38,3	36,0	38,2	36,7	38,5	45,7
Плоди та ягоди	38,4	63,7	45,0	61,7	64,4	70,7	78,2	84,9	89,9	103,5	77,8	85,5	89,7	103,3	95,2
Виноград	51,7	54,9	39,7	50,5	58,6	66,0	60,3	75,5	67,2	85,8	67,6	86,0	79,2	99,6	98,6

* Без урахування тимчасово окупованої території АР Крим та м. Севастополя, за 2014 р. також без частини зони проведення Антитерористичної операції.

78. Поголів'я худоби та птиці за категоріями господарств

(на кінець року; тис. голів)

	2000	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2010*	2011*	2012*	2013*	2014*
Господарства усіх категорій															
Велика рогата худоба	9424	6514	6175	5491	5079	4827	4494	4426	4646	4534	4351	4290	4506	4398	3884
у тому числі корови	4958	3635	3347	3096	2856	2737	2631	2582	2554	2509	2557	2511	2488	2443	2263
Свині	7652	7053	8055	7020	6526	7577	7960	7373	7577	7922	7775	7204	7418	7765	7351
Вівці та кози	1875	1630	1617	1679	1727	1833	1732	1739	1738	1735	1418	1451	1491	1500	1371
у тому числі вівці	963	872	925	1034	1096	1197	1101	1093	1073	1067	816	833	854	859	786
Птиця всіх видів, млн голів	123,7	162,0	166,5	169,3	177,6	191,4	203,8	200,8	214,1	230,3	191,5	189,0	206,9	220,6	213,3
Сільськогосподарські підприємства															
Велика рогата худоба	5037	2492	2294	1927	1720	1627	1526	1511	1507	1437	1499	1485	1483	1418	1310
у тому числі корови	1851	866	764	679	624	605	589	584	575	565	581	576	570	560	529
Свині	2414	2602	3257	2870	2731	3308	3625	3319	3557	3879	3536	3235	3475	3793	3733
Вівці та кози	413	271	283	301	300	316	299	290	265	248	265	260	245	233	205
у тому числі вівці	412	269	281	298	298	313	295	286	260	244	262	256	240	228	201
Птиця всіх видів, млн голів	25,3	66,6	72,2	80,1	88,0	100,4	110,5	105,7	117,9	132,1	103,3	98,9	115,6	127,2	122,1
Господарства населення															
Велика рогата худоба	4387	4022	3881	3564	3359	3200	2968	2915	3139	3097	2852	2805	3023	2980	2574
у тому числі корови	3107	2769	2583	2417	2232	2132	2042	1998	1979	1944	1976	1935	1918	1883	1734
Свині	5238	4451	4798	4150	3795	4269	4335	4054	4020	4043	4239	3969	3943	3972	3618
Вівці та кози	1462	1359	1334	1378	1427	1517	1433	1449	1473	1487	1153	1191	1246	1267	1166
у тому числі вівці	551	603	644	736	798	884	806	807	813	823	554	577	614	631	585
Птиця всіх видів, млн голів	98,4	95,4	94,3	89,2	89,6	91,0	93,3	95,1	96,2	98,2	88,2	90,1	91,3	93,4	91,2

* Без урахування тимчасово окупованої території АР Крим та м. Севастополя, за 2014 р. також без частини зони проведення Антитерористичної операції.

79. Виробництво основних видів продукції тваринництва за категоріями господарств

	2000	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2010*	2011*	2012*	2013*	2014*
Господарства усіх категорій															
М'ясо (у забійній вазі), тис. т	1663	1597	1723	1912	1906	1917	2059	2144	2210	2389	1914	1996	2063	2260	2360
у тому числі															
яловичина і телятина	754	562	567	546	480	454	428	399	388	428	405	381	374	412	413
свинина	676	494	526	635	590	526	631	704	701	748	597	665	664	712	743
м'ясо птиці	193	497	589	689	794	894	954	995	1075	1168	873	911	986	1096	1165
Молоко, млн т	12,7	13,7	13,3	12,3	11,8	11,6	11,2	11,1	11,4	11,5	10,9	10,7	11,1	11,2	11,1
Яйця, млн шт.	8809	13046	14235	14063	14957	15908	17052	18690	19110	19615	16242	17897	18364	19094	19587
Вовна, тис. т	3,4	3,2	3,3	3,4	3,7	4,1	4,2	3,9	3,7	3,5	2,8	2,7	2,7	2,6	2,6
Сільськогосподарські підприємства															
М'ясо (у забійній вазі), тис. т	438	588	736	919	980	1034	1134	1215	1271	1441	1050	1127	1181	1366	1452
у тому числі															
яловичина і телятина	305	154	159	167	131	114	105	97	97	111	100	93	94	107	99
свинина	91	111	162	222	211	207	256	305	304	362	248	296	294	353	377
м'ясо птиці	36	320	413	527	635	711	772	811	868	966	701	736	791	904	975
Молоко, млн т	3,7	2,6	2,5	2,2	2,1	2,2	2,2	2,2	2,5	2,6	2,2	2,2	2,5	2,6	2,6
Яйця, млн шт.	2977	6458	7633	7605	8471	9258	10249	11738	11977	12234	9817	11311	11603	12094	12536
Вовна, тис. т	1,3	0,7	0,7	0,7	0,8	0,8	0,7	0,7	0,5	0,5	0,6	0,5	0,5	0,4	0,4
Господарства населення															
М'ясо (у забійній вазі), тис. т	1225	1009	987	993	926	883	925	929	939	948	864	869	882	894	908
у тому числі															
яловичина і телятина	449	408	408	379	349	340	323	302	291	317	305	288	280	305	314
свинина	585	383	364	413	379	319	375	399	397	386	349	369	370	359	366
м'ясо птиці	157	177	176	162	159	183	182	184	207	202	172	175	195	192	190
Молоко, млн т	9,0	11,1	10,8	10,1	9,7	9,4	9,0	8,9	8,9	8,9	8,7	8,5	8,6	8,6	8,5
Яйця, млн шт.	5832	6588	6602	6458	6486	6650	6803	6952	7133	7381	6425	6586	6761	7000	7051
Вовна, тис. т	2,1	2,5	2,6	2,7	2,9	3,3	3,5	3,2	3,2	3,0	2,2	2,2	2,2	2,2	2,2

* Без урахування тимчасово окупованої території АР Крим та м. Севастополя, за 2014 р. також без частини зони проведення Антитерористичної операції.

80. Продуктивність худоби і птиці

	2000	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2010*	2011*	2012*	2013*	2014*
Середній річний удій молока від однієї корови, кг															
Господарства усіх категорій	2359	3487	3652	3665	3793	4049	4082	4174	4361	4446	4096	4177	4372	4455	4508
Сільськогосподарські підприємства	1588	2952	3083	3131	3366	3893	3975	4109	4676	4827	3981	4111	4686	4833	5027
Господарства населення	2960	3643	3815	3804	3903	4090	4110	4192	4276	4343	4127	4195	4285	4351	4363
Середній річний настриг вовни від однієї вівці, кг															
Господарства усіх категорій	3,0	3,5	3,6	3,6	3,5	3,6	3,4	3,4	3,3	3,2	3,1	3,2	3,0	3,0	3,0
Сільськогосподарські підприємства	2,4	2,6	2,6	2,7	2,7	2,8	2,3	2,2	1,9	1,8	2,2	2,1	1,9	1,8	1,6
Господарства населення	3,8	3,8	4,0	4,0	3,8	3,9	3,8	3,8	3,8	3,6	3,6	3,7	3,6	3,4	3,5
Середня річна несучість курей-несучок, шт.															
Сільськогосподарські підприємства	213	274	271	275	278	280	281	286	293	289	282	286	292	289	276

*Без урахування тимчасово окупованої території АР Крим та м. Севастополя, за 2014 р. також без частини зони проведення Антитерористичної операції.

БУДІВНИЦТВО

81. Індекси будівельної продукції за видами

	2011	2012	2013	2011*	2012*	2013*	2014*
Будівництво	118,6	91,7	88,9	120,0	92,7	89,0	79,6
Будівлі	114,6	93,5	95,6	114,9	93,9	96,6	79,6
житлові	101,0	92,4	110,4	101,7	93,5	111,3	103,5
нежитлові	122,0	94,0	89,0	122,1	94,1	90,0	66,3
Інженерні споруди	122,1	90,2	83,3	124,4	91,7	82,8	79,7

(до попереднього року; %)

* Без урахування тимчасово окупованої території АР Крим та м. Севастополя, за 2014 р. також без частини зони проведення Антитерористичної операції.

82. Індекси будівельної продукції за регіонами*

(до попереднього року; %)

	2011	2012	2013	2014
Україна	120,0	92,7	89,0	79,6
Автономна Республіка Крим	x	x	x	x
Вінницька	124,4	95,5	87,7	72,8
Волинська	127,5	96,7	91,6	86,7
Дніпропетровська	122,2	94,5	96,4	87,6
Донецька	144,2	94,5	77,6	50,5
Житомирська	128,6	85,8	82,8	83,8
Закарпатська	105,4	77,5	105,4	88,2
Запорізька	104,5	106,0	80,9	79,5
Івано-Франківська	128,9	95,6	118,3	69,1
Кіївська	147,7	88,7	102,7	63,3
Кіровоградська	129,7	95,1	88,2	77,0
Луганська	103,3	92,1	91,0	46,7
Львівська	105,3	81,5	93,4	89,6
Миколаївська	98,1	82,5	68,9	91,4
Одеська	108,2	99,9	113,3	94,9
Полтавська	106,5	98,6	89,7	99,9
Рівненська	78,0	145,8	78,1	107,1
Сумська	112,8	109,6	96,4	90,6
Тернопільська	80,1	92,2	93,5	102,7
Харківська	106,5	96,7	87,0	89,6
Херсонська	110,5	85,4	113,9	72,6
Хмельницька	113,9	90,7	111,5	91,2
Черкаська	111,4	77,9	122,6	69,5
Чернівецька	102,8	121,8	84,8	83,4
Чернігівська	120,6	94,2	84,0	134,8
м. Київ	131,3	85,2	82,6	80,4
м. Севастополь	x	x	x	x

*Без урахування тимчасово окупованої території АР Крим та м. Севастополь, за 2014 р. також без частини зони проведення Антитерористичної операції.

83. Прийняття в експлуатацію житла за регіонами¹

(тис. м² загальної площі)

	2000	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Україна	5558	7816	8628	10244	10496	6400	9339	9410	10750	11217	x
Україна*	x	x	x	x	x	x	8604	8685	9770	9949	9741
Автономна Республіка Крим	179	283	370	522	416	387	535	504	733	963	x
Вінницька	141	350	379	396	362	172	292	321	322	352	288
Волинська	126	155	172	180	195	139	175	200	304	225	228
Дніпропетровська	431	375	402	422	438	170	226	235	267	306	205
Донецька	344	329	382	371	437	173	293	289	346	416	191
Житомирська	118	192	201	221	247	89	201	162	174	175	118
Закарпатська	213	232	293	351	393	169	293	326	366	380	395
Запорізька	131	159	139	220	217	101	144	62	194	180	112
Івано-Франківська	217	332	392	455	517	381	600	580	533	631	909
Кіївська	337	635	705	857	1164	680	1184	1050	1167	1515	1727
Кіровоградська	78	108	105	121	129	66	98	76	130	109	57
Луганська	181	253	228	259	249	35	147	116	177	178	55
Львівська	372	499	483	670	780	392	642	723	732	675	954
Миколаївська	101	123	139	153	161	86	133	119	120	122	105
Одеська	268	450	663	793	847	537	640	793	770	637	891
Полтавська	169	210	224	278	261	156	246	175	177	198	174
Рівненська	107	145	234	254	173	98	207	229	239	270	279
Сумська	110	143	143	185	199	139	182	185	196	143	137
Тернопільська	149	245	204	304	304	146	288	289	409	395	239
Харківська	249	367	422	538	223	428	416	335	380	392	281
Херсонська	128	163	162	188	230	75	182	135	176	190	121
Хмельницька	168	287	265	310	308	266	362	298	359	290	351
Черкаська	109	161	178	204	163	145	187	111	131	130	127
Чернівецька	116	201	226	305	365	165	294	217	407	341	235
Чернігівська	95	153	125	186	204	105	160	158	191	191	120
м.Київ	859	1201	1301	1401	1431	948	1012	1501	1503	1509	1442
м.Севастополь	62	65	91	100	83	152	200	221	247	304	x

¹ Починаючи з 2010 р. – з урахуванням обсягів житла, прийнятого в експлуатацію відповідно до Порядків, затверджених наказами Міністерства Регіонів України від 19.03.2013 р. № 95 та від 24.06.2011 р. № 91, та Тимчасового порядку, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 09.09.2009 р. № 1035.

* Без урахування тимчасово окупованої території АР Крим та м. Севастополя, за 2014 р. також без частини зони проведення Антитерористичної операції.

84. Прийняття в експлуатацію окремих виробничих потужностей

	2000	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2010*	2011*	2012*	2013*	2014*
Електростанції, тис. кВт	11,7	345,5	1353,9	1151,0	475,3	16,8	344,4	324,1	601,3	623,4	341,9	137,9	547,3	615,4	1012,3
Лінії електропередачі, км, напругою															
35 кВ і вище	138	131	118	394	112	22	50	80	127	56	50	68	127	56	80
6–20 кВ	447	191	139	162	286	169	173	93	89	61	173	93	89	61	62
0,4 кВ	1123	1046	1002	1117	1126	307	263	193	156	194	259	191	155	194	153
Трансформаторні понижуючі підстанції напругою 35 кВ і вище, тис. кВ·А	190,8	275,3	21,3	792,3	110,2	373,2	284,1	1251,0	206,6	1376,6	284,1	1045,0	206,1	1376,2	185,2
Магістральні газопроводи і відводи від них, км	355	403	302	186	102	28	91	147	149	74	70	66	66	39	34
Свердловини, шт.															
нафтові	48	42	30	47	24	24	16	15	5	11	16	15	5	11	4
газові	88	63	57	60	54	41	36	38	31	36	36	38	31	36	5
Автоматичні телефонні станції, тис. номерів															
міські	241,1	727,8	516,1	422,1	210,3	39,5	21,8	2,2	2,3	–	21,8	2,2	2,3	–	–
сільські	47,8	111,6	88,5	55,2	15,5	3,6	2,7	3,0	–	–	2,7	3,0	–	–	–
Автомобільні дороги загального користування з твердим покриттям, км	194	101	100	159	111	20	8	93	102	7	8	93	102	7	–

* Без урахування тимчасово окупованої території АР Крим та м. Севастополя, за 2014 р. також без частини зони проведення Антитерористичної операції.

КАПИТАЛЬНІ ІНВЕСТИЦІЇ

85. Капітальні інвестиції за видами активів

(у фактичних цінах, млн грн)

	2010	2011	2012	2013	2010*	2011*	2012*	2013*	2014*
Усього	189060,6	259932,3	293691,9	267728,0	180575,5	241286,0	273256,0	249873,4	219419,9
інвестиції у матеріальні активи	182075,8	250501,6	285146,3	257143,5	173662,8	231910,2	264853,7	239393,6	212035,1
житлові будівлі	28735,9	29557,5	38549,0	41567,3	25753,7	26382,3	34256,0	36128,9	33177,0
нежитлові будівлі	38912,3	51324,7	56811,3	47907,5	37156,6	49113,5	54772,7	45252,3	40859,7
інженерні споруди	40756,7	67692,5	64848,9	58769,3	39062,6	57935,2	61380,3	51844,2	46599,3
машини, обладнання та інвентар	55182,6	73167,0	85938,0	80970,6	54059,2	71771,4	77015,4	79032,9	68948,8
транспортні засоби	11398,7	18924,9	28195,5	16602,3	11025,3	17014,0	27015,9	16246,8	13830,4
земля	1291,9	2311,0	1803,6	1170,7	1182,2	2270,1	1755,4	1018,6	999,3
довгострокові біологічні активи рослинництва та тваринництва	2011,3	3070,4	1942,9	2456,1	1797,2	2889,9	1780,1	2358,4	2034,2
інші матеріальні активи	3786,4	4453,6	7057,1	7699,7	3626,0	4333,8	6877,9	7511,5	5586,4
інвестиції у нематеріальні активи	6984,8	9430,7	8545,6	10584,5	6912,7	9375,8	8402,3	10479,8	7384,8
з них									
програми забезпечення та бази даних	2826,0	3274,3	3427,3	3508,7	2802,4	4101,9	3409,1	3477,6	2974,3
права на комерційні позначення, об'єкти промислової власності, авторські та суміжні права, патенти, ліцензії, концесії тощо	3070,2	4121,2	3678,0	5674,6	3044,0	3254,0	3655,9	5631,5	3207,3

* Без урахування тимчасово окупованої території АР Крим та м. Севастополя, за 2014 р. також без частини зони проведення Антигтерристичної операції.

86. Капітальні інвестиції за джерелами фінансування

(у фактичних цінах, млн грн)

	2010	2011	2012	2013	2010*	2011*	2012*	2013*	2014*
Усього	189060,6	259932,3	293691,9	267728,0	180575,5	241286,0	273256,0	249873,4	219419,9
у тому числі за рахунок									
коштів державного бюджету	10952,2	18394,6	17141,2	6497,8	10223,3	17376,7	16288,3	6174,9	2738,7
коштів місцевих бюджетів	6367,7	8801,3	9149,2	7219,2	5730,8	7746,9	8555,7	6796,8	5918,2
власних коштів підприємств та організацій	114963,6	152279,1	175423,9	170675,6	111371,0	147569,6	171176,6	165786,7	154629,5
кредитів банків та інших позик	23336,2	42324,4	50104,9	40878,3	22888,1	36651,9	39724,7	34734,7	21739,3
коштів іноземних інвесторів	4067,7	7196,1	5040,6	4881,2	3723,9	5038,9	4904,3	4271,3	5639,8
коштів населення на будівництво житла	20830,2	19572,9	25626,1	28345,0	18883,9	17589,2	22575,5	24072,3	22064,2
інших джерел фінансування	8543,0	11363,9	11206,0	9230,9	7752,5	9312,8	10030,9	8036,7	6690,2

* Без урахування тимчасово окупованої території АР Крим та м. Севастополя, за 2014 р. також без частини зони проведення Антитерористичної операції.

87. Капітальні інвестиції за регіонами

(у фактичних цінах, млн грн)

	2010	2011	2012	2013	2014
Україна	189060,6	259932,3	293691,9	267728,0	х
Україна*	180575,5	241286,0	273256,0	249873,4	219419,9
Автономна Республіка Крим	6926,5	16911,2	18331,6	15453,1	х
Вінницька	3544,7	5081,0	5824,1	6109,5	5674,6
Волинська	1767,0	2577,1	3254,4	3327,1	3389,7
Дніпропетровська	16016,9	22116,0	22509,2	21290,1	20356,5
Донецька	14993,9	26802,0	31721,9	27912,4	13155,3
Житомирська	2011,5	2519,8	2892,5	3005,5	2904,9
Закарпатська	2205,4	3051,9	2736,1	2645,8	2638,7
Запорізька	7963,7	6676,5	7204,4	6838,8	7034,5
Івано-Франківська	4378,7	4256,2	5166,9	4797,2	6837,5
Київська	11331,4	17672,9	20366,8	20696,6	19653,5
Кіровоградська	2123,1	3993,2	4576,2	3224,0	3122,4
Луганська	5646,0	6979,7	8222,6	11369,3	5222,6
Львівська	8830,2	12114,0	11173,3	9816,7	9555,0
Миколаївська	4422,2	4297,8	4696,0	5008,7	3771,4
Одеська	9723,8	9347,3	14631,2	11872,2	9361,3
Полтавська	6289,4	7859,4	10217,4	9536,3	8827,8
Рівненська	1937,1	2565,8	2770,9	2837,3	2804,6
Сумська	2187,6	3022,1	2871,2	2721,3	2798,1
Тернопільська	2138,4	2524,2	3374,8	2976,2	2590,0
Харківська	8063,4	13035,0	14759,2	9292,6	8032,3
Херсонська	1890,6	2688,1	2435,7	2124,8	2208,1
Хмельницька	2947,6	3546,8	3489,3	3637,6	4078,3
Черкаська	2831,4	3225,3	3781,0	3413,3	3262,1
Чернівецька	1714,7	1794,3	2229,3	2257,4	1686,9
Чернігівська	1890,9	2397,0	2737,3	2842,0	2621,2
м. Київ	53725,8	71142,4	79614,2	70320,6	67832,6
м. Севастополь	1558,7	1735,2	2104,4	2401,6	х

* Без урахування тимчасово окупованої території АР Крим та м. Севастополя, за 2014 р. також без частини зони проведення Антитерористичної операції.

88. Капітальні інвестиції за видами економічної діяльності

(у фактичних цінах; млн грн)

	2010	2011	2012	2013	2010*	2011*	2012*	2013*	2014*
Усього	189060,6	259932,3	293691,9	267728,0	180575,5	241286,0	273256,0	249873,4	219419,9
Сільське, лісове та рибне господарство	11567,5	17039,0	19411,0	19059,0	11062,6	16466,0	18883,7	18587,4	18795,7
Сільське господарство, мисливство та надання пов'язаних із ними послуг	11311,3	16702,7	19085,7	18639,7	10817,7	16140,9	18564,2	18175,0	18388,1
Лісове господарство та лісозаготівлі	183,0	286,9	282,3	385,6	177,8	283,1	281,4	383,4	381,0
Рибне господарство	73,2	49,5	43,0	33,7	67,1	42,0	38,1	29,0	26,6
Промисловість	56725,3	89146,3	103472,6	105593,7	55384,4	78725,8	91598,4	97574,1	86242,0
Будівництво	32790,3	34855,0	44894,9	46317,8	29767,0	31990,8	40760,3	40796,2	36056,7
Оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів	18867,5	24389,8	24800,7	22379,5	18550,4	24067,9	24531,6	22190,3	20715,7
Оптова та роздрібна торгівля автотранспортними засобами та мотоциклами, їх ремонт	1432,3	2747,6	1114,6	991,0	1404,1	2709,8	1104,7	964,9	961,5
Оптова торгівля, крім торгівлі автотранспортними засобами та мотоциклами	12158,4	15068,0	17706,4	15322,3	11996,0	14872,6	17514,4	15251,5	13245,2
Роздрібна торгівля, крім торгівлі автотранспортними засобами та мотоциклами	5276,8	6574,2	5979,7	6066,2	5150,3	6485,5	5912,5	5973,9	6509,0
Транспорт, складське господарство, пошта та кур'єрська діяльність	19591,7	25976,6	32807,9	18833,3	19322,4	25498,2	32413,0	18472,6	15498,2
Транспорт, складське господарство, пошта та кур'єрська діяльність	6770,7	9051,0	15144,3	4601,4	6725,5	8837,8	15076,9	4535,1	3916,2
Наземний і трубопровідний транспорт	178,5	149,3	117,3	132,6	152,4	130,1	98,7	116,2	204,8
Водний транспорт	616,9	853,4	775,4	540,5	614,9	841,0	774,3	536,1	410,2
Авіаційний транспорт	11901,0	15771,7	16385,4	13347,3	11705,1	15538,2	16077,6	13073,7	10837,0
Складське господарство та допоміжна діяльність у сфері транспорту	124,6	151,2	385,5	211,5	124,5	151,1	385,5	211,5	130,0
Пошта та кур'єрська діяльність	1670,9	2224,9	2856,3	2476,8	1033,2	1572,7	2264,9	1476,8	1482,0
Тимчасове розміщення й організація харчування	1290,5	1649,0	2117,0	1858,3	679,1	1010,8	1534,7	872,2	867,1
Тимчасове розміщування	380,4	575,9	739,3	618,5	354,1	561,9	730,2	604,6	614,9
Діяльність із забезпечення стравами та напоями	8634,4	9753,1	10188,9	9923,3	8625,8	9730,0	10167,7	9864,0	8175,1
Інформація та телекомунікації	1934,8	2646,6	2782,1	2397,3	1923,8	2643,0	2775,0	2354,1	1840,8
Видавнича діяльність, виробництво кіно-та відеофільмів, телевізійних програм, видання звукозаписів, діяльність у сфері радіо та телевізійного мовлення	6366,0	6518,4	6781,5	6886,4	6354,5	6506,8	6771,6	6875,4	5664,0
Телекомунікації (електрозов'язок)	353,6	588,0	625,3	639,6	347,5	580,2	621,2	634,5	670,3
Комп'ютерне програмування та надання інших інформаційних послуг	5883,0	6033,2	7369,4	6683,1	5861,5	5972,3	7353,3	6646,8	6214,5
Фінансова та страхова діяльність	10263,9	15265,4	12773,6	14024,8	9861,0	14598,9	12368,6	13550,4	11230,2
Операції з нерухомим майном									

Закінчення табл. 88
Капітальні інвестиції за видами економічної діяльності

	2010	2011	2012	2013	2010*	2011*	2012*	2013*	2014*
Професійна, наукова та технічна діяльність	5647,9	11443,6	9245,4	3824,7	4991,7	10491,9	9021,3	3621,3	2921,5
Діяльність у сферах права та бухгалтерського обліку, архітектури та інжинірингу, технічні випробування та дослідження, діяльність головних управлінь (хед-офісів)	4750,0	10007,2	7787,9	2833,9	4135,4	9069,0	7588,4	2669,6	2314,8
Наукові дослідження та розробки	578,2	724,8	568,6	602,6	549,7	717,9	548,8	599,2	375,4
Рекламна діяльність і дослідження кон'юнктури ринку, інша професійна, наукова та технічна діяльність, ветеринарна діяльність	319,7	711,7	888,9	388,2	306,6	705,0	884,1	352,5	231,3
Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування	3170,9	4142,7	5252,8	4313,8	2973,8	3928,8	4973,9	4013,9	3565,1
Державне управління й оборона; обов'язкове соціальне страхування	8323,8	12297,7	12698,9	8217,0	7769,9	11437,6	11692,8	7546,2	5808,0
Освіта	1935,1	2223,9	1502,7	1053,9	1818,4	2090,7	1463,5	1030,5	820,9
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	2295,0	2424,7	3111,1	2156,7	1920,1	2113,2	2707,2	1746,2	1223,9
Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	1004,4	1520,1	2845,8	2640,2	976,7	1437,3	2598,0	2544,5	508,7
Надання інших видів послуг	669,0	1196,2	459,9	230,5	656,6	1163,9	457,8	212,2	161,7

* Без урахування тимчасово окупованої території АР Крим та м. Севастополя, за 2014 р. також без частини зони проведення Антитерористичної операції.

89. Індекс капітальних інвестицій за видами економічної діяльності

(до попереднього року, %)

	2011	2012	2013	2011*	2012*	2013*	2014*	2014*
Усього	118,8	108,5	88,9	114,2	108,3	92,1	92,1	75,9
Сільське, лісове та рибне господарство	133,7	112,8	100,1	135,4	112,6	102,0	102,0	84,6
Сільське господарство, мисливство та надання пов'язаних із ними послуг	134,1	113,2	99,6	135,9	112,9	101,5	101,5	84,6
Лісове господарство та лісозаготівлі	145,3	86,4	141,6	144,7	88,3	142,9	142,9	87,9
Рибне господарство	34,4	188,8	72,0	32,4	199,7	70,1	70,1	48,5
Промисловість	141,6	107,5	100,3	125,5	107,3	109,1	109,1	74,3
Будівництво	91,0	118,0	95,7	92,5	116,4	94,6	94,6	80,7
Оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів	105,6	113,7	92,8	105,6	112,6	95,2	95,2	73,9
Оптова та роздрібна торгівля автотранспортними засобами та мотоциклами, їх ремонт	175,5	50,3	77,9	175,8	50,6	77,1	77,1	79,3
Оптова торгівля, крім торгівлі автотранспортними засобами та мотоциклами	99,4	129,5	95,5	99,1	128,4	98,1	98,1	68,3
Роздрібна торгівля, крім торгівлі автотранспортними засобами та мотоциклами	104,2	102,5	88,2	104,3	101,0	90,6	90,6	90,5
Транспорт, складське господарство, пошта та кур'єрська діяльність	114,7	115,3	56,8	113,8	116,4	57,1	57,1	72,2
Наземний і трубопровідний транспорт	114,3	152,3	38,1	112,8	156,4	37,7	37,7	59,5
Водний транспорт	169,6	156,1	79,0	340,3	175,1	88,9	88,9	169,5
Авіаційний транспорт	119,1	108,4	70,4	117,4	110,8	71,3	71,3	49,7
Складське господарство та допоміжна діяльність у сфері транспорту	114,5	93,9	72,5	113,8	93,1	73,9	73,9	78,9
Пошта та кур'єрська діяльність	112,8	252,1	54,0	111,8	250,1	55,6	55,6	49,8
Тимчасове розміщення й організація харчування	121,2	109,0	85,8	117,6	119,5	72,1	72,1	103,1
Тимчасове розміщування	118,9	103,1	82,7	112,4	116,9	55,8	55,8	135,3
Діяльність із забезпечення стравами та напоями	128,8	126,9	93,3	126,8	123,7	96,6	96,6	75,3
Інформація та телекомунікації	74,8	101,0	108,7	75,1	101,4	110,7	110,7	75,9
Видавнича діяльність, виробництво кіно-та відеофільмів, телевізійних програм, видання звукозаписів, діяльність у сфері радіо та телевізійного мовлення	71,7	92,6	123,5	72,1	92,2	125,4	125,4	83,7
Телекомунікації (електрозв'язок)	72,9	103,4	105,1	73,2	103,9	107,2	107,2	73,7
Комп'ютерне програмування та надання інших інформаційних послуг	134,1	94,9	116,6	133,8	95,0	118,3	118,3	81,1
Фінансова та страхова діяльність	77,3	126,5	95,0	76,7	126,9	96,8	96,8	88,6
Операції з нерухомим майном	125,0	74,1	106,3	125,9	71,9	111,1	111,1	79,4
Професійна, наукова та технічна діяльність	171,3	90,7	35,3	178,6	92,7	36,2	36,2	66,1

Закічення табл. 88
Індекс капітальних інвестицій за видами економічної діяльності

	2011	2012	2013	2011*	2012*	2013*	2014*
Діяльність у сферах права та бухгалтерського обліку, архітектури та інжинірингу, технічні випробування та дослідження, діяльність головних управ- лень (хед-офісів)	177,0	89,3	27,9	185,3	91,9	28,0	78,9
Наукові дослідження та розробки	113,0	108,8	107,3	118,8	106,4	112,9	41,3
Рекламна діяльність і дослідження кон'юнктури ринку, інша професійна, наукова та технічна діяльність, ветеринарна діяльність	159,0	98,8	87,0	159,9	93,9	93,0	30,9
Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування	105,7	200,8	49,7	108,1	203,1	49,4	103,0
Державне управління й оборона; обов'язкове соціальне страхування	140,9	96,7	58,7	140,7	97,7	59,1	57,8
Освіта	89,9	69,4	64,5	90,3	67,6	66,5	64,9
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	99,4	127,9	71,9	105,8	122,9	74,1	43,9
Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	121,4	96,5	141,3	115,3	97,0	148,1	31,8
Надання інших видів послуг	191,8	29,7	35,6	193,1	29,5	35,3	94,8

* Без урахування тимчасово окупованої території АР Крим та м. Севастополя, за 2014 р. також без частини зони проведення Антитерористичної операції.

90. Капітальні інвестиції у житлове будівництво за регіонами

(у фактичних цінах; млн грн)

	2010	2011	2012	2013	2014
Україна	28735,9	29557,5	38549,0	41567,3	x
Україна*	25753,7	26582,3	34256,0	36128,9	33177,0
Автономна Республіка Крим	2129,4	2202,6	3105,4	4143,5	x
Вінницька	899,1	1030,6	1027,8	1256,3	779,7
Волинська	557,1	589,4	888,6	709,8	811,8
Дніпропетровська	884,3	789,8	953,2	1025,3	927,2
Донецька	897,3	1257,3	1715,2	1738,0	672,8
Житомирська	454,5	402,7	461,4	502,9	470,1
Закарпатська	703,5	809,7	1059,3	1083,1	1141,2
Запорізька	412,8	182,5	774,6	471,4	261,1
Івано-Франківська	1380,8	1150,7	1489,8	1678,5	2418,8
Київська	3511,8	3258,6	4115,6	4445,5	4490,7
Кіровоградська	251,3	238,0	311,3	298,1	162,9
Луганська	334,8	280,8	430,6	458,3	101,0
Львівська	1581,8	1887,9	2315,8	2262,4	3025,8
Миколаївська	235,9	249,7	340,6	357,1	267,6
Одеська	1573,4	1886,9	2438,7	1733,3	1539,9
Полтавська	560,4	506,1	674,8	909,8	742,1
Рівненська	554,8	747,4	832,0	958,2	870,2
Сумська	529,8	512,7	641,2	480,9	468,6
Тернопільська	759,3	647,8	1116,0	1045,3	681,7
Харківська	974,1	861,4	1578,7	1499,6	1141,9
Херсонська	429,1	317,8	386,0	361,6	281,8
Хмельницька	795,7	623,9	863,4	1110,6	1578,6
Черкаська	433,5	289,9	405,0	391,4	411,6
Чернівецька	784,9	723,3	1332,9	1291,3	754,0
Чернігівська	407,7	448,3	625,3	613,5	398,5
м. Кіїв	5846,1	6889,0	7478,2	9446,7	8777,4
м. Севастополь	852,7	772,6	1187,6	1294,9	x

* Без урахування тимчасово окупованої території АР Крим та м. Севастополя, за 2014 р. також без частини зони проведення Антитерористичної операції.

91. Індеси капітальних інвестицій у житлове будівництво за регіонами*

(до попереднього року, %)

	2011	2012	2013	2014
Україна	86,3	116,2	103,6	83,5
Автономна Республіка Крим	x	x	x	x
Вінницька	94,0	93,0	115,4	56,4
Волинська	90,2	136,5	75,6	104,5
Дніпропетровська	74,7	104,3	109,8	71,0
Донецька	111,4	126,0	97,9	33,6
Житомирська	68,3	106,3	106,8	84,0
Закарпатська	97,5	118,7	97,2	95,5
Запорізька	45,4	377,1	60,3	51,8
Івано-Франківська	71,6	116,5	106,1	133,9
Київська	81,8	114,2	102,9	90,9
Кіровоградська	78,5	120,9	90,2	49,6
Луганська	72,4	147,6	101,5	19,5
Львівська	97,2	115,2	92,8	121,1
Миколаївська	81,7	135,9	99,8	74,2
Одеська	110,9	114,2	67,9	83,9
Полтавська	76,1	113,3	118,5	91,1
Рівненська	108,4	108,9	109,8	80,5
Сумська	72,7	130,2	66,0	96,0
Тернопільська	73,6	154,7	88,1	60,2
Харківська	75,7	153,2	97,2	67,5
Херсонська	60,9	112,8	88,4	70,7
Хмельницька	68,2	129,3	111,1	133,2
Черкаська	55,1	122,7	93,2	74,0
Чернівецька	82,9	166,9	92,3	52,8
Чернігівська	99,7	135,6	91,2	60,5
м.Київ	93,5	91,5	141,6	84,7
м.Севастополь	x	x	x	x

* Без урахування тимчасово окупованої території АР Крим та м. Севастополя, за 2014 р. також без частини зони проведення Антитерористичної операції.

ТРАНСПОРТ І ЗВ'ЯЗОК

92. Перевезення вантажів за видами транспорту

(МЛН Т)

	2000	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2010*	2011*	2012*	2013*	2014**
Транспорт	1529	1805	1873	1990	1972	1625	1765	1887	1853	1837	1727	1850	1801	1802	1643
наземний	1514	1784	1850	1965,4	1953	1615	1754	1877	1845	1831	1717	1841	1793	1796	1637
залізничний	357	450	479	514	499	391	433	469	457	444	426	461	431	436	386
автомобільний	939	1121	1167	1255	1267	1069	1168	1253	1260	1261	1139	1227	1235	1236	1151
трубопровідний	218	213	204	196	187	155	153	155	128	126	152	153	127	125	100
водний	15	21	23	24	19	10	11	10	8	6	10	9	7	6	6
морський	6,3	8	9	9	8	5	4	4	4	3	3	3	3	3	3
річковий	8,3	13	14	15	11	5	7	6	4	3	7	6	4	3	3
авіаційний	0,0	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1

¹ Дані попередні.

* Без урахування тимчасово окупованої території АР Крим та м. Севастополя, за 2014 р. також без частини зони проведення Антитерористичної операції.

93. Індекси обсягу перевезення вантажів за видами транспорту

(до попереднього року, %)

	2000	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2010*	2011*	2012*	2013*	2014**
Транспорт	99,5	104	104	106	99	82	109	107	98	99	109	107	97	100	91
наземний	99	104	104	106	99	83	109	107	98	99	109	107	97	100	91
залізничний	107	97	106	107	97	79	111	108	97,5	97	110	108	94	101	89
автомобільний	98	109	104	108	101	84	109	107	101	100	110	108	101	100	93
трубопровідний	94	96	96	96	95	83	99	101	83	98	99	101	83	98	80
водний	101	104	107	106	81	50	113	89	79	81	122	87	80	80	102
морський	98	98	101	105	90	57	87	102	83	99	99	99	88	100	95
річковий	103	109	111	106	75	46	136	82	75	66	137	82	76	66	111
авіаційний	206	125	78	105	98	83	103	105	133	81	107	107	135	76	85

¹ Дані попередні.

* Без урахування тимчасово окупованої території АР Крим та м. Севастополя, за 2014 р. також без частини зони проведення Антитерористичної операції.

94. Вантажоборот за видами транспорту

(млрд ткм)

	2000	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2010*	2011*	2012*	2013*	2014* ¹
Транспорт	394,1	473,6	494,6	510,2	507,7	395,7	418,7	445,7	412,6	399,6	411,1	437,9	405,9	393,3	356,7
наземний	379,6	457,4	475,9	491,2	491,5	387,3	409,3	438,0	406,9	394,7	401,9	430,5	400,3	388,4	351,0
залізничний ¹	172,8	224,0	240,8	262,5	257,0	196,2	218,1	243,9	237,7	224,4	212,1	237,7	232,4	219,5	210,2
автомобільний	19,3	35,3	40,6	46,6	54,9	49,2	53,9	57,3	57,5	58,7	52,8	56,3	56,4	57,4	59,0
трубопровідний	187,5	198,1	194,5	182,1	179,6	141,9	137,3	136,8	111,7	111,6	137,0	136,5	111,5	111,4	81,8
водний	14,5	15,9	18,4	18,6	15,8	8,0	9,0	7,3	5,3	4,6	8,8	7,1	5,2	4,6	5,4
морський	8,6	9,6	12,1	12,9	11,3	5,2	5,2	5,1	3,6	3,2	5,0	4,9	3,5	3,2	4,1
річковий	5,9	6,3	6,3	5,7	4,5	2,8	3,8	2,2	1,7	1,4	3,8	2,2	1,7	1,4	1,3
авіаційний	0,0	0,3	0,3	0,4	0,4	0,4	0,4	0,4	0,4	0,3	0,4	0,4	0,4	0,3	0,2

¹Дані попередні.

*Без урахування тимчасово окупованої території АР Крим та м. Севастополя, за 2014 р. також без частини зони проведення Антитерористичної операції.

95. Відправлення (перевезення) пасажирів за видами транспорту загального користування

(млн)

	2000	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2010*	2011*	2012*	2013*	2014*
Транспорт	7780	8200	8242	8214	8331	7275	6845	6980	6813	6623	6517	6621	6455	6231	5902
наземний	7773	8183	8225	8199	8316	7262	6831	6964	6798	6607	6510	6612	6447	6223	5895
залізничний ¹	499	445	448	447	445	426	427	430	429	425	405	408	407	404	389
автомобільний (автобуси)	2557	3837	3988	4173	4369	4014	3726	3612	3450	3344	3558	3452	3321	3197	2913
трамвайний	1381	1111	1083	1027	963	787	714	798	800	757	700	785	786	744	770
тролейбусний	2582	1903	1788	1621	1580	1283	1204	1346	1345	1306	1087	1189	1158	1103	1097
метрополітенівський	754	887	918	931	959	752	760	778	774	775	760	778	774	775	726
водний	6	13	13	10	9	8	8	8	7	7	1	1	1	1	1
морський	4	11	11	8	7	6	7	7	6	7	0,1	0,1	0	0	0
річковий	2	2	2	2	2	2	1	1	1	0	1	1	1	1	1
авіаційний	1	4	4	5	6	5	6	8	8	8	6	7	8	8	6

¹З 2010 р. – з урахуванням перевезень пасажирів міською електричкою у м. Києві.

*Без урахування тимчасово окупованої території АР Крим та м. Севастополя, за 2014 р. також без частини зони проведення Антитерористичної операції.

96. Індеси обсягу відправлення (перевезення) пасажирів транспортом загального користування

(до попереднього року, %)

	2000	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2010*	2011*	2012*	2013*	2014*
Транспорт	98	103	101	100	101	87	94	102	98	97	94	102	98	97	95
наземний	98	103	101	100	101	87	94	102	98	97	94	102	97	97	95
залізничний ¹	102	99	101	100	100	96	100	101	100	99	100	101	100	99	96
автомобільний (автобуси)	102	103	104	105	105	92	93	97	96	97	92	97	96	96	91
трамвайний	95	100	97	95	94	82	91	112	100	95	91	112	100	95	103
тролейбусний	94	103	94	91	97	81	94	112	100	97	94	109	97	95	99
метрополітенівський	104	105	103	101	103	78	101	102	99,5	100	101	102	99,5	100	94
водний	111	115	95	74	93	87	99	105	83	109	66	98	74	88	89
морський	122	117	96	71	96	85	107	106	84	112	93	101	56	115	83
річковий	95	105	90	92	84	97	65	98	75	87	65	98	75	87	90
авіаційний	107	118	114	113	125	83	119	123	108	100	119	123	107	97	83

¹З 2010 р. – з урахуванням перевезень пасажирів міською електричкою у м. Києві.

*Без урахування тимчасово окупованої території АР Крим та м. Севастополя, за 2014 р. також без частини зони проведення Антитерористичної операції.

97. Продукція (послуги) підприємств пошти та зв'язку загального користування

	2000	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2010*	2011*	2012*	2013*	2014*
Відправлено, млн															
газет і журналів	1250	1454	1410	1258	1273	1204	1089	1006	1019	918	1059	977	972	887	678
листів	299	381	390	380	391	301	311	320	387	310	300	309	377	299	256
телеграм	12	6	6	4	3	2	2	1	1	1	2	1	1	1	1
пошлюк	5	10	13	16	18	15	18	18	45	19	17	18	45	19	17
грошових переказів і пенсійних виплат	224	178	152	151	160	142	149	126	121	115	142	120	115	110	100
Надано міжміських телефонних перетворів (включаючи міжнародні), млн	1375	4503	3970	5139	8536	6380	5570	5521	5748	5229	5484	5393	5655	5137	4481
У розрахунок на одну особу наявного населення відправлено, од															
листів	6	8	8	8	8	7	7	7	8	7	7	7	9	7	6
телеграм	0,2	0,1	0,1	0,1	0,1	0,04	0,04	0,03	0,02	0,02	0,03	0,03	0,02	0,02	0,01
пошлюк	0,1	0,2	0,3	0,4	0,4	0,3	0,4	0,4	1,0	0,4	0,4	0,4	1,0	0,4	0,4
надано міжміських телефонних перетворів (включаючи міжнародні)	28	96	85	111	185	139	121	121	126	115	126	124	131	119	104

*Без урахування тимчасово окупованої території АР Крим та м. Севастополя, за 2014 р. також без частини зони проведення Антитерористичної операції.

ОПТОВА І РОЗДРІБНА ТОРГІВЛЯ, РЕСТОРАННЕ ГОСПОДАРСТВО

98. Товарооборот торгівлі та ресторанного господарства

(у фактичних цінах; млрд грн)

	2000	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2010*	2011*	2012*	2013*	2014*
Оптовий товарооборот підприємств	162,8	492,5	631,2	812,2	998,6	817,5	993,7	1107,3	1093,3	1074,8	968,7	1085,2	1076,6	1057,8	988,0
Оборот роздрібною торгівлю	47,5	174,4	237,8	325,1	456,0	444,3	541,5	685,7	812,1	888,8	513,5	649,2	767,0	838,2	903,5 ¹
Оборот ресторанного господарства	2,1	7,5	9,1	11,7	15,6	15,4	17,9	21,2	23,5	24,6	16,7	19,8	21,9	22,8	21,3 ¹
Роздрібний товарооборот підприємств	28,8	94,3	130,0	178,2	246,9	231,0	280,9	350,1	405,1	433,1	267,6	333,1	383,3	409,1	438,3

¹ Дані попередні.

* Без урахування тимчасово окупованої території АР Крим та м. Севастополя, за 2014 р. також без частини зони проведення Антитерористичної операції.

99. Товарна структура оптового товарообороту*

	2013		2014	
	млн грн	у % до підсумку	млн грн	у % до підсумку
Усього	1057768,0	100,0	987957,0	100,0
Продовольчі товари	194471,1	18,4	194669,3	19,7
М'ясо та м'ясні продукти	11694,9	1,1	9824,7	1,0
Продукти молочні, масло та сири	18231,2	1,7	16289,6	1,7
Маргарин і жири харчові подібні	1926,1	0,2	3100,0	0,3
Олії рослинні	16361,1	1,5	17713,1	1,8
Напої алкогольні дистильовані	9476,9	0,9	5403,0	0,5
Спирт етиловий	69,8	0,0	87,4	0,0
Вина зі свіжого винограду; сусло виноградне	3065,6	0,3	2394,3	0,2
Сидр та вина плодово-ягідні інші	79,7	0,0	73,6	0,0
Вермут та інші ароматизовані вина зі свіжого винограду	546,1	0,1	368,8	0,0
Пиво, крім відходів пивоваріння	7054,5	0,7	6268,6	0,6
Води мінеральні та напої безалкогольні й соки фруктові та овочеві	7848,2	0,7	8270,2	0,8
Вироби тютюнові, крім відходів тютюну	27198,6	2,6	31215,0	3,2
Цукор	5235,0	0,5	4273,8	0,4
Шоколад та вироби кондитерські цукрові	13909,9	1,3	14018,9	1,4
Кава смажена, що містить або не містить кофеїн; кава без кофеїну не смажена	4472,6	0,4	5440,3	0,6
Чай зелений (неферментований), чай чорний (ферментований) та чай частково ферментований	2660,5	0,3	3744,0	0,4
Какао-паста знежирена чи не знежирена, какао-масло, какао-жир, какао-порошок	203,3	0,0	191,8	0,0
Прянощі та приправи, крім солі	2151,1	0,2	2578,7	0,3
Риба, ракоподібні та молоски, перероблені та консервовані	7799,2	0,7	6331,4	0,6
Рис	561,7	0,1	801,4	0,1
Борошно	1060,4	0,1	1014,7	0,1
Крупни, борошно грубого помелу, гранули та інші продукти, з культур зернових	1022,6	0,1	1211,0	0,1
Вироби макаронні, локшина, кус-кус та вироби борошняні	835,5	0,1	875,8	0,1
Сіль харчова та хлорид натрію чистий; вода морська	656,6	0,1	568,6	0,1
Фрукти та овочі, перероблені та консервовані, крім картоплі	1875,9	0,2	1606,5	0,2
Фрукти та овочі свіжі	-	-	6684,6	0,7
Інші продовольчі товари	48474,1	4,6	44319,5	4,5

Продовження табл. 99
Товарна структура оптового товарообороту *

	2013		2014	
	млн грн	у % до підсумку	млн грн	у % до підсумку
Непродовольчі товари	863296,9	81,6	793287,7	80,3
Засоби автотранспортні легкові	29150,9	2,8	21141,1	2,1
Засоби автотранспортні вантажні	4085,1	0,4	3060,4	0,3
Вузли, деталі і прилади для засобів автотранспортних	13379,7	1,3	12624,6	1,3
Мотоцикли	207,1	0,0	219,1	0,0
Пшениця	12864,7	1,2	21439,0	2,2
у тому числі				
пшениця тверда	1946,9	0,2	2970,6	0,3
пшениця, крім пшениці твердої	10917,8	1,0	18468,4	1,9
Кукурудза	26442,1	2,5	24901,5	2,5
Ячмінь	4700,2	0,4	7605,5	0,8
Жито, овес	176,4	0,0	168,2	0,0
Насіння гірчичі, ріпаку і кольязи, кунжуту, соняшника	15924,6	1,5	15663,6	1,6
Корми готові для тварин	4679,9	0,4	3673,2	0,4
Велика рогата худоба молочних порід жива	48,8	0,0	20,3	0,0
Свині живі	47,3	0,0	41,7	0,0
Тканини	1132,0	0,1	1163,9	0,1
Вироби текстильні готові, крім одягу	555,9	0,1	517,3	0,0
Холодильники і морозильники побутові	2515,3	0,2	1734,4	0,2
Машини пральні та сушильні побутові	1080,3	0,1	882,4	0,1
Апаратура електронна побутового призначення для приймання, записування та відтворення звуку та зображення	3836,7	0,4	2995,3	0,3
Вироби господарські та декоративні керамічні	1421,2	0,1	798,5	0,1
Засоби парфумерії та косметичні	13865,2	1,3	13114,6	1,3
Шпалери	602,0	0,1	547,9	0,1
Мило та засоби мийні, засоби для чищення та полірування	7142,9	0,7	7480,3	0,8

Продукти фармацевтичній основі та препарати фармацевтичні	54614,5	5,2	60186,0	6,1
Устаткування радіологічне, електромедичне та електрогерапевтичне устаткування, інструменти та матеріали медичні та стоматологічні	3957,6	0,4	3080,7	0,3
Вугілля кам'яне	47478,3	4,5	15867,5	1,6
Вугілля буре	6,8	0,0	8,5	0,0
Нафта сира, у т.ч. нафта, одержана з мінералів бітумінозних	745,6	0,1	939,7	0,1
Пропан і бутан скраплені	4806,9	0,5	6456,9	0,6
Бензин моторний, у т.ч. бензин авіаційний	45221,0	4,3	40301,2	4,1
Газойлі (паливо дизельне)	86141,7	8,1	97872,2	9,9
Мазути паливні важкі	1333,3	0,1	817,1	0,1
Оливи та мастила нафтові; дистильовані нафтові важкі	5342,7	0,5	5643,0	0,6
Метали основні: залізо, чавун, сталь і феросплави	44646,2	4,2	31363,1	3,2
у тому числі				
феросплави	1182,6	0,1	1615,7	0,2
прокат плоский гарячекатаний зі сталі плакований, з гальванічним чи іншим покриттям, прокат плоский зі сталі швидкорізальної та сталі кременистої електротехнічної	1132,2	0,1	1348,2	0,1
прокат плоский гарячекатаний зі сталі	14739,1	1,4	12768,0	1,3
прокат плоский холоднокатаний зі сталі нелегованої за ширишки не менше 600 мм	4045,4	0,4	5028,7	0,5
прутки та стержні, термічно оброблені, із сталі; профілі незамкнуті зі сталі й сталі шпунтові та конструктивні елементи залізничних і трамвайних колій, термічно оброблені, з металів чорних	15459,0	1,5	9308,8	0,9
гранули та порошки з чавуну переробленого та дзеркального або з металів чорних	275,8	0,0	43,3	0,0
Продукція первинного оброблення сталі інша	21084,8	2,0	17072,3	1,7
Метали кольорові (крім дорогоцінних) – алюміній, свинець, цинк та олово, мідь, метали кольорові інші	3081,5	0,3	2610,2	0,3
Лісоматеріали	746,9	0,1	601,2	0,1
Деревина та вироби з деревини та корка, крім меблів; вироби з соломки та матеріалів рослинних для плетіння	2481,9	0,2	2094,0	0,2
Фарби та лаки на основі полімерів	2738,6	0,3	2286,5	0,2
Скло листове і порожнисте	1593,5	0,2	1734,0	0,2
Труби, трубопроводи, водовідводи та фітінги для труб керамічні	159,2	0,0	63,0	0,0
Портландцемент, цемент глиноземний, цемент безклінкерний шлаковий і цемент гідралічний по-доби	3502,8	0,3	3075,8	0,3

Закінчення табл. 99
Товарна структура оптового товарообороту *

	2013		2014	
	млн грн	у % до підсумку	млн грн	у % до підсумку
Вироби з азбестоцементу, цементу з волокнами целюлози або подібних матеріалів	217,4	0,0	220,1	0,0
Вироби з асфальту або подібних матеріалів	502,2	0,0	307,1	0,0
Труби, трубки і профілі порожисті та фітинги для труб і трубок, з чавуну ливарного	172,6	0,0	107,8	0,0
Труби, трубки, профілі порожисті та фітинги зі сталі	6533,9	0,6	4949,3	0,5
Радіатори та котли центрального опалення	1041,9	0,1	989,8	0,1
Котли парові або котли парогенеруючі інші; котли, що працюють на перегрітій воді	142,8	0,0	57,2	0,0
Вироби з дроту, ланцюги та пружини	610,3	0,1	663,4	0,1
Труби, трубки та шланги з гуми вулканізованої (крім гуми твердої)	49,3	0,0	98,0	0,0
Труби, трубки, рукави, шланги та фітинги до них з пластмас	1171,8	0,1	1065,2	0,1
Речовини хімічні основні неорганічні інші	3045,1	0,3	2603,2	0,3
Пластмаси у первинних формах	4745,4	0,4	5329,6	0,5
Каучук синтетичний у первинних формах	164,8	0,0	178,1	0,0
Шини та камери, гумові, нові	5358,2	0,5	4456,8	0,4
Добрива та сполуки азотні	25269,7	2,4	29433,5	3,0
Пестициди та продукція агрохімічна інша	12177,2	1,2	17810,9	1,8
Проводи та кабелі електричні та електричні, інші	3676,4	0,3	2545,7	0,3
Папір і картон	2915,4	0,3	3307,8	0,3
Машини та устаткування офісне, машини обчислювальні, частини приладдя до них, пристрої запам'ятовуючі та пристрої для зберігання даних інші	7558,6	0,7	9773,3	1,0
Програмне забезпечення, включаючи ігри комп'ютерні, упаковане (скомплектоване) та звантажене для реалізації	385,0	0,0	815,2	0,1
Товари спортивні	796,6	0,1	919,9	0,1
Вироби ювелірні та вироби подібні	106,2	0,0	78,7	0,0
Книжки, періодичні видання друковані та в електронному вигляді	515,3	0,0	426,6	0,0
Меблі	1616,5	0,2	1033,8	0,1
Інші непродовольчі товари	310982,2	29,4	274251,0	27,8

* Без урахування тимчасово окупованої території АР Крим та м. Севастополя, за 2014 р. також без частини зони проведення Антитерористичної операції.

100. Індекси фізичного обсягу роздрібного товарообороту підприємств

(у порівнянних цінах;
% до відповідного періоду попереднього року)

	2000	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014*
Роздрібний товарооборот	108,1	123,4	126,4	129,5	117,3	79,1	110,1	113,2	112,3	106,1	90,0
Продовольчі товари	99,9	117,5	118,2	116,7	108,4	90,7	106,0	112,7	116,6	107,2	95,9
харчові продукти алкогольні напої	95,5	117,3	118,9	117,6	108,2	91,2	109,9	112,0	115,6	111,3	96,7
Непродовольчі товари	113,6	117,4	117,7	113,6	113,3	92,8	99,9	105,9	101,8	101,4	92,6
Товарооборот ресторанного господарства	117,8	128,0	132,1	137,4	122,2	73,0	112,9	113,6	109,6	105,3	85,9
	101,7	106,2	111,4	114,3	98,9	81,7	108,3	111,0	105,6	100,9	84,1

*Без урахування тимчасово окупованої території АР Крим та м. Севастополя, за 2014 р. також без частини зони проведення Антитерористичної операції.

101. Роздрібний товарооборот підприємств за регіонами

(у фактичних цінах; млн грн)

	2000	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Україна	28757,4	94332,4	129951,7	178232,6	246903,2	230955,3	280889,7	350059,2	405113,9	433080,7	...
Україна*	x	x	x	x	x	x	267622,7	333108,1	383314,8	409051,6	438342,7
Автономна Республіка Крим	946,0	3448,5	4784,0	6430,0	9064,3	8430,8	10170,7	12862,0	16534,0	18169,6	...
Вінницька	794,1	2248,1	2959,2	3922,4	5358,0	4661,6	5672,7	7332,7	8322,4	8755,4	10043,3
Волинська	575,1	1834,0	2403,9	3134,1	4306,1	3889,5	4709,4	5907,8	7153,0	8165,7	9256,6
Дніпропетровська	2379,9	8370,1	11476,5	15976,1	22353,1	20150,9	24762,8	29904,2	35035,1	37741,6	43052,0
Донецька	2624,1	7867,0	11429,9	15941,5	22229,2	19912,6	25446,3	31326,7	37635,8	40157,3	28134,9
Житомирська	682,2	1775,5	2430,2	3320,5	4344,3	4143,1	5028,0	6567,7	7222,0	7914,1	9362,7
Закарпатська	744,9	2666,9	2902,0	3666,7	5303,7	4915,4	5977,7	7487,0	7709,2	8077,6	9744,0
Запорізька	1376,0	3880,6	4981,5	6782,0	9301,3	8433,0	10733,7	13377,7	15994,9	17079,8	19675,7
Івано-Франківська	588,0	1563,4	2269,4	3133,2	4519,0	4248,5	4858,9	6375,3	7099,0	7537,0	9099,5
Київська	1011,5	3020,7	4731,3	6663,0	9858,6	10010,1	12221,6	16331,7	20790,4	22533,0	25733,8
Кіровоградська	504,2	1466,5	2020,7	2801,3	3921,8	3635,3	4429,8	5324,2	6212,6	6532,8	7629,0
Луганська	1021,1	2764,6	3766,7	5245,8	7796,9	7131,6	9142,9	11426,9	14160,0	14962,0	7592,2
Львівська	1820,4	5530,5	6882,9	9472,5	12827,2	12983,6	15023,7	18179,9	19698,3	19776,6	23678,9
Миколаївська	570,3	1759,6	2554,7	3861,5	5310,2	4818,5	5695,1	7172,4	8316,0	8877,4	9893,1
Одеська	1112,4	5165,3	7445,4	9996,1	14159,5	14842,9	18007,4	22806,3	26921,5	28902,7	31383,4
Полтавська	1064,4	2520,9	3467,9	4678,3	6725,6	6053,9	7215,3	9064,7	10433,4	10857,7	12086,5
Рівненська	473,9	1644,3	2092,6	2747,3	3853,4	3793,1	4388,9	5545,2	6233,5	6667,5	8181,9
Сумська	776,9	1748,7	2155,6	2688,2	3673,5	3378,1	3926,4	4998,9	5813,9	6024,4	7053,9
Тернопільська	385,5	1324,8	1729,8	2251,5	3309,2	3321,1	3821,9	4704,2	4976,4	5046,8	6143,2
Харківська	2031,3	6755,6	9164,5	12311,8	16852,0	15976,1	18798,5	22952,9	25895,5	27978,5	32053,1
Херсонська	525,7	1826,6	2493,6	3326,2	4392,1	4421,2	5138,5	6298,8	7295,1	7778,9	9196,6
Хмельницька	560,6	1803,1	2505,5	3368,3	5003,3	4409,9	5227,8	6544,7	7267,5	7481,9	8744,0
Черкаська	656,7	1751,9	2335,6	3173,4	4538,4	4440,1	5570,6	7096,9	7907,6	8421,8	9678,5
Чернівецька	478,6	1435,5	1806,6	2679,6	3663,9	3593,5	4121,6	4884,5	5076,2	5271,9	6520,9
Чернігівська	715,7	1578,1	2121,0	2862,5	3902,6	3710,6	4385,0	5463,8	6293,4	6792,0	7895,2
м. Київ	4106,1	17695,6	25826,0	35989,8	47809,4	43191,5	53318,2	66033,0	73849,1	79717,2	86509,8
м. Севастополь	220,8	886,0	1214,7	1809,0	2506,6	2458,8	3096,3	4089,1	5268,1	5859,5	...

* Без урахування тимчасово окупованої території АР Крим та м. Севастополя, за 2014 р. також без частини зони проведення Антитерористичної операції.

102. Товарна структура роздрібного товарообороту підприємств

(у фактичних цінах; млн грн)

	2000	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2010*	2011*	2012*	2013*	2014*
Усі товари	2875,4	94332,4	129951,7	178232,6	246903,2	230955,3	280889,7	350059,2	405113,9	433080,7	267622,7	333108,1	383314,8	409051,6	438342,7
Продовольчі товари у торговій мережі	12861,0	34939,2	44497,8	56444,4	76672,2	84307,9	101375,5	124905,0	150100,6	164890,8	96737,8	118728,0	141144,6	154665,9	170174,1
м'ясо та продукти м'ясні	1499,0	5175,3	6771,0	8447,3	11973,3	12112,9	13844,8	15872,9	18918,7	21963,3	13188,6	15074,4	17945,3	20662,4	20690,0
м'ясо та птиця свіжі та заморожені	460,2	2317,3	2971,8	3611,9	5203,8	5576,0	6382,8	7153,4	9164,7	10554,7	6048,7	6693,4	8588,1	9914,6	10216,7
м'ясо копчене, солоне та ковбасні вироби	989,3	2684,0	3516,3	4231,5	5838,4	5717,0	6560,2	7603,0	8563,7	9654,7	6268,5	7287,5	8193,2	9039,7	9139,0
консерви, готові продукти м'ясні	49,5	174,0	282,9	603,9	931,1	819,9	901,8	1116,5	1190,3	1754,0	871,4	1093,5	1164,0	1708,0	1334,3
риба та рибопродукти	406,8	1555,3	1917,5	2624,6	3747,2	3728,1	4515,3	5246,4	6397,4	7001,9	4350,4	5046,8	6121,2	6677,4	7081,1
риба і морепродукти харчові	297,1	1171,0	1417,9	1892,9	2678,0	2639,4	3242,0	3699,0	4411,0	4694,4	3138,5	3576,4	4228,0	4479,5	4788,8
консерви, готові продукти рибні	109,7	384,3	499,6	731,7	1069,2	1088,7	1273,3	1547,4	1986,4	2307,5	1211,9	1470,4	1893,2	2197,9	2292,3
консерви овочеві та фруктово-ягідні	125,4	742,1	873,0	990,1	1319,2	1380,2	1469,9	1712,3	1930,4	2057,5	1402,5	1632,1	1834,9	1955,2	2890,2
жири	472,3	1309,7	1343,9	1663,5	2513,4	2671,1	3229,5	4079,7	4560,2	4844,5	3094,0	3887,8	4353,0	4624,3	5119,9
масло вершкове	212,0	409,5	506,3	636,2	874,2	1032,2	1396,9	1700,3	1922,5	2135,0	1345,6	1631,2	1838,6	2041,5	2300,5
олії рослинні	92,2	416,1	484,8	672,5	1204,9	1187,4	1452,5	2002,2	2256,6	2300,8	1382,7	1890,5	2146,4	2190,8	2402,2
жири інші (інші жири тваринні харчові, маргарин)	168,1	484,1	352,8	354,8	434,3	431,5	380,1	377,2	381,1	408,6	365,7	366,1	368,0	392,1	417,2
молоко та продукти молочні	564,2	1809,0	2338,7	3083,7	3921,0	4055,1	5349,3	6157,3	7470,5	8511,0	5114,0	5838,1	6954,7	7817,0	8360,2
сир сичужний, плавлений та кисломолочні	168,3	847,7	1137,1	1642,9	2400,6	2526,5	3192,4	3921,5	4948,2	5447,1	3073,5	3739,0	4689,0	5074,9	5564,8
яйця	204,7	441,5	482,3	685,5	1138,1	1117,8	1308,7	1563,3	1981,3	2328,2	1226,5	1471,0	1842,8	2193,3	2417,5
цукор	215,9	432,2	508,1	548,0	691,1	967,7	1221,8	1374,2	1128,4	1438,6	1170,8	1314,6	1072,1	1369,1	2059,2
вироби кондитерські (включаючи морозиво)	1369,9	3035,5	3978,1	4877,3	6771,3	7193,6	9067,3	11120,6	12696,5	14177,9	8662,7	10597,3	12198,5	13459,8	14696,7
чай	91,0	338,2	482,5	643,8	880,9	1107,3	1285,0	1469,0	1628,8	1764,4	1226,2	1397,1	1553,8	1681,8	1843,6
кава	111,5	628,5	865,8	1091,7	1458,5	1645,9	2021,8	2512,7	2935,6	3251,6	1953,5	2409,7	2811,2	3124,0	3178,6

Продовження табл. 102
Товарна структура роздрібного товарообороту підприємств

	2000	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2010*	2011*	2012*	2013*	2014*
сіль	26,6	37,4	46,5	51,2	66,4	76,9	74,6	89,1	107,2	114,1	71,9	85,1	102,5	108,8	161,3
вироби хлібобулочні	1830,7	1699,2	1802,5	2009,4	2636,1	2631,5	2960,2	3501,2	3914,4	4247,5	2796,4	3284,9	3689,9	4035,4	4454,1
борошно, крупи та вироби макаронні	471,2	853,9	1165,0	1504,2	2232,4	2523,9	2896,3	3623,8	3798,0	4062,2	2780,8	3417,9	3601,9	3813,3	5303,8
борошно	175,6	205,0	211,4	271,8	383,1	521,6	535,0	637,7	707,0	796,7	516,3	612,3	677,3	759,1	976,1
крупи та бобові	157,8	372,1	513,6	618,3	965,5	1021,7	1326,6	1663,4	1772,6	1922,8	1268,4	1584,6	1684,9	1801,8	2461,0
вироби макаронні	137,8	276,8	440,0	614,1	883,8	980,6	1034,7	1322,7	1318,4	1342,7	996,1	1221,0	1239,8	1252,4	1866,7
картопля	31,1	190,0	286,0	389,0	437,3	457,3	536,5	701,5	722,3	1046,4	512,6	652,0	682,2	983,6	791,6
овочі	123,7	500,8	748,2	1019,5	1507,9	1590,1	2196,0	2835,5	3108,7	3778,3	2099,6	2689,3	2950,4	3585,2	4086,2
свіжі плоди, ягоди, виноград, горіхи	123,0	684,6	1128,3	1528,0	2257,0	2609,5	3567,6	4550,3	5648,2	5705,5	3358,2	4293,8	5306,7	5362,8	6010,9
інші продовольчі товари	5025,7	14658,3	18623,2	23644,7	30720,5	35912,5	42638,6	54573,8	67932,8	73150,8	40655,6	51897,1	63434,5	68137,7	75464,3
Продовольчі товари у мережі ресторанного господарства	2069,7	4282,1	5204,5	6550,5	8379,6	8106,7	9508,7	11369,2	12558,6	12935,3	8929,7	10719,2	11710,5	12045,0	10881,8
Непродовольчі товари	13826,7	55111,1	80249,4	115237,7	161851,4	138540,7	170005,5	213785,0	242454,7	255254,6	161955,2	203661,0	230456,6	242340,7	257286,8
товари текстильні та галантерея	262,4	402,3	628,8	736,3	824,4	940,9	1113,4	1343,5	1414,2	1693,3	1050,2	1267,8	1351,9	1629,3	1715,7
одяг та білізна з тканин	353,0	755,3	1035,0	1322,3	2080,6	2320,3	3494,0	4570,3	5640,3	6521,5	3454,7	4523,7	5561,0	6401,3	6976,8
одяг зі шкіри, хутра та вироби з них	21,3	22,7	40,4	41,3	104,6	134,8	159,8	167,5	194,9	292,4	159,2	166,1	188,5	285,7	263,5
головні убори	8,6	8,7	7,0	9,1	15,9	21,3	26,6	33,2	157,8	196,7	25,8	32,4	148,4	184,5	276,2
трикотаж верхній та білизняний, вироби панчішно-шкарпеткові	160,0	355,9	503,6	793,8	1293,8	1492,5	1807,8	2377,2	2358,7	2682,8	1747,7	2291,1	2269,2	2567,9	3211,9
трикотаж верхній та білизняний	119,4	260,3	333,5	525,0	868,0	1006,6	1226,6	1684,2	1547,8	1839,2	1181,8	1621,0	1490,6	1761,2	2169,5
вироби панчішно-шкарпеткові	40,6	95,6	170,1	268,8	425,8	485,9	581,2	693,0	810,9	843,6	565,9	670,0	778,6	806,7	1042,4
взуття	222,8	614,6	945,7	1778,3	2490,7	2853,3	3478,7	3972,8	4682,4	5095,7	3381,5	3853,6	4539,8	4925,8	4854,4

засоби для миття, чищення та догляду	32,40	1305,9	1732,9	2213,3	3129,8	3680,3	4156,5	4732,5	5429,8	6302,2	4022,5	4594,2	5249,0	6095,8	7253,4
товари парфумерно-косметичні	367,1	1598,3	2148,3	3077,5	4662,8	5665,8	6211,4	7070,0	9329,8	10407,8	6002,1	6806,6	8941,1	9947,7	10903,4
годинники та вироби ювелірні	180,5	368,9	489,7	597,0	906,0	746,3	873,5	1006,6	1099,5	769,5	854,3	975,9	1062,3	747,4	627,2
аудіо- та відеобладання включаючи телекомунікаційне устаткування	371,7	2288,8	4738,2	6527,1	7305,1	5469,0	7663,9	8361,9	8881,5	9297,9	7146,7	7867,7	8358,4	8741,9	9298,4
товари спортивні, включаючи велосипеди	55,3	114,2	171,2	245,9	334,5	377,5	411,6	634,3	798,7	942,3	392,4	599,8	756,9	910,1	1143,1
ігри та іграшки	41,1	135,4	229,9	356,0	490,9	534,3	673,5	822,5	965,5	1151,0	648,5	782,9	919,5	1098,7	1402,1
фотографічне обладнання	55,0	196,2	297,0	418,6	293,3	119,4	98,3	120,3	270,2	289,4	95,9	116,3	256,4	272,3	278,7
вироби паперові та канцелярські	91,0	223,9	294,1	300,1	392,4	455,1	485,6	577,8	637,0	656,9	464,8	547,6	605,7	620,0	980,8
приладдя канцелярське	126,3	210,8	261,5	282,9	355,2	328,1	378,7	420,4	425,4	479,2	358,0	393,8	402,4	450,8	
комп'ютерна та інша обчислювальна техніка	114,3	805,3	1173,7	1911,0	2549,7	1903,4	3020,8	4263,6	4726,2	4426,1	2872,6	4066,2	4497,9	4184,8	3647,7
книжки, газети, журнали, друковані та на електронних носіях	546,7	1180,0	1521,4	1764,9	2228,1	2421,6	2824,7	2980,1	3154,6	3180,4	2640,2	2793,5	2949,7	2980,3	2417,8
прилади електрообутові	499,1	3026,3	3943,2	5862,0	6904,8	5985,9	8166,3	9609,9	10845,2	11026,0	7722,8	9143,9	10218,2	10402,9	11835,1
мотоцикли, моторолери, мопеди	306,9	28,4	34,0	38,8	45,0	27,6	72,0	80,3	125,6	143,8	69,0	78,0	124,9	140,1	168,9
меблі	306,9	699,8	819,3	980,2	1401,4	1375,7	1580,4	1906,1	1994,3	2337,8	1525,1	1848,3	1923,9	2246,1	2057,4
килими, покриття для підлоги та стін	47,4	85,4	333,0	664,2	1247,5	1428,5	1519,7	1879,0	2424,9	2541,6	1483,1	1825,2	2263,6	2379,3	2912,3
матеріали будівельні та залізні виробни	739,5	3229,1	4305,1	6420,6	9583,6	9528,5	10424,3	12952,5	13827,2	14568,2	9991,2	12452,9	13206,2	13890,9	15880,4
автомобілі та автовозари	900,1	8472,3	19203,5	33080,6	45995,9	17362,8	22486,9	33151,1	41471,1	43596,2	21575,0	31737,8	39755,4	41787,4	29565,2
бензин	3294,6	12196,9	15244,2	19016,8	27876,9	30528,4	35971,5	44151,1	47420,3	45434,3	33991,4	41715,0	44637,2	42694,6	47934,9
дизельне паливо (газойль)	-	4599,8	5713,3	7145,5	11371,6	10536,8	14090,9	19146,9	21677,1	23406,8	13552,0	18370,9	20723,4	22349,9	29991,9
товари фармацевтичні	2052,7	6200,8	7305,4	9563,6	12598,1	16381,9	18731,4	22408,4	25495,5	28721,7	17532,7	21038,6	23933,6	26930,9	31929,3
інші непродовольчі товари	2680,1	5985,0	7130,0	10089,9	15368,8	15920,6	20083,3	25045,1	27007,0	29093,0	19195,9	23771,3	25612,1	27474,3	29760,2

Закінчення табл. 102
Товарна структура роздрібного товарообороту підприємств (%)

	2000	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2010*	2011*	2012*	2013*	2014*
Усі товари	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Продовольчі товари у торговій мережі	44,7	37,1	34,2	31,6	31,1	36,5	36,1	35,7	37,1	38,1	36,2	35,7	36,8	37,8	38,8
м'ясо та продукти м'яси	5,2	5,5	5,2	4,7	4,9	5,3	4,9	4,5	4,7	5,1	4,9	4,5	4,7	5,1	4,7
м'ясо та птиця свіжі та заморожені	1,6	2,5	2,3	2,0	2,1	2,4	2,3	2,0	2,3	2,4	2,3	2,0	2,2	2,4	2,3
м'ясо копчене, солоне та ковбасні вироби	3,4	2,8	2,7	2,4	2,4	2,5	2,3	2,2	2,1	2,2	2,3	2,2	2,1	2,2	2,1
консерви, готові продукти м'яси	0,2	0,2	0,2	0,3	0,4	0,4	0,3	0,3	0,3	0,4	0,3	0,3	0,3	0,4	0,3
риба та рибопродукти	1,4	1,6	1,5	1,5	1,5	1,6	1,6	1,5	1,6	1,6	1,6	1,5	1,6	1,6	1,6
риба і морепродукти харчові	1,0	1,2	1,1	1,1	1,1	1,1	1,2	1,1	1,1	1,1	1,2	1,1	1,1	1,1	1,1
консерви, готові продукти риби	0,4	0,4	0,4	0,4	0,4	0,5	0,4	0,4	0,5	0,5	0,5	0,4	0,5	0,5	0,5
консерви овочеві та фруктово-ягідні	0,5	0,8	0,7	0,6	0,5	0,6	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5	0,7
жири	1,6	1,4	1,0	0,9	1,0	1,2	1,1	1,2	1,2	1,1	1,2	1,2	1,1	1,1	1,1
масло вершкове	0,7	0,4	0,4	0,3	0,3	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5
олії рослинні	0,3	0,5	0,4	0,4	0,5	0,5	0,5	0,6	0,6	0,5	0,5	0,6	0,6	0,5	0,5
жири інші (інші жири тваринні харчові, маргарин)	0,6	0,5	0,2	0,2	0,2	0,2	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1
молоко та продукти молочні	2,0	1,9	1,8	1,7	1,6	1,8	1,9	1,8	1,8	2,0	1,9	1,8	1,8	1,9	1,9
сир сичужний, плавлений та кисломолочний	0,6	0,9	0,9	0,9	1,0	1,1	1,1	1,1	1,2	1,3	1,1	1,1	1,2	1,2	1,3
яйця	0,7	0,5	0,4	0,4	0,5	0,5	0,5	0,4	0,5	0,5	0,5	0,4	0,5	0,5	0,6
цукор	0,8	0,5	0,4	0,3	0,3	0,4	0,4	0,4	0,3	0,3	0,4	0,4	0,3	0,3	0,5
вироби кондитерські (включаючи морозиво)	4,8	3,2	3,1	2,7	2,7	3,1	3,2	3,2	3,2	3,3	3,2	3,2	3,2	3,3	3,4
чай	0,3	0,4	0,4	0,4	0,4	0,5	0,5	0,4	0,4	0,4	0,5	0,4	0,4	0,4	0,4
кава	0,4	0,7	0,7	0,6	0,6	0,7	0,7	0,7	0,7	0,8	0,7	0,7	0,7	0,8	0,7
сіль	0,1	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
вироби хлібобулочні	6,4	1,8	1,4	1,1	1,1	1,1	1,1	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0
борошно, крупи та вироби макаронні	1,6	0,9	0,9	0,8	0,9	1,0	1,0	1,1	0,9	0,9	1,0	1,0	0,9	0,9	1,2
борошно	0,6	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2
крупи	0,5	0,4	0,4	0,3	0,4	0,4	0,5	0,5	0,4	0,4	0,5	0,5	0,4	0,4	0,6
вироби макаронні	0,5	0,3	0,3	0,3	0,3	0,4	0,4	0,4	0,3	0,3	0,4	0,4	0,3	0,3	0,4
картопля	0,1	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2
овочі	0,4	0,5	0,6	0,6	0,6	0,7	0,8	0,8	0,8	0,9	0,8	0,8	0,8	0,9	0,9
плоди, ягоди, виноград, горіхи	0,4	0,7	0,8	0,9	0,9	1,1	1,3	1,3	1,4	1,3	1,3	1,3	1,4	1,3	1,4
продовольчі товари інші	17,5	15,5	14,1	13,4	12,5	15,6	15,3	15,7	16,8	16,9	15,2	15,6	16,5	16,7	17,3

Продовольчі товари у мережі ресторанного господарства	7,2	4,5	4,0	3,7	3,3	3,5	3,4	3,2	3,1	3,0	3,3	3,2	3,1	2,9	2,5
Непродовольчі товари	48,1	58,4	61,8	64,7	65,6	60,0	60,5	61,1	59,8	58,9	60,5	61,1	60,1	59,2	58,7
товари текстильні та галантерея	0,9	0,4	0,5	0,4	0,3	0,4	0,4	0,4	0,3	0,4	0,4	0,4	0,4	0,4	0,4
одяг та білизна з тканин	1,2	0,8	0,8	0,7	0,8	1,0	1,2	1,3	1,4	1,5	1,3	1,4	1,5	1,6	1,6
одяг зі шкіри, хутра та вироби з них	0,1	0,0	0,0	0,0	0,0	0,1	0,1	0,0	0,0	0,1	0,1	0,0	0,0	0,1	0,1
головні убори (крім хутрових і трикотажних)	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,1
трикотаж верхній та білизняний, вироби панчино-шкарпеткові	0,6	0,4	0,4	0,4	0,5	0,6	0,6	0,7	0,6	0,6	0,7	0,7	0,6	0,6	0,7
трикотаж верхній та білизняний	0,4	0,3	0,3	0,3	0,4	0,4	0,4	0,5	0,4	0,4	0,4	0,5	0,4	0,4	0,5
вироби панчино-шкарпеткові	0,1	0,1	0,1	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2
взуття	0,8	0,7	0,7	1,0	1,0	1,2	1,2	1,1	1,2	1,2	1,3	1,2	1,2	1,2	1,1
засоби для миття, чищення й догляду побутові та для автомобіль, добрих та агрохімічна продукція	1,1	1,4	1,3	1,2	1,3	1,6	1,5	1,4	1,3	1,5	1,5	1,4	1,4	1,5	1,7
товари парфумерно-косметичні	1,3	1,7	1,7	1,7	1,9	2,5	2,2	2,0	2,3	2,4	2,2	2,0	2,3	2,4	2,5
годинники та вироби ювелірні	0,6	0,4	0,4	0,3	0,4	0,3	0,3	0,3	0,3	0,2	0,3	0,3	0,3	0,2	0,1
аудіо- та відеообладнання включаючи телекомунікаційне устаткування	1,3	2,4	3,6	3,7	3,0	2,4	2,7	2,4	2,2	2,1	2,7	2,4	2,2	2,1	2,1
спортивний, туристичний інвентар та спорядження	0,2	0,1	0,1	0,1	0,1	0,2	0,1	0,2	0,2	0,2	0,1	0,2	0,2	0,2	0,3
ігри та іграшки	0,1	0,1	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,3	0,2	0,2	0,2	0,3	0,3
фотографічне, оптичне та точне обладнання	0,2	0,2	0,2	0,2	0,1	0,1	0,0	0,0	0,1	0,1	0,0	0,0	0,1	0,1	0,1
вироби паперові та канцелярські	0,3	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2
приладдя канцелярське	0,4	0,2	0,2	0,2	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,2
комп'ютери, периферійне устаткування, програмне забезпечення	0,4	0,9	0,9	1,1	1,0	0,8	1,1	1,2	1,2	1,0	1,1	1,2	1,2	1,0	0,8
книги, газети, журнали	1,9	1,3	1,2	1,0	0,9	1,0	1,0	0,9	0,8	0,7	1,0	0,8	0,8	0,7	0,6
побутові електроприлади, освітлювальне приладдя	1,7	3,2	3,0	3,3	2,8	2,6	2,9	2,7	2,7	2,5	2,9	2,7	2,7	2,5	2,7
мотоцикли, деталі та приладдя для них	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
меблі	1,1	0,7	0,6	0,5	0,6	0,6	0,6	0,5	0,5	0,5	0,6	0,6	0,5	0,5	0,5
килимні, покриття для підлоги та стін	0,2	0,1	0,3	0,4	0,5	0,6	0,5	0,5	0,6	0,6	0,6	0,5	0,6	0,6	0,7
матеріали будівельні та залізні вироби	2,6	3,4	3,3	3,6	3,9	4,1	3,7	3,7	3,4	3,4	3,7	3,7	3,4	3,4	3,6
автомобілі та автозапчастини	3,1	9,0	14,8	18,6	18,6	7,5	8,0	9,5	10,2	10,1	8,1	9,5	10,4	10,2	6,7
бензин моторний	11,5	12,9	11,7	10,7	11,3	13,2	12,8	12,6	11,7	10,5	12,7	12,5	11,6	10,4	10,9
дизельне паливо (газойль)	-	4,9	4,4	4,0	4,6	4,6	5,0	5,5	5,4	5,4	5,1	5,5	5,4	5,5	6,8
товари фармацевтичні	7,1	6,6	5,6	5,4	5,1	7,1	6,7	6,4	6,3	6,6	6,6	6,3	6,2	6,6	7,3
інші непродовольчі товари	9,3	6,3	5,5	5,7	6,2	6,9	7,1	7,2	6,7	6,7	7,2	7,1	6,7	6,7	6,8

* Без урахування тимчасово окупованої території АР Крим та м. Севастополя, за 2014 р. також без частини зони проведення Антитерористичної операції.

РОЗВИТОК ПІДПРИЄМНИЦТВА

103. Основні показники діяльності великих, середніх, малих та мікропідприємств^{1,2}

	2010	2011	2012	2013	2010*	2011*	2012*	2013*
Кількість підприємств на 10 тис. осіб наявного населення								
по великих підприємствах	0	0	0	0	0	0	0	0
по середніх підприємствах	5	5	4	4	5	4	4	4
по малих підприємствах	78	77	76	82	74	74	72	78
з них по мікропідприємствах	66	65	63	70	62	62	60	66
Кількість найманих працівників, тис. осіб								
по великих підприємствах	2400,3	2449,0	2484,1	2383,7	2359,9	2407,1	2441,1	2346,4
по середніх підприємствах	3392,4	3251,6	3141,9	3010,1	3224,8	3087,1	2990,5	2866,4
по малих підприємствах	2043,7	2011,8	1951,6	1891,8	1942,8	1913,7	1859,1	1803,0
з них по мікропідприємствах	762,0	757,4	736,5	734,4	724,9	720,0	700,4	698,7
у розрахунку на одне підприємство, осіб								
по великих підприємствах	4096	3716	3559	3617	4162	3750	3579	3632
по середніх підприємствах	162	157	156	160	161	156	155	159
по малих підприємствах	6	6	6	5	6	6	6	5
з них по мікропідприємствах	3	3	3	2	3	3	3	2
відсотків до кількості найманих працівників на підприємствах-суб'єктах підприємницької діяльності								
по великих підприємствах	30,6	31,7	32,8	32,7	31,4	32,5	33,5	33,4
по середніх підприємствах	43,3	42,2	41,5	41,3	42,8	41,7	41,0	40,9
по малих підприємствах	26,1	26,1	25,7	26,0	25,8	25,8	25,5	25,7
з них по мікропідприємствах	9,7	9,8	9,7	10,1	9,6	9,7	9,6	10,0
Обсяг реалізованої продукції (товарів, послуг), млн грн								
по великих підприємствах	1401596,8	1775829,0	1761086,0	1717391,3	1385435,1	1755364,8	1739791,6	1699522,6
по середніх підприємствах	1396364,3	1607628,0	1769430,2	1662565,2	1356922,4	1568169,4	1713573,4	1602838,8
по малих підприємствах	568267,1	607782,4	672653,4	670258,5	549458,6	586322,1	651069,6	648066,5
з них по мікропідприємствах	181903,1	189799,1	212651,2	216111,4	175856,3	183215,8	205568,9	208931,4
відсотків до обсягу реалізованої продукції (товарів, послуг) по економіці в цілому								
по великих підприємствах	41,6	44,5	41,9	42,4	42,1	44,9	42,4	43,0

по середніх підприємствах	41,5	40,3	42,1	41,0	41,2	40,1	41,7	40,6
по малих підприємствах	16,9	15,2	16,0	16,6	16,7	15,0	15,9	16,4
з них по мікропідприємствах	5,4	4,8	5,1	5,3	5,3	4,7	5,0	5,3
Прибуток до оподаткування, млн грн								
по великих підприємствах	74278,4	131043,5	96928,6	88724,8	...	129787,5	95999,8	88156,9
по середніх підприємствах	87592,4	87526,8	111313,2	81498,8	...	85635,9	109106,5	79397,3
по малих підприємствах	27770,0	36975,6	39794,1	39640,9	...	35931,4	38440,2	38302,7
з них по мікропідприємствах	8966,8	12788,1	14174,6	15030,0	...	12345,6	13625,9	14448,6
відсотків до прибутку до оподаткування по економіці в цілому								
по великих підприємствах	39,2	51,3	39,1	42,3	...	51,6	39,4	42,8
по середніх підприємствах	46,2	34,2	44,9	38,8	...	34,1	44,8	38,6
по малих підприємствах	14,6	14,5	16,0	18,9	...	14,3	15,8	18,6
з них по мікропідприємствах	4,7	5,0	5,7	7,2	...	4,9	5,6	7,0
Збиток до оподаткування, млн грн								
по великих підприємствах	45807,3	38471,4	59746,4	60721,3	...	38360,0	58162,6	58354,5
по середніх підприємствах	46010,7	56436,0	63571,2	73108,7	...	54848,8	62051,3	70909,6
по малих підприємствах	43417,1	42032,9	49048,1	64698,8	...	40656,3	47471,1	60737,1
з них по мікропідприємствах	22865,7	21496,4	27000,1	40068,3	..	20882,0	26232,1	37384,5
відсотків до збитку до оподаткування по економіці в цілому								
по великих підприємствах	33,9	28,1	34,7	30,6	...	28,6	34,7	30,7
по середніх підприємствах	34,0	41,2	36,9	36,8	...	41,0	37,0	37,3
по малих підприємствах	32,1	30,7	28,4	32,6	...	30,4	28,3	32,0
з них по мікропідприємствах	16,9	15,7	15,7	20,2	...	15,6	15,6	19,7
Питома вага підприємств, що одержали збиток до оподаткування, відсотків до загальної кількості								
по великих підприємствах	31,7	30,8	30,0	31,4	...	31,1	30,1	31,4
по середніх підприємствах	36,6	33,7	33,8	35,0	...	33,4	33,5	34,8
по малих підприємствах	41,4	35,0	35,6	34,0	...	34,7	35,4	33,8
з них по мікропідприємствах	41,6	34,9	35,8	33,9	...	34,6	35,6	33,7

¹ Дані наведено без урахування результатів діяльності банків та бюджетних установ.
² Дані за 2010–2013 рр. сформовані відповідно до статті 55 Господарського кодексу України в редакції від 22.03.2012 р.
* Без урахування тимчасово окупованої території АР Крим та м. Севастополя.

104. Кількість великих, середніх, малих та мікропідприємств у розрахунку на 10 тис. осіб наявного населення за регіонами¹

	2010	2011	2012	2013
Україна				
по великих підприємствах	0	0	0	0
по середніх підприємствах	5	5	4	4
по малих підприємствах	78	77	76	82
з них по мікропідприємствах	66	65	63	70
Україна*				
по великих підприємствах	0	0	0	0
по середніх підприємствах	5	4	4	4
по малих підприємствах	74	74	72	78
з них по мікропідприємствах	62	62	60	66
Автономна Республіка Крим				
по великих підприємствах	0	0	0	0
по середніх підприємствах	4	4	4	4
по малих підприємствах	71	63	67	79
з них по мікропідприємствах	60	52	57	69
Вінницька				
по великих підприємствах	0	0	0	0
по середніх підприємствах	4	4	4	3
по малих підприємствах	45	45	50	54
з них по мікропідприємствах	36	36	41	45
Волинська				
по великих підприємствах	0	0	0	0
по середніх підприємствах	4	4	4	3
по малих підприємствах	47	44	46	50
з них по мікропідприємствах	37	35	37	41
Дніпропетровська				
по великих підприємствах	0	0	0	0
по середніх підприємствах	5	5	5	4
по малих підприємствах	77	76	78	81
з них по мікропідприємствах	65	63	65	68

Донецька									
по великих підприємствах	0	0	0	0	0	0	0	0	0
по середніх підприємствах	4	4	4	4	4	4	4	4	4
по малих підприємствах	58	61	60	60	60	60	60	60	62
з них по мікропідприємствах	48	52	50	50	50	50	50	50	53
Житомирська									
по великих підприємствах	0	0	0	0	0	0	0	0	0
по середніх підприємствах	4	4	4	4	4	4	4	4	4
по малих підприємствах	45	45	45	45	45	45	45	45	49
з них по мікропідприємствах	35	34	35	35	35	35	35	35	40
Закарпатська									
по великих підприємствах	0	0	0	0	0	0	0	0	0
по середніх підприємствах	3	3	2	2	2	2	2	2	2
по малих підприємствах	44	42	43	43	43	43	43	43	46
з них по мікропідприємствах	37	35	36	36	36	36	36	36	40
Запорізька									
по великих підприємствах	0	0	0	0	0	0	0	0	0
по середніх підприємствах	4	4	4	4	4	4	4	4	4
по малих підприємствах	76	79	76	76	76	76	76	76	79
з них по мікропідприємствах	65	67	64	64	64	64	64	64	68
Івано-Франківська									
по великих підприємствах	0	0	0	0	0	0	0	0	0
по середніх підприємствах	2	2	2	2	2	2	2	2	2
по малих підприємствах	53	53	53	53	53	53	53	53	56
з них по мікропідприємствах	46	46	46	46	46	46	46	46	49
Київська									
по великих підприємствах	0	0	0	0	0	0	0	0	0
по середніх підприємствах	6	6	6	6	6	6	6	6	6
по малих підприємствах	82	90	96	96	96	96	96	96	102
з них по мікропідприємствах	67	74	79	79	79	79	79	79	86

Продовження табл. 104
**Кількість великих, середніх, малих та мікропідприємств
у розрахунку на 10 тис. осіб наявного населення за регіонами¹**

	2010	2011	2012	2013
Кіровоградська				
по великих підприємствах	0	0	0	0
по середніх підприємствах	4	4	4	3
по малих підприємствах	63	62	66	71
з них по мікропідприємствах	54	51	56	61
Луганська				
по великих підприємствах	0	0	0	0
по середніх підприємствах	3	3	3	3
по малих підприємствах	44	45	44	48
з них по мікропідприємствах	36	37	36	40
Львівська				
по великих підприємствах	0	0	0	0
по середніх підприємствах	4	4	4	4
по малих підприємствах	76	62	64	70
з них по мікропідприємствах	64	50	53	59
Миколаївська				
по великих підприємствах	0	0	0	0
по середніх підприємствах	4	4	3	3
по малих підприємствах	91	68	84	89
з них по мікропідприємствах	80	57	73	78
Одеська				
по великих підприємствах	0	0	0	0
по середніх підприємствах	5	5	4	4
по малих підприємствах	100	94	99	105
з них по мікропідприємствах	86	80	85	91
Полтавська				
по великих підприємствах	0	0	0	0
по середніх підприємствах	5	5	4	4
по малих підприємствах	59	60	62	65
з них по мікропідприємствах	49	50	51	55

Рівненська									
по великих підприємствах	0	0	0	0	0	0	0	0	0
по середніх підприємствах	3	3	3	3	3	3	3	3	3
по малих підприємствах	41	39	40	40	40	40	40	42	42
з них по мікропідприємствах	33	31	31	31	31	31	31	34	34
Сумська									
по великих підприємствах	0	0	0	0	0	0	0	0	0
по середніх підприємствах	4	4	4	4	4	4	4	3	3
по малих підприємствах	42	43	44	44	44	44	44	48	48
з них по мікропідприємствах	33	34	34	35	35	35	35	39	39
Тернопільська									
по великих підприємствах	0	0	0	0	0	0	0	0	0
по середніх підприємствах	3	3	3	3	3	3	3	3	3
по малих підприємствах	41	43	42	42	42	42	42	46	46
з них по мікропідприємствах	33	35	34	34	34	34	34	38	38
Харківська									
по великих підприємствах	0	0	0	0	0	0	0	0	0
по середніх підприємствах	5	5	5	5	5	5	5	4	4
по малих підприємствах	89	89	86	86	86	86	86	91	91
з них по мікропідприємствах	75	75	73	73	73	73	73	78	78
Херсонська									
по великих підприємствах	0	0	0	0	0	0	0	0	0
по середніх підприємствах	4	4	3	3	3	3	3	3	3
по малих підприємствах	62	58	68	68	68	68	68	72	72
з них по мікропідприємствах	52	48	58	58	58	58	58	63	63
Хмельницька									
по великих підприємствах	0	0	0	0	0	0	0	0	0
по середніх підприємствах	3	3	3	3	3	3	3	3	3
по малих підприємствах	45	45	47	47	47	47	47	50	50
з них по мікропідприємствах	37	36	38	38	38	38	38	41	41

Кількість великих, середніх, малих та мікропідприємств
у розрахунку на 10 тис. осіб наявного населення за регіонами¹

	2010	2011	2012	2013
Черкаська				
по великих підприємствах	0	0	0	0
по середніх підприємствах	4	4	4	4
по малих підприємствах	52	52	52	59
з них по мікропідприємствах	43	42	42	49
Чернівецька				
по великих підприємствах	0	0	0	0
по середніх підприємствах	3	2	2	2
по малих підприємствах	56	39	42	44
з них по мікропідприємствах	49	31	34	37
Чернігівська				
по великих підприємствах	0	0	0	0
по середніх підприємствах	4	4	4	4
по малих підприємствах	43	47	50	54
з них по мікропідприємствах	33	36	40	45
м. Київ				
по великих підприємствах	1	0	0	0
по середніх підприємствах	14	14	14	13
по малих підприємствах	295	314	252	290
з них по мікропідприємствах	252	271	209	249
м. Севастополь				
по великих підприємствах	0	0	0	0
по середніх підприємствах	6	5	5	4
по малих підприємствах	97	97	97	107
з них по мікропідприємствах	82	81	82	92

¹ Дані за 2010–2013 рр. сформовані відповідно до статті 55 Господарського кодексу України в редакції від 22.03.2012 р.

* Без урахування тимчасово окупованої території АР Крим та м. Севастополя.

105. Кількість підприємств за їх розмірами за видами економічної діяльності.²

	2010		2011		2012		2013		2010*		2011*		2012*		2013*	
	ОД	у % до загального показника відповідного виду діяльності	ОД	у % до загального показника відповідного виду діяльності	ОД	у % до загального показника відповідного виду діяльності	ОД	у % до загального показника відповідного виду діяльності	ОД	у % до загального показника відповідного виду діяльності	ОД	у % до загального показника відповідного виду діяльності	ОД	у % до загального показника відповідного виду діяльності	ОД	у % до загального показника відповідного виду діяльності
Усього																
по великих підприємствах	586	0,2	659	0,2	698	0,2	659	0,2	567	0,2	642	0,2	682	0,2	646	0,2
по середніх підприємствах	20983	5,5	20753	5,5	20189	5,5	18859	4,8	20010	5,5	19797	5,5	19292	5,6	18029	4,8
по малих підприємствах	357241	94,3	354283	94,3	344048	94,3	373809	95,0	339589	94,3	338223	94,3	327107	94,2	354136	95,0
з них по мікропідприємствах	300445	79,3	295815	78,7	286461	78,5	318477	81,0	285542	79,3	282524	78,8	272202	78,4	301356	80,8
Сільське, лісове та рибне господарство																
по великих підприємствах	13	0,0	16	0,0	26	0,1	27	0,1	13	0,0	16	0,0	25	0,0	27	0,0
по середніх підприємствах	3440	6,8	3274	7,9	3143	6,6	2915	5,8	3297	6,8	3135	7,8	3025	6,6	2818	5,9
по малих підприємствах	47213	93,2	38387	92,1	44487	93,3	46906	94,1	45482	93,2	36979	92,2	42916	93,4	45145	94,1
з них по мікропідприємствах	42972	84,8	33081	79,4	39103	82,1	41495	83,2	41406	84,9	31868	79,4	37741	82,1	39919	83,2
Промисловість																
по великих підприємствах	347	0,7	407	0,9	410	0,9	382	0,8	334	0,7	394	0,8	397	1,0	370	0,8
по середніх підприємствах	6107	12,8	5998	12,6	5802	13,4	5569	11,3	5879	12,9	5767	12,7	5591	13,5	5356	11,4
по малих підприємствах	41373	86,5	41074	86,5	37144	85,7	43179	87,9	39506	86,4	39370	86,5	35466	85,5	41124	87,8
з них по мікропідприємствах	30775	64,3	30248	63,7	26373	60,8	32582	66,3	29325	64,1	28975	63,6	25125	60,6	30942	66,0
Будівництво																

Продовження табл. 105
Кількість підприємств за їх розмірами
за видами економічної діяльності^{1,2}

	2010		2011		2012		2013		2010*		2011*		2012*		2013*	
	ОД	У % до загального показника відповідного виду діяльності	ОД	У % до загального показника відповідного виду діяльності	ОД	У % до загального показника відповідного виду діяльності	ОД	У % до загального показника відповідного виду діяльності	ОД	У % до загального показника відповідного виду діяльності	ОД	У % до загального показника відповідного виду діяльності	ОД	У % до загального показника відповідного виду діяльності	ОД	У % до загального показника відповідного виду діяльності
по великих підприємствах	10	0,0	10	0,0	12	0,0	13	0,0	9	0,0	10	0,0	12	0,0	13	0,0
по середніх підприємствах	1499	3,9	1453	3,9	1389	4,1	1214	3,4	1422	4,0	1380	3,9	1328	4,2	1166	3,5
по малих підприємствах	36706	96,1	36081	96,1	32676	95,9	34958	96,6	34505	96,0	34252	96,1	30722	95,8	32620	96,5
з них по мікропідприємствах	30533	79,9	29836	79,5	26436	77,6	29236	80,8	28684	79,8	28346	79,5	24818	77,4	27196	80,5
Оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів																
по великих підприємствах	154	0,2	161	0,2	173	0,2	164	0,2	151	0,2	158	0,2	172	0,2	163	0,1
по середніх підприємствах	4102	3,7	4161	3,7	3950	3,8	3675	3,3	3945	3,7	4005	3,7	3808	3,8	3567	3,4
по малих підприємствах	105898	96,1	107316	96,1	99675	96,0	106575	96,5	101567	96,1	103260	96,1	95672	96,0	102042	96,5
з них по мікропідприємствах	91104	82,7	92515	82,9	85492	82,4	93166	84,4	87400	82,7	89079	82,9	82056	82,3	89181	84,3
Транспорт, складське господарство, пошта та кур'єрська діяльність																
по великих підприємствах	33	0,3	34	0,2	37	0,2	37	0,2	32	0,3	33	0,2	36	0,3	37	0,2
по середніх підприємствах	1240	9,1	1279	8,7	1301	8,4	1291	7,7	1168	9,0	1200	8,5	1219	8,2	1206	7,5
по малих підприємствах	12330	90,6	13479	91,1	14134	91,4	15482	92,1	11722	90,7	12944	91,3	13536	91,5	14809	92,3
з них по мікропідприємствах	9385	69,0	10351	70,0	10871	70,3	12317	73,3	8923	69,1	9952	70,2	10423	70,5	11774	7,3

Закінчення табл. 105
**Кількість підприємств за їх розмірами
за видами економічної діяльності^{1,2}**

	2010		2011		2012		2013		2010*		2011*		2012*		2013*	
	од.	% до загального показника відповідного виду діяльності	од.	% до загального показника	од.	% до загального показника	од.	% до загального показника	од.	% до загального показника	од.	% до загального показника	од.	% до загального показника	од.	% до загального показника
Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування																
по великих підприємствах	1	0,0	3	0,0	1	0,0	3	0,0	1	0,0	3	0,0	1	0,0	3	0,0
по середніх підприємствах	1051	6,6	1067	6,4	1109	6,9	1090	6,2	985	6,7	1009	6,5	1046	7,0	1027	6,4
по малих підприємствах	14959	93,4	15704	93,6	14976	93,1	16385	93,8	13768	93,3	14611	93,5	13882	93,0	15109	93,6
з них по мікропідприємствах	11797	73,7	12645	75,4	11889	73,9	13196	75,5	10799	73,2	11735	75,1	10967	73,5	12102	75,0
Освіта																
по великих підприємствах	1	0,0	-	-	-	-	-	-	1	0,0	-	-	-	-	-	-
по середніх підприємствах	108	4,4	95	3,9	77	3,6	68	2,9	102	4,5	90	3,9	73	3,6	63	2,8
по малих підприємствах	2345	95,6	2339	96,1	2085	96,4	2299	97,1	2177	95,5	2205	96,1	1954	96,4	2160	97,2
з них по мікропідприємствах	1875	76,4	1884	77,4	1663	76,9	1892	79,9	1749	76,7	1787	77,9	1566	77,3	1783	80,2
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги																
по великих підприємствах	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
по середніх підприємствах	294	6,3	290	5,9	283	6,1	266	5,4	224	5,3	219	4,9	219	5,2	202	4,5

по малих підприємствах	4390	93,7	4593	94,1	4353	93,9	4648	94,6	4021	94,7	4219	95,1	3984	94,8	4245	95,5
з них по мікропідприємствах	3347	71,5	3485	71,4	3194	68,9	3454	70,3	3073	72,4	3205	72,2	2911	69,3	3141	70,6
Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок																
по великих підприємствах	2	0,1	1	0,1	3	0,1	3	0,1	2	0,1	1	0,1	3	0,2	3	0,1
по середніх підприємствах	107	5,1	100	4,5	135	6,7	108	4,6	102	5,4	96	4,7	129	7,1	101	4,9
по малих підприємствах	1969	94,8	2113	95,4	1889	93,2	2230	95,3	1776	94,5	1933	95,2	1691	92,7	1970	95,0
з них по мікропідприємствах	1719	82,7	1822	82,3	1554	76,7	1946	83,1	1548	82,3	1676	82,6	1389	76,2	1711	82,5
Надання інших видів послуг																
по великих підприємствах	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
по середніх підприємствах	92	2,0	85	1,8	64	1,4	56	1,2	82	1,9	78	1,8	58	1,3	51	1,1
по малих підприємствах	4566	98,0	4584	98,2	4592	98,6	4785	98,8	4324	98,1	4356	98,2	4335	98,7	4506	98,9
з них по мікропідприємствах	3689	79,2	3719	79,7	3776	81,1	4052	83,7	3500	79,4	3543	79,9	3570	81,3	3820	83,8

¹ Дані наведено без урахування результатів діяльності банків та бюджетних установ.

² Дані за 2010–2013 рр. сформовані відповідно до статті 55 Господарського кодексу України в редакції від 22.03.2012 р.

* Без урахування тимчасово окупованої території АР Крим та м. Севастополя.

106. Кількість зайнятих працівників на великих, середніх, малих та мікропідприємствах за видами економічної діяльності^{1,2,3}

	2010		2011		2012		2013		2010*		2011*		2012*		2013*	
	тис. осіб	У % до загального показника відповідного виду діяльності	тис. осіб	У % до загального показника відповідного виду діяльності	тис. осіб	У % до загального показника відповідного виду діяльності	тис. осіб	У % до загального показника відповідного виду діяльності	тис. осіб	У % до загального показника відповідного виду діяльності	тис. осіб	У % до загального показника відповідного виду діяльності	тис. осіб	У % до загального показника відповідного виду діяльності	тис. осіб	У % до загального показника відповідного виду діяльності
Усього																
по великих підприємствах	2400,3	30,2	2449,0	31,4	2484,2	32,4	2383,7	32,2	2359,9	30,9	2407,1	32,2	2441,1	33,0	2346,5	32,9
по середніх підприємствах	3393,3	42,6	3252,6	41,7	3144,2	40,9	3012,1	40,7	3225,7	42,2	3088,1	41,3	2992,8	40,5	2868,3	40,2
по малих підприємствах	2164,6	27,2	2091,5	26,9	2051,3	26,7	2010,7	27,1	2053,5	26,9	1984,7	26,5	1954,4	26,5	1915,3	26,9
з них по мікропідприємствах	832,6	10,5	788,9	10,1	788,2	10,3	795,3	10,7	790,8	10,4	748,2	10,0	749,9	10,1	756,2	10,6
Сільське, лісове та рибне господарство																
по великих підприємствах	32,9	4,3	39,5	5,5	44,5	6,2	38,8	5,7	32,9	4,5	39,5	5,8	43,0	6,3	38,8	5,8
по середніх підприємствах	515,5	67,1	477,5	66,8	447,1	62,8	409,7	59,6	488,1	66,6	451,0	66,3	425,9	62,5	394,0	59,4
по малих підприємствах	219,9	28,6	197,6	27,7	220,4	31,0	238,7	34,7	211,7	28,9	189,9	27,9	212,2	31,2	230,6	34,8
з них по мікропідприємствах	101,6	13,2	68,2	9,5	81,0	11,4	92,3	13,4	98,1	13,4	65,7	9,7	78,2	11,5	89,2	13,4
Промисловість																
по великих підприємствах	1402,0	45,3	1436,4	47,2	1456,9	48,1	1366,9	46,7	1365,2	45,7	1396,6	47,5	1416,8	48,4	1330,3	47,1
по середніх підприємствах	1329,3	43,0	1264,5	41,5	1234,1	40,8	1213,0	41,5	1280,4	42,8	1215,4	41,3	1188,4	40,6	1161,6	41,2
по малих підприємствах	360,5	11,7	345,0	11,3	335,4	11,1	345,0	11,8	344,4	11,5	330,8	11,2	321,9	11,0	331,3	11,7
з них по мікропідприємствах	91,7	3,0	88,0	2,9	86,6	2,9	92,0	3,1	86,9	2,9	83,8	2,8	82,6	2,8	87,8	3,1
Будівництво																
по великих підприємствах	13,0	2,7	11,3	2,6	10,5	2,6	10,3	2,8	11,8	2,6	11,3	2,8	10,5	2,7	10,3	2,9

по середніх підприємствах	209,0	44,3	196,8	45,5	187,9	45,7	165,4	44,5	198,7	44,6	186,6	45,5	179,7	45,9	159,5	44,9
по малих підприємствах	250,1	53,0	224,6	51,9	212,7	51,7	196,0	52,7	235,5	52,8	211,9	51,7	201,4	51,4	185,7	52,2
з них по мікропідприємствах	90,8	19,2	80,3	18,6	75,4	18,3	72,6	19,5	85,8	19,2	75,7	18,5	71,0	18,1	68,4	19,2
Оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів																
по великих підприємствах	261,6	21,1	275,2	22,1	300,8	25,2	316,5	27,4	260,4	21,8	273,9	22,8	300,1	25,9	315,7	28,1
по середніх підприємствах	430,2	34,6	425,0	34,1	388,6	32,6	366,2	31,7	411,5	34,4	408,4	33,9	373,6	32,3	353,9	31,5
по малих підприємствах	549,3	44,3	546,5	43,8	504,0	42,2	473,3	40,9	524,5	43,8	521,0	43,3	483,7	41,8	453,0	40,4
з них по мікропідприємствах	242,9	19,6	246,9	19,8	228,6	19,2	220,6	19,1	232,6	19,4	236,1	19,6	219,6	19,0	211,8	18,9
Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність																
по великих підприємствах	560,6	60,4	550,6	59,7	544,3	58,1	533,7	58,5	559,8	61,9	549,8	61,2	543,5	59,6	533,7	60,0
по середніх підприємствах	268,6	28,9	269,8	29,2	278,4	29,7	266,8	29,3	251,7	27,8	251,0	28,0	259,7	28,5	250,0	28,1
по малих підприємствах	99,3	10,7	102,7	11,1	114,4	12,2	111,0	12,2	93,5	10,3	97,2	10,8	109,0	11,9	106,2	11,9
з них по мікропідприємствах	28,2	3,0	30,4	3,3	34,6	3,7	34,8	3,8	26,8	3,0	29,0	3,2	33,3	3,7	33,5	3,8
Тимчасове розміщення й організація харчування																
по великих підприємствах	7,2	5,4	... ⁴	... ⁴	... ⁴	... ⁴	... ⁴	... ⁴	... ⁴	... ⁴	... ⁴	... ⁴	... ⁴	... ⁴	... ⁴	... ⁴
по середніх підприємствах	57,8	42,9	... ⁴	... ⁴	... ⁴	... ⁴	... ⁴	... ⁴	... ⁴	... ⁴	... ⁴	... ⁴	... ⁴	... ⁴	... ⁴	... ⁴
по малих підприємствах	69,5	51,7	65,6	51,0	65,5	47,9	61,4	46,3	62,0	52,2	59,2	52,0	59,0	48,8	54,7	46,9
з них по мікропідприємствах	25,8	19,1	23,3	18,1	24,1	17,6	22,8	17,2	22,7	19,1	20,5	18,0	21,4	17,7	19,9	17,1
Інформація та телекомунікації																
по великих підприємствах	91,8	39,3	84,8	36,7	83,9	38,2	76,8	35,2	91,8	40,2	84,8	37,5	83,9	39,1	76,8	36,0
по середніх підприємствах	62,5	26,8	65,5	28,3	54,3	24,7	61,6	28,3	61,1	26,8	64,4	28,4	52,9	24,6	60,5	28,3
по малих підприємствах	79,2	33,9	81,1	35,0	81,3	37,1	79,7	36,5	75,5	33,0	77,3	34,1	77,9	36,3	76,2	35,7
з них по мікропідприємствах	33,2	14,2	33,0	14,3	33,2	15,1	34,2	15,7	31,7	13,9	31,5	13,9	31,7	14,8	32,7	15,3
Фінансова та страхова діяльність																
по великих підприємствах	18,4	22,7	19,6	24,9	15,9	23,1	8,4	13,4	18,4	22,9	19,6	25,1	15,9	23,3	8,4	13,5
по середніх підприємствах	36,5	44,9	34,4	43,5	31,2	45,2	32,7	52,0	36,4	45,2	34,3	43,8	31,2	45,7	32,6	52,6

Закінчення табл. 106
Кількість зайнятих працівників на великих, середніх, малих та мікропідприємствах за видами економічної діяльності^{1,2,3}

	2010		2011		2012		2013		2010*		2011*		2012*		2013*	
	тис. осіб	% до загального показника відповідного виду діяльності	тис. осіб	% до загального показника відповідного виду діяльності	тис. осіб	% до загального показника відповідного виду діяльності	тис. осіб	% до загального показника відповідного виду діяльності	тис. осіб	% до загального показника відповідного виду діяльності	тис. осіб	% до загального показника відповідного виду діяльності	тис. осіб	% до загального показника відповідного виду діяльності	тис. осіб	% до загального показника відповідного виду діяльності
по малих підприємствах	26,3	32,4	25,0	31,6	21,9	31,7	21,7	34,6	25,6	31,9	24,4	31,1	21,3	31,0	21,1	33,9
з них по мікропідприємствах	11,9	14,6	11,9	15,0	10,3	14,9	9,9	15,7	11,4	14,2	11,5	14,6	9,9	14,5	9,5	15,4
Операції з нерухомим майном																
по великих підприємствах	... ⁴	... ⁴	... ⁴	... ⁴	1,5	0,7	2,4	1,2	... ⁴	... ⁴	... ⁴	... ⁴	1,5	0,7	2,4	1,3
по середніх підприємствах	... ⁴	... ⁴	... ⁴	... ⁴	67,6	31,0	54,3	26,9	... ⁴	... ⁴	... ⁴	... ⁴	63,7	31,0	51,0	26,8
по малих підприємствах	155,8	64,2	148,7	65,3	148,7	68,3	145,0	71,9	146,5	64,0	139,5	65,1	140,3	136,9	71,9	36,7
з них по мікропідприємствах	65,3	26,9	63,7	28,0	73,3	33,6	74,4	36,9	61,5	26,9	59,7	27,9	68,9	33,5	69,9	36,7
Професійна, наукова та технічна діяльність																
по великих підприємствах	6,9	2,3	8,8	3,0	12,0	4,3	11,4	4,3	6,9	2,4	8,8	3,2	12,0	4,4	11,4	4,5
по середніх підприємствах	141,1	46,9	131,5	45,3	125,5	44,6	112,6	42,7	135,5	46,9	126,5	45,3	121,5	44,8	108,6	42,8
по малих підприємствах	153,1	50,8	150,1	51,7	143,9	51,1	139,9	53,0	146,4	50,7	143,5	51,5	138,0	50,8	133,8	52,7
з них по мікропідприємствах	74,7	24,8	73,8	25,4	73,2	26,0	74,6	28,3	71,4	24,7	70,3	25,2	70,0	25,8	71,2	28,0
Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування																
по великих підприємствах	... ⁴	... ⁴	11,2	4,1	... ⁴	... ⁴	... ⁴	... ⁴	... ⁴	... ⁴	11,2	4,4	... ⁴	... ⁴	... ⁴	... ⁴
по середніх підприємствах	... ⁴	... ⁴	155,0	56,9	... ⁴	... ⁴	... ⁴	... ⁴	... ⁴	... ⁴	147,5	57,2	... ⁴	... ⁴	... ⁴	... ⁴

по малих підприємствах	108,6	40,9	106,3	39,0	108,7	38,5	109,4	37,2	101,7	40,6	99,0	38,4	102,2	38,1	102,9	36,8
з них по мікропідприємствах	31,8	12,0	33,2	12,2	33,1	11,7	33,2	11,3	29,4	11,7	30,6	11,9	30,8	11,5	30,7	11,0
Освіта																
по великих підприємствах	... ⁴	... ⁴	-	-	-	-	-	-	... ⁴	... ⁴	-	-	-	-	-	-
по середніх підприємствах	... ⁴	... ⁴	16,5	49,1	11,5	43,5	10,0	40,0	... ⁴	... ⁴	15,9	49,9	11,0	44,4	9,5	40,4
по малих підприємствах	17,3	48,6	17,1	50,9	14,9	56,5	14,9	60,0	16,0	47,9	16,0	50,1	13,8	55,6	14,0	59,6
з них по мікропідприємствах	6,1	17,1	6,1	18,1	5,4	20,5	5,6	22,6	5,7	17,1	5,7	18,0	5,1	20,4	5,3	22,4
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги																
по великих підприємствах	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
по середніх підприємствах	57,8	63,3	55,1	58,6	54,3	57,6	49,8	56,3	42,1	57,7	40,0	52,9	39,9	52,0	36,2	50,5
по малих підприємствах	33,6	36,7	38,9	41,4	40,0	42,4	38,7	43,7	30,9	42,3	35,6	47,1	36,8	48,0	35,4	49,5
з них по мікропідприємствах	11,8	13,0	13,4	14,3	13,3	14,1	12,6	14,2	11,0	15,1	12,3	16,3	12,3	16,0	11,6	16,2
Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок																
по великих підприємствах	... ⁴	... ⁴	... ⁴	... ⁴	5,9	16,1	6,9	19,4	... ⁴	... ⁴	... ⁴	... ⁴	5,9	16,8	6,9	20,3
по середніх підприємствах	... ⁴	... ⁴	... ⁴	... ⁴	19,9	54,2	18,6	52,1	... ⁴	... ⁴	... ⁴	... ⁴	19,4	55,1	17,9	52,7
по малих підприємствах	10,1	35,5	11,2	34,9	10,9	29,7	10,1	28,5	9,2	33,9	10,1	33,4	9,9	28,1	9,2	27,0
з них по мікропідприємствах	4,1	14,3	4,2	13,2	3,9	10,6	4,0	11,3	3,7	13,7	3,9	12,7	3,5	10,0	3,6	10,6
Надання інших видів послуг																
по великих підприємствах	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
по середніх підприємствах	10,5	24,7	9,6	23,6	6,5	18,5	6,9	21,1	9,5	23,9	8,9	23,4	5,9	17,9	6,3	20,5
по малих підприємствах	32,0	75,3	31,1	76,4	28,6	81,5	25,9	78,9	30,1	76,1	29,3	76,6	27,0	82,1	24,3	79,5
з них по мікропідприємствах	12,7	29,9	12,5	30,7	12,2	34,9	11,7	35,5	12,1	30,6	11,9	31,1	11,6	35,4	11,1	36,2

¹ Дані наведено без урахування результатів діяльності банків та бюджетних установ.

² Дані за 2010–2013 рр. сформовані відповідно до статті 55 Господарського кодексу України в редакції від 22.03.2012 рр.

³ Дані наведено включаючи штатних, позаштатних і неоплачуваних (власників, засновників підприємства та членів їх сімей) працівників підприємства.

⁴ Дані вилучено з метою забезпечення виконання вимог Закону України «Про державну статистику» щодо конфіденційності інформації.

* Без урахування тимчасово окупованої території АР Крим та м. Севастополя.

107. Кількість найманих працівників на великих, середніх, малих та мікропідприємствах за видами економічної діяльності^{1,2,3}

	2010		2011		2012		2013		2010*		2011*		2012*		2013*	
	тис. осіб	% до загального показника відповідного виду діяльності	тис. осіб	% до загального показника відповідного виду діяльності	тис. осіб	% до загального показника відповідного виду діяльності	тис. осіб	% до загального показника відповідного виду діяльності	тис. осіб	% до загального показника відповідного виду діяльності	тис. осіб	% до загального показника відповідного виду діяльності	тис. осіб	% до загального показника відповідного виду діяльності	тис. осіб	% до загального показника відповідного виду діяльності
Усього																
по великих підприємствах	2400,3	30,6	2449,0	31,7	2484,1	32,8	2383,7	32,7	2359,9	31,4	2407,1	32,5	2441,1	33,5	2346,4	33,4
по середніх підприємствах	3392,4	43,3	3251,6	42,2	3141,9	41,5	3040,1	41,3	3224,8	42,8	3087,1	41,7	2990,5	41,0	2866,4	40,9
по малих підприємствах	2043,7	26,1	2011,8	26,1	1951,6	25,7	1891,8	26,0	1942,8	25,8	1943,7	25,8	1859,1	25,5	1803,0	25,7
з них по мікропідприємствах	762,0	9,7	757,4	9,8	736,5	9,7	734,4	10,1	724,9	9,6	720,0	9,7	700,4	9,6	698,7	10,0
Сільське, лісове та рибне господарство																
по великих підприємствах	32,9	4,5	39,5	5,6	44,5	6,4	38,8	5,9	32,9	4,8	39,5	5,8	43,0	6,4	38,8	6,2
по середніх підприємствах	515,4	71,1	477,4	67,1	446,7	64,0	409,4	62,8	487,9	70,6	450,8	66,6	423,5	63,8	393,7	62,5
по малих підприємствах	176,5	24,4	194,1	27,3	206,6	29,6	203,9	31,3	170,2	24,6	186,9	27,6	198,8	29,8	197,1	31,3
з них по мікропідприємствах	61,2	8,4	67,0	9,4	74,5	10,7	74,5	11,4	59,1	8,6	64,7	9,5	71,9	10,8	71,9	11,4
Промисловість																
по великих підприємствах	1402,0	45,5	1436,4	47,3	1456,8	48,3	1366,9	46,9	1365,1	45,8	1396,6	47,6	1416,8	48,6	1330,3	47,3
по середніх підприємствах	1329,1	43,1	1264,2	41,6	1233,3	40,9	1212,4	41,6	1280,2	42,9	1215,2	41,4	1187,7	40,7	1161,0	41,3
по малих підприємствах	351,4	11,4	336,5	11,1	324,3	10,8	333,5	11,5	336,3	11,3	323,1	11,0	311,2	10,7	320,5	11,4
з них по мікропідприємствах	89,7	2,9	85,9	2,8	78,0	2,6	87,8	3,0	85,2	2,9	82,0	2,8	74,4	2,6	83,9	3,0
Будівництво																
по великих підприємствах	13,0	2,8	11,3	2,7	10,5	2,6	10,3	2,8	11,8	2,7	11,3	2,8	10,5	2,7	10,3	2,9
по середніх підприємствах	208,9	45,1	196,8	46,4	187,8	46,9	165,2	45,7	198,6	45,4	186,5	46,4	179,6	47,1	159,4	46,0

по малих підприємствах	240,9	52,1	215,5	50,9	202,2	50,5	186,6	51,5	227,4	51,9	204,1	50,8	191,4	50,2	177,0	51,1
з них по мікропідприємствах	87,5	18,9	77,1	18,2	70,9	17,7	68,4	18,9	82,9	18,9	72,9	18,2	66,8	17,5	64,6	18,6
Оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів																
по великих підприємствах	261,6	21,5	275,2	22,6	300,8	25,8	316,5	28,0	260,4	22,2	273,9	23,2	300,1	26,6	315,7	28,8
по середніх підприємствах	429,9	35,4	424,8	34,8	388,2	33,3	365,8	32,4	411,3	35,1	408,2	34,6	373,1	33,0	353,5	32,2
по малих підприємствах	523,6	43,1	520,4	42,6	476,2	40,9	447,0	39,6	501,4	42,7	497,5	42,2	457,0	40,4	428,0	39,0
з них по мікропідприємствах	231,5	19,0	235,0	19,3	214,8	18,4	207,4	18,4	222,2	18,9	225,4	19,1	206,2	18,2	199,2	18,2
Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність																
по великих підприємствах	560,6	60,6	550,6	59,9	544,3	58,5	533,7	58,8	559,8	62,1	549,8	61,5	543,5	60,0	533,7	60,2
по середніх підприємствах	268,6	29,1	269,7	29,3	278,2	29,9	266,6	29,4	251,6	27,9	250,9	28,0	259,5	28,6	249,8	28,2
по малих підприємствах	95,3	10,3	98,7	10,8	108,0	11,6	107,6	11,8	90,1	10,0	93,7	10,5	102,9	11,4	103,0	11,6
з них по мікропідприємствах	27,1	2,9	29,3	3,2	32,5	3,5	33,7	3,7	25,9	2,9	27,9	3,1	31,3	3,5	32,4	3,7
Тимчасове розміщення й організація харчування																
по великих підприємствах	7,2	5,5	... ⁴	... ⁴	... ⁴	... ⁴	... ⁴	... ⁴	... ⁴	... ⁴	... ⁴	... ⁴	... ⁴	... ⁴	... ⁴	... ⁴
по середніх підприємствах	57,8	43,8	... ⁴	... ⁴	... ⁴	... ⁴	... ⁴	... ⁴	... ⁴	... ⁴	... ⁴	... ⁴	... ⁴	... ⁴	... ⁴	... ⁴
по малих підприємствах	67,0	50,7	63,4	50,2	62,8	46,8	58,7	45,2	60,3	51,5	57,6	51,3	56,5	47,7	52,5	45,8
з них по мікропідприємствах	24,7	18,7	22,4	17,7	22,7	16,9	21,3	16,4	22,0	18,8	19,9	17,7	20,1	17,0	18,7	16,3
Інформація та телекомунікації																
по великих підприємствах	91,8	39,7	84,8	37,1	83,9	38,8	76,8	35,8	91,8	40,6	84,8	37,9	83,9	39,7	76,8	36,5
по середніх підприємствах	62,5	27,1	65,5	28,6	54,2	25,1	61,6	28,7	61,1	27,0	64,4	28,7	52,8	25,0	60,4	28,8
по малих підприємствах	76,7	33,2	78,5	34,3	78,1	36,1	76,2	35,5	73,2	32,4	74,9	33,4	74,8	35,3	72,9	34,7
з них по мікропідприємствах	32,1	13,9	31,9	14,0	31,3	14,5	32,3	15,0	30,7	13,6	30,5	13,6	29,9	14,2	31,0	14,7
Фінансова та страхова діяльність																
по великих підприємствах	18,4	23,0	19,6	25,2	15,9	23,4	8,4	13,6	18,4	23,2	19,6	25,4	15,9	23,6	8,4	13,7
по середніх підприємствах	36,5	45,5	34,4	44,0	31,2	45,8	32,7	52,8	36,4	45,8	34,3	44,3	31,2	46,2	32,6	53,3
по малих підприємствах	25,2	31,5	24,0	30,8	21,0	30,8	20,8	33,6	24,6	31,0	23,4	30,3	20,4	30,2	20,2	33,0

Закінчення табл. 107
Кількість найманих працівників на великих, середніх, малих та мікропідприємствах за видами економічної діяльності^{1,2,3}

	2010		2011		2012		2013		2010*		2011*		2012*		2013*	
	тис. осіб	% до загального показника відповідного виду діяльності	тис. осіб	% до загального показника відповідного виду діяльності	тис. осіб	% до загального показника відповідного виду діяльності	тис. осіб	% до загального показника відповідного виду діяльності	тис. осіб	% до загального показника відповідного виду діяльності	тис. осіб	% до загального показника відповідного виду діяльності	тис. осіб	% до загального показника відповідного виду діяльності	тис. осіб	% до загального показника відповідного виду діяльності
з них по мікропідприємствах	11,3	14,1	11,4	14,6	9,8	14,4	9,4	15,2	10,9	13,8	11,0	14,2	9,5	14,0	9,1	14,8
Операції з нерухомим майном	1,5	0,7	2,4	1,3	1,5	0,8	2,4	1,4
по великих підприємствах	67,6	32,1	54,2	28,2	63,6	32,0	50,9	28,1
по середніх підприємствах	147,5	62,9	141,3	64,1	141,3	67,2	135,2	70,5	138,9	62,8	132,7	63,9	133,4	67,2	127,7	70,5
по малих підприємствах	61,8	26,4	60,5	27,5	68,7	32,7	68,0	35,5	58,3	26,4	56,8	27,4	64,6	32,5	63,9	35,3
Професійна, наукова та технічна діяльність																
по великих підприємствах	6,9	2,3	8,8	3,1	12,0	4,4	11,4	4,4	6,9	2,5	8,8	3,2	12,0	4,5	11,4	4,6
по середніх підприємствах	141,1	48,0	131,5	46,4	125,4	45,6	112,5	44,2	135,5	48,0	126,4	46,5	121,5	45,8	108,6	44,3
по малих підприємствах	146,0	49,7	142,8	50,5	137,2	50,0	131,0	51,4	139,6	49,5	136,8	50,3	131,6	49,7	125,4	51,1
з них по мікропідприємствах	71,2	24,2	70,1	24,8	69,3	25,2	68,7	26,9	68,1	24,2	66,9	24,6	66,3	25,0	65,6	26,7
Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування																
по великих підприємствах	11,2	4,2	11,2	4,4
по середніх підприємствах	154,9	57,9	147,4	58,2
по малих підприємствах	103,7	39,8	101,4	37,9	104,0	37,4	105,1	36,2	97,4	39,5	94,6	37,4	97,7	37,1	99,0	36,0

з них по мікропідприємствах	30,4	11,7	31,7	11,8	31,4	11,3	30,9	10,7	28,2	11,4	29,2	11,5	29,1	11,0	28,7	10,4
Освіта																
по великих підприємствах	... ⁴	... ⁴	... ⁴ ⁴	... ⁴
по середніх підприємствах	... ⁴	... ⁴	16,5	50,0	11,5	44,4	10,0	40,9	... ⁴	... ⁴	15,9	50,7	11,0	45,3	9,5	41,3
по малих підприємствах	16,7	47,6	16,5	50,0	14,4	55,6	14,3	59,1	15,4	47,0	15,5	49,3	13,3	54,7	13,4	58,7
з них по мікропідприємствах	5,8	16,7	5,9	17,7	5,2	19,9	5,3	21,7	5,5	16,7	5,5	17,7	4,8	19,8	4,9	21,6
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги																
по великих підприємствах
по середніх підприємствах	57,8	64,1	55,1	59,3	54,3	58,9	49,8	56,9	42,1	58,4	40,0	53,6	39,8	53,3	36,2	51,1
по малих підприємствах	32,4	35,9	37,8	40,7	37,8	41,1	37,7	43,1	29,9	41,6	34,7	46,4	34,9	46,7	34,5	48,9
з них по мікропідприємствах	11,4	12,7	13,0	14,0	12,5	13,6	12,2	13,9	10,6	14,8	12,0	16,1	11,5	15,4	11,2	15,9
Мистецтво, спорт, розваги та відпочинки																
по великих підприємствах	... ⁴	... ⁴	... ⁴	... ⁴	5,9	16,4	6,9	19,8	... ⁴	... ⁴	... ⁴	... ⁴	5,9	17,1	6,9	20,7
по середніх підприємствах	... ⁴	... ⁴	... ⁴	... ⁴	19,9	55,2	18,6	53,1	... ⁴	... ⁴	... ⁴	... ⁴	19,4	56,0	17,9	53,6
по малих підприємствах	9,8	34,9	10,8	34,2	10,2	28,4	9,5	27,1	8,9	33,3	9,8	32,7	9,3	26,9	8,6	25,7
з них по мікропідприємствах	4,0	14,1	4,1	12,9	3,3	9,1	3,6	10,4	3,6	13,5	3,8	12,5	3,0	8,7	3,3	9,8
Надання інших видів послуг																
по великих підприємствах
по середніх підприємствах	10,5	25,3	9,6	24,2	6,5	19,1	6,9	21,9	9,5	24,5	5,9	18,4	6,3	21,3
по малих підприємствах	31,0	74,7	30,1	75,8	27,5	80,9	24,7	78,1	29,2	75,5	28,4	76,0	25,9	81,6	23,2	78,7
з них по мікропідприємствах	12,3	29,6	12,1	30,4	11,6	34,2	10,9	34,4	11,7	30,3	11,5	30,8	11,0	34,7	10,3	35,0

¹ Дані наведено без урахування результатів діяльності банків та бюджетних установ.

² Дані за 2010–2013 рр. сформовані відповідно до статті 55 Господарського кодексу України в редакції від 22.03.2012 р.

³ Дані наведено включаючи платіжних та позаплатіжних працівників підприємства.

⁴ Дані вилучено з метою забезпечення виконання вимог Закону України «Про державну статистику» щодо конфіденційності інформації.

* Без урахування тимчасово окупованої території АР Крим та м. Севастополя.

108. Обсяг реалізованої продукції (товарів, послуг) підприємств за їх розмірами за видами економічної діяльності^{1,2}

	2010		2011		2012		2013		2010*		2011*		2012*		2013*	
	млн грн	% до загальної кількості	млн грн	% до загальної кількості	млн грн	% до загальної кількості	млн грн	% до загальної кількості	млн грн	% до загальної кількості	млн грн	% до загальної кількості	млн грн	% до загальної кількості	млн грн	% до загальної кількості
Усього																
по великих підприємствах	1401596,8	41,6	1775829,0	44,5	1761086,0	41,9	1717391,3	42,4	1385435,1	42,1	1755364,8	44,9	1739791,6	42,4	1699522,6	43,0
по середніх підприємствах	1396364,3	41,5	1607628,0	40,3	1769430,2	42,1	1662565,2	41,0	1356922,4	41,2	1568169,4	40,1	1713573,4	41,7	1602838,8	40,6
по малих підприємствах	568267,1	16,9	607782,4	15,2	672653,4	16,0	670258,5	16,6	549458,6	16,7	586322,1	15,0	651069,6	15,9	648066,5	16,4
з них по мікропідприємствах	181903,1	5,4	189799,1	4,8	212651,2	5,1	216111,4	5,3	175856,3	5,3	183215,8	4,7	205568,9	5,0	208931,4	5,3
Сільське, лісове та рибне господарство																
по великих підприємствах	11664,5	11,7	12553,1	9,9	19473,2	12,0	23440,6	14,6	11664,5	12,0	12553,1	10,2	18971,7	12,0	23440,6	14,8
по середніх підприємствах	65553,5	65,6	79064,4	62,3	93979,4	57,8	88851,3	55,1	63031,7	65,2	76009,6	61,8	91582,7	57,7	86999,6	54,9
по малих підприємствах	22673,4	22,7	35343,7	27,8	49158,5	30,2	48838,4	30,3	22030,1	22,8	34420,2	28,0	48156,1	30,3	47990,8	30,3
з них по мікропідприємствах	9985,0	10,0	11007,8	8,7	14927,7	9,2	14439,8	9,0	9724,5	10,1	10668,7	8,7	14618,3	9,2	14162,7	8,9
Промисловість																
по великих підприємствах	744992,3	64,3	988435,4	67,5	970009,3	64,7	934135,1	63,4	733414,7	64,5	972437,8	67,8	950570,6	64,9	917397,6	63,7
по середніх підприємствах	360156,6	31,1	414081,3	28,3	457750,3	30,5	461843,4	31,4	350806,2	30,9	402246,0	28,0	444906,7	30,4	447662,2	31,1
по малих підприємствах	54082,5	4,6	62275,4	4,2	71170,1	4,8	77113,0	5,2	52537,8	4,6	60442,4	4,2	68808,7	4,7	74689,6	5,2
з них по мікропідприємствах	12302,8	1,1	13794,1	0,9	14511,2	1,0	17254,8	1,2	11878,1	1,0	13389,1	0,9	13992,0	1,0	16676,7	1,2
Будівництво																

по великих підприємствах	6210,9	6,4	11604,0	9,6	13548,1	8,7	15730,7	11,2	5727,4	6,2	11604,0	10,0	13548,1	8,9	15730,7	11,5
по середніх підприємствах	53904,2	55,7	67323,1	55,9	85293,3	54,7	69591,4	49,3	52083,9	56,3	65022,5	56,1	83523,5	55,2	67652,8	49,6
по малих підприємствах	36610,2	37,9	41492,4	34,5	56949,3	36,6	55803,6	39,5	34763,0	37,5	39308,3	33,9	54318,7	35,9	53161,7	38,9
з них по мікропідприємствах	12437,7	12,9	12087,6	10,0	16819,5	10,8	16919,4	12,0	11955,8	12,9	11497,9	9,9	16042,8	10,6	16115,8	11,8
Оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів																
по великих підприємствах	412004,8	29,3	486684,6	30,7	481477,1	29,6	495334,6	30,7	408303,5	29,7	482565,7	31,0	480502,7	30,3	494203,4	31,5
по середніх підприємствах	641747,6	45,6	741941,6	46,7	783853,1	48,3	769240,7	47,7	623645,7	45,4	727099,4	46,7	755960,7	47,7	736098,8	47,0
по малих підприємствах	352380,3	25,1	358490,3	22,6	358279,4	22,1	347559,1	21,6	341243,1	24,9	346333,8	22,3	347858,3	22,0	336331,6	21,5
з них по мікропідприємствах	112252,5	8,0	114503,7	7,2	116750,3	7,2	114442,2	7,1	108788,5	7,9	111031,9	7,1	113352,1	7,2	111131,5	7,1
Транспорт, складське господарство, пошта та кур'єрська діяльність																
по великих підприємствах	87620,6	60,9	115044,2	62,3	123066,8	58,0	118497,8	57,2	87267,2	61,9	114696,4	63,2	122687,0	58,8	118497,8	58,4
по середніх підприємствах	40969,2	28,5	49034,9	26,5	60873,1	28,7	59623,5	28,8	39113,2	27,7	46770,0	25,8	58480,9	28,0	56087,8	27,7
по малих підприємствах	15201,7	10,6	20685,2	11,2	28359,9	13,3	29017,0	14,0	14681,0	10,4	20014,4	11,0	27432,7	13,2	28286,9	13,9
з них по мікропідприємствах	4632,0	3,2	6863,1	3,7	8977,0	4,2	9753,4	4,7	4486,4	3,2	6641,1	3,7	8761,3	4,2	9485,7	4,7
Тимчасове розміщення й організація харчування																
по великих підприємствах	1525,8	13,1
по середніх підприємствах	6466,3	55,7
по малих підприємствах	3621,3	31,2	4069,7	31,5	5108,7	30,9	5228,2	31,2	3244,6	31,3	3704,4	32,2	4561,6	31,1	4617,5	31,3
з них по мікропідприємствах	1071,2	9,2	1216,5	9,4	1569,7	9,5	1552,7	9,3	977,7	9,4	1091,3	9,5	1380,3	9,4	1377,2	9,3
Інформація та телекомунікації																
по великих підприємствах	32793,5	49,8	36024,6	48,5	39662,4	50,0	39236,0	48,8	32793,5	50,1	36024,6	48,8	39662,4	50,3	39236,0	49,2
по середніх підприємствах	19728,3	29,9	23076,9	31,0	22708,6	28,6	24181,7	30,1	19581,1	29,9	22932,2	31,0	22550,8	28,6	23971,4	30,0
по малих підприємствах	13403,8	20,3	15246,7	20,5	16983,9	21,4	16992,7	21,1	13124,6	20,0	14927,1	20,2	16612,7	21,1	16632,5	20,8
з них по мікропідприємствах	4868,3	7,4	5328,5	7,2	5831,9	7,3	6032,2	7,5	4744,5	7,2	5201,7	7,0	5677,7	7,2	5887,8	7,4

Закінчення табл. 108
Обсяг реалізованої продукції (товарів, послуг)
підприємств за їх розмірами за видами економічної діяльності^{1,2,3}

	2010		2011		2012		2013		2010*		2011*		2012*		2013*	
	млн.грн.	% до загального виду діяльності	млн.грн.	% до загального виду діяльності	млн.грн.	% до загального виду діяльності	млн.грн.	% до загального виду діяльності	млн.грн.	% до загального виду діяльності	млн.грн.	% до загального виду діяльності	млн.грн.	% до загального виду діяльності	млн.грн.	% до загального виду діяльності
Фінансова та страхова діяльність																
по великих підприємствах	10263,4	6,2	9403,2	5,6	4662,7	2,9	4052,3	4,4	10263,4	6,3	9403,2	5,6	4662,7	2,8	4052,3	4,4
по середніх підприємствах	145355,8	87,8	150395,5	89,0	150742,2	91,8	78920,7	85,6	143494,3	87,7	150381,0	89,1	150742,2	91,9	78914,9	85,7
по малих підприємствах	9950,6	6,0	9206,0	5,4	8736,7	5,3	9265,4	10,0	9773,5	6,0	8975,6	5,3	8636,9	5,3	9119,7	9,9
з них по мікропідприємствах	2234,4	1,3	2346,3	1,4	1957,1	1,2	2085,6	2,3	2172,4	1,3	2301,3	1,4	1911,6	1,2	2037,1	2,2
Операції з нерухомим майном																
по великих підприємствах	1810,9	3,4	2278,4	4,6	1810,9	3,5	2278,4	4,7
по середніх підприємствах	23735,0	44,7	18447,7	36,7	23066,9	44,8	18004,9	37,0
по малих підприємствах
по малих підприємствах з них по мікропідприємствах	20891,2	57,3	20470,4	51,1	27559,2	51,9	29491,9	58,7	20090,8	56,9	19617,6	50,8	26599,1	51,7	28415,8	58,3
Професійна, наукова та технічна діяльність	7399,9	20,3	7821,6	19,5	11293,7	21,3	13244,4	26,4	7139,1	20,2	7447,0	19,3	10776,1	20,9	12657,4	26,0
по великих підприємствах	92920,6	64,6	110583,2	67,0	101747,2	57,6	77974,6	51,0	92920,6	65,0	110583,2	67,7	101747,2	58,0	77974,6	51,5
по середніх підприємствах	26529,8	18,4	31091,1	18,8	45326,3	25,7	45234,6	29,6	26042,6	18,2	29935,0	18,3	44943,6	25,6	44453,5	29,3
по малих підприємствах з них по мікропідприємствах	24486,9	17,0	23368,2	14,2	29505,3	16,7	29568,0	19,4	24086,0	16,8	22921,4	14,0	28832,8	16,4	29028,8	19,2
Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування	9473,3	6,6	8781,0	5,3	12429,3	7,0	12492,4	8,2	9259,1	6,5	8540,2	5,2	12118,3	6,9	12201,7	8,1

109. Фінансовий результат (сальдо) до оподаткування великих, середніх, малих та мікропідприємств за видами економічної діяльності^{1,2}

(млн грн)

Усього	2010	2011	2012	2013	2011*	2012*	2013*
по великих підприємствах	28471,1	92572,1	37182,2	28003,5	91427,5	37837,2	29802,4
по середніх підприємствах	41581,7	31090,8	47742,0	8390,1	30787,1	47055,2	8487,7
по малих підприємствах	-15647,1	-5057,3	-9254,0	-25037,9	-4724,9	-9030,9	-22434,4
з них по мікропідприємствах	-13898,9	-8708,3	-12825,5	-25038,3	-8536,4	-12606,2	-22935,9
Сільське, лісове та рибне господарство							
по великих підприємствах	2611,7	3633,5	5304,7	3836,6	3633,5	5228,8	3836,6
по середніх підприємствах	12412,0	14378,7	13813,2	7049,6	13969,0	13784,5	7103,8
по малих підприємствах	2268,1	7553,7	7874,8	4261,1	7394,0	7940,0	4380,9
з них по мікропідприємствах	111,4	2056,5	1901,7	1079,6	1993,9	1889,5	1115,0
Промисловість							
по великих підприємствах	31158,9	55206,4	19756,2	18281,2	54132,9	20581,8	20083,5
по середніх підприємствах	939,1	4035,2	3133,4	-1152,9	4136,0	2362,1	-1559,1
по малих підприємствах	-876,9	-579,3	-1536,2	-3430,0	-560,8	-1469,8	-1363,8
з них по мікропідприємствах	-872,1	-599,7	-1037,7	-2877,5	-583,4	-1004,7	-1399,2
Будівництво							
по великих підприємствах	33,7	112,2	732,5	447,9	112,2	732,5	447,9
по середніх підприємствах	-579,9	-1649,8	2705,4	-883,6	-1662,4	2741,4	-848,4
по малих підприємствах	-3872,0	-2308,2	-3509,0	-4690,9	-2247,1	-3439,6	-4620,9
з них по мікропідприємствах	-2431,8	-2008,3	-3146,2	-3425,3	-1937,9	-3028,3	-3322,9
Оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів							
по великих підприємствах	2522,0	9739,2	4119,4	6079,8	9742,0	4141,8	6076,4
по середніх підприємствах	15831,0	12045,2	8069,2	-3793,6	12262,2	8067,4	-3680,7
по малих підприємствах	-3469,5	-192,9	-2580,6	-8333,7	-217,1	-2639,3	-8150,9
з них по мікропідприємствах	-3853,7	-2365,2	-4173,9	-9184,8	-2347,3	-4191,0	-8885,3
Транспорт, складське господарство, пошта та кур'єрська діяльність							
по великих підприємствах	5566,7	7708,3	6109,4	1608,5	7634,4	5992,2	1608,5
по середніх підприємствах	-24,4	1541,7	1706,8	-635,2	1352,8	1643,2	-615,9
по малих підприємствах	-483,4	-508,6	-291,3	-139,0	-537,8	-316,1	-98,4
з них по мікропідприємствах	-340,4	-293,5	-165,2	-179,9	-301,8	-164,7	-130,3

	2010	2011	2012	2013	2011*	2012*	2013*
Тимчасове розмішування й організація харчування							
по великих підприємствах	82,0	... ³	... ³	... ³	... ³	... ³	... ³
по середніх підприємствах	-273,5	... ³	... ³	... ³	... ³	... ³	... ³
по малих підприємствах	-356,6	-426,3	-451,4	-418,8	-379,0	-381,0	-408,3
з них по мікропідприємствах	-163,5	-180,3	-149,3	-205,0	-167,7	-117,7	-183,6
Інформація та телекомунікації							
по великих підприємствах	4755,9	5507,6	8349,3	7094,9	5507,6	8349,4	7094,9
по середніх підприємствах	-357,3	-770,3	-1926,7	74,8	-777,9	-1949,1	45,8
по малих підприємствах	-297,2	-296,6	-122,5	-352,1	-296,7	-133,7	-365,2
з них по мікропідприємствах	-177,0	-169,3	-77,0	-381,9	-168,0	-81,5	-387,5
Фінансова та страхова діяльність							
по великих підприємствах	30,6	345,5	27,2	206,1	345,5	27,2	206,1
по середніх підприємствах	11434,4	8108,0	11381,4	7036,9	8105,6	11381,5	7038,7
по малих підприємствах	233,7	365,3	361,2	-1149,3	360,7	334,9	-1186,8
з них по мікропідприємствах	-404,4	-499,1	-836,6	-1564,2	-499,3	-838,9	-1571,5
Операції з нерухомим майном							
по великих підприємствах	... ³	... ³	392,0	374,9	... ³	392,0	374,8
по середніх підприємствах	... ³	... ³	-1747,8	-3314,3	... ³	-1621,5	-3234,6
по малих підприємствах	-5159,2	-6777,3	-7183,7	-6632,0	-6544,1	-7168,1	-6551,2
з них по мікропідприємствах	-3208,9	-3191,3	-3853,2	-4931,4	-3127,6	-3847,3	-4859,1
Професійна, наукова та технічна діяльність							
по великих підприємствах	-17253,9	11531,8	-7352,9	-9779,7	11531,8	-7352,9	-9779,6
по середніх підприємствах	4189,1	354,6	7559,9	5541,6	308,1	7569,3	5556,2
по малих підприємствах	-2045,5	-718,6	-372,5	-2585,7	-730,0	-389,0	-2600,3
з них по мікропідприємствах	-1670,8	-838,2	-480,2	-2391,4	-841,1	-487,5	-2404,1
Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування							
по великих підприємствах	... ³	-136,8	... ³	... ³	-136,8	... ³	... ³
по середніх підприємствах	... ³	-1239,6	... ³	... ³	-1243,2	... ³	... ³
по малих підприємствах	-1070,0	-836,8	-757,1	-1278,7	-703,7	-717,8	-1228,7
з них по мікропідприємствах	-568,5	-486,3	-627,3	-835,3	-449,3	-594,7	-805,6

Закінчення табл. 109
**Фінансовий результат (сальдо) до оподаткування великих, середніх,
 малих та мікропідприємств за видами економічної діяльності^{1,2}**

	2010	2011	2012	2013	2011*	2012*	2013*
Освіта							
по великих підприємствах	... ³	–	–	–	–	–	–
по середніх підприємствах	... ³	69,0	62,6	76,0	68,8	64,4	76,0
по малих підприємствах	3,4	31,9	74,2	64,2	30,2	71,2	62,2
з них по мікропідприємствах	2,3	12,6	17,0	17,8	11,3	17,1	17,9
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги							
по великих підприємствах	–	–	–	–	–	–	–
по середніх підприємствах	161,8	–40,6	44,1	4,6	–55,2	18,7	33,7
по малих підприємствах	–152,0	–79,2	–13,6	–36,5	–66,1	–2,0	1,9
з них по мікропідприємствах	–116,7	–29,9	–26,4	–30,4	–26,2	–24,6	–24,2
Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок							
по великих підприємствах	... ³	... ³	–400,7	–307,3	... ³	–400,7	–307,3
по середніх підприємствах	... ³	... ³	–1148,8	–644,0	... ³	–1154,6	–572,3
по малих підприємствах	–333,4	–251,4	–730,9	–329,1	–198,4	–703,8	–298,3
з них по мікропідприємствах	–142,4	–113,0	–121,2	–123,6	–88,1	–81,4	–91,8
Надання інших видів послуг							
по великих підприємствах	–	–	–	–	–	–	–
по середніх підприємствах	66,2	66,7	–1,0	–11,4	67,0	–4,4	–17,1
по малих підприємствах	–36,6	–33,0	–15,4	–7,4	–29,0	–16,8	–6,6
з них по мікропідприємствах	–62,4	–3,3	–50,0	–5,0	–3,9	–50,5	–3,7

¹ Дані наведено без урахування результатів діяльності банків та бюджетних установ.

² Дані за 2010–2013 рр. сформовані відповідно до статті 55 Господарського кодексу України в редакції від 22.03.2012 р.

³ Дані вилучено з метою забезпечення виконання вимог Закону України «Про державну статистику» щодо конфіденційності інформації.

* Без урахування тимчасово окупованої території АР Крим та м. Севастополя.

110. Збиток підприємств до оподаткування за їх розмірами за видами економічної діяльності^{1,2}

(млн грн)

	2010	2011	2012	2013	2011*	2012*	2013*
Усього							
по великих підприємствах	45807,3	38471,4	59746,4	60721,3	38360,0	58162,6	58354,5
по середніх підприємствах	46010,7	56436,0	63571,2	73108,7	54848,8	62051,3	70909,6
по малих підприємствах	43417,1	42032,9	49048,1	64698,8	40656,3	47471,1	60737,1
з них по мікропідприємствах	22865,7	21496,4	27000,1	40068,3	20882,0	26232,1	37384,5
Сільське, лісове та рибне господарство							
по великих підприємствах	359,2	22,1	16,9	817,0	22,1	16,9	817,0
по середніх підприємствах	2760,0	3454,9	4030,7	6410,0	3264,5	3725,1	6054,6
по малих підприємствах	1895,1	1572,3	2866,4	4122,2	1520,4	2676,4	3830,4
з них по мікропідприємствах	824,4	722,4	1374,7	1636,2	703,9	1336,1	1556,9
Промисловість							
по великих підприємствах	19594,9	27790,4	43627,1	41224,8	27694,4	42065,8	38858,0
по середніх підприємствах	14337,6	16027,9	16481,2	18932,7	15463,4	16133,5	18195,4
по малих підприємствах	3779,5	4207,6	5042,4	7481,1	4082,8	4857,0	5266,7
з них по мікропідприємствах	1575,6	1528,3	1928,0	3988,7	1489,1	1851,5	2449,8
Будівництво							
по великих підприємствах	235,1	301,9	-	189,1	301,9	-	189,1
по середніх підприємствах	2926,1	4108,8	3118,5	3659,3	4051,5	3045,9	3577,0
по малих підприємствах	6162,1	4808,1	6091,7	7246,2	4631,0	5862,7	7045,1
з них по мікропідприємствах	3245,9	2869,4	4037,3	4332,4	2751,7	3868,7	4190,3
Оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів							
по великих підприємствах	3997,5	3959,0	4360,7	3153,1	3943,6	4338,3	3153,0
по середніх підприємствах	11468,4	11825,9	17095,8	20747,8	11426,9	16892,3	20503,1
по малих підприємствах	12306,5	11111,5	12813,3	18675,1	10873,2	12449,6	18172,4
з них по мікропідприємствах	7010,9	6447,3	8238,8	13313,0	6313,4	8106,8	12886,0
Транспорт, складське господарство, пошта та кур'єрська діяльність							
по великих підприємствах	1585,7	2895,6	1609,0	2438,6	2895,6	1609,0	2438,6
по середніх підприємствах	2429,4	2318,7	3051,6	4397,0	2238,9	2889,5	4159,7
по малих підприємствах	1313,7	1736,5	1761,0	1760,0	1698,0	1711,8	1644,5
з них по мікропідприємствах	620,2	797,5	708,9	868,0	780,0	687,2	781,3

Збиток підприємств до оподаткування
за їх розмірами за видами економічної діяльності^{1,2}

	2010	2011	2012	2013	2011*	2012*	2013*
Тимчасове розміщення й організація харчування							
по великих підприємствах	11,0	... ³	... ³	... ³	... ³	... ³	... ³
по середніх підприємствах	615,5	... ³	... ³	... ³	... ³	... ³	... ³
по малих підприємствах	541,4	658,4	726,6	723,7	582,1	615,3	622,3
з них по мікропідприємствах	228,1	276,8	269,4	326,3	247,5	219,2	271,0
Інформація та телекомунікації							
по великих підприємствах	1097,0	1520,1	461,3	1075,0	1520,1	461,2	1075,1
по середніх підприємствах	1740,8	2591,0	3609,8	2116,6	2584,2	3606,6	2113,2
по малих підприємствах	1229,3	1222,8	1270,4	1659,1	1206,4	1257,6	1646,6
з них по мікропідприємствах	533,8	501,6	515,5	872,1	491,7	508,4	865,3
Фінансова та страхова діяльність							
по великих підприємствах	211,6	10,2	233,8	35,7	10,2	233,8	35,7
по середніх підприємствах	2198,4	2850,2	4624,0	3841,9	2850,1	4623,9	3840,1
по малих підприємствах	1968,7	1757,6	2136,2	3913,8	1742,9	2129,2	3907,2
з них по мікропідприємствах	953,2	1016,8	1361,8	2230,1	1006,4	1356,3	2224,5
Операції з нерухомим майном							
по великих підприємствах	... ³	... ³	16,0	45,3	... ³	16,0	45,4
по середніх підприємствах	... ³	... ³	4811,2	5747,3	... ³	4674,1	5657,9
по малих підприємствах	7786,8	9528,0	10664,9	10528,9	9190,4	10444,9	10277,8
з них по мікропідприємствах	4181,2	4365,9	5563,7	7032,2	4246,0	5437,4	6840,6
Професійна, наукова та технічна діяльність							
по великих підприємствах	17462,4	479,2	8897,0	11289,8	479,2	8897,0	11289,7
по середніх підприємствах	2078,3	2371,2	2613,6	3228,0	2356,9	2571,8	3195,0
по малих підприємствах	3788,2	3055,3	2753,8	5333,2	3021,5	2711,3	5278,3
з них по мікропідприємствах	2405,6	1802,3	1609,1	3760,4	1778,4	1584,5	3727,0
Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування							
по великих підприємствах	... ³	137,1	... ³	... ³	137,1	... ³	... ³
по середніх підприємствах	... ³	2091,5	... ³	... ³	2078,1	... ³	... ³
по малих підприємствах	1795,3	1694,7	1780,3	2483,5	1519,8	1688,9	2374,0
з них по мікропідприємствах	849,7	899,9	1050,2	1382,8	840,2	987,5	1313,6

111. Частка підприємств, які одержали збиток до оподаткування, за їх розмірами за видами економічної діяльності^{1,2}

(до загальної кількості підприємств відповідного виду економічної діяльності (=100%); %)

Усього	2010*	2011	2012	2013	2011*	2012*	2013*
по великих підприємствах	31,7	30,8	30,0	31,4	31,1	30,1	31,4
по середніх підприємствах	36,6	33,7	33,8	35,0	33,4	33,5	34,8
по малих підприємствах	41,4	35,0	35,6	34,0	34,7	35,4	33,8
з них по мікропідприємствах	41,6	34,9	35,8	33,9	34,6	35,6	33,7
Сільське, лісове та рибне господарство							
по великих підприємствах	23,1	5,9	3,8	14,8	5,9	4,0	14,8
по середніх підприємствах	16,2	13,4	19,0	23,1	12,7	18,0	22,4
по малих підприємствах	34,2	17,3	21,9	19,9	17,1	21,5	19,2
з них по мікропідприємствах	37,1	17,2	21,7	19,3	17,0	21,3	18,6
Промисловість							
по великих підприємствах	30,3	30,9	30,4	34,9	31,4	30,6	35,0
по середніх підприємствах	43,0	40,1	38,2	39,2	39,6	38,0	39,2
по малих підприємствах	41,2	37,0	37,6	36,4	36,7	37,3	36,1
з них по мікропідприємствах	40,3	36,5	37,6	36,2	36,2	37,3	35,9
Будівництво							
по великих підприємствах	40,0	30,0	—	15,4	30,0	—	15,4
по середніх підприємствах	46,0	40,0	38,7	36,3	40,5	38,8	36,2
по малих підприємствах	44,6	39,5	39,5	37,8	39,1	39,3	37,6
з них по мікропідприємствах	44,3	39,8	40,4	38,2	39,3	40,1	38,1
Оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів							
по великих підприємствах	32,9	31,1	34,9	25,9	31,0	34,5	26,1
по середніх підприємствах	33,8	31,5	31,2	30,4	31,5	31,4	30,3
по малих підприємствах	37,7	33,4	34,1	32,9	33,2	34,0	32,9
з них по мікропідприємствах	38,3	33,9	34,9	33,4	33,7	34,8	33,4
Транспорт, складське господарство, пошта та кур'єрська діяльність							
по великих підприємствах	33,3	23,5	21,6	27,0	24,2	22,2	27,0
по середніх підприємствах	48,0	41,3	41,7	44,6	41,6	41,5	44,2
по малих підприємствах	45,1	36,2	37,9	36,3	36,0	37,7	36,2
з них по мікропідприємствах	43,9	35,4	37,1	35,5	35,2	36,8	35,4

Тимчасове розміщування й організація харчування	по великих підприємствах	33,3
	по середніх підприємствах	37,5
	по малих підприємствах	42,9	39,6	41,2	40,3	39,0	40,9	40,6					
	з них по мікропідприємствах	42,5	38,5	40,2	38,5	38,0	39,8	38,7					
Інформація та телекомунікації	по великих підприємствах	44,4	58,3	46,2	50,0	58,3	46,2	50,0					
	по середніх підприємствах	38,1	38,0	36,3	37,8	38,0	36,2	37,8					
	по малих підприємствах	41,1	38,9	36,4	36,6	38,8	36,5	36,7					
	з них по мікропідприємствах	41,5	38,6	37,2	36,3	38,5	37,3	36,5					
Фінансова та страхова діяльність	по великих підприємствах	37,5	37,5	27,3	25,0	37,5	27,3	25,0					
	по середніх підприємствах	30,8	30,3	26,3	31,3	30,3	26,3	31,1					
	по малих підприємствах	42,7	42,1	42,4	41,2	42,1	42,5	41,2					
	з них по мікропідприємствах	44,2	43,4	44,1	41,8	43,4	44,2	41,8					
Операції з нерухомим майном	по великих підприємствах	33,3	66,7	...	33,3	66,7					
	по середніх підприємствах	48,2	49,7	...	47,9	48,9					
	по малих підприємствах	50,1	45,7	44,6	42,4	45,6	44,6	42,4					
	з них по мікропідприємствах	50,0	45,3	44,5	42,4	45,2	44,6	42,4					
Професійна, наукова та технічна діяльність	по великих підприємствах	25,0	25,0	33,3	33,3	25,0	33,3	33,3					
	по середніх підприємствах	29,7	30,7	28,9	31,8	30,8	28,6	31,7					
	по малих підприємствах	42,9	37,3	38,1	36,8	37,1	38,2	36,9					
	з них по мікропідприємствах	43,2	37,2	38,5	36,6	37,0	38,6	36,8					
Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування	по великих підприємствах	...	66,7	66,7					
	по середніх підприємствах	...	38,0	37,5					
	по малих підприємствах	43,6	38,9	39,4	35,5	38,7	39,3	35,4					
	з них по мікропідприємствах	43,8	39,3	40,2	35,8	39,1	40,1	35,8					

Закінчення табл. 111

**Частка підприємств, які одержали збиток до оподаткування,
за їх розмірами за видами економічної діяльності^{1,2}**

	2010	2011	2012	2013	2011*	2012*	2013*
Освіта							
по великих підприємствах	... ³	–	–	–	–	–	–
по середніх підприємствах	... ³	20,5	32,0	25,0	19,2	28,2	23,8
по малих підприємствах	36,5	32,1	31,9	30,3	32,4	31,9	30,5
з них по мікропідприємствах	36,6	31,9	33,4	31,0	32,4	33,4	31,0
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги							
по великих підприємствах	–	–	–	–	–	–	–
по середніх підприємствах	29,1	32,9	24,6	27,7	30,7	22,7	27,0
по малих підприємствах	40,0	39,1	38,1	35,8	38,8	38,1	35,6
з них по мікропідприємствах	40,4	39,4	39,0	36,4	38,9	39,1	36,2
Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок							
по великих підприємствах	... ³	... ³	33,3	33,3	... ³	33,3	33,3
по середніх підприємствах	... ³	... ³	49,6	56,6	... ³	51,2	55,6
по малих підприємствах	48,5	43,2	45,4	42,0	42,4	45,5	42,4
з них по мікропідприємствах	48,0	41,4	43,2	39,4	40,6	42,6	39,6
Надання інших видів послуг							
по великих підприємствах	–	–	–	–	–	–	–
по середніх підприємствах	35,9	28,2	29,7	32,1	27,8	31,0	31,4
по малих підприємствах	38,0	33,8	36,3	31,9	33,6	36,2	31,6
з них по мікропідприємствах	37,1	33,3	35,2	31,3	33,1	35,1	30,9

¹ Дані наведено без урахування результатів діяльності банків та бюджетних установ.

² Дані за 2010–2013 рр. сформовані відповідно до статті 55 Господарського кодексу України в редакції від 22.03.2012 р.

³ Дані вилучено з метою забезпечення виконання вимог Закону України «Про державну статистику» щодо конфіденційності інформації.
* Без урахування тимчасово окупованої території АР Крим та м. Севастополя.

112. Рівень рентабельності операційної діяльності підприємств за їх розмірами за видами економічної діяльності^{1,2}

(%)

	2010	2011	2012	2013	2011*	2012*	2013*
Усього							
по великих підприємствах	3,9	6,2	5,2	5,0	6,1	5,1	5,0
по середніх підприємствах	5,0	6,0	5,0	3,2	6,1	5,0	3,1
по малих підприємствах	1,8	4,2	4,1	2,2	4,3	4,2	2,7
з них по мікропідприємствах	-3,5	0,8	-0,1	-2,3	0,9	-0,1	-1,2
Сільське, лісове та рибне господарство							
по великих підприємствах	29,8	30,6	29,7	20,0	30,6	30,0	20,0
по середніх підприємствах	23,2	21,0	19,6	8,4	21,0	19,9	8,4
по малих підприємствах	17,9	25,9	22,7	12,9	25,9	23,2	13,1
з них по мікропідприємствах	10,2	23,6	19,4	13,0	23,5	19,7	13,3
Промисловість							
по великих підприємствах	4,3	5,7	3,9	4,1	5,7	3,9	4,1
по середніх підприємствах	2,1	2,7	2,6	1,8	2,7	2,4	1,6
по малих підприємствах	1,0	1,6	0,7	-1,7	1,6	0,7	0,4
з них по мікропідприємствах	-3,5	-0,4	-2,6	-10,2	-0,3	-2,8	-3,7
Будівництво							
по великих підприємствах	3,5	2,1	7,2	7,1	2,1	7,2	7,1
по середніх підприємствах	-0,3	-0,1	-0,1	-0,8	-0,1	-0,3	-0,8
по малих підприємствах	-4,4	0,3	-1,8	-0,8	0,4	-1,8	-0,8
з них по мікропідприємствах	-5,5	-3,1	-7,6	-3,4	-2,9	-7,5	-3,1
Оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів							
по великих підприємствах	9,1	12,1	11,6	14,1	12,1	11,6	14,1
по середніх підприємствах	12,9	18,3	14,2	9,4	18,6	14,4	9,2
по малих підприємствах	5,0	11,9	8,4	5,9	12,0	8,5	5,7
з них по мікропідприємствах	-1,7	4,8	-0,7	-3,5	4,8	-1,0	-3,7
Транспорт, складське господарство, пошта та кур'єрська діяльність							
по великих підприємствах	8,4	8,4	6,9	4,5	8,3	6,7	4,5
по середніх підприємствах	2,1	3,8	4,3	2,6	3,8	4,4	2,7
по малих підприємствах	1,0	1,5	1,9	1,8	1,4	1,9	1,9
з них по мікропідприємствах	-0,6	2,3	2,5	0,7	2,2	2,5	1,1

Закінчення табл. 112

Рівень рентабельності операційної діяльності підприємств за їх розмірами за видами економічної діяльності^{1,2}

	2010	2011	2012	2013	2011*	2012*	2013*
Тимчасове розміщування й організація харчування							
по великих підприємствах	6,9	... ³	... ³	... ³	... ³	... ³	... ³
по середніх підприємствах	-0,8	... ³	... ³	... ³	... ³	... ³	... ³
по малих підприємствах	-7,0	-3,4	-3,3	-4,1	-2,9	-3,1	-4,9
з них по мікропідприємствах	-11,0	-4,9	-6,1	-7,4	-5,2	-6,1	-8,3
Інформація та телекомунікації							
по великих підприємствах	16,4	16,5	28,0	25,9	16,5	28,0	25,9
по середніх підприємствах	0,2	1,5	-3,5	2,1	1,5	-3,6	2,0
по малих підприємствах	0,5	0,9	1,0	1,1	0,8	1,0	1,0
з них по мікропідприємствах	0,4	0,4	0,9	-0,6	0,5	0,8	-0,8
Фінансова та страхова діяльність							
по великих підприємствах	-1,0	-1,7	-0,9	-2,7	-1,7	-0,9	-2,7
по середніх підприємствах	3,6	7,0	6,4	6,6	7,0	6,4	6,6
по малих підприємствах	7,3	1,3	5,2	3,9	1,1	4,9	3,5
з них по мікропідприємствах	0,5	-19,0	-11,4	-10,3	-19,8	-12,0	-11,0
Операції з нерухомим майном							
по великих підприємствах	... ³	... ³	29,1	19,0	... ³	29,1	19,0
по середніх підприємствах	... ³	... ³	2,0	3,3	... ³	2,4	3,5
по малих підприємствах	0,5	-1,6	2,4	2,1	-1,5	2,2	2,2
з них по мікропідприємствах	-8,9	-5,1	-2,5	-4,9	-5,0	-2,8	-5,1
Професійна, наукова та технічна діяльність							
по великих підприємствах	-11,8	-0,2	-0,7	-4,1	-0,2	-0,7	-4,1
по середніх підприємствах	9,1	3,1	1,6	1,6	3,1	1,7	1,7
по малих підприємствах	-1,6	-1,1	1,8	1,8	-1,2	1,7	1,7
з них по мікропідприємствах	-7,5	-3,9	0,8	2,4	-4,1	0,7	2,3
Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування							
по великих підприємствах	... ³	-5,2	... ³	... ³	-5,2	... ³	... ³
по середніх підприємствах	... ³	-3,3	... ³	... ³	-3,4	... ³	... ³
по малих підприємствах	-1,4	-1,6	-0,9	-3,9	-1,2	-1,0	-4,2
з них по мікропідприємствах	-6,1	-3,7	-4,4	-7,1	-3,8	-5,0	-7,8

ДЕМОГРАФІЧНА СИТУАЦІЯ

113. Чисельність населення

(на 1 січня)

	2010	2011	2012	2013	2014	2010*	2011*	2012*	2013*	2014*	2015* ¹
Найване населення, млн	46,0	45,8	45,6	45,6	45,4	43,6	43,4	43,3	43,2	43,1	42,9
міське	31,5	31,5	31,4	31,4	31,3	29,9	29,8	29,8	29,8	29,8	29,7
сільське	14,5	14,3	14,2	14,2	14,1	13,7	13,6	13,5	13,4	13,3	13,2
% до всього населення											
міське	68,6	68,7	68,8	68,9	69,0	68,6	68,7	68,8	68,9	69,0	69,1
сільське	31,4	31,3	31,2	31,1	31,0	31,4	31,3	31,2	31,1	31,0	30,9
Постійне населення, млн	45,8	45,6	45,5	45,4	45,2	43,4	43,3	43,1	43,0	42,9	42,8
чоловіки	21,1	21,0	21,0	21,0	20,9	20,0	20,0	19,9	19,9	19,8	...
жінки	24,7	24,6	24,5	24,4	24,3	23,4	23,3	23,2	23,1	23,1	...
% до всього населення											
чоловіки	46,1	46,1	46,2	46,2	46,2	46,1	46,1	46,2	46,2	46,3	...
жінки	53,9	53,9	53,8	53,8	53,8	53,9	53,9	53,8	53,8	53,7	...

¹ Розрахунки (оцінки) чисельності населення здійснено на основі наявних адміністративних даних щодо державної реєстрації народження і смерті та зміни реєстрації постійного місця проживання.

* Без урахування тимчасово окупованої території АР Крим та м. Севастополя.

114. Розподіл постійного населення за окремими віковими групами за регіонами

(на 1 січня)

	2010			2011		
	Усе населення, осіб	у тому числі у віці, років		Усе населення, осіб	у тому числі у віці, років	
		0-15	16-59		60 і старше	0-15
Україна	45782592	6982589	29328566	9471437	6975669	29090079
Україна*	43447549	6637231	27810955	8999363	6625613	27586261
Автономна Республіка Крим	1956550	293117	1271160	392273	296508	1259714
Вінницька	1643523	264688	1005575	373260	262177	999785
Волинська	1033937	205728	645096	183113	206190	644960
Дніпропетровська	3352172	484608	2158780	708784	485519	2134141
Донецька	4453855	581615	2872074	1000166	580206	2829818
Житомирська	1286618	217975	792367	276276	215707	788891
Закарпатська	1241995	249476	797468	195051	250457	796211
Запорізька	1810875	253337	1170463	387075	252983	1156819
Івано-Франківська	1377990	250666	871367	255957	248558	871764
Київська	1715985	265411	1092005	358569	266249	1087050
Кіровоградська	1011367	154366	626383	230618	152609	620482
Луганська	2307020	294933	1503281	508806	293356	1482149
Львівська	2531247	428068	1619220	483959	425047	1617028
Миколаївська	1188801	184191	766970	237640	183220	758950
Одеська	2379962	377271	1539254	463437	380227	1526574
Полтавська	1491729	210999	939144	341586	208989	929683
Рівненська	1150564	237892	718048	194624	238318	718259
Сумська	1170125	160099	747157	262869	157824	738070
Тернопільська	1085614	676095	223913	289876	183452	674655
Харківська	2753453	359073	1815250	579130	360098	1794402
Херсонська	1091999	174409	702189	215401	173791	695478
Хмельницька	1330794	215286	822237	293271	213420	818171
Черкаська	1291589	188057	800940	302592	185605	793895
Чернівецька	901306	162257	570454	168595	901212	570301
Чернігівська	1101205	151225	674579	275401	149390	666961
м. Київ	2743824	379995	1884559	479270	390868	1871764
м. Севастополь ¹	378493	52241	246451	79801	53548	244104

Закінчення табл. 114
Розподіл постійного населення
за окремими віковими групами за регіонами

	2012						2013									
	усе населення, осіб			у тому числі у віці, років			усе населення, осіб			у тому числі у віці, років						
	0-15	16-59	60 і старше	0-15	16-59	60 і старше	0-15	16-59	60 і старше	0-15	16-59	60 і старше				
Україна	45453282	6993132	28842213	9617937	45372692	7047723	28622908	9702061	43119758	6636724	27353281	9129753	43034796	6682217	27148985	9203594
Автономна Республіка Крим	1954253	301429	1247507	405317	1956422	308421	1234532	413469	1627102	260328	994842	371932	1619953	259494	988025	372434
Вінницька	1035870	207455	644393	184022	1037230	209501	643633	184096	3316990	488939	2109582	718469	3304486	495549	2085262	723675
Дніпропетровська	4390293	582024	2787494	1020775	4362557	585324	2746011	1031222	1273968	214693	783881	275394	1269672	214799	779552	275321
Донецька	1247926	251822	795551	200553	1251560	254347	794342	202871	1790879	253795	1142048	395036	1784454	256086	1127937	400431
Закарпатська	177402	247041	871570	258791	1379062	246777	871835	260450	1713779	268748	1084056	360975	1716273	272746	1080845	362682
Київська	996005	151225	613683	231097	988756	151176	606352	231228	2268079	293745	1459349	514985	2251954	295531	1436545	519878
Луганська	2522568	422855	1612295	487418	2522332	423008	1609229	490095	1177508	182813	751282	243413	1172766	183541	743032	246193
Львівська	2377237	384620	1514840	477777	2384100	390862	1509500	483738	1469357	207354	920632	341371	1459983	207119	911638	341226
Миколаївська	1153196	239703	717674	195819	1155808	242427	717400	195981	1150141	156074	728969	265098	1141057	155467	719406	266184
Одеська	1077180	181542	673050	222588	1074076	180486	671418	222172	2726544	361974	1772492	592078	2728783	365747	1764008	599028
Полтавська	1081935	172998	689152	219785	1076800	173699	680798	222303	1317008	211849	812745	292414	1310801	211114	806965	292722
Рівненська	1273674	183772	786303	303599	1265259	182527	778543	304189	902199	160968	570380	170851	904098	161370	570471	172257
Сумська	1079967	148623	658887	272457	1069260	147862	649739	271659	2772951	401764	1858131	513056	2803716	415658	1856499	531559
Тернопільська	2726544	361974	1772492	592078	2728783	365747	1764008	599028	379271	54979	241425	82867	381474	57085	239391	84998
Харківська	1317008	211849	812745	292414	1310801	211114	806965	292722	1273674	183772	786303	303599	1265259	182527	778543	304189
Хмельницька	902199	160968	570380	170851	904098	161370	570471	172257	1079967	148623	658887	272457	1069260	147862	649739	271659
Черкаська	2772951	401764	1858131	513056	2803716	415658	1856499	531559	379271	54979	241425	82867	381474	57085	239391	84998
Чернівецька	1079967	148623	658887	272457	1069260	147862	649739	271659	2772951	401764	1858131	513056	2803716	415658	1856499	531559
Чернігівська	2772951	401764	1858131	513056	2803716	415658	1856499	531559	379271	54979	241425	82867	381474	57085	239391	84998
м. Київ	379271	54979	241425	82867	381474	57085	239391	84998								
м. Севастополь ¹																

	2014			
	усе населення, осіб	у тому числі у віці, років		
		0-15	16-59	60 і старше
Україна	45245894	7120088	28372514	9753292
Україна*	42903483	6744688	26912885	9245960
Автономна Республіка Крим	1958504	316122	1221882	420500
Вінницька	1611177	259044	981350	370783
Волинська	1038575	211569	643343	183663
Дніпропетровська	3289122	503009	2058698	727415
Донецька	4330997	590528	2701405	1039064
Житомирська	1263281	215273	773692	274316
Закарпатська	1254017	257243	792603	204171
Запорізька	1775044	258627	1111338	405079
Івано-Франківська	1379370	247427	871523	260420
Київська	1719699	278365	1078112	363222
Кіровоградська	981150	151681	598856	230613
Луганська	2234876	297965	1413429	523482
Львівська	2520066	425032	1603654	491380
Миколаївська	1167657	184714	734457	248486
Одеська	2385433	397681	1499048	488704
Полтавська	1450367	207549	903018	339800
Рівненська	1157791	244662	717262	195867
Сумська	1130765	155128	709671	265966
Тернопільська	1070076	179717	669123	221236
Харківська	2721606	371102	1746498	604006
Херсонська	1071135	174575	672033	224527
Хмельницька	1303829	211739	800115	291975
Черкаська	1256328	181733	771393	303202
Чернівецька	905443	162331	570588	172524
Чернігівська	1058284	147646	640858	269780
м. Київ	2827395	430348	1850768	546279
м. Севастополь ¹	383907	59278	237797	86832

¹ Включаючи м. Інкерман, смт Кача і сільські ради, підпорядковані міській рад.

* Без урахування тимчасово окупованої території АР Крим та м. Севастополя.

115. Кількість живонароджених, померлих та природний приріст (скорочення) населення

(тис.)

	2010	2011	2012	2013	2010*	2011*	2012*	2013*	2014*
Кількість живонароджених									
усього	497,7	502,6	520,7	503,7	470,3	474,9	491,4	475,1	465,9
у міських поселеннях	326,6	328,9	341,6	330,3	309,2	311,5	323,0	312,4	304,2
у сільській місцевості	171,1	173,7	179,1	173,4	161,1	163,4	168,4	162,7	161,7
Кількість померлих									
усього	698,2	664,6	663,1	662,4	664,2	631,6	630,9	630,0	632,3
у міських поселеннях	431,1	411,0	411,8	412,6	407,9	388,5	389,9	390,4	391,7
у сільській місцевості	267,1	253,6	251,3	249,8	256,3	243,1	241,0	239,6	240,6
Природний приріст, скорочення (-) населення									
усього	-200,5	-162,0	-142,4	-158,7	-193,9	-156,7	-139,5	-154,9	-166,4
у міських поселеннях	-104,5	-82,1	-70,2	-82,3	-98,7	-77,0	-66,9	-78,0	-87,5
у сільській місцевості	-96,0	-79,9	-72,2	-76,4	-95,2	-79,7	-72,6	-76,9	-78,9

* Без урахування тимчасово окупованої території АР Крим та м. Севастополя, за 2014 р. також без частини зони проведення Антитерористичної операції.

**116. Міграційний рух населення за регіонами
(усі потоки міграції)**

(осіб)

	2010		2011		2012		Міграційний приріст, скорочення (-)
	Кількість прибулих	Кількість вибулих	Кількість прибулих	Кількість вибулих	Кількість прибулих	Кількість вибулих	
Україна	683449	667316	16133	669397	17096	664382	61844
Україна*	647927	637016	10911	636522	11905	634447	54561
Автономна Республіка Крим	30256	26810	3446	27822	24183	30785	4412
Вінницька	30682	31069	-387	31586	31118	30787	31118
Волинська	17718	17720	-2	17253	16582	17074	17350
Дніпропетровська	46437	46465	-28	46106	46321	48580	46685
Донецька	58195	59266	-1071	51535	52046	54874	54953
Житомирська	23543	23835	-292	22806	23352	24620	23717
Закарпатська	8456	9288	-832	8502	8965	8466	8987
Запорізька	23639	23453	186	23124	23936	24218	23119
Івано-Франківська	17170	16942	228	16913	16391	17629	16269
Київська	27815	23261	4554	35030	26357	37210	28521
Кіровоградська	17114	17788	-674	15590	17038	16676	18433
Луганська	32535	34929	-2394	30882	33541	32172	33724
Львівська	31857	32733	-876	30172	31724	32787	31576
Миколаївська	15354	15719	-365	14777	15424	15308	16288
Одеська	37958	32856	5102	36650	32560	42765	32638
Полтавська	25189	25142	47	23873	24212	23946	23732
Рівненська	19551	20726	-1175	18460	20259	19585	20987
Сумська	21385	22372	-987	19935	20786	20317	21492
Тернопільська	14217	15211	-994	13817	14648	14523	14991
Харківська	44096	42257	1839	41790	40956	56305	41180
Херсонська	15063	16213	-1150	14790	15917	14001	15875
Хмельницька	23065	23668	-603	23401	24532	23885	24611
Черкаська	21205	21681	-476	21823	21529	21328	21874
Чернівецька	10805	10170	635	10682	9784	11638	10010
Чернігівська	18286	18271	15	17968	17623	17097	17818
м. Київ	46592	35981	10611	49057	39016	63217	38499
м. Севастополь ¹	5266	3490	1776	5053	3501	6433	2871

Закінчення табл. 116
Міграційний рух населення за регіонами (усі потоки міграції)

	Кількість прибулих		Кількість вибулих		Міграційний приріст, скорочення (-)		Кількість прибулих ²		Кількість вибулих ²		Міграційний приріст, скорочення (-)	
	2013		2014		2013		2014		2014		2014	
	Кількість прибулих	Кількість вибулих	Кількість прибулих	Кількість вибулих	Кількість прибулих	Кількість вибулих	Кількість прибулих	Кількість вибулих	Кількість прибулих	Кількість вибулих	Кількість прибулих	Кількість вибулих
Україна	675942	644029	31913	31913
Україна*	639199	615638	23561	23561	22592
Автономна Республіка Крим	30129	25073	5056	5056
Вінницька	28986	29746	-760	-760	25802	25471	331	331	25471	25471	331	331
Волинська	16025	15714	311	311	14299	13604	695	695	13604	13604	695	695
Дніпропетровська	45896	46253	-357	-357	39234	38803	431	431	38803	38803	431	431
Донецька	50938	54187	-3249	-3249	28925	39602	-10677	-10677	39602	39602	-10677	-10677
Житомирська	21491	22024	-533	-533	18034	18510	-476	-476	18510	18510	-476	-476
Закарпатська	6837	8070	-1233	-1233	6592	7441	-849	-849	7441	7441	-849	-849
Запорізька	22435	23481	-1046	-1046	19012	19859	-847	-847	19859	19859	-847	-847
Івано-Франківська	17340	16390	950	950	15054	13813	1241	1241	13813	13813	1241	1241
Кіївська	37345	27232	10113	10113	33389	22269	11120	11120	22269	22269	11120	11120
Кіровоградська	15816	17471	-1655	-1655	14464	15310	-846	-846	15310	15310	-846	-846
Луганська	30599	32386	-1787	-1787	11478	19598	-8120	-8120	19598	19598	-8120	-8120
Львівська	30516	30658	-142	-142	28130	26587	1543	1543	26587	26587	1543	1543
Миколаївська	14863	15662	-799	-799	14545	13901	644	644	13901	13901	644	644
Одеська	37144	31363	5781	5781	31709	27070	4639	4639	27070	27070	4639	4639
Полтавська	24979	24533	446	446	22961	21911	1050	1050	21911	21911	1050	1050
Рівненська	18773	19679	-906	-906	18897	19052	-155	-155	19052	19052	-155	-155
Сумська	18234	19718	-1484	-1484	17175	17576	-401	-401	17576	17576	-401	-401
Тернопільська	12996	14121	-1125	-1125	13156	13084	72	72	13084	13084	72	72
Харківська	49103	43515	5588	5588	44136	35875	8261	8261	35875	35875	8261	8261
Херсонська	13014	14931	-1917	-1917	13401	14259	-858	-858	14259	14259	-858	-858
Хмельницька	22096	23035	-939	-939	20550	20523	27	27	20523	20523	27	27
Черкаська	19889	20443	-554	-554	17660	17352	308	308	17352	17352	308	308
Чернівецька	11969	10569	1400	1400	10949	9552	1397	1397	9552	9552	1397	1397
Чернігівська	15305	16224	-919	-919	13602	13983	-381	-381	13983	13983	-381	-381
м. Київ	56610	38233	18377	18377	49352	34909	14443	14443	34909	34909	14443	14443
м. Севастополь ¹	6614	3318	3296	3296

¹Включаючи м. Інкерман, смт Кача і сільські ради, підпорядковані міській раді.

²Інформація сформована на основі наявних адміністративних даних щодо зміни реєстрації постійного місця проживання.

*Без урахування тимчасово окупованої території АР Крим та м. Севастополь, за 2014 р. також без частини зони проведення Антитерористичної операції.
Примітка. Усі потоки міграції включають внутрішньорегіональну, міжрегіональну та міждержавну.

117. Середня очікувана тривалість життя при народженні в Україні

(років)

	Обидві статі	Чоловіки	Жінки
2010 ¹	70,44	65,28	75,50
2011	71,02	65,98	75,88
2012	71,15	66,11	76,02
2013	71,37	66,34	76,22
2010*	70,28	65,22	75,20
2011*	71,02	66,00	75,88
2012*	71,13	66,09	76,00
2013*	71,35	66,32	76,21

¹ Дані розраховано за два суміжні роки (2009–2010 рр.)

* Без урахування тимчасово окупованої території АР Крим та м. Севастополя.

ДОХОДИ НАСЕЛЕННЯ, СОЦІАЛЬНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

118. Доходи і витрати населення України

(млн грн)

	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012 ¹	2013 ¹	2010*	2011*	2012* ¹	2013* ¹	2014* ¹
Доходи	381404	472061	623289	845641	894286	1101175	1266753	1457864	1548733	1052997	1210853	1394132	1478073	1531070
заробітна плата	160621	205120	278968	366387	365300	449553	529133	609394	630734	430988	507633	584705	604514	611656
прибуток і змішаний дохід	58404	69186	95203	131139	129760	160025	200230	224920	243668	153360	192145	215636	233817	257426
доходи від власності (одержані)	11072	13855	20078	28432	34654	67856	68004	80769	87952	65059	65198	77727	84833	92016
соціальні допомоги й інші одержані поточні трансферти	151307	183900	229040	319683	364572	423741	469386	542781	586379	403590	445877	516064	554909	569972
Витрати й заощадження	381404	472061	623289	845641	894286	1101175	1266753	1457864	1548733	1052997	1210853	1394132	1478073	1531070
придбання товарів і послуг	306769	385681	509533	695618	709025	838213	1030635	1194791	1304031	795589	977854	1133811	1241550	1305001
доходи від власності (сплачені)	3523	8374	16924	30406	37831	28844	29064	18567	21091	27848	28139	18294	20808	26592
поточні податки на доходи, майно та інші сплачені поточні трансферти	25461	33803	49053	67606	67053	72251	83931	97226	107345	69040	80452	92616	102397	116157
нагромадження нефінансових активів	4444	7159	9939	29515	10493	19578	-1159	-2954	5378	17831	-465	-4022	2733	1733
приріст фінансових активів	41207	37044	37840	22496	69884	142289	124282	150234	110888	142689	124873	153433	110585	81587
Найвищий дохід	298275	363586	470953	634493	661915	847949	988983	1149244	1215457	811040	945601	1099623	1160414	1191139

¹ Розрахунки здійснено відповідно до «Методологічних положень оновленої версії системи національних рахунків 2008 р.» (наказ Держстату України від 17.12.2013 р. № 398).

* Без урахування тимчасово окупованої території АР Крим та м. Севастополя, за 2014 р. також без частини зони проведення Антитерористичної операції.

119. Доходи населення за регіонами

	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012 ¹	2013 ¹
Україна	381404	472061	623289	845641	894286	1101175	1266753	1457864	1548733
Україна*	x	x	x	x	x	1052997	1210853	1394132	1478073
Автономна Республіка Крим	13883	16834	22878	30386	32046	39393	45562	51759	57324
Вінницька	12193	14788	19264	25170	26813	33602	38990	44265	46157
Волинська	6808	8414	10943	14662	15177	19137	22584	25741	26907
Дніпропетровська	31344	38694	50955	68420	72138	88922	101868	118823	124594
Донецька	40753	50947	67057	92213	96596	118223	135599	158003	166366
Житомирська	9418	11472	15132	20216	20655	26124	30069	34110	34947
Закарпатська	7504	9134	12103	16033	16492	20841	24446	28028	29102
Запорізька	16360	20148	26424	35628	37019	45779	52272	59191	62671
Івано-Франківська	9120	11232	14779	20143	21023	26504	31224	36186	37310
Київська	13824	17424	23145	31666	34358	42732	48990	55941	58894
Кіровоградська	7451	8991	11602	15452	16149	20213	23443	27129	27695
Луганська	17860	22042	28967	39861	41916	51338	58619	67025	71485
Львівська	19823	23804	31361	42220	43813	54838	63602	72828	75762
Миколаївська	9301	11246	14772	19950	20723	26034	29800	33907	35125
Одеська	18558	22457	29186	39367	42422	52924	61435	70429	78285
Полтавська	12831	15573	20283	27024	28239	34462	39299	44835	46984
Рівненська	7821	9656	12555	16865	17458	22362	26144	29557	31811
Сумська	9114	11281	14965	19819	20318	24918	28347	32415	33469
Тернопільська	6969	8708	11367	14999	15608	19587	22712	26102	26345
Харківська	22926	28188	37835	51971	54519	67102	77316	88352	91333
Херсонська	7664	9281	12070	16206	16731	20978	24096	27221	29489
Хмельницька	9868	11967	15551	20596	21526	26987	31336	35458	36770
Черкаська	9392	11589	15177	20424	21351	26194	29646	33484	35024
Чернівецька	5776	7010	9178	12214	12619	16114	18682	21012	22408
Чернігівська	8650	10433	13560	17908	18917	23179	26277	29654	30393
м. Київ	43348	57307	77435	109781	122516	143903	164057	194436	218747
м. Севастополь	2845	3441	4745	6447	7144	8785	10338	11973	13336

¹ Розрахунки здійснено відповідно до «Методологічних положень оновленої версії системи національних рахунків 2008 р.» (наказ Держстату України від 17.12.2013 р. № 398).

* Без урахування тимчасово окупованої території АР Крим та м. Севастополя.

120. Наявний дохід населення

	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012 ¹	2013 ¹
Україна	298275	363586	470953	634493	661915	847949	988983	1149244	1215457
Україна*	x	x	x	x	x	811040	945601	1099623	1160414
Автономна Республіка Крим	10806	13006	16957	22677	23667	30409	35793	40757	44816
Вінницька	9908	11825	15052	19454	20181	26364	31265	35441	37323
Волинська	5478	6638	8321	10982	11366	14840	17289	19546	20609
Дніпропетровська	24287	29652	39015	52352	55139	69394	80888	95349	99995
Донецька	32945	40752	53011	73310	76284	94860	109968	128767	135362
Житомирська	7449	8940	11624	15627	15712	20231	23884	27057	27405
Закарпатська	6012	7166	9105	12013	12148	15825	18738	21534	22512
Запорізька	13223	16118	20747	27891	28433	36530	42550	48482	50545
Івано-Франківська	7404	8966	11537	15563	16146	20716	24471	27825	29003
Кіївська	11168	13978	17876	24763	25915	33558	38703	45673	47216
Кіровоградська	5989	7073	8962	11873	11990	15632	18151	20529	21485
Луганська	14308	17591	22786	31430	32670	41080	47648	54405	57527
Львівська	16020	19025	24420	32513	33706	42064	48833	55878	58762
Миколаївська	7516	8897	11324	15148	15689	20161	23664	26900	27948
Одеська	14173	16807	21031	28133	29666	38896	45704	53154	61265
Полтавська	10404	12481	15913	21135	22195	26873	31010	35380	37118
Рівненська	6192	7557	9555	12810	13029	16855	19984	22950	24507
Сумська	7376	9092	11892	15698	15819	19692	22667	25920	26812
Тернопільська	5616	6967	8886	11599	11603	15020	17697	20025	20424
Харківська	18042	22056	28961	39232	40617	50962	59886	68226	71530
Херсонська	6115	7283	9315	12410	12542	16233	19169	21551	23362
Хмельницька	7916	9494	12156	16067	16371	20995	24800	28437	29865
Черкаська	7467	9070	11609	15702	16269	20347	23379	26376	27353
Чернівецька	4620	5514	7006	8856	9054	12211	14470	16409	17646
Чернігівська	7044	8355	10681	13942	14675	18354	21283	24664	25306
м. Київ	28629	36708	49762	68713	76250	103347	119500	149145	159534
м. Севастополь	2168	2575	3449	4600	4779	6500	7589	8864	10227

¹ Розрахунки здійснено відповідно до «Методологічних положень оновленої версії системи національних рахунків 2008 р.» (наказ Держстату України від 17.12.2013 р. № 398).

* Без урахування тимчасово окупованої території АР Крим та м. Севастополя.

121. Наявний дохід на одну особу

	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012 ¹	2013 ¹
Україна	6332,1	7771,0	10126,0	13716,3	14372,8	18485,6	21637,9	25206,4	26719,4
Україна*	x	x	x	x	x	18633,6	21807,2	25426,6	26899,6
Автономна Республіка Крим	5432,9	6567,0	8589,7	11515,8	12036,3	15480,0	18231,0	20751,0	22793,2
Вінницька	5791,1	6980,5	8963,3	11676,4	12191,7	16018,0	19090,8	21734,9	23000,6
Волинська	5254,2	6387,6	8022,6	10597,3	10966,8	14311,9	16657,7	18806,9	19804,9
Дніпропетровська	7015,9	8632,3	11439,0	15459,9	16386,5	20739,4	24302,4	28771,6	30300,6
Донецька	7088,9	8855,9	11625,7	16220,1	17014,0	21317,3	24890,3	29336,6	31048,5
Житомирська	5568,5	6754,3	8864,5	12022,6	12179,8	15775,9	18716,4	21288,0	21652,1
Закарпатська	4821,2	5757,7	7323,8	9664,5	9764,5	12699,6	15002,4	17191,4	17929,3
Запорізька	7074,5	8693,6	11276,2	15265,2	15652,6	20221,4	23684,9	27107,6	28388,1
Івано-Франківська	5321,6	6463,4	8336,0	11262,8	11692,4	15009,4	17732,6	20148,4	20987,8
Київська	6305,0	7953,8	10248,8	14292,4	15024,9	19513,9	22520,1	26541,7	27390,6
Кіровоградська	5568,6	6672,0	8564,6	11489,3	11727,3	15417,7	18039,2	20553,7	21671,4
Луганська	5900,9	7343,4	9620,0	13411,0	14071,6	17850,0	20879,9	24024,1	25590,3
Львівська	6203,1	7394,7	9523,8	12718,3	13211,3	16513,8	19204,4	21992,3	23138,3
Миколаївська	6137,5	7318,4	9376,5	12626,5	13154,2	16993,4	20040,7	22878,0	23868,8
Одеська	5883,4	7006,1	8780,8	11754,4	12404,2	16275,2	19135,0	22224,4	25571,8
Полтавська	6653,5	8064,2	10382,3	13922,0	14742,6	17990,9	20917,4	24027,2	25371,2
Рівненська	5344,4	6540,6	8285,6	11124,6	11316,8	14629,8	17326,2	19859,8	21165,0
Сумська	5972,0	7459,2	9876,3	13187,2	13426,4	16875,5	19592,9	22582,3	23558,6
Тернопільська	5032,7	6283,4	8063,5	10583,0	10634,2	13824,2	16351,3	18560,6	18993,8
Харківська	6355,7	7819,6	10328,5	14065,7	14633,1	18450,5	21877,8	24870,0	26098,2
Херсонська	5400,5	6492,2	8374,5	11248,1	11440,3	14881,7	17654,3	19939,9	21724,0
Хмельницька	5733,3	6943,1	8965,3	11938,6	12238,2	15781,0	18738,2	21590,6	22789,0
Черкаська	5534,0	6795,5	8782,7	11987,2	12517,5	15769,2	18246,3	20717,9	21633,2
Чернівецька	5078,0	6078,0	7738,0	9793,2	10013,3	13503,3	15992,5	18107,5	19438,2
Чернігівська	5979,1	7201,3	9337,4	12353,4	13155,5	16625,0	19465,0	22769,6	23599,7
м. Київ	10683,3	13566,9	18233,2	24900,2	27474,5	37012,7	42576,7	52708,9	55841,6
м. Севастополь	5723,3	6790,6	9093,1	12111,6	12566,4	17078,3	19918,6	23186,0	26584,4

¹ Розрахунки здійснено відповідно до «Методологічних положень оновленої версії системи національних рахунків 2008 р.» (наказ Держстату України від 17.12.2013 р. № 398).

* Без урахування тимчасово окупованої території АР Крим та м. Севастополя.

122. Витрати населення за регіонами

	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012 ¹	2013 ¹
Україна	335753	427858	575510	793630	813909	939308	1143630	1310584	1432467
Україна*	x	x	x	x	x	892477	1086145	1244721	1364755
Автономна Республіка Крим	13521	17270	23141	31838	32137	37517	46054	52904	53692
Вінницька	9306	12040	16432	23129	24018	27011	32700	37026	41067
Волинська	6070	7796	10288	14360	14566	17001	21054	24069	27002
Дніпропетровська	26711	32594	42624	59382	58838	69969	86445	100213	109127
Донецька	28840	38826	53344	74826	75775	88747	108271	126366	139558
Житомирська	7149	9113	12245	16892	17452	20394	25491	28748	31826
Закарпатська	7538	8827	11218	15170	15949	18477	22276	25040	27141
Запорізька	14602	17246	22164	30405	31795	37439	46648	52260	56055
Івано-Франківська	6559	8751	12211	17419	18361	21879	27221	31263	36009
Київська	10383	14269	20061	28262	29385	34187	42503	48365	56520
Кіровоградська	6141	7569	9943	13518	14093	16157	19941	23017	24702
Луганська	12429	15803	21427	29852	31602	37278	46388	53270	61201
Львівська	17132	20589	27099	36589	37106	45017	55882	64438	68075
Миколаївська	7347	9518	12989	18103	18751	21568	26203	29640	32612
Одеська	18706	23808	32293	43807	46856	55519	68738	79024	86222
Полтавська	9754	12272	16400	22294	22636	26319	31783	36457	39017
Рівненська	6614	8030	10386	14520	15234	18310	22962	25980	28093
Сумська	6854	8398	10853	14939	15352	18181	22468	25676	27555
Тернопільська	5046	6613	8807	12354	13261	15659	19742	22515	23867
Харківська	23902	28373	37587	52318	54325	64711	79520	90573	97863
Херсонська	6411	8163	11009	14998	15439	17930	21883	24832	27304
Хмельницька	8486	10305	13250	18197	18832	21732	26530	29260	31131
Черкаська	7541	10013	13726	18673	19113	22213	27463	31174	33864
Чернівецька	5187	6396	8465	11870	12183	14132	17396	19295	20567
Чернігівська	6379	8141	10523	14549	14828	17757	22039	24253	26541
м. Київ	53970	73024	101435	137542	137823	144890	164898	191967	211436
м. Севастополь	3175	4111	5590	7824	8199	9314	11131	12959	14020

¹ Розрахунки здійснено відповідно до «Методологічних положень оновленої версії системи національних рахунків 2008 р.» (наказ Держстату України від 17.12.2013 р. № 398).

* Без урахування тимчасово окупованої території АР Крим та м. Севастополь.

123. Витрати населення на одну особу

	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012 ¹	2013 ¹
Україна	7127,7	9144,6	12374,1	17156,5	17673,2	20477,3	25021,4	28745,1	31490,0
Україна*	x	x	x	x	x	20504,6	25048,4	28781,7	31636,4
Автономна Республіка Крим	6797,9	8720,0	11722,3	16168,0	16343,9	19098,5	23457,4	26935,5	27307,5
Вінницька	5439,2	7107,4	9785,0	13882,1	14509,8	16411,1	19967,0	22707,0	25307,8
Волинська	5822,0	7501,9	9919,0	13857,0	14054,4	16396,0	20285,2	23158,9	25948,5
Дніпропетровська	7716,2	9488,8	12497,1	17536,0	17485,8	20911,2	25971,9	30239,3	33067,8
Донецька	6205,6	8437,3	11698,8	16555,5	16900,5	19943,6	24506,2	28789,6	32102,7
Житомирська	5344,2	6885,0	9338,1	12995,8	13528,7	15903,0	19975,7	22618,4	25145,0
Закарпатська	6044,9	7092,2	9023,5	12204,3	12819,7	14827,9	17835,1	19990,4	21616,0
Запорізька	7812,3	9302,0	12046,3	16641,1	17503,4	20724,6	25966,0	29220,0	31482,7
Івано-Франківська	4714,3	6308,4	8823,0	12606,0	13296,4	15852,1	19725,4	22637,9	26057,6
Київська	5861,8	8119,4	11501,5	16311,9	17036,8	19879,6	24731,2	28106,1	32788,0
Кіровоградська	5709,9	7139,9	9502,1	13081,1	13784,2	15935,5	19818,1	23044,7	24916,3
Луганська	5126,0	6597,0	9046,3	12737,7	13611,6	16198,0	20327,8	23522,9	27224,6
Львівська	6633,6	8002,6	10568,6	14312,7	14544,0	17673,1	21976,6	25361,3	26805,4
Миколаївська	5999,5	7829,2	10755,2	15089,6	15721,5	18179,4	22190,9	25208,4	27852,1
Одеська	7765,0	9924,5	13482,9	18303,3	19591,9	23230,7	28778,7	33040,9	35988,8
Полтавська	6237,8	7929,2	10700,1	14685,5	15035,5	17620,0	21438,8	24758,6	26669,2
Рівненська	5708,6	6950,0	9006,2	12609,6	13232,0	15892,7	19908,1	22481,8	24262,0
Сумська	5549,3	6889,8	9013,4	12549,6	13030,0	15580,6	19420,9	22369,8	24211,4
Тернопільська	4521,9	5964,1	7991,8	11271,9	12153,8	14412,3	18240,8	20868,5	22195,7
Харківська	8420,1	10059,2	13404,8	18757,3	19571,6	23428,2	28931,1	33016,1	35706,0
Херсонська	5661,9	7276,7	9897,5	13593,8	14082,8	16437,5	20153,8	22975,6	25389,6
Хмельницька	6146,2	7536,2	9772,1	13521,3	14077,9	16334,9	20045,3	22215,5	23755,1
Черкаська	5588,8	7502,1	10384,3	14255,3	14705,7	17215,4	21433,7	24486,7	26782,7
Чернівецька	5701,3	7050,3	9349,5	13126,2	13473,8	15627,6	19226,3	21292,2	22655,9
Чернігівська	5414,7	7016,9	9199,2	12891,2	13292,7	16084,2	20156,4	22390,1	24751,5
м. Київ	20139,6	26988,9	37166,6	49962,6	49660,6	51891,0	58751,6	67842,5	74008,9
м. Севастополь	8381,7	10841,2	14737,7	20600,3	21559,3	24471,9	29215,2	33897,5	36444,0

¹ Розрахунки здійснено відповідно до «Методологічних положень оновленої версії системи національних рахунків 2008 р.» (наказ Держстату України від 17.12.2013 р. № 398).

* Без урахування тимчасово окупованої території АР Крим та м. Севастополя.

124. Структура доходів і витрат населення України

(%)

	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012 ¹	2013 ¹	2010*	2011*	2012* ¹	2013* ¹	2014* ¹
Доходи	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
заробітна плата	42,1	43,4	44,8	43,3	40,8	40,8	41,8	41,9	40,7	40,9	41,9	41,9	41,0	40,0
прибуток і змішаний дохід	15,3	14,7	15,3	15,5	14,5	14,5	15,8	15,4	15,7	14,6	15,9	15,5	15,8	16,8
доходи від власності (одержані)	2,9	2,9	3,2	3,4	3,9	6,2	5,4	5,5	5,7	6,2	5,4	5,6	5,7	6,0
соціальні допомоги й інші одержані поточні трансферти	39,7	39,0	36,7	37,8	40,8	38,5	37,0	37,2	37,9	38,3	36,8	37,0	37,5	37,2
Витрати й заощадження	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
придбання товарів і послуг	80,4	81,7	81,7	82,2	79,2	76,1	81,4	81,9	84,2	75,5	80,8	81,4	84,0	85,3
доходи від власності (сплачені)	0,9	1,8	2,7	3,6	4,2	2,6	2,3	1,3	1,4	2,6	2,3	1,3	1,4	1,7
поточні податки на доходи, майно та інші сплачені поточні трансферти	6,7	7,2	7,9	8,0	7,5	6,6	6,6	6,7	6,9	6,6	6,6	6,6	6,9	7,6
нагромадження нефінансових активів	1,2	1,5	1,6	3,5	1,2	1,8	-0,1	-0,2	0,3	1,7	0,0	-0,3	0,2	0,1
приріст фінансових активів	10,8	7,8	6,1	2,7	7,9	12,9	9,8	10,3	7,2	13,6	10,3	11,0	7,5	5,3

¹ Розрахунки здійснено відповідно до «Методологічних положень оновленої версії системи національних рахунків 2008 р.» (наказ Держстату України від 17.12.2013 р. № 398).

* Без урахування тимчасово окупованої території АР Крим та м. Севастополя, за 2014 р. також без частини зони проведення Антитерористичної операції.

125. Середньомісячна номінальна та реальна заробітна плата у 2014 р.^{*1}

	Номінальна заробітна плата, грн	У % до відповідного періоду 2013		У розрахунку на одного штатного працівника
		номінальна заробітна плата	реальна заробітна плата	
Січень	3167	105,2	104,6	Усього 3480 106,0
Лютий	3209	104,8	103,6	2556 109,0
Березень	3415	105,7	102,4	3988 105,7
Квітень	3432	105,5	98,7	5445 102,9
Травень	3430	105,0	94,6	3570 107,8
Червень	3601	106,0	94,6	4885 108,0
Липень	3537	102,6	91,1	2967 107,1
Серпень	3370	101,5	87,3	2860 104,9
Вересень	3481	106,3	88,6	3439 112,8
Жовтень	3509	106,4	86,9	3768 105,2
Листопад	3534	107,6	86,5	2261 103,0
Грудень	4012	110,4	86,4	5176 111,1
				7020 111,0
				3090 110,9
				5290 117,4
				4268 105,1
				2601 102,2
				3817 102,6
				2745 101,8
				2441 103,8
				2463 103,8
				3626 108,5
				2841 96,9
				2769 101,2
				3361 122,8
				98,8
				108,3
				65,0
				148,7
				201,7
				88,8
				152,0
				122,6
				74,7
				109,7
				78,9
				70,1
				70,8
				104,2
				81,6
				79,6
				96,6

¹ Дані наведено по юридичних особах та їхніх відокремлених підрозділах із кількістю найманих працівників 10 і більше осіб.

* Без урахування тимчасово окупованої території АР Крим та м. Севастополь.

126. Середньомісячна номінальна заробітна плата за видами економічної діяльності¹

(у розрахунку на одного штатного працівника, грн)

	2010	2011	2012	2013	2010*	2011*	2012*	2013*	2014*
Усього	2239	2633	3026	3265	2250	2648	3041	3282	3480
Сільське господарство, лісове господарство та рибне господарство	1472	1853	2086	2340	1467	1852	2094	2344	2556
Промисловість у тому числі	2570	3107	3478	3763	2578	3119	3497	3774	3988
добувна промисловість і розроблення кар'єрів	3563	4398	4908	5266	3570	4417	4923	5289	5445
переробна промисловість	2284	2764	3091	3305	2288	2771	3097	3311	3570
постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря	3028	3592	4112	4500	3043	3609	4134	4524	4885
водопостачання; каналізація, поводження з відходами	1980	2277	2487	2777	1971	2285	2525	2770	2967
Будівництво	1758	2270	2516	2702	1777	2294	2543	2727	2860
Оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів	1877	2342	2704	3010	1898	2371	2739	3049	3439
Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	2658	3072	3412	3589	2648	3061	3405	3582	3768
Тимчасове розміщування й організація харчування	1455	1777	2055	2249	1424	1750	2020	2195	2261
Інформація та телекомунікації	3161	3683	4286	4599	3185	3705	4360	4659	5176
Фінансова та страхова діяльність	4638	5377	6012	6275	4695	5433	6077	6326	7020
Операції з нерухомим майном	1856	2181	2356	2757	1864	2184	2384	2786	3090
Професійна, наукова та технічна діяльність з неї наукові дослідження та розробки	2869	3529	4252	4465	2914	3575	4287	4505	5290
Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування	2874	3270	3709	4024	2901	3296	3805	4059	4268
Державне управління й оборона; обов'язкове соціальне страхування	1839	2165	2430	2527	1826	2162	2298	2546	2601
Освіта	2722	3036	3415	3702	2735	3049	3432	3719	3817
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги з них охорона здоров'я	1905	2079	2530	2700	1884	2077	2532	2696	2745
Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок з них	1628	1774	2202	2367	1616	1762	2186	2351	2441
Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок з них	1637	1781	2221	2390	1624	1768	2204	2374	2463
Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок з них	1928	2358	2886	3286	2129	2394	3017	3343	3626
діяльність у сфері творчості, мистецтва та розваг функціонування бібліотек, архівів, музеїв та інших закладів культури	1883	2083	2532	2887	1905	2096	2611	2934	2841
Надання інших видів послуг	1911	2106	2559	2739	1912	2124	2579	2737	2769
Надання інших видів послуг	1717	2056	2618	2707	1742	2062	2601	2738	3361

¹ Дані наведено по юридичних особах та їхніх відокремлених підрозділах із кількістю найманих працівників 10 і більше осіб.

* Без урахування тимчасово окупованої території АР Крим та м. Севастополя.

127. Середньомісячна номінальна заробітна плата за регіонами¹

(у розрахунку на одного штатного працівника; грн)

	2000	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Україна	230	806	1 041	1 351	1 806	1 906	2 239	2 633	3 026	3 265	...
Україна*	x	x	x	x	x	x	2 250	2 648	3 041	3 282	3 480
Автономна Республіка Крим	225	730	952	1 220	1 609	1 707	1 991	2 295	2 654	2 850	...
Вінницька	159	597	793	1 028	1 404	1 511	1 782	2 074	2 432	2 651	2 810
Волинська	150	591	773	1 013	1 380	1 427	1 692	1 994	2 339	2 580	2 721
Дніпропетровська	273	913	1 139	1 455	1 876	1 963	2 369	2 790	3 138	3 336	3 641
Донецька	292	962	1 202	1 535	2 015	2 116	2 549	3 063	3 496	3 755	3 858
Житомирська	164	602	793	1 033	1 404	1 493	1 785	2 071	2 369	2 561	2 763
Закарпатська	172	665	868	1 091	1 453	1 562	1 846	2 069	2 351	2 553	2 744
Запорізька	289	860	1 091	1 394	1 812	1 843	2 187	2 607	2 927	3 142	3 432
Івано-Франківська	188	718	923	1 180	1 543	1 627	1 927	2 213	2 539	2 679	2 875
Київська	241	811	1 058	1 362	1 852	1 987	2 295	2 761	3 157	3 351	3 489
Кіровоградська	170	624	819	1 054	1 428	1 537	1 815	2 114	2 428	2 608	2 789
Луганська	232	805	1 022	1 323	1 769	1 873	2 271	2 742	3 090	3 337	3 377
Львівська	196	713	923	1 183	1 570	1 667	1 941	2 244	2 578	2 789	2 961
Миколаївська	227	744	955	1 202	1 621	1 806	2 122	2 448	2 822	3 094	3 344
Одеська	236	768	966	1 226	1 633	1 787	2 046	2 387	2 700	2 947	3 129
Полтавська	220	758	961	1 243	1 661	1 733	2 102	2 481	2 850	2 988	3 179
Рівненська	173	685	888	1 133	1 523	1 614	1 960	2 211	2 575	2 844	3 033
Сумська	194	663	857	1 098	1 472	1 593	1 866	2 177	2 503	2 702	2 877
Тернопільська	135	553	727	943	1 313	1 412	1 659	1 871	2 185	2 359	2 527
Харківська	230	759	974	1 251	1 679	1 804	2 060	2 407	2 753	2 975	3 143
Херсонська	173	625	800	1 017	1 375	1 482	1 733	1 970	2 269	2 464	2 617
Хмельницька	156	584	792	1 045	1 429	1 521	1 786	2 075	2 425	2 641	2 878
Черкаська	175	642	846	1 085	1 459	1 532	1 835	2 155	2 508	2 682	2 829
Чернівецька	157	621	819	1 051	1 402	1 523	1 772	1 985	2 329	2 484	2 578
Чернігівська	177	602	790	1 016	1 370	1 465	1 711	1 974	2 308	2 504	2 690
м. Київ	405	1 314	1 729	2 300	3 074	3 161	3 431	4 012	4 607	5 007	5 376
м. Севастополь	251	803	1 005	1 302	1 726	1 882	2 167	2 476	2 891	3 114	...

¹ Дані наведено по юридичних особах та їхніх відокремлених підрозділах із кількістю найманих працівників 10 і більше осіб.

* Без урахування тимчасово окупованої території АР Крим та м. Севастополя.

128. Індекси реальної заробітної плати за регіонами¹

(до попереднього року; %)

	2002	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Україна	118,2	120,3	118,3	112,5	106,3	90,8	110,2	108,7	114,4	108,2	...
Україна*	x	x	x	x	x	x	110,2	108,7	114,4	108,2	93,5
Автономна Республіка Крим	117,5	118,7	118,6	111,7	104,2	90,4	108,9	105,2	116,1	110,0	...
Вінницька	118,9	122,7	120,5	111,9	108,7	94,7	111,9	110,2	118,0	110,0	94,9
Волинська	122,7	127,8	119,7	116,0	108,8	91,3	114,5	110,2	117,9	111,0	93,5
Дніпропетровська	114,0	122,4	113,1	106,4	102,3	89,1	112,8	108,7	112,0	106,7	97,1
Донецька	114,2	117,1	113,4	112,3	104,6	89,4	112,1	110,9	112,2	106,3	89,4
Житомирська	121,2	120,4	121,4	116,0	107,7	92,7	111,0	107,4	115,1	109,6	95,7
Закарпатська	121,5	123,5	119,7	113,6	111,6	95,5	109,0	105,7	114,2	109,4	95,6
Запорізька	116,1	111,4	116,5	112,7	102,7	87,4	110,2	110,0	112,0	108,1	96,6
Івано-Франківська	121,0	126,3	120,0	115,4	105,2	91,2	112,6	108,0	114,9	106,6	95,2
Київська	115,9	119,4	117,4	114,2	107,7	92,3	108,5	113,3	114,4	107,2	91,8
Кіровоградська	123,3	119,7	121,9	114,3	108,8	95,0	111,0	108,1	115,3	109,0	94,8
Луганська	122,6	118,5	114,3	109,2	106,2	90,6	113,8	110,1	111,7	107,6	86,4
Львівська	120,7	122,3	120,3	113,4	104,0	90,1	108,1	106,7	114,4	109,2	93,3
Миколаївська	117,2	116,2	118,4	110,4	105,3	95,8	108,2	105,7	116,1	109,8	95,8
Одеська	121,8	121,7	115,4	110,9	102,8	93,1	107,4	106,5	113,0	109,3	93,2
Полтавська	121,9	116,6	114,7	111,9	104,2	90,0	114,1	109,1	115,5	106,1	94,9
Рівненська	125,5	118,6	121,0	112,0	106,4	91,6	114,8	105,0	117,6	111,5	93,9
Сумська	118,0	121,1	117,9	109,5	108,6	94,5	107,9	108,8	115,1	109,5	94,8
Тернопільська	123,5	128,1	122,0	112,3	110,3	92,8	111,0	104,5	117,3	109,3	95,1
Харківська	121,0	118,0	119,4	111,1	104,0	90,4	107,6	108,7	114,2	109,3	93,9
Херсонська	120,6	122,4	117,5	113,2	104,5	93,6	107,9	104,3	115,3	109,4	94,5
Хмельницька	121,4	123,2	127,0	113,3	106,4	91,7	111,7	107,6	116,6	109,6	96,8
Черкаська	116,9	120,5	121,3	111,3	107,1	90,1	113,1	109,5	116,0	107,9	93,7
Чернівецька	120,6	125,1	119,5	113,0	107,4	95,6	111,5	105,9	118,0	108,0	93,2
Чернігівська	118,8	120,7	120,0	112,9	107,5	90,8	111,1	105,7	118,4	110,0	94,9
м. Київ	109,9	119,7	121,0	112,3	107,8	88,2	105,2	106,3	112,5	107,8	94,5
м. Севастополь	117,5	120,8	112,5	113,6	105,5	94,4	106,8	102,8	114,9	108,0	...

¹ Дані наведено по юридичних особах та їхніх відокремлених підрозділах із кількістю найманих працівників 10 і більше осіб.

* Без урахування тимчасово окупованої території АР Крим та м. Севастополя.

129. Загальна заборгованість населенню із заробітної плати та соціальних виплат

	Усього			У тому числі						У тому числі																				
	заробітна плата		%	грошове забезпечення військово-службовців		%	пенсії та цільова грошова допомога		млн грн	%	стипендії та грошове забезпечення студентів, курсантів та учнів		млн грн	%	допомога по безробіттю		млн грн	%	заборгованість потерпілим на виробництві		млн грн	%	допомога за рахунок коштів соціального страхування		млн грн	%	окремі види соціальної допомоги		млн грн	%
	млн грн	%		млн грн	%		млн грн	%			млн грн	%			млн грн	%			млн грн	%			млн грн	%			млн грн	%		
2000	6121	67	4928	77	340	80	-	-	9	64	-	-	615	101	168	76	61	141												
2005	1015	85	960	86	26	104	-	0,4	у 12 р.б.	-	-	18	47	11	64	-	-	-												
2006	859	85	806	84	20	76	-	0,1	38	-	-	16	89	7	67	10	-	-												
2007	686	80	669	83	1	6	-	-	-	-	-	10	64	6	92	-	-	-												
2008	1221	178	1189	178	2	207	-	0,004	-	-	-	9	87	21	у 3 р.б.	-	-	-												
2009	1508	124	1473	124	-	-	-	0,08	у 20 р.б.	-	-	8	93	27	127	-	-	-												
2010	1240	82	1218	83	-	-	-	-	-	-	-	22	83	-	-	-												
2011	993	80	977	80	-	-	-	16	69	-	-	-												
2012	911	92	894	91	-	-	-	17	111	-	-	-												
2013	822	90	808	90	-	14	79	-	-	-												
2010*	1161	82	1139	82	-	-	-	-	-	-	-	-	-	22	85	-	-	-												
2011*	930	80	915	80	-	-	-	-	-	-	-	-	-	15	68	-	-	-												
2012*	847	91	830	91	-	-	-	-	-	-	-	-	-	17	113	-	-	-												
2013*	766	90	753	91	-	-	-	-	-	-	-	-	-	13	76	-	-	-												
2014*	2545	332	2437	324	-	-	-	-	-	-	-	-	-	108	831	-	-	-												

*Без урахування тимчасово окупованої території АР Крим і м. Севастополя.

130. Кількість пенсіонерів¹

(на початок року)

	2001	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2011*	2012*	2013*	2014*	2015*
Усього пенсіонерів, тис. осіб	14447	14050	13937	13819	13750	13721	13738	13821	13640	13533	13061	13136	12961	12858	12147
у тому числі															
за віком	10299	10596	10576	10591	10558	10569	10587	10627	10501	10397	10080	10111	9987	9885	9341
по інвалідності	2015	1605	1597	1571	1537	1499	1491	1523	1514	1534	1413	1446	1437	1457	1394
у разі втрати годувальника	1150	852	840	822	838	850	847	843	808	788	811	808	775	756	656
за вислугу років	552	627	640	621	627	630	654	679	681	688	604	630	632	639	649
соціальні пенсії	431	370	284	213	189	172	158	146	134	125	151	140	128	120	106
довічне грошове утримання суддів у відставці	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
Кількість пенсіонерів у розрахунку на 1000 населення	295	301	300	299	299	300	301	304	301	299	302	305	301	300	284 ²

¹Кількість пенсіонерів (окрім категорій «за віком», «соціальні пенсії» та «довічне грошове утримання суддів у відставці») наведено з урахуванням пенсіонерів, звільнених з лав МО, МВС, СБУ, ДСНС, ДФС, Державної пенітенціарної служби, призначення та виплати пенсії яким здійснюють органи Пенсійного фонду згідно з Постановою Кабінету Міністрів України від 02.11.2006 р. № 1522.

²Дані попередні.

*Без урахування тимчасово окупованої території АР Крим та м. Севастополя, на початок 2015 р. також без частини зони проведення Антигтерористичної операції.

131. Кількість пенсіонерів за регіонами

	Усього, осіб	У тому числі одержують пенсії				Кількість пенсіонерів у розрахунку на 1000 населення	
		за віком	по інвалідності	у разі втрати годувальника			
				за віком	соціальні		
Україна	1444609	10298571	2015160	1150387	551524	430967	295
Автономна Республіка Крим	567946	372334	102264	45821	31705	15822	274
Вінницька	582515	418753	80563	47547	18884	16768	326
Волинська	301671	202277	54743	22708	10588	11355	287
Дніпропетровська	1092719	816320	125478	88381	37335	25205	298
Донецька	1542597	1143588	191356	131165	37163	39325	317
Житомирська	458026	320503	69015	36143	19613	12752	324
Закарпатська	288221	190500	37330	28734	10412	21245	226
Запорізька	581380	419294	82687	42025	20939	16435	294
Івано-Франківська	382193	259714	57647	32090	10341	22401	265
Київська	578737	420232	79640	44941	18390	15534	321
Кіровоградська	354332	261376	42859	28162	12516	9419	310
Луганська	835789	609124	105338	80090	22587	18650	321
Львівська	717778	505603	111219	50779	23464	26713	268
Миколаївська	355569	252952	41322	31533	18715	11047	277
Одеська	675866	454608	102435	60007	38516	20300	273
Полтавська	526660	387250	69270	37639	20637	11864	318
Рівненська	319741	225634	47049	24465	8719	13874	271
Сумська	420427	309722	53941	31750	14452	10562	320
Тернопільська	337256	255075	39548	22582	7828	12223	294
Харківська	840782	604117	118911	59935	36759	21060	288
Херсонська	328142	230144	46565	28916	11905	10612	271
Хмельницька	458013	332996	60383	32952	17389	14293	318
Черкаська	470928	341096	69154	33433	14113	13132	329
Чернівецька	250465	181628	29578	19508	8602	11149	269
Чернігівська	449762	307778	81006	34823	14805	11350	356
м. Київ	617855	406318	104533	43885	47743	15376	237
м. Севастополь	111239	69635	11326	10373	17404	2501	286

Продовження табл. 131
Кількість пенсіонерів за регіонами

	Усього, осіб	У тому числі одержують пенсії					соціальні	Кількість пенсіонерів у розрахунку на 1000 населення
		за віком	по інвалідності	у разі втрати годувальника	за вислугу років	на 01.01.2006 р.		
Україна	14050015	10595785	1605363	852442	626779	369646	301	
Автономна Республіка Крим	558390	399365	78833	33756	32815	13621	283	
Вінницька	552214	419752	66481	29042	22683	14256	326	
Волинська	293952	211582	43271	17425	12407	9267	283	
Дніпропетровська	1057925	839586	88880	65308	41221	22930	307	
Донецька	1484942	1144021	156593	110175	39813	34340	322	
Житомирська	438047	318132	59076	26688	21985	12166	329	
Закарпатська	291877	207219	33863	21141	12923	16731	235	
Запорізька	563426	439265	56479	30065	23847	13770	303	
Івано-Франківська	380414	278359	49673	23093	12634	16655	274	
Київська	567433	439302	61449	30606	23105	12971	323	
Кіровоградська	333930	255408	35530	19737	14365	8890	315	
Луганська	784614	607490	71503	64651	24420	16550	326	
Львівська	719189	533008	95973	41176	26997	22035	281	
Миколаївська	350862	261981	34693	25110	19474	9604	288	
Одеська	663367	473698	86977	42677	42727	17288	277	
Полтавська	501201	385237	53075	26946	24597	11346	324	
Рівненська	318780	237500	41412	18461	10149	11258	276	
Сумська	390538	305147	37541	21151	17504	9195	319	
Тернопільська	325288	257209	33660	14856	9732	9831	293	
Харківська	824670	622510	95298	46088	41406	19368	293	
Херсонська	319503	241150	34938	20884	13381	9150	284	
Хмельницька	443262	328754	58679	21840	21018	12971	323	
Черкаська	449811	343937	55095	22992	16142	11645	336	
Чернівецька	244266	185805	26779	12713	10135	8834	270	
Чернігівська	410213	302099	59373	22291	17300	9150	354	
м. Київ	668600	481315	81317	35475	56473	14020	252	
м. Севастополь	113301	76954	8922	8095	17526	1804	300	

	Усього, осіб	У тому числі одержують пенсії на 01.01.2007 р.				за віком	по інвалідності	у разі втрати одувальника	за вислугу років	соціальні	Кількість пенсіонерів у розрахунку на 1000 населення
		за віком	по інвалідності	у разі втрати одувальника	за вислугу років						
Україна	13936821	10575763	1597421	839590	639800	284247	300				
Автономна Республіка Крим	556278	401835	78344	32820	32785	10494	283				
Вінницька	542205	414309	65309	28543	23284	10760	323				
Волинська	291366	210043	44746	18225	12488	5864	281				
Дніпропетровська	1052263	837527	89514	64463	42065	18694	308				
Донецька	1473488	1142047	157965	104850	40889	27737	323				
Житомирська	431473	314367	57847	27595	22524	9140	327				
Закарпатська	290462	208723	34698	20170	13125	13746	234				
Запорізька	560554	439638	56475	29654	24262	10525	304				
Івано-Франківська	378488	278919	51135	22601	12729	13104	274				
Київська	566394	437179	63630	30433	24721	10431	325				
Кіровоградська	328702	253315	34372	19127	14917	6971	314				
Луганська	773821	604795	69707	62478	24721	12120	326				
Львівська	714042	531872	96924	40681	27664	16901	280				
Миколаївська	347744	262414	34157	24643	19701	6829	287				
Одеська	658731	473193	86919	41683	42951	13985	276				
Полтавська	493270	381893	52493	26537	24819	7528	322				
Рівненська	316916	237021	42697	18542	10600	8056	275				
Сумська	383337	300955	36398	21198	18048	6738	317				
Тернопільська	321026	254973	34124	14748	9881	7300	291				
Харківська	817246	623723	91647	44629	42165	15082	292				
Херсонська	316323	241693	33981	20145	13646	6858	284				
Хмельницька	437211	323489	58915	24495	21247	9065	322				
Черкаська	441906	341022	53170	22373	16734	8607	334				
Чернівецька	241079	185278	26863	12372	10263	6303	267				
Чернігівська	401664	298151	56673	22443	17857	6540	351				
м. Київ	686388	499283	79908	35772	58100	13325	256				
м. Севастополь	114444	78106	8810	8370	17614	1544	303				

Продовження табл. 131
Кількість пенсіонерів за регіонами

	Усього, осіб	У тому числі одержують пенсії						Кількість пенсіонерів у розрахунку на 1000 населення
		за віком	по інвалідності	у разі втрати годувальника	за вислугу років	соціальні	довічне грошове утримання суддів у відставці	
Україна	13819006	10590964	1571218	822459	620792	212582	991	299
Автономна Республіка Крим	555065	407868	75785	31463	31979	7925	45	283
Вінницька	535235	410961	65612	28430	22220	7984	28	321
Волинська	289055	209649	43906	18891	12005	4594	10	280
Дніпропетровська	1046706	839311	87881	63811	41375	14244	84	308
Донецька	1456136	1140771	154405	101533	39527	19792	108	322
Житомирська	425598	311021	56895	28489	22491	6675	27	326
Закарпатська	288904	211225	35264	19482	12080	10834	19	233
Запорізька	555413	441153	54445	28794	22622	8346	53	303
Івано-Франківська	374150	280124	51203	21914	11417	9470	22	271
Київська	561258	437589	62687	29560	23427	7975	20	324
Кіровоградська	323493	252032	33548	18400	14002	5490	21	313
Луганська	764235	603850	68119	59683	23389	9130	64	325
Львівська	708192	531778	97485	40510	27036	11347	36	279
Миколаївська	345979	263630	33605	23957	19732	5027	28	288
Одеська	654659	476937	86065	40351	40567	10678	61	275
Полтавська	485505	379157	50705	25645	23991	5968	39	320
Рівненська	312402	235843	41479	18597	10569	5896	18	271
Сумська	379420	299871	35700	20971	17579	5273	26	318
Тернопільська	316262	252411	34387	14558	9430	5454	22	289
Харківська	812436	626445	89987	42886	41701	11365	52	292
Херсонська	313537	243133	32541	19369	13236	5238	20	283
Хмельницька	435584	321849	60641	26099	20536	6426	33	323
Черкаська	435404	338466	52092	21927	16126	6777	16	332
Чернівецька	240036	186070	27310	12068	9673	4899	16	266
Чернігівська	394005	295444	53994	22134	17481	4919	33	349
м. Київ	694830	515094	76333	34713	58803	9805	82	357
м. Севастополь	115507	79282	9144	8224	17798	1051	8	306

	Усього, осіб	У тому числі одержують пенсії						Кількість пенсіонерів у розрахунку на 1000 населення
		за віком	по інвалідності	у разі втрати одувальника	за вислугу років	соціальні	довічне грошове утримання суддів у відставці	
Україна	13749820	10558342	1536838	837613	626867	189157	1003	299
Автономна Республіка Крим	554292	412021	72736	30427	31884	47		283
Вінницька	528167	406756	63778	27870	22556	29		320
Волинська	288556	207549	44317	20522	12132	12		279
Дніпропетровська	1035885	833957	82279	65302	41693	79		307
Донецька	1441722	1123643	148574	112234	39808	111		321
Житомирська	423327	308275	57104	29256	22700	26		327
Закарпатська	289672	212706	35711	19161	12438	18		234
Запорізька	555050	443074	52694	28606	23080	53		305
Івано-Франківська	373039	279652	51378	21876	11539	24		271
Київська	557774	437439	60951	28671	23489	22		324
Кіровоградська	320607	250517	32160	18816	14116	23		314
Луганська	758415	595323	66049	65744	23185	63		326
Львівська	709845	531561	98655	42066	27628	39		280
Миколаївська	346051	263840	33631	23999	20149	28		290
Одеська	655497	480303	85391	39857	40272	64		275
Полтавська	480547	375908	49585	25522	24206	41		320
Рівненська	310664	235171	40671	18660	10889	19		270
Сумська	374135	296747	34262	20506	17914	27		317
Тернопільська	313941	250177	34468	15015	9464	23		288
Харківська	808574	627122	87230	41484	42464	53		292
Херсонська	310689	243423	30728	18637	13472	19		283
Хмельницька	431495	317404	61522	26081	20697	32		322
Черкаська	431673	336148	51374	21748	16229	17		332
Чернівецька	238736	185513	27283	11728	9870	14		265
Чернігівська	389186	292497	52404	22314	17592	33		350
м. Київ	705898	530884	73008	33457	59633	80		259
м. Севастополь	116383	80732	8895	8034	17768	7		308

Продовження табл. 131
Кількість пенсіонерів за регіонами

	Усього, осіб	У тому числі одержують пенсії					Кількість пенсіонерів у розрахунку на 1000 населення	
		за віком по інвалідності у разі втрати годувальника	за вислугу років соціальні	довічне грошове утримання суддів у відставці				
Україна	13721107	10569391	1499550	849715	629841	171599	1011	300
Автономна Республіка Крим	555112	417145	70037	29631	31670	6582	47	284
Вінницька	524161	405184	62281	27578	22498	6591	29	319
Волинська	286466	206505	43299	20699	12309	3642	12	277
Дніпропетровська	1035282	834202	79973	67607	42042	11380	78	309
Донецька	1435423	112156	144431	123378	39711	15635	112	322
Житомирська	419128	306102	55791	29070	22816	5322	27	326
Закарпатська	291227	215372	35645	18789	12616	8789	16	234
Запорізька	554211	443854	51383	28918	23025	6974	57	306
Івано-Франківська	370902	279897	50487	21068	11614	7810	26	269
Київська	559671	440380	60722	28184	23702	6661	22	326
Кіровоградська	317642	249507	30837	18581	14204	4492	21	314
Луганська	752299	588142	63788	69918	23126	7264	61	326
Львівська	708758	530888	97366	43819	28007	8639	39	280
Миколаївська	345311	265110	32608	23424	20199	3940	30	290
Одеська	653887	483951	82590	38549	40038	8694	65	275
Полтавська	478155	374760	48817	25433	24319	4786	40	321
Рівненська	311412	236851	40050	18645	11093	4754	19	271
Сумська	371316	295775	32904	20229	18171	4209	28	317
Тернопільська	311655	249260	33393	15189	9567	4224	22	287
Харківська	810240	632268	85040	40796	42638	9442	56	294
Херсонська	311356	245845	29410	18377	13680	4024	20	285
Хмельницька	428781	315723	60683	26026	20958	5359	32	322
Черкаська	428366	334673	50385	21309	16377	5604	18	332
Чернівецька	239838	186745	27621	11442	10033	3980	17	266
Чернігівська	383176	289733	50073	21617	17797	3922	34	348
м. Київ	719467	546960	71091	33553	59738	8048	77	262
м. Севастополь	117865	82403	8845	7886	17893	832	6	311

	Усього, осіб	У тому числі одержують пенсії						Кількість пенсіонерів у розрахунку на 1000 населення
		за віком	по інвалідності	у разі втрати годувальника	за вислугу років	соціальні	довічне грошове утримання суддів у відставці	
		на 01.01.2011 р.						
Україна	13737959	10587451	1490737	847334	653733	157608	1096	301
Україна*	13061194	10080470	1413440	811515	604017	150716	1036	302
Автономна Республіка Крим	557332	422917	68106	28158	31986	6112	53	285
Вінницька	522240	403285	61708	27127	24138	5949	33	320
Волинська	286843	207350	42568	20709	12866	3337	13	277
Дніпропетровська	1033394	833027	78269	67807	43853	10358	80	310
Донецька	1429095	1102474	142263	128657	41174	14396	131	323
Житомирська	418162	305851	55328	28514	23575	4866	28	327
Закарпатська	294365	218897	35947	18472	13047	7987	15	237
Запорізька	554632	443785	51515	29071	23753	6443	65	308
Івано-Франківська	372186	281326	51013	20503	12150	7167	27	270
Київська	563100	444032	60581	27314	24920	6230	23	329
Кіровоградська	316260	248505	30260	18301	15026	4141	27	315
Луганська	749231	581758	63096	73480	24286	6539	72	328
Львівська	712557	532156	99005	44325	29251	7781	39	282
Миколаївська	346596	266336	32809	23031	20802	3585	33	293
Одеська	655782	486904	82321	37483	40988	8018	68	276
Полтавська	475727	372275	48855	24833	25281	4442	41	321
Рівненська	313627	239515	39487	18511	11771	4323	20	272
Сумська	370705	295977	32063	19630	19119	3886	30	320
Тернопільська	311694	248929	33586	15142	10184	3832	21	288
Харківська	812443	636457	83830	39443	43857	8799	57	297
Херсонська	312871	247876	28854	17883	14529	3710	19	288
Хмельницька	428587	314038	62495	25347	21708	4963	36	324
Черкаська	428074	333805	50804	20747	17481	5211	26	334
Чернівецька	240311	187230	28033	11042	10304	3683	19	267
Чернігівська	380734	288317	48749	21052	18943	3639	34	349
м. Київ	731978	560365	70001	33091	61011	7431	79	265
м. Севастополь	119433	84064	9191	7661	17730	780	7	315

Продовження табл. 131
Кількість пенсіонерів за регіонами

	Усього, осіб	У тому числі одержують пенсії						Кількість пенсіонерів у розрахунку на 1000 населення
		за віком	по інвалідності	у разі втрати годувальника	за вислугу років	соціальні	довічне грошове утримання суддів у відставці	
Україна	13820516	10627156	1523467	842822	679339	146384	1348	304
Україна*	13135600	10111046	1445634	808137	629395	139911	1277	305
Автономна Республіка Крим	564227	430170	68267	27251	32741	5741	57	289
Вінницька	522398	401314	63782	26468	25305	5495	34	321
Волинська	287875	208056	42501	20769	13491	3044	14	278
Дніпропетровська	1036514	834652	78967	68063	45120	9626	86	312
Донецька	1429001	1099342	141864	130657	43663	13311	164	325
Житомирська	419228	305308	57051	27931	24500	4400	38	329
Закарпатська	297061	221931	36546	17949	13362	7261	12	238
Запорізька	558803	445858	53043	29144	24552	6141	65	312
Івано-Франківська	375501	283167	52412	20164	13014	6714	30	273
Київська	568989	445241	65342	26517	26045	5812	32	332
Кіровоградська	316056	248404	30397	18067	15264	3895	29	317
Луганська	750752	579411	64530	74714	25953	6063	81	331
Львівська	719435	534149	102187	44682	31267	7109	41	285
Миколаївська	350059	268707	33738	22772	21479	3327	36	297
Одеська	660378	489667	83848	36933	42440	7419	71	278
Полтавська	476815	370861	51346	24664	25710	4183	51	325
Рівненська	317720	241768	40850	18422	12642	4017	21	276
Сумська	371383	296719	32048	19200	19822	3561	33	323
Тернопільська	312873	248787	34453	15128	10967	3519	19	290
Харківська	819004	641061	85227	38874	45552	8222	68	300
Херсонська	314801	249807	28800	17365	15337	3466	26	291
Хмельницька	430736	313637	64384	25107	22939	4632	37	327
Черкаська	430114	333031	53583	20497	18062	4911	30	338
Чернівецька	242166	188134	28953	10836	10792	3432	19	268
Чернігівська	380362	287628	48622	20717	19930	3421	44	352
м. Київ	747576	574406	71160	32497	62387	6930	196	270
м. Севастополь	120689	85940	9566	7434	17003	732	14	318

	Усього, осіб	У тому числі одержують пенсії						Кількість пенсіонерів у розрахунку на 1000 населення
		за віком	по інвалідності	у разі втрати годувальника	за вислугу років	соціальні	довічне грошове утримання суддів у відставці	
		на 01.01.2013 р.						
Україна	13639739	10501412	1513545	808376	680772	134274	1360	301
Україна*	12960919	9987346	1436937	775394	631689	128266	1287	301
Автономна Республіка Крим	559462	428231	67324	25902	32604	5341	60	286
Вінницька	512647	393945	63218	25098	25332	5022	32	316
Волинська	284150	205310	42411	20065	13517	2831	16	274
Дніпропетровська	1021730	825267	77353	65018	45300	8708	84	309
Донецька	1403577	1080850	138302	127964	44155	12142	164	322
Житомирська	412178	299846	57077	26664	24551	3999	41	325
Закарпатська	293984	220152	36702	16910	13471	6735	14	235
Запорізька	553120	442082	52885	27809	24676	5604	64	310
Івано-Франківська	370942	280402	52289	18849	13209	6166	27	269
Київська	563451	441677	64672	25755	25945	5366	36	328
Кіровоградська	310460	243934	30198	17310	15380	3607	31	314
Луганська	738117	571025	63298	72023	26207	5483	81	328
Львівська	714003	529502	103313	43364	31408	6377	39	283
Миколаївська	344812	265681	33373	21272	21399	3050	37	294
Одеська	651692	483922	83099	35050	42673	6877	71	273
Полтавська	469216	364945	51143	23460	25729	3885	54	321
Рівненська	313958	239590	40357	17692	12706	3593	20	272
Сумська	366172	292698	31793	18355	20014	3280	32	321
Тернопільська	308378	245208	34433	14463	11077	3175	22	287
Харківська	808785	634435	84563	36498	45611	7608	70	296
Херсонська	310899	247632	28237	16403	15425	3175	27	289
Хмельницька	424574	307817	65378	24074	22957	4315	33	324
Черкаська	425131	327758	54945	19675	18134	4589	30	336
Чернівецька	239024	185835	29030	10113	10873	3154	19	264
Чернігівська	372873	282705	47169	19714	20078	3163	44	349
м. Київ	747046	575128	71699	31796	61862	6362	199	266
м. Севастополь	119358	85835	9284	7080	16479	667	13	313

Закінчення табл. 131
Кількість пенсіонерів за регіонами

	Усього, осіб	У тому числі одержують пенсії						Кількість пенсіонерів у розрахунку на 1000 населення
		за віком по інвалідності у разі втрати годувальника за вислугу років соціальні довічне грошове утримання суддів у відставці						
Україна	13533308	10396853	1533889	788034	687877	125162	1493	299
Україна*	12858124	9884845	1456760	756347	639242	119519	1411	300
Автономна Республіка Крим	556843	426307	68047	24809	32586	5028	66	284
Вінницька	505769	386840	64194	24359	25817	4521	38	314
Волинська	281715	203020	42760	19619	13648	2650	18	271
Дніпропетровська	1012004	817517	77610	62741	45976	8057	103	308
Донецька	1392403	1067159	141227	127496	45004	11346	171	321
Житомирська	407506	294967	58460	25864	24427	3747	41	323
Закарпатська	291848	218431	37259	16102	13790	6249	17	233
Запорізька	549652	439335	52867	27100	25007	5277	66	310
Івано-Франківська	368756	277789	53415	18251	13479	5791	31	267
Київська	560100	438075	65663	25062	26225	5037	38	326
Кіровоградська	306257	239779	30560	16803	15702	3371	42	312
Луганська	730291	564509	63321	70675	26677	5026	83	327
Львівська	711886	526020	105693	42486	31820	5820	47	282
Миколаївська	341765	263275	33800	20330	21489	2835	36	293
Одеська	646839	479500	83898	33881	43046	6436	78	271
Полтавська	464290	359702	52171	22815	25905	3640	57	320
Рівненська	311579	237647	40694	17055	12876	3285	22	269
Сумська	362211	289191	31789	17743	20395	3058	35	320
Тернопільська	305386	241995	35077	14054	11301	2935	24	285
Харківська	803306	629014	85131	35641	46209	7230	81	295
Херсонська	308537	246107	28014	15777	15658	2952	29	288
Хмельницька	420456	302354	67746	23185	23100	4038	33	322
Черкаська	422232	322760	57587	19110	18412	4330	33	336
Чернівецька	236719	183570	29320	9761	11060	2985	23	261
Чернігівська	367033	278286	46469	18941	20348	2943	46	347
м. Київ	749584	578003	72035	31496	61871	5960	219	265
м. Севастополь	118341	85701	9082	6878	16049	615	16	308

	Усього, осіб	У тому числі одержують пенсії						Кількість пенсіонерів у розрахунку на 1000 населення
		за віком	по інвалідності	у разі втрати годувальника	за вислугу років	соціальні	довічне грошове утримання суддів у відставці	
на 01.01.2015 р.								
Україна*	12147189	9340595	1393506	656274	649157	106324	284	
Автономна Республіка Крим	
Вінницька	504 852	384 611	65249	23715	26 930	4 307	315	
Волинська	281 641	202 548	43315	19320	13 961	2 478	271	
Дніпропетровська	1 051 366	849 261	80497	64907	48 789	7 804	321	
Донецька	836 526	646 990	82730	64889	36004	5 821	195	
Житомирська	406 548	292 990	59837	25386	24 763	3 534	323	
Закарпатська	292 341	218 545	37903	15535	14 515	5 826	233	
Запорізька	618 743	495707	57281	32905	27 541	5 238	351	
Івано-Франківська	368 883	277 566	54344	17604	13895	5 443	267	
Київська	571 314	445 409	67697	25630	27 716	4 827	331	
Кіровоградська	307 102	239497	31067	16725	16 570	3 202	315	
Луганська	324 762	254 125	26484	23612	18 652	1 853	147	
Львівська	712 724	526 144	107018	41666	32 439	5 411	283	
Миколаївська	342 717	264 106	34299	19709	21 892	2 675	295	
Одеська	652 087	482 971	84955	33341	44 607	6 132	273	
Полтавська	472 192	364 731	53700	23000	27 219	3 482	328	
Рівненська	311 348	237 652	40566	16732	13 271	3 109	268	
Сумська	366 594	292 185	32169	17589	21 674	2 941	327	
Тернопільська	304 312	240 296	35655	13684	11 951	2 702	285	
Харківська	874 498	685 439	90038	41382	50 328	7 203	322	
Херсонська	311 675	248 982	28104	15453	16 276	2 830	292	
Хмельницька	420 929	300 477	69918	22858	23 757	3 887	324	
Черкаська	425 856	322 834	60637	18961	19 203	4 186	341	
Чернівецька	235 982	182 393	29924	9377	11 261	2 806	260	
Чернігівська	367 468	278 718	46010	18467	21 451	2 775	351	
м. Київ	784 729	606 418	74109	33627	64 492	5 852	276	
м. Севастополь	

* Без урахування тимчасово окупованої території АР Крим та м. Севастополя, на початок 2015 р. також без частини зони проведення Антитерористичної операції.

132. Середній розмір місячної пенсії¹

(на початок року, грн)

	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2011*	2012*	2013*	2014*	2015*
Середній розмір призначеної місячної пенсії всіх категорій пенсіонерів	776,0	934,3	1032,6	1151,9	1253,3	1470,7	1526,1	1153,1	1254,9	1472,6	1528,3	1581,5
у тому числі												
за віком	798,9	942,7	1039,6	1156,0	1252,4	1464,3	1521,6	1158,7	1255,4	1468,0	1525,7	1573,0
за інвалідністю	624,4	780,7	884,6	1033,8	1164,3	1359,2	1406,5	1035,4	1166,6	1361,6	1408,9	1432,1
у разі втрати годувальника	517,5	696,6	807,9	940,0	1053,8	1252,8	1303,8	942,4	1057,2	1255,8	1307,0	1433,1
за вислугу років	1243,1	1599,1	1676,3	1719,1	1795,2	2172,1	2192,6	1711,3	1788,8	2162,4	2183,3	2244,3
соціальні пенсії	369,7	538,0	620,6	744,8	818,1	920,4	976,0	744,7	818,0	920,3	976,0	977,0
довічне грошове утримання суддів у відставці	5287,2	5651,9	5883,4	6240,5	7490,9	7836,7	12176,8	6251,2	7553,1	7902,0	12263,2	16302,2

¹ Середній розмір призначеної місячної пенсії (окрім категорій «за віком», «соціальні пенсії» та «довічне грошове утримання суддів у відставці») наведено з урахуванням пенсіонерів, звільнених з лав МО, МВС, СБУ, ДСНС, ДФС, Державної пенітенціарної служби, призначення та виплати пенсії яким здійснюють органи Пенсійного фонду згідно з Постановою Кабінету Міністрів України від 02.11.2006 р. № 1522.

* Без урахування тимчасово окупованої території АР Крим та м. Севастополя, на початок 2015 р. також без частини зони проведення Антитерористичної операції.

РИНОК ПРАЦІ

133. Населення за економічною активністю

(віком 15–70 років, тис.)

	2000	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2010*	2011*	2012*	2013*	2014*
Економічно активне населення	22830,8	22280,8	22245,4	22322,3	22397,4	22150,3	22051,6	22056,9	22011,5	21980,6	20894,1	20893,0	20851,2	20824,6	19920,9
працездатного віку	21150,7	20481,7	20545,9	20606,2	20675,7	20321,6	20220,7	20247,9	20393,5	20478,2	19164,0	19181,7	19317,8	19399,7	19035,2
старші працездатного віку	1680,1	1799,1	1699,5	1716,1	1721,7	1828,7	1830,9	1809,0	1618,0	1502,4	1730,1	1711,3	1533,4	1424,9	885,7
Зайняті	20175,0	20680,0	20730,4	20904,7	20972,3	20191,5	20266,0	20324,2	20354,3	20404,1	19180,2	19231,1	19261,4	19314,2	18073,3
працездатного віку	18520,7	18886,5	19032,2	19189,5	19251,7	18365,0	18436,5	18516,2	18736,9	18901,8	17451,5	17520,8	17728,6	17889,4	17188,1
старші працездатного віку	1654,3	1793,5	1698,2	1715,2	1720,6	1826,5	1829,5	1808,0	1617,4	1502,3	1728,7	1710,3	1532,8	1424,8	885,2
Безробітні	2655,8	1600,8	1515,0	1417,6	1425,1	1958,8	1785,6	1732,7	1657,2	1576,5	1713,9	1661,9	1589,8	1510,4	1847,6
працездатного віку	2630,0	1595,2	1513,7	1416,7	1424,0	1956,6	1784,2	1731,7	1656,6	1576,4	1712,5	1660,9	1589,2	1510,3	1847,1
старші працездатного віку	25,8	5,6	1,3	0,9	1,1	2,2	1,4	1,0	0,6	0,1	1,4	1,0	0,6	0,1	0,5
Економічно неактивне населення	13318,4	13559,7	13542,1	13312,0	12971,1	12823,0	12575,5	12265,5	12055,3	11861,7	11945,0	11657,4	11456,9	11270,1	12023,0
працездатного віку	7562,4	8410,3	8318,0	8144,8	7909,5	8051,7	7878,0	7601,5	7540,7	7552,2	7493,5	7239,9	7186,2	7196,5	7617,7
старші працездатного віку	5756,0	5149,4	5224,1	5167,2	5061,6	4771,3	4697,5	4664,0	4514,6	4309,5	4451,5	4417,5	4270,7	4073,6	4405,3

* Без урахування тимчасово окупованої території АР Крим та м. Севастополя.

134. Зайнятість населення за регіонами

(віком 15–70 років)

	2000		2005		2006		2007		2008	
	тис	% до населення віком 15–70 років	тис	% до населення віком 15–70 років	тис	% до населення віком 15–70 років	тис	% до населення віком 15–70 років	тис	% до населення віком 15–70 років
Україна	20175,0	55,8	20680,0	57,7	20730,4	57,9	20904,7	58,7	20972,3	59,3
Автономна Республіка Крим	909,9	56,2	906,1	58,7	908,6	59,0	916,5	59,6	918,7	60,2
Вінницька	839,4	65,9	723,0	57,6	722,6	57,7	726,8	58,3	725,6	58,7
Волинська	486,2	64,8	429,9	57,5	430,2	57,6	433,9	58,2	438,6	58,8
Дніпропетровська	1534,3	56,3	1573,8	58,4	1582,0	58,9	1582,4	59,3	1580,0	59,9
Донецька	2153,2	57,6	2124,9	58,7	2132,3	59,2	2135,0	59,8	2138,8	60,7
Житомирська	548,0	54,3	570,6	57,9	568,1	57,9	570,4	58,5	568,2	58,9
Закарпатська	503,3	55,6	551,0	60,0	543,3	59,0	547,6	59,4	552,2	59,9
Запорізька	807,4	54,8	846,0	58,2	850,6	58,6	850,4	58,9	850,4	59,5
Івано-Франківська	584,7	57,8	522,5	51,6	522,3	51,5	535,7	52,8	541,9	53,4
Київська	739,0	54,8	791,0	58,6	791,7	58,8	795,1	59,3	796,1	60,1
Кіровоградська	435,2	52,4	457,5	56,5	458,9	57,1	462,4	58,1	459,1	58,5
Луганська	1008,3	51,1	1054,4	55,4	1054,6	55,8	1066,7	57,1	1068,8	58,0
Львівська	1082,7	56,5	1064,6	55,8	1070,1	56,1	1077,3	56,6	1092,5	57,5
Миколаївська	501,0	52,8	539,8	57,3	542,7	57,7	547,1	58,4	548,5	58,9
Одеська	1015,0	54,7	1028,1	55,6	1039,2	56,2	1059,7	57,4	1067,2	57,9
Полтавська	672,3	56,2	690,3	58,3	692,7	58,6	695,2	59,2	691,6	59,6
Рівненська	431,8	52,0	461,6	55,2	465,4	55,7	471,8	56,6	478,1	57,4
Сумська	513,8	53,3	546,0	58,1	542,2	57,9	543,1	58,5	543,7	59,4
Тернопільська	409,4	50,1	425,1	52,6	411,7	51,1	423,5	52,7	424,9	53,1
Харківська	1272,4	57,3	1297,2	58,4	1305,8	58,8	1311,5	59,2	1312,9	59,8
Херсонська	479,3	54,1	499,9	57,5	504,6	58,3	505,7	58,7	507,5	59,5
Хмельницька	562,9	54,4	586,0	57,9	583,0	57,9	589,1	58,5	594,4	59,4
Черкаська	534,9	52,3	578,7	57,0	580,8	57,4	585,2	58,2	583,1	58,6
Чернівецька	293,6	44,5	361,7	54,5	363,4	54,7	376,0	56,5	381,0	57,2
Чернігівська	520,5	57,5	517,9	59,8	502,3	58,4	503,9	59,2	501,4	59,8
м. Київ	1218,3	60,5	1352,0	63,3	1375,6	63,6	1405,3	64,4	1420,2	64,9
м. Севастополь	118,2	54,7	180,4	60,6	183,7	61,4	187,4	62,7	186,9	62,8

	2009		2010		2011		2012		2013		2014	
	тис	% до населення віком 15–70 років	тис	% до населення віком 15–70 років	тис	% до населення віком 15–70 років	тис	% до населення віком 15–70 років	тис	% до населення віком 15–70 років	тис	% до населення віком 15–70 років
Україна	20191,5	57,7	20266,0	58,5	20324,2	59,2	20354,3	59,7	20404,1	60,3
Україна*	x	x	19180,2	58,4	19231,1	59,1	19261,4	59,6	19314,2	60,2	...	56,6
Автономна Республіка Крим	905,7	60,0	904,5	60,5	913,9	61,7	914,2	62,1	911,0	62,3
Вінницька	693,5	56,9	694,3	57,5	698,7	58,4	701,1	58,9	704,6	59,6	661,6	56,3
Волинська	428,0	57,4	433,6	58,2	440,1	59,0	442,8	59,3	445,7	59,7	410,5	54,9
Дніпропетровська	1537,1	59,3	1541,9	60,3	1531,3	60,7	1528,5	61,4	1531,0	62,1	1472,8	60,2
Донецька	1981,3	57,3	1983,7	58,3	1995,4	59,5	1985,4	60,0	1968,1	60,3	1752,4	54,2
Житомирська	555,2	58,3	560,3	59,5	553,5	59,2	555,3	59,3	552,3	59,9	514,8	56,1
Закарпатська	524,7	56,9	531,8	57,7	522,7	56,6	530,8	57,5	541,2	58,6	521,4	56,4
Запорізька	824,2	58,6	825,7	59,5	827,4	60,4	821,2	60,6	821,9	61,3	773,5	58,2
Івано-Франківська	526,3	51,9	530,3	52,3	529,7	52,2	548,5	54,1	562,7	55,4	547,8	53,9
Київська	755,0	57,7	757,9	58,6	754,4	58,8	757,5	59,2	758,4	59,5	724,3	56,9
Кіровоградська	432,7	56,2	431,2	56,9	433,1	57,8	433,7	58,6	434,0	59,5	391,1	54,2
Луганська	1026,2	56,7	1015,4	57,1	1002,2	57,3	1008,6	58,5	1011,7	59,4	877,6	52,0
Львівська	1085,0	57,2	1096,7	58,0	1100,7	58,3	1099,9	58,4	1104,7	58,8	1038,2	55,3
Миколаївська	535,2	58,2	536,7	59,1	537,5	59,8	533,7	59,9	534,5	60,6	501,5	57,3
Одеська	1040,2	56,9	1044,5	57,5	1048,5	58,1	1060,4	59,2	1064,5	59,6	1009,4	56,7
Полтавська	647,1	56,7	644,8	57,3	654,2	58,8	652,7	59,3	648,3	59,4	602,9	55,7
Рівненська	461,5	55,5	471,2	56,7	489,2	58,8	492,5	59,2	494,9	59,6	476,0	57,2
Сумська	500,1	55,5	497,0	56,0	518,9	59,2	519,6	59,9	515,9	60,1	481,4	56,6
Тернопільська	422,1	52,9	431,3	54,2	433,6	54,6	439,4	55,5	442,9	56,2	416,0	52,9
Харківська	1265,6	58,5	1267,3	59,3	1279,0	60,6	1280,6	61,2	1282,8	61,5	1225,3	59,0
Херсонська	486,9	57,9	488,8	58,9	480,7	58,5	477,7	58,7	480,2	59,6	450,2	56,4
Хмельницька	579,0	58,5	580,6	59,1	572,2	58,7	571,3	59,0	573,7	59,7	521,9	54,7
Черкаська	561,7	57,3	564,9	58,4	566,4	59,3	562,7	59,4	562,1	59,9	524,5	56,3
Чернівецька	376,3	56,5	382,4	57,4	385,4	57,7	387,2	57,9	391,6	58,7	370,6	55,5
Чернігівська	479,8	58,3	480,1	59,2	475,3	59,5	475,5	60,1	473,4	60,6	439,5	56,8
м. Київ	1381,0	63,1	1387,8	63,6	1401,0	64,4	1399,8	64,5	1413,1	64,9	1368,1	62,6
м. Севастополь	180,1	61,1	181,3	62,0	179,2	61,9	178,7	62,2	178,9	62,5

* Без урахування тимчасово окупованої території АР Крим та м. Севастополя.

135. Безробіття населення (за методологією МОП) за регіонами

(віком 15–70 років)

	2000		2005		2006		2007		2008	
	тис.	% до економічно активного населення віком 15–70 років	тис.	% до економічно активного населення віком 15–70 років	тис.	% до економічно активного населення віком 15–70 років	тис.	% до економічно активного населення віком 15–70 років	тис.	% до економічно активного населення віком 15–70 років
Україна	2655,8	11,6	1600,8	7,2	1515,0	6,8	1417,6	6,4	1425,1	6,4
Автономна Республіка Крим	79,9	8,1	52,6	5,5	48,6	5,1	43,9	4,6	45,7	4,7
Вінницька	79,7	8,7	52,4	6,8	50,7	6,6	47,1	6,1	49,7	6,4
Волинська	53,8	10,0	41,9	8,9	41,5	8,8	38,4	8,1	39,6	8,3
Дніпропетровська	201,5	11,6	91,9	5,5	85,4	5,1	82,5	5,0	84,1	5,1
Донецька	230,3	9,7	140,2	6,2	129,3	5,7	125,7	5,6	128,5	5,7
Житомирська	76,8	12,3	61,9	9,8	57,0	9,1	53,5	8,6	53,9	8,7
Закарпатська	66,3	11,6	41,3	7,0	41,3	7,1	37,0	6,3	37,8	6,4
Запорізька	117,0	12,7	62,3	6,9	58,3	6,4	54,3	6,0	53,9	6,0
Івано-Франківська	68,6	10,5	50,3	8,8	47,0	8,3	46,8	8,0	46,5	7,9
Київська	108,2	12,8	55,9	6,6	52,0	6,2	49,6	5,9	49,2	5,8
Кіровоградська	75,9	14,9	44,0	8,8	41,3	8,3	40,8	8,1	40,1	8,0
Луганська	127,0	11,2	88,8	7,8	82,4	7,2	75,6	6,6	75,2	6,6
Львівська	166,8	13,3	102,4	8,8	96,8	8,3	90,4	7,7	89,7	7,6
Миколаївська	85,4	14,6	55,2	9,3	53,0	8,9	50,5	8,5	49,7	8,3
Одеська	136,3	11,8	58,3	5,4	56,0	5,1	48,5	4,4	50,6	4,5
Полтавська	75,9	10,1	54,2	7,3	52,2	7,0	48,8	6,6	47,7	6,5
Рівненська	59,9	12,2	49,5	9,7	48,0	9,3	46,7	9,0	46,2	8,8
Сумська	89,7	14,9	45,2	7,6	45,8	7,8	44,3	7,5	43,7	7,4
Тернопільська	65,7	13,8	42,3	9,1	41,8	9,2	39,8	8,6	41,1	8,8
Харківська	191,1	13,1	91,6	6,6	85,5	6,1	74,2	5,4	73,6	5,3
Херсонська	77,1	13,9	49,0	8,9	48,4	8,8	45,6	8,3	46,1	8,3
Хмельницька	89,8	13,8	55,9	8,7	55,2	8,6	52,0	8,1	51,6	8,0
Черкаська	71,0	11,7	62,9	9,8	56,9	8,9	52,8	8,3	51,9	8,2
Чернівецька	60,4	17,1	39,5	9,8	37,3	9,3	35,2	8,6	34,9	8,4
Чернігівська	66,4	11,3	44,4	7,9	45,5	8,3	42,3	7,7	41,5	7,6
м. Київ	115,0	8,6	60,6	4,3	50,1	3,5	45,0	3,1	45,5	3,1
м. Севастополь	20,3	14,7	6,3	3,4	7,7	4,0	6,3	3,3	7,1	3,7

	2009		2010		2011		2012		2013		2014	
	тис.	% до економічно активного населення віком 15–70 років	тис.	% до економічно активного населення віком 15–70 років	тис.	% до економічно активного населення віком 15–70 років	тис.	% до економічно активного населення віком 15–70 років	тис.	% до економічно активного населення віком 15–70 років	тис.	% до економічно активного населення віком 15–70 років
Україна	1958,8	8,8	1785,6	8,1	1732,7	7,9	1657,2	7,5	1576,5	7,2
Україна*	x	x	1713,9	8,2	1661,9	8,0	1589,8	7,6	1510,4	7,3	1847,6	9,3
Автономна Республіка Крим	66,5	6,8	60,2	6,2	58,9	6,1	56,1	5,8	55,2	5,7
Вінницька	82,6	10,6	76,9	10,0	75,2	9,7	67,3	8,8	64,4	8,4	77,6	10,5
Волинська	44,5	9,4	40,5	8,5	39,9	8,3	39,0	8,1	37,9	7,8	44,9	9,9
Дніпропетровська	129,4	7,8	117,7	7,1	112,3	6,8	108,5	6,6	106,8	6,5	128,9	8,0
Донецька	205,6	9,4	182,9	8,4	177,7	8,2	171,8	8,0	165,6	7,8	216,4	11,0
Житомирська	66,6	10,7	60,8	9,8	61,4	10,0	58,9	9,7	56,8	9,3	66,6	11,5
Закарпатська	57,9	9,9	50,4	8,7	55,2	9,6	50,6	8,7	45,6	7,8	53,1	9,2
Запорізька	73,0	8,1	66,9	7,5	64,5	7,2	61,4	7,0	57,7	6,6	71,3	8,4
Івано-Франківська	51,8	9,0	47,5	8,2	50,5	8,7	46,9	7,9	43,8	7,2	48,1	8,1
Київська	66,2	8,1	59,7	7,3	54,1	6,7	50,8	6,3	49,4	6,1	62,6	8,0
Кіровоградська	47,6	9,9	42,3	8,9	40,9	8,6	40,0	8,4	37,0	7,9	49,2	11,2
Луганська	85,4	7,7	78,7	7,2	70,3	6,6	68,5	6,4	66,3	6,2	112,7	11,4
Львівська	100,5	8,5	93,3	7,8	92,1	7,7	89,1	7,5	84,3	7,1	97,2	8,6
Миколаївська	54,8	9,3	49,4	8,4	47,4	8,1	45,6	7,9	42,6	7,4	50,1	9,1
Одеська	75,3	6,8	68,0	6,1	66,7	6,0	65,6	5,8	59,5	5,3	72,5	6,7
Полтавська	73,9	10,2	69,2	9,7	66,0	9,2	61,2	8,6	57,7	8,2	78,3	11,5
Рівненська	66,9	12,7	60,8	11,4	56,8	10,4	53,3	9,8	51,4	9,4	56,7	10,6
Сумська	62,2	11,1	59,2	10,6	52,0	9,1	49,0	8,6	42,8	7,7	50,6	9,5
Тернопільська	53,8	11,3	50,8	10,5	50,2	10,4	48,0	9,8	46,2	9,4	53,1	11,3
Харківська	105,5	7,7	97,9	7,2	96,2	7,0	93,0	6,8	87,8	6,4	103,5	7,8
Херсонська	51,1	9,5	46,1	8,6	47,8	9,0	45,7	8,7	44,4	8,5	49,6	9,9
Хмельницька	61,1	9,5	54,9	8,6	55,4	8,8	53,7	8,6	49,9	8,0	54,0	9,4
Черкаська	68,1	10,8	62,4	9,9	57,7	9,2	55,8	9,0	55,2	8,9	59,8	10,2
Чернівецька	38,9	9,4	35,6	8,5	34,2	8,2	33,5	8,0	31,4	7,4	36,8	9,0
Чернігівська	60,2	11,1	56,1	10,5	54,9	10,4	51,6	9,8	48,4	9,3	55,3	11,2
м. Київ	96,5	6,5	85,9	5,8	82,5	5,6	81,0	5,5	77,5	5,2	98,7	6,7
м. Севастополь	12,9	6,7	11,5	6,0	11,9	6,2	11,3	5,9	10,9	5,7

* Без урахування тимчасово окупованої території АР Крим та м. Севастополь.

136. Кількість зареєстрованих безробітних за регіонами¹

(на кінець року; тис. осіб)

	2000	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Україна	1155,2	881,5	759,5	642,3	844,9	531,6	544,9	482,8	506,8	487,7	...
Україна*	x	x	x	x	x	x	524,1	460,9	486,7	469,0	512,2
Автономна Республіка Крим	26,2	35,4	28,7	20,9	26,1	16,9	19,4	20,5	18,7	17,3	...
Вінницька	39,3	41,0	36,2	31,4	41,5	26,0	28,8	25,6	27,5	26,7	26,5
Волинська	34,3	24,2	19,0	16,1	25,3	12,8	13,5	10,8	11,9	11,1	11,2
Дніпропетровська	89,5	49,6	39,9	33,9	52,1	35,2	33,4	30,6	34,1	32,5	36,1
Донецька	95,1	52,9	44,6	37,2	54,9	40,9	32,0	27,5	28,8	33,0	26,8
Житомирська	59,3	32,9	28,6	25,0	32,9	22,4	22,3	22,2	21,8	18,0	20,0
Закарпатська	44,1	25,7	21,1	17,8	22,9	12,8	13,9	11,9	13,7	8,7	10,0
Запорізька	38,5	33,7	31,0	26,1	36,0	27,0	25,3	22,4	23,4	24,1	30,1
Івано-Франківська	44,9	33,2	28,9	25,1	30,9	17,0	16,4	15,8	16,2	15,4	16,7
Київська	53,5	26,2	21,7	20,5	27,3	17,0	16,5	15,6	15,8	16,1	19,6
Кіровоградська	31,6	28,4	24,4	20,3	25,5	17,8	18,8	17,8	18,7	18,6	21,1
Луганська	57,9	34,3	32,6	26,6	34,7	18,1	19,6	17,7	19,9	22,4	17,6
Львівська	90,9	51,6	42,0	32,8	42,1	25,8	26,9	22,6	26,5	23,1	25,2
Миколаївська	28,0	31,0	25,0	21,6	25,9	17,6	19,7	17,9	18,6	18,8	19,7
Одеська	15,9	31,1	28,7	26,6	29,9	17,5	20,6	16,1	18,0	14,2	17,0
Полтавська	47,3	40,1	36,8	32,8	42,4	30,4	33,9	23,1	24,3	24,5	30,3
Рівненська	45,6	35,2	31,7	26,6	31,9	18,6	20,1	17,8	17,5	16,5	17,1
Сумська	46,7	29,7	26,6	22,2	30,0	19,6	20,8	16,9	16,2	16,6	18,8
Тернопільська	42,6	42,5	34,0	28,5	32,9	14,7	17,0	15,4	16,3	16,5	15,7
Харківська	60,2	45,9	42,4	36,0	46,3	32,0	33,1	28,9	28,5	26,8	30,0
Херсонська	25,3	27,4	22,6	18,7	21,1	10,7	11,3	11,6	13,5	13,1	15,1
Хмельницька	29,1	29,4	29,4	23,3	33,6	19,6	20,5	16,6	16,2	17,3	18,0
Черкаська	33,9	40,2	33,7	29,7	37,9	25,6	24,8	23,7	24,9	22,2	26,2
Чернівецька	21,8	26,1	20,0	15,5	18,2	10,3	10,5	10,5	11,1	9,5	9,5
Чернігівська	38,0	25,3	22,2	20,7	30,6	17,2	18,5	15,3	15,0	14,3	16,6
м.Київ	13,9	6,7	6,2	5,1	10,0	6,4	5,9	6,6	8,3	9,0	17,3
м.Севастополь	1,8	1,8	1,5	1,3	2,0	1,7	1,4	1,4	1,4	1,4	...

¹ Дані наведено за інформацією державної служби зайнятості. У зв'язку з набранням чинності з 1 січня 2013 р. Закону України «Про зайнятість населення» та переглядом державною службою зайнятості системи показників зайнятості щодо зареєстрованого ринку праці, порівняння даних 2013 р. з даними минулих років не коректне.
* Без урахування тимчасово окупованої території АР Крим та м. Севастополь.

СОЦІАЛЬНИЙ РОЗВИТОК

137. Основні показники охорони здоров'я

	2000	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2010*	2011*	2012*	2013*
Кількість лікарів усіх спеціальностей														
тис.	226	224	225 ¹	223	222	225	225	224	217	217	213	212	206	206
на 10 тис. населення	46,2	47,9	48,4	48,3	48,3	49,1	49,3	49,3	47,9	48,0	49,1	49,3	47,9	48,1
Кількість середнього медичного персоналу														
тис.	541	496	493 ¹	488	465	467	467	459	441	441	443	437	420	419
на 10 тис. населення	110,3	106,2	106,1	105,5	101,1	102,0	102,4	101,0	97,2	97,4	102,4	101,3	97,5	97,7
Кількість лікарняних закладів, тис	3,3	2,9	2,9 ¹	2,8	2,9	2,8	2,8	2,5	2,4	2,2	2,7	2,4	2,3	2,1
Кількість лікарняних ліжок														
тис.	466	445	444 ¹	440	437	431	429	412	404	398	408	392	384	378
на 10 тис. населення	95,0	95,2	95,6	95,2	95,1	94,2	94,0	90,6	89,1	88,0	94,3	90,9	89,3	88,1
Кількість лікарських амбулаторно-поліклінічних закладів, тис.	7,4	7,8	7,9 ¹	8,0	8,8	8,8	9,0	8,2	8,3	10,8	8,6	7,8	8,0	10,3
у тому числі														
закладів, що мають стоматологічні відділення (кабінети) ²	4,6	4,6	4,7	4,7	4,7	4,7	4,8	4,5	4,0	2,4
самостійних стоматологічних поліклінік ²	0,3	0,3	0,3	0,3	0,3	0,3	0,3	0,3	0,3	0,3
Планова ємність амбулаторно-поліклінічних закладів														
тис. відвідувань за зміну	973	990	998 ¹	992	987	1000	993	999	1023	1037	951	956	980	995
на 10 тис. населення	198,4	211,7	214,8	214,7	214,8	218,3	217,7	219,8	225,4	229,2	219,7	221,8	227,8	231,9
Кількість станцій (відділень) швидкої медичної допомоги ²	1039	976	982	987	997	998	990	940	866	935
Кількість осіб, яким надано допомогу (амбулаторно та під час виїздів швидкої медичної допомоги) ²														
млн	14,0	13,8	13,8	13,9	13,6	13,5	13,4	12,8	12,7	11,0
на 1000 населення	285	294	297	300	295	295	294	281	279	243

¹ Дані розрахункові.

² Заклади, що перебувають у сфері управління Міністерства охорони здоров'я України.

* Без урахування тимчасово окупованої території АР Крим та м. Севастополя.

138. Кількість осіб, які навчалися у навчальних закладах

(на початок навчального року; тис.)

	2000/01	2005/06	2006/07	2007/08	2008/09	2009/10	2010/11	2011/12	2012/13	2013/14	2010/11*	2011/12*	2012/13*	2013/14*	2014/15*
Усього	9220	8605	8381	8124	7825	7518	7224	7013	6815	6648	6925	6716	6521	6357	5762
У загальноосвітніх навчальних закладах	6764	5399	5120	4857	4617	4495	4299	4292	4222	4204	4091	4076	4009	3988	3757
денних	6647	5301	5026	4768	4533	4421	4228	4225	4160	4150	4025	4014	3951	3938	3718
вечірніх (змінних), включаючи тих, хто навчався заочно	117	98	94	89	84	74	71	67	62	54	66	62	58	50	39
У професійно-технічних навчальних закладах	525	497	474	454	444	424	434	409	423	391	416	394	406	376	316
У вищих навчальних закладах															
І–ІІ рівнів акредитації	528	505	468	441	399	354	361	357	345	329	351	347	336	320	251
ІІІ–ІV рівнів акредитації	1403	2204	2319	2372	2365	2245	2130	1955	1825	1724	2067	1899	1770	1673	1438
На 10 тис. населення															
У загальноосвітніх навчальних закладах	1383	1151	1098	1047	1001	978	939	941	927	925	942	942	928	926	874
У професійно-технічних навчальних закладах	107	106	102	98	96	92	95	90	93	86	96	91	94	87	73
У вищих навчальних закладах															
І–ІІ рівнів акредитації	107	108	100	95	87	77	79	78	76	72	81	80	78	74	58
ІІІ–ІV рівнів акредитації	285	470	497	511	512	488	465	428	401	380	476	439	410	389	335

* Без урахування тимчасово окупованої території АР Крим та м. Севастополя, на початок 2015 р. також без частини зони проведення Антитерористичної операції.

139. Вищі навчальні заклади

(на початок навчального року)

		I – II рівнів акредитації														
		2000/01	2005/06	2006/07	2007/08	2008/09	2009/10	2010/11	2011/12	2012/13	2013/14	2010/11*	2011/12*	2012/13*	2013/14*	2014/15*
Кількість закладів		664	606	570	553	528	511	505	501	489	478	483	479	469	458	387
У них студентів, тис.		528,0	505,3	468,0	441,3	399,3	354,2	361,5	356,8	345,2	329,0	351,4	347,2	335,9	319,6	251,3
за денною формою навчання		400,8	373,4	346,7	327,1	311,4	289,1	302,9	297,4	287,9	278,5	218,2
Прийнято, тис.		190,1	169,2	151,2	142,5	114,4	93,4	129,1	105,1	99,8	93,9	125,1	102,2	96,7	90,9	69,5
за денною формою навчання		141,2	124,8	112,0	105,7	98,4	79,4	105,9	85,3	82,9	78,2	60,2
Випущено, тис.		148,6	142,7	137,9	134,3	118,1	114,8	111,0	96,7	92,2	91,2	107,4	94,0	89,8	88,7	79,1
за денною формою навчання		109,5	101,9	98,6	94,8	82,8	81,3	81,2	78,4	75,5	71,7	65,9
		III – IV рівнів акредитації														
		2000/01	2005/06	2006/07	2007/08	2008/09	2009/10	2010/11	2011/12	2012/13	2013/14	2010/11*	2011/12*	2012/13*	2013/14*	2014/15*
Кількість закладів		315	318	330	339	347	345	350	351	353	350	330	326	316	309	277
У них студентів, тис.		1402,9	1548,0	1686,9	1843,8	2026,7	2203,8	2318,6	2372,5	2364,5	2245,2	2066,7	1899,1	1770,3	1673,3	1438,0
за денною формою навчання		859,5	921,4	990,5	1063,8	1155,5	1233,8	1288,7	1300,2	1310,6	1280,7	935,1
Прийнято, тис.		346,4	387,1	408,6	432,5	475,2	503,0 ¹	507,7 ¹	491,2 ¹	425,2 ¹	370,5 ¹	381,4 ¹	307,3 ¹	331,2 ¹	337,4 ¹	291,6 ¹
за денною формою навчання		219,5	242,5	255,3	269,7	287,5	305,0	306,1	302,1	293,4	266,5	219,4
Випущено, тис.		273,6	312,8	356,7	416,6	316,2 ²	372,4 ²	413,6 ²	468,4 ²	505,2 ²	527,3 ²	528,9 ²	515,0 ²	505,4 ²	471,7 ²	405,4 ²
за денною формою навчання		189,1	208,8	223,1	245,6	173,5	199,6	220,3	246,2	264,5	269,8	227,6

¹Прийнято осіб на початковий цикл навчання (без тих, що прийняті для продовження навчання з метою здобуття більш високого освітньо-кваліфікаційного рівня).

²Випущено фахівців (без тих, що закінчили відповідний цикл навчання, зокрема бакалаврат, та продовжують навчання з метою здобуття більш високого освітньо-кваліфікаційного рівня).

* Без урахування тимчасово окупованої території АР Крим та м. Севастополя, на початок 2015 р. також без частини зони проведення Антитерористичної операції.

140. Кількість легалізованих об'єднань громадян

(станом на 1 січня)

	2014	2014*	2015*
Політичні партії¹	199	195	235
Громадські організації²	67155	61858	61090
громадські рухи	315	176	182
об'єднання національних та дружніх зв'язків	2290	1808	1727
молодіжні організації	5450	5103	4765
з них студентські	322	306	257
дитячі організації	1610	1493	1344
жіночі організації	1381	1265	1136
об'єднання ветеранів та інвалідів	4183	3832	3557
з них об'єднання ветеранів та інвалідів війни	940	858	769
об'єднання професійної спрямованості	6726	6211	6311
організації (товариства) охорони природи (екологічні)	1968	1796	1869
організації (товариства) охорони пам'яток історії та культури	589	527	488
оздоровчі та фізкультурно-спортивні об'єднання	11900	10979	10728
об'єднання захисту населення від наслідків аварії на ЧАЕС	548	523	477
науково-технічні товариства, творчі об'єднання	826	721	741
освітні, культурно-виховні об'єднання	4049	3771	3861
інші громадські організації	25320	23653	23904
Громадські спілки²	599	564	718
Професійні спілки²	5746	5435	4143
Об'єднання профспілок²	1133	1128	1130
Благотійні організації²	10482	9743	9799

¹За даними Державної реєстраційної служби України.

²За даними місцевих органів юстиції.

*Без урахування тимчасово окупованої території АР Крим та м. Севастополя, станом на 1 січня 2015 р. також без частини зони проведення Антитерористичної операції.

141. Кількість релігійних організацій
(за даними Державного комітету України у справах національностей та релігій
та Міністерства культури України)

(на початок року)

	2001	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2011*	2012*	2013*	2014*	2015*
Усього організацій	24311	30507	31227	32018	32639	33351	33977	34586	35116	37209	32474	33073	33588	34989	35317
у тому числі															
центри, управління (епархії, дієцезії тощо)	241	299	317	328	340	350	362	375	382	386	352	365	372	375	379
громади	23400	29262	29913	30670	31257	31940	32521	33099	33581	35646	31059	31627	32094	33468	33781
монастирі	277	386	406	421	432	439	459	471	500	519	449	461	490	509	516
місії	214	309	326	333	340	347	357	360	370	369	350	353	363	362	365
братства	53	76	80	74	74	76	78	80	81	83	73	75	76	78	78
духовні навчальні заклади	126	175	185	192	196	199	200	201	202	206	191	192	193	197	198
Кількість недільних шкіл	7684	12522	12775	12689	12633	12758	12762	12899	13157	13104	12187	12319	12645	12584	12406
Кількість священнослужителів	22626	28431	29423	29441	29892	30516	30199	30880	31313	32456	28902	29563	29985	31052	31781

* Без урахування тимчасово окупованої території АР Крим та м. Севастополя, на початок 2015 р. також без частини зони проведення Антитерористичної операції.

ОХОРОНА НАВКОЛИШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА

142. Основні показники водопостачання і водовідведення¹

	2000	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2010*	2011*	2012*	2013*	2014*
Забрано води з природних водних об'єктів – усього	18282	15083	15327	16352	15729	14478	14846	14651	14651	13625	13245	12976	12966	12000	11505
Спожито свіжої води	12991	10188	10245	10995	10265	9513	9817	10086	10507	10092	8987	9228	9651	9274	8710
у тому числі															
для виробництва	6957	5706	5783	6162	5970	5149	5511	5514	5681	5363	5370	5385	5567	5243	4871
для побутово-пигних потреб	3311	2409	2298	2192	2103	1956	1917	1860	1848	1765	1781	1733	1717	1638	1500
Відведено (скинуто) зворотних вод	10964	8900	8824	8917	8655	7692	8141	8044	8081	7722	7849	7737	7785	7440	6587
у тому числі															
забруднених	3313	3444	3891	3854	2728	1766	1744	1612	1521	1717	1621	1491	1401	1600	923
з них без очищення	758	896	1427	1506	616	270	312	309	292	265	260	256	233	202	175
нормативно-очищених	2100	1315	1304	1246	1357	1711	1760	1763	1800	1477	1694	1701	1740	1417	1416
Обсяг оборотної та послідовно (повторно) використаної води	41523	47167	47716	48883	46260	41379	43138	45209	45806	45150	42726	44863	45411	44899	43049
Потужність очисних споруд	7992	7688	8104	7768	7518	7581	7425	7687	7577	7592	7060	7327	7215	7240	7190

¹ За даними Державного агентства водних ресурсів України.

* Без урахування тимчасово окупованої території АР Крим та м. Севастополя, за 2014 р. також без частини зони проведення Антитерористичної операції.

143. Основні показники використання й охорони лісу, тваринних ресурсів і заповідних територій

	2000	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2010*	2011*	2012*	2013*	2014*
Обсяги продукції, робіт і послуг лісового господарства (у фактичних цінах), млн грн	744,4	1991,1	2451,1	2956,3	3382,7	3138,1	4097,7	5674,8	5911,6	6363,9	4055,8	5627,0	5858,6	6312,5	7739,9 ¹
Заготівля ліквідної деревини, тис м ³ – усього	11262	15244	15849	16884	15724	14221	16146	17510	17507	18022	16083	17443	17434	17959	18333 ¹
у тому числі відрубок головного користування	5236	6456	6828	7075	6997	6704	7239	8012	7790	7840	7239	8012	7790	7840	8223 ¹
Відтворення лісів, тис. га	37,8	58,6	66,7	73,6	80,2	80,9	70,1	72,4	70,1	67,7	68,6	71,0	69,0	66,7	58,0 ¹
Площа мисливських угідь, тис. га	47806,9	47341,4	47242,1	47252,2	46931,9	46484,1	46745,7	46491,7	44565,0	42685,9	44714,9	44528,5	42544,5	40614,1	37539,8 ¹
Загальна чисельність мисливських тварин, тис. голів															
копитних тварин	177,8	195,0	197,1	208,0	218,1	232,2	239,0	244,4	239,6	238,3	231,2	237,1	232,5	231,1	233,6 ¹
хутрових звірів	2416,4	2348,4	2290,4	2224,7	2278,3	2245,6	2249,6	2189,2	2070,8	1944,2	2134,4	2086,5	1966,3	1844,6	1747,5 ¹
пернаті дичини	9417,5	9280,9	9753,8	9647,1	10139,7	10015,2	10672,9	10592,0	10523,5	10202,9	10469,7	10433,7	10356,0	10030,2	9169,3 ¹
Заповідники, національні природні парки															
кількість	31	36	38	38	39	43	45	50	63	64	39	44	57	57	64 ²
площа, тис. га	887,5	1056,5	1104,3	1107,0	1146,8	1225,7	1310,5	1382,8	1565,2	1576,1	1246,6	1319,0	1501,4	1501,4	1613,7 ²

¹ За 2014 р. також без частини зони проведення Антитерористичної операції.

² За 2014 р. за даними Міністерства екології та природних ресурсів України.

* Без урахування тимчасово окупованої території АР Крим та м. Севастополя.

144. Викиди забруднюючих речовин та діоксиду вуглецю в атмосферне повітря

(тис. т)

	2000	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2010*	2011*	2012*	2013*
Викиди забруднюючих речовин у повітря – всього	5908,6	6615,6	7027,6	7380,0	7210,3	6442,9	6678,0	6877,3	6821,1	6719,8	6515,7	6726,3	6662,6	6569,2
у тому числі														
стаціонарними джерелами забруднення	3959,4	4464,1	4822,2	4813,3	4524,9	3928,1	4131,6	4374,6	4335,3	4295,1	4095,3	4338,0	4299,4	4265,9
пересувними джерелами забруднення, усього	1949,2	2151,5	2205,4	2566,7	2685,4	2514,8	2546,4	2502,7	2485,8	2424,7	2420,4	2388,3	2363,2	2303,3
у тому числі за видами транспорту														
автомобільним транспортом	1949,2	2056,0	2097,0	2294,4	2420,3	2285,0	2313,7	2255,2	2249,0	2196,3	2196,9	2150,1	2133,9	2081,5
авіаційним, залізничним, водним транспортом та виробничою технікою ¹	...	95,5	108,4	272,3	265,1	229,8	232,7	247,5	236,8	228,4	223,5	238,2	229,3	221,8
Крім того, викиди діоксиду вуглецю – усього, млн т	...	152,0	178,8	218,1	209,4	185,2	198,2	236,0	232,0	230,7	195,0	232,7	228,9	227,5
у тому числі														
стаціонарними джерелами забруднення	...	152,0	178,8	184,0	174,2	152,8	165,0	202,2	198,2	197,6	163,3	200,3	196,5	195,8
автомобільним транспортом	25,7	26,7	25,1	25,6	25,5	25,8	25,7	24,4	24,4	24,6	24,5
авіаційним, залізничним, водним транспортом та виробничою технікою	8,4	8,5	7,3	7,6	8,3	8,0	7,4	7,3	8,0	7,8	7,2

¹З 2007 р., включено викиди від виробничої техніки.

*Без урахування тимчасово окупованої території АР Крим та м. Севастополя.

145. Викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря за регіонами

(тис т)

	2000 ¹	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Україна	5908,6	6615,6	7027,6	7380,0	7210,3	6442,9	6678,0	6877,3	6821,1	6719,8
Україна*	x	x	x	x	x	x	6515,7	6726,3	6662,6	6569,2
Автономна Республіка Крим	123,4	125,3	123,2	148,4	155,2	137,4	141,4	130,1	137,8	130,4
Вінницька	145,6	180,4	211,8	236,7	218,1	194,7	185,1	169,9	182,7	229,0
Волинська	35,2	50,4	56,8	66,4	63,4	57,1	57,2	52,8	50,4	48,5
Дніпропетровська	939,5	1165,3	1273,7	1324,7	1164,8	989,4	1140,5	1157,9	1173,1	1143,8
Донецька	1795,3	1862,9	1895,2	1871,2	1767,2	1513,3	1589,9	1729,3	1714,7	1646,5
Житомирська	61,8	72,5	75,8	83,7	80,5	84,1	87,5	86,8	85,7	88,4
Закарпатська	40,7	65,9	70,7	88,2	91,4	87,6	87,1	89,4	72,1	69,2
Запорізька	333,3	383,4	378,8	347,6	331,7	280,5	326,1	341,2	316,0	333,0
Івано-Франківська	184,8	252,2	318,4	325,2	298,3	271,8	224,9	275,9	249,1	253,5
Київська	167,5	170,0	201,9	251,3	289,9	266,7	269,0	278,7	308,1	277,3
Кіровоградська	80,4	70,3	61,9	80,3	75,1	75,8	72,2	73,9	73,8	73,8
Луганська	529,2	593,6	641,3	632,4	662,5	592,3	599,2	553,5	529,5	522,4
Львівська	192,9	187,6	206,7	253,1	266,8	253,4	246,3	256,6	253,9	238,4
Миколаївська	54,2	71,4	69,0	86,6	89,6	85,8	83,2	89,9	87,1	83,0
Одеська	113,5	141,1	140,2	189,3	192,2	175,1	181,2	173,8	169,0	164,8
Полтавська	151,9	161,1	190,4	205,7	202,2	183,5	172,7	181,3	178,9	176,6
Рівненська	49,7	60,9	59,2	66,2	61,5	52,8	56,2	62,5	60,4	56,1
Сумська	81,1	78,1	77,8	88,4	87,4	83,4	88,9	88,0	80,1	77,5
Тернопільська	43,3	47,7	53,5	66,1	64,8	61,1	63,9	65,4	65,0	57,7
Харківська	268,6	301,6	324,2	296,7	310,4	266,1	281,4	303,0	319,4	328,5
Херсонська	64,3	62,6	64,6	77,6	84,0	80,4	74,2	74,9	73,6	72,7
Хмельницька	70,0	52,5	57,9	87,5	92,1	81,5	83,8	83,5	79,7	80,7
Черкаська	93,1	95,5	105,3	119,3	124,0	133,9	138,6	140,2	146,4	150,1
Чернівецька	35,1	33,6	32,7	45,9	43,3	43,0	44,6	45,4	41,1	39,0
Чернігівська	64,2	83,4	85,7	90,6	98,1	93,9	96,7	98,0	93,6	91,0
м. Київ	170,4	220,5	227,1	230,5	275,2	277,9	265,3	254,5	259,2	247,7
м. Севастополь	19,6	25,8	23,8	20,4	20,6	20,4	20,9	20,9	20,7	20,2

¹Наводяться дані щодо викидів забруднюючих речовин від стаціонарних джерел забруднення та автотранспорту.

*Без урахування тимчасово окупованої території АР Крим та м. Севастополя.

146. Викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря у розрахунку на км² за регіонами

(т)

	2000 ¹	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Україна	9,8	11,0	11,6	12,2	11,9	10,7	11,1	11,4	11,3	11,3
Україна*	x	x	x	x	x	x	11,3	11,7	11,6	11,4
Автономна Республіка Крим	4,7	4,8	4,7	5,7	5,9	5,3	5,4	5,0	5,3	5,0
Вінницька	5,5	6,8	8,0	8,9	8,2	7,3	7,0	6,4	6,9	8,6
Волинська	1,8	2,5	2,8	3,3	3,2	2,8	2,8	2,6	2,5	2,4
Дніпропетровська	29,5	36,5	39,9	41,5	36,5	31,0	35,8	36,3	36,8	35,9
Донецька	67,7	70,3	71,5	70,6	66,7	57,1	60,0	65,3	64,7	62,1
Житомирська	2,1	2,4	2,5	2,8	2,7	2,7	2,9	2,9	2,9	3,0
Закарпатська	3,2	5,1	5,5	6,9	7,1	6,8	6,8	7,0	5,6	5,4
Запорізька	12,3	14,1	13,9	12,8	12,2	10,3	12,0	12,5	11,6	13,0
Івано-Франківська	13,3	18,1	22,9	23,4	21,5	19,6	16,2	19,8	17,9	18,2
Київська	6,0	6,0	7,2	8,9	10,3	9,5	9,6	9,9	11,0	9,9
Кіровоградська	3,3	2,9	2,5	3,3	3,1	3,1	2,9	3,0	3,0	3,0
Луганська	19,8	22,2	24,0	23,7	24,8	22,2	22,4	20,7	19,8	19,6
Львівська	8,8	8,6	9,5	11,6	12,2	11,6	11,3	11,8	11,6	10,9
Миколаївська	2,2	2,9	2,8	3,5	3,6	3,5	3,4	3,7	3,5	3,4
Одеська	3,4	4,2	4,2	5,7	5,8	5,3	5,4	5,2	5,1	4,9
Полтавська	5,3	5,6	6,6	7,1	7,0	6,4	6,0	6,3	6,2	6,1
Рівненська	2,5	3,0	2,9	3,3	3,1	2,6	2,8	3,1	3,0	2,8
Сумська	3,4	3,3	3,3	3,7	3,7	3,5	3,7	3,7	3,4	3,3
Тернопільська	3,1	3,5	3,9	4,8	4,7	4,4	4,6	4,7	4,7	4,2
Харківська	8,6	9,6	10,3	9,4	9,9	8,5	9,0	9,6	10,2	10,5
Херсонська	2,3	2,2	2,3	2,7	2,9	2,8	2,6	2,6	2,6	2,6
Хмельницька	3,4	2,5	2,8	4,2	4,5	4,0	4,1	4,1	3,9	3,9
Черкаська	4,5	4,6	5,0	5,7	5,9	6,4	6,6	6,7	7,0	7,2
Чернівецька	4,3	4,1	4,0	5,7	5,3	5,3	5,5	5,6	5,1	4,8
Чернігівська	2,0	2,6	2,7	2,8	3,1	2,9	3,0	3,1	2,9	2,9
м. Київ	213,0	275,6	283,9	288,1	344,0	347,4	331,6	318,1	324,0	309,6
м. Севастополь	21,8	28,7	26,4	22,7	22,9	22,7	23,2	23,2	23,0	22,4

¹ Наводяться дані щодо викидів забруднюючих речовин від стаціонарних джерел забруднення та автотранспорту.

* Без урахування тимчасово окупованої території АР Крим та м. Севастополь.

ОКРЕМІ ЗІСТАВЛЕННЯ ЗА КРАЇНАМИ СВІТУ*

147. Чисельність населення

(у середньому за рік; млн)

Рік	Австрія	Азербайджан	Бельгія	Білорусь	Болгарія	Вірменія	Греція	Грузія	Данія	Естонія	Ірландія	Італія	Казахстан	Канада	Киргизстан	Латвія	Литва	Люксембург	Молдова	Нідерланди	
2000	8,0	8,1	10,3	10,0	8,2	3,2	10,9	4,4	5,3	1,4	6,3	40,3	56,9	14,9	30,7	4,9	2,4	3,5	0,4	3,6	15,9
2001	8,0	8,2	10,3	9,9	8,0	3,2	11,0	4,4	5,4	1,4	6,4	40,8	57,0	14,9	31,0	4,9	2,3	3,5	0,4	3,6	16,0
2002	8,1	8,2	10,3	9,9	7,9	3,2	11,0	4,4	5,4	1,4	6,6	41,4	57,1	14,9	31,4	5,0	2,3	3,4	0,4	3,6	16,1
2003	8,1	8,3	10,4	9,8	7,8	3,2	11,0	4,3	5,4	1,4	6,7	42,2	57,3	14,9	31,6	5,0	2,3	3,4	0,5	3,6	16,2
2004	8,2	8,4	10,4	9,7	7,8	3,2	11,1	4,3	5,4	1,4	6,8	42,9	57,7	15,0	31,9	5,1	2,3	3,4	0,5	3,6	16,3
2005	8,2	8,5	10,5	9,7	7,7	3,2	11,1	4,4	5,4	1,4	6,9	43,7	58,0	15,1	32,2	5,2	2,2	3,3	0,5	3,6	16,3
2006	8,3	8,5	10,5	9,6	7,6	3,2	11,1	4,4	5,4	1,3	7,1	44,4	58,1	15,3	32,6	5,2	2,2	3,3	0,5	3,6	16,3
2007	8,3	8,6	10,6	9,6	7,5	3,2	11,2	4,4	5,5	1,3	7,2	45,2	58,4	15,5	32,9	5,3	2,2	3,2	0,5	3,6	16,4
2008	8,3	8,8	10,7	9,5	7,5	3,2	11,2	4,4	5,5	1,3	7,3	46,0	58,8	15,8	33,2	5,3	2,2	3,2	0,5	3,6	16,4
2009	8,3	8,9	10,8	9,5	7,4	3,2	11,2	4,4	5,5	1,3	7,5	46,4	59,1	16,1	33,6	5,4	2,1	3,2	0,5	3,6	16,5
2010	8,4	9,1	10,9	9,5	7,4	3,3	11,2	4,5	5,5	1,3	7,6	46,6	59,3	16,3	34,0	5,4	2,1	3,1	0,5	3,6	16,6
2011	8,4	9,2	11,0	9,5	7,3	...	11,1	4,5	5,6	1,3	7,8	46,7	59,4	16,6	34,3	5,5	2,1	3,0	0,5	3,6	16,7
2012	8,4	9,3	11,1	9,5	7,3	3,0	11,1	4,5	5,6	1,3	7,9	46,8	59,5	16,8	34,8	5,6	2,0	3,0	0,5	3,6	16,8
2013	8,5	9,4	11,1	9,5	7,3	3,0	11,1	4,5	5,6	1,3	8,1	45,9	61,0	17,0	35,2	5,7	2,0	3,0	0,5	3,6	16,8

Рік	Німеччина	Норвегія	Польща	Португалія	Російська Федерація	Румунія	Словацька	Словенія	Сполучене Королівство	Сполучені Штати Америки	Таджикистан	Туреччина	Україна ¹	Фінляндія	Франція	Чеська Республіка	Швейцарія	Швеція
2000	82,2	4,5	38,3	10,3	146,6	22,4	5,4	2,0	58,9	282,2	6,2	67,4	48,9	5,2	60,8	103	7,2	8,9
2001	82,3	4,5	38,2	10,4	146,6	22,1	5,4	2,0	59,1	285,0	6,3	68,4	48,4	5,2	61,2	102	7,2	8,9

Закінчення табл. 147
Чисельність населення

Рік	Німеччина	Норвегія	Польща	Португалія	Російська Федерація	Румунія	Словацька Республіка	Словенія	Сполучене Королівство	Сполучені Штати Америки	Таджикистан	Туреччина	Угорщина	Узбекистан	Україна ¹	Фінляндія	Франція	Чеська Республіка	Швейцарія	Швеція
2002	82,5	4,5	38,2	10,4	145,3	21,7	5,4	2,0	59,4	287,6	6,4	69,3	10,2	25,3	48,0	5,2	61,6	10,2	7,3	8,9
2003	82,5	4,6	38,2	10,5	144,6	21,6	5,4	2,0	59,6	290,1	6,5	70,2	10,1	25,6	47,6	5,2	62,1	10,2	7,3	9,0
2004	82,5	4,6	38,2	10,5	144,1	21,5	5,4	2,0	60,0	292,8	6,7	71,2	10,1	25,7	47,3	5,2	62,5	10,2	7,4	9,0
2005	82,5	4,6	38,2	10,5	143,5	21,3	5,4	2,0	60,4	295,5	6,8	72,1	10,1	26,0	46,9	5,2	63,0	10,2	7,4	9,0
2006	82,4	4,7	38,1	10,5	143,0	21,2	5,4	2,0	60,8	298,4	6,9	71,1	10,1	26,3	46,6	5,3	63,4	10,2	7,5	9,1
2007	82,3	4,7	38,1	10,5	142,8	20,9	5,4	2,0	61,3	301,2	7,0	70,1	10,1	26,7	46,3	5,3	63,8	10,3	7,6	9,1
2008	82,1	4,8	38,1	10,6	142,7	20,5	5,4	2,0	61,8	304,1	7,2	71,1	10,0	27,0	46,1	5,3	64,2	10,4	7,6	9,2
2009	81,9	4,8	38,2	10,6	142,8	20,4	5,4	2,0	62,3	306,8	7,3	72,0	10,0	27,4	45,9	5,3	64,5	10,4	7,7	9,3
2010	81,8	4,9	38,3	10,6	142,8	20,2	5,4	2,0	62,8	309,3	7,5	73,1	10,0	27,8	45,7	5,4	64,8	10,5	7,8	9,4
2011	81,8	5,0	38,5	10,6	143,0	20,1	5,4	2,1	63,3	311,6	7,7	74,2	10,0	28,2	45,5	5,4	65,1	10,5	7,9	9,4
2012	81,9	5,0	38,5	10,5	143,2	20,1	5,4	2,1	63,7	313,9	7,9	75,2	9,9	28,5	45,4	5,4	65,4	10,5	8,0	9,5
2013	82,1	5,1	38,5	10,5	143,5	20,0	5,4	2,1	64,1	316,5	8,2	76,7	9,9	28,9	45,3	5,4	65,7	10,5	8,0	9,6

¹ Чисельність постійного населення.

* Джерело: база статистичних даних ЄЕК ООН.

148. Рівень безробіття

(до економічно активного населення; %)

Рік	Австрія	Азербайджан	Бельгія	Вікторія ¹	Болгарія	Вірменія	Преція	Грузія	Данія	Естонія	Ірландія	Іспанія	Італія	Казахстан	Канада	Кіпрістан	Латвія	Литва	Люксембург	Молдова	Нідерланди
2000	3,6	11,8	6,9	2,1	16,4	...	11,2	10,3	4,3	14,6	8,8	11,9	10,0	12,8	6,8	...	14,3	16,4	2,2	8,5	3,1
2001	3,6	10,9	6,6	2,3	19,5	38,4	10,7	11,1	4,5	13,0	9,4	10,6	9,0	10,4	7,2	...	13,5	17,4	1,9	7,3	2,5
2002	4,2	10,0	7,5	2,9	18,2	35,3	10,3	12,6	4,6	11,2	10,3	11,5	8,5	9,3	7,7	12,6	12,5	13,9	2,6	6,8	3,1
2003	4,3	9,2	8,2	3,1	13,7	31,2	9,7	11,5	5,4	10,3	10,7	11,5	8,4	8,8	7,6	9,9	11,6	12,6	3,8	7,9	4,2
2004	4,9	8,0	8,4	1,9	12,1	31,6	10,5	12,6	5,5	10,1	10,4	11,0	8,0	8,4	7,2	8,5	11,7	11,6	5,0	8,1	5,1
2005	5,2	7,3	8,5	1,5	10,1	31,2	9,9	13,8	4,8	8,0	9,0	9,2	7,7	8,1	6,8	8,1	10,0	8,5	4,6	7,3	5,3
2006	4,8	6,6	8,3	1,1	9,0	27,8	8,9	13,6	3,9	5,9	8,4	8,5	6,8	7,8	6,3	8,3	7,0	5,8	4,6	7,4	4,4
2007	4,4	6,3	7,5	1,0	6,9	28,7	8,3	13,3	3,8	4,6	7,3	8,2	6,1	7,3	6,0	8,2	6,1	4,3	4,2	5,1	3,6
2008	3,8	5,9	7,0	0,8	5,6	16,4	7,7	16,5	3,5	5,5	6,1	11,3	6,7	6,6	6,1	8,2	7,7	5,8	4,9	4,0	3,1
2009	4,8	5,7	7,9	0,9	6,8	18,7	9,5	16,9	6,0	13,5	7,5	17,9	7,8	6,6	8,3	8,4	17,5	13,8	5,1	6,4	3,7
2010	4,4	5,6	8,3	0,7	10,3	19,0	12,6	16,3	7,5	16,7	6,6	19,9	8,4	5,8	8,0	8,6	19,5	17,8	4,6	7,4	4,5
2011	4,2	5,4	7,2	0,6	11,3	18,4	17,7	15,1	7,6	12,3	5,6	21,4	8,4	5,4	7,4	8,5	16,2	15,4	4,8	6,7	4,4
2012	4,3	5,2	7,6	0,5	12,3	17,3	24,3	15,0	7,5	10,0	6,6	24,8	10,7	5,3	7,2	8,4	15,0	13,4	5,1	5,6	5,3
2013	4,9	5,0	8,4	0,5	13,0	16,2	27,3	14,6	7,0	8,6	6,2	26,1	12,2	5,2	7,1	8,3	11,9	11,8	5,8	5,1	6,7

Рік	Німеччина	Норвегія	Польща	Португалія	Російська Федерація	Румунія	Словацьчина	Словенія	Сполучене Королівство	Сполучені Штати Америки	Таджикістан ¹	Туреччина	Угорщина	Узбекистан ¹	Україна	Фінляндія	Франція	Чеська Республіка	Швейцарія	Швеція
2000	8,0	3,2	16,1	4,5	10,6	6,8	18,9	6,7	5,4	4,0	2,7	5,2	6,3	...	11,6	9,8	9,0	8,8	2,7	5,6
2001	7,9	3,4	18,3	4,6	9,0	6,6	19,5	6,2	5,0	4,8	2,3	6,8	5,6	...	10,9	9,1	8,2	8,1	2,4	5,8

Закінчення табл. 148
Рівень безробіття

Рік	Німеччина	Норвегія	Польща	Португалія	Російська Федерація	Румунія	Словацька	Словенія	Сполучене Королівство	Сполучені Штати Америки	Таджикистан ¹	Туреччина	Угорщина	Узбекистан ¹	Україна	Фінляндія	Франція	Чеська Республіка	Швейцарія	Швеція
2002	8,7	3,7	20,0	5,7	7,9	7,5	18,8	6,3	5,1	5,8	2,5	8,9	5,6	...	9,6	9,1	8,3	7,3	3,1	6,0
2003	9,8	4,2	19,8	7,1	8,2	6,8	17,7	6,7	5,0	6,0	2,4	9,3	5,8	...	9,1	9,0	8,6	7,8	4,1	6,6
2004	10,5	4,3	19,1	7,5	7,8	8,0	18,4	6,3	4,7	5,5	2,0	9,0	6,1	...	8,6	8,8	8,9	8,3	4,4	7,4
2005	11,3	4,5	17,9	8,6	7,2	7,2	16,4	6,5	4,8	5,1	2,0	9,2	7,2	...	7,2	8,4	8,9	7,9	4,5	7,7
2006	10,3	3,4	13,9	8,6	7,2	7,3	13,5	6,0	5,4	4,6	2,2	8,7	7,5	...	6,8	7,7	8,9	7,1	4,1	7,1
2007	8,7	2,5	9,6	8,9	6,1	6,4	11,2	4,9	5,3	4,6	2,4	8,8	7,4	5,0	6,4	6,9	8,0	5,3	3,7	6,1
2008	7,5	2,5	7,1	8,5	6,3	5,8	9,6	4,4	5,6	5,8	2,2	9,7	7,8	4,9	6,4	6,4	7,5	4,4	3,4	6,2
2009	7,8	3,2	8,1	10,6	8,4	6,9	12,1	5,9	7,6	9,3	2,0	12,5	10,0	5,0	8,8	8,2	9,1	6,7	4,3	8,3
2010	7,1	3,6	9,7	12,0	7,5	7,3	14,5	7,3	7,8	9,6	2,1	10,7	11,2	5,4	8,1	8,4	9,3	7,3	4,5	8,6
2011	5,9	3,3	9,7	12,9	6,5	7,4	13,7	8,2	8,0	8,9	2,3	8,8	10,9	5,0	7,9	7,8	9,2	6,7	4,0	7,8
2012	5,5	3,2	10,1	15,9	5,5	7,0	14,0	8,9	7,9	8,1	2,4	8,1	10,9	4,9	7,5	7,7	9,8	7,0	4,2	8,0
2013	5,3	3,5	10,3	16,5	5,5	7,3	14,2	10,1	7,5	7,4	2,3	8,7	10,2	4,9	7,2	8,2	10,3	7,0	4,4	8,0

¹Рівень зареєстрованого безробіття на кінець року.

149. Валовий внутрішній продукт

(за паритетом купівельної спроможності
(ПКС) 2005 р., млрд дол. США)

Рік	Австрія	Азербайджан	Бельгія	Білорусь	Болгарія	Вірменія	Преція	Грузія	Данія	Естонія	Ізраїль	Іспанія	Італія	Казахстан	Канада	Киргизстан	Латвія	Литва	Люксембург	Молдова	Нідерланди
2000	262,1	32,0	317,4	65,2	59,7	7,9	230,8	12,9	172,7	15,9	153,8	1029,7	1641,2	128,8	1029,0	9,1	21,1	...	26,8	7,5	568,7
2001	265,6	35,2	320,3	68,3	61,9	8,6	239,4	13,5	174,2	16,9	154,0	1070,9	1670,3	146,2	1043,4	9,5	22,7	...	27,4	8,0	577,9
2002	270,0	38,9	325,3	71,7	64,7	9,9	247,0	14,3	175,0	17,9	153,9	1101,8	1674,5	160,5	1071,5	9,5	24,3	...	28,3	8,6	577,7
2003	272,1	43,2	328,2	76,7	68,2	11,3	263,4	15,8	175,7	19,2	155,6	1136,9	1677,0	175,4	1092,9	10,2	26,4	...	28,6	9,2	579,3
2004	279,5	47,6	339,4	85,4	72,7	12,5	276,4	16,8	180,3	20,5	163,4	1172,9	1703,6	192,2	1126,4	10,9	28,7	...	30,0	9,9	590,0
2005	285,4	60,2	345,9	93,4	77,0	14,2	278,9	18,4	184,7	22,4	170,5	1216,6	1719,7	210,9	1162,4	10,9	31,7	48,8	31,2	10,6	603,3
2006	295,0	81,0	355,0	102,8	82,0	16,1	295,1	20,1	191,7	24,8	180,4	1267,4	1754,2	233,5	1190,4	11,2	35,3	52,4	32,8	11,1	626,4
2007	305,7	101,3	365,6	111,6	87,6	18,3	305,6	22,6	193,3	26,7	191,7	1315,1	1780,1	254,2	1216,7	12,2	38,8	58,2	34,9	11,4	652,7
2008	310,4	112,2	369,1	123,0	92,7	19,6	304,2	23,2	191,9	25,3	198,4	1329,8	1761,4	262,6	1230,1	13,2	37,6	59,7	35,1	12,3	666,2
2009	298,6	122,5	359,4	123,2	88,0	16,8	290,8	22,4	182,1	21,6	202,2	1282,3	1664,9	265,8	1194,0	13,6	32,2	50,9	33,2	11,6	644,3
2010	304,2	128,6	368,4	132,7	88,6	17,2	275,0	23,7	185,1	22,1	213,8	1282,4	1693,3	285,0	1233,1	13,6	31,3	51,7	34,9	12,4	651,2
2011	313,6	129,5	374,5	140,1	90,4	18,0	250,6	25,4	187,2	23,9	222,7	1274,5	1703,3	305,8	1263,2	14,4	32,9	54,9	35,8	13,3	662,0
2012	316,3	132,3	374,8	142,5	90,8	19,3	234,2	27,1	186,0	25,0	229,4	1247,9	1656,1	321,0	1285,3	14,3	34,5	57,0	35,7	13,2	651,5
2013	317,1	140,0	375,9	143,8	91,8	20,0	225,0	28,0	185,1	25,5	236,9	1232,6	1628,0	340,1	1306,3	15,9	35,9	58,8	36,5	14,3	646,8

Рік	Німеччина	Норвегія	Польща	Португалія	Російська Федерація	Румунія	Словацьчина	Словенія	Сполучене Королівство	Сполучені Штати Америки	Таджикистан	Туреччина	Україна	Фінляндія	Франція	Чеська Республіка	Швейцарія	Швеція
2000	2576,3	200,5	...	222,1	1260,1	154,3	69,6	40,1	1804,7	11553,4	6,6	625,3	141,3	148,0	1767,9	187,7	257,6	272,3
2001	2620,0	204,7	...	226,4	1324,2	162,9	72,0	41,2	1852,8	11666,1	7,2	589,7	146,6	151,9	1802,4	193,5	260,8	276,6

Закінчення табл. 149
Валовий внутрішній продукт

Рік	Німеччина	Норвегія	Польща	Португалія	Російська Федерація	Румунія	Словацька Республіка	Словенія	Сполучене Королівство	Сполучені Штати Америки	Таджикистан	Туреччина	Угорщина	Узбекистан	Україна	Фінляндія	Франція	Чеська Республіка	Швейцарія	Швеція
2002	2620,3	207,6	467,4	228,1	1387,0	171,4	75,3	42,8	1898,2	11874,5	8,0	626,0	153,2	59,1	242,0	154,4	1822,6	196,6	261,3	282,3
2003	2601,4	209,6	484,0	226,0	1488,2	180,8	79,4	44,0	1979,9	12207,8	8,9	639,0	159,0	61,6	265,2	157,5	1837,5	203,7	261,4	289,0
2004	2632,1	217,8	508,9	230,1	1595,0	196,0	83,6	45,9	2028,4	12669,9	9,8	720,7	166,6	66,3	297,4	163,7	1888,7	213,8	267,7	301,5
2005	2650,7	223,6	526,9	231,8	1696,7	204,1	89,0	47,8	2085,4	13093,7	10,4	781,2	173,7	70,9	305,5	168,2	1919,1	227,6	274,9	310,0
2006	2749,0	228,9	559,6	235,4	1835,1	220,6	96,4	50,5	2148,8	13442,9	11,1	835,1	180,5	76,1	328,0	175,0	1964,7	243,2	285,2	324,5
2007	2838,9	235,6	599,9	241,3	1991,7	235,7	106,7	54,0	2203,7	13682,0	12,0	874,1	181,5	83,3	354,0	184,1	2011,1	256,7	296,2	335,6
2008	2868,8	236,5	623,4	214,8	2096,2	255,7	112,5	55,8	2196,4	13642,1	12,9	879,8	183,1	90,8	362,2	185,4	2015,0	263,6	302,6	333,7
2009	2707,0	232,7	639,8	234,6	1932,3	237,6	106,6	51,4	2101,7	13263,4	13,4	837,4	171,1	98,2	308,7	170,1	1955,7	250,9	296,7	316,4
2010	2817,8	234,1	663,5	239,0	2019,3	235,7	111,7	52,1	2141,9	13599,3	14,3	914,1	172,4	106,6	321,5	175,2	1994,2	256,6	305,5	335,4
2011	2918,9	236,4	695,1	234,7	2105,4	238,2	114,7	52,4	2177,1	13817,1	14,6	994,3	175,5	115,4	338,2	179,7	2035,6	261,7	311,0	344,3
2012	2929,9	242,9	707,3	226,9	2177,7	239,7	116,6	51,0	2191,5	14137,8	15,7	1015,4	172,9	124,9	339,3	177,1	2042,5	259,5	314,2	343,3
2013	2933,0	244,7	719,1	223,8	2206,5	247,8	118,2	50,5	2228,0	14451,5	16,9	1056,5	175,6	134,9	339,1	174,8	2048,3	257,7	320,3	347,7

150. Рівень зростання валового внутрішнього продукту

(відсотків до попереднього року; за ПКС 2005 р.)

Рік	Австрія	Азербайджан	Бельгія	Білорусь	Болгарія	Вірменія	Греція	Грузія	Данія	Естонія	Ізраль	Іспанія	Італія	Казахстан	Канада	Киргизстан	Латвія	Литва	Люксембург	Молдова	Нідерланди
2000	3,4	11,1	3,6	5,8	6,0	5,9	4,0	1,8	3,7	...	8,9	5,3	3,7	9,8	5,4	5,4	5,4	2,1	4,4
2001	1,4	9,9	0,9	4,7	3,8	9,6	3,7	4,8	0,8	6,2	0,1	4,0	1,8	13,5	1,4	5,3	7,2	...	2,0	6,1	1,6
2002	1,7	10,6	1,6	5,0	4,5	15,0	3,2	5,5	0,5	6,1	-0,1	2,9	0,3	9,8	2,7	0,0	7,2	...	3,3	7,8	0,0
2003	0,8	11,2	0,9	7,0	5,4	14,0	6,6	11,1	0,4	7,5	1,1	3,2	0,2	9,3	2,0	7,0	8,6	...	1,2	6,6	0,3
2004	2,7	10,2	3,4	11,4	6,6	10,5	5,0	5,9	2,6	6,5	5,1	3,2	1,6	9,6	3,1	7,0	8,9	...	4,9	7,4	1,9
2005	2,1	26,4	1,9	9,4	6,0	13,9	0,9	9,6	2,4	9,5	4,3	3,7	1,0	9,7	3,2	-0,2	10,2	...	4,1	7,5	2,3
2006	3,4	34,5	2,6	10,0	6,5	13,2	5,8	9,4	3,8	10,4	5,8	4,2	2,0	10,7	2,4	3,1	11,6	7,4	4,9	4,8	3,8
2007	3,6	25,1	3,0	8,6	6,9	13,7	3,5	12,6	0,8	7,9	6,3	3,8	1,5	8,9	2,2	8,5	9,8	11,1	6,5	3,0	4,2
2008	1,5	10,8	1,0	10,2	5,8	6,9	-0,4	2,6	-0,7	-5,3	3,5	1,1	-1,0	3,3	1,1	8,4	-3,2	2,6	0,5	7,8	2,1
2009	-3,8	9,3	-2,6	0,2	-5,0	-14,2	-4,4	-3,7	-5,1	-14,7	1,9	-3,6	-5,5	1,2	-2,9	2,9	-14,2	-14,8	-5,3	-6,0	-3,3
2010	1,9	5,0	2,5	7,7	0,7	2,2	-5,4	6,2	1,6	2,5	5,8	0,0	1,7	7,3	3,3	-0,5	-2,9	1,6	5,1	7,1	1,1
2011	3,1	0,6	1,6	5,5	2,0	4,7	-8,9	7,2	1,2	8,3	4,2	-0,6	0,6	7,3	2,4	6,0	5,0	6,1	2,6	6,8	1,7
2012	0,9	2,2	0,1	1,7	0,5	7,2	-6,6	6,4	-0,7	4,6	3,0	-2,1	-2,8	5,0	1,7	-0,1	4,8	3,8	-0,2	-0,7	-1,6
2013	0,2	5,8	0,3	0,9	1,1	3,5	-3,9	3,3	-0,5	1,6	3,2	-1,2	-1,7	6,0	1,6	10,9	4,2	3,3	2,0	8,9	-0,7

Рік	Німеччина	Норвегія	Польща	Португалія	Російська Федерація	Румунія	Словацьчина	Словенія	Сполучене Королівство	Сполучені Штати Америки	Таджикистан	Туреччина	Україна	Фінляндія	Франція	Чеська Республіка	Швейцарія	Швеція
2000	3,0	3,2	...	3,8	10,0	2,4	1,2	4,2	3,8	4,1	8,3	6,8	4,2	5,6	3,9	4,3	3,7	4,7
2001	1,7	2,1	...	1,9	5,1	5,6	3,3	2,9	2,7	1,0	9,6	-5,7	3,7	2,6	2,0	3,1	1,2	1,6

Закінчення табл. 150
Рівень зростання валового внутрішнього продукту

Рік	Німеччина	Норвегія	Польща	Португалія	Російська Федерація	Румунія	Словацьчина	Словенія	Сполучене Королівство	Сполучені Штати Америки	Таджикистан	Туреччина	Угорщина	Узбекистан	Україна	Фінляндія	Франція	Чеська Республіка	Швейцарія	Швеція
2002	0,0	1,4	...	0,8	4,7	5,2	4,7	3,8	2,5	1,8	10,8	6,2	4,5	4,0	5,2	1,7	1,1	1,6	0,2	2,1
2003	-0,7	0,9	3,6	-0,9	7,3	5,5	5,4	2,8	4,3	2,8	11,1	5,3	3,8	4,2	9,6	2,0	0,8	3,6	0,0	2,4
2004	1,2	4,0	5,1	1,8	7,2	8,4	5,2	4,4	2,5	3,8	10,3	9,4	4,8	7,7	12,1	3,9	2,8	4,9	2,4	4,3
2005	0,7	2,6	3,5	0,8	6,4	4,2	6,5	4,0	2,8	3,3	6,7	8,4	4,3	7,0	2,7	2,8	1,6	6,4	2,7	2,8
2006	3,7	2,4	6,2	1,6	8,2	8,1	8,3	5,7	3,0	2,7	6,6	6,9	4,0	7,3	7,3	4,1	2,4	6,9	3,8	4,7
2007	3,3	2,9	7,2	2,5	8,5	6,9	10,7	6,9	2,6	1,8	7,6	4,7	0,5	9,5	7,9	5,2	2,4	5,5	3,8	3,4
2008	1,1	0,4	3,9	0,2	5,2	8,5	5,4	3,3	-0,3	-0,3	7,6	0,7	0,9	9,0	2,3	0,7	0,2	2,7	2,2	-0,6
2009	-5,6	-1,6	2,6	-3,0	-7,8	-7,1	-5,3	-7,8	-4,3	-2,8	4,0	-4,8	-6,6	8,1	-14,8	-8,3	-2,9	-4,8	-1,9	-5,2
2010	4,1	0,6	3,7	1,9	4,5	-0,8	4,8	1,2	1,9	2,5	6,5	9,2	0,8	8,5	4,2	3,0	2,0	2,3	3,0	6,0
2011	3,6	1,0	4,8	-1,8	4,3	1,1	2,7	0,6	1,6	1,6	2,4	8,8	1,8	8,3	5,2	2,6	2,1	2,0	1,8	2,7
2012	0,4	2,7	1,8	-3,3	3,4	0,6	1,6	-2,6	0,7	2,3	7,5	2,1	-1,5	8,2	0,3	-1,4	0,3	-0,8	1,0	-0,3
2013	0,1	0,7	1,7	-1,4	1,3	3,4	1,4	-1,0	1,7	2,2	7,4	4,0	1,5	8,0	0,0	-1,3	0,3	-0,7	1,9	1,3

151. Валовий внутрішній продукт на одну особу

(дол. США за ПКС 2005 р.)

Рік	Австрія	Азербайджан	Бельгія	Білорусь	Болгарія	Вірменія	Преція	Грузія	Данія	Естонія	Лараль	Іспанія	Італія	Казахстан	Канада	Киргизстан	Латвія	Литва	Люксембург	Молдова	Нідерланди
2000	32716	3965	30973	6534	7463	2449	21141	2920	32362	11583	24458	25374	28822	8651	33534	1858	8932	...	61390	2068	35717
2001	33031	4316	31153	6879	7800	2685	21863	3083	32513	12342	23915	26299	29315	9840	33635	1938	9694	...	61924	2200	36023
2002	33413	4727	31489	7267	8255	3091	22489	3274	32549	13154	23425	26668	29296	10799	34171	1920	10513	...	63279	2377	35779
2003	33516	5204	31637	7829	8741	3523	23906	3659	32591	14192	23253	27066	29112	11767	34540	2036	11532	...	63225	2541	35706
2004	34207	5672	32586	8778	9362	3888	25005	3883	33370	15166	24000	27474	29283	12805	35268	2154	12700	...	65443	2735	36251
2005	34702	7086	33022	9668	9974	4422	25143	4214	34083	16647	24604	28033	29344	13923	36051	2124	14143	14682	67088	2948	36975
2006	35679	9406	33669	10702	10647	5000	26522	4571	35260	18418	25570	28759	29763	15251	36549	2167	15929	16023	69292	3097	38331
2007	36850	11610	34421	11671	11441	5675	27374	5157	35401	19908	26694	29307	29981	16418	36994	2326	17630	18012	72573	3198	39850
2008	37302	12689	34474	12910	12157	6054	27195	5298	34942	18868	27142	29166	29439	16643	36999	2502	17253	18677	71660	3455	40525
2009	35799	13695	33313	12958	11606	5179	25998	5068	32984	16093	27087	27918	27659	16514	35506	2545	15052	16088	66612	3252	38985
2010	36387	14208	33854	13986	11761	5272	24656	5332	33375	16496	28042	27835	27997	17463	36262	2501	14931	16694	68756	3486	39198
2011	37382	14112	34111	14788	12297	5498	22531	5676	33620	17857	28682	27632	28050	18471	36782	2621	15970	18120	68933	3726	39658
2012	37543	14231	33908	15060	12430	6373	21108	6029	33274	18695	29000	27032	27191	19117	36982	2584	16949	19069	67254	3699	38891
2013	37441	14863	33845	15187	12623	6618	20342	6234	32982	19000	29389	26843	26667	19967	37156	2809	17836	19887	66869	4028	38499

Рік	Німеччина	Норвегія	Польща	Португалія	Російська Федерація	Румунія	Словацьчина	Словенія	Сполучене Королівство	Сполучені Штати Америки	Таджикістан	Туреччина	Україна	Фінляндія	Франція	Чеська Республіка	Швейцарія	Швеція
2000	31346	44649	...	21715	8595	6878	12894	20132	30647	40912	1062	9732	4305	28599	29113	18274	35736	30692
2001	31819	45358	...	21993	9071	7271	13375	20699	31343	40901	1144	9054	4745	29270	29469	18921	35802	31087

Закінчення табл. 151
Валовий внутрішній продукт на одну особу

Рік	Німеччина	Норвегія	Польща	Португалія	Російська Федерація	Румунія	Словацька	Словенія	Сполучене Королівство	Сполучені Штати Америки	Таджикистан	Туреччина	Угорщина	Узбекистан	Україна	Фінляндія	Франція	Чеська Республіка	Швейцарія	Швеція
2002	31768	45746	12225	22000	9546	7906	14008	21461	32000	41237	1245	9484	15077	2332	5038	29690	29586	19277	35586	31629
2003	31524	45904	12673	21643	10289	8382	14764	22057	33246	42005	1357	9854	15692	2409	5568	30210	29620	19969	35295	32264
2004	31904	47451	13329	21907	11071	9135	15529	23005	33897	43203	1466	10642	16480	2571	6292	31305	30224	20946	35912	33523
2005	32144	48370	13808	21976	11822	9575	16530	23884	34621	44237	1532	11394	17216	2724	6511	32065	30482	22237	36647	34331
2006	33376	49114	14675	22244	12828	10408	17883	25147	35468	44987	1598	12034	17926	2890	7037	33237	30992	23691	37739	35738
2007	34510	50070	15738	22747	13947	11288	19772	26744	36135	45350	1682	12449	18046	3125	7642	34813	31531	24865	38876	36685
2008	34934	49598	16355	22762	14685	12448	20813	27585	35773	44795	1769	12376	18236	3362	7860	34901	31419	25277	39242	36195
2009	33063	48207	16769	22063	13533	11665	19669	25189	34013	43170	1798	11622	17068	3585	6730	31862	30341	23911	38038	34027
2010	34465	47882	17227	22472	14136	11641	20572	25408	34402	43900	1870	12521	17241	3837	7037	32665	30784	24400	39236	35759
2011	35693	47721	18042	22094	14728	11822	21253	25514	34704	44281	1869	13445	17603	4099	7430	33350	31263	24928	39516	36436
2012	35767	48388	18356	21448	15207	11950	21561	24792	34401	44989	1961	13565	17432	4375	7471	32718	31214	24697	39626	36065
2013	35723	48162	18677	21353	15375	12402	21841	24512	34765	45665	2056	13781	17746	4661	7485	32140	31157	24516	39944	36219

152. Темпи приросту (зниження) промислового виробництва

(у постійних цінах, % до попереднього року)

Рік	Австрія	Азербайджан	Бельгія	Віорусь	Болгарія	Вірменія	Преція	Грузія	Данія	Естонія	Ірландія	Іспанія	Італія	Казахстан	Канада	Киргизстан	Латвія	Литва	Люксембург	Молдова	Нідерланди
2000	8,7	6,9	...	7,5	...	6,4	...	10,8	6,6	14,5	10,0	4,0	3,1	15,5	8,6	6,0	...	-0,9	...	7,7	...
2005	4,0	33,5	3,2	10,0	7,0	7,5	-1,6	30,6	2,8	11,0	4,9	0,2	-1,8	5,0	2,0	-12,1	7,2	7,0	2,3	7,0	0,4
2006	7,1	36,6	6,1	11,2	6,0	-0,9	0,9	28,9	3,3	10,0	8,6	3,7	3,2	7,0	-0,6	-10,2	6,5	5,4	2,2	-4,8	2,1
2007	5,8	24,0	6,7	8,6	9,6	2,6	2,3	6,5	-2,5	6,4	6,0	2,4	2,5	4,5	-0,8	7,3	1,1	1,6	-0,2	-1,3	4,2
2008	2,2	6,0	4,0	11,3	0,6	2,0	-4,4	-4,7	-1,7	-5,2	7,2	-7,2	-3,3	2,1	-2,8	14,9	-3,2	4,9	-5,0	1,5	0,6
2009	-11,8	8,6	-10,4	-3,1	-18,2	-7,8	-9,0	-10,6	-14,8	-24,0	-6,6	-16,2	-18,7	1,7	-11,0	-6,4	-18,2	-13,8	-16,0	-21,1	-7,6
2010	7,1	2,6	11,4	11,7	2,1	9,7	-6,6	14,7	2,0	23,6	9,5	0,9	6,9	10,0	4,8	9,8	14,9	6,4	9,0	9,3	7,7
2011	6,2	-5,0	4,3	9,1	5,8	14,1	-5,8	21,5	1,8	19,9	2,1	-2,1	0,4	10,0	4,0	11,9	9,0	6,4	1,8	9,5	-0,7
2012	-0,1	-2,3	-3,2	5,8	-0,4	8,8	-2,0	5,6	0,1	1,0	4,0	-6,6	-6,0	0,5	1,6	-13,9	6,1	3,7	-4,4	-1,9	-0,6
2013	0,7	1,8	0,5	-4,9	-0,1	6,8	-3,3	0,6	0,5	2,9	0,5	-1,9	-3,1	2,3	1,4	34,4	-0,8	3,4	-3,3	6,8	0,6

Рік	Німеччина	Норвегія	Польща	Португалія	Російська Федерація	Румунія	Словацьчина	Словенія	Подільчене Королівство	Сполучені Штати Америки	Таджикистан	Туреччина	Україна	Фінляндія	Франція	Чеська Республіка	Швейцарія	Швеція
2000	5,0	3,1	6,7	7,0	8,8	6,2	1,9	4,0	9,9	...	16,6	8,4	3,2	...	8,4	5,3
2005	3,0	0,0	4,3	-3,8	5,1	-3,1	-0,8	3,6	-0,7	3,2	9,7	...	6,8	3,1	-0,9	0,1	3,9	2,5
2006	5,4	-2,2	12,2	3,2	6,4	9,3	15,7	5,7	0,7	2,2	5,0	7,3	9,9	10,8	0,8	8,3	9,6	3,1
2007	5,8	-1,2	9,5	0,3	6,8	10,3	16,8	7,2	0,3	2,5	9,9	7,0	7,9	12,1	1,3	10,4	10,7	3,4
2008	0,5	0,5	2,6	-4,1	0,6	2,6	14,5	2,4	-2,7	-3,4	-3,5	-0,6	-0,1	12,7	-2,9	-1,9	1,0	-2,7
2009	-16,3	-4,0	-3,8	-8,6	-10,7	-5,5	-15,5	-17,3	-8,7	-11,3	-6,5	-9,8	-17,6	9,1	-14,4	-13,6	-5,6	-18,0
2010	11,2	-5,6	11,1	1,7	7,3	5,5	8,2	7,2	3,1	5,7	9,2	12,8	10,5	8,5	5,4	8,6	7,2	9,5
2011	7,0	-4,9	6,7	-1,3	5,0	7,4	5,3	1,3	-0,8	3,3	5,7	10,0	5,6	6,4	2,2	5,9	2,7	2,6
2012	-0,8	1,8	1,2	-5,8	3,4	2,4	7,9	-1,1	-2,7	3,8	10,4	2,4	-1,8	7,9	-2,8	-0,9	2,3	-2,1
2013	-0,1	-2,6	2,3	0,8	0,4	7,8	4,9	-0,9	-0,4	2,9	3,9	3,0	1,1	9,6	-0,9	-0,0	0,8	-4,7

153. Індекс споживчих цін

(до попереднього року; %)

Рік	Австрія	Азербайджан	Бельгія	Білорусь	Болгарія	Вірменія	Греція	Грузія	Данія	Естонія	Ізраїль	Іспанія	Італія	Казахстан	Канада	Киргизстан	Латвія	Литва	Люксембург	Молдова	Нідерланди
2000	2,4	1,8	2,6	168,9	10,3	-0,8	3,2	4,1	2,9	4,0	1,1	3,4	2,5	13,2	2,7	19,7	2,6	1,0	3,2	31,2	2,3
2001	2,7	1,6	2,5	61,4	7,4	3,2	3,4	4,6	2,4	5,7	1,1	3,6	2,8	8,4	2,5	6,9	2,5	1,4	2,7	9,6	4,2
2002	1,8	2,8	1,6	42,8	5,8	1,1	3,6	5,6	2,4	3,6	5,7	3,1	2,5	5,8	2,3	2,1	1,9	0,3	2,1	5,2	3,3
2003	1,4	2,1	1,6	28,5	2,2	4,7	3,5	4,8	2,1	1,3	0,7	3,0	2,7	6,4	2,8	3,0	3,0	-1,2	2,0	11,6	2,1
2004	2,1	6,7	2,1	18,3	6,4	7,0	2,9	5,7	1,2	3,0	-0,4	3,0	2,2	6,9	1,9	4,1	6,2	1,2	2,2	12,5	1,2
2005	2,3	9,6	2,8	10,4	5,0	0,6	3,6	8,3	1,8	4,1	1,3	3,4	2,0	7,6	2,2	4,4	6,7	2,6	2,5	11,8	1,7
2006	1,4	8,2	1,8	7,0	7,3	2,9	3,2	9,2	1,9	4,4	2,1	3,5	2,1	8,6	2,0	5,6	6,5	3,8	2,7	12,9	1,2
2007	2,2	16,6	1,8	8,3	8,4	4,4	2,9	9,2	1,7	6,6	0,5	2,8	1,8	10,8	2,1	10,2	10,1	5,7	2,3	12,1	1,6
2008	3,2	20,8	4,5	14,8	12,4	9,0	4,2	10,0	3,4	10,4	4,6	4,1	3,4	17,2	2,4	24,5	15,4	10,9	3,4	12,9	2,5
2009	0,5	1,4	-0,0	13,0	2,8	3,4	1,2	1,7	1,3	-0,1	3,3	-0,3	0,8	7,3	0,3	6,9	3,5	4,4	0,4	-0,1	1,2
2010	1,8	5,7	2,2	7,7	2,4	8,2	4,7	7,1	2,3	3,0	2,7	1,8	1,5	7,1	1,8	8,0	-1,1	1,3	2,3	7,4	1,3
2011	3,3	7,8	3,5	53,3	4,2	7,6	3,3	8,5	2,8	5,0	3,5	3,2	2,7	8,4	2,9	16,5	4,4	4,1	3,4	7,6	2,4
2012	2,5	1,0	2,8	59,1	3,0	2,6	1,5	-0,9	2,4	3,9	1,7	2,4	3,0	5,1	1,5	2,7	2,2	3,1	2,7	4,6	2,4
2013	2,0	2,4	1,1	18,3	0,9	5,8	-0,9	-0,5	0,8	2,8	1,5	1,4	1,2	5,8	0,9	6,6	0,0	1,1	1,7	4,6	2,5

Рік	Німеччина	Норвегія	Польща	Португалія	Російська Федерація	Румунія	Словаччина	Словенія	Сполучене Королівство	Сполучені Штати Америки	Таджикистан	Туреччина	Угорщина	Україна	Фінляндія	Франція	Чеська Республіка	Швейцарія	Швеція
2000	1,5	3,1	10,1	2,8	20,8	45,7	12,0	8,9	8,0	3,4	32,9	54,9	9,8	28,2	3,4	1,7	3,9	1,5	1,0
2001	2,0	3,0	5,5	4,4	21,5	34,5	7,3	8,4	1,2	2,8	38,6	54,4	9,2	12,0	2,6	1,6	4,7	1,0	2,4

2002	1,4	1,3	1,9	3,5	15,8	22,5	3,3	7,5	1,3	1,6	12,2	45,0	5,3	0,8	1,6	1,9	1,8	0,6	2,2
2003	1,0	2,5	0,8	3,3	13,7	15,3	8,6	5,6	1,4	2,3	16,3	25,3	4,6	5,2	0,9	2,1	0,1	0,6	1,9
2004	1,7	0,5	3,6	2,4	10,9	11,9	7,6	3,6	1,3	2,7	7,2	10,6	6,8	9,0	0,2	2,1	2,8	0,8	0,4
2005	1,6	1,5	2,1	2,3	12,7	9,0	2,7	2,5	2,0	3,4	7,2	10,1	3,6	13,5	0,9	1,7	1,8	1,2	0,4
2006	1,6	2,3	1,1	2,7	9,7	6,6	4,5	2,5	2,3	3,2	10,0	9,6	3,9	9,1	1,6	1,7	2,5	1,1	1,4
2007	2,3	0,7	2,4	2,8	9,0	4,8	2,8	3,6	2,3	2,8	13,4	8,8	7,9	12,8	2,5	1,5	2,9	0,7	2,2
2008	2,6	3,8	4,4	2,6	14,1	7,8	4,6	5,6	3,6	3,8	20,9	10,4	6,1	25,2	4,1	2,8	6,4	2,4	3,5
2009	0,3	2,2	3,8	-0,8	11,6	5,6	1,6	0,9	2,2	-0,4	6,4	6,2	4,2	15,9	0,0	0,1	1,0	-0,5	-0,3
2010	1,1	2,4	2,7	1,4	6,9	6,1	1,0	1,8	3,3	1,6	6,4	8,6	4,9	9,4	1,2	1,5	1,4	0,7	1,3
2011	2,1	1,3	4,3	3,6	8,4	5,8	3,9	1,8	4,5	3,2	12,4	6,5	4,0	8,0	3,4	2,1	1,9	0,2	2,6
2012	2,0	0,7	3,6	2,8	5,1	3,3	3,6	2,6	2,8	2,1	5,8	8,9	5,7	0,6	2,8	2,0	3,3	-0,7	0,9
2013	1,5	2,1	1,0	0,3	6,8	4,0	1,4	1,8	2,8	1,5	5,0	7,5	1,7	-0,3	1,5	0,8	1,4	-0,2	0,0

АНАЛІТИЧНА ДОПОВІДЬ

ДО ЩОРІЧНОГО ПОСЛАННЯ ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНИ ДО ВЕРХОВНОЇ РАДИ УКРАЇНИ «ПРО ВНУТРІШНЄ ТА ЗОВНІШНЄ СТАНОВИЩЕ УКРАЇНИ В 2015 РОЦІ»

Літературні редактори: *В. М. Сизонтов, І. О. Коваль, О. В. Москаленко, І. С. Сандул*
Коректори: *І. О. Коваль, О. В. Москаленко, І. С. Сандул*
Комп'ютерне верстання: *Є. Ю. Стрижеус, І. О. Коваль*

Відповідальний за випуск: *В. М. Сизонтов*

Оригінал-макет підготовлено
в Національному інституті стратегічних досліджень:
вул. Пирогова, 7-а, Київ-30, 01030
Тел/факс: (044) 234-50-07
e-mail: info-niss@niss.gov.ua

Формат 70x108/16. Ум. друк. арк. 39,75.
Наклад 300 пр. Зам. № __.

ДП «НВЦ «Пріоритети»
01014, м. Київ, вул. Командарма Каменєва, 8, корп. 6
тел./факс: 254-51-51
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників
і розповсюджувачів видавничої продукції
ДК № 3862 від 18.08.2010

Для нотаток

Для нотаток
